

(SJIF) Impact Factor-7.675

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

March -2020

SPECIAL ISSUE : CCXXVI (226)

Domestic Violence: Impact on Indian Society

Chief Editor

Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor:

Dr Nitin A. Mathankar
Principal
Late Vasant Rao Kolhatkar Arts
College, Rohana

Guest Editor:

Prof. Deoman Umbarkar
Late Vasant Rao Kolhatkar Arts
College, Rohana

The Journal is indexed in:

Scientific Journal Impact Factor (SJIF)

Cosmos Impact Factor (CIF)

International Impact Factor Services (IIFS)

Impact Factor – 7.675

ISSN – 2278-9308

B.Aadhar

Multidisciplinary International Research Journal

Peer-Reviewed Indexed

March - 2020

SPECIAL ISSUE –CCXXV (225)

Domestic Violence: Impact on Indian Society

Chief Editor :

Prof. Virag.S.Gawande

Editor :

Dr Nitin A. Mathankar

Principal

Late Vasanttrao Kolhatkar Arts College, Rohana

Guest Editor :

Dr. Deoman S. Umbarkar

Organizing Secretary

Department of Sociology

Late Vasanttrao Kolhatkar Arts College, Rohana

Aadhar INTERNATIONAL PUBLICATIONS

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

© All rights reserved with the authors & publisher

Price : Rs. 425/-

Editorial Board

Chief Editor -

Prof. Virag S. Gawande,

Director,

Aadhar Social Research &

Development Training Institute, Amravati. [M.S.] INDIA

Executive-Editors -

❖ **Dr. Dinesh W. Nichit** - Principal, Sant Gadge Maharaj Art's Comm, Sci Collage,
Walgaon. Dist. Amravati.

❖ **Dr. Sanjay J. Kothari** - Head, Deptt. of Economics, G.S. Tompe Arts Comm, Sci Collage
Chandur Bazar Dist. Amravati

Advisory Board -

❖ **Dr. Dhnyaneshwar Yawale** - Principal, Sarswati Kala Mahavidyalaya, Dahihanda, Tq-Akola.

❖ **Prof. Dr. Shabab Rizvi**, Pillai's College of Arts, Comm. & Sci., New Panvel, Navi Mumbai

❖ **Dr. Udaysinh R. Manepatil**, Smt. A. R. Patil Kanya Mahavidyalaya, Ichalkaranji,

❖ **Dr. Sou. Parvati Bhagwan Patil**, Principal, C.S. Shindure College Hupri, Dist Kolhapur

❖ **Dr. Jiro Akita** - Professor Of Economics Tohoku University. Japan

❖ **Dr. Usha Sinha**, Principal, G.D.M. Mahavidyalaya, Patna Magadh University. Bodhgay Bihar

Review Committee -

❖ **Dr. D. R. Panzade**, Assistant Pro., Yeshwantrao Chavan College, Sillod. Dist. Aurangabad (MS)

❖ **Dr. Suhas R. Patil**, Principal, government College Of Education, Bhandara, Maharashtra

❖ **Dr. Kundan Ajabrao Alone**, Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur Tal-Daryapur, Dist-Amravati.

❖ **DR. Gajanan P. Wader** Principal, Pillai College of Arts, Commerce & Science, Panvel

❖ **Dr. Bhagyashree A. Deshpande**, Asstt. Professor Dr. P. D. College of Law, Amravati

Our Editors have reviewed paper with experts' committee, and they have checked the papers on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers are responsible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers.

- **Executive Editor**

Published by -

❖ **Prof. Virag Gawande Aadhar Publication Amravati 444604**

Email : aadharpublication@gmail.com **Website :** www.aadharsocial.com

Mobile : [9595560278](tel:9595560278)

MESSAGE

I am indeed glad to know that our college Late Vasantao Kolhatkar Arts College, Rohana is organizing One Day Interdisciplinary National Conference on Domestic Violence: Impact on Indian Society on Saturday, 14th March 2020.

I welcome the initiative of the college in organizing the National Conference and the delegates and wish the conference a grand success.

Adv. Nitin V. Kolhatkar

President

Swami Vivekanand Bahuuddeshiya

Vikas Shikshan Sanstha, Rohana.

From the Principal Desk

I am very pleased for the full throng response in the form of articles from the scholars and academicians who have shown eagerness for the research. The National Conference will be useful for the researchers to exchange and share their views on the relevant topics and the research experiences about the various aspects of domestic violence. The publication of the research journal is online.

The deliberations of the conference will play a pivotal role in disseminating the information in various areas of society regarding the domestic violence. I acknowledge my gratitude to all authors of research papers and participants.

I extend my best wishes for successful organization of the conference.

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Nitin A. Mathankar'.

Dr Nitin A. Mathankar

Principal

Late Vasant Rao Kolhatkar Arts

College, Rohana

संपादकीय मनोगत

स्वामी विवेकानंद बहुउद्देशीय विकास शिक्षण संस्था द्वारा संचालित, स्व. वसंतराव कोल्हटकर कला महाविद्यालय रोहणा हे नागपूर विद्यापीठाशी कायम संलग्नीत आहे. महाविद्यालयाची स्थापना १९९९ मध्ये झाली असून नागपूर विद्यापीठाशी कायम संलग्नीत आहे. आर्वी तालुका व रोहणा परिसरातील ग्रामीण तसेच आर्थिक, औद्योगिकदृष्ट्या अविकसीत भागातील विद्यार्थ्यांना जीवनाभिमुख, दर्जेदार शिक्षण देण्याचे ध्येय उराशी बाळगून ज्ञानदानाचे कार्य करीत आहे. महाविद्यालयाचे नॅक बॅंगलोरकडून मुल्यांकन झाले असून त्यामध्ये महाविद्यालयाने 'ब' दर्जा प्राप्त केला आहे.

महाविद्यालय दरवर्षी आंतरमहाविद्यालयीन चर्चासत्र, परिसंवाद तसेच प्रश्न मंजूषा स्पर्धा, वादविवाद व वक्तृत्व स्पर्धा, पर्यावरण, विद्यार्थी व्यक्तिमत्व विकास कार्यशाळा, मुलींसाठी कायदेविषयक जाणीव जागृती कार्यक्रम, हेल्थ क्लब, वुमेन सेल, करिअर गाईडेंस, स्पर्धा परिक्षा मार्गदर्शन, दत्तक पालक योजना, शैक्षणिक साहित्य सहाय्यता योजना, व्हॅल्यू अँडेड कोर्स, अँड ऑन कोर्स, सर्टिफिकेट कोर्स, बेटी बचाओ बेटी पढाओ, स्वच्छता अभियान, वृक्ष लागवड अभियान, रस्ता सुरक्षा सप्ताह, खेळांच्या स्पर्धा, राष्ट्रीय सेवा योजना तसेच वार्षिक स्नेहसंमेलनाचे आयोजन करीत असते. महिला सबलीकरणाच्या अनुषंगाने चर्चासत्र, रॅली, स्वयं सुरक्षा प्रशिक्षण वर्ग, महिला बचत गट मार्गदर्शन वर्ग, महिला साक्षरता, योगा प्रशिक्षण वर्ग आयोजित करण्यात येतात. शिवाय विद्यार्थीनींमध्ये आरोग्य, कायदा समुपदेशन, स्पर्धा परिक्षा या विषयी जागृती यावी यासाठी संबंधित क्षेत्रातील तज्ञ व्यक्तींची मार्गदर्शने, व्याख्याने आयोजित करण्यात येतात. या राष्ट्रीय परिषदेत घरगुती हिंसाचाराचा भारतीय समाजावर पडलेला प्रभाव या विषयावर चिंतन व्हावे, विचारमंथन व्हावे हा हेतू डोळ्यासमोर ठेवून प्राध्यापक, संशोधक व विचारवंतांचे संशोधन लेख मागविण्यात येवून मान्यवरांचे मार्गदर्शन लाभणार आहे.

महिला हा समाजाचा मोठा (५० टक्के) वर्ग आहे. त्यांच्या समस्या, हक्क व सन्मानाचा जागर व्हावा, त्यांच्यावर होणाऱ्या अन्यायाची जाणीव व्हावी म्हणून अभ्यासकांनी, संशोधकांनी यावर विचारमंथन करावे, लेख लिहून त्यांच्या जागृती प्रक्रियेचे ते साक्षीदार व्हावेत म्हणून आम्ही आयोजित केलेल्या या परिषदेला चांगला प्रतिसाद मिळाला याचा मनस्वी आनंद वाटतो.

राष्ट्रीय परिषदेच्या यशस्वी आयोजनासाठी संस्था अध्यक्ष अॅड. नितीन कोल्हटकर, संस्था सचिव प्रकाशदादा टाकळे, महाविद्यालयाचे प्राचार्य, डॉ. नितीन माथनकर, विद्यापिठाचे प्रकुलगुरु डॉ. विनायक देशपांडे, डॉ. दि.व्य. जहागिरदार, डॉ. मुक्ता जहागिरदार, डॉ. संजय दुधे, डॉ. निरज खरे, डॉ. महेन्द्र गावंडे, डॉ. संदीप तुंडूरवार, डॉ. संजय धनवटे यांचे अनमोल मार्गदर्शन व महाविद्यालयातील प्राध्यापक व शिक्षकेतर कर्मचारी यांचे सहकार्याबद्दल आभार व्यक्त करणे हे मी माझे कर्तव्य समजतो. आधार इंटरनॅशनल पब्लीकेशन ई—ऑनलाईन पब्लीकेशनची जबाबदारी श्री. विराम गावंडे यांनी स्वीकारली याबद्दल त्यांचे मी ऋण व्यक्त करतो व अपेक्षा करतो की या राष्ट्रीय परिषदेतील शोधनिबंध संकलन रसिक—वाचक अभ्यासक, संशोधक रसिक वचक व अखिल मानव जातीतील महिला वर्गाला उपयोगी व फायदेशीर ठरले म्हणून त्यांनाच विनम्रपणे समर्पित करतो.

धन्यवाद !

डॉ. देवमन श्रीकृष्ण उंबरकर
समन्वयक व सचिव राष्ट्रीय परिषद.

INDEX

No.	Title of the Paper Name	Authors'	Page No.
1	महिलांवरील अत्याचार	डॉ. विजय टोंगे	1
2	स्वामी विवेकानंद यांचे धर्म आणि भारत राष्ट्र याविषयीचे विचार	प्रा.विलास मेश्राम	6
3	महिला उत्पीडन आणि स्वामी विवेकानंद	प्रा. पंकज वा. मुन	10
4	स्त्री आणि घरगुती हिंसा	सुरेश महादेवराव देशमुख	14
5	कौटुंबिक हिंसाचार आणि महिला	डॉ. सुनिल शिंदे	19
6	ताण—तनाव : कारणे, परीणाम आणि उपाययोजना	प्रा. आदित्य कि. सारवे	23
7	कौटुंबिक हिंसाचाराचे समाजशास्त्रीय विश्लेषण	प्रा. डॉ. सुरेश वि. धनवडे	27
8	भारतीय कुटुंब व्यवस्था आणि घरगुती हिंसाचार	प्रा.डॉ.राजेंद्र मुर्लिधरराव झाडे	33
9	मानवी हक्क आणि कौटुंबिक हिंसा	डॉ. प्रमोद माधवराव आचेगावे	36
10	जाहिरात : एक अध्ययन	डॉ. सुरेश बन्सपाल	39
11	कौटुंबिक हिंसाचाराची कारणे व उपाय	सहा. प्रा. वसंता सिताराम वंजारी	43
12	बदलत्या काळानुसार स्त्रियांची बदलती वर्तणुक	प्रा.डॉ. छाया निलकंठ लंजे	46
13	घरगुती हिंसाचार — एक ऐतिहासिक विवेचन	डॉ. अनुश्री माहुरकर	49
14	कौटुंबिक हिंसेपासून महिलांचे संरक्षण	डॉ. मदन जी. प्रधान	52
15	कुटुंबातील कुटुंबप्रमुख आणि घरगुती हिंसा	सहा.प्रा. गिरिश गं. गवई	56
16	क्रिडाक्षेत्र व महिला	प्रा.धनंजय गिन्हेपुजे	58
17	कौटुंबिक हिंसाचार: भारतीय समाजात हुंडा पध्दत एक कारण	प्रा. चौधरी गोपाल विश्वनाथ	60
18	कौटुंबिक हिंसेतील भिन्नता:—पूर्वी व आता	प्रा.भूमिका आनंदरावजी कापगते	62
19	आजची संस्कृती आणि घरगुती हिंसाचार	प्रा.डॉ. सुनील पखाले	65
20	कौटुंबिक हिंसाचार : एक सामाजिक समस्या	प्रा. बळीराम वसंतराव पवार	67
21	नियतकालिके: बुद्धिजीवी समाजाची आवश्यकता	डॉ. पल्लवी साहेबराव काळे	70
22	महिलांच्या संदर्भात कौटुंबिक हिंसाचार आणि भारतीय कायदे	प्रा. रिता प्रेमदास खोब्रागडे	73

23	मानवी हक्क आणि घरगुती हिंसा व प्रसारमाध्यमे प्रा.डॉ.नितीन दादाराव गौरखेडे	76
24	स्त्री आणि घरगुती हिंसा याबद्दल भारतातील कायदे. स.प्रा. कु. भावना मनोज तायडे	78
25	महिला सशक्तीकरणात सरकारी योजनेचा योगदान प्रा. संदीप चव्हाण	79
26	कौटुंबिक हिंसाचार प्रतिबंधक कायदा प्रा. वर्षा आगरकर	82
27	भारतीय महिलांवरील कौटुंबिक अत्याचार – एक ऐतिहासिक दृष्टीक्षेप प्रा. डॉ. दिगांबर द. कापसे	84
28	कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलाचे संरक्षण अधिनियम २००५ डॉ. शरद सांबारे	87
29	आदिवासी समुदाय की संस्कृति एवं घरेलु हिंसा का प्रभाव डॉ. किरण कुंभरे	89
30	भारतीय समुदायातील कौटुंबिक हिंसाचार – एक अभ्यास प्रा. डॉ. हेमंत व्ही. मिसाळ	90
31	महिला, हिंसा आणि कायदे डॉ. स्नेहप्रभा आर. गावडे	92
32	ग्रंथालय आधुनिकीकरणात सुरक्षिततेचे महत्व प्रा. प्रमोद वा. तडस	95
33	आरमोरी विधानसभा क्षेत्रातील पंचायत राजमधील लोकप्रतिनिधीची भुमीका प्रा.डॉ.आर.एम.झाडे/ श्री प्रकाश तुकाराम हेमने	98
34	भारतीय समाजातील घरगुती हिंसाचार प्रा. कु. अर्चना मधुकरराव होरे /डॉ. सुषमा बोंडे	103
35	महिला व कौटुंबिक हिंसाचार यावर भारतातील कायदे प्रा. आशिष बबनराव पेठे	109
36	भारतातील महिला आणि घरगुती/कौटुंबिक हिंसाचार कायदे अमर काशिनाथ भोगे	112
37	घरेलु हिंसाचाराची पार्श्वभूमी आणि मानवी हक्क संदीप तुंडूरवार	116
38	गोंदिया शहर की नौकरानी महिलाओ पर होने वाले घरेलु हिंसाओ का अध्ययन योगिता श्रीराम ढोमणे	124
39	असंघटीत क्षेत्रातील कामकरी महिला व त्यांच्यावरील अत्याचार नामदेव बी. वरभे	129
40	घरगुती हिंसाचार रोखण्यात संताचे व समाजसुधारकांचे योगदान डॉ. प्रवीण व. काळे	135
41	भारतातील महिला आणि घरगुती / कौटुंबिक हिंसाचार कायदे डॉ. अनिल शिवरामजी दहाट	138
42	कौटुंबिक हिंसाचाराचा भारतीय स्त्रियांवरील परिणाम प्रा. पवळ रंजना भिमराव	142
43	हुंडा पद्धत : एक सामाजिक अत्याचार डॉ. मनिष कान्हा चव्हाण	147
44	‘स्त्रियांच्या कौटुंबिक हिंसाचाराचे अर्थशास्त्रीय विश्लेषण’ प्रा. डॉ. दिपक शृंगारे /प्रा. डॉ.नरेश इंगळे	151
45	कौटुंबिक हिंसाचार आणि समस्या- एक चिकित्सक अभ्यास प्रा. शिवचरण धांडे	156

46	महात्मा गांधी और स्त्री शक्ति का नवजागरण	प्रा. डॉ. शहनाज शेख	160
47	कविता : वेदनेची व विद्रोहाची	डॉ. राजेश देशपांडे	162
48	सामाजिक आरोग्य राखण्यासाठी योगाची भूमिका	डॉ. उज्वला ते. कापगते	170
49	कौटुंबिक हिंसाचार — इतिहास आणि वर्तमान	प्रा. संतोष विश्वनाथ यादव	177
50	मानवाधिकार आणि महिला अधिकार व कौटुंबिक हिंसाचाराच्यासंदर्भात कायदेशीर तरतूदी	प्रा.डॉ. पद्माकर प्रेमदास दारोडे	180
51	भारतीय महिला आणि कौटुंबिक हिंसाचार कायदा	डॉ.विजया एच. राऊत	186
52	कौटुंबिक हिंसाचार ग्रस्त स्त्रियांना मानसिक तणाव मुक्त करण्यासाठी संगीत चिकित्सा : एक उपाय	वैखरी वझलवार	193
53	कौटुंबिक हिंसेचा समाजावर होणारा परिणाम	प्रमोद चं. वानखेडे	197
54	मानव अधिकार आणि कौटुंबिक हिंसाचार : एक अध्ययन	सहा.प्रा. सुहास यु. वाघमारे	202
55	भारतीय समाजातील स्त्रीवरील अत्याचाराचा अभ्यास	डॉ. दिपक मनीराम चव्हाण	206
56	कौटुंबिक हिंसाचार आणि भारतीय स्त्रियांची सद्स्थिती: एक अध्ययन	सहा. प्रा. विकास एन. अड्याळकर	210
57	स्त्री—पुरुषपणाची समाजरचित विषमतेची चिकित्सा	श्री. रुपेश बाळकृष्णराव फुके	214
58	प्राचीन से वर्तमान काल तक महिलाओं का उत्पीडन	प्रा.पौर्णिमा एच. राहांगडाले	219
59	पुरुषी मानसिकतेच्या छळातून स्त्रिहिंसा	प्रा. डॉ. राजेंद्र जनार्दन कांबळे	223
60	सद्यःपरिस्थितीत मानवीय मूल्ये आणि स्त्री	डॉ. सीमा देशपांडे	226
61	Rebellious and Strong Women in Anita Nair's Ladies Coupe	Dr. Bipasha Ghoshal	230
62	Woman Empowerment & Domestic Violence: Past, Present and Future	Mr. Milind S. Shende	233
63	Patriarchal System and Domestic Violence in India	*Dr. Manjusha S. Bhoyar * Dr. Vijaya Y. Muley	236
64	Domestic violence against women and its Effect	Dr. Dilip Chauhan	240
65	Decision Making: Management Techniques for Libraries	Dr. Rajendra Manikpure	243
66	Impact of Music on Health of Society	Dr.Dhanashree Pande.	245
67	A Study on Domestic Violence against Women's in India.	Mr. Chandrakant B. Dhumale.	248
68	Dissemination Of Buddhism In Northeast Asia	Dr.Manohar Kumbhare	252
69	Women And Domestic Violence In India	D.S.Shambharkar	255

70	Domestic violence, Past and present	Mohan Sudhakar Mendhe	260
71	Domestic Violence :Impact on Indian Society	Dr. Sheela Khedikar	262
72	Women, Domestic Violence Law And Justice Delivery System In India	Dr. K J Sibi	265
73	Domestic Violence of Children	Dr.Jyoti Pramod Rakhunde	268
74	Patriarchal culture and domestic violence	Dr.Jaideep Ghosh	271
75	Study on human rights and domestic violence	Dr.Ganesh Ketakdeore	273
76	Women and domestic violence in India	Dr.Devanand G.Meher	276
77	Historical concept of domestic violence in India	Dr.Dattatray Karangale	278
78	Problems In Urban Society	Anil Kosamkar	281
79	Domestic Violence against Women-historical perspective	Dr.Vasanta p. Raut	285
80	Comparative Study of Domestic Violence of Daily Wages and Monthly Wages Families	Dr.Ravi Murlidhar Shastrakar	288
81	Influence of Sport Activities on Students Life	Dr. Prashant B. Gaikwad	291
82	Relationship of Aggressive Behavior with Domestic Violence of families from Ashti, Ta- Chamorshi, Dist: Gadchiroli (Maharashtra)**	Dr. Bharat Himmatrao Pande	295
83	Domestic violence and role of feminism	Ulhe P.P.	298
84	Domestic Violence Against Women: A Study	Dr. Kamalkishor B. Ingole	303
85	Domestic Violence: Types And Solutions	Asst.Prof Shital H.Ujade	306
86	Domestic Violence A Threat To Economic Development	Dr. Anupama Nitin Labhe	309
87	Women and Domestic Violence Laws in India	Sunil N. Wathore	311
88	Domestic violence, Past and Present	Dr. Sudarshan Vyankatrao Sonvane	315
89	Domestic violence against women and the Law	Dr .Suyog S. Ingle	318
90	Domestic violence in India	Kshitija B. Deshpande	321
91	Domestic ViolenceIn India - An Analysis	Dr. N. R. Chimurkar / Sandip E. Goswami	325
92	Domestic violence and its impacts on life and financial stress	Prof. Dr. Balkrishna N. Mahajan	330
93	Domestic Violence In India	Dr. Ragini Rajendra Padhye	333

94	Domestic Violence against Women: A Study of Shashi Deshpande's That Long Silence Dr. Santosh S. Chouthaiwale / Dr. Ravikant B. Jadhavar	337
95	Domestic Violence : Impact on indian SocietyA StudyViolence against Women in Politics Dr. Minakshi Kamble	340
96	Women's Struggle for Survival in Kamala Markandaya's Nectar ina Sieve Rita Sontakke/Sheware	346
97	Study of Incentive Motivation of University Level Basketball and Volleyball Players Dr. Rahul M. Rode	350
98	Importance of human rights toDemocracy, governance and development Dr Prashant R Kadwe	355
99	Impact Of Domestic Violence On Children And Youth Dr.SureshJ.Mohatkar	358
100	Human Rights and Domestic Violence Dr.Madhu Prabhakar Khobragade	362
101	Human right and domestic violence of women Dr. Premlata P. Kurhekar	365
102	Hamlet: The Swing of Revenge and Injustice Mr. M. A. Wasnik	367
103	Government Policies on Domestic Violence. Asst. Prof. Dhappadhule Rameshwar Shankarrao	370
104	Analysis Of Government Policy On Women's Domestic Violence Kuldeep Giridhar Sonkusare	373
105	Gender Disparityand Patriarchy in Anita Desai's Novel Fasting Feasting Shital Mendhe	376
106	Violence against Women and Their Socio-Economic Condition Mr. Gaikwad P.K.	379
107	Emerging Issues In Rural Development Prof. Dr. Anantkumar D. Gadre	381
108	Review on Fast Dissolving Drug Delivery System Khushi.Ashok.Rode	384
109	E-Resources in Academic Library Dr. Bhushan W. Ambekar	394
110	Effect of Suryanamaskar on Domestic Violence Prof. Ashish Shriram Chahare	398
111	Gender And Education In India Dr.Asawari Durge	401
112	Divorce in india: main problem with context to todays society Dr.Sanjay Dudhe	407
113	Effectsof Domestic Violenceon Children Education U.W.Fule /S.S.Nimgare	411
114	E-Learning and Higher Education Dr.Prashant S. Pagade	414
115	Study on domestic Violence against Men Dr.Naresh A Bhojar	417
116	Yoga as exercise or alternative medicine Dr.Madan ingale	420
117	Effects of Domestic Violence onHealth of Women. Prof. Rahul G. Mahure.	422

118	The Role of Music in Maintaining Social Health	Dr. Monali Masih	426
119	The Role of Saving Groups in Women's Development	Dr. Vijay R. Bhange	427
120	Role of Yoga and Panchtatva Shuddhikaran Pranayam (Bhutshuddhikriya) on Social Life	S.S.Nimgare/U.W.Fule	433
121	Domestic Violence In Indian Society	Dr. Santosh P. Mendhekar	437
122	Domestic Violence in Kelly Sundberg's 'Good Bye, Sweet Girl'	Dinesh B. Ingle/ Dr. Akshay V. Dhote	441
123	Theme of Marital Discord in the Selected Novels of Anita Desai	Dr. Vinita Virgandham	443
124	Marital Relationship in ShashiDeshpande's That Long Silence	Dr. Kapil Singhel	448
125	Domestic Violence in India: Some Remedial Measures	Dr. Parag Bombatkar	453
126	"Patriarchal System and Domestic Violence in Chimamanda Ngozi Adichie's Purple Hibiscus"	Asst. Prof. Trushna S. Kalambe/Asst. Prof. Swapnil M. Bhagat	456
127	Patriarchy and Domestic Violence in Githa Hariharan's: 'The Thousand Faces of Night'	Dr. Leena V. Phate	460
128	Impact of domestic violence on children	Prof. Anil A Shinde	466
129	Domestic Violence in India; Historical perspective	Prof. Sunil M. Kawde	468
130	Domestic violence against women; Past and Present	Prof. Tushar S. Jumde	470
131	Child Sexual Abuses as an Invisible Domestic issue in the play: Thirty Days in September	Niraj P Kendhe	472
132	Information Technology and Future of Research Libraries	Prof. Rajendra S. Lawande	476
133	"Domestic Violence, Past and Present"	Prof. Damodhar G. Ramteke	480
134	Transcendental Perspectives On Mahatma Gandhi's Ideology	Prof. Sachin A. Bhoyar	485
135	Violence against Woman and Domestic Violence Act.	Prof. Yogaraj Singh R Bais	488
136	Dowry: A Stigma On Indian Society	Dr. Sanghamitra S. Chavhan	492
137	Emerging Trends And Countering New Perspectives In Domestic Violence	Anand T Chahande	495
138	Role of Public Libraries on Women Empowerment	Dr. Ashish A. Thanekar	499
139	Role Of Ict In Teaching Learning In Rural Area	Dr. T.R. Bannagare	503
140	Domestic violence: impact on indian society	Assi. Prof. Rajesh B. Tandekar	506

141	Need of information literacy in academic libraries. Mr. Surendra D. Awathare	511
142	Economic Implications of Domestic Violence Dr. K.C. Mandlekar	514
143	Today's Culture and Domestic Violence against Women Dr. Archana k. Deshmukh	518
144	Research Paper- Geography Resources Development and Power Dr. Kailas V. Nikhade	523
145	Domestic Violence against Women in Modern Society Dr. Ravikant N. Mahindkar	525
146	History Of Racism Against Blacks Shyam M. Gedam	529
147	Women & Domestic Violence Law in India Nishcha Subhash Kukade	533
148	Inherent dominance is the root cause of violence Dr. Sunirmal S. Kabiraj	537
149	“ Women And Domestic Violence In India” Sunil P. Ghugal	539
150	Human Right and Domestic Violence Author Dr. V.D. Acharya	543
151	Theme of Violence in Vijay Tendulkar's Plays Shri Rupesh Prakash Rede	545
152	Gender Inequality for Imbalance the Sex Ratio with Context to Indian Society in Current Scenario Dr. Samruddhi Tapre	548
153	Stress Management In Sport Dr. Pravin Gopalrao Patil	553
154	Domestic Violence against Women Prof. Chanrandas Solanke	559
155	Domestic Violence : Impact On Indian Society Dr. Deoman S. Umbarkar	562
156	Connection of Illiteracy and Unemployment with Context to India in Current Scenario Dr. Govindprasad Dubey	568
157	Pollution And Its Impact On Human Life Dr. Nilima Dawane	574
158	Multiculturalism and Family Conflict in Desirable Daughters Dr. Sanjay Tappe,	581
159	Gender Inequality and Domestic Violence in India Dr. Anuradha Khade	586
160	Sports related domestic violence Prof. Sharad Kumar S. Mishra	590

महिलांवरील अत्याचार**डॉ. विजय टोंगे**

वाणिज्य विद्या, शाखा प्रमुख विवेकानंद महाविद्यालय भद्रावती,

सारांश :-

भारतातील चातुर्वर्ण्य समाज व्यवस्थेने पुरुषांच्या तुलनेत स्त्रियांना दुय्यम स्थान दिल्याने व समाजानेही 'मनुस्मृती' सारख्या विषमतावादी ग्रंथाचा उदोउदो केल्याने स्त्रियांच्या शोषवास समाजमान्यता मिळाली. त्र परिणामी महिलांवरील अत्याचारात भरत पडत गेली. महिलांचे जगणे दुष्कर झाले. परंतु या विरोधात आवाज उठविण्याची कायदेशिर सोय नसल्याने महिला मुक्याहोवुन हे सगळे अत्याचार जन्माचे भोग समजुन सहन करीत राहिल्या . याची त्यांना इतकी सवयच जडली की पुढे ते अत्याचार आत्याचार आहे हेही कळेनासे झाले.

कालांतराने भारतात इंग्रजांचे राज्य आले. इंग्रज राजवटीत कायद्याचे राज्य असल्याने पुढे काही समाज सुधारकांनी महिलांवरील अत्याचाराला तोंड फोडले, भाषणे, प्रबोधन व लेखन यातून महिलांवरील अन्याय पुढे आलाव इंग्रज सरकारने कायद्याच्या माध्यमातून काही प्रमाणात महिलांना आत्याचारापासुन रोखले . पुढे भारत स्वातंत्र झाल्यावर भारतीय राज्यघटनेने महिलांच्या सुरक्षा विषय कायद्यात भर टाकली स्त्री पुरुष समानता निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला. त्यामुळे माणुस म्हणुन समाजात जगण्याचा अधिकार स्वार्थाने स्त्रियांना मिळाला आहे.

प्रस्तावना:-

२१ व्या शतकातही भारतातच नव्हे तर संपूर्ण जगात महिलांवर अत्याचार होतच आहे. पूर्वी त्यांची तीव्रता जास्त असेल परंतु आजही कमी आढळत नाही. स्त्री जातीवरील अन्याय सनातन आहे. समाज आणि संस्कृती यांच्या पिढ्यान पिढ्यांच्या धाकाने पुरुषांनी स्त्रियांना आपल्या दडपणाखली ठेवले. बदलते जीवन, विज्ञानाचा उदाय, शिक्षणाने मिळालेला आत्मविश्वास यामुळे स्त्रियांचा आवाज उंचावु लागला आहेत. मागील काही दशकात स्त्रियांच्या स्वातंत्र्याचे संघठित लढे व भारतीय संविधानाने दिलेले कायदे यामध्ये बदल घडुन आलेला आहे. स्त्री हिंसाचाराबाबतचे निराकरण घडुवन आणण्यासाठी मोठ्या प्रमाणात प्रवृत्ती व मन परिवर्तन आवश्यक आहे.

भारतामध्ये निरक्षरतेचे प्रमाणे जास्त आहेत. कुटूंब, विवाह संस्थांना महत्व दिल्या गेल्यामुळे रूढी, परंपरांच्या माध्यमातून स्त्रियांचे स्त्रियां कडुन किंवा घरातील प्रमुख व्यक्तींकडुन अत्याचार वाढत गेले आहे. त्यासाठी हुंडा दागिने, मान अपमान नपुंसकता, वंशाचा दिवा या अनेक कारणामुळे महिलांवर घरगुती अत्याचारात वाढ होत गेली आहे. याकरिता २००५ ला महिलांकरिता घरगुती जुलमापासुन रक्षण करण्यासंबंधी कायदा तयार करण्यात आला आहे.

अत्याचार ही एक अशी सामाजिक घटना आहे जिला एका चौकटीत परिभाषित करणे कठीण आहे. प्रसिध्द शास्त्रज्ञ कॅम्पे यांच्यामते .

“कौटुंबिक अत्याचार म्हणजे कुटुंबातील व्यक्तीने दुसऱ्या व्यक्तीवर शारीरिक मानसिक हल्ला करून जखमी करणे होय .”

श्री स्ट्रस यांच्या मते, “कुटुंबातील एका किंवा अनेक व्यक्तीने केलेले असे कृत्य ज्यात स्त्रीला जखमी करण्याची उच्चतम क्षमता असते, त्याला हिंसाचार म्हणता येईल”

भारताच्या स्वातंत्र्य प्राप्तीनंतर देशाची सर्व बाजुनी प्रगती घडुन येत आहे. देश औद्योगिक, आर्थिक, सामाजिक, राजकीय क्षेत्रामध्ये प्रगती करीत आहेत. यामध्ये पुरुष व स्त्रिया या वर्गाचा मोठा हातभार आहे. देशात हिंसाचाराबाबत आतंकवाद, नक्षलवाद व स्त्री अत्याचार यासारख्या

अनेक प्रश्नांना सामोरे जावे लागत आहे. परंतु स्त्रीच्या बाबतीत वासना, स्त्रिभूणहत्या, नपुसकता, रूढी, परंपरा या माध्यामातून हिंसाचार घडत आहे. या अत्याचाराचे निराकरण करण्यासाठी मानव समाजामध्ये मुख्य प्रमाणात परिवर्तन करण्याची गरज आहे. भारतात स्त्रियांवर अत्याचाराची सुरुवात कशी झाली ? या प्रश्नाचे उत्तर शोधण्याकरिता अश्मयुगात, शिवकालीन/ पेशवेकालीन, कालखंडात, स्वातंत्र्यपूर्व काळात व स्वातंत्र्यानंतरच्या काळात अत्याचाराचा अभ्यास करणे . महाराष्ट्रातील बलात्काराचा गुन्ह्यातील घटनांचा आढावा घेणे याकरिता या विषयाची निवड करण्यात आली.

मानवी संस्कृतीचा उगम करोडो वर्षांपूर्वीचा म्हणजेच अश्मयुगात झाला. मानवाला आपले अस्तित्व टिकवून ठेवण्यासाठी श्रम करून पोट भरणे त्यासाठी स्त्री —पुरुष संघटित ठेवणे भाग होते. यामधून विद्यान धर्माचा उगम झाला तसेच लिंग परत्वे श्रमविभागणी झाली असावी . कष्ट करून धान्याचे उत्पादन संपदन करणे पुरुषाकडे गेले व पुनरुत्पादन शक्ती मातृत्व लाभ स्त्रीला दिले गेले होते. त्यानुसार बाल संगोपन व गृहकृत्ये यांची जबाबदारी स्त्रीवर आली. स्त्रीला कनिष्ठ मानकाची कामे तिच्या कडे दिली होती. त्यामुळे स्त्रीवर अत्याचार घडत राहिला. विवाहापूर्वी पित्याची लेक, विवाहानंतर पतीची पत्नी, पतीच्या गुरफटले माघारी मुलाचे माता अशा अनेक नात्यांमध्ये तिचे आयुष्य गेले. या कारणामुळे स्त्रीवर मानसिक गुलामगिरी लादल्या गेली . प्रसंगी स्त्री अत्याचाराला बळी पडत गेली.

प्राचीन भारतामध्ये स्त्रियांच्या अत्याचाराचे चित्र आढळते . ‘मनश्रुती’ हा हिंदुचा प्राचीन व महत्वपूर्ण ग्रंथ आहे. त्यामध्ये स्त्रीबाबत दिलेले नियम तिच्यावर खूप बंधने घालणारे होते. त्यामुळे स्त्री स्वातंत्र्य वर्ज मानणारा हा ग्रंथ असल्यामुळे स्त्रीवर अत्याचार सुरू झाला. शिवकालीन पेशवेकालीन स्त्री जीवनाचे चित्र पाहिले तर स्त्री अत्याचार कसा बदल घडत गेला बघायला मिळते. बालवयात विवाह त्यामुळे कोवळ्या वयात मातृत्व, हुंडा, दागिने, मान —अपमान यामुळे स्त्रियांवर एक प्रकारे अत्याचार होत गेला स्त्री अत्याचाराचा एक प्रघात म्हणजे सतीची प्रथा होय. पतीच्या निधनानंतर तिला स्वतःच्या सर्व सुखांचा त्याग करून आपल्या पतीच्या तिचेवर जिवंत जाळून घेण्याचा प्रघात होता. त्याकाळात सतीचा गौरव करीत असे, नातेवाईक स्त्रिया तिची ओटी भरत यावरून स्त्रियांवर किती अत्याचार होत असेल याची कल्पनाही करता येत नाही.

स्त्री अत्याचार असा दुसरा प्रकार म्हणजे स्त्रीभूणहत्या मोठ्या प्रमाणात घडत आहे. कन्या वर्धाच्या समिती समस्येला विज्ञान व आधुनीक तंत्रज्ञान यांचा वापर करून सोनोग्राफी द्वारे गर्भलिंग चिकित्सा .

व्यापक प्रमाणात केली जाते त्यामुळे दशातील पुरुष स्त्रियांची तफावत वाप्त चालली आहे. एका सर्वेक्षणानुसार १९९१ मध्ये दरवर्षी आपल्या देशामध्ये पाच लाखपासून दोन कोटी पर्यंत गर्भपात होत असतात. आरोग्य खात्याच्या आकडेवारीवरून मान्यताप्राप्त गर्भपात केंद्रांमध्ये एकुण सहा लक्ष ३६ हजार ४५६ गर्भपात झाले. १९९८—९९ मध्ये ही संख्या सहा लक्ष ६६ हजार ८५२ एवढी झाली. एका कायदेशिर वैद्यकिय गर्भपातामागे दहा ते बारा बेकायदेशिर गर्भपात होतात. त्यामुळे देशात राज्यात स्त्री पुरुषांचे प्रमाण कमी होत चालले आहे. त्यामुळे स्त्रियांवर अत्याचार वाढला आहे.

महिला अत्याचाराचे प्रकार

२१ व्या शतकामध्ये स्त्री व पुरुष हे एकाच नाण्याच्या दोन बाजू असून मोठ्या प्रमाणात स्त्रियांवर अत्याचार होत आहे. अशा अनेक घटना आपण दररोज वर्तमान पत्रे, टिव्ही. च्या माध्यमातून पहायला, ऐकायला मिळत असते. महिलांवर होणाऱ्या अत्याचाराचे पुढील चार प्रकारांमध्ये वर्गीकरण करता येईल.

- १) शारिरीक हिंसाचार २) मानसिक हिंसाचार
३) लैंगिक हिंसाचार ४) आर्थिक हिंसाचार

शारिरीक हिंसाचार —

स्त्रियांना मोठ्या प्रमाणात शारिरीक अत्याचाराला बळी पडावे लागते. यामध्ये तोंडात मारणे, अति श्रम करविणे, मारझोड, दुखापत करणे, हात पिरगळणे, थोबाडीत मारणे केस ओढणे जाळण्याचा प्रयत्न करणे, उपाशी ठेवणे अशा प्रकारे अत्याचार होत आहे.

मानसिक अत्याचार—

स्त्रीला मुद्दाम व जाणीवपूर्वक दुसऱ्या व्यक्तीसमोर अपमानिक करणे, धमकी देणे, सतत कमी लेखणे, महोरचा उच्चार करून कमी लेखणे, तुचछ लेखणे, टोमणे मारणे इत्यादीमुळे स्त्रि मानसिक दृष्ट्या दुःखी होउन मानसिक छळाला बडी पडते. व काही स्त्रि.या मानसिक धक्का बसुन कोमात जातात.

लैंगिक अत्याचार —

एखाद्या स्त्रीच्या संमतीशिवाय तिच्यावर बेकायदेशिर लैंगिक संबंध प्रस्थापित करणे म्हणजे लैंगिक अतयाचार होय. जबरदस्ती संभोग, विबित्स कृत्य, अश्लील चाळे, संशय, स्त्रीची बदनामी इत्यादी, अलीकडे दिल्लीतील निर्भया प्रकरण, हैदराबाद मधील व्हेटर्नरी डॉक्टर चे प्रकरण तसेच वर्धा जिल्ह्यातील हिंणघाट येथील महिला प्राध्यापक यांचे प्रकरण यावरून स्त्रियांवर अत्याचाराची घटना लक्षात येईल. २०१२ च्या नॅशनल क्राईम रेकॉर्ड नुसार प्रती १००००० स्त्रियांच्या बाबत ४६ बलात्कार प्रती एक लाखाला ०२ हुंडाबळी व ०.७ टक्के पती किंवा नातेवाईकाकडुन अत्याचार होत असतात. महाराष्ट्रात महाराष्ट्रात बलात्काराच्या गुन्ह्यात नोंद झालेले गुन्हे .

वर्ष	परिचित आरोपी	अज्ञान आरोपी	एकुण
२०१६	४६२७	१९२	४८१९
२०१७	४७८५	९४	४८७९
२०१८	४३२०	५९	४३७०

महाराष्ट्रात महिला अत्याचार सुरूच आहे. या मध्ये समाज कंटकाकडुन अतयाचाराला सामोर जावे लागते. बलात्काराच्या गुन्ह्यांमध्ये मागील तीन वर्षांच्या गुन्ह्यातील १४०७७ आरोपींना महाराष्ट्रात अटक झाली. त्यापैकी १३७३२ आरोपी पिडीत महिलांच्या परिचयाचे असल्याचे आढळले. महिलांवर अत्याचार करणारे काही नात्यातील तर काही मित्र असल्याची समोर आली. यापैकी केवळ ३४५ आरोपींना महिला ओळखत नव्हत्या. बलात्कार विनयभंग, प्रकरणी महिला कडुन आपशी भांडण कतभेद झाल्याचे, प्रमाण वाढले आहे.

आर्थिक अत्याचार :-

उदरनिर्वाहासाठी महिलांना पैसे न देणे, नोकरी करण्यास मज्जाव करणे, हुंडा मागणे, अन्न वस्त्र न पुरविणे, घरातून बाहेर काढणे किंवा घरात येण्यास बंदी करणे, तिच्या कमाईचे पैसे हिसकुन घेणे, मदत न करणे तीची संपत्ती हीस कावणे या सर्व घटना आर्थिक हिंसाचारामध्ये मोडतात. राष्ट्रीय अपघात ब्युरो नुसार २२००५ मध्ये प्रत्येक ७७ मिनिटात एक हुंडाबळी घेतला जातो. स्त्रियांना वंशावळीत स्थान मिळते परंतु संपत्तीचे वितरण करतांना फक्त मुलांमध्येच होत असते. त्यामुळे स्त्रिया पती आणि सासर यावरच अवलंबुन असतात आणि लग्न झाल्यावर बिटीश राजवटीत मुलींना त्यांच्या कुटूंबातुन संपत्ती मिळविण्याचा हक्क नव्हता परंतु हुंडा ही एक प्रथा म्हणुन आजही सुरू आहे. हुंडा हा कुटूंबावर मोठा बोजा बनला आहे. त्यामुळे अत्याचार वाढतच आहे.

महिला हिंसाचाराची प्रमुख कारणे

१. स्त्रीची मानसिक जडणघडण— लिंग भेद सामाजिक कारणामुळे तिची मानसिकता जाच सहन करून घेण्याची बनली आहे. त्यामुळे हिंसाचाराला बळी पडते.
२. स्त्रीचे आर्थिक परावलंबित्व — स्त्रियांच्या श्रमाला कुटूंबात महत्व दिल्या जात नाही. ती पुरुषांवर अवलंबून असते. म्हणून हिंसाचाराला बळी पडते.
- ३) पुरुषी अहम — प्रत्येक पुरुषामध्ये आपण पुरुष आहोत या अहंकारामुळे पुरुषी अहंकार जागृत होतो. त्यामुळे स्त्री अत्याचाराला बळी पडते.
- ४) धार्मिक संस्कार व विधी धार्मिक कार्यामध्ये स्त्रियांना दुय्यम स्थान दिल्या जाते. त्यामुळे स्त्री हिंसाचाराला बळी पडते.
- ५) पितृसत्ताक पद्धती — भारतात पितृसत्ताक पद्धती मुळे कोणत्याही समाजात पुरुषाचे वर्चस्व अधिकार महत्वाचे मानले जाते. त्यामुळे महिला अत्याचाराला बही पडतात.
- ६) व्यसनाधीनता — कुटूंबातील असेल तर त्यांची सेवा महिलेला करावी लागते. त्यामुळे स्त्री यावर अत्याचार होत असते.
- ७) संशय — संशयित लोकांना पत्नी, सून, मैत्रीण यांच्या चारित्र्याविषयी संशय आल्यास स्त्रियांना बळी पडावे लागते.
- ८) दारिद्र्य — दारिद्र्यामुळे पुरुष आपल्या कुटूंबाच्या गरजा भागवू शकत नाही. स्त्रियांना कामही करू देत नाही त्यामुळे स्त्रिया गप्प राहून अत्याचार सहन करीत असतात. भारतामध्ये स्त्रियांवरील अत्याचाराचे निवारण करण्यासाठी अनेक प्रयत्न करण्यात आले आहेत. शिवकालीन काळात राजमाता यांना सती जाण्यास परावृत्त केले. बालविवाह न करणे, महात्मा फुले, गोपाळ आगरकर, कर्वे, डॉ. आंबेडकर यांनी मोठ्या प्रमाणात प्रयत्न केले आहे. अप्रत्यक्षपणे ख्रिस्ती धर्म प्रचारकांनी त्याला हातभार लावला आहे. मध्ये मुंबईला मुलीसाठी पहिली शाळा निघाली जातीव्यवस्था मोडण्यासाठी स्त्री शिक्षणाचा प्रसार व प्रचार व्हायला लागला यासाठी अनेक सुधारकांनी प्रयत्न केले.

महिला अत्याचार रोखण्यासाठी आचार्य विनोबा भावे यांनी पुढील प्रमाणे मत व्यक्त केले. सिनेमा पोस्टरच्या घृणीत माध्यमातून एवढे आणि बिभत्स दृश्य दाखवले जाते की, ज्यामुळे डोह्यात अश्रू येते. अशा चित्रामुळे गृहस्थाश्रम संकल्पना कोलमडली जाते. समाजात स्त्रीची प्रतिष्ठा वाढवायचे असेल तर ब्रम्हचारी याला उत्तेजना आजच्या स्त्री समोर स्वतःचे शील रक्षणाचा प्रश्न आपोआप कमी होईल. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी महिलांना अत्याचारातून मुक्त करण्यासाठी आयुष्यभर लढे उभारले पाहिजे असे म्हटले. सत्र शिक्षणावर भर, स्त्री पुरुष समानता, व २५ डिसेंबर हा दिवस स्त्रीमुक्ती दिन म्हणून साजरा करावा असे सुचविले.

निष्कर्ष व उपाययोजना :-

स्त्रियांवर मोठ्या प्रमाणात हिंसाचार होत आहे. भारतात कुटूंब पद्धती असल्यामुळे पुरुषाची भुमिका महत्वाची असली तरी कुटूंबात दीर, सासरे, पती यांच्यापासून महिलांवर अत्याचार वाढत आहे. प्रचारात आर्थिक, सामाजिक, मानसिक हिंसाचार मोठ्या प्रमाणात आढळतात.

स्त्रियांना समाजामध्ये सन्मान दिला पाहिजे. पुरुषाची मानसिकता बदलली, शिक्षणावर भर गेला पाहिजे. महिलांसाठी असलेल्या कायद्यांची अंमलबजावणी करण्यात यावी. पुरुष स्त्री भेदभाव बंद केला पाहिजे. समान वागणूक दिली जावी, आज महिलांनी संघटित होईन प्रभावी कार्य करण्याची गरज आहे.

संदर्भ :-

- १) आधुनिक स्त्रीच्या समस्या डॉ. आशा परूळेकर मेहता पब्लिकेशन पूणे

-
- २) स्त्रीवादी समीक्षा — अश्विनी धोंगडे दिलीपराज प्रकाशन पुणे .
 - ३) महिला विकास डॉ. राजकुमार, अर्जुन पब्लिकेशन हाऊस दिल्ली.
 - ४) महिलांच्या घरगुती जुलमापासून रक्षण करण्यासाठी कायदा, २००५ व नियम २००६,
श्री. पी.व्ही. मराठे सी.टी.जे. पब्लिकेशन पुणे .
 - ५) दैनिक लोकमत, नागपूर
 - 6) Domestic violence By Vijender Kumar-s. Gogia and company

स्वामी विवेकानंद यांचे धर्म आणि भारत राष्ट्र याविषयीचे विचार**प्रा.विलास मेश्राम**

सहाय्यक प्राध्यापक डॉ. एल.डी.बलखंडे कॉलेज ऑफ आर्ट्स, ॲन्ड कॉमर्स, पवनी,

ता.पवनी, जि.भंडारा

जीवन परिचय :

स्वामी विवेकानंद म्हणून दिंगतात गाजलेल्या या सन्यासाचे मुळ नाव नरेंद्र दत्त होते. नरेंद्र हे प्रतिष्ठा संपन्न अशा थोर क्षेत्रीय कुलात जन्माला आले होते. त्यांच्या उभ्या जीवनावर या क्षात्रवृत्तीचा ठसा उमटलेला दिसून येतो. १२ जानेवारी १८६२ रोजी नरेंद्राचा जन्म झाला. नरेंद्र यांचे वडील कलकत्त्याच्या हाय कोर्टात ॲटनी—ॲड ला होते. ते स्वभावाने उदार, खर्चीक व वृत्तीने अशांत होते. मानव मात्राविषयी अपार कळवळा त्यांना असल्यामुळे जातिभेदांदि गोष्टींना त्यांच्या आयुष्यात थारा नव्हता. नरेंद्रांची आईसुध्दा सुविदय बहुश्रुत व सुसंस्कृत होती. राजघराण्याचे तेज तिच्या चर्येवर व एकुण व्यक्तिमत्त्वावर विलसत होते.

एखाद्या कलावंत राजपुत्रासारखे नरेंद्रांचे बालपण होते. सिंहांचे पौरुष आणि सशाचे चापल्य अंगी असलेले नरेंद्र अनेक शारीरिक, बौद्धिक गुणांचे वरदान उपजतच घेऊन आले होते. खेळकसरतीपासून स्वर रचनेपर्यंत सर्व क्षेत्रात लीलया संचार करणारी त्यांची बुद्धिमत्ता कुशाग्र व चतुरस्त्र होती. तीला धार्मिक अंतःकरणाची व अतिव पावित्र्याचीही जोड मिळालेली होती. मनाची व देहाची ही एक मोठी आध्यात्मिक शक्ती आहे असा त्यांचा ठाम विश्वास होता. तीव्र स्मरणशक्तीच्या बळावर त्यांनी आपल्या शैक्षणिक जीवनात मोठी क्रांती संपादिली होती. नरेंद्रनाथ हे खरोखरच अलौकीक बुद्धिमत्तेचे धनी होते. स्पेन्सर, काल, हेगेल मिल प्रवृत्ती तत्त्वचिंतकांच्या विचारांचा त्यांना जवळून परिचय घडला होता. देशोदेशी भ्रमंती करून त्यांनी पाश्चात्य संस्कृतिचेही सुक्ष्म अवलोकन केले आहे.

स्वामी विवेकानंदच्या व्यक्तिमत्त्वाला आकार देण्याचे श्रेय या शिक्षणापेक्षा त्यांच्या गुरूंना रामकृष्ण परमहंसांना आहे.

धर्म विषयी विचार :-

या देशातील राजकिय विचाराला विवेकानंदांनी दिलेली पहिली महत्वाची देणगी म्हणजे राष्ट्रीय जीवनासाठी धर्माला त्यांनी दिलेले, मध्यवर्ती स्थान ही होय! नवभारताची उभारणी ही धार्मिक आध्यात्मिक अधिष्ठानावरच होऊ शकते असा त्यांचा ठाम विश्वास होता. विवेकानंद म्हणतात भारताला जर जिवंत राहावयाचे असेल तर त्याने धर्मालाच आपल्या राष्ट्रीय जीवनाचा मुलाधार करावयास हवा. तसे केल्या खेरीज गत्यतर नाही. कारण भारतात धर्म हाच पूर्वापार राष्ट्रीय जीवनाचा केंद्रबिंदू आहे. भव्य अशा या राष्ट्रमंदिराचा तो भक्कम आधार आहे. राजकारण, सत्ता व बुद्धी यांनादेखील या देशात दुय्यम स्थान आहे. म्हणून भारतात केवळ धर्म हीच एकविचारात घेण्यासारखी बाब आहे. ज्या गोष्टी भारतीयांच्या जीवनात आवश्यक आहेत वा उपयुक्त आहेत त्या गोष्टीसंबंधी ज्ञानाचा वा जिज्ञासेचा भारतात अभाव नाही. अशा गोष्टी म्हणजे धर्म व आध्यात्मिकता या होत. भारतीयांच्या जीवनाचा व विकासाचा हाच एकमेव आधार सदैव होता.

व्यक्तिप्रमाणेच प्रत्येक राश्ट्राचे एक विशिष्ट जीवनध्येय असते, ते त्याच्या जीवनाचे केंद्र असते. हे ध्येय त्याच्या जीवनरूपी संगीतातील मुख्य सुराप्रमाणे असते व इतर सर्वगोष्टी गौण

सुरांप्रमाणे या मुख्य सुराशी सुसंवाद साधीत असतात. एखाद्या राष्ट्राची दुसऱ्या एका विभिन्न कलांमध्ये सामावलेली असते. भारतात धर्म हाच राष्ट्राच्या संगीताचा मुख्य सुर आहे. जर एखाद्या राष्ट्राने आपले जीवनतत्त्व बाजूस सारण्याचा प्रयत्न केला शतकानुशतकांच्या परंपरामुळे त्यांच्या जीवनाला जी दिशा लाभलेली आहे ती सोडून देण्याचा जर त्याने प्रयत्न केला व त्यात जर ते यशस्वी झाले तर त्या राष्ट्राचा मृत्यू ओढवेल. असा आपला मृत्यू ओढवू नये असे तर भारतीयांना वाटत असेल तर स्वामी विवेकानंदाचे सांगणे होते की, भारतीयांनी धर्माला बाजुला सारून राजकारण, समाजकारण या आणखीही तिसरेच एखादे जीवनकेंद्र वा जीवनशक्ती म्हणून स्वीकारून चालणार नाही. त्यांनी प्रत्येक गोष्ट धर्माच्याच आधारे केली पाहिजे. धर्म हाच त्यांच्या सर्व संवेदनांचा व भावनांचा आधार असला पाहिजे.

या देशाच्या इतिहासातून विवेकानंदांना याचीच साक्ष मिळते. जगाला धार्मिक आध्यात्मिक क्षेत्रात फार पुर्वीपासून हा देश मार्गदर्शन करीत आला आहे. 'प्रत्येक जातीचाच जणू एक विशिष्ट जीवोद्देश असतो' प्रत्येक जातीलाच जणू समस्त मानवजातीचे जीवन सर्वांगपरिपूर्ण करण्यासाठी कोणत्यातरी विशिष्ट वृत्ताचे पालन करावे लागत असते. आपला स्वतःचा जीवोद्देश प्रत्यक्षात उतरवून प्रत्येक जातीला अखिल मानव जातीबाबतच्या त्या स्वतःच्या व्रताचे उदयापन करावे लागत असते. राजनैतिक व सामाजिक श्रेष्ठता हा कदापी भारतीय जातीचा जीवोद्देश नव्हता, आणि होणारही नाही. भारतीयांचा एक निराळाच जीवोद्देश आहे आणि तो म्हणजे समस्त जातीची आध्यात्मिक शक्ती एकत्रीत करून जणू काही एका विद्युत आधारात संरक्षित करणे आणि जेव्हा सुयोग येईल तेव्हा त्या समष्टीभूत शक्तीच्या लोंढ्याने सारे जग भरून टाकणे.

भारताचे हे या विश्वातील अवतारकार्य असल्यामुळे त्याने पाश्चिमात्य अधिभौतिक संस्कृतीचे अंधानुकरण करण्यात फार मोठा धोका आहे, असे स्वामी विवेकानंद म्हणतात. स्वामी विवेकानंद यांना पुराण मतवादी लोक आवडत नसत, परंतु पाश्चिमात्य लोकांपेक्षा ते बरे असे त्यांचे मत होते. कारण पुराणमतवाद्यांना किमानपक्षी स्वतःच्या पायावर उभे राहण्याची शक्ती आहे. पाश्चिमात्य होणारांना पाठीचा कणा नाही असे ते म्हणतात. कित्येकदा काहीजण या देशाच्या तत्कालीन अवनत अवस्थेसाठी व राजकीय गुलामगिरीसाठी धर्माला दोष देतात. स्वामी विवेकानंदांना हे मान्य आहे की जातीव्यवस्थेतच्या ताठरतेमुळे, दैववादामुळे किंवा तशाच ज्या काही गोष्टी त्याकाळी हिंदूत्वाच्या अंगभूत मानल्या जाऊ लागल्या होत्या. त्यांच्यामुळे या देशात द्रौढल्य प्राप्त होऊन त्यांचा न्हास झाला होता. पण त्यांच्यामते हा दोष हिंदू धर्माचा नव्हता तर ज्या लोकांनी हिंदूत्वाचा चुकीचा अन्वयार्थ मांडला त्यांचा होता. प्रत्येक राष्ट्राची स्वतःची अशी विशिष्ट कार्यप्रणाली असते. काहींचे कार्य राजकारणाने साधते, तर काही समाजसुधारणेद्वारे कार्यसिध्दी करतात. आपल्या पक्षी धर्माला मुख्य आधार करून कार्य केल्याखेरीज अन्य पर्याय नाही. कारण हिंदूंना राजनीतीसुद्धा धर्माद्वारे सांगितली तरच समजू शकते. या मूलभूत गोष्टीचा विसर पडून भलत्याच मार्गांनी सुधारणेचे प्रयत्न झाल्यास ते यशस्वी होऊ शकणार नाहीत. प्रत्येक सुधारणेसाठी येथे धार्मिक स्वरूपाची चळवळ प्रथम हाती घेतली पाहिजे. भारतामध्ये समाजवादी किंवा राजकीय कल्पनांचा पुर वाहविण्यापूर्वी प्रथम आध्यात्मिक विचारांचा पुर वाहवणे आवश्यक आहे. विवेकानंदांच्या मते भारतीयांचे पहिले कार्य हे आहे की, त्यांनी आपली उपनिषदे, पुराणे व अन्य शास्त्रे इत्यादी पडून राहिलेली आश्चर्यकारक सत्ये त्या ग्रंथातून बाहेर काढून, सर्व देशभर पसरविली पाहिजेत. नंतर आपल्या सामाजिक दुराव्यवस्थेची खरी कारणे शोधून त्यावर उपाययोजना केली पाहिजे.

स्वामी विवेकानंद म्हणतात या सामाजिक दुरवस्थेचे पहिले महत्वाचे कारण म्हणजे, स्वतःला संकुचित करून स्वतःच्या कोषात हा समाज दडून बसला हे आहे. बाहेरच्या जगाशी

त्यांचा संपर्क उरला नाही. त्याचप्रमाणे या समाजामार्फत जी जातीव्यवस्था होती ती व्यक्तिविकासाचा सोपान न राहता, माणसाला माणसापासून दूर ठेवणाऱ्या भिंत निर्माण करून बसली. ती मानवमात्राची सेविका न राहता जुलमी स्वामीनी बनली. अशा या जातीव्यवस्थेमुळे स्वास्थ्यपूर्ण स्पर्धावृत्ती नष्ट होऊन, त्यामुळे भारताचा राजकिय न्हास झाला. आणि परकीयांनी त्यांस जिंकून घेतले. धर्माला या समाजाने जे स्वयंपाकघरात नेऊन बसवले आणि शिवा शिवीच्या स्तोमात अडकवून ठेवले, त्यातून धर्माला मुक्त केले पाहिजे. स्पृश्यास्पृश्यतेच्या विकृत कल्पनांमुळे समाजाच्या फार मोठ्या भागाला धर्माचरणापासून या समाजाने वंचित ठेवले ही त्याची मोठीच चुक झाली आहे. त्याखेरीज अनेक प्रकारच्या धार्मिक पंथोपपंथानीही येथील सामाजिक जीवन विकीर्ण करून ठेवले आहे. यावर उपाय म्हणून वेदान्ताचा उपदेश स्वामी विवेकानंदांनी केला आहे. त्यांची हिंदूत्व कल्पना त्यांनी उपनिशदांतून गीतेतून व व्यास सुत्रातून उचलली आहे.

भारत राष्ट्र : भारतीयांनी आपल्या राष्ट्रीय जीवनात व आंतरराष्ट्रीय जीवनातही आपली ही धार्मिक भूमीका सोडता कामा नये. राष्ट्रीय जीवनात आपल्या भुतकालीन गौरवाच्या आधारे त्यांनी आधुनिक राष्ट्राची उभारणी करावी आणि उज्वल भवितव्याकडे वाटचाल करावी. या देशात ऐक्याचा व स्थैर्याचा सर्जनशिल आधार म्हणून नेहमी धर्मच राहिला आहे. येथील राष्ट्रीय जीवनाचे उद्दिष्ट नेहमी आध्यत्मिक राहिले आहे. अर्थात विवेकानंदांचा हा धर्म म्हणजे अंधश्रद्धांचा, रूढींचा व कर्मकांडांचा धर्म नाही. भयातून वा लोभातून ज्याचा जन्म होतो असा हा स्वार्थी धर्मही नाही. मानवावर अनेक प्रकारच्या मर्यादा असतात. समाजाला लादलेल्या बाह्य मर्यादा, इंद्रियजन्य मर्यादा, बौद्धिक मर्यादा, त्याच प्रमाणे त्याच्या व्यक्तिगत वेगळेपणातून पडणाऱ्या मर्यादा इत्यादींचा उल्लेख करता येतो. या सर्व मर्यादांपासून मुक्त होण्याच्या अविरत प्रयत्न मानवी शरीरस्थ आत्मा करित असतो आणि ती मुक्ती त्याला ईश्वरी साक्षात्कारामधून, प्रचितीतून व समिप दर्शनातून मिळू शकते. अशा प्रकारे त्यांच्या मते, धर्म हा केवळ एक शब्द नाही वा सिध्दांताचा नाही तो एक प्रत्यय आहे. धर्म ही एक ऐकण्याची वा मान्य करण्याची गोष्ट नाही. तर ती भाव आणि समुहवादाची गोष्ट आहे, जीवनपराङ्मुखतेत धर्म नाही, तर प्रत्यक्ष प्रत्यक्ष जीवनात येण्याचा तो मार्ग आहे. अनाशक्ती व सेवाभाव हे ईश्वरपर्यंत पोहचण्याचे मार्ग आहे. अनाशक्तीचा आग्रह पुर्वापार हिंदूंच्या धर्म नेत्यांनी धरलेला होता. परंतु त्याच्या जोडीला सेवाभाव हा जो ईश्वरप्राप्तीचा मार्ग प्रथम विवेकानंदांनी सांगितला. त्यातच त्याचे या क्षेत्रातील वेगळेपण सामावलेले आहे. ज्ञान भक्तीच्या आधारे केवळ व्यक्तिगत मुक्ती मिळवणे हे त्यांना अभिप्रेत असलेल्या धर्माचे साध्यच नाही. सामान्य जनतेसाठी काही करणे हे धर्माचरण करणाऱ्या प्रत्येकाचे कार्य असल्याचे त्यांनी सांगितले.

हिंदू धर्माची थोरवी त्यांनी अनेकदा अनेक प्रकारे गायली आहे. मात्र त्याच वेळी या इतक्या थोर धर्माचा अविष्कार फारसा समाधानकारक नसल्याचे कटू वस्तुस्थिती ही मांडण्यास ते चुकले नाहीत. ते म्हणतात, 'मानव मात्रातील थोरपणाचे माहात्म्य हिंदू धर्मा इतके उदात्तेने दुसरा कोणताही धर्म सांगत नाही, परंतु प्रत्यक्षात हिंदू धर्म दीनदरीद्रयांना व दलिताना जितका चिरडून टाकतो तितका दुसरा कोणताही धर्म टाकीत नाही' हा दोष धर्माचा नाही, पण धर्माची विटंबणा करणाऱ्यांचा व कर्मकांडांचे अवास्तव स्तोम माजवणाऱ्यांचा हा दोष आहे. पुढे स्वामी विवेकानंद म्हणतात, ज्याचे ईश्वरावर खरे प्रेम आहे त्या सर्वांची — मग ते कोणत्याही धर्माचे वा पंताचे असोत, सेवा करणे हे आपले कर्तव्य आहे. कारण सर्व जीवात्म्यांचा मिळून झालेला जो ईश्वर आहे, पिडीतात जो ईश्वर आहे, सर्व वंशांच्या गरिबात जो ईश्वर आहे, आणि ज्याच्यावर माझी संपूर्ण श्रद्धा आहे, त्या ईश्वराची पुजा मला करता आली तर माझ्यावर हजारो आपत्ती कोसळल्या तरी मला पर्वा नाही. मला हजारो जन्म घ्यावे लागले तरी हरकत नाही. खऱ्या ईश्वराची आराधना

करण्यासाठीच त्यांनी रामकृष्ण मिशनची स्थापना केली. संन्यस्तांच्या प्रयत्नांना समाजाभिमुख दिशा देणारे प्रशिक्षण केंद्र ते व्हावे अशी त्यांची ईच्छा होती. आध्यात्मिक साक्षात्काराचा अविभाज्य भाग म्हणून समाजसेवेचे आयुष्य जगण्याचे संस्कार त्या केंद्रातून व्हावे असे त्यांचे स्वप्न होते. दुसऱ्यांचा उद्धार करण्यासाठी गरज पडल्यास स्वतः नरकात जाण्यास जे तयार होतील अशा सन्याशांचा नवा संप्रदाय त्यांना मिशनच्या रूपाने काढायचा होता.

भारतीय समाज आणि सामाजिक वर्तन याबद्दल फार जवळून माहिती मिळवण्याची संधी मिळाल्यामुळे विवेकानंदांना हे पक्के ठाऊक होते की, या समाजात जाती व्यवस्था वा अस्पृश्यता इ. स्वरूपात रूढ होऊन इथल्या समाजिक अन्यायाचा कायमचा महास्त्रोत ठरलेल्या संरजामशाही प्रतिगामीपणाच्या मुळावरच आघात केल्यावाचून कोणतीच सामाजिक प्रगती घडून येऊ शकणार नाही. स्वातंत्र्य, मुक्ती, संधी यांचा फायदा समाजातील मुठभर वरिष्ठांना मिळून चालणार नाही. तो समाजातल्या सर्वच व्यक्तींना लाभला पाहिजे हा विचार विवेकानंदांच्या राश्ट्रीय पुनरुज्जीवनाच्या शिकवणूकीचा व त्यांच्या समाजशास्त्रीय चिंतनाचा भाग होता.

भारतातील उच्चवर्णीयांना ते 'प्राचीन भारताच्या मृत शरीराचे रक्तमांसहीन अस्थिपंजर' म्हणतात, आणि त्यांना सुनावतात की, भारतातील उच्च वर्ण मृत आहेत, खालचे वर्णच जिवंत आहेत. आपली वंशावळ भुतकाळात लांबवर नेऊन किंवा प्राचीन भारताच्या वैभवाचे गोडवे रात्रंदिन गाऊन या वरिष्ठांना आपला जिवंतपणा सिद्ध करता येणार नाही. तुमच्या जागी नवभारताचा उदय होवू द्या. नांगर धरणाच्या शेतकऱ्यांच्या झोपडीतून नवा भारत वर्ष उभा राहू द्या. कोळ्यांच्या, चांभारांच्या, भंग्यांच्या झोपड्यांमधून नवा भारत वर्ष आकारू द्या.

इतर देशांच्या तुलनेत भारतातील सामान्य जनता ही खरोखरच खुप चांगली असल्याची ग्वाही देऊन ते म्हणतात, 'हाच एक असा देश आहे की, जेथे दारिद्र्य हा गुन्हा मानला जात नाही. या समाजातील दिन-दुबळे सुध्दा मनाने व शरीराने सुंदर आहेत.' सत्ता आणि सामर्थ्य मुठभर, न राबणाऱ्यांच्या हाती राहून लाखो कष्टकऱ्यांना दास्यत्वात ठेवणाऱ्या पाश्चात्य साम्राज्यशाहीचीही विवेकानंदांना चिड होती.

अशाप्रकारे धार्मिक व भारत राष्ट्र क्षेत्रातील या संन्यस्त राष्ट्रभक्तांच्या विचारांचा उद्देश अत्यंत प्रचंड व सर्वसमावेशक आहे. राष्ट्रप्रेमापासून मानव मात्रा विषयीच्या प्रेमापर्यंतची उत्तुंग झेप त्यांच्या विचारांनी घेतलेली आहे. धर्मतत्वाचा प्रसार या देशात व देशाबाहेर करीत असताना अनेक सामाजिक, राजकीय संकल्पनांना त्यांनी आकार दिला आहे. या देशातील राष्ट्रवादाच्या उभारणीत तर विवेकानंदांच्या विचारांचे महत्व पायारूप आहे.

संदर्भग्रंथ

१. स्वामी विवेकानंद ग्रंथ : खंड दहावा
२. स्वामी विवेकानंद ग्रंथ : खंड सातवा
३. घनानंद आणि पॅरिंदर : पूर्वोक्त
४. विवेकानंदांचे चरित्र : रोमा रोला
५. आधुनिक भारतातील राजकीय विचार : भास्कर भोळे

Women Harassment And Swami Vivekanand

प्रा. पंकज वा. मुन

Jh- I kbickck ykd çck/ku dyk egkfo | ky; oMuj

प्रस्तावना :-

भारतातीलच नव्हे तर संपूर्ण जगातील महिला पुर्वीपासून अवमान, यातना, शोषणाला बळी पडलेल्या आहेत. वर्तमान पत्रातील वृत्तांवरून वा सामाजिक घटनांच्या माहितीवरून स्पष्टपणे दिसून येते की, स्त्रीयां या परपुरुषाकडूनच नाही तर आप्तस्वकीयांच्या कामांध वासनांच्या मोठ्या प्रमाणात शिकार झाल्याचे आढळते. वर्तमान काळात मनुष्यप्राणी किती निच स्तरावर जाऊ शकतो आणि समाजातील नैतिकतेचा किती न्हास झालेला आहे, हे सुद्धा वृत्तपत्रांच्या आधारे स्पष्ट होते.

भारतात नॅशनल क्राईम रेकार्ड्स ब्युरो अशा विविध प्रकारच्या गुन्ह्यांची नोंद ठेवते. या संस्थेच्या अहवालावरून भारतातील महिलांवरील अत्याचारान्याची आपल्या जाणीव होते. राजधानी दिल्ली मध्ये २०१० मध्ये ४९४ बलात्काराच्या घटना घडल्या आहेत. पुढे २०११, मध्ये हीच संख्या ५६८ वर गेली, सन २०१२— ७०६, २०१३— १६३६, २०१४— २१६६, २०१५— २०६२, २०१६— २०६४, २०१७— २०४९. अशा प्रकारच्या बलात्काराच्या घटना देशाची राजधानी दिल्लीस घडल्या तर संपूर्ण भारतातील चित्र भयानक आहे. हे स्पष्ट होते. सन २०१० मध्ये देशात ५४८४ बलात्काराचे गुन्हे घडले आहे. ही आकडेवारी केवळ पोलिस स्टेशनकडून व्यरोला मिळालेली आहे. भारतीय समाज हा परंपरावादी असल्यामुळे स्त्रीयांच्या संदर्भातील गुन्ह्याची नोंद प्रतिष्ठेपोटी केल्या जात नाही. व स्त्रीया स्वतः लाजेमुळे, भितीमुळे अत्याचाराची तक्रार करत नाहीत. यावरून स्पष्टपणे लक्षात येते की, वरील प्रकारच्या गुन्हेगारीचे आकडे हे कागदोपत्री आहेत, वास्तविक आकडे जास्त असण्याची शक्यता नाकारता येत नाही.

दैनंदिन जीवनात मुली, महिला केवळ बलात्कारा सारख्या अत्यंत निंदनीय अपराधाच्याच बळी पडतात असे नाही. तर पदोपदी मुलींना, स्त्रियांना या अपराधी लोकांशी संघर्ष करावा लागतो. प्रत्यक्षात महिलांवरील अत्याचारांच्या घटना ह्य नानाविविध कारणावरून घडत असतात. त्यात कौटुंबिक हिंसा व अत्याचार हे सुद्धा मोठ्याप्रमाणात होत असते. जातीय भेदभाव, अस्पृश्यतेची वागणुक यामुळे स्त्रीयांकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन वर्तमान काळात सुद्धा बदलेला दिसत नाही. वर्तमान काळात ८ मार्च हा दिवस 'आंतरराष्ट्रीय महिला दिन' सर्वत्र साजरा करण्यात येऊन स्त्रियांच्या कर्तृत्वाचे, पराक्रमाचे गोडवे गायीले जातात. स्त्रीवादी चळवळीवर चर्चा केली जाते. पण प्रत्यक्ष एक दिवस साजरा करून स्त्रीयांवरील अत्याचाराला पूर्णविराम मिळत नाही तर समाज जीवनात महिलांप्रती सकारात्मक विचार व कृती करणे हे निरोगी समाजासाठी व सशक्त समाजासाठी उपयुक्त आहे. हे लक्षात घेऊन केंद्र सरकारने २००१ हे वर्ष 'महिला सशक्तीकरण वर्ष' म्हणून साजरे केले. आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या आर्थिक सामाजिक परिषदेने वैश्वीक स्तरावरून महिला व पुरुषासाठी महत्वपूर्ण कार्य केले व अलिकडे Department of Economic and social Affairs (DESA) या विभागा मार्फत विविध प्रकारचे कार्य सुरू आहे. त्याचप्रमाणे भारतात हल्लीच्या काळात अनेक गैरशासकीय संघटना (NGO) महिला उत्थानाचे कार्य करीत आहेत. महात्मा फुले यांनी वर्णन केलेली स्त्री गुलामगिरी ही आजच्या काळात दिसत नसली तरी परंतु भेदभावमुलक स्वरूपाची आहे. म्हणून महिला अत्याचारांच्या घटनांच्या मुळाशी जाऊन, त्यांची मानसशास्त्रीय चिकित्सा करणे व कठोर कारवाईची तजविज करणे अगत्याचे आहे.

म्हणुन महिला अत्याचाराच्या संदर्भात स्वामी विवेकानंदाच्या विचारसरणीचे व तत्वज्ञानाची कशापद्धतीने अंमलबजावणी करून स्त्रीयांसाठी भयमुक्त वातावरणाची निर्मिती करता येईल काय? हे शोधने या लेखाचे प्रयोजन आहे.

महिलांवरील हिंसाचारांचे वर्गीकरण :-

महिलांवरील हिंसाचारांचे वर्गीकरण पुढीलप्रमाणे करता येईल.

- १) गुन्हेगारी हिंसा जसे बलात्कार, अपहरण, हत्या, इ.
- २) घरघुती हिंसा उदा. जसे हुंड्यासाठी मृत्यू, पत्नीला मारणे, कुटुंबातील महिलेसोबत केलेला कौटुंबिक व्यभिचार, लैंगिक गैरवर्तन, विधवा किंवा वृद्ध महिलांसोबत गैरवर्तन, इ.
- ३) सामाजिक हिंसा, उदा. स्त्री भ्रूणहत्या, सार्वजनिक ठिकाणी महिलांची छेडछाड, संपत्तीत महिलांना हिस्सा देण्यात नकार आहे.

अशाप्रकारे महिलांवरील हिंसाचारांचे वर्गीकरण समाजात बघावयाला मिळतात.

महिलांवरील हिंसाचार करणाऱ्या व्यक्तीचे स्वभाव वैशिष्ट्ये :-

महिलांवरील हिंसाचार करणाऱ्या व्यक्तीमध्ये पुढीलप्रमाणे वैशिष्ट्ये आढळतात.

- १) तणावग्रस्त, हीनभावना, आत्मसन्मानाचा अभाव
- २) मनोरूग्ण
- ३) ज्याच्याजवळ कौशल्य, संसाधने, प्रतिभा यांचा अभाव
- ४) ज्यांच्या स्वभावात स्वामित्व, मालकीपणा, प्रबळीकरण प्रभुत्व गाजविण्याची वृत्ती असते.
- ५) संसारीक जीवन तणावग्रस्त असणारे
- ६) बालपणात हिंसेचे बळी पडणारे
- ७) जास्त मद्यपान, अशा प्रकारचे विविध नकारात्मक वैशिष्ट्ये असणाऱ्या व्यक्ती महिलांवर अत्याचार करण्यास अग्रभागी असलेल्या दिसतात.

महिलांवरील हिंसेची कारणे :-

महिलांवरील हिंसेची सर्वसाधारण कारणे पुढीलप्रमाणे दिसून येतात.

- १) नशा,
- २) महिलांविरुद्धचा व्देष,
- ३) परिस्थिती,
- ४) व्यक्ती विशेषतः उदा. वासनांधपणा, विवेकहीनता, व्यभिचारीवृत्ती, ईर्ष्यावृत्ती,
- ५) भेदभाव, पारंपारीक विचारसरणी, इत्यादी.

उपाय योजना :-

पहिले, स्त्रीयांवर होणारे लैंगिक अत्याचाराच्या घटना थांबविण्यासाठी फक्त कठोर कायदे केले किंवा गुन्हेगारांना कठोर शिक्षा दिली तर त्यांच्या गुन्हेगारी प्रवृत्तीत परिवर्तन होते, गुन्हे कमी होतात असे नाही. कधी कधी शिक्षेच्या परिणामास्वरूप त्यांच्यात गुन्हेगारीचे प्रमाण वाढत जाण्याची शक्यता असते. केवळ कायदे केले परंतु जर कायद्याचे पालन करण्याची नैसर्गिकवृत्ती, सुज्ञपणा नसेल तर कठोर कायदे बनवून देखील काही लाभ होईलच असे नाही. त्यामुळे कायदे पालन करण्याची व्यक्तीमध्ये नैसर्गिक वृत्ती, तसा सुज्ञपणाही असणे अत्यावश्यक आहे. म्हणुन अशा परिस्थितीत केवळ कठोर कायदे बनवून किंवा कठोर शिक्षेवरच भर न देता व्यक्तीतील दृष्टवृत्ती, गुन्हेगारी वृत्ती कमी करून त्यांच्यात कायदे पालन करण्याची नैसर्गिक वृत्ती, सुज्ञपणा निर्माण करण्यावर भर देणे गरजेचे आहे.

दुसरे, महिलांवर केले जाणारे लैंगिक अत्याचार, हिंसा यांच्या मुळाशी पुरुषातील कामांधता, भोगवादीवृत्ती, व्यभिचारवृत्ती, विवेकहीनता, ईर्ष्या, महिलांविरुद्ध असलेली सुड बुद्धी,

व्देषभावना इत्यादी सारखी दृष्ट मानसिकता दिसून येते. या दृष्ट मानसिकतेत बदल करणे, परिवर्तन करणे अत्यावश्यक आहे. बालवयापासून योग्य संस्कार करून त्यांच्यातील नैतिक पातळी उंचावणे गरजेचे आहे. नैतिक पातळी वाढविण्याचे, संस्कार करण्याचे काम धार्मिकता करते. धार्मिकतेला स्वामी विवेकानंदानी व्यक्तीजीवनात मध्यवर्ती स्थान दिले आहे. स्वामी विवेकानंदांच्या मते, अशी सुधारणा, बदल किंवा परिवर्तन जितके चिरकाळ टिकेल ते अन्य कशाच्याही माध्यमातून घडणार नाही. धर्माच्या माध्यमातून नैतिक पातळी उंचावणे आणि नैतिकतेच्या माध्यमातून सामाजिक समस्या सोडविणे स्वामी विवेकानंदांला अभिप्रेत होते.

तिसरे, स्त्रीयांविरुद्ध होणारे हिंसाचार थांबविण्यासाठी स्त्रियांतील शिक्षणाचे प्रमाण वाढवायक पाहिजे. स्त्री शिक्षणात फक्त बौद्धिक शिक्षणाबरोबरच शारीरिक शिक्षणाचा समावेश असावा. महिलांना शारीरिक शिक्षणा अंतर्गत कराटे, ज्युडो, बॉक्सिंग यासारख्या खेळांचे प्रशिक्षण त्यांना देणे आवश्यक आहे. शारीरिक शिक्षणामुळे स्त्रीया स्वः रक्षण करतील व स्वावलंबी बनतील, त्यांच्यात आत्मविश्वास वाढून त्यांच्यात आपल्या हक्कांची जाणीव निर्माण होईल व अन्यायाविरुद्ध लढण्याचे धाडस त्यांच्यात विकसित होईल. स्वामी विवेकानंदही स्त्रियांच्या सर्वांगीण विकास घडवून आणण्यासाठी शिक्षणाला महत्व देतात. त्यांच्या मते, सर्व समस्यांवर एकमेव उपाय कोणता असेल तर तो शिक्षण होय. त्यांनी स्त्रियांसाठी चारित्रिक, आध्यात्मिक, बौद्धिक आणि शारीरिक अशा स्वरूपाचा शिक्षणाचा पुरस्कार केला होता. त्यांचा असा विश्वास होता की, स्त्रियांना जर योग्य शिक्षण मिळाले तर त्या स्वतःच्या सर्व समस्या सोडवू शकतील. त्यांच्या मते, स्त्रियांना आजपर्यंत असहायता, दास्य, परावलंबन, याचे शिक्षण मिळाले आहे. म्हणून या शिक्षणापेक्षा स्त्रियांना त्यांच्यात विरता, धाडस, धैर्य, असे बहुविध गुण अंगी बाणतील असे शिक्षण दिले पाहिजे. स्वामी विवेकानंद स्त्रियांना आत्मसंरक्षण करण्यास शिकायला सांगतात आणि त्यांच्यासमोर झाशीच्या राणीचा आदर्श ठेवतात.

चौथे, स्वामी विवेकानंद, शेकडो वर्षांच्या गुलामगिरी स्त्रियांना जे स्वातंत्र्य प्राप्त होणार होते, त्यावेळी स्त्रियांनी कशापद्धतीने वागावे असे सांगणाऱ्या समाजसुधारकांचा दृष्टिकोन अजिबात पसंद नव्हता, त्यांच्या मते, स्त्रियांना शिक्षण दिले. पाहिजे आणि नंतर पुरुषांनी त्यांना समाजात कोणते स्थान दिले पाहिजे हे सांगण्याऐवजी, स्त्रियांनी काय केले पाहिजे याचा निर्णय ते स्त्रियांचा स्त्रियांवर सोपविण्यास सांगतात. स्त्रियांना कोणत्या सुधारणा आवश्यक आहे. त्याच सांगतील. त्याच्या संबंधी ज्या गोष्टी असतील, त्यासंबंधी पुरुष निर्णय घेणारे कोण? अशा पद्धतीने स्वामी विवेकानंद स्त्रियांबाबतीत पुरुष हस्तक्षेप नाकारून स्त्रियांच्या पूर्ण स्वातंत्र्याचा पुरस्कार करतात. भारतातील स्त्रिया आपले भविष्य स्वतःच घडवतील आणि आधुनिक भारताचे पुर्ननिर्माण करतील असा विश्वास स्वामी विवेकानंदांला होता.

पाचवे, स्वामी विवेकानंदांच्या मते, वेदांत शास्त्र सांगते की, एकच चित्सत्ता सर्वाभुती विराजमान आहे. आत्म्यामध्ये लिंगभेद नसतो. म्हणून स्त्री—पुरुष असा भेदभाव करून स्त्रियांवर अन्याय, अत्याचार करणे अयोग्य, अन्यायकारक आहे. स्वामी विवेकानंदांच्या मते, जो पर्यंत स्त्रियांची स्थिती सुधारत नाही. पक्षी कधीच एका पंखाने उडू शकत नाही. त्याच्या मताप्रमाणे, ज्या देशात, ज्या समाजांमध्ये, ज्या जातीमध्ये स्त्रियांना सन्मानाने वागविले जात नाही, तोपर्यंत तो देश तो समाज उन्नत अवस्थेत पोहचू शकत नाही. आणि पोहचूही शकणार नाही. एखाद्या राष्ट्राच्या प्रगतीचा उत्कृष्ट तापमापक म्हणजे त्या देशातील स्त्रियांना कसे वागविले जाते हा आहे.

सहावे, स्वामी विवेकानंद स्त्रियांविषयी मातृत्वभाव, पुज्यभाव ठेवत होते. तसाच मातृत्वभाव इतरांनीही ठेवावा असे सांगत होते. त्यांच्या मते, समस्त स्त्रिया त्या महाशक्तीचाच जिवंत मुर्ति आहेत. स्वामी विवेकानंद म्हणतात, जेथे स्त्रियांना आदराची वागणूक मिळत नाही, जेथे स्त्रियां

निंदनीय, दुःखी, कष्टी जीवन जगतात. त्या समाजाची, देशाची, संस्कृतीची उन्नती, विकास होऊच शकत नाही.

उपसंहार :-

स्वामी विवेकानंदांचा स्त्रियांच्या बाबतीत महाशक्तीचा मातृत्वाचा सन्मानाचा भाव होता. स्त्रियांप्रती त्यांच्यात अपार प्रेम, आस्था होती. स्त्रियांच्या सर्वांगीण विकास साधण्यासाठी स्त्रियांचे नैतिकबळ, आत्मबळ व शारिरिक बळ उंचावण्यासाठी प्रयत्न करून पुर्णस्वातंत्र्याचा पुरस्कार केला. निनिमित्तेला धरून आचरण करणारी पिढी निर्माण झाल्यास वर्तमान काळात स्त्रियांवरील लैंगिक अत्याचार, हिंसा, अन्याय थांबविता येईल व समाजाला पर्यायाने राष्ट्राला अधःपतनातून वाचविणे शक्य होईल. स्त्रियांचा सन्मान हा राष्ट्राचा सन्मान आहे असे प्रत्येकाने स्विकृत करून आचरण केल्यास महिलांवरील अत्याचार कमी होतील. महिला अत्याचारासंदर्भात स्वामी विवेकानंदानी जी वैचारिक मांडणी केली ती अत्यंत महत्वपूर्ण आहे. म्हणून अशी वैचारिक भुमिका स्विकृत करून महिलांना सामाजिक न्याय प्राप्त करून देणे महत्वाचे आहे. एकंदरीत स्त्रियांचा विकास झाला नाही तर राष्ट्राची प्रगती होऊ शकणार नाही. म्हणून स्त्रियांना पुरुषांच्या बरोबरीचे अधिकार आणि स्वातंत्र्य देऊन सामाजिक समतेच्या दृष्टीने एक पाऊल पुढे टाकणे महत्वाचे ठरेल.

संदर्भसूचि :-

- १) मुजुमदार, सत्येंद्र, 'स्वामी विवेकानंद यांचे चरित्र', नागपुर, २०११,
 - २) स्वामी शिवतत्त्वानंद आणि स्वामी व्योमरूपानंद (संपा.), 'स्वामी विवेकानंद ग्रंथावली' (खंड ९ ते १०) नागपुर, रामकृष्ण मठ
 - ३) श्री. वि. देशपांडे, 'भारतीय राजकीय विचारवंत', मंगेश प्रकाशन, नागपुर,
 - ४) निष्ठा दास, 'आध्यात्मिक मनोविज्ञान', बाराबाकी (उत्तरप्रदेश)
- ५½ n- ykd lRrk] १२ ekpl २०१५

स्त्री आणि घरगुती हिंसा सुरेश महादेवराव देशमुख

४२, विजय नगर, दक्षिण अंबाझरी मार्ग, नागपूर — ४४००२२

स्त्री आणि घरगुती हिंसा

भारतीय संस्कृतीत विवाह ही उदात्त परंपरा होती व आहे. स्त्रियांना आपला वर निवडण्याचे स्वातंत्र्य होते. त्या उपभोगाच्या गुलाम नव्हत्या. लैंगिक जीवन हा तिरस्काराचा विषय नव्हता. मानव विकासासाठी त्याची उपयुक्तता अधोरेखित होती.

‘दम्पती’ हा पती-पत्नीसाठी वारावयाचा वैदिक शब्द आहे. वेद व अवेस्ता मध्ये त्याचा अर्थ आहे; घराचे सामाईक मालक.

महान तत्वज्ञानी, अगस्त्य ऋषींची पत्नी वैदर्भी, वरप्रदा, कौशितकी इ. नावाने ओळखली जाणारी विदर्भकन्या ‘लोपामुद्रा’ यांच्या ऋचा ऋग्वेदामध्ये आहे. हया सोबतच प्रसिद्ध अपाला, विश्ववरा, सिकाता, निवावरी आणि घोष यांची नावे सुद्धा नंतरच्या साहित्यात संरक्षित झाली आहे. ऋग्वेदकाळी संस्कृती, समाज, शिक्षण व कार्यक्षेत्रात पुरुष व स्त्रियांना समसमान संधी होती. ऋग्वेद नंतरच्या काळी तर शिकलेल्या स्त्रियांचे साध्योद्वाह (लग्नापर्यंत शिक्षण घेतलेल्या) व ब्रम्हवादिनी (ब्रम्हचर्य पाळून आयुष्यभर शिक्षण घेणाऱ्या); असे दोन विभाग झाले. गार्गी, मैत्रेयी हया ब्रम्हवादिनी आपल्याला सुपरिचित आहेत.

ऋग्वेद काळात स्त्रियांचे स्थान व स्थिती बाकी तत्कालिन संस्कृतीपेक्षा सरस होती. धारा काढणे, पाणी आणणे, दही-तूप बनविणे, विणकाम, सोमरस बनविणे, शेती सांभाळणे ह्या दैनंदिन कामाचा त्यांच्या शिक्षणामध्ये कधीच अडथळा आला नाही. ऋग्वेदामध्ये बालविवाह हा प्रकार आढळत नाही. वेदांचे शिक्षणच वयाच्या १८ ते २० वर्षांपर्यंत चालायचे. स्त्री तत्कालीन उद्योगात ही सक्रिय होती. तिरकमठा-बाण बनविणे, बांबू-वेलींचे टोपले बनविणे, कापड विणणे, आणि शेती हे उद्योग मुख्यतः स्त्रियाच सांभाळायच्या. युद्धातही पुरुषांच्या बरोबरीने भाग घ्यायच्या. त्या ‘परजीवी’ नव्हत्या.

ऋग्वेद काळानंतर क्षेत्र विस्तारणाऱ्या टोळ्या, हाताशी आलेले युध्दकैदी-गुलाम, युध्द-कैद्यांचा शेती व तत्कालीन उद्योगात वापर; ह्यामुळे कुटुंबातील-समाजातील स्त्रियांची सर्व समावेशक उपयुक्तता आकुंचित गेली.

ऋग्वेद काळानंतर स्त्रियांच्या सामाजिक, शैक्षणिक, सांस्कृतिक, वैवाहिक जीवनात खूप उलथापालथ झाली. नंतरच्या साहित्यातून (संहिता, ब्रम्हण, उपनिषद, पुराणे, धर्मसुत्र, स्मृती) ह्याचे स्पष्ट प्रतिबिंब दृष्टीस येते. ऋग्वेद काळातील असलेले मुलींचे लग्नाचे वय (साधारण वय १८ च्या पुढे) झपाट्याने कमी होत गेले. लग्न करणे बंधनकारक झाले. ह्याचा सर्वात मोठा परिणाम शिक्षणावर झाला. प्राथमिक शिक्षणापुढे मुलींना जाता आले नाही. वेदाभ्यास नसल्यामुळे स्त्री आपोआप ‘संस्कार विधी’ साठी अयोग्य ठरली. उपनयन विधीतून वगळल्यामुळे तिला ‘द्विज’ चा दर्जा त्यागून ‘शूद्र’ दर्जामध्ये जावे लागले. ह्यामुळे वेदपठन तर सोडाच पण वेद श्रवणासाठीही तिला अयोग्य ठरविण्यात आले. शिक्षणा पासून वंचित व न कळत्या पोरवयात होणाऱ्या लग्नामुळे स्वतःची निवड, स्वहक्काची जाणीव, स्वतःची उपयोगिता ह्या गोष्टी कायमच्या दुरावल्या. तिचं स्वातंत्र्य ही हिरावल्या गेलं. मनु स्मृतीनुसार, “स्त्रीला रात्रदिवस कुटुंबातील पुरुषांच्या

अधिकाराखाली ठेवले पाहिजे. बाळपणात वडील, तरूणपणी नवरा आणि म्हातारपणी तिच्या मुलांनी तिचे रक्षण केले पाहिजे. स्त्री कधी ही स्वातंत्र्यासाठी योग्य नाही.”

विधवांची अवस्था तर अजूनच वाईट झाली. वेदकाळात नसलेली ‘सती’ प्रथा परंपरा बनून गेली. (विष्णू स्मृती.)

अथर्व संहितेत तर मुलीच्या गर्भाला मुलाच्या गर्भात बदलविण्याची विधी आहे मुलगा वंशाचा दिवा (आशा) तर मुलगी संकटाचा स्रोत. (ऐतरेय ब्राम्हण)

दिव्य कुरआन : सूरह निसा —४ क्र. १५ — तुमच्या स्त्रियांपैकी ज्या व्यभिचार करतील तर त्यांच्या बदल **आपल्यापैकी** चार साक्षीदार बोलवून घ्या. जर त्यांनी साक्ष दिली तर त्या स्त्रियांना घरात बंदिस्त करून ठेवा, येथपावेतो की **मृत्यूने त्यांचे आयुष्य संपवावे**.

क्र. १६ — आणि **तुमच्यापैकी** जे दोघेजण असे कृत्य करतील तर त्यांना दुःख यातना द्या. जर ते तौबा (क्षमा—याचना) करतील आणि आपले आचरण सुधारतील तर **त्यांना सोडून द्या**.

सूरह बकर :— २ क्र. २२८ मात्र **पुरुषांना स्त्रियांवर श्रेष्ठता प्राप्त आहे**. स्त्री ची अब्रू म्हणजे ‘काचेचं भांडं’ हा समाजाचा दृष्टीकोन.

स्त्रियांबद्दलचे हे मानसिक, सामाजिक, वैचारिक व धार्मिक बदल एका दिवसात न घडता हळूहळू सर्व धर्मात, सर्वच पातळीवरून समाजात, समाजमनात, परंपरेत झिरपत गेले. आणि विशेष म्हणजे हे जगभरात सगळीकडेच झाले. विरोधाभास म्हणजे ‘माता’ आणि ‘मातृत्व’ ह्याचे गुणगान सर्वच संस्कृतीने केले; परंतु पितृसत्ताक कुटुंब व्यवस्थेमध्ये स्त्रियांचे स्थान अधोगतच होत राहिले. ‘नारी नरक का द्वार’ म्हणेपर्यंत ही मजल गेली.

स्त्रीचा उपभोगासाठी, आनंद प्राप्तीसाठी वापर करणे ही मनुष्यप्रवृत्ती बनत गेली/ घडत गेली. आधुनिक मानववंश शास्त्रानुसार विवाह व कुटुंबही मूलभूत संस्था; एका वा भिन्न रूपामध्ये प्रत्येक आदिम किंवा नागर मानवी समाजात असते. अशी संस्था नसलेल्या समाजाची कल्पना करणेही कठीण आहे. उभयता (पती—पत्नी) स्वयंपूर्ण असूनही एकदुसऱ्याला पूरक आहे. लिंग प्रकार ही जीवशास्त्रीय गोष्ट आहे. तरीही आपल्या अस्तित्वाला अर्थ व न्याय देण्यासाठी स्त्री ने पुरुषाकडे असले पाहिजे अशी समाज रचना बनत गेली. नवरदेव म्हणजे ‘देव’ च व नवरीचे इतिकर्तव्यच त्या देवासाठी, असा विचार प्रवास. विवाहा आधीचे व्यक्तिमत्व पुसण्यासाठी विवाहानंतर स्त्री चे दुसरे नाव ठेवणे.

साहित्यात ही तसे बदल घडत गेले. तसे पाहता साहित्य म्हणजे समाजमनाचा आरसा. ती वामांगी झाली. प्रतिष्ठेच्या सामाजिक, शैक्षणिक पदावलीत पुल्लिंगच. उदा. सभापती, राष्ट्रपती, अध्यक्ष, कुलपती, नेता इ.

प्रत्येक यशस्वी पुरुषामागे एक स्त्री असते. म्हणजे स्त्री कधीच यशस्वी नसते? आणि ती मागेच का असते? आणि समजा ती यशस्वी झाली तर तिच्या मागे कोण?

मुस्लीम राजवट व संस्कृतीच्या झंझावातात उत्तर भारतीय स्त्रियांच्या मानगुटीवर बसला ‘परदा’ नामक व्यक्तिमत्वाला अस्तित्वशून्य करणारा प्रकार. गेली दोन हजार वर्षे स्त्री च्या अस्तित्वाला ‘परजीवी’ मानण्याचा प्रकार. ‘सती’ नामक पुरुषाविना स्त्रिचे अस्तित्वच जाळून खाक करण्याचा प्रकार. आणि ‘ती’ नकोच म्हणून; आधुनिक युगात गर्भातच संपविण्याचा प्रकार. जगातल्या कोणत्याही युद्धभूमीवर ‘स्त्री’ ला व ‘स्त्रीत्व’ ला बेचिराख करण्याचा प्रकार. आणि अपरिहार्यपणे ‘स्त्री’ बायको म्हणून असली तरी ‘पायातलं खेटर पायातच चांगलं?’ म्हणण्याचा प्रकार.

बरेचदा असे बोलले जाते की आशियातील स्त्रिया ह्या गुलाम आहेत; याचा अर्थ केवळ एवढाच की ‘स्वहक्क’ हा गुण (?) तिच्यात नाही. मुळात ह्या स्त्रियांत व बाकी स्त्रियांत,

स्वभावगुणात विशेष फरक नाही. तिला फक्त 'देणे' जमते; 'घेणे' नाही. मनुष्य आणि स्त्री ह्या दोघांमध्येही, किंबहुना स्त्री मध्ये पुनरुत्पादनाची तिब्रइच्छा असते. हे सामाजिक परिस्थितीचे उत्पादन नसते; ते असते मातृत्वाच्या सृजनाची व संतोषाची संधी. येथे ती पुरुषाच्या वासनेची वस्तू न ठरता; ती बनते माता, जन्मदात्री, पुढारी. बाळाचे संगोपन करणे, त्याचबरोबर शारीरिक व मानसिक, नैतिक व आध्यात्मिक, त्यांच्यातील विशेष गुणांना वृद्धीगत करणे हे मातेचे कर्तव्यही आणि अधिकारही! स्त्रिया या कायमच शेतीची कामं, घरकाम, मुलांचं संगोपन, ज्येष्ठांची काळजी ही कामं करतच होत्या. थोड्याफार फरकाने आजही तिच परिस्थिती आहे. परंतु पुरुषसत्ताक कुटुंब व्यवस्थेच्या आर्थिक चौकटीत ही कामे सामावून घेतली नाही. म्हणून ज्या कामांमध्ये अर्थार्जन नाही, त्याला मान नाही, किंमत नाही. भारतातील जवळजवळ ६०% स्त्रिया या आजही कृषी आधारित क्षेत्रांमध्ये कार्यरत आहे. भविष्यात कृषिक्षेत्राला मोठा फटका बसुन ह्या क्षेत्रांतूनही स्त्रिया हद्दपार होणार आहे; त्यांच्या उपयोगितेचे एक क्षेत्र संपणार आहे.

गत दोन हजार वर्षांपासून समाज मनात झिरपत गेलेले, ठसवले गेलेले 'स्त्री' चे नकारात्मक व अबला चित्र. लग्नसंस्थेच्या नावाखाली जबाबदाऱ्या तिच्यावर ढकलून देत, आपल्या रागलोभ, वासनेच्या आविष्कारासाठीच स्त्री चा जन्म आणि तिच्यावर आपला मालकी हक्क हा विचार रूजलेली पुरुषसत्ताक संस्कृती चे अपत्य 'घरगुती हिंसा'. एक सावत्र आर्थिक अपत्य म्हणजे 'हुंडा'

लेखक मकरंद साठे यांच्या आईच्या आईने लेखकाच्या आईसाठी ३०-४० च्या दशकात एक अंगाई गीत रचले होते, त्यातील एक कडवे नमूद करावेसे वाटते.

ही जन्माला आली कन्या म्हणुनी,
औदास्य पसरते सदनी
नच केवळ ते प्रियजन दुःखित होती,
वसुधाही खचते म्हणती
परि असेल का कारण हेच तयाते,
निज दुहिता परकी होते,
तू होऊ नकोस कुणाचे खेळणे बाळ गमतीचे
कवि म्हणती तैशापरिचे ते फूलतसे,
मूल आणि ही वनिता,
गणुनी एक करिती कविता:
थोर पवाडे पतिव्रतेचे,
गाऊनि करिती कौतुक साचे,
परि ते आमुच्या पराभवाचे प्रतीक सुंदर,
कसे आजवर उमगले न आम्हा.

'घरगुती/कौटुंबिक हिंसाचार म्हणजे काय? तर एकाच घरात राहणारे पुरुष वा स्त्री नातेवाईक स्त्रीला मारहाण, शिवीगाळ करत असतील, तिला हुंड्याच्या मागणी वरून धमकावित असतील, घरातून हाकलत असतील, तिच्याकडून पैसे घेत असतील, दारू वा इतर नशेमुळे मारहाण करत असतील, तिला दररोज लागणाऱ्या गरजांपासून वंचित करत असतील तर हा घरगुती/कौटुंबिक हिंसाचार ठरतो.

शारीरिक हिंसा : मारहाण, तोंडात मारणे, तडाखा देणे, चावणे, लाथ मारणे, गुद्दे मारणे, ढकलणे, लोटणे, चटके देणे, हत्यारांचा वापर करून इजा करणे, अंगावर शुकणे, जाळणे.

शाब्दिक हिंसा : वाईट नावाने बोलावणे, चारित्र्याबद्दल संशय घेणे, मुलगा न झाल्यास अपमान करणे, नोकरी करण्यास मनाई करणे, अपशब्द वापरणे, आत्महत्येची धमकी देणे.

लैंगिक हिंसा : लैंगिक छळ, शारीरिक बळाचा वापर करून/न करता स्त्रीला तिच्या इच्छेविरुद्ध लैंगिक संबंध करावयास भाग पाडणे, जबरि संभोग, सहेतुक लैंगिक भाषेचा वापर, आई-वहिणीवरून शिव्या, लैंगिक अवयवांना इजा, पॉर्न फिल्म दाखवणे, इच्छे विरुद्ध लैंगिक अवयवांचे / लैंगिक क्रियेचे फोटो –व्हिडिओ काढणे.

मानसिक हिंसा : हुंडा किंवा मालमत्ता देण्यासाठी अपमानित करणे, शिवीगाळ करणे, अपत्य नसल्यामुळे/मुलगा नसल्यामुळे हिणवणे/धमकावणे, त्रास देणे, दुखापत करणे, घराबाहेर काढणे, स्त्री ला जीव धोक्यात आणण्यास भाग पाडणे, दैनंदिन गरजांपासून वंचित करणे, एकटे पाडणे, घाबरविणे, निर्णय प्रक्रियेतून वगळणे, नातेवाईकांना भेटण्यास मज्जाव करणे, परावलंबी व दुय्यम असल्याची जाणीव करून देणे, संशय घेणे, चुका काढणे.

आर्थिक हिंसा : हुंड्याची मागणी करणे, स्त्रीच्या किंवा अपत्याच्या पालन पोषणासाठी पैसे न देणे किंवा अन्न, वस्त्र, निवारा, औषधे, शिक्षण इ. न पुरविणे, नोकरीला मज्जाव करणे, नोकरीवर जाण्यासाठी अडथळा निर्माण करणे, स्त्री चा पगार स्वतः घेणे व खर्च करणे, राहत्या घरातून बाहेर काढणे.

खरेतर बहुतांश स्त्रियांना त्यांच्या सोबत जे काही होत आहे ते घरगुती हिंसाचार आहे, याचीकल्पनाही नसते. स्त्री सोबत काहीही करण्याचे अधिकार पुरुषांना आहे, असे सर्वमान्य मत असते. हे असे असते, कारण आपल्या समाजाचीही ती धारणा आहे. कौटुंबिक हिंसेने त्रस्त मुलगी माहेरी येते तेव्हा काही पालक तिला समजावून पुन्हा सासरी नेऊन सोडतात. नातं टिकवायला स्त्रीनेच नमतं घ्यावं, अशा भूमिका असते.

घरगुती हिंसा, घटना घडल्यानंतर तातडीने नोंदवली जात नाही. पाठिंबा, साक्षी-पुरावे हे अभावानेच मिळतात. फौजदारी प्रक्रियेमध्ये ठळक पुराव्यांच्या आधारे आरोपीवरील गुन्हा सिध्द करून त्याला शिक्षा देण्यावर जास्त भर असतो. तक्रार दाखल करून घेण्यापेक्षा तडजोड करून तिला सासरी नांदायला पाठविण्यावर भर दिला जातो.

स्त्रीवादी संघटना, अभ्यासक यांनी मांडलेल्या अनेक सूचना यांचा विचार करून घरगुती हिंसेपासून संरक्षण कायदा २००५ तयार करण्यात आला. या कायद्याद्वारे पिडित स्त्रीला न्याय, संरक्षण मिळू शकते.

स्त्री ज्या परिवारासोबत वा साथी दारासोबत एकाच छताखाली राहात असेल आणि तिचा छळ त्या पुरुषाकडून होत असेल तर ती घरगुती हिंसाचार कायदान्वये न्याय दंडाधिकाऱ्याकडे संरक्षण मागू शकते. या कायद्याअंतर्गत घरगुती हिंसाचाराने पिडित पत्नी, सासू, बहिण, मुलगी, अविवाहित स्त्री, आई, विधवा इ. म्हणजे लग्न, रक्ताचे नाते, लग्नसदृश संबंध (लिव्ह इन रिलेशनशिप), दत्तकविधी अशा कारणाने नाते संबंध असणाऱ्या कुठल्याही जाती धर्माच्या स्त्रिया तसेच त्यांची १८ वर्षा खालील मुले दाद मागू शकतात; पण त्यासाठीची अट म्हणजे जी स्त्री पुरुषाविरुद्ध दाद वा संरक्षण मागते, ते दोघे जणही एकाच घरात/कुटुंबात राहात असले पाहिजे वा कधी एकेकाळी राहात असतील तरच दाद मागता येईल. भारतीय दंड संहिता ४९८ अ कलमाखाली तक्रार दाखल करता येते. त्याचप्रमाणे भारतीय दंडसंहितेच्या कलम १२५ अंतर्गत मिळणाऱ्या पोटगी व्यतिरिक्त, अतिरिक्त पोटगी, स्वतःसाठी तसेच स्वतःच्या अपत्यासाठी मागता येते.

वरील सर्व बाजू विचारात घेता केवळ कायद्याद्वारे 'घरगुती हिंसा' समाप्त होणार नाही. समाज मनापासून पुरुष व स्त्री अशी जगाची वाटणी अमान्य करणारे विचार रूजवावे लागेल.

त्यांच्यात असलेला जैविक फरक राहणारच आहे; परंतू सांस्कृतिक, सामाजिक फरक अमान्य करावा लागेल. कप्पेबंद विभागणी, एकमेकां बद्दल 'गुढभाव' तयार करण्याची गरज संपवावी लागेल. एक दुसऱ्यांकडे पूर्वग्रह दुषितत भावनेने न बघता, निकोप भावनेने, सन्मानाने एकदुसऱ्याला समजून घेणे जास्त गरजेचे आहे.

संदर्भ :- १) ऋग्वेद, संपादक पं. श्रीराम शर्मा आचार्य — २०१५.

२) दिव्य कुरआन (मराठी भाषांतर), प्रकाशक अल—बिर फाऊन्डेशन Salm Int.
दिल्ली

३) Eminent Indian Women – Advaita Ashrama, Publisher – Swami
Bodhasarananda – 2015

४) यत्र तत्र सर्वत्र — दै. लोकसत्ता — शिंदेरे प्रज्ञा फेब्रु २०२०.

५) दै. तरूण भारत — पांडे कल्पना मे २०१९.

६) 'पुरुष हृदय 'बाई' — दै. लोकसत्ता — साठे मकरंद — फेब्रु. २०२०.

कौटुंबिक हिंसाचार आणि महिला**डॉ. सुनिल शिंदे**

अर्थशास्त्र विभागप्रमुख भिवापूर महाविद्यालय, भिवापूर

सारांश

८ मार्च हा जागतिक महिला दिवस म्हणून संपूर्ण जगामध्ये साजरा केला जातो. या दिनाच्या निमित्ताने महिलांचे सामर्थ्य, कर्तृत्व, नेतृत्व आणि सामाजिक बांधीलकी या विषयावर मंथन करतांना लहानांपासून तर मोठ्यापर्यंत संपूर्ण समाजघटकापासून महिलांवर कौतुकाचा वर्षाव केला जातो. पुरुषप्रधान संस्कृतीमध्ये महिलांचे पुर्विचे स्थान 'चूल आणि मुल' यापुरतेच मर्यादीत न राहता आज महिला जीवनाच्या प्रत्येक क्षेत्रामध्ये पुरुषांच्या बरोबरीने स्वतःचे योगदान देत आहेत. स्वतःला सिद्ध करीत आहेत. आजच्या महिला जीवनाच्या कोणत्याही क्षेत्रामध्ये मागे नाहीत विविध क्षेत्रामध्ये त्यांनी उच्च स्थान प्राप्त केलेले आहे. त्यामुळे विविध क्षेत्रातील महिलांनी केलेल्या उल्लेखनीय कार्याचा गौरव म्हणून महिलांना सन्मानित केले जाते. परंतु वास्तविकता ही आहे की, या समाज घटकापासून महिलांना खरोखरच सामाजिक, आर्थिक, राजकीय आणि सांस्कृतिक क्षेत्रातील त्यांचे महिलांचे योगदान, महिलांच्या कौटुंबिक जबाबदाऱ्या यावर खऱ्या अर्थाने मंथन करून त्याचे सर्व क्षेत्रातील योगदान मान्य केले जाते काय? स्त्री— पुरुष समानतेचे सर्वच समर्थन करतात. परंतु खरोखरच स्त्री— पुरुष समानता आपल्या देशामध्ये आहे काय? स्त्री— पुरुषांना समान कार्यासाठी समान वेतन दिले जात काय? असे विविध प्रश्न निर्माण होतात. या सर्व प्रश्नांचे उत्तर शोधण्याचा प्रयत्न केल्यास या सर्व प्रश्नांची उत्तरे नकारार्थी असेच प्राप्त होईल.

कोणत्याही देशामध्ये जात, पंथ, धर्म या नावावर जो हिंसाचार होतो त्यामध्ये सर्वात जास्त हिंसाचाराचे बळी महिलाच ठरतात. भारत सुद्धा त्याला अपवाद नाही. जेव्हा जेव्हा देशामध्ये जातीच्या किंवा धर्माच्या नावावरून हिंसा उफाळते तेव्हा तेव्हा जे आंदोलने होतात. त्या आंदोलनामध्ये महिलांनाच सामोरे केले जाते त्यामुळे हिंसेमध्ये सर्वात जास्त बळी हा महिलांचाच जातो. दिल्लीमध्ये देशाच्या नागरीकत्व सुधारणा कायद्याच्या विरोधात शाहिनबाग येथील आंदोलनामध्ये महिलांनाच सामोरे करण्यात आल्यामुळे जो हिंसाचार उफाळला त्यामध्ये महिलांचाच बळी गेला. तसेच कामाच्या ठिकाणी, प्रवासाच्या ठिकाणी आणि घरघुती हिंसाचाराला महिला ह्याच प्रामुख्याने बळी पडतात. महिलांच्या घरघुती हिंसाचाराच्या घडलेल्या घटनांचा शोध घेतल्यास असे निदर्शनास येईल की, या घटनांच्या मागे जात किंवा धर्म, सुशिक्षित किंवा अशिक्षित असे कारणे आपल्याला दिसणार नाहीत महिलांवरील घरघुती हिंसाचाराच्या घटना ह्या सर्व जातीमध्ये, धर्मांमध्ये, सुशिक्षित व असुशिक्षित कुटुंबांमध्ये घडत आहेत. त्यामुळे प्रस्तुत संशोधनाचा विषय हा कौटुंबिक हिंसाचार आणि महिला असा असून यामध्ये कौटुंबिक हिंसाचार म्हणजे काय? कौटुंबिक हिंसाचाराचे स्वरूप, हिंसाचाराचा महिलांच्या आरोग्यावर होणारा परीणाम, कौटुंबिक हिंसाचाराची कारणे, हिंसाचार रोखण्यासाठी उपाय, कौटुंबिक हिंसाचार कायदा—२००५ मधील तरतुदी, महाराष्ट्रशासनाच्या उपाययोजना इत्यादींचे सविस्तर विश्लेषण करण्यात आलेले आहे.

➤ हिंसाचार म्हणजे काय?

कोणत्याही माणसाला किंवा व्यक्तिला शारीरिक, मानसिक इजा होईल असे जाणून—बुजून किंवा नकळत केलेले कृत्य म्हणजे हिंसा होय. आपल्या देशामध्ये ज्यांच्या हातात सत्ता आणि नियंत्रण असते तो दुसऱ्या घटकावर हिंसाचार करतांना दिसतो. त्यामध्ये पुरुष—पुरुषांवर,

पुरुष—महिलांवर, महिला —महिलांवर हिंसाचार करीत असतात. परंतु आपल्या समाजात पुरुषांना महत्व आहे आणि महिलांना नेहमी दुय्यम स्थान दिले आहे. अशा भेदभावामुळे सर्वात जास्त महिलांवर वेगवेगळ्या पातळ्यावर हिंसा होत आहे.

➤ कौटुंबिक हिंसाचाराची व्याख्या

कौटुंबिक हिंसाचार प्रतिबंधक कायदा—२००५ नुसार “व्यथित महिलाच्या शारीरिक किंवा मानसिक आरोग्यास, सुरक्षिततेत, एकुण जीवितेस, कल्याणास धोकादायक परिस्थितीत नेणारे वातावरण तसेच व्यथित महिलाच्या जीवनासकिंवा कोणत्याही अवयवास घातक किंवा उपद्रवी ठरेल अशी वागणूक व्यथित महिलाचालैंगिक छळ, लैंगिक दुरुपयोग, शाब्दीक किंवा भावनिक छळ, आर्थिक छळ होत असेल तर तो कौटुंबिक हिंसाचार समजला जाईल.”

➤ महिलांवर होणाऱ्या हिंसाचाराचे स्वरूप

१) शारीरिक हिंसा :— शारीरिक हिंसेमध्ये हिंसा करणारा व्यक्ती हा महिलांवर नियंत्रण ठेवण्यासाठी, शारीरिक इजा किंवा धमकीचा वापर करणे, वस्तूने अथवा हाताने मारहाण करणे, ठोसा मारणे, गळा दाबणे, चटका देणे, थप्पड मारणे, लाथ मारणे, सुरा, चाकु, काठी, दाभन, भांडी, सळई सारख्या हत्याराचा वापर करणे इत्यादीचा समावेश होतो.

२) मानसिक किंवा भावनिक हिंसा :— यामध्ये समोरच्या व्यक्तीवर सतत टिका करणे, चुका काढणे, अपमान करणे, वाईट व हिन वागणूक देणे, परावलंबी व दुय्यम असल्याची जाणीव करून देणे, आवडत्या वस्तूचे नुकसान करणे, वारंवारीक शाब्दीक मार व अबोला धरणे, माहेरच्या लोकांबद्दल वाईट बोलणे, संशय घेणे, अविश्वास दाखविणे, वारंवार घरातून निघून जाण्यास सांगणे इत्यादीचा मानसिक किंवा भावनिक हिंसेमध्ये समावेश होतो.

३) लैंगिक छळ :— कोणत्याही प्रकारे शारीरिक बळाचा वापर करून किंवा न करता देखिल महिलेला तिच्या इच्छेविरुद्ध लैंगिक संबंध करावयास भाग पाडणे म्हणजेच जबरदस्तीने संभोग, बलात्कार, छेडछाड, लैंगिक अवयवांना इजा तसेच नको असतांना शारीरिक स्पर्श, लग्न, लैंगिक भाषेचा वापर, मोबाईलवरून अशिल्ल बोलणे, अशिल्ल चित्र, व्हिडीओ पाठविणे, फेसबुक, इमेल, व्हॉट्सअप वरून मैत्री करून लग्नाचे आमिष दाखवून लैंगिक छळ करणे, महिलांच्या इच्छेविरुद्ध किंवा माहित नसतांना त्याच्या लैंगिक अवयवांचे फोटो काढणे इत्यादीचा लैंगिक छळामध्ये समावेश होतो.?

४) नियंत्रण किंवा बंधने घालणे :—महिलेला घराबाहेर काम करण्यास मज्जाव, एकाकी पाडणे, सतत देखरेख ठेवणे, माहिती, पैसा, साधनसामुग्रीवर नियंत्रण ठेवणे, स्वतःच्या पायावर उभे राहायला आडकाठी आणणे, महिलाकडील दागिणे काढून घेणे., हुंड्यासाठी व माहेरून पैसे आणण्यासाठी छळ, महिलांना स्वतःच्या इच्छेप्रमाणे वागायला न मिळणे, समाज माध्यमांचा वापर करून फसविणे इत्यादीचा समावेश यामध्ये होतो.

➤ हिंसाचाराचे महिलांच्या आरोग्यावर होणारे परीणाम

हिंसाचाराला बळी पडलेल्या महिलांच्या शरीराला दुखापत व मनावर आघात होत असतात याचा परीणाम महिलांच्या आरोग्यावर होत असतो. सतत डोक दुखत राहणे, अंग दुखणे, भुक न लागणे, अंगावरून पांढरे जाणे, हाड मोडणे, जखमा होणे, या शारीरिक दुखापतीसोबतच चिडचिड होणे आत्मविश्वास गमावून बसणे, झोप न येणे, एकटे वाटणे, भिती वाटणे, आयुष्यात कोणत्याही गोष्टीत रस न वाटणे, सतत रडणे, विचार करत राहणे, आतल्या आत कुढत राहणे, आत्महत्येचा प्रयत्न करणे इत्यादी बाबी स्त्रीयांच्या आरोग्यावर वाईट परीणाम करतात.

➤ कौटुंबिक हिंसाचाराची कारणे

महिलांवर होणाऱ्या कौटुंबिक हिंसाचाराची कारणे अनेक आहेत. भारतीय संस्कृतीमध्ये पुरातन काळापासून पुरुषप्रधान व्यवस्था आहे. या व्यवस्थेत महिलांचे महत्त्व कमी आहे. त्यामुळे कुटुंबातील निर्णय पुरुष घेतात मात्र निर्णय चुकल्यास महिलांनाच जबाबदार धरले जाते. भारतामध्ये महिलांवर होणाऱ्या कौटुंबिक हिंसेला हुंडा प्रथा जबाबदार आहे. हुंडा न मिळाल्यामुळे किंवा कमी हुंडा मिळाल्यामुळे महिलांचा कुटुंबात छळ केला जातो. पुरुषांच्या विसनाधिनतेला सुध्दा महिलांना बळी पडावे लागते. कुटुंबातील हलाखीची आर्थिक स्थिती महिलांवर होणाऱ्या हिंसाचाराचे महत्वाचे कारण आहे. अनेक कुटुंबामध्ये पतीचे विवाहबाह्य संबंध नवरा बायकोच्या भांडण्याचे कारण बनते. याशिवाय मुलबाळ न होणे, पतीचा संशयी स्वभाव, पुरुषांच्या इच्छेविरुद्धात झालेले लग्न, सुनेमुळे सासुच्या वर्चस्वाला बसणारा धक्का ही महिलांवरील हिंसाचाराची कारणे दिसून येतात.

➤ कौटुंबिक हिंसाचारावर उपाय

महिलांवर होणाऱ्या कौटुंबिक हिंसाचार बंद व्हावा आणि हिंसाचाराला जबाबदार व्यक्तीवर कायदेशिर कारवाई व्हावी यासाठी शासकीय स्तरावर कायदे करण्यात आलेले आहे. परंतु केवळ कायदे करून महिलांवरील हिंसाचार कमी होणार नाही तर कायद्याच्या प्रभावी अंमलबजावणीसोबतच महिलांमध्ये शिक्षणाचे प्रमाण वाढऊन हिंसाचाराच्या विरोधात लढण्यासाठी त्यांच्यामध्ये जागृती निर्माण केली पाहिजे. महिला संघटनांनी महिला हिंसाचाराच्या विरोधात महिलांना एकत्रित करून लढा उभारला पाहिजे. तसेच महिलांना स्वतःच्या पायावर उभे राहण्यासाठी आर्थिक दृष्ट्या सक्षम केले पाहिजे. यासाठी बचत गटासारख्या चळवळींना प्रोत्साहन दिले पाहिजे. अनेक महिलांवर होणाऱ्या हिंसाचारामध्ये पुरुषांइतकाच महिलांचा सुध्दा सहभाग असतो. महिलांनी पीडीत महिलेला एकटे न पाडता पीडीत महिलेच्या पाठीमागे भक्कमपणे उभे राहिले पाहिजे यासाठी महिलांच्या मनोवृत्तीत बदल झाला पाहिजे.

➤ कौटुंबिक हिंसाचार प्रतिबंधक कायदा-२००५

कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे रक्षण करण्यासाठी कौटुंबिक हिंसाचार प्रतिबंधक कायदा-२००५ हा महिलांसाठी निर्माण केला आहे. हा कायदा महिलांना अन्यायाच्या विरोधात लढण्याचे बळ देतो. या कायद्यातील काही प्रमुख तरतुदी पुढीलप्रमाणे आहे. १) या कायद्यातील कलम १२ नुसार पीडीत महिला स्वतः अथवा तिच्या वतीने इतर व्यक्ती प्रथमवर्ग न्यायदंडाधिकार्यापुढे अर्ज करून संरक्षण मागू शकते. असे अर्ज आल्यास न्यायाधीस त्या महिलेला संरक्षण देण्याचे आदेश देऊ शकतात.

२) या कायद्याचा सर्वात महत्वाचा भाग म्हणजे कलम १७ नुसार संबंधित न्यायालय नवऱ्याच्या घरात राहण्याचा अधिकार पीडीत महिलेला देते.

३) या कायद्याच्या कलम १८ नुसार पीडीत महिलेवर कोणत्याही प्रकारचा अत्याचार न करण्याचा आदेश न्यायालय देऊ शकते.

४) या कायद्याच्या कलम २० नुसार पीडीत महिला आणि तिच्या मुलांना पोटगीचा अधिकार देण्यात आलेला आहे.

५) या कायद्याच्या कलम २५ नुसार पीडीत महिला नुकसानभरपाई, वैद्यकीय खर्च आणि कुटुंबाने घरातून बाहेर काढल्यास घरभाडे देण्याचा आदेश न्यायालय देऊ शकते. पीडीत महिला नौकरी करीत असल्यास तिच्या कामाच्या ठिकाणी जाण्यापासून पती व इतर नातेवाईकांना जाण्यापासून न्यायालय मज्जाव करू शकते. पीडीत महिलेच्या अज्ञान मुलांना तिच्यापासून हिरावल्यास मुलांना पुन्हा तिच्या ताब्यात देण्याचा आदेश न्यायालय देऊ शकते.

➤ महाराष्ट्र शासनाच्या उपाययोजना

- १) पीडीत महिलांना कौटुंबिक छळापासून संरक्षण मिळावे यासाठी महाराष्ट्र सरकारच्या महिला व बाल विकास विभागाने जिल्हा महिला व बाल विकास अधिकारी आणि बाल विकास प्रकल्प अधिकारी यांना तात्पुरते संरक्षण अधिकारी म्हणून घोषित केले आहे.
- २) शासनाने जिल्हास्तरावरील पोलीस स्टेशनमध्ये ३९ समुपदेशन केंद्रे निर्माण केली आहेत. तालुकास्तरावर १०५ समुपदेशन केंद्रे सुरू करण्याचा निर्णय घेतला आहे. या केंद्रांमध्ये कौटुंबिक कलह मिटविण्याचा प्रयत्न केला जातो.
- ३) पीडीत महिलेला तक्रार करण्यासाठी १०९१ हा टोल फ्री दुरध्वनी क्रमांक पोलीस स्टेशनमध्ये सुरू करण्यात आलेला आहे. पीडीत महिला टोल फ्री नंबरवर कौटुंबिक छळापासून संरक्षण मिळविण्यासाठी दूरध्वनी करू शकतात.
- ४) महिलांच्या हक्कासाठी, शोषणाविरुद्ध, भेदभावाविरुद्ध कायदे करण्यात आलेले आहे. पुरुषांच्या संपत्तीमध्ये महिलांना हक्क देण्याचा प्रस्ताव मंजूर केला आहे. नौकरीत आरक्षण, राजकीय आरक्षण, १२ वी पर्यंत मुलींना मोफत शिक्षण, शिष्यवृत्ती, स्त्री भ्रूण हत्येविरुद्ध कायदा आदी अनेक उपाय व कायदे सरकारने केले आहेत.

➤ उपसंहार

महिलांवरील अत्याचाराच्या संदर्भात २००५ साली राष्ट्रीय पातळीवर जाहीर झालेली अधिकत आकडेवारी आश्चर्यचकीत करणारी आहे. या आकडेवारीनुसार ८५ टक्के गरीब तर ८० टक्के श्रीमंत कुटुंबातील महिला हिंसाचाराला बळी पडत आहेत. याशिवाय ६० टक्के मध्यमवर्गीय कुटुंबातही महिलांना शारीरिक आणि मानसिक त्रास होत असल्याचे समोर आले आहे. ही आकडेवारी पाहता कोणत्याही घरातील महिला ही घराबाहेर नव्हे तर स्वतःच्या घरातही सुरक्षित नाही हे सत्य नाकारून चालणार नाही. ८ मार्च हा जागतिक महिला दिन साजरा केला जातो. या दिनी समाजाच्या सर्वच स्तरातून महिलांवरील हिंसाचार व अत्याचाराचा निषेध केला जातो. महिलांच्या सुरक्षिततेसाठी जनमानसात आवाज उठविला जातो. महिलांच्या सुरक्षिततेसाठी केंद्र व राज्य सरकारच्या स्तरावर कायदे केले आहेत. महिलांच्या तक्रारीसाठी आणि तक्रार निवारण्यासाठी महिला आयोग स्थापन केले आहेत तरीसुद्धा महिलांवरील हिंसाचार आणि अत्याचाराच्या घटना दिवसेंदिवस वाढतच आहेत. त्यामुळे महिलांनी सर्वप्रथम हे लक्षात घेतले पाहिजे की, जोपर्यंत महिला स्वतःवरील अन्यायाच्या आणि अत्याचाराच्या विरोधात लढण्यासाठी सामर्थ्य जुळवत नाही. आपल्यावर होणाऱ्या अत्याचारातून मुक्त होण्यासाठी लढत नाही. स्त्रियांवरील हिंसाराच्या विरोधात स्त्रिया संघटीत होत नाही तोपर्यंत सरकारने कितीही कायदे केले तरी महिलांवरील हिंसाचार, अत्याचार, समस्या व प्रश्न सुटणार नाही.

संदर्भसूची

- १) चौकट तोडून बघतांना : रश्मी दिवेकर/ प्रमिला नाईक, दिलासा स्त्री अत्याचार निवारण केंद्र वाद्रे (पं.) मुंबई
- २) कौटुंबिक हिंसाचार आणि महिला : डॉ. रघुनाथ महाजन, डॉ. संभाजी देसाई, प्रशांत बुक हाऊस
- ३) योजना : समर्थ महिला, समर्थ भारत, नोव्हेंबर-२००७
- ४) योजना : महिला सबलीकरण, जुन-२०१२
- ५) मराठी दैनिक : प्रहार १९ ऑक्टोबर- २०१५
- ६) संशोधन लेख : समाजशास्त्रीय दृष्टीकोनातून सांगली जिल्ह्यातील महिलांवरील कौटुंबिक हिंसाचाराच्या सद्यस्थितीचा अभ्यास : प्रा. पवळ रंजना भिमराव

ताण—तनाव : कारणे, परीणाम आणि उपाययोजना**प्रा. आदित्य किशोर सारवे**

संचालक, शारीरिक शिक्षण आणि क्रिडा, भिवापूर महाविद्यालय, भिवापूर

प्रस्तावना :

वर्तमान युगामध्ये मनुष्य विविध भावनिक कार्यामध्ये गुंतलेला आहे. रोजचे कार्य करण्यासाठी सुद्धा त्याला त्याच्या मनातील विविध भावनात्मक आव्हानांना सामोरे जावे लागते. त्याच्या विविध प्रकारच्या शारीरिक क्रियांचा ताण हा त्याच्या मनावर पडत असतो. त्यामुळे या तनावामुळे त्याचे मनसुद्धा सतत विविध प्रकारे शरीर क्रियात्मक कार्यामध्ये गुंतलेले असते. या मानसीक ताणाचे परीणाम त्याच्या शारीरिक क्रियांवर होते तसेच त्यांच्यातील उत्साह कमी होवून त्याला अपेक्षित परीणाम मिळत नाही. त्याच्या मानसीक विचारांचा दबाव त्याच्या मनावर येतो. मनामध्ये मानसीक संघर्षामुळे दडपण येवून त्याला त्याचे जीवन कंटाळवाणे वाटते आणि त्याच्यातील नैराश्याची भावनेमध्ये वाढ निर्माण होते.

मात्र हाच ताण त्या व्यक्तिकरीता फायद्याचा ठरू शकतो जर त्यानेसकारात्मक विचारसरणीचा अवलंब करित त्याला आलेल्या ताणाचा उपयोगाने त्याच्या दैनंदिन जीवनकार्यामध्ये वाढ करता येवू शकते. खेळ आणि मनोरंजनाद्वारे तो त्याच्या मानसिक भावनेला सकारात्मक परिस्थितीमध्ये परावर्तित करू शकतो.

ताण :

ताण म्हणजेपरिस्थिती किंवा विविध दैनिक कार्यांचा आपल्या जीवनावर एक सहसा लक्षात न येणारा परीणाम होय. या तनावपूर्ण परिस्थितीमुळे आपल्या शरीरातील हार्मोन्स (शरीरग्रंथी)वर एक प्रकारचा प्रभाव पडत असतो. जेव्हा आपल्याला या परिस्थितीची जाणीव होते त्यावेळेपर्यंत शरीरामधील हार्मोन्स हे कार्य करित असतात. ही स्थिती पूर्णपणे आपल्याला कळेपर्यंत आपल्या शरीरामध्ये असलेले हार्मोन्स निर्माण झालेल्या परिस्थितीसोबत लढण्यासाठी उत्प्रेरीत होतात अथवा त्या परिस्थितीच्या जाणिवेपोटी घाबरतात. उद्भवणाऱ्या परिस्थितीमुळे शरीरावर त्याचे हार्मोन्स कशाप्रकारे प्रतीसाद देतात यावर त्याचे ताण पूर्णपणे अवलंबून असते. साधारणतः ताणाचे प्राथमिकपणे दोन प्रकारे वर्गीकरण करता येते.

१) सकारात्मक ताण :

कोणतेही कार्य करतेवेळी त्या ताणाचा अनुकूल परीणाम आपल्या काम करण्याच्या पद्धतीवर होवून त्या ताणाचा प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष फायदा होतो. त्या ताणाला सकारात्मक ताण असे म्हणतात. थोडक्यात, सकारात्मक ताण हा जीवघेणा नसतो मात्र त्या ताणाचा फायदा आपल्या कार्यावर कसा घ्यायचा हे व्यक्तिविशीष्टावर अवलंबून असते.

२) नकारात्मक ताण :

कोणतेही कार्य करताना अती विचार किंवा भितीच्या भावनेमुळे त्या कामावर प्रतीकुल परीणाम होवून ते कार्य योग्यरित्या पूर्ण होण्याऐवजी कार्यामध्ये विविध प्रकारचे अडथळे येतात. या कार्यविरोधी भावनेला नकारात्मक ताण असे म्हणतात.

थोडक्यात, नकारात्मक ताणामुळे व्यक्तिमध्ये नैराश्याची भावना येवून त्याचा परीणाम आरोग्यावर होतो. जर संबंधित व्यक्ति लवकर या नैराश्यामधून बाहेर नाही निघू शकली तर याचा परीणाम हा जीवघेना सुद्धा होवू शकतो.

ताणाचे कारणे**➤ बदलती आणि वेगवान जीवनशैली**

आजच्या या वेगवान स्पर्धेच्या जीवनात मनुष्याला यशस्वी होण्याकरीता अधिक शारीरिक आणि मानसिक मेहनतीची आवश्यकता आहे. कोणतेही कार्य अधिक उत्तमरित्या करण्याकरीता त्याला त्या परिस्थितीसोबत एकरूप होण्याकरीता पुर्णपणे झोकून देण्याची गरज असते. मात्र हे करीत असतांना सहाजीकच त्याचे स्वतःकडे दुर्लक्ष होते परीणामी तो स्वतःला कठीण वेळेत सावरू शकत नाही. परीणामी त्याच्यावर ताण येऊन तो आपले कार्य योग्यरित्या करू शकत नाही.

➤ दुसऱ्यांबद्दलची आकसाची भावना

वर्तमानकालखंडामध्ये यशस्वी होण्याकरीता प्रत्येकाला आपल्या सहकाऱ्यांसोबतच एक अघोषित स्पर्धेचा भाग व्हावे लागते. या स्पर्धेतुनच एकदुसऱ्याच्या पुढे जाण्याकरीता प्रयत्नशील असतो. परीणामी सहकाऱ्यांबद्दल प्रतिस्पर्धेच्या भावनेमुळे एकमेकांच्या मनामध्ये विरोधाची भावना निर्माण होवून सहकाऱ्यापेक्षा आपण कसे यशस्वी होता येईल यामुळे मनामध्ये आकसाची भावना निर्माण होवून त्याचे ताण आपल्यावर तयार होतो.

➤ कौटुंबिक कारणे

आजच्या या मॉडर्न युगामध्ये अधिकाधिक हाय लाईफस्टाईलचा उपभोग घेण्याकरीता घरातील मोठे व्यक्ति व्यवसाय किंवा नोकरीमध्ये गुंतलेले असतात. परीणामी घरी आल्यावर सुद्धा त्यांच्या मनामध्ये व्यवसायीक किंवा कार्यालयीन विचार आणि कामे जास्त असतात. अश्यामुळे कुटुंबामध्ये संवादाची कमतरतेमुळे दुरावा निर्माण होतो. कुटुंबाच्या अपेक्षा पुर्ण करता येवू शकत नसल्यामुळे मानसिक खच्चीकरण होवून त्याचा परीणाम मनावर होतो.

➤ वेळेची कमतरता

समाजामध्ये एक यशस्वी नागरीक म्हणून ओळख निर्माण करण्यासाठी धडपडणारा प्रयत्नशील व्यक्ति हा जास्तीत जास्त वेळ त्याच्या कामामध्ये स्वतःला झोकून देत असतो. त्यासाठी तो जास्तीत जास्त वेळ यशस्वी होण्याकरीता शारीरिक आणि मानसिक मेहनत घेत असतो. त्यामुळे सहाजीकच कुटुंबाकडे, मित्रांकडे आणि हितचिंतकाकडे त्याचे दुर्लक्ष होवून तो एकलकोंड्यासारखे जीवन जगत असतो. तो ना स्वताचे सुख—दुःख कोणाला सांगू शकतो ना कोणाचे जाणून घेवू शकतो. या सर्वांमुळे त्याच्या मनावरसुद्धा ताण येवू शकतो.

➤ पोषक अन्नघटकांची कमतरता

आताच्या या स्पर्धात्मक युगामध्ये मनुष्य प्राणी हा यशस्वी होण्याकरीता परिस्थितीसोबत सतत धडपडत असतो. कार्यशील राहण्याकरीता त्याला उर्जेची आवश्यकता असते. उर्जेच्या अभावी तो पुर्ण मेहनत करू शकत नाही. ही उर्जा त्याला अन्नाद्वारेच मिळेल. त्याकरीता त्याला नियमित पोषक अन्न घ्यावे लागेल. उर्जेच्या अभावी त्याला लवकर थकून येवून स्वतावर अन्याय करेल.

➤ शारीरिक व्यायामांचा अभाव

शरीराला नेहमी कार्यशील राहण्याकरीता अन्नासोबत व्यायामाचीसुद्धा गरज असते. व्यायामामुळे आपल्या मनावरील मरगळ दूर होते तसेच स्नायूंचे आकुंचन प्रसरण होत असल्यामुळे स्नायू ताजेतवाणे राहून शरीराला गतीशील ठेवत असतात. व्यायामाअभावी आपले शरीर एक प्रकारे कार्यहीन होते जेव्हा शारीरिक मेहनतीचे कामे करण्याची वेळ येते तेव्हा शरीर पुर्णपणे सहकार्य करीत नाही व व्यक्तिस थकवा लवकर येतो.

ताणाचे शरीरावर पडणारे परीणाम**➤ अस्वस्थता**

मानसिक किंवा शारीरिक तानामुळे कार्य करतेवेळी मनाची स्थिती बैचेन होवून कामे करतेवेळी अनामिक भिती त्या व्यक्तिलावाटत असते. त्या व्यक्तीला असलेल्या भितीमुळे तो पूर्णपणे एकरूप होवून ते कार्य करू शकत नाही. या अस्वस्थतेमुळे त्याच्या कार्यामध्ये खंड पडून कार्य सुरळीत होईल याची शाश्वती असू शकणारच नाही.

➤ रक्तदाबात बदल होतो:

मानसिक किंवा शारीरिक तानामुळे मनावर आणि परीणामी शरीरावर ताण येतो. हेच ताण हृदयगतीवरसुद्धा पडून आपले हृदय सुरळीत कार्य करू शकत नाही. परीणामतः हृदयाद्वारे रक्ताभिसरणाच्या क्रियेवर दाब पडून रक्तभिसरणाचे कार्य अनियमितपणे (कमी—जास्त प्रमाणामध्ये) होत असते. शरीराला रक्तपुरवठा अनियमित झाल्याने मनुष्याचे रक्तदाब कमी किंवा जास्त होवून त्याचा परीणाम त्या मनुष्याच्या प्रकृतीवर पडून ती व्यक्ति अनावश्यक ताणाचा बळी पडू शकतो.

➤ हृदयरोग जडण्याची शक्यता :

शारीरिक किंवा मानसिक समस्येमुळे हृदय क्रियेवर ताण पडून आपले हृदय योग्यपणे कार्य करीत नाही. परीणामी रक्तभिसरणाची क्रिया वाढते किंवा मंदावते त्यामुळे हृदयरोग होण्याची शक्यता जास्त असते.

➤ वजनामध्ये बदल होतो

मनुष्याला येत असलेल्या अनावश्यक ताणाचा परीणाम हा त्याच्या खाण—पाणावर होवून परीणामी पचनसंस्थेचे कार्य विचलित होते. पचनसंस्थेचे कार्य विचलित झाल्यामुळे मनुष्याला त्याच्या वजनावर नियंत्रण ठेवणे कठीण जावून त्याच्या वजनामध्ये फरक दिसून येतो.

ताणावरील उपाय**✓ स्वतःची ओळख**

प्रत्येक मनुष्याला स्वताच्या मर्यादा असतात. ती व्यक्ती आपल्या मर्यादेतच कार्य करू शकते. जर त्या व्यक्तीने मर्यादेपेक्षा जास्त कार्य करण्याचा प्रयत्न केला तर त्याच्यावर अनावश्यक ताण येतो आणि त्याचा परीणाम त्याच्या आरोग्यावर होतो. त्यामुळे सर्वप्रथम व्यक्तीने त्याच्या कार्य आणि शारीरिक मर्यादा ओळखाव्या आणि त्यांचे भान ठेवूनच कार्य करावे म्हणजे मानसिक आणि शारीरिक आरोग्य व्यवस्थित राहिल.

✓ स्वस्थ जीवनशैली

सध्याच्या वेगवान युगामध्ये कार्यतत्पर राहण्याकरीता मनुष्याने स्वस्थ जीवनशैलीचा अवलंब करणे अत्यंत आवश्यक आहे. स्वस्थ जीवनशैलीमध्ये पोषक भोजन, पुरेशी झोप (विश्रांती) आणि व्यायाम यांची योग्यरित्या सांगड घालणे आवश्यक असते.

✓ पोषक आहार

पोषक आहार म्हणजे मानवी शरीराला आवश्यक असलेले घटक भोजनाद्वारे ग्रहण करणे होय. अन्नाद्वारे आपल्या शरीराला आवश्यक असलेले प्रथिने, कार्बोदके, स्निग्ध पदार्थ, खनिजे, जीवनसत्वे यांचा पुरवठा करणे होय. पोषक अन्नघटकांअभावी शरीराला आवश्यक उर्जेची कमतरता भासत असते. यामुळे कार्यकरतेवेळी थकवा फार लवकर येतो. परीणामी तो त्याच्या कार्याला पूर्णपणे न्याय देवू शकत नाही. त्याकरीता मनुष्याने योग्य पद्धतीने आहार घेणे अत्यावश्यक आहे.

✓ व्यायाम आणि विश्रांती

रोजच्या दैनंदिन सामान्य क्रिया करणे, वैयक्तिक क्षमतानुरूप योग्य प्रमाणात कार्यक्षमतेद्वारा आवश्यकतेनुसार शारीरिक आणि मानसिक तान-तनावाचे योग्य संतुलन साधत सामान्य विश्रांतीनंतर परत जोमाने दैनंदिन कार्य करणे आवश्यक असते. त्याकरीता विश्रांतीद्वारे आपले शरीर ताजेतवाणे होणेसुद्धा कार्य करण्याइतकेच महत्वाचे आहे. करीता मनुष्याला रोज पुरेशी झोप घेणे आवश्यक आहे. झोपेमुळे त्याच्या शरीराची झालेली झीज भरून निघून पुरेशी शक्ति प्राप्त होते. मानवाला दररोज ६-८ तासांच्या झोपेची गरज असते.

✓ प्राथमिक गरजांची ओळख

मनुष्याला जीवन व्यतीत करण्याकरीता कशाची आवश्यकता आहे? याची जाणीव करून घेणे अत्यंत आवश्यक आहे. मॉडर्न लाईफस्टाईल (आधुनिक जीवनपद्धती) करीता त्यांच्या आकांक्षा पूर्ण करण्याकरीता मानसन्मान, यश पैसा मिळविण्याकडे जास्त आहे मात्र हे मिळवितांना तो स्वतःकडे लक्ष देत नाही आणि शेवटी ज्या पैश्यांसाठी तो मेहनत करतो त्याच पैशांना खर्च करून आपले आरोग्य सुधारतो. यामध्ये त्याला जो मानसिक त्रास होतो तो वेगळाच! त्यामुळे सर्वात आधी मनुष्याने स्वतःच्या गरजा आणि मर्यादा ओळखून त्यानुसारच कार्य करावे.

✓ योगसाधना

मानसिक समाधान आणि मनाच्या मजबुती करीता योगसाधना आणि प्राणायाम करणे अत्यंत गरजेचे असते. प्राणायामाद्वारे मनावरील ताण हलका होवून निग्रहाची वाढ होते, मनाला उत्साह आणि तजेला मिळतो. सतत कार्यरत राहण्याची शक्ति मिळते. आणि मन आनंदी शांत आणि प्रसन्न असल्याने करीत असलेले कार्य अधिक योग्यप्रकारे होते **आवडीच्या क्रियांकडे पुरेसा वेळ देणे** प्रत्येक मनुष्याला त्याच्या मनासारखे मन शांत आणि ताण दूर करण्यासाठी काहीतरी करण्याची आवड असते. या आवडीच्या कार्यामुळे त्याच्या मनावरील ताण दूर होवून उत्साह आणि तजेला त्याला मिळतो. यामध्ये गाणी ऐकणे, फिरायला जाणे, खेळ खेळणे असे विविध प्रकार असू शकतात. या क्रिया नियमित केल्याने मनावरील ताण आणि थकवा दूर होवून शारीरिक आणि मानसिकउत्साहामध्ये वाढ होते. त्यामुळे प्रत्येकाने काहीतरी छंद जोपासणे अत्यंत आवश्यक आणि महत्वाचे असते.

✓ संदर्भसूची

- 1) Educational Psychology : Dr.P.D.Pathak
- 2) Yoga : Dr. Mamatani

कौटुंबिक हिंसाचाराचे समाजशास्त्रीय विश्लेषण

प्रा. डॉ. सुरेश वि. धनवडे

सहयोगी प्राध्यापक व समाजशास्त्र विभाग प्रमुख,
कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय शंकरनगर, ता. बिलोली जि. नांदेड.
(मराठवाडा)पिन कोड: ४३१७३६

सारांश (Abstract):

स्त्रियांना आज मानसिक कौर्य व छळ तसेच शारीरिक कौर्य व छळ यास तोंड द्यावे लागत आहे. कौटुंबिक हिंसा (Domestic Violence) वाढते आहे. मात्र घरातील वाद, भांडणे, संघर्ष जे होतात त्यात स्त्री निर्दोषच असते असे मी म्हणणार नाही. घरातील भांडणात बऱ्याचदा स्त्रियांची पण चूक असते. अनेकदा पुरुषांची चूक असते. क्रुतेची शिकार स्त्री जशी असते तशी स्त्रीपण कधी कधी क्रुर वागते. कुटुंबामध्ये स्त्री अपत्याचा जन्म पाप समजला जातो. आज तिला घरातूनच नव्हे तर गर्भातूनच काढले जाते. हे असे का घडते? मानसिक, शारीरिक छळामुळे स्त्रियांना आत्महत्या करावी लागते. अशा आत्महत्येचे प्रमाण वाढते आहे. कांहीवेळा स्त्रिया आपल्या मुलांसह आत्महत्या करायला प्रवृत्त होतात. कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण करण्याच्या उद्देशाने भारत सरकारने कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिला संरक्षण कायदा २००५ पास करून तो नियम २६ ऑक्टोबर २००६ पासून लागू करण्यात आला.

सूचनक शब्द (keywords): कौटुंबिक हिंसा, गुन्हेगारी, सामाजिक समस्या, संघटीत हिंसा, योजनाबद्ध हिंसा, हुंडाबळी, कौटुंबिक अत्याचार इत्यादी.

प्रस्तावना:

भारतामध्ये आजघडीला अनेक समस्यांनी ग्रासलेला आहे. त्यामध्ये वाढती लोकसंख्या, भ्रष्टाचार, हुंडा, बलात्कार, हुंडाबळी, बेरोजगारी, नैराश्य, दारिद्र्य, दहशतवाद, प्रदूषण, कॅसीनो कॅपीटॅलीझम (स्वैर भांडवलवाद), आणि कौटुंबिक हिंसाचार अशा अनेक समस्यांनी ग्रासलेला आहे. कौटुंबिक हिंसा संबंध भारतभर व महाराष्ट्रभर पहावयास व वर्तमानपत्रातून दर्शन होत आहे. भारतीय समाजव्यवस्थेत महिलांवर होणारे कौटुंबिक अत्याचार अनादी कालापासून ते आधुनिक कालखंडामध्ये देखिल कौटुंबिक हिंसाचाराच्या घटना मोठ्या प्रमाणात घडत आहेत. संयुक्त व विभक्त कुटुंबामध्ये महिलांवरच अन्याय अत्याचार व हिंसेचे प्रमाण वाढत आहे. कौटुंबिक हिंसा ही प्रामुख्याने महिला व अठरा वर्षाखालील बालकांवर अन्याय अत्याचार होत असल्याचे आढळून येते. कौटुंबिक हिंसाचारामध्ये स्त्रीचे शारीरिक, मानसिक व आर्थिक शोषण केले जाते तसेच लैंगिक छळ होत आहेत. उत्तर आधुनिकतेमध्ये देखिल हुंड्याच्या नावाखाली नववधूस जाळणे, उपाशी ठेवणे, अपमान करणे, टाकून बोलणे इत्यादी प्रकारचे वर्तन कुटुंबामध्ये सर्रासपणे आढळून येते. “आपल्याच कुटुंबात जेव्हा एखाद्या महिलेला हिंसेचा सामना कराव लागतो तेव्हा त्याला कौटुंबिक हिंसा असे म्हणतात. रक्ताच्या नात्यातील व्यक्ती, कायदेशीर दत्तकत्व, विवाह यासारख्या नात्यामध्ये असलेल्या व्यक्ती म्हणजेच पती, सासू, सासरे, आई, वडील, मुलगा, मुलगी, बहीण, भाऊ इत्यादी कोणी घरातील स्त्रीवर केलेले हिंसक कृत्य म्हणजे कौटुंबिक हिंसा. ही शारीरिक, लैंगिक, भावनिक आणि आर्थिक अशा कोणत्याही प्रकारची असू शकते.”^१

अनादी काळापासून भारतीय समाजात महिलांची स्थिती अनेक दृष्टीने दुय्यमत्वाचीच आहे, त्यामुळे भारतीय महिलांचा पुरुषांच्या बरोबरीने सर्वांगीण विकास होऊ शकला नाही प्राचीन

काळापासून ते आजपर्यंत भारतीय स्त्री ही अनेक दृष्टीने, मागासलेली अन्यायग्रस्त, अनिष्टिरुढी परंपरेने जखडलेली आहे. स्वातंत्र्यपूर्व व स्वातंत्र्यानंतर काळात भारतीय स्त्रिनेच समाज जीवनाच्या विविध क्षेत्रात नेत्रदिपक कामगिरी केल्याचे दिसत असले तरी त्यांची संख्या मोजकीच आहे. बहुतांश स्त्रीया आजही विविध स्वरूपाच्या अत्याचारास बळी पडत असल्याचे आपणास वृत्तपत्रातुन याचे विदारक चित्र अनुभवास येत आहे. आधुनिकयुगामध्ये कौटुंबिक हिंसेचे अध्ययन देश, विदेशातील विव्दानांनी संशोधनपर अध्ययन केले आहे. यापैकी उपलब्ध व विषयास अधिक समर्पक अशाच घटनांचा आढावा प्रस्तुत शोध निबंधात घेतला आहे. याच अनुषंगाने उपर्युक्त शिर्षकावरून पुढील उद्दिष्टांना अनुसरून केले आहे.

१. भारतीय समाजातील 'कौटुंबिक हिंसेचे' समाजशास्त्रीय दृष्टीकोनातून अध्ययन करणे.
२. 'कुटुंब' आणि 'हिंसा' यामधील परस्पर संबंध जाणून घेणे.
३. संशोधनाव्दारे 'कौटुंबिक हिंसा' या संकल्पनेचे अध्ययन करणे.
४. उत्तर आधुनिकतेत 'कौटुंबिक हिंसेचे' महत्व जाणणे.
५. संकलित माहितीचे विश्लेषण करणे.

संशोधनाची उद्दिष्टे समोर ठेवून अध्ययनात गृहितकृत्ये पुढीलप्रमाणे मांडलेली आहेत.

१. 'कौटुंबिक हिंसाचारामध्ये' स्त्रियांचा बळी जातो.
२. 'कौटुंबिक हिंसा' आर्थिक घटकामुळे घडते.
३. 'कौटुंबिक हिंसा' होऊ नये यासाठी कायद्याची अत्यंत कडक अमंल बजावणी होणे आवश्यक आहे.

शोधनिबंधाचे महत्व: प्रस्तुत शोध निबंधाचे मुख्य उद्दिष्ट कौटुंबिक हिंसेचे समाजशास्त्रीय दृष्टीकोनातून अध्ययन करणे. उत्तर आधुनिकतेत कौटुंबिक हिंसेचे महत्व जाणणे. त्यावरील उपाययोजनांची अंमलबजावणी करणे आणि लोकशाहीतील स्वातंत्र्याची फळे कशी उपभोगता येईल व संबंध स्त्री समाजाचा विकास होईल याकडे लक्ष केंद्रीत असले पाहिजे. भारतीय समाजातील एक घटक म्हणून आपल्याला अभ्यासाद्वारे लक्षात येते. सदरील अभ्यासाचा उपयोग सामान्य अभ्यास, शासन यंत्रणा, स्त्री अभ्यासक, परिवर्तनवादी चळवळीतील कार्यकर्ते इत्यादींना होऊ शकेल.

संशोधन पद्धती : प्रस्तुत शोधनिबंधासाठी वर्णनात्मक संशोधन आराखडा वापरण्यात आला आहे. तसेच शोधनिबंधात दुय्यम स्रोतांचा उपयोग, नियतकालीक, शासकीय लेख, वर्तमानपत्रे, वैचारीक लेख, संकेत स्थळे इत्यादींचा वापर करण्यात आला आहे.

कौटुंबिक हिंसा: वाढती समस्या

स्त्री ज्या कुटुंबात राहते त्याच कुटुंबात त्यांना सुरक्षित वाटत नाही, हा एक महत्वाचा प्रकार झाला आहे. घरातच ती असुरक्षित आहे व हिंसेला सामोरे जाते आहे. ज्या घराला ती स्वताःचे घर मानते ते घरच आणि त्या घरातील आपली माणसे तिच्यावर आघात करतात. बाह्य जगाचा धोका सहन करणाऱ्या स्त्रीला अंतर्गत जगाचाही धोका अनुभवावा लागतो व तिला कुठेही सुरक्षिततेची हमी नाही, असे हे दुर्दैवी चित्र आहे. याबाबत न्या. सुजाता मनोहर यांनी म्हटले आहे की, "Recent surveys estimate that as many as 4 million women are victims of domestic violence each year and three quarters of all women will suffer some violent incident in their lifetime. Brutality by a spouse or a partner is the single major cause of injury to women. It cuts across lines of ethnicity, caste or sexual orientation. Yet we do not have any legislation dealing specifically with domestic violence. Complaints of violence within the family are often not registered at the police stations. If registered they are dropped." (Justice Sujata Manohar in 'Empowering the Indian Women', ed. Dr Kapur Promilla, Publication /Division, Govt. of India, New Delhio, 2001, Page 259 and 260). "देशात दरवर्षी ४० लाख स्त्रियांना कोणत्या ना कोणत्या स्वरूपात कौटुंबिक हिंसाचारास सामोरे जावे लागते आणि

किमान एक तृतीयांश स्त्रियांना आयुष्यात एकदा तरी कौटुंबिक हिंसेला बळी पडावे लागते आहे, ही परिस्थिती घरात किती अशांती, अस्वस्थता व अव्यवस्था आहे. हे लक्षात यायला पुरेसे आहे. अशा संघर्षग्रस्त घरांमध्ये अन्यायग्रस्त महिला राहतात. त्यांची शांती व सुख केंव्हाच हरविलेले असते, आणि त्यांना घराबाहेर पडणे शक्य नसते. 'इकडे आड तिकडे विहीर' अशी त्यांची अवस्था होते. त्यामुळे न्या. मनोहर म्हणतात, ज्याप्रमाणे कौटुंबिक हिंसाचाराचा गुन्हाच बहुधा नोंदविला जात नाही व नोंदविलाच तर केस मागे घेतली जाते'.^१ आपली कुटुंबव्यवस्था स्त्रियांचा किती कोंडमारा नि छळ करू शकते व ती किती बिघडलेली (Disordered) आहे हे यावरून ध्यानात येते. घरातील सर्व घटकांना परस्परांशी सामंजस्याने कसे वागावे व रहावे याचेही शिक्षण देणे गरजेचे झाले आहे. घरातील हिंसाचाराने एक मर्यादा ओलांडल्यास स्त्रियांनी त्यांना समर्थपणे तोंड कसे द्यावे व मुकाबला कसा करावा, याबाबतही त्यांना जागृत करणे तितकेच महत्वाचे आहे. थोडक्यात, स्त्री परिवर्तनासाठी ज्या घराभोवती व घरामध्ये तिचे आयुष्य घडते ते घरच बदलले, परिवर्तित झाले तर समाज व स्त्री बदलेल असे वाटते.

“सामाजिक विषमता ही जात, धर्म आणि लिंग या तीन घटकावर आधारित आहे. पुरुषप्रधान संस्कृतीत स्त्रियांना नेहमीच दुय्यम स्थान मिळत आले आहे. स्त्री ही केवळ उपभोगाची वस्तू आहे अशी पारंपारिक, प्रतिगामी मानसिकता आहे. स्त्रियांना शिक्षण सत्ता, संपत्तीचे सारे अधिकार नाकारण्यात आले होते. धार्मिक कायद्यांचा आधार घेवून स्त्रियांवर अधिकाधिक बंधने लादली गेलीच सतीप्रथा, हुंडाप्रथा, बालविवाह यासारख्या अनेक अन्यायकारक चालीरीतिनी लाखो स्त्रियांचे अवघे आयुष्यच करपून टाकले. भारतात ब्रिटीशांचे आगमन होईपर्यंत या निर्दयी प्रथा चालूच होत्या. ब्रिटीशकाळात जोतीबा फुले आणि सावित्रीबाई, राजा राममोहन रॉय यासारख्या भारतीय समाजसुधारकांची स्त्रीस्वातंत्र्याची चळवळ आणि ब्रिटीशांचा स्त्री विषयक पाश्चात्य दृष्टीकोनामूळे ब्रिटीशांनी अनेक वाईट चालीरीती बंद करण्यासाठी कठोर कायदे केले.”^३

घरातील मानसिक व शारीरिक छळामुळे स्त्रियांना आत्महत्या करावी लागते. अशा आत्महत्येचे प्रमाण वाढते आहे. काहीवेळा स्त्रिया आपल्या मुलांसह आत्महत्या करायला प्रवृत्त होतात. या सर्व घटनांमधून स्त्रियांचे समाजातील प्रमाण घटते आहे. कुपोषणाने बालमृत्यूमध्ये मुलींचे जास्त प्रमाण, स्त्रीगर्भहत्या होणे आणि स्त्रीभ्रूणहत्या जास्त होणे या सर्व घटकांचा एकत्रित परिणाम स्त्रियांचे प्रमाण कमी होण्यात होतो आहे. आजही “नको हा स्त्री जन्म” असे स्त्रियांना वाटते हे कशाचे द्योतक आहे. आपल्या स्त्री अपत्यास पुढे आयुष्यात त्रास होईल म्हणून त्याची हत्या आई करते हे उदाहरण आपल्याला काय सांगते? गर्भजल परीक्षा, कायद्याने (पीएनडीटी अॅक्ट) गुन्हा आहे. पण ती करणारे अशिक्षितांप्रमाणे सुशिक्षित पालक आहेत. याचे उत्तर आपण काय देणार? गर्भजल चिकित्सेसारखी वैज्ञानिक सुविधा ही स्त्रियांना समाजातून, कमी करण्यासाठी व संपविण्यासाठी उपयोगी पडत आहे. विज्ञान स्त्रियांना उपकारक होण्याऐवजी घातक ठरते आहे. समाजाचे वर्तन असेच चालू राहिले तर समाजात स्त्रियांचे प्रमाण खूपच कमी होईल व त्यातून स्त्रियांवर अत्याचार वाढतील, छळांचे प्रमाण वाढेल आणि समाजाचा समतोलच नष्ट होईल. यातून अनेक सामाजिक व कौटुंबिक प्रश्न निर्माण होतील याचे पुरुषवर्गाने भान ठेवले पाहिजे. या बाबत जागृती निर्माण करणे हे स्वयंसेवी संस्था, माध्यमे व शिक्षण संस्था यांची जबाबदारी आहे असे मला वाटते.

“आधुनिक काळात जगण्यातील नीतिमूल्यांच्या घसरणीमुळे आणि वाढत्या औद्योगिक विकासामुळे स्त्रीच्या अवहेलनेत वाढच झाली. याशिवाय ज्या कुटुंबात अथवा घरात ती स्वतःला सुरक्षित समजते त्याच तिच्या घरात ती कौटुंबिक हिंसाचाराला बळी पडते आहे. या सर्व बाबींचा विचार करता आंतरराष्ट्रीय पातळीवर स्त्री अत्याचार व कौटुंबिक हिंसाचार रोखण्यासाठी अनेक

उपाय योजले गेले. भारतातही स्त्रीला कौटुंबिक हिंसाचारापासून सुटका मिळण्यासाठी 'कौटुंबिक हिंसाचार संरक्षण कायदा २००५' करण्यात आला''^४ "कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण करण्याच्या उद्देशाने संसदेने २००५ मध्ये अधिनियम मंजूर केला व ऑक्टोबर २००६ पासून तसा कायदा संपूर्ण देशभर (जम्मू-काश्मीर वगळता देशातील सर्व राज्यांना) लागू झाला. या कायद्यामुळे महिलांना कौटुंबिक हिंसाचारापासून संरक्षण देण्यात आले. स्त्रियांवर होणाऱ्या निरनिराळ्या अत्याचारापासून व कौटुंबिक हिंसाचारापासून तिला संरक्षण व हक्क प्राप्त करून देण्यासाठी आजपर्यंत पुढीलप्रमाणे कायदे अस्तित्वात आहेत. भारतीय दंड विधान कायदा, १८६०, हुंडा प्रतिबंधक कायदा, १९६१, सती प्रथा विरोधक कायदा, १९८७, स्त्रियांचे अश्लील प्रदर्शन विरोधी कायदा, १९८६, घटस्फोट कायदा, १८६९, कुटुंब न्यायालय कायदा, १९८४, मुस्लिम महिलांसाठी कायदा, १९८६, गर्भलिंग परीक्षण व गर्भपात विषयक कायदा."''^५

महिलांचे अत्याचार आता जास्त प्रमाणात वाढले आहेत. त्यांचे जीवन तर त्यामुळे विस्कळीत झाले परंतु त्यांच्या कुटुंबियांना पण त्याची झळ पोहोचते. एवढेच नाहीतर काही कुटुंबात कुटुंबियाकडूनच महिलांवर अत्याचार होताना दिसून येतात. भारतात महिला अत्याचाराचे प्रमाण वाढलेले आहे, त्याची आकडेवारी पुढील तक्त्यात दिली आहे.

महिलावरील अत्याचार (टक्केवारी)

तक्ता क्र.१

राज्य	बलात्कार	अपहरण आणि पळवून नेणे	हुंडाबळी	पती व पतीच्या नातेवाईकाकडून झालेले अत्याचार	विनयभंग	लैंगिक अत्याचार (छेडछाड)	अनैतिक व्यापार प्रतिबंधक कायदा	इतर	एकूण
आंध्रप्रदेश	५.५	५.९	६.५	१२.६	१३.३	३२.०	११.३	३१.६	१२.५
बिहार	४.४	७.७	१५.४	२.८	१.९	०.१	१.६	१९.६	४.३
गुजरात	२.०	४.५	०.३	६.१	१.९	१.०	१.७	०.०	३.९
हरियाणा	२.८	२.६	३.४	२.९	१.२	५.५	३.६	०.१	२.६
कर्नाटक	२.४	१.६	३.१	३.६	५.६	०.६	१३.३	१३.९	३.९
केरळ	२.७	०.७	०.२	४.५	६.६	३.६	१२.७	०.५	३.९
मध्यप्रदेश	१४.०	३.३	१०.२	४.४	१६.३	६.६	०.८	१.४	७.८
महाराष्ट्र	६.९	३.६	४.१	८.६	८.३	१०.०	११.०	०.८	७.४
पंजाब	२.४	२.०	१.५	१.२	०.८	०.३	२.४	०.१	१.३
राजस्थान	७.१	९.०	५.२	११.६	६.४	०.२	२.५	१.७	८.५
तामिळनाडू	२.८	४.४	२.३	१.६	३.२	४.६	२८.९	३.२	३.०
उत्तरप्रदेश	८.२	१९.७	२६.६	९.६	७.२	२२.९	१.६	४.२	११.४
पश्चिमबंगाल	१०.९	८.५	६.०	१८.०	५.०	१.०	२.५	०.८	११.४
दिल्ली	२.२	६.४	१.७	१.४	१.४	१.१	१.१	०.१	२.१
भारत	१००.००	१००.००	१००.००	१००.००	१००.००	१००.००	१००.००	१००.००	१००.००

(आधार: महाराष्ट्राची आर्थिक पाहणी २०१०-११)

वरील तक्त्यावरून असे निदर्शनास येते की, भारतातील महिलांवर होणाऱ्या अत्याचारा संबंधी विविध राज्यांची स्थिती पाहिली असता बलात्काराच्या बाबतीत मध्यप्रदेश (१४.१ टक्के) प्रथम क्रमांकावर आहे तर त्याखालोखाल पश्चिम बंगाल (१०.९ टक्के) राजस्थान (७.१ टक्के) महाराष्ट्र (६.९ टक्के) म्हणजेच चौथ्या क्रमांकावर असल्याचे दिसून येते. अपहरण आणि पळवून नेणे यामध्ये महाराष्ट्राचे प्रमाण (३.६ टक्के) आहे. हुंडाबळी संदर्भात प्रमाण (४.१ टक्के) आहे. सर्वात जास्त हुंडाबळी उत्तरप्रदेश (२६.६ टक्के) आहे. त्याखालोखाल बिहार व मध्यप्रदेशाचा क्रमांक लागतो. पती व पतीच्या नातेवाईकाकडून झालेल्या अत्याचाराच्या बाबतीत महाराष्ट्रातील प्रमाण (८.६ टक्के) आहे. तर सर्वात जास्त पश्चिम बंगाल (१८.०० टक्के) राज्याचे आहे. तसेच

विनयभंग महाराष्ट्रात(८.३ टक्के), लैंगिक अत्याचार (१० टक्के), अनैतिक व्यापार प्रतिबंधक कायदा (११ टक्के), आणि इतर अत्याचार (०.८ टक्के) असल्याचे महाराष्ट्रातील एकंदरीत परिस्थिती आहे.

महाराष्ट्रातील स्त्रीयांवरील अत्याचार:

तक्ता क्रमांक २.

गुन्ह्याचे शिर्षक	वर्ष		
	२००७	२००८	२००९
पती व पतीच्या नातेवाईकाकडून अत्याचार	७३५६	७८२९	७६८१
विनयभंग	३३०६	३६१९	३१९६
बलात्कार	१४५१	१५५८	१४८३
आत्महत्येस प्रवृत्त करणे	१३५९	१३३३	१२००
लैंगिक अत्याचार	१०३९	१०९१	१०९९
अपहरण आणि पळवून नेणे	९६७	९९८	९२६
हंडाबळी	४३६	३९०	३४१
हंड्यासाठी खून	१९२	१७५	२१७
हंड्यासाठी खूनाचा प्रयत्न	१३५	१४०	१५५
इतर	३६९	३७७	३२२
एकूण	१६६१०	१७५१०	१६६२०

(आधार: महाराष्ट्राची आर्थिक पाहणी २०१०-२०११)

तक्ता क्रमांक २ मध्ये २००७ ते २००९ या कालावधीतील वेगवेगळ्या गुन्ह्यांचा अभ्यास केला असता असे निदर्शनास येते की, २००८ मध्ये पती व पतीच्या नातेवाईकाकडून सर्वात जास्त ७८२९ अत्याचार गुन्हे झाले होते. विनयभंग २००८ मध्ये ३६१९ गुन्हे, बलात्कार १५५८, अत्याचार झाले. तर २००७ मध्ये १३५९ सर्वात जास्त गुन्हे आत्महत्येस प्रवृत्त करण्यास झाले. लैंगिक अत्याचाराच्या बाबतीत सर्वात जास्त २००९ मध्ये १०९९ गुन्हे झाले आहेत. अपहरण आणि पळवून नेणे २००८ मध्ये सर्वात जास्त ९९८, तसेच हंडाबळी २००७ मध्ये ४३६ गुन्हे झाले होते. हंड्यासाठी २१७ खून २००९ मध्ये झाले होते. तसेच हंड्यासाठी खूनाचा प्रयत्न सर्वात जास्त २००९ मध्ये १५५ गुन्हे नोंद आहे. आणि इतर अत्याचाराच्या संदर्भात २००८ मध्ये ३७७ गुन्हे झाल्याचे निदर्शनास आले आहे.

निष्कर्ष: भारतात स्वातंत्र्योत्तर कालखंडा स्त्रीच्या दर्जात सुधारणा झाली आहे. परंतु तिला पुरुषांच्या बरोबरीचा समान दर्जा आजही प्राप्त झाला नाही ही वास्तविकता मान्य करावी लागेल. कायद्याने मान्य केलेले स्त्री-पुरुष समानतेचे तत्व व्यवहारात पूर्णपणे रुजलेले नाही, परंतु कायद्याची अमलबजावणी मात्र प्रभावीपणे होऊ शकली नाही. कायद्याच्या अंतर्गत अनेक पळवाटा असल्याने स्त्रियांनी न्याय, समता मिळवून देण्यात कायदे अपयशी ठरली आहेत. आजही बालविवाह मोठ्या प्रमाणात होतात, हंड्यामुळे आजही छळ केला जातो आहे, आजही महिलांना कौटुंबिक अत्याचार सहन करावे लागतो, अनेक विधवा स्त्रियांना अपमानित जीवन जगावे लागते आहे, शुल्लक कारणावरून घटस्फोट देऊन स्त्री बेघर होते, पाशवी नजरेच्या बळी जाणाऱ्या स्त्रियांची आजही अवहेलना होते आहे. आजही मुली पेक्षा मुलाला कुटुंबात अधिक महत्त्व दिले जाते. मुलगी गर्भात आहे हे कळताच सुशिक्षित व्यक्ती सुद्धा त्या महिलेस भ्रूणहत्या करण्याची बळजबरी केले जाते. स्त्रियांचे दुय्यमत्वाचे व अवहेलनेचे चित्र बदलायचे असेल तर स्त्री सुद्धा आपल्या सारखीच व्यक्ती आहे, याचा स्वीकार भारतातील प्रत्येक व्यक्तीने करावा. तीला सुद्धा माणूस म्हणून हक्क आणि अधिकार आहेत याची जाणीव ठेवावी. स्त्रीकडे पाहण्याचा दृष्टीकोण जो पर्यंत बदलत नाही तो

पर्यंत कितीही कायदे केले, प्रबोधन केले तरीही त्याचा उपयोग होणार नाही. स्वतः स्त्रीने सुध्दा आपल्यावर होणारा अन्याय सहन न करता त्याचा प्रतिकार केला पाहिजे.

संदर्भ:

१. <https://www.violencenomore.in> 01/03/2020.am
२. गोटे शुभांगी, २००३, 'स्त्री परिवर्तनाची आव्हाने' औरंगाबाद: साऊथ एशियन सोशल रिसर्च पब्लिकेशन, पृ. १७
३. <https://mr.m.Wikipedia.org> 01/03/2020 10.45.am
४. कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिला संरक्षण कायदा २००५, महाराष्ट्र राज्य महिला आयोग, मुंबई, पृ. ६.
५. कित्ता, पृ. ७.
६. महाराष्ट्राची आर्थिक पाहणी, २०१०-११

भारतीय कुटुंब व्यवस्था आणि घरगुती हिंसाचार

प्रा. डॉ. राजेंद्र मुर्लिधरराव झाडे

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख (सहयोगी प्राध्यापक) कर्मवीर दादासाहेब देवतळे महाविद्यालय,
चामोर्शी जि गडचिरोली

प्रस्तावना

आधुनिकीकरणाच्या युगात भारतीय कुटुंब व्यवस्थेमध्ये आमूलग्र बदल होत आहे. महिला सामाजिक, सांस्कृतिक, राजकीय, आर्थिक व तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रात पुरुषांच्या बरोबरीने मार्गक्रमण करित आहे. असे असले तरी लोकसंख्येच्या तुलनेत यशस्वी झालेल्या स्त्रियांची संख्या कमीच आहे. याचे कारण असे की, भारतीय समाज व्यवस्थेत लिंगभेद, विषमता, समाजातून कमी झालेली नाही. उलट स्त्रियांविरुद्धच्या हिंसाचाराचे प्रमाण विकासासोबत प्रचंड वाढलेले आहे. भारतामध्ये निर्भया सारख्या मुलिवर बलत्कार करून ठार मारले हे प्रकरण संबधी न्यायालयात दोषीवर फाशीची शिक्षा देण्यात आली तरी न्याय मिळाला बरेच कालावधी लागले दुसरे असे की, नुकतेच हिंगणघाट येथील घड्याळी तासावर कार्यरत महिलेवर रॉकेल टाकून ती जाळयात आले काही दिवसानंतर मृत्युंशी झुंज देताना तीची प्राणज्योत मावळली अश्या अनेक प्रकरणे भारतीय समाज व्यवस्थेत होत आहे. त्यामुळे महिलांवर अत्याचार कमी होत नाही, असेच चित्र दिसत आहे.

भारतीय समाज व्यवस्थेत महिलांमध्ये प्रादेशिकता, जातीव्यवस्था, वर्गव्यवस्था, वर्गव्यवस्था स्त्रियांची आहे. त्यामुळे आपल्या कुटुंबाला काही प्रमाणात आर्थिक बळ मिळेल व आपले कुटुंब आर्थिक स्थितीतून काही प्रमाणात बाहेर पडेल शैक्षणिक आणि भाषा इत्यादी घटकामुळे विविधता आढळते. या घटकामुळे मात्र स्त्रियांची उपेक्षा हा महत्वाचा भाग प्राचीन काळापासून दिसून येतो.

भारतीय स्त्रियांची कौटुंबिक स्थिती.

देशाच्या आर्थिक क्षेत्रात स्त्रियांची भूमिका महत्वाची आहे. त्यानुसार कार्ये पार पाडीत आहे. कृषिक्षेत्रामध्ये तसेच असंघटीत क्षेत्रात स्त्रिया कार्य करित आहे. घरातील सर्व कार्याचा बोझा स्त्रियांनाच करावा लागत आहे. मुलींचे संगोपन, घरातील काम, स्वयंपाक करणे इत्यादी कामांना आर्थिक दृष्टिकोनातून कमी महत्व आहे. घरकामा व्यतिरिक्त स्त्रीया घरात जे लहान-लहान अद्योग करित असतात त्या कार्यात त्यांना पाहिजे तसा नफा मिळू शकत नाही. त्यामुळे त्यांची आर्थिक उत्पादन कमी प्रमाणात मानण्यात येत होते. उदा.:—पापड, लोणचे, स्वयंपाक करणे इत्यादी गोष्टीची कार्य म्हणून महत्व दिले जात नाही. वरील सर्व कार्यात चोवीस तास श्रम करावे लागत असल्यामुळे स्त्रीया घराबाहेर जास्त काळ राहू शकत नाही. परंतु स्त्रीयांचे घरातील कार्य, मुलांचे संगोपन याकडे समाजाचे, कुटुंबाचे दुर्लक्ष होत आहे. त्यामुळे स्त्रिया घरातील कार्यावर जास्त लक्ष दिल्याशिवाय पर्याय राहीलेल नाही. काही कुटुंबात स्त्रीयांना मानाचे स्थान आहे. तरी बऱ्याच कुटुंबात अजूनही स्त्रीयांना त्रास देण्याचे प्रमाण जास्त आहे.

स्त्रीयांवर घरगुती हिंसाचार

ग्रामीन भागात अजूनही शिक्षणाचा प्रसार झालेला नाही. शिक्षणाच्या सोयी उपलब्ध नाहीत. जिथे उपलब्ध आहेत तिथे स्त्रिया पोहचू शकले नाही. स्त्रियांच्या शिक्षणात सर्वात मोठा अडथडा आहे तो म्हणजे आर्थिक परिस्थितीचा कारण कुटुंबाचे आर्थिक उत्पन्न कमी आहे. भारतातील कुटुंबाची व्यवस्था अशी आहे, माता पिता मुलांच्या शिक्षणाकरीता बरेच प्रयत्न करतात डॉक्टर, इंजिनियर, प्राध्यापक, वकील इत्यादी क्षेत्रामध्ये मुलांना कितीही पैसा लागला तरी चालेल परंतु

मुलींच्या शिक्षणा कडे फारसे लक्ष देत नाही. शिक्षण घेऊनही दुसऱ्यांचे धन आहे अशी प्रवृत्ती ग्रामीण समाज व्यवस्थेत प्रामुख्याने दिसून येते. मुलगी ही विवाह करून दुसऱ्यांच्या कुटूंबात जाणार त्यामुळे शिक्षणाचा फायदा काय होणार? असा विचार करून मुलीला शिक्षणापासून दूर ठेवण्यात येते अशी परिस्थिती ग्रामीण भागात दिसून येते, परंतु आजची परिस्थिती बघितली तर असे दिसून येते की, ग्रामीण भागामध्ये सुध्दा मुलींच्या शिक्षणाचे प्रमाण थोड्या फार वाढलेले आहेतच बरेचदा असे आढळून आले की, लग्न होत पर्यंत मुली शिक्षण घेतच असतात पदवी किंवा परव्यूत्तर शिक्षण, वैद्यकीय शिक्षण इंजीनियर पर्यंत शिक्षण घेतात परंतु शिक्षण घेतलेल्या मुलीला शिक्षण घेतलेला पती मिळेलच याची शास्वती नसतेच मुलीचे शिक्षण जास्त असल्यास सासरच्या मंडळी कडून जास्त त्रास सहन करावा लागतो. पुरुषी वर्चस्व असलेल्या समाजात आपल्या पेशा अधिक शिक्षण घेतलेल बायको असेल त्याच्यामध्ये न्यूनगंडाची भावना निर्माण होतेच त्यामुळे तो बायकोला जास्त त्रास देण्यास सुरुवात करते यामुळे कौटुंबिक हिंसाचाराच्या घटनेत प्रचंड वाढ होत आहे यापेक्षा ब्युटी पार्लर, शिवन क्लास असे अभ्यास क्रम शिकले तर त्याचा फायदा होईल अशी परिस्थिती स्त्रियांची आहे. त्यामुळे आपल्या कुटूंबाला काही प्रमाणात आर्थिक बळ मिळेल व आपले कुटूंब आर्थिक स्थितीतून काही प्रमाणात बाहेर पडेल. स्त्रियांची आहे. त्यामुळे आपल्या कुटूंबाला काही प्रमाणात आर्थिक बळ मिळेल व आपले कुटूंब आर्थिक स्थितीतून काही प्रमाणात बाहेर पडेल.

भारतीय समाजात स्त्रीभुणहत्या, घटस्फोट, बलात्कार यांचा प्रभाव

आजची स्त्री सर्व क्षेत्रात स्वकर्तृत्वाने समोर जात आहे. तरीही स्त्रीला समाजातील लोक, कार्यालयातील अधिकारी, कर्मचारी स्त्री हे वेगळ्याच भावनेने बघत असणेच स्त्रीचा वापर सुध्दा करून घेत आहेच तीला उपभोग्य वस्तू मानणे २१ व्या शतकात सुध्दा स्त्रीयांना बरोबरीचा दर्जा समाजाकडून नाकारण्यात आला आहे असे दिसून येते. समजा मुलगी गर्भात असल्यास तीचा गर्भपात करण्यात येत असतो. भारतामध्ये ३० लाखांच्या वर गर्भपात करण्यात येत असतो. सोनोग्राफी च्या माध्यमातून अश्या प्रकारचे प्रकार भारतीय समाजात फार मोठ्या प्रमाणात होत आहे. त्यामुळे सोनोग्राफी ला भारत सरकारने बंदी घातलेली आहे. सर्वात महत्वाची आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे भारतातील स्त्रीयांनाही पहिला मुलगाच हवा असतो. याचे कारण असे की, तीला सासर कसे मिळणार, त्रास होणार, छळ होणार याची भीती स्त्रीला असते त्यामुळे मुलगी असल्यास स्त्री गर्भपात करून घेत असते. त्यामुळे भारतीय समाजात अविवाहीत तरुनांची संख्या प्रचंड वाढत आहे. त्यामुळे बलात्काराची संख्या वाढते आहे. विवाह योग्य अश्या मुलींची संख्या कमी झाल्यामुळे वय जास्त असलेले पुरुष तरुण मुलीशी विवाह करीत आहे. भारताच्या लोकसंख्येनुसार मुलींची संख्या कमी होण्याचे कारण म्हणजे स्त्री हत्या आणि मुलीची योग्य काळजी न घेणे होय. आजच्या परिस्थितीत महिला शिक्षित होऊनही तिच्यावरचे अत्याचार कमी झालेले नाही. महिलांना शिक्षणात अडथळे आणणे, प्रत्येक क्षेत्रात चुकीचे ठरविणे उपाशी ठेवणे इत्यादी कारणांमुळे स्त्रियांचा आत्मविश्वास कमी होतो. त्यामुळे अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागत आहे.

निष्कर्ष :

स्त्रीयांनी शिक्षित होऊन आर्थिक दृष्ट्या स्वावलंब व्हावे व निवाहाचा योग्य व्यक्तीचा विचार करावा तसेच अत्याचाराचा सामना करावा मुलींना योग्य शिक्षण देऊन नंतर तिला योग्य स्वातंत्र्य द्यावे जेनेकरून योग्य व्यक्तीची निवड करेलच यासंदर्भात मुलीच्या निवडीत महत्त्व द्यावे. आजच्या परिस्थितीत स्त्री ही प्रत्येक क्षेत्रात स्वतःचे कर्तृत्व सिद्ध करून देखील स्त्रीयांची अपेक्षा आणि

घरगुती हिंसाचार यात मोठ्या प्रमाणात वाढ होत आहे. असे चित्र भारतीय कुटूंब व्यवस्थे मध्ये दिसून येते.

संदर्भ सूची

- १) सामाजीक समस्या — डॉ. बाबू कऱ्हाडे
- २) दैनिक लोकसत्ता.
- ३) लोकप्रभा.
- ४) लोकराज्य.

मानवी हक्क आणि कौटुंबिक हिंसा**डॉ. प्रमोद माधवराव आचेगावे**

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख न्यु आर्टस् कॉमर्स अँड सायन्स कॉलेज, वर्धा

आधुनिक काळात मानवी हक्कांना अनन्यसाधारण महत्व आहे. मानवी हक्क म्हणजे असे हक्क जे माणसाला माणूस म्हणून मिळतात. आपणा प्रत्येकांत काही सुप्त गुण असतात. त्या गुणांचा विकास करण्यासाठी समान संधीची आवश्यकता असते. धर्म, लिंग, रंग, वंश, जात इत्यादी भेदाशिवाय सर्वांना समान संधी दिल्या जातात. संयुक्त राष्ट्राने १० डिसे. १९४८ रोजी मानवी हक्कांचा जाहिरनामा घोषित केला यात मानवाला आवश्यक असलेले स्वातंत्र्य, समता, न्याय, बंधुभाव इत्यादींचा समावेश केला जातो. आंतरराष्ट्रीय समुदायातील बहुतांश देशांनी मानवी हक्कांच्या सनदीचा आपल्या संविधानात समाविष्ट केला. भारतीय संविधानाने आपल्या नागरिकांना मूलभूत हक्क दिलेले आहे. एवढेच नव्हे तर त्यांच्या हक्कांना न्यायालयीन संरक्षण देखील दिले आहे. त्या मूलभूत हक्कात, स्वातंत्र्याचा समतेचा, शोषणा विरुद्धचा, धार्मिक स्वातंत्र्याचा, सांस्कृतिक व शैक्षणिक स्वातंत्र्याचा व घटनात्मक उपाययोजनेचा समावेश आहे. मानवी हक्क असो किंवा भारतीय संविधानातील मूलभूत हक्क असो त्यांची अंमलबजावणी करण्यासाठी सामाजिक, आर्थिक आणि राजकीय परिस्थिती अनुकूल असणे आवश्यक असते. ती परिस्थिती अनुकूल नसेल तर मानवी हक्क किंवा भारतीय संविधानातील मूलभूत हक्कांचे उल्लंघन होत असते.

कौटुंबिक हिंसेमुळे मानवी हक्कांचे उल्लंघन :

कौटुंबिक हिंसा ही एक आंतरराष्ट्रीय समस्या आहे. कौटुंबिक हिंसा ही वारंवार होणारी गैरवर्तन करण्याची मालिका आहे. घराच्या चार भिंतीत होणारा अत्याचार, हिंसाचार आणि अन्याय याला डोमोस्टिक व्हायोलन्स असे म्हटले जाते. वर्मा कमिटी अहवालानुसार: कौटुंबिक जीवनातील पुरुषांकडून एखादया स्त्रीवरील अन्याय अत्याचार होणे किंवा स्त्रिला शारीरिक नुकसान होईल असे कृत्य पुरुषांकडून घडणे, स्त्रिला मानसिक धक्का पोहचेल असे शाब्दिक टोमणे मारणे म्हणजे कौटुंबिक हिंसा होय.

जीविताचा हक्क:

भारतात पुरुष प्रधान संस्कृती आहे. त्यामुळे पुरुष हा स्त्रियांचे मानवी हक्क नाकारतो यातून नेहमीच मानवी हक्कांचे उल्लंघन होते. भारतात गर्भाचे परिक्षण लिंग तपासण्याच्या दृष्टीने केले जाते. कारण धार्मिक परंपरात्मकदृष्ट्या मुलाला वंशाचा दिवा समजला जातो. गर्भ स्त्रिलिंगी असेल तर गर्भातच त्यांची हत्या करण्याचा प्रकार निर्माण झाल्याचे आढळून येते. हुंडाबळी, सक्तीने मुली व स्त्रियांना वेश्या व्यवसायात ओढणे, एकतर्फी प्रेमातून चेहऱ्यावर अॅसिड फेकणे किंवा हत्या घडवून आणणे इत्यादी घटनेतून भारतातील स्त्रियांवर अत्याचार होतात. अशा घटनेमुळे स्त्रियांचा जीवन जगण्याचा व स्वातंत्र्याचा हक्क हिरावून घेतले जाते.

शिक्षणाचा हक्क :

कुटुंबातच आपण मुला मुलीमध्ये भेदभाव करतो. मुलीचे विश्व हे चुल आणि मुल पुरते मर्यादित मानतो. त्यांना शिक्षणापासून वंचित ठेवले जाते. लहान वयातच विवाह केले जातात. त्या विवाहीत मुलींचा शिक्षणाचा, स्वातंत्र्याचा हक्क कुटुंबातूनच हिसकावून घेतले जाते. तिचे केस कापणे, थापड मारणे, ठोसा मारणे, शस्त्राचा वापर करणे इत्यादी शारीरिक त्रास कुटुंबातील लोक देतात. एकंदरीत मुलींच्या शिक्षणाचा हक्क नाकारले जाते.

राजकीय हक्क :

राजकीय स्वातंत्र्यामध्ये मतदानाचा हक्क तसेच राजकीय प्रचार करण्याचा हक्क व राजकीय जीवनात सक्रिय सहभागाचा हक्क देण्यात आला. भारतात पुरुष प्रधान संस्कृती आहे. त्यामुळे स्त्रियांवर पुरुषांचे वर्चस्व आहे. मतदान करीत असतांना कोणत्या उमेदवाराला मतदान करावयाचे आहे हे घरातील पती, सासू-सासरे सांगतात. त्याच उमेदवाराला मतदान करावे लागते. एवढेच नव्हे तर निवडणुकीमध्ये निवडून आलेल्या स्त्रिया हे स्वतः प्रशासकीय निर्णय घेत नाहीत ते घरातील प्रमुखांच्या मतानुसार निर्णय घेत असतात. महाराष्ट्रात तर पूर्वी सरपंच महिला हे ग्रामपंचायत कार्यालयाचे झेंडावंदन त्यांचे पती फडकवित असत याचाच अर्थ स्त्रियांचा राजकीय स्वातंत्र्यच हिसकावून घेतले जातात.

सामाजिक सुरक्षा :

सामाजिक सुरक्षेसाठी प्रत्येकाला शोषणा विरुद्धचा व भेदभाव विरुद्धचा हक्क देण्यात आला आहे. वंश, वर्ण, लिंग, जात, धर्म इत्यादीच्या आधारावर भेदभाव करता येणार नाही. असेही यात नमुद केले आहे. भारतात दरवर्षी लाखो बालिकांचा जन्म होण्यापूर्वीच त्यांना मारून टाकले जाते. लहान वयातील मुलींवर लैंगिक अत्याचार कुटूंबिय नातेवाईक किंवा ओळखीच्या व्यक्तीकडून केले जाते. महिलांना कमी लेखून चार भिंतीच्या आत ठेवले गेले. रुढी परंपरा जोपासण्यासाठी स्त्रियांना कमी लेखण्यात आले. यामुळे स्त्री-पुरुष यात विषमता दिसून येते. अर्थात समतेच्या हक्कांचे उल्लंघन यात होतांना दिसते.

कौटुंबिक हिंसाचार थांबून मानवी हक्कांचे संरक्षण व संवर्धन :

भारतात महिला व बालिकांचे लैंगिक शोषण, हुंडाबळी, हत्या, आत्महत्या, महिला मारझोडीने हातपायांना लचक येणे, पाठ दुखणे, अपंगत्व येणे इत्यादी घटनेतून महिलांवर अत्याचार होतात. हे अत्याचार शक्यतो कुटूंबातील नातेवाईक किंवा ओळखीच्या व्यक्ती कडून होते हिंसाचार थांबून मानवाच्या सर्वांगीण उन्नतीसाठी स्वातंत्र्य, समता, न्याय, बंधुता यांचे संरक्षण व संवर्धन करणे आवश्यक आहे.

आजही बहुसंख्य स्त्रिया निरक्षर आहेत. निरक्षरतेमुळे स्त्रिया कुटूंबातर्गत होणाऱ्या अत्याचाराला प्रतिकार करीत नाहीत म्हणून स्त्रियांमध्ये शैक्षणिक प्रचार-प्रसार करणे आवश्यक आहे. असे जर केले तर त्यांना शिक्षणाच्या हक्कांचा उपभोग घेता येईल. भारत सरकारने २००५ मध्ये स्त्रियांना घरगुती हिंसेपासून संरक्षण देणारा कायदा पारित केला. २६ ऑक्टोबर २००६ पासून या कायद्याची अंमलबजावणी झाली. महिलांवरील अत्याचार थांबविण्यासाठी व महिलांच्या मानवी हक्कांचे संरक्षण व संवर्धन करण्यासाठी राष्ट्रीय मानवी हक्क, राज्य मानवी हक्क, महिला आयोगाची भारतात स्थापन करण्यात आला हे आयोग कौटुंबिक हिंसाचार थांबविण्याचे कार्य करीत आहेत. कौटुंबिक हिंसाचार थांबविण्यासाठी अनेक महिला संघटना पुढे आलेल्या आहेत. या महिला संघटना कौटुंबिक हिंसाचाराची बळी ठरलेल्या महिलांना न्याय मिळून देण्याचे कार्य करीत आहे. वृत्तपत्रे, रेडिओ, सोशल मिडीयाच्या माध्यमातून कौटुंबिक हिंसाचा थांबविला जाऊ लागला. एकंदरीत कठोर कायदे, विविध आयोग, महिला संघटना, न्यायालये, प्रचार-प्रसार माध्यमे इत्यादी घटकांद्वारे कौटुंबिक हिंसाचार थांबून मानवी हक्कांचे संरक्षण व संवर्धन करता येते.

संदर्भ ग्रंथ :

१. भोळे, भा.ल., आधुनिक भारतातील राजकीय विचार, पिंपळापूरे प्रकाशन नागपूर.
२. डॉ. शैलेंद्र देवळणकर, राज्यशास्त्रातील मुलभूत संकल्पना, विद्या पब्लिशर्स औरंगाबाद.
३. डॉ. यादव विरेंद्र सिंह, मानवाधिकार के विविध संदर्भ ओमेगा पब्लिकेशन्स, नई दिल्ली.
४. प्रा. डॉ. प्रमोद पाटील, भारतीय समाज व प्रश्न आणि वर्तमान समस्या, अंशुल पब्लिकेशन्स, नागपूर.

जहिरात : एक अध्ययन**डॉ. सुरेश बन्सपाल**

वणिज्य विभाग समर्थ महाविद्यालय, लाखनी जि. भंडारा

प्रस्थावना :

ग्राहकांची मागणी आणि गरज लक्षात घेवून उत्पादक जेव्हा एखाद्या वस्तुचे उत्पादन करते. तेव्हा उत्पादित वस्तुची जास्तीत जास्त विक्री व्हावी व जास्त नफा मिळावा याकरिता तो प्रयत्न करत असतो. एकाच प्रकारच्या वस्तुचे उत्पादन बरेच उत्पादक थोड्या फरकाने करत असतात. आणि त्याच्या वस्तुची जास्त मागणी होण्याकरिता प्रयत्न करित असतात. ते करतानाच इतर उत्पादकांपेक्षा आपल्याच मालाची विक्री कशी जास्त होईल, आपला माल सर्व बाजारपेठांमध्ये कसा उपलब्ध होईल. त्याचप्रमाणे मालाची माहिती व उपलब्धता भावी ग्राहकापर्यंत कशा पोहचतील याकरिता उत्पादकरूप प्रयत्न करावे लागतात. मोठ्या प्रमाणावरील संदेशवहनामुळे मालाची माहिती जास्तीत जास्त लोकांपर्यंत पोहचविण्यास येते. जाहिरात हा मोठ्या प्रमाणावरील संदेशवहनामुळे उत्पादकता मालाचा मुबलक प्रमाणात उढाव करणे शक्य होते. म्हणूनच प्रत्येक उत्पादक जाहिरातीच्या प्रभावीपणे उपयोग करून आपला माल विकण्याचा प्रयत्न करतो.

संदेशवहनाचा एक प्रभावी मार्ग म्हणून जाहिरात मालाची व सेवांची ग्राहकांना माहिती देऊन मालाची विक्रीवृद्धी करण्यास मदत करते. सध्याचे युग हे जाहिरातीचे युग म्हणून संबोधण्यात येते. वस्तुतःचे उत्पादन तसेच सो देणाऱ्या संस्थादेखील आपली जाहिरात करत असतात. शाळा महाविद्यालये त्याचप्रमाणे संरक्षण क्षेत्रात नोकरीत प्रवृत्त करणाऱ्या जाहिराती सुद्धा दिसत असतात.

व्याख्या :-

१. बि. एफ. बोकिंग यांच्या मते, “ वस्तु आणि सेवेसाठी मागणी निर्माण करण्याच्या केलेला जाहिरात असे म्हणतात.”
२. वेबस्टर यांच्या मते, “ जाहिरामत म्हणजे लोकांना माहिती करून देण्यासाठी वस्तु आणि सेवेची केलेली प्रसिध्दी.”

उद्देश :-

१. जाहिरातीच्या विविध माध्यमातून मालाचे संदेशवहन व सादरीकरण करण्यात येते. याचा अभ्यास केला.
२. जाहिरात ही मोठ्या प्रमाणावरील संदेशवहन आहे याचा अभ्यास केला.
३. जाहिरातीचा उद्दिष्ट एकाच ठेस बाजारामधील भावी ग्राहक आकर्षित करून घेणे हा असतो याचा अभ्यास केला.

गृहिते :-

१. जाहिरातीचे विविध माध्यमे आहेत.
२. जाहिरात ग्राहकांना आकर्षित करते.
३. जाहिरातीमुळे मालाच्या विक्रीत वाढ होते.

जाहिरातीचा इतिहास :-

जाहिरातीचा इतिहास ढोबळ मानाने

१. मुद्रणपूर्व काळ : पंधराव्या शतका अगादरचा
२. मुद्रणाच्या सुरवातीचा काळ : १५० या शतकापासून १८४० पर्यंतचा काळ

३. विस्तारीकरणाचा कालखंड : १८४० ते १९००
 ४. एकत्रीकरणाचा कालखंड : १९०० ते १९४५
 ५. शास्त्रीय विकासाचा कालखंड : १९२५ ते १९४५
 ६. व्यापार आणि सामाजिक एकात्मतेचा कालखंड : १९४५ ते आजवर
- टसे कालखंड 'अॅडव्हर्टायझिंग थिअरी अॅण्ड प्रॉक्टीस' या ग्रंथात 'सॅडेज व फ्रायबर्गर' यांनी सुचविले आहेत.

भारतातील जाहिरात इतिहास :-

२९ जानेवारी १७८० रोजी प्रकाशित पाहिले भारतीय वृत्तपत्र जेम्स हिली याने सुरू केले. 'बंगाल गॅजेट' किंवा 'कल्पकता जर्नल अॅडव्हर्टायझर' नावाच्या या वृत्तपत्राच्या पहिल्याच अंकात काही जाहिराती होत्या. १७८५ मध्ये प्रथम प्रकाशित 'बंगाल जर्नल' सरकारी जाहिराती निशुल्क प्रकाशित करित असे. १८३० च्या सुमारास असलेली ३३ इंग्रजी वृत्तपत्रे व नियतकालिकांची संख्या १८५५ पर्यंत ९९ वर आली. त्यातील १७ मुंबईतून, १० उत्तर भारतातून तर उर्वरित दक्षिणेतून निघत. भारतात औद्योगिक क्रांती याच काळात घडत गेली आणि ब्रिटीश व्यापाऱ्यांच्या जाहिरातीत भर पडत गेली.

१९६० च्या दशकात जाहिरात कंपन्यांची संख्या २८० च्या जवळपास गेली आणि वार्षिक उलाढाल ३५ कोटी रुपयांपर्यंत होती. या दशकातही ग्राहकोपयोगी वस्तु त्यानंतर कापड, सौंदर्य प्रसाधने, औषधे व इतर वस्तुंच्या जाहिराती असत. भारतात १९० च्या दशकात रेडिओच्या विविध भारतीच्या व्यावसायिक जाहिरात प्रसारण आणि दूरदर्शन या माध्यमांवरील जाहिरातींनी मात्र एकदम क्रांतीच केली. तरी १९८० पर्यंत वृत्तपत्र हेच भारतात जाहिरातींचे प्रमुख माध्यम होते जाहिरातीतील खर्चाच्या एकूण ६६ टक्के खर्च हा वृत्तपत्रीय जाहिरातीवर तर रेडिओ, सिनेमा, दूरचित्रवाणी या माध्यमांमधून होणाऱ्या जाहिरातीवर केवळ १५ टक्के खर्च होत असे. १९७५ नंतर गुळगुळीत कागदावरील बहुरंगी इंग्रजी नियतकांचे वेगळेच आकर्षक युग अवतरले. भरपूर प्रमाणावरील नियतकालिके आणि सप्ताहिके भारतीय भाषा व इंग्रजीमधून प्रकाशित होऊ लागली आणि त्याचबरोबर भारतातील जाहिरात देखील अधिक समृद्ध होत विकास पावू लागली.

जाहिरातीचे प्रकार :-

१. भौगोलीक परिस्थितीवरून :- भौगोलीक परिस्थितीवरून जाहिरातींचे पुढील प्रकार पडतात.
 - अ. आंतरराष्ट्रीय जाहिरात :- त्या कंपन्यांचा व्यवसाय जास्त देशांमध्ये असते अशा कंपन्या आंतरराष्ट्रीय स्तरावर जाहिरात करतात.
 - ब. राष्ट्रीय जाहिरात :- ज्या उत्पादकाचे लक्ष राष्ट्र किंवा देश असते. असे उत्पादक राष्ट्रीय जाहिरात करतात.
 - क. स्थानिक जाहिरात :- ज्या उत्पादकाचा व्यापार राज्यापुरता किंवा विभागापुरता असतो ते स्थानीक जाहिरात करतात.
२. लक्षित ग्राहक समूहावरून :- लक्षित ग्राहक जाहिरातींचे पुढील प्रकार पडतात.
 - अ. ग्राहक जाहिरात :- या जाहिरातीमधून ग्राहकांना किंवा अप्रत्यक्ष वस्तु खरेदीबद्दलचे आवाहन करण्यात येते.
 - ब. ओद्योगिक जाहिराती :- ज्या जाहिराती उद्योजकांना औद्योगिक वस्तु खरेदी करण्याकरिता आवाहन करतात त्यांना औद्योगिक जाहिरात असे म्हणतात.
 - क. व्यापारी जाहिराती :- ज्या जाहिरातीमध्ये मध्यस्थांना महत्व दिलेले असते किंवा आपल्या वितरण साखळीमध्ये जास्तीत जास्त मध्यस्थ येण्याकरिता प्रयत्न केले जातात. अशा जाहिरातीत व्यापारी जाहिराती असे म्हणतात.

ड. व्यावसायिक जाहिराती:— ज्या वस्तु फक्त त्या क्षेत्रातील तंज्ञ व्यक्तींच्या मार्गदर्शनावचरून ग्राहकाला विकत घ्याव्या लागतात. त्यांना व्यापारी जाहिराती असे म्हणतात.

३. उद्देशावरून :— उद्देशावरून जाहिरातीचे प्रकार पुढील प्रमाणे

अ. वस्तु जाहिराती :— या जाहिरातीमध्ये वस्तुची इतर वैशिष्ट्ये किंवा बाह्यरूप ठळकपणे दाखविण्यात येते.

ब. सेवा जाहिराती :— या जाहिराती करताना सेवांचा दर्जा, जलदपणा, वक्तशिरपणा इत्यादी गोष्टी लक्षात घेण्यात येतात.

क. संस्थात्मक जाहिराती :— या जाहिरातीमध्ये संस्थेचा इतिहास, त्यांनी केलेली महत्त्वाची कार्ये लाकांपर्यंत पाकहचवून संस्थेची प्रतिमा यांच्यातील संबंध वाढविण्याकरिता करण्यात येतात.

ड. जनसंपर्क जाहिराती:— या जाहिराती समाज आणि संस्था योंच्यातील संबंध वाढविण्याकरिता करण्यात येतात.

ई. सार्वजनिक सेवा जाहिराती :— सार्वजनिक सेवा जाहिराती या सामाजिक जबाबदारीतून जाहिरात टाजन्सीजर किंवा सरकारद्वारे करण्यात येत.

ई. वित्तीय जाहिराती :—जेव्हा कंपनीला भांडवलाची आवश्यकता असते. जेव्हा जनतेने विश्वासाने कंपनीमध्ये पैसे गंतवावेत या उद्देशाने जी जाहिरात करण्यात येते तिला वित्तीय जाहिरात म्हणतात

जाहिरातीचे माध्यम :-

जाहिरातदार आपल्या जाहिरातीचे चांगल्याप्रकारे नियोजन करून भावी ग्राहकांपर्यंत पोहण्याचा प्रयत्न करतो. हे साध्य करण्यासाठी जाहिरातदारास माध्यमांचे नियोजनदेखील करावे लागते कंपनीचा उद्देश, माध्यांची, उपलब्धता, उपलब्ध निधी या सर्व गोष्टींचा विचार करून माध्यमांची निवड करण्यात येते ती माध्यमे पुढील प्रमाणे :-

अ. छापील माध्ये :. छापील माध्यमांमध्ये पुढील साधनांचा समावेश होतो.

१. वर्तमानपत्रे २. मासिके /नियतकालीके ३. भित्तीपत्रके ४. हस्तपत्रके

ब. प्रक्षेपण /इलेक्ट्रॉनिक माध्यमे :- प्रक्षेपण /इलेक्ट्रॉनिक माध्यमांमध्ये पुर्ण संधनांचा समावेश होतो.

१. रेडिओ २. दूरचित्रवाणी ३. चित्रपटगृह ४. इंटरनेट

इ. बाह्य माध्यमे :- बाह्य माध्यमांमध्ये पुढील साधनांचा समावेश होतो.

१. भित्तीपत्रके २. रस्त्यावरील फलक ३. आकाशातील फुगे ४. विद्युत अक्षर युक्त पाट्या ५. हस्तपत्रके ६. वॉलपेंटिंग ७. वाहनावरील जाहिराती

उ. इतर माध्यमे :- इतर माध्यमांमध्ये पुढील साधनांचा समावेश होतो

१. फिल्म २. व्यक्तीगतपत्रे ३. परिपत्रके ४. भेटवस्तू ५. प्रात्याक्षिके ६. सेमिनार ७. दूरध्वनीचा वापर

निष्कर्ष :-

१. जाहिरातीद्वारे बाजारपेठेत आपल्या वस्तुला कितपट मागणी मिळू शकेल हे ठरविता येते.

२. जाहिरातीद्वारे उत्पादकाला ग्राहकांची माहिती मिळवून त्यांची खरेदीची मानसिकता अभ्यासता येते.

३. जाहिरातीद्वारे ग्राहकांची वस्तु खरेदीची वारंवारता पाहता येते.

४. उत्पादकाला मध्यस्थ आणि त्यांची कार्ये ठरविता येते.

५. उत्पादकाला वस्तुमध्ये आवश्यक ते नविन बदल घडवून आणता येतो.

६. उत्पादकाला परिस्थितीनुसार विविध माध्यमांचा उपयोग करता येतो.

७. ग्राहकांना जाहिरातीद्वारे नविन नविन वस्तुची माहिती प्राप्त होते.

संदर्भ :-

१. जाहिरातीचे शैलीशास्त्र, श्रीपाद भालचंद्र जोशी, श्री मंगेश प्रकाशन नागपूर प्र. आ. २००७
२. विपन्न व्यवस्थापन, आनंद यादव, डॉ. प्रकाश अतकरे, कुलसचिव, यशवंतराव चव्हाण मुक्त विद्यापीठ, नाशीक पुर्नमुद्रण २०१६, पृ. क्र. ०२

कौटुंबिक हिंसाचाराची कारणे व उपाय**सहा. प्रा. वसंता सिताराम वंजारी**

महात्मा ज्योतीबा फुले कॉलेज ऑफ सोशल वर्क, यवतमाळ

भारतामध्ये आजही स्त्रियांना निम्न दर्जा दिला जातो याचे मुख्य कारण म्हणजे अधिक प्रमाणात असलेली पुरुषप्रधान संस्कृती. या पुरुषप्रधान संस्कृतीमुळे वर्षानुवर्ष स्त्रियांचे प्रश्न हे प्रश्नच राहिले. त्यात अधिक भर पडत गेली पण प्रश्न कमी झाले नाहीत. भारतामध्ये पितृसत्ताक कुटुंबपद्धती जास्त प्रमाणात आहे त्यामुळे मुलाच्या जन्माचे स्वागतच असते कारण वंश वाढविण्यासाठी मुलगा हवा असतो. परंतु लोक हे विसरत चालले की एकटा मुलगा वंश चालवू शकत नाही किंवा संतती निर्माण करू शकत नाही. तरीसुद्धा मुलाचा हट्ट का ? ज्याप्रमाणे मुलाच्या जन्माचे स्वागत जोरदार करतात त्याचप्रमाणे मुलीच्या जन्माचे का नाही ? पुरुष व स्त्री ची तुलना केल्यास स्त्री ही पुरुषाच्या तुलनेत कुठेच कमी नाही, उलट पुरुषापेक्षा ती सरसच आहे. तरीसुद्धा तिला निम्न दर्जा दिला जातो आणि लिंगभेद व भेदभाव केला जातो. हे अगदी लहान लहान गोष्टी पासून आपल्याला कळते.

उदाहरणार्थ : घरी जेवण करायचे असेल तर प्रथम पुरुषाने करावे व नंतर स्त्रीने, जड काम पुरुषाने करावे तर हलकी काम स्त्रीने, घरची कामे स्त्रीने करावी तर बाहेरचे काम पुरुषांनी, मुलांचा सांभाळ व त्यांची सर्व कामे स्त्रीने करावी तर पुरुषाला ते काम पुरुषत्वाची वाटत नाही, घरातील सर्व निर्णय पुरुषांनी घ्यावे तर स्त्रीने त्याचे पालन करावे. तिचे मत सुद्धा घेतले जात नाही, स्त्रीने पुरुषाच्या दीर्घायुष्यासाठी उपास-तापास करावे, वटसावित्रीची पूजा करावी तर पुरुषाने स्त्रीचा दीर्घायुष्यासाठी काहीच करू नये. अशी अनेक प्रश्न तिच्या वाटचला आलेले आहेत. ज्यामध्ये लिंगभेद ही भावना दिसून येते आणि यातूनच कौटुंबिक हिंसाचार निर्माण होतात.

उद्देश :

१. कौटुंबिक हिंसाचाराच्या कारणांचा शोध घेणे.
२. कौटुंबिक हिंसाचाराविषयी असलेल्या उपाययोजनांचा आढावा घेणे.

व्याख्या :

कौटुंबिक हिंसाचार — “कुटुंबातील महिलेवर तिच्याच कौटुंबिक सदस्याकडून अथवा नातेवाईकाकडून होणारा छळ म्हणजे कौटुंबिक हिंसाचार होय.”

वरील व्याख्येवरून असे लक्षात येते की कौटुंबिक हिंसाचार हा परिचित व्यक्तीकडूनच होत असतो ज्यामध्ये कुटुंबातील सदस्य व नातेवाईकांचा समावेश होतो. हा अत्याचार चार भिंतीच्या आत होत असून तो शारीरिक, लैंगिक किंवा आर्थिक स्वरूपाचा सुद्धा राहू शकतो, तसेच तिला शिवीगाळ करणे, अपमानित करणे, तुच्छ लेखणे, धमकावणे, त्रास देणे, रागाने पाहणे, दुखापत करणे, हुंडा किंवा इतर वस्तू आणण्यासाठी जबरदस्ती करणे अशा स्वरूपात सुद्धा राहू शकतो. महिलांवरील कौटुंबिक हिंसाचार हा विवाह झाल्यावरच होतो असे नाही तर बाळ गर्भात असल्यापासूनच त्याची सुरुवात होत असते. म्हणजेच मुलगी आईवडिलांकडे माहेरी असतांनाच तिच्या छळ सुरू होतो आणि विवाहानंतर सासरी सुद्धा तिला त्रास सहन करावा लागतो.

कौटुंबिक हिंसाचाराची कारणे —

कौटुंबिक हिंसाचार आपोआप होत नाही तर त्यामागे अनेक कारणे आहेत. ते खालील प्रमाणे.

१) पितृसत्ताक कुटुंबपद्धती — कौटुंबिक अत्याचाराचे प्रमुख कारण म्हणजे पितृसत्ताक कुटुंबपद्धती होय. आजही कुटुंबामध्ये पुरुषांची सत्ता आहे. कोणतेही कार्य करायचे असल्यास अगोदर पुरुषांची परवानगी घ्यावी लागते. त्यांच्या होकार असेल तरच ते कार्य पार पाडले जाते. पुरुष हा घरच्या प्रमुख असल्यामुळे त्याचा दर्जा उच्च असतो तर स्त्रियांना निम्न दर्जा दिला जातो. कुटुंबप्रमुखाने सांगितल्याप्रमाणे कार्य झाले नाही तर तो स्त्रीवर आपला राग काढत असतो व कोणत्या ना कोणत्या कारणाने तिच्यावर सत्ता गाजवत असतो .

२) **स्त्री शिक्षणाचे अल्प प्रमाण** — आजच्या महिलांच्या शिक्षणाचा विचार केला तर पुरुषांच्या तुलनेत महिलांच्या शिक्षणाचे प्रमाण कमी आहे. महिलांना शिक्षण मिळाले तर ती सर्व बाबतीत स्वावलंबी बनते व आपले जीवन चांगल्या पद्धतीने जगू शकते. परंतु शिक्षणाचा अभाव असल्यामुळे चांगल्या वाईट गोष्टी तिला माहित नसतात. आर्थिक व्यवहार ती करू शकत नाही. मग अशा वेळी काही चूक झाली तर तिला त्रास दिला जातो व शिक्षण कमी असल्यामुळे तिची कोणत्या ना कोणत्या मार्गाने पिळवणूक केली जाते.

३) **स्त्रियांचे आर्थिक स्वावलंबन** — आजही बऱ्याच महिलांचे कार्य चूल आणि मूल इथपर्यंतच मर्यादित आहे. घरची कामे करणे, मुलांचा सांभाळ करणे, मुलांची तयारी करून देणे, घरातील मंडळींची काळजी घेणे हे सर्व कामे तिला करावी लागतात आणि हे सर्व कामे करीत असून सुद्धा तिला आर्थिक बाबीसाठी नवऱ्यावर अवलंबून राहावे लागते. कारण घरकामाचा तिला पैसा मिळत नाही. तिला स्वतःसाठी सुद्धा काही खरेदी करायचे असेल तर पैशासाठी मनधरणी करावी लागते त्यातून तिला अपमानास्पद वागणूक दिली जाते.

४) **हुंडा पद्धती** — कौटुंबिक हिंसाचाराचे एक प्रमुख कारण म्हणजे हुंडापद्धती होय. हुंडापद्धती विषयी कायदा बनलेला आहे तरीसुद्धा हुंडा घेण्याचे प्रमाण कमी झालेले नाही. बहुतांश वधूचे पालक हुंडा देऊ शकत नाही त्यामुळे त्यांना मुलीसाठी घरदार सुद्धा विकावे लागते. वडिलांनी हुंडा दिला नाही म्हणून हुंडा आणण्यासाठी सुनेला घरातील मंडळी त्रास देतात, छळ करतात, टोमणे मारतात. बरेचदा वडिलांकडून हुंडा न आणल्यामुळे सुनेला जाळून देण्याचे प्रकार सुद्धा झालेले आहेत.

५) **व्यसनाधिनता** — व्यसनाधिनता हे सुद्धा कौटुंबिक हिंसाचाराचे महत्वाचे कारण आहे. पुरुष प्रधान संस्कृती असल्यामुळे कुटुंबप्रमुख पुरुषच असतात आणि कुटुंबातील आर्थिक व्यवहार पुरुषच करीत असतो. पैसा जवळ असल्यामुळे बहुतेक पुरुषांना दारूचे व्यसन जडले असते. दारूचा नशेत तो पत्नीला मारहाण सुद्धा करतो.

६) **अपत्य न होणे** — अपत्य न होणे यासाठी फक्त स्त्रियांचे दोषी असतात अशी पुरुषांची मानसिकता असते त्यामुळे काही स्त्रियांना अपत्य न झाल्यास तिला वांझोटी म्हणून संबोधतात, शिवीगाळ करतात व त्रास देणे सुरू करतात.

७) **अयोग्य प्रथा परंपरा** — समाजामध्ये आजही अयोग्य प्रथा परंपरा सुरू आहेत. उदाहरणात विधवा विवाह बंदी, पडदा पद्धती, बालविवाह या परंपरेनुसार महिलांवर आजही अत्याचार होत आहेत. आजच्या आधुनिक युगामध्ये सुद्धा या प्रथा-परंपरा मुळे स्त्री बंधनात आहे.

याशिवाय सामाजीकरण, मुली न होणे, कायद्याची कमकुवत अंमलबजावणी, नातेवाईकांचा हस्तक्षेप, कुरूप असणे, पत्नीची कमाई, स्त्रियांच्या निम्न दर्जा, स्त्री ही भोग वस्तू, स्त्रियांविषयी नकारात्मक दृष्टिकोन, स्त्रीची मानसिकता, पतीचे विवाहबाह्य संबंध, पत्नी नापसंत असणे अशा अनेक कारणांमुळे कौटुंबिक हिंसाचार घडून येतात.

कौटुंबिक हिंसाचार कमी करण्याचे उपाय — महिलांवर होणारे कौटुंबिक अत्याचार ही एक गंभीर बाब बनत चालली आहे. कौटुंबिक अत्याचाराची कारणमीमांसा केल्यास असे लक्षात येते की, त्याचे दुष्परिणाम स्त्रियांना व मुलांना भोगावे लागतात. कौटुंबिक अत्याचारांमुळे कुटुंब विघटन, अपत्यावर वाईट परिणाम, महिलांना आर्थिक अडचण, आरोग्यावर वाईट परिणाम, समाजातील स्थान अशा विविध अडचणींना सामोरे जावे लागते त्यामुळे यावर काही उपाय करण्यात आलेले आहेत ते खालील प्रमाणे.

कायदेशीर उपयोजना —

१) भारतीय संविधानाच्या कलम १४ नुसार सर्वांना समानता व कायद्याचे संरक्षण प्राप्त करून दिले आहे.

२) कलम १५ नुसार लिंगभेद व भेदभाव करण्यास मनाई आहे.

३) कलम २१ नुसार जीविताचे व व्यक्तिस्वातंत्र्याचे संरक्षण दिले आहे.

४) हुंडा प्रतिबंधक कायदा १९६१ नुसार हुंडा घेणे किंवा देणे गुन्हा आहे.

५) महिलांचे संरक्षण कायदा २००५ नुसार न्यायदंडाधिकारी ही पीडित महिलेस त्रास देणारे पती किंवा इतर नातेवाईक यांच्याकडून शारीरिक लैंगिक आर्थिक तोंडी किंवा भावनिक अत्याचार आणि पीडित महिलांना निवासाच्या अधिकारासह तिच्या सुरक्षिततेसाठी इतर आदेश काढून त्याद्वारे महिलांचे संविधानीक अधिकार सुरक्षित करू शकतात.

६) भारतीय दंड संहितेच्या कलम ४९८(अ) नुसार स्त्रियांच्या संरक्षणाच्या दृष्टीने अत्यंत महत्वाची कलम आहे. या कायद्याची विशेषता म्हणजे विवाहित स्त्रीला तिच्या पतीकडून किंवा सासरच्या व्यक्तीकडून होणाऱ्या छळाविरुद्ध संरक्षण तरतूद केलेली आहे.

स्त्रियांच्या संरक्षणासाठी अनेक कायदे असले तरी जोपर्यंत स्त्रिया कायद्याचा वापर करणार नाही तोपर्यंत तिला न्याय मिळणार नाही. तरीही आपल्या कुटुंबाचा, मुलांच्या भविष्याचा विचार करून निमूटपणे अत्याचार सहन करते. परंतु कायद्याचा वापर करित नाही त्यामुळे अत्याचारांचे प्रमाण वाढतच आहे.

इतर उपाययोजना —

कायदेशीर उपाययोजना सोबतच इतरही उपाय योजना सुद्धा आहेत जे कौटुंबिक हिंसाचाराला आळा घालू शकतात. मुलांना शिक्षण व संस्काराची धडे देणे, मुलींनी स्वसंरक्षण करण्याची व धाडसी होण्याची गरज आहे, ज्या कुटुंबातील सदस्यांमुळे कौटुंबिक हिंसाचार होतो त्यांच्या मानसिकतेत बदल करणे, कौटुंबिक हिंसाचार थांबवण्यासाठी विविध कायदे आहेत त्याबद्दल समाजामध्ये जनजागृती करणे, कायद्याची योग्य अंमलबजावणी करणे, स्त्रियांना पुरुषांचा बरोबरीने विकास व प्रगतीचा संधी उपलब्ध करून देणे व विविध कार्यक्रमाच्या माध्यमातून महिलांचे सबलीकरण करणे.

सारांश:

कौटुंबिक हिंसाचारामध्ये दिवसेंदीवस वाढ होत आहे. याला पुरुषप्रधान संस्कृती जरी जबाबदार असली तरी आधुनिक युगामध्ये महिलांच्या संरक्षणासाठी भरपूर कायदे आहेत ज्यांच्या वापर महिलांनी योग्य वेळी केला पाहिजे. आज पुरुषांबरोबरच महिलांना सुद्धा सर्वच क्षेत्रात समान संधी उपलब्ध आहे, त्या संधीच्या फायदा महिलांनी घेतला पाहिजे. महिलांनी शिक्षणाचा वापर त्यांच्या जीवनात केला पाहिजे. ज्यामुळे ते सक्षम होतील. कुटुंबातील सदस्यांनी सुद्धा प्रथा, परंपरा, अंधश्रद्धा यांच्या जाळ्यात न राहाता स्वतःचा मानसिकतेत बदल केला पाहिजे व स्त्रिला योग्य ती वागणूक दिली पाहिजे. जेव्हा स्त्रि-पुरुष व कुटुंबातील सदस्य एकमेकांना समजून घेतील आणि कुटुंबातील ईतर सदस्य स्त्रिचा आदर करतील तेव्हाच कौटुंबिक अत्याचाराचे प्रमाण कमी होईल.

संदर्भ सूची —

१. मेथ्राम बि. आर. “भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या”, विद्या प्रकाशन, नागपूर. प्रथम आवृत्ती २०१३.
२. साळीवकर संजय, “सामाजिक समस्या आणि समाज सुधार चळवळ”, श्री मंगेश प्रकाशन, नागपूर. प्रथम आवृत्ती २०१६.
३. काचोळे दा.धो. “भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या” कैलास पब्लिकेशन, औरंगाबाद, प्रथम आवृत्ती २००५.
४. माने माणिक, “भारतातील समकालीन सामाजिक समस्या”, विद्या प्रकाशन, नागपूर. प्रथम आवृत्ती १९९७.
५. सिंह मीनाक्षी, “आधुनिकता और महिला उत्पीडण”, ओमेगा पब्लिकेशन, प्रथम आवृत्ती २००८.
६. दातार निखिल, दैनिक लोकसत्ता, ८ फेब्रुवारी २०१९.
७. गावडे देवेंद्र, दैनिक लोकसत्ता, १३ फेब्रुवारी २०२०.

बदलत्या काळानुसार स्त्रीयांची बदलती वर्तणूक**प्रा.डॉ. छाया निलकंठ लंजे**घरगुती जिवशास्त्र विभाग प्रमुख एस. चंद्रा महिला महाविद्यालय सडक/अर्जुनी
जि. गोंदिया

भारतीय स्त्री ही खुप शिकली आणि सुशिक्षित झाली तरी पण तिला बदलत्या काळानुसार स्वतःची बदलती वर्तणुकेला समोर जावा लागतो. स्त्रीची बदलती मानसिकता हा काळाचा खूप मोठा प्रगतीचा मार्गच आहे.

स्त्री व मुल — आजही स्त्रीयाच हया मुलांचे सगळे संगोपणाचे काम बघतात. फार कमी पुरुष आहेत जे त्यांचे मुलांचे आंगोळ ते जेवण त्यांचा डब्बा पर्यंतचे कार्य बघतात. बदलत्या काळानुसार दोघांनीही सांभाळ करणे गरजेचे आहे.

स्त्रीची बदलती वागणूक — काळाच्या अनुरूप स्त्रीया हया सुशिक्षित होत आहेत. प्रत्येक क्षेत्रात त्यांनी झेप घेतली आहे. पण जी आधीची स्त्री होती ती मुकाट्याने सगळे सहन करायची. आताची स्त्री ही जास्त ठळक बोलणारी झाली. तिला वाटेल ते ती करतांनी खूप विचार करत बसत नाही. मुलांचे संगोपणापासून ते घरच्यांचे सगळे आवरणे सावरणे हे सर्व आताची स्त्री ही नोकरी, व्यवसाय सांभाळून व्यवस्थित करत असते.

घरी आणि दारी स्त्रीची भूमिका — सुरवातीला स्त्री ही माहेरी मोठी होते. लग्नानंतर ती दुसऱ्याच्या घरी म्हणजे सासरी जाते त्यावेळी तिला वेळेनुसार बरेच वागणूकीत/वर्तणूकीत बदल करावे लागतात. त्यामुळे दारी आणि घरी वेगळी भूमिका तिला बदलावी किंवा निभवावी लागते. पूर्वी सर्वांसाठी स्वयंपाक करणे, घरकाम करणे घरच्यांच्या आवडी निवडी जोपासणे हया गोष्टींचा विचार आधीच करावा लागत असे म्हणजेच आईकडून हे सर्व मुलींना शिकविण्यात येत होते. आताच्या बदलत्या काळात ही वर्तणूक पूर्णता बदललेली आहे. घरकाम नाही आले तरी स्वयंपाक नाही बनविता आलं तरी काहीही फरक पडत नाही कारण धूनी-भांडी, आणि स्वयंपाक करणाऱ्या ताई आता सर्रास सगळीकडे उपलब्ध आहेत. ' शिक्षण आधी काम नंतर ' अशी पध्दत उदयास आली आहे.

आताची स्त्री मुक्तपणे परपुरुषासोबत काम करत आहे. पूर्वी हया गोष्टींना खूपच विरोध असायचा. मुलींनी किंवा स्त्रीने पुरुषांच्या खांद्याला खांदा लावून कार्य करण्याचवी कला अवगत केली आहे. घरात शांत असणारी स्त्री ही बाहेर कामाच्या ठिकाणी आकामक भूमिका सुध्दा घेऊ शकते.

महिला व अंधश्रद्धा — डॉ. सुनील बोरकर यांच्या मते आधुनिक युगात सुध्दा उच्च शिक्षितांच्या डोक्यातून अंधश्रद्धा गेली नाही ही लाजीरवाणी गोष्ट आहे.

खरच माइया आजुबाजुच्या परिसरात शिकलेले, डॉक्टर असलेले परिवार आहेत तरी आजही जादू टोऱ्यावर विश्वास ठेवतात. आपल्याकडे एक म्हण खूपच प्रचलित आहे. ' अडाणी आई, घर वाया जाई ' आता ती ' सुशिक्षित आई, घराचा उद्धार होई ' अश्या प्रकारची झाली आहे. या मागचे कारण स्त्रीया सज्ञानी होत आहेत. शहर आणि खेडेगाव यात आता बराच बदल झालेला आहे. खेड्या पाड्यातल्या स्त्रीया बचत गटाच्या माध्यमातून स्वतःला प्रबळ करत आहेत.

जीवनशैली — बदलत्या काळानुसार स्त्री व पुरुष दोघेही बदलत चालले आहेत. पूर्वी स्त्री सगळ्यांना जेवण वाढुन सर्वात शेवटी जेवण्यासाठी बसायची. साऱ्यांना वाढुन जे अन्न उरलेले

असेल ते खावून टाकायची. आता मात्र स्त्रीची व पुरुषांची कामाची पद्धत बदललेली आहे. स्त्री ही ऑफिसचे काम संपले की आपल्या घरी परतते आणि तिला वाटेल तेव्हा ती पोटभर जेवून पर घरकामाला किंवा तिच्या कामाला लागते. आता ह्या काळात ती घरातील व्यक्तींची जेवणाची वाट बघत बसत नाही. तिच्या कामाच्या वेळा ठरलेल्या असतात. बदलत्या काळानुसार स्त्री व पुरुष दोघांनाही सारखाच दर्जा मिळत आहे.

स्त्री आणि कपडे — आदिवासी स्त्री व शिक्षण ह्या लेखात प्रा. इ.व्ही. चंदनखेडे यांनी म्हंटल आहे. स्त्री पुरुष समानतेच्या आणि समान नागरी कायद्याच्या प्रवाहात २१ व्या शतकातील स्त्री पुरुषांच्या बरोबरीने सर्व क्षेत्रात समर्थपणे पाय रोवून उभी आहे. पुरुषा बरोबरच स्त्रीचे पण काळानुसार पेहराव बदललेला आहे. प्रत्येक पिढीमध्ये हा पेहरावाचा बदल दिस आहे. आपल्या घरात ३ ते ४ पिढ्या एकावेळेस दिसतात. म्हणजेच आज, आई, नातीन व पळनातीन ह्या चारही पिढ्यात कपडे घालण्यापासून चालण्यापर्यंत बदलच दिसत आहे. लुगडा घालणारी आज आपल्याला दिसते. त्याच घरात गोलसाडी नेसणारी आई दिसते, त्यानंतर सलवार व जिन्स घालणारी पिढी दिसते. बदलत्या काळानुसार बोली भाषामध्ये बदल दिसून येते.

पूर्वी आईच्या व आजच्या भाषेत त्यांची स्थानिक भाषा दिसून येते नविन पिढी आपल्या रोजच्या जिवनात इंग्रजी भाषेचा वापर जास्त प्रमाणात करतांनी दिसते. पेहरावा बरोबर बोलीभाषा सुद्धा बदलत आहे. त्याचा संबंध हा बदलत्या पिढीनुसार बदलला आहे.

कार्यालयाच्या ठिकाणी स्त्री व पुरुष सारखे कपडे घतलेले दिसतात. पुरुषाप्रमाणेच स्त्रीला सुद्धा कामाच्या ठिकाणी काम करणे सोपे जावे म्हणून पेहराव हा सारखा असतो. आज कार्यालयात काम करतांनी स्त्रीया ह्या बरोबरीने काम करतात. त्यांच्या बरोबरीने काम करतात.

स्त्रीची मानसिकता — आधीची स्त्रीही स्वतःला कमजोर तर पुरुषाला मजबूत समजायची आता मात्र स्त्रीने मानसिकता बदलवलेली आहे. आपण कुठेही कोणत्याही क्षेत्रात मागे नाही हे तिने वारंवार सांगून केले आहे. आपल्याला आजही महिलांना समोर जाण्याचे मार्ग भूपूर सापडले आहेत.

डॉ. माधुरी कानिटकर यांना लेफ्टनंट जनरल पदाची रॅक बहाल करण्यात आली (१ मार्च २०२०, लोकमत) त्यांनी एम.बी.बी.एस. मधून पदवी घेतली. चार दशके लष्कराच्या मेडिकल सर्व्हिस क्षेत्रात काम केल्यानंतर त्या लष्करातील महिला ट्रेन पीडियाट्रिक नेफ्रोलॉजिस्ट व नंतर लष्कराच्या वैद्यकीय महाविद्यालयाच्या अधिष्ठाता बनल्या. सांगायचे तात्पर्य हेच की स्त्रीने तिची मानसिकता ही व्यापक बनविली तिने तिच्या हातातील कच्च्या मनातील मर्यादा, परंपरा ह्यांच्या पलिकडे आपली वाट पकडली. लष्करात काम करणे हे स्त्रीचे कार्य नाही तर पुरुषाचेच काम आहे ही जी पूर्वीची मानसिकता होती ती मोडीस काढून त्यात स्वतःच्या पायाचा ठसा उमटवत ती सामोर जावू लागलेली आहे.

निष्कर्ष —

१. स्त्री ही समाजाभिमुख नाही तर कार्याकडे प्रगतीची पाउल उचलणारी होत चालली आहे.
२. नोकरी ही कोणत्याही स्वरूपाची असो त्यात ती पाउल टाकणारी होत आहे.
३. बदलत्या काळानुसार पेहरावात बदल आणणारी स्त्री शक्तीची पाउल उमटवणारी घडत आहे.

संदर्भ —

१. प्रा. इ.व्ही. चंदनखेडे — आदिवासी स्त्री व शिक्षण, आदिवासी स्त्रीयांचा राजकीय सहभाग आणि जाणिवा, प्रथम आवृत्ती (नोव्हेंबर २०१४) पृ.क्र. १२८
२. डॉ. सुनील बोरकर, भारतीय समाजात स्त्रीयांवरील कौटुंबिक हिंसा व अत्याचार, भारतात स्त्रीयांची स्थिती व दशा (सप्टेंबर २०१५) पृ.क्र. १९२
३. लोकमत न्युज पेपेर ०१/०३/२०२० पृ.क्र. ०१

घरगुती हिंसाचार — एक ऐतिहासिक विवेचन

डॉ. अनुश्री माहुरकर

श्री नाशिकराव तिरपुडे शारीरिक शिक्षण महाविद्यालय

गोषवारा :

हिंसाचार मग तो घरातील किंवा घरा बाहेरील हा पिढीजात चालत आलेला प्रकार आहे मग तो पुर्वीचा काळ असो किंवा आताचा आज जरी आपला देश आपले राष्ट्र कितीही स्वतंत्र, साक्षर व लोकप्रधान असेल तरीही घरगुती हिंसाचारही काळानुरूप आपल्या देशाला मिळालेली देणगी आहे. मग ती प्रथेच्या स्वरूपात असो किंवा फॅशनच्या नावाखाली. हया हिंसाचारात बालकापासून ते वृद्धांपर्यंत सर्वांनाच बळी पडाव लागत. त्यातही मुली किंवा स्त्रियांबद्दल विचारायलाच नको.पुर्वी राजेमहाराजांच्या काळातील घरगुतीहिंसाचार व आताच्या लोकशाही संस्कृतीत होणाऱ्या घरगुती हिंसाचार हयात थोडी फार तफावत असली तरी हिंसाचाराचे स्वरूप जवळपास सारखेच आहे.

प्रस्तावना

घरगुती हिंसाचार हया प्रकाराखाली आजची संस्कृती दबलेली आहे. आजही कुटुंबातील कर्ताव्यक्ती कुटुंबातील इतर व्यक्तीने आपल्या दबावाखाली किंवा आपल्यापेक्षा कोणीही वर न जाता आपल्या ताब्यातच राहाव हयासाठी कोणत्याही थराला जाऊन त्रास देतात,छळ करतात.हयात फक्त कुटुंबातील सदस्यच नाही तर घरातकामकरत असलेल्या मोलकरीन ,घरगडी हयांनासुद्धा हया घरगुती हिंसाचाराला मुकाव लागत.हयावरून घरगुती हिंसाचार म्हणजे आपले कार्य, आपली इच्छा साध्य करून घेण्यासाठी आपल्या घरातील सदस्यांना किंवा आपल्या हाताखाली काम करणाऱ्या लोकांना दिलेला त्रास किंवा केलेला छळ म्हणजे घरगुती हिंसाचार होय. असे आपण म्हणू शकतो. घरगुती हिंसाचार ज्याप्रमाणे पूर्वीच्या काळात होत असे तसाच तो आताच्या काळात किंबहुना त्यापेक्षाही जास्तप्रमाणात आजच्या काळात होत आहे.

घरगुती हिंसाचार व्याख्या :

पूर्वाच्या काळात घरगुती हिंसाचाराची व्याख्या पुढीलप्रमाणे करता येईल “फक्त आपल्या घरातील सदस्यांचे शोषण त्यातही प्रामुख्याने पत्नीचे शोषण करणे,छळ करणे म्हणजे घरगुती हिंसाचार” अशी होत होती.पण आताच्या काळानुसार ही व्याख्या जरा बदलली आहे. आताच्या काळात ही व्याख्या जरा बदलली आहे. आताच्या काळात घरगुती हिंसाचार म्हणजे “आपल्या घरातील सदस्य, नोकरीतील भागीदार,आर्थिक देवाण घेवाण,प्रेमप्रकरण,लैंगिकता हया प्रकारा सारख्या हिंसा करणे किंवा अश्या हिंसा करण्यास प्रवृत्तकरणे,हयाला घरगुती हिंसाचार म्हणता येईल.”

घरगुती हिंसाचारा चे प्रकार :

घरगुती हिंसाचार पुढील प्रकारानुसार घडू शकतो

धार्मिकअत्याचार : हयाप्रकारात धर्मावरून किंवा जातीवादा वरून शोषणकरणे. जसे पूर्वीचे ब्राम्हण हे अंत्यज किंवा अस्पृषांना छळत असे.

शारीरिकअत्याचार : शारीरिक अत्याचार म्हणजे आपल्या पेक्षा कमजोर व खालच्या दर्जाच्या लोकांकडून किंवा कोणाच्या मजबूरीचा फायदा घेउन त्यांना छळणे, मारणे. हयात बालक, स्त्री,युवक,युवती,वृद्ध अश्यांचा समावेश होतो.

लैंगिक अत्याचार : लैंगिक अत्याचार हे पूर्वीपासून चालत आलेला घरगुती हिंसाचार आहे.जो पहिलेच्या काळात व आजच्या काळात ही सरेआम चालत आहे. हयात लहान मुलामुलीं पासून ते युवक युवती,स्त्रिया हया सर्वांचा समावेश हयात होतो.

आर्थिक अत्याचार : हया प्रकारात पैशाच्या देवान घेवान वरून हिंसा करणे जसे उसणे पैसे मागणे किंवा देणे, हुंडाबळी हयाप्रकारची घरगुती हिंसा होत असते.

भावनिक अत्याचार : भावनिक हिंसा हया प्रकारात एखादयाच्या भावनांशी खेळणे, त्यावरून त्रास देणे हयासारख्या गोष्टी घडतात. जसे एका आईला आपल्या मुलांपासून दुर करणे किंवा वडिलांना आपल्या अपत्यापासून दुर करणे हे प्रकार हया हिंसाचारात घडतात.

मनसिक अत्याचार : हया हिंसात्मक प्रकारात घरात डांबून ठेवणे किंवा एखादयागोष्टी वरून वारंवार छळणे. हयासारखे प्रकार होतात.

नियंत्रण :हयात एखादयावर सारखा संशय घेउन सारखे लक्ष ठेवणे जसे पूर्वी मुलींना शिक्षणापासून वंचित ठेवल्या जात असे.

घरगुती हिंसाचार पुर्वीचा आणि आताचा

घरगुती हिंसाचार पुर्वीचा :

आपल्या भारतीय संस्कृतीत पूर्वीच्या काळात जातपात, उच्चकनिष्ठ स्त्री पुरुष हयासारखे भेदाभेद चालत असे. त्या वरून अनेक हिंसाही घडत पण ते हिंसाचार प्रथा व जातीच्या नावाखाली खपवल्या जात. हया हिंसाचारात पुरुषच नाही तर स्त्रियाही सामील होत असे.पूर्वी पुढील कारणांनी हिंसाचार होत जसे पूर्वी घरातील मुली किंवा स्त्रीयांना कोणतेच स्वतंत्र नव्हते शिवाय बालविवाहसारख्या प्रकारातही शाररिक,मानसिक छळ केल्याजात असे. याशिवाय ब्राम्हणाच्या घरी शुद्रांनी कामकरणे व त्यातही काही चुका झाल्यास त्यांचा छळ केला जात असे. पूर्वी एकत्र कुटुंबपध्दती होती घरातील प्रमुख व्यक्ति आपला अधिकार गाजविण्यासाठी घरातील सदस्यांवर जुलुम करणे.वरिष्ठ जातीच्या पुरुषाने कनिष्ठ जातीच्या मुली, स्त्रियांवर अत्याचार करणे,त्यांना त्रास देणे हयासारखे अत्याचार घडत असे.

घरगुती हिंसाचार आताचा :

टापला देश स्वतंत्र होऊन बरीच वर्ष झाली आजच्या आधुनिक काळात बदलल्या स्वरूपात मात्र हिंसाचाराने व्यापक रूप धारण केले आहे. आजच्याकाळात त्रिकोणी किंवा चौकोणी कुटुंब पध्दती अस्तितवात आहे. आजमहागाईच्या काळात मुलांच्या उज्वल भविष्यासाठी प्रत्येक स्त्री नोकरी किंवा व्यवसाय करतात. अशावेळी त्यांना पतीच्या किंवा वरिष्ठांच्या जाच्याला बळी पडाव लागत.बाहेरील गाव खेडयातून येणारा मजुरवर्ग व त्यांची मुलीसुध्दा बरेचदा घरगुतीहिंसाचाराला विनाकारण बळी पडतात. सर्वात मोठा घरगुती हिंसाचार म्हणजे आजची पिढी मोबाईलवरील गेम, घाणेरडीचित्रे बघून नको त्या नादाला लागतात व कालांतराने कोणत्या न कोणत्या हिंसाचाराला बळी पडतात. हयावरून काळ पूर्वीचा असो की आताचा घरगुती हिंसाचारहा होतच राहील.आणि हे एक ऐतिहासिक सत्य आहे

घरगुती हिंसाचारावर उपाय :

हयावर उपाय म्हणजे अन्याया विरूध्द आवाज उठविणे व हयासाठी कायदयाची मदत घेता येते. काम करणे व करून घेणे हयादोघांनी समजदारीने व्यवहार केलातर घरगुती हिंसाचार बऱ्याच प्रमाणात थांबू शकतो. हया उपरही आज घरगुती हिंसाचारा विरूध्द सरकारने भरपूर प्रमाणात कायदे काढले आहेत. अन्याय करणे व अन्याय सहनकरणे हयांचे प्रमाण कमी झाले तर घरगुती हिंसाचार थांबवता येईल.

निष्कर्ष :

घरगुती हिंसाचार एक ऐतिहासिक विवेचन हयात हिंसाचाराचे स्वरूप सारख्याच प्रमाणात आहे. पूर्वीच्याकाळी राजांच्या घराण्या पासून ते आताच्या आधुनिक काळातही घरगुती हिंसाचार होतच आहे व पूर्वी हे हिंसाचार थांबवण्याचे धाडस कोणातच नव्हते म्हणून हिंसाचार हा सतत वाढत चालला. पण आताच्या काळात संपूर्ण देश हा लोकप्रधान असून बरेच लोक साक्षर व स्वावलंबी आहे. त्यामुळे आता कायद्याची मदत घेउन घरगुती हिंसाचार थांबवू शकतो.पूर्वीचे लोक तोंड उघडायला घाबरत पण कायदा रूपी दोरीला पकडून घरगुती हिंसाचारातून सहज बाहेर पडू शकतील.

संदर्भ ग्रंथ

- १: कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे सौरक्षण – शिवांश पब्लिकेशन
- २: कौटुंबिक हिंसाचार आणि कायदा – असीम सरोदे
- ३: महिलांचे कौटुंबिक हिंसाचारापासून सौरक्षण -प.रा चांदे
- ४: भारत मी घरेलू हिंसा – रिंकी भात्ताचार्या
- ५: हिंसाचारापासून महिलांचे सौरक्षण – अशोक ग्रोवर अंड कंपनी

कौटुंबिक हिंसेपासून महिलांचे संरक्षण

डॉ. मदन जी. प्रधान,

अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख, ऑर्टस् कॉलेज, सिहोरा

सारांश :

वर्तमान विकासाच्या अवस्थेत स्त्रियांनी प्रगतीच्या बाबतीत उचांक गाठला असला तरी भारतीय समाजात स्त्रियांचे स्थान वेगवेगळ्या स्वरूपाचे राहिले आहे. आजही स्त्रीला हिंसाचार, अत्याचाराला तोंड द्यावे लागते. आधुनिक काळातील समाजव्यवस्थेत नीतिमूल्यांच्या —हासामुळे आणि वाढत्या औद्योगिक विकासामुळे स्त्रीच्या अवहेलनेत वाढच झाली या सर्व बाबींचा विचार करता राष्ट्रीय पातळीवर स्त्री अत्याचार व कौटुंबिक हिंसाचार थांबविण्यासाठी अनेक उपाय केले गेले आहेत. त्या अनुषंगाने कौटुंबिक हिंसाचार संरक्षण कायदा २००५ व कौटुंबिक हिंसाचाराच्या स्थितीचे प्रस्तुत शोधनिबंधात विश्लेषण केले आहे.

कि वर्ड : कौटुंबिक हिंसाचार, संरक्षण कायदा, महिलांचे संरक्षण.

प्रस्तावना :

भारतीय पुरुषप्रधान संस्कृतीत स्त्रियांना नेहमीच दुय्यम स्थान मिळत आले आहे. स्त्री केवळ उपभोगाची वस्तू अशी पारंपारिक मानसिकता अनेक वर्षांपासून रूजली आहे. काही वर्षांपर्यंत स्त्रियांना शिक्षण, सत्ता, संपत्ती, निर्णय घेणे हे सर्व अधिकार नाकारण्यात आले होते. सतिप्रथा, बालविवाह, हुंडाप्रथा यासारख्या अनेक अमानविय अन्यायकारक चालिरीतींनी अनेक स्त्रियांचे आयुष्य उद्धस्त केले. मात्र ब्रिटीश काळात राजा राममोहन राय, ज्योतिबा फुले, गोपाल गणेश आगरकर, राजश्री शाहु महाराज आदींनी स्त्री स्वातंत्र्यासाठी प्रयत्न केले. त्यामुळे अनेक चालिरीती बंद करण्यासाठी कठोर कायदे केले गेले. असे असले तरी गेल्या अनेक वर्षांत स्त्रियांवर होणा—या शारीरिक व मानसिक अत्याचाराचे प्रमाण दिवसेंदिवस वाढत चालले आहे. जुन्या चालिरीती मोठ्या प्रमाणात बंद होतांना दिसत असल्या तरी अत्याचाराच्या स्वरूपात बदल होऊन नवीन प्रकारच्या कौटुंबिक हिंसाचाराला आधुनिक सामाजिक व्यवस्थेत वाव मिळत आहे. महिलांवरील होणा—या अत्याचाराच्या आकडेवारीचा विचार करता भारतातील एकूण कौटुंबिक हिंसाचारच्या प्रमाणामध्ये दिवसेंदिवस वाढ होत असल्याचे खालील तक्त्यावरून स्पष्ट होते.

कौटुंबिक हिंसाचार

राज्य	२०१६	२०१७	२०१८	देशातील कौटुंबिक हिंसाचारामध्ये राज्याची टक्केवारी (२०१८)
उत्तर प्रदेश	४,९४,०२५	६,००,०८२	५,८५,१५७	११.५
महाराष्ट्र	४,३०,८६६	४,६७,७५३	५,१५,६७४	१०.२
केरळ	७,०७,८७०	६,५३,५००	५,१२,१६७	१०.१
तामिळनाडू	४,६७,३६९	४,२०,८७६	४,९९,१८८	९.८
मध्य प्रदेश	३,६५,१५४	३,७९,६८२	४,०५,१२९	८.०
गुजरात	४,३५,४२२	३,३४,७९९	३,९३,१९४	७.७
बिहार	१,८९,६९६	२,३६,०५५	२,६२,८१५	५.०
एकूण राज्य	४६,०२,३७०	४७,४८,२५०	४७,९६,९५६	९४.२

Source: - Crime in India, 2018, National Crime Record Bureau, Ministry of Home Affairs

नॅशनल क्राइम रेकॉर्ड्स ब्युरोच्या अहवालानुसार भारतातील कौटुंबिक हिंसाचाराच्या अध्ययनावरून दिसून येते की, २०१८ मध्ये स्त्रियांच्या संदर्भातील सर्व प्रकारच्या अत्याचाराचा विचार करता उत्तर प्रदेशमध्ये इतर राज्यांच्या तुलनेत सर्वात जास्त हिंसाचाराच्या घटना घडल्या त्यांचे प्रमाण देशातील एकूण हिंसाचारांमध्ये ११.५ टक्के आहे. यापाठोपाठ महाराष्ट्र, केरळ, तामिळनाडू, मध्य प्रदेश, गुजरात व बिहार या राज्यांमध्ये महिलांवरील हिंसाचारांच्या घटना सर्वाधिक असून हे प्रमाण अनुक्रमे १०.२ टक्के, १०.१ टक्के, ९.८ टक्के, ८.० टक्के ७.७ टक्के व ५.२ टक्के आहे. म्हणजेच संपूर्ण भारताचा विचार करता महिलांच्या संदर्भातील सर्व प्रकारच्या गुह्यांमध्ये दरवर्षी वाढ होताना दिसते २०१६ मध्ये ४६,०२,३७० इतक्या गुन्ह्यांची नोंद झाली. तर २०१८ मध्ये ४७,९६,९५६ गुन्ह्यांची नोंद झाल्याचे दिसून येते. तर क्षेत्रफळाने लहान असणा-या नागालॅंड, सिक्कीम, अरुणाचल प्रदेश, गोवा, हिमाचल प्रदेश, मणिपूर, मिझोरम, त्रिपुरा, उत्तराखंड, जम्मू कश्मिर, मेघालय या राज्यात महिलांवरील अत्याचाराचे प्रमाण देशामध्ये १.०० टक्केपेक्षा कमी आहे.

कौटुंबिक हिंसाचार संरक्षण कायदा २००५ :

कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण करण्याच्या उद्देशाने संसदेने २००५ मध्ये हा अधिनियम मंजूर केला व आक्टोबर २००६ पासून संपूर्ण देशभर लागू झाला. या कायद्यामुळे महिलांना कौटुंबिक हिंसाचारापासून संरक्षण देण्यात आले. यापूर्वी स्त्रियांवर होणा-या निरनिराळ्या अत्याचारापासून व कौटुंबिक हिंसाचारापासून तिला संरक्षण व हक्क प्राप्त करून देण्यासाठी आजपर्यंत अनेक कायदे करण्यात आले आहेत. यामध्ये प्रामुख्याने भारतीय दंडविधान कायदा १८६०, हंडा प्रतिबंधक कायदा १९६१, सतिप्रथा विरोधक कायदा १९८७, स्त्रियांचे अशिल्ल प्रदर्शन विरोधी कायदा १९८६, घटस्पोट कायदा १८६९, कुटुंब न्यायालय कायदा १९८४, मुस्लिम महिलांसाठी कायदा १९८६, गर्भलिंग परिक्षण व गर्भपातविषयक कायदा इ. कायदे आहेत.

याशिवाय हक्क किंवा संरक्षण प्रभाविपणे लागू होण्यासाठी 'कौटुंबिक हिंसाचारापासून स्त्रियांचे संरक्षण कायदा २००५' बनविण्यात आला. ज्या महिला कौटुंबिक हिंसाचाराला बळी पडल्या आहेत त्यांना लवकरात लवकर न्याय मिळवून देण्यासाठी हा कायदा तयार करण्यात आला आहे.

ठळक तरतुदी :

कोणतीही पिडीत स्त्री किंवा बायको जी प्रतिवादीसोबत विवाहासारख्या संबंधातून बांधली गेली आहे. ती आपल्या नवरा किंवा तिच्या नातेवाईकांविरुद्ध तक्रार दाखल करू शकते, या कायद्याअंतर्गत सेवाभावी संस्थांची नेमणूक पिडीत स्त्रीच्या मदतीसाठी करण्यात आली आहे, अत्याचारग्रस्त महिलेला लवकर न्याय मिळावा म्हणून कायद्याअंतर्गत कलम १२(५) नुसार विशेष तरतूद करण्यात आली आहे, प्रकरण ४ मधील कलम १२ नुसार सहाय्य मिळविण्याची कार्यप्रणाली दिली आहे, पिडीत स्त्रिला तिच्या हक्क बजावणीसाठी वेगवेगळ्या कायद्याअंतर्गत निरनिराळे दावे करण्याची आता गरज राहणार नाही, एकापेक्षा जास्त सहय्यांचे आदेश ती या एकमेव कायद्याखाली मागू शकते, प्रतिवादीकडून आदेशाचे उल्लंघन झाल्यास अशा व्यक्तीस एक वर्ष कैद किंवा वीस हजार रुपये दंड किंवा दोन्ही अशा स्वरूपात शिक्षा सुनावण्यात येऊ शकते, फक्त पिडीत व्यक्तीच्या जबाबीच्या आधारावरच गुन्हा नोंदविला जाऊ शकतो व न्यायालय गुन्हा घडल्याचा निष्कर्ष काढून शिक्षा ठोठावू शकते. या कायद्यामध्ये पाच प्रकारचे संरक्षण तात्काळ देण्यात येते. यामध्ये शारीरिक, मानसिक, मुलांचा ताबा आर्थिक नुकसान व रोजचा होणारा खर्च आदींचा समावेश आहे. अशाप्रकारे स्त्रीला या कायद्यान्वये पुर्णतः संरक्षण देऊन स्त्रीला सुरक्षित केले आहे.

या अधिनियमामुळे महिलांचे मुकाट्याने अन्याय सहन करण्याचे दिवस आता संपलेले आहेत. हा अधिनियम होण्यापूर्वी घरगुती हिंसेविरुद्ध तक्रार दाखल करण्याचा अधिकार विवाहीत स्त्रिला म्हणजे केवळ पत्नीला होता. मात्र या कायद्यांतर्गत आता घरातील अन्य स्त्रियांनासुद्धा घरगुती हिंसेविरुद्ध तक्रार दाखल करण्याचा अधिकार प्राप्त झाला आहे. या अधिनियमामुळे आता घरगुती हिंसाचाराच्या केसेस नोंदविल्या जाऊ लागल्या आहेत.

कुटुंबामध्ये कोणत्याही पुरुष नातेवाईकाकडून जर स्त्रिचा शारीरिक, मानसिक, आर्थिक, सामाजिक इ. प्रकारचा छळ होत असेल तर या कायद्याअंतर्गत स्त्रिला न्याय तसेच संरक्षणही मागता येते. यासाठी या कायद्याअंतर्गत प्रत्येक जिल्ह्यात राज्य सरकारतर्फे संरक्षण अधिका-यांना नेमण्यात आले आहे. विशेषतः हे संरक्षण अधिकारी प्रशिक्षित व अनुभवी स्त्रियांच असतील अशी काळजी घेतली जाते. याशिवाय पिडीत महिलांना मदतीसाठी काही सेवाभावी संस्थाही नेमल्या जातात. तालूका स्तरावर बालविकास प्रकल्प अधिकारी यांना संरक्षण अधिकारी म्हणून घोषित केले जाते. तसेच ज्या संबंधित पोलिस स्टेशनकडे तक्रार दाखल केली जाते त्या पोलिस स्टेशन अंतर्गत महिला समुपदेशन केंद्रात सदर बाबींवर मार्गदर्शन केले जाते. शासनाने महिला राज्य आयोगामार्फत जवळजवळ सर्व तालुक्यांमध्ये महिला समुपदेशन केंद्रे उघडली आहेत.

या कायद्याचा वापर स्त्रीया करीत असल्या तरी कायद्याच्या उदासिन अंमलबजावणीमुळे स्त्रियांना न्याय मिळणे ऐवढे सोपे नाही. कायदा लालफितशाहीत अडकत असल्यामुळे स्त्रियांना कायद्याचा फायदा होताना दिसत नाही. कधीकधी भ्रष्ट अधिकारी वर्ग कायद्याचे संरक्षण स्त्रियांना देताना मर्यादा पाडतात. त्यामुळे त्यांना मनस्ताप सहन करावा लागत असल्याचे एकंदरीत दिसून येते.

निष्कर्ष :

भारतातील कौटुंबिक हिंसाचाराचा विचार करता राज्यवार तफावत दिसत असली तरी कौटुंबिक हिंसाचाराचे स्वरूप मात्र जवळपास सारखे दिसून येते. बदलत्या काळानुसार आणि सामाजिक परिस्थितीनुसार महिलांसमोरील आव्हाने दिवसेंदिवस वाढत असल्याचे दिसून येते. त्यामुळे स्त्री संरक्षणाच्या कायद्याबरोबरच समाजामध्ये महिला स्वाभिमान, सम्मान आणि आदराची भावना निर्माण करणे आवश्यक आहे. त्यासोबतच समाजाच्या मानसिकतेतही बदल घडवून आणणे काळाची गरज आहे. असे झाले तरच महिलांचे प्रभावी सक्षमीकरण होईल.

संदर्भ :

१. लोटे, रा. ज. (२००९) “भारतीय समाज आव्हाने आणि समस्या”, पिंपळापुरे अँड कं. पब्लिशर्स, नागपूर.
२. मुखर्जी, अग्रवाल एवं चौहान (२०१९) ‘भारतीय समाज : मुद्दे एवं समस्याएँ’, साहित्य भवन पब्लिकेशन, दिल्ली
३. बघेल डी. एस. (२०१८) ‘सामाजिक विचारोंका इतिहास’, साहित्य भवन पब्लिकेशन, दिल्ली
४. State Crime Records, Bureau State CID, Maharashtra State, Pune
५. Crime in India, 2018, National Crime Record Bureau, Ministry of Home Affairs

कुटूंबातील कुटूंबप्रमुख आणि घरगूती हींसा**सहा.प्रा. गिरिश गं. गवई**

सुवालाल पाटणी कला व वाणीज्य महाविद्यालय पुलगांव.

पती—पत्नीच्या नात्यात आजकाल च्या वर्तमान बातम्या मन पीघळवणाऱ्या आहेत. पती चे सर्व वर्चस्व पत्नीवर असते. जर पत्नी गृहीणी असेल आणि कोणत्याही नोकरीवर नसेल तर तीला आपल्या मनाने काहीही करण्याचे स्वातंत्र्य नसते. ती आपल्या देशात स्वातंत्र्य नसते. ती आपल्या देशात स्वातंत्र्य असूनही खऱ्या अर्थी स्वातंत्र्य नसते. तीला बाहेर जाण्यावर पाबंदी असते. कुणाशी ही जास्त बोलण्यावर तीला बंधन घातले जाते. तीच्या कडे जास्त पैसे न देता तीला घरखर्चाला मोजकेच पैसे दिले जातात. त्यामुळे स्वईच्छेने मी कुठल्याही वस्तुंची स्वतःसाठी व घरासाठी खरेदी करू शकत नाही.

आता काही दीवसांपूर्वी एक बातमी एकली की पत्नीने जीन्स पॅन्ट घातल्याने तीच्या पतीने तीला मारण्याचा प्रयत्न केला. या सर्व गोष्टी हे सीध्द करतात की आजची स्त्री अजूनही परावलंबी व गुलाम आहे, तीचे अजूनही शोषण होत आहे. जी स्त्री आपले आई—वडील, बहीन—भाऊ सोडून संसार करण्यासाठी आपल्याकडे आली आपण तीला गुलाम बनविले आहे. वास्तविकता स्त्री—पुरुष समानता आपण बाळगली पाहीले. आता प्रत्येक क्षेत्रात महीलांना समान अधिकार देण्याचा प्रयत्न केला जात आहे, परंतु महीलांच्या घरी मात्र खरे स्वातंत्र्य कींवा समानता दिली जात नाही. जोपर्यंत स्त्री ही सजीव आहे, तीला भावणा आहे, तीला ही ईच्छा असतात आणि तीला ही या जगात एक व्यक्ती म्हणून जगण्याचा अधिकार आहे. हे पुरुषांकडून स्वीकारला जाणार नाही, तो पर्यंत तीला खऱ्या अर्थी समानता प्राप्त होणार नाही. आज स्त्री सुरक्षीत नाही. ती एकटी घराबाहेर पडू शकत नाही. तीला सतत स्वतःला सुरक्षीत ठेवण्याची वेळ आली आहे. कुटूंबप्रमुखाने कींवा पतीने हे समजून घेतले पाहीजे की आपण घराकरीता पैसे कमवतो व पत्नी घर सांभाळते, मग घरासाठी कमविलेले पैसे घरातील सांभाळ करणाऱ्या पत्नीकडे का दिल जात नाही ? त ीते पैसे घराचा कारभार यशास्वी चालवीण्यासाठीच खर्च करणार असते. परंतु आपल्या जोडीदारावर अवीश्वास ठेवून पती तीला पैसे देणे टाळतो व तीचा मानसीक व आर्थिक छळ करित असतो.

बऱ्याच पतींना दारू पीण्यांची सवय असते ते स्वतः तर कमवीत नाहीच पण पत्नी मोल—मजुरी करून पैसे कमवून आणते, त्यातील पैसे ते दारू करिता मागतात. दारू करिता पैसे दिले नाही, म्हणून स्त्रीला मारहान केली जाते. कधी कधी तर तीला जीवंत जाळणे कींवा जीवेनीशी मारणे इथपर्यंत तीच्यावर अत्याचार होत आहे. म्हणून स्त्रीच्या कडे पाहण्याचा वर्चस्वी दृष्टीकोणात पुरुषांनी बदल करणे आवश्यक आहे. त्याकरीता

१. स्त्रियांना नोकरी करण्याचे स्वातंत्र्य दिले पाहीजे म्हणजे तीला आर्थिक बळ प्राप्त होईल.
२. स्त्रीयांच्या भावना समजून घ्याव्यात व त्यांना आनंदी ठेवण्याचे ध्येय बाळगावे.
३. स्त्रीने आपल्या परिवारासाठी केलेल्या त्यागाचा विचार करावा.
४. स्त्रीने आपल्या प्रकृतीची काळजी घ्यावी असे जर तुम्हाला वाटत असेल तर तुम्ही पण तीच्या प्रकृतीची काळजी घ्यावी.
५. स्त्री ही उपभागाचे साधन समजू नये, ती मुलांना जन्माला घालणारी यंत्र नव्हे.

६. तीला घरातील कौटुंबिक नीर्णय प्रक्रीयेत सहभागी करून घ्यावे म्हणजे तीचा आत्मवीश्वास वाढेल. ती आनंदी होईल.
७. तीला शाब्दीक दुखवू नये, चार चौघात तीचा अपमान करू नये. तीच्या अंगावर वेळो वेळी हात घालून तीला मार—पीट करू नये.
८. तीला पर्यटन स्थळी वेळोवेळी फीरवायला न्यावे. म्हणजे आपसातील प्रेम वाढेल.
९. तीच्या सहनशीलतेचा गैरफायदा घेऊ नये. ती आपल्यासाठी व आपल्या परिवारासाठी काय—काय त्याग व त्रास सहन करते याची जाणीव ठेवावयास पाहिजे.
१०. दबाव तंत्राचा वापर करून कधीही चांगले काम होत नसते हे नेहमी लक्षात ठेवावे आणि त्यामुळे दबाव तंत्र वापरून तीला काम करावयास लावण्या पेक्षा तीचे मन जीकुण तीच्याकडे कामे सोपवावी.

आजच्या काळात स्त्रि शक्तीचे महत्व व सामर्थ्या सर्वांना कळेल असे कार्यक्रम घेतले पाहिजे. “नारी ही नरकाचे द्वार कार्यक्रम घेतले पाहिजे”. नारी ही नकाचे द्वार नसून स्वर्गाची चाबी आहे” हे समजने अत्यंत आवश्यक आहे. आज प्रत्येक क्षेत्रात महीलांनी आपली क्षमता सीध्द केली आहे. पुरुषवर्गाने त्याची नोंद घेवून त्यांचे कौतुक करावे. त्यांचा आत्मवीश्वास वाढवावा. त्यांच्यावरील अत्याचार आता बंद झाले पाहिजे. स्त्रिचे अश्रू आता थांबले पाहिजे. परमेश्वराने स्त्रिला एक महत्वाचे वरदान जन्मताच दिलेले आहे, ते म्हणजे ममता. त्यासाठी त्यांच्या नेहमी आदर करावा. स्त्रि हे लक्ष्मी चे साक्षात रूप आहे, तीच्या अनादर करणे आता बंद झाले पाहिजे. ज्या घरी स्त्रि खुष असते तो संपुर्ण परिवार आनंदी असतो. त्या घरात सुख—समृद्धी भरभरून वाहात असते. म्हणून घरातील स्त्रि चा सम्मान केला पाहिजे. तीला त्रास देवू नये. पुरुषांनी आपली क्रूरता आता बंद करावी. अलीकडे हींगणघाट शहरात एका मुलीला युवकाने अक्षरशः जीवंत जाळले. क्रुरतेचा हा कळसच नव्हे का? तीची कोणतीही चुक नसतांना तीला बीचारीला कीती मोठी ही यातना तीला बीचारीला कीती मोठी ही यातना मीळाली. काही दीवसांनी हॉस्पिटल मध्ये तीने मृत्युला कवटाळले. आता अशा घटना पुन्हा कधीच घडू नये. केवळ सजा अपराध्याला देवून गुन्हे थांबनार नाहीत त्यासाठी मानसीकता बदलणे आवश्यक आहे. स

संदर्भ :- लोकमत वृत्तपत्र टी.व्ही. न्युज वाहीनी.

क्रिडाक्षेत्र व महिला**प्रा.धनंजय गिन्हेपुजे**

समर्थ महाविद्यालय, लाखनी, जि.भंडारा.

भारतीय राज्यघटनेनुसार पुरुषांबरोबरच स्त्रियांना सुध्दा धार्मिक, राजकीय क्षेत्रात अधिकार प्राप्त झालेले आहेत. पुरुषांच्या प्रमाणेच स्त्री सुध्दा आज घराबाहेर पडून अनेक कार्यक्षेत्रात उत्तम कामगिरी बजावीत आहे. आजही पुरुष प्रधान संस्कृती असली तरी स्त्रियांना दुय्यम स्थानावरून पुरुषांच्या खांद्याला खांदा लाउन काम करण्याची संधी प्राप्त झालेली आहे. तरीसुध्दा पुरुषांनी तिला नेहमीच दुय्यम स्थान दिले आहे. यातून स्त्रीच्या समस्या निर्माण झाल्या. कमी अधिक प्रमाणात मानसिक गुलामगिरी तिच्यावर लदली गेली. एक स्वतंत्र व्यक्तित्व व बुद्धीमान व्यक्ती म्हणून स्त्रीला समाजात डावलण्यात आले. परिणामतः तिने दुय्यम स्थान स्विकारले.

जीवनातील खेळाचे महत्व— व्यक्तिमत्व विकास साधायचा असेल खेळांशिवाय पर्याय नाही. नियमित खेळ खेळल्याने शारीरिक विकास, बौद्धिक विकास, मानसिक विकास साधला जातो. एकूणच मानवाच्या सर्वांगीण विकास साधायचा असेल तर जीवनामध्ये कुठल्यातरी खेळामध्ये सहभाग आवश्यक ठरतो. आजच्या युगात मानसिक स्थैर्य, शांती मिळविण्यासाठी शारीरिक शिक्षण म्हणजेच खेळांचा उपयोग होत आहे. ग्रामीण भागात लंगोरी, आटयापाटया, खो-खो, फुगडी इत्यादी खेळ आजही मोठ्या उत्साहात खेळले जातात. तर शहरी भागात बॅडमिंटन, टेनिस, टेबलटेनिस, व्हॉलीबॉल इत्यादी खेळांच्या माध्यमातून मनोरंजन केले जाते. शारीरिक शिक्षणामध्ये अनेक देशी आणि विदेशी खेळांचा समावेश केला जातो. यामधून खेळभावने सोबतच व्यक्तिच्या सर्वांगीण विकास होत असतो.

खेळांमध्ये स्त्रियांचा सहभाग:— पुरुषप्रधान संस्कृती आणि समाजातील स्त्रीयांचे दुय्यम स्थान यामुळे स्त्रियांना कितीतरी वर्षे शिक्षणापासून वंचित राहावे लागले आहे. त्यामुळे सर्वक्षेत्रात स्त्रियांवरिल वाढत्या अत्याचारांमुळे त्यांचे संरक्षण व्हावे म्हणून त्यांना चार भिंतीच्या आत ठेवले गेले. परंतु आज परिस्थिती बदलली आहे. सामाजिक दृष्टीकोन बदलला आहे. स्वसंरक्षणाचे धडे घेण्याकरीता स्त्रियांनी पुढाकार घेतला असून अनेक खेळप्रकारामध्ये त्याभाग घेऊ लागल्या आहेत. क्रिडाक्षेत्रात अनेक स्तरावर स्त्रियांनी बहुमान मिळविले आहे. पुर्वी ज्या खेळांमधून केवळ पुरुष मंडळी खेळत होती त्या मध्ये आता स्त्रियांनी सुध्दा भाग घेत स्वतःचे सामर्थ्य दाखविण्याचा उत्कृष्ट प्रयत्न केला आहे. पुर्वी कुस्ती, कराटे, जलतरण, तलवारबाजी, फुटबॉल इत्यादी खेळप्रकारांमध्ये केवळ पुरुषांचा सहभाग राहत असे परंतु आज या खेळांमध्ये स्त्रियांनी सुध्दा दैदिप्यमान कामगिरी बजावली आहे.

राष्ट्रनिर्मिती करिता स्त्रियांनी सुध्दा खेळांच्या माध्यमातून आज रोजी उत्तरोत्तर प्रगती केली आहे. याकरिता महिला खेळाडूंनी खेळांमध्ये भाग घ्यावा. काही महिलांकडे खेळांच्या प्रती आवड असते, गूण असतात क्षमताही असते परंतु सामाजिक बंधनामुळे त्या खेळांमध्ये भाग घेत नाही आणि वंचित राहतात. याला कारणे अनेक असली तरी महत्वाचे कारण म्हणजे आपली भारतीय संस्कृती. आपल्या संस्कृतीचा स्त्री मनावर व समाजावर असलेला पगडा. पाश्चात महिला भारोत्तोल, जलतरण, ज्युडोकराटे, कुस्ती यासारख्या खेळात उत्कृष्ट कामगिरी करू शकतात तर मग भारतीय स्त्री नेमकी कुठे कमी पडते, हा प्रश्न पडतो.

महिला आणि खेळांचे महत्व:— क्रीडाक्षेत्रामध्ये दैदिप्यमान यश मिळविणाऱ्या कितीतरी महिला आहेत. मैदानी स्पर्धेतील धावण्याच्या स्पर्धेत उत्तुंग यश मिळविणारी पी. टी. उषा, टेनिस जगातील सानिया मिर्झा ,बॅडमिंटन क्षेत्रातील सिंधु. जलतरण क्षेत्रात अनिता सुद इत्यादी अनेक भारतीय महिलांनी यश संपादन केले आहे. कल्पना चावला , सुनिता विल्यम यांनी अंतराळात भरारी मारली आहे. किरण बेदी यांनी पोलीस विभागात महत्वपूर्ण कामगिरी बजावली आहे. हे सर्व खेळांमूळे शक्य झाले आहे. विविध खेळांतून स्त्रीयांना आत्मविश्वास प्राप्त झालेला आहे.

कोणत्याही क्षेत्रात स्वतःला सिध्द करणाऱ्या वैज्ञानिकांपासून तर पोलीस आयुक्तापर्यंतच्या जबाबदाऱ्या महिलांनी पार पाडल्या आहेत.यासाठी शालेय शिक्षणापासूनच मुलींनी शालेय शिक्षणासोबतच क्रीडाक्षेत्रामध्ये सुध्दा सक्रीय सहभाग घेणे गरजेचे आहे. खेळांच्या माध्यमातून महिलांची शारीरिक क्षमता वाढते त्यासोबतच त्यांचा आत्मविश्वास, त्यांच्यातील चपळता, लवचिकता यांचा विकास होत असतो. म्हणून महिलांनी खेळांमध्ये जास्तीत जास्त संख्येने भाग घेउन राष्ट्रनिर्मितीच्या कार्यात हातभार लावावा.

स्त्रियांनी पुरुषांच्या बरोबरीने प्रत्येक क्षेत्रात आपल्या परिश्रमाणे, चिकाटीने, संघटन कौशल्याने आपला ठसा उमटविला आहे. आणि भारत देशाला जागतिक पातळीवर नेउन ठेवले आहे. राजकारण, समाजकारण, कलाक्षेत्र, व्यवसाय, उद्बोधक्षेत्र, क्रीडाक्षेत्र इत्यादी अनेक क्षेत्रामध्ये स्त्रियांनी भारत देशाला सक्षम राष्ट्रांच्या यादीमध्ये नेउन ठेवले आहे. भारत देशाला खेळ जगतात मानाचे स्थान मिळवून देण्याचे श्रेय महिला खेळाडूंना अधिक द्यावे लागेल. कारण त्यांनी देशाला जागतिक स्तरावर नेण्याचा यष्टस्वी प्रयत्न केला आणि उत्तरोत्तर करीत आहेत. आपण देखील पुरुषापेक्षा कमी नाही हे त्यांनी सिध्द करून दाखविले आहे. पी. टी. उषा, मेरी कोम, अंजु बाँबी जॉर्ज, सानिया मिर्झा, कर्नम मल्लेश्वरी, तेजेस्विनी सावंत, सायना नेहवाल इत्यादी अनेकांनी क्रीडा क्षेत्राच्या माध्यमातून भारताची प्रतिष्ठा वाढविली आहे. म्हणून महिला आणि खेळांचे महत्व अनन्य साधारण आहे.

निष्कर्ष :—

पुर्वी चुल आणि मूल या मयदितच असणाऱ्या महिला आज अनेक क्षेत्रांमध्ये काम करतांना दिसतात. क्रीडाक्षेत्रामध्ये पुरुषांची मक्तेदारी संपवून क्रीडापटू महिला आपआपल्या क्षेत्रांमध्ये भावी खेळाडू घडविण्याचे मोलाचे योगदान करीत आहेत. आजच्या युगात खेळांमध्ये महिलांचे प्रमाण दिवसेंदिवस वाढतांना दिसत आहे. आपणही पुरुषापेक्षा कमी नाही हे त्यांनी सिध्द करून दाखविले आहे. शासकीय स्तरावर सुध्दा महिलांना विविध क्रीडाक्षेत्रामध्ये भाग घेण्याविषयी प्रोत्साहित केले जात आहे ही चांगली बाब आहे.ज्यामुळे महिला सक्षमीकरण साधले जाईल आणि परंपरेने महिलांपासून कोसो दुर असलेले क्रीडा क्षेत्र मोकळे होईलच शिवाय महिलांना नवे क्षितीज काबीज करता येईल

संदर्भ ग्रंथसूची

- १) महाराष्ट्र वार्षिकी २०१२, द युनिक अॅकॅडमी संपादक जाधव, तुकाराम
- २)शारीरिक शिक्षण विकास व नियोजन —भास्कर रामकृष्ण गोगटे
- ३) लोकमत, नागपूर दि. २५जाने.२०१३, दि. ३१ जाने.२०१३
- ४) लघुषोध प्रबंध — कु. वैषाली मनोहर शहारे

कौटुंबिक हिंसाचार: भारतीय समाजात हुंडा पध्दत एक कारण**प्रा. चौधरी गोपाल विश्वनाथ**

मु. पो. कंझरा ता. मंगरूळपीर जि. वाशिम पीन —४४४४०२

प्रस्तावना

आदर्शवत भारतीय संस्कृतीला लागलेला एक काळवट डाग म्हणजे ‘ हुंडा पध्दती ’ असे म्हणता येईल. परंपरेने चालत आलेला हा प्रकार आज २१ व्या शतकात देखील तेवढ्याच भयानतेने भारतीय संस्कृतीवर आघात करतो आहे. कारण आज सदयास्थितीचे सामाजीक चित्रण पहाता आजदेखील बऱ्याच ठिकाणी पत्यक्ष अपत्यक्षपणे हुंडा पध्दतीचा अवलंब केला जात आहे, असे दिसून येते भारतात हुंडा पध्दतीवर किंवा प्रथेवर आळा बसावा यासाठी ‘शासणाने हुंडा विरोधात १९६१ला हुंडा प्रतीबंधक कायदा कयण्यात आला. १९६१च्या हुंडा प्रतीबंधक कायदयानुसार कलम ३, कलम४ अन्वये विविध शिक्षेची तरतुद करण्यात आली आहे. मात्र या कायदयाकडे दुर्लक्ष होवुन आज २१ व्या शतकात हुंडा पध्दत अबाधीत आहे. हि खुप भयावह वास्तविकता नाकारता येत नाही.

संशोधनची उद्दीष्ट्ये :

- १ कौटुंबिक हिंसाचाराचा एक कारण म्हणुन हुंडा पध्दतीचा अभ्यास करणे
- २ हुंडा पध्दत समाजात कशी घातक आहे याचा अभ्यास करणे
- ३ हुंडा पध्दतीचा समाजावर होणाऱ्या परिणामाचा आढावा घेणे

संशोधन पध्दती :

संशोधन करतांना संदर्भ साधने जमा करण्यासाठी विविध पध्दतीचा वापर करावा लागतो. म्हणुन संशोधन पेपर तयार करण्यासाठी दुय्यम साधन सामग्रीचा आधार घेण्यात आलेला आहे. तसेच संदर्भग्रंथ, संशोधनलेख इंटरनेट वेबसाईट्स इत्यादिचाही यामध्ये समावेश करण्यात आलेला आहे

विषयाची रूपरेषा :

भारतीय समाजात कौटुंबिक हिंसाचारामधील अनेक सामाजीक समस्या पहावयास मिळते. त्यातीलच एक महत्वचपुर्ण सामाजीक समस्या म्हणुन हुंडा पध्दतीकडे बघितल्या जात आहे. हुंडा पध्दत हि आजच्या समाजाला ग्रासलेली एक जीवघेणी समस्या आहे. रामायण आणि महाभारत यासारख्या ग्रंथात देखील हुंडापध्दतीचा उल्लेख आलेला आहे. त्यामुळे हुंडा पध्दत प्राचीन रूढी, प्रथा, परंपरा आहे असे म्हटले जाते.

प्राचीन काळी विवाह म्हणजे कन्यादान असे मानले जात होते. त्यामुळे प्रत्येक आई—वडिल आपल्या मुलीची सासरी पाठवणी करतांना तिच्याबरोबर भरपूर धन, धान्य, गाई इत्यादी गोष्टी दिल्या जात असे दोन्ही पक्षाकडुन राजखुसीने हे कार्य केल्या जात होते. त्यामुळे कुठल्याही प्रकारची अडवणुक होत नसे. आई वडिलांची संपत्ती वारसा हक्कानुसार मुलाकडे जात असे. त्यात मुलीचा हक्क मानला जात नसे. म्हणुन ही कमतरता दुर करण्यासाठी मुलीच्या लग्नाच्यावेळी वरपक्षाला हुंडा दिला जात असे. हा एक प्रकारे मुलीच्या आई— वडिलांच्या संपत्तीमधील मुलीचा हिस्सा मानला जात होता. आज मात्र या गोष्टीला पुर्ण विकृत वळण लागले आहे. लहान मुलांचे लग्न म्हणजे घबाड(संपत्ती) मिळविणे अशी चुकीची समजूत आज झाली आहे माणसातील माणुसपण हिरवल आहे. माणसातील स्वार्थ, अहंकार बोकाळला आहे. म्हणुन मग लग्नाच्या वेळी

वधुपक्षाकडून संपत्तीची मोठी मागणी केली जाते. आणि मागण्या पूर्ण न झाल्यास नंतर नववधुची हिंसा करून तीला आत्महत्येसाठी प्रवृत्त केल्या जाते आणि नराधम पुन्हा गुडघ्याला बाशिंग बांधून लग्नासाठी तयार होतो.

हुंडा ही आजच्या समाजाला लागलेली मोठी किडच आहे. त्यामुळे हुंडाबळीची ज्वलंत समस्या आज समाजात मोठ्या प्रमाणात उभी आहे. हुंडा पध्दतीमुळे भारतीय समाजव्यवस्थेवर विघातक परीणाम होत असल्याचे अदसुन येत आहे. मोठ्या प्रमाणात आज नववधुची हत्या, लग्नात हुंडा देवु न शकल्यामुळे मुलींच्या वडीलांची आत्मत्या हे प्रमाण समाजात वाढत आहे. याचे साक्ष उदाहरण म्हणजे लातूर जिल्ह्याच्या भिसे वाघोळी या गावातील शितल वायाळ या २१ वर्षीय तरुणीने वडीलांकडे हुंडा देण्यासाठी पैसे नसल्यामुळे आत्मत्या केली. तसेच निलंगा येथील एक शेतकऱ्याने मुलीच्या लग्नात हुंडा देण्यासाठी पैसे नसल्याने आत्मत्या केली. मुलीच्या लग्नात हुंडा देण्यासाठी पुरेसा पैसा नसल्यामुळे कीतीतरी मुलीचा आणि वडीलांचा जीव गेला असावा.

भारतीय समाजव्यवस्थेत चालत आलेली हि अमानुस प्रथा कायमची बंद व्हावी यासाठी असंख्य प्रयत्न केल्या गेलेत. यासाठी १९६१ चा हुंडा प्रतिबंधक कायदा अस्तित्वात आला तसेच हुंडा पध्दत थांबविली पाहिजेत. याविरोधात राष्ट्रवादी काँग्रेसच्या खासदार सुप्रीया सुळे यांनी आवाज उठविला. आणि हुंडा घेणे आणि देणे ह्या चुकीच्या प्रथा असुन त्या बंद झाल्या पाहिजे अशी आग्रही मागणी त्यांनी जळगांव येथे संवाद दरम्यान केली.

तसेच जळगाव उच्चशिक्षण विभागाचे सहसंचालक डॉ केशव तुपे यांनी हुंडा पध्दत याबाबत असे प्रतिपादन केले की, “ हुंडा देणार नाही आणि हुंडा घेणारही नाही ” ही चळवळ वसुंधरा प्रतिष्ठाणच्या वतीने महात्मा बसवेश्वर जयंतीच्या निमित्ताने लातूर शहरात सुरू करण्यात आली होती. याच शहरात केदारनाथ विद्यालयात हुंडाविरोधी शपथ ग्रहण कार्यक्रमाचे आयोजन करण्यात आले.

हुंडा पध्दत बंद झाली पाहिजे यासाठी जे काही प्रयत्न केले गेले त्याचे फलीत म्हणून आज हुंडाबळीची संख्या कमी होत असतांनी दिसत आहे. ही पध्दत पुर्णपणे नष्ट न होता काही प्रमाणात आजही अस्तित्वात असल्याची निदर्शनास येते.

(९ फेब्रुवारी २०२० च्या लोकमत वर्तमानपत्रातील लेखानुसार हुंडाबळीची संख्या पुढीलप्रमाणे)

वर्ष	संख्या
२०१४	२७९
२०१५	२६८
२०१६	२४८
२०१७	२३४
२०१८	२१४
२०१९	१८७

समारोप

आज सुशिक्षित समाज या दृष्ट रूढीच्या विळख्यात काही प्रमाणात बाहेर पडत आहे. पण जेथे अजूनही अज्ञान, अंधश्रद्धेच्या अहंकाराचे साम्राज्य पसरले आहे अशा खेडयापाडयातील समाजाची या दृष्ट रूढीतुन सुटका करणे आवश्यक आहे यासाठी सभा, संभेलन, चर्चासत्र भरविली पाहिजे. अथवा मुलीच्या गळ्यात बांधले जाणारे मंगळसुत्र हा तिचा गळफास ठरेल.

संदर्भ

- १) कौटुंबिक हिंसाचार आणि कायदा — अँड असीम सरोदे

- २) हुंडा प्रतिबंधक कायदा विवाह विषयक अपराध कायदा— अँड केतकी देशपांडे
- ३) 'साधना' साप्ताहिकमधील लेख — २७ मे २०१७
- ४) लोकमत वर्तमानपत्रातील लेख — १ फेब्रुवारी २०२०
- ५) www.eakal.com
- ६) <https://Marathi.webdunia.com>
- ७) 'साधना' वर्तमानपत्रातील लेख — ६ऑक्टो २०१७
- ८) www.maharasratimes.com

कौटुंबिक हिंसेतील भिन्नता :- पूर्वी व आता**प्रा. भूमिका आनंदरावजी कापगते**विभाग प्रमुख, अन्न विज्ञान आणि पोषणशास्त्र एस. चंद्रा महिला महाविद्यालय
साकोली जि. भंडारा

कौटुंबिक हिंसा म्हणजे काय ? कौटुंबिक हिंसा ही एक सामाजिक समस्या आहे. कुटुंबातील एका व्यक्तिकडून दुस-या व्यक्तिला मिळणारी वाईट वागणूक आणि होणारा मानसिक, शारीरिक किंवा लैंगिक छळ, आर्थिक, शाब्दिक किंवा कोणत्याही पद्धतीने होणारी मानहानी म्हणजे कौटुंबिक हिंसा. ही महिला आणि मुलींबाबत अधिक असते.

कौटुंबिक हिंसा ह्या पुर्वी तर व्हायच्याच पण त्या आताही चालूच आहेत फक्त त्याच स्वरूप बदललेला आहे.

१) एकत्र कुटुंब पद्धती — पूर्वी एकत्र कुटुंब पद्धती आपल्या देशात अस्तित्वात होती. एकत्र कुटुंब पद्धती सर्व लोकांचे विचार हे एकसारखे नसायचे. त्यामुळे वैचारिक मतभेद महिला—महिलांमधील वाद, पुरुष मंडळीमधील आर्थिक वाद इत्यादी यांचे रूपांतर मग घरगुती हिंसाचारामध्ये व्हायचे.

एकत्र कुटुंब पद्धती प्रमाणे पूर्वी घरगुती हिंसाचार होण्याची अनेक कारणे आहेत. त्या मध्ये बालविवाह, निरक्षरता, स्त्रीयांना अर्थाजर्जाची संधी नसणे, जुळवून केलेली लग्ने अशी अनेक कारणे येतात. पूर्वीच्या काळी स्त्री ही फक्त 'चुल आणि मूल' या दोनच गोष्टीमध्ये अडकली होती त्या काळामध्ये पतिची सेवा करणे, पति परमेश्वर आहे असे समजून त्यानी केलेले अन्याय सहन करणे. सासू—सास—यांची सेवा करणे, किंबहुना ते आपले कामच आहे असे विचार पूर्वीच्या स्त्रीयांमध्ये रूजले होते.

त्याप्रमाणे मुलगी ही 'परायाधन' आहे ही समजूत होती आताही काही प्रमाणात आहे. त्यामुळे मुलींचे त्या सूनचे सासरकडे अन्याय झाला तरी ती माहेरी सांगू शकत नव्हती. किंवा सागून काही उपयोग नसायचा कारण मुलगी ही परायाधन आहे ही समजूत तसेच हे सर्व तुला सहन करायलाच लागणार अश्या प्रकारची माहेरच्या मंडळीची समजूत व पति परमेश्वर आहे त्याने केलेल्या सर्व गोष्टी मान्य करायलाच पाहिजे अशी भावना पूर्वीच्या काळी स्त्रीयांमध्ये होती. त्यामुळे ते घरगुती हिंसाचाराला बळी पडायचे. आणि आपल्यावर होत असलेल्या अन्यायाविरूद्ध काहीही ब्र न काढता गपचुप सहन करायचे.

पूर्वीच्या काळी कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण व्हावे म्हणून कायदे अस्तित्वात नव्हते. केन्द्र शासनाने कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण अधिनियम २००५ व नियम २००६ संपूर्ण भारतात २६ ऑक्टोबर २००६ पासून लागू केला. कित्येक महिलांना या कायद्याची माहिती नाही त्यामुळे पिडीत महिला लाभ घेऊ शकत नाही. स्त्री त्या परिवारासोबत वा साथीदारासोबत एकाच छताखाली राहत असे आणि तिचा छळ त्या पुरुषाकडून होत असेल तर ते कौटुंबिक हिंसाचार कायद्यान्वये न्यायदंडाधिका—याकडे संरक्षण मागू शकते. थोडक्यात पिडीत महिला व तिच्या मुलांना निवासाच्या अधिकारासह तिच्या सुरक्षितेचा आर्थिक संरक्षणाचा आदेश न्यायदंडाधिकारी देऊ शकतात. छळापासून संरक्षण मग ते शारीरिक, लैंगिक, आर्थिक, तोंडी किंवा भावनिक अत्याचार असोत महिलांना त्याविरूद्ध न्याय मागता येतो.

आता एकत्र कुटुंब पद्धती नाही आहे तरी कौटुंबिक हिंसाचार होत असतो. कारण आता थोडे जरी भांडण झाले तर त्याचे रूपांतर हिंसाचारात होते. कारण घरात समजावणारी व घरात

मोठा मान असणारी जेष्ठ मंडळी नसते. त्यामुळे भांडणं झाली किंवा वैचारिक मतभेद झाली तर ती त्या नवरा आणि बायकोलाच सोडवावे लागते.

जोडीदाराकडून अपेक्षा — पूर्वीप्रमाणे आता बालविवाह निरक्षरता राहिलेली नाही. आताची स्त्री प्रगत व शिक्षित आहे. आताची स्त्री ही पुरुषांच्या बरोबरीने काम करते त्यामुळे त्यांची अपेक्षा असते की त्यांच्या साथीदाराने सुद्धा घरकामात मदत करावी. जी कि रास्त आहे ती त्यांच्या साथीदाराकडून पूर्ण होउ शकत नाही व नंतर शाब्दीक चकमक होउन कौटुंबिक हिंसाचार होतो.

पूर्वी स्त्रीयांना अर्थार्जनाची संधी ही कमी किंवा नव्हतीच त्यामुळे सर्व आर्थिक जबाबदारी ही पुरुषावर यायची. व आर्थिक परिस्थिती बिघडली कि स्त्रीयांचा आर्थिक छळ केला जायचा. आता स्त्रीया नोकरी, व्यवसाय करत आहे पण कामाच्या ठिकाणी होणारा त्रास दगदग, घरचे करून नोकरीवर जाणे परत आल्यावर घरच व मुलांचं पाहणे अशा तारेवरची कसरत दोन्ही जोडीदारांना करावी लागते. त्यातून शारीरिक आराम मिळत नाही. शेवटी चिढचिढ होते.

विचाराची भिन्नता :— पूर्वी लग्न हे जुळवून व्हायचे, आई—वडीलांनी निवडलेल्या मुला—मुलींसोबत पूर्ण आयुष्य काढावे लागायचे. तडजोड करावी लागायची. जे आहे ते चांगलं आहे असे समजून छळ जरी होत असला तरी तो सहन करून सोबत राहत होते. आता काळ बदललेला आहे. लिविंग रिलेशनशिप ही संकल्पना ही रूढ होत चालली आहे. यामध्ये चार—पाच वर्षे मुलगा—मुलगी सोबत राहतात. एकमेकांना समजून घेतात. एकमेकाचे विचार स्वभाव, आवडी—निवडी, नातेवाईक इत्यादीबद्दल माहिती घेतात. नंतर पटलं तर सोबत राहतात नाही तर वेगळे होतात.

पूर्वी स्त्रीयांचा लैंगिक छळ फार व्हायचा मग ते तिच्या इच्छेविरुद्ध शारीरिक संबंध ठेवणे असो वा तिची इच्छा पूर्ण करण्यास असमर्थ असो. पूर्वीची स्त्री हे सगळे गपचुप सहन करायची. त्याकाळी लैंगिक शिक्षणाचा अभाव पण होता. आतापण स्त्रीयांचा लैंगिक छळ होतो पण आताची स्त्री ही गप्प बसत नाही. ती होणा—या अन्यायाविरुद्ध आवाज उठविते परिणामास्तव जोडीदारापासून विभक्त पण होते.

आवाज उठविणे — आताचा काळ हा महिला सशक्तिकरणाचा, महिला सबलीकरणाचा काळ आहे. आता महिला पूर्वीसारखे अन्याय सहन करत नाही. तिच्यावर अन्याय झाला तर ती न्यायपालिकेचे दार ठोकावते. मजेशिर गोष्ट म्हणजे आतातर पुरुषांकडून कौटुंबिक हिंसाचाराच्या तक्रारी न्यायालयात यायला लागल्या आहेत.

निष्कर्ष — कौटुंबिक हिंसाचार थांबवण्यासाठी आता कायदे तयार झाले आहे. तरी हया घटना कमी व्हाव्यात म्हणून जोडीदारांनी एकमेकांना समजून घेणे आवश्यक आहे. कोणतीही अडचन किंवा समस्या आली तर त्यावर संवाद—चर्चा व्हायला पाहिजे म्हणजे मार्ग निघेल.

संदर्भ —

१. विकीपिडीया — कौटुंबिक हिंसाचार व प्रतिबंधक कायदे

आजची संस्कृती आणि घरगुती हिंसाचार**प्रा.डॉ. सुनील पखाले,**

नारायणराव काळे स्मृती मॉडेल कॉलेज, कारंजा (घा), जि. वर्धा

मानवाच्या एकूणच वर्तनामागे मनोव्यापाराला अत्यंत महत्वाचे स्थान असते. व्यक्त होणे हा प्रत्येक सजीव प्राणिमात्रांचा निसर्गतः अधिकार आहे. कारण प्रत्येकाला मन असून मनाचे नियंत्रण हे व्यक्तीच्या वर्तनाला वळण देत असते. माणूस तर समाजशील प्राणी. समाजाने अधोरेखित केलेले नियम त्याला स्विकारावे लागतात; आणि त्यातूनच प्रथा, परंपरा, रीतिरिवाज, संस्कार, संस्कृतीची निर्मिती व जतन होऊ लागते. काळ बदलला, परिस्थिती बदलली, गरजा बदलल्या तसतशी मानवी संस्कृती जीवनशैली बदलली. त्यातून चांगले—वाईट परिणाम एकूणच कुटुंब समाजावर होत गेले.

आजच्या संस्कृतीचे स्वरूप:—

भारतीय संस्कृती ही ऋषी—मुनी—संतांची संस्कृती आहे. जगाच्या पाठीवर उदात्त असे देणे फक्त या आपल्या संस्कृतीलाच लाभले. ही भूमी ज्ञानेशाची, तुकोबाची तशीच जिजाऊ—शिवबांचीही. ज्ञानदेव म्हणतात, 'हे विश्वची माझे घर' केवढी महानता त्यांच्या पसायदानाने दिली. या शिकवणीचा हात धरून अनेक पिढ्या तयार झाल्यात. परंपरा—परिवर्तन हा निसर्गाचा नियम आहे. हे मान्य करूनच आजच्या संस्कृतीचे स्वरूप विशद करावे लागेल. माहिती तंत्रज्ञानाच्या जगाचा स्वीकार करतांना 'माणूस' पूर्णतः बदलला. आपल्या संस्कृतीचे स्तन्य तो विसरला. केवळ परिवर्तन मान्य करून त्याने परंपरेला तिलांजली दिली. भौतिक सुखाचे वलय त्याच्या भोवती निर्माण झाले. "एखादया समाजाची विशिष्ट काळातील अभिरूची ही त्या विशिष्ट समाज जीवनाच्या त्या काळातील एकूण वस्तुस्तिचा परिपाक असते."

वरील विधानाचा परामर्श घेतल्यास समाजाची अभिरूचीच व तिची प्रतच पूर्णतः बदललेली दिसते. कारण परिणाम, तेथील परंपरा, गावाच्या अस्तित्वाची सर्वांगीण विशिष्टता हे घटकच आज परिवर्तीत झालेली आढळतात. आज शहर—खेडी बदलली त्यामुळे त्यांचे वरील घटकही बदललेत. सभोवतालची घटना, परिस्थिती ही त्याला प्रेरित करित आहे. "एखादयाची स्मृती किंवा विचार करण्याची कुवत वा भावना प्रकट करण्याची कुवत यातून 'मन' नावाची संकल्पना स्पष्ट होते. मनाचा संबंध हा व्यक्तीच्या मेंदूशी असतो. मेंदूचे कार्य बंद पडले की मनाचे कार्य बंद पडते." इ.स.पूर्व ६ व्या शतकात गौतम बुद्धाने मनाला केंद्रस्थानी ठेवून उपदेश केला. विज्ञाननिष्ठ भूमिकेतून व्यक्तीच्या अंतर्बाह्य वास्तवाचा शोध घेतला. 'जे जे वाईट आहे, वाईटाशी संबंधित आहे आणि त्याच्या अधीन आहे ते मनातून उत्पन्न होते. जे जे चांगले आहे, चांगल्याशी संबंधित आहे आणि त्याच्या अधीन आहे, ते ते मनातूनच उत्पन्न होते." वरील सर्व मुळ आजच्या भारतीय संस्कृतीच्या स्वरूपामध्ये पहायला मिळते.

कुटुंबव्यवस्था:—

स्त्री—पुरुष हे मानवी रथाची दोन चाके आहे. हे विदित आहे. माणूस जसजसा उत्क्रांत होत गेला त्याप्रमाणे त्याच्या गरजा, आवश्यकता त्याच्या जाणिवेच्या पातळीवर येऊ लागल्या. माणसाने कष्ट करून कमवावे नि घरच्या स्त्रीने त्याचा विनियोग करून आपल्या कुटुंबासाठी खर्च करावे, रावावे. एकंदरीत बाहेरचं जग पुरुषांचं नि घरचं जग स्त्रीचं हेच समिकरण समाजाने रूढ केलं. अशा या मानवी मनावर उत्क्रांत काळापासून संस्कार होत गेले. १९ व्या

शतकात सिगमंड फ्रॉइडने मनाविषयी सैध्दांतिक स्वरूपाचे विचार मांडले. पुढे एरिकफोम, विल्यम शेल्डन, इरिकसन, कार्लयुंग, अल्फ्रेड, अँडलर यांनी फ्राईडचा विचार अधिक खोलात जाऊन स्पष्ट केला. उद्देश हाच की मानवाच्या वर्तनामागे मन आणि मनावरचे संस्कार कारणीभूत असतात हे समजून घेणे. हे संस्कार केंद्र मात्र माज कुठेतरी हरवल्यासारखे, सरकल्यासारखे दिसते.

घरगुती हिंसाचार: एक मानसशास्त्रीय दृष्टिकोन:—

आज आपण तीन पिढ्यांचे साक्षीदार आहोत. वर्तमान स्थितीचा विचार करता भारतात कोणत्याही व्यक्तीकडे माणूस म्हणून पाहीले जात नाही. ती बाई असो की पुरुष व्यवस्थेने दिलेल्या अहंगंड—न्युनगंडातूनच तो जगण्यचा प्रयत्न करतो आहे. भूतकालीन कुटुंबसंस्थेचे जेव्हा आपण अवलोकन करतो तेव्हा संयुक्त कुटुंब पध्दती अस्तित्वात होती. नात्यांची पवित्रता, भावनांची कदर, एकमेकांच्या सुखदुःखांची देवाणघेवाण, आदरसत्कार, मानसन्मान आदि मूल्य जोपासल्या जात होती. प्रत्येकाचे कर्तव्य ऊजागर होत होते. आज काळ बदलला. तसाही पितृकसत्ताक पध्दतीचा लाभलेला वरदहस्त! भरीसभर झालेल्या जीवनशैलीचा बदल, बालपणापासून 'स्त्री' म्हणून लादलेली बंधने, उपासतापास, व्रतवैकल्य, धार्मिक विधींची जोखडे फक्त स्त्रियांनीच सांभाळावी त्याचा परिणाम निसर्गाने दिलेली ही विधारक शक्ती कुचकामी खर्च झाली. स्त्री अबला झाली, परावलंबी झाली, तिचे अस्तित्वच हिरावल्या गेले; चांगल्या—वाईटांचा तिचा अधिकार हिरावला माणूस 'पुरुष' झाला.

वर्तमानात सावित्री—जोतिबांचा वसा घेऊन काही या बंधनातून बाहेर आल्या शिकून चांगल्या पदावर, सामाजिक कार्यात आरूढ झाल्यात हे होत असतांना मात्र पुरुषी अहंकार दुखावला. संधी मिळेल तिथे तो डंख तिला मारू लागला. त्यासाठी त्याचे 'घर' हे हक्काचे स्थान झाले. त्याची मनोवस्था, त्याचे विचार बदलते. तिचे व्यक्त होणेच त्याने सर्वप्रथम नाकारले. हे अमानवी म्हणून अनैसर्गिक आहे. आणि त्यातून एक मानवी विकृती जन्माला आली. घरी—बाहेरही स्त्री असुरक्षित होऊ लागली. आज आपण वर्तमानपत्रातून—प्रसारमाध्यमातून हे सर्व उघडया डोळ्यांनी बघतो.

निष्कर्ष:—

स्त्री—पुरुष समानता समाजामध्ये आणावयाची असेल तर स्त्रीला आदराचे स्थान दिले पाहिजे. आज प्रत्येक क्षेत्र तिने पादाक्रांत केले आहे. जीवन निकोप, समाज सुंदर बनवायाचा असेल तर हे अमानवीय कृत्यांचा आपण विरोध करायला पाहिजे. आपले चांगले संस्कार एका पिढीकडून संक्रमित होत असतात. शेवटी समाजालाही एक स्वास्थ असते नि त्यावरच कोणत्याही राष्ट्राची उभारणी असते. म्हणून भारतीय संस्कृतीचे पाईक म्हणून सर्वांचे हे उत्तरदायीत्व ठरते.

संदर्भ :—

१. मराठी साहित्य, समाज आणि संस्कृती १९८५— आनंद यादव
२. स्त्रियांचे मराठी कादंबरीतील स्त्रीमानस, जाने २०१५— संपा. गिरीश मोरे
३. बुद्ध आणि त्यांचा धम्म, २००६ प्र.८४

कौटुंबिक हिंसाचार : एक सामाजिक समस्या

प्रा. बळीराम वसंतराव पवार

समाजशास्त्र विभाग प्रमुख, महात्मा फुले महाविद्यालय किनगाव लातूर, महाराष्ट्र

भारतीय समाजाला लागलेली कीड म्हणजे महिलांवरती होणारे अत्याचार होय. कौटुंबिक हिंसाचार हा भारतीय समाजाला लागलेला कलंक आहे. भारतीय समाजाने राज्यघटनेच्या माध्यमांतून स्त्री आणि पुरुष समानता हे तत्व स्वीकारले आहे. तरी पण भारतामध्ये स्त्रियांना समानतेची वागणूक दिली जात नाही. भारतामध्ये अनेक सामाजिक समस्या आहेत. त्या समस्यांपैकी कौटुंबिक हिंसाचार ही महाभयंकर स्वरूपाची सामाजिक समस्या निर्माण झाली आहे. कौटुंबिक हिंसाचाराचे स्वरूप दिवसेंदिवस वाढत आहे.

भारतातील सर्व समस्यांचा विचार केला असता उत्तरप्रदेश ह्या राज्यात सर्वाधिक कौटुंबिक कौटुंबिक हिंसाचाराच्या घटना घडतात. २०१४ मध्ये ३१२५१ उत्तरप्रदेश, २७५७४ मध्यप्रदेश, २५८५९ महाराष्ट्र, २०५७६ आंध्रप्रदेश ह्या प्रमुख राज्यामध्ये कौटुंबिक अत्याचाराच्या घटनांचे प्रमाण जास्त स्वरूपाचे आहे. देशाचा विचार केला असता आजच्या आधुनिक काळात महिला ही कुटुंब, समाज व कार्यालयात सुरक्षित नसल्याचे दिसते, कारण महिलांवरती होणाऱ्या अत्याचारात दिवसेंदिवस वाढ होत आहे.

कौटुंबिक अत्याचाराची समस्या ही दिवसेंदिवस उग्र स्वरूपाची बनत चाललेली आहे. ह्या समस्याला भारतीय समाजात अस्तित्वात असलेली पितृसत्ताक कुटुंब पद्धती, समाजात अस्तित्वात असलेली हुंडा प्रथा, स्त्रियांचे आर्थिक परावलंबीत्व, समाजात वाढत जाणारी व्यसनाधिनता ह्या विविध कारणांमुळे कौटुंबिक हिंसाचाराचे प्रमाण वाढले आहे. समाजातील एक ज्वलंत सामाजिक समस्या म्हणून कौटुंबिक हिंसाचाराकडे पाहिले जाते.

१.१ कौटुंबिक हिंसाचाराची व्याख्या :

१. **वेबस्टर शब्दकोश** - कुटुंबातील किंवा घरातील एका व्यक्तीने दुसऱ्या व्यक्तीस शारीरिक दुखापत किंवा शारीरिक इजा करणे वा अशा स्वरूपाचे वर्तन पुन्हा पुन्हा करणे म्हणजे कौटुंबिक हिंसाचार होय.

२. **अॅन्थनी गिडीन्स** - कौटुंबिक हिंसाचार म्हणजे कुटुंबातील एका सदस्याने दुसऱ्या किंवा अनेक व्यक्तींच्या विरोधात केलेला शारीरिक दुरुपयोग होय.

२. उद्देश :

- २.१ कौटुंबिक हिंसाचाराच्या कारणांचा अभ्यास करणे.
- २.२ कौटुंबिक हिंसाचाराचे स्वरूप जाणून घेणे.
- २.३ कौटुंबिक हिंसाचाराचे परिणाम अभ्यासणे.
- २.४ कौटुंबिक हिंसाचाराचे निर्मुलनासाठी भारतीय दंड संहितेचा अभ्यास करणे.

३. गृहीत कृत्ये :

- ३.१ समाजात कौटुंबिक हिंसाचाराचे प्रमाण वाढले आहे.
- ३.२ पितृसत्ताक कुटुंबपद्धतीमध्येच कौटुंबिक हिंसाचाराच्या घटना वाढू लागल्या आहेत.
- ३.३ कौटुंबिक हिंसाचारामुळे समाजात अनेक समस्या निर्माण झाल्या आहेत.
- ३.४ कौटुंबिक हिंसाचाराच्या निर्मुलनासाठी कायद्याची निर्मिती करण्यात आली आहे.

४. संशोधन पद्धती :

प्रस्तुत संशोधन लेखात भारतीय समाजात वाढत चाललेल्या कौटुंबिक हिंसाचार या सामाजिक समस्यावरती लिखाण करण्यात आले आहे. तथ्य संकलनासाठी प्राथमिक व द्वितीय तथ्य संकलन तंत्राचा उपयोग करण्यात आला आहे. निरीक्षण, मुलाखत व द्वितीय तथ्य संकलनासाठीचे तंत्र उपयोग करण्यात आलेले आहेत. शासकीय दस्तऐवज, कागदपत्रे, ग्रंथ इत्यादी साधनांचा उपयोग तथ्य संकलन करण्यासाठी केला आहे.

५. कौटुंबिक हिंसाचाराची कारणे :

१. भारतीय समाजामध्ये अस्तित्वात असलेली पितृसत्ताक कुटुंब पद्धती ही कौटुंबिक हिंसाचाराला कारणीभूत आहे.

२. स्त्रियांचे परावलंबी जीवन हे देखील कौटुंबिक हिंसाचाराचे कारण आहे.

३. समाजात वाढत जाणारे व्यसनाधिनतेचे प्रमाण हे देखील कौटुंबिक हिंसाचाराचे कारण आहे.

४. वंशवादाची परंपरा ह्यामुळेही कौटुंबिक हिंसाचाराचे प्रमाण वाढले आहे.

५. लैंगिक आसक्ती ह्यामुळेही समाजात कौटुंबिक हिंसाचाराच्या घटनेत वाढ झाली आहे.

६. स्त्रियांच्या चारित्र्याविषयी संशय घेण्याची प्रवृत्ती समाजात वाढल्यामुळेही कौटुंबिक हिंसाचार वाढू लागला आहे.

६. कौटुंबिक हिंसाचाराचे प्रकार :

भारतामध्ये राहणाऱ्या सर्व समाजामध्ये कौटुंबिक अत्याचाराच्या घटना कमी अधिक प्रमाणात घडत आहेत. स्त्रियांवरती केला जाणारा अत्याचार हा विभिन्न स्वरूपाचा आहे. स्त्रियांवर शारीरिक, मानसिक, आर्थिक स्वरूपाचा अत्याचार केला जातो. देशामध्ये कौटुंबिक हिंसाचाराच्या घटनादिवसेन्दिवस वाढत आहेत. शारीरिक हिंसाचारात मारहाण करणे, उपाशी ठेवणे, अधिक कठोर व कष्टाची कामे करून घेणे, विडी-सिगारेटचे चटके देणे, लाथा-बुक्क्यांचा मार देणे ह्यावरच थांबले जात नाही तर वेळप्रसंगी जीवंत जाळून मारले जाते. अशा हुंडाबळीच्या घटना प्रति तीन मिनीटाला एक होत आहेत.

स्त्रियांच्या शारीरिक त्रासावरच थांबले जात नाही तर त्यांना मानसिक त्रास देखील दिला जातो. शिव्या देणे, उतरून बोलणे, टोचून बोलणे, आईवडिलांचा सार्वजनिक ठिकाणी अपमान करणे अशा स्वरूपाचा मानसिक त्रास दिला जातो. या अशाच शारीरिक व मानसिक त्रासातून मुक्तता मिळविण्यासाठी स्त्री ही आत्महत्या करते. हे प्रमाण दिवसेन्दिवस वाढत चालले आहे.

लैंगिक स्वरूपाचाही छळ केला जातो. स्त्रियांच्या मनाविरोधी लैंगिक कृत्ये केले जाते. तिला लैंगिकतेची मागणी दुसऱ्यासाठी देखील केली जाते. अशा घटना दिवसेन्दिवस वाढत चाललेल्या आहेत. देशामध्ये दरवर्षी ६००० हुंडाबळीच्या घटना घडतात. स्त्रियांवर आर्थिक स्वरूपाचेही अत्याचार केले जातात. त्यांना शिक्षण, नोकरी, दवाखाना ह्यासाठी पैसे दिले जात नाहीत. नोकरी केली तरी पगार खर्चण्याचा अधिकार नसतो. अशा स्वरूपाचे कौटुंबिक अत्याचार होत आहेत.

७. कौटुंबिक हिंसाचार प्रतिबंध कायदा — २००५ :

भारतामध्ये महिलांवरती होणाऱ्या अत्याचाराच्या विरोधात अनेक कायदे करण्यात आले.

हुंडा प्रतिबंधक कायदा १९६१, स्त्रियांचे अशिल्ल प्रदर्शन विरोधी कायदा १९८६, घटस्फोट कायदा १८६९ अशा विविध स्वरूपाचे कायदे करण्यात आले. तरी देखील महिलांवर होणारे अत्याचार कमी झाले नाहीत. त्यामुळे भारतामध्ये कौटुंबिक हिंसाचार प्रतिबंध कायदा हा २००५ मध्ये करण्यात आला. हा कायदा २६ ऑक्टोबर २००६ पासून लागू करण्यात आला. महिला

संरक्षण कायदा २००५ ह्या कायद्यामुळे महिलांना संरक्षण देण्यात आले. ह्या कायद्यातील प्रकरण २ कलम ०३ नुसार स्त्रियांचा प्रत्यक्ष छळ, मारहाण, धमकी, शिवीगाळ, लैंगिक शोषण, शाब्दिक छळ, भावनात्मक छळ, मानसिक वा आर्थिक छळ ह्या सर्वांचा समावेश कायद्यात करण्यात आल्यामुळे असे कृत्य करणारा व्यक्ती हा कायदेशीर गुन्हेगार ठरतो. तसेच ह्या कायद्याने हुंडा मागणे, नातेवाईकाकडून छळ होत असेल तर ते देखील गुन्हेगार समजले जातात. विवाहाच्या बंधनातून निर्माण झालेले सर्व नातेवाईक ह्या कायद्याअंतर्गत येतात. त्यामुळे ह्या कायद्याचा परिणाम समाजावरती होऊन कौटुंबिक हिंसाचाराच्या घटना कमी होत आहेत.

प्रस्तुत संशोधनामध्ये कौटुंबिक हिंसाचार, त्याचा अर्थ, कौटुंबिक हिंसाचारास जबाबदार असणारे घटक ह्याचा देखील अभ्यास करण्यात आला आहे. कौटुंबिक हिंसाचाराचे स्वरूप कशा स्वरूपाचे आहे हे देखील मांडण्यात आले आहे. कौटुंबिक हिंसाचार कमी करण्यासाठी कौटुंबिक हिंसाचार संरक्षण कायदा २००५ ह्यातील तरतुदी मांडण्यात आल्या आहेत. ह्या कायद्यामुळे कौटुंबिक हिंसाचाराचे प्रमाण कमी होत आहे.

संदर्भ :

१. रविंद्रनाथ मुखर्जी, भारतीय सामाजिक समस्यांये, विवके प्रकाशन, नवी दिल्ली, १९७६.
२. राम आहुजा, सामाजिक समस्यांये, रावत पब्लिकेशन, जयपूर, २००६.
३. डॉ. दिपक धारवाडकर, भारतीय समाज समकालीन समस्या, रुद्राणी पब्लिकेशन हाऊस, भोकर, १ मे २०१७.
४. डॉ. शुभांगी गोटे, महिला सबलीकरण, वरद पब्लिकेशन, औरंगाबाद, २००६.
५. राष्ट्रीय गुन्हे नोंद विभाग प्रसिद्ध सांख्यिकी, २०१४
६. दै. वृत्तपत्रे, इंटरनेट इ.

नियतकालिके: बुद्धिजीवी समाजाची आवश्यकता

डॉ. पल्लवी साहेबराव काळे

ग्रंथपाल अँड.विठ्ठलराव बनपूरकर मेमोरीयल कला व वाणिज्य माहाविद्यालय
मालेवाडा ता.कुरखेडा जिल्हा.गडचिरोली

सांराश:

आज संगणक,इंटरनेट व संवाद तंत्रज्ञान यात वेगाने प्रगती होत आहे. याचे ज्ञान घेण्यासाठी सर्वजण लहान व थोर उत्सुक आहेत व नवनवीन तंत्रज्ञान प्रचंड वेगाने झोप घेत आहे. दैनंदिन जीवनात वावर करताना निरनिराळी सॉफ्टवेअर व त्यांच्या आज्ञावली माहिती प्रणाली यांचे ज्ञान देखील अवगत असणे गरजेचे झाले आहे. आरक्षण करायला, बँकेमध्ये किंवा इतर कार्यालयातील व्यक्ती संगणकासमोर बसून कसे व काय करित आहेत याची आपल्याला जाणीव असणे अगत्याचे झाले आहे. ही नव्या युगाची हाक आहे. कारण आता दैनंदिन व्यवहारात देखील क्रेडिट कार्ड्स, डेबिट कार्ड्स, एटीएम वगैरे ई-बँकींग, ई-कॉमर्स, ई-लर्निंग (अध्ययन) हे शब्द सर्रास वापरले जातात. २१ व्या शतकात माहिती परिस्फोट झाला. प्राथमिक प्रलेखातील नियतकालिके प्रलेख महत्वाचा आहे.विशेष माहिती विभाग हे संगणकीय जाळे, वर्ल्ड वाईड वेब, ई-जर्नल्स, ई-मेल इत्यादी गोष्टींना नेहमीच्या ऑन लाईन माहिती संच व सीडी रॉम यांच्याशी जोडलेले आहे. ई-प्रकाशने ही एक प्रकारची प्रकाशन प्रक्रिया आहे. यामध्ये हस्तलिखित किंवा स्वरचित मूळ प्रत, इलेक्ट्रॉनिक स्वरूपात म्हणजे संगणकाचीच स्वरूपात तयार करून प्रकाशनार्थ ई-मेलच्या माध्यमाद्वारे पाठविणे, संगणकावरच त्याचे संपादन करून मुद्रित करून संगणकांच्या जाळ्यातून वितरीत करणे या सर्व क्रियांचा समावेश होतो. म्हणजेच इलेक्ट्रॉनिक माध्यमांच्या विविध टप्प्यातून त्यांत समाविष्ट असलेल्या माहितीचे वितरण करणे हे होय. संगणकीय संप्रेषणाचे जाळे देखील अशा प्रकारचे ई-नियतकालिका प्रकाशित करते. यांत्रिक तंत्रज्ञानामुळे या प्रकाशन व्यवसायात मोठी क्रांती झाली आहे. एकाच तबकडीवर बरेच ई-नियतकालिका समाविष्ट करता येतात. आंतरजाळ्यामुळे हवे ते ई-तबकडीवर प्रतिरूपात घेता येतात. ई-नियतकालिकांसाठी कागदाची आवश्यकता नसते.संगणकावर टंकलिखित केलेले असते. त्यामुळे कागदाची बचत होते. घनकचराची बचत होते. सर्वात महत्वाची गोष्ट म्हणजे इलेक्ट्रॉनिक आधारित विविध माहिती स्रोत निर्माण होत असून त्यांचा उपयोग करून घेण्याचे कौशल्य आत्मसात केले की ज्ञानाचा प्रचंड खजिना आपल्यासाठी उघडतो. म्हणूनच

‘जी व्यक्ती नाही ई-ज्ञानी
ती समजावी अ-ज्ञानी’

नियतकालिकाचा उदय व प्रगती:

इ.स.१६६५ सालापासून विज्ञान तंत्रज्ञान विषयांवरील विद्वत प्रचूर नियतकालिके प्रसिद्ध होण्यास सुरुवात झाली. त्यापैकी एकाच नियतकालिकाचे नाव होते ‘फिलॉसॉफिकल ट्रान्सझॅक्शनस् ऑफ रॉयल सोसायटी’ व पॅरिसमध्ये प्रसिद्ध होणाऱ्या नियतकालिकाचे नाव Le Journal Des Scauents. पहिले नियतकालिक लंडन येथील रॉयल सोसायटीने प्रसिद्ध केले. या नियतकालिकाचे वैशिष्ट्य म्हणजे हे नियतकालिक आज देखील अव्याहतपणे प्रसिद्ध होत आहे! इ.स.१६६५ साली वैज्ञानिक नियतकालिकांचे प्रकाशन चालू झाले व द्रुतगतीने त्यांची संख्या वाढू लागली.

प्रकाशन साल	नियतकालिकांची संख्या
इ.स.१८००	१००
इ.स.१८५०	१,०००
इ.स.१९००	१०,०००
इ.स.१९६०	५५,०००

या ५५००० नियतकालिकांमध्ये १२,५०००,००० संशोधन लेखांचा अंतर्भाव होता. व्हेग्टबर्ग यांनी १९६२ सालीच एक आढावा घेतला होता त्यावेळी या लेखांची संख्या ६०,०००,००० इतकी झाली होती!

‘नेचर’ नावाच्या मासिकाने ४ नोव्हेंबर १८६९ साली प्रसिद्ध झालेल्या अंकात वैज्ञानिक नियतकालिकांची भूमिका चांगल्या तऱ्हेने स्पष्ट केली आहे. त्यानुसार, ‘वैज्ञानिकांनी केलेल्या शास्त्रीय दाव्यांना सामाजिक जीवन व शैक्षणिक क्षेत्रात मान्यता मिळावी हा प्रमुख उद्देश असून आपल्या क्षेत्रात केलेल्या प्रगतीबद्दल इतर वैज्ञानिकांना माहिती वितरित करून विविध वैज्ञानिक प्रश्नांची उकल होण्याच्या विचार विनिमय होण्याचे एक माध्यम, हा दुसरा उद्देश होता. हे दोन उद्देश समोर ठेवून ‘नेचर’ या नियतकालिकाचे प्रकाशन सुरु झाले. यानंतर इ.स.२००१ मध्ये प्रसिद्ध झालेल्या अलरिच इंटरनॅशनल पिरिओडिकल्स डिरेक्टरीमध्ये जगभरात प्रसिद्ध होणाऱ्या ९,६,०००० नियतकालिकांचा अंतर्भाव आढळतो. अर्थात या डिरेक्टरीमध्ये परिषदांचे वत्तांत, वार्षिक आढावे यांचा पण समावेश होता.

ई—नियतकालिकांची व्याख्या:

‘लायब्ररी ऑफ दि युनिव्हर्सिटी ऑफ ग्लासगोने’ ई—नियतकालिकांची व्याख्या सांगितली आहे. इंटरनेटवर उपलब्ध असणाऱ्या कोणत्याही नियतकालिकाला ई—नियतकालिका असे ढोबळ मानाने म्हणता येईल. ‘मॅकमिलन गेल’ यांच्या मते, ‘बिटेनेट किंवा इंटरनेट सारख्या इलेक्ट्रॉनिक नेटवर्कस द्वारा आंतरराष्ट्रीय तसेच राष्ट्रीय पातळीवर निर्मिती, प्रकाशित व वितरित झालेली कोणत्याही कालिका म्हणजे ई नियतकालिके’ होत. काही नियतकालिके इलेक्ट्रॉनिक शिवाय मुद्रित स्वरूपात निघतात. काही ई—नियतकालिके सर्वांना मुक्तपणे उपलब्ध असतात तर काही नियतकालिके आपल्याला उपलब्ध होण्यासाठी काही शुल्क भरावे लागते. काही ई नियतकालिके मान्यवर प्रकाशन संस्थांतर्फे प्रकाशित होतात. तर काही नियतकालिके शैक्षणिक संस्था द्वारा प्रसिद्ध होतात.

निवडक ई—नियतकालिका:

e-literacy हे ई—नियतकालिकांमधील महत्वाचे नियतकालिक आहे. ते ई लिटरसी ई—साक्षरतेसंबंधीच आहे हे त्याचे वैशिष्ट्य.

याशिवाय नॅशनल इंस्टिट्यूट फॉर सायन्य कम्युनिकेशन अँड इन्फर्मेसन रिसोर्सेस या दिल्ली येथील संस्थेच्या प्रयत्नांमुळे एलसेव्हिएर, स्पिंगर, अमेरिकन केमिकल सोसायटी, ऑक्सफोर्ड युनिव्हर्सिटी प्रेस, वगैरे १३ आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील ई नियतकालिके या स्वरूपात उपलब्ध झाली आहेत.

केवळ इलेक्ट्रॉनिक स्वरूपात असणारी काही नियतकालिके:

- 1) Journal of Universal Computer Science.
- 2) Electronics Letters Online.
- 3) Online Journal of Knowledge synthesis in Nursing.
- 4) Current Clinical Trials.

भारतातील ई नियतकालिके:

- 1) Current Science, Bangalore.

- 2) Indian Journal of Medical Research.
- 3) Indian Journal of Clinical Bio-Chemistry.
- 4) Journal of Indian Academy of Clinical Medicine.

नियतकालिकांची भारतीय सहभागी मंडळे:

- १) फोरसा सहभागी मंडळ
- २) सी.एस.आय.आर. कन्सोर्टियम
- ३) इन्डेस्ट कन्सोर्टियम
- ४) यूजिसी इन्फोनेट कन्सोर्टियम

ई — नियतकालिका संशोधनाचे निर्णय जलद गतिने प्रसारित करतात. ही नियतकालिका माहितीचे प्रसारण पद्धतशीर रीतीने करतात. संशोधनाचे निर्णय मांडण्याच्या नवीन नवीन पद्धती ही नियतकालिके निर्माण करतात. बहुप्रसार माध्यमे, हायपरटेक्स्ट वगैरे गोष्टी यामागे कारणीभूत असतात. उपयोजक व लेखावरील टीका, दुवा साधण्याचा प्रयत्न ही यांत्रिकी नियतकालिके करतात. ही नियतकालिके कमी खर्चात उपयोजक व लेख यांचा संबंध जुळवून आणतात. तसेच ती संप्रेषणाची गोष्ट व प्रकाशनाची गती यांची योग्य सांगड घालतात.

म्हणूनच, ई — नियतकालिके, एक बौद्धिक समाजाची आवश्यक बाब आहे.

संदर्भ ग्रंथ:

- १) भट, शरद गो. इलेक्ट्रॉनिक माहिती साधने, १ली आवृत्ती, अशोक पिंपळापुरे, महाल नागपूर, डिसेंबर २००८
- २) थोरात, लक्ष्मण ग्रंथालय माहितीशास्त्र वस्तुनिष्ठ / वर्णनात्मक अभ्यास, १ली आवृत्ती, डायमंड पब्लिकेशन २००७

महिलांच्या संदर्भात कौटुंबिक हिंसाचार आणि भारतीय कायदे**प्रा. रिता प्रेमदास खोब्रागडे**

गृहअर्थशास्त्र विभाग एस. चन्द्रा महिला महाविद्यालय सडक अर्जुनी जि. गोंदिया

प्रस्तावना :-

मनुष्य हा समाजशील प्राणी आहे. म्हणून मनुष्याला जन्मापासून तर मरणापर्यंत कुटुंबात राहून आपला विकास करावा लागतो. कुटुंबातच व्यक्तीचे पालन पोषण संरक्षण शिक्षण आणि इतर बाबतीत विकास होतो. त्यामुळे या कुटुंब व्यवस्थेचे निर्माता म्हणून स्त्री आणि पुरुष हे घटक महत्वाचे आहे. या घटकात पुरुष घटक स्त्रि पेशा स्वच्छंदी आणि मुक्त आहे. पण दुसरा घटक म्हणजे स्त्री पुरुषांच्या तुलनेत मुक्त नाही. अगदी भारतीय संस्कृतीने स्त्रियांना देवीची उपमा दिली आहे. परंतु व्यवहारात अगदी वेगवेगळे आहे. सामाजिक व्यवहारात स्त्रियांवर जागोजागी अन्याय अत्याचार करून तिला लाचार केले जाते.

भारताच्या स्वातंत्र्याला ७० पेशा जास्त वर्षे पूर्ण झालेली आहे. या दरम्यान भारताने विज्ञानतंत्रज्ञानाच्या जोरावर अनेक क्षेत्रात नेत्रदिपक प्रगती केलेली आहे. पण या प्रगती बरोबर स्त्रीयाचे हिताचे संरक्षण करण्यात आम्ही मागे आहोत. स्त्रीच्या दृष्टीने सर्वात जास्त सुरक्षित समजल्या जाणाऱ्या कुटुंबात म्हणजेच स्वतःच्या घरात तिला शारीरिक व मानसिक पिडा दिली जाते. जन्मतःच स्त्रिला आपले आई वडील व भावाच्या बंधनात राहावे लागते. तर लग्नानंतर पती व सासरकडील मंडळींच्या दडपणात तिला आपले जिवन जगावे लागते. अलीकडच्या काळात घर व कुटुंब स्त्रीच्या सुरक्षिततेसाठी अधिक सुरक्षित समजले जाते. पण याच कुटुंबात स्त्रिला आपल्या पतीकडून यातना दिल्या जातात. माहेर कडून जास्तीचे पैसे मागून आणण्यासाठी शारीरिक मानसिक त्रास दिला जातो. सासर कडील मंडळी तिच्या पतीच्या माध्यमातून तिचे शोषण करतात. तिला घरातील अधिक कामे करायला सांगतात. तिला साधे जेवन वेळेवर दिले जात नाही. तिच्या आरोग्याकडे दुर्लक्ष केले जाते. आजारपणात वेळेवर वैद्यकीय मदत व औषधाची मदत केली जात नाही. अशा प्रकारे स्त्रीचा छळ केला जातो. हि स्थिती आजची नाही. अगदी प्राचिन काळापासून स्त्रिया सामाजिक व कौटुंबिक अन्यायाच्या बळी ठरल्या आहेत. पारंपारीक भारतीय समाजात तर स्त्रियांना अनेक हक्कापासून वंचित ठेवण्यात आले आहे. इतकेच नव्हेतर स्त्री पुरुषांच्या मार्गातील अडचन समजली जाते. हि परिस्थिती भारतातच होती असे नाही. जगातील इतर देशात स्त्रियांची अवस्था यापेक्षा फारशी वेगळी नव्हती. विशेषतः दुस-या महायुद्धानंतरच्या काळात स्त्रियांवरील सामाजिक व धार्मीक निर्बंध ढिले होत गेले. त्यांना सामाजिक जीवनात पूर्वीपेक्षा अधिक स्वतंत्र मिळू लागले. दुसऱ्या महायुद्धाच्या दरम्यान युरोपीय समाजात निर्माण झालेल्या विशीष्ट परीस्थितीमुळे स्त्रियांना अर्थजनासाठी घराच्या चार भिंतीच्या बाहेर पडणे भाग पडले यातून त्यांना थोडेफार आर्थिक स्वावलंबन लाभले

१. स्त्रियांवरील अत्याचार :-

भारतीय समाजात स्त्रियांचे स्थान निम्न दर्जाचे आहे. भारतात पुरुष प्रदान संस्कृती असल्यामुळे पुरुषांचे स्थान श्रेष्ठ आहे. त्यामुळे स्त्रियावर विविध प्रकारचे अत्याचार केले जातात. या अत्याचाराची व्याप्ती अधिक आहे. अनेक रूपाने स्त्रियावर अत्याचार घडतात. जसे मानसिक व शारीरिक स्वरूपाचे आहेत. तसेच वैयक्तीक, कौटुंबिक व सामाजिक स्वरूपाचे आहेत. तिला वेळेवर औषधोपचार न करणे तिच्यासमोर तिच्या मुलांना मारहान करणे, तिला मानसिक यातना देणे

इत्यादी मार्गाचा अवलंब केला जातो. कौटुंबिक अत्याचाराच्या बळी ढरत असलेल्या स्त्रिया वेगवेगळ्या गटातील असतात. अगदी नव्याने लग्न झालेल्या तरुणीपासून ते तीन — चार मुलांची माता असलेल्या प्रौढ वयाच्या स्त्रियापर्यंत सर्वच वयोगटातील स्त्रियांना अशा प्रकारच्या कौटुंबिक अत्याचाराला तोंड द्यावे लागत असल्याचे दिसून येते.

२. स्त्रियांवर होणाऱ्या अत्याचाराचे प्रकार :-

स्त्रियांना भारतीय परंपरेने पद्धतीने कनिष्ठ स्थान दिलेले आहे. त्यामुळे स्त्रिला फक्त उपभोगाची वस्तु समजली जाते. म्हणून स्त्रिला १. पतीकडून पत्नीला होणारी मारहाण २. पत्नीचा केला जाणारा शारीरिक व मानसिक छळ ३. नवविवाहित तरुणीचा हुड्यांसाठी छळ यातून घडणारे ४. हुंडाबळी ५. स्त्रियांचे अपहरण ६. बलात्कार ७. विनयभंग ८. लैंगिक छळ ९. अनैतिक कामात स्त्रियांना ढकलण्यासाठी त्यांचा केली जाणारा व्यापार १०. कामाच्या किंवा नौकरीच्या ठिकाणी होणारे स्त्रियांचे लैंगिक शोषण हे स्त्रियांवरील अत्याचाराचे काही ढळक प्रकार आपणास सांगता येतात.

३. सर्वच स्तरातील अत्याचाराच्या स्त्रिया बळी :-

प्रबोधन युगाच्या काळात सुध्दा स्त्रियांवरील अत्याचार थांबला आहे. असे म्हणता येण्यासारखे नाही. गरीब कुटुंबात स्त्रियांचा छळ केला जातो. पण समाजाच्या कनिष्ठ स्तरातील स्त्रियांवर मोठ्या प्रमाणात अत्याचार होतात. तसेच श्रीमंत वर्गातील कुटुंबात व समाजाच्या वरीष्ठ स्तरात सुध्दा स्त्रीया पूर्ण सुरक्षित नाहीत. यावरून समाजाच्या सर्व स्तरातील स्त्रिया अत्याचाराच्या बळी ठरलेल्या आहेत.

४. स्त्रि संदर्भात होणारा कौटुंबिक अत्याचार :-

स्त्रियांवर सामान्यपणे सामाजिक अत्याचार होतात आज आपण स्त्रियांसाठी अधिक सुरक्षित म्हणून कुटुंबाकडे पाहतो. पण याच कुटुंबात स्त्रियांवर अत्याचार होतात यामध्ये प्रामुख्याने स्त्रिला उपाशि पोरी ढेवणे, अर्धपोटी ढेवणे, अर्धपोटी पोटी तिला पुरेशा कपडालत्ता न पुरविणे तिला तिच्या शारीरिक क्षमतेहून अधिक श्रम करण्यास भाग पाडणे.

५. स्त्रियांच्या अत्याचाराला निर्बंध करण्यासाठी भारतीय कायदे :-

स्वातंत्र्य काळापासून कोणत्याना कोणत्या तरी प्रकारे स्त्रिया अत्याचाराला बळी पडण्याचे प्रमाण बऱ्याच स्वरूपात होते. ते कमी करण्यासाठी स्वातंत्र्यानंतर काळात भारत सरकारने महिलांनी सुरक्षित व सन्मानपूर्वक जिवन जगावे या त्याचे कल्याण व्हावे आणि त्यांच्या हक्काचे रक्षण करण्यासाठी अनेक महत्वाचे कायदे समंत केले आहे. त्यापैकी काही प्रमुख कायदे पुढील प्रमाणे आहेत.

१. अनैतिक व्यापार प्रतिबंध कायदा १९५६
२. मातृत्व लाभ कायदा १९६१
३. हुंडाबंदी कायदा १९६१ (सन १४८६ च्या दुरुस्तसिह)
४. स्त्रियांचे असव्य प्रदर्शन प्रतिबंध कायदा १९८६
५. सतीप्रथा प्रतिबंध कायदा १९८७
६. राष्ट्रीय महिला आयोग कायदा १९९०
७. कौटुंबिक हिंसेपासून स्त्रियांचे सरक्षण कायदा २००५
८. बालविवाह बंदी कायदा २००६

महिलांवरील अत्याचार कमी करण्यासाठी या कायद्याखेरीज अनेक कायदे महिला हक्क रक्षणासाठी करण्यात आलेले आहेत. हिंदु विवाह कायदा, हिंदु वारसाहक्क कायदा, कुटुंब न्यायालयात कायदा, इत्यादी कामागार विषयक महिलांचे हित रक्षणासाठी कायदा.

निष्कर्ष :-

संविधानिक व्यवस्था व कायदे शासन पध्दतीमुळे आधुनिक महिला विविध पदावर येवुन पोहचल्या आहेत. तरीही महिलांवरील अत्याचार पाहीजे तेवढ्या प्रमाणात कमी झालेले नाही. त्यासाठी आपल्याला खालील उपाययोजना करणे आवश्यक आहे.

१. महिलांना कायद्यांचे प्रशिक्षण द्यावे
२. आर्थिक दृष्ट्या महिलांना निर्भर बनविणे
३. स्वतःचे संरक्षण करण्याचे प्रशिक्षण देणे
४. महिलांना राजकीय सत्तेत आरक्षणाची तरतुद करणे
५. महिलांना मोफत उच्च शिक्षणाची मोफत व्यवस्था करावी.

संदर्भ :-

१. मासिक जुलाई २०१४	—	सामाजिक न्याय संदेश दिल्ली प्रकाशन
२. भारतीय शासन आणि राजकारण	—	डॉ. आप्पाराव जाधव
३. मानवी हक्क आणि सामाजिक न्याय	—	प्रा.पी.के. कुलकर्णी

मानवी हक्क आणि घरगुती हिंसा व प्रसारमाध्यमे

प्रा.डॉ.नितीन दादाराव गौरखेडे

स्व.वसंतराव कोल्हटकर कला महाविद्यालय, रोहणा

लोकशाहीच्या उदयानंतर क्रमशः मानवाला विविध हक्क प्राप्त झाले. पुरुषांच्या तुलनेत बरोबरीने संख्या असणाऱ्या भारतीय समाजातील स्त्रियांनाही मानवाधिकाराच्या जाहिरनाम्यानुसार समानतेच्या तत्वावर विकासाच्या दृष्टीने विशेष अधिकार प्राप्त झालेत. जागतिकीकरणामुळे मानवाने सर्व जग आपल्याजवळ आणले. “न भुतो न भविष्यती” असा चमत्कारच माणसाने आपल्या विवेकी व कल्पक बुद्धीद्वारे केलेला आहे. या चमत्कारात स्त्रियांच्या कर्तृत्वाचा फार मोठा वाटा आहे. जागतिकीकरणाच्या या काळात संविधानानुसार स्वातंत्र्य, समता, बंधुता, न्याय तसेच मानवाधिकाराद्वारे प्राप्त झालेले विशेष स्त्री सुरक्षा अधिकार स्त्रियांना प्राप्त असतांनाही तसेच पुरुषांच्या बरोबरीने समाज विकासात सहभाग असूनही भारतात स्त्रियांच्या मानवी हक्काची पायमल्ली होत असल्याचे पदोपदी जाणवते.

मानवी हक्क आयोगाच्या स्थापनेचा उद्देश सर्व माणसांना त्यांच्या सर्व हक्काची जाणीव असावी आणि त्यांच्या हक्कांची पिळवणूक होवू नये व त्यावर नियंत्रण प्रस्थापित व्हावे या उद्देशाने प्रसारमाध्यमांनी आपली भूमिका पार पाडावी. मानवी हक्कांच्या संरक्षणात वृत्तपत्र आणि इतर प्रसारमाध्यमांची भूमिका अत्यंत जबाबदारीची असून मानवाधिकार आणि प्रसारमाध्यमे यांचे मानवी सुरक्षेसाठी अतुट नाते असावे यादृष्टीने त्याकडे पाहिले जाते. मानवाधिकार हा लोकशाही राष्ट्रांचा आत्मा मानल्या जातो. कारण लोकशाहीमध्ये व्यक्तीस्वातंत्र्य व अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याला अनन्यसाधारण महत्व आहे. राजकीय व्यवस्थेमध्ये विधी संस्था, कार्यपालिका आणि न्यायसंस्था या तीन संस्थांशिवाय ‘प्रसारमाध्यमे’ ही चौथी संस्था म्हणून कार्यरत असते. लोकशाही राष्ट्रात मानवी हक्कांचे जतन करण्याची भूमिका आवश्यक असते.

इतर देशांच्या दृष्टीने या चारही संस्थांचा विचार केल्यास प्रगत देशांनी संविधानानुसार दिलेल्या सर्व मुलभूत हक्कांचा मुल्य तत्वावर स्विकार केलेला आहे. भारतात चौथा स्तंभ असणाऱ्या महत्वपूर्ण अशा या घटकाने स्त्रियांच्या बाबतीत मुल्यांकडे पूर्णतः दुर्लक्ष करून प्रसारमाध्यमाचा उपयोग केवळ पैसा कमविणे असा केल्यामुळे स्वतःची जबाबदारी विसरून मनोरंजन आणि तेही स्त्री केंद्रीत यावरच भर दिला जात असल्याचे दृष्टीस पडते. यामुळे स्त्रियांच्या मानवाधिकाराचे हनन होत असल्याची जाणीव होते.

स्त्रियांच्या मानवी अधिकारांच्या घोषणेनंतरही सद्यपरिस्थितीत स्त्रियांची मानहानी, त्यांच्यावर होणारे अत्याचार, बलात्कार त्यांची विक्री, त्यांना जिवंत जाळण्याचे प्रकार सुरूच आहेत. अविकसित देशांमध्ये आजही स्त्री आणि पुरुषांसाठी वेगवेगळे कायदे आहेत. म्हणजेच स्त्री पुरुषांमधील असमानता ही तेथे आजही जोपासली जात आहे.

प्राचीन काळापासून भारतात मानवी जीवन जोपासण्यात स्त्रीने महत्वपूर्ण भूमिका बजावली आहे. नवसृष्टी, नवजीवन निर्माण करणारी, समता व ममतेचा मुलस्रोत असलेली, प्रतिभावंत, विदुषी अशी स्त्रीची अनेक रूपे आढळतात. एकीकडे स्त्रिया स्वतःचा विकास करण्यासाठी मार्गक्रमण करतांनाच आपली योग्य प्रतिष्ठा समाजात निर्माण व्हावी या दृष्टीने प्रयत्नशील आहेत त्यासाठी त्यांना अनेक गोष्टींचा सामना करावा लागत असतांनाच दुसरीकडे मात्र मुळात अपवाद सोडल्यास व अनेक स्त्रिया या सोशिक, सहनशील, अन्याय सहन करणाऱ्या असून अपराध्याला माफ करण्यासाठीच त्यांचा जन्म आहे. अशाप्रकारची स्त्री पात्रे कौटुंबिक मालिकांमधून रंगविली

जात आहे. तसेच स्त्री ही दुर्बल, निस्तेज, कळसुत्री बाहुले आहे. हे दर्शविण्याचा प्रयत्न केल्या जात आहे. आज सर्वच क्षेत्रात स्त्रिया आघाडीवर आहेत. मानवाधिकार आयोगाद्वारे आपल्यावरील अन्याय दुर होईल व आपल्याला स्वातंत्र्य, समता, बंधुत्वाचा अधिकार मिळेल या आशेने स्त्रिया आयोगाकडे व शासनाकडे पहात आहेत. मात्र हुंडाबळी, अत्याचार, बलात्कार, शोषण, भ्रूणहत्या स्त्री समस्याकडे सरकारद्वारे नियंत्रणाचे प्रयत्न पाहिजे त्या प्रमाणात झालेले दिसत नाही. प्रसारमाध्यमांवरही शासन स्वार्थी भावनेतून अंमल करतांना दिसून येते. अशावेळी शासन आणि प्रसारमाध्यमे हे या स्पर्धात्मक युगात स्वार्थी दृष्टीने हात मिळवणी करत कार्य करतांना दिसतात. अशाप्रकारचे एक दुसऱ्याचे परस्पर हितसंबंध गुंतलेले असल्यामुळे सत्य कथनाऐवजी, सत्य प्रदर्शनाऐवजी अर्धसत्यच लोकांसमोर मांडले जाते. अशावेळी प्रश्न असा निर्माण होतो की, मानवी मूल्यांची स्त्री, मूल्यांची जपणूक करण्यात प्रसारमाध्यमे कितपत प्रामाणिक व उपयुक्त ठरतात? तेव्हा सामान्य लोकांचा या माध्यमाकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन बदलतो व संशयाची भावना लोकांमध्ये निर्माण होते. आज बहुतांश वृत्तपत्रे कोणत्या ना कोणत्या राजकीय विचारप्रणालीशी बांधिल असतात आणि त्यावर राजकीय नेतृत्वाचे वर्चस्व असते.

दुरदर्शनच्या बाबतीतही हीच स्थिती आहे. अशा परिस्थितीत विशिष्ट स्वउपयोगी भूमिका घेऊनच प्रसारमाध्यमाद्वारे लोकांचे सामाजिकरण केले जाते. काही वर्तमानपत्रे ही तर पूर्णतः खाजगी मालकांची असतात आणि त्यावर राजकीय नेतृत्वाचे वर्चस्व असते. त्यामुळे स्त्री असो वा पुरुष यांच्या मानवाधिकारांची सातत्याने पायमल्ली होतांना दिसून येते. मानवी अधिकारांचे संरक्षण न होता पूर्वग्रह दुषित विचार प्रसारमाध्यमांद्वारे व्यक्त होतांना दिसून येते. त्यासाठी उपाय म्हणून प्रसारमाध्यमे हे निर्भिड व दबावयुक्त असले पाहिजे. गलिच्छ राजकारणाला आणि बाजारीकरणाच्या प्रदर्शनाला संपूर्णतः आळा बसल्यास बंधन मुक्त स्वरूपाची प्रसारमाध्यमे स्त्रियांच्या मानवाधिकारांचे संरक्षण करण्यास समर्थ होऊ शकतील. यासाठी सामाजिक कार्यकर्त्यांनाही समर्थपणे लक्ष देणे गरजेचे आहे. समाजाची मानसिकता बदलणेही गरजेचे आहे. मानवी हक्क आयोगाच्या स्त्री हक्कांना बळकटी आणण्यासाठी स्त्रियांनी जास्त सजग होणेही तितकेच गरजेचे आहे.

संदर्भ ग्रंथ :

१. नाटाणी प्रकाश नारायण, “मानवाधिकार एक कर्तव्य”, जयपुर.
२. अॅड. निमखेडकर हर्षवर्धन, “मानवाधिकार आणि त्याचे उद्देश”
३. गौतम, ओ. पी. “ह्युमन राईट्स इन इंडिया”
४. दक्षिणदास विनय, “शिक्षण संक्रमण” मासिक, प्रकाशन, पुणे.
५. दाभोळकर नरेंद्र साधना “साप्ताहिक” ६ मे २०००, शनिवार पेठ, पुणे.

स्त्री आणि घरगुती हिंसा याबद्दल भारतातील कायदे.**स.प्रा. कु. भावना मनोज तायडे**(मराठी विभाग) श्री. विठ्ठल रूख्मीणि आर्ट, कॉमर्स आणि विज्ञान महाविद्यालय
सवना, ता. महागांव जि. यवतमाळ**सारांश**

घरगुती हिंसा यामध्ये घरगुती भांडणे, पत्नीला मारणे, परिवारातील कलह, द्वेष आणि नंतर त्याचे रूपांतर भांडणात होणे, घरगुती हिंसेला महिलांच्या प्रति एक महत्वाची गोष्ट म्हणून पाहिल्या जात आहे. मध्यंतरी काळामध्ये महिलांना या समस्येला खुप जास्त प्रमाणात तोंड द्यावे लागत असे पुरुषप्रधान संस्कृतीमुळे स्त्रियांचे वर्चस्व हे मान्य केल्या जात नसे म्हणून तीला मागे पाडण्यासाठी तिला मारहाण करणे, शिव्या देणे, डांबून ठेवणे, शारीरिक, मानसिक, भावनिक स्वरूपाचे भ्रष्टाचार करणे या सर्वच प्रकारांचा समावेश घरगुती हिंसेमध्ये होतो.

घरगुती हिंसेमध्ये बळी पडणारी ही स्त्री असते आणि हयामध्ये त्या स्त्रीची समजुत काढण्यासाठी कोर्टाच्या आदेशाविना मध्यस्थी किंवा समुपदेशनाच्या माध्यमातून तडजोड करण्यात येत असे यामध्ये तीला पाहिजे तेवढे न्याय व संरक्षण मिळत नसे म्हणून यास मज्जाव करण्यासाठी राज्य सरकारने २४ जुलै २०१४ चे परिपत्रक मनमानी स्वरूपाचे असल्याचे सांगून मुंबई हायकोर्टाने रद्द ठरविले आहे. त्यामुळे आता घरगुती हिंसाचार प्रतिबंधक कायद्यांतर्गत कोर्टात जाण्याआधीच महिलेला तडजोडीचा पर्याय उपलब्ध होण्याचा मार्ग पुन्हा मोकळा झाला आहे.

महिला घरगुती हिंसाचाराच्या विरोधात २००५ चा कायदा हा खुप महत्वाचा कायदा आहे. हा कायदा स्त्रीयांवर होणाऱ्या निरनिराळ्या अत्याचारापासून तिला संरक्षण व हक्क प्राप्त करून देण्यासाठी आजपर्यंत खाली दिले गेलेले कायदे अस्तीत्वात आहे.

- १) भारतीय दंड विधान कायदा १८६०
- २) हुंडा प्रतिबंध कायदा १९६१
- ३) सती प्रथा विरोधक कायदा १९८७
- ४) स्त्रीयांचे अशिल्ल प्रदर्शन विरोधी कायदा — १९८६
- ५) घटस्पोट कायदा १८६९
- ६) कुटुंब न्यायालय कायदा १९८४
- ७) मुस्लिम महिलांसाठी कायदा १९८६
- ८) गर्भलिंग व परीक्षण व गर्भपात विषयक कायदा

आणि या निरनिराळ्या कायद्यांतर्गत स्त्रियांना मिळणारे हक्क व संरक्षण प्रभावी लागू होण्यासाठी स्त्रिया संरक्षण कायदा २००५ झाला.

संदर्भ ग्रंथ सूची —**(स्त्री घरगुती हिंसाचार कायदा भारत)**

- १) Domensticl violence – Wikipidiya
- २) Domensticl violence – Wikipidiya
- १) स्त्री हिंसाचार कायदा (२००५) (<http://Googal>)

महिला सशक्तीकरणात सरकारी योजनेचा योगदान

प्रा. संदीप चव्हाण

यशवंत महाविद्यालय, वर्धा अर्थशास्त्र विभाग

सारांश :-

महिला सशक्तीकरणासाठी आणि महिलांना समान हक्क समाजात मिळावे म्हणून केंद्रसरकार, राज्यसरकार आणि स्थानिक स्वराज्य संस्था याच बरोबर सुयुक्त राष्ट्रसंघ विविध कार्यक्रम योजत आहे व विविध धोरणेसुद्धा आखत आहे. महिलांना समाजात गौण स्थान देणे आणि त्यांच्यावर दडपशाही गाजविणे अशा धारणेवर आधारित समाजरचनेविरुद्ध लढा देण्यात येत आहे. आपली राज्यघटना महिलांना समानतेचे वागणूक देत नाही तर सरकारला महिलांच्या कल्याणासाठी निर्णय घेण्याचे अधिकारही देते. त्यात समानेबरोबरच सर्व समावेशक विकासाचे तत्वही येते. महिलांच्या कल्याणासाठी अनेक कायदे करण्यात आले. योजना, धोरणे व कार्यक्रम आखले गेले. महिला जिवनावर सकारात्मक परिणाम त्यामुळे दिसू लागला.

प्रस्तावना :-

१९९० च्या दशकापासून महिला समानता आणि महिला सशक्तीकरण हे मुद्दे सरकारच्या कार्यात अग्रभागी राहिले आहेत. शाश्वत विकास साधणे आणि त्याच बरोबरीने महिलांचे सामाजिक बहिष्कार आणि दारिद्र्य यांचे निर्मूलन करणे याबाबत सरकार पुढाकार घेत आहे. महिला सशक्तीकरण हा सर्व प्रकारच्या सामाजिक आणि आर्थिक विकासाचा मुख्य घटक आहे. भारतातील महिला सशक्तीकरणासाठी असलेल्या सरकारी योजनांना अपेक्षित यश प्राप्त झाले आहे.

महिला सशक्तीकरण ही एक प्रक्रिया आहे. या प्रक्रियेत महिलांच्या आयुष्यावर प्रभाव पडणाऱ्या संस्थांचे उत्तरदायीत्व निश्चित करणे त्यामध्ये सहभागी होणे तेव्हाच महिला सशक्तीकरण साध्य होईल ही उद्दिष्टे साध्य होण्याची शक्यता निर्माण करायची असेल तर महिला सशक्तीकरण बाबतची धोरणे आणि कार्यक्रम, महिलांना महत्त्वाचे स्थान दिले पाहिजे.

महिला सशक्तीकरणासाठी सरकारमार्फत अनेक सरकारी योजना राबविण्यात येत आहे. या योजनेचा थेट लाभ महिलांपर्यंत पोहचत असून त्यांचे सामाजिक आणि आर्थिक विकास होत आहे. देशाच्या विकासात महिलांचा सहभाग लाभल्यास देशाचा विकास अधिक जोमाने होईल. मात्र कोणतीच शंका नाही. महिलांच्या सशक्तीकरणासाठी सरकार नेहमीच सकारात्मक दृष्टीकोण ठेऊन वेगवेगळ्या मोगाने त्यांना मदत करत आहे. महिला स्वावलंबी व स्वयंपूर्ण व्हावेत. त्यांचा विकास व्हावा, या देशाच्या आर्थिक, विकास प्रक्रियेत जोमाने सहभाग नोंदवावा यासाठी सरकार विविध योजना राबवित आहेत. महिलांची सुरक्षा आणि कल्याण यांची सर्वस्वी जबाबदारी सरकारवरच असते.

१) बालिका समृद्धी योजना :-

केंद्र सरकार या योजनेतर्गत कुटूंबातील जास्तीत जास्त दोन मुलीसाठी अर्थसाहाय्य दिले जाते. ही योजना शहरी आणि ग्रामीण मुलींसाठी राबविली जाते. परंतु बालिका १९९७ नंतर जन्मलेल्या असावेत. सार्वजनिक मनुष्य निर्वाह निधी मध्ये हा निधी गुंतवला जातो आणि नंतर दर वर्षी शिष्यवृत्तीचा रूपाने त्यांना लाभ दिला जातो.

२) इंदीरा गांधी महिला संरक्षण योजना :-

पिडीत आणि मागास महिलांसाठी ही योजना सुरू केली आहे. पिडीत आणि मागास महिलांचे पूर्णपणे पुनर्वसन होईपर्यंत मानधनाच्या रूपाने मदत दिली जाते.

३) देवदासी पुनर्वसन योजना :-

या योजनेतर्गत ज्या देवदासी असतात त्यांना किंवा त्यांच्या मुलींना विवाहासाठी दहा हजार रुपये इतके अनुदान दिले जाते. तसेच त्यांना शिक्षणासाठी सुद्धा प्रोत्साहित केले जाते. त्यांना शिक्षणासाठी ५०० ते ६०० रुपयांपर्यंतचे अनुदान दिले जाते.

४) महिलांसाठी व्यावसायिक प्रशिक्षणाची योजना :-

१५ वर्षांवरील महिलांना व्यावसायिक प्रशिक्षण उपलब्ध करून देणे हा या योजनेचा उद्देश आहे. या निराधार स्त्रिया, विधवा अशा महिलांना प्राधान्य दिले जाते.

५) सुवर्ण जयंती ग्राम स्वयंरोजगार योजना :-

शहरी भागातील महिलांसाठी सुवर्ण जयंती शहरी रोजगार योजना राबविली जाते आणि ग्रामीण भागातील आर्थिकदृष्ट्या दुर्बल असलेल्या महिलांना स्वयं रोजगाराद्वारे आर्थिक मदत भागविण्यासाठी सुवर्ण जयंती ग्राम स्वयंरोजगार योजनाची सुरुवात केली आहे.

६) महिला बचत गट :-

आज महिला गटाच्या माध्यमातून महिलांनी स्वबळावर उभे राहिले पाहिजे, यासाठी सरकार मदत करित असते. बचतगटांमुळे महिलांना त्यांच्या दुःखामधून सावरण्याची शक्ती त्यांना मिळत असते. त्यासाठी त्यांना सरकारची सदैव साथ मिळत असते.

७) माझी कन्या भाग्यश्री योजना :-

मुलींचा जन्मदर वाढविणे, मुलींचे शिक्षण, आरोग्य यात सुधारणा करणे व त्यांच्या उज्वल भविष्यासाठी आर्थिक तरतूद करण्यासाठी 'माझी कन्या भाग्यश्री' योजना सुरू करण्यात आली आहे. एका मुलीवर कुटूंब नियोजन शस्त्रक्रिया केल्यास या योजनेतून मुल्यांच्या नावे ५० हजार रुपये फिक्स डिपॉझीटमध्ये (एफ.डी) बँकेत गुंतविले जातात.

८) मनोवैयर्थ योजना :-

बलात्कार, बालकांवरील लैंगिक अत्याचार आणि अॅसिड हल्ला यामध्ये बळी पडलेल्या महिला आणि बालकांना अर्थसहाय्य करणे व त्यांचे पुनर्वसन करण्यासाठी मनोवैयर्थ योजना सुरू केली आहे. या योजने अंतर्गत २ ते ३ लाख पर्यंत अर्थसहाय्य आणि पिडीतांचे पुनर्वसन करण्यात आले.

९) बेटी अचाओं बेटी पढाओ योजना :-

पूर्वदुषित दृष्टीकोनामुळे होणाऱ्या लिंग निवडीला प्रतिबंध करणे, मुलीच्या जिविताची आणि संरक्षणाची खातरजमा करणे, मुलीच्या शिक्षणाची व सामाजिक सहभागाची खातरजमा करणे या उद्देशासाठी ही योजना सुरू करण्यात आली.

१०) किशोर शक्ती योजना :-

किशोरी वयातील मुलींना बालविवाहाचे आणि वारंवार मुलांना जन्म देण्याचे आरोग्यावर होणारे दुष्परिणाम सतेज संतुलित आहाराची आणि हिरव्या पालेभाज्या खाण्याची आवश्यकता इत्यादी बाबतचे आरोग्य व स्वच्छते संबंधी शिक्षण व प्रशिक्षण देण्यासाठी या योजनेचे सुरुवात करण्यात आली आहे. या योजनेअंतर्गत किशोरीकरीता 'किशोरी मेळावा' आणि किशोरी आरोग्य शिबीर अशा कार्यक्रमाचे आयोजन केले जाते.

११) स्वाधार योजना :-

निराधार महिलांचे पुनर्वसन करण्यासाठी ही योजना आहे. यात महिलांचे संरक्षण, निवारा, संगोपन, शिक्षण पुरवून पुनर्वसन करण्यात येते.

१२) राष्ट्रीय महिला कोष :-

ग्रामीण भागातील ज्या महिलांचे वार्षिक उत्पन्न १०,०००/- रूपये व शहरी भागातील ज्या महिलांचे वार्षिक उत्पन्न १८,०००/- रूपये पेक्षा जास्त नसेल अशा महिलांना बचत गटामार्फत कर्ज दिले जाते.

१३) उज्वला :-

लैंगिक शाषणासाठी केली जाणारी महिलांची अवैध तस्करी रोखणे, पीडीत महिलांना सुटकेसाठी मदत करणे, त्यांना समाजामध्ये पुन्हा सामावून घेणे यासाठी ही योजना सुरू करण्यात आली.

१४) प्रधानमंत्री मातृ वंदना योजना :-

मता व बाल मृत्यूदर कमी करणे आणि गर्भवती व स्तनदा मातांना पोषणयुक्त आहार घेण्यास प्रोत्साहित करून माता व नवजात आरोग्य सुधारणे ही या योजनेची उद्दिष्टे आहेत. या योजनेतर्गत गर्भवती महिलेस तीन हप्त्यात ५००० रूपये अर्थसहाय्य दिले जाते.

१५) राजीव गांधी किशोरवयीन मुलींचे सक्षमीकरण :-

११ ते १८ वर्ष वयोगटातील किशोरवयीन मुलींना आरोग्य, स्वच्छता, पोषण, कुटूंब व बालसंगोपन, गृह कौशल्य, जीवन कौशल्य आणि व्यावसायिक कौशल्य इत्यादी प्रशिक्षण देऊन त्यांचे सक्षमीकरण करणे हे या योजनेचे उद्दिष्ट आहे. यामध्ये मुलींना अंगणवाडी केंद्रात सुक्ष्मपोषण तत्वयुक्त घरपोच आहार, लोहयुक्त व जंतुनाशक गोळ्या तसेच वैद्यकीय सुविधा पुरविले जाते.

वरील योजना देशभर चालू आहेत. विशेषतः ग्रामीण क्षेत्रात दारिद्र्य निर्मूलनात बचत गट हे विकासाचे साधन बनत आहे. स्वयंसाहता गटामुळे महिलांचा आत्मविश्वास वाढत आहे. महिलांचे सशक्तीकरण करण्यासाठी विविध योजना राबविली जात आहे. त्यात आरोग्य, शिक्षण, प्रशासन, अर्थव्यवस्था, निर्णय, कायदे, प्रशासन महिलांसाठी अनुरूप केले जात आहे. महिलांची स्थिती सुधारल्याशिवाय जगाचे कल्याण घडणार नाही. केवळ एका पंखाच्या आधारे भरारी घेणे कोणत्याही घटकाला शक्य नाही.

संदर्भ सूची

- १) भारतीय अर्थव्यवस्था — रजन कोळंबे
- २) स्पर्धा परिक्षा अर्थशास्त्र — १ — डॉ. किरण जी. देसले
- ३) कृषी व ग्रामीण अर्थशास्त्र — डॉ. विजय कविमंडल
- ४) योजना — ऑक्टोबर २०१८
- ५) योजना — ऑगस्ट २०१८
- ६) योजना — सप्टेंबर २०१६
- ७) महाराष्ट्र आर्थिक पाहणी — २०१८-१९

कौटुंबिक हिंसाचार प्रतिबंधक कायदा**प्रा. वर्षा आगरकर**

सहायक प्राध्यापक दयानंद आर्य कन्या महाविद्यालय जरीपटका, नागपुर.

एकाच आईने जन्म दिलेल्या अपत्यापैकी आजही स्त्री अपत्याच्या हक्काचा व सुरक्षिततेचा प्रश्न तिच्या जन्माअगोदरपासूनच सुरू होतो. आज त्याचे स्वरूप अतिशय गंभीर झाले आहे. समाजात आपण बघतो की, समाजाने ज्याप्रमाणे पुरुषांना कुठल्याही, संघर्षाविणा आपले हक्क व सुरक्षा यांचे सकारात्मक स्थान मान्य केले. त्या तुलनेत स्त्रियांना मात्र याच बाबींसाठी बराच संघर्ष करावा लागतो. महिलांवरील अत्याचार महिलांचे मानवी हक्क आणि मुलभूत स्वातंत्र्यच नष्ट करत आहे तसेच हे अत्याचार समानता विकास आणि शांतता प्राप्तीतील मोठा अडथळा आहेत. स्त्रियांवरील अत्याचारात कौटुंबिक शिक्षेचाही समावेश होतो. उदा. वाईट परंपरा, हुंडाबळी, स्त्रीभूण हत्या किंवा सन्मानासाठी हत्या, मारझोड करणे, स्त्रियांचा अवैध व्यापार करणे, रेप, चेहऱ्यावर ॲसिड फेकणे, हे सर्व हिंसेचेच प्रकार आहेत. ज्यामुळे भेदभाव विरहित समान प्रतिष्ठित जीवनाचा आरोग्याचा मातृत्वाचा हक्क यासारखे मुलभूत मानवी हक्कच नाकारले जातात आणि त्यातून स्त्रियांच्या असुरक्षिततेचे वातावरण अधिक होतांना दिसून येते.

घरेलू हिंसा अर्थात महिलांना शारीरिक पीडा, लैगिंग दुर्व्यवहार, महिलांच्या भावभावनांचे उल्लंघन (गरिमा), मौखिक तथा भावनात्मक दुर्व्यवहार अर्थात अपमान, उपहास करणे, शिवागाळी देणे, आर्थिक दुर्व्यवहार, मानसिक छळ करणे ह्या सर्व गोष्टी घरेलू हिंसा होय।

स्त्रियांच्या होणाऱ्या कौटुंबिक छळास प्रतिबंध करण्यासाठी केंद्र शासनाने कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण अधिनियम, २००५ व नियम २००६ संपूर्ण भारतात २६ ऑक्टोबर २००६ पासून लागू केला. कायद्याची माहिती नसेल तर त्याचा पीडित महिला लाभ घेऊ शकत नाही. (शिक्षा) स्त्री ज्या परिवारासोबत अथवा साथीदारासोबत एकाच छताखाली रहात असेल आणि तिचा छळ त्या पुरुषाकडून होत असेल तर तो कौटुंबिक अत्याचार होय. यासाठी ती कौटुंबिक हिंसाचार कायद्यान्वये न्याय दंडाधिकाऱ्याकडे संरक्षण मागू शकते. स्त्रीचा जन्मच मुळी अत्याचार सोसण्यासाठी झाला आहे अशी आपल्या समाजाची धारणा आहे. या धारणेला गरीब, श्रीमंत जात धर्म पंथ, शिक्षित, अशिक्षित, ग्रामीण, शहरी, नोकरीवाला, बिना नौकरीवाला असा कुठलाही अपवाद नाही. भारतीय संविधानाच्या कलम १४ नुसार भेदभावपासून मुक्ति, कलम १५ अन्वये स्त्री पुरुष समानता आणि कलम २१ अन्वये जीवित व स्वातंत्र्याचे संरक्षण करण्याचा हक्क महिलांनाही दिला आहे. तरी महिला हिंसाचारास बळी पडतांना दिसत आहेत.

आज आपण एकविसाव्या शतकात, समानतेच्या व्यासपीठावर वावरतो आहे. आजच्या या युगात स्त्री आणि पुरुष खांदयाला खांदा लाऊन विविध यशाची शिखरे गाठतो आहे. तरी सुद्धा या समाजात स्त्री अन्याय अत्याचाराच्या घटना आपल्याला कानावर आघात करतात आणि यात असे दिसून येते की यात जवळचे, परिवाराच्या सदस्यांचाच हात असतो. यात शहरी, ग्रामीण, सुशिक्षित, अशिक्षित अशा सर्व प्रकारच्या महिलांचा समावेश असू शकतो. यासाठी महिलांच्या सुरक्षिततेसाठी, संरक्षणसाठी कौटुंबिक हिंसाचार, प्रतिबंधक कायदा अस्तित्वात आणला. साधारणतः १९८३ मध्ये सर्वप्रथम हुंडा विरोधी कायदा, सतीप्रथा कायदा आदि अनेक कायदे अस्तित्वात आले. यात फक्त लग्न झालेल्या महिलांवरच अत्याचार होतो असे नाही तर कुटुंबातील बहीण असो, आई किंवा पत्नी सर्व महिलांना कायदे लागू पडतात. आजकाल सासुर सुनेचा अत्याचाराच्या गोष्टीसुद्धा ऐकावयास येऊ लागल्या आहेत.

कलम ३

आर्थिक छळ — म्हणजे स्त्रीला कुटुंबाच्या आर्थिक उत्पन्नापासून वंचित ठेवणे किंवा त्यावर बंदी आणणे किंवा सूविधा मिळू न देणे, यास आर्थिक छळ म्हणतात.

लैंगिक किंवा भावनिक छळ — यात महिलेचा अपमान, कमी अपमानित करणे किंवा इजा पोहचविण्याची वारंवार धमकी देणे.

महिलेचा प्रत्यक्ष छळ, मारहाण, धमकी, शिवागाळ तसेच शारीरिक, लैंगिक छळ,

शाब्दिक छळ — मानसिक आणि आर्थिक छळ, तसेच हूड्याची मागणी व त्यासाठी बायकोचा किंवा तिच्या नातेवाईकाचा छळ. कौटुंबिक हिंसाचारापासून स्त्रियांचे संरक्षण २००५ हा कायदा २६ ऑक्टोबर रोजी प्रत्यक्षात अमलात आला. परंतु आजही या कायद्याबद्दल उलटसुलट चर्चा सुरू आहे. या कायद्याने आजपर्यंत थोड्याफार महिलांना संरक्षणाचे आदेश मिळाले परंतु न्यायालयीन व समाजाच्या पातळीवर, त्याचबरोबर संपूर्ण समाजात या कायद्याविषयी कमालीची उदासीनता दिसून येते. कुटुंबामध्ये स्त्रियांवर होणाऱ्या हिंसाचाराच्या घटना दररोज आपल्याभोवती घडत आहेत आणि त्याचे प्रमाणही दिवसेंदिवस वाढत आहेत. भारतीय राज्यघटनेचा अधिकारांच्या हमीप्रमाणे कौटुंबिक हिंसाचारापासून स्त्रियांचे संरक्षण करण्यासाठी हा कायदा करण्यात आला. या कायद्यामुळे कुटुंबात होणाऱ्या कुठल्याही प्रकारचा हिंसेपासून महिलांचे संरक्षण होऊ शकते.

Sexual Harassment of Women at Workplace Act 2013

हा कायदा २३ एप्रिल २०१३ रोजी मंजूर केला गेला व ९ डिसेंबर २०१३ पासून अमलात आला. या कायद्यानुसार अयोग्य छयाचित्रे दाखविणे किंवा पाठविणे. कोणत्याही प्रकारचे शारीरिक, शाब्दिक, अशाब्दिक, अस्वागतार्ह वर्तण करणे हे सर्व कायद्यानुसार Sexual Harassment चे प्रकार आहेत.

हिंदू विवाह अधिनियम १९५५ — यामध्ये कलम २४ नुसार महिलेला विवाहानंतर तिच्या पतीच्या संपत्तीत आर्थिक वाटा मिळतो तसेच हिंदू विवाह कायदा १९५५, १३(अ) नुसार घटस्फोटीत महिलेला तिच्या पतीच्या संपत्तीतून कायमस्वरूपी पोटगी मागण्याचा अधिकार आहे. याद्वारे ती महीला आर्थिक सक्षम होऊ शकते.

घरगुती हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण कायदा २००५

यात कलम १७ नुसार महिला स्वतः आर्थिकरूपी सक्षम नसेल व तिला घराबाहेर काढले असेल तर तिला या कलमानुसार तिच्या पतीच्या घरात हिंसा मागता येतो तसेच या कायद्याअंतर्गत १८, १९, २२, २६ या विविध कलमांतर्गत स्त्रियांचे आर्थिक संरक्षण केले आहे.

दिवानी कायदा — कलम ९ नुसार महिलेला तिच्या आईवडिलांच्या संपत्तीमध्ये हिस्सा मिळतो. मुलांप्रमाणे मुली नाही संपत्तीत वाटा मिळतो.

वरील सर्व कायदे हे गुन्हा झाल्यानंतर शिक्षा देण्यासाठी तयार झाले आहेत. गुन्हा होऊच नये यासाठी कोणताही कायदा नाही. तसेच महिलांचे अज्ञान भिती, दूर होणे आवश्यक आहे त्यासाठी महिलांनी शिक्षण घेणे आवश्यक आहे. महिलांनी आपल्यावर होणाऱ्या अत्याचाराविरोधात स्वतःहून आवाज उठविणे आवश्यक आहे. तरच न्याय मिळू शकेल.

संदर्भग्रंथ :

महिला सुरक्षा एवं समाज — ए.यु. राऊत

Internet

भारतीय महिलांवरील कौटुंबिक अत्याचार — एक ऐतिहासिक दृष्टीक्षेप

प्रा. डॉ. दिगांबर द. कापसे

सहयोगी प्राध्यापक समर्थ महाविद्यालय, लाखनी, जि.भंडारा.

प्रस्तावना :-

प्राचीन संस्कृतीची परंपरा लाभलेल्या देशांपैकी भारत हा एक देश असून भारताला प्राचीन भव्य दिव्य संस्कृतीचा भरभक्कम वारसा लाभला आहे. भारतीय संस्कृतीची सुरुवात ही, 'सिंधू संस्कृतीची' ने होते. पंडीत जवाहरलाल नेहरू यांच्या 'भारत एक शोध' पुस्तकात त्यांनी, 'सिंधू संस्कृती ही भारताच्या गौरवमय इतिहासातील पहिले सुवर्ण पान आहे' असे नमूद करून सिंधू संस्कृतीच्या भव्यतेबाबत लिहून ठेवले आहे. भारताच्या वर्तमान काळातील संस्कृतीचा वारसा हा आर्य संस्कृतीने घालून दिला आहे. एकंदरीत भारतीय सांस्कृतिक इतिहासात सिंधू व वैदिक संस्कृतीला अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. कोणत्याही संस्कृतीचे आधारस्तंभ हे पुरुष आणि महिला असतात दोघांच्या सामंज्यस्य व्यवहारातून संस्कृतीची जडणघडन, भव्यता आकाराला येत असते. जेव्हा वाटा पुरुषांचा तेव्हाच वाटा महिलांचाही असतोच. परंतु पुरुष—स्त्री मधील समानता जिथे बिघडते, कोणत्याही एकाला दुय्यम स्थान प्राप्त होते तेव्हा अन्याय, अत्याचाराचा जन्म होतो. 'समान संधी' या तत्वाला हरताळ फासला जातो. संधी नाकारत असतानाच अन्यायाचे सत्र सुरू होते हळूहळू त्याचे रूपांतर 'अत्याचारात' व्हायला लागते. इतिहासाकडे तटस्थ दृष्टीक्षेप टाकल्यास महिला वर्गावर अनेक माध्यमातून अन्याय झाला व त्याकरिता भारतात असलेली कौटुंबिक व्यवस्था प्रामुख्याने जबाबदार असल्याचे निष्पन्न होते. या दृष्टीने भारतातील महिलांवर झालेले कौटुंबिक अत्याचारावर दृष्टीक्षेप टाकणे अगत्याचे ठरते.

भारतातील महिलांवर कौटुंबिक अत्याचार — ऐतिहासिक दृष्टीक्षेप

भारतीय इतिहासाचा मागोवा घेत असता भारतीय संस्कृतीची सुरुवात सिंधू संस्कृतीपासून म्हणजे जवळपास ५००० वर्षा अगोदर पासून. ही संस्कृती पृथ्वीच्या उदरात गडप झालेली होती. विसाव्या शतकाच्या सुरुवातीला सिंधू संस्कृती जगासमोर आली. या संस्कृतीची ओळख येथिल उत्खननात सापडलेल्या अवशेषांवरून होते. या अवशेषांच्या अभ्यासावरून या संस्कृतीत मातृसत्ताक पद्धती होती. असा निष्कर्ष मांडण्यात आला आहे. तेव्हापासून महिलेला कौटुंबिक परिघात मानाचे व महत्त्वपूर्ण स्थान होते. सापडलेल्या नर्तकीच्या मूर्तीवरून महिलांना आपल्या आवडत्या क्षेत्रात काम करण्याची मुभा व मोकळीक होती. सार्वजनिक जीवनात महिलांच्या आवश्यकतेला अनुसरून व्यवस्था निर्माण केलेल्या आढळतत. सिंधू संस्कृतीमधील चित्रलीपीचे अद्यापर्यंत वाचन न झाल्याने महिलांच्या प्राप्त कौटुंबिक अत्याचाराचे पुरावे प्राप्त नसल्याने या संस्कृतीत अवशेषांच्या अभ्यासावरून सिंधू संस्कृतीत महिलांना मानाचे व समानतेचे स्थान होते.

सिंधू संस्कृतीनंतर भारतात आर्य संस्कृती किंवा वैदिक संस्कृती उदयाला आली. वैदिक संस्कृतीमध्ये निर्माण झालेले अक्षर वाङ्मय आजही जसेच्या तसे उपलब्ध असल्याने या संस्कृतीत महिलांच्या स्थानाविषयी, त्यांच्यावर होणाऱ्या अन्यायाविषयी, महिलांना प्राप्त संधी विषयी अचूक भाष्य करता येते. आर्यसंस्कृतीत पितृसत्ताक समाज व्यवस्था निर्माण झाली आणि येथूनच महिलांवरील कौटुंबिक अत्याचाराचा श्रीगणेशा /सुरुवात झाली. त्यापूर्वी आर्यांच्या सामाजिक व विशेषतः राजकीय व्यवस्थेत महिलांना मानाचे व समानतेचे स्थान होते. वैदिक संस्कृतीत राजकिय

जिवनात 'सभा व समिती' ही व्यवस्था निर्माण करण्यात आलेली होती. सभेमध्ये निवडक सभासद तर समितीमध्ये स्त्री — पुरुष दोघांचाही समावेश होता. या समितीला प्रसंगी आपला शासक ठरविण्याचा, शासकाला पदच्युत करण्याचा अधिकार प्राप्त होता. मात्र काळाच्या ओघात महिलांचे समिती मधील असलेला सहभाग कमी होत गेला. महिलांवर कौटुंबिक जबाबदारी टाकण्याचा आणि सार्वजनिक जिवनातील महिलांचा सहभाग नष्ट करण्याचा यशस्वी प्रयत्न झाला. त्यामुळे महिलांच्या कौटुंबिक अन्यायाची मूर्तमेढ रोवल्या गेली. ती पुढे अधिक घट्ट आणि परिदृढ झाली. वैदिक संस्कृतीमध्ये वेदांची रचना झाली. ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेद, अथर्ववेद ही वेद असून बौद्धिक दृष्ट्या याच वेदांचे स्थान महत्त्वपूर्ण आहे. 'ऋग्वेद' हा वेद तर जगातील पहिले वाङ्मय म्हणून ज्ञात आहे. या वेदांमधील माहितीच्या आधारे वैदिक संस्कृतीची ओळख होते. त्याकाळी महिलांमध्ये असलेली विद्वत्ता स्तिमित करणारी आहे. लोपमुद्रा, घोषा, शची, पौलोमी, मैत्रीयी, गार्गी, कांक्षावृत्ती या महिला विदुषींनी वेदाच्या रचना करण्यात सहभाग नोंदविलेला आहे.

प्रसंगी पुरुषांप्रमाणेच जन्मभर अविवाहित राहून अध्ययन, ज्ञानार्जन महिला करताना दिसतात अशा विदुषी महिलांना 'ब्रम्हवादिनी' म्हणून ओळखत. एकदंरित महिलांमधील बौद्धिक क्षमता आणि त्याचे प्रकटीकरण याची साक्ष पटते. मात्र येथेही लवकरच महिलांवर कौटुंबिक अन्याय सुरू झाला. उत्तर वैदिक काळात चार आश्रम निर्माण झाले ती म्हणजे ब्रम्हचर्याश्रम, गृहस्थाश्रम, वानप्रस्थाश्रम, सन्यासाश्रम. ब्रम्हचर्याश्रमामध्ये प्रामुख्याने अध्ययन, ज्ञानार्जनाचे कार्य करावे लागे. त्याकरिता आपल्या मुलांना १२ वर्षांकरिता गुरुगृही पाठविण्यात येई. आर्यांच्या पितृसत्ताक कुटुंबपद्धतीमध्ये मुलींना ब्रम्हचर्याश्रमाचे दारे बंद केली येथूनच बौद्धिक क्षमता असूनही महिलांवर कौटुंबिक अत्याचाराला प्रारंभ होऊन महिलांना ज्ञानार्जनाची दारे कायमची बंद झाली.

वैदिक संस्कृतीमध्ये महिलांवरील कौटुंबिक अत्याचाराची अजूनकाही उदाहरणे सांगता येतील. बालविवाह, सतीप्रथा, विधवा विवाह, बालविवाह पद्धतीमुळे आपल्याच कुटुंबाकडून स्त्रीयांवर अन्यायची प्रथा रूढ झाली. यातूनच पुढे विधवांचे प्रश्न निर्माण झाले. विधवा विवाहांना मान्यता नसल्याने महिलांवर अन्वन्वित अत्याचाराला नेहमीसाठी प्रारंभ झाला तर सतिप्रथेमुळे महिलांवर जो अमानवीय अत्याचार झाला. त्याला सिमाच उरली नाही.

पुरुषप्रधान संस्कृतीने सतिप्रथेला वेगवेगळ्या कारणांनी प्रोत्साहित केले आणि जपले सुद्धा. त्यामुळे ही अनिष्ट प्रथा आधुनिक काळापर्यंत चालू राहिली. वैदिक संस्कृतीने महिलांना देवतेच्या रूपात स्विकारले होते. नदी म्हणजे मानवी जीवनाची धरोहर. या नद्यांनाही महिलांची / स्त्रीलिंगी नावे देण्यात आली उदा. सिंधू, सरस्वती, कावेरी, नर्मदा, गंगा, यमुना, गोदावरी इ. मात्र आश्रम व्यवस्थेसारखी व्यवस्था निर्माण करून व महिलांना अध्ययन, अध्यापन, ज्ञानार्जन यापासून कायमचे वंचित ठेवण्यास मान्यताच दिली होती. त्यामुळे हे अन्यायसत्र काळाच्या ओघात दृढ होत गेले. त्याचे दूरगामी परिणाम आजही महिलांना भोगावे लागत आहे. हे विदारक सत्य मात्र नाकारता येत नाही.

निष्कर्ष :—

भारतीय सांस्कृतिक इतिहासाचा आढावा वेगवेगळ्या दृष्टीने घेतल्यास असे निष्कर्ष निघतात की, सिंधू व वैदिक संस्कृतीने भारताला जगाच्या इतिहासातच मानाचे स्थान मिळवून दिले. ज्यावेळी जग अंधारात चाचपडत होते तेव्हा 'सिंधू संस्कृती' च्या रूपाने भारतात 'सुवर्णकाळ' अवतरला होता. वैदिक संस्कृतीने तर जगाला बौद्धिक वारसा, ज्ञानभांडाराचे समृद्ध दालन उपलब्ध करून दिले. जगातील पहिले वाङ्मय "ऋग्वेद" ही वैदिक संस्कृतीने दिलेली देणगी' यादृष्टीने सिंधू व वैदिक संस्कृतीचे महत्व अनन्य साधारण आहे. मात्र ज्यावेळी महिलांवरील अन्याय

अत्याचार या दृष्टीने या संस्कृतीकडे पाहिले जाते तेव्हा आपल्या प्रगल्भतेला अनुसरून सुरुवातीच्या काळात महिलांना असलेल्या संधी काळाच्या ओघात कमी झाल्या. महिलावर्गावर बंधने आली पलिकडे त्यांना समानसंधी पासून वंचित ठेवण्याचा प्रघात पडला. त्यामुळे महिलांना आपले हक्क, अधिकार गमवावे लागले. याची पाळेमुळे इतकी खोलवर गेली आणि रुतून बसली की, वर्तमानातही ते अधिकार, समानसंधी परत मिळविण्यासाठी संघर्ष करावा लागत आहे. परंपरेने आमच्या संस्कृतीवर असलेला पितृसत्ताक पगडा यामुळे महिलांवर होणारे अन्याय थांबतांना दिसत नाही. मात्र अध्ययन, अध्यापन, ज्ञानार्जन यांच्या माध्यमातून महिलांना आपले हक्क, अधिकार मिळविता येतील आणि भारतीय वारसा असणाऱ्या वैदिक काळात प्रारंभी असणारी समानता त्याच धर्तीवर पुन्हा एकदा स्त्री-पुरुष समानता प्रस्थापीत होईल. व भारताचे प्रथम पंतप्रधान पंडीत जवाहरलाल नेहरू यांनी कथन केलेले “सूर्ययूग” भारतात पुन्हा एकदा निश्चित अवतरेल.

संदर्भ :-

- १) आर्य संस्कृती — भगवान श्रीधर स्वामी, आनंद मुद्रनालय, पूणे. १९८४
- २) भारतीय इतिहास: एक दृष्टी — डॉ. ज्योतीप्रसाद जैन, भारतीय ज्ञानपीठ दिल्ली २०१५
- ३) इतिहास दर्शन — डॉ. झारखंडे चौबे, विश्वविद्यालय प्रकाशन वाराणसी, २००१
- ४) The Early History of India – Vincent Smith, Oxford University Press London 1957

कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलाचे संरक्षण अधिनियम २००५**डॉ. शरद सांबारे**राज्यशास्त्र विभागप्रमुख यशोदा गर्ल्स आर्ट्स अँड कॉमर्स कॉलेज स्नेहनगर,
नागपूर

कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांना संरक्षण देणारा कायदा २००५ अस्तित्वात येणे ही भारतीय स्त्रीवादी संघटनांची अनेक वर्षांपासूनची मागणी पूर्ण होण्यातील एक पायरी आहे. पुरुषप्रधान मानसिकतेच्या व्यवस्थेमध्ये या कायद्याची नीट अमलबजावणी ही खरी परिक्षा ठरणार आहे.

आम्हीच रुढी परंपरा व विपमता प्रधान धर्मसंकल्पना जोपासताना स्त्री-पुरुष संबंध समानता मिळाली म्हणूनच या कायद्याची जाणीव सर्वांनी ठेवली पाहिजे. मात्र स्त्रियांना त्यांच्या हक्कांची मागणी करण्याचे एक चांगले व्यासपीठ या नवीन कायद्याने दिले आहे.

हा कायदा पुरुष प्रधान कुटुंब रचनेला कायदेशीर मार्गाने धक्के देण्याची क्षमता असलेला आहे. पण पुरुषांनी हा कायदा त्यांच्या विरोधातील आहे असे समजू नये तर पुरुषांना स्वतःमध्ये सुधारणा करण्याची संधी देणारा आहे असे समजावे कारण आचार्य दादा धर्माधिकारी म्हणतात ज्याप्रमाणे आपण पृथ्वीचे दोन भाग करू शकत नाही दोन वेगळ्या गोलांमधील विभागून राहणे शक्य नाही. स्त्री-पुरुष सहजीवन हा त्यांनी मांडलेला विचार स्त्री-पुरुषांनी परस्परांना समजून घेवून सुसंवादी जीवन जगण्यातील गाभा आहे. या कायद्यातील तरतुदीचा वापर कुटुंबातील नाते संबंधाना जबाबदारीची व सर्वांची प्रतिष्ठा राखण्याचे भान आणण्यासाठी केला जाऊ शकतो. कारण नातेसंबंधाचे गुन्हेगारीकरण करणारा हा कायदा नाही तर अन्यायाला बळी पडलेल्या स्त्रीया व मुली यांना उपयुक्त ठरेल.

संरक्षण अधिनियम

१. कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलाचे संरक्षण कायद्याचे स्वरूप आणि व्याप्ती दि. १३ सप्टेंबर २००५ रोजी केंद्र सरकारने पारित केलेली अधिसूचना प्रसिध्द झाल्यापासून हा कायदा अस्तित्वात आलेला आहे.
२. कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण करणारा कायदा २००५ म्हणजेच दि प्रोटेक्शन ऑफ वूमेन फ्रॉम डोमेस्टीक व्हायलंस ॲक्ट २००५ असे या कायद्याचे नांव राहिल.
३. पूर्ण भारतभर हा कायदा लागू असेल.
४. केंद्र सरकारने प्रसिध्द केलेल्या अधिकृत राजपत्रातील जाहीर सुचनेप्रमाणे हा कायदा अमलात येईल.

कौटुंबिक हिंसाचार प्रतिबंध कायद्यामुळे संरक्षण :-

कौटुंबिक हिंसाचारास प्रतिबंध घालण्याच्या दृष्टिने केंद्र सरकारने कौटुंबिक हिंसाचार, महिला संरक्षण अधिनियम २००५ कायद्या संमत करून २६ ऑक्टोबर २००६ पासून लागू करण्यात आला आहे. या कायद्यानुसार कौटुंबिक हिंसाचाराला बळी पडलेल्या कोणत्याही जाती धर्मातील महिला संरक्षक अधिकारी म्हणून नेमलेल्या अधिका-याकडे किंवा पोलीस स्टेशनला तक्रार करू शकतात.

निष्कर्ष :-

प्राचीन काळापासून स्त्रीला शिक्षणाच्या अभावामुळे ज्ञानाच्या क्षेत्रात योगदान देण्याची योग्यता मुख्यतः तिच्या ठिकाणी जाणीवपूर्वक, संस्कृती नावाखाली रखडलेली होती. आधुनिक काळात शिक्षणाची दारे स्त्रियांसाठी खूली व अंधःकाराच्या हिंसाचाराबद्दल साधारण लोकांची समज खूप कमी आहे. त्या समाजाचे लोक त्यांची समज घेवूनच ते समजून घेण्यासाठी जी वैचारीक कमतरता आहे त्यांचा परिणाम साधारणतः स्त्रींना बरेचदा भोगावे लागते. भारत हा पुरुष प्रधान संस्कृतीचा देश आहे. त्यांची निर्मिती पुरुषांनी केलेली आहे. जाती व्यवस्था पुरुषांनी केली आहे. स्त्रीयांचा स्वभावाला धरून नसलेला अशा प्रकारचा धर्म आणि धर्मातील जी दृष्य आहे ते आपण पाहिलेले आहे. त्यातून हिंसेचा एक प्रकार आपल्याला तयार झालेला दिसून येतो.

संदर्भ सूची :-

१. कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण अधिनियम २००५ अँड असीम सरोदे, प्रकाशन मनोविकास
२. कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण — श्रीमती प्रमीला सरीन, प्रकाशन — शिवांश पब्लिकेशन, नाशीक
३. भारतीय समाज :- समकालीन समस्या — श्री दिपक धारवाडकर, रुदाणी पब्लिकेशन हॉऊस भोकर {महाराष्ट्र}
४. महिलांचे सबलीकरण संकल्पना व पैलू — श्री. संभाजी देसाई, प्रशांत पब्लिकेशन, जळगांव

आदिवासी समुदाय की संस्कृति एवं घरेलू हिंसा का प्रभाव

डॉ. किरण नामदेवराव कुंभरे

सहायक प्रोफेसर डॉ. बाबासाहेब अंबेडकर सिध्दो कान्हु मुर्मु दलित एवं जनजाति
अध्ययन केंद्र महात्मा गांधी अंतरराष्ट्रीय हिंदी विश्वविद्यालय वर्धा

सारांश

आदिवासी समुदाय की संस्कृति अन्य समुदाय की संस्कृति से अलग है ऐसे कहा जाता है कई हद तक यह सहि भी है। लेकिन प्रश्न यह है कि अन्य समुदाय की संस्कृति का प्रभाव आदिवासी संस्कृति पड रहा है साथ हि पिछडापन बढ रहा है। यह संबंधित कई कारण हो सकते है। जैसे शिक्षा का अभाव यह भी मुख्य कारण है आज भी आदिवासी समुदाय शिक्षा से सहि ढंग से जुडे नहिं है इसलिए यह पिछडे है। इस समुदाय में कुछ अंधश्रद्धा भी पायी जाती है। आज भी आदिवासी समुदाय में कुरितीयां भी है जिससे नकार नहीं सकते। किसी भी समाज में महिला की भूमिका अहम होती है इसी तरह इस समुदाय में आदिवासी संस्कृति में महिलाओं की अहम भूमिका है लेकिन २१ वी सदि में इस समाज में आदिवासी महिला पर मानसिक, शारिरिक, सामाजिक, आर्थिक रूप से पिडित है लेकिन आदिवासी महिला यह किसी भी समस्या से भागति नहीं है लेकिन निडर होके उस समस्या का समाधान करती है। इस लेख में यह बताने का प्रयास किया है कि, आदिवासी समुदाय में मातृसत्तात्मक पध्दति है साथ हि पितृसत्तात्मक पध्दति का सबसे अधिक प्रभाव है। आदिवासी समुदाय की संस्कृति में स्वतंत्रता होने के बावजूद किस तरह आदिवासी महिलाएं किस तरह से हिंसा का शिकार हो रहि है। इस लेख में वर्धा जिले के आर्वी तहसील का आदिवासी समाज की संस्कृति एवं घरेलू हिंसा के बिदुओं पर विमर्श किया जाएगा साथ वर्तमान कि परिस्थितियों को उललेखित किया जाएगा। इस अंतर्गत आदिवासी समाज में कुछ प्रमाण तक आदिवासी महिलाओं कि हिंसा हो रहि है। आदिवासी समाज की संस्कृति, हिंसा के आयाम, महिलाओं का घरेलू शोषण, हिंसा के कारण, सकारात्मक एवं नकारात्मक पहलु ऐसे कई मुद्दों का विश्लेषण विस्तारित रूप से किया जाएगा। शोध प्रविधि में गणनात्मक एवं गुणनात्मक पध्दति का उपयोग किया जाएगा एवं सविस्तर रूप से वर्णन किया जाएगा।

भारतीय समुदायातील कौटुंबिक हिंसाचार — एक अभ्यास

प्रा. डॉ. हेमंत व्ही. मिसाळ

न्यू आर्ट्स कॉमर्स अँड सायन्स कॉलेज, वर्धा

अलिकडच्या काळात कौटुंबिक हिंसेचे स्वरूप वेगवेगळ्या घटनांद्वारे वाढल्याचे आढळून येते. घरगुती हिंसाचाराची समस्या ही केवळ भारतापूरती आहे असे नाही. प्रगत आणि विकसित देशांमधील महिलाही कौटुंबिक हिंसाचाराच्या शिकार ठरत आहे. कुटुंब अंतर्गत राहणाऱ्या सदस्यावर त्याच कुटुंबातील सदस्य किंवा इतर नातेवाईक अन्याय, अत्याचार, मानसिक व शारीरिक हिंसात्मक कृत्य करतांना आढळतात. घरगुती हिंसा ही ढोबळ मानाने महिलांच्या संदर्भात विचार केल्या जाते. महिलांवर होणारी हिंसा शारीरिक असते जी धडपड लाथा बुक्याने मारले जाते. मानसिक हिंसा ही टोमणे मारणे, संशय घेणे या प्रकारची असते. लैंगिक हिंसा ही नात्यातील व्यक्तीने विनासहमतीने केलेले लैंगिक अत्याचार होय. राजरोस किंवा प्रत्यक्ष मार्गाचा अवलंब करून सत्ता, बळ यासारख्या सामर्थ्याच्या आधारे आपणास हवी असणारी गोष्ट दुसऱ्याची इच्छा नसतांना तिच्याजवळून बळजबरीने हिसकावून घेण्यासाठी केलेले कृत्य म्हणजे हिंसाचार होय. या बळजबरीमुळे दुसऱ्या व्यक्तीला शारीरिक इजा होणे किंवा मानसिक धक्का बसतो अथवा शारीरिक इजा व मानसिक आघात दोन्हीही सहन करावे लागतात.

संयुक्त राष्ट्रसंघटनेतील लोकसंख्या कोश विभागाच्या अहवालानुसार भारतात १५ ते ४९ या वयोगटातील ६०% महिला कोणत्या ना कोणत्या प्रकारच्या घरगुती हिंसाचाराच्या शिकार झालेल्या असतात. नॅशनल क्राईम रेकॉर्ड ब्युरोच्या अहवालानुसार २००४ मध्ये घरगुती हिंसाचाराच्या ५५,४३९ तक्रारी दाखल झाल्या होत्या. २००६ या वर्षात ९.३% वाढ झालेली आहे. महिलांवर केलेल्या अत्याचाराच्या गुन्ह्यासंबंधीची सांख्यिकीय माहिती भारत सरकारच्या गृहमंत्रालयाद्वारे दरवर्षी प्रकाशित केली जाते. या माहितीच्या आधारे १९९१ पासून २००५ पर्यंतच्या कालावधीत महिलांवर केल्या जाणाऱ्या अत्याचारांच्या गुन्ह्यामध्ये ६७ टक्क्यांनी वाढ झालेली आहे. या कालावधीत हुंडाबळीच्या संख्येत ३४ टक्क्यांनी वाढ झालेली आहे. भारतात दररोज ३३ म्हणजे एका वर्षात १२००० महिलांच्या हत्या या हुंड्याशी निगडित असतात असे म्हटले जाते. राष्ट्रीय महिला आयोगाच्या माजी अध्यक्षा गिरिजा व्यास यांनी ३६ टक्के भारतीय महिला घरगुती हिंसाचाराच्या शिकार ठरतात असे मान्य केले आहे. परंतु स्त्रीवादी संघटना आणि अभ्यासकांच्या मते ५० ते ६० टक्के महिला घरगुती हिंसाचाराच्या शिकार होत असतात.

घरगुती हिंसाचारामुळे अनेक दुष्परिणाम दिसतात. त्यामध्ये स्त्रीयांच्या संख्येत घट, स्त्री लिंगाची गर्भातच हत्या करणे, स्त्रीयांचे आरोग्य, नैराश्य, आत्महत्या, स्त्रीयांच्या वैवाहिक जीवनातील समस्या, वधूला जाळण्याची समस्या, घटस्फोटित महिलांच्या आणि परित्यक्ता स्त्रियांच्या संख्येत वाढ, लैंगिक दूर व्यवहाराची समस्या, स्त्रीयांचा मानसिक छळ अशा प्रकारचे अनेक दुष्परिणाम दिसून येतात. यामुळे स्त्रीयांमध्ये मोठया प्रमाणात नैराश्य निर्माण होते.

कौटुंबिक हिंसेचे विघातक परिणाम भारतीय समाजात दिसून येतात. मानवतेच्या दृष्टीने स्त्रियांच्या विकासात अडथळा कौटुंबिक हिंसा ठरत आहे. स्त्रीयांच्या सामाजिक सुस्थितीला कौटुंबिक हिंसा ठरत आहे. स्त्रीयांच्या सामाजिक सुस्थितीला कौटुंबिक हिंसा एक आव्हान आहे. त्यामुळे स्त्रीयांचे अनेक प्रश्न निर्माण झाल्याचे आढळून येतात. स्त्रीयांच्या समस्या हेतूने स्त्रियांवरील कौटुंबिक हिंसा कमी करण्याच्या दृष्टीने काही उपाय करता येईल. स्त्रीवर अत्याचार

होत असेल तर पोलीस स्टेशनला तक्रार केली पाहिजे अशा प्रकरणात शेजारी व नातेवाईकांनी हस्तक्षेप करावा. मुलीच व्यक्तीमत्व विकास संतुलित करावे, स्त्रियांनी आत्मनिर्भर होणे आवश्यक आहे. उपलब्ध असलेल्या कायद्याची प्रत्यक्ष अंमलबजावणी होणे आवश्यक आहे. अशा प्रकरणामध्ये महिला संघटनांनी पुढाकार घेतला पाहिजे. पीडित व्यक्तींनी घरगुती हिंसेला विरोध करायला पाहिजे. स्त्रियांमध्ये आर्थिक दृष्ट्या आत्मनिर्भरता होणे गरजेचे आहे. त्याप्रमाणेच पुरुषांनी सुद्धा स्त्रीकडे माणुस म्हणून बघितले तर कौटुंबिक हिंसाचार बऱ्याच प्रमाणात कमी होवू शकते.

संदर्भ ग्रंथ :

- १) आधुनिक भारतातील राजकीय विचार — भा.ल. भोळे
- २) राज्यशास्त्रातील मुलभूत संकल्पना — डॉ. शैलेन्द्र देवळणकर
- ३) भारतीय समाज आव्हाने आणि समस्या — रा. ज. लोहे
- ४) मानव अधिकाराचे विविध संदर्भ — डॉ. विरेन्द्रसिंह यादव
- ५) भारतीय समाज प्रश्न आणि वर्तमान समस्या — डॉ. प्रमोद पाटील.

महिला, हिंसा आणि कायदे**डॉ. स्नेहप्रभा आर. गावंडे**

एस.चंद्रा महिला महाविद्यालय, साकोली.

!!यत्र नार्यस्तु पुज्यन्ते**रमन्ते तत्र देवताः !!**

प्राचीन युगापासून ते आधुनिक औद्योगिक समाजापर्यंतची मानवाची वाटचाल पाहिली तर प्रत्येक युगामध्ये स्त्रीला अनेक समस्यांना तोंड द्यावे लागले आहे. हे आपल्या लक्षात येते. मध्ययुगीन काळात स्त्रीविरोधी अनेक जाचक चालीरिती समाजात अस्तित्वात होत्या. जसे बालविवाह, सतीची चाल, केशवपन पध्दती, विधवाविवाह बंदी, बहुविवाह पध्दती, स्त्री शिक्षणास बंदी इ. अनेक कुप्रथा समाजात अस्तित्वात होत्या.

आजचे युग हे जागतिकीकरण, उदारीकरणाचे युग असून देखील स्त्रीला आपल्या हक्कासाठी लढावे लागते. आपण म्हणतो जागतिकीकरणामुळे समाजामध्ये स्त्री-पुरुष समानता अस्तित्वात आली आहे. असा एकही भारतीय समुदाय अस्तित्वात आला नाही की ज्याठिकाणी स्त्री-पुरुष समानता आहे. अपवाद काही आदिवासी जमाती सोडल्या तर स्त्री समानता कुठे असेल असे मला वाटत नाही. आजही स्त्रियांना तीच्या स्वतःच्या हक्कासाठी लढावे लागते, हक्क मागावे लागतात म्हणजे ते आपोआप मिळत नाहीत त्यासाठी तीला न्याय मागावा लागतो आहे, म्हणजे खरंच स्त्री-पुरुष समानता अस्तित्वात आहे का? हा तमाम स्त्री वर्गापुढे असलेला यक्ष प्रश्न आहे.

भारतीय संविधानाने जरी स्त्रीला समानता, स्वातंत्र्य हे अधिकार दिले असले तरी प्रत्यक्षात त्याची अंमलबजावणी मात्र होतांना दिसत नाही. स्त्री संरक्षणासाठी अनेक कायदे संविधानात आहेत पण अंमलबजावणी होत नाही. अत्याचाराचे प्रमाण मात्र बुद्धिंगत होताना दिसते आहे. अत्याचाराची आकडेवारी वाढताना दिसते जसे भ्रुणहत्या, स्त्री शोषण, बालविवाह, हुंडा पध्दती, लैंगिक शोषण, चारित्र्य संशय, कौटुंबिक हिंसा, घटस्फोट इ. स्त्रीविषयक गुन्ह्यांमध्ये मोठ्या प्रमाणात वाढ झालेली दिसून येते. स्त्रीया घरामध्ये सुध्दा सुरक्षित नाहीत तसेच समाजात आणि कामाच्या ठिकाणी सुरक्षित नाही त्यामुळे शासनाने वेळोवेळी स्त्रीसुरक्षा लक्षात घेवून काही कायदे केलेले आहेत. लक्षात ठेवा एखादी सजग स्त्री म्हणजे माता, पत्नी आणि मुलगी व नोकरदार महिला ह्यांना कायद्यांविषयी ज्ञान असेल, माहिती असेल तर कुणीही त्यांना त्रास देण्यास धजावणार नाही. त्यासाठी समाजातील स्त्रीयांमध्ये कायद्यांविषयी जनजागृती होणे गरजेचे आहे. त्यासाठी मेळावे, संमेलन, शिबीर व्याख्यान ठेवावे व स्त्रीयांना जागृत करण्याचे कार्य करणे अत्यंत गरजेचे आहे.

स्त्रीविषयक कायदे :-**२००५ कायदा :-**

हिंदु वारसा (सुधारित) कायदा २००५ अनुसार मुलांप्रमाणे मुलीलाही तिच्या पालकांच्या संपत्तीत वाटा मिळण्याचा अधिकार आहे. वडिलांच्या संपत्तीत मुलाचा आणि मुलीचा वाटा समसमान असेल, तसेच मुलीचा जर घटस्फोट झाला किंवा ती विधवा झाली तर पालकांच्या घरात आश्रय घेण्याचाही तिला अधिकार आहे.

२००६ कायदा :

महिला आंतरराष्ट्रीय संशोधनानुसार ४७% मुलीचे लग्न त्या १८ वर्ष होण्यापूर्वीच केले जातात. त्या मध्ये भारताचा १३ वा क्रमांक येतो. त्यासाठी या कायद्यांची अंमलबजावणी योग्यरित्या केली जात नाही. त्यासाठीच समाजात जनजागृतीची आवश्यकता आहे.

२००५ कायदा :

आपल्या भारतीय कुटुंबव्यवस्थेचा महत्वपूर्ण भाग म्हणजे कुटुंबात होणारी स्त्री हिंसा होय. कुटुंबात स्त्रीवर तीच्या सासरच्यांकडून किंवा इतर व्यक्तीकडून हिंसा होत असेल, तर ती सरळ न्याय मागू शकते या कायद्यांतर्गत.

२०१३ कायदा :

स्त्रीयांची सुरक्षितता लक्षात घेऊन कामाच्या ठिकाणी त्यांचा होणारा छळ यावर प्रतिबंध घालण्यासाठी हा कायदा अस्तित्वात आला.

१९९० कायदा :

राष्ट्रीय महिला आयोग (NCW) National Commission for women राष्ट्रीय महिला आयोगाची स्थापना जानेवारी १९९२ साली करण्यात आली राष्ट्रीय महिला आयोग स्त्रीयांच्या हक्कासाठी लढणारी संघटना म्हणून कार्यरत आहे. राष्ट्रीय महिला आयोगाचा महत्वाचा उद्देश हा आहे की, महिलांच्या दर्जामध्ये सुधारणा घडवून आणणे व त्यांची आर्थिक स्थिती सुधारणे होय.

१९८६ कायदा :

हा कायदा स्त्रीयांच्या दृष्टीने अतिशय महत्वाचा असा आहे. स्त्रीची प्रतिमा कुणी डागाळण्याचा प्रयत्न करत असेल जसे लिखाण चित्रकला, किंवा अशाप्रकारच्या माध्यमातून तर ती या कायद्याद्वारे न्याय मिळवू शकते.

१९६१ कायदा

या कायद्यानुसार विवाहप्रसंगी वधूपित्याकडून वर पित्याला धनाच्या स्वरूपात दिले जाणारे दान म्हणजे हुंडा होय. ही एक भारतीय प्रथा आहे. पण ही अतिशय जाचक भारतीय संस्कृतीला कलंकित करणारी अशी प्रथा आहे. हया जाचक प्रथेमुळे अनेक विवाहित मुलींना आपला जीव गमवावा लागतो. तिला त्रास दिला जातो, उपाशी ठेवणे, जाळून मारणे असे प्रकार होतात. त्यामुळे हा कायदा अस्तित्वात आला पण त्याची अंमलबजावणी होताना दिसून येत नाही.

१९६९ कायदा :

या कायद्यांतर्गत स्त्रीला जर तीच्या सासरच्यांकडून छळ होत असेल तसेच पतीकडून त्रास होत असेल तर तिला वेगळे होण्याचा अधिकार देण्यात आला आहे. म्हणजेच स्त्रीला घटस्फोट घेण्याचा अधिकार या कायद्याद्वारे मिळाला आहे.

२०१७ कायदा :

२०१७ च्या कायद्याअगोदर कामकरी स्त्रीयांना १९ आठवडे पगारी रजा घेता येत होती पण २०१७ सुधारित कायद्यानुसार २६ आठवड्यांची पगारी रजा मंजूर करण्यात आली.

१९५४ कायदा :

आपल्या भारतीय संस्कृतीनुसार असे म्हटले जाते की, स्वतःच्या जातीतच लग्न करावे जर इतर जातीत लग्न केले तर, अनेक समस्यांना तोंड द्यावे लागते. त्यामुळे Intercaste marriage करण्याच्यांना हा कायदा संरक्षण देतो यालाच special marriage Act १९५४ असे म्हटले जाते.

२००३ कायदा :

लैंगिक छळ प्रतिबंधक कायदा २००३ च्या अनुसार दहापेक्षा अधिक कर्मचारी असलेल्या संस्थेत किंवा इतर ठिकाणी 'अंतर्गत तक्रार समिती' स्थापन करणे बंधनकारक आहे. महिला

कर्मचाऱ्यांची लैगिंग छाळाची तक्रार दाखल करून घेणे त्या तक्रारीची चौकशी करणे हे या समितीचे प्रमुख कार्य आहे. या कायद्याचे पालन न करणाऱ्या संस्थेला वा कंपनीला ५० हजार ते एक लाख रूपयापर्यंतचा आर्थिक दंड ठोठावला जाऊ शकतो.

१९७६ कायदा :

स्त्री असो किंवा पुरुष असो त्यांना कामाचा मोबदला सारखा दिला जाईल असे या कायद्यामध्ये स्पष्ट करण्यात आले आहे. समान वेतन कायदा १९७६ च्या कलम चार नुसार एकसमान काम करणाऱ्या स्त्री आणि पुरुषांना समान वेतन मिळायला हवे.

फक्त महिला पोलीस कर्मचारीच महिलेला अटक करू शकतात. कोड ऑफ क्रिमिनल प्रोसिजर च्या कलम ४६(४) अनुसार कोणत्याही महिलेला सुर्यास्तानंतर आणि सुर्योदयापूर्वी अटक करता येत नाही. अपवादात्मक स्थितीत एखाद्या महिलेला अटक करावीच लागणार असेल तर महिला पोलीस अधिकाऱ्याने त्याचा अहवाल बनवून प्रथम दर्जाच्या न्यायालयीन दंडाधिकाऱ्याकडून संबंधित पुर्वपरवानगी घेणे बंधनकारक आहे.

वरीलप्रकारे कितीही कायदे अस्तित्वात असले तरी आज स्त्रीने स्वतःला सक्षम, सबल करणे आवश्यक आहे. स्त्रीने स्वतःचे सबलीकरण स्वतःच करावे. कारण आज नितिमता एवढी घसरली आहे. नैतिक मूल्यांची घसरण होत आहे. समाजात स्त्रीला वावरतांना अनेक कठीण समस्यांना सामोरे जावे लागते. त्यावेळी तीला स्वतःच स्वतःचे संरक्षण करावे लागते. त्या प्रश्नांना सामारे जातांना स्वतःची आत्मशक्ती जागृत करून स्वतः मध्ये आत्मविश्वास निर्माण करणे आवश्यक आहे, आणि ज्या देशात व समाजात स्त्रीला सन्मान दिला जातो त्या देशाचा विकास झपाट्याने होईलच यात शंका नाही.

संदर्भ :

- १) कौटुंबिक हिंसाचारापासुन महिलांचे संरक्षण — अँड. एस. व्ही. कुलकर्णी
- २) Legislative Gov. in
- ३) भारतीय महिला आणि कायदा — अनिल नि. वैद्य
- ४) Art of living.org
- ५) Maternity Benefit Act, 2017 – Wikipedia
- ६) www.Mahapolice.gov.in
- ७) दै. लोकसत्ता.com

ग्रंथालय आधुनिकीकरणात सुरक्षिततेचे महत्व

प्रा. प्रमोद वा. तडस

ग्रंथपाल न्यु आर्टस्, कॉमर्स अँड सायन्स कॉलेज, वर्धा

सार :

आज माहिती व तंत्रज्ञानाच्या युगात ग्रंथालयाचे स्वरूप बदललेले आहे. आता त्याला आधुनिक तंत्रज्ञानाची जोड देऊन आपली परंपरागत ग्रंथालय व्यवस्थेत बदल घडुन आणुन त्याला इंटरनेटची जोडणी करुन आभासी ग्रंथालय तथा ईलेक्ट्रॉनिक ग्रंथालय या सारख्या नविन संकल्पना तयार झाल्या. त्यामुळे ग्रंथालय सुरक्षितता ही ग्रंथालयाच्या उदयापासून चालत आलेली प्रक्रिया राबविली जात असे. आजसुद्धा ग्रंथालय सुरक्षेच्या प्रक्रियेमध्ये बदल होवून माहिती तंत्रज्ञानावर आधारित ईलेक्ट्रॉनिक उपकरणाच्या माध्यमातून ग्रंथालय सुरक्षितता ठेवली जाते व ती साधने व उपकरणे कोणती व या उपकरणाचा आणि साधनांचा उपयोग करुन आपल्या ग्रंथालयाची सुरक्षा कशाप्रकारे राखली जाऊ शकते. याचा सविस्तर अभ्यास या लेखामध्ये करण्याचा अभ्यास केलेला आहे.

प्रस्तावना —

ग्रंथालय हा शैक्षणिक क्षेत्राचा एक अविभाज्य घटक असल्यामुळे त्याचा परिणाम ग्रंथालय व्यवस्थापनावर होत असल्यामुळे ग्रंथालय व्यवस्थापनात ग्रंथालय सुरक्षेला फार महत्वाचे स्थान आहे. ग्रंथालयामध्ये मुक्तद्वार पध्दतीचा वापर केल्यामुळे ग्रंथालय सुरक्षिततेला जास्त महत्व प्राप्त झाले आहे. तसेच डिजीटल ग्रंथालयाद्वारे अत्याधुनिक सेवा वाचकांना पुरविणे हे अत्यावश्यक आहे व त्यामुळे ग्रंथालय सुरक्षितता ठेवणे गरजेचे झाले आहे. ग्रंथसंग्रहाची सुरक्षितता दुर्मिळ ग्रंथाची जतन ग्रंथालयात संगणीकरणाकरीता लागणारे सॉफ्टवेअर, हार्डवेअर ग्रंथालयामध्ये वापरले जाणारे साहित्य संग्रह या सर्व बाबींचा काळजीपूर्वक अभ्यास केला तर आजची ग्रंथालये खरोखर सुरक्षित नाही. त्यामुळे ग्रंथालये आधुनिकीकरण करण्याकरिता माहिती तंत्रज्ञानाची साधने इतर वाचनसाहित्य सांभाळण्याची फार महत्वाची जबाबदारी ग्रंथपाल व ग्रंथालय कर्मचाऱ्यावर आली आहे.

ग्रंथालय सुरक्षेची गरज :

ग्रंथालय व्यवस्थापनात ग्रंथालय सुरक्षेला एक विशेष स्थान प्राप्त झालेले आहे. मुक्तद्वार पध्दतीचा अवलंब करणाऱ्या ग्रंथालयामध्ये ग्रंथालय सुरक्षेची जास्त गरज असते. हा विषय एका विशिष्ट वाचक समुहाच्या वागणुकीशी संबंधित आहे. एखादी वस्तु चोरणे ही गोष्ट काही व्यक्तीच्या सवयीशी जुळलेली असते. ग्रंथपाल वाचकांच्या मानसशास्त्राचे संशोधन करणार नाही. परंतु अशा प्रकारच्या गोष्टींवर नियंत्रण आणु शकतात का हे पाहणे ग्रंथपालाला आवश्यक आहे. म्हणून ग्रंथालय सुरक्षिततेची गरज कोणत्या परिस्थितीत महत्वाची ठरते हे पाहणे ग्रंथपाल व ग्रंथालय कर्मचाऱ्यांना आवश्यक आहे.

- ग्रंथालयसंग्रहातील होणारी वाढ
- मुक्तद्वार ग्रंथालय पध्दतीचा अवलंब करणे
- ग्रंथसंग्रहातील दुर्मिळ ग्रंथाची संख्या वाढणे
- ग्रंथसंग्रहातील मोठ्या किंमतीच्या पुस्तकांचा भरणे
- ग्रंथालयामध्ये प्रतिलिपी सेवा उपलब्ध नसणे

अशा परिस्थितीचा फायदा घेऊन चोरी करण्याची सवय असणारी व्यक्ती ग्रंथालयामधुन पुस्तके पळविण्याकरिता उपयोग करतात त्यासोबतच ग्रंथालयाची सुरक्षितता धोक्यात येणाऱ्या इतर

काही घटना अधुनमधुन घडत असतात जसे की, ग्रंथालयामधुन गुपचुप ग्रंथ चोरणे, ग्रंथालयाच्याखिडकीमधुन ग्रंथ फेकणे, उपयुक्त ग्रंथ लपविणे, ग्रंथ व नियतकालीकांचे पाने फाडणे, ग्रंथ निष्काळजीपणाने वापरणे. ग्रंथालयामध्ये इतर वाचकांना त्रास होईल असे वर्तन करणे, आग, अपघात, पुर, वादळ इत्यादी परिस्थितीत ग्रंथालयाचे नुकसान होणे, ग्रंथालयातील यंत्रसामुग्री संगणक, प्रिंटर सर्व्हर, स्टेशनरी, इतर वाचक तसेच ग्रंथालय कर्मचाऱ्यांशी असभ्य वर्तन करणे, त्रास देणे, दुसऱ्याच्या ओळखपत्रावर साहित्याची गैरमार्गाने देवाणघेवाण करणे.

हया घटना ग्रंथालयामध्ये सतत घडत नसल्यातरी त्या तुलनेत फार थोड्या व्यक्तींचा सहभाग असतोच आणि त्यामुळे ग्रंथालय सुरक्षिततेचा धोका निर्माण होतो.

व्यवस्थापन उपाययोजना :

ग्रंथपाल व ग्रंथालय कर्मचारी यांनी सुरक्षेकरिता सतर्क राहण्याची मानसिकता बनविणे, गरजेचे आहे, नुकसान होऊ नये याकरिता लागणाऱ्या साधनसामुग्रीसंबंधी प्रस्ताव तयार करणे, सुरक्षेसंबंधी घडणाऱ्या घटनांची वेळोवेळी दखल घेवून त्यावर उपाययोजना करणे, ग्रंथालय प्रवेशावर नियंत्रण ठेवणे.

तांत्रिक उपाययोजना :

ग्रंथालयास तांत्रिक उपायामध्ये सर्वसामान्य व इलेक्ट्रॉनिक्स सुरक्षेच्या दृष्टीकोनातून सक्षम करण्याची गरज आहे. ग्रंथालय प्रवेशावर नियंत्रण आणण्याकरिता केवळ अधिकृत वाचकच ग्रंथालयामध्ये प्रवेश करतील याकरिता कार्ड, कार्ड रिडर्स, मशीन डिटेक्टर्स तसेच चुंबकीय बटणे, व्यवस्था करावी. सुरक्षेच्या संबंधी घडणाऱ्या घटनाबाबत धोक्याची सुचना देण्याकरिता बझरची व्यवस्था करावी. ग्रंथालय प्रवेशिकेत किंवा स्टॉक एरियामध्ये विशिष्ट वाचकांची संशयास्पद हालचाल टिपण्याकरिता क्लोजसर्किट टीव्हीची व्यवस्था करणे. आगीसारख्या घटनाबाबत नियंत्रण करण्यासंबंधी व वाचकांकरिता Emergency Exit गेटची व्यवस्था करणे.

ग्रंथ नियतकालिके इतर वाचन साहित्य यंत्रसामुग्री चोरीस जाऊ नये म्हणून मॅग्नेटिक तसेच RFID तंत्रज्ञानाचा वापर करून ग्रंथालय सुरक्षा अबाधित राखण्यास मदत होईल.

ग्रंथालय इलेक्ट्रॉनिक सुरक्षितता :

पाश्चात्य देशातील ग्रंथालयामध्ये ग्रंथालय प्रवेश तसेच ग्रंथचोरीच्या प्रकारावर नियंत्रण ठेवण्याकरिता अनेक प्रकारच्या इलेक्ट्रॉनिक साधनांचा उपयोग केल्या जातो. ही साधने आधुनिक व विकसनशील होत आहे. ग्रंथालय सुरक्षेकरिता काही खास साधने आज विविध स्वरूपात उपलब्ध आहे.

इलेक्ट्रॉमॅग्नेटिक किंवा चुंबकीय तंत्रज्ञानावर आधारित साधणे. यामध्ये जी वस्तुची सुरक्षितता निश्चित करायची आहे. त्या वस्तुला चुंबकीय पट्टी चिकटवून ती चुंबकीय भारीत केली जाते. ही वस्तु जेव्हा रितसर बाहेर नेण्यास परवानगी दिली जाते. अशावेळी एका विशिष्ट यंत्रावर ती वस्तु ठेवल्यावर चुंबकीय भारहीत केली जाते. अशा वस्तु जेव्हा यांत्रिक गेटमधुन नेल्या जातात तेव्हा ते धोक्याची घंटा वाजत नाही. परंतु जर काही व्यक्तींनी ही वस्तु चोरून घेण्याचा प्रयत्न केला तर मात्र यांत्रिक गेट मागोवा घेवून धोक्याची घंटा वाजवेल व ग्रंथपाल व ग्रंथालयीन कर्मचाऱ्यास वस्तु चोरून नेली असल्याची सुचना मिळुन तो व्यक्ती पकडल्या जाईल. या पद्धतीचा उपयोग, चुंबकीय तंत्रज्ञानावर आधारित सुरक्षितता साधनाद्वारे ग्रंथसंपदा सुरक्षित ठेवल्या जाते. अशा साधनाची निर्मिती 3M ही कंपनी अग्रस्थानी आहे. ही कंपनी 3M निर्मित साधनाचा वापर करतात. परंतु हे तंत्रज्ञान खुप खर्चिक आहे. विकसनशील देशातील ग्रंथालयांना हा खर्च परवडणारा नाही. भारतासारख्या देशात फारच थोड्या प्रमाणात या पद्धतीचा वापर झालेला दिसते. अनेक ग्रंथालये

आधुनिकीकरणाच्या कार्यक्रमांतर्गत इलेक्ट्रॉनिक सुरक्षितता पध्दती स्विकारल्या आहे. या पध्दतीचा वापर करून बऱ्याच प्रमाणात ग्रंथालय सुरक्षितेचा प्रश्न सोडविता येतो, याकरिता

१. टॅरल टेपस
२. 3M डिटेक्शन सिस्टम
३. 3M सेन्सिटायझिंग
४. 3M सेल्फ चेकआऊट मशीन

ग्रंथालयामध्ये सेवा परिपूर्ण व तत्परतेने देण्याकरिता ग्रंथालय सुरक्षिततेच्या अद्यावत तंत्रज्ञानाचा वापर ग्रंथालयात करणे गरजेचे आहे. इलेक्ट्रॉनिक मॅगनेटीक, सी.सी.टीव्ही, RFID या आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या वापरामुळे ग्रंथालयातील अंतर्गत सुरक्षितता करणे शक्य आहे.

आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या वापरामुळे वाचकांचा वेळ वाचला जाईल, कर्मचाऱ्यांचे श्रम कमी होईल. ग्रंथ गहाळ होण्याचे प्रमाण कमी होईल.

संदर्भ :

१. फडके, द.नां. ग्रंथालय संगणकीकरण आणि आधुनिकीकरण, युनिव्हर्सल:— पुणे, २०१२
२. Gopal, Krishna: Technological Future of Library and Information Science: Delhi, 2004
३. भट, शरद गो : इलेक्ट्रॉनिक माहिती साधने, पिंपळापुरे प्रकाशन, नागपूर, डिसेंबर २००८.

आरमोरी विधानसभा क्षेत्रातील पंचायत राजमधील लोकप्रतिनिधीची भुमीका**मार्गदर्शक****संशोधनकर्ता****प्रा.डॉ.आर.एम.झाडे****श्री प्रकाश तुकाराम हेमने**

एम.ए.एम.फिल

एम.ए.एम.फिल

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख ,

के.डी.डी.महाविद्यालय

चामोर्शी जि.गडचिरोली

स्वातंत्र्यपूर्वकाळात स्थानिक स्वराज्य संस्थांची सुरवात १८७३ च्या चार्टर कायद्यानुसार झाली.भारतातील मद्रास, मुंबई व बंगाल प्रांतात पालिकासंस्था स्थापन करण्यापासुन झाली होती. ब्रिटिश शासनाने लोकनियुक्त सदस्यांच्या हाती स्थानिक स्वराज्य संस्थांचा राज्यकारभार सोपविण्याकरिता लार्ड रिपनच्या नेतृत्वात २८ मे १८८२ ला स्थानिक स्वराज्य संस्था हा कायदासंमत केला. १९०७ साली रॉयल कमिशनने स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या कारभार जिल्हा लोकल बोर्ड मार्फत न होता गावपातळीवर सुरवात होवून तो लोकनियुक्त सदस्याकडे असावा असे सुचविले. १९०९ व १९१९ चा सुधारणा कायदा विकेंद्रीकरणाच्या दृष्टीने महत्वाचा ठरला. पंचायत राज ह्या खाताच्या समावेश सोपिव खाते या विषयांतर्गत होवुन ते भारतीयांच्या हाती सोपविण्याच्या प्रयत्न झाला.

गाव हा विश्वाचा नमुना गावातुन देशाची परिक्षा ।।

गावाचे भंगता अवदशा । येईल देशा।।

जनतेच्या कल्याणासाठी जनमतावर आधारित नागरिकांच्या सामाजिक, आर्थिक, राजकिय, व सांस्कृतिक प्रगती साध्य करणारा जिवनमार्ग घटना समितीने अवलंबला. त्यानुसार शासनाची सत्ता केंद्रीत असुन चालनार नाही तर सत्तेचे विकेंद्रीकरण करणे गरजेचे होते. कारण शासन संस्थेचे सर्व कार्य एकाच केंद्रातुन पार पाडु शकत नाही.अश्यावेळी शासनाच्या सत्तेचे हस्तांतरण आवश्यक होते.म्हणुन विकेंद्रीकरणाला चालना देण्यासाठी १९५७ ला बलवंतराय मेहता समितीने काही महत्वाच्या शिफारशी केल्या. त्या पुढिलप्रमाणे

पंचायतराज व्यवस्था तीन स्तरावर असेल

१ ग्रामपंचायत — ग्रामीण स्तर

२ पंचायत समिती — खंड स्तर

३ जिल्हा परिषद— जिल्हा स्तर

४महिला निवडुन न आल्यास ०२ महिला सदस्यांची नेमणुक करावी.अश्याप्रकारे केलेल्या शिफारसी समोरच्या काळात प्रभावी न ठरल्याने १९७७ ला अशोक मेहता समिती स्थापन करण्यात आली. १९८४ साली पी.बी. पाटील यांच्या नेतृत्वात पंचायत पूर्णविलोकन समिती स्थापन करण्यात आली. यात —

१. जिल्हापरिषदेच्या एकुण जागेसाठी १/४ जागा महीलासाठी आरक्षित असाव्यात

२. लोकसंख्येच्या आधारावर ग्रामपंचायतीची अ, ब, क, ड, वर्गवारी

३. एक हजार लोकसंख्येसाठी एक ग्रामपंचायत

४. एक लक्ष लोकसंख्येसाठी एक पंचायतसमिती

५. पंधरा— वीस लक्ष लोकसंख्येसाठी एक जिल्हा परिषद असावी

अश्याप्रकारच्या शिफारसी याद्वारे करण्यात आल्या

१९९३ ला ७३ व्या घटनादुरुस्तीने संविधानाच्या २४३ व्या अनुच्छेदामध्ये व्यापक बदल करून पंचायत राज व्यवस्थाना घटनात्मक दर्जा प्राप्त करून दिला. या दुरुस्तीने पंचायत राज व्यवस्थेला कायदेशीर अधिकार मिळाले. या दुरुस्ती नुसार २९ विषयाच्या अमलबजावणीचे अधिकार पंचायत राज व्यवस्थेकडे आले. हया घटनादुरुस्तीने स्थानिक स्वराज संस्था मजबुत करण्याच्या दृष्टीने महत्वाचे पाहुल उचलले होते.ग्रामपंचायत, पंचायत समिती, जिल्हापरिषदांना,मोठ्या प्रमाणात अधिकार बहाल करण्यात आले.

सत्तेच्या विकेंद्रीकरणात स्थानिक लोकांना सहभागी यावे हे विकेंद्रीकरणाचे वैशिष्ट्य आहे. ७३ व ७४ व्या घटनादुरुस्तीने स्थानिक लोकांना मोठ्या प्रमाणात अधिकार बहाल करण्यात आले. यामागचा हेतु असा होता की, स्थानिक लोकांना सत्तेत सहभागी होता यावे व त्यांची नेतृत्व करण्याची क्षमता विकसीत व्हावी हा होता.तरीपण सर्व लोकांनी मिळून कार्य करणे व निर्णय घेणे अशक्य होते. त्यामुळे लोकतंत्रात्मक शासन पद्धतीत प्रतिनिधीक पद्धतीचाअवलंब करण्यात आला आहे.प्रतिनिधीक स्थानिक स्वराज्य संस्थामध्ये निवडून पाठवने म्हणजे विकेंद्रीकरण नाही तर त्यांना सत्तेबद्दल अधिकार मिळाले तरच सत्तेचे विकेंद्रीकरण ठरते .

विषय :- (Resurch Subject)

गडचिराली जिल्ह्याचे ७६टक्के क्षेत्र जंगलाने व्यापलेले असल्याने घनदाट जंगलात नक्षल समर्थित लोक येथे राहतात. गडचिराली हे नक्षल प्रभावित क्षेत्र असून मधुन त्यांच्या सक्रीयतेच्या घटना घडत असतात. त्यांचा सुध्दा परिणाम जिल्ह्याच्या विकासावर पडलेला दिसतो.जंगलव्याप्त व डोंगराळ भाग असल्याने शेती योग्य सुपिक जमिन गोदावरी, वैनगंगा, वर्धा, प्राणहिता,यांचा सुपिक मैदानी प्रदेश या भागात पहायला मिळते. जिल्हा विपुल साधन संपत्तीने समृद्ध असून कोणतेही मोठे उदयोगधंदे नसल्याने बेरोजगारी व दारिद्र्यरेशेखालील लोकांची संख्या वाढलेली आहे.

सत्तेचे विकेंद्रीकरण करत असतांना संविधान कर्त्यांना अपेक्षित असलेला जनप्रतिनिधी कितपत आपल्या कार्यात यशस्वी झाला हे या संशोधनातुन शोधण्यात येणार आहे.जनप्रतिनिधिंना कोणकोणत्या अडचणी निर्माण झाल्या. त्या समस्याच्या सोडवणुकीकरीता कोणते प्रयत्न केले. क्षेत्रातील असलेल्या समस्या शासनाच्या निदर्शनास आणल्या का? कोणते नविन विषय जनप्रतिनिधी समोर आणले.गांवाच्या विकासासाठी नियोजन आराखडा तयार केला काय ? विकासात्मक कामे करतांना अधिकाराची जाणीव होती काय ? निवडणुकीत देण्यातयेणारी आश्वासने पूर्ण करतात काय? ईत्यादी घटनांचा अभ्यास या संशोधनातुन करण्यात येणार आहे .या दृष्टीने विचार करतांना आरमोरी विधानसभा क्षेत्रातील पंचायत राजमधील लोकप्रतिनिधीची भुमीका हा संशोधन विषय घेवुन संविधान कर्त्यांना अपेक्षित असलेला जनसेवक म्हणुन जनप्रतिनिधी कार्य करतो काय ? त्यांना येणा—या अडचणी कोणत्या या संपूर्ण बाबींचा अभ्यास या संशोधनातुन करण्यात येणार आहे.

१.३ अध्ययन विषयाची भुमिका :

भारतात सांसदीय शासन व्यवस्थेचा स्विकारकरण्यात आला आहे. भारतातील सर्व नागरिकांना समान संधी दर्जा दिला जाईल, सामाजिक , आर्थिक ,राजकीय न्याय मिळेल. आचार — विचार अभिव्यक्ती, श्रध्दा व उपासना यांचे स्वातंत्र सर्वाना प्राप्त होईल अशी घटनाकारांनी ईच्छा व्यक्त केली होती.त्यादृष्टीने सत्तेचे विकेंद्रीकरण करण्यात आले आहे .

विकेंद्रकरण म्हणजे वरिष्ठ संस्थांचे अधिकार खालच्या स्तरावरिल संस्थांकडे सोपवणे होय. अथवा स्थानिक व विभागीय संस्थाना केंद्रीय मदतीशिवाय स्वतंत्रपणे योजना आखण्याचा अधिकार देणे होय. यात स्थानिक लोकांकडे अधिकाधिक अधिकार सोपवले जातात. त्यांना राजकारणाचा अनुभव प्राप्त व्हावा व स्वतःची कामे स्वतःच्या जबाबदारीवर सोडविता यावी हा विकेंद्रकरणाचा उद्देश आहे.

सदर विषय निवडण्याची निश्चित अशी भुमिका आहे. स्थानिक समस्या त्याच पातळीवर सोडविण्यात याव्यात स्वतःच्या क्षेत्राचा विकाश स्वतःच्या जबाबदारीवर सोडविता येईल हा मुख्य उद्देश आहे. पंचायत राज शासन व्यवस्थेत मुलभुत व समान नेतृत्व निर्माण व्हावे अशी अपेक्षा होती परंतु ती साध्य होतांना दिसत नाही.

१. पंचायत राजव्यवस्थेत निवडणुकीला विशेष महत्व आल्याने गटबाजी ,जातीय तणाव सामाजीक वैमनस्य निर्माण झालेले आढळून येते.

२. पंचायत राज पद्धतीत ग्रामीण भागाचे नेतृत्व श्रीमंतांकडे गेले जमीनदार घराणेशाही यांच्याकडे ग्रामीण सत्ता एकवटली पाहायला मिळते.

वरिल कारणांमुळे ग्रामीण सत्ता गर्भ श्रीमंत लोकांकडे एकवटलेली आहे. त्यामुळे सामान्य गरिब व्यक्तीला नेतृत्व करण्याची संधी क्वचितच मिळते. गटबाजी तणाव यामुळे एकात्मतेला व स्थानिक प्रगतीला वरिल गोष्टि मारक ठरतात.

लोकशाही विकेंद्रीकरणाने पंचायती राज व्यवस्थेचा उदय झाला. पंचायती राजच्या माध्यमातून लोकांना राजकिय जाणीव व सहभाग वाढला एकंदरित पंचायत राजच्या माध्यमातून विकाश साध्य होऊ लागला. ग्रामीण भागातील निरक्षर व गरिब समाजाला निवडणुका व प्रतिनिधित्व यांची प्रत्यक्ष जाणीव झाली. लोकांमध्ये राजकिय जागृती निर्माण झाली.

१.४ संशोधन पद्धती :-

संशोधन करतांना तथ्य संकलनासाठी या दोन्ही तंत्रांची निवड करण्यात येणार आहे. प्राथमिक तथ्य संकलन करतांना प्रामुख्याने जनप्रतिनिधीच्या मुलाखती, प्रश्नावली व अनुसुची या तंत्राचा वापर करण्यात येईल. या तंत्राचा माध्यमाने माहिती गोळा करता येईल. तथ्य संकलन करतांना द्वितीय माहितीचा स्रोत म्हणून पंचायत राजच्या संस्थामधील ऑफीस रेकार्ड, अहवाल, माहिती पुस्तिका, वृत्तपत्रे, नियतकालीके इत्यादीची माहिती घेण्यात येईल. शासकिय अहवाल पत्रे विविध ग्रंथ इत्यादीचा उपयोग केला आहे.

नमुना निवड :-

प्रस्तुत अध्ययनासाठी आरमोरी विधानसभा क्षेत्रातील जिल्हा परिषद — पंचायत समिती —ग्रामपंचायत मधुन एकुण ५० जनप्रतिनिधी उत्तरदाते म्हणून निवड करण्यात आली ही निवड यादृच्छिक पद्धतीतील लॉटरी पद्धतीने करण्यात आली.

तथ्य विप्लेशन :-

तथ्य संकलनानंतर तथ्यांचे शास्त्रीय पद्धतीने विप्लेशन करण्यात आला आहे. तथ्यांचे वर्गीकरण सांकेतीकीकरण आरेखन, इत्यादीचा योग्य पद्धतीने वापर करण्यात येईल.

१.६ संशोधनाची उद्दिष्टे :-

प्रस्तुत संशोधनासाठी पुढील उद्दिष्टे निश्चित करण्यात आले आहेत.

१. आरमोरी विधानसभा क्षेत्रातील पंचायतराज व्यवस्थेतील लोकप्रतिनिधीच्या राजकिय जाणीवांचे अध्ययन करणे.
२. आरमोरी विधानसभा क्षेत्रातील पंचायतराज व्यवस्थेतील लोकप्रतिनिधीच्या राजकिय सहभागाचे अध्ययन करणे.

३. आरमोरी विधानसभा क्षेत्रातील पंचायतराज व्यवस्थेतील नेतृत्व क्षमतेचे अध्ययन करणे.
४. आरमोरी विधानसभा क्षेत्रातील पंचायतराज व्यवस्थेतील लोकप्रतिनिधीच्या राजकिय ,सामाजीक, आर्थिक, शैक्षणिक परिस्थितीचे अध्ययन करणे.
५. आरमोरी विधानसभा क्षेत्रातील सामाजीक , आर्थिक, शैक्षणिक, विकासाच्यामुद्दाचे अध्ययन करणे.
६. आरमोरी विधानसभा क्षेत्रातील पंचायतराज व्यवस्थेतील लोकप्रतिनिधीच्या स्त्री— पुरुष समानते संबंधी अध्ययन करणे.
७. आरमोरी विधानसभा क्षेत्रातील पंचायतराज व्यवस्थेतील लोकप्रतिनिधीवर केंद्र व राज्य शासनाच्या धोरणाचा कसा प्रभाव पडतो याचे अध्ययन करणे.
८. आरमोरी विधानसभा क्षेत्रातील लोकप्रतिनिधीना पंचायत राज व्यवस्थेत जाणीव , जागृतीव राजकिय सहभाग या बाबत येणा—या समस्यांचे अध्ययन करणे.
९. पंचायत राज व्यवस्था ही स्वतः कितपत विकास करण्यास सक्षम असु शकते याचे अध्ययन करणे.

१.७ गृहीत कृत्ये :-

सामाजीक संशोधनात सामाजीक घटनांचे शास्त्रीय पध्दतीने अध्ययन केले जाते. सामाजीक घटनेचे शास्त्रीय पध्दतीने अवलंब करणे आवष्यक असते. त्या शिवाय ते अध्ययन शास्त्रीय असु शकत नाही. संशोधनाच्या समस्येचे निर्धारण त्या समस्येच्या संदर्भात काही अनुमान किंव संभाव्य उत्तरे काढली जातात त्याला गृहित कृत्ये किंवा उपकल्पना म्हणतात.

प्रस्तुत शोध प्रबंधात खालील गृहितकृत्ये त्यांचे परिक्षण केले जाईल.

१. आरमोरी विधानसभा क्षेत्रातील पंचायतराज व्यवस्थेतील लोकप्रतिनिधीच्या राजकिय जाणीवा वाढत आहेत.
२. आरमोरी विधानसभा क्षेत्रातील पंचायतराज व्यवस्थेतील प्रतिनिधीच्या कार्यप्रणालीसंबंधी राजकिय सहभागा सातत्यने वाढत आहे.
३. आरमोरी विधानसभा क्षेत्रातील पंचायतराज व्यवस्थेतील प्रतिनिधीच्या राजकिय नेतृत्वात वृद्धी होत आहे.
४. आरमोरी विधानसभा क्षेत्रातील पंचायतराज व्यवस्थेतील स्त्रियापेक्षा पुरुषामध्ये नेतृत्व क्षमता विकसित होतांना दिसुन येते.
५. आरमोरी विधानसभा क्षेत्रातील स्थानिक राजकारणात जातीचा प्रभाव वाढत आहे.
६. आरमोरी विधानसभा क्षेत्रातील पंचायतराज व्यवस्थेत शैक्षणिक प्रभाव पडलेला दिसुन येतो.
७. आरमोरी विधानसभा क्षेत्रातील पंचायतराज व्यवस्थेत आर्थिक दृष्ट्या उन्नत व श्रीमंत गटाचा प्रभाव दिसुन येते

१.८ संशोधनाचे महत्व :-

सत्तेच्या विकेंद्रकरणात स्थानिक लोकांना सहभागी होता यावे. हे विकेंद्रिकरणाचे वैशिष्ट्ये आहे ७३ व ७४ व्या घटनादुरुस्तीने स्थानिक संस्थाना मोठया प्रमाणात अधिकार बहाल केले.या मागचा हेतु असा की स्थानिक लोकांना सत्तेत सहभागी होता यावे व त्यांना नेतृत्व करण्याची क्षमता विकसित व्हावी,राजकीय जाणीव जागृती निर्माण व्हावी यांच्या प्रगल्भतेतुन राज्य व राष्ट्रीय पातळीवर देखील राजकीय नेतृत्व निर्माण होवु शकते. भारतीय राज्य व्यवस्थेचा पाया अधिक मजबुत करण्याच्या दृष्टीने स्थानिक स्वराज्य संस्थानी महत्वाची भुमिका बजावली आहे.

संविधान कर्त्यांना अपेक्षित असलेली विकेंद्रिकरणाची संकल्पना, स्थानिक नेतृत्वात निर्माण झाली काय ..? लोकशाहीचा पाया मजबुत करण्याचे कार्य हया व्यवस्थेच्या माध्यमाने कितपत

केले जाते हे संशोधनात तपासले जाईल .७३ व्या घटनादुरुस्तीने ३३टक्के आरक्षण दिले गेले. त्यांच्यात कितपत नेतृत्वाची प्रगल्भता निर्माण झाली .राजकिय जाणीव ,जागृतीव राजकिय सहभाग वाढला काय ..? हे संशोधनातून तपासले जाईल आरमोरी विधानसभा या विषयाच्या संदर्भात अन्य काही कारणीमीमांशा आहे काय ..? हे शोधून काढण्याचा प्रयत्न या संशोधनातून करण्यात येईल व सदर संशोधन विषयाचे अध्यायन केल्यानंतर जे निष्कर्ष निघतील ते निष्कर्ष याच सारख्या इतर पंचायत राज व्यवस्थेतील लोकप्रतिनिधीच्या राजकिय जाणीवा लागु होवु शकतील व भावी संशोधनासाठी उपयुक्त ठरु शकतील.

संशोधनाचा निष्कर्ष :-

१. लोकप्रतिनिधीच्या राजकिय जाणीवामध्ये वाढ होत असुन गावपातळीवर पक्षीय राजकारणाचा शिरकाव होवुन आपसी वैमनस्यात वाढ होतांना दिसतो आहे.
२. लोकप्रतिनिधीच्या कार्यप्रणालीतील राजकिय सहभाग सातत्याने वाढत आहे. ग्रामीण स्तरावरीलराज्य व राष्ट्रीय राजकारणात प्रभावी व सक्षम नेतृत्व तयार होत आहे.
३. पंचायतराज व्यवस्थेतील स्त्रिया सरपंच वा अन्य प्रमुख पदी विराजमाण असल्या तरी कारभारावर त्यांच्या पती चा प्रभाव अधिक असल्याचे दिसुन येते.त्यामुळे पुरुषामध्ये नेतृत्व क्षमता विकसित होतांना दिसुन येते.
४. आरमोरी विधानसभा क्षेत्रातील स्थानिक राजकारणात जातीचा प्रभाव वाढत आहे. पक्षांच्या सहभागामुळे जात हा प्रभावी साधन बनला आहे. आर्थिक दृष्ट्या उन्नत किंवा श्रीमंत गटाचा व संख्यात्मक अधिक असलेल्या जातीचाच पगडा अधिक पहायला मिळतो.
५. आरमोरी विधानसभा क्षेत्रातील पंचायतराज व्यवस्थेत शैक्षणिक व सामाजिक प्रभाव पडलेला दिसुन येतो. लोकशाही शासन व्यवस्थेचा पाया अधिक सृदृढ होत आहे.
६. या क्षेत्रातील पंचायतराज व्यवस्थेत सामाजिक व आर्थिक व्यवस्थेवर नक्षल प्रभाव पडलेला दिसुन येतो. लोकशाही शासन व्यवस्थेचा सृदृढ होण्यासाठी अडसर होत आहे.
७. या क्षेत्रातील पंचायतराज व्यवस्थेत युवक व युवती यांच्यावर नक्षल प्रभाव पडलेला दिसुन येतो. लोकशाही शासन व्यवस्थेचा सृदृढ होण्यासाठी अडसर होत आहे.

संदर्भ ग्रंथ सुची

१. डॉ.प्रदिप आगलावे : सामजिक संशोधन पध्दतीशास्त्र
विधा प्रकाशन , नागपुर, २००२
२. भांडारकर पु.ल : सामाजिक संशोधन पध्दती,
दहासन प्रकाशन, नागपुर, १९७३
३. भोले भा.ल : भारतीय राज्यव्यवस्था,
पिंपळापुरे प्रकाशन , नागपुर
४. मोहण दिवाण : भारतातील राज्यांचे राजकारण,
विधा प्रकाशन , नागपुर, २००४
५. लोटे रा.ज : शासन व राजकारण,
पिंपळापुरे प्रकाशन , नागपुर
- ६ डॉ.बी.एम क—हाडे : गडचिरोली जिल्हातील ग्रामीण समाज परिवर्तन,
पिंपळापुरे प्रकाशन, नागपुर , २०१२
- ७ गडचिरोली जिल्हा सामाजिक आर्थिक समालोचन मार्च २०१८
- ८ गडचिरोली जिल्हा सामाजिक आर्थिक समालोचन मार्च २०१९

भारतीय समाजातील घरगुती हिंसाचार**प्रा. कु. अर्चना मधुकरराव होरे****डॉ. सुषमा बोंडे**वाय.जे. एम. महाविद्यालय,
तळेगांव (शा.पंत), ता. आष्टी,
जि. वर्धा.हुतात्मा राष्ट्रीय आर्ट्स, सायन्स कॉलेज
आष्टी, जि. वर्धा.

मानव हा समाजशील प्राणी आहे आणि म्हणूनच मानवाच्या जीवनात जन्मापासून ते मरेपर्यंत कुटुंब व्यवस्थेचे अनन्यसाधारण महत्व आहे. कारण खऱ्या अर्थाने कुटुंबातच व्यक्तीचे संगोपन, पालनपोषण, संरक्षण आणि सर्वांगीण विकास होत असतो. स्त्रियांच्या दृष्टीने तर कुटुंब व्यवस्थेचे अधिकच महत्व आहे— समाजात आज घरोघरी असंख्य देवींची देवघरात मनोभावे पुजा करतांना आपण लोकांना पाहतो. पण व्यवहारात मात्र हेच लोक स्त्रीयांवर पदोपदी अन्याय, अत्याचार करून तिची कुचंबना, अवहेलना व समानतेच्या अधिकाराची गळचेपी करीत असतात.

अलिकडच्या काळात तर स्त्रीच्या दृष्टीने सर्वात सुरक्षित समजल्या जाणाऱ्या कुटुंब व्यवस्थेत म्हणजेच स्वतःच्याच घरामध्ये तिच्यावर होणाऱ्या शारीरिक व मानसिक अत्याचाराची तिब्रता थरकाप उडविणारी आहे— समाजातील सर्व स्तरावतील, वर्गातील, जातीतील, धर्मातील स्त्रीयांना आज कुटुंबातील निकटवर्तीयांकडून होणाऱ्या छळाला सामोरे जावे लागत आहे.

गर्भजल परिक्षेचा गैरवापर करून स्त्रीलिंगी गर्भ असल्यास त्यांचा गर्भपात करून स्त्रीला जन्माला येवू न देण्यापासून तिच्यावर कुटुंबातील व्यक्ती अत्याचार सुरू करतात आणि ती जन्माला आलीच तर आयुष्याच्या विविध टप्प्यांवर भ्रुणहत्येपासून तर ती वृद्ध होईस्तोवर तिच्यावर अत्याचार सुरुच राहतात.

पत्नीला बटिक समजून तिला चार चौघांमध्ये तुडविणारे पती परमेश्वर कमी नाहीत. तसेच समाजात बदनामी होवू नये म्हणून किंवा कायद्याच्या भितीपोटी बायकोला शारीरिक मारहाण न करणारे परंतु तिच्यावर रोज मानसिक अत्याचार करणारे पुरुषही कमी नाहीत अगदीच काही नाही तर पत्नीनं तिचं स्वतंत्र व्यक्तीमत्त्व 'स्त्रीधन' समजून 'सेफ व्हॉल्ट' मध्ये टाकून आयुष्यभर 'पडछाया' म्हणून जगावं असा पुरुषार्थ गाजविणारेही थोडेथोडे नाहीत. हे झालं हक्काच्या पत्नीबाबत. परंतु मुलीलाही त्याच मनोवृत्तीतून वागविणारे बापलेकही घराघरामध्ये आहेत. जगात सर्वत्र महिलांना दुय्यम स्थान देण्यात आले आहे. घरगुती हिंसाचार हा प्रकार भारतात सर्वत्रच अस्तित्वात असणारा असला तरी सार्वजनिक जीवनात तो अदृश्य असल्याचे दिसते. कारण अशा प्रकारच्या घरगुती छळाबाबत साधारणतः जाहीरपणे बोलले जात नाही.

पण काळानुसार समाजव्यवस्था एकूण सामाजिक मानसिकता बदलली आणि स्त्रीयांना देण्यात येत असलेली दुय्यम वागणूक, स्त्रीयांवर व मुलींवर होणारे घरगुती अत्याचारांबाबत संघटितपणे आवाज उठविला जावू लागला.

या सर्व बदलांचा परिणाम म्हणून भारतात १९८३ मध्ये प्रथमतःच कौटुंबिक हिंसाचाराला कुटुंबातील निकटवर्तीयांकडून स्त्रीयावर होणाऱ्या शारीरिक व मानसिक अत्याचाराला गुन्हा मानण्यास प्रारंभ झाला. भारतीय दंड विधानातील कलम ४९८(अ) या कलमानुसार जर एखाद्या स्त्रीवर नवऱ्याने किंवा तिच्या नातेवाईकांनी शारीरिक किंवा मानसिक अत्याचार केलेत अथवा तिच्यासोबत क्रूरतापूर्वक वागणूक केली तर तो गुन्हा मानण्यात येवू लागला. परंतु या समस्यांमधील गुंतागुंत तसेच स्त्रीयांच्या सुरक्षिततेची निकड या गोष्टी लक्षात घेऊन स्त्रीयांचा

कौटुंबिक छळ व अत्याचारापासून संरक्षण करणारा व्यापक अशा कायद्याची आवश्यकता होती. त्याचाच परिणाम कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण करणारा कायदा २००५ संमत करून २६ ऑक्टोबर २००६ रोजी भारतात लागू करण्यात आला आणि या कायदयामुळेच कौटुंबिक हिंसाचाराची व्याख्या व्यापक झाली असून शारीरिक, मानसिक, लैंगिक, शाब्दीक व भावनिक तसेच आर्थिक छळ किंवा छळाची धमकी देणे इत्यादी बाबींचा त्यात समावेश करण्यात आला आहे.

कौटुंबिक हिंसाचार —

कौटुंबिक हिंसाचार ही स्त्री प्रश्नांच्या बाबतीत अलिकडे वापरात आलेली व्यापक संकल्पना आहे. स्त्रीयांवर होणाऱ्या घरगुती अत्याचाराबाबतची गुंतागुंत समजून घेण्याच्या उद्देशाने कौटुंबिक हिंसाचाराचा अर्थ स्पष्ट करणे आवश्यक आहे. कुटुंबातील महिलेचा कुटुंबातीलच निकटवर्तीयांकडून होणारा शारीरिक, मानसिक त्रास होईल. असे पतीने किंवा कुटुंबातील कोणत्याही व्यक्तीने केलेले वर्तन किंवा कृती म्हणजे कौटुंबिक हिंसाचार होय.

स्त्रीयांवर होणाऱ्या कौटुंबिक हिंसाचाराचा सविस्तरपणे उलगडा होण्यासाठी कायद्यांतर्गत करण्यात आलेल्या व्याख्या समजून घेणे आवश्यक आहे.

(क) पिडीत व्यक्तीच्या स्वास्थ, सुरक्षा, जीवन, अंगाची वा त्याची मानसिक वा शारीरिक लाभाची अपहानी करतो किंवा त्यास कोणती हानी पोहचवितो किंवा त्यास संकटात टाकतो किंवा त्याची अशी करण्याची प्रवृत्ती आहे आणि ज्याच्या अंतर्गत शारीरिक दुरुपयोग, लैंगिक दुरुपयोग, मौखिक आणि भावनात्मक दुरुपयोग आणि आर्थिक दुरुपयोग केला जातो किंवा

(ख) कोणत्या हुंड्या किंवा अन्य संपत्ती किंवा मूल्यवान वस्तूची कोणत्या कायद्याच्या विरुद्ध मागणीच्या पूर्तीकरिता त्यास किंवा त्याच्याशी संबंधित कोणत्या व्यक्तीला त्रास देण्याच्या दृष्टीने पिडीत व्यक्तीचे उत्पीडन केले जाते किंवा त्यास हानी पोहोचविली जाते किंवा संकट निर्माण केले जाते.

(ग) भाग (क) किंवा (ख) मध्ये वर्णित कोणत्या आचरणाद्वारे पिडीत व्यक्ती किंवा त्याच्याशी संबंधित कोणत्या व्यक्तीवर धमकीचा प्रभाव ठेवित असेल, किंवा

(घ) पिडीत व्यक्तीला हानी पोहचवितो किंवा उत्पीडन होईल असे करतो मग ते शारीरिक किंवा मानसिक असो.

अशाप्रकारे वरिल कायद्यांद्वारे घरगुती हिंसेची अतिशय व्यापक आणि स्पष्ट व्याख्या करण्यात आली आहे. कुटुंबातील नातेवाईक असलेल्या कोणत्याही व्यक्तीच्या स्वास्थ, सुरक्षा, जीवन किंवा मानसिक किंवा शारीरिक हानी केली जाते किंवा त्यास संकटात टाकले जाते. इतकेच नव्हे तर आर्थिक लाभासाठी त्या व्यक्तीशी संबंधित व्यक्तीला त्रास देण्यासाठी पिडीत व्यक्तीचे उत्पीडन केले जाते किंवा धमकी देऊन त्याला मानसिक दहशतीखाली ठेवल्या जाते. त्यास घरगुती हिंसा असे म्हणतात. घरगुती हिंसेची शिकार ही महिला, बालक आणि अन्य कोणते सदस्य असू शकतात. घरगुती हिंसेमुळे पिडीत असलेल्या व्यक्तीमध्ये महिलांची संख्या अधिक आहे. याचाच अर्थ घरगुती हिंसाचार हा विशेषतः महिलांसोबत केला जातो. म्हणून केंद्र सरकारने घरगुती हिंसेपासून महिलांचे संरक्षण कायदा २००५ आणि महिला संरक्षण नियम २००६ पारित केलेत आणि २६ ऑक्टोबर २००६ पासून घरगुती किंवा कायदा लागू करण्यात आला.

घरगुती हिंसेचे स्वरूप (Nature of Domestic Violence)

प्रस्तुत कायद्यामध्ये घरगुती हिंसेचे स्वरूप स्पष्ट केले आहे. घरगुती हिंसेमध्ये शारीरिक दुरुपयोग, लैंगिक दुरुपयोग, मौखिक आणि भावनात्मक दुरुपयोग आणि आर्थिक दुरुपयोग याचा समावेश केला आहे. या दुरुपयोगाचे स्पष्टीकरण केल्यास घरगुती हिंसेचे स्वरूप अधिक स्पष्ट होईल.

१) शारीरिक दुरुपयोग — शारीरिक दुरुपयोग म्हणजे आरोपी व्यक्तीचे असे कोणते कार्य वा आचरण होय की, ज्यामुळे पिडीत व्यक्तीला शारीरिक त्रास, नुकसान किंवा त्यांच्या जीवनास आरोग्याचा धोका निर्माण होतो. तसेच त्याच्या स्वास्थ किंवा विकासाचा न्हास होतो. पिडीत व्यक्तीवर हमला केला जातो किंवा त्याला मारहाण केली जाते.

२) लैंगिक दुरुपयोग — लैंगिक दुरुपयोग म्हणजे लैंगिक स्वरूपाचे असे कोणते आचरण की जे स्त्रीत्वाचा दुरुपयोग, अत्याचारामध्ये जबरदस्ती करणे, अशिलल फोटो काढणे, बिभत्स कृत्य जबरदस्तीने करावयास लावणे, तुमची समाजातील किंमत कमी होईल या दृष्टीने अश्लील चाळे करणे किंवा तुमची बदनामी करणे किंवा अपमान आणि तिरस्कार करते. तिच्यावर आक्रमण केले जाते.

३) मौखिक आणि भावनात्मक दुरुपयोग — मौखिक आणि भावनात्मक दुरुपयोगामध्ये अपमान, उपहास, तिरस्कार, शिव्या याचा समावेश होतो आणि विशेष रूपात मुलं वा मुलगा न होण्याच्या संबंधात अपमान किंवा उपहास होय. तसेच कोणत्या अशा व्यक्तीला शारीरिक पीडा करण्याच्या सतत धमक्या देणे याचा देखील समावेश मौखिक आणि भावनात्मक दुरुपयोगामध्ये होतो.

४) आर्थिक दुरुपयोग — अशा सर्व वा कोणत्या आर्थिक वा वित्तीय संसाधने, ज्याची पिडीत व्यक्ती हकदार आहे. त्या आर्थिक गोष्टींपासून पिडीत व्यक्तीला वंचित ठेवणे किंवा त्याचा उपयोग करू न देणे म्हणजे आर्थिक दुरुपयोग होय. पिडीत बालक असले तर त्याला घरगुती आवश्यकतांपासून वंचित ठेवणे, पिडीत स्त्री असेल तर तिला स्त्रीधनापासून वंचित ठेवणे या गोष्टींचा देखील समावेश आर्थिक दुरुपयोगात होतो. त्याचप्रमाणे अशी कोणती संसाधने किंवा सुविधा ज्यावर नातेदार म्हणून हक्क असतो. त्या संसाधने आणि सुविधांचा पिडीत व्यक्तीस उपयोग किंवा उपभोग घेऊ दिला जात नाही किंवा उपभोग घेण्यावर निर्बंध लावले जातात.

अशाप्रकारे घरगुती हिंसेचे स्वरूप आहे. विशेष महत्वाची बाब म्हणजे स्त्री, बालक किंवा अन्य कोणत्या व्यक्तीबाबत घरातील लोकांनी अन्याय अत्याचार केला तरी तो अपराध किंवा गुन्हा मानल्या जात नाही. हिंसा करणाऱ्या व्यक्तीला सुद्धा असे वाटते की, आपण कोणती हिंसा करीत नाही. घरगुती हिंसेची पोलीस स्टेशनमध्ये तक्रार देखील केली जात नाही. म्हणून घरगुती हिंसेची आकडेवारी उपलब्ध होत नाही. जेव्हा घरगुती हिंसा असह्य होते तेव्हाच त्या संदर्भात पोलीस स्टेशनमध्ये तक्रार केली जाते. हुंड्यासंबंधीच्या घटना आणि वधुला जाळण्याच्या घटनांबाबत पोलीस स्टेशनमध्ये तक्रार केलेली आढळून येते. परंतु भारतीय समाजात महिलांवर आणि मोठ्या प्रमाणात जी घरगुती हिंसा केली जाते. त्याची माहिती मात्र उपलब्ध होत नाही.

२९ जानेवारी १९९३ च्या भारत सरकारच्या आकडेवारीनुसार १९८७-१९९१ या काळात महिलांच्या विरोधातील गुन्ह्यांमध्ये ३७.६ वृद्धी झालेली आढळून आली. या काळात हुंडाबळीच्या घटनात १६९.७ वृद्धी झाली. ढोबळमानाने विचार केल्यास प्रत्येक ३३ मिनिटात महिलेच्या विरुद्ध एक अत्याचाराची घटना घडते. महिलांच्या विरुद्ध एक गुन्ह्यांपैकी दोन तृतीयांश गुन्हे (६२.६) केवळ मध्यप्रदेश, उत्तरप्रदेश, महाराष्ट्र, आंध्रप्रदेश आणि राजस्थान या राज्यात घडतात आणि उर्वरित (३७.४) गुन्हे हे इतर राज्यात घडतात. सर्वत्र महिलांच्या विरुद्ध घरगुती हिंसा केली जाते.

घरगुती हिंसेचे वर्गीकरण :-

घरगुती हिंसेचे वर्गीकरण पुढील प्रकारे करू शकतो.

- पत्नीला मारहाण करणे
- विधवा स्त्रीयांवर अत्याचार करणे
- पत्नीला वाईट वागणूक देणे
- पत्नीचा मानसिक छळ करणे
- नवविवाहितांना जाळणे
- लैंगिक दुर्व्यवहार करणे
- वृद्ध महिलांशी दुर्व्यवहार करणे
- कुटुंबातील नातेवाईक असलेल्या स्त्रीयांवर बलात्कार करणे
- सावत्र मुलाला मारहाण करणे
- सावत्र मुलाला उपाशी ठेवणे
- पत्नीला घराबाहेर हाकलून देणे

घरगुती हिंसेचे वर्गीकरण लक्षात घेतल्यानंतर हे स्पष्ट होते की, या हिंसेचे स्वरूप व्यापक आहे. कुटुंबात स्त्रीचा मोठ्या प्रमाणात छळ केला जातो. परंतु या छळाच्या विरोधात स्त्री कधी तक्रार करित नाही. घरगुती हिंसेचे स्वरूप फारच गंभीर असेल किंवा पिडीत महिलेच्या माहेरचे लोक जागृत असतील तरच त्या संदर्भात तक्रार केली जाते. बरेचदा पोलीस देखील घरगुती हिंसेच्या संदर्भात महिलेच्या तक्रारीची नोंद करित नाहीत—

घरगुती हिंसा या आपोआप घडून येत नाही. घरगुती हिंसा घडून येण्याची विविध कारणे आहेत. त्या कारणामुळे कुटुंबात हिंसा केली जाते. घरगुती हिंसा निर्माण होण्याची काही महत्वाची कारणे पुढील प्रमाणे आहेत.

- दृष्ट स्वभावाच्या व्यक्ती
- विकृत व्यक्ती
- हुंडा पद्धती
- मद्यपान
- लैंगिक सुख प्राप्त न होणे
- व्यक्तीच्या वाईट वर्तनाचे समर्थन
- लोकांचे घरगुती हिंसेकडे दुर्लक्ष

घरगुती हिंसेचे प्रकार :-

घरगुती हिंसेचे अनेक प्रकार आहेत त्यापैकी काही प्रकार खालीलप्रमाणे आहेत.

१) शारीरिक हिंसा :-

शारीरिक हिंसेमध्ये दुसऱ्या व्यक्तीवर नियंत्रण ठेवण्यासाठी शारीरिक इजा किंवा धमकीचा वापर करणे म्हणजेच कशाही वस्तुने अथवा हाताने मारहाण करणे किंवा चिमटा काढणे, थुंकणे, ओरबाडणे या सगळ्यांचा समावेश होतो.

२) मानसिक भावनिक हिंसा :-

समोरच्या व्यक्तीवर सतत टीका करणे, चुका काढणे, अपमान करणे ही देखील हिंसाच आहे. तसेच वाईट व हिन वागणूक देणे, त्या व्यक्तीला जास्तीत जास्त परावलंबी व दुय्यम

असल्याची जाणीव करून देणे याला मानसिक किंवा भावनिक हिंसा म्हटले जाते. आवडत्या वस्तूंचे नुकसान करणे, वारंवार शाब्दिक मार, अबोला धरणे, माहेरच्या लोकांबद्दल वाईट बोलणे, संशय घेणे आणि अविश्वास दाखविणे हे सगळं मानसिक किंवा भावनिक हिंसेमध्ये समाविष्ट आहे.

३) लैंगिक छळ :-

कोणत्याही प्रकारे शारीरिक बळाचा वापर करून किंवा न करता देखील स्त्रीला तिच्या इच्छेविरुद्ध लैंगिक संबंध करावयास भाग पाडणे. म्हणजेच जबरदस्तीने संभोग, बलात्कार, छेडछाड, आई—बहिणीवरून शिव्या, लैंगिक अवयवांना इजा तसेच इच्छेविरुद्ध शारीरिक स्पर्श, लग्न लैंगिक भाषेचा वापर आणि कामाच्या ठिकाणी लैंगिक छळ यांचा समावेश होतो.

४) नियंत्रण किंवा बंधन घालणे :-

स्त्रीला घराबाहेर काम करण्यास अडवणूक करणे, एकाकी पाडणे, सतत देखरेख ठेवणे, माहिती पैसा—मालमत्ता—साधन सामुग्रीवर नियंत्रण ठेवणे, तिच्या पैशांचा वापर करणे, दागिने, पैसे चोरून वापरणे आणि हुंड्यासाठी छळ करणे.

घरगुती हिंसेचे वाईट परिणाम :-

घरगुती हिंसेचे परिणाम चांगले असू शकत नाही. घरगुती हिंसेचे अनेक वाईट परिणाम समाजावर पडतात. घरगुती हिंसेच्या परिणामामुळे अनेक सामाजिक समस्या निर्माण झाल्या आहेत. घरगुती हिंसेचे परिणाम पुढील प्रमाणे आहेत.

- पत्नीला वाईट वागणूक देण्याची समस्या
- पत्नीला मारहाण करण्याची समस्या
- पत्नीचा मानसिक छळ करण्याची समस्या
- वधुला जाळण्याची समस्या
- विधवा स्त्रीयांवरील अत्याचार
- लैंगिक दुर्यवहाराची समस्या
- कुटुंबातील नातेवाईक स्त्रीवर बलात्कार करण्याची समस्या
- पत्नीला घराबाहेर हाकलण्याची समस्या
- वृद्ध महिलांशी दुर्यवहार करणे.

हिंसेचे आरोग्यावर होणारे परिणाम :-

आतापर्यंतच्या सगळ्या उदाहरणामध्ये आढळून आले की, हिंसेमुळे शरीराला दुखापत व मनावर आघात होत असतात. म्हणजेच हिंसेचे परिणाम स्त्रीच्या आरोग्यावर होत असतात. सतत डोकं दुखत राहणे, अंग दुखणे, भूक न लागणे, अंगावरून पांढरे जाणे, हाडं मोडणे, जखमा होणे अशा अनेक शारीरिक दुखापती हिंसेमुळे स्त्रियांना होतात.

घरात होणाऱ्या हिंसेचे शरीरावर होणारे परिणाम दिसून येतात मात्र मनाच्या पातळीवर देखील काही गोष्टी घडत असतात. ज्या दिसून येत नाहीत, चिडचिड होणे, आत्मविश्वास गमावून बसणे, झोप न येणे, भिती वाटणे, एकट वाटणे, उदास वाटणे, आयुष्यात कोणत्याही गोष्टीत रस न वाटणे, सतत रडणे, विचार करत राहणे, आतल्या आत कुढत राहणे, आत्महत्येचा प्रयत्न करणे या गोष्टी स्त्रीयांच्या मानसिक आरोग्यावर परिणाम करतात.

संदर्भ :-

- १) डॉ. प्रदीप आगलावे — भारतीय समाज संरचनात्मक प्रश्न आणि सामाजिक समस्या — श्री साईनाथ प्रकाशन नागपूर, प्रथम आवृत्ती जुलै २०१८, पान नं. ५४-५५
- २) रश्मी दिवेकर — चौकट तोडून बघताना — सहेत (सेंटर फॉर इनक्वायरी इनटू हेल्थ अँड अलाईड थीम्स) वाकोला, सांताक्रुझ (पू.) मुंबई — पान नं. १० ते १४.
- ३) कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिला संरक्षण कायदा २००५— महाराष्ट्र राज्य महिला आयोग, मुंबई — प्रथम आवृत्ती मे २०१८ — पान नं. ६ ते ९.
- ४) <http://www.nariutkrsh.com/women-protection.act.html>
- ५) कौटुंबिक हिंसाचार आणि कायदा — अॅड. असिम सरोदे— मनोविकास प्रकाशन — पान

महिला व कौटुंबिक हिंसाचार यावर भारतातील कायदे

प्रा. आशिष बबनराव पेठे

कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, आर्वी, ता. आर्वी, जि. वर्धा

भारत एक ऐतिहासिक व सांस्कृतिक वारसा लाभलेला देश, नैसर्गिक व भौगोलिक सौंदर्याने वेढलेला, विविधतेत एकता असलेला देश. या देशावर अनेक शासकाने शासन केले. यावरच देशाची एक आगळी वेगळी जडण घडण घडून आली. म्हणूनच भारताला एक विशिष्ट सांस्कृतिक वारसा लाभलेला आहे.

ब्रिटीशपूर्व कालखंडामध्ये अनेक घडामोडी घडल्या ज्याचा परिणाम भारताच्या राजकारण, समाज, अर्थव्यवस्था यावर पडला, ब्रिटीशपूर्व कालखंड व स्वातंत्र्यनंतर अशा अनेक सामाजिक, राजकीय चळवळी आंदोलन या देशाने पाहिली. यात आपण सर्व चळवळी बदल वाचले. भारतीय समाज अर्थव्यवस्था, संस्कृती यावर पण आपण अनेक माध्यमाद्वारे ऐकले असेल, वाचले असेल, पण याच देशामधील स्त्रि, तिच्या अडी अडचणी, तिच्यावर होणारे अन्याय, घरगुती अत्याचार व हे सर्व थांबण्यासाठी शासनाने केलेले कायदे व नियम यावर मात्र फारसा विचार होतांना दिसत नाही. खर तर भारत हा स्त्रीपूजक देश, अशी ख्याती जगाच्या पाठीवर भारताची आहे. पण याच भारतीय स्त्रियांवर दररोज घरगुती हिंसा मोठ्या प्रमाणामध्ये होते याचा आपण विचारही करू शकत नाही. हुंडा बळी असो, प्रेम प्रकरणातून अॅसिड हल्ले असो वा घरगुती हिंसा असे अनेक अत्याचार स्त्रियांवर होतांना दिसते. एकेकाळी "Indira Mean India and India mean Indira" अशी घोषणा आंतरराष्ट्रीय पातळीवर व्हायची आणि याच इंडियामध्ये स्त्रियांवर अत्याचार होतो.

स्त्रीभ्रूण हत्येसारखे प्रकार याच देशामध्ये पहायला मिळतात. जगाच्या पाठीवर कदाचित भारत असा एकमेव देश आहे की आपण भारत माता म्हणून संबोधतो माता म्हणजे आई म्हणजे स्त्री आणि याच भारतामध्ये स्त्रियांवर अनैसर्गिक अत्याचार होतांना दिसतात. नवरात्रामध्ये दहा दिवस दुर्गादेवीची आपण पुजा करतो पण घरच्या स्त्रियांना मात्र आयुष्यभर छेडतो, हा फार मोठा विरोधाभास आपल्याला पहायला मिळतो. एकीकडे महिला प्रत्येक क्षेत्रामध्ये आपल नांव लौकीक करीत आहे. मग ते राजकीय असो, सामाजिक, सांस्कृतिक, शैक्षणिक आता तर एअर फोर्समध्ये सुद्धा महिलांचा समावेश झाला आहे. स्थानिक स्वराज्य संस्थामध्ये स्त्रियांसाठी आरक्षणपण आहे. या सर्व गोष्टी होत असतांना स्त्रियांवर घरगुती अत्याचार हा मात्र वाढतच आहे. यावर शासनाने धोरण काय आहे शासनाने असे कोणते धोरण अवलंबिले जेणेकरून हा घरगुती हिंसाचार थांबणार, त्यांच्यात नवचैतन्य निर्माण होणार याचा विचार करणे आवश्यक आहे. त्याआधी घरगुती हिंसा म्हणजे नेमके काय? हे पण पाहणे आवश्यक आहे. एका कुटूंबात राहणाऱ्या आणि नातेवाईक असलेल्या सदस्यांचा त्याच कुटूंबातील लोक अन्याय अत्याचार करतात. घरगुती हिंसा प्रामुख्याने महिला व अठरा वर्षाखालील बालकांच्या संदर्भात होत असल्याचे आढळते. घरगुती हिंसेचा अभ्यास केल्यानंतर ते प्रामुख्याने महिलांच्या संदर्भात केली जाते. घरगुती हिंसा ही महिलांच्या विरुद्धची हिंसा होय.

घरगुती हिंसा म्हणजे काय ?

घरगुती हिंसा महिला संरक्षण कायदा २००५ मध्ये नेमके घरगुती हिंसा काय या संबंधी काही व्याख्या केल्या आहेत.

अ) पिडीत व्यक्तीच्या स्वास्थ्य सुरक्षा जिवन अंगाची वा त्याची मानसिक वा शारीरिक लाभाची अपमान किंवा त्यास कोणती हानी पोहचवितो किंवा त्यास संकटात टाकतो वा त्याची अशी करण्याची प्रवृत्ती आहे ज्याच्या अंतर्गत शारीरिक दुरुपयोग, लैंगिक दुरुपयोग, मौखिक व भावनात्मक दुरुपयोग व आर्थिक दुरुपयोग केला जातो.

ब) कोणत्या हुंड्या किंवा अन्य संपत्ती किंवा मौल्यवान वस्तुची कोणत्या कायद्याच्या विरुद्ध मागणीच्या पूर्ततेकरीता त्यास किंवा त्यांच्याशी संबंधीत कोणत्या व्यक्तीला त्रास देण्याच्या दृष्टीने पिडीत व्यक्तीचे उत्पीडन केले जाते किंवा हानी पोहचविली जाते किंवा संकट निर्माण केले जाते.

अशा प्रकारे प्रस्तुत कायद्यात घरगुती हिंसेची अतिशय व्यापक व स्पष्ट व्याख्या करण्यात आली आहे.

घरगुती हिंसेचे स्वरूप :-

घरगुती हिंसेचे स्वरूप पुढील प्रमाणे सांगता येईल —

१) शारीरिक दुरुपयोग :-

शारीरिक दुरुपयोग म्हणजे असे आचरण की पिडीत व्यक्तीला शारीरिक ईजा किंवा त्यापासून त्याच्या आरोग्याला धोका स्वास्थ्य किंवा विकासाचा न्हास होणे.

२) लैंगिक दुरुपयोग :-

असे लैंगिक स्वरूपाचे आचरण की, जे स्त्रीत्वाचा दुरुपयोग, अपमान व तिरस्कार करते.

३) मौखिक व भावनात्मक दुरुपयोग :-

यामध्ये अपमान, उपहास, तिरस्कार, शिव्या यांचा समावेश होतो. विशेष मुल वा मुलगा न होण्याच्या संबंधात अपमान किंवा उपहास होय.

४) आर्थिक दुरुपयोग :-

अशा सर्व वा कोणत्या आर्थिक व वित्तीय संसाधने ज्यांची पिडीत व्यक्ती हकदार आहे. त्या आर्थिक गोष्टीपासून पिडीत व्यक्तीला वंचित ठेवणे किंवा त्याचा उपयोग करू न देणे म्हणजे आर्थिक दुरुपयोग होय.

अशा प्रकारे घरगुती हिंसेचे स्वरूप विशेष म्हणजे स्त्री, बालक व अन्य कोणत्या व्यक्तीबाबत घरातील लोकांनी अन्याय अत्याचार केला तरी तो अपराध किंवा गुन्हा मानल्या जात नाही. कारण घरगुती हिंसा ही वैयक्तिक बाब मानल्या जाते. त्यामुळे पोलीसात तक्रारपण होत नाही. परिणामी हिंसा करणाऱ्याची हिंमत आणखी वाढत जाते.

वरिल प्रमाणे कौटुंबिक हिंसाचाराची समस्या प्रामुख्याने आढळते. पण कौटुंबिक हिंसाचाराच्या निर्मुलनासाठी शासनाची भूमिका काय आहे? ते रोखण्यासाठी कोणकोणत्या उपाययोजना तयार करण्यात आल्या एक राजकीय अभ्यासक म्हणून हे चिंतन सुद्धा करणे आवश्यक आहे.

कौटुंबिक हिंसाचार रोखण्यासाठी करण्यात आलेले कायदे :-

आपण कौटुंबिक हिंसाचार कसा व कोणत्या स्वरूपात होतो ते पाहिले ते रोखण्यासाठी कौटुंबिक हिंसाचार प्रतिबंध कायदा हा पुढीलप्रमाणे सांगता येईल. भारतीय राज्यघटना कलम १४ भेदभावापासून मुक्ती त्यामुळे स्त्रीपुरुष असा भेदभाव करता येत नाही. कलम १५ नुसार स्त्रीपुरुष समानता व कलम २१ नुसार जिवंत स्वातंत्र्याचे संरक्षण करण्याचा हक्क महिलांना दिला आहे.

वरील प्रमाणे भारतीय राज्य घटनेमध्ये महिलांना संरक्षण व अधिकार बहाल झालेले असले तरी सुद्धा महिलांवर अन्याय व अत्याचार मात्र होतच आहे. अनेक समाजसुधारकांचे कार्य

सुद्धा अपुरे पडलेले आहे. म्हणून कौटुंबिक हिंसाचार प्रतिबंध करणारा कायदा केंद्र सरकारने केला आहे.

❖ कौटुंबिक हिंसाचार प्रतिबंध कायदा २००५ :-

केंद्र सरकारने कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण अधिनियम हा २६ ऑक्टोबर २००६ पासून लागू करण्यात आला. या कायद्याद्वारे खालील प्रमाणे तरतुदी—

- 1) पिडीत महिला तिच्या अथवा तिच्या मुलांविरुद्ध होणारे अत्याचार थांबवू शकते.
- 2) स्त्री ज्या घरामध्ये राहते ते घर सोडावे लागणार नाही.
- 3) हिंसाचारी पुरुषास विवाहित स्त्री राहत असलेल्या घराला विकता येणार नाही.
- 4) स्त्रीधन, दागदागिने कपडे इत्यादी ताबा स्त्री मिळवू शकते.
- 5) संयुक्त खाते किंवा लॉकर्स हिंसा करणाऱ्या पुरुषास वापरण्यास प्रतिबंध करू शकते.
- 6) वैद्यकीय उपचारास खर्च पिडीत महिला मागू शकते.
- 7) भावनिक व शारीरिक हिंसेबद्दल नुकसान भरपाई मागू शकते.
- 8) पिडीत महिलेला मोफत व कायदेविषयक, केंद्राद्वारे सल्ला, सेवा पुरविणाऱ्या संस्था, वैद्यकीय सुविधा, निवास गृह इत्यादीमधून आवश्यक सेवा सुविधा प्राप्त करता येतो.

❖ भारतीय दंड संहितेतील तरतुद

1) भारतीय दंडसंहितेच्या कलम ४९८ (अ) नुसार हुंडा व अन्य कारणासाठी स्त्रियांना क्रूरपणे वागणुक दिल्याचा आरोप असलेल्या व्यक्तीवर आपण निर्दोष आहोत हे सिद्ध करून देण्याची जबाबदारी टाकली आहे व हा गुन्हा दखल पात्र व अजामीनपात्र ठरविला आहे.

2) भारतीय दंडसंहिता कलम १२५ अंतर्गत मिळणाऱ्या पोटगी व व्यतिरिक्त, अतिरिक्त पोटगी स्वतःसाठी तसेच स्वतःच्या अपत्यासाठी मागता येते.

वरील प्रमाणे हे कायदे केंद्र सरकारद्वारा करण्यात आले आहे. या कायद्याअंतर्गत कौटुंबिक हिंसाचाराने पिडीत पत्नी व सासू, बहीण, मुलगी, अविवाहित स्त्री, आई, विधवा इत्यादी म्हणजेच लग्न रक्ताचे नाते, लग्न सदृश्य संबंध (लिव्ह इन रिलेशनशिप), दत्तक विधी अशा कारणाने नाते संबंध असणाऱ्या व कुठल्याही जातीधर्माच्या स्त्रिया तसेच त्यांची अठरा वर्षाखालील मुले दाद मागू शकतात.

या कायद्याअंतर्गत छळ होत असलेली किंवा झालेली स्त्री संरक्षण अधिकाऱ्याला सेवा पुरविणाऱ्या संस्थांना तसेच पोलीस स्टेशन किंवा दंडाधिकाऱ्याकडे तोंडी किंवा लेखी तक्रार करू शकते.

वरील कायद्याप्रमाणे महिला व कौटुंबिक हिंसाचारासंबंधी कायदे करण्यात आले असले तरी जो पर्यंत त्याची अंमलबजावणी होणार नाही तो पर्यंत स्त्रियांवर घरगुती हिंसाचार थांबणार नाही. त्याप्रमाणे महिलांना आपल्या हक्काची जाणीव करून देणे सुद्धा आवश्यक आहे. स्त्रीचा दर्जा व भुमिकांमध्ये सुधारणा करणे ही आवश्यक आहे. त्यासाठी योग्य शिक्षण व महिलांसाठी रोजगार निर्माण करण्याची गरज आहे तेव्हाच भारतामध्ये स्त्री व कौटुंबिक हिंसा थांबणारे कायदे खऱ्या अर्थाने यशस्वी होईल.

❖ संदर्भ सूची :-

- 1) भारतीय समाज — प्रश्न व समस्या — डॉ. प्रदीप आगलावे
- 2) सामाजिक चळवळ व सरकार — घनश्याम शहा
- 3) महिला कानून — मिनाक्षी सिंह
- 4) भारतीय महिला शोषण, शिक्षा व संरक्षण — डॉ. आर. पी. सिंह
- 5) २००५ चा कौटुंबिक हिंसाचार प्रतिबंध कायदा

भारतातील महिला आणि घरगुती / कौटुंबिक हिंसाचार कायदे अमर काशिनाथ भोगे

कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, आर्वी, ता. आर्वी, जि. वर्धा

भारतीय समाजात स्त्रीचे स्थान वेगवेगळ्या काळात वेगवेगळ्या स्वरूपाचे राहिले आहे. परंतु पितृसत्ताक पद्धतीच्या प्राबल्यामुळे बहुतांश काळात स्त्रीची अवस्था अबलेसारखीच होती. तिच्यावर अनेक प्रकारांनी अन्याय होत होते. खरे तर आजच्या काळातही या स्थितीत खूप फरक पडलेला नाही. आजही स्त्रीयांना हिंसाचार व अत्याचाराला तोंड द्यावे लागते.

आधुनिक काळात नितीमुल्यांच्या घसरणीमुळे आणि वाढत्या औद्योगिक विकासामुळे स्त्रीच्या अवहेलनेत वाढच झाली आहे. याशिवाय ज्या कुटूंबात अथवा घरात ती स्वतःला सुरक्षित समजते त्याच तिच्या घरात ती कौटुंबिक हिंसाचाराला बळी पडत आहे. या सर्व बाबींचा विचार करता आंतरराष्ट्रीय पातळीवर स्त्री अत्याचार व कौटुंबिक हिंसाचार रोखण्यासाठी अनेक उपाय योजले आहे. भारतातही स्त्री कौटुंबिक हिंसाचारापासून सुटका मिळण्यासाठी 'कौटुंबिक हिंसाचार संरक्षण कायदा २००५' करण्यात आला आहे.

जगातील प्रत्येक तीन स्त्रियांपैकी एकीलातरी मारझोड होते. अमेरिकेसारख्या प्रगत देशातही प्रत्येक सेकंदाला कुठल्यातरी महिलेला धमकावणे वा मारझोड करणे होत असते. भारतीय महिलांची स्थिती तर याहीपेक्षा भयानक आहे. हे अपमानजनक चित्र बहुतांश भारतीयांच्या घरात, आपल्या शेजारी व आजुबाजुला सुरु असते. ते आजही आपण पाहतो आणि सहनही करीत असतो.

कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण करण्याच्या उद्देशाने संसदेने २००५ मध्ये अधिनियम मंजूर केला व ऑक्टोबर २००६ पासून तसा कायदा संपूर्ण देशभर (जम्मू-कश्मीर वगळता देशातील सर्व राज्यांना) लागू झाला. या कायदयामुळे महिलांना कौटुंबिक हिंसाचारापासून संरक्षण देण्यात आले.

महिलांवर होणाऱ्या निरनिराळ्या अत्याचारापासून व कौटुंबिक हिंसाचारापासून स्त्रीला संरक्षण व हक्क प्राप्त करून देण्यासाठी भारत सरकारने आजपर्यंत खालील कायदे अस्तित्वात आणले आहे.

- ❖ हिन्दु अधिकार अधिनियम कायदा १९२९
- ❖ हिन्दु महिलाचा संपत्तीमध्ये अधिकार १९३७
- ❖ कौटुंबिक न्यायालय कायदा १९५४
- ❖ भारतीय दंड विधान कायदा १९६०
- ❖ हुंडा प्रतिबंध कायदा १९६१

महिला सशक्तीकरणाच्या दृष्टीने वरील सर्व कायदे अतिशय महत्वाचे ठरले आहे. या कायदयाच्या माध्यमातून महिलांचे कौटुंबिक हिंसाचारापासून संरक्षण करण्याचा प्रयत्न प्रभावीपणे करण्यात आला आहे.

कौटुंबिक हिंसा ही घरात घडते. ज्याला आपण सर्वांचे सर्वात सुरक्षित स्थळ समजतो आजपर्यंत बरेच स्त्री अत्याचार विषयक कायदे निर्माण झाले परंतु या पुरुषप्रधान संस्कृतीत महिलांना दुय्यम दर्जा असल्यामुळे चार भिंतीच्या आड होणारा हिंसाचार आजवर उपेक्षिलाच होता. ज्या महिला कौटुंबिक हिंसाचाराला बळी पडल्या आहेत त्यांना त्यांच्या अधिकाराचा वापर सहज

करता व त्यांना लवकरात लवकर न्याय मिळावा यासाठी कौटुंबिक हिंसाचार कायदा तयार करण्यात आला आहे. भारतीय प्रजासत्ताकाला ५६ वर्ष पुर्ण झाल्यावर अशा प्रकारचा महिलांना दिलासा देणारा कायदा अस्तित्वात आला आहे. कुटुंबातील हिंसा या विषयावर सर्वेक्षण अहवाल सादर करणाऱ्या एका प्रसिद्ध लेखकाचे म्हणणे आहे की “काळोख्या रात्री सामसुम रस्त्यावर अनोळखी इसमासोबत एकदा सुरक्षित राहिल, परंतु घराच्या चार भिंतीमध्ये आपल्याच घराच्या मंडळीमध्ये ती सुरक्षित असेलच असे नाही.” वाढत्या घरगुती हिंसाचाराचे एक अत्यंत ज्वलंत उदाहरण आहे कौटुंबिक हिंसाचाराचे दृश्य हे सर्वदूर पसरलेले होते. पण लोकांच्या नजरेत भरून येण्याइतके व्याप्त नव्हते. बहुतेक स्त्रीविषयक कायदे व तरतुदी एकाच चौकटीत सामावून घेणारा कायदा म्हणजे कौटुंबिक हिंसाचारापासून स्त्रियांचे संरक्षण हा कायदा होय.

माजी केंद्रीय मंत्री रेणुका चौधरी यांनी या कायद्याचे महत्व विशद करतांना म्हणाल्या होत्या की, “घरगुती हिंसेपासून महिला सुरक्षा कायदा लागू करणे म्हणजे लैंगिक असमानता दुर करण्यासाठी उचललेले ऐतिहासिक पाऊल आहे.”

❖ भारतातील कौटुंबिक हिंसाचार संरक्षण कायद्यातील ठळक तरतुदी :-

- 1) या कायद्याच्या प्रकरण २ कलम ३ नुसार कौटुंबिक हिंसाचाराची व्याख्या खुप विस्ताराने दिली आहे. जसे कुठल्याही स्त्रीचा प्रत्यक्ष छळ, मारहाण, धमकी, शिवीगाळ तसेच लैंगिक शोषण, तोंडी किंवा शाब्दिक छळ भावनात्मक छळ, मानसिक छळ, आर्थिक छळ या सर्वांचा समावेश होतो. शिवाय बेकायदेशीररित्या हुंड्याची मागणी करून बायकोचा व नातेवाईकांचा छळ या व अशा अनेक गोष्टींचा या व्याख्येत समावेश होतो.
- 2) या कायद्यातर्गत जी पिडीत स्त्री आहे. त्या स्त्रीची व्याख्या खुप विस्तारीत स्वरूपात मांडली आहे. उदा. ४९८ (अ) भारतीय दंड विधान या कलमाखालील पिडीत स्त्री म्हणजेच लग्न झालेली स्त्री ऐवढाच होतो. परंतु येथे ही लग्न झालेली स्त्री येतेच शिवाय अशा सर्व स्त्रिया येतात ज्या कौटुंबिक संबंधात राहत आहेत.
- 3) कोणतीही पिडीत स्त्री किंवा बायको जी प्रतिवादीसोबत विवाहसारख्या संबंधातून बांधली गेली आहे. ती आपल्या नवरा किंवा त्याच्या नातेवाईक विरुद्ध तक्रार दाखल करू शकते. संरक्षण अधिकारी म्हणुन शक्य तो स्त्रीच असावी अशी तरतुद आहे.
- 4) या कायद्यातर्गत सेवाभावी संस्था अत्याचारीत स्त्रीच्या मदतीसाठी नेमण्यात आलेली आहे.
- 5) अत्याचारग्रस्त स्त्रीला लवकरात लवकर न्याय मिळावा या हेतुने तशा प्रकारची विशेष तरतुद या कायद्यातर्गत कलम १२ (५) नुसार करण्यात आली आहे.
- 6) पिडीत स्त्रीला तिच्या हक्क बजावणीसाठी वेगवेगळ्या कायद्यातर्गत निरनिराळे दावे करण्याची आता गरज नाही. एकापेक्षा जास्त साहाय्याचे आदेश ती या एकमेव कायद्याखाली मागवू शकते.
- 7) या कायद्यानुसार न्यायधिकांना पिडीत स्त्रीच्या बाजूने संरक्षण आदेश काढण्याचा अधिकार देण्यात आला आहे. या आदेशान्वये प्रतिवादीला कौटुंबिक हिंसाचारापासून प्रतिबंधीत केले जाते.
संरक्षण आदेशाप्रमाणे :- (अ) निवासी आदेश (आ) आर्थिक साहय्यासंबंधी आदेश. (इ) ताबा देण्यासंबंधीचे आदेश (उ) अंतरिम किंवा एकतर्फी आदेश देण्याचा अधिकार इत्यादी तरतुदी पिडीत स्त्रीचा हक्क बजावणी व संरक्षणासाठी केल्या गेल्या आहे.
- 8) न्यायालयाने संमत केलेल्या अंतरिम आदेशाचे उल्लंघन झाल्यास अशा व्यक्तीस एक वर्ष कारावास किंवा वीस हजार रुपये दंड किंवा दोन्ही अशा स्वरूपात शिक्षा सुनावण्यात येवू शकते.

9) फक्त पिडीत व्यक्तीच्या जबानीच्या आधारावर गुन्हा नोंदविला जावू शकतो व न्यायालय गुन्हा घडल्याचा निष्कर्ष काढून शिक्षा ठोठावू शकते.

❖ कौटुंबिक हिंसाचाराची व्याप्ती

कुटुंबातर्गत स्त्रीवर होणारी हिंसा ही स्वतंत्र घटना नसते. या घटना घडल्यानंतर तातडीने त्या नोंदवल्या जात नाही. हिंसा करणाऱ्या व्यक्तीच्या घरात पिडीत स्त्रीला पाठींबा मिळणे ही बाब अभावानेच पाहण्यास मिळते. पोलीस ठाण्यात पिडीत महिलेवर विश्वास ठेवून तक्रार दाखल करून घेण्यापेक्षा तडजोड करून तिला सासरी नांदायला पाठविल्यावर भर दिला जातो. खुन मारामाऱ्या दंगली अशा प्रकारची प्रकरणे पोलीस हाताळत असतात त्या तुलनेत नवऱ्याने बायकोचा अपमान करणे. तिला मारणे या बाबी किरकोळ वाटतात त्यामुळे कौटुंबिक हिंसाचाराकडे दुर्लक्ष होते. छळ करणाऱ्याला शिक्षा होण्यापेक्षा संरक्षण मिळणे व त्यातून पुन्हा उभारी घेवून आयुष्य सुरू करणे याला हिंसापिडीत महिला प्राधान्य देतात.

शारीरिक छळामध्ये मारहाण तोंडात मारणे लाभ मारणे, ढकलणे, जोरात धक्का देणे इतर कोणत्याही पद्धतीने दुखापत करणे, वेदना देणे. या बाबीचा समावेश होतो. लैंगिक अत्याचारात जबरदस्तीने संभोग करणे, अशिल्ल फोटो काढणे, बीभत्स कृत्य करण्यास भाग पाडणे बदनामी होईल असे कृत्य करणे, चारीत्र्यावर संशय घेणे, वाईट नावाने बोलावणे, हुंडा न आल्याने अपमान करणे. या सर्व बाबीचा समावेश कौटुंबिक हिंसाचारामध्ये येते समाजात महिलांसोबत हे सर्व घडत असतांना स्त्रीया बदनामीच्या नावाखाली वरील सर्व बाबीची दखल न घेता दुर्लक्ष करण्याचा प्रयत्न करणे.

हुंड्यासाठी होणारे छळ व छळाची दखल घेण्यासाठी कलम ३०४ मध्ये उपकलम ३०४(अ) घालण्यात आले आहे. हुंड्यासाठी छळ झाला आहे आणि त्यात तिचा मृत्यू झाला असे उघडकीस आल्यास तर तो मृत्यू हुंडाबळी असे मानले जाते. आर्थिक परावलंबनातून सुद्धा कौटुंबिक हिंसेला वाव मिळतो.

आजच्या समाजातील बराचशा पुरुष वर्ग व्यसनाधिन झालेला आहे. मादकद्रव्याचे सेवन करून तो त्याच्या बायकोच्या छळ करतो आणि स्त्री ही मुकाट्याने सहन करते. व्यसनासाठी पैशाची मागणी करणे पैसे न मिळाल्यामुळे मारहाण करणे. त्यानंतर भारतीय समाजात प्रेमविवाहाला जास्त पसंती दिल्या जात नसल्यामुळे प्रेमप्रकरणातील मुलींवर तिच्याच परिवारातील आई, वडील, भाऊ, बहीण मारहाण करतात किंवा जिवे मारून टाकतात. अशा प्रकारे कौटुंबिक अत्याचार व हिंसाचारास अनेक प्रकरणे कारणीभूत ठरतात.

❖ कौटुंबिक हिंसाचार संरक्षण कायदयामुळे महिलांची आजची स्थिती

- 1) कौटुंबिक हिंसाचार कायद्यातर्गत कोणतीही महिला कौटुंबिक हिंसाचारापासून संरक्षण मागू शकते. पुरुषांच्या छळापासून संरक्षण मागता येते. महत्वाचे म्हणजे या कायद्यातर्गत पुरुषांना महिलेविरुद्ध कौटुंबिक छळाची तक्रार करता येत नाही.
- 2) कौटुंबिक हिंसाचार कशाला म्हणावे या बाबत कायदयामध्ये स्पष्ट उल्लेख देण्यात आला आहे. त्यामुळे सर्व महिला या बाबतीत जागृत स्वःताचे हिंसाचारापासून संरक्षण करून घेवू शकतात.
- 3) आर्थिक छळा विरुद्ध महिला संबंधित पुरुषाविरुद्ध व त्याच्या नातलगविरुद्ध कौटुंबिक हिंसाचार संरक्षण कायद्यातर्गत संरक्षण मागू शकते.
- 4) या कायद्यातील तरतुदीमध्ये स्त्रीयांना घरातून बाहेर काढता येत नाही. पिडीत महिलेबरोबर तिच्या १८ वर्षाखालील मुल, मुलींना दत्तक घेतलेली मुले यांनाही संरक्षण प्राप्त होत.

- 5) कौटुंबिक हिंसाचार संरक्षण कायद्यातर्गत पिडीत महिलेस वैयक्तिक सुविधा, कायद्याविषयक मदत वैद्यकीय मदत, मानसोपचार तज्ञांच्या सेवा, सुरक्षित आश्रय इत्यादी गोष्टी संरक्षण अधिकारी आणि सेवा पुरविणाऱ्या संस्थेमार्फत दिल्या जातात.
- 6) कौटुंबिक हिंसाचार कायद्यातर्गत पिडीत महिलेला तिच्या पतीकडून आर्थिक साहाय्याचा आदेश (दैनंदिन देखभाल खर्च) न्यायदंडाधिकारी देत असल्यामुळे आर्थिक लाभापासून तिला वंचित ठेवता येत नाही तिचे स्त्रीधन तर तिला मिळतेच त्याशिवाय तिला किंवा तिच्या मिळतेच त्याशिवाय तिला किंवा तिच्या वतीने न्याय मागणाऱ्या व्यक्तीला दैनंदिन खर्चाच्या पुर्ततेसाठी शारीरिक, मानसिक माहिती नुकसान भरपाई देण्याचे आदेश न्यायदंडाधिकारी देतात.

कौटुंबिक हिंसाचार संरक्षण कायद्यामुळे महिलांना हिंसाचार आणि अत्याचारापासून बचाव करण्यासाठी संरक्षण कवच प्राप्त झाले आहे. देशाच्या सर्वांगीण विकासासाठी समाजातील महत्वाचा भाग म्हणजे स्त्रियांची सुरक्षितता महत्वाचा भाग आहे. त्यासाठी भारतीय कायद्यांनी ठोस पावले उचललेली आहे आणि त्यामुळे महिला सुरक्षित होऊन विकासाकडे वाटचाल करित आहे.

कुटूंब हे समाजाची पहिली शाळा आहे. तश्याच पद्धतीने आई ही मुलांची पहिली शिक्षिका आहे. म्हणून देशाचे भविष्य घडविण्यासाठी घरगुती वा कौटुंबिक हिंसाचाराचा तांडव रोखण्यासाठी देशातल्या प्रत्येक नागरिकाने पुढाकार घ्यायला पाहिजे भारतीय समाजातील प्रत्येक स्त्रीने माझ्या परिवारात कोणत्याही स्त्रीवर अत्याचार होणार नाही असे ठरविले तर भारतीय समाजातून घरगुती वा कौटुंबिक हिंसाचार हद्दपार होईल.

❖ संदर्भसूची

- 1) महिला सशक्तीकरण विविध आयाम — अनिता मोदी
- 2) महिला कानून — मिनाक्षी सिंह
- 3) कौटुंबिक हिंसाचार संरक्षण कायदा, २००५

घरेलु हिंसाचाराची पार्श्वभूमी आणि मानवी हक्क**संदीप तुंडूरवार,**

पदव्युत्तर राज्यशास्त्र विभागप्रमुख, श्री बिंझाणी नगर महाविद्यालय, नागपूर

सारांश

घरेलु हिंसाचाराला प्रदिर्घ पार्श्वभूमी आहे व ती केवळ भारताला लागू आहे व अन्य राष्ट्रांना नाही असे नव्हे! जगभरात ज्या गोष्टींच्या बाबतीत साम्य दिसून येते त्यामध्ये पुरुषकेंद्री अर्थव्यवस्था, कुटुंब व्यवस्था, सामाजिक रचना, धर्मव्यवस्थेचे नियंत्रण आणि राज्यव्यवस्थेतील अधिकार सत्ता. या सर्वच क्षेत्रात स्त्री म्हणून ती आपल्या नजरेच्या टप्प्यात दिसत नाही हे वास्तव तपासले तर तिची दुय्यमता आणि गौणत्व प्रकर्षाने जाणवायला लागते. १९८५ मध्ये पहिल्यांदा जागतिक परिषद नैरोबी येथे भरली, यंदा त्याला ३५ वर्षे होत आहे. तर जागतिक महिला दिनाचे रौप्य महोत्सवी वर्षे सुरू झाले असून युनोने "each for equal" या घोषवाक्याला समानतेच्या दृष्टीने प्रवासाचे ध्येय बनविले आहे. १९४८ मध्ये मानवी हक्काचा जाहिरनामा प्रकाशित झाला त्यानंतर जवळपास ३७ वर्षांनी आंतरराष्ट्रीय पातळीवर स्त्री समाजजीवनाचा एक भाग म्हणून विचार करायला सुरूवात झाली. या विचारांचे सूत्र सुध्दा पुरुष व्यवस्थेतून आलेले होते. बदलाला पुरुषांची गरज नाही हे अधोरेखित करणे जेवढे अयोग्य तेवढेच तिच्या सक्षमीकरणाच्या वाटा रुंदावण्यात तिला सामर्थ्य देण्यापेक्षा अभय देण्याची प्रवृत्ती असल्याचे पुरुषांनी भासवणे यालाही योग्य वृत्ती म्हणता येत नाही. १९४८ ते २०२० या कालावधीवर एक दृष्टीक्षेप टाकला तरी त्यातील प्रत्यक्षातील चित्रण सामोरे येते. UNFPA च्या अहवालानुसार जगात ३ मागे १ स्त्रीवर अत्याचार होतो, तर आशिया खंडात याचे प्रमाण ५० प्रतिशत आहे. संयुक्त राष्ट्रांच्या 'ग्लोबल जेंडर गॅप रिपोर्ट' २०२० चा प्रकाशित झालेला आहे. त्यातील तथ्य लक्ष वेधून घेणारे आहे. स्त्री-पुरुष समानतेच्या दृष्टीने भक्कम पायाव्यवस्था उभी व्हायला अजून ९९.५ वर्ष लागतील असा कयास व्यक्त केला आहे. तंत्रज्ञानातील क्रांतीतून अनेक क्षेत्रे ढवळून निघाली असतांना आजही सामान्यपणे भेदाचे अंतर वा दृष्टिकोन यांच्यात उत्साहवर्धक परिवर्तनाची नांदी दिसून येत नाही. याचाच अर्थ समाजव्यवस्थेच्या दृष्टिकोनात अपेक्षित वळणसाध्यता आलेली नाही. अलीकडे दोन प्रकारचे आक्षेप मोठ्या प्रमाणात नोंदविल्या जात आहे. त्यातील एक गटाचा आक्षेप सुशिक्षितांमध्ये घटस्फोटाचे प्रमाण अधिक असून आर्थिक सक्षमतेमुळे अंतर्गत ताण-तणाव वाढलेले आहे. दुसरा आक्षेप तंत्रज्ञानातील ३.० व ४.० क्रांतीचा समाजजीवनावर प्रभाव वाढू लागल्याने विश्वास, पारस्परिक आदर यांच्या कमतरतेबरोबरच कुटुंब राखण्याची मानसिकता लोप पावत असून त्याचा परिणाम कौटुंबिक हिंसाचारावर होतो आहे. भारतातील कुटुंब न्यायालयाचा अहवाल सांगतो की येणाऱ्या प्रकरणामध्ये ९१ प्रतिशत प्रकरणे शिक्षित, अर्धशिक्षित व कमवत्या कुटुंबातील आहे. यामध्ये महत्वाचा टकराव कामाची विभागणी, कुटुंब व्यवस्थापन, पाल्यांचे संगोपन आणि प्रत्येकाला स्वतंत्रपणे हवा असणारा पैस यांच्या बाबतीत आहे. ९१ प्रतिशतापैकी दोन्ही कडचे पक्ष आपली भूमिका कठोर ठेऊन वागणाऱ्यांमध्ये ७८ प्रतिशत असून त्यांना परस्परांपासून विभक्त व्हायचे असल्याचे दिसून आले. विशेषतः छोटयाश्या कुरबुरी घरेलु हिंसाचाराला उदयुक्त ठरतात. महत्वाचे म्हणजे दोन्ही पक्षाच्या पालकांना आपल्या पाल्यांचे चुकत नाही असे वाटते ही धारणा अधिक भयावह असून त्याची परिणती विभक्त होतांना दिसून येते. या प्रश्नामागे आधुनिक मूल्यांकडे निरसणाचा विचार मांडण्याऐवजी संयुक्त कुटुंब नसण्याच्या कारणावर खापर फोडल्या

जाताना दिसून येते. हा संदर्भ भारताशी अधिग निगडीत आहे. पाश्चात्य व्यवस्था कुटुंबाधारित नसल्याचा भारतीय संकुचित दृष्टिकोन तेथील प्रश्नाच्या बाबतीत पारंपरिक पुरुष व्यवस्थेला जबाबदेही ठरवत नाही, यामुळे प्रश्नाची समग्रता तपासणे अडचणीचे ठरते. भारतात ४९८अ कलम २००५ च्या कायद्यान्वये जेव्हा समाविष्ट करण्यात आले तेव्हा हुंडा, शारीरिक मारहाण, मानसिक त्रास, शारीरिक छळ, लैंगिक अत्याचार यांना विस्तृत करून महिलांच्या संरक्षणाकरिता भारतीय दंड संहितेत तरतूद करण्यात आली. या कायद्याचा दूरूपयोग होतो म्हणून २००८, २००९, २०१७ या काळात महत्वपूर्ण बदल करून कायद्याची तिब्रता बोथट करण्यात आली. त्यामुळे स्त्री म्हणून तिच्या मानवी हक्कांना कायदा, व्यवस्थापन व राज्यचालक कसे बघतात यांची मिमांसा महत्वाची ठरते. तद्वतच या प्रश्नाची पार्श्वभूमी तपासत पूढे जाण्याची नितांतता प्रासंगिक ठरते. स्त्रियांच्या भावविशवाला चौकटबद्ध करण्याचे प्रयत्न मानवी विकासाच्या प्रारंभात जसे आढळते तसेच ईश्वरी उत्पत्तीच्या सिद्धांतातही दिसून येते. ही आढळणारी वास्तवता ऐहिकवादाच्या पातळीवर अभ्यासतांना त्यावरील पर्यायांचा विचारही प्रस्तुत ठरतो.

मूळ शब्द — घरेलु हिंसाचार, मानवी हक्क, स्त्रिया, कायदे, परंपरागत रचना.

उद्देश

घरेलु हिंसाचार व मानवी हक्क यांचा सहेतूक संबंध तपासण्याची गरज हा मुख्य मुद्दा होय. मानवाच्या उत्क्रांत वाटचालीत दुर्बल, उपेक्षित, गौणत्व असलेल्या घटकांना त्यांच्यातील क्षमता वृद्धिंगत करून पुरुषांच्या साथीने आणणे अथवा अन्य गटाच्या समरेषेत आणणे हा अनोखा विचार विचारवंतांच्या पातळीवर मांडल्या गेला. त्यात आधुनिक लोकशाही व्यवस्थेने उचलून धरले. खरे तर ती लोकशाही व्यवस्था संचालित करणाऱ्यांची ती सत्तात्मक गरज होती त्यातून मानवी हक्क म्हणून दरवाजे किंचीत का होईना किलकिली करायला सुरुवात झाली, त्याचे प्रत्यंतर कायद्यातून उमटले आणि स्त्री प्रश्नाचा विचार व्यापक पातळीवर व्हायला सुरुवात होऊन त्याचा विचार मानवी हक्कांच्या आणि समतेच्या पातळीवर व्हायला सुरुवात झाली. मांडणीतील तत्वज्ञान तपासणे हा संशोधनाचा विषयाचा उद्देश आहे.

विषय प्रारंभ

पंचेविस वर्षांपूर्वी जगभरातल्या महिलांच्या सामाजिक प्रश्नांवर उहापोह करीत कृतीशील आराखडा राबविण्याच्या दृष्टीने चीन येथील बिजींगमध्ये चवथी आंतरराष्ट्रीय महिला परिषद भरली. ही झालेली परिषद एक कळीचा मुद्दा पण ठरली. कारण यानंतर जगभरात स्त्री प्रश्नाचा विचार राजकीय पटलावरून होण्यास प्राधान्य आले व ते १९९१ च्या जागतिकीकरणाच्या लाटेतून येण्यास सहाय्यभूत झालेले होते. स्त्रियांवरच्या दास्यत्वाला श्रमविभागणी जशी कारणीभूत ठरत गेल्याची मांडणी मार्क्सवाद करता त्याचप्रमाणे स्त्रियांच्या समान हक्काला स्विकारोक्ती प्रदान करण्याचे कार्य अर्थकारणाने केले व त्याला कारणीभूत ठरले ते जागतिकीकरण. जग अर्थकारणाच्या भोवती फिरणारे असून मानवी उत्क्रांतीचा आदि व अंत यामध्ये सामावला असल्याचे जे मांडले जाते त्यात तथ्य शोधता येऊ शकते. जागतिकीकरणाची छाया घेऊन बिजींग परिषद पार पडताना त्यात मुख्यत्वे दहा मुद्द्यांचा समावेश होता आणि त्यात स्त्रियांवरील अन्याय, अत्याचार व त्या देशातील समग्र कायदे यांचा विचार प्रतिबिंबित होता. विशेषतः नैरोबी येथे भरलेल्या पहिल्या आंतरराष्ट्रीय परिषदेत या संदर्भात महत्वाचे धोरण मान्य करण्यात आले होते. 'महिलांना पुरुषांबरोबर कायदेशीर, राजकीय, सामाजिक, आर्थिक क्षेत्रात आणि शारीरिक, मानसिक व त्यांच्या कुटुंबात अथवा समुदायात आणि राष्ट्रांच्या सांस्कृतिक पार्श्वभूमीमध्ये निर्णय घेण्याचे स्वातंत्र्य व स्वायत्तता दिली जावी.' इतक्या स्पष्टपणे आणि विस्तार असलेला विचार मांडण्यात येऊन त्याला कृती आराखडा म्हणून विचारार्थ घेण्यात आला. या प्रस्तावाची स्थिती आणि दशासुद्धा बिजींगमध्ये विचारार्थ

घेण्यात आली. बिजींगच्या चर्चेतून आलेला महत्वाचा मुद्दा होता तो म्हणजे स्त्रियांच्या संघटीतपणाचा अभाव आणि आश्रित असण्याची स्थिती भारतीय संदर्भात तर या दोन्ही पातळ्यांवर त्यावेळेही आनंदीआनंद होता व आजही सौख्य मिळावे अशी स्थिती प्राप्त करता आलेली नाही. खासकरून लोकशाही देशांमध्ये आवाजाला स्थान असू शकते, तुलनेने जिथे परिषद भरली तिथे मार्क्सच्या प्रभावाचे क्षेत्र असूनही अद्यापही तिच्या दयनियतेत बदल व्हायला शिरकाव मिळालेला नाही. मार्क्सवादी स्त्रीवादी भूमिका स्पष्ट करतांना म्हणतात 'यौन, प्रजनन, सामाजिकीकरण और आर्थिक क्रियांयोगा होना आवश्यक है, किन्तु उस प्रकार का नहीं की स्त्री श्रम का शोषण हो और उन्हें शक्तिहीन बना दिया जाय, व्यक्तिगत स्वतंत्रता, स्त्रियों की राजनैतिक आवाज, अर्थक्षमता प्राप्त हो यह परिवर्तन आना चाहिये'^१ स्त्रियांच्या संदर्भात इतका स्पष्ट दृष्टिकोन असतांना मार्क्सवादी देशात मात्र स्थिती समाधानकारक नाही. राजकीय पातळीवर सर्वाधिक उदासिनता दिसून येते. त्या तुलनेत लोकशाही देशांमध्ये स्थितीत बदल लक्षात येतो. भारताच्या राजकीय पातळीवर गांधींच्या स्वातंत्र्य आंदोलनानंतर अंतर येऊ लागले. गांधींचा पहिला प्रयोग द. आफ्रिकेत झाला तेथील आशियाई लोकांचे जीवन उद्धवस्त करू पाहणाऱ्या 'एशियायिक अमेडमेंट आर्डिनन्स ॲक्ट (ब्लॅक ॲक्ट)' १९०६ मध्ये मांडण्यात आला. या कायद्यान्वये आशियाई पद्धतीने झालेले विवाह रद्द ठरणार होते आणि नोंदणी करतांना प्रत्येकांच्या शरीराची तपासणी करून शरीरावरच्या खाणाखुणा तपासल्या जाणार होत्या. या कायद्याला 'खुनी कायदा' संबोधून गांधींच्या नेतृत्वात अभिनव आंदोलन उदयास आले. यामध्ये आपली भूमी नसतांनाही प्रचलित शिक्षण नसतांनाही कस्तुरबांनी सत्याग्रहात उडी घेतली आणि अमानुष कायद्यांना विरोध चेतविणारी कृती करणाऱ्या त्या पहिल्या महिला ठरल्यात. या आंदोलनात गांधींच्या प्रेरणेने अनेक महिला, मुली समोर येऊन सहभागी झाल्यात. यामध्ये सोळा वर्षांची वरियम्मा ही तमीळ मुलगी होती. तुरुंगात तीन महिने राहिल्यानंतर ती परत आली परंतु अल्पावधीत निधन झाल्याने पहिली शहिद स्त्री आंदोलनकर्ती ठरली. गांधींनी स्वहक्काप्रती आपला आवाज जनमानसात पसरविला, त्यातून राजकीय पातळीवर चालवलेली हालचाल दुसऱ्या अर्थाने सामाजिक परंपरांना डोळस बनविण्याच्या दृष्टीने पुढचे सुधारणावादी पाऊल होते हे पाऊल भारतात आल्यानंतर गांधींनी अधिक विस्तारले. यामधून दोन गोष्टी स्वच्छ रूपात झाल्यात एक म्हणजे बंधनाचा अवकाश संपवित न्यायचा व दुसरा म्हणजे स्त्री सुध्दा मानवी हक्काच्या प्राप्तीतील कर्ता असल्याने स्वअधिकाराच्या बाबतीत तिला प्राप्तता करून द्यायची. १९१७ मध्ये चंपारण्याच्या निळ शेतीच्या प्रश्नावरील आंदोलन काळात रचनात्मक कार्यक्रम राबविण्याकरिता गांधींनी कस्तुरबा, अवंतिकाबाई गोखले यांच्यासह इतरांना पाचारण केले व एक नवा अध्याय सुरू केला यामधूनच पुढच्या स्वातंत्र्य आंदोलनात महिलांचा वाढलेला सहभाग दिसून आला. गांधींच्या या कार्याचा परिपाक म्हणजे १९२५ मधील काँग्रेसच्या अधिवेशनात सरोजिनी नायडू यांची अध्यक्षपदी झालेली निवड होती. ब्रिटिश व्यवस्थेच्या आगमनानंतर स्त्रियांच्या जीवनात बदलाव आला असे म्हटल्या जात असले तरी ते पूर्णतः वास्तव नव्हते. स्त्रीप्रथेच्या विरोधात लॉर्ड बेटींकने आणलेला कायदा हे उदाहरण म्हणून दाखविल्या जात असले तरी त्याची पातळी उच्चवर्गीयांच्या स्तरापर्यंत मर्यादित होती, त्यामुळे महाराष्ट्रात फुले, आगरकर, लोकहितवादी, रानडे यांच्या भूमिकांना विरोध झाला. टिळक व त्यांचे परंपरावादी सहकारी आपल्या धर्मात ब्रिटिशांनी हस्तक्षेप करू नये अशी जी मागणी करीत होते त्यामागे धर्माचार्यांचा रोष ओढवून घेण्याची मानसिकता नव्हती. तुलनेने गांधींनी द. आफ्रिकेतील परिस्थितीचा उपयोग करून महिलांच्या स्तरावर आत्मभान आणण्याचा प्रयत्न केला तो थेट सनातन्यांना विरोध न दाखविता स्त्री मुक्तीला विस्तारीत केले. स्त्रियांच्या बाजूने झालेले कायदे हे त्याचे विस्तारीत लक्ष होते. राजाराम मोहन रॉय, फुले, सावित्रीबाई फुले, आगरकर, विवेकानंद, ईश्वरचंद्र विद्यासागर, गांधी, पंडिता रमाबाई, आंबेडकर ही

सर्व तत्कालीन व अर्वाचिन नेतृत्व स्त्री सन्मान आणि परंपरागत दोषांना नाकारण्याचा विचार देणारी मानली जातात. डॉ. आंबेडकरांच्या हिंदू कोड बिलाला भारताचे संविधान स्विकारतानाच स्विकारल्या गेले असते तर स्त्रियांच्या मानवी हक्काला अधिक बळकटी मिळाली असती.

घरेलु हिंसाचार पार्श्वभूमी

कुटुंबाच्या पातळीवर घडणाऱ्या हिंसाचाराला घरेलु हिंसाचार म्हटल्या जाते. साधारणतः संविधानिक व्यवस्था स्विकारल्यानंतरचे त्याचे प्रारूप व तत्पूर्वीचे प्रारूप यांच्यात अंतर पडले आहे. स्त्रीभूणहत्या, सतीप्रथा, केशवपण, बालविवाह, देवदासी या सर्व समाज स्विकारोक्ती प्रथा घरेलु हिंसाचारात मोडणाऱ्या होत्या. अलिकडे हुंडा घेणे, मारहाण, मानसिक खच्चीकरण, कुटुंबातील लैंगिक अत्याचार यांना घरेलु हिंसाचारात समाविष्ट केले आहे. घरेलु हिंसाचार मोडीत काढण्याच्या दृष्टीने भारतीय दंडविधान १८६०, घटस्फोट कायदा १८६९, हुंडा प्रतिबंधक कायदा १९६०, कुटुंब न्यायालय कायदा १९८४, सतिप्रथा विरोधी कायदा १९८७ अस्तित्वात होता. यामध्ये 'कौटुंबिक हिंसाचारापासून स्त्री संरक्षण कायदा २००५' अस्तित्वात आला. हा कायदा २००६ मध्ये लागू करण्यात आला व कुटुंब पातळीवर होणाऱ्या हिंसाचाराला प्रतिबंध करण्याचा प्रयत्न झाला.^२ महिलांच्या संरक्षणार्थ आलेल्या कायद्यात विशाखा प्रकरणातून आलेली मार्गदर्शक तत्वे महत्वाची ठरलीत. कामाच्या ठिकाणी लैंगिक अत्याचारापासून सुरक्षितता देण्याच्या दृष्टीने २०१३ मध्ये आलेला कायदा घरेलु हिंसाचारावरील एक प्रभावी पाऊल होते. 'The Sexual Harassment of Women at Workplace (Prevention, Prohibition and Redressal) Act 2013' या नावाने प्रसारित झाला. तरी मात्र अंतर्गत रचनेत स्त्रियांची सुरक्षितता किती तकलादू आहे हे निर्भया प्रकरणाने ठसठसती उजागर केले. सहा वर्षांचा कालखंड उलटून गेल्यानंतरही येथील स्थितीत बदल झाल्याचे चित्र दिसत नाही.

लेकीचा ग जलम। जलम येऊन चुकला।।

रातदीन बाई। बैल पाण्याला जुप्पीला

लेकीचा ग जलम। कसा घातीला येडयात।।

परायाच्या घरी। बैल राबतो भाडयाने।।

लेकीचा जलम। नग घालू दे नरहरी

जलमेवरी बाई। लोकांची ताबेदारी।।^३

जात्यावर दळण दळतांना कवियत्रींनी तत्कालीन कालखंडात व्यक्त केलेल्या भावना लक्षात घेतल्या तर हिंसाचाराची पार्श्वभूमी किती जूनी आहे व तिला किती मोठा इतिहास आहे हे स्पष्ट होते. स्त्रियांच्या जन्मच मुळातून जुलूम ठरलेला आहे. त्यावरचा उपाय म्हणून नरहरी म्हणजेच देवाला आळवणी करून जन्माला न घालण्याचे केलेले आक्रीत सुन्न करून जाते. स्त्री—पुरुष यांच्या एकत्रितेशिवाय मानवी जीवनाचे सातत्य नाही अशी वहिवाट असतानाही तिच्या प्रतीचा अत्यंत नकारवादी व अवहेलनेचा दृष्टीकोन पुरुषी मानसिकता दर्शविणारा आहे. रंग, वर्ण, जात, धर्म, प्रदेश, व्यवसाय यांचे कंगोरे पुन्हा वेगळे आहेत. पुरुषांच्या मनोरंजनातून उदयास आलेल्या कोल्हाटनी, नायकीन, नट, देवदासी, कुळअंत, विदूर, या महाराष्ट्रातील जाती तर अल्मोडा येथील नायक, बंगालातील बाऊरी या जाती लक्षात घेतल्या तर अनौरस संतती म्हणून त्यांच्या वाटयाला येणारे भोग, उपेक्षितता मानवी मूल्यांची धूळधाण करणारी ठरते. यामधून आकारास येणारा हिंसाचार कायद्यातून संपविता येत नाही. ताराबाई शिंदे यांचे कार्य या क्षेत्रात उल्लेखनिय आहे. स्त्री—पुरुष तुलना हे पुस्तक १८८२ मध्ये त्यांनी फुल्यांच्या प्रेरणेने छापले, त्यात त्या म्हणतात, 'प्रथम तुम्ही तुमची मने गच्च विवेकाचे खांबास बांधून भिष्माचार्याचे व्रत घ्या. तुम्ही आपले मदोन्मत कामकाज वर्दळी वनात सोडून पायाखाली तुडवू नका. तुम्ही आपले सदाचरणाने वागा, म्हणजे सर्व सुखच सुख व आनंदच आनंद होऊन या जगात घोघर निष्कलंक पातिवृत्यांचे निषाण उंच उडून चंद्राला

देखील लज्जा आणिल.^४ ताराबाई शिंदे भारतातील पहिल्या स्त्रीवादी लेखिका होत. ज्यांनी घरेलु हिंसाचारावर प्रथम: लिखित भाष्य करून समाजाला विचारप्रवृत्त करणारा प्रश्न ठेवला व त्याचे उत्तरही दिले आहे. मनुस्मृतीच्या निर्मितीनंतर येथील घरेलु हिंसाचार अधिक गहिरा व ज्वालाग्रही बनलेला दिसून येतो.

भारतीय व जागतिक संदर्भ

भारतीय महिलांचा नव्हे तर जगभरातील महिलांच्या भावविश्वाला आणि त्यांच्या मनोव्यापाराला धमनि बांधून टाकले ते मात्र केव्हा बांधलेत याविषयी दुमत आहेत. साधारणतः एक सिध्दांत असा, शेतीचा शोध स्त्रियांनी लावला व त्यानंतर स्थिर शेती, कुटुंब अशा धारणांची निर्मिती होत शेतीतील श्रम पुरुष व्यवस्थेशी निगडीत बनल्याने पुरुषी वर्चस्वाला प्रारंभ झाला ज्यांनी स्थिर जीवनाचा शोध लावला. त्यांच्याच वाट्याला गुलामी आली व घरेलु हिंसाचार स्वामित्व भावनेतून सुरू झाले. दुसरा सिध्दांत मार्क्सवादाचा आहे. त्यांच्या मते मनुष्य संपत्ती संपादनाच्या अभिलाषेने बाहेर पडला किंवा संपत्ती निर्मितीकरिता स्वश्रमाचा वाटा अधिक देऊ लागला. यातून संपत्ती कमविणे सुरू झाले. ही संपत्ती नेमकी कुणाला हस्तांतरीत करावयाची यावरून त्याने आपल्या मालकीचे मुले निश्चित करायला सुरूवात केली. त्यातून स्त्रीवर स्वामित्व आले व पुरुषी व्यवस्था बळकट बनली. स्त्रियांवरच्या स्वामित्वाकरिता मांडलेले सिध्दांत कल्पीत तसेच तर्कवादी नसले तरी या वाटचालीत जी धर्मव्यवस्था, प्रेषित व्यवस्था उदयास आली त्यातून स्त्रियांच्या दुय्यमतेला अधिक प्रखरपणे प्रचलित करण्यात आलेत. जगातील धर्मउत्पत्तींचा चेहरा लक्षात घेतला तर त्यात एकही स्त्री धर्म संस्थापक नाही म्हणून जे संस्थापक नाही त्यांच्या वाट्याला दुय्यमता येणारच या पुरुषी मानसिकतेचा प्रत्यय स्पष्ट होऊ लागतो. श्रवणकुमार लिंगाळे, डॉ. आ. ह. साळुंखे यांच्या प्रतिपादनात व मांडणीत काळाच्या ओघात ज्या संहिता भारतात रचल्या गेल्या त्यातून स्त्रियांचे जीवन संकुचित बनविण्यात आले. याचा कालखंड निश्चित नसला तरी त्याचा प्रदिर्घ प्रभाव आजपर्यंत कायम आहे. उदालक व श्वेतकेतू यांचा उल्लेख येतो 'श्वेतकेतूला आपल्या बापाविषयी प्रचंड घृणा दिसते. त्यांच्या आईला येणारा अतिथी सवदिखत हात पडकून घेऊन जातो. याचा संताप येऊन त्याने स्त्रियांवर बंधने घालणारी संहिता रचली व त्यातून विवाह संस्थेचा उदय झाला. स्त्रियांवरची बंधने नितीमूल्यांचा तत्वावर घष्प करण्यात आली. स्त्रियांवर बंधने येऊ लागली, तर पुरुषांना मात्र मोकळे रान भेटले. त्यातून परस्त्री उपभोगण्याची आणि कुटुंबातील स्त्रीवर अधिक मर्यादा आणण्याच्या वृत्तीचा जन्म झाला.'

श्वेतकेतूचा बाप उदालक अतिथी भोगासाठी आपल्या पत्नीला घेऊन जाऊ लागला तेव्हा श्वेतकेतूने विरोध दर्शविला त्याचा बाप त्याला थांबवित म्हणाला, 'जे घडत आहे ते अतिथी धर्माचा भाग होय. त्यावर श्वेतकेतूने विवाहाची मर्यादा जाहिर केली व विवाहित स्त्रीने पतिव्रतीरिक्त इतरांशी संबंध ठेवू नये असे स्पष्ट केले. त्याला त्याने पातक घोषित केले.^५ स्त्रियांवरील बंधन व पुरुष मात्र मुक्त या समीकरणाचा उदय झाला त्यातून नवे प्रश्न उदयास आलेत. 'सक्तीचे शरीरसंबंध व बलात्कार यामध्ये अंतर नसल्याचे डॉ. एम. एन. रॉय यांचे मत तर 'योनीशुचितेच्या बाबतीत चूक झालेली असेल तर घाणीत पाय पडल्यानंतर जसे धुवून भागते' तसे याबाबतीत मानले पाहिजेत. याची नरनारी मध्ये डॉ. राममनोहर लोहिया यांनी केलेली चर्चा, स्त्रीचे चारित्र्य तिच्या जनन्द्रियात साठविलेले असते ही कल्पना खोट्या आध्यात्मिक कल्पनावर आधारलेले आहे' हे र. धो. कर्वे यांचे विचार आधुनिक मूल्यांच्या दृष्टिने स्त्रियांच्या दास्यत्वाला व तिच्यावरील नियंत्रणाला नाकारणारे आहे. आधुनिक भारतात स्त्रियांच्या संदर्भात जो कौतुकाचा वर्षाव होताना दिसतो त्याचा प्रवास किती कठीण अशा पावळयावरून घडत गेला हे तपसले तर येथील सुधारणावाद्यांनी घेतलेली भूमिका धर्म व समाजाच्या दृष्टिने किती विरोधी होती, हे पटू

लागते. धर्म संस्थापनेत पुरुषांचा वाटा जसा आहे तसे मात्र सुधारणांच्या क्षेत्रातही आहे त्यामुळे पुरुष वर्गाने केलेली ती क्रांती ठरते. या क्रांतीपर्यंतचा प्रवास सोपा नव्हता तो आज तंत्रज्ञानामुळे बऱ्यापैकी लवचिक झालेला असला तरी बंधनाचे गारूड आजही कायम आहे. महाभारताच्या अनुशासनपर्वत 'सुरधारा विषं सर्पो वस्ती : इति एकतः स्त्रियः' असा उल्लेख आहे. वस्तूच्याची धार, विष, साप आणि अग्नि यांचे एकत्रित मिश्रण स्त्रीमध्ये आढळते. एका कवीने मृत्युची चार द्वारे मानली आहेत. त्यात 'प्रमदाजनविश्वास' स्त्रियांवरील विश्वास याला मृत्युचे दार मानले आहे. 'विश्वासो नैव कर्तव्यः स्त्रीषु' असे पुराणात विधान आहे याचा अर्थ 'स्त्रिया आधी पुरुषाकडून सुख घेतात आणि थोडेसे जरी संकट आले तरी त्या भ्रष्ट होतात आणि पुरुषांचा त्याग करतात. हा त्यांच्यातील स्वभावाचा भाग आहे.'^६ स्त्रियांविषयी प्रचलित भावना केव्हा दृढ झाली याविषयी निश्चितता दिसत नसली तरी काही कालखंडात स्त्रियांना उपेक्षितता नव्हती असे दिसते. काशीप्रसाद जायसवाल यांनी 'हिंदु राजतंत्र' मध्ये उल्लेख करतांना म्हटले की, 'राजाओं के राज्यभिषेक में प्रमुख भाग लेनेवाले राणियों में राणी भी एक होती थी, राज्यभिषेक के बाद राजा राणी के पैर छुता था उसके बाद अन्य राणियाँ जो अन्य निम्न जाती के हो उनके पैर भी राजा छुता था'^७ याचा अर्थ केव्हा तरी स्त्रियांचा सम्मान व्हायचा. शिवाजी राजांच्या काळातील व्यवस्था स्त्री संरक्षण आणि संवर्धनाच्या पातळीवर उच्च दर्जाची होती. मनुस्मृतीमध्ये, नास्ति स्त्रिणा क्रिया मंत्रैरिति धर्मे व्यवस्थितिः। निरिन्द्रियाहमनाश्च स्त्रियोऽवृत्त मितिस्थितिः॥ ९.१८) अशी मांडणी आहे याचा अर्थ स्त्रियांना वेदाध्ययनाचा अधिकार नसल्याने त्यांचा संस्कार वेद मंत्राने होत नाही तसेच वेदाध्ययन नसल्याने त्यांचे ज्ञान ही शुन्य आहे. वेदमंत्राचे स्त्रियांनी उच्चारण करणे हे पाप आहे त्यांना उच्चारण करण्याचा अधिकार या करीता नाही कारण त्यांच्यात असत्य वास करीत असते' मनुच्या मनातील स्त्री विषयीची खदखद जी दिसून येते त्यातून त्याचा परिपोष कसा झाला असेल हे स्पष्ट होते, याचाच परिणाम भारतीय समाजातील स्त्रीविषयीच्या धारणांवर होऊन त्या हिंसाचान्याच्या क्षेत्रात ढकलल्या गेल्यात. एका बाजूला स्त्रियांवरील नियंत्रणे दिसतात तर दुसऱ्या बाजूला त्यांच्या खरेदी-विक्रीच्या अनेक कथा, कहाण्या प्रसिध्द आहे. शिवार्जीचा कालखंड वगळला तर स्त्रियांच्या बाजाराला खुली मान्यता होती. पेशवाईच्या काळात कुणबिणी किती रूपयाला विकत मिळतात याचे वर्णन इंग्रज दस्तऐवजात जागोजागी सापडतात. भारतीय संविधानाने घटनेच्या २३ व्या कलमाने स्त्री विक्रयावर आणलेली बंदी लक्षात घेतली तर भारतीय समाजाचे चरित्र स्पष्ट होते. जुन्या काळातील तिची ससेहोलपट, दयनियता समाजधारणेतून व धर्मव्यवस्थेतून आकारास आली तर नव्या तंत्रज्ञानाच्या धर्मकाळात ती अद्यापही उपभोक्ता स्वरूपातच लक्षात घेतल्या जातांना दिसते. ऑरिस्टॉटल पाश्चात्य असला तरी त्याच्या लिखाणात स्त्री सजीवसंपत्तीचा भाग होती व त्यांना ज्ञान नसल्याने त्या राजकारभारात सहभागी होऊ शकत नाही. त्याकडे त्या नागरिकत्वास पात्र ठरत नाही असे राज्यशास्त्राचा जनक बऱ्यापैकी विकास पावल्या गेलेल्या समाजात विचार मांडत असेल तर तेथील स्त्रियांची शोचनियता भारतापेक्षा काही वेगळी होती असे म्हणता येत नाही. पाश्चात्य देशातही स्त्रियांच्या खरेदी-विक्रीचे बाजार भरले जायचे हे वास्तव पाहिले तर पृथ्वी खरोखरच गोल आहे याचा प्रत्यय येतो. तुलनेने अधिक शोचनियता अरबी व्यवस्थेतील स्त्रियांच्या वाटयाला तेव्हाही होती व आजही आहे. पोशाख, वावर, शिक्षण, रोजगार यांच्या पातळीवर मुस्लिम धर्मातील शोचनियता अधिक प्रखर दिसून येते. ईश्रनिदेच्या नावाखाली तिची केली जाणारी विटंबना २१ व्या शतकातही अंगावर शहारे आणणारी आहेत. या पार्श्वभूमीवर त्या मानवी हक्काच्या कक्षेत कुठेच मोडत नाहीत. राजकीय पातळीवर तर प्रचंड अनास्था आहे. १९२८ पर्यंत इंग्लंडमध्ये महिलांना मतदानाचा अधिकार नव्हता. अमेरिकेत निग्रो महिलांना १९४८ मध्ये मतदानाचा अधिकार मिळाला; तर स्वित्झर्लंडमध्ये १९७८ मध्ये. निग्रो पुरुष व स्त्रिया यांना

ओव्हायो वा अन्य राज्यात प्रवास करताना खाली आसनावर बसता येत नव्हते बसलेत तर गोऱ्याच्या येण्यानंतर त्यांना जागा खाली करून द्यावी लागायची, यातूनच रोझा पार्करनी ऐतिहासिक लढाई लढली. या तुलनेत भारतीय संविधानाने महिलांना समान अधिकार दिलेले. त्यांच्या संरक्षणार्थ अनेक कायद्यांची निर्मिती केली व संरक्षण दिलेले त्यातून त्यांच्या मानवी हक्काला प्रतिष्ठित करण्यात आले. तिच्यावरील हिंसाचाराला पायबंद घालण्याकरिता प्रसंगोपात जे कायदे बनलेत त्यात परिस्थिती, सुधारक आणि महिलांचा विश्वास यांच्या एकत्रिकरणाचा परिणाम होता. महाराष्ट्रात पंडिता रमाबाईने मोठे काम उभे केले. १८९२ मध्ये शारदा सदनच्या उद्घाटन प्रसंगी त्या म्हणाल्यात, 'जेथंपर्यंत माझ्या शरीरात रक्ताचा एक बिंदूमात्र आहे, तेथंपर्यंत आपल्या स्त्री जातीचे कल्याण व सुधारणा करण्याच्या कामात मी पराडमुख होणार नाही. स्त्री जातीची सुधारणा करायची हे व्रत मी धारण केले आहे.'

पंडिता रमाबाई व अन्य स्त्रियांच्या योगदानातून भारतीय महिलांचे विश्व समृद्ध व्हायला लागलेले. हा प्रवास थक्क करणारा आहे आणि जाणिवेच्या पातळीवर अंतर्मुख करणाराही आहे. १९४८ मध्ये मानवी हक्काचा जाहिरनामा प्रसिध्द झाला. त्याचाही प्रभाव त्यात दिसून येतो. एकूण तीस तरतूदी यामध्ये आहेत या तरतूदी भेदभावाला नकार देणाऱ्या आहेत. स्त्री-पुरुष या भेदाला थारा नसून व्यक्तीची प्रतिष्ठा निर्माण करण्यावर भर दिलेला आहे. अनुच्छेद १, २, ४, ७, १४, १६, १८, १९, २३, २६ अधिक अर्थपूर्ण आहेत. हे लक्षात घेतले तर स्त्री म्हणून तिच्या माणुसपणाला अधारेखित करण्याकरिता घरेलू हिंसाचाराला प्रतिबंध लावण्याचा प्रयत्न महत्वाचा ठरतो.

उपसंहार

एक पूर्ण व्यक्ती म्हणून भारतीय संविधानाने स्त्रीला समान दर्जा बहाल केला आहे. अनेक धर्मसंहितेने स्त्रीचे अस्तित्व पापमय व घृणित केलेले तर एका आधुनिक संहितेने तिला पुरुषांच्या बरोबरीचा दर्जा देऊन सर्वच क्षेत्रात येण्याची मोकळीकता व तिच्या क्षमता सिध्द करण्याचा घटनात्मक वाव दिला. एक धर्मक्षेत्र वगळले तर स्त्रियांना समाजजीवनाच्या सर्वच क्षेत्रात हक्काने मिळालेला प्रवेश त्यांच्या मानवी हक्काला प्रतिष्ठीत करणारा आहे. लष्कर दलातील त्यांच्या नियुक्तीचा मार्ग सर्वोच्च न्यायालयाने मोकळा केला तर राजकीय क्षेत्रातील तिचा प्रवेश घटना समितीपासून व्यापक पातळीवर सुरू झाला. जमीन, पाणी, आकाश या तिन्ही क्षेत्रात त्या आपली नाममुद्रा घप्प करित आहेत. ही घप्पता आधुनिक प्रयत्न वादातून तयार झाली. सनातन्यांच्या बालेकिल्ल्यांना धक्का देणे सोपे नव्हते ते वेगवेगळ्या माध्यमातून साकारलेले. त्याकरिता विज्ञानाची झालेली क्रांती महत्वाची ठरली. यामुळे पुरुष-स्त्री वावर यामधील सीमारेषा धुसर बनू लागल्यात. ही एक बाजू असली तरी अद्यापही दुसरा धोका टळलेला नाही. धर्मवाद्यांच्या गढ्य दिवसेंदिवस राष्ट्रवादाच्या नावावर अधिक भक्कम होत आहेत. शबरीमला, तीन तलाकच्या प्रश्नावरून दोन्ही धर्ममार्तंडात एकमत दिसून येते. त्यातून आंदोलने धर्माचे पावित्र्य याकरिता महिलांचाच खुबीने वापर करण्यात आला. स्त्रियांनाच स्त्रियांच्या मानवी हक्क प्रश्नावर भांडवल ठेऊन धर्मवर्चस्व कायम राखण्याचा कांगवा यशस्वी होत आहे. शिक्षणक्षेत्राची दारे कुठल्या मार्गांनी बंद करता येतील याचे नवे आखाडे बांधून त्या दृष्टीने प्रयत्न केल्या जात आहे. धर्माचा अवकाश वाढत जाताना दिसतो. या स्थितीत बळी मात्र स्त्रीच जाणार हे निश्चित, युध्द, अवर्षण, दंगली, स्थलांतरण यांच्यामध्ये स्त्रिया व मुले यांचा प्रथम बळी जातो. यातील अनेक बाबी पुरुषी असल्यामुळेच होत आहे. निसर्गाच्या कोपालाही माणुस म्हणून पुरुषांचा हव्यासच जबाबदार आहे हे चित्र लक्षात घेतले तर स्त्री पुरुष समतेच्या पातळीवरील कालावधी संकोचित जाईल की काय अशी थेट शंका यायला लागली आहे. भारताला तर प्राचीन संकोचनाचा इतिहास आहे. त्यातही वैदिक व हिंदू

धर्मात्मा! बाहेरून आलेल्या मुस्लिम, ख्रिश्चन, ज्यु, पारशी, बहाई यांची दृष्टीसुद्धा तितकीच संकुचित आहे. बौद्ध व जैन तत्त्वज्ञान समतेच्या पातळीवर असल्याचे म्हटले जात असले तरी त्यांना वैदिक व हिंदुनी स्पर्श केलेला असल्याने त्यांचेही मनोविश्व तसेच बनलेले आहे. त्यामुळे अद्यापही धोका टळलेला नाही तिची हिंसाचारातून मुक्तता व मानवी हक्काचे जगणेपण दोलायमान स्थितीत दिसते. पुन्हा ताराबाई शिंदेनी १८८२ मध्ये उपस्थित केलेला प्रश्न पुन्हा एकदा अवलोकनार्थ घ्यावा लागतो. सृष्टी निर्माता ईश्वराला समोर ठेऊन त्या प्रश्न विचारतात, 'ज्या परमेश्वराने ही आश्चर्यकारक सृष्टी उत्पन्न केली त्यानेच स्त्री-पुरुष निर्माण केले तरी सर्व प्रकारचे साहस दुर्गुण स्त्रियांच्याच अंगी बसतात किंवा ते अवगुण स्त्रियांचे अंगी आहेत तेच पुरुषात आहेत किंवा नाही ते तपासण्याची गरज आहे.' ताराबाई शिंदेनी उपस्थित केलेला हा रोकडा प्रश्न लक्षात घेतला तरच स्त्रियांची घरेलु हिंसाचारातून मुक्तता होईल अन् मानवी हक्क प्रस्थापित झालेले राहतील.

संदर्भसूची

१. राम आहुजा, भारतीय समाज, रावत पब्लिकेशन्स, नई दिल्ली, २०१९, पृ.क्र. १०४.
२. अनिल वैद्य, भारतीय महिला व कायदा, महाराष्ट्र लॉ एजन्सी, नाशिक, २०१६, पृ.क्र. १३९.
३. स्वाती चैनमे, स्त्री : जन्म नकारात्मक दृष्टीकोन का? (त्रैमासिक विचारशलाका) संपा, नागोराव कुंभार, लातूर, २०१९, पृ.क्र. २३६-२३७
४. ताराबाई शिंदे, स्त्री-पुरुष तुलना, सुधीर प्रकाशन, वर्धा, २००३, पृ.क्र. ४७.
५. संपा. शरणकुमार लिंबाळे, विवाहबाह्य संबंध : नवीन दृष्टीकोन, दिलीपराज प्रकाशन, पुणे, २००७, पृ.क्र. ११३.
६. आ. ह. साळुंखे, हिंदू संस्कृती आणि स्त्री, लोकवाङ्मय गृह, मुंबई, २००७, पृ.क्र. १४०-१४१
७. डॉ. भिमराव अंबडेकर, हिंदु नारी का उत्थान और पतन, भीमपत्रिका पब्लिकेशन्स, जालंधर, २००१, पृ.क्र. २२.
८. अनुपमा उजागरे, पंडिता रमाबाई, साहित्य अकादमी, मुंबई, २०१८, पृ.क्र. ३२.

गोंदिया शहर की नौकरानी महिलाओ पर होने वाले घरेलु

हिंसाओ का अध्ययन

योगिता श्रीराम ढोमणे

सहयोगी प्राध्यापिका गृहअर्थशास्त्र विभाग एस एस गर्ल्स कॉलेज, गोंदिया
जिल्हा गोंदिया, महाराष्ट्र ४४१६०१

सारांश :

घरेलु हिंसा की समस्या समाज में तीव्र रूप धारण कर रही है। महिलाओ द्वारा अनेक प्रकार की घरेलु हिंसाओं का सामना करना पड़ता है। इस शोध पत्र में गोंदिया शहर की नौकरानी महिलाओ पर होने वाली शारीरिक लैंगिक एवं मौखिक व भावनात्मक हिंसा का अध्ययन किया गया है। तथ्य संकलन हेतु १२० नौकरानी महिलाओ का उद्देश्यपूर्ण न्यादर्श पद्धति से चयन किया गया। तथ्य संकलन हेतु स्वरचित प्रश्नावली को साक्षात्कार पद्धतिद्वारा भरवाया गया। प्राप्त आकड़ों के सांख्यिकीय विश्लेषण के अनुसार शारीरिक हिंसा के अंतर्गत मार-पीट करना ५७.००%, धकेलना ६.००%, ठोकर मरना १०.००%, लाते-घुसे मारना ४.००% एवं किसी वस्तु से मारना २३.००% होता पाया गया। लैंगिक हिंसा के अंतर्गत अश्लील साहित्य दिखाना १६.००%, जबरदस्ती यौन सम्बन्ध बनाना ३५.००%, दुर्व्यवहार करना ४९.००% होता पाया गया। मौखिक व भावनात्मक हिंसा के अंतर्गत चरित्र पर दोषारोपण करना ४३.००%, आत्महत्या की धमकी देना ९.००%, गाली-गलौच करना २८.००% एवं मायके वालों को ताने मारना २०.००% होता पाया गया।

अतः नौकरानी महिलाओ में हिंसा विरुद्ध विविध कानूनों सम्बंधित जानकारी देना, उसके अंतर्गत आने वाली सुविधाओं से अवगत करना, नौकरानी महिलाओ का शैक्षणिक स्तर बढ़ाने का प्रयास किया जाये।

मुख्य शब्द : नौकरानी महिलाये, शारीरिक हिंसा, लैंगिक हिंसा, मौखिक एवं भावनात्मक हिंसा

घरेलु हिंसा दुनिया के लगभग हर समाज में मौजूद है। इस शब्द को विभिन्न आधारों पर वर्गीकृत किया जा सकता है। पति या पत्नि, बच्चों या बुजुर्गों के खिलाफ हिंसा सामान्य रूप से सामने आये मामलों में से कुछ है। शारीरिक शोषण, भावनात्मक शोषण, मनोवैज्ञानिक दुर्व्यवहार, वंचितता, आर्थिक अभाव आदि हिंसाओं का पीड़ितों द्वारा सामना किया जाता है। घर की चार दीवारी के अंदर महिलाये हमेशा से हिंसा का शिकार होती रही है। कुछ समय पहले तक पति व ससुराल वालों की मारपीट व अत्याचार से बचने के लिए उसे पुलिस स्टेशन के चक्कर लगाने पड़ते थे। विरोध करने पर मारपीट कर बच्चों के साथ घर से बाहर निकाल दिया जाता था।

महिला का शारीरिक अथवा यौन उत्पीड़न करना, उसे धमकी देना, गाली-गलौच करना, मारना-पीटना और जबरदस्ती से शारीरिक संबंध बनाना घरेलु हिंसा के तहत आते हैं। महिला का दहेज के लिए आर्थिक और भावनात्मक उत्पीड़न करना, उसे अश्लील फोटो या फिल्म ससुराल के किसी सदस्य के द्वारा दिखाना या परेशान करना घरेलु हिंसा है।

घरेलु हिंसा के प्रकार :

- **शारीरिक हिंसा** — किसी महिला को शारीरिक पीड़ा देना जैसे मार—पीट करना, धकेलना, ठोकर मरना, किसी वस्तु से या मारना अन्य तरीके से महिला को शारीरिक पीड़ा देना शारीरिक हिंसा के अंतर्गत आते हैं ।
- **लैंगिक हिंसा** — महिला को अश्लील साहित्य या अश्लील तस्वीरो को देखने के लिए विवश करना, दुर्व्यवहार करना, अपमानित करना, महिला की पारिवारिक व सामाजिक प्रतिष्ठा को आहत करना इसके अंतर्गत आते हैं ।
- **मौखिक और भावनात्मक हिंसा** — किसी महिला या लड़की को किसी भी वजह से अपमानित करना, उसके चरित्र पर दोषारोपण लगाना, मर्जी के खिलाफ शादी कराना, आत्महत्या की धमकी देना, मौखिक दुर्व्यवहार करना इसके अंतर्गत आते हैं ।
- **आर्थिक हिंसा** — बच्चों की पढ़ाई, खाना, कपड़ा आदि के लिए धन उपलब्ध न कराना, रोजगार चलाने से रोकना, कमाए जाने वाले धन का हिसाब लेना ।
- **सामाजिक हिंसा** — महिला या लड़की के फोन कॉल, सन्देश, ईमेल और सोशल मीडिया के इस्तेमाल पर निगरानी रखना, अपनी पत्नी को किसी सहेली या रिश्तेदार से मिलने की अनुमति न देना, परिवार या दोस्तों की आलोचना करना इसके अंतर्गत आते हैं ।
- **आध्यात्मिक हिंसा**— अपने धर्म का पालन करने से रोकना, धार्मिक मान्यताओं के खिलाफ कार्य करने के लिए मजबूर करना, किसी के धार्मिक प्रथाओं या मान्यताओं का मजाक उड़ाना, गलत व्यवहार को धर्म के नाम पर सही बताना इसके अंतर्गत आते हैं ।

साहित्यों का पुनरावलोकन —

“यूनाइटेड नेशन पापुलेशन फण्ड” रिपोर्ट के अनुसार लगभग दो—तिहाई विवाहित भारतीय महिलाये घरेलु हिंसा का शिकार हैं। भारत में १५ से ४९ आयुसमुह की ७०.००% विवाहित महिलाये पिटाई और बलात्कार का शिकार हैं। भारत में ५५.००% से अधिक महिलाये घरेलु हिंसा से पीड़ित हैं।

“राष्ट्रीय अपराध रिकॉर्ड ब्यूरो” के रिपोर्ट से ज्ञात हुआ है की २०१४ में प्रतिदिन १०० महिलाओ का बलात्कार हुआ और ३६४ महिलाये यौन शोषण का शिकार हुईं।

ज्ञात आकड़ों के अनुसार २००४ में बलात्कार के कुल १८,२३३ मामले दर्ज हुए।

२००९ में बलात्कार के कुल २१,३९७ मामले दर्ज हुए।

२०१२ में बलात्कार के कुल २४,९२३ मामले दर्ज हुए।

२०१४ में बलात्कार के कुल ३६,७३५ मामले दर्ज हुए।

अतः २००४ और २०१४ के आकड़ों की तुलना की जाये तो बलात्कार के दर्ज मामलों की संख्या दुगुनी हुयी है।

यूनिसेफ की हालिया रिपोर्ट “हिडन इन प्लान साइट” से उजागर हुआ है की भारत में १५ साल से १९ साल की उम्र वाली ३४.००% विवाहित महिलाये ऐसी हैं, जिन्होंने अपने पति या साथी के हाथों शारीरिक या यौन हिंसा झेली है। इस रिपोर्ट में यह भी कहा गया है की १५ साल से १९ साल तक की उम्र वाली ७७.००% महिलाये कम से कम एक बार पति या साथी द्वारा यौन सम्बन्ध बनाने में जबरदस्ती का शिकार हुई है । भारत में हर एक घंटे में २२ बलात्कार के मामले दर्ज हो रहे हैं ।

देश की राजधानी दिल्ली बलात्कार की राजधानी बन गयी है। एक आकड़े के अनुसार दिल्ली में हर १८ मिनट में १ बलात्कार हो जाता है। दिल्ली में १६ दिसंबर २०१२ को हुए

निर्भया गैंग रेप ने पुरे देश का दिल दहला दिया। ऐसे ही कटुआ, बुलंदशहर, हैदराबाद जैसे गैंग रेप हमारे समाज पर कलंक बन चुके हैं।

उद्देश्य :

- नौकरानी महिलाओ पर होने वाली शारीरिक हिंसाओं का अध्ययन करना।
- नौकरानी महिलाओ पर होने वाली लैंगिक हिंसाओं का अध्ययन करना।
- नौकरानी महिलाओ पर होने वाली मौखिक और भावनात्मक हिंसाओं का अध्ययन करना।

परिकल्पना :

- नौकरानी महिलाओ पर शारीरिक हिंसा होती पायी गयी।
- नौकरानी महिलाओ पर लैंगिक हिंसा होती पायी गयी।
- नौकरानी महिलाओ पर मौखिक और भावनात्मक हिंसा होती पायी गयी।

अध्ययन क्षेत्र :

यह अध्ययन गोंदिया शहर की नौकरानी महिलाओ पर किया गया है ।

नमूना चयन :

अध्ययन हेतु कुल १२० महिलाओ का उद्देश्य पूरक न्यायदर्श पद्धति का चयन किया गया।

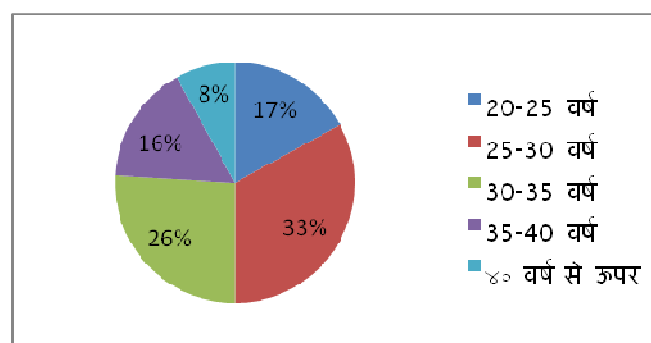
तथ्य संकलन की विधि :

तथ्यों को संकलित करने के लिए स्वरचित प्रश्नावली का उपयोग किया गया। प्रश्नावली भरवाने हेतु नौकरानी महिलाओ का साक्षात्कार किया गया।

अध्ययन अंतर्गत शारीरिक हिंसा, लैंगिक हिंसा, मौखिक व भावनात्मक हिंसा का समावेश किया गया।

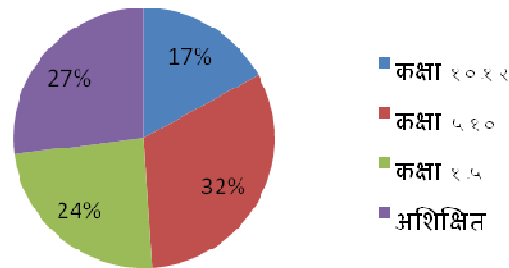
सांख्यिकीय विश्लेषण :

प्राप्त तथ्यों का वर्गीकरण व सांख्यिकीय विश्लेषण के द्वारा निम्न निष्कर्ष प्राप्त हुए —
आलेख क्रमांक १— नौकरानी महिलाओ का आयु समूह —

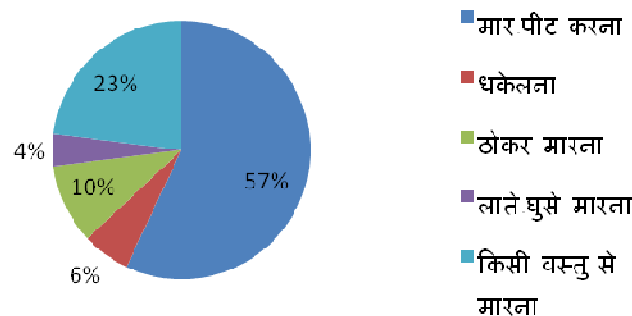

आलेख क्रमांक १ में नौकरानी महिलाओ के आयु समूह का अध्ययन करने पर २५—३० वर्ष की महिलाओ का प्रतिशत सर्वाधिक (३३.००%) एवं ४० वर्ष से ऊपर के आयु समूह की महिलाओ का प्रतिशत निम्नतम (८.००%) पाया गया।

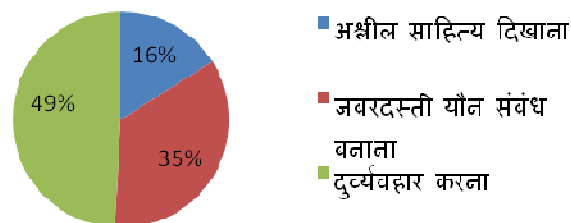
आलेख क्रमांक २—नौकरानी महिलाओ का शैक्षणिक स्तर —

आलेख क्रमांक २ में पाए गए आकड़ों के अनुसार १७.००% नौकरानी महिलाये कक्षा १०—१२ वी, ३२.००% नौकरानी महिलाये कक्षा ५—१०, २४.००% नौकरानी महिलाये कक्षा १—५ तक शिक्षित पायी गयी एवं २७.००% नौकरानी महिलाये अशिक्षित पायी गयी।
आलेख क्रमांक ३ नौकरानी महिलाओ पर होने वाली शारीरिक हिंसाओं का अध्ययन —

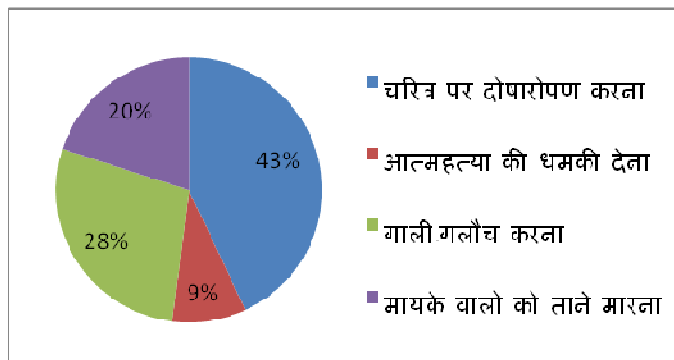

आलेख क्रमांक ३ में शारीरिक हिंसाओं के अंतर्गत मार—पीट करना, धकेलना, ठोकर मारना, लाते—घुसे मारना एवं किसी वस्तु से मारना इन सब प्रकार की हिंसाएं पायी गयी। इन हिंसाओं में अधिकतम (५७.००%) महिलाये मार—पीट का एवं निम्नतम (४.००%) महिलाये लाते—घुसे मारने की हिंसाओं का शिकार होती पायी गयी।
आलेख क्रमांक ४ नौकरानी महिलाओ पर होने वाली लैंगिक हिंसा का अध्ययन —

आलेख क्रमांक ४ के अनुसार नौकरानी महिलाओ पर होने वाली लैंगिक हिंसा का प्रतिशत दर्शाया गया है जिसमे क्रमशः अश्लील साहित्य दिखाना १६.००%, जबरदस्ती यौन संबंध बनाना ३५.००% एवं दुर्व्यवहार करना ४९.००% पाया गया। अतः लैंगिक हिंसा के अंतर्गत दुर्व्यवहार करने का प्रतिशत अधिकतम (४९.००%) पाया गया।

आलेख क्रमांक ५ नौकरानी महिलाओ पर होने वाली मौखिक और भावनात्मक हिंसा का अध्ययन

आलेख क्रमांक ५ नौकरानी महिलाओ पर होने वाली मौखिक एवं भावनात्मक हिंसा का अध्ययन दर्शाता है की चरित्र पर दोषारोपण करना ४३.००%, आत्महत्या की धमकी देना ९.००%, गाली-गलौच करना २८.००% एवं मायके वालो को ताने मारना २०.००% पाया गया। अर्थात मौखिक एवं भावनात्मक हिंसा में चरित्र पर दोषारोपण करना इस हिंसा का प्रतिशत सर्वाधिक

(४३.०० %) एवं निम्नतम (९.००%) प्रतिशत आत्महत्या की धमकी देना पाया गया।

निष्कर्ष :

नौकरानी महिलाओ पर होने वाली घरेलु हिंसा का अध्ययन आकड़ो के अनुसार दर्शाता है की यह महिलाये शारीरिक, लैंगिक, मौखिक व भावनात्मक हिंसा का शिकार होती पायी गयी।

सुझाव :

- नौकरानी महिलाओ की संघटना घटित की जाये।
- नौकरानी महिलाओ की शिक्षा का स्तर बढ़ाने का प्रयास किया जाये।
- नौकरानी महिलाओ को घरेलु हिंसा से सम्बंधित विविध कानूनों से अवगत कराया जाये ।
- उन्हें मुफ्त कानूनी मदद का अधिकार प्राप्त अवगत कराया जाये ।
- महिलाओ को घरेलु हिंसा कायदा, हज़्जह के अंतर्गत मिलने वाली सुविधाओं के बारे में जानकारी दी जाये।

References: -

- hindi.sakshi.com by Meeta, Oct. 09, 2019.
- acchibaat.com by Ravi Saav/Hamare Kanoon, Aug. 12, 2016.
- ichowk.in, Mar. 08, 2016.
- hindi.theindianwire.com
- hindikiduniya.com
- www.ihindi.com, Vijay Kumar, Mar. 23, 2019.
- whiteribbon.org.au
- reuters.com>article Dec. 06, 2019

असंघटीत क्षेत्रातील कामकरी महिला व त्यांच्यावरील अत्याचार

नामदेव बी. वरभे

संशोधक

प्रस्तावना :

भारतामध्ये संख्यानिहाय विचार केला तर सर्वात जास्त कष्टकारी हे असंघटीत क्षेत्रामध्ये काम करतांना आढळून येतात. ज्यामध्ये कृषी व्यवसायात अधिकाधिक असंघटीत शेतमजूर काम करीत आहेत. याच क्षेत्रात काम करणा-या महिलांची संख्या उल्लेखनीय आहे. शेतीच्या उत्पादनांमध्ये महिला कामगारांचा सहभाग महत्वाचा मानला जातो. एकूण ग्रामीण लोकसंख्येत महिला शेतमजुरांचे प्रमाण मोठे आहे तसेच त्याची संख्या वेगाने वाढत गेलेली आढळते. आर्थिक व सामाजिक दृष्ट्या कामकरी महिला मागासलेल्या असतात. त्यांचे केले जाणारे शोषण ही एक चिंतनिय बाब आहे. तसेच असंघटीत क्षेत्रातील कामकरी महिला हा एक दुर्लक्षित गट म्हणून ओळखला जातो. त्यांचे साधारणपणे चार प्रकारात वर्गीकरण केले जाते. पहिला — जतिणदार किंवा देशातील तो एक दुर्लक्षित गट म्हणून काम करणा-या भूमिहीन मजूर महिला. दुसरा — इतर कोणत्याही शेतक-याकडे पूर्ण वेळ सेवा करणारे भूमिहीन मजूर. तिसरा — स्वतःची थोडी फार जमीन असणारे पण शेती परवडत नसल्याने वर्षातील बहुतेक काळ दुस-याच्या शेतावर मजुरी करणा-या कामकरी महिला आणि चवथा — स्वतःची शेती कसून झाल्यावर वर्षातील काही काळ दुस-याच्या शेतावर नोकरी करून पुरक उत्पन्न मिळविणा-या कामकरी महिला. यापैकी कोणत्याही प्रकारात मोडणा-या शेत मजूर, असंघटीत क्षेत्रातील कामकरी महिला असल्या, तरी त्या सर्वांची समान वैशिष्ट्ये म्हणजे अत्यल्प मोबदला, बेभरवशाचे तसेच चढउताराचे उत्पन्न, समाजातील खालच्या स्तरावरील जीवन, सातत्याने होणारी पिळवणूक, मागासलेले राहणीमान सार्वत्रिक बेरोजगारी, कर्जबाजारीपणा इ. त्यांच्यापैकी मोठे प्रमाण समाजातील मागास जाती, जमाती, आदिवासी अशा उपेक्षित वर्गामधील असंघटीत क्षेत्रातील कामकरी महिलांचे असते.

असंघटीत क्षेत्रातील कामकरी महिलांच्या दारिद्र्याची आणि विपन्नावस्थेची आणखीही काही कारणे सांगता येतील. त्यांच्यामधील निरक्षरतेचे मोठे प्रमाण व त्यांच्यातील कला-कौशल्य-कार्यक्षमता यांचा अभाव, हे त्यांच्या हलाखीच्या परिस्थिती मागील मुख्य कारण होय. शेतमजूर महिला बहुतांशी असंघटीत असल्याने त्यांच्याकडे मोठी सौदाशक्ती नसते. औद्योगिक कामगार संघटीत होऊन कामगार संघटनांमार्फत वेतनवाढ आणि इतर सुखसोयी पदरात पाडून घेऊ शकतात. असंघटीत क्षेत्रातील कामकरी महिला शेतमजुरांची परिस्थिती अशी नसते. शेतीमध्ये काम हंगामी स्वरूपाचे असते. हे त्यांच्या अवघड परिस्थिती मागील आणखी एक महत्वाचे कारण होय. वर्षातील सर्वसाधारण १८० ते २०० दिवसच त्यांना मजुरी मिळू शकते. असे एका पाहणीत लक्षात आले आहे. त्यामुळे त्यांना हाताशी मिळालेल्या अल्प मजुरीवरच उर्वरित दिवस काढावे लागतात. ग्रामीण भागात इतर पर्यायी बिगरशेती रोजगार अभवानेच असल्याने सक्तीची बेरोजगारी स्वीकारणे त्यांना भाग पडत असे. अशा सर्व घटनांमुळे शेतमजुरांची स्थिती

..१..

जेमतेम निर्वाहक्षम पातळीपर्यंत उतरत असे. असंघटीत क्षेत्रातील कामकरी महिला मजुरांची मोठी संख्या व आपसांतील स्पर्धा यामुळे प्रत्यक्षात अत्यल्प पातळीत मजुरी दर येऊन स्थिरावत असे.

असंघटीत क्षेत्रातील कामकरी महिलांच्या समस्या :

- वैयक्तिक व कुटुंबाशी निगडित समस्या
- सामाजिक समस्या
- आरोग्यविषयक समस्या
- कार्यक्षेत्राबाबतच्या समस्या
- आर्थिक समस्या

वैयक्तिक व कुटुंबाशी निगडित समस्या :

असंघटीत क्षेत्रातील कामकरी महिलांना एकाच वेळी अनेक भुमिका पार पाडाव्या लागतात. या महिला त्यांच्या कुटुंबीयांना मदत करण्याकरिता मजुरी करतात. यांच्या कडून अशीच अपेक्षा केली जाते. जशी एका गृहीणीकडून केली जाते आणि त्यामधून नंतरझगडे, वाद विवाद, कलह, आणि पती व इतर सदस्यांकडून वाईट वागणूक दिल्या जाते. काही कारणाने घरी उशीरा गेल्यावर अनेक प्रश्नांना समोर जावे लागते आणि कधी तर त्यांच्या चारित्र्याला देखील वाईट नजरेने पाहिल्या जाते. या स्त्रिया आपल्या मुलांची चांगल्या पध्दतीने काळजी देखील घेवू शकत नाही. ज्याचा मुलांच्या भविष्यावर परिणाम होतो. पती, मुलं आणि कुटुंबाच्या काळजीने त्यांच्यावर मानसिक ताण येतो आणि त्याचा नकारात्मक परिणाम त्यांच्या कार्यावर होतो.

सामाजिक समस्या :

असंघटीत क्षेत्रातील कामकरी महिलांना अनेक प्रकारच्या सामाजिक समस्यांना समोर जावे लागते. आज शेती क्षेत्रात मजुरीकरिता पुरुषापेक्षा स्त्रियांचे प्रमाण जास्त असल्याने दिसून येते. तरी देखील स्त्रियांना पुरुषापेक्षा कमी मजुरीवर कामाकरिता ठेवल्या जाते. आणि आर्थिक स्थिती कमकुवत असल्यामुळे कुटुंबाच्या गरजा भागविण्यासाठी त्यांना ते करावे लागते. आज समाजात मजूर महिलांना पाहिजे तो मान दिल्या जात नाही. त्यांच्यात लिंग भेद, जाती भेद, आर्थिक आणि सामाजिक भेदभाव दिसून येतो.

आरोग्यविषयक समस्या :

एकाचवेळी अनेक जबाबदा—या पार पाडत असतांना असंघटित क्षेत्रातील कामकरी महिला, मजूर महिलांना कामाचा खूप जास्त बोझा सहन करावा लागतो. साधारणतः रोज १४ ते १६ तास काम करावे लागते ज्यामुळे त्या शारीरिक आणि मानसिकरित्या पुर्णतः थकून जातात. महिला या जास्तीत जास्त संख्याने मजुरीचे काम शेती क्षेत्रात करतात. जिथे त्यांना नुकसान देणा—या अनेक प्रकारच्या रासायनिक पदार्थांना हाताळावे लागते. अश्या रासायनिक पदार्थांमुळे त्यांना रोगाला बळी पडावे लागते आणि जिगर, कैंसर, अंधत्व अशा शारीरिक विकृती होण्याची शक्यता असते. तसेच गर्भपात, गर्भात बाळाचा मृत्यू, डोकेदुखी, चक्कर येणे, जीव घाबरणे यासारख्या आजार होण्याची शक्यता असते.

कार्यक्षेत्राबाबतच्या समस्या :

घरातून बाहेर जाणा—या असंघटित क्षेत्रातील कामकरी महिलांना कार्यक्षेत्राबद्दल अनेक प्रकारच्या ..२

समस्यांचा सामना करावा लागतो. मग ते दूर शेतात काम करणारी महिला असो किंवा कुठल्याही क्षेत्रात काम करणारी स्त्री असो त्यांना या समस्या निर्माण होतात. असंघटित क्षेत्रातील कामकरी महिलांचे यौन शोषणाच्या बाबतीत जास्त भीती असते. कुठल्याही क्षेत्रात काम करणा—या स्त्रिया

ही असुरक्षित आहे. कार्यस्थळी मुलाबाळांची ठेवण्याची सोय नसणे, कामाचा अधिक वेळ, शौचालयाची सोय नसणे, रासायनिक खतांचा वापर असलेल्या जागी तासन तास उभे राहणे यासारख्या कार्यस्थळाशी निगडित समस्यांना असंघटित क्षेत्रातील कामकरी महिलांना समोरे जावे लागते.

आर्थिक समस्या :

कुटुंबाची गरजा भागविण्यासाठी असंघटित क्षेत्रातील कामकरी महिला या शेतात मजुरीच्या कामाला जातात. आर्थिक बाजू कमजोर असल्यामुळे त्या कमी मजुरीतही काम करतात आणि एवढ्या कमी मजुरीत त्या स्वतःचे आणि मुलांचे पालन पोषण करू शकत नाही. त्यामुळे त्यांना अनेक आर्थिक समस्यांना समोर जावे लागते. मुलांचे शिक्षण, आरोग्य अश्या विविध गरजा भागविण्यात असंघटित क्षेत्रातील कामकरी महिला असमर्थ ठरतात. कुटुंबाच्या गरजा पूर्ण करतांना त्या असंघटित क्षेत्रातील कामकरी महिला स्वतःच्या आरोग्याकडे दुर्लक्ष करतात.

असंघटित क्षेत्रातील कामकरी महिलांची आर्थिक व सामाजिक स्थिती सुधारून त्यांना मानाचे जीवन जगता यावे, यासाठी अनेक सूचना केल्या जातात. त्यापैकी काही सूचनांवर अंमलबजावणी झालेली आढळते.

संघटित — असंघटित क्षेत्र :

कामगारांना वाटले तर ते संघटित किंवा असंघटित राहतात. त्याच्या प्रत्यक्ष संबंध फक्त श्रमानी होत असते. श्रम म्हणजे कोणतेही काम करून किंवा शेतमजुरी करून मजुरी मिळण्याचा दृष्टिकोन केलेले काम म्हणजेच मजुरी किंवा श्रम होय. ते शारीरिक स्वरूपाचे असो वा बौद्धिक स्वरूपाचे काम करण्यासाठी वेगवेगळ्या संघटित क्षेत्र औद्योगिक क्षेत्रात कार्य केले जाते.

१) संघटित क्षेत्र :

संघटित क्षेत्रात सार्वजनिक खाजगी आणि सहकारी उद्योग सामाजिक होतो. यामध्ये काम करणा—या कामगाराची शक्ती एकत्रीत दिसून येते आणि त्याचे वेगळे कामगार संघटन दिसून येतात. या संघटनाद्वारा त्यांच्या अनेक समस्या दूर केल्या जातात. संघटन शक्तीच्या आधारावर ते आपल्या मागण्या पूर्ण करतात.

२) असंघटित क्षेत्र :

काही क्षेत्र असे आहेत. ज्यात लोक औद्योगिक क्षेत्रात काम करतात. परंतु त्यांचे कोणतेही संघटन नसतात. त्यांच्या अधिकाराच्या बाबतीत कोणते ज्ञान नसल्यामुळे त्यांना असंघटित श्रमिक म्हटले जाते. उदा. घरकाम करणारे कामगार, बिडी कामगार, शेतकाम करणारे शेत मजुर तसेच असंघटित क्षेत्रातील कामकरी महिला इत्यादी.

असंघटित क्षेत्रातील कामकरी महिलांच्या समस्यांचे स्वरूप :

भारतात असंघटित क्षेत्रामध्ये काम करणा—या असंघटित क्षेत्रातील कामकरी महिला कामगाराची संख्या खुप जास्त असूनही ते एकत्रित होवू शकले नाही. निरक्षरता आणि ते मजुर हक्क जबाबदारी

कामगारांना सरकारच्या कल्याणकारी योजनांची माहिती नसते. कित्येक असंघटित क्षेत्रातील कामकरी महिला कामगारांना मिळणारी मजुरी सिमित असते. त्यामुळे ते जास्त दिवस एकाच मालकाकडे जास्त वेळ काम करत नाही. असंघटित क्षेत्रातील कामकरी महिलांमध्ये जास्त प्रमाणात बेकारी आणि अंधश्रद्धा असल्यामुळे जे काम मिळेल ते कोणतेही काम कोणत्याही मजुरीवर करायला तयार असतात.

असंघटित क्षेत्रातील कामकरी महिलांची स्थिती :

श्रम संघटनेने स्त्री कामगाराबद्दल भेदभाव करण्याच्या प्रथे विरुद्ध फार लक्षणीय कामगिरी केली आहे. श्रम संघटना आपल्या सभासद राष्ट्रांना स्त्री आणि पुरुष कामगारांना कामाची समान वास्तविक संधी देणे. त्यात कोणताही भेदभाव न करता स्त्री कामगारांना समान तत्वावर कामावर सामावून घेणे. त्यांच्या कामाच्या जीवनात कोणताही भेदभाव न ठेवणे या करीता होय. धोरण आणि उपाय ठरवितांना मार्गदर्शन करणे, महिला बचत गट स्थापन करणे याकरीता आंतरराष्ट्रीय श्रम संघटनेच्या कार्यात अनेक संशोधन झाले आहे.

महिला शेतमजुरांना मिळणारा रोजगार :

हा ग्रामीण जीवनातील बेकारी आणि अर्ध बेकारीचा प्रश्नाचाच एक धागा आहे. पहिल्या चौकशी समितीच्या अहवालानुसार १९५० ते ५१ मध्ये पुरुष मजुराला वर्षात सरासरीने २०० दिवस स्त्री मजुरांना १४१ दिवस काम मिळत असते. दुस-या शेतमजुरीच्या अहवालानुसार १९६५ ते १९६७ मध्ये पुरुषाला प्राप्त होणा-या रोजगाराच्या अवधी सरासरीने १९७ दिवस व रात्री प्राप्त होणा-या रोजगाराचा अवधी १३४ दिवस होतो. महिला शेतमजुरांना वर्षभर काम मिळत नसल्याने असंघटित क्षेत्रातील कामकरी महिला आपले उत्पन्न वाढविण्याकरीता किती उत्सुक असले तरीही त्यांना आजच्या परिस्थितीमध्ये आशेचा किरण दिसू शकत नाही.

१) मजुरीचा दर :

इतर मजुरांच्या तुलनेमध्ये स्त्री शेतमजुरांना त्यांच्या कामाबद्दल मिळणारा मोबदला अत्यल्प असतो. पहिल्या शेत मजूर चौकशी समितीच्या अहवालात १९५० ते १९५१ मध्ये पुरुषांना मिळणारा मजुरी दर अनुक्रमे १०९ पैसे, ६८ पैसे व स्त्रीयांना दररोज मिळणारा मजुरीचा दर अनुक्रमे ६० पैसे होता. नियमित मिळणारा रोजगार आणि मजुरीचा अल्प दर या गोष्टीचे प्रतिबिंब शेतमजुरीच्या अल्प उत्पादनात भिन्न जिवनमानात आणि कर्ज बाजारीपणात स्पष्टपणे पडल्याचे आढळून येते.

२) असंघटित क्षेत्रातील कामकरी महिलांचे दुय्यम स्थान :

मुनीनी व ऋषीनी वेदात व पुराणात स्त्रियांचे महत्व वर्णन केले आहे. प्रचलित भारतीय समाज व्यवस्थेत मात्र स्त्रियांना दुय्यम नागरीकांची भूमिका वटवावी लागते. स्त्रियांना कुटुंबात समाजात दुय्यम किंवा गौन भुमिका का वटवावी लागते. आर्थिक दृष्टिकोणातून विचार केल्यास समाजातील प्रत्येक घटकाचे व प्रत्येक व्यक्तीचे स्थान घटकांच्या किंवा व्यक्तींच्या अर्थाजन करण्याच्या क्षमतेवर अवलंबून असते. भारतीय समाजात स्त्रियांना अर्थाजनाला दुय्यम मानण्यात आल्यामुळे पुरुषांच्या तुलनेत असंघटित क्षेत्रातील कामकरी महिलांना दुय्यम स्थान प्राप्त होणे अगदी स्वाभाविक आहे.

३) स्त्री कामगारांची पिछेहाट का? :

राष्ट्रीय अर्थ व्यवस्थेमधील सर्व क्षेत्रात स्त्री कामगार काम करत आहेत. परंतु शेती क्षेत्राच्या तुलनेत इतर क्षेत्रात स्त्री कामगारांची संख्या व प्रमाण बरेच कमी आहे. इतर राज्याच्या तुलनेत आंध्रप्रदेश, गुजरात, कर्नाटक, केरळ, महाराष्ट्र व तामीळनाडू ह्या राज्यातील स्त्री कामगारांची संख्या मोठी आहे. औद्योगिक क्षेत्रात काम करणा-या स्त्री कामगारांपैकी सुमारे ८५% स्त्री कामगार याच राज्यात आहेत.

४) स्त्रियांचा आर्थिक सहभाग :

इंडिया कौन्सिल ऑफ सोशिल सायन्स सिसर्च ह्या संस्थेने केला. पाहणीतून स्पष्ट झाली आहे. १९११ मध्ये दर हजार पुरुष कामगारांमागे ५२५ हे स्त्री कामगार असल्याचे प्रमाण १९५१ साली ४०८ पर्यंत कमी झाले. १९५१ ते १९७१ ह्या मुदतीत अर्थव्यवस्था झपाट्याने विकास

घडून आला. नंतर १९७१ ते १९८१ हया काळात हे प्रमाण १९० पर्यंत घटले. आंतरराष्ट्रीय श्रम संघटनेने संकलीत केलेल्या आकडेवारीनुसार भारतीय स्त्री फक्त १३.२%स्त्री आर्थिकदृष्ट्या कामगार गटात मोडतात. इंग्लंड मध्ये याचे प्रमाण ३२%होते. आपल्या देशात अर्थाजन करणा—या स्त्रियांपैकी ८०%स्त्री शेतीच्या काम करतात.

५) लिंग भेदानुसार काम करणे :

शेत मजुरांचे पुरुष व स्त्री मजुर असे दोन प्रकार पडतात. अंग मेहनतीचे काम करवून घेण्याकरिता पुरुष मजुरांना कामगार ठेवले जाते. उदा. जमीन नागरणे, झाडे तोडणे, स्त्री मजुरांकडे कमी श्रमाचे काम सोपविले जाते. कपाशी वेचणी करणे, फळबागात फळे तोडणे, निंदन करणे इत्यादी काम करतांना असंघटित क्षेत्रातील कामकरी महिलांना लिंग भेदाचा सामना करावा लागतो.

रोजगार कार्ड योजना :

महाराष्ट्र शासनाचे रोजगार गॅरंटी योजना सुरू केली. यामध्ये व्यक्ती आपल्या जिल्ह्याचे जिल्हाअधिकारी किंवा त्यांचे सक्षम अधिकारी यांना विनंती अर्ज देवू शकतात. या योजने नुसार शासनाला विनंती केलेली व्यक्ती त्यांना गावाजवळून ५ कि. मी. च्या आसपास रोजगार उपलब्ध करून द्यावा लागतो. या उद्देशाच्या पुर्ततेसाठी सरकारला वेगवेगळे सार्वजनिक निर्माण कार्यक्रमासंबंधी योजना आहेत. सडक बनविणे, सिंचन इत्यादी तयार ठेवाव्या लागतील. हे सर्व व्यक्तींना रोजगार प्राप्त करण्याचे अभिनंदनीय टाकलेले पाऊल आहे.

असंघटित क्षेत्रातील कामकरी महिलांच्या कौटुंबिक समस्या :

असंघटित क्षेत्रातील कामकरी महिला या दिवसातून ८ ते १० तास काम करतात. परंतु या कामाचा मोबदला फक्त १०० ते १५० रु. इतकाच मिळतो. त्यामुळे महिलांना आर्थिक समस्येला सामोरे जावे लागते. तसेच आर्थिक समस्या दूर कशा करता येईल जेणेकरून स्वतःच्या व संपूर्ण संसाराच्या दृष्टीने हितकारक ठरेल. आर्थिक स्थितीशी तडजोड करीत असतांना अनेक समस्यांना तोंड द्यावे लागते. आर्थिक परिस्थिती खालावल्याने काम करणा—या स्त्रियांना कधी कधी ईच्छा असून सुध्दा आपल्या मुलांना शिक्षण देऊ शकत नाही. तसेच इतरांसारखे सर्व सुखसोयीचे जीवन जगू शकत नाही. त्यांची आर्थिक परिस्थिती खालावल्याने निरनिराळ्या क्षेत्रात त्या काम करतांना दिसतात. त्यातील असंघटित क्षेत्रातील काम करणा—या स्त्रिया देखील ब—याच प्रमाणात दिसतात.

असंघटित क्षेत्रातील कामकरी महिला यांच्या कामामध्ये काही व्रट्या आढळल्यास पैसे कापून उरलेले नगदी पैसे दिले जातात. तसेच महिलांना कामगार म्हणून कोणत्याही प्रकारच्या सवलती देण्यात येत नाहीत. तसेच शासनाच्या कोणत्याही योजना येथे उपलब्ध नाहीत. तसेच काही वेळेला आगावू पैसे बिनव्याजी देण्यात येतात.

असंघटित क्षेत्रातील कामकरी महिलांना योग्य व तांत्रिक व व्यावसायिक प्रशिक्षण दिल्यास त्या सुध्दा विविध उद्योग सुरू करू शकतील अथवा घर बसल्या लघु उद्योग चालवू शकतील. त्यामुळे संपूर्ण कुटुंबाचा विकास होईल व कुटुंबाचे उत्पन्न वाढविण्यास मदत होईल.

महिला उद्योजकता यशस्वी झाल्यास काही सवलती देणे आवश्यक ठरते. उद्योजकतेसाठी लागणारे तंत्रज्ञान मिळाल्यानंतर उद्योग उभारणीसाठी भांडवल हा प्रमुख घटक असतो. त्यासाठी महिलांना सहज, सुलभ भांडवल उपलब्ध झाले पाहिजे. तसेच कमी व्याजाच्या दरात कर्ज उपलब्ध झाल्यास अधिक प्रमाणात महिला उद्योग चालविण्यास पुढे येतील.

उद्योग उभारणीसाठी आवश्यक असलेली यंत्रसामुग्री मिळविण्यासाठी शासनाने अथवा खाजगी संस्थांनी विनामुल्य मार्गदर्शन करावयास हवे. तसेच स्वस्त दरात जागा, वीज या सारख्या मुलभूत सोयी उपलब्ध करून द्यायला पाहिजे. तेव्हाच असंघटित क्षेत्रातील कामकरी महिलांच्या समस्यांची तिब्रता कमी करता येईल.

संदर्भ ग्रंथ सूची :

१. डॉ. बी.एम. कन्हाडे भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या, पिंपळापूरे अँड पब्लिशर्स नागपूर पृ.क्र. १४९
२. डॉ. सुधिर बोधनकर, प्रा विवेक अलोनी सामाजिक संशोधन पध्दती श्री साईनाथ प्रकाशन नागपूर पृ.क्र. ६
३. दै. पुण्यनगरी पेपरमधील पूर्ववणी शनिवार १० डिसेंबर २०१६ पृ.क्र. ८
४. डॉ. प्रदिप आगलावे भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या, साईनाथ प्रकाशन नागपूर जूलाई २०१५
५. गायकवाड एम.जे. रोजगार हमी योजना आणि शेतमजूर स्त्रियांचे सबलीकरण प्रशांत पब्लिकेशन जळगाव २०१४
६. डॉ. बी.एम. कन्हाडे मूलभूत समाजशास्त्रीय सिध्दांत, डायमंड पब्लिकेशन पूणे जानेवारी २०

घरगुती हिंसाचार रोखण्यात संताचे व समाजसुधारकांचे योगदान

डॉ. प्रवीण व. काळे

कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, आर्वी ता. आर्वी, जि. वर्धा

जगामध्ये 'ग्रीक, रोमन, इजिप्शियन व विलीनियन इत्यादी अनेक प्राचीन संस्कृती जुन्या काळात उदयाला आल्या. त्यापैकी आपली 'भारतीय संस्कृती' एक प्राचीन व वैशिष्ट्यपूर्ण संस्कृती आहे. तिने स्वतःचे सातत्य गेली पाच हजार वर्ष टिकविले आहे. भारतासारख्या खंडप्राय देशातील या संस्कृतीचे स्वरूप एकसुरी किंवा चौकटबद्ध झाले नाही. उलट ती विविधतेने नटलेली आहे. सर्वक्षत्रीय विविधता हा आपल्या संस्कृतीचा वेगळेपणा सूचित करणारा घटक आहे. घरगुती हिंसाचार रोखण्यात सुद्धा आध्यात्म आणि संताची भूमिका मोठ्या प्रमाणात मराठी साहित्य दिसून येते. भारतीय जीवनातील विविधतेचे अस्तित्व लक्षात ठेवत असतानाच तिच्यातून दिसणारी एकता कशी महत्वाची आहे हे ही त्यासाठी पाहायचे आहे.

सभोवतालच्या निसर्गात आपल्याला अनुकूल असे बदल करून आवश्यक तेव्हा त्याच्यावर इष्ट असे संस्कार करून माणूस आपले जगणे सुसह्य व सुखकारक करित असतो. तसेच तो स्वतःचा देह, मन आणि बुद्धी यांच्यावर संस्कार करून स्वतःला घडवित असतो. त्याचे जगणे आणि घडणे या दोन्ही प्रक्रिया एकाच वेळी चालू असतात. बदल किंवा परिवर्तन हा जीवनाचा स्थायी भाव आहे. भौतिक जगात सतत बदल हात असले तरी ते संपूर्ण आणि आमूलाग्र स्वरूपाचे कधीच नसतात. माणसाशी संबंधीत समाज जीवनाचे पूर्वसंचित असते. ते शतकानुशतके प्रत्येक पिढीकडे सक्रांत होत राहते. ते संपूर्ण समाजाचे असते. त्याला वारसा किंवा सांस्कृतिक परंपरा असे म्हणतात. पण या परंपरेत सामाजिक वारसा म्हणून समाज व्यवस्थेत काही समाज रुढी परंपरेनुसार कौटुंबिक हिंसाचार करतांना आपणाला दिसतात पण या रुढी परंपरेला व कौटुंबिक हिंसाचारला रोखण्यात आध्यात्म व संताची भूमिका महत्वाची दिसते. कारण आध्यात्माच्या भितीपोटी माणूस पाप पुण्याचा विचार करतो त्या विचाराला समाजात नेण्याचे काम हे संत साहित्य करित असते. त्यामुळे माणूस कौटुंबिक हिंसाचार करित असतांना तुकारामांचा अभंग आठवतो नारी निंदा मत कर । नारी है सोने की खान।

वॅहासे पैदा हुये। राम कृष्ण बुद्ध भगवान।।

एका व्यक्तीची दुसऱ्या व्यक्तीशी वागण्याची सर्वसाधारणरीत म्हणजे आचरण होय हे आचरण मानवी संबंधाचा मूलभूत पाया आहे. त्याचे स्वरूप कसे असावे याची चर्चा धर्मशास्त्रात नीतीशास्त्रात, न्यायशास्त्रात, समाजशास्त्रात इत्यादी शास्त्रांमध्ये केली जाते. आचरणाला धर्मशास्त्रात 'आचारधर्म' नीतीशास्त्र 'कर्तव्य न्यायशास्त्रात कायदा आणि समाजशास्त्रात वर्तन असे म्हटले जाते. १) श्रुती २) स्मृती ३) सदाचार आणि ४) आत्मतुष्टी ही चार लक्षणे आहे. 'श्रुती' म्हणजे वेद स्मृती म्हणजे धर्मशास्त्र होय. यांच्या मार्गदर्शनानुसार होणार आचार धर्म म्हणजे 'सदाचार' हे तिसरे लक्षण आहे. ज्या वेळी समाजात कौटुंबिक हिंसाचार निर्माण होईल. संशय निर्माण होईल, कोणतेही प्रमाण सापडणार नाही. तेव्हा स्वतःच्या अंतःकरणाला योग्य वाटेल असे आचरण करणे म्हणजे 'आत्मतुष्टी' हे धर्माचे चौथे लक्षण होय.

कौटुंबिक हिंसाचार रोखण्यात संतानी सांगितलेला आचार धर्मसुद्धा महत्वाचा आहे. कारण आचारधर्माच्या अनुषंगाने 'पाप' आणि 'पुण्य', 'स्वर्ग' आणि 'नर्क' तसेच कयामत जगबुडी या कल्पना रुढ झाल्या. कोणता आचार समाज मान्य ठरेल आणि कोणता आचार समाजाला

रुचणार नाही. ही गोष्ट कालसापेक्ष आहे. परंतु सदाचार कोणता एकोणीसाव्या आणि विसाव्या शतकात नवसमाज निर्मितीसाठी ज्याचा हातभार लागला अशा काही समाजसुधारकांची आणि सामाजिक कार्यकर्त्यांनी सुद्धा कौटुंबिक हिंसाचार रोखण्यात महत्वाची भूमिका दिसून येते. कन्याहत्या, बालविवाह, बालवृद्ध विवाह, सतिप्रथा इत्यादी हीन चालीच्या बंधनातून भारतीय स्त्रीला मुक्ती करण्यासाठी राजा राममोहनराय यांनी केले. तर महात्मा फुले यांनी कौटुंबिक होणाऱ्या अन्याय अत्याचाराला दुर करण्याकरीता १८४८ मध्ये मुलींची शाळा काढून समाजातील कौटुंबिक हिंसाचार रोखण्याचे कार्य अत्यंत व्यापक प्रमाणात केलेले दिसून येते. त्यांनी आपली वाणी आणि लेखणी राबविली. फ्रेंच राज्यक्रांतीतून पुढे आलेल्या स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुता या मूल्यांवर आधारलेली विश्वकुटुंबवादी विचारसरणी त्यांनी सातत्याने मांडली तर गोपाळ गणेश आगरकरांचे कौटुंबिक सुधारणेकरीता मोठे योगदान होते. हे त्यांच्या लेखणीतून व वाणीतून मोठ्या प्रमाणात दिसून येते. व्यक्तिवाद, समतावाद आणि मानवतावाद बुद्धीवाद या चतुःसुत्रीने त्यांच्या विचारांचा पट विनलेला होता. सुधारणेचा इतिहासात व कौटुंबिक होणारे हिंसाचार दुर करण्यात महर्षी धोडो कर्वे ज्यांनी स्त्री शिक्षण आणि विधवा विवाह हा प्रश्न घेवून आजन्म कार्य केले. तर शाहू महाराजांनी तर सामाजिक सुधारणा करण्याकरीता कायदे करण्यावर त्यांनी भर घातलेली दिसते. ज्यांनी फुल्यांना आपले गुरु मानून कौटुंबिक हिंसाचाराला व रुढीप्रिय, परंपराप्रिय आणि सनातनी विचारधारांशी तीव्र संघर्ष करून आपल्या देशात क्रांतिकारक परिवर्तन घडवून आणले. समाजसुधारक म्हणजे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर समान संधी समान अधिकार धर्मबंधाचे व वर्णव्यवस्थेचे जोखड तोडून कौटुंबिक हिंसाचार रोखलेला दिसून येतो. त्यामुळे कौटुंबिक हिंसाचार रोखण्यात समाजसुधारकांचे मोठे योगदान दिसून येते. यांचा विवेक बाळगणे हे 'पाप', 'पुण्य' या संकल्पनांमागील आधार सूत्र आहे. त्या भारतीय लोकमानसात आजही भक्कम स्वरूपात धरून आहे. धर्मग्रंथांनी कितीही आचार धर्माचे नियम केले तरी त्यांचे आचरण व्यक्तिविशिष्ट असते. भिन्न भिन्न क्षेत्रातील विविध रुढीच्या धाग्यांनी संस्कृतीचा वैशिष्ट्यपूर्ण पट विणला जातो. रुढीचे क्षेत्र धार्मिक, सामाजिक व सांस्कृतिक जीवन व्यापणारे आहे. समाज नियंत्रण आणि समाज परिवर्तन करण्याचे कार्य रुढीकडून केले जाते. विधवांचे केशवपन, त्यांना पुर्नविवाहाला बंदी, सतीगम, बालविवाह मुरली सारख्या प्रथा परंपरा महाराष्ट्र, बंगालमध्ये प्रचलित होत्या. त्या रुढी परंपरेला संतानी समाज सुधारकांनी वैचारिक विचार मांडून कौटुंबिक होणारे हिंसाचार रोखण्याचा प्रयत्न केलेला दिसून येतो. मानवी जीवनाचा उद्धार व्हावा पापाचा क्षय आणि पुण्याचा संचय व्हावा यासाठी तीर्थयात्रा करण्याची प्रथा पुरातन काळापासून चालत आली आहे.

कौटुंबिक हिंसाचार रोखण्यात धर्माचे अधिष्ठान हे सुद्धा महत्वाचे दिसून येते. वेद, उपनिषद, गीता, रामायण, महाभारत, इस्लामचे कुराण किंवा ख्रिस्ती धर्माचे बायबल शिख पंथीयांनी गुरु ग्रंथसाहेब बुद्धाचे त्रिपीठक हे जगातील उपलब्ध असे सर्वात जुने वाङ्मय आहे. कोणत्याही समाजाचे अस्तित्व त्या समाजाच्या धर्मग्रंथावर अवलंबून असते. महानुभाव संप्रदायाने तर हिंसाचार रोखण्याकरीता जीव अनंत असून परमेश्वरांच्या ज्ञानाने भक्तीने त्यांना हिंसाचारापासून मुक्ती मिळते असे सांगितले. त्यामुळे महानुभाव संप्रदाय भारताच्या विविधतेत धार्मिक व सांस्कृतिक वारसा जपण्यात फार मोठे योगदान आहे. वारकरी संप्रदाय भारतीय जनजीवनात परंपरा ही एक अत्यंत महत्वाची शक्ती आहे. ज्ञानेश्वरी 'एकनाथी भागवत' आणि 'तुकारामाची गाथा' या ग्रंथांना पवित्र मानले. त्यांच्यातील आचार विचारामुळे कौटुंबिक हिंसाचार रोखण्याकरीता फार मोठ्या प्रमाणात योगदान झालेले दिसून येते.

सारांश :-

समताधिष्ठी समाज आपोआप निर्माण होत नसतो. त्याकरीता संतांचे समाजसुधारकांचे मोठे योगदान दिसून येते. पाच हजार वर्षांच्या इतिहासात भारतात वर्ण, वंश जाती—जमाती सांस्कृतिक विशेष यांचा संस्कार मोठ्या प्रमाणात झाला असून प्रत्येक जाती—जमातीचा माणसाने संतांचे व समाज सुधारकांचे विचार स्विकारल्याने कौटुंबिक व सामाजिक हिंसाचार कमी होण्याकरीता फार मोठी मदत झालेली दिसून येते.

संदर्भ ग्रंथ —

- १) शिक्षण संक्रमण : शिक्षण मंडळ पुणे
- २) विविधतेतील एकता : यशवंतराव चव्हाण मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

भारतातील महिला आणि घरगुती / कौटुंबिक हिंसाचार कायदे

डॉ. अनिल शिवरामजी दहाट

कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, आर्वी, ता. आर्वी, जि. वर्धा

आधुनिक काळात घरगुती हिंसेच्या घटना वारंवार घडत आहेत. एकाच कुटुंबात राहणाऱ्या आणि नातेवाईक असलेल्या सदस्यांवर त्याच कुटुंबातील लोक अन्याय—अत्याचार करतात. घरगुती हिंसा ही प्रामुख्याने महिला आणि १८ वर्षाखालील बालकांच्या संदर्भात होत असल्याचे आढळून येते. कुटुंबात सावत्र मुलगा किंवा मुलगी, दत्तक पुत्र किंवा नातेवाईक असल्याचे आढळून येते. कुटुंबात सावत्र मुलगा किंवा मुलगी, दत्तक पुत्र किंवा नातेवाईक असलेल्या मुलांवर अन्याय आणि अत्याचार केला जातो. घरगुती हिंसेचा अभ्यास केल्यानंतर असे आढळून आले की, घरगुती हिंसा ही प्रामुख्याने महिलांच्या संदर्भात केली जाते. म्हणून घरगुती हिंसा ही महिलांच्या विरुद्धची हिंसा होय. घरगुती हिंसेच्या संदर्भात महत्वाची बाब म्हणजे हिंसेतील पिडीत व्यक्ती हा हिंसा करणाऱ्या व्यक्तीची नातेवाईक असते.

आज कौटुंबिक ही एक महत्वाची सामाजिक समस्या बनली आहे. माणसाने आपले शारीरिक व मानसिक संरक्षण करण्याच्या उद्देशाने कुटुंबाची स्थापना केलेली आहे. कुटुंबात व्यक्तीला प्रेम, सहानुभूती, सहकार्य, आधार मिळतो व त्याच्या विविध गरजांची पूर्तताही होते व जीवन सुखकारक बनते. तथापि, दुर्दैवाने काही वेळा व्यक्ती ही कौटुंबिक हिंसाचारास बळी पडते. आधुनिक काळात कौटुंबिक हिंसाचाराच्या घटना मोठ्या प्रमाणावर घडू लागल्या आहेत. त्यामुळे कौटुंबिक हिंसाचार ही एक सामाजिक समस्या बनली आहे.

हिंसाचाराची व्याख्या (Definition of violence)

कौटुंबिक हिंसाचार म्हणजे काय हे समजण्यासाठी आपण प्रथम हिंसाचार म्हणजे काय हे समजावून घेऊ.

१) स्ट्राँस (Strauss)

हिंसाचार ही अशी कृती असते की जिच्यात दुखापत करण्याची प्रचंड क्षमता असते.

(Violence is an act where there is high potential of causing injury).

२) डॉमनॅक (Domenach)

हिंसा म्हणजे व्यक्तीची अशी कृती की जिच्यामुळे दुसऱ्या व्यक्तीच्या स्वातंत्र्यावर आक्रमण होत असते.

(Violence is an act of persons which encroaches upon the freedom of another)

हिंसाचाराच्या वरल व्याख्यांवरून आपणास कौटुंबिक हिंसाचारचा अर्थ पुढीलप्रमाणे सांगता येईल. कौटुंबिक हिंसाचार म्हणजे कुटुंबातील किंवा घरातील एका सदस्याने दुसऱ्याला दुखापत करण्याच्या वा तिच्या स्वातंत्र्यावर आक्रमण करण्याच्या उद्देशाने केलेली कृती होय. कौटुंबिक हिंसाचाराचा अर्थ स्पष्ट करण्यासाठी त्याच्या काही व्याख्या विचारात घेऊ.

कौटुंबिक हिंसाचाराची व्याख्या (Definition of domestic violence)**१) अँथोनी गिडीन्स (Antony Giddens)**

कौटुंबिक हिंसाचार म्हणजे कुटुंबातील एका सदस्याने दुसऱ्या एक किंवा अनेक व्यक्तींच्या विरोधात केलेला शारीरिक दुरुपयोग होय.

२) मेरिअम-वेबस्टर (Merriam Webster)

कुटुंबातील किंवा घरातील एका व्यक्तीने दुसऱ्या व्यक्तीस शारीरिक दुखापत वा इजा करणे, असा वर्तनप्रकार पुन्हा पुन्हा किंवा सर्रासपणे करणे होय.

वरील व्याख्येवरून कौटुंबिक हिंसाचार ही कुटुंबातील एका सदस्याने (स्त्रीने वा पुरुषाने) दुसऱ्या सदस्यास मग ती स्त्री वा पुरुष असेल, बाल वा वृद्ध असेल शारीरिक इजा वा दुखापत करणारी कृती ठरते. तथापि, प्रत्यक्ष व्यवहारात मात्र कौटुंबिक हिंसाचारास मुख्यत्वे स्त्रिया (विशेषतः नववधू वा सून किंवा पत्नी) बळी पडतात. म्हणून कौटुंबिक हिंसाचार ही प्रामुख्याने स्त्रियांची समस्या ठरते.

घरगुती हिंसेचे स्वरूप (Nature of Domestic Violence)

प्रस्तुत कायद्यामध्ये घरगुती हिंसेचे स्वरूप स्पष्ट केले आहे. घरगुती हिंसेमध्ये शारीरिक दुरुपयोग, लैंगिक दुरुपयोग, मौखिक आणि भावनात्मक दुरुपयोग आणि आर्थिक दुरुपयोग याचा समावेश केला आहे. या दुरुपयोगाचे स्पष्टीकरण केल्यास घरगुती हिंसेचे स्वरूप अधिक स्पष्ट होईल.

१) शारीरिक दुरुपयोग — शारीरिक दुरुपयोग म्हणजे आरोपी व्यक्तीचे असे कोणते कार्य वा आचरण होय की, ज्यामुळे पिडीत व्यक्तीला शारीरिक त्रास, नुकसान किंवा त्यांच्या जीवनास आरोग्याचा धोका निर्माण होतो. तसेच त्याच्या स्वास्थ किंवा विकासाचा न्हास होतो. पिडीत व्यक्तीवर हमला केला जातो किंवा त्याला मारहाण केली जाते.

२) लैंगिक दुरुपयोग — लैंगिक दुरुपयोग म्हणजे लैंगिक स्वरूपाचे असे कोणते आचरण की जे स्त्रीत्वाचा दुरुपयोग, अपमान आणि तिरस्कार करते. तिच्यावर आक्रमण केले जाते.

३) मौखिक आणि भावनात्मक दुरुपयोग — मौखिक आणि भावनात्मक दुरुपयोगामध्ये अपमान, उपहास, तिरस्कार, शिव्या याचा समावेश होतो आणि विशेष रूपात मुलं वा मुलगा न होण्याच्या संबंधात अपमान किंवा उपहास होय. तसेच कोणत्या अशा व्यक्तीला शारीरिक पीडा करण्याच्या सतत धमक्या देणे याचा देखील समावेश मौखिक आणि भावनात्मक दुरुपयोगामध्ये होतो.

४) आर्थिक दुरुपयोग — अशा सर्व वा कोणत्या आर्थिक वा वित्तीय संसाधने, ज्याची पिडीत व्यक्ती हक्कदार आहे. त्या आर्थिक गोष्टींपासून पिडीत व्यक्तीला वंचित ठेवणे किंवा त्याचा उपयोग करू न देणे म्हणजे आर्थिक दुरुपयोग होय. पिडीत बालक असेल तर त्याला घरगुती आवश्यकतांपासून वंचित ठेवणे, पिडीत स्त्री असेल तर तिला स्त्रीधनापासून वंचित ठेवणे या गोष्टींचा देखील समावेश आर्थिक दुरुपयोगात होतो. त्याचप्रमाणे अशी कोणती संसाधने किंवा सुविधा ज्यावर नातेदार म्हणून हक्क असतो. त्या संसाधने आणि सुविधांचा पिडीत व्यक्तीस उपयोग किंवा उपभोग घेऊ दिला जात नाही किंवा उपभोग घेण्यावर निर्बंध लावले जातात.

कौटुंबिक हिंसाचाराची व्याप्ती (Extent or scope of domestic violence)

केंद्र सरकारने कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण करण्यासाठी २००५ मध्ये एक कायदा संमत केला आहे. या कायद्यानुसार कौटुंबिक हिंसाचारात स्त्रीचा तिच्या पतीने किंवा इतर नातेवाईकांनी, लिव्ह इन रिलेशनशिप या तत्वानुसार एकत्र राहणाऱ्या स्त्रीपुरुषांपैकी पुरुषाने वा त्याच्या नातेवाईकांनी त्या स्त्रीचा शारीरिक, लैंगिक, भावनिक व आर्थिक छळ करणे या कृतीचा समावेश होतो. कौटुंबिक हिंसाचारात पुढील बाबींचा समावेश होतो.

१) शारीरिक छळ —

उदा. स्त्रीला मारहाण करणे, तोंडात मारणे, तडाखा देणे, चावणे, लाथ वा गुद्दे मारणे, ढकलणे, चटके देणे, इजा करणे, वेदना देणे आणि शारीरिक दुखापत करणारा कोणत्याही प्रकारचा संपर्क.

२) लैंगिक अत्याचार —

उदा. अपमान करणे, वाईट नावाने बोलावणे, चारित्र्याबद्दल संशय घेणे, मुलगा झाला नाही किंवा हुंडा आणला नाही म्हणून अपमान करणे, स्त्रीला वा तिच्या मुलांना, शाळा महाविद्यालयात वा इतर शिक्षणसंस्थेत जाण्यास तसेच घराबाहेर पडण्यास, नोकरी करण्यास मनाई करणे, स्त्रीच्या इच्छेविरुद्ध तिला विवाह करण्याची जबरदस्ती करणे किंवा तिच्या पसंतीच्या व्यक्तीबरोबर विवाह करण्यास मनाई करणे, आत्महत्येची धमकी देणे.

३) आर्थिक अत्याचार —

उदा. हुंड्याची मागणी करणे, स्त्रीचे वा तिच्या मुलाबाळांच्या पालनपोषणासाठी पैसे न देणे, तसेच अन्न, वस्त्र, औषधे न देणे, नोकरी स्वीकारण्यास व करण्यास मनाई करणे, नोकरीवर जाण्यास अडथळा आणणे, पगाराचे व रोजगाराचे पैसे काढून घेणे, पगार वा रोजगार वापरण्यास मनाई करणे, घरातून हाकलून देणे, घराचा कोणताही भाग व त्यातील कपडे व इतर वस्तू वापरण्यास मनाई करणे, भाड्याच्या घराचे पैसे न देणे.

कौटुंबिक हिंसाचार रोखण्यासाठी करण्यात आलेले कायदे :-

आपण कौटुंबिक हिंसाचार कसा व कोणत्या स्वरूपात होतो ते पाहिले ते रोखण्यासाठी कौटुंबिक हिंसाचार प्रतिबंध कायदा हा पुढीलप्रमाणे सांगता येईल. भारतीय राज्यघटना कलम १४ भेदभावापासून मुक्ती त्यामुळे स्त्रीपुरुष असा भेदभाव करता येत नाही. कलम १५ नुसार स्त्रीपुरुष समानता व कलम २१ नुसार जिवंत स्वातंत्र्याचे संरक्षण करण्याचा हक्क महिलांना दिला आहे.

वरील प्रमाणे भारतीय राज्य घटनेमध्ये महिलांना संरक्षण व अधिकार बहाल झालेले असले तरी सुद्धा महिलांवर अन्याय व अत्याचार मात्र होतच आहे. अनेक समाजसुधारकांचे कार्य सुद्धा अपुरे पडलेले आहे. म्हणून कौटुंबिक हिंसाचार प्रतिबंध करणारा कायदा केंद्र सरकारने केला आहे.

कौटुंबिक हिंसाचार प्रतिबंध कायदा २००५ :-

केंद्र सरकारने कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण अधिनियम हा २६ ऑक्टोबर २००६ पासून लागू करण्यात आला. या कायद्याद्वारे खालील प्रमाणे तरतुदी—

- 9) पिडीत महिला तिच्या अथवा तिच्या मुलांविरुद्ध होणारे अत्याचार थांबवू शकते.
- 10) स्त्री ज्या घरामध्ये राहते ते घर सोडावे लागणार नाही.
- 11) हिंसाचारी पुरुषास विवाहित स्त्री राहत असलेल्या घराला विकता येणार नाही.
- 12) स्त्रीधन, दागदागिने कपडे इत्यादी ताबा स्त्रीला मिळू शकते.
- 13) संयुक्त खाते किंवा लॉकर्स हिंसा करणाऱ्या पुरुषास वापरण्यास प्रतिबंध करू शकते.
- 14) वैद्यकीय उपचारास खर्च पिडीत महिला मागू शकते.
- 15) भावनिक व शारीरिक हिंसेबद्दल नुकसान भरपाई मागू शकते.

- 16) पिडीत महिलेला मोफत व कायदेविषयक केंद्राद्वारे सल्ला, सेवा पुरविणाऱ्या संस्था, वैद्यकीय सुविधा, निवास गृह इत्यादीमधून आवश्यक सेवा सुविधा प्राप्त करता येतो.

भारतीय दंड संहितेतील तरतुद

- 3) भारतीय दंडसंहितेच्या कलम ४९८ (अ) नुसार हुंडा व अन्य कारणासाठी स्त्रियांना क्रूरपणे वागणुक दिल्याचा आरोप असलेल्या व्यक्तीवर आपण निर्दोष आहोत हे सिद्ध करून देण्याची जबाबदारी टाकली आहे व हा गुन्हा दखल पात्र व अजामीनपात्र ठरविला आहे.
- 4) भारतीय दंडसंहिता कलम १२५ अंतर्गत मिळणाऱ्या पोटागी व व्यतिरिक्त, अतिरिक्त पोटागी स्वतःसाठी तसेच स्वतःच्या अपत्यासाठी मागता येते.

वरील प्रमाणे हे कायदे केंद्र सरकारद्वारा करण्यात आले आहे. या कायद्याअंतर्गत कौटुंबिक हिंसाचाराने पिडीत पत्नी व सासू, बहीण, मुलगी, अविवाहित स्त्री, आई, विधवा इत्यादी म्हणजेच लग्न रक्ताचे नाते, लग्न सदृश्य संबंध (लिव्ह इन रिलेशनशिप), दत्तक विधी अशा कारणाने नाते संबंध असणाऱ्या व कुठल्याही जातीधर्माच्या स्त्रिया तसेच त्यांची अठरा वर्षाखालील मुले दाद मागू शकतात.

या कायद्याअंतर्गत छळ होत असलेली किंवा झालेली स्त्री संरक्षण अधिकाऱ्याला सेवा पुरविणाऱ्या संस्थांना तसेच पोलीस स्टेशन किंवा दंडाधिकाऱ्याकडे तोंडी किंवा लेखी तक्रार करू शकते.

कौटुंबिक हिंसाचार संरक्षण कायद्यामुळे महिलांना हिंसाचार आणि अत्याचारापासून बचाव करण्यासाठी संरक्षण कवच प्राप्त झाले आहे. देशाच्या सर्वांगीण विकासासाठी समाजातील महत्वाचा भाग म्हणजे स्त्रियांची सुरक्षितता महत्वाचा भाग आहे. त्यासाठी भारतीय कायद्यांनी ठोस पावले उचललेली आहे आणि त्यामुळे महिला सुरक्षित होऊन विकासाकडे वाटचाल करित आहे.

संदर्भ सूची :-

- 6) भारतीय समाज — प्रश्न व समस्या — डॉ. प्रदीप आगलावे
- 7) सामाजिक चळवळ व सरकार — घनश्याम शहा
- 8) महिला कानून — मिनाक्षी सिंह
- 9) भारतीय महिला शोषण, शिक्षा व संरक्षण — डॉ. आर. पी. सिंह
- 10) २००५ चा कौटुंबिक हिंसाचार प्रतिबंध कायदा

कौटुंबिक हिंसाचाराचा भारतीय स्त्रियांवरील परिणाम**प्रा. पवळ रंजना भिमराव**सहा. प्राध्यापक मालती वसंतदादा पाटील कन्या महाविद्यालय,
इस्लामपूर, ता. वाळवा जि. सांगली. ४१५४०९**प्रस्तावना :**

मानव हा समाजशील प्राणी आहे. मानवाच्या जीवनात जन्मापासून ते मृत्यूपर्यंत कुटुंबव्यवस्थेचे महत्वपूर्ण असे दोन घटक आहेत. पुरुषांच्या जीवनामध्ये स्त्रीचे स्थान अत्यंत अर्थपूर्ण महत्वपूर्ण प्रभावशाली मानण्यात आले आहे. परंतु समाजातील विविध विचार, परंपरा, रितीरिवाज यामुळे स्त्रियांच्या पदरी, अपमानित, शोषित यातनामय जीवन आले आहे.

“यत्र नार्यस्तु पूजन्ते,
रमन्ते तत्र देवता”

अर्थात जेथे स्त्रिची पूजा केली जाते तेथेच देवता वास करतात. स्मृतीमध्ये स्त्रीचे सांगितलेले महत्त्व प्राचीन महिलांचा सर्वोच्च दर्जा सिध्द करते. वाढते अत्याचार यामुळे देवी समजल्या जाणाऱ्या स्त्रिची स्थिती फारच दयनीय झाली आहे.

स्वातंत्र्योत्तर कालखंडात स्त्री रक्षणासाठी अनेक कायदे करण्यात आले त्यातच शिक्षणाचा प्रसार झाला. स्त्रियांना अर्थाजनाच्या संधी उपलब्ध झाल्या त्या स्वावलंबी बनल्या असल्या तरी स्त्रिया अजूनही हिंसाच्या बळी ठरत आहेत.

कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण करणारा कायदा २००५ ला संमत करून २६ ऑक्टोबर २००६ रोजी भारतात लागू करण्यात आला. या कायद्यामुळे कौटुंबिक हिंसाचाराची व्याख्या व्यापक झाली असून शारीरिक, मानसिक, लैंगिक, भावनिक छळाची धमकी देणे इ. बाबींचा त्यात समावेश करण्यात आला आहे.

व्याख्या:—**१) कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण करणारा कायदा २००५:—**

या कायद्यानुसार, व्यथित स्त्रीच्या शारीरिक किंवा मानसिक आरोग्यास, सुरक्षिततेस एकुण जीवितास, कल्याणास धोकादायक परिस्थितीत नेणारे वातावरण तसेच व्यथित स्त्रिच्या जीवनास किंवा कोणत्याही अवयवास घातक किंवा उपद्रवी ठरेल अशी वागणूक व्यथित स्त्रीचा लैंगिक छळ, लैंगिक दुरुपयोग, शाब्दिक किंवा भावनिक छळ आर्थिक छळ होत असेल तर तो कौटुंबिक हिंसाचार समजला जाईल.

२) ४९८ अ:—

जाणीवपूर्वक केलेल्या कोणत्याही कृत्यामुळे पत्नीला आत्महत्या करण्यासारखी परिस्थिती निर्माण केली किंवा गंभीर दुखापत केली असेल तर अशा कृत्यांचा समावेश छळ या व्याख्येत करण्यात आला आहे.

कौटुंबिक हिंसाचार व्याप्ती:—

केंद्र सरकारने कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण करण्यासाठी २००५ मध्ये कायदा संमत केला आहे. या कायद्यानुसार कौटुंबिक हिंसाचारात स्त्रीचा तिच्या पतीने किंवा इतर नातेवाईकांनी, ‘लिव्ह इन रिलेशनशिप’ या तत्वानुसार एकत्र राहणाऱ्या स्त्री—पुरुषांपैकी पुरुषाने

त्याच्या नातेवाईकांनी त्या स्त्रीचा शारीरिक, भावनिक, लैंगिक, आर्थिक छळ करणे या कृतीचा समावेश होतो.

कौटुंबिक हिंसाचार प्रकार:-

१) शारीरिक छळ/हिंसाचार:-

व्यथित अन्यायग्रस्त स्त्रीच्या शरीरास दुखापत तसेच जीवास धोका शरीराच्या कोणत्याही अवयवास किंवा आरोग्यास हानीकारक असे कृत्य त्याचप्रमाणे नैसर्गिक विकासात अडथळे आणणारा हल्ला किंवा गुन्हेगारी याला शारीरिक छळ असे म्हणतात. उदा. स्त्रियांवर जीवघेणे वार करणे, शॉक देणे, उपाशी ठेवणे, आजारपणात औषधोपचार न करणे इत्यादी.

२) मानसिक छळ/हिंसाचार:-

“अन्यायग्रस्त स्त्रीचा अपमान, टोचून बोलणे, मूल न होण्याबद्दल, हुंडा न दिल्याबद्दल अपमान करणे किंवा उपहासात्मक बोलून तिच्याबद्दल विनोद करणे, तिच्या मनावर दबाव आणणे तिच्या मनावर सततची भिती निर्माण करणे या प्रकारचा छळ म्हणजे मानसिक छळ होय.

उदा. स्त्रिला नियंत्रणात ठेणे, पिडीत स्त्रीला धमक्या देणे, अपराधीपणाची भावना निर्माण करून देणे, चोरीचा आरोप करणे, ब्लॅकमेल करणे इत्यादी.”

३) आर्थिक छळ/हिंसाचार:-

“व्यथित स्त्री जेव्हा कायदेशीररित्या एखाद्या संपत्तीची मालक आहे किंवा आर्थिक लाभ घेण्यास पात्र आहे. तेव्हा त्या स्त्रीवर दबाव आणून त्यांना आर्थिक लाभापासून वंचित करणे तसेच स्त्रीधन संयुक्त मिळकत, एकत्र घराचे येणारे भाडे की, त्यामध्ये स्त्रीचा अधिकार आहे. अशावेळी तिच्यावर दडपण आणून तिच्या हक्कावर गदा आणली तर तो आर्थिक छळ ठरतो.”

उदा. हुंडा घेणे, स्त्रीचे दागिने हिसकावून घेणे, घरखर्चासाठी पैसे न देणे, गाडी, घर घेण्यासाठी माहेरहून पैसे आणण्याची मागणी करणे इत्यादी.

४) लैंगिक छळ/हिंसाचार:-

लैंगिक स्वरूपाचे कोणतेही शोषण आणि अत्याचार म्हणजे लैंगिक छळ होय. की ज्यामुळे स्त्रीच्या प्रतिष्ठेस, पावित्र्यास हानी पोहचेल तिचा सन्मान यांच्यावर अतिक्रमण करणारे कृत्य केले जाईल. अशा बाबी या लैंगिक छळाचा भाग मानला जातो.

उदा. चारित्र्यावर संशय घेणे, वेश्याव्यवसाय करण्यास भाग पाडणे.

उद्दिष्टे :-

१. महिलांवरील होणाऱ्या हिंसाचाराची कारणे अभ्यासणे.
२. कौटुंबिक हिंसाचाराने पिडीत महिलांची सद्यस्थिती अभ्यासणे.
३. कौटुंबिक हिंसाचाराचा स्त्रियांवर होणारा परिणाम अभ्यासणे.
४. कौटुंबिक हिंसाचारावर उपाययोजना सुचवणे.

समस्यासूत्रण:-

व्यक्तीच्या जडणघडणीत कुटुंबसंस्थेचे स्थान अतिशय मोलाचे आहे. कुटुंबाच्या सर्व भूमिकांमध्ये स्त्री ही केंद्रस्थानी दिसून येते. तरीही आज स्त्रीवर घरात व घराबाहेर अन्याय अत्याचार होत आहेत. त्यामुळे स्त्रियांवर होणाऱ्या कौटुंबिक हिंसाचाराचा अभ्यास करणे गरजेचे आहे. आज जगात तीन महिलांमागे एका महिलेवर कौटुंबिक अत्याचार होतो. आशिया खंडात युनिफेमच्या अहवालानुसार कौटुंबिक हिंसेला ५० टक्के महिलांना रोज कोणत्या ना कोणत्या अत्याचाराला सामोरे जावे लागत आहे. त्यामुळे सांगली जिल्ह्यातील महिलांवरील कौटुंबिक हिंसाचाराच्या सद्यस्थितीचे अध्ययन हा विषय संशोधनासाठी निवडला आहे.

संशोधन आराखडा:-

संशोधन आराखड्याचे महत्व लक्षात घेवून संशोधनाकरिता अन्वेषणात्मक व निदानात्मक अशा एकत्रित स्वरूपाचा आराखडा वापरण्यात आला आहे.

कौटुंबिक हिंसाचाराची कारणे

१. पितृसत्ताक व्यवस्था
२. हुंडाप्रथा
३. पुरुषांची व्यसनाधिनता
४. महिलांमधील आर्थिक असुरक्षितता
५. मूलबाळ न होणे
६. पतीचे विवाहबाह्य अनैतिक संबंध असणे
७. स्वयंपाक करता न येणे
८. संशयी स्वभाव
९. पुरुषाच्या इच्छेविरुद्ध विवाह संपन्न होणे
१०. प्रेमविवाह
११. सुनेच्या आगमनाने सासूच्या स्थानाला बसणारा धक्का
१२. सासरशी व पतीशी समायोजन साधण्यात अपयश
१३. आंतरविवाह

कौटुंबिक हिंसाचारावरील उपाययोजना:-

१. कायदेशीर उपाययोजना
२. महिला संघटना
३. जाणीव जागृती
४. स्त्रियांची आर्थिक स्वयंपूर्णता
५. विवाहितेने छळाबद्दल माहिती प्रकाशात आणावी
६. स्त्रियांनी सावधानतेने व हुशारीने वागावे
७. सासरच्या लोकांच्या मनोवृत्तीत बदल व्हावा
८. सामाजिक संघटनांची जबाबदारी

कौटुंबिक हिंसाचार आणि भारतीय स्त्रियांवरील परिणाम**१) परितक्त्या स्त्रियांचा प्रश्न —**

परितक्त्या स्त्री म्हणजे नवऱ्याने टाकून दिलेली स्त्री होय. काहीवेळा नवरा खुल्लक कारणाने पत्नीला घरातून हाकलून देतो अशी स्त्री सुध्दा परितक्त्या म्हणता येईल.

परितक्त्या म्हणजे पती पत्नी त्या दोन व्यक्तीपुरता कायद्याची संमत्ती नसलेला परंतु स्वयंनिर्णित असा विवाहविच्छेद होय.

वैवाहिक बंधन भंग न करता पती पत्नींनी वेगवेगळे राहणे म्हणजे परित्याग होय.

परित्यागातून स्त्रियांची गंभीर समस्या निर्माण झाली आहे. महाराष्ट्रात परितक्त्या स्त्रियांची संख्या बरीच आहे. १५ मार्च १९९१ दरम्यान समाज प्रबोधनासाठी परितक्त्या मुक्ती यात्रा पुणे ते मुंबई दरम्यान काढण्यात आली होती.

परितक्त्या स्त्रियांपुढे मुलांच्या पालनपोषणाचा प्रश्न निर्माण होतो. त्यांना स्वतःचे स्वतंत्र घर उभे करावे लागते. परितक्त्या अशिक्षित असतील तर त्यांना शेतमजुरी दुसऱ्याच्या घरी धुणी भांडी करण्याशिवाय पर्याय राहत नाही. परिणामी तिला अनेक अडचणींना सामोरे जावे लागते.

२) घटस्फोटीत स्त्रियांचा प्रश्न —

भारतीय समाजात विवाहास पवित्र संस्कार मानण्यात आला आहे. पती पत्नीचे संबंध कधीही भंग होत नाहीत अशी मान्यता आहे. विशिष्ट परिस्थितीस घटस्फोटास मान्यता दिली होती. विशेष म्हणजे घटस्फोट हा धर्माविरुद्ध आहे असे मानले जायचे. घटस्फोटाचा 'काडीमोड' असा शब्द वापरला जायचा, काही ठिकाणी त्यास सोठचिड्ठी असे देखील म्हणतात.

सर्वप्रथम बडोदा राज्यात १९४२ मध्ये घटस्फोटाचा कायदा मंजूर करण्यात आला. त्यानंतर १९४६ मध्ये मुंबई राज्याने घटस्फोट अधिनियम पास केला. १९४९ मध्ये मद्रास राज्याने तर १९५२ मध्ये सौराष्ट्र राज्याने घटस्फोटाचा कायदा मंजूर केला.

घटस्फोट ही सामाजिक समस्या आहे. घटस्फोट घेणारी जर स्त्री असेल तर तिला वाईट वर्तणुकीची ठरवली जाते, जवळचे नातेवाईक देखील पुर्वीसारखे नातेसंबंध ठेवत नाहीत. परिणामी तिला भावनिक संघर्षाला सामोरे जावे लागते.

घटस्फोट घेतल्यामुळे स्त्रीपुढे आर्थिक प्रश्न निर्माण होतो. घटस्फोट मिळाल्यानंतर स्त्रीला पोटगी मिळणे ही न्यायालयीन कटकटीची घटना आहे. तसेच पोटगी ही प्रत्येक महिन्याच्या ठराविक तारखेलाच मिळेल याची शाश्वती नसते. न्यायालयात त्यात अशिक्षित स्त्रियांच्या संदर्भात ही फार मोठी समस्या उद्भवली आहे.

३) विवाहित स्त्रियांच्या आत्महत्या किंवा मृत्यू

भारत सरकारच्या १९९३ च्या एका अहवालानुसार देशात एका दिवसात ३३ हत्या तर एका वर्षात ५००० हत्या होतात. युनिसेफच्या "The Progress of nation 1997" या आंतरराष्ट्रीय अहवालानुसार भारतात दरवर्षी ५००० पेक्षा जास्त महिलांची हुंड्यासाठी हत्या केली जाते.

मुलीच्या सासरच्या लोकांनी केलेल्या सर्व मागण्या पूर्ण करणे मुलीच्या आई वडीलांना शक्य नसते अशावेळी सासरचे लोक सुनेचा छळ करतात या छळाचे शेवटचे टोक म्हणजे सुनेला जाळून मारणे, विजेचा करंट देऊन तिचा मृत्यु अपघात आहे असे दर्शविणे. प्रसंगी विष देणे, विहिरीत ढकलून देणे, फास लावणे अशा प्रकारे हुंडाबळीची प्रकरणे होतात.

१९४६ मध्ये भारतीय दंडसंहितेत दुरुस्ती करून Section ३०४ व त्यात समावेश केला त्यानुसार 'हुंडाबळी' या संज्ञेची व्याख्या करण्यात आली.

“एखादी स्त्री विवाहानंतर सात वर्षांच्या आत जळालेल्या अथवा इतर जखमांमुळे संशयास्पद स्थितीत मृत्युमुखी पडली आणि हुंड्याच्या मागणीसंदर्भात मृत्युच्या अगदी आधी तिला तिच्या पतीने अथवा त्याच्या नातेवाईकांनी केली होती किंवा तिचा छळ केला होता असे सिध्द केले तर अशा मृत्युला 'हुंडाबळी' असे मानण्यात येईल.”

४) लोकसंख्येतील स्त्रियांचे घटते प्रमाण

भारतासारख्या देशात स्त्रीपुरुष असमतोल मोठ्या प्रमाणात जाणवतो त्याचे कारण म्हणजे स्त्रीभ्रूण हत्या होय. स्त्रीभ्रूण हत्या म्हणजे गर्भ स्त्रीचा असेल तर गर्भपात करून संपवणे. कॅनडामधील Lancet Journal नुसार भारतात सुमारे ५ लाख स्त्रीभ्रूण हत्या झालेल्या आहेत.

सन २००१ ते २०११ च्या जनगणनेनुसार भारतात ० ते ६ वयोगटातील दर हजार मुलांमागे ९१४ मुली असून महाराष्ट्रात हेच प्रमाण ८८१ एवढे कमी आहे. संशोधन क्षेत्रात असणाऱ्या सांगली जिल्ह्यातील हेच प्रमाण ८८९ आढळून आले आहे.

गर्भलिंग चाचणीमुळे मुलीची संख्या समाजात कमी होऊ लागली त्यामुळे सामाजिक कार्यकर्त्यांनी मुलगी वाचवा मोहिम हाती घेतली. 'लेक वाचवा' योजना सुरु केली. २० सप्टेंबर

१९९४ रोजी गर्भलिंग प्रतिबंधक असा कायदा आमलात आणला या कायदानुसार गर्भलिंग निदानास सक्त मनाई केली.

निष्कर्ष

बदलत्या काळानुसार आणि सामाजिक परिस्थितीनुसार महिलांसमोरील आव्हाने दिवसेंदिवस वाढत असल्याचे दिसून येते. त्यामुळे फक्त स्त्री संरक्षणाचे कायदे करून समस्या दूर होतील असे नाही तर त्यासाठी समाजामध्ये महिला स्वाभिमान, सन्मान आणि आदराची भावना निर्माण करणे आणि त्या दृष्टीने समाजाच्या मानसिकतेत बदल घडवून आणणे ही काळाची गरज बनली आहे.

संदर्भग्रंथ —

१. वैरांगडे उज्वला, मुळे विद्युलता, सामुदायिक विकास, विस्तार शिक्षण व महिला सबलीकरण प्रकाशक—शशिकांत पिंपळापुरे, प्रकाशन स्थळ विद्या बुक्स पब्लिशर्स, औरंगाबाद प्रकाशन वर्ष २०१२ पृष्ठ क्र. ३१२
२. शिरगावे दादासाहेब, कांबळे प्रकाश, माने शैलजा, माने शामला, समकालीन भारतातील सामाजिक समस्या, प्रकाशक—निराली प्रकाशन पुणे, प्रकाशन स्थळ —निराली प्रकाशन पुणे, प्रकाशन वर्ष डिसेंबर २०१४ पृष्ठ क्र. ४,५,६
३. कळदाते सुधा, भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या, प्रकाशक—शशिकांत पिंपळापुरे, प्रकाशन स्थळ — विद्या बुक्स पब्लिशर्स, औरंगाबाद प्रकाशन वर्ष जुन २००५ पृष्ठ क्र. — १११
४. मालती अंक २०१५
५. कुलकर्णी पी. के. भारतातील सामाजिक समस्या. प्रकाशक —प्रमोद मुंजे, प्रकाशन स्थळ—विद्या प्रकाशन नागपूर, प्रकाशन वर्ष १९९८ पृष्ठ क्र. २४१
६. स्रोत मिळून सान्याजनी — सप्टेंबर २००९
७. खंडागळे चंद्रकांत, कुलकर्णी अरविंद समाजशास्त्र, इयत्ता १२ वी प्रकाशक कृष्णाकुमार पाटील, प्रकाशन स्थळ श्री. प्रिंटर्स पुणे, प्रकाशन वर्ष २०१३ पृष्ठ क्र. ८०
८. मराठे पी.व्ही महिलांचा घरगुती जुलूमापासून रक्षण करण्यासंबंधीचा कायदा २००२ नियम २००६ प्रकाशक — सी. टी.जे. पब्लिकेशन पुणे, प्रकाशन स्थळ— सी. टी.जे. पब्लिकेशन पुणे, प्रकाशन वर्ष २०१५ पृष्ठ क्र. ५१,५२
९. ताडपत्रीकर मेधा, कौटुंबिक हिंसाचार वास्तवाला सामोरे जाताना प्रकाशक—डायमंड पब्लिकेशन्स पुणे प्रकाशन स्थळ डायमंड पब्लिकेशन्स पुणे, प्रकाशन वर्ष २०१२ पृष्ठ क्र. २३,२४,२५,२६,३३,३४
१०. सांगली जिल्हा पोलीस अधिक्षक कार्यालय महिला व बालकल्याण विभाग, जिल्हा परिषद सांगली, सांगली जिल्ह्यातील कौटुंबिक सल्ला केंद्र व समुपदेशन केंद्र
११. महाजन रघुनाथ कौटुंबिक हिंसाचाराने पिडीत महिलांचा सद्यस्थितीचे अध्ययन शोध प्रबंध प्रकाशन वर्ष २०१२ पृष्ठ क्र. ११९, १३२,१३३,१३७,१४४,१४५,११३
१२. बोधनकार सुधीर, अलोणी विवेक, सामाजिक संशोधन पद्धती, प्रकाशक — ललिता पुराणिक, प्रकाशन स्थळ श्री. साईनाथ प्रकाशन नागपूर, प्रकाशन वर्ष २००३ पृष्ठ क्र. ३०,६८,११०,१११
१३. पाटील वा. भा. संशोधन पद्धती प्रकाशक—रंगराव पाटील, प्रकाशन स्थळ —प्रशांत पब्लिकेशन्स, पुणे, प्रकाशन वर्ष — २००६ पृष्ठ क्र. ७७,२४३

हुंडा पद्धत : एक सामाजिक अत्याचार**डॉ. मनिष कान्हा चव्हाण**इतिहास विभाग जवाहरलाल नेहरू कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
वाडी, नागपूर**प्रस्तावना :-**

प्राचीन काळापासूनच भारतामध्ये हुंडा पद्धतीचे अस्तित्व असल्याचे दिसून येते. धर्मग्रंथातील देवदेवतांच्या विवाहवर्णनात वधूपिता वधूसोबत मौल्यवान भेटवस्तू देत असल्याचे उल्लेख आढळून येतात. श्रीमंत कुटुंबातील वधू आपल्यासोबत शंभर गायी हुंड्याच्या स्वरूपात आणत असल्याचा उल्लेख अथर्ववेदात दिसून येतो. पूर्वी राजेरजवाडे, जमीनदार, जहागीरदार आणि श्रीमंत घराण्यापुरती ही प्रथा मर्यादित होती. परंतु कालांतराने ती सर्व समाजात प्रिय होऊन तिला प्रतिष्ठा प्राप्त झाली.

आज घडीला २०२० हे वर्ष आहे तरीही हुंडा पद्धत ही प्रथा अस्तित्वात आहे म्हणजेच हुंडा पद्धत ही आधुनिक काळातील भारतीय समाजाच्या विवाह प्रथेला लागलेला कलंकच आहे असे म्हणावे लागेल. ही प्रथा जवळपास सर्वच समाजामध्ये कमी अधिक प्रमाणात अस्तित्वात असून वर पक्षाला हुंडा दिल्यामुळे अनेक नवीन समस्या निर्माण उदभवल्याचे दिसून येते. हुंड्यासाठी नवविवाहितेला मारणे, जाळून टाकणे, विहिरीमध्ये ढकलून देणे, आत्महत्या करण्यास भाग पाडणे यासारख्या समस्या निर्माण झाल्या आहेत. भौतिकवादी तत्वज्ञानाच्या प्रभावातून हुंडा पद्धतीचे साम्राज्य आधुनिक काळामध्ये अधिक वाढले आहे. या सर्व कारणामुळे मुलीचा जन्म म्हणजे एक संकटच असल्याचे समजले जाते. मुलगी म्हणजे कुटुंबाचे संकट किंवा मागच्या जन्माचे पापच आहे असा मानस झाला आहे. मनुस्मृतीप्रमाणे आजही स्त्रिला समाज व्यक्ती म्हणून किंमत देत नाही तर तिच्याकडे पुरुषाच्या उपभोगाचे साधन म्हणूनच पाहले जाते.

बिजशब्द :- विवाह, कर्जबाजारीपणा, हुंडाबळी, भ्रूणहत्या, गर्भपात, अनैतिक संबंध.**संशोधनाची उद्दिष्टे :-**

- १) भारतातील हुंडा पद्धतीचा अभ्यास करणे.
- २) हुंडा देण्याघेण्याच्या कारणांचा शोध घेणे.
- ३) हुंडा पद्धतीच्या दुष्परिणामाचा अभ्यास करणे.

हुंडा पद्धतीचा अर्थ

हुंडा आणि आंदण ह्या दोन्ही गोष्टी सारख्याच स्वरूपाच्या मानल्या जात असल्या तरी त्यामध्ये आंशिक फरक आहे. विवाहाच्या वेळी वधूपक्षाकडून वधू आणि वराला काही वस्तू, दागिने भेट म्हणून दिल्या जाते. उदा. — विवाहप्रसंगी वधूपिता आपल्या मुलीला वस्त्रे, अलंकार, दागदागिन्यांसहित वराला दान देतो, अशा भेटीला आंदण असे म्हटले जाते. दहेजमध्ये धन किंवा वस्तूंची भेट वधूपक्ष आपल्या इच्छेनुसार देत असतो. परंतु या पद्धतीच्या उलट हुंडा अशी भेट आहे की जी विवाहाच्या पूर्वीच वरपक्ष निश्चित करत असतो. व ती भेट लग्नापूर्वी किंवा लग्नाच्या वेळेपर्यंत वरपक्षाला द्यावी लागते. अशा प्रकारे हुंडा दिल्याशिवाय लग्न होवू शकत नाही.

हुंड्याची व्याख्या :-

अ) १९७१ च्या हुंडा प्रतिबंधक कायदानुसार :“विवाहाअगोदर किंवा विवाहानंतर विवाहातील कोणत्याही एका पक्षाने दुसऱ्या पक्षास प्रत्यक्षरित्या किंवा अप्रत्यक्षरित्या कबूल केलेली किंवा दिलेली संपत्ती अथवा मूल्यवान वस्तू म्हणजे हुंडा होय.”

ब) मॅक्स रॅडिन :“सर्वसाधारणतः विवाहाच्या वेळी वरास वधूकडून किंवा वधूच्या कुटुंबाकडून जी संपत्ती प्राप्त होते त्यास हुंडा असे म्हणतात.

हुंडा देण्याघेण्याची कारणे :

भारतामध्ये बेरोजगारी, दारिद्र्य, कुपोषण, आत्महत्या, बाल कामगार, व्यसनाधिनता, भ्रष्टाचार अशा अनेक प्रकारच्या समस्या असून त्यामध्ये हुंडा पद्धत ही समस्या सुद्धा आहे. हुंडा पद्धत ही काही नव्याने उदभवलेली समस्या नसून ती फार पूर्वीपासूनच अस्तित्वात आहे. हुंड्यामुळे नवविवाहीत वधूला अनेक समस्यांना तोंड द्यावे लागते व हुंडा पद्धत फार मोठी सामाजिक समस्या बनली आहे. परंतु ही समस्या निर्माण होण्यास व लोकांपर्यंत पोहचण्यास अनेक कारणे जबाबदार आहे ते पुढीलप्रमाणे,

१) जातीअंतर्गत विवाह :-जगातील इतर देशाच्या तुलनेमध्ये भारतात जातीला फार महत्व दिले जाते. कोणताही समारंभ किंवा सण साजरा करायचा असल्यास एका विशिष्ट जातीचेच लोक गोळा होतात. जात हा आंतर्विवाही गट असल्यामुळे आपल्या जातीतील व्यक्तीबरोबरच विवाह करण्याचा फर्माण असतो. आपल्या जातीच्या मर्यादित क्षेत्रातून वराची निवड करावी लागत असल्यामुळे वधूपित्यामध्ये वरासाठी स्पर्धाच लागलेली असते, त्यामुळे जास्त हुंडा देऊन मुलीचे लग्न केले जाते.

२) सामाजिक प्रथा :-हुंडा पद्धत फार प्राचीन काळापासून सुरु असून ती आज एक सामाजिक प्रतिष्ठा बनली आहे. हुंडा दिला किंवा घेतला नाही तर अलीकडे ते कमी प्रतिष्ठेचे लक्षण समजले जाते. हुंडा जास्त असेल तर जास्त प्रतिष्ठा व हुंडा कमी असेल तर कमी प्रतिष्ठा अशी भावना होवून बसली असल्यामुळे जास्त हुंडा घेण्याचे प्रमाण वाढले आहे.

३) स्त्रियांचा कनिष्ठ दर्जा :-पूर्वीपासूनच म्हणजे मनुस्मृतीपासून स्त्रियांना दुय्यम स्थान देण्यात आलेले आहे. मुलगी ही परक्याचे धन असल्यामुळे तिच्यावर बालपणापासूनच तसे संस्कार केले जातात. एखाद्या कुटुंबामध्ये मुलगा व मुलगी असेल तर मुलाला मुलीपेक्षा जास्त महत्व दिले जाते. मुलगी परक्याचे धन असल्यामुळे लवकर कन्यादान करून कसे मोकळे होता येईल यातच वधूपिता सुख मानतात. त्यामुळे जास्तीत जास्त हुंडा देवून मुलीचे लग्न करून दिले जाते.

४) नवीन संसारास मदत :-नवीनच लग्न झालेल्या वधू वरास नवीन संसार सुरु करण्यासाठी किंवा जीवनाची नवीन वाट सर करण्यासाठी मदत म्हणून हुंडा किंवा काही उपयोगी वस्तू दिल्या जातात. यामागे मुलीच्या संसारात काही अडचण येवू नये अशी आई वडीलांची भावना असते. परंतु आज या पद्धतीने फार मोठे उग्र रूप धारण केले असून अनेक संसार उद्ध्वस्त केले आहेत.

५) नोकरी करणाऱ्या मुलाला महत्व :-दररोज वाढत जाणारी महागाई यामुळे अनेकांचे जीवन त्रस्त झाले आहे. यातच वेगवेगळे आजाराचा सामना, भविष्याविषयी अनिश्चितता यामुळे आपल्या मुलीचे आयुष्य सुखात जावे अशी प्रत्येक आई वडीलांची इच्छा असते. त्यामुळे त्यांना आपल्या मुलीचे लग्न उच्चशिक्षित व नोकरदार मुलाशी व्हावा असे त्यांना वाटत असते. मुलगा सरकारी नोकरीवर, उच्चपदावर व कायमस्वरूपी असल्यास त्याला अधिक प्राधान्य देवून जास्त हुंडा देवून त्या मुलाशी लग्न करून दिले जाते. तसेच वरपिता सुद्धा जास्तीत जास्त हुंड्याची रक्कम मिळविण्याच्या अपेक्षेने मुलाच्या शिक्षणावर, नोकरी मिळविण्यासाठी आतापर्यंत किती पैसे खर्च झालेत याचा हिशेब डोळ्यासमोर ठेवून खर्चाची भरपाई म्हणून जास्त हुंड्याची मागणी करतात.

६) मुलीची कुरुपता :—एखाद्या कुटुंबामध्ये मुलगी रंगाने काळी व सावळी असेल किंवा दिसायला कुरुप किंवा अपंग असेल तर तिच्या लग्नाच्या अनेक अडचणी येतात. अशा वेळी मुलीचे पिता जास्तीत जास्त हुंडा देवून लग्न जुळवून आणले जाते. कुरुप किंवा सावळ्या मुलीशी लग्न करण्याची भरपाई म्हणून मुलीच्या पित्याकडून जास्त पैसे उकळले जातात.

अशा प्रकारे समाजातील विविध कारणामुळे हुंडा ही वाईट प्रथा अस्तित्वात आहे. मुला—मुलींच्या लग्नात हुंडा देणे किंवा घेणे अयोग्य आहे. जीवन सुखी व समाधानाने जगण्यासाठी अशा प्रकारच्या कुप्रथाचे निर्मूलन करणे आवश्यक आहे.

हुंड्याचेदुष्परिणाम :

हुंडा प्रथा ही प्राचीन काळापासून ते आजच्या आधुनिक काळामध्येसुद्धा अस्तित्वात असलेली घातक सामाजिक कुप्रथा आहे. या प्रथेमुळे अनेकांचे संसार नष्ट झाले असून अनेक वधूपित्याने आत्महत्या केल्याचे समोर आले आहे. तसेच या वाईट प्रथेचे जास्तीत जास्त परिणाम स्त्री जीवनावर झाले असून हुंडाबळींची संख्या दिवसेंदिवस वाढतच आहे. हुंड्याचे दुष्परिणाम पुढीलप्रमाणे आहेत.

१) नवविवाहित स्त्रियांचा छळ :—घरबांधणीकरिता, नवीन व्यवसाय सुरु करण्यासाठी किंवा इतर आर्थिक गरजा पूर्ण करण्यासाठी मुलीने आपल्या आई वडीलाकडून पैसे आणावेत असा वराचा आग्रह असतो. जर अशा प्रकारची रक्कम मुलीने दिली नाही तर तिचा छळ सुरु होतो. तिचा शारीरिक व मानसिक छळाबरोबरच तिच्या माहेरच्या व्यक्तींना गलिच्छ, अशिल्ल व घाणेरडे शब्द वापरून तिला अपमानित करून मारहाण केली जाते.

२) विजोड विवाह :—आजच्या काळामध्ये जोडप्यांपेक्षा हुंड्यालाच अधिक महत्त्व प्राप्त झाले आहे. ज्या व्यक्तीकडे पैसा आहे तो आपल्या मुला—मुलीचे जास्त हुंडा देवून चांगल्या स्थळी लग्न करून देतो परंतु गरीब कुटुंबातील सुंदर व गुणी मुलीचा हुंड्या अभावी लवकर लग्न होत नाही, लग्न वेळेवर न झाल्यामुळे मुलीचे वय वाढत जाते. अशा मुलीचे आई वडील मिळेल त्या मुलाशी आपल्या मुलीचा विवाह लावून देतात. फक्त हुंडा देण्याची परिस्थिती नसल्यामुळे व्यसनी, विधूर, अपंग, किंवा वयस्क मुलाशी लग्न लावून दिल्यामुळे त्या मुलीचे आयुष्य खराब होते.

३) कर्जबाजारीपणा :—हुंडा दिल्याशिवाय मुलीचे लग्न होत नाही म्हणून आपल्या मुलीचे चांगले लग्न व्हावे व चांगल्या ठिकाणी व्हावे या आशेमुळे मुलीचे आई वडील जास्तीत जास्त हुंडा देवून लग्न करतात. अशा वेळी गरीब व्यक्ती कर्ज काढून किंवा शेती विकून मुलीचे लग्न करतात. या सर्व परिस्थितीत तो मात्र कर्जबाजारी बनतो.

४) गुन्हेगारीत वाढ :—मुलीचे लग्न करायचे असल्यास हुंडा लागतो व हुंडा द्यायचा म्हणजे पैसा लागतो. अशा वेळी वधूपिता योग्य मार्गाने पैसा मिळवून हुंड्यासाठी शिल्लक ठेवणे शक्य न झाल्यास वाईट मार्गाचा अवलंब करून पैसा मिळविण्याचा प्रयत्न करतो. हुंड्याचे पैसे जमा करण्यासाठी भ्रष्टाचार, लाचलुचपत किंवा अवैध मार्गाचा वार केला जातो.

५) हुंडाबळी :—वरपक्ष मुलीकडून अधिक पैसे मिळावेत म्हणून सुनेला मारहाण करतात. हुंड्याच्या कारणासाठी अनेक विवाहीत महिलांची हत्या केली जाते. भारत सरकारच्या गृह मंत्रालयाने २००२ मध्ये प्रकाशित केलेल्या अहवालावरून संपूर्ण भारतामध्ये २००० मध्ये ६,९९५ हुंडाबळीचे गुन्हे झाले असून २००२ मध्ये ६,८२२ हुंडाबळीचे गुन्हे नोंदविण्यात आले आहेत. भारतात प्रत्येक मिनिटाला ३३ महिलांची हत्या फक्त हुंड्याकरिता करण्यात येते.

६) भ्रूणहत्या :—हुंडा या वाईट प्रथेचा सर्वात घातक परिणाम म्हणजे भ्रूणहत्या होय. मुलीचा जन्म हा फार मोठे संकट समजले जाते कारण तिच्या विवाहाच्या वेळी हुंडा द्यावा लागतो. म्हणून मुलगी जन्माला येण्यापूर्वीच लिंगनिदान करून मुलगी असेल तर तिची गर्भातच हत्या केली जाते.

परंतु अलीकडच्या काळात भ्रूणहत्येचे प्रमाण कमी झाले आहे कारण शासनाने गर्भपातविषयक कायदा पारित केला आहे.

७) **प्रौढ कुमारीकांचा प्रश्न** :—गरीब कुटुंबातील आई वडीलांना आपल्या मुलीच्या लग्नात हुंडा देणे शक्य नसल्यामुळे त्यांचे लग्न वेळेवर होत नाही त्यामुळे मुलींचे वय वाढत जाते. आपल्याला आयुष्यभर असेच रहावे लागेल काय? असे त्यांना वाटते. वय वाढल्यामुळे कोणी लग्न करण्यास तयार होत नाही अशा प्रौढ कुमारीकांमध्ये नैराश्य निर्माण होते. काही प्रौढकुमारिका अनैतिक संबंध प्रस्थापित करून मानसिक समस्येत अडकल्या जातात.

भारतात हुंड्याच्या समस्येला आळा घालण्यासाठी शासनाने कायदे केले असले तरी अजूनही ही समस्या नष्ट झालेली नाही. याउलट हुंड्याच्या या समस्येत दिवसेंदिवस वाढ होत आहे ही चिंतेची बाब आहे.

संदर्भसूची :—

- १) कच्हाडे, बी. एम. (२०१०) : “भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या”, पिंपळापुरे अँड कं. पब्लिशर्स, नागपूर.
- २) पाटील, प्रमोद (२०१८) : “भारतीय समाज प्रश्न आणि वर्तमान समस्या”, अंशुल पब्लिकेशन्स, नागपूर.
- ३) खडसे, भा. की., (१९९१) : “भारतीय सामाजिक समस्या”, मंगेश प्रकाशन, नागपूर.
- ४) काचोळे, दा. धो. (२००५) : “भारतीय समाज : प्रश्न आणि समस्या”, कैलाश पब्लिकेशन, औरंगाबाद.
- ५) लोटे, रा. ज. (२००३) : “भारतीय समाज आणि सामाजिक समस्या”, पिंपळापुरे अँड कं. पब्लिशर्स, नागपूर.
- ६) घाटोळे, रा. ना. (१९८३) : “भारतीय समाजव्यवस्था”, मंगेश प्रकाशन, नागपूर.
- ७) आगलावे, प्रदिप (२००३) : “भारतीय समाज संरचना आणि समस्या”, श्री साईनाथ प्रकाशन, नागपूर.
- ८) माने, माणिक (१९९७) : “भारतातील समकालीन सामाजिक समस्या”, विद्या प्रकाशन, नागपूर.
- ९) राजकुमार (संपा.) (२००३) : “नारी शोषण : समस्याएँ एवं समाधान, अर्जुन पब्लिकेशन हाऊस.
- १०) सिंह, राजवीर (२०१३) : “भारतीय सामाजिक समस्याएँ”, इशिका पब्लिशिंग हाऊस, जयपुर.
- ११) बोधनकर सुधीर, अलोनी विवेक, कुलकर्णी मृणाल, (२०१४) : “सामाजिक संशोधन पद्धती”, साईनाथ प्रकाशन नागपूर.

‘स्त्रियांच्या कौटुंबिक हिंसाचाराचे अर्थशास्त्रीय विश्लेषण’**प्रा. डॉ. दिपक शृंगारे / प्रा. डॉ. नरेश इंगळे**

भारतीय संस्कृती ही जगातील प्राचीन संस्कृती पैकी एक आहे. भारतीय संस्कृतीमध्ये स्त्रीयाला मानाचे व गौरवाचे स्थान दिले आहे. “यत्र नार्यस्तु पूजते, रमते तत्र देयता” अर्थात जिथे स्त्रीचा मान—सन्मान केला जातो तिथे देवता वास करते. असे स्त्रीच्या गौरवाबाबतीत आपल्याकडे सुभाषित आहे. प्रत्यक्षात मात्र विषमतावादी समाजरचनेत तिला दुय्यमच दर्जा दिला जातो. पारंपारिक अनिष्ट प्रथा—परंपरा, विविध बंधने स्त्रीवर लादलेली आहेत. समाजात महिलांवर होणाऱ्या अन्याय अत्याचारांची मालिका अजूनही थांबलेली नाही. मानसिक—शारीरिक छळ, हुंडाबळी, भेदभाव इत्यादीचे माध्यमातून स्त्रियांची कोंडी ही अद्यापही कायम आहे. स्त्रियांचे मानसिक खच्चीकरण, पतीचा मनमानी व्यवहार, सासू नंनदेचा जाच तसेच स्त्रियांना दिले जाणारे दुय्यम स्थान अशा एक ना अनेक कारणांमुळे स्त्रियांवर होणारे अन्याय अत्याचार परिस्थितीला मूक बनविणारे आहेत. अन्याय अत्याचाराचे केंद्र हे सासरच आहे असे नाही तर मुलीच्या जन्मापासूनच “नकोश्री” या चष्म्यातूनच तिला बघितले जाते. अशाप्रकारे स्त्रियांना दुय्यम दर्जा प्रदान करण्यास विविध घटक कारणीभूत आहे. त्यातूनच तिला विविध प्रकारच्या अन्याय अत्याचाराला बळी पडावे लागते. कौटुंबिक हिंसाचार तर ही नित्याची बाब बनलेली आहे.

ग्रामीण वा शहरी, गरीब वा श्रीमंत स्त्रियांच्या बाबतीत कौटुंबिक हिंसाचार ही सार्वत्रिक अशी बाब आहे. शोषितवर्गीय अशा स्त्रियांकडून कौटुंबिक हिंसाचाराबाबत अधिकांशपणे कायदेशीर तक्रार केली जात नाही. म्हणून कुटुंबामध्ये कायदाही स्त्रीचे रक्षण करण्यास असमर्थ ठरत आहे. कारण कायदा ही बाह्य नियंत्रण व्यवस्था असल्याचे काही संशोधकांनी सुद्धा स्पष्ट केले आहे. जोपर्यंत स्त्रीयावर होणाऱ्या अन्याय अत्याचाराबाबतीतील आवाज हा चार भिंतीच्या बाहेर जात नाही तोपर्यंत कायदा सुध्दा उपयोगी पडत नाही. दुर्दैवाची बाब अशी आहे की, कौटुंबिक हिंसाचाराबाबतीत अधिकांश स्त्रियांकडून कुटुंबाबाहेर वाच्यता सुद्धा केली जात नाही किंवा अशी वाच्यता होऊ नये अशी तिच्याकडून अपेक्षा केली जाते. जगातील वेगवेगळ्या ९० संस्कृतीमध्ये स्त्रियांवर होणाऱ्या कौटुंबिक अत्याचारांमध्ये सातत्याने वाढ होताना दिसत आहे. भारतातही स्त्रियांच्या बाबतीत फारशी वेगळी स्थिती नाही. भारतीय स्त्रिया पुरातन काळापासून अपमान, अवहेलना, यातना व शोषणाच्या बळीच ठरल्या आहेत. स्वातंत्र्योत्तर काळात स्त्रियांच्या सुरक्षिततेसाठी काही महत्त्वपूर्ण बदल झाले असले तरी संपूर्ण भारतीय स्त्रियाविरुद्धच्या हिंसाचाराच्या प्रमाणात फारशी घट झालेली आहे असे दिसून येत नाही.

■ हिंसाचाराचा अर्थ :

हिंसा ही शारीरिक व मानसिक अशा दोन्ही ही प्रकारची असू शकते. म्हणून हिंसाचाराबाबतीत निश्चित अशी व्याख्या करणे कठीण आहे. असे असले तरी हिंसाचाराच्या बाबतीत विविध अभ्यासकांची मते लक्षात घेता व्यवहारोपयोगी अशी व्याख्या पुढीलप्रमाणे सांगता येईल.

उघड किंवा अप्रत्यक्ष मार्गाचा अवलंब करून सत्ता, संपत्ती बळ, यासारख्या सामर्थ्याच्या आधारे आपणास हवी असणारी गोष्ट दुसऱ्याची इच्छा नसतानाही तिच्याकडून बळजबरीने हिसकावून घेण्यासाठी केलेले कृत्ये म्हणजे हिंसाचार होय. या बळजबरीमुळे दुसऱ्या व्यक्तीला

शारीरिक इजा होते किंवा मानसिक धक्का बसतो अथवा शारीरिक इजा व मानसिक आघात दोन्ही सहन करावे लागतात’

उपरोक्त व्याख्येच्या आधारे अपहरण,बलात्कार, हत्या,लैंगिक शोषण,मारहाण,छेडखानी ही सर्व हिंसाचाराची कृत्ये ठरतात.अशा प्रकारातील दृश्य कृत्यांस स्त्रियांना नेहमीच बळी पडावे लागते.सोबतच अदृश्य कौटुंबिक हिंसाचाराला सुद्धा त्याहीपेक्षा अधिक बळी पडावे लागते.विशेष म्हणजे काळानुसार कौटुंबिक हिंसाचारात अधिकाधिक भर पडत असल्याचे विविध संशोधने व अभ्यासावरून निदर्शनात आले आहे.कौटुंबिक हिंसाचाराचे वाढते प्रमाण लक्षात घेता भारत सरकारने २००५ मध्ये “कौटुंबिक हिंसाचार प्रतिबंधक कायदा २००५” अस्तित्वात आणला. महाराष्ट्र राज्यात या कायद्याची अंमलबजावणी ही २६ सप्टेंबर २००६ पासून सुरू करण्यात आली आहे. महिला सुरक्षितता/संरक्षण व अन्याय—अत्याचार निवारणासाठी या कायद्याअंतर्गत १७ नियम निश्चित करण्यात आले आहेत.त्यात प्रामुख्याने स्त्रियांना घरगुती छळापासून संरक्षण देणे,स्त्रियांचा घरात राहण्याचा हक्क अबाधित राखणे.स्त्रियांना घरात सन्मानाचीध्यायाची वागणूक मिळणे,यासाठी कायदेशीर उपाययोजना इत्यादी तरतुदीचा समावेश करण्यात आला आहे.

कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण करणारा हा कायदा पुरुषांच्या विरोधात नसून स्त्रियांचे हिंसाचारापासून संरक्षण करणे आणि मानवतावाद,कायदा,नैतिकता आणि न्याय यांच्याशी विसंगत वर्तन करणाऱ्या व्यक्तीच्या विरोधात हा कायदा आहे.

२००५ चे कायद्यान्वये कौटुंबिक छळ संकल्पनेची व्याख्या ही पुढीलप्रमाणे आहे.

अशी कोणतीही कृती जी स्त्रियांच्या मानसिक,शारीरिक, आरोग्यास सुरक्षिततेस,जीवितास, अवयास आणि कल्याणास धोकादायक आहे तिची मानसिक,आर्थिक आणि शारीरिक कुचंबणा करणारी आहे,तिच्या प्रतिष्ठेस धोका पोहोचविणारी आहे त्यास कौटुंबिक छळ समजण्यात आले आहे.

कोणताही पुरुष अथवा त्याचे नातेवाईकाकडून शारीरिक, मानसिक यौनिक,भावनात्मक आणि आर्थिक नुकसान अथवा दुःख पोहोचविणे किंवा चेष्टा करणे इत्यादी बाबींचा कौटुंबिक हिंसाचारात समावेश करण्यात आला आहे.कौटुंबिक हिंसाचारांतून तिच्याकडे किंवा तिच्या नातेवाईकाकडे हुंडा मागणे,मौल्यवान वस्तूची मागणी किंवा अन्य स्वरूपातील संपत्तीची मागणी करणे किंवा संबंधित महिलांच्या निगडित अन्य व्यक्ती किंवा नातेवाईक यांना त्रास देणे किंवा त्याची प्रतारणा करणे तसेच संबंधित स्त्रीला उपहासात्मक आणि अपमानास्पद वागणूक विशेषतः मुल किंवा मुलगा नसताना करण्यात येणारे मौखिक आरोप हे या कायद्याच्या कक्षेत आणले आहे.

कौटुंबिक हिंसाचार प्रतिबंधक कायदा २००५ चे नुसार कौटुंबिक हिंसाचारामध्ये पुढील बाबींचा समावेश केला आहे.

१) शारीरिक छळ :

मारणे,चावणे लाथाडणे, ठोसे मारणे, ढकलणे,शारीरिक अत्याचार इत्यादी.

२)शाब्दिक किंवा मानसिक छळ :

अपमानास्पद,उपहासात्मक बोलणे,नावे ठेवणे,नोकरीस प्रतिबंध घालणे इत्यादी.

३) आर्थिक छळ :

घरगुती गरजासाठी पैसे,भाडे हातखर्च इत्यादी न देणे,पगार, उत्पन्न जबरदस्तीने घेणे इत्यादी.

४)लैंगिक छळ :

जबरदस्ती करणे,अश्लील चित्रफित दाखविणे,बाल लैंगिक शोषण इत्यादी.

उपरोक्त वर्गीकरणानुसार स्त्रियांना एक किंवा सर्वच प्रकारातील छळाला बळी पडणे महिलांसाठी ही एक सार्वत्रिक बाब बनलेली आहे.

■ **हिंसाचाराची विविध रूपे :**

स्त्रियांचा क्षणोक्षणी होणारा अपमान,त्यांच्या श्रमाला प्रतिष्ठा न मिळणे,स्त्रियांचे अस्तित्व व त्यांना विकासाची संधी नाकारणे इत्यादी मानसिक हिंसाचाराचे पैलू आहेत.मानसिक हिंसाचाराबरोबरच शारीरिक हिंसेला सुद्धा तिला बळी पडावे लागणार नाही अशी स्थिती नाही. भारतीय समाजव्यवस्थेमध्ये आढळणारी शारीरिक हिंसाचाराची विविध रूपे पुढील प्रमाणे आहेत.

■ **कुटुंबा अंतर्गत हिंसाचाराची विविध रूपे :**

हुंडाबळी,मारहाण, आत्महत्येस प्रवृत्त करणे, लैंगिक शोषण,लैंगिक समस्या,मुलींचे लग्नाचे वेळी वय कमी असणे, जुळवून केलेली लग्ने,लहान मुलीवरील लैंगिक अत्याचार, बलात्कार,अत्याचार,स्त्रीगर्भ हत्या,स्त्रीभ्रूणहत्या,इत्यादीचा समावेश करता येईल.

■ **कुटुंबबाह्य हिंसाचाराची विविध रूपे :**

लैंगिक असमाधान/समस्या पुरुषांच्या लैंगिक मागणीस प्रतिसाद न देणे,व चेटकीण म्हणून होणारे खून,वेश्यावृत्ती, सती,लैंगिक असमाधान आणि छेडखणी इत्यादीचा समावेश करता येईल.

■ **कौटुंबिक हिंसाचाराची आर्थिक कारणे :**

कुटुंब गरीब वा श्रीमंत तसेच धार्मिक,शेतकरी,कामगार,व्यापार,नोकरदार असो त्यांच्या कुटुंबात स्त्रियावर कौटुंबिक अत्याचारहिंसाचार होणार नाही असे ठामपणे कुणी सांगू शकत नाही.

उपरोक्त सर्व अत्याचारहिंसाचारासाठी सामाजिक दृष्टिकोनाबरोबरच महिलांचे पुरुषावरील अवलंबित्व अधिक कारणीभूत आहे.आर्थिक घटकांशी निगडित कार्य पुढील प्रमाणे आहेत.

१) **दारिद्र्य :**

अधिकांश कुटुंबातील वाद विवाद वा कलहाचे कारण त्या कुटुंबातील दारिद्र्य आहे. कुटुंबातील वाढती गरिबी कौटुंबिक हिंसाचारात दिवसेंदिवस अधिक भर घालणारी आहे.गरिबीने संपूर्ण कुटुंब प्रभावित होत असले तरी सर्वाधिक फटका हा कमावत्या नसलेल्या पण कुटुंबाची सर्वस्व जबाबदारी उचलणाऱ्या महिलांनाच अधिक बसतो.

२) **बेरोजगारी :**

समाजातील वाढती बेरोजगारी व वाढते प्रमाण महिलांची कुचंबना करण्यास कारणीभूत ठरत आहे.आवश्यक शिक्षण व कौशल्य अवगत असताना सुद्धा पुरेशा प्रमाणात हाताला काम मिळत नाही.त्यात मर्यादित उत्पन्न कौटुंबिक व अन्य गरजा भागविण्यास पुरेसे असेलच असे नाही. त्याचा परिणाम कुटुंबावर विशेषता महिलावर होऊन कौटुंबिक अत्याचार व हिंसाचारात परिवर्तीत होत असते.

३) **आर्थिक विषमता :**

विकासाच्या प्रक्रियेत देश सर्वच क्षेत्रात अग्रेसर आहे. विकास प्रक्रियेचा लाभ मात्र सर्वव्यापक नाही.त्यामुळे गरीब अधिक गरीब आणि श्रीमंत अधिक श्रीमंत होत असल्याने आर्थिक विषमतेची दरी ही सतत वाढणारी आहे.त्यातच कुटुंबाच्या वाढत्या गरजा पूर्ण करणे अशक्य होऊन बसते त्यातून गुन्हेगारी सारखे प्रकार कुटुंबात वाढते.त्यास कुटुंबातील स्त्रिया अधिक प्रभावीत होत असते.

४) **भौतिक सुखाची लालसा :**

अधिकांश व्यक्ती वा कुटुंबांना भौतिक सुखाची लालसा अधिक असते.मर्यादित उत्पन्नात कुटुंबातील प्रत्येकाची इच्छापूर्ती होईलच असे नाही.अशा वेळी कौटुंबिक कलह वाढतो.त्यात महिला अधिक बळी ठरतात.

५) शिक्षण :

एखाद्या कुटुंबातील पुरुष स्त्रियेकडे कमी शिकलेला असल्यास त्याला कमीपणा वाटतो त्यांच्यात न्यूनगंड तयार होत असतो. याउलट पुरुष अधिक शिकलेला असल्यास पुरुषी अहंकार जागृत होतो. पुरुष कमी किंवा अधिक शिकलेला असल्यास त्याचा फटका मात्र हा स्त्रियांनाच बसतो.

६) उत्पन्न :

कुटुंबातील महिलेचे उत्पन्न हे पुरुषांपेक्षा अधिक असल्यास त्याचा त्यांना आनंद वाटण्याऐवजी कमीपणा वाटतो. स्वतःला तो असुरक्षित समजतो. याउलट कमी उत्पन्न असल्यास महिलेवर वरचढ पणा गाजविला जातो. कमी किंवा अधिक उत्पन्नाचा फटका हा नेहमी स्त्रियांनाच बसतो.

७) अर्थार्जनाची संधी नसणे :

पुरुषांप्रमाणेच स्त्रियांकडे आवश्यक पात्रता आणि व्यावसायिक कौशल्य असतानाही कुटुंबाकडून तिला घराबाहेर अर्थार्जनासाठी मुभा दिली जात नाही. याउलट काही स्त्रियां विशेषतः गृहिणी या कुटुंबावर आश्रित असल्याने आर्थिक स्वातंत्र्य अभावी स्त्रियांची गळचेपी होत असते.

८) लिंगाधारित श्रमविभागणी :

महिला व पुरुष यांच्यातील लिंगाधारित श्रमविभागणीने महिलांना दुय्यम दर्जा दिला जातो. पुरुषा द्वारे केलेल्या कामाच्या मूल्यमापनाप्रमाणेच महिलांनी केलेल्या कामाचे तितके मूल्यमापन होत नाही. स्त्रियांच्या घरातील तसेच घराबाहेरील स्थानावर विपरित परिणाम होत असतो. भांडवली उत्पादन पद्धतीमध्ये स्त्रीयांना उत्पादक आणि पुनरुत्पादक भूमिका एकत्रित पार पाडणे कठीण जात असल्याने स्त्रियांना कौटुंबिक क्षेत्रातमध्ये सीमित करण्यात आले आहे.

९) पुरुषी अहंकार :

एखाद्या कुटुंबातील महिलांच्या माहेरकडील आर्थिक परिस्थिती जेमतेम असल्यास तिला वारंवार हिणवले जाते. कमी लेखले जाते. अधिकांश कुटुंबात तर आर्थिक निकषाच्या आधारावर मान सन्मान तोलला जातो. सासर बरोबर माहेर सुद्धा यास अपवाद ठरत नाही.

■ उपाययोजना :

स्त्रियांना स्वयंनिर्भर व आर्थिक सक्षम करण्यासाठी पुढील उपाय योजना करणे आवश्यक आहे.

१) रोजगार संधी उपलब्ध करणे :

स्त्रियांना त्यांची आवश्यक पात्रता व कौशल्यानुसार रोजगाराची संधी उपलब्ध करून देणे तितकेच गरजेचे आहे. अधिकांश कुटुंबातील स्त्रिया या आर्थिक दृष्ट्या पुरुषावर अवलंबून असते. अशा महिलांना रोजगार संधी उपलब्ध करून दिल्यास त्या स्वयंनिर्भर होऊन त्यांचे परावलंबित्व कमी करण्यास मदत होईल. पर्यायाने त्यांची आर्थिक कुचंबणा थांबण्यास मदत होईल.

२) दारिद्र्य निर्मूलन :

कौटुंबिक वाद विवाद व कलहासाठी कारणीभूत ठरत असलेल्या गरिबीध्दारिद्र्य निर्मूलनासाठी प्रभावी अशा योजना कार्यान्वित करणे गरजेचे आहे. सदरहू योजनेचा लाभ हा खऱ्या अर्थाने गरीब असलेल्या कुटुंबांना कसा मिळेल यासाठी प्रयत्न करणे तितकेच आवश्यक आहे. दारिद्र्य निर्मूलन योजनेच्या लाभासाठी महिला लाभार्थींना प्राधान्य देण्यात यावे.

३) स्त्रियांना स्वालंबी करावे :

परावलंबी व दुर्बल असलेल्या स्त्रियांना स्वावलंबी करणे आवश्यक आहे. त्यासाठी कुटुंबाकडूनही त्यांना पाठबळधोत्साहन मिळणे तितकेच आवश्यक आहे.

४)स्त्रियांना आर्थिक सक्षमीकरण करणे :

महिलांवरील अन्याय अत्याचारासाठी महिलांचा आर्थिक कमकुवतपणा हे एक कारण आहे. वेगवेगळ्या माध्यमातून स्त्रियांचा आर्थिक स्तर उंचावणे अत्यंत आवश्यक आहे.आर्थिक दृष्ट्या त्या परावलंबी असल्यामुळे पुरुष प्रधान समाज व्यवस्थेत अनेकांगी भेद—भाव आणि अन्याय—अत्याचारास कळत—नकळत त्या बळी ठरतात.म्हणूनच स्त्रियांना स्वावलंबी आणि आर्थिक दृष्ट्या सक्षम करणे आवश्यक आहे.

५) बचत गटांना बळ देणे :

महिलांना आर्थिकदृष्ट्या स्वयंनिर्भर करण्यासाठी आणि नेतृत्व कौशल्य विकसित करण्यासाठी बचत गटाची संकल्पना अस्तित्वात आली आहे.बचत गटाच्या माध्यमातून स्त्रियांना आर्थिक दृष्ट्या संधी प्राप्त झाली आहे.अनेकांच्या कुटुंबासाठी बचत गट हे आधारवड ठरले आहे. म्हणून विविध स्तरावरून बचत गटांना बळ मिळणे आवश्यक आहे.

६)लघु व कुटीर उद्योगांना प्रोत्साहन :

स्त्रियांवरील अन्याय अत्याचाराची मालिका थांबविण्यासाठी व त्यांना आर्थिक स्वयंनिर्भर करण्यासाठी मोठ्या उद्योगासह लघु व कुटीर उद्योगांना प्रोत्साहन देणे आणि त्यात महिलांना प्राधान्य देणे आवश्यक आहे.असे झाल्यास महिला सक्षम होईलच पर्यायाने त्यांची आर्थिक पिळवणूक सुद्धा थांबेल.शिवाय त्या आर्थिक सक्षम सुद्धा होतील.

७) आर्थिक प्रतारणा थांबवावी:

महिला विशेषता गृहिणी ही कुटुंब प्रमुखधृतीवर आश्रित असते.कौटुंबिक वा अन्य खर्चासाठी आवश्यक पैसा हा कुटुंब प्रमुखाकडूनच तिला घ्यावा लागतो.कुटुंब प्रमुखाकडून हात खर्च व अन्य खर्चासाठी अनेकदा पैसे दिला जात नाही.गृहिणीची अशी प्रतारणा होणार नाही अशी दक्षता घेणे आवश्यक आहे.

■ स्त्रोत

१) सिंह ब्रिजेश(मुख्य संपादक),लोकराज्य,(मार्च २०१८),माहिती व जनसंपर्क संचालनालय,

महाराष्ट्र शासन,मुंबई.पृ.क्र.११

२)आफळे—वाडकर अलका,कुठे आहे स्त्री—पुरुष समानता?(१५फेब्रुवारी,२०११),उन्मेष प्रकाशन,पुणे.पृष्ठ क्र ५९,३३

३)नाहटा विजय(मुख्य संपादक),लोकराज्य,(सप्टेंबर,२०११) माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय,महाराष्ट्र शासन,मुंबई.पृ.क्र.०२,२०.

४)mr-vikaspedia-in

५)लोटे रा.ज./चव्हाण डॉ.ए.डी.भारतीय सामाजिक संरचना आणि सामाजिक समस्या, (नोव्हेंबर,२०१४),पिंपळापुरे अँड कंपनी पब्लिशर्स,नागपूर.पृ. क्र.१७१,१७२,१७३

६)दै.लोकसत्ता,१८,एप्रिल,२०१५.

कौटुंबिक हिंसाचार आणि समस्या- एक चिकित्सकअभ्यास**प्रा. शिवचरण धांडे**

स्व. नि.पा. वाघाये कॉलेज एकोडी ता. साकोली जि. भंडारा

प्रस्तावना :-

कुटुंबसंस्था ही व्यक्तिच्या सामाजिक शिक्षणाचे पहिले पाठ देणारे 'पाठशाळा' असे गौरविले जाते. कुटुंबसंस्थेच्या स्थैर्यावर संपूर्ण समाजाचे स्थैर्य निर्भर असते. प्रजोत्पादन व बालसंगोपन ही महत्त्वाची कार्ये कुटुंब संस्थेद्वारे पार पाडली जातात. तसेच व्यक्तीला शारीरिक व मानसिक संरक्षणही कुटुंबाद्वारेच मिळवून दिले जाते. व्यक्तीच्या विविध गरजांच्या पूर्ततेबरोबरच कुटुंबात परस्पर आपुलकी, प्रेम, जिवाळा, त्यागाची भावना, सहकार्याची भावना जोपासली जाते. त्यामुळेच व्यक्तीला सुखदायी जीवन जगता येते. स्त्री आणि पुरुष हे कुटुंबरूपी रथाचे दोन चाक म्हटले जातात. त्यामुळे त्यांच्यातील घनिष्ठ अनौपचारिक संबंधावरच कुटुंबाचा विकास अवलंबून असतो. परंतु आधुनिक काळांमध्ये कुटुंबांचा संरचना आणि कार्यामध्ये अमुलाग्र बदल घडून आल्याचे दिसते. पुरुषप्रधान व पितृसत्ताक कुटुंबांमध्ये स्त्री दुय्यम दर्जाची मानली जाते. त्यामुळे अलीकडे स्त्रियांवरील हिंसाचारात वाढ झाल्याचे दिसून येते. त्यातूनच आज समाजात कौटुंबिक हिंसाचार ही एक ज्वलंत समस्या बनली आहे.

भारतीय समाजव्यवस्थेत महिलांवरील कौटुंबिक अत्याचार हे प्राचीन काळापासून चालत असलेले दिसून येतात. कौटुंबिक हिंसाचारात महिलांवरील शारीरिक, मानसिक, लैंगिक, आर्थिक अत्याचारांचा समावेश होतो. त्यामध्ये स्त्रियांना मारहाण करणे, टोचून बोलणे, उपाशी ठेवणे, जाळून मारणे इत्यादीबाबींचा समावेश होतो. कौटुंबिक हिंसाचारांमध्ये पुरुषांप्रमाणेच स्त्रिया देखील सहभागी होत असल्याचे दिसून येते. प्रस्तुत शोधनिबंधात 'कौटुंबिक हिंसाचार व स्त्रिया' एक चिकित्सक अभ्यास करण्याचा प्रयत्न करण्यात आलेला आहे.

शोधनिबंधाची उद्दिष्टे :-

- १) कौटुंबिक हिंसाचार ही संकल्पना स्पष्ट करणे.
- २) कौटुंबिक हिंसाचाराची कारणे समजून घेणे.
- ३) कौटुंबिक हिंसाचाराच्या समस्येवर उपाययोजना सुचविणे.

शोधनिबंधाची गृहीत कृत्ये :-

- १) कौटुंबिक हिंसाचाराला पुरुषी मानसिकता जबाबदार ठरते
- २) कौटुंबिक हिंसाचारात स्त्रियाच बळी पडतात.
- ३) कौटुंबिक हिंसाचारात स्त्रियांचासुद्धा सहभाग असतो.
- ४) कौटुंबिक हिंसाचाराचे मूळ आर्थिक घटकांमध्ये आढळते.

संशोधन पद्धती:

प्रस्तुत शोधनिबंधासाठी संशोधनातील दुय्यम तथ्यसंकलन पद्धतीचा अवलंब केलेला असून, त्यासाठी संदर्भग्रंथ, क्रमिक पुस्तके, मासिके वर्तमानपत्रे, इंटरनेटवर उपलब्ध माहितीचा आधार घेण्यात आलेला आहे. व प्रस्तुत शोधनिबंधाचे लेखन करण्याचे प्रयत्न केलेला आहे.

'कौटुंबिक हिंसाचार'- एक संकल्पना :-

कौटुंबिक हिंसाचार ही समाजातील सार्वत्रिक स्वरूपाची एक ज्वलंत समस्या आहे. प्रत्येक मानवी कुटुंबांमध्ये कमी-जास्त प्रमाणात ती आढळत असते अलीकडील काळात त्यांचे प्रमाण वाढलेले दिसून येते. कुटुंबांमध्ये शारीरिक, भावनिक, लैंगिक व आर्थिक स्वरूपाच्या हिंसाचाराला स्त्रीया बळी पडत असलेल्या दिसतात स्त्रीयांना मारहाण करणे, चटके देणे, अपमान करणे, चारित्र्यावर संशय घेणे, हुंड्यासाठी छळ करणे. तिच्या मनाविरुद्ध वागावयास लावणे, अश्लील फोटो काढणे, बलत्कार करणे, स्त्रीला नोकरी करून देणे यासारख्या असंख्य प्रकाराला

स्त्रियांना तोंड द्यावे लागते. त्यांना सन्मानाने जीवन जगता येत नाही त्यामुळे निश्चितच कौटुंबिक विकासाला खीळ बसते. म्हणून 'कौटुंबिक हिंसाचार' ही संकल्पना समजून घेणे गरजेचे आहे.

कौटुंबिक हिंसाचाराची व्याख्या :-

१) गिल्स च्या मते:-

“एखाद्या व्यक्तीला प्रत्यक्षात इजा किंवा जखमी न करता इजा किंवा जखमी करण्याच्या उद्देशाने केलेला हल्ला म्हणजे हिंसा होय”.

२) लेवि स्ट्रॉसच्या मते:-

“अत्याचार म्हणजे अशी क्रिया की, ज्यात स्त्रीला जखमी करण्याची उच्चप्रतीची क्षमता होय”

३) “पिडित महिलेच्या अंगाची स्वास्थ्याची सुरक्षित जीवनाची हानी करित असेल किंवा पिडीत व्यक्तीच्या शारीराचा लैंगिक, मौखिक, भावनात्मक आणि आर्थिक कारणांसाठी दुरुपयोग करण्याची आहे.”

४) “संपत्ती, मौल्यवान वस्तू किंवा हुंडा यांच्या मागणीच्या पूर्ततेसाठी पिडीत व्यक्तीला हानी पोहोचवली जाते”.

अशाप्रकारे स्त्रियांवर होणारा घरगुती हिंसाचार, शारीरिक, मानसिक, लैंगिक आणि आर्थिक स्वरूपाचा असू शकतो अशी कौटुंबिक हिंसाचाराची व्याख्या कायद्याने केली आहे. यापूर्वी हिंसाचार म्हणजे केवळ शारीरिक हिंसाचार आणि तोही हुंड्यासाठी होतो असा समज होता.

संकल्पनात्मक स्पष्टीकरण:-

या संशोधनात वापरण्यात आलेल्या कौटुंबिक हिंसाचाराशी संबंधित पुढील काही संकल्पनांचा अर्थ समजून घेणे आवश्यक आहे.

शारीरिक छळ:-

एखाद्या स्त्रीकडून खूप अंगमेहनत करून घेणे, दिवसभर उपाशी ठेवणे, गर्भावस्थेत तिला बैलासारखे राबविणे, चटके देणे, थोबाडीत मारणे, लाथा मारणे, मारहाण, केस ओढणे इ.

शाब्दीक, भावनिक व मानसिक छळ:-

अपमान, कुचेष्टा, किंवा घालून पाडून बोलणे, मानखंडना, हुंडान आणल्याबद्दल, तसेच मुलगा होत नसल्याबद्दल त्रास देणे, तिला किंवा तिच्या ताब्यात असलेल्या मुलाला शाळेत किंवा कामावर जाण्यात मज्जाव करणे.

लैंगिक छळ:-

सक्तीने समागम, लैंगिक इच्छा न भागविणे, अश्लील चित्रे किंवा चित्रण पाहण्याची सक्ती करणे.

आर्थिक छळ:-

संपत्तीत मिळणारा हिस्सा, येणाऱ्या उत्पन्नात मिळणारा वाटा व संपत्तीचा उपभोग घेवू न देणे.

कौटुंबिक हिंसाचाराची कारणे:- (Cause of Domestic Violence)

भारतीय समाजात संयुक्त कुटुंब पद्धतीची जागा विभक्त कुटुंब पद्धतीने घेतली आहे. भारतीय समाजव्यवस्थेत आधुनिकी करण्याच्या प्रक्रियेने विविध प्रकारचे बदल घडवून आणले आहेत. तरीपण घरगुती हिंसाचाराच्या प्रकारांमध्ये वा घटनांमध्ये काहीच फरक झालेला नाही. उलट घरगुती हिंसाचाराचे नवनवीन रूपे समोर येऊ लागली आहे. त्यासाठी खालील कारणांचा अभ्यास करावा लागेल.

१) पितृसत्ताक संस्कृतीचा वारसा:- घरगुती हिंसाचाराचे मुख्य कारण पितृसत्ताक विचारपद्धतीत पुरुष आपले वर्चस्व टिकवून ठेवण्याचा प्रयत्न करित असतो. म्हणून घरगुती हिंसाचार घडून येत असतो.

२) स्त्रियांचे आर्थिक परावलंबित्व:- भारतामध्ये आर्थिकदृष्ट्या आत्मनिर्भर विवाहित स्त्रियांची फार कमी संख्या आहे. आर्थिक परावलंबित्वामुळे अपमानाचा प्रतिकार करण्यासाठी लागणारे मनोधैर्य स्त्रियांमध्ये निर्माण होत नाही. त्याचा फायदा पुरुष वर्ग घेत असतो.

३) स्त्री शिक्षणाचे अल्प प्रमाण :- भारतात पुरुषांच्या तुलनेत स्त्रियांचे साक्षरता दर अद्यापही कमी आहे. निरक्षर आणि अल्पशिक्षित स्त्रियांना आपल्या अधिकारांबाबत काही जाणीवच नसते. नवऱ्याच्या छळाला यात गैर काही नाही असे समजतात. २०११ च्या जनगणना अहवालानुसार भारतात केवळ ६५.४८ स्त्रिया साक्षर आहेत. स्त्री-पुरुष

साक्षरता टक्केवारीत अद्यापही १६.६८ इतका फरक आढळून येतो यावरून निरक्षरता हेच घरगुती हिंसाचाराचे एक प्रमुख कारण आहे.

४) **सदोष सामाजीकरण:-** सुरुवातीपासून घरातील पुरुषाच्या इच्छेनुसार मुलींना वागण्यास शिकवले जाते. त्यांना स्वतःचे आणि वेगळे व स्वतंत्र असे विचार व्यक्त करण्याची फारशी संधी दिली जात नाही. अधिकारापेक्षा कर्तव्यपूर्ती हेच स्त्रीजीवनाचे कर्म आहे. हे सतत सांगितले जाते. एकंदरीत स्त्रियांमध्ये अधिकाराविषयी जागृती निर्माण न होण्याचे कारण म्हणजे सदोष सामाजीकरण आहे.

५) **अयोग्य प्रथा व परंपरा:-** भारतातील अयोग्य प्रथा - परंपरांमुळे स्त्रियांवर पुरुष वर्गाचे वर्चस्व निर्माण झाले आहे. उदा. हुंडापद्धती, विवाहित स्त्रीने डोक्यावर पदर म्हणजे घुघट पद्धती, बालविवाह पद्धती, विधवांच्या पुनर्विवाहावर बंदी असण्याची पद्धती इ. या सर्व प्रथा परंपरांचा जनमानसानासावर मोठा पगडा आहे. म्हणून अयोग्य प्रथा व परंपरा हे घरगुती हिंसाचाराचे एक प्रमुख कारण आहे.

६) **मद्यसेवनाच्या प्रमाणात वाढ:-** आज समाजामध्ये मद्यपान करण्याचा प्रभाव मोठ्या प्रमाणात वाढलेला आहे. गरिबी, दारिद्र्य, कामाचा ताण, आजारपण यासारखे कोणतेही कारण मद्यपान करण्यासाठी समोर केला जातो. घरगुती हिंसाचाराच्या अनेक घटना नशेच्या अवस्थेत घडत असल्याचे दिसून येतात.

कौटुंबिक हिंसाचार कमी करण्यासाठी उपाय:-

(Factors that may decrease Domestic Violence)

१) **पिडित स्त्रीने घरगुती हिंसेला विरोध करावा:-** पिडीत स्त्री चुपचाप त्रास सहन करते. त्यामुळे घरगुती हिंसा करणाऱ्याला आपण बहादुरी करीत आहोत असे वाटते. त्यामुळे दिवसेंदिवस त्यांच्याकडून अत्याचार वाढतच राहतो. त्यासाठी स्त्रीने घरगुती हिंसेला विरोध केलाच पाहिजे. घरगुती हिंसाचाराला प्रतिबंध करावयाचा सर्वोत्तम मार्ग म्हणजे पिडित स्त्रीने त्याला विरोध करणे होय.

२) **पोलीस स्टेशन मध्ये तक्रार करावी :-** कौटुंबिक हिंसाचाराला प्रतिबंध घालण्यासाठी शासनाने २००५ मध्ये कायदा केला आणि २००६ पासून त्याची अंमलबजावणी सुरू झाली आहे. या कायद्यानुसार वृद्ध आई-वडील, भाऊ, बहीण आणि नोकर यापैकी कोणत्याही पिडित व्यक्तीला पोलीस स्टेशनमध्ये तक्रार करण्याचा अधिकार मिळाला आहे. तक्रारकर्त्याला पोलीस संरक्षण देखील मिळू शकते.

३) **नातेवाईक व शेजाऱ्यांनी सहकार्य करावे:-** एका विशिष्ट कुटुंबात कौटुंबिक हिंसा होत असली तरी तेथे हिंसाचार कोण करतो पिडीत व्यक्ती कोण आहे याची पूर्ण कल्पना शेजाऱ्यांना आणि त्या कुटुंबाबाहेर असणाऱ्या नातेवाईकांना असते. त्यांनी त्या कुटुंबात घडणाऱ्या हिंसेच्या विरोधात पिडीत स्त्रीला सहकार्य करावे त्यामुळे घरगुती हिंसाचारापासून ती पिडीत स्त्री सुरक्षित राहू शकते.

४) **वैधानिक उपाययोजना:-** भारत सरकारने २००५ मध्ये महिलांना कौटुंबिक हिंसाचारापासून संरक्षण देणारा अधिनियम (दि प्रोटेक्शन ऑफ वुमन फ्रॉम डोमेस्टिक व्हायलेन्स २००५) पारित केला आहे. त्यांनी २००६ पासून अंमलबजावणीही देशात सुरू आहे. या कायद्यानुसार कुठलीही स्त्री किंवा त्यांच्या वतीने अन्य कोणालाही कौटुंबिक हिंसेच्या विरोधात तक्रार दाखल करता येते. या कायद्याद्वारे स्त्रीला हिंसेद्वारा घरामधून बेदखल करता येत नाही. फिर्यादी स्त्री शारीरिक व मानसिक इजेपायी दोषी व्यक्तीविरुद्ध नुकसान भरपाई मागू शकते.

या अधिनियमामुळे घरातला हिंसाचाराच्या केसेस नोंदविल्या जाऊ लागल्या आहेत.

५) **स्त्री साक्षरता आणि स्त्री शिक्षणात वाढ:-**

महिलांमध्ये त्यांच्या अधिकाराबाबतची जाणीव-जागृती ही केवळ शिक्षणातून निर्माण होऊ शकते. म्हणून सर्व स्तरावरील स्त्री शिक्षणात वाढ हा कौटुंबिक हिंसा कमी करण्याचा उपाय ठरतो.

६) **आर्थिक दृष्ट्या आत्मनिर्भरता :-** घरगुती हिंसेला विरोध घालण्यासाठी स्त्रिया आर्थिक दृष्ट्या आत्मनिर्भर होणे आवश्यक आहे. प्रत्येक स्त्रीला नोकरी मिळणे अशक्य आहे. हे लक्षात घेऊनच प्रत्येक स्त्रीने आर्थिकदृष्ट्या आत्मनिर्भर होण्यासाठीच मार्ग शोधून काढले पाहिजे.

७) संतुलित व्यक्तिमत्त्व विकास :- सामाजीकरण्याच्या प्रक्रियेतून मुलींच्या संतुलित व्यक्तिमत्त्व विकास घडवून आणणे हा देखील एक उपाय आहे. आत्मसन्मान किंवा आत्मप्रतिष्ठा याबाबत जागृत असणारी स्त्री आपल्या अधिकारांचे जतन वा रक्षण करण्याबाबत दक्ष असते तसेच ती आपल्या कर्तव्याची पूर्ती करण्याबाबतही दक्ष असते.

८) महिला संघटना:- संघटीत शक्तीच्या दबाव निर्माण होतो. या दबावामुळे घरगुती हिंसेचे कृत्य करणाऱ्यांच्या मनावर दडपण येऊ शकते. तो अपराधी कृत्य करण्यापासून परावृत्त होऊ शकतो. म्हणून महिलांनी संघटीत होणे आवश्यक आहे.

कायदे व कल्याण कार्यक्रमाच्या माध्यमातून आर्थिक सामाजिक शैक्षणिक व राजकीय सर्व क्षेत्रांमध्ये महिलांना पुरुषांच्या बरोबरीचे हक्क व दर्जा प्रदान करून देणे, विकासासाठी संधी उपलब्ध करून देणे आणि स्त्री-पुरुष असमानता नष्ट करणे आवश्यक ठरते.

संदर्भसूची:-

- १) खडसे भा. कि. भारतीय समस्या, मंगेश –प्रकाशन- नागपूर
- २) लोटे रा.ज. भारतीय समाज आव्हाने आणि समस्या.पिपळापुरे प्रकाशन नागपूर. २००८
- ३) माने भाविक चंद्रकांत. भारतातील समकालीन सामाजिक समस्या विद्याप्रकाशन, नागपूर.
- ४) दै.लोकमत पुणे.ता.२४.३.१९९७
- ५) Shrama R.N.Social Disorganization and Social Problems: Rajhans Prakashan meerut 1997
- ६) डॉ. आगलावे प्रदिप; भारतीय समाज संरचना आणि समस्या:
श्री.साईनाथ प्रकाशन नागपूर, २००३
- ७) लोटे रा. ज. भारतीय समाज आणि सामाजिक समस्या,पिपळापुरे अँडकंपनी पब्लिशर्स नागपूर.

महात्मा गांधी और स्त्री शक्ति का नवजागरण

प्रा. डॉ. शहनाज शेख

यशवंत महाविद्यालय वायगांव, जि. वर्धा

प्रास्ताविक :

स्त्री जागरण के इतिहास में गांधी-युग, स्वर्ण-युग माना जाता है। गांधीजीने मुर्छित नारी समाज को जागृत करने की दिशा में विशिष्ट भूमिका अदा की। २० फरवरी १९१८ को बंबई के भगिनी समाज के वार्षिक सम्मेलन में अपने अध्यक्षीय भाषण में गांधीजी ने नारी पुनरुत्थान पर प्रकाश डालते हुए कहा कि, भारतीय समाज में ८५ प्रतिशत भाग ऐसे आंदोलनों से अनभिज्ञ रहता है और अपेक्षित परिणाम प्राप्त नहीं हो पाते जहाँ उन्होंने नारी को जगाया एवं सब प्रकार के गलत आरोपित बंधनों से उसे बाहर निकाला, उसे बंदिनी से आत्मनिर्भर बनाया वही उन्होंने नारी को मर्यादित स्थान दिलाने की चेष्टा भी की। उन्होंने कहा कि, हमारे पास नई शक्ति एवं नए जीवन का भारत तब तक नहीं होगा जब तक कि हम अपनी माताओं, बहनों तथा पुत्रियों को जो सम्मान देते हैं, वही सम्मान संपूर्ण स्त्री जाति को देना सीख नहीं लेते।

गांधीजी के पूर्व भी स्त्री उत्थान के लिए छिटपुट प्रयास किए जा चुके थे, परंतु गिने-चुने सुधारक के विचारों में यह भाव आया कि, परिवार से बाहर सामाजिक समारोहों में भाग लेने का स्त्री को अधिकार है। गांधीजीने मानों उनकी अंतरात्मा को छू लिया हो। स्त्री भारतीय समाज की सांस्कृतिक मेरूदंड है और सहनशीलता, सहिष्णुता, पवित्रता सामंजस्यता, सत्यनिष्ठा तथा आत्मिक शक्तियों जैसे गुणों से सुसज्जित समानता की हकदार है ऐसा उनका विश्वास था।

गांधीजीने सामाजिक जीवन की नई व्यवस्था की और नई व्याख्या कर जीवन के प्रत्येक क्षेत्र में युगांतर उपस्थित किया। इस दिशा में उनका सबसे अधिक योगदान नारी जीवन के क्षेत्र में रहा है। समाज में नारी दमन की बुनियाद एवं प्रकृति की जितनी सहज समझदारी गांधीजी में थी, अन्यत्र कही दिखायी नहीं देती।

गांधीजी की यह मान्यता थी कि, जिस तरह से वैदिक समय में स्त्रियों को प्रत्येक कार्य में पुरुषों के समान अधिकार प्राप्त थे उसी प्रकार आज भी उनको अधिकार मिलने चाहिये। उन्होंने मनुस्मृति के इस नियम को कि, स्त्रियों को पुरुष के अधिन मानकर सिमित स्वतंत्रता दी जाए, मान्य नहीं किया। गांधीजीने स्त्रियों की पुनः प्राचीन सम्माननीय स्थिती दिलाने की पुरजोर कोशिश की और अपने आंदोलनों के माध्यम से जनमत जागृत किया।

गांधी युग में भारतीय समाज दोराहे पर खड़ा था, जहाँ दिशाहीनता थी और समाज में जागृकता की कमी थी। अस्तु, गांधीजीने नए समाज की रचना कर उसे एक नई दिशा देने का प्रयास किया। एकदिन 'नारी जिसे हम अबला कहते हैं, जब वह 'सबला' बनेगी, तो वे सभी जो असहाय हैं, शक्तिशाली बनेंगी' यह कथन गांधीजी की दूरदृष्टिता को स्पष्ट करता है। वास्तव में गांधीजी की यह विचारधारा इस तथ्य की और संकेत करती है कि, महिला स्वतंत्रता और महिला शक्ति को पहचानने की चेष्टा उनसे पूर्व नहीं की गयी थी। इसलिए वह शोषणरहित समाज की स्थापना, को अनिवार्य मानते थे। उन्होंने अपने पत्र 'यंग इंडिया' में प्रकाशित एक लेख में स्पष्ट किया कि 'स्त्री अबला नहीं है।' स्त्री को अबला कहना उसकी शक्ति को अपमानित करना है, और यह स्त्री के प्रति घोर अन्याय है। गांधीजी के अनुसार जो महिला अपने गौरव के प्रति जागरूक होती है, वह अपने आत्मबल के द्वारा अपने स्त्रीत्व को उजागर करती है, लेकिन जो

महिला यह मान ले कि वह अबला है, मन से दुर्बल हो जाती है। तथा वह अपने कर्तव्य का निर्वाह ठीक ढंग से नहीं कर पाती है।¹

हमारे समाज में ऐसी अनेक जानी-मानी महिलाएँ हुई, जिन्होंने समाज में अपना स्थान बनाया। महिलाओं ने इस बात की पुष्टि की है कि वाकई महिलाओं की भलाई के प्रति गांधीजी का पूरा सरोकार था और उनके शब्दों तथा कार्यों का महिलाओं पर जबर्दस्त असर होता था। कमलादेवी चटोपाध्याय ने लिखा है — “बुद्ध के बाद शायद किसी भी एक व्यक्ती ने अपने उपदेशों से करोड़ों लोगों की नियति को उस तरह से नहीं बदला होगा, जिस तरह गांधीजी ने बदला।” वूमेन युनियन ऑफ सेल्स एम्पालाइड वूमेन एसोसिएशन (सेवा) के संस्थापक अध्यक्ष इला और भट्ट का कहना है,

“अगर गांधीजीने यह पहल नहीं की होती तो मैं आज वहाँ नहीं। इस समय गांधीजी का अधूरा एजेंडा मानवता के समक्ष सबसे बड़ी चुनौती है। वे चाहते थे कि, पुरुषों को इस बात का अहसास हो कि, महिला सशक्तीकरण कोई खतरा नहीं है। बल्कि परिवारों और समाज में सुधार का एक तरीका है। उनका नारिवाद महिलाओं की गरिमा और अधिकारों के लिए लगातार वार्ता जारी रखने के उद्देश्य से था।

महात्मा गांधी जिस प्रकार हरिजन उत्थान हेतु प्रतिबद्ध थे, उसी प्रकार महिला सुधार की दिशा में सतत प्रयत्नशील रहे। उनका मानना था कि करुणा, त्याग, तथा प्रेम की अधिष्ठात्री नारी समाज में अस्तित्वहीन है तो केवल इसलिए कि समस्त रूढ़ियों और सामाजिक नियम केवल पुरुषों द्वारा ही बनाये गये हैं और वे सभी स्त्रियों के विरुद्ध हैं। गांधीजी के नेतृत्व में महिलाओं की प्रगाढ़ आस्था थी, अतः एव भारतीय संविधान निर्माताओं ने भी भेदभाव रहित लोकतंत्र की रचना की, जिसमें समानता के ध्येय को सर्वोपरि रखा गया और महिलाओं के आगे बढ़ाने और उन्हें मौका देने के लिए विशेष प्रावधान किए गये।

गांधीजी अपने से पूर्व प्राचीन के समाज सुधारकों से अलग थे। उनका मानना था कि, केवल महिलाओं को समाज के सशक्तीकरण के लिए समर्पित संगठनों का नेतृत्व करना चाहिए। गांधीजी से पहले किसी भी सामाजिक सुधारक ने सामाजिक, आर्थिक और राजनीतिक दृष्टि से महिलाओं की नियति बन चुके सामाजिक अन्याय और असमानता के बुनियादी मुद्दों पर गहराई से विचार नहीं किया था। गांधीजी के लिए औरतें बेजुबान और गुमनाम महिला शक्ति मात्र नहीं थी। जिनमें शक्ति का संचार किया जाना जरूरी था, बल्कि उनके लिए महिलाएँ मानवीय मूल्यों जैसे करुणा और बलिदान की प्रतीक थी।

गांधीजीने महिलाओं में भी उस शक्ति का आभास पाया, जो पुरुष जाति में निहित होने के कारण उसे उच्चता प्रदान किए हुए था। इसलिये उनके विषय में महिला पुरुष के समान सबल और सक्षम है। ‘स्त्री को अबला कहना, उसकी मानहानि करना है। यह पुरुष का स्त्री के प्रति अन्याय है। चारित्रिक गुणों के आधार पर गांधीजी स्त्री को पुरुष से श्रेष्ठ मानते थे। उसे श्रेष्ठ मानने का उनका दर्शन विज्ञान के दर्शन से भिन्न निर्माण का दर्शन है।²

अर्वाचीन भारतीय इतिहास की एक बड़ी विशेषता नारियों की अभूतपूर्व जागृति है। ब्रिटिश पूर्वभारत में रजिया सुलतान, चांद बीबी, नूरजहाँ, अहिल्याबाई होळकर, आदि कुछ इनी—विशेष महिलाओं को छोड़कर स्त्रियाँ सामान्यतः घरकी चार दीवारी में ही बंद रहती थी। आज भारतीय नारियों में जिस अभूतपूर्व जागरण के दर्शन हो रहे हैं, सहस्रों की संख्या में राजनीति में भाग लेती और उच्च से उच्च शिक्षा प्राप्त करती और जीवन के प्रत्येक क्षेत्र में अपने पुरुष भाईयों के साथ कंधे से कंधा मिलाकर आगे बढ़ती दिखाई दे रही हैं। उसका बहुत कुछ श्रेय महात्मा गांधी को प्राप्त है।

नारी को अबला कहना उसकी निंदा करना यह पुरुष का स्त्री के प्रति अन्याय है। ऐसा गांधीजी का मानना था। स्त्री आत्मत्याग की मूर्ति है, लेकिन दुर्भाग्य से आज वह यह नहीं समझ पा रही है कि, वह पुरुष से कितनी श्रेष्ठ है। जैसा कि टॉलस्टॉय ने कहा है, यदि वे अहिंसा की शक्ति पहचान ले तो, वे अपने को अबला कहे जाने के लिए हरगिज राजी नहीं होंगी। स्त्री—पुरुष की सहचरी है, उसकी मानसिक क्षमताएं पुरुष के बराबर हैं। पुरुष के छोटे से छोटे कार्यालयों में भाग लेने का उसे अधिकार है और जितनी स्वाधीनता और आजादी का हकदार पुरुष है, उतनी ही हकदार स्त्री भी है। स्त्री के पढ़—लिख जाने पर ही वह इसकी हकदार बनेंगी।³

गांधीजी का कहना था कि, स्त्री अहिंसा का अवतार है, अहिंसा का अर्थ है, असीम प्रेम जिसका अर्थ है, पीड़ा भोगने का असीम सामर्थ्य। यह सामर्थ्य स्त्री जो पुरुष की माँ है, उससे अधिक और किसमें है? अपने गर्भ में नौ मास तक शिशु का पोषण करके और उस क्लेश को प्रसन्नतापूर्वक झेलकर वह इस सामर्थ्य का प्रचुर प्रमाण देती है। प्रसव पीड़ा से बड़ी पीड़ा कोई और है? लेकिन सृजन के सुख में वह उसे भी भुला देती है।

स्त्रियों ने स्वयं को पुरुषों के अधीन या उनसे हीन समझने का कोई कारण नहीं है। अलग—अलग भाषाओं में स्त्री को पुरुष का अर्धांग कहा गया है, और इसी तर्क से एक पुरुष—स्त्री का अर्धांग हुआ। ये अलग सत्ताएँ नहीं हैं, अपितु एक के दो भाग हैं। अंग्रेजी भाषा तो इससे भी आगे बढ़ते हुये स्त्री को पुरुष का बेहतर अर्धांग (बेटर हाफ) कहकर पुकारती है। पुरुष को चाहिये स्त्री को उचित स्थान देना सीखे जिस देश अथवा समुदाय में स्त्री का आदर नहीं होता, उसे सुसंस्कृत समाज नहीं कहा जा सकता।⁴ ऐसा वे स्पष्ट रूप से कहते थे।

निष्कर्ष :

महिला विकास एक महत्वपूर्ण घटक है। किसी भी देश के आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, बौद्धिक एवं नैतिक विकास में महिलाओं की भूमिका बहुत महत्वपूर्ण होती है। गांधीजी इस सत्य से पूरी तरह अवगत थे, और इसलिए उनका मानना था कि, विकास की धारा से यदि स्त्रियों को नहीं जोड़ा गया तो विकास की परिकल्पना कभी साकार नहीं हो सकती। यंग इंडिया में उन्होंने स्त्रियों के अधिकारों पर मैं किसी तरह का समझौता नहीं कर सकता। मेरी राय में ऐसा कोई कानूनी प्रतिबंध नहीं लगाना चाहिए जो पुरुषों पर न लगाया गया हो। पुत्रों और कन्याओं में किसी तरह का भेद नहीं होनी चाहिए। उनके साथ पूरी समानता होनी चाहिए।⁵ इस समानता को गांधीजी ने केवल सैद्धांतिक रूप से प्रस्तुत नहीं किया, बल्कि व्यवहार में भी चरितार्थ किया। गांधीजी का आश्रम इसका जीता जागता उदाहरण है। महिलाओं की राजनीतिक क्षमता की प्राप्ति में जिन दो प्रमुख शक्तियों ने उत्प्रेरकों का काम किया, वह था राष्ट्रीय आंदोलन और महात्मा गांधी का सफल नेतृत्व।

संदर्भ ग्रंथ सुचि :

- १) प्रो. मधुसूदन त्रिपाठी, डॉ. आदर्श कुमार त्रिपाठी, महात्मा गांधी का शिक्षा दर्शन, ओमेगा पब्लिकेशन्स, दिल्ली, प्र. सं. २०१३ पृ. ११०—१११.
- २) नृपेन्द्र प्रसाद मोदी, गांधी—दृष्टि, मानक पब्लिकेशन्स, दिल्ली, प्रथम सं. २००७, पृ. १३०—१३२.
- ३) आर. के. प्रभु, यु.आर.राव, महात्मा गांधी के विचार, नॅशनल बुक ट्रस्ट, इंडिया प्रथम संस्करण १९९४, पृ. २८०—२८४
- ४) मनोजकुमार सिंह, आशुतोष कुमार, म. गांधी एक अवलोकन, के.के. पब्लिकेशन्स, नई दिल्ली, प्र. सं. २००७, पृ. २२६—२२९

कविता : वेदनेची व विद्रोहाची**डॉ. राजेश देशपांडे**

मराठी विभागप्रमुख श्रीकृष्णदास जाजू ग्रामीण सेवा महाविद्यालय, पिंपरी—वर्ध

सुरेश भट हे स्वातंत्र्योत्तर मराठी कवितेला एक नवी दिशा देणारे युगप्रवर्तक कवी आहेत. मराठीत 'गझल्युग आणणारा कवी' अशी उपाधी प्राप्त केलेल्या सुरेश भट यांनी परंपरावादी काव्यप्रवाहात आपल्या काव्यलेखनाने महत्त्वपूर्ण भर घालून अजोड वाङ्मयीन कार्य केलेले आहे.

सुरेश भटांचे त्यांच्या हयातीत पाच व निधनानंतर एक असे एकूण सहा काव्यसंग्रह प्रसिद्ध झाले. त्यातील पहिला 'रूपगंधा' १५ मार्च १९६१ रोजी प्रसिध्द झाला. त्यानंतर 'रंग माझा वेगळा' हा दुसरा काव्यसंग्रह मार्च १९७४ मध्ये प्रकाशित झाला. भटांचा 'एल्गार' हा तिसरा काव्यसंग्रह डिसेंबर १९८३ ला तर 'झंझावात' हा काव्यसंग्रह १९९४ मध्ये प्रकाशित झाला. पाचवा काव्यसंग्रह 'सप्तरंग' या नावाने २४ जुलै २००२ रोजी प्रकाशित झाला; आणि शेवटचा काव्यसंग्रह 'रसवंतीचा मुजरा' त्यांच्या निधनानंतर २६ जानेवारी २००७ रोजी प्रकाशित झाला.

भटांच्या समग्र काव्याचा आस्वाद घेताना त्यांच्या काव्याच्या मुळाशी असणारी वेदना रसिकाला अस्वस्थ केल्याशिवाय राहत नाही. भटांच्या काव्यातून प्रकटणारी वेदना वैयक्तिक व सामाजिक अश्या दुहेरी स्वरूपात प्रकटते.

वैयक्तिक वेदनेचे प्रकटीकरण :

सुरेश भटांच्या कवितेची खरी ताकद त्यांनी आयुष्याच्या वाटचालीत पदोपदी भोगलेले दुःख हीच आहे. अगदी बालपणापासून दुःखाने त्यांची आयुष्याच्या अखेरपर्यंत साथ संगत केलेली आहे. म्हणूनच दुःख हेच त्यांच्या काव्यातून सतत झिरपताना दिसते. या एकाकी आयुष्यात मनासारखे काहीच न घडल्याची खंत कवीला आहे. प्रत्येक वेळी हमखासपणे सोबतीला येणारे दुःखच कवीच्या जगण्याचा आधार बनते. दुःखाशी संवाद साधताना ते म्हणतात —

'तुमची माझी जुनीच ओळख
'तुमचे माझे जुनेच नाते
कुणी न मजला म्हटले अपुले ...
तुम्हीच होता एक चाहते!'

(रूपगंधा, दु. आ., पृ. ३१)

दुःखाशीच कवी नाते जोडतो कारण या जगाच्या पसाऱ्यात 'कवीही अनाथ व दुःखही अनाथ' आहे असे कवीला वाटते —

'दुःख माझे
माझियापाशी असू दे!
ते बिचारे एकटे जाईल कोठे?
मी असोनी
का अनाथासारखे त्याने फिरावे?'

(रूपगंधा, दु. आ., पृ. २७)

शेवटी दुःखाशीच मैत्री झाल्यावर 'दुःखातही' कवीच्या चेहऱ्यावर हास्य फुलते —
'भोगले जे दुःख त्याला सुख म्हणावे लागले!

एवढे मी भोगले की मग हसावे लागले!’

(रंग माझा वेगळा, स.आ., पृ. ६७)

ज्यांच्यावर पूर्ण विश्वास होता, अशा अगदी जवळच्या मित्रांनी केलेल्या अपेक्षाभंगामुळे आलेली निराशा सुरेश भटांच्या कवितेतून मोठ्या प्रमाणात प्रकटलेली दिसते. परिस्थिती प्रतिकूल असताना तथाकथित मित्रांनी सोबत सोडल्याचे दुःख भटांच्या कवितेतून अतिशय अस्वस्थपणे झिरपताना दिसते. आपल्या मित्रांनी आपल्याला केवळ वापरून घेतलं, ही जाणीवच भटांना प्रचंड मानसिक वेदना देताना दिसते.

‘हा ठोकलून गेला, तो वापरून गेला,
जो भेटला मला तो वांधा करून गेला’

(एल्गार, च. आ., पृ. २७)

केवळ स्वार्थापुरते भटांच्या जवळ असणारे त्यांचे तथाकथित मित्र हळूहळू त्यांच्यापासून अलिप्त होत गेले. अशा मित्रांबद्दल अतिशय परखडपणे आपला अभिप्राय व्यक्त करताना भट म्हणतात, “बरोबरीचे लोक नोकरी वगैरे लागून आपल्या बायकांसह मच्छरदाण्यात निजू लागले. मला टाळू लागले. टाळण्यासाठी हजार बहाणे असतात. त्यांच्या दृष्टीने मी एक मच्छर होतो — उपद्रवी! अपरंपार निराशा व कटुता माझ्या वाट्याला आली. ज्या समाजात मी जन्मलो तो समाज, ती समाजरचना कशी आहे, याचा मला अनुभव येऊ लागला. तथाकथित सोबती (मित्र कशाला म्हणू?) कसे आहेत? हे मला समजू लागले. पण पूर्ण समजले नाहीत.”^९

‘एकेक सोबती मी निरखून पाहिला!

एकेक चेहरा मी उलटून पाहिला!’

(झंझावात, पृ. ५)

सुरेश भटांना स्थायी नोकरी नसल्यामुळे ते कुठेच स्थिरावू शकले नाहीत व त्यांचे इतर मित्र मात्र स्थिरस्थावर होऊन आपल्या संसारात रममाण झाले. सांसारिक व्यापात गुंतलेल्या मित्रांचे आपल्याला जाणूनबुजून टाळणे भटांना जिव्हारी लागल्यामुळे अशा मित्रांबद्दलची प्रचंड चीड व कटुता त्यांच्या शब्दाशब्दांतून प्रकट झाल्याचे दिसते.

‘मला जो चावला त्याचा असा मोठेपणा होता —

बिलोरी बायको होती! गुलाबी नोकरी होती!’

(झंझावात, पृ. १८)

आपल्या सभोवतालचे चेहरे हे खरे नसून मुखवट्यांच्या जगात आपण वावरत असल्याची जाणीव भटांना झाली.

‘फक्त होते भोवताली मुखवट्यांचे मुखवटे

हाय, मी त्या मुखवट्यांचे मन तपासत राहिलो!’

(रंग माझा वेगळा, स. आ., पृ. ७३)

ही वास्तविकता समोर आल्यावर कवीला प्रचंड मानसिक एकाकीपणा आलेला दिसतो. येथे प्रत्येकजण केवळ स्वार्थासाठी जवळीक साधतो व स्वार्थ साधल्यावर दूर जातो हे व्यावहारिक सत्य समोर आले. ज्यांना आपले म्हटले त्यांनीच मानसिक यातना दिल्या—

‘रोज छळतात ही जवळची माणसे!

जन्म गिळतात ही जवळची माणसे!’

(सप्तरंग, पृ. २३)

‘जोडती नाती कशी बिलगून ते!

तोडती संबंधही ठरवून ते!’

(झंझावात, पृ. ४४)

असे म्हणून भटांनी एकतर्फी नाती जोपासली,

‘सोसली मी एकतर्फी नाती....

ती न होती माणसे, जी वाटली माझी!’

(झंझावात, पृ. ७२)

सुरेश भटांनी मराठी कवितेचे दालन आपल्या प्रतिभा सामर्थ्याने शोभिवंत केले असले, तरी काव्यसमीक्षकांनी त्यांच्या या कामगिरीकडे सदैव दुर्लक्षच केले. याची खंत त्यांना सतत बोचत राहिली. त्यामुळे “कविवर्य सुरेश भटांना त्यांच्या काव्यकर्तृत्वाच्या तुलनेत यथोचित मानसन्मान मात्र मिळाले नाहीत. जनसामान्यांच्या जिह्वाळ्याचा विषय झालेली, त्यांच्या आल्हाद, विषाद, क्लेश, सुखदुःख आदी भावनांचा प्रपंच थेटपणाने मांडणारी सुरेश भटांची कविता मराठीतल्या विद्वान समीक्षकांनी प्रायः दुर्लक्षिली आहे; आणि जिथे तिची समीक्षा करावी लागली, तिथेही त्यांनी ती गंभीरपणाने क्वचितच केली आहे.”^२ असा कौल मराठी वाङ्मय क्षेत्राशी संबंधितांनी दिला.

सतत होणारी उपेक्षा, अवहेलना, आयुष्याच्या अगदी सुरुवातीपासून वाटचाला आलेले दुःख या सर्वांचा परिणाम भटांच्या व्यक्तिमत्त्वावर अगदी खोलवर झालेला दिसतो. यासर्व गोष्टी आपल्याच वाटचाला का आल्या? या प्रश्नाचे उत्तर शोधताना आपल्यातच कुठेतरी काहितरी न्यूनत्व असल्याच्या निष्कर्षाप्रत भट आलेले दिसतात.

‘मागता न आले म्हणूनी

राहिलो भिकारी!

लागली न वर्णी माझी

कोणत्याच दारी!

भाग्यवान लाचारांना

दिसे मीच नंगा

घेऊनी न झोळी आलो

म्हणून मी लफंगा !

(रंग माझा वेगळा, स. आ., पृ. १९)

जीवनात आलेल्या अनुभवांमुळे अतिशय उद्विग्न झालेले भट स्वतःला ‘लफंगा’, ‘भिकारडा’ अशी विशेषणे लावून घेतात. अगदी बालपणापासून मनासारखे जगण्यावर अनेक मर्यादा आल्यामुळे त्यांना हे जीवनसुद्धा एखाद्या शापासारखे भासते व त्यातून स्वतःबद्दलच्या हीनपणाची भावना वाढीस लागलेली जाणवते.

‘मिळूनही जन्म हा, नको तो कसा मला वाकडा मिळाला!

जिवंत मी वाकडाच होतो — चितेकडे वाकडा निघालो!’

(झंझावात, पृ. ८०)

शारीरिक वाकडेपणा स्वभावाशी संवादी झाल्यामुळे भटांचे इतरांशी अनेकदा खटके उडाले. त्यामुळे ते एकाकी पडले.

‘बोलले नाही कुणी अन् हासले नाही कुणी;

एकटा ओशाळवाणे मीच हासत राहिलो!’

(रंग माझा वेगळा, स. आ., पृ. ७३)

स्वभावाला आवर न घालू शकल्यामुळे भट एकाकी पडले व या अवस्थेतच मनामध्ये स्वतःबद्दल हीनत्वाची भावना वाढीस लागली; व त्याचा प्रत्यय त्यांच्या काव्यातून अनेकदा येऊ लागला.

‘जे न बोलायचे तेच मी बोलतो
मीच माणूस नाही भला यार हो’

(एल्गार, च. आ., पृ. ५४)

या स्वतःला ‘सभ्य’ समजणाऱ्यांच्या दुनियेत आपल्याला स्थान नसल्याची जाणीव भटांना होती.

‘मी एक उपद्रव होतो — कोणास न परवडणारा

ते सर्व समंजस होते, मी मात्र उचापत होतो!

नव्हतोच कधी मी काटा, नव्हतो मी ओरखडाही,

मी दुनियेला झालेली गंभीर दुखापत होतो!

(झंझावात, पृ. १)

या ‘समंजस’ दुनियेत आपल्याला जगण्याचा अधिकार नाही. येथे जीव गुदमरत
असतानासुद्धा,

‘जीव माझा मला संकटासारखा!

मी तरीही जगे लोचटा सारखा!’

(सप्तरंग, पृ. १९)

यामुळे कळत नकळत आलेली एकाकी मनोवस्था त्यांच्या कवितेतून अनेकदा
प्रकटलेली आहे.

‘जगताच्या सीमांतून

झालो मी हद्दपार!

ज्याने त्याने केले

मज बांधून बंद दार!

(रूपगंधा, दु. आ., पृ. ३७)

‘घेतले नाही कुणीही सोबतीला

राहिला रस्त्यावरी माझा धुराळा’

(एल्गार, च. आ., पृ. १०३)

‘मीच कासावीस झालो केवढी गर्दी

का जिवाचा यार येथे भेटला नाही?’

(सप्तरंग, पृ. ९२)

‘आता ही उरली आहे, मज केवळ सोबत माझी

कोणीच हसाया नाही! कोणीच रडाया नाही!

(सप्तरंग, पृ. ६७)

सामाजिक वेदनेचे प्रकटीकरण :

सुरेश भटांनी आपल्या व्यक्तिगत दुःखावर जीव टाकला असेल, त्याला
जिवाभावाचा सोबती म्हणून कुरवाळलेसुद्धा असेल; परंतु त्यांनी दुःखाला कधी ‘लाडावले’ नाही,
तर वैयक्तिक दुःखाच्या लक्ष्मणरेषेला ओलांडून त्याला विश्वव्यापक केले.

‘माणसांचे दुःख माझे बनत आहे

सोसताना मी नव्याने घडत आहे!’

(झंझावात, पृ. ९३)

‘मी करोडो माणसांशी जोडले नाते!

मी कसा दुःखावरी माझ्याच संतापू!

(झंझावात, पृ. ११)

सुरेश भटांना स्वतःच्या दुःखाएवढेच इतरांचे दुःखही महत्त्वाचे वाटते त्यामुळे “दुःखाला जवळ करण्याच्या या वृत्तीतूनच अतीतातील व विद्यमानातील दुःखितांशी भटांचे नाते जुळले, त्यांचे कण्हणे यांच्या अंतःकरणात प्रतिध्वनीत होऊ लागले. त्यांची दुःखे ते नव्याने सोसू लागले, हळूहळू त्यांचे व्यक्तिमितीत दुःख विश्वव्यापक होते गेले.”^३ असे राम शेवाळकर नमूद करतात.

समाजातील वाढत गेलेल्या जातीयतेची दखलसुद्धा सुरेश भटांनी आपल्या कवितेतून घेतली आहे. आज माणूस माणसापासून दुरावत आहे. स्वतःचा स्वार्थ साधताना त्याच्यातील माणुसकीचा निरंतर लोप होत असून तो जाती—जातीत वाटला गेल्याची खंत प्रकट करताना कवी म्हणतो,

‘पुसतात जात हे मुडदे मसणात एकमेकांना
कोणीच विचारत नाही “माणूस कोणता मेला?”

(एल्गार, च. आ., पृ. २९)

‘माणसे नाहीत ह्या देशात आता!
सांगतो जो तो स्वतःची जात आता!’

(झंझावात, पृ. ४९)

स्वतःच्या दुःखाला सर्वसामान्यांच्या दुःखात मिसळणारे सुरेश भट समाज संघर्षात सदैव सर्वसामान्यांच्या बाजूने लढ्यात उतरण्याकरिता तत्पर असल्याचे जाणवते. कारण —

‘रोज दुःखी लोक हे दारात येती
रोज माझी वेदना ओशाळवाणी’

(एल्गार, च. आ., पृ. ५३)

‘ते न होते दुःख माझे... दुःख विश्वाचेच होते...
माझिया अश्रूसवे मी वाटला गेलो कितीदा!’

(सप्तरंग, पृ. ८७)

साध्या माणसांच्या दुःखाने व्यथित झालेला कवी आपल्या हृदयात सामान्यांच्या व्यथेला स्थान देतो म्हणून कवीला प्रत्येक दुःखितामध्ये स्वतःचीच वेदना जाणवते.

विद्रोहाचा हुंकार :

सुरेश भटांची जीवनजाणीव दुःखाच्या भूमीतून अंकुरित होत असली, तरी तिचे टोक ज्वलंत आशावादाच्या आभाळाला कवेत घेताना दिसते. भटांच्या काव्यातून निराशेच्या, उदासीनतेच्या छटा वरवर दिसत असल्यातरी मुळात भट हे प्रचंड आशावादी कवी आहेत.

‘मधुनि ताठ मी करतो मान
झाल्यावर जागा अभिमान
गर्जत मग सांगतो जगास
“मुठीत माझ्या बंद तुफान!”

(रूपगंधा, दु. आ., पृ. ०६)

‘जे उद्या होणार आहे त्याचा आज मी आहे पुरावा
घे भविष्या नोंद माझ्या बोलक्या हस्ताक्षराची!’

(एल्गार, च. आ., पृ. १०८)

‘येणाऱ्या सर्व पिढ्यांच्या हृदयांवर माझा ताबा ...
मी कोठे रस्त्यावरती बेवारस पडलो आहे?’

(झंझावात, पृ. ९२)

हा ज्वलंत, धगधगता आशावादच भटांच्या जीवनविषयक जाणिवेचा कणा आहे. परिस्थितीपुढे शरण न जाणे, आयुष्य एक झुंज आहे. लढाई आहे. हा त्यांचा जीवनसिद्धांत त्यांच्या काव्यातून प्रत्ययास येतो.

समाजातील शोषित, पीडित, दुर्बलघटकांच्या जीवनातली दाहकता, वेदना कवीला अस्वस्थ करत असल्यामुळे कवी आपल्या कवितेतून या व्यथा-वेदनेला वाचा फोडण्याचे काम इमाने-इतबारे करताना दिसतो. कवीला आपल्या काव्यशक्तीवर पूर्ण विश्वास असल्यामुळे आणि शब्द हे प्रसंगी शस्त्रांचे रूप धारण करणार याची जाणीव असल्यामुळे या समाजसंघर्षात कवी आपसूकच सर्वसामान्यांच्या व्यथा-वेदनांना वाचा फोडणाऱ्या लढ्यात स्वतःला पूर्णपणे झोकून देतो. 'चालली माझी शिलेदारी जनांसाठीच माझ्या, गीत माझे माझिया हातातली तलवार आहे!

(रूपगंधा, दु. आ., पृ. ४४)

आपले काव्य हेच आपले शस्त्र मानणारे भट या ठिकाणी 'कामगार आहे, मी तळपती तलवार आहे', असे प्रतिकूलतेला आव्हान देणाऱ्या नारायण सुर्व्यांच्या पंक्तीत बसलेले आहेत, याची जाणीव होते.

संघर्ष करण्यासाठी, अन्यायाविरुद्ध पेटून उठण्यासाठी प्रचंड आत्मिक बळ लागते. लढाईला अंतिम पथावर नेण्यासाठी टोकाची जिद्द व हिंमत लागते याची जाणीव कवीला आहे. सर्व बाजूने पिचलेला, दबलेला व परिस्थितीशरण असा सर्वसामान्य माणूस ही जिद्द, हिंमत व आत्मिक बळ गमावून बसला आहे. परिस्थितीपुढे हताश, हतबल झालेल्यांना मानसिक बळ देण्याचे, त्यांना वाटणाऱ्या एकाकीपणाच्या भावनेपासून दूर करण्याचे कार्य भटांची कविता करते. समाजसंघर्षात पराभूत झालेल्यांच्या वेदनांवर फुंकर घालण्याचे, त्या वेदनांचा झंकार होण्याचे कार्य भटांची कविता करताना दिसते.

'येई न कोणही पुढे
थैमान हे रोखावया!
उरला कुठे अपुलेपणा?
कोणा न कोणाची दया!
मरतात केवळ माणसे...
जगती वदंता... आवया!'

(सप्तरंग, पृ. ६९)

गरीब, दुर्बल घटकाचा इथे कोणीच वाली नाही; आणि या दुर्बलांना स्वतःच्या वेदना जगासमोर मांडावयाची हिंमतही नाही. याची जाणीव झालेले भट स्वतःहून पुढाकार घेत आपल्या कवितेच्या माध्यमातून समाजातील दुर्बलांच्या वेदनांचा उच्चार करतात व त्यांच्या मूक वेदनांना आवाज देण्याचे एकप्रकारे आश्वासनच देतात.

'गांजलेल्या माणसांनो, थांबवा आक्रोश आता
मी नव्या न्यायालयाची बातमी काढीत आहे!'

(झंझावात, पृ. ३८)

'मी भविष्याचा प्रवासी! मी पहाटेचा उजाळा!
गांजलेल्यांच्या घृणेचा एक मी उच्चार आहे!'

(रूपगंधा, दु. आ., पृ. ४४)

सर्वसामान्यांच्या वाट्याला आलेल्या या बिकट परिस्थितीचा व ज्यामुळे अशी वाईट परिस्थिती भोगावी लागत आहे, त्या समाजव्यवस्थेबद्दल शोषित—पीडितांना वाटणाऱ्या प्रचंड धृष्ट्याचा उच्चार भट आपल्या शब्दांतून करतात.

सर्वसामान्यांमध्ये जगण्याची जिद्द निर्माण करून त्यांना प्रतिकूल परिस्थितीच्या विरुद्ध लढण्याकरिता तयार करणे हे भटांच्या कवितेचे वैशिष्ट्य आहे.

तेव्हा दडतील लपवून तोंडे सारे
आज आमुच्या जखमांना हसणारे!
जिकडे तिकडे एकच दुमदुमणार
अमुचा केवळ अमुचा जयजयकार!
— एक दिवस पण अमुचाही येईल!

(सप्तरंग, पृ. ३४)

समाजात क्रांती घडेल, अन्यायी, अत्याचारी, व भ्रष्टाचारी व्यवस्था कोसळून पडेल व सर्वसामान्यांचा 'एक दिवस येईल' हा विश्वास भटांना आहे. भटांचा आपल्या इच्छाशक्तीवर आणि शब्दशक्तीवर प्रचंड विश्वास आहे. डॉ. अक्षयकुमार काळे म्हणतात, “सुरेश भटांच्या काव्यात अनुदार समाजव्यवस्थेविरुद्ध शब्दांचे शस्त्र परजण्याची शक्तीही आढळते.”^१ तुकारामाच्या संचिताशी नाळ जोडणारी भटांची समाजभिमुखता 'शब्दांचे शस्त्र' घेऊन अन्यायी, अत्याचारी, व भ्रष्टाचारी समाजव्यवस्थेवर तुटून पडताना दिसते.

संदर्भ :

- ०१ सुरेश भट, 'माझ्या कवितेचा प्रवास,' लोकमत, दिवाळी अंक, नागपूर १९९०, पृ. १६५.
- ०२ सुभाष सावरकर, “‘जन’तारी त्याला कोण मारी — सुरेश भट एक झंझावात’, संपा. प्रदीप देशपांडे व इतर, अमरावती, २००३, पृ. ४१.
- ०३ राम शेवाळकर, 'एक करपलेला झंझावात', अंतर्नाद, पुणे, मार्च २०००, पृ. ८
- ०४ अक्षयकुमार काळे, 'सुरेश भटांची गझल : एक संवाद', महाराष्ट्र साहित्य पत्रिका, दिवाळी अंक, १९८६, पृ. ५

सामाजिक आरोग्य राखण्यासाठी योगाची भूमिका**डॉ. उज्वला ते. कापगते**

अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख कर्मवीर महाविद्यालय, मूल, जिल्हा. चंद्रपूर

योग हा शब्द 'युज' या संस्कृत धातूपासून बनलेला आहे. ज्याचा अर्थ आहे आत्म्याचे परमात्म्यात विलीन होणे. योग ही भारतातील पाच हजार वर्ष प्राचिन ज्ञान शैली आहे. बहूतेक लोकांचा असा समज आहे की, योगाभ्यास म्हणजे शारीरिक व्यायाम आहे. ज्यात शरीर ताणले, वाकवले, पिळले जाते आणि अवघड श्वसन प्रक्रियांचा अवलंब केला जातो. खरे तर मानवी मन आणि आत्मा यांची अनंत क्षमता जाणून घेणा—या या विज्ञानाची म्हणजे योगा अभ्यासाची हि केवळ वरवरची ओळख झाली. योगा अभ्यासामध्ये जीवन शैलीचा परिपूर्ण सारांश प्राप्त होतो.

योगाचा इतिहास

योग दहा हजार वर्षांपासून जास्त प्रचलित आहे. या परंपरेचा उल्लेख नारदिय सुप्त आणि सर्वात प्राचिन अशा ऋग्वेदामध्ये आढळतो. हा आपणास पुन्हा सिंधू सरस्वती सभ्यतेचे दर्शन घडवते. या सभ्यतेतील पशुपतीनाथांच्या एका नाण्यावर योग मुद्रा विराजमान आहे. जी त्या काळातील योगाच्या व्यापकतेचे द्योतक आहे. महाभारत आणि भगवद्गीतेच्या फार पूर्वी विस पेक्षा जास्त उपनिषदांमध्ये सर्वांचे चेतनेसोबत मनाचे मिलन होणे म्हणजे 'योग' असे सांगितले गेले आहे. हिंदू धर्मातील प्राचिन मुलभूत सुत्रांच्या रूपामध्ये योगाची चर्चा आहे. ज्यांचा अलंकृत उल्लेख पतंजली योग सुत्रामध्ये आहे. महर्षी पतंजली आपल्या दुस—या योगसुत्रामध्ये योगाची व्याख्या—

“योग : चित्त—वृत्ती निरोध :” —योग (सुत्र १.२)अशी करतात. पतंजलीचे लेखन देखिल अष्टांग योगासाठी आधार बनले आहे. जैन धर्मातील पाच प्रतिज्ञा आणि बौद्ध धर्मातील योगाचाराची बिजे पतंजली योग सुत्रामध्ये आहेत.

योगाचे प्रकार

योगामध्ये विविध प्रकारचे अभ्यास आणि पद्धती यांना समाविष्ट केले आहे.

- ज्ञान योग / दर्शन शास्त्र
- भक्तियोग / भक्तीआनंदाचा मार्ग
- कर्मयोग / सुखमय कर्म मार्ग

राज योग याची पुढे जावून आठ अंगामध्ये विभागणी केली आहे. त्यालाच अष्टांग योग म्हणतात. योगाच्या विविध पद्धती आणि प्रक्रिया यांना संतुलीत आणि एकत्रित करून योगासनांचा अभ्यास करणे हेच राजयोगाचे सार आहे.

सर्वांसाठी योग

योगाचे असे वैशिष्ट्य आहे की, तुम्ही युवक असा की वयोवृद्ध, निरोगी असा कि आजारी, योगा अभ्यास सर्वांसाठी लाभदायी आहे आणि सर्वांना प्रगती पथाकडे घेवून जातो. प्रत्येक व्यक्तीसाठी योगाचे वेगवेगळे महत्त्व आणि आवश्यकता आहे. योग प्रत्येकाच्या जीवनाची आदर्श दिशा ठरविण्यासाठी सहाय्य करते.

प्राणायामआणि ध्यान

प्राणायाम म्हणजे आपल्या श्वासोश्वासाचे नियंत्रण आणि विस्तारीकरण श्वासोश्वासाच्या योग्य तंत्राचा सराव केल्यास रक्तामधील आणि मेंदूला होणारा ऑक्सिजनाचा पुरवठा वाढतो.

त्यामुळे प्राणशक्ती आणि जीवन उर्जा यांच्या नियंत्रणास मदत होते. प्राणायाम आणि योगासने हे एकमेकांस पूरक आहेत. या दोन योग तत्वांचे मिलन झाल्याने शरीर आणि मनाच्या उत्तम प्रतिचे शुद्धीकरण व आत्मनियमन प्राप्त होते.

समाजिक आरोग्य

समाजाच्या आरोग्य संवर्धनासाठी भोवतालच्या परिस्थितीनुसार केलेली आरोग्य विषयक सुव्यवस्था म्हणजे सामाजिक आरोग्य होय. या संकल्पनेत शरीराचे, मनाचे वर्तन आणि सामाजिक स्वास्थाचा समावेश असतो. आरोग्य विज्ञानाच्या सहकार्याने सार्वजनिक आरोग्याच्या रक्षणार्थ सक्षम यंत्रणा अनेक उपक्रम राबवित आहेत. त्यात वैयक्तिक स्वास्थ्य आणि सार्वजनिक स्वास्थ्य या दोन्हीचा साकल्याने विचार केला जातो. त्यासाठी काही तत्वे नियम आणि कायदे ही करण्यात आले आहेत. प्रत्येक व्यक्तीने आरोग्य विषयक नियमांचे पालन करून आरोग्यदायक सवयी लहानपणापासून आत्मसात करणे आवश्यक आहे.

सुदृढ निरोगी शरीरासाठी स्वच्छता, शुद्धता व सकस आहार ही मुलभूत तत्वे आचरणात आणली पाहिजेत. सार्वजनिक स्वास्थाकरीता विघातक गोष्टींचे निर्मुलन करून आरोग्यप्रत सोई—सुविधा उपलब्ध कशा होतील याकडे लक्ष दिले पाहिजे. रोग प्रतिबंधक उपाय, रोग चिकित्सेची सोय, औषधोपचार वगैरे बाबी सार्वजनिक स्वास्थाचे मुलतत्वे होत. पाणी टंचाई, दुष्काळ, बेकारी, नैसर्गिक आपत्ती, परकिय आक्रमणे इ. समस्या मानव जातीला भेडसावत असतात. त्या प्रश्नांना समर्थपणे तोंड देवून या कठिण परिस्थितीतून जे मार्ग शोधून काढतात त्याच्यावर समाजाचे स्वास्थ्य अवलंबून असते. निरोगी व निकोप शरीरात निकोप मन असते. एकविसाव्या शतकाच्या पुर्वाधात लोकांच्या जीवन शैलीत आमुलाग्र बदल झाला आहे. उपजिविकेसाठी त्यांना धावपळ करावी लागते. आणि अनेक समस्यांना सामोरे जाणे भाग पडते. त्यामुळे ताण वाढून मानसिक संतुलन बिघडते, रक्त दाबासारख्या व्याधी उद्भवतात. आरोग्याची काळजी घेणे ही सर्वस्वी व्यक्तीची जबाबदारी आहे. व्यक्तीचे वर्तन, आरोग्य विषयक सवयी आणि शांत, मनमिळावू व विचारी स्वभाव, संयमित बोलणे आणि वागणे या स्वास्थांशी संबंधीत बाबी आहेत. समतोल आहार, आवश्यक ती विश्रांती घेवून, समाजातील इतरांशी चांगले वर्तन ठेवून सामाजिक स्वास्थ्य प्रत्येकाने कसे राखावे याचे प्रशिक्षण दिले जाणे महत्वाचे आहे.

सामाजिक अस्वास्थासाठी कारणीभूत असणा—या रोगांचे प्रमाण वाढू नये. म्हणून प्रत्येक समाजात आरोग्यासाठी प्रतिबंधक उपाययोजना करण्याची व्यवस्था असावयास हवी. सामाजिक स्वास्थ्य, आर्थिक विकास आणि जागतिक शांतता यासाठी ते अत्यावश्यक आहे. लोक व्यसनमुक्त होण्यासाठी कडक अमलबजावणी केली पाहिजे. अप्रगत देशांमध्ये अस्वच्छता, रोगराई, प्रदुषण, संसर्गजन्य साथी यामुळे बहूतांश गरीब जनता सतत आजाराने त्रस्त असते. या रोगांचा प्रतिकार करण्यासाठी सक्षम व्यवस्था नाही. त्यामुळे सामाजिक स्वास्थाचा दर्जा घसरला आहे. या शिवाय गरीबीमुळे कुपोषण ही गंभीर समस्या अशा अस्वास्थात भर घालते. ज्यांचे आरोग्य चांगले तो आशावादी असतो आणि जो आशावादी असतो त्याला सर्वकाही मिळवता येते. मनुष्याला आशावादी राहून जगण्यासाठी सामाजिक स्वास्थ्य महत्वाचे आहे. अशा परिस्थितीत सामाजिक आरोग्य राखण्यासाठी 'योग' चिकित्सा पध्दती अतिशय महत्वाची आहे.

योग आणि सामाजिक आरोग्य

सशक्त आणि लवचिक शरीर, तजेलदार त्वचा, शांत आणि प्रसन्न मन आणि उत्तम आरोग्य यातली जी गोष्ट तुम्हाला हवी असते. ती द्यायला योग समर्थ आहे. योगाचे सखोल परिणाम आपल्याला सुक्ष्म स्तरावर सामाजिक आरोग्यावर होतांना दिसतात.

१. सर्व स्तरावर उत्तम आरोग्य

नुसते शारीरिक स्वास्थ असून चालत नाही तर त्या बरोबर मानसिक भावनिक आणि सामाजिक स्वास्थ राहिले पाहिजे. 'दैनिक जीवनात योग' या उक्तीनुसार आपल्या स्वतःसाठी आणि लोकांसाठी कार्य करणे म्हणजेच समाजासाठी मुल्यवान आणि रचनात्मक कार्य करणे, प्रकृती आणि पर्यावरणासाठी कार्य करणे आणि विश्वात शांती निर्माण करण्यासाठी कार्य करणे. योगाचा अभ्यास करणे म्हणजे सार्थक सकारात्मक भावना निर्माण करणे आणि मानव जातीच्या कल्याणासाठी सतत प्रयत्नशिल राहणे.

भारतात रोगांची भयानकता आणि उपलब्ध आधुनिक उपचाराची स्थिती

उपलब्ध आर्थिक संसाधनानुसार भारत एक निर्धन देश आहे. भारतातील लोकांजवळ पर्याप्त आर्थिक संसाधने नाहीत आणि ते शारीरिक व मानसिक दृष्ट्या स्वस्थ देखिल नाही. यामागे अनेक कारणे आहेत. देशातील जवळपास २६ प्रतिशत (विश्व स्वास्थ्य संघटन सर्वे रिपोर्ट १९९९-२००० च्या नुसार) जनता दारिद्र्य रेषेखाली जीवन जगत आहे. भारतात जगातील ४० प्रतिशत पेक्षा जास्त गरीब लोक राहतात. जगातील १/६ लोकसंख्या भारतात राहते. ऐवढ्या मोठ्या लोकसंख्येला निरोगी ठेवणे कोणत्याही सरकारच्या दृष्टिने जिकरीचे काम आहे. भारतातील लोकसंख्येचे वयोमानानुसार वितरण

वर्ष	लोकसंख्या
० - १४ वर्षे	३७.८
१५ - ५९ वर्षे	५५.५
६० पेक्षा जास्त	६.७

भारतात जन्म दर अधिक असल्यामुळे युवकांची संख्या जगात सर्वाधिक आहे. त्यामुळे आरोग्य सुविधांची आवश्यकता अधिक आहे. भारतातील विशाल लोकसंख्या एक समस्या आहे. मागच्या शतकात जगाची लोकसंख्या तीन पटीने वाढली तर भारताची लोकसंख्या पाच पटीने वाढली. जगातील ५० प्रतिशत लोकसंख्या शहरांमध्ये राहते. तर भारतातील ३०-३५ प्रतिशत लोकसंख्या शहरांमध्ये राहते. स्वास्थ्य सुविधांची उपलब्धता शहरांमध्येच आहे. गावे अजून पर्यंत या सुविधांपासून वंचित आहे.

कुपोषण : रोगाचे मुख्य कारण

देशातील अध्यपेक्षा जास्त मुले कुपोषणामुळे पूर्ण शारीरिक व मानसिक अवस्थेपर्यंत पाहू शकत नाही. ग्रामिण क्षेत्रातील ३७.४ प्रतिशत वयस्क पुरुष आणि ३९.४ प्रतिशत वयस्क स्त्रिया दीर्घकालीन उर्जेच्या कमतरतेने (Chronic Energy Dificiency) ग्रस्त आहेत. देशात संसाधनाच्या अभावामुळे प्रति वर्ष २४ लाख मुले (पाच वर्षापेक्षा लहान) अशा बिमारींनी ग्रस्त आहेत ज्यांचा उपचार होवू शकत नाहीत.

अन्य देशांच्या तुलनेत स्वास्थ्य सेवांवरील खर्च**विकसीत देश आणि अन्य देश यांचा आरोग्य खर्च**

देश	सकल घरेलू उत्पादन (GDP)	सरकारच्या एकुण खर्चांमध्ये चा आरोग्य खर्चावरील हिस्सा	आरोग्या वरील खर्चाचा हिस्सा
बांगलादेश	३.८	७.१	
भुटान	४.४	९.२	
चिन	५.३	११.१	

जर्मनी	१०.६	१७.३
भारत	४.९	५.३
मालदिव	७.६	१०.२
नेपाळ	५.४	९.०
पाकिस्तान	४.१	४.०
श्रीलंका	३.६	६.१
इंग्लंड	७.३	१४.९
अमेरिका	१३.०	१६.७

स्त्रोत : विश्व व्यापार संघटन २०२०

भारतातील डॉक्टरांची संख्या

प्रति एक लाख व्यक्तीमागे डॉक्टरांची उपलब्धता

देश	डॉक्टर — प्रति एक नर्स — प्रति एक लाख	लोकसंख्या
	लाख	लोकसंख्या
भारत	४८	४५
जर्मनी	३५०	९५७
अमेरीका	२७९	९७२

प्रति व्यक्ति डॉक्टरांच्या उपलब्धतेबाबत भारत अतिशय मागे आहे. प्रति एक लाख व्यक्तीच्यामागे जर्मनीमध्ये ३५० डॉक्टर आणि ९५७ नर्सेस, अमेरिकेमध्ये २७९ डॉक्टर आणि ९७२ नर्सेस उपलब्ध आहेत. तर भारतात ४८ डॉक्टर व ४५ नर्सेस प्रति एक लाख लोकसंख्येमागे आहेत. यावरून डॉक्टरांच्या उपलब्धतेबाबत असलेली तफावत दिसून येते.

हे सर्व रिपोर्ट या ठिकाणी सांगण्याचे कारण म्हणजे इतक्या मोठ्या लोकसंख्येला उपलब्ध संसाधनामध्ये रोगमुक्त करणे हे एक दिव्य स्वप्न आहे. यासाठी आम्हा सर्व भारत वासियांना योग विषयक अनुसंधान जनतेपर्यंत पोहचवण्याचा पुर्ण प्रयत्न केला पाहिजे. गरीबीमुळे उपचार न करू शकणा—या लोकांना नवजीवन मिळेल. यामुळे स्वस्थ, समृद्ध आणि निरामय भारताची कल्पना आपण साकार करू शकू आणि यामुळेच मानवतेची अभिवृद्धी होईल.

२. ताणतणावापासून मुक्ती

तणाव लोकांना चुकिच्या सवयींना आकर्षित करतो. उदा. तंबाखू, अल्कोहलचे सेवन, मादक द्रव्याची मात्रा सतत वाढत आहे. अधिरता अत्यंत आक्रमक होणे हे मानसिक तणावाची लक्षणे आहेत. हे दुर करण्यासाठी योग प्रभावी तंत्र आहे. आपल्या मनात आणि शरीरात साठून असलेल्या ताणतणावांचा निचरा करावयाचा असेल तर त्यासाठी योगाचा काही मिनिटांचा दैनंदिन सराव पुरेशा असतो. योगासने, प्राणायाम आणि ध्यानधारणा ही सर्व ताणतणाव नाहीसी करणारी प्रभावी तंत्रे आहेत. योगाच्या सरावाने शरीरातील विषद्रव्य आणि ताणतणाव शरीराबाहेर टाकली जातात.

३. अंतर्दामी शांतता

आपल्या सगळ्यांना एखादया शांत, प्रसन्न आणि निसर्ग रम्य ठिकाणी जायला आवडते. परंतु आपल्याला हवी असणारी शांती आपल्यामध्येच वसलेली आहे. हे फार थोड्या लोकांना माहीत असेल फक्त या शांतीची अनुभूती घेण्यासाठी रोजच्या धकाधकीच्या कार्यक्रमातून थोडा वेळ काढायला हवा. या छोटयाशा सुट्टीत रोज योग आणि ध्यान केल्याने आपल्याला बरेच

फायदे मिळतात. अस्वस्थ झालेल्या मनाला काबूत आणण्यासाठी योगासारखा दुसरा उपाय नाही.

४. रोगप्रतिकार शक्तीत वाढ

शरीर मन आणि आत्मा या तिघांचे मिळून एक संघ अशी आपली यंत्रणा असते त्यामुळे शरीर अस्वस्थ पणाचे पळसाद जसे मनावर आघात करतात. तसेच मानसिक अस्वास्थाचे परिणाम शरीरात रोगाच्या रूपाने प्रकट होतात. योगामुळे निरनिराळ्या अवयवाचे मर्दन केले जाते आणि त्यांचे स्नायू बळकट होतात. श्वसनाच्या वेगवेगळ्या तंत्रांमुळे आणि ध्यानधारणेमुळे शरीरास साठलेला ताणतणाव निघून जातो. आणि रोग प्रतिकार शक्ती वाढते.

५. सजगतेत वाढ

मन हे सतत कुठल्या ना कुठल्या क्रियेत गुंतलेले असते. ते सतत भुतकाळ आणि भविष्य काळ यात झोके घेत असते पण वर्तमान काळात मात्र ते कधीच राहत नाही. आपल्यातील सजगतेत वाढल्याने मनाचे हे लक्षण आपल्या लक्षात येते आणि त्यावर वेळीच उपाय योजून आपण ताणतणावापासून मुक्त होवू शकतो आणि मनाला शांत करू शकतो. योग आणि प्राणायामाच्या मदतीने आपल्यातील सजगता वाढते. सजगता वाढल्याने इकडे — तिकडे धावणा—या मनाला आपण सतत वर्तमान क्षणात आणू शकतो. तसे केल्याने मन आनंदी आणि एकाग्र बनते.

६. नाते संबंधात सुधारणा

तुमचा जोडीदार, आई—वडील, मित्र किंवा तुमच्या लाडक्या व्यक्ती या सगळ्यांशी असलेले नाते संबंध योगामुळे सुधारतात. तणावमुक्त, आनंदी आणि समाधानी मन नात्यांसारख्या संवेदनशील संबंधात फार उपयोगी पडते. योग आणि ध्यान धारणेमुळे मन सतत आनंदी, प्रसन्न आणि शांत आहे. त्याचा उपयोग आपल्या जवळच्या लोकांशी चांगले संबंध प्रस्थापित करण्यासाठी होतो.

७. उर्जा शक्ती वाढते.

दिवसभराच्या कामाच्या धावपळीमुळे तुम्ही पुर्णता थकुन जाता. तुमच्यात काही त्राण उरत नाही. पण रोज काही मिनिटे नियमित योगाचा सराव केल्याने तुम्ही दिवसभर ताजे—तवाणे आणि उत्साही राहता. दिवसभराच्या कामाच्या रगाड्यातून तुम्ही मध्ये १० मिनिटांचा वेळ काढून मार्गदर्शीत ध्यान जरी केलेस तरी त्याचा तुम्हाला खूप फायदा होईल. तुमच्यात परत उत्साह संचारेल आणि हातात घेतलेले काम तुम्ही तत्परतेने पुर्ण कराल.

८. शरीराचा लवचिकपणा आणि शरीराची ठेवण सुधारते.

तुमच्या दैनंदिन कार्यक्रमात जर तुम्ही योगाचा समावेश केलात तर शरीर सशक्त, चपळ आणि लवचिक बनेल. रोज न चुकता योगा केला तर तुमच्या शरीराच्या स्नायुना बळकटी येईल. तुमच्या शरीराची ठेवण सुधारेल. उभे राहतांना, बसतांना, झोपतांना, चालतांना एक प्रकारचा फरक जाणवेल.

९. अंतर्ज्ञानात वाढ

तुमच्या अंतर्ज्ञानात वाढ करण्याची क्षमता योग आणि ध्यान धारणे मध्य आहे. तशी वाढ झाल्यामुळे कोणतीही गोष्ट कधी, कुठे आणि कशी करायला हवी. याचे अचुक निर्णय तुम्ही घेवू शकता आणि त्याचे फायदे मिळवू शकता. योग केल्यामुळे हे बदल आपोआप होत असतात. तुम्हाला फक्त त्याची अनुभूती घ्यायची असते.

निष्कर्ष

- योग प्राणायाम आधुनिक विश्वात निश्चितपणे संजीवनीच्या रूपात वरदान बनून आला आहे.
- योग प्राणायाम मुळे समाजाच्या विचारांवर सकारात्मक प्रभाव पडतो. त्यामुळे घोर निराशाजनक व्यक्ती उद्देशपूर्ण आणि उत्साही जीवन जगतात. व सामाजिक आरोग्य सुधारते.
- योग समाजाला आत्मकेंद्रीत करतो. याचा परिणाम म्हणजे समाजाची स्मरणशक्ती वाढते. आणि समाजात उत्साहवर्धक वातावरण निर्माण होतो.
- योग प्राणायाम प्रत्येक मनुष्यात ईश्वराचे स्वरूप पाहण्यासाठी प्रीत करते यामुळे आपसातील प्रेम वाढते.
- योग प्राणायाम मुळे सामाजिक जीवनात परिवर्तन निर्माण होते. समाज सेवेतील अभिरूचीमध्ये वाढ होते.
- समाजातील दुःखी आणि असहाय व्यक्तीची मदत करण्याच्या भावनेत वाढ होते.
- योग प्राणायाम समाजातील सात्त्विकतेमध्ये वाढ करते. सर्वेक्षणानुसार योग प्राणायाम करणारे व्यक्ती मासाहार कमी करतात. त्यामुळे समाजावर सकारात्मक प्रभाव पडतो.
- योग प्राणायामच्या प्रभावामुळे मद्यपान करण्याचे प्रमाण देखिल कमी होते. मद्यपान त्यागलेल्या व्यक्तींच्या सामाजिक, आर्थिक व सांस्कृतिक जीवनात पुर्णतः बदल होतो.
- अध्यात्म क्षेत्रासाठी योग अतिशय महत्वाचा आहे. आध्यात्मिकतेची उच्च स्थिती मानव सेवा ही ईश्वर सेवा समजण्याचा उपदेश देते. आपल्या जीवनात अंतर्मुख होवून परम सत्तेवर विश्वास ठेवून मानवीय मुल्य जोपासून साधे सरळ जीवन जगण्याला प्रोत्साहन देते.
- योग प्राणायामामुळे फक्त आरोग्य चांगले राहील असे नसून व्यक्तीची उत्पादकता वाढेल, उत्पन्न वाढेल. पर्यायाने राष्ट्रीय उत्पादन आणि उत्पन्न या मध्ये देखिल वाढ होईल.

समारोप

योग परंपरा हजारो वर्ष जुनी आहे तरी देखिल अनेक कारणामुळे योगाच्या वैज्ञानिक फायद्याकडे दुर्लक्ष केलेले आहे. आधुनिक मानवांनी योगाच्या वैज्ञानिक दृष्टिकोनाचा फायदा घेवून त्याचा उपयोग स्वतःसाठी आणि समाजासाठी करायला पाहीजे. यामुळे असंख्य अशा सामाजिक समस्या दूर होवून एक सुदृढ, संस्कारीत समाज उदयाला येईल. समाजात सकारात्मक विचारांची निर्मिती होवून समाजीक उन्नती बरोबर आर्थिक उन्नती देखिल होईल. देशातील अंतर्गत समस्या नष्ट होवून देशाचा विकास होईल.

संदर्भ सुची

1. Nagaraja J.- Mantal Lealth Limist : Priorities and Psychoethics, Indian Journal- 1983, P- 25, 3-6
2. Dr. Rachna Sharma-Hindu Techniques of Mental health, Shubhi, Pubkication, FK-30, Shastri Nagar, Delhi, 2000, P.9-14, 105-106.
3. Strange- Abnormal Psychology, P.440
4. P.V. Lawkan-Mental Hygine Inj Public Health, P.68
5. Karl Menninger- The Human Mind, P. 102
6. Mac Donald, L-Dictionary of Psychological Term, P.262

7. Eysench, H.J. Handbood of Abnormal Psychology.
8. Handfied J.A. Mental Health and Psycho- Neurosis.
9. Op. Cit, Soddy, K.7 R.H. Ahrenfeldt, P.152
10. श्राजकुमारी पाण्डेय— भारतीय योग परम्परा के विविध आयाम, राधा पब्लिकेशन्स ४३७८/४ बी. अंसारी रोड, दरियागंज नई दिल्ली, १९७३, पृ.सं. २४—२५
11. डॉ. रामनाथ शर्मा, डॉ. रचना शर्मा— भारतीय मनोविज्ञान— एटलाटिक पब्लिशर्स एण्ड डिस्ट्रीब्यूटर्स, बी—२, विशाल एन्क्लेब नई दिल्ली पृ. सं. २५—२६. २६६—२६९
12. विज्ञान की कसोटी पर योग — आचार्य बालकृष्ण
13. हमारे सपनों का भारत — भारत स्वाभिमान (ट्रस्ट)
14. जीवन दर्शन — स्वामी रामदेव
15. योग — संदेश — आचार्य बालकृष्ण

कौटुंबिक हिंसाचार — इतिहास आणि वर्तमान**प्रा. संतोष विश्वनाथ यादव**विभागप्रमुख (समाजशास्त्र विभाग) सुवालाल पाटणी कला व वाणिज्य
महाविद्यालय, पुलगांव, जि. वर्धा**प्रस्तावना**

कौटुंबिक हिंसाचार हा तसा वरवर पाहाता एक कौटुंबिक आणि म्हणूनच सामाजिक प्रश्न वाटतो. परंतु, हा केवळ सामाजिक प्रश्न आहे किंवा हि केवळ एक सामाजिक समस्या आहे असे म्हणणे या समस्येचे गांभीर्य कमी करणारे ठरले. कारण या समस्येला सामाजिक सह आर्थिक, सांस्कृतिक, धार्मिक आणि राजकीय असे अनेक पैलू असल्याने हि समस्या या सर्वच अंगानी समजून घेतली तरच तीचे खरे स्वरूप आणि गांभीर्य आपनाला समजून घेता येईल. या समस्येला समजून घेण्याची आणखी एक महत्वाची अडचण म्हणजे या समस्येच स्वरूप जे की कौटुंबिक या प्रकारात मोडतो हा कुटुंबाचा अंतर्गत प्रश्न असल्याने या प्रश्नाची जि चर्चा होते ती केवळ कुटुंबाच्या मर्यादितच त्यामुळे या समस्येचे खरे स्वरूप समजु शकत नाही आणि म्हणूनच कौटुंबिक अत्याचाराचे प्रमाण खुप मोठे असुनही हे अत्याचार समोर येत नाहीत. कौटुंबिक अत्याचाराच्या ज्या घटना तक्रारींच्या तुलनेत किती तरी अधिक आहेत. तसेच भारताच्या संदर्भात विचार करता भारतातील कौटुंबिक अत्याचारांची जी चर्चा होते ती केवळ स्त्री वर्गाला नजरेसमोर ठेवूनच होते. परंतु वास्तवीकतः कौटुंबिक अत्याचाराला स्त्रीयांव्यतिरिक्त इतरही कौटुंबिक सदस्य बळी पडत असतात. या सर्वच मर्यादांना स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न सदर शोध प्रबंधात केला गेला आहे.

कौटुंबिक हिंसाचाराचा अर्थ :

हिंसाचारापासुन संरक्षण देण्यासाठी २००५ मध्ये केलेल्या कायद्यात कौटुंबिक हिंसाचाराची पुढीलप्रमाणे व्याख्या केलेली आहे.

” असे कोणतेही कृत्य की ज्यामुळे पिडीत व्यक्तीच्या अंगाची, स्वास्थाची, सुरक्षीत जिवनाची हानी किंवा मानसिक स्वातंत्र्याची हानी करत असेल अथवा तिला संकटात टाकत असेल किंवा ज्याची प्रवृत्ती पिडीत व्यक्तीच्या शरिराचा लैंगिक, मौखिक, भावनात्मक आणि आर्थिक कारणांसाठी दुरुपयोग करण्याची आहे. किंवा पिडीत व्यक्तीला हानी पोहोचवली जाते किंवा उत्पीडीत केले जाते. त्या सर्व कृत्यांना कौटुंबिक अत्याचार या सदराखाली गुन्हेगारी कृत्य मानण्यात येईल.

कौटुंबिक हिंसाचार आणि ऐतिहासीक दृष्टिकोन :

कौटुंबिक हिंसाचाराचा इतिहास पाहाताना तो भारतीय समाजाच्या धर्म आणि संस्कृतीच्या संदर्भात समजून घ्यावा लागतो आणि त्याकरिता सर्व प्रथम भारतीय समाजातील कुटुंब रचनेकडे पाहावे लागते. धर्म, रूढी आणि परंपरांचा प्रभाव असणा—या भारतीय समाजात कुटुंबाच्या रचनेतही धर्म आणि परंपरांचा प्रभाव दिसून येतो. कुटुंबाची रचना हि पुरुषसत्ताक व्यवस्थेच्या अनुशंगाने निर्माण केलेली दिसून येते, कि ज्यामध्ये केंद्रस्थानी पुरुषच असुन कुटुंबाचा वारसाही पुरुषांकडुन पुरुषांकडेच हस्तांतरित केलेला दिसून येतो. सर्वात महत्वाचे म्हणजे लग्नानंतर स्त्रीला आपले घर सोडुन पतीच्या घरी जावे लागते. या सर्वांचा एकत्रीत परिणाम म्हणुन स्त्री आणि पुरुषांची तुलना पुरुषांच्या तुलनेत स्त्रीयांचे अवमुल्यन झाले, आणि त्यामुळे कुटुंबाच्या रचनेत स्त्रीयांना दुय्यम स्थान प्राप्त झाले.

स्त्रीयांना कुटुंबाच्या रचनेत दुय्यम स्थान दिले गेल्या नंतर ते कायम आहे तशाच स्थितीत राहिल याचीही काळजी घेतली गेली. धर्माचा आधार घेउन अशी सांस्कृतिक रचना केली गेली की ज्यामुळे स्त्रीयांना त्यांच्यावर लादलेली गुलामी ही गुलामी न वाटता स्वतःचे नशिब अथवा भाग्य वाटु लागले. परिणामी स्त्रिया आणखीन कमजोर स्थितीत गेल्या आणि त्यांच्यावर अत्याचार सुध्दा वाढत गेले. या वाढत्या अत्याचाराला स्त्री कधीही विरोध करू शकली नाही. कारण ती मानसिकरित्या गुलाम झाली होती.

कौटुंबिक हिंसाचार आणि वर्तमान स्थिती :

फार प्राचीन काळापासूनच स्त्रीयांचे सामाजिक आणि कौटुंबिक अवमुल्यान झाल्यामुळे स्त्रियांवर सतत अत्याचार होत राहिला मात्र वर्तमानात या स्थितीत काही बदल होत आहेत जे स्वागतार्ह आहेत. स्त्रीया शिक्षणामुळे मानसिक आणि आर्थिक दृष्ट्या सक्षम होत आहेत की ज्यामुळे त्या आता निमुटपणे होणारा अत्याचार सहन करतील हे आवश्यक नाही. तरिहि स्त्रीयांवरील अत्याचार संपले असे मात्र म्हणता येत नाही. परंतु वर्तमान स्थितीचा विचार करता कौटुंबिक अत्याचार या संकल्पनेच्या विचार करताना या अत्याचाराची जि चर्चा होतेय ती केवळ स्त्री या घटकाला केंद्रात ठेउन होतेय हे मात्र काहीसे अयोग्य असल्याने जाणवते कारण स्त्रीया कौटुंबिक हिंसाचाराला बळी पडणा-या सर्वात मोठा घटक असल्या तरिही वर्तमान स्थितीत कुटुंबातील इतरही काही घटकांना अशा अत्याचाराला सामोरे जावे लागतेय असे दिसून येते.

कौटुंबिक हिंसाचाराचे पिडीत घटक :

वर चर्चा केल्याप्रमाणे कौटुंबिक हिंसाचाराला केवळ स्त्रियाच बळी पडतात हा गैरसमज असून काही प्रमाणात कुटुंबातील इतर व्यक्तीही अशा हिंसाचाराला बळी पडलेले दिसून येतात. ज्यात प्रामुख्याने नाव घ्यावे लागेल ते वृद्धांचे पूर्वीच्या संयुक्त कुटुंबात वृद्ध हे कुटुंबाचा आधार होते. कुटुंबात वृद्धाच्या शब्दाला मान होता तसेच वृद्धाची काळजीही घेतली जायची. परंतु बदलत्या कुटुंब रचनेत वृद्धांची किंमत कमी झाल्याने त्यांना नव्याने अत्याचाराला सामोरे जावे लागते आहे. या शिवाय कुटुंबातील सावत्र मुले सुध्दा या अत्याचाराला बळी पडताना दिसून येतात. तसेच आता काही प्रमाण कुटुंबातील पुरुष अत्याचाराचीही चर्चा होते आहे. या अत्याचाराचे नेमके स्वरूप काय हे मात्र निश्चित नाही. कदाचित हा अत्याचार पुरुषी अहंकाराचे दुखावले जाणे या प्रकारचाही असु शकते. त्यामुळे कौटुंबिक अत्याचार या प्रश्नांची चर्चा होताना ती केवळ एकांगी चर्चा होउ नये हिच अपेक्षा.

हिंसाचाराचे प्रकार :

कौटुंबिक हिंसाचारातील हिंसाचार हा शब्द उच्चारताच त्यात हिंसा म्हणजे शारिरिक हिंसा हाच अर्थ प्रथमदर्शनी ध्वनीत होतो. परंतु या ठिकाणी कौटुंबिक हिंसाचाराचा अर्थ केवळ शारिरिक इजा किंवा हिंसाचार एवढ्या पुरता मर्यादित नक्कीच नाही, तर शारिरिक हिंसाचारासह लैंगिक हिंसाचार हा प्रकार मात्र असूनही चर्चा मात्र फारशी होताना दिसून येत नाही. लग्नानंतर पत्नीच्या इच्छेचा विचार न करता जबरदस्तीने संभोग करणे किंवा अनैसर्गिक संभोग करावयास भाग पाडणे हे लैंगिक अत्याचाराचेच प्रकार आहेत. शिवाय भावनिक किंवा मानसिक अत्याचाराचा विचार करता त्याबद्दलही भारतीय समाजात विशेष गांभिर्य असलेले दिसून येत नाही. पिडीत व्यक्तिला सतत टोमणे मारणे, काहिना काही मनाला लागेल असे बोलत राहाणे, सतत अपमानित करणे, पिडीत व्यक्तिचया इच्छेचा विचार न करता तिच्या मनाविरुद्धच्या गोष्टी करणे अथवा तीलाही करायला भाग पाडणे, तिच्या आप्त वा नातेवाईकांविषयी सतत काहि ना काहि अपमानजनक वक्तव्य करते या सर्वांचा समावेश मानसिक हिंसाचारात होतो. हिंसाचाराच्या प्रकारातीलचा एक प्रकार म्हणजे आर्थिक हिंसाचार, पिडित व्यक्तीला आर्थिक दृष्ट्या परावलंबी राहाण्यास भाग पाडणे, तिच्या

आर्थिक आर्थिक गरजा योग्य वेळी पूर्ण न करणे किंवा तिला आर्थिक विवंचनेच्या स्थितीला सामोरे जाण्यास भाग पाडणे हे सर्व प्रकार आर्थिक हिंसाचार या प्रकारात मोडतात.

कौटुंबिक हिंसाचाराची भारतातील स्थिती आणि स्वरूप :

संयुक्त राष्ट्र संघटनेच्या लोकसंख्या कोश विभागाच्या अहवालानुसार भारतात १५ ते ४९ या वयोगटातील ७० % महिला कोणत्या ना कोणत्या प्रकारच्या घरगुती हिंसाचाराच्या पिडीत असलेल्या दिसून येतात. वास्तविक पाहता जे दिसते त्यापेक्षा ते जास्त भयंकर स्थिती असते. कारण कौटुंबिक हिंसाचाराच्या गुन्ह्यांची नोंदच खुप कमी प्रमाणात होते. गुन्हे मात्र त्या तुलनेत खुप जास्त प्रमाणात असलेले दिसून येतात. यामध्ये वेगवेगळ्या स्वरूपात हे अत्याचार होत असलेले दिसून येतात. ज्यात सासरी व माहेरी होणारी मारहाण हा प्रकार म्हणून ओळखला जातो. यातील केवळ सासरी होणा-या मारहाणी चे २०१५ मध्ये १,१३,४०३ गुन्हे नोंदवली गेले होते. वास्तविक याचे प्रमाण खुप जास्त असतानाही केवळ कुटुंबाच्या इज्जतीचा प्रश्न मोठा करून हे प्रकार दडपून टाकले जातात. यातीलच एक गंभीर प्रकार म्हणजे गर्भतील स्त्री लिंग हत्या हा होय. मुलगाच हवा या हट्टापायी स्त्रीच्या इच्छेविरुद्ध तीचा गर्भपात केला जातो व गर्भातच मुलांचा जिव संपउन टाकला जातो.

काही प्रकरणांमध्ये स्त्रीयांना अथवा पिडितांना असा मानसिक त्रास दिला जातो की ज्यामुळे पिडीताला नाईलाजाने आत्महत्या करण्यासही प्रवृत्त होताना दिसून येतात. काही वेळा हुंड्यासाठी नवविवाहितांना जिव गमवावा लागतो. केवळ २०१५ मध्येच हुंडाबळीचे ७६६४ प्रकार नोंदविले गेले होते. तसेच कुटुंबातीलच इतर सदस्यांकडून लहान मुलींवर होणारे लैंगिक अत्याचार सुध्दा वाढतच चालले आहेत.

सारांश :

कौटुंबिक अत्याचार हा असा प्रश्न आहे की ज्याची चर्चा आजही म्हणावी तेवढी गांभिर्याने होताना दिसून येत नाही. कारण पारंपारिक भारतीय समाजात कुटुंबातील वाद कुटुंबातच मिटवण्याच्या मानसिकतेमुळे अत्याचार होऊनही पिडीत व्यक्ती समाजाच्या दबावाला बळी पडून गुन्हा नोंदवण्यासाठी पुढे येताना दिसून येत नाही. जो पर्यंत पिडीत न भिता समोर येणार नाहीत तो पर्यंत या प्रकारांना आळा बसणार नाही

संदर्भ :

१. Mr. vikaspedia.in
२. <https://m.maharashtratimes.com>
३. भारतीय समाज संरचनात्मक आव्हाने — रा.ज. लोटे(पिंपळापुरे अँड कं. पब्लीशर्स, नागपुर)
४. भारतीय समाज संरचनात्मक प्रश्न आणि सामाजिक समस्या— डॉ. प्रदिप आगलावे/डॉ. सरोज आगलावे (श्री. साईनाथ प्रकाश, नागपुर)

मानवाधिकार आणि महिला अधिकार व कौटुंबिक हिंसाचाराच्यासंदर्भात कायदेशीर तरतुदी

प्रा.डॉ. पद्माकर प्रेमदास दारोंडे

सुवालाल पाटणी महाविद्यालय, पुलगांव

सारांश :-

द्वितीय महायुद्धामुळे मोठ्या प्रमाणात मनुष्यहानी झाली. त्यामुळे आंतरराष्ट्रीय स्तरावर शांतता राखण्यासाठी आणि भविष्यातील युद्ध व मनुष्य हानी टाळण्यासाठी आंतरराष्ट्रीय संस्था स्थापन करण्याचे निश्चित झाले. आणि १९४५ मध्ये संयुक्त राष्ट्रांच्या सनदाच्या मसुदा सॅनफ्रान्सिस्कोच्या बैठकीत तयार करण्यात आला आणि १० डिसेंबर १९४८ रोजी संयुक्त राष्ट्रांच्या सदस्यांनी मानवाधिकाराची सार्वत्रिक घोषणापत्र (UDHR-Universal Declaration of Human Rights) एकमताने स्वीकारले या घोषणापत्रात व्यक्तीचे नागरी व राजकीय अधिकार, आर्थिक, सामाजिक आणि सांस्कृतिक हक्क आणि व्यक्तीचे कर्तव्ये यासंबंधी तरतूद आहे. परंतु मानव अधिकाराच्या घोषणापत्रातील व्यक्तीचे नागरी व राजकीय अधिकार आर्थिक, सांस्कृतिक हक्क आणि व्यक्तीची कर्तव्ये या संबंधी तरतूद आहे. परंतु मानव अधिकाराच्या घोषणापत्रातील बहुतांश तरतुदी आणि महीलांच्या संरक्षणासंदर्भातील बहुतांश तरतुदी भारतीय संविधानात आलेल्या आहे.

प्रस्तुत पेपरचा विषय 'मानवाधिकार आणि भारतीय संविधानात महीलांच्या संरक्षण संदर्भात कायदेशीर तरतुदी' हा आहे. या पेपर मधून मानवाधिकार आणि भारतीय संविधानातील महीलांच्या अधिकारा संदर्भातील तरतुदी आणि त्याचा संरक्षणार्थ संसदेने केलेले विविध कायदे याची माहितीकरून घेणे आहे.

प्रस्तावना :-

मानवी अधिकाराची संकल्पना प्रत्यक्षात कीतीतरी आधीची आहे. बुद्ध्याच्या तत्वज्ञानात सर्वात आधी मानवी अधिकाराच्या संबंधित तत्वे, सिद्धांत दिसून येतात. तसेच अशोकाच्या राजवटीत नागरी हक्कांची पायाभूत तत्वे निर्माण करण्यात आली होती. मध्ययुगीन युरोपीय तत्वज्ञानातील नैसर्गिक कायद्याच्या कल्पनेतून अधिकार या संकल्पनेचा उगम झाला. प्रत्येक व्यक्तीला, ती माणूस म्हणून जन्माला आल्याने काही अधिकार प्राप्त होतात अशी ती संकल्पना आहे. यातून पूढे आधुनिक युरोपात सामाजीक कराराचा सिद्धांत मांडण्यात आला आणि त्यातूनच संविधानात्मक शासनपद्धतीची सुरवात झाली. मानवी अधिकाराच्या विकासात अनेक कायद्याचे योगदान आहे त्यात —.

मॅगना कार्टा — १२१५ (इंग्लंड)

पिटिशन ऑफ राईट्स — १६२८ (इंग्लंड)

बिल ऑफ राईट्स — १६८८ (इंग्लंड)

स्वातंत्र्याची घोषणा — १७७६ (अमेरिका)

मानव आणि नागरीकांचे हक्क १७८९ फ्रान्स

परंतु २० व्या शतकात आंतरराष्ट्रीय राजकारणात महत्वाची घटना म्हणून मानवी हक्क संकल्पनेचा उदय झालेला दिसतो.

दुसऱ्या महायुद्धादरम्यान मानव अधिकाराच्या झालेल्या मोठ्या उल्लंघनामुळे संयुक्त राष्ट्र संघटना मानवाधिकारा विषयी संवेदनशील होती. १९४५ मध्ये संयुक्त राष्ट्रांच्या सनदाचा मसुदा सॅनफ्रान्सिस्कोच्या बैठकीत तयार करण्यात आला आणि १० डिसेंबर १९४८ रोजी संयुक्त राष्ट्रांच्या सदस्यांनी मानवाधिकाराची सार्वत्रीक घोषणापत्र (UDHR –Universal peclaration of Human Rights) तयार करण्यात आले आणि त्याला वैश्वीक रूप देण्यात आले. एखादा राष्ट्र मानव अधिकाराचे उल्लंघन करित असेल तर त्या राष्ट्रावर संयुक्त राष्ट्र संघटना दबाव आणू शकते. आणि त्या राष्ट्राला बहीष्काराचा सामना करावा लागू शकतो. सुरवातीला ५५ राष्ट्रांनी आणि पुढे १९३ राष्ट्रांनी मानवी हक्काचा जाहीरनामा स्वीकारला. या संदर्भातील संयुक्त राष्ट्रांची सनद यात असे नमुद करण्यात आले आहे की,

“ मूलभूत मानवी हक्क व्यक्तीची प्रतिष्ठा आणि तीचे मोल, पुरुष आणि स्त्रीया आणि लहान मोठी राष्ट्रे यांचे समान हक्क यावरील श्रद्धेचा पुनरुच्चार करणे. आंतरराष्ट्रीय कायद्याची अन्य उगमस्थाने आणि आंतरराष्ट्रीय करारांमधून निर्माण होणाऱ्या आबंधनाचा सादर केला जाईल आणि न्याय प्रस्तापीत होईल अशी परिस्थिती निर्माण करणे आणि व्यापक स्वातंत्र्यात सामाजीक प्रगती आणि परिस्थिती निर्माण करणे आणि व्यापक स्वातंत्र्यात सामाजीक प्रगती आणि चांगले जीवनमान उपलब्ध करून देणे”^१

मानवी हक्काचा जाहीरनामा १९४८ संक्षिप्त रूपात

‘कलम १ समतेचा हक्क

कलम २ भेदभावापासून स्वातंत्र्य प्रस्तुत जाहिरनाम्यात नमुद सर्व हक्क स्वातंत्र्ये प्रत्येकाला उपलब्ध असतील —याबाबतीत वंश, वर्ण, लिंग, भाषा धर्म, राजकीय अथवा इतर मत राष्ट्रीय व सामाजिक मुळ दारिद्र्य, जन्म वा इतर स्थान या आधारे भेदभाव केला जाणार नाही.

— याशिवाय व्यक्तीला देश किंवा प्रादेशीक, राजकिय अधिकार क्षेत्राच्या अथवा आंतरराष्ट्रीय दर्जाच्या आधारे भेदभाव केला जाणार नाही, मग तो देश असो या स्वतंत्र प्रांत असो.

कलम ३ जीवित, स्वातंत्र्य आणि व्यक्तिगत सुरक्षिततेचा हक्क— सर्व स्त्री—पुरुषांना सर्व नागरी व राजकीय हक्काचा उपभोग घेता यावा यासाठी नागरी व राजकीय हक्काच्या संधीतील सर्व हक्काची हमी देण्याचा सर्व सदस्य राष्ट्रे प्रयत्न करतील.

त्यासाठी कलम ३ द्वारा प्रत्येकाच्या जिवित, स्वातंत्र्य, व्यक्तीगत सुरक्षिततेच्या हक्काची तरतुद केली आहे.

कलम ४ गुलामगिरी विरुद्धचा हक्क

कलम ५ छळा आणि मानहानी कारक वागणुकी पासून संरक्षण

कलम ६ कायद्यापुढे एक व्यक्तीमहणुन ओळख मिळविण्याचा हक्क

कलम ७ कायद्यापुढे समानतेचा हक्क

कलम ८ सक्षम न्यायाधिकरणामार्फत निकाल मिळविण्याचा अधिकार

कलम ९ बेकायदेशीर अटक आणि हद्दपारेपासून संरक्षण

कलम १० न्याय जन सुनावणीचा अधिकार

कलम ११ गुन्हा साबीत होईपर्यंत निरअपराध म्हणुन समजण्याचा अधिकार

कलम १२ खाजगी जिवन, कुटुंब, घर आणि पत्र व्यवहारे यात ठवळा ठवळ करण्यापासून संरक्षण

कलम १३ देशात आणि देशाबाहेर मुक्त संचार करण्याचे स्वातंत्र्य

कलम १४ राजकीय छळ होत असल्यास अन्य देशामध्ये राजकीय आश्रय मिळविण्याचा हक्क

कलम १५ राष्ट्रीयत्वाचा हक्क आणि तो बदलण्याचा हक्क

कलम १६ विवाह करण्याचा आणि कुटूंब स्थापन करण्याचा हक्क — सुज्ञ स्त्री व पुरुषांना वंश, राष्ट्रीयत्व अथवा धर्म या आधारे कोणताही भेदभाव न करता विवाह करून स्वतःचे कुटूंब स्थापन करण्याचा अधिकार आहे.

कलम १७ मालकत्ता धारण करण्याचा हक्क

कलम १८ समजुती, श्रद्धा आणि धर्माचा हक्क

कलम १९ मतधारण करण्याचा व माहितीचा हक्क

कलम २० शांततापूर्ण रितीने एकत्र जगण्याचा आणि संस्था स्थापन करण्याचा हक्क

कलम २१ शासनाच्या कारभारात मुक्त निवडणुकामध्ये सहभाग घेण्याचा हक्क

कलम २२ सामाजिक सुरक्षितेचा हक्क

कलम २३ स्वताःच्या इच्छेनुसार काम करण्याचा व कामगार संघटनांमध्ये समाविष्ट होण्याचा हक्क

— विविह आणी घटस्फोट याबाबत सर्वांना समान हक्क असते. स्त्रीयांच्या मुक्त आणी पूर्ण संमतीने विवाह केल्या जाईल

— कुटूंब स्थापने हा समाजातील स्वाभावीक मुलभूत हक्क असून कुटूंबाला समाज व राज्याकडून संरक्षण प्राप्त करण्याचा अधिकार आहे^१.

वरील पैकी मानवी हक्काच्या सनदेमध्ये नागरी व राजकीय, सामाजीक, आर्थीक व सांस्कृतीक आणी विकासात्मक अधिकाराचा समावेश होतो नागरी व राजकीय हक्कामध्ये जगण्याचा, आर्थीक, विचार व अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य, मतदानाचा, टिका करण्याचा इत्यादी हक्कांचा समावेश होतो. मानव अधिकाराचा अर्थ “मानव अधिकार जाती, लिंग, राष्ट्रीयता, जातीयता, भाषा, धर्म किंवा अशा कोणत्याही दर्जाची पर्वा न करता सर्व मानवा करिता अंतर्भूत हक्क आहेत. मानवी हक्कामध्ये जीवन आणी स्वातंत्र्यांचा हक्क, गुलामगिरी व अत्याचार यांपासून मुक्तता, अभिप्राय आणी अभिव्यक्तीचे स्वातंत्र्य, काम आणी शिक्षणाचा अधिकार आणी बरेच काही समाविष्ट आहे. भेदभाव न करता प्रत्येकजन या हक्काना पात्र आहे.”^३

वरील संदर्भावरून मानव अधिकार म्हणजे व्यक्तीला जन्माने प्राप्त झालेले अधिकार होय. व्यक्तीला आपल्या व्यक्तीमत्वाचा सर्वांगीन विकासाठी त्याची गरज असते ते कोणीही हिरावून घेवू शकत नाही असे असे स्पष्ट होते.

मानव अधिकाराचा भारतीय संविधानाच्या दृष्टीकोनातून विचार केल्यास. मानवअधिकारातील सार्वत्रीक घोषणापत्रातील (UDHR – Universal declaration of Human Rights) बहुतांश तरतुदी आणी स्त्रीला एक व्यक्ती समजून ‘लिंग’ याच्या आधारावर कोणताही भेदभाव न करता तीचा सर्वांगीन विकासाठी सर्व प्रकारच्या तरतुदी भारतीय ‘संविधानात दिसून येतात. कारण १० डिसेंबर १९४८ (मानवअधिकाराचा घोषणापत्र) च्या आधीच भारतीय संविधानाचा मसुदा तयार झाला होता. त्या मंताचा काळहा त्यावर चर्चा परीचर्चा चा कालखंड होता. त्यामुळे भारतीय संविधानात राज्यघटना, महीलांच्या हक्कासंबंधी आणी त्यांच्या हितरक्षणासंबंधी आणी पात्रतेसंबंधी अनेक महत्वाच्या तरतुदी करण्यात आल्यात आहे. आपल्या संविधानाच्या नाम्यात ‘ आर्थीक, सामाजिक, राजनितीक न्यायाची’ हमी देण्यात आलेली आहे.

भारतीय राज्यघटनेच्या भाग तीन मध्ये नागरीकांच्या मुलभूत हक्कांचा समावेश कण्यात आलेला आहे. स्त्री—पुरुष या दोघांना एक व्यक्ती समजून स्त्रीयांच्या सर्वांगीण विकासाठी त्यांना समान अधिकार दिले.

कलम — १५ (१) राज्य केवळ धर्म, वंश, जात, लिंग, जन्मस्थान या पैकी कोणत्याही कारणावरून कोणत्याही नागरीकाला प्रतिकूल होईल अशा प्रकारे भेदभाव करणार नाही.

कलम — १५ (३) या अनुच्छेदातील कोणत्याही गोष्टीमुळे स्त्रीया, बालके यांच्याकरीता कोणतीही विशेष तरतुद करण्यास राज्याला प्रतिबंध होणार नाही.

कलम — १६ (२) कोणताही नागरीक केवळ धर्म, वंश, जात, लिंग, कुळ, जन्मस्थान, निवास या किंवा यापैकी कोणत्याही कारणावरून राज्याच्या अखत्याराखालील कोणतीही नोरकी किंवा पद यांच्याकरीता अपात्र असणार नाही.

कलम — १९ राज्यातील प्रत्येक नागरीकास (महिला आणि पुरुष) भाषण व अभिव्यक्ती यांचे स्वातंत्र्य, त्याचबरोबर एकत्र जमण्याचा संघ बनविण्याचा, फिरण्याचा व व्यापारा, व्यवसाय करण्याचा अधिकार आहे.

कलम — २१ कोणत्याही नागरीकांचे कायद्याद्वारे प्रस्तापित केलेली कार्यपद्धतीत अनुसरल्या खेरीज व्यक्तीच्या जिवीत किंवा व्यक्तीगत स्वातंत्र्य यापासून वंचित केले जाणार नाही.

भारतीय संविधानाच्या भाग ४ मार्गदर्शक तत्वातही स्त्री-पुरुष समानात आणि स्त्रींच्या समान हक्काचे रक्षण यावर भर दिल्याचे दिसून येते.

कलम— ३९ (क) राज्यातील प्रत्येक नागरीकांना व स्त्री-पुरुषांना उपजिविकेचे पर्याप्त साधन मिळविण्याचा अधिकार आहे.

(घ) स्त्री व पुरुष यांना समान कामासाठी समान वेतन मिळवून देण्याचा प्रयत्न करण्यात येईल.

(ङ) स्त्री-पुरुष कामगाराचे आरोग्य आणि शक्ती तसेच मुलांचे कोवळे वय यांचा दुरुउपयोग केला जाणार नाही याची काळजी घेतल्या जाईल.

कलम — ४२ कामाच्याठीकाणी न्याय व माणुकीची परिस्थिती निर्माण करण्याची आणि प्रस्तुती सहाय्य मिळवून देण्याची व्यवस्था करण्यात येईल.

१९९३ मध्ये ७३ वी ७४ वी संविधान दुरुस्तीनुसार स्थानिय स्वशासन संस्थेच्या संदर्भात करून स्त्रीयांच्या अधिकाराच्या संदर्भात विशेष तरतुदी केल्या आहेत. भाग ९ आणि ९ अ मध्ये ११ वी व १२ वी अनुसूची जोडण्यात आली त्यात महिलांसाठी एकतृतीआंश जागा राखीव ठेवण्यात आली.

पंचायत व नगरपालीकेशी संबंधीत महीलांसाठी घटनात्मक कायदे

कलम २४३ (डी) (३) नुसार पंचायतीच्या निवडणुकीतील एकुण जागेच्या एकतृतीआंश जागा प्रत्येक वर्गातील महिलांसाठी राखीव ठेवल्या जातील

कलम २४३ (डी) (४) नुसार पंचायतीच्या अध्यक्षासाठी एकुण संख्येच्या एकतृतीआंश जागा प्रत्येक वर्गातील महिलांसाठी राखीव ठेवल्या जातील

कलम २४३ (टी) (३) नुसार नगरपालिकेच्या निवडणुकीतील एकुण जागेच्या एकतृतीआंश जागा प्रत्येक वर्गातील महिलांसाठी राखीव ठेवल्या जातील

कलम २४३ (टी) (४) नुसार नगरपालिकेच्या अध्यक्षासाठी एकुण संख्येच्या एकतृतीआंश जागा राज्य विधिमंडळाच्या कायद्याद्वारे प्रत्येक वर्गातील महिलांसाठी राखीव ठेवल्या जातील.

घटनात्मक संरक्षणाबरोबरच महीलांना कायदानुसार हमी दिलेले अधिक अधिकार पुढील प्रमाणे आहेत.

१) समान वेतन कायदा १९७६ —

समान वेतन कायद्याच्या अंतर्गत स्त्री-पुरुष असा लिंगाच्या आधारावर कोणताही भेदभाव करता समान कामासाठी समान वेतन देण्यात येईल

२) कामाच्या ठिकाणी लैंगिक छळाविरोधात अधिकार —

कामाच्या ठिकाणी महिलांना लैंगिक छळाविरोधात तक्रार देण्याचा अधिकार दिलेला आहे. या कायदानुसार ३ महिन्यांच्या कालावधीच्या अंतर्गत कर्मचाऱ्यांना आंतरीक तक्रार समितीकडे तक्रार देवू शकते.

३) घरगुती हिंसाचारा विरुद्ध महिलांना अधिकार (२००५) —

या कायद्यात प्रामुख्याने पतीच्या घरात राहणाऱ्या नातेवाईक यांच्याकडून घरगुती हिंसाचारापासून संरक्षण देते. ४९८ मध्ये असे नमुद केले आहे की पतीन किंवा पतीचा नातेवाईक असल्यातरी त्याला सुद्धा आरोपी को जातो.

४) लैंगिक अत्याचार महिला पिडीतांसाठी निनावीपणाचा अधिकार—

लैंगिक अत्याचारात बळी गेलेल्या महिलांना निनावीपणाचा अधिकार दिलेला आहे. तिची गोपनीयता आणि सुरक्षितता ठेवण्याचा अधिकार आहे. लैंगिक अत्याचार झालेल्या महिलेवर खटला चालू असतांना किंवा महिला पोलिस अधिकाऱ्याच्या उपस्थितीत एकट्याने जिल्हादंडाधिकाऱ्या समोर आपले निवेदन नोंदविले पाहिजे.

५) महिलांना विनामुल्य कायदेशीर सहाय्य करण्याचा अधिकार (कायदेशीर सेवा प्राधिकरण कायदा १९८७) :-

कायदेशीर सेवा प्राधिकरण अधिकारांतर्गतसर्व बलत्कारी महिलांना मोफत कायदेशीर सहाय्यक मागण्याच्या अधिकार आहे. स्टेशन हाऊस ऑफीसला ज्या वकीलाची व्यवस्था केली त्याची माहिती देण्याचे बंधन आहे.

६) महिलांना रात्री अटक न करण्याचा अधिकार (फौजदारी कायदा १९७३) —

या कायद्यानंतर सुर्यास्तानंतर आणि सुर्योदय होण्यापुर्वी एखादया महिलेस अटक करता येत नाही. पुढे कायद्यात असेही म्हटले आहे की, पोलिस महिला कॉन्स्टेबल आणि कुटुंबातील सदस्य किंवा मित्राच्या अपस्थितीत तिच्या राहत्या घरी एखादया महिलेची चौकशी करू शकतात. कायदेशीर परवानगी शिवाय महिलेस रात्री पोलिस स्टेशन मध्येही ताब्यात घेतले जावू शकत नाही.

७) महिलांना त्यांचीतक्रार इ—मेल व्दारे नोंदविण्याचा अधिकार आहे —

जर एखादी महिला स्वतः प्रत्यक्ष पोलिस स्टेशनमध्ये जावून तक्रार नोंदविण्याच्या स्थिती नसेल तर त्यांच्यासाठी व्हर्च्युअल तक्रारीची तरतुद केली आहे. जिथे ती असेल तिथे इ—मेल व्दारे तक्रार नोंदवू शकते किंवा पोलिस स्टेशनला पाठवू शकते.

८) महिलांच्या असभ्य प्रतिनिधीत्वाबद्दल चा अधिकार —

स्त्रीयांचे कोणत्याप्रकारे चित्रण तिचे स्वरूप किंवा शरीर किंवा स्त्रीयांदल अपमान बद्दल किंवा सार्वजनिक नैतिकता यांना बदनाम करणे, भ्रष्टकरणे किंवा ईजा पोहचविण्याची शक्यता या सारखे भाग म्हणजे दंडनिय गुन्हा आहे.

९) महिलांचा पाठलाग करण्यापासुनचा अधिकार कलम ३५४ (डी) —

एखादया माहिलेचे अनुसरण करणे आणि संपर्क साधने किंवा अशा महिलांचा विरोधाचे स्पष्ट संकेत असुनही वारंवार स्त्रीशी संपर्क साधण्याचा प्रयत्न करणे. किंवा इंटरनेट च्या सहाय्याने एखादया महिलेने केलेल्या वापरावर नजर ठेवणे. इ—मेल किंवा इलेक्ट्रॉनिक संप्रेषणाचे कोणतेही अन्य प्रकार असो.

१०) महिलांना झिरो एफ आय आर करण्याचा अधिकार —

झिरो एफ आय आर नुसार ही घटना ज्या ठिकाणी घडली आहे त्या ठिकाणी दुर्लक्ष करून कोणत्याही पोलिस स्टेशनमध्ये दाखल केली जावू शकते.

अशा प्रकारे भारतीय संविधानात स्त्रीयांना एक व्यक्ती समजून लिंग आधारित कोणताही भेदभाव न करता स्त्रीयांच्या सर्वांगीण विकासासाठी समान अधिकार देण्यात आलेले आहे व त्याच्या प्रतिष्ठेसाठी व संरक्षणासाठी कायदेशीर तरतुदी केलेल्या आहेत.

निष्कर्ष :-

व्दितीय महायुध्दामुळे झालेली मनुष्य हानी भविष्यात टाळण्यासाठी संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या आमसभेने १९४८ रोजी मानवी अधिकाराचा जाहिरनामा स्विकारला त्यात माणुस म्हणुन प्रत्येक व्यक्तीला त्याच्या सर्वांगीण विकासासाठी काही मानव अधिकार अतिशय महत्वपूर्ण असतात. असे नमुद केले आहे. या जाहीरनाम्यावर ज्या देशांनी सही केली त्या राष्ट्रांसाठी त्याची अमलबजावणी करणे बंधनकारक असते. मानविअधिकारातील बहुतांश अधिकाराची भारतीय संविधानात त्याची तरतुद केलेली आहे. व त्याच्या संरक्षणासाठी विशेषकरून स्त्रीयांची प्रतिष्ठा व मानवीअधिकाराच्या संदर्भात कायदेशीर तरतुदी केलेल्या आहेत. भारतात मानवि अधिकार आणि स्त्रीयांचे अधिकार सुरक्षीत राहावे यासाठी यंत्रणा उभी केली राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोग (१२ ऑक्टोबर १९९३)राष्ट्रीय महिला आयोग (१९९२) स्थापन केला ज्यामुळे भारतीय व्यक्तींवर व महिलांवर होणाऱ्या अन्याय अत्याचारा विरुद्ध दखल घेतल्या जाईल. परंतु या सर्व तरतुदी असुनही भारतात महिलांवर होणारे अन्याय अत्याचाराचे प्रमाण कमी झालेले नाही. कौटूंबिक हिंसाचार, कामाच्याठीकणी लैगींक छळ, सार्वजनीक जिवनात कार्य करतांना होणारा छळ इत्यादी ठिकाणी स्त्रीयांवर अत्याचाराचे प्रमाण वाढत आहे. अलीकडील निर्भया प्रकरण, कथुआ प्रकरण, उन्नाव बलात्कार प्रकरण, हैद्राबाद मधील प्रियंका रेड्डी प्रकरण यावरून हे सिध्द होते की, कायदेकरून स्त्रीयांवरील होणारे अन्याय अत्याचाराचे प्रमाण कमी होणार नाही. त्यासाठी सामाजिक आर्थीक विसमता कमी करावी लागेल, नैतिक शिक्षणाच्या प्रमाणात वाढ करावी लागेल आणि स्त्रींच्या प्रतिष्ठेबद्दल समाजात शिक्षणातुन जागृती निर्माण करावी लागेल तेव्हा स्त्रीयांवरील अन्याय अत्याचाराच्या प्रमाणात घट होईल.

संदर्भ :-

- १) मन्झर मेहता (संपादक — रूमकी बसू) : आंतरराष्ट्रीय राजकारण संकलपणा, सिध्दांत आणि समस्या: पेज नं. ३७० सगे पब्लीकेशन इंडीया, प्रा. लि. २०१७
- २) मन्झर मेहता (संपादक — रूमकी बसू) : आंतरराष्ट्रीय राजकारण संकलपणा, सिध्दांत आणि समस्या: पेज नं. ३७१ सगे पब्लीकेशन इंडीया, प्रा. लि. २०१७
- ३) [https : #www.un.org.date](https://www.un.org.date) 16/12/2019
- ४) प्रा. पाटील बी.बी. : भारतीय शासन आणि राजकारण, पेज नं. २८, फडके प्रकाशन, २०१३

भारतीय महिला आणि कौटुंबिक हिंसाचार कायदा**डॉ.विजया एच. राऊत**राज्यशास्त्र विभागप्रमुख एन.जे.पटेल कला व वाणिज्य महाविद्यालय
मोहाडी त.मोहाडी जि. भंडारा ४४१९०४**प्रस्तावना :**

भारतीय संविधानाने ३ भागात १४ ते १८ कलमांतर्गत समतेचा अधिकार सर्व भारतीय नागरिकांना प्रदान केलेला आहे. संविधानाच्या कलम १४ नुसार भेदभावापासून मुक्ती, कलम १५ नुसार स्त्री-पुरुष समानता व कलम २१ नुसार जीवित व स्वातंत्र्याचे संरक्षण करण्याचा हक्क महिलांनाही दिला आहे. संविधान लागू होवून ७० वर्षे झालीत. पण समतेच्या तत्वाची अंमलबजावणी होवू शकली नाही. लिंग भेदभाव मोठ्या प्रमाणात भारतीय समाजात दिसून येतो. तसे पाहिले तर प्राचीन काळापासून महिलांना अतिशय गौण दर्जा देण्यात आला. महिलांना अनेक क्षेत्रापासून दूर ठेवण्यात आले. तीला फक्त चूल व मूल पर्यंतच मर्यादित करून ठेवले. घर काम करण्यासाठी एक हक्काची घर दासी म्हणून तिचे स्थान होते. घरात व समाजात काय स्थान आहे. ? यावर तिचे दर्जा ठरत असतो व तशी वागणूक मिळत असते. पं.तुलशीदासने म्हटले आहे, 'शुद्र,अरू,पशू,नारी सब ताडन के अधिकारी' म्हणजे कनिष्ठ जातीचे,शत्रू, पशू आणि स्त्रिया ह्या मारण्यापिठण्याच्याच पात्रतेच्या आहेत. असा समज समाजात निर्माण झालेला होता. त्यामुळे तिची प्रताडना करणे, तिला कुठेही काहीही बोलने, आपल्या दडपणाखाली ठेवणे. हा पुरुषी अहंकार सुरुवातीपासून दिसून येत होता. शारीरिक मारझोड,तीचा अपमान करणे, तिचा मानसिक छळ करणे ह्या बाबी स्वाभाविक होत्या. आपण एका स्त्रीचा अपमान करीत आहोत असे पुरुषांना वाटत नव्हते व आपल्या बाबतीत काही चूक होत आहे असे स्त्रींना वाटत नव्हत. 'पाण्यानी झोडले काय किंवा पतीन मारले काय तक्रार कुणाकडे करावी' असा समज रूढ होता.

आधुनिक काळात सुध्दा फारसे चित्र बदलले नाही. महिलांचे स्थान व दर्जा यात बदल झालेला नाही. महिलांच्या विरुद्ध होणा-या हिंसेत घट झाली असे दिसून येत नाही. उलट हिंसेचे प्रमाण जास्त झालेले आहे. आधुनिक काळात हिंसेच्या स्वरूपात बदल झाले. छेडछाड करणे, बलात्कार, मारपिट, खून, जाळपोळ, शिवीगाळ करणे याबरोबर अश्लील चित्रफित दाखवून लैंगिक शोषण करणे. पोर्न व्हिडिओ दाखवून तसे करण्यासाठी महिलांना बाध्य करणे. या सर्व बाबी हिंसे अंतर्गत मोडत असतात. फक्त मारझोड करणे हिंसा या अंतर्गत मोडत नाही तर पती पत्नीशी अबोला धरत असेल तर ते सुध्दा हिंसेच्या अंतर्गत येत. इतका व्याप अर्थ हिंसेचा आजच्या कायद्यान्वये लावलेला जातो. महिलांकरिता अनेक कायदे आजपर्यंत झालेत पण ते कायदे त्यांच्या पर्यंत पोहचले नाहीत. ब-याच महिला कायद्याच्या बाबतीत अनभिज्ञ आहेत. त्याच्या पर्यंत कायदे पोहचविण्यासाठी काही सकारात्मक पाऊले उचलणे गरजेचे आहे.

मुख्य शब्द : लॅन्सेट अहवाल,युनिफेमच्या अहवाल,वर्गीकरण,महिला संरक्षणासंबंधी स्वातंत्र्यपूर्व कायदे,कौटुंबिक हिंसाचार अधिनियम २००५

आजच्या घडीला स्त्रीयांवरील हिंसाचार ही अगदी रोजची बाब होऊन गेली आहे. घरगुती हिंसाचाराला जणू सांस्कृतिक मान्यता मिळाली आहे. सर्वच जाती, धर्म, प्रांत व वर्गातील महिलांवर हिंसाचार होतांना दिसतो. घरातील हिंसाचारामुळे महिलांना शारीरिक आणि मानसिक त्रास आणि वेदना गप्पा बसून सहन करावे लागतात. घरगुती हिंसाचाराविरुद्ध कुणी बोलतांना दिसत

नाही. दुस—यांच्या घराची बाब आहे. आपण त्यात काय बोलावे असे इतरांना वाटत असते. तर महिलांना संसार करावयाचा आहे. म्हणून मुकाट्याने आपण ते सहन करावे अशी मानसिकता महिलांमध्ये दिसून येते. एखादी स्त्रीने या विरुद्ध आवाज उठविला तर समाजाचा तिच्याकडे पाहण्याचा दृष्टीकोण चांगला नसतो. तीला संघर्ष करण्याची प्रेरणा देण्यापेक्षा उलट तिला दुबळ्या करण्याचा प्रयत्न समाज करतो. समाजात तर अशी मानसिकता निर्माण झाली काय की समाज ज्या महिलांना कौटुंबिक छळाला त्रासून त्या कुटुंबाला सबक शिकविण्याचा प्रयत्न केला तर तिच्या पाठीशी उभा राहिला.? नसेल तिच्या पाठीशी उभा नुसती सहानुभूती तरी दाखविली काय ? स्त्री मनाला समजून घेण्याचा प्रयत्न तरी झाला काय?

कौटुंबिक हिंसाचारामुळे आत्महत्येचे प्रमाण भारतात वाढत आहेत. जगात आत्महत्यांच्या अनुषंगाने काही धक्कादायक वास्तव पुढे आले आहे. जागतीक पातळीवर महिलांच्या आत्महत्येमध्ये जवळपास ४० टक्के महिला या भारतीय आहेत. असं नुकत्याच प्रकाशित झालेल्या लॅन्सेटच्या अहवालात म्हटलं आहे. म्हणजेच जगात आत्महत्या करणाऱ्या १० पैकी ४ महिला या भारतीय आहेत. आत्महत्या केलेल्या महिलांमध्ये ७१.२० टक्के महिला या १५ ते ३९ या वयोगटातील आहेत. त्यापैकी बहुतांश महिला या विवाहीत आहेत. या अहवालातून आणखी एक गोष्ट समोर येते, ती म्हणजे आत्महत्यांमध्ये तामिळनाडू आणि कर्नाटक या राज्यांचा क्रमांक वरचा आहे. तसे बघितले तर या राज्यांमध्ये महिलांचे सामाजिक आणि आर्थिक स्थान हे तुलनेने चांगले आहे. असं असतांनाही अशी स्थिती का निर्माण झाली आहे? सामाजिक आणि आर्थिक स्थान त्याचबरोबर आत्महत्या याचं प्रमाण यात काय संबंध आहे. हे पुरेसं स्पष्ट होत नाही. अमेरिकेतही आर्थिकदृष्ट्या संपन्न असलेल्या राज्यांत असाच कल दिसला आहे. भारतात जगाची १८ टक्के लोकसंख्या नांदते. त्यामुळेच महिलांचे आत्महत्येचं प्रमाण अधिक का आहे. हे समजून घेण्याची गरज आहे. काही गोष्टी चीनकडून समजणे आणि शिकणे आवश्यक आहे. चीनमध्ये १९९० मध्ये आत्महत्येचं प्रमाण सर्वाधिक होते. ते त्यांनी २०१६ पर्यंत ७० टक्यांपर्यंत कमी आणलं.

अध्ययनाचे उद्दिष्टे :

१. महिलांवरील होणाऱ्या हिंसाचाराची कारणे अभ्यासणे.
२. कौटुंबिक हिंसाचाराने पीडीत महिलांना उद्भवणाऱ्या समस्यांचा अभ्यास करणे.
३. कौटुंबिक हिंसाचाराने पीडीत महिलांची सद्यस्थिती अभ्यासणे.
४. कौटुंबिक हिंसाचाराने पीडीत महिलांच्या पुनर्वसनासाठी उपाययोजना शोधणे.

समस्यासूत्रण :

व्यक्ती ही समाजशील प्राणी आहे. ती कुटुंबात राहणे पसंत करित असते. कुटुंबात राहणे ही तीची स्वाभाविक व अनिवार्य गरज आहे. कुटुंबात तिच्या गरजापूर्ण होतात व तीला संरक्षण प्राप्त होत असते. पण पुरुषप्रधान संस्कृती मुळे महिलांना अतिशय गौण दर्जा प्राप्त झालेला आहे. तीला फार दुय्यम वागणुक मिळत आहे. अलिकडच्या काळात तर कौटुंबिक हिंसाचाराने उग्ररूप धारण केले आहे. त्यामुळे महिलांवर होणाऱ्या कौटुंबिक हिंसाचाराचा अभ्यास करणे गरजेचे आहे. आज जगात तीन महिलांमागे १ महिला कौटुंबिक हिंसाचाराची बळी पडत आहे. अशिया खंडात युनिफेमच्या अहवालानुसार कौटुंबिक हिंसेला ५० टक्के महिलांना रोज कोणत्या ना कोणत्या अत्याचाराला समोर जावे लागत आहे. त्यामुळे सद्यपरिस्थिती मध्ये कौटुंबिक हिंसाचाराचा अभ्यास होण्यासाठी हा विषय अभ्यासासाठी निवडला आहे.

संशोधन आराखडा : कोणतेही संशोधन किंवा अध्ययन करतांना संशोधन आराखड्याला अन्यन साधारण असे महत्व आहे. प्रस्तुत अध्ययन करतांना अन्वेषणात्मक व निदानात्मक संशोधन आराखड्याचा वापर करण्यात आलेला आहे.

कौटुंबिक हिंसाचाराचे वर्गीकरण :

कौटुंबिक हिंसाचार अधिनियम २००५ मध्ये एकुण ५ प्रकरणे व ३७ कलमे आहेत.

या अधिनियमात प्रकरण २ मध्ये कलम ३ मध्ये तिन प्रकारच्या कौटुंबिक हिंसाचे वर्गीकरण करण्यात आले आहे. ते वर्गीकरण पुढील प्रमाणे आहे.

१. **शारीरिक हिंसा** : महिलेचा प्रत्यक्ष छळ, मारहाण, धमकी, शिवीगाळ, कोणत्याही वस्तूने फेकून मारणे किंवा हाताने मारहाण करणे, चिमटा काढणे, थुंकणे, या सगळ्यांचा समावेश होतो.
२. **मानसिक-भावनिक हिंसा** : समोरच्या व्यक्तीची सतत टिका करणे, चुका काढणे, अपमान करणे हीं देखील हिंसाच आहे. तसेच वाईट व हिन वागणूक देणे. त्या व्यक्तीला जास्तीत जास्त परावलंबी व दुःख असल्याची जाणीव करून देणे. याला मानसिक किंवा भावनिक हिंसा म्हटले जाते. आवडत्या वस्तूंचे नुकसान करणे, वारंवार शाब्दिक मार, अबोला धरणे, माहेरच्या लोकांबद्दल वाईट बोलणे, संशय घेणे आणि अविश्वास दाखविणे हे सगळे मानसिक व भावनिक हिंसेमध्ये समाविष्ट आहेत.
३. **आर्थिक छळ** : म्हणजे स्त्रीला कुटुंबाच्या आर्थिक उत्पन्नापासून वंचित ठेवणे किंवा त्यावर बंदी आणणे किंवा सुविधा मिळू न देणे यास आर्थिक छळ समजले जातात.

याशिवाय समाजात कौटुंबिक हिंसेचे काही प्रकार दिसून येतात.

४. **लैंगिक छळ** : कोणत्याही प्रकारे शारीरिक बळाचा वापर करून किंवा न करता देखील स्त्रीला तिच्या इच्छेविरुद्ध लैंगिक संबंध करावयास भाग पाडणे, म्हणजेच जबरदस्तीने संभोग, बलात्कार, छेडछाड, आई-वहिणी विरुद्ध वाईट शिव्या, लैंगिक अवयवांना ईजा तसेच ईच्छेविरुद्ध शारीरिक स्पर्श, लैंगिक भाषेचे वापर आणि कामाच्या ठिकाणी लैंगिक छळ याचा समावेश होतो.
५. **नियंत्रण किंवा बंधन घालणे** : स्त्रीला घराबाहेर काम करण्यास अडचण करणे, एकाकी पाडणे, सतत देखरेख ठेवणे, माहिती पैसा, मालमत्ता, साधनसामुग्रीवर नियंत्रण ठेवणे, तिच्या पैशाचा वापर करणे, दागिने-पैसे चोरून वापरणे, हुंड्यासाठी छळ करणे.
६. **सामाजिक हिंसा** : पत्नी किंवा सूनूला भ्रूण हत्येसाठी उद्युक्त करणे, महिलांची छेडछाड, संपत्तीमध्ये महिलांना वाटा न देणे, सुनेला अधिक हुंडा आणण्यासाठी तगादा लावणे. विधवा स्त्रीला सती जाण्यासाठी प्रवर्तित करणे इ.

कौटुंबिक हिंसाचाराची कारणे :

महिलांवर अन्याय, अत्याचार व हिंसाचार होण्याची अनेक कारणे आहेत. त्यापैकी काही कारणे खालील प्रमाणे आहेत.

१. पितृसत्ताक कुटुंब व्यवस्था
२. प्राचीन काळापासून महिलांचे दुय्यम स्थान
३. हुंडा पध्दती
४. समाजाची मानसिकता
५. पुरुषांची व्यसनाधिनता
६. महिलांजवळ अर्थाजनाची साधने नसणे
७. आर्थिक असुरक्षितता
८. मुलबाळ न होणे
९. महिलेला मुली मुलींच होणे, मुलगा न होणे या करिता तीलाच जबाबदार धरणे.
१०. पतीचे विवाहबाह्य संबंध

११.मुलांच्या ईच्छेविरूद्ध लग्न लावून देणे

१२.महिला सुंदर नसणे

१३.आपल्या मुलगा आलेल्या मुलीच्या म्हणजे सुनेच्या म्हणणाने वागतो असा गैरसमज निर्माण होणे. त्यामुळे सासरची मंडळी नाराज होणे.

१४.आलेल्या सुनेचे समायोजन सासरी न होणे इ.

कौटुंबिक हिंसाचार व महिलांच्या समस्या

१. **परितक्त्या स्त्रियांचे प्रश्न** : परितक्त्य स्त्री म्हणजे पतीने टाकून दिलेल्या स्त्री होय. कोणत्याही कायदेशिर मार्गाचा अवलंब न करता पतीने आपल्या पत्नीला टाकून दिले असते. त्यामुळे त्या स्त्रीला कायद्याचे संरक्षण मिळत नाही. तीच्या उदरनिर्वाहाचा प्रश्न निर्माण होतो. तिला पोटगी मिळत नाही. तीच्या सोबत तीचे मुलबाळ असतील तर मुलबाळाचा संगोपणाचा प्रश्न निर्माण होतो. परितक्त्य स्त्रीला आपल्या माहेरी राहाव लागत असेल तर तीला तीचा माहेर समायोजित करण्यासाठी तयार नसतो. महिला शिक्षित असेल व नोकरी करित असेल तर तीच्या उदरनिर्वाहाचा प्रश्न निर्माण होत नाही. पण याउलट असेल तर तीला लोकांच्या घरची धुणीभांडे घासल्याशिवाय पर्याय नसतो.

२. **घटस्फोटीत स्त्रियांचे प्रश्न** : विवाह हे पवित्र संस्कार आहे. विवाह संबंध टिकवून ठेवणे ही महिलेची मानसिकता असते. पण काही कारणास्तव हे संबंध टिकविता आले नाही तर तीला कायदेशीर तरतुदी नुसार घटस्फोट घ्यावा लागतो. घटस्फोटीत स्त्रीकडे समाजाचा पाहण्याचा दुष्टीकोन बदलत असते. तीला मोठ्या समस्यांचा सामना करावा लागतो. मुलांचा ताबा हा जर स्त्रीकडे मिळालेला असेल तर त्यांच्या संगोपणाची एकेरी जबाबदारी महिलेवर आलेली असते. घटस्फोटीत महिलेचा पती हा नोकरीवर असेल तर तीला पोटगी मिळत असते. पण तो प्रायव्हेट कंपनीमध्ये असेल किंवा त्याला मासिक पगार मिळत नसेल म्हणजे तो स्वयंरोजगार करित असेल, तर तो अनेक कारणे सांगून पोटगी नाकारण्याचा प्रयत्न करतो. तो आपले आर्थिक उत्पन्न खरेखुरे दाखवत नाही. त्यामुळे महिलेला पोटगी मिळण्यासाठी प्रश्न निर्माण होतात. पोटगी प्रत्येक महिन्याला मिळेल असेही नाही. त्यामुळे तीला आर्थिक विवंचनेत दिवस काढावे लागत असते.

३. **विवाहित स्त्रियांच्या आत्महत्या व हत्या** : घरात चांगली वागणुक मिळत नसेल, तीचा छळ होत असेल. माहेरी जाण्याची तिची ईच्छा नसेल किंवा माहेरी का जावे असा प्रश्न दिला पडत असेल तर ती घराच्या क्लेशदायक वातावरणामुळे अधिक निराश होत असते. काही महिलांना माहेरून हुंडा आणण्यासाठी बाध्य केल जात असेल तर ती जास्त हतबल होत असते. त्यामुळे ती आत्महत्येचा मार्गाचा अवलंब करित असते. तसे पाहिले तरभारत सरकारच्या १९९३ च्या एका अहवालानुसार देशात एका दिवसात ३३ आत्महत्या व एका वर्षात ५००० आत्महत्या होतात. युनिसेफच्या “The progress of nations 1997” या आंतरराष्ट्रीय अहवालानुसार भारतात दरवर्षी ५००० पेक्षा जास्त महिला हुंडासाठी बळी पडतात.

महिला माहेरून हुंडा आणित नसेल तर तीला संपवून टाकण्याचा मानस तीचे कुटुंब करित असतात. तीला विहीरीत धकलून देणे, विष देणे, स्वयंपाक करतांना जळली असे दाखविणे, तिला जिवानिशी मारणे व स्वतः गळफास लावून आत्महत्या केली आहे असे दाखविणे असे अनेक मार्गाने तिची हत्या केली जाते पण तिला आत्महत्या दाखविली जाते.

कौटुंबिक हिंसाचारापासून संरक्षण करण्यासाठी आजपर्यंत केले गेलेले कायदे : महिलांवर होणाऱ्या निरनिराळ्या अत्याचारापासून व कौटुंबिक हिंसाचारापासून त्यांचे संरक्षण व्हावे व त्यांना हक्क प्राप्त

व्हावे याकरिता आजपर्यंत अनेक कायदे करण्यात आली. त्यापैकी काही प्रमुख कायदे खालील प्रमाणे आहेत.

१. भारतीय दंड विधान कायदा, १८६०
२. हुंडा प्रतिबंधक कायदा, १९६१
३. सती प्रथा विरोधक कायदा, १९८७
४. स्त्रियांचे अश्लील प्रदर्शन विरोधी कायदा, १९८६
५. घटस्फोट कायदा, १८६९
६. कुटुंब न्यायालय कायदा, १९८४
७. मुस्लिम महिलांसाठी कायदा, १९८६
८. गर्भलिंग परिक्षण व गर्भपात विषयक कायदा,

अशाप्रकारे निरनिराळ्या कायद्यांतर्गत महिलांना हक्क व संरक्षण प्राप्त होते. स्त्रियांना मिळणारे हक्क किंवा संरक्षण आणखीनच प्रभावीपणे होण्यासाठी २६ ऑक्टोबर २००६ मध्ये 'कौटुंबिक हिंसाचारापासून स्त्रियांचे संरक्षण कायदा २००५' निर्माण करण्यात आला. आजपर्यंत अनेक कायदे महिला संरक्षणासाठी झालेत पण हे सर्व व्यापक स्वरूपाचे नव्हते. हिंसा घरात घडू शकते. याबाबतीत जनमानस अनभिज्ञ होता. चारभिंतीच्या आड घडून आलेली हिंसा ही आजपर्यंत उपेक्षित होती. ज्या महिला कौटुंबिक हिंसाचाराच्या बळी पडल्या आहेत. त्यांना त्यांच्या अधिकारांचा सहज वापर करता यावा. त्यांना लवकरात लवकर न्याय मिळवून देण्यासाठी हा कायदा तयार करण्यात आला आहे. या कायद्याची व्याप्ती व्यापक आहे. कौटुंबिक हिंसाचार हा निःसंशयपणे तिच्या मानवी अधिकाराचा विषय आहे. तसेच तिच्या सर्वांगीण विकासाला अडथळा निर्माण करणारा गंभीर दखलपात्र विषय आहे. या टिप्पणीस व्हिएतनाम समझौता १९९४ आणि बिजींग अधिघोषणाकृती समितीचे व्यासपीठ १९९५ यांनी मान्यता दिली आहे. महिलांवरील भेदभाव संपूर्णपणे मिटविण्यासाठीच्या संयुक्त कृती समितीच्या १९८९ च्या कॉमन रेकमेंडेशन नुसार संबंधित देशांनी स्त्रियांच्या कौटुंबिक हिंसाचाराविरुद्ध संरक्षण पुरविण्यासाठी पावले उचलवित व तसा कायदा निर्माण करावा विशेषकरून महिलांना कुटुंबात होणाऱ्या हिंसाचारापासून संरक्षण देण्यासाठी कायदा करावा. म्हणून यासंदर्भात आजवर राहून गेलेल्या सर्वबाजूंनी स्त्री शोषण थांबविण्यासाठीही हा ठोस व निर्णायक कायदा अस्तित्वात आला. या कायद्यांतर्गत योजलेल्या ठळक तरतुदी पुढील प्रमाणे आहेत.

१. या अधिनियमात एकूण ५ प्रकरणे व ३७ कलमे आहेत. यात प्रकरण १ मधील कलम १ व २ नुसार अधिनियमाची व्याप्ती व व्याख्या दिलेली आहे. कौटुंबिक प्रसंग बाबतचा अहवाल जो पीडीत व्यक्तीने फॉर्म स्वरूपात भरून द्यावयाचा असतो. पीडीत व्यक्ती ही महिला असू शकते किंवा १८ वर्षांपेक्षा कमी वयाची मूल असू शकते. कौटुंबिक संबंध हे शारीरिक, वैवाहिक व लग्नाद्वारे प्रस्थापित झालेले असावे किंवा लग्न सादृश्य (लिक्व इन रिलेशनशिप) असावे. प्रतिवादीने वादीला कोणत्या आधारावर द्यावयाची नुकसान भरपाई इ.चे विवरण दिलेले आहे.

२. प्रकरण २ मध्ये कलम ३ नुसार कौटुंबिक हिंसाचाराची व्याख्या खूप विस्ताराने दिलेली आहे. जसे महिलेचा प्रत्यक्ष छळ, मारहाण, धमकी, शिवीगाळ, तसेच शारीरिक छळ, लैंगिक छळ, शाब्दीक छळ, अश्लील बोलणे, मानसिक व आर्थिक छळ तसेच हुंड्याची मागणी व त्यासाठी बायकोला किंवा तिच्या नातेवाईकांचा छळ. मौखिक किंवा भावनिक छळ करणे, यात महिलेचा अपमान, कमी लेखण्याची कृती, शिव्याशाप देणे, उपहास करणे किंवा अपमानित करणे किंवा इजा पोहचविण्याची वारंवार धमकी देणे. त्याचबरोबर, महिलेला कुटुंबाच्या आर्थिक उत्पन्नापासून

वंचित ठेवणे किंवा त्यावर बंदी आणणे किंवा सुविधा मिळू न देणे इ.अशा अनेक गोष्टींचा समावेश हिंसाचाराच्या व्याख्येत केलेला आहे.

३. प्रकरण ३ मध्ये ४ ते ११ कलमे दिलेली आहेत. संरक्षण अधिकाऱ्याला माहिती देणे. संरक्षण अधिकारी शक्यतो महिला असावी. पोलीस/संरक्षण अधिकारी/न्यायालय/सेवा पुरविणारे यांची कर्तव्ये काय आहेत. संरक्षण अधिकाराने पीडीत व्यक्तीची सद्भावनेने चौकशी करावी. त्यांना सेवा पुरविणाऱ्या संस्थेची नावे सांगावी. आयपीसी कलम ४९८ अ अंतर्गत करावयाच्या अर्जाची माहिती देणे. दखलपात्र गुन्ह्यासाठी पोलिसांना कायदेशीर कार्यवाही करावी लागेल. पीडीत व्यक्तीला आधारश्रमाची आवश्यकता असेल तर त्या संबंधी माहिती तीला देण्यात यावी. यासंबंधी विस्तृत वर्णन करण्यात आले आहे.

महाराष्ट्रात २० राज्यगृहे, ०९ आधारगृहे, ४१ स्वाधार गृहे व ३२ अल्पमुदतीची निवासगृहे निर्माण करण्यात आलेली आहेत. या सर्वांना राज्यसरकारद्वारे आधारश्रमाचा दर्जा देण्यात आलेला आहे. राज्यसरकार अधिसूचनेद्वारे प्रत्येक जिल्ह्यात आवश्यक संख्येने संरक्षण अधिकाऱ्यांची नेमणूक करेल.

४. अत्याचारग्रस्त स्त्रीला लवकरात लवकर न्याय मिळावा या हेतूने प्रकरण ४ मध्ये १२ ते २९ नमुद आहेत. वादीला सहाय्यता मिळविण्यासाठी दंडाधिकाऱ्यांकडे अर्ज केला जातो. प्रतिवादीला जास्तीतजास्त २ दिवसांच्या आत किंवा दंडाधिकाराने नमुद केलेल्या कालावधीमध्ये संरक्षण अधिकारी नोटिस बजावेल. कलम १७ नुसार पीडीत महिलेचा तीच्या इच्छेविरुद्ध घरातून काढता येणार नाही. म्हणजे महिलेला हक्काचे घर मिळवून देण्याचे कार्य या अधिनियमाने केलेले आहे. मारहान झालेली असेल तर मुफ्त वैद्यकीय सुविधा पुरविली जाईल. न्यायालयाकडून संरक्षणाचा आदेश काढला जातो.

५. कलम २० नुसार पोटगीचा अधिकार महिलांना मिळालेला आहे. पोटगी ही एक रक्कमी असेल किंवा मासिक सहाय्य असेल. पोटगी वेळेच्या आत जमा करणे आवश्यक आहे. पीडीत व्यक्तीने भरपाईचे अर्ज केलेला असेल तर इतर सहाय्या बरोबर शारीरिक, मानसिक, भावनिक त्रास यासाठी भरपाई मागितला जाऊ शकते. यासाठी न्यायालयाला आदेश काढावा लागतो. पीडीतांच्या मुलांचा तात्पुरता ताबा हा महिलेकडे असतो.

६. प्रतिवादीने संरक्षण आदेशाचे उल्लंघन केल्यास १ वर्षांपर्यंत शिक्षा किंवा २०००० पर्यंत दंड आकारला जाईल किंवा दोन्ही स्वरूपाच्या शिक्षा दिल्या जातील. जर असे आढळून आले की प्रतिवादी हा भारतीय दंड विधान कलम ४९८ अ किंवा हुंडा प्रतिबंधक कायदानुसार आरोपास पात्र आहे तर तसे आरोप करण्यासंबंधीची तरतुद असेल. शिवाय न्यायाधिकाऱ्यांना सुधारित आदेश काढण्यासंबंधीची सुध्दा तरतुद आहे. या कायद्याखालील गुन्हा हा दखलपात्र व आजामीनपात्र गुन्हा समजण्यात येतो.

७. पीडीत व्यक्तीच्या मौखिक आधारावर गुन्हा नोंदविला जावू शकतो व न्यायालय गुन्हा घडला असा निष्कर्ष काढू शकतो व शिक्षा ठोठावू शकतो.

८. संरक्षण अधिकाऱ्याने कर्तव्यात दरंगाई किंवा लाफरवाही केली असेल तर त्यालाही शिक्षेची तरतुद आहे. १ वर्षांपर्यंत शिक्षा किंवा २०००० रु आर्थिक दंड किंवा दोन्ही शिक्षा दिल्या जातील. पण संरक्षण अधिकाऱ्याविरुद्ध गुन्ह्याची दखल घेण्यासाठी राज्यसरकारच्या पूर्वपरवानगीने तक्रार करावी लागत असते.

निष्कर्ष :

स्वातंत्र्यपूर्व काळापासून आजपर्यंत महिलांसाठी अनेक कायदे करण्यात आली. पण ज्यांच्यासाठी ही कायदे करण्यात आली त्यांना या कायद्यांबाबत माहिती नाही. कौटुंबिक हिंसाचाराच्या

बळी समाजातील तीन—चतुर्थास महिला आहेत. पण फक्त काही महिला आपल्या अधिकारांच्या बाबतीत जागृत आहेत. त्यापैकी काही महिला आपल्या हक्कासाठी न्यायालयापर्यंत जात असतात. भारतात घटस्फोटाचे प्रमाण १.३ टक्के आहे. १००० विवाहातून १३ विवाह घटस्फोट घेत असतात. याचा अर्थ कौटुंबिक स्तरावर त्या खूप सुखी समाधानी आहेत असे नाही. बऱ्याच महिला घटस्फोट घेण्याचे धाडस करीत नाही सहन करण्याची प्रवृत्ती महिलांमध्ये दिसून येते. कायद्याबाबतीत जी जनजागृती व्हावयास पाहिजे ती झालेली नाही.

कौटुंबिक हिंसाचारावरील उपाययोजना :

१. कायदेशीर उपाययोजना.
२. कायद्याबाबत जनजागृती.
३. महिला संघटना.
४. गैर सरकारी संघटना मार्फत कायदेशीर बाबी संदर्भात मार्गदर्शन.
५. सामाजिक संघटनांची जबाबदारी.
६. महिलांनी खूप सहन करण्याची प्रवृत्ती ठेवू नये. न्याय होत असेल तर त्याला वाचा फोडावी.
७. समाजानी आपल्या मनोवृत्ती बदल घडवून आणावे..
८. सासरच्या पक्षांनी सूनेबाबत मानवता दृष्टीकोण ठेवावा.
९. महिलांनी आर्थिकदृष्ट्या स्वावलंबी व्हावे.

संदर्भ ग्रंथ

१. मेधा ताडपत्रीकर, 'कौटुंबिक हिंसाचार वास्तवाला सामोर जाताना' डायमंड पब्लिकेशन पुणे, २०१२. रघुनाथ महाजन, 'कौटुंबिक हिंसाचाराने पिडीत महिलांच्या सद्यपरिस्थितीचे २ अध्ययन' शोध प्रबंध प्रकाशन २०१२.
३. पी.के. कुलकर्णी, 'भारतातील सामाजिक समस्या' विद्याप्रकाशन १९९८.
४. वा.भा.पाटील, 'संशोधन पद्धती' प्रशांत पब्लिकेशन पुणे २००६

कौटुंबिक हिंसाचार ग्रस्त स्त्रीयांना मानसिक तणाव मुक्त करण्यासाठी संगीत**चिकित्सा : एक उपाय****वैखरी वझलवार**

(संगीत विभाग) एल.ए.डी. महाविद्यालय, शंकरनगर, नागपूर-१०

प्रस्तावना

आपली भारतीय संस्कृती ही जिथे नानाविध, संस्कृत गोष्टींनी नटलेली आहे. तिथे काही दुराचार आणि हिंसकवृत्ती देखील ह्या संस्कृतीत निपजल्या आहेत. ह्या हिंसक आणि दुराचारी वृत्तीचे पडसाद आपणास समाजात बघावयास मिळतात. या पैकीच एक महत्वाचा मुद्दा म्हणजे स्त्रीयांवर होणारे कौटुंबिक हिंसाचार अनेक स्त्रीया ह्या हिंसाचाराला बळी पडतात, तर काही त्यांचा सामना करत जीवन व्यतीत करतात आणि काही त्यावर मात करून जीवन जगण्याची कला आत्मसात करण्याचा प्रयत्न करतात. ह्या हिंसाचाराच्या विरोधात अनेक कायदे व अधिनियम देखील शासनाने तयार केले आहेत. हा एक अत्यंत नाजूक विषय आहे, तो हाताळण्यात संगीत चिकित्सेचे (Music Therapy) फार मोठे योगदान आहे. या संगीत चिकित्सेमुळे उपरोक्त विषयांतर्गत स्त्रीयांचा मानसिक ताण—तणाव कमी होऊन त्या स्त्रीयांमध्ये सकारात्मक विचार करण्याची क्षमता वाढून त्यांचे मनोबल वाढते. तसेच संगीत हे सर्वच प्राणीमात्रांना मोहित करणारे आणि आनंदानुभूती करून देणारे एक प्रभावी माध्यम आहे. ज्याचा कौटुंबिक हिंसाचार ग्रस्त स्त्रीयांबरोबरच, कुटुंबातील इतर ही व्यक्तिंवर सुयोग्य परिणाम साधला जातो. ह्या अनुषंगाने विचार करण्याकरिता ह्या शोधलेखाचे प्रयोजन.

KEY WORDS

संगीत चिकित्सा, कौटुंबिक हिंसाचार ग्रस्त स्त्रीया सकारात्मक विचार करण्याची क्षमता, मनोबल, ताण कमी करण्यासाठी.

प्राचीन काळापासून स्त्रीयांवरील होणारे हिंसाचार. मग ते शारीरिक असो, मानसिक असो, किंवा भावनिक असोत. ह्या विषयी अनेक चर्चा लेख, विचार, आपल्यासमक्ष येतात. कालमानपरत्वे ह्या परिस्थितीमध्ये बदल घडत गेले. प्राचीन काळी स्त्रीया फारश्या शिकलेल्या नसल्याने त्यांच्या कडून ह्या हिंसाचार विरोधी विचारांना वाचा फुटू शकली नाही. त्यानंतर स्त्री हळूहळू शिक्षित झाली. तिला ही स्वतःचे मत, विचार, आवड—निवड जोपासण्याचा अधिकार उमगला. पण, तरीही तिने आपल्या कौटुंबिक स्वास्थासाठी संरक्षणासाठी आणि कौटुंबिक आनंदासाठी आपल्या ह्या सर्व इच्छांना पडद्याआडच ठेवले.

DOMESTIC VIOLENCE म्हणजेच कौटुंबिक अत्याचार हे केवळ भारतीय स्त्रियांशीच संबंधीत नसून परदेशातील स्त्रियांना देखील ह्याचा सामना करावा लागतो. केवळ देश आणि परिस्थितीनुसार यामध्ये बदल होतात. ह्या परिस्थितीमध्ये स्त्रियांचे मानसिक संतुलन स्थिर रहावे आणि समोर आलेल्या परिस्थितीचा सद्सद्विवेकबुद्धीने सामना करण्याची क्षमता निर्माण व्हावी या दृष्टीने संगीत चिकित्सा एक अत्यंत प्रभावी माध्यम आहे. या संदर्भातील माहिती इंटरनेट आणि प्रत्यक्ष मुलाखतीतून प्राप्त झाली. त्यानुसार हा शोधलेख सादर होत आहे.

इंटरनेट वरून मिळालेल्या माहितीनुसार:—

इंटरनेटवरून मिळालेल्या माहितीच्या आधारे असे लक्षात आले की पाश्चात्य देशांमध्ये कौटुंबिक हिंसाचार ग्रस्त स्त्रियांकरिता विशेष संगीत चिकित्सेचे प्रयोजन केले गेले आहे. त्याकरिता

त्यांना तेथील रिसर्च सेंटर मध्ये बोलावले जाते आणि ह्या संगीत चिकित्सा पद्धतीद्वारे त्यांच्यावर उपचार केले जातात. त्याठिकाणी उपरोक्त विषयानुरूप विविध गीते तयार केली आहेत जी तेथील स्त्रियांना अश्या हिंसक परिस्थितींवर मात करण्याकरिता त्यांचे मनोबल वाढवितात.

कायदे आणि अधिनियम

कौटुंबिक हिंसाचाराला रोक लावण्यासाठी शासनाने बरेचसे कायदे आणि अधिनियम तयार केले आहेत. (ह्याचे विश्लेषण येथे अपेक्षित नाही) या अधिनियमांमुळे आणि कायद्यांमुळे हिंसाचारक वर्तणूकीवर नक्कीच आळा बसतो. परंतु त्यामध्ये कुटुंबातील सर्वच सदस्यांचे मानसिक संतुलन बिघडून त्यांची आक्रमक वृत्ती वाढण्याची शक्यता असते. आणि त्यामुळे आपापसातील स्नेह संबंधाना आणि नात्यांना धक्का पोहोचू शकतो. कायदे आणि अधिनियमानुसार कौटुंबिक हिंसाचार ग्रस्त स्त्रियांना कदाचित न्यायही मिळेल परंतु त्यामध्ये तिच्या विचाराची व भावनाची हेळसांड होते आणि मानसिक ताण—तणाव वाढतो.

याउलटच ही परिस्थिती हाताळण्याकरिता संगीत चिकित्सेचा आधार घेतला तर ते सर्व कुटुंबियांकरिताच फायदेशीर ठरेल. पश्चात्य देशांप्रमाणे ही संगीत चिकित्सा आपल्यादेशात जशीच्या तशी न वापरता ह्याचा प्रयोग त्या त्या व्यक्तिकडे जाऊन केला जातो. ह्या संगीत चिकित्सा पद्धतीकरिता केवळ शास्त्रीय संगीतच नव्हे तर प्रत्येक व्यक्तिला जे संगीत आवडतं म्हणजेच शास्त्रीय संगीत, सुगम संगीत, भक्तिगीत, भावगीत, चित्रपटगीत, उपशास्त्रीय संगीत. ते त्याने ऐकून किंवा शिकून मानसिक संतुलन साधून त्या आधारे उपरोक्त हिंसाचारक परिस्थितीवर ताबा मिळवला. यासंदर्भात काही प्रत्यक्ष मुलाखतींचा आढावा असा.

यामध्ये मानसोपचारतज्ञ, संगीततज्ञ आणि कौटुंबिक हिंसाचार ग्रस्त स्त्रिया यांच्या मतांचा सारंश घेतला आहे.

मानसोपचारतज्ञ—मानसोपचारतज्ञ म्हणतात “आजच्या काळात कौटुंबिक हिंसाचाराचे स्वरूप विविध स्तरांवर आढळते. जसे गरीब आणि अशिक्षित कुटुंबात या हिंसाचाराचे स्वरूप थोडे भयानक व आक्रमक असते. अश्या स्तरातील लोकांना आम्ही COUNSELLING तर करतोच पण त्याच बरोबर शांत करणारे वाद्य संगीत ऐकवतो. या स्तरातील लोकांकरीता संगीत चिकित्सेच्या उपचार पद्धतीला थोडा वेळ जास्त लागतो. पण यश मात्र नक्कीच मिळते आणि पुढे तेही त्यांना आवडणाऱ्या संगीताच्या माध्यमातून स्वतःला प्रेरणा देत उपरोक्त हिंसाचारापासून दूर राहण्याचा प्रयत्न करतात. ह्या प्रयोगांमध्ये १००% यश आम्हाला मिळते परंतु १००% लोक त्याचा फायदा घेऊ शकत नाही. त्यांच्या—त्यांच्या स्वभाव धर्माचा हा भाग आहे. परंतु ह्याही मध्ये १००% यश मिळवण्याचा आमचा प्रयास आहे.”

ते पुढे म्हणतात, “यानंतरचा वर्ग म्हणजे सुशिक्षित मध्यम वर्ग, उच्च मध्यम वर्ग आणि श्रीमंत वर्ग. अश्या स्तरातील लोकांना आम्ही COUNSELLING तर करतोच आणि त्यांना आवडणारे संगीत त्यांना ऐकवून त्यांच्या मनातील चढ—उतार आणि अस्थिरता शांत करतो, आणि हळूहळू अपेक्षित बदल आम्हाला त्यांच्यात दिसून येतात. एखाद्या औषधाप्रमाणे वेळेनुसार काही ठरावीक वेळेपुरते संगीत ऐकायला सांगतो. ह्या संगीत चिकित्सेचा सकारात्मक प्रभाव ज्याप्रमाणे त्या स्त्रीवर होतो त्याच प्रमाणे कुटुंबातील इतर व्यक्तींवरही होतो. ज्यामुळे त्यांच्यातील विसंवाद, कुसंवाद, वाद—विवाद जे कौटुंबिक हिंसाचाराला जबाबदार आहेत ते नक्कीच नाहीसे होऊन कुटुंबात सुसंवाद साधला जातो ज्यामुळे नातेसंबंध दृढ होण्यास मदत होते.”

संगीतज्ञ—संगीतज्ञांचे मत थोडे आगळेवेगळे आहे. ते म्हणतात, “संगीत ही एक कला आहे. ही कला जो शिकतो, आत्मसात करतो, ती व्यक्ति मुळातच आत्मकेंद्री आणि स्थीतप्रज्ञ असते. त्यामुळे तिच्या आयुष्यात कितीही कठीण, क्लिष्ट आणि कठोर प्रसंग आले तरी तिचे

विचार विचलित होत नाहीत. आणि समोर येणारी परिस्थिती ती अत्यंत सुरळीतपणे आणि कुशलतेने हाताळते. हा विचार झाला मध्यम आणि उच्च मध्यम वर्गीय लोकांविषयीचा, की जे संगीतकला शिकू इच्छितात आणि शिकतातही. पण ह्यापेक्षा खालच्या वर्गातील लोकांमध्ये संगीताची आवड असतेच असे नाही. त्यामुळे मध्यकाळात आपल्या भारतीय संतानी जो समाज उद्बोधनाचा मार्ग संगीताद्वारे निवडला आणि अशिक्षित समाजाला उद्बोधित केले. आणि समाजाला योग्य अयोग्य समाजरुढीचे आकलन करून दिले. ज्यामुळे समाज अशा कौटुंबिक हिंसाचारापासून मुक्त होईल असा मार्ग अवलंबावा लागेल. संतांच्या ह्या सत्कार्यात संगीताचा फार मोठा वाटा आहे.

ह्यादृष्टीने संगीताचे सुद्धा ह्या कार्यामध्ये महत्वाचे योगदान आहे. मनाला भिडणाऱ्या स्वर लहरी आणि बुद्धीची पकड घेणारे मार्गदर्शन करणारे सुविचार हा लोकसंगीताचा मुळ आधार आहे. या माध्यमातून वर्तमान काळातील जो अशिक्षित वर्गाच्या मनाची पकड घेणे सोपे होते. आणि मध्यकाळात संतांनी केलेला सांगीतिक उद्बोधनाचा प्रयत्न सफल होईल.

संगीताची ही किमया सर्वांसाठी सारखीच आहे. प्रत्येक व्यक्ति आपल्या इच्छेनुसार, आवडीनुसार त्याचा अनुभव घेत असतो. संगीत हे कौटुंबिक हिंसाचार ग्रस्त स्त्रीच्या मनावर जसा सकारात्मक परिणाम करते आणि तिचा ताण—तणाव कमी करून मनोबल वाढवते त्याच प्रमाणे कुटुंबातील इतरही लहान—मोठया व्यक्तिंवर प्रभावी परिणाम साधते. संगीत ही आता केवळ सादरीकरणाची कला म्हणून मर्यादित राहता संगीत चिकित्सेच्या स्वरूपात तिने सर्वच स्तरातील मानवीजीवनात सुरेल पदार्पण केले आहे.’’

कौटुंबिक हिंसाचार ग्रस्त स्त्रियांचा मत —यामध्ये विषयानुरूप विविध परिस्थितींना सामोरे गेलेल्या स्त्रियांचा अभिप्राय घेतला आहे. यागटातील सर्व स्त्रियांनी कुटुंबातील विविध परिस्थितींचा अत्यंत हिरीराने सामना केला त्यात त्यांना फारसे यश मिळत नव्हते आणि कुठेतरी मानसिक आणि शारीरिक व्याधींनी त्यांना स्पर्श केला होता. अशा परिस्थितीत त्यांना संगीत चिकित्सेची माहिती मिळाली. केवळ संगीत एकणे या पुढेही जाऊन त्यांनी संगीत क्षेत्रातील गायन आणि वादन कला आत्मसात केली. त्या म्हणतात, “गायन आणि वादन शिकत असतांना शास्त्रीय संगीताचा (रागदारी संगीताचा) अभ्यास आम्ही सुरू केला. शासकीय संगीतातील कल्पकता, ताल—लय बद्धता तसेच त्याची शारीरिक बैठक या सर्व गोष्टी मनोविकारांपासून आणि शारीरिक व्याधींपासून आम्हाला विचलित करतात. यासंगीताच्या अध्ययनाने आमच्या विचारातील आणि मनातील मरगळ हळूहळू नाहीशी झाली. घरात आमच्यावर होणारे आरोप, प्रत्यारोप ह्या पासून आम्ही दूर जाऊ लागलो. घरातील महाभयंकर कलहामध्येदेखील मन कुठेतरी स्थिर आणि शांत राहत होते आणि परिस्थिती हाताळण्यात आम्हाला यश मिळू लागले. आज आमच्या ह्या संगीत अध्ययनाचा सकारात्मक प्रभाव आमच्या कुटुंबीयावर पडून घरात संगीताच्या स्वर लहरी तर ऐकू येतातचपण घरातील नकारात्मक विचारही नाहीसे होत आहेत. असे हे भारतीय संगीत आमच्या आयुष्यात वरदायी ठरले.’’

निष्कर्ष

उपरोक्त शोधलेखाचा आढावा घेता, असे लक्षात येते की संगीत हे ही सादरीकरणाची कला म्हणून जन्माला आली. मोठमोठया संगीत तज्ञांचा आणि विद्वानांचा वारसा घेऊन भारतीय संगीताने बदलत्या काळाबरोबर विविध चिकित्सापद्धतींमध्येही मानाचे स्थान पटकवले आहे. अशी ही संगीत कला वैद्यकीय चिकित्सेबरोबरच मानसशास्त्रीय चिकित्सेला पोषक असे सहकार्य करते. आणि म्हणूनच कौटुंबिक हिंसाचार ग्रस्त स्त्रियांना मानसिक तणावातून मुक्त करण्यासाठी ही संगीतकला म्हणजे एक वरदानच आहे.

संदर्भ

1. Music Therapy for women who have Experienced Domestic & Violence.
Sundar L Curtis
The oxford Handbook of Music Therapy edited by Jane Edwards.
Printed Publication Date : Jan 2016
Subject :Psychology, Clinical Psychology
Online Publication Date : July 2015
DOI : 10.1093/oxfordhb/9780199639755.013.30
2. प्रत्यक्ष मुलाखती
3. music.avclub.com AND
4. <http://spinditty.com>
5. mahapolice.gov.in (कायदे व अधिनियम)
6. m.maharashtratimes.com
7. en.m.wikipedia.org (violence against women) Wikipedia

कौटुंबिक हिंसेचा समाजावर होणारा परिणाम

प्रमोद चं. वानखेडे

सहाय्यक प्राध्यापक (समाजशास्त्र) रा. सुं. बिडकर कला, वाणिज्य व विज्ञान
महाविद्यालय, हिंगणघाट जि. वर्धा

स्त्री आणि पुरुष हे कुटुंब संस्थेचे दोन महत्वपूर्ण घटक आहे. पुरुषांच्या जीवनात स्त्रियांचे एक महत्वपूर्ण स्थान असते. कोणत्याही समाजाचे भवितव्य घडविण्यात प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्षपणे स्त्रीचे विशेष योगदान आहे. महापुरुषांना जन्म देणाऱ्या या स्त्रीवर अनेक वाईट प्रसंग येत आहे समाजातील एकुण लोकसंख्येच्या जवळपास अर्ध्यापेक्षा कमी लोकसंख्या स्त्रियांची आहे. समाजातील ऐवढा मोठा समूह नेहमीच दुर्लक्षित राहिला आहे. शिक्षणाचा प्रसार, स्त्रियांचे आर्थिक स्वावलंबन, स्त्रियांना संरक्षण देणारे नवनवीन कायदे अस्तित्वात असून देखील स्त्रियांवरील अत्याचारांचे प्रमाण कमी झाले नाही. एकीकडे स्त्रियांनी पुढे यावे इत्यादीसाठी प्रयत्न केले जातात तर दुसरीकडे तिची अधोगती केली जाते. भारतीय समाज हा पुरुष प्रधान आहे. मनुस्मृतीत मनूने स्त्रियांवर अनेक नियम लावून त्यांचे जीवन बंदीस्त केले. स्त्रियांवरील अत्याचार ही प्राचीन काळापासून अस्तित्वात असलेली समस्या आहे. कौटुंबिक हिंसा ही जाणूनबुजून व बलपूर्वक केली जाते. त्याचा परिणाम व्यक्तीवर होवून त्याच्या सन्मानाला ठेच पोहचते आणि म्हणून अशा कृतीचा समावेश अत्याचारात होतो. हिंसाचारामध्ये धमकी देणे, जखमी करणे, शारीरिक हल्ला करणे, दुसऱ्या व्यक्तीच्या स्वातंत्र्यावर आक्रमण करणे इत्यादीचा समावेश होतो.

भारतीय समाजात कौटुंबिक हिंसा मोठ्या प्रमाणावर घडून येताना दिसून येते. पारंपारीक समाजात देखील कौटुंबिक हिंसा होत होत्या तसेच प्रगत समाजात देखील त्यांचे अस्तित्व दिसून येते म्हणजेच पारंपारीक समाजापासून तर आधुनिक समाजापर्यंत कौटुंबिक हिंसा जिवंत असलेली दिसून येते. आज प्रगत समाजात देखील मोठ्या प्रमाणावर कौटुंबिक हिंसा होताना आढळून येते. घरगुती हिंसा ही प्रामुख्याने महिलांच्या संदर्भात केली जाते आणि म्हणून अशा प्रकारची हिंसा म्हणजे महिला विरोधी हिंसा होय. साधारणता अशा प्रकारची हिंसा करणारी व्यक्ती ही नातेवाईक किंवा अतिशय जवळची मानली जाते. साधारणता कुटुंबात सावत्र मुलगा किंवा मुलगी तसेच दत्तक घेतलेल्या मुलांवर अशा प्रकारचे अन्याय होताना दिसून येते. आज समाजामध्ये मोठ्या प्रमाणावर अशा घटना घडताना दिसून येते. घरगुती हिंसा ही एक भारतीय समाजाची जटील समस्या मानली जाते. भारत सरकारने अशा समस्या टाळण्यासाठी किंवा त्यांना प्रतिबंध करण्यासाठी महिला संरक्षण कायदा २००५ आणि महिला संरक्षण नियम २००६ असे दोन कायदे अंमलात आणले म्हणजे भारत सरकारने या कायद्यांच्या माध्यमातून महिलांना सुरक्षितता प्रदान केली आहे. जेव्हा हुंडा किंवा किमंती वस्तू किंवा संपत्ती इत्यादीची संबंधी एखादी व्यक्ती त्रास देतो तेव्हा या नियमांचा उपयोग केला जातो. आज अशा प्रकारची अनेक प्रकरणे न्यायालयात न्यायप्रविष्ट असलेले दिसून येते.

थोडक्यात कुटुंबातील नातेवाईकांनी संबंधीत पिडीत व्यक्तीच्या स्वास्थ, सुरक्षा, जीवन किंवा मानसिक व शारीरिक हानी केली जाते तसेच अशा व्यक्तीला हाणी किंवा नुकसान केले जाते. इतकेच नव्हे तर आर्थिक कायद्यासाठी त्या व्यक्तीशी संबंधीत असलेल्या लोकांना देखील त्रास देण्यासाठी पिडीत व्यक्तीचे मानसिक खच्चीकरण करण्यासाठी केले जाते त्यास घरगुती हिंसा असे म्हणतात साधारणता घरगुती हिंसेच शिकार ही महिला, बालके होताना दिसते, घरगुती हिंसेमुळे

शोषण होणाऱ्या व्यक्तीमध्ये महीलांचे प्रमाण सर्वाधिक आहे. म्हणजेच कौटूंबिक हिंसाचार हा विशेषत्वाने महीलांशी संबंधित आहे. आणि म्हणून भारत सरकारने कौटूंबिक हिंसाचारापासून महीलांचे संरक्षण करण्यासाठी महीला संरक्षण कायदा २००५ आणि महीला संरक्षण नियम २००६ पासून लागू केला आहे. आणि हा नियम दि. २६ ऑक्टोबर २००६ पासून अस्तित्वात आला आहे. या कायदयामध्ये कौटूंबिक हिंसेचे स्वरूप प्रखरशाने स्पष्ट होताना दिसते. साधारणता कौटूंबिक हिंसेमध्ये शारीरिक व मानसिक त्रास देणे, तसेच आर्थिक बाबींचा देखील यामध्ये समावेश होतो. सर्वसामान्यपणे शारीरिक त्रास किंवा शारीरिक दुरुपयोगामध्ये ती व्यक्ती पिडीत व्यक्तीला मोठ्या प्रमाणावर त्रास देतो. तसेच त्याच्या जिविताला देखील धोका निर्माण करण्याची शक्यता अधिक असते. तसेच त्याच्या स्वास्थासंबंधी किंवा त्याच्या व्यक्तीगत विकासासंबंधी अडथळा निर्माण केला जातो. तसेच लैंगिक अत्याचारामध्ये विविध बाबींचा समावेश होतो. यामध्ये त्या व्यक्तीचे आचरण हे पिडीतेला अपमानास्पद वागणूक देणारे तसेच अपमान करणारे किंवा महिलांचा गैरवापर करणाऱ्या वर्तनाचा समावेश यामध्ये केला जातो. तसेच त्यांचा तिसस्कार, उपहास किंवा इतर गोष्टींचा देखील समावेश करता येतो. तसेच यामध्ये आर्थिक दुरुपयोग मोठ्या प्रमाणावर होतो. अशा सर्व कोणत्या ना कोणत्या आर्थिक किंवा वित्तीय संसाधने की, ज्यांची पिडीत व्यक्ती हक्दार आहे त्या आर्थिक बाबींपासून पिडीत व्यक्तीला अलिप्त ठेवणे तसेच त्याचा दुरुपयोग करून घेणे म्हणजेच त्याला मिळणाऱ्या उपयोगापासून रोखणे होय. पिडीत बालकाला घरगुती आवश्यकतांपासून वंचित ठेवणे, स्त्री असल्यास तिला मिळणाऱ्या हक्कांपासून अलिप्त ठेवणे होय. त्याच प्रमाणे अशी कोणती संसाधने किंवा सुविधा की ज्यावर नातेवाईकांचा हक्क असतो त्या संपत्तीची पिडीत व्यक्तीला उपभोग घेतला जाऊ दिला जात नाही.

घरगुती हिंसाचारासंबंधीची स्थिती —

संयुक्त राष्ट्रसंघटनेतील लोकसंख्या कोष विभागाच्या अहवालानुसार भारतात १५—४९ या वयोगटातील ७० टक्के महिला कोणत्या ना कोणत्या प्रकारच्या घरगुती हिंसाचाराच्या शिकार, झालेल्या आहेत, नॅशनल क्रॉईम रेकॉर्ड ब्युरोच्या अहवालानुसार २००४ मध्ये घरगुती हिंसाचाराच्या ३५४३९ तक्रारी दाखल होत्या. साधारणता पती व त्याच्या नातेवाईकांकडून महिलांवर केलेल्या हिंसाचारामध्ये २००६ या वर्षामध्ये ९.३ टक्के वाढझाली आहे. महिलांवर केल्या जाणाऱ्या अत्याचाराच्या गुन्ह्यांसंबंधीची माहिती भारत सरकारच्या गृह मंत्रालयाद्वारे दरवर्षी प्रकाशित केली जाते. या माहितीच्या आधारे १९९१ पासून २००५ पर्यंत महिलांवर केल्या जाणाऱ्या अत्याचारांच्या गुन्ह्यांमध्ये ६७ टक्के वाढझाली आहे. भारतात दररोज ३३ म्हणजे एका वर्षात १२००० महिलांच्या हत्या या हुंड्याशी निगडित होत्या.

राष्ट्रीय महिला आयोगांच्या अध्यक्षा व्यास यांनी ३७ टक्के भारतीय महिला घरगुती हिंसाचाराच्या शिकार ठरलेल्या आहेत. असे म्हटले आहे परंतु स्त्रीवादी संघटना व अभ्यासकांच्या मते ५०—७० टक्के महिला घरगुती हिंसाचाराच्या शिकार होत असतात. घरगुती हिंसाचारांच्या घटनांशी संबंधित गुन्ह्यांमध्ये घट होत असल्याचे कोणत्याही आकडेवारीवरून स्पष्ट होत नाही. घरगुती हिंसाचाराच्या संदर्भात नोंदविल्या जाणाऱ्या तक्रारी आणि प्रत्यक्षात घडणाऱ्या घटनांची संख्या किती तरी पटीने अधिक असते. कारण घरातील हिंसाचार चव्हाट्यावर आणू नये म्हणून मुकाटयाने सहन करणाऱ्या महिलांची संख्या फार मोठी आहे.

समाजावर होणारे परिणाम —

महिलांवरील वाढते अत्याचार—

प्राचीण काळापासून तर आधुनिक समाजापर्यंत महिलांचे मोठ्या प्रमाणावर शोषण होत असते. साधारणता अधिकाधिक महिलां आर्थिक बाबतीत पुरुषांवर अवलंबून असतात. त्याचाच

परिणाम म्हणून कुटुंबात त्यांना मोठ्या प्रमाणात त्रास दिला जातो. आज महिलांमध्ये शिक्षणाचे प्रमाण वाढत असले तरी मात्र त्यांच्यावरील शोषणाचे प्रमाण कमी होताना दिसत नाही. अशिक्षित व्यक्ती बरोबरच सुशिक्षित व्यक्तींकडून देखील अशा प्रकारची कृती घडतांना दिसते. जोपर्यंत महिलांमध्ये शिक्षणाचे प्रमाण वाढणार नाही तसेच त्यांना आर्थिक स्वातंत्र्य येणार नाही तोपर्यंत त्यांचे शोषण होत राहील. तसेच पत्नीला मारहाण करण्याची समस्या ही घरगुती हिंसेच्या माध्यमातून झालेली दिसून येते. प्रत्येक कुटुंबामध्ये स्त्रियांना होणाऱ्या मारहाणीचे स्वरूप भिन्न स्वरूपाचे आहे सर्वसामान्यपणे पती, पत्नीमध्ये काही प्रमाणात कौटुंबिक भेद असतात. यामध्ये स्त्री आपल्या मनमर्जीप्रमाणे वर्तणूक करते असे वाटणे, आणि म्हणून तिला त्रास देणे किंवा शारीरिक इजा पोहचविली जाते. बऱ्याचदा कारण शुल्लक असतांना देखील त्याचे पर्यावसान मात्र कुटुंब विघटनाकडे जात असते.

हुंडा—

रोज वर्तमानपत्र उघडताच आपल्याला कौटुंबिक हिंसेच्या बातम्या दिसून येतात. आज सुशिक्षित व सभ्य समजणाऱ्या समाजात देखील ही समस्या मोठ्या प्रमाणावर दिसते. म्हणजेच या पद्धतीने समाजामध्ये उग्ररूप धारण केले आहे. या पद्धतीमुळे कित्येक मुलींचे जीवन उध्वस्त झाले आहे. तर कित्येक मुलींना आपल्या प्राणाला देखील मुकावे लागते. म्हणजेच कौटुंबिक हिंसेच्या समस्येमुळे अनेक मुलींना जाळून मारले जाते. आधुनिक समाजात वधूला जाळून मारण्याची समस्या मोठ्या प्रमाणावर दिसते. साधारणता कौटुंबिक कारणांवरून पत्नीला जाळण्यामध्ये पतीची महत्वापूर्ण भूमिका असते. तसेच या कार्यमध्ये त्याला कुटुंबातील इतर सदस्य देखील मदत करतांना दिसते. आणि म्हणून गुन्हेगार म्हणून पती बरोबरच त्याच्या आई, वडील आणि भाऊ बहीण यांची देखील महत्त्वपूर्ण भूमिका असते. आणि म्हणून अशा गुन्हेगारांना समान शिक्षा होणे अभिप्रेत आहे. आज न्यायालयात वधूला जाळून मारल्याच्या अनेक प्रकरणे न्यायप्रविष्ट असलेली दिसून येते. पर्यायाने समाजामध्ये अशा विचारां संदर्भात भित्ती असलेली दिसून येते. वधूपक्षाला मुल्यवान वस्तुंची मागणी करणे आणि त्याची पूर्तता न झाल्यास अशा प्रकारच्या घटना घडून येतात. तसेच उच्च शिक्षणासाठी अधिक पैसांची मागणी, नोकरीसाठी पैशांची मागणी करणे आणि पैसे न दिल्यास कौटुंबिक हिंसाचारासारख्या बाबी घडून येतात. पुरोगामी असणाऱ्या महाराष्ट्रासारख्या राज्यांमध्ये कौटुंबिक हिंसेचे प्रमाण देखील अधिक आहे. तसेच यामध्ये सातत्याने वाढ होत आहे. केवळ महाराष्ट्रच नव्हे तर देशातील इतर राज्यांमध्ये देखील या समस्येचे प्रमाण दिवसेंदिवस वाढत आहेत. त्यामुळे ही समस्या अतिशय ज्वलंत असून समाजाच्या स्थिरतेकरीता हाणीकारक मानली जाते.

घटस्फोट —

आज भारतीय समाजात घटस्फोट ही एक सामाजिक समस्या निर्माण झाली. प्राचीन भारतीय समाजात ही समस्या अस्तित्वात नव्हती, परंतु शिक्षणाचा प्रसार, मुलींचे शिक्षणातील वाढते प्रमाण नागरीकरण, औद्योगीकरण आणि समाज मुल्यातील बदल इत्यादीमुळे या प्रमाणात वाढझाली आहे. कौटुंबिक हिंसाचारामुळे पती व पत्नीचे संबंध निश्चित स्वरूपाचे नसते. कारण पती विविध कारणांसाठी प्रताडित करित असल्यामुळे स्त्री या घटस्फोटामुळे अनेक सर्वसामान्य कुटुंबातील मुलींचे आयुष्य उध्वस्त झाले आहे. श्रीमंत कुटुंबातील मुली कुरूप असतांना देखील योग्य वागणूक दिली जाते. अधिकाधिक संपत्ती प्राप्त होत असल्यामुळे त्यांना मार्गाचा अवलंब करित असते. भारतीय समाजात विवाहास एक पवित्र संस्कार मानले जाते. असे असतांना देखील या पवित्र नात्याचे विभाजन होत आहे. कौटुंबिक यांनी आपल्या अर्थशास्त्रात घटस्फोटांचा पुरस्कार केला आहे.

स्त्री भ्रूणहत्या—

आधुनिक समाजात स्त्री भ्रूण हत्या मोठ्या प्रमाणावर दिसून येते. आज गर्भजल परिक्षण करून जर स्त्री अर्भक असल्यास त्याला तिथेच मारले जाते. कारण समाजामध्ये महिलांना मिळणारी वागणूक तसेच मुलांला वंशाचा दिवा माणने हा यामागील मुख्य उद्देश असतो. हे सर्व करण्यासाठी डॉक्टरांना अधिक रक्कम देवून गर्भपात केला जातो पर्यायाने समाजात स्त्री-पुरुषांच्या प्रमाणात मोठी विसंगती किंवा असमान प्रमाण दिसून येते. थोडक्यात स्त्रीलींगी गर्भाची हत्या व बालिका हत्या हा घरगुती हिंसाचाराचा एक प्रकार मानला जातो. त्यामुळे भारतीय लोकसंख्येत दरहजारी पुरुषांमागे स्त्रियांच्या प्रमाणात घट झालेली दिसून येते.

आत्महत्या —

घरगुती हिंसाचाराचा अतिरेक झाल्यामुळे किंवा अपमानास्पद वागणूक मिळाल्यामुळे अशा प्रकारच्या घटना घडत असते. तसेच कमी सहनशीलता असल्यामुळे स्त्रियांनी आत्महत्या केल्याची अनेक उदाहरणे आहेत. आज अनेक महीला आत्महत्येचा मार्ग अवलंबतात की, ज्या घरगुती हिंसाचाराच्या बळी ठरल्या आहेत.

कुटूंबातील नातेवाईक स्त्रीवर अत्याचार करतात —

आपण रोज वर्तमान पत्रांमध्ये अशा प्रकारच्या बातम्या वाचत असतो. साधारणता बलात्कार करणारा व्यक्ती हा बलात्कारीत स्त्रीच्या कुटूंबातील किंवा संबंधीत असतो. पत्नीच्या बाळंतपणासाठी आलेल्या तिच्या बहीणीवर किंवा नात्यातील महीलांवर अत्याचार करणे किंवा कुटूंबात राणाच्या आपल्या नात्यातील महीलेवर अत्याचार करणे या घटना सतत घडत असतात. आपल्या सावत्र मुलीवर बलात्कार करणाऱ्या घटना अनेकदा आपण वर्तमान पत्रे किंवा दूरदर्शनच्या माध्यमातून आपण बघितले आहे. साधारणता आपल्या कुटूंबातील नातेवाईक स्त्रीवर बलात्कार करणे हा घरगुती हिंसेचा एक भाग आहे. कुटूंबातील इतर सदस्यांना या बलात्काराची माहिती झाली तरी आपल्या कुटूंबाची बदनामी होईल म्हणून ते प्रकरण दाबून टाकले जाते. म्हणजेच अत्याचारीत स्त्री वाईट आहे, तिचे चाल-चलन बरोबर नाही आणि म्हणून तिच्यावर बलात्कार झाला असा प्रचार केला जातो. पर्यायाने बलात्कार करणाऱ्या पुरुषाला संरक्षण प्राप्त होते.

नैराश्य —

आज बऱ्याच महिला डिप्रेशनमध्ये असलेल्या दिसून येतात. ज्या महिलांना कौटूंबिक हिंसाचाराच्या बळी पडतात त्याच्या नैराश्य दिसून येते. सतत नैराश्यात असल्यामुळे त्यांना आपला विकास साधता येत नाही. त्याच त्या विचारांमध्ये असल्यामुळे अशा महिला मनोरूग्ण झालेल्या आहेत. थोडक्यात घरगुती हिंसाचारामुळे महिलांची जीवन जगण्याची उमेद कमी होते. पर्यायाने संपूर्ण कुटूंब उध्वस्त होत असते. अशा महिलांचे मुलांकडे विशेष लक्ष नसते. पर्यायाने अशा वर्तन करताना दिसून येते. कौटूंबिक हिंसाचारामध्ये महिलांचे उत्पीडन मोठ्या प्रमाणावर होते. आणि म्हणून अशा महिलांमध्ये नैराश्य किंवा डिप्रेशन अधिक प्रमाणात दिसून येते.

निष्कर्ष —

कौटूंबिक हिंसाचारामध्ये हुंडाबळी, शारीरिक व मानसिक छळ, लैंगिक दुर्व्यवहार, मुलींचा गर्भ असल्यास भ्रूणहत्या करण्यास भाग पाळणे, वारसा हक्क नाकारणे, अपमान, मारझोड व दुखापत, बलात्कार व नववधूला जाळणे इत्यादीचा समावेश होतो. भारत आज विकसनशिल देश असल्याचा दावा करणारा देश आहे. एकेविसाव्या शतकात जगात महासत्ता बनण्याचे ध्येय बाळगणारा देश आहे. परंतु स्त्रियांच्या संदर्भात हिंसाचाराचे निर्मुलन करू शकला नाही. हे या देशाचे कटू विदारक सत्य आहे. स्त्रियांवर होणारा अन्याय दिवसांगणिक वाढताना दिसते. महिलांवरील हिंसाचार कमी किंवा नष्ट करण्यासाठी त्यांना मोठ्या प्रमाणात शिक्षणाच्या प्रवाहात

आणून त्यांना आर्थिक बाबतीत स्वयंपूर्ण बनविणे आवश्यक आहे. तसेच त्यांना समाजात सन्मानपूर्वक वागणूक देणे आवश्यक आहे असे झाल्यास समाजात कौटुंबिक हिंसा घडणार नाही पर्यायाने एका सशक्त समाजाची निर्मिती होईल.

संदर्भसूची—

१. भारतीय समाज संरचनात्मक — डॉ. प्रदीप आगलावेव
प्रश्न आणि सामाजिक समस्या— डॉ. सरोज आगलावे, श्री. साईनाथ प्रकाशन, नागपूर
२. भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या — डॉ. बी. एम. कच्हाडे, पिंपळापूरे अँड कं.
पब्लिशर्स, नागपूर.
३. भारतीय समाज आव्हाने आणि समस्या — रा. ज. लोटे, पिंपळापूरे अँड कं. पब्लिशर्स,
नागपूर.
४. महाराष्ट्र टॉईम्स — दैनिक वर्तमान पत्र
५. भारतीय नारी — स्वामी विवेकानंद — रामकृष्ण मठ, नागपूर.

मानव अधिकार आणि कौटुंबिक हिंसाचार : एक अध्ययन**सहा.प्रा. सुहास यु. वाघमारे**

महात्मा ज्योतिबा फुले कॉलेज ऑफ सोशल वर्क, यवतमाळ

कुटुंबांतर्गत स्त्रीयांवर होणारी हिंसा ही स्वतंत्र घटना नसते. जुन्या काळापासून आपण पाहतो पुरुषांशी असणाऱ्या संबंधामुळे महिलांना कुटुंबिक हिंसाचार, हुंडाबळी या सारख्या अपप्रवृत्तींना सामोरे जावे लागत आहे. याचा संबंध समाजाचा महिलेकडे संपत्ती म्हणून पाहण्याशी आणि पुरुष संरक्षक, वडील, पती आणि मुलगा यांच्या वरिल परावलंबी म्हणून पहायला मिळतो.

आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील १९४५ पासून मानव अधिकाराबाबत महिला आंदोलनाने लिंग भेदभाव महिलांना मिळणारी असमान वागणूक कौटुंबिक हिंसाचार बाबत आंतरराष्ट्रीय व राष्ट्रीय स्तरावर राजकिय आणि सामाजिक दृष्ट्या हा विषय समोर आणला संयुक्त राष्ट्रसंघाने शांती स्थापना व विकास यात्रेमध्ये महिलांच्या भुमिकेला रेखांकित केले. या सर्व प्रक्रियेत आंतरराष्ट्रीय मानव अधिकार घोषणेच्या पुर्वी १९४६ मध्ये महिलांच्या स्थितीबाबत अभ्यासाकरिता समिती गठित करण्याची घोषणा महत्वपूर्ण ठरली. ज्याला 'कमीशन ऑ द स्टेट्स ऑफ वूमेन' असे नाव दिले.

मानव अधिकाराचा वैश्विक जाहिरनामा १९४८ ला स्विकारल्यानंतर ४५ वर्षांनी आणि CEDAW अंमलात आल्या नंतर ८ वर्षांनी संयुक्त राष्ट्रांची मानव अधिकारावरील जागतिक परिषद १९९३ साली पार पडली. या व्हिएन्ना (ऑस्ट्रिया) परिषदेने स्त्रीयांचे अधिकार हे मानव अधिकार आहेत असे ठाम प्रतिपादन केले. स्त्रीया देखील मानव प्राणी असून त्यांच्या अधिकारांचे उल्लंघन म्हणजे मानव अधिकारांचे उल्लंघन होय. ही बाब अधोरेखित झाली. या निमित्ताने कौटुंबिक हिंसाचार आणि मानव अधिकारांचे उल्लंघन या दोहोंतील संबंधाकडे लक्ष वेधण्यात आले.

उद्देश :-

१. कौटुंबिक हिंसाचारामुळे महिलांच्या मानव अधिकारांचे होणाऱ्या उल्लंघनाचे अध्ययन करणे.
२. कौटुंबिक हिंसाचारामुळे महिलांच्या मानव अधिकारावर होणाऱ्या परिणामांचे अध्ययन करणे.
३. कौटुंबिक हिंसाचारामुळे महिलांच्या मानव अधिकारांचे रक्षण होण्यासाठी उपाययोजनांचा शोध घेणे.

संशोधन पद्धती :-

प्रस्तुत संशोधनासाठी द्वितीय साधन सामग्रीचा आधार घेण्यात आलेला आहे. यामध्ये ग्रंथ, पुस्तके, मासिके, वर्तमानपत्रे, तसेच इंटरनेट वरिल माहितीचा आधार घेण्यात आलेला आहे.

मानव अधिकार :-

मानव अधिकार ही बहुआयामी व गतीशिल संकल्पना असून तिचा संबंध जिवनाच्या सर्व क्षेत्राशी जसे सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक आणि राजकिय संबंध येतो. मानव अधिकार हे नैसर्गिकरित्या जन्मताच मिळालेले असतात. ज्याच्या शिवाय मनुष्यप्राण्याचे जगणे कठिण असते. मानव अधिकार हे निसर्गदत्त हक्क असल्याने व्यक्तीचे हे हक्क कोणीही हिरावून घेवू शकत नाही. हे तात्वीकदृष्ट्या मान्यच केलेले आहे. मानवी हक्क जाहिरनामा दुसऱ्या महायुद्धानंतर १९४८ ला प्रसिध्द केला व त्यानंतर जगातील बहुतेक सर्वच राष्ट्रांनी मानवी हक्का विषयी गंभीरतेने पावलं उचलली. भारतात १९९३ ला मानवी हक्क संरक्षण कायदा पारित केला गेला. या कायदानुसार कोणत्याही प्रकारचा जातीय, लिंग भेदभाव न करता सर्वांना समानतेने जगण्याचा मुलभूत अधिकार आहे.

मानव अधिकार हे व्यक्तींच्या जिवन, स्वातंत्र, समानता आणि आत्मसन्मानाशी संबंधीत आहे. त्यांची घटनेने हमी दिलेली आहे. तसेच ते आंतरराष्ट्रीय करारामध्ये आंतरभूत आहे. भारतात न्यायालयांद्वारे न्याय प्रविष्ट आहेत. संयुक्त राष्ट्रांच्या आमसभेने १६ डिसेंबर १९६६ रोजी स्वीकृत केलेल्या आंतरराष्ट्रीय नागरी व राजकीय अधिकारांवरील करार आणि आंतरराष्ट्रीय आर्थिक, सामाजिक आणि सांस्कृतिक अधिकारांवरील करार यांचा समावेश आहे.

मानव अधिकाराची व्याख्या :-

१. रॅन्डमहाऊस विश्वकोष यांच्या मते :- मानव अधिकार म्हणजे व्यक्तीला जन्माने प्राप्त झालेले असे अधिकार जे व्यक्तीला आत्मसन्मानाने जगण्यासाठी आवश्यक असतात.
२. व्डार्किन यांच्या मते :- मानव अधिकार हे मानवाला प्राप्त झालेले असे अधिकार असतात ज्यांचे सार्वजनिक हितासाठी देखील शासनाकडून उल्लंघन होवू शकत नाही आणि राष्ट्रीय कायद्याशिवाय देखिल ते उपभोगता येवू शकतात.

मानव अधिकारचे स्वरूप :-

१. मानव अधिकार हे अंगभूत, अत्याज्यव समान असतात :-

मानव म्हणून जन्माल आल्यानंतर हे हक्क आपोआप सर्वांनाच सारख्या प्रमाणात प्राप्त होत असतात.

२. मानव अधिकार उगमाने सामाजिक असतात :-

मानव अधिकार हे केवळ समाजातच प्राप्त होतात कारण मानव हा समाजशिल प्राणी आहे. जिवन संमृद्धपूर्ण आनंदी शांततामय आणि भरभराटीचे बनविण्यासाठी मानव अधिकार हे समाजसहमत अधिकार आहेत.

३. मानव अधिकार हे कायद्याच्या फलस्वरूप प्राप्त होतात :-

मानव अधिकार जरी सहमत असले तरी कायद्याच्या अधिष्ठानाविना ते मुल्येहिन ठरतात. कायद्याविना हक्क असू शकत नाही. कायद्याच्या विपरीत हक्क असू शकत नाही.

४. मानव अधिकार हे संपूर्ण हिरावून घेता येत नाही :-

मानव अधिकार हे व्यक्ती केवळ माणूस म्हणून जन्माला आल्याने प्राप्त होत असल्याने हे हिरावून घेता येवू शकत नाही.

५. मानव अधिकार सार्वत्रिक स्वरूपाचे असतात :-

मानव अधिकार सर्व मानवांना उपलब्ध असतात ते लोकसंख्येच्या कोणत्याही विशिष्ट गटापुरतेच मर्यादीत नसतात.

कौटुंबिक हिंसाचार :-

भारतीय समाजात स्त्रीयांचे स्थान काळानुसार बदलत गेले आहे. परंतु भारतामध्ये अस्तिवात असलेल्या पितृसत्ताक कुटुंब पद्धतीमध्ये स्त्रीयांना समाजामध्ये दुय्यम स्थान देण्यात आले. तिच्यावर अनेक प्रकारांनी अन्याय—अत्याचार होत राहिले. परंतु आज जरी आपण विचार केला की आजची परिस्थिती बदलेली असेल पण तशी फारशी स्त्रीयांची परिस्थिती बदललेली नाही. आजही स्त्रीला हिंसाचार, अत्याचाराला सामोर जावेच लागते.

आधुनिक काळात जगण्याची जी नितिमुल्ये आहे त्यांच्या घसरणीमुळे आणि औद्योगिक विकासामुळे स्त्रीयांच्या समस्यांमध्ये वाढझाली आहे. याशिवाय ज्या कुटुंबात स्त्री स्वतःला सुरक्षित समजते त्याच कुटुंबात कुटुंबातील सदस्यांकडून कौटुंबिक हिंसाचाराची ती बळी पडत असते. या सर्व बाबीचा विचार करता व स्त्रीयांच्या सुरक्षेकरिता आंतरराष्ट्रीय पातळीवरील स्त्रीयांवरील होणारे अत्याचार व कौटुंबिक हिंसाचार रोखण्यासाठी 'कौटुंबिक हिंसाचार संरक्षण कायदा २००५ हा कायदा करण्यात आला.

जगामध्ये प्रत्येक तीन स्त्रीयांपैकी एकालातरी मारझोड केली जाते. अमेरिकेसारख्या प्रगत देशातही प्रत्येक सेकंदालाही कुठल्यातरी महिलेला मारझोड किंवा धमकावणे होत असते. त्यात भारतीय स्त्रीयांची स्थिती यापेक्षाही वाईट आहे. भारतामध्ये हा हिंसाचार घरातच होत असतो व आपण तो मुकाट्याने सहन करित असतो असे वास्तव आपणाला पहायला मिळते.

कौटुंबिक हिंसाचार कायद्याच्या प्रकरण २ कलम ३ नुसार कौटुंबिक हिंसाचार म्हणजे कुठल्याही स्त्री चा प्रत्यक्ष छळ, मारहाण, धमकी, शिवीगाळ, लैंगिक शोषण, तोंडी किंवा शाब्दीक छळ, भावनिक छळ, मानसिक छळ, आर्थिक छळ, या सर्व घटकाचा समावेश कौटुंबिक हिंसाचारात होतो. शिवाय बेकायदेशिर रित्या हुंड्याची मागणी करून बायकोचा व तिच्या नातेवाईकांचा छळ करणे, अपत्य नसल्यामुळे तिला हिनवणे मनाविरुद्ध गर्भधारणेची सक्ती करणे, गरोधर स्त्री वर बाळाच्या लिंग निदानासंबंधी तपासणी करण्याची सक्ती करणे. जबरदस्तीने गर्भपात करणे. या गोष्टिंचा कौटुंबिक हिंसाचारात समावेश होतो.

कौटुंबिक हिंसाचाराच्या व्याख्या :-

कौटुंबिक हिंसाचार अधिनियमाच्या कलम ३ मध्ये कौटुंबिक अत्याचाराची व्याख्या देण्यात आली आहे त्यानुसार :-

१. कुटुंबातील स्त्रीच्या मानसिक किंवा शारिरीक आरोग्यास सुरक्षिततेस, जिवितास च कल्याणास धोकादायक अथवा अपायकारक असेल किंवा तसे करण्याचा प्रतिपक्षाचा उद्देश असेल आणि त्यामध्ये शारिरीक, लैंगिक, भावनात्मक व आर्थिक गैरवर्तन किंवा दुरुउपयोग यांचा अंतर्भाव असतो.
२. जी कृती पिडीत व्यक्तींसाठी हाणीकारक, वेदनाकारक, त्रासदायक असेल तसेच नात्यातील व्यक्ती यांच्याकडून हुंड्याची मागणी पूर्ण होण्याकरिता किंवा अन्य मिळकतीकरिता किंवा मौल्यवान सुरक्षितता मिळविण्याकरिता धमकी देण्याच्या उद्देशाने केलेली असेल.
३. जी कृती पिडीत व्यक्तीसाठी शारिरीक अथवा मानसिक दृष्ट्या धोकादायक अथवा वेदनादायक असेल वरिल व्याख्येत उल्लेख करण्यात आलेल्या शारिरीक गैरवर्तन, भावनात्मक गैरवर्तन, लैंगिक गैरवर्तन व आर्थिक गैरवर्तन या संज्ञेमध्ये कौटुंबिक हिंसाचाराचा अंतर्भाव होतो.

आकडेवारी :-

राज्य महिला आयोगाने २०१७-१५ या वर्षाचा तक्रारीचा अहवाल नुकताच जाहिर केला त्यानुसार २०३७९ महिलांनी हुंडा विरोधी तक्रारी केल्या आहे, तर कौटुंबिक हिंसाचार विरोधात १७८७ महिलांची तक्रार आहे. (सकाळ सोमवार २९ एप्रिल २०१९)

उपाययोजना :-

१. महिलांना मदत करण्यासाठी पोलिस विभागाणे क्रमांक १०३ हि हेल्प लाईन उपलब्ध करून दिलेली आहे. यावर संपर्क साधल्यास तातडीने पोलीसांची मदत मिळू शकते.
२. राष्ट्रीय महिला आयोग, राज्य महिला आयोग, स्त्रीयांसाठी काम करणाऱ्या समाजसेवी संस्था, विवाह विषयक कलहांमध्ये समुपदेशन करण्याचे कायदेशिर सल्ला पुरविण्याचे, वकिलाचे सोय करून देण्याचे काम करतात. पिडीत स्त्री अशा ठिकानावरून मदत घेवू शकते. स्त्रीयांसाठी या सेवा अनेक ठिकाणी विनामुल्ये आहेत.
३. जिल्हा पातळीवरील न्यायधिकाऱ्यांच्या पुढाकाराने काही उपक्रम राबविले जातात. त्यातील एक म्हणजे “उंबरठ्याशी न्यायदा” ही अभिनव पद्धत अंगिकारून राज्य सरकारने फिरते न्यायालय ही संकल्पना राबविली आहे.

निष्कर्ष :-

कौटुंबिक हिंसाचाराची कारणीमिमांसा केली असता असे निदर्शनास येते कि, समाजामध्ये जो पर्यंत पुरुषांप्रमाणे महिलांकडे मानव प्राणी म्हणून समान दर्जाचा दृष्टिकोन विकसित होणार नाही. जेव्हापर्यंत त्यांच्या मुलभूत अधिकारांची दखल घेतल्या जाणार नाही तेव्हापर्यंत कौटुंबिक हिंसाचाराला आळा बसणार नाही.

संदर्भग्रंथ सुची :-

१. जैन, रचना. (२०१२). भारतीय नारी और समाज, नई दिल्ली : के.एस.के. पब्लिशर्स एण्ड डिस्ट्रीब्यूटर्स.
२. कोळंबे, रंजन. (२०१९). मानव संसाधन विकास आणि मानवाधिकार, पुणे : भगीरथ प्रकाशन.
३. व्यास, मीनाक्षी. (२०१२). समकालीन भारतीय समाज समस्याएँ और समाधान, कानपुर : विकास प्रकाशन.
४. मासिक. (२०१८). कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिला संरक्षण कायदा २००५, मुंबई : महाराष्ट्र महिला आयोग.
५. मासिक. (२०१७). प्रेरक ललकारी, मुंबई : शारदा साठे स्त्रीमुक्ती संघटना.
६. सकाळ. (२०१७). कौटुंबिक हिंसाचार व्यक्त : व्यक्त होऊया माणुसकि जपुया,

भारतीय समाजातील स्त्रीवरील अत्याचाराचा अभ्यास**डॉ. दिपक मनीराम चव्हाण**

इतिहास विभाग प्रमुख कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, आर्वी, जि. वर्धा.

प्रस्तावना :-

भारतीय समाज हा पुरुषप्रधान समाज आहे. पूर्वी वैदिक काळातील धर्म, अर्थ, काम व मोक्ष या जीवनाच्या चारही क्षेत्रात स्त्रियांची भूमिका महत्वाची होती. शिक्षणाचा व उपनयनाचा अधिकारही स्त्रियांना होता. जोडीदार निवडण्याचे स्वातंत्र्य स्त्रियांना होते. प्रौढ विवाहाची पद्धती अस्तित्वात होती. विधवांना पुनर्विवाह करण्याची परवानगी होती. एकंदरीत वैदिक काळाच्या सुरुवातीला भारतीय स्त्रिये जीवन सुखमय व गौरवपूर्ण होते असे धर्मग्रंथातून दिसून येते. मात्र पुढे उत्तरवैदिक काळापासून स्त्रियांचा दर्जात घसरण झाल्याचे दिसून येते. स्त्रियांसाठी अनेक बंधने व अटी लावून दिल्या व तिला घरातच पूर्णपणे बंदिस्त केले. स्त्रियाबद्दल अनेक अपप्रचार व प्रक्षोभक विधाने करून तिचा दर्जा कमी केला. मध्ययुगीन काळात तर स्त्रियांची स्थिती अधिकच भीषण होती. बालविवाह पद्धती, सतीची प्रथा, शिक्षण घेण्यास बंदी, विधवा विवाह करण्यास अडथळा, केशवपन अशा विविध प्रथांद्वारे स्त्री जीवन एक गुलामीचे जीवन झाले. परंतु ब्रिटीश भारतात आल्यानंतर स्त्रियांच्या स्थितीमध्ये सुधारणा होण्यास सुरुवात झाली. अनेक समाज सुधारकांच्या प्रयत्नामुळे स्त्रियांच्या समस्यांचे आत्मभान झाले. स्वातंत्र्योत्तर कालखंडात स्त्रीरक्षणार्थ अनेक कायदे करण्यात आले. भारतीय राज्यघटनेचे शिल्पकार डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी घटनेच्या माध्यमातून स्त्री-पुरुषांना समान अधिकार देऊन स्त्रियांच्या उत्थानासाठी प्रयत्न करण्यात केले.

बिजशब्द :- अधिकार, सतीप्रथा, लिंगभेद, बालविवाह, केशवपन, देवदासी**संशोधनाची उद्दिष्टे :-**

- १) भारतीय समाजातील स्त्रियावरील अत्याचाराचा अभ्यास करणे.
- २) स्त्रियावरील अत्याचाराच्या कारणांचा शोध घेणे.
- ३) स्त्रीवरील अत्यावर कमी करण्यासाठी उपाययोजना सुचविणे.

स्त्री अत्याचाराचा अर्थ

स्त्रीवरील अत्याचार ही प्राचीन काळापासून अस्तित्वात असलेली समस्या आहे. अत्याचार किंवा हिंसाचार हे शब्द साधारणतः एकाच अर्थाने वापरले जातात. या प्रक्रियेत मुख्यतः जखमी करणे, शारीरिक हल्ला करणे, धमकी देणे, दुसऱ्या व्यक्तीच्या स्वातंत्र्यावर आक्रमण करणे इत्यादी बाबींचा समावेश होतो. अत्याचार म्हणजे लैंगिक छळ, शारीरिक, मानसिक छळ, वेश्या व्यवसायास बळजबरी करणे होय. गेलेस यांच्या मते, “अत्याचार म्हणजे पुरुषी व्यक्तीची अशी कृती की, जी स्त्रिला त्रास देईल, ती जखमी होईल हा हेतू डोळ्यांसमोर ठेवून केली जाते”.

स्त्रियांवरील अत्याचाराची कारणे

भारतीय समाजाच्या सर्व स्तरांमध्ये सर्व प्रकारच्या स्त्रियांवर अत्याचार होतात. यामध्ये श्रीमंत, मध्यम, गरीबवर्गीय स्त्रिया, उच्चशिक्षित ते निरक्षर स्त्रिया, शहरी व ग्रामीण स्त्रिया, बालिकेपासून तर वृद्धापर्यंत सर्व जाती, धर्म, प्रांतातील स्त्रियांचा समावेश होतो. स्त्रियांच्या संदर्भात समाजाकडून होत असलेली तिची उपेक्षा, त्यांच्यावर पुरुषप्रधान संस्कृतहच्या माध्यमाने घातली गेलेली बंधने, लिंगभेद बिंबविणारे कुटुंब, एक स्त्री म्हणून तिच्या कार्यक्षेत्रावर घातलेल्या

मर्यादा, लैंगिक नीतीमत्तेचे, जात, धर्म व धार्मिक नीतीमत्तेचा फासा टाकून त्यांना अनेक कर्मकांडात व अंधश्रद्धेच्या विळख्यात ठेवण्याच्या प्रतिगामी प्रवृत्ती, स्वतः स्त्रियांमध्ये नारी गुण जोपासण्याची मानसिकता इत्यादींमुळे ती अनेक कौटुंबिक अत्याचाराला बळी पडते.

१) पुरुषप्रधान संस्कृती

समाजामध्ये पुरुषाला प्रथम स्थान असल्यामुळे निर्माण झालेली पुरुषप्रधान संस्कृती स्त्रिला दुय्यम स्थान दर्शविते. स्त्रिला एक अबला असून ती पुरुषापेक्षा कितीतरी बाबतीत कमी असल्याचे तिच्यावर संस्कार केले जातात. स्त्रिला केवळ भोगवस्तू म्हणून किंवा अपत्यनिर्मितीचे साधन म्हणून तिचा उपयोग केला जातो. म्हणून पुरुषप्रधान संस्कृती स्त्रियांच्या कौटुंबिक हिंसाचाराला कारणीभूत ठरते.

२) धर्मशास्त्राचे प्राबल्य

मध्ययुगीन कालखंडात स्त्रियांची स्थिती दयनीय होती. ब्राम्हणांनी हिंदू धर्माचे रक्षण, स्त्रियांची सतीप्रथा, रक्तशुद्धता कायम राखण्यासाठी स्त्रियांच्या संबंधित नियम अधिक कठोर केले. धर्मशास्त्राने स्त्रिला उत्तरोत्तर अधिकाधिक जखडून ठेवण्यासाठी वैचारिक व्यासपीठ तयार केले. कर्मकांड, व्रतवैकल्ये यात स्त्रिला जखडून टाकण्याचे युक्तीवाद तयार केले. १६ व्या शतकानंतर बालविवाह पद्धती, विधवांचे केशवपन, सतीप्रथा, देवदासी पद्धती इत्यादी बाबी स्त्रवर लादल्या गेल्या. या सर्व बाबींना धार्मिक अधिष्ठान देऊन स्त्रिचा दर्जा व स्थान गौण केले. त्यामुळेच कौटुंबिक अत्याचाराला प्रोत्साहन मिळाले.

३) मुलगी परक्याचे धन

भारतीय समाजात पूर्वीपासून मुलगी जन्मापेक्षा मुलगा जन्माचे स्वागत केले जाते. मुलगा हा वंशाचा दिवा आहे असे मानले जाते. तसेच मुलीचे लग्न झाल्यानंतर मुलगी सासरी जाते परंतु वृद्धापकाळात मुलगा हाच जीवनाचा आधार बनतो अशी समज आहे. मुलीला कितीही प्रेमाने वाढविले तरी एक ना एक दिवस तिचे लग्न झाले की परक्याचे धन बनते. म्हणून कुटुंबामध्ये मुलगा व मुलगी असली की मुलाला जास्त प्रेमाने वागणूक दिली जाते.

४) आर्थिक परावलंबन

अन्न, वस्त्र व निवारा ह्या मानसाच्या मुलभूत गरजा आहेत. मध्ययुगीन काळात स्त्रियांचा शिक्षणाचा अधिकार काढून घेतल्याने त्या शिक्षणापासून वंचित राहिल्या. स्त्रियांचे बाहेरील उत्पादनाची कामेही हळूहळू कमी केली गेली व त्यांना घरगुती कामाकडे वळविण्यात आले. त्यामुळे ती आर्थिक बाबतीत पूर्णता पुरुषावर निर्भर झाली. स्त्रि घरामध्ये दिवसभर कामे करते पण तिच्या कामाला किंमत मिळत नाही. पुरुष हा कुटुंबाचा मालक आहे अशी विचारसरणी व मानसिकता म्हणजे पुरुषांनी स्त्रियांवर अत्याचार करण्यासाठी समाजाकडून मिळालेला परवानाच होय. त्यामुळेही स्त्रियांवरील कौटुंबिक अत्याचार वाढले.

५) स्त्रिमध्ये आक्रमकतेचा अभाव

स्त्री फक्त घरातील कामे करेल बाहेरच्या जगाशी तिचा कोणताही संबंध ठेवायचा नाही या हेतूने तिच्यावर लादून दिलेली बंधने तिच्या विकासामध्ये अडथळा बनले. तसेच घरगुती कामे कमी महत्वाची मानल्या गेल्यामुळे स्त्रियांचे स्थान अजून कमी झाले. स्त्रिमधील असुरक्षिततेची भावना केवळ लैंगिक किंवा आर्थिक नाही तर तो तिच्या आत्महिन व्यक्तीमत्वाचा भाग बनला. तिच्यातील आक्रमकतेच्या अभावामुळे कौटुंबिक अत्याचार सहन करणे भाग पडत गेले.

२००० व २००२ दरम्यान संपूर्ण भारतात स्त्रियांवर झालेले विविध गुन्हे

अ. क्र.	गुन्हाचा प्रकार	वर्ष	२०००	२००१	२००२
१	लैंगिक अत्याचार	११,०२४	९,७६४	१०,१५५	
२	बलात्कार	१६,४९६	१६,०७५	१६,३७३	
३	हुंडाबळी	६,९९५	६,८५१	६,८२२	
४	अपहरण व पळविणे	१५,०२३	१४,६४५	१४,५०६	
५	पीडा, त्रास व छळ	३२,९४०	३४,१२४	३३,९४३	
६	यातना व तीव्र वेदना	४५,७७८	४९,१७०	४९,२३७	

संदर्भ :- भारतीय गृह मंत्रालय, राष्ट्रीय गुन्हे अन्वेषण विभाग (२००४), क्राईम इन इंडिया, नवी दिल्ली.

विकसनशील देशांच्या यादीमध्ये भारताने स्थान मिळवून जगात महासत्ता बनण्याचे स्वप्न पाहणारा आपला भारत देश आजच्या घडीला २०२० या वर्षामध्ये वाटचाल करत आहे. भारत देश समाजातील अनेक वाईट प्रथा दूर किंवा नष्ट करणारा देश आहे. परंतु स्त्रियांच्या बाबतीमध्ये अत्याचाराचे प्रमाण कमी करण्यामध्ये भारताला अपयश आले आहे. हे या देशाचे कटु विदारक सत्य आहे. महिलांवर होणारे दिवसेंदिवस अत्याचार वाढतच चालले आहेत. ते वरील आकडेवारीवरून स्पष्ट होते. संयुक्त राष्ट्र संघाच्या लोकसंख्या फंडाच्या अहवालानुसार भारतातील ६ कोटी मुली बेपत्ता आहेत. दररोज १४ स्त्रिया नवऱ्याकडून ठार मारल्या जातात. दर ५४ मिनिटांनी एका स्त्रिवर बलात्कार होतो. दर ३ स्त्रियामागे एका स्त्रिला नवऱ्याकडून किंवा कुटुंबातील पुरुषाकडून लैंगिक अत्याचार सहन करावा लागतो.

स्त्रियांवरील अत्याचार कमी किंवा संपूर्ण नष्ट करण्यासाठी उपाय

कौटुंबिक अत्याचार प्रश्न जगातील सर्वच देशांमध्ये कमी अधिक प्रमाणात जाणवत असून त्याचे परिणाम हे गंभीर असल्याचे समोर आले. हा प्रश्न सर्वकष स्वरूपाचा असला तरी सार्वजनिक जीवनात तो न दिसणारा प्रश्न आहे. कारण या प्रश्नाविषयी कोणीही जाहीरपणे बोलत नाही. एखाद्या महिलावर अत्याचार झाला तर भारतीय दंड विधानाच्या कलम ४९८ (अ) नुसार तो गुन्हा मानला जातो. भारताचे माजी राष्ट्रपती डॉ. ए.पी.जे अब्दुल कलाम यांनी १३ सप्टेंबर २००५ रोजी या अधिनियमाला आपले समर्थन दिले व या कौटुंबिक हिंसाचार विरोधी कायद्याची अंमलबजावणी २६ ऑक्टोबर २००६ पासून लागू झाली आहे. हा कायदा भारतातील सर्व जाती, धर्मातील लोकांसाठी लागू असून या कायद्याचे स्वरूप अतिशय व्यापक असल्यामुळे स्त्रियांना संरक्षण मिळण्याच्या दृष्टीने अत्यंत उपयुक्त आहे.

हा कायदा समाजाच्या पारंपरिक मूल्यव्यवस्थेविरुद्ध असल्यामुळे त्याची पाळेमुळे समाजात रुजाला अजून मोठा कालावधी लागू शकतो. त्याकरिता लोकांची पुरुषप्रधान संस्कृती ही मानसिकता बदलणे खूप महत्वाचे आहे. तसेच स्त्रियांनीसुद्धा त्यांना समर्थपणे तोंड देणे आवश्यक आहे. त्यासाठी पुढील उपाय योजना महत्वपूर्ण आहेत.

- १) स्त्रीकडे एक व्यक्ती म्हणून पाहणे गरजेचे आहे.
- २) स्त्रियामध्ये स्वतःच्या अधिकाराबद्दल जागृती असायला हवी.
- ३) पुरुषप्रधान संस्कृती या मानसिकतेमध्ये बदल करणे आवश्यक आहे.
- ४) पोलिस व न्याय व्यवस्था अधिक सक्षम करणे.
- ५) स्त्रियोनी आर्थिक बाबतीत परावलंबी न राहता स्वावलंबी बनावे.

संदर्भसूची :-

- १) कन्हाडे, बी. एम. (२०१०) : “भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या”, पिंपळापुरे अँड कं. पब्लिशर्स, नागपूर.
- २) माने, माणिक (१९९७) : “भारतातील समकालीन सामाजिक समस्या”, विद्या प्रकाशन, नागपूर.
- ३) लोटे, रा. ज. (२००३) : “भारतीय समाज आणि सामाजिक समस्या”, पिंपळापुरे अँड कं. पब्लिशर्स, नागपूर.
- ४) काचोळे, दा. धो. (२००५) : “भारतीय समाज : प्रश्न आणि समस्या”, कैलाश पब्लिकेशन, औरंगाबाद.
- ५) आगलावे, प्रदिप (२००३) : “भारतीय समाज संरचना आणि समस्या”, श्री साईनाथ प्रकाशन, नागपूर.
- ६) घाटोळे, रा. ना. (१९८३) : “भारतीय समाजव्यवस्था”, मंगेश प्रकाशन, नागपूर.
- ७) खडसे, भा. की., (१९९१) : “भारतीय सामाजिक समस्या”, मंगेश प्रकाशन, नागपूर.
- ८) बोधनकर सुधीर, अलोनी विवेक, कुलकर्णी मृणाल, (२०१४) : “सामाजिक संशोधन पद्धती”, साईनाथ प्रकाशन नागपूर.
- ९) सिंह, राजवीर (२०१३) : “भारतीय सामाजिक समस्याएँ”, इशिका पब्लिशिंग हाउस, जयपुर.
- १०) राजकुमार (संपा.) (२००३) : “नारी शोषण : समस्याएँ एवं समाधान, अर्जुन पब्लिकेशन हाऊस.

कौटुंबिक हिंसाचार आणि भारतीय स्त्रीयांची सद्स्थिती: एक अध्ययन**सहा. प्रा. विकास एन. अड्याळकर****महात्मा ज्योतीबा फुले कॉलेज ऑफ सोशल वर्क, यवतमाळ**

मानव हा समाजशिल प्राणी आहे. म्हणूनच मानव हा जन्मापासून ते मृत्यूपर्यंत हा कुटुंबातच राहत असतो. कारण मानवाच्या गरजा ह्या कुटुंबातच पूर्ण होत असून यामध्ये व्यक्तीचे संगोपण, पालनपोषण, संरक्षण, संस्कार, आणि मानवाचा सर्वांगीण विकास हा कुटुंबातच होत असतो. कुटुंब स्त्रीयांच्या दृष्टिकोनातून महत्वाचे असते. कारण भारतीय संस्कृतीमध्ये स्त्रीयांना देवीचे स्थान देण्यात आले आहे. पण वास्तविक जिवनामध्ये स्त्रीयांवर पदोपदी अन्याय, अत्याचार, तीची अवहेलना, तिच्या अधिकारांचे हनन हे कुटुंबातच होत असतांना आपल्याला दिसून येत आहे.

अलिकडच्या काळात स्त्रीयांच्या दृष्टिकोनातून सगळ्यात सुरक्षित समजल्या जाणाऱ्या कुटुंब आणि याच कुटुंबात स्वतःच्याच घरात तिच्यावर शारीरिक आणि मानसिक छळ होतांना दिसून येत आहे. हा हिंसाचार समाजातील सर्व जातीतील, धर्मातील, वर्णातील स्त्रीयांना त्यांच्या कुटुंबातील सदस्यांकडून छळाला सामोरे जावे लागत आहे.

समाजामध्ये कौटुंबिक हिंसाचार दिवसेंदिवस वाढत चालले असून कौटुंबिक हिंसाचार ही एक अत्यंत ज्वलंत आणि प्रचंड संवेदनशिल आणि घातक विषय बनलेला आहे. या विषयावर अजूनही समाजामध्ये मोकळेपणाने बोललं जात नाही. या गोष्टी समाजात बोलल्या गेल्या तर समाज काय विचार करेल? म्हणून हा विषय मोकळेपणाने न बोलता कौटुंबिक हिंसाचार सहन केला जातो. आणि या हिंसाचारामध्ये सर्वाधिक स्त्रिया या हिंसाचाराचा बळी ठरत असते. कौटुंबिक हिंसाचार घडून येण्यामागे महत्वाचे कारण म्हणजे एकमेकांबद्दल असलेली अनादराची भावना, अहंकार, श्रेष्ठत्वाची भावना, आर्थिक कारण ही महत्वाची कारणे दिसून येत आहेत.

आपल्याला बरेचदा असं वाटत कि, कौटुंबिक हिंसाचार म्हणजे शारीरिक त्रास तर तसं नाही कौटुंबिक हिंसाचार म्हणजे शारीरिक, शाब्दीक, लैंगिक, मानसिक, आर्थिक, हुंडा, शिविगाळ करणे, त्रास देणे, दुखापत करणे, मनाविरुद्ध शारीरिक संबंध ठेवणे, मनाविरुद्ध गर्भधारणा करणे, बाळाच्या लिंग निदानासंबंधी तपासनी करण्याची सक्ती करणे, जबरदस्तीने गर्भपात करणे, घराबाहेर काढणे, घरच्यांकडून पैश्याची मागणी करणे, मालमत्तेतून वंचित ठेवणे, या सर्व बाबींना कौटुंबिक हिंसाचार म्हटले जाते.

कौटुंबिक हिंसेबाबत विचार केल्यास सर्वाधिक महत्वाची आणि शरमेची बाब म्हणजे हा हिंसाचार पिडीत व्यक्तीच्या घरात, तिच्या ओळखीच्या मानसाकडून होत असतो. आणि हा हिंसाचार छोट्या-मोट्या गोष्टीमुळे होत असतो. अश्या वेळी कुटुंबातील सदस्यांनी समजूतदारपणा घेतला किंवा माघार घेतली तर वाद निर्माण होत नाही. स्त्रीया नेहमी मागार घेत असतात कारण लहानपणापासून त्यांच्या मनावर बिंबविले कि, भांडणामध्ये नेहमी नमतं घेतलं तर त्याचे चांगले परिणाम दिसून येत असते. पण बऱ्याचदा प्रत्यक्षात मात्र तिला पती किंवा सासरचे लोक तिला अपमानित करून तिलाच दोष देत असतात. तिलाच सांगतात कि, तु सांभाळून घेत जा असे सल्ले देतात. पण इथे त्या पुरूषाला मात्र कोणीही सांगत नाही. अशा वेळी ती स्त्री आपल्या माहेरच्या लोकांना सांगत नसल्यामुळे तिला त्यांचा आधार मिळत नाही. एवढा खर्च करून आपलं लग्न घरच्या लोकांनी करून दिले त्यामुळे त्यांच्या कडे जर तक्रार केली तर त्यांना ते सहन होणार नाही या भितीमुळे त्या स्त्रीया तो मानसिक त्रास सहन करत असतो. आणि हे जर सतत घडत असेल तर पती-पत्नीमध्ये दुरावा निर्माण होत असतो. अश्या वेळी ती स्त्री हतबल होत असते. याचाच

फायदा तिच्या घरचे लोक घेवून तिला दबावात आणण्याचा प्रयत्न करित असते. अश्या परिस्थितीत दोघांमधले शारिरीक संबंध हे तणावपूर्ण होवून बऱ्याचदा जबरदस्ती केली जाते. त्यांच्या मध्ये दुरावा निर्माण होत असतो. अश्यावेळी पत्नी प्रतिकार करू लागते. त्यामुळे तिच्यावर उध्दटपणाचा आरोप होवून कौटुंबिक हिंसाचात वाढ होण्याचे प्रमाण दिसून येत आहे.

उद्देश :-

१. भारतीय स्त्री व कौटुंबिक हिंसाचाराची पार्श्वभूमी जाणून घेणे.
२. कौटुंबिक हिंसाचारासाठी जबाबदार घटकांचा अभ्यास करणे.
३. कौटुंबिक हिंसाचार व भारतीय स्त्रीयांची सद्स्थिती अभ्यासणे.
४. कौटुंबिक हिंसाचारामुळे निर्माण होणाऱ्या परिणामांचे विश्लेषण करणे.
५. कौटुंबिक हिंसाचाराला आळा घालण्यासाठी उपाययोजनांचा शोध घेणे.

कौटुंबिक हिंसाचार :-

घरी जर शांतीच वातावरण तेव्हाच होवू शकेल जेव्हा घरातील स्त्रीयांचा विकास होत असेल. स्त्रीयांचा सामाजिक-आर्थिक विकासासाठी घरातील वातावरण, समाजातील वातावरण हे स्त्रीयांच्या बाबतीत घातक नसले पाहिजे. स्त्रीयांना सुरक्षा प्रदान होणे गरजेचे आहे. संविधानामध्ये स्त्रीयांना समानतेचा अधिकार दिलेला आहे. परंतु वास्तविकता अशी आहे कि स्त्रीयांना समाजामध्ये दुय्यम स्थान देण्यात आले आहे. घरातील सदस्यांकडून स्त्रीयांवर बंदी लादल्या जाते. त्यांना स्वतःचे निर्णय घेण्याचा सुध्दा अधिकार त्यांना दिले जात नाही. म्हणून स्त्रीयांवरील कौटुंबिक हिंसाचारामध्ये वाढ होत असल्याचे दिसून येत आहे.

कौटुंबिक हिंसाचार हा एकाच घरात राहणारे पुरुष व त्याचे नातेवाईक स्त्रीला मारहाण, शिवीगाळ करत असतील, तिला हुंड्याची मागणी करत असेल, घरातून हाकलून देत असेल, तिला लागणाऱ्या गरजांपासून वंचित ठेवत असेल, शारिरीक, मानसिक, आर्थिक छळ करत असेल, त्रास देणे, धमकी देणे, दुखापत करणे, अपत्य नसल्यामुळे तिला हिनवणे, पिडीत महिलेचा जीव धोक्यात आणण्यास भाग पाडणे इत्यादी बाबींना कौटुंबिक हिंसाचार म्हटले जाते.

कौटुंबिक हिंसाचाराची व्याख्या :-

१. गिल्स स्ट्रॉस यांच्या मते :- एखाद्या व्यक्तीला प्रत्यक्षात इजा किंवा जखमी न करता किंवा जखमी करण्याच्या उद्देशाने केलेला हल्ला म्हणजे हिंसा होय.
२. लेवि स्ट्रॉस च्या मते :- अत्याचार म्हणजे अशी क्रिया की, ज्यात स्त्रीला जखमी करण्याची उच्च प्रतीची क्षमता होय.

भारतीय स्त्री :-

भारतीय समाजामध्ये प्राचिन काळापासून स्त्री ला विशेष स्थान दिले आहे. स्त्री आणि पुरुष जीवनामध्ये गाडीचे दोन चाक मानून दोघांना समान अधिकार होते. कालांतराने स्त्रीयांना भोगवस्तु म्हणून समजण्यात आले. तिला चार भिंतीच्या आत बंद करून तिच्या भावनांना न जपता तिला खेळणं समजु लागले. पुरुष प्रधान संस्कृतीत स्त्रीयांना नेहमी दुय्यम स्थान देण्यात आले. स्त्रीयांना शिक्षण, सत्ता, संपत्तीचे सारे अधिकार नाकारण्यात आले. धर्माचा आधार घेवून स्त्रीयांना अधिकाधिक बंदनात ठेवण्यात आले. गेल्या अनेक वर्षांपासून स्त्रीयांवर होणारे शारिरीक आणि मानसिक अत्याचाराचे प्रमाण वाढत चालले आहे. सरकारी आणि सामाजिक संस्थांनी स्त्री अत्याचाराची आकडेवारी उपलब्ध करून स्त्री अत्याचाराचे भीषण वास्तव दिसून येते.

संशोधन पद्धती :-**तथ्य संकलन :-**

विषयाच्या अनुषंगाने तथ्य संकलन करण्यासाठी द्वितीय स्त्रोताचा वापर करून संदर्भग्रंथ, मासिके, शोधप्रबंध, पुस्तके व वेबसाईट्स इत्यादी स्त्रोतांचा वापर केला.

कौटुंबिक हिंसाचारासाठी जबाबदार घटक :-

१. पुरुषांचा अहमपणामुळे कौटुंबिक हिंसाचारास चालना मिळते.
२. स्त्रीयांना दुय्यम स्थान देवून त्यांना वस्तु समजणे.
३. हुंडा हा सुध्दा कौटुंबिक हिंसाचारासाठी जबाबदार घटक आहे.

कौटुंबिक हिंसाचार व भारतीय स्त्रीयांची सद्स्थिती :-

कौटुंबिक हिंसाचार रोखण्यासाठी शासनाकडून अनेक उपाययोजना करण्यात आल्या. यामध्ये कौटुंबिक हिंसाचार कायदा २००५ संपूर्ण भारतात लागू करण्यात आला. परंतु मिळालेल्या माहिती नुसार २०१५ व २०१६ या दोन वर्षांच्या तुलनेत २०१७ ते २०१८ या दोन वर्षांत कौटुंबिक हिंसाचाराच्या प्रमाणात तीन पट वाढझाली आहे. एन. सी. आरबी. २०१४ रिपोर्ट च्या आकडेवारीनुसार ३,३६,९२२ केसेस ची नोंद महिलांविरुद्धी हिंसाचारात झाली आहे. यापैकी महाराष्ट्रात २६६९३ इतक्या केसेसची नोंदणी झाली आहे. म्हणजे महाराष्ट्रात प्रत्येक दिवसाला हिंसाचाराच्या ७३ व तासाला ३ घटना घडतात. याच रिपोर्ट नुसार देशात दर १५ मिनिटाला एका महिलेवर बलात्कार व अर्ध्या तासात ७ महिलांवर कौटुंबिक हिंसाचार होत असतो. हे आकडे अत्यंत कमी आहे. कारण बहुसंख्य स्त्रीया त्यांच्यावर होणाऱ्या अत्याचाराच्या संदर्भात तक्रार देखील करित नाही.

कौटुंबिक हिंसाचारामुळे निर्माण होणाऱ्या परिणाम :-**१. कुटुंब विघटन :-**

कौटुंबिक हिंसाचारामुळे पती-पत्नीमध्ये दुरावा निर्माण होवून ते घटस्फोटापर्यंत जात असतात. त्यामुळे कुटुंब विघटनाचे प्रमाण वाढत असते.

२. अपत्यांवर होणारा परिणाम :-

वडीलांकडून आईवर होणाऱ्या अत्याचारांमुळे त्यांच्या मुला-मुलींवर परिणाम झाल्याचे दिसून येतात त्यांचा शिक्षणाकडे दुर्लक्ष होत असते.

३. अपराधीपणाची भावना तयार होणे :-

बालवयात मुलांवर योग्य संस्कार झाले तर बालकांच्या व्यक्तीमत्त्वावर त्याचा परिणाम चांगला झाल्याचे दिसून येत असते. परंतु घरातील वातावरण नेहमी तणावाचे वा वादविवादाचे असेल तर तेच संस्कार मुलांवर होत असून यातून मुलांमध्ये अपराधीपणाची भावना तयार होत असते.

४. आरोग्यावर होणारे परिणाम :-

घरातील सतत च्या होणाऱ्या भांडणामुळे स्त्रीया स्वतःच्या आरोग्याकडे लक्ष देवू शकत नाही. अत्याचारामध्ये शारीरिक इजा झाल्यास त्याचा परिणाम आरोग्यावर होत असतो.

कौटुंबिक हिंसाचाराला आळा घालण्यासाठी उपाययोजना :-

भारतीय समाजामध्ये कौटुंबिक हिंसाचाराचा बळी सगळ्यात जास्त स्त्रीया आहे. या हिंसाचारामुळे कुटुंब विघटनाच्या प्रमाणात वाढझाली आहे. कौटुंबिक अत्याचार खऱ्या अर्थाने मानवी अधिकाराची अवहेलना करणे होय. कौटुंबिक हिंसाचार हा केवळ भारताचा प्रश्न नसून तो संपूर्ण

जगाचा आहे म्हणून संयुक्त राष्ट्रसंघाने दखल घेतली आहे. जागतीक पातळीवरील स्त्री अत्याचारावरील परिषदेमधून स्त्रीयांची बाजू मांडली जाते.

स्त्रीयांवर होणाऱ्या कौटुंबिक अत्याचाराबाबत तिब्र चिंता व्यक्त असून प्रत्येक देशांनी या विरोधात कठोर शिक्षा करावी असे ठामपणे जागतिक मानवी अधिकार परिषदेने विशद केली आहे.

१९९५ मध्ये संयुक्त राष्ट्र संघटनेच्या बिर्जींग येथिल चौथ्या जागतिक महिला परिषदेने महिलांवरील अत्याचाराचा विरोध केला आहे.

कौटुंबिक हिंसाचारासंदर्भात झालेला कायदा :-

कौटुंबिक हिंसाचार संरक्षण कायदा, २००५ हा कायदा पत्नीला पती किंवा पतीच्या नातेवाईकांकडून होणाऱ्या हिंसाचारापासून संरक्षण पुरवित असतो. या कायद्यामध्ये बहीण, विधवा किंवा आई अशा सर्व भूमिका बजावणाऱ्या स्त्रियांना संरक्षण देत असतो. या कायदानुसार कौटुंबिक हिंसाचारामध्ये प्रत्यक्ष छळ करणे किंवा छळाची धमकी देणे आदींचा समावेश करण्यात आला. त्यामध्ये शारीरिक, लैंगिक, मौखिक, भावनिक आणि आर्थिक अशा सर्व प्रकारच्या छळाचा समावेश होतो. तसेच बेकायदेशिर हुंडा मागणे व त्यासाठी त्या स्त्रीचा छळ करणे याचाही या कायद्यामध्ये समावेश करण्यात आला. संयुक्त कुटुंबपद्धतीत राहणाऱ्या सर्व सदस्यांचाही अंतर्भाव करण्यात आला आहे. या कायद्याची अंमलबजावणी २६ ऑक्टोबर २००६ पासून करण्यात आली आहे.

निष्कर्ष :-

कौटुंबिक हिंसाचाराची कारणीमिमांसा केली असता असे निदर्शनास येते कि, भारतामध्ये स्त्रीयांच्या बाबतीत अनेक कायदे झाले आहे. परंतु या कायद्याचा वापर जोपर्यंत स्त्रीया करून घेत नाही तेव्हा पर्यंत महिलांवरील होणाऱ्या कौटुंबिक हिंसाचार कमी होणार नाही. जेव्हा पर्यंत स्त्रीला जिवन जगण्याचे स्वातंत्र्य दिले जाणार नाही तेव्हा पर्यंत कुटुंबाचा व समाजाचा विकास होणे शक्य नाही.

संदर्भग्रंथ सुची :-

- १ जैन, रचना. (२०१२). *भारतीय नारी और समाज*, नई दिल्ली : के.एस.के. पब्लिशर्स एण्ड डिस्ट्रीब्यूटर्स.
- २ साळविकर, संजय. (२०१६). *सामाजिक समस्या आणि समाज सुधार चळवळ*, नागपूर : श्री. मंगेश प्रकाशन.
- ३ शर्मा, प्रज्ञा. (२००६). *महिलाओं के प्रति अपराध*, जयपुर : पोइन्टर पब्लिशर्स.
- ४ श्रीवास्तव, पूजा. (२००९). *भारतीय नारी का धर्मशास्त्रीय अध्ययन*, कानपुर : आराधना ब्रदर्स.
- ५ व्यास, मीनाक्षी. (२०१२). *समकालीन भारतीय समाज समस्याएँ और समाधान*, कानपुर : विकास प्रकाशन.
- 6 <https://www.lokmat.com/chandrapur/fourth-increase-family-violence/>
- 7 <https://www.facebook.com/notes/krantijyoti>

स्त्री—पुरुषपणाची समाजरचित विषमतेची चिकित्सा**श्री. रुपेश बाळकृष्णराव फुके**

रा. येणस, ता. नांदगाव खंडे., जि. अमरावती

समानता, स्वातंत्र्य, लोकशाही या तीन संकल्पना, सर्जनशिल मानव म्हणून जीवन जगण्याकरिता महत्त्वाच्या संकल्पना आहेत. परंपरेने या संकल्पनेला छेद दिला ती नाकारायची असेल तर चिकित्सक होऊन अशी अन्याय्य परंपरांचा निषेध करावा लागेल. वर्ग, जाती, वंश यांच्या जोडीला लिंगभेद, पुरुषी वर्चस्व हा येथील मूल्यव्यवस्थेचा अपरिहार्य भाग होता आणि कर्तव्य, नैसर्गिक धर्म मातृत्व, प्रेम या नावाखाली स्त्रीया स्वतःचे दुय्यम स्थान स्वीकारून धन्यता मानत राहिल्या. रूढी, परंपरेच्या नावाखाली स्त्रियांचे पंख पद्धतशीर कापल्या गेले. आणि सत्ता, शिक्षण, राजकारण अशी सर्वच क्षेत्रे पुरुषांच्या हाती केंद्रीत झाली. हे फक्त विशिष्ट धर्माच्या स्त्रीयांच्या बाबतीत झाले असे नाही तर जगभरच्या इतिहासाचा हा भाग आहे.

भारतीय स्त्री—पुरुष नात्याकडे संकुचित, पुर्वग्रहदुषित व नकारात्मक दृष्टींनी पाहिले गेले. स्त्रियांना स्वातंत्र्य दिल्यामुळे समाजाचे संतुलन बिघडेल, सामाजिक, सांस्कृतिक व कौटुंबिक पातळीवर अनेक दोष निर्माण होतील, ही धारणा निर्माण होऊन स्त्रियांच्या प्रतिभाशक्ती, सर्जनशिलतेवर मर्यादा पडल्या. खरतर स्त्री स्वातंत्र्याकडे विधायक दृष्टीने पाहणे अपरिहार्य आहे. पण स्त्री—पुरुषपणाची एक समाजरचित विषय चौकट तयार केल्या गेली आणि भारतीय समाजात स्त्री—पुरुषाविषयी विकसित झालेला दृष्टीकोण धर्म, संस्कृती, रूढी, परंपराच्या आधारे निर्माण झाली. त्याचे स्वरूप नेमके कसे होते. याचा शोध प्रस्तुत शोधनिबंधात केला आहे. त्यासाठी वर्णनात्मक पद्धतीचा वापर केला आहे.

२१ व्या शतकात स्त्रियांनी सर्व क्षेत्रात प्रगती केली असली तरी स्त्रियांच्या एकूण लोकसंख्येचा विचार करता हे प्रमाण खुप समाधान देणार नाही. अजुनही मोठा वर्ग चार भिंतीच्या चौकटीत परंपरेत अडकून असल्याचे दिसते. स्त्रियांचा छुप्या पद्धतीने क्रय सुरुच आहे. एकीकडे स्त्री उद्धारासाठी व सक्षमीकरणासाठी तरतुदी व कायदे केले गेले तर दुसरीकडे पुरुषी सत्तेची खोल रूजलेली मूळे पूर्ण निघु शकली नाही. याबाबतचे विश्लेषण देतांना डॉ. आ. ह. साळुंखेचे विधान महत्त्वाचे वाटतात. ते म्हणतात “भारत देशामध्ये स्त्रीचा उद्धार करणे ही गोष्ट सोपी नाही. एकीकडे स्त्रीवर अन्याय व शोषण तर दुसरीकडे त्यातून तिला सोडविण्याची कृती असे दोन्ही घटक परंपरेत आढळतात.”^१ समाजाचा अर्धा वर्ग लिंगभेदाच्या आधारे अज्ञान, अंधश्रद्धेत, गुलामीत ठेवून कोणताही समाज, राष्ट्र, कुटुंब संपन्न, समृद्ध आणि अखंड ठरू शकत नाही. ही विधायक दृष्टी देऊन स्त्रीस्वातंत्र्याच्या संकल्पनेवर घेतल्या जाणाऱ्या आक्षेपांविषयी समतोल व न्यायी भूमिका मांडतांना डॉ. साळुंखे लिहितात, “स्त्रीला स्वातंत्र्य देण्यामुळे समाजाचे संतुलन बिघडेल किंवा त्याचे स्थैर्य नाहीसे होईल, अशी भीती बाळगण्याचे कोणतेही कारण नाही. उलट, आज समाजाचे एक अंग लुळे पडल्यासारखे असल्यामुळे समाजामध्ये संतुलन नाही, समतोल नाही. स्त्रीस्वातंत्र्याचा अर्थ हे गेलेले संतुलन नव्याने प्रस्थापित करणे, एवढाच आहे. लंबक आज एका टोकाला आहे, तो उद्या दुसऱ्या टोकाला नेणे, अशी अतिरेकी कल्पना येथे अभिप्रेत नाही. तोल कोणत्याही बाजूने गेला, तरी समाजाची हानीच होणार आहे. म्हणूनच समतोलाचे वा संतुलनाचे महत्त्व ओळखले पाहिजे.”^२

स्त्री-पुरुष समानतेचे क्षीण प्रवाह :

वर्तमानकाळात स्त्रियांच्या सक्षमीकरणाचा प्रश्न अधिकच गुंतागुंतीचा व ज्वलंत स्वरूपात समोर येत आहे. कुटुंब समाज व राष्ट्र उभारणीसाठी आजची स्त्री ही समक्ष व्हावी. शासन-प्रशासन, सामाजिक संस्था स्त्री-पुरुष समानतेकरिता कायदे राबडून मोठ्या प्रमाणात जनजागृती करत आहे. सोबतच धर्मातील विसंगती, प्रथा, परंपरा, शोषण, विषमता, अन्याय इत्यादींच्या विरोधात मानवतावादी भूमिका घेतली जात आहे. आज जगात सर्वच समाजांमध्ये कुठल्या ना कुठल्या स्वरूपात स्त्री-पुरुष समानतेची चळवळ सुरु आहे.

अस असतांना देखील आपल्या समाजात स्त्री-पुरुष समानता आभासीच आहे. असे म्हटल्यास काही वावगे ठरू नये. मुळात जाऊन शोध घेतल्यास असे लक्षात येते की सरंजामी प्रवृत्तीतून निर्माण झालेली पुरुषी वर्चस्वाची मानसिकता व त्यातून निपजणारी विवेकहीनता आजही पूर्णपणे बदलेली दिसत नाही. स्त्रीला लाभलेल्या कायदेशिर स्वातंत्र्यामुळे, शिक्षणामुळे व अंगच्या गुणवत्तेमुळे जे ती नेत्रदीपक यश मिळवत आहेत ते पुरुषांना आपल्या सर्वस्वाला बसलेला धक्का वाटतो. मग रोषाचे प्रकटीकरणी बलात्कार व स्त्रीवरील हिंसाचारात होते.

समानता म्हणजे स्पर्धात्मक बरोबरी नाही तर घरातील आर्थिक, सामाजिक व कौटुंबिक निर्णय जे आतापर्यंत फक्त पुरुषच घेत होते. त्या सर्व निर्णयांमध्ये स्त्रीचा सहभाग असणे, शाळेत मुलगे-मुलींच्या वेगवेगळ्या याद्या करणे, मुलींना विशेष सवलती देणे याचाही विपरीत परिणाम होऊ शकतो. घराघरातून कुटुंब प्रमुख म्हणून पुरुषाचेच नाव असणे हे ही स्त्री-पुरुष समानतेच्या धोरणाला तळा देणेच आहे. स्त्रियांच्या दृष्टीने समानता, समता, न्याय असलेला समाज निर्माण करणे म्हणजे खऱ्या अर्थाने स्त्रियांच्या सबलीकरणाचा प्रयत्न करणे. विकासप्रक्रियेत स्त्रियांचा सहभाग केवळ शाब्दिक आव्हाने करून होणार नाही. तसेच समानतेची कल्पना यांत्रिक औपचारिकतेतून घडणार नाही.

आजही स्त्रियांना सामाजिक, शैक्षणिक, आर्थिक, राजकीय आणि सांस्कृतिक क्षेत्रांमध्ये विकास करण्याकरिता पूर्णतः वाव दिला जात नाही. माहिती आणि तंत्रज्ञानाच्या आजच्या काळात देखील ७२ टक्के महिला आर्थिक दृष्ट्या परावलंबी आहेत. काही स्त्रिया पती व मुलावर अवलंबून आहेत, २८ टक्के महिला स्वावलंबी आहेत. परंतु तिचे सामाजिक स्वातंत्र्य एक तर तिच्या पतीने किंवा समाजाने मर्यादित केले आहे. महाराष्ट्रात स्थानिक स्वराज्य संस्थेत पुरुषांच्या बरोबरीने आरक्षण मान्य केले असले तरी अनेक ठिकाणी स्त्रियांना स्वतंत्रपणे राज्यकारभार करता येत नाही. पूर्व परंपरेनुसार राजकारणात पुरुषी सत्ताकेंद्रे म्हणून पती, वडील, भाऊ, मुलगा पडद्यामागून राजकारणाची सूत्रे हलवितात. ज्या स्त्रिया शहर, राज्य, राष्ट्रीय पातळीवर राजकारणात आहेत त्यांना कुटुंबातील वारसा लाभलेला असतो असे निदर्शनास येते.

जीवनाच्या सर्व क्षेत्रातील दुय्यमत्व :

“स्त्री जन्मत नाही, तर घडवली जाते.” ‘द सेकंड सेक्स’ या पुस्तकाच्या अगदी सुरुवातीलाच आलेले ‘सिमोन द बोव्हुआर’ यांचे हे विधान स्त्रीच्या दुय्यमत्वाची केली गेलेली योग्य मिमांसा आहे. पुरुषात रुजवल्या जाणाऱ्या स्वातंत्र्य, निर्णयक्षमता, तर्कनिष्ठता, आत्मविश्वास इत्यादी गुण स्त्रीमध्ये रुजवले जात नाहीत. त्यामुळे स्त्रीची जडणघडन पुरुषांच्या तुलनेत कमी होते. त्यातुलनेने पुरुष ‘स्व’ चे प्रकटीकरण साधतो. मुलगा व मुलगी यांना वाढवण्यात केला जाणारा भेदभाव, त्याचे स्त्री व पुरुष या दोघांच्याही मानसिकतेवर होणारी दूरगामी परिणाम याचे विस्तृत विश्लेषण सिमोनने या पुस्तकात केलेले आहे. सिमोनचे हे विश्लेषण दुर्दैवाने अजूनही बहुसंख्य स्त्रियांना लागू पडते. वडिलांच्या संपत्तीमध्ये स्त्रीला घटनेने अधिकार दिला असला तरी व्यवहारात मात्र तो नगण्यच आहे. दररोज हुंडाबळी, बलात्कार, कौटुंबिक हिंसाचार, देहविक्री, स्त्री भ्रूणहत्या

या सर्व माध्यमातून बळी जाणाऱ्या स्त्रियांची संख्या भयावह आहे. कायद्याने स्त्रीला कितीही हक्क दिले, तरी ते प्रत्यक्षात उतरवण्यास अनुकूल अशी सामाजिक परिस्थितीची पार्श्वभूमी आपण तयार करू शकलेलो नाही.

जन्मापासून ते मृत्यूपर्यंतच्या सर्व अवस्थांमध्ये स्त्रियांना पुरुषांपेक्षा हीन लेखले जाते, हे एक ऐतिहासिक सत्य आहे. परंतु हे पूर्ण सत्य नाही. कारण जन्माच्या आधी गर्भावस्था आणि मृत्यूच्याही नंतरचे अंत्यसंस्कार यांच्या बाबतीतही धर्मशास्त्रांनी केलेले नियमही स्त्रियांना हीन लेखनारेच आहे. मुलगाच व्हावा अशी तीव्र इच्छा पुरुषाबरोबर स्त्रीच्याही मनात असते. इतरांनाही शुभेच्छा देतांना मुलगा व्हावा अशी शुभेच्छा बाळगली जाते. 'अष्टपुत्र सौभाग्यवती भव' हा अतिप्रसिद्ध आशीर्वाद याचेच उदाहरण होय.

विवाह संस्थेत स्त्रीचे दुय्यमत्व :

विवाहामध्येही स्त्री-पुरुष समानता दिसत नाही. पुरुषाचे चरित्र्यशील असणे ही विवाहाची अट नाही. परंतु स्त्रियांसाठी मात्र कुमारी, चारित्र्यसंपन्न असणे आवश्यक आहे. वैवाहिक जीवनातही अनेक बंधने लादली जातात. ताराबाई शिंदे म्हणतात, "अरे आजन्म बटकीप्रमाणे ताबेदारी राहून सदासर्वदा नवऱ्याची मर्जी अति नाजूक, ताजव्याच्या काट्यासारखी तोलून, घरातील सर्व मनुष्याचे जे नाही ते सर्व बोलणे व कष्ट सोसून, सदोदित भाड्याच्या बैलासारखे राहून हरिणासशासारखी जनांची, घरच्यांची भीती बाळगून वागत असतांना स्त्रियांना एक शब्द बोलण्याची अगर चिमूटभर दाण्याची सत्ता नसावी काय ?" समाजातील प्रगतीच्या दिशा ह्या स्त्रियांच्या सक्षमीकरणातून ठरत असतात. स्त्रियांचा विकास झाला तरच राष्ट्राच्या विकास होतो. देशातील स्त्रियांना वंचित ठेवणे म्हणजे देशाला विकासापासून वंचित ठेवल्यासारखे होईल. यावर डॉ. साळुंखे यांचे विधान अधिक महत्वाचे ठरते. ते म्हणतात, 'स्त्रियांची प्रतिभा जितकी फुलेल, त्यांची अंतःशक्ती जितक्या साकार होतील, तितके एकूण मानवजातीचेच कल्याण होईल. कारण निम्मी मानवजात स्त्रियांनी बनलेली आहे. त्यांची कार्यक्षमता व सर्जनशीलता मारुन टाकणे, याचा अर्थ केवळ स्त्रियांची हानी करणे असा नसून, एकूण मानवजातीची ५० टक्के कार्यक्षमता व सर्जनशीलता मारुन टाकणे होय.

स्त्री प्रतिमा आणि समाज :

प्रत्येक व्यक्ती ही गुण वैशिष्ट्यांनी एक दुसऱ्याच्या भिन्न आहे. त्याप्रमाणे स्त्री देखील एकीसारखी दुसरी नसते, पण सर्व स्त्रियांमध्ये एक साम्य निदर्शनास येते ते म्हणजे सर्व स्त्रिया ह्या पुरुषप्रधान संस्कृतीत राहतात आणि स्त्रीकडे पाहण्याच्या लोकांच्या दृष्टीकोणात लैंगिक भाग महत्वाचा असतो. स्त्रियांचा स्वतःकडे बघण्याचा दृष्टीकोण आणि तिच्या जीवनासंबंधीच्या अपेक्षा याचाही विचार लिंगनिरपेक्षपणे केल्या जात नाही.

"स्त्री हे एक न उकलणारे गूढ आहे, अशा प्रकारचे वलय स्त्रीभोवती हेतुतः निर्माण केले जाते. इतिहास-पुराणकथांतून ती एकाच वेळी सबला-अबला, कामुक-विरक्त, शरणागत-अंकुशधारिणी दाखवली जाते. स्त्रीच्या चित्रणात धरित्रीच्या रूपात मातास्वरूप प्रतिमा, निसर्गाच्या रूपाने सर्जनशील प्रतिमा, देवीच्या रूपाने दुष्टांचा संहार करणाऱ्या शक्तीची प्रतिमा जशी येते, तशी दुसऱ्या बाजूला पुरुषांना मोहात पाडून मोक्षमार्गावरची धोंड ठरणाऱ्या विकारशील वासनिक प्रकृतीची प्रतिमा येते. सदाचारी एकनिष्ठ पतिव्रता, विनयशील पत्नी, प्रेमळ त्यागी आई, सुगण गृहिणी, धर्मव्रतांचे पालन करणारी चारित्र्यवान स्त्री हे स्त्रीचे परंपरेने समजले जाणारे गुण, समाजाने तिच्याकडून अपेक्षिलेल्या भूमिकेशी सुसंगत असे आहेत. स्त्रीची प्रतिमा ही परंपरेने निर्माण केलेल्या पुरुषप्रतिमेपेक्षा नेहमीच भिन्न व दुय्यम प्रतीची मानली गेली आहे. स्त्री ही लहरी आहे,

तिच्या वर्तनाचे स्पष्टीकरण देता येत नाही, स्त्रीचे जग वेगळे आहे, स्त्री एक कोडे आहे. अशा प्रकारची विधाने साहित्यिकांपासून मानसशास्त्रज्ञांपर्यंत सर्व जन करत असतात”^४

मानवनिर्मितीचा इतिहास पाहिल्यास स्त्रियांचे योगदान हे अनन्यसाधारण स्वरूपाचे आहे. मानवी समाज हा मुलतः स्त्री आणि पुरुष या भिन्नलिंगी शरीर प्रकृतीच्या अनुरूप संबंधातून व्यवहार, ज्ञानसंवर्धन आणि संस्कृतीच्या मूल्य विकासातून विकसित होत गेला. मात्र या समाजव्यवस्थेत पुरुष अग्रेसर राहिला. पुरुषाने स्वतःचे श्रेष्ठत्व अबाधित राखण्यासाठी धर्म, संस्कृती, अध्यात्म यामध्ये अनैसर्गिक तत्त्वाची मांडणी करून स्त्रीला दुय्यम दर्जा दिला. तसेच स्त्रीभोवती निर्माण झालेल्या गूढाचे कारण स्त्रीचे आर्थिक व सामाजिक परावलंबन हेही ठरते. स्त्रीवाद्यांच्या म्हणण्यानुसार स्त्री-पुरुषांमधील भेदास सामाजिक घटकही कारणीभूत आहेत. त्यापैकी सत्ता हा महत्त्वाचा घटक आहे. सत्ता म्हणजे दुसऱ्यांच्या वर्तनावर नियंत्रण ठेवण्याची क्षमता व अधिकार, सत्ता म्हणजे वर्चस्व व स्वामित्व गाजवणे आणि या सर्व बाबतीत पुरुष सत्ताधीश ठरतात. तर स्त्री काहीही नाही. स्त्रियांच्या अस्तित्वावरच सतत नियंत्रण येत असल्याने बाईच्या जीवनाला खूप मर्यादा आहेत. व ती वैफल्यग्रस्त आहे.

स्त्रीवादी चळवळ :

भारतीय स्त्री जीवनाचा वेध घेतल्यानंतर स्त्रियांच्या जीवनात काळाच्या बदलाबरोबरच असंख्य स्थित्यंतरे घडून आलेली दिसतात. स्त्रियांना समाजात सन्मान प्राप्त करून देणाऱ्या महान महानायकांनी वेळोवेळी महत्त्वाचे कार्य केले. त्याचबरोबर स्त्रीमुक्ती, स्त्रीवादी चळवळींचेही खूप मोलाचे कार्य ठरले आहे. स्त्रीवाद ही समाजपरिवर्तन घडवून आणणारी राजकीय जाणीव आहे.

समाजात फार पूर्वीपासूनच पुरुषसत्ताक व्यवस्था असल्याचे दिसून येते. ही व्यवस्था निर्माण करणारे आणि या व्यवस्थेवर नियंत्रण ठेवणारे पुरुषच आहेत, हेही स्पष्ट होते. काही अंशी स्त्रिया पूर्वीपासूनच त्यांच्या पद्धतीने पुरुषसत्ताक पद्धतीला विरोध करत आल्या आहे. आपल्यावर होत असणाऱ्या अन्यायाची जाणिव होऊन आपला आत्मसन्मान जपला जात नाही हे माहिती असतांना बऱ्याच स्त्रियांनी याला आपल दुर्दैव मानल तर काहींनी आत्मसन्मानासाठी संघर्षही केला. मराठी साहित्यात प्रारंभापासूनच संत जनाबाई, संत सोयराबाई पासून आत्मसन्मानाचा संघर्ष दिसतो नंतरच्या काळात सावित्रीबाई फुले, ताराबाई शिंदे, मुक्ता साळवे, विभावरी शिरूरकर यांचे उदाहरणे आहेत.

या चळवळीमधून आत्मभान जागृत होऊन स्त्रियांना माणूस म्हणून जगण्याच्या हक्कांच्या मागणीसाठी संघर्ष केल्या गेला. स्त्रियांना स्वतःच्या दुय्यमत्वामागची कारणे कळाली. मुलींना स्त्रीत्वाची लाज वाटणे बंद झाले. “पुरुषाची विचारपद्धती शंभर टक्के योग्य नसते, त्याच्यातही अनेक घृणास्पद त्रुटी आहेत, स्त्रीने स्वतःस आमूलाग्र बदलून पुरुषासारखे जगण्याचा प्रयत्न करण्याएवढा पुरुष वंद्य वा अनुकरणीय नाही. पुरुषाने सुद्धा स्त्रीकडून काही शिकण्यासारखे आहे, असा नवा विचार, नवा आत्मसन्मान १९८० नंतरच्या आधुनिक स्त्री मुक्तिवादींमध्ये प्रबळ होऊ लागला. साहजिकच स्त्री असण्याची लाज वा खंत न बाळगता पुरुषातील उपयुक्त तेवढे गुण अंगी बाणवून स्त्री अधिक चांगल्या प्रतीचे भावनिक व भौतिक जीवन जगू शकेल.”^५

निष्कर्ष :

स्त्रीवादी चळवळीची मांडणी व्यापक राष्ट्रवादी पद्धतीने केली पाहिजे. स्त्रियांचे प्रश्न आपल्या देशातल्या परिस्थितीच्या संदर्भात समजावून घेणे गरजेचे ठरते. स्त्रीच्या निर्भयतेने जगण्यासाठी पुरुषाने अधिक धैर्यशील होणे गरजेचे आहे. सामाजिक क्षेत्रात स्त्री-पुरुष समानता हा स्त्रियांच्या दृष्टीने जीतकी महत्त्वाची तितकीच पुरुषांनाही उपयोगाची आहे. त्यामुळे पुरुषांवरही ‘पुरुषत्वा’च्या संकल्पनेच जाणवणार ओझं, सतत यशस्वी होण्याच दडपण दूर करता येईल.

स्त्रियांवरील अत्याचाराविरुद्ध कठोर कायद्यासोबतच त्याची कडक अंमलबजावणी करून त्वरीत न्याय मिळण्याची तरतूद केली जावी. सोबतच मानसिकताही बदलने गरजेचे आहे. स्त्रीने स्वतःचे स्वातंत्र्य अबाधित ठेवले पाहिजे.

संदर्भ :

१. साळुंखे आ.ह., : हिंदू संस्कृती आणि स्त्री : लोकवाङ्मय गृह, मुंबई, दु.आ. डि. २०११
२. तत्रैव, पृ.क्र. १९०
३. कोतापल्ले नागनाथ (संपा.) : स्त्री पुरुषतुलना, कैलाश पब्लिकेशन, औरंगपुरा, औरंगाबाद, दु.आ. १९९२, पृ. ६१
४. जाधव रा.ग. (संपा.) : मराठी वाङ्मयाचा इतिहास : खंड सातवा : १९५० ते २००० भाग पहिला, महाराष्ट्र साहित्य परिषद, पुणे, प्र.आ. मे २००९, पृ.क्र. २५२-२५३
५. बोव्हुआर सिमोन (मराठी अनुवाद गोखले करुणा) पद्मगंधा प्रकाशन, पुणे, २०१०, पृ.क्र. १६

प्राचीन से वर्तमान काल तक महिलाओं का उत्पीड़न

प्रा.पौर्णिमा एच. राहांगडाले (ग्रंथपाल)

कला वाणिज्य महाविद्यालय पे. पंप, जवाहर नगर (ठाणा) भंडारा (महाराष्ट्र)

प्रस्तावना — नारी समस्त संसार की जननी है, वह माता, भार्या भगिनी, पुत्री और कुलवधु जैसे अनेक गरीमामय मर्यादाओं के रिश्तों पर विद्यमान है। वैदिक काल से ही नारी को शक्ति की देवी दुर्गा, विद्या की देवी सरस्वती और धन की देवी लक्ष्मी के स्वरूप में देखकर पूजित किया गया है। नारी को शास्त्रों में पूज्या और सौभाग्यशाली माना गया है।

वन्दिता डिघ्रयुगे देवि सर्वसौभाग्यदायिनी।

वेदों के मनिषी कहते हैं की —

“यत्र नर्यास्तु पुजयन्ते रमन्ते तत्र देवता”

अर्थात् जहाँ नारी की पूजा होती है वहाँ देवताओं का वास होता है। लेकिन दुसरी और याज्ञवल्क्य जैसे महान ऋषी कहते हैं की —

रक्षेत कन्यां पिता, निन्नां पती: पुत्रास्तू वार्धक्ये।

अभावे ज्ञातयस्तेषां न स्वातंत्र्य कदाचित् स्त्रियाः॥

अर्थात् किसी भी जीवन अवस्था में नारी स्वतंत्र नहीं है, वह पिता, पती और पुत्र पर सदा आश्रित है। इन सब परस्पर विरोधाभासी स्तोत्रों से सिद्ध होता है की सनातन काल से ही महिलाओं के प्रति कथनी और करनी में भारी तफावत थी। वह तब भी उपेक्षित और शोषित थी और आज भी।

वैदिक काल में महिलाओं की स्थिति :-

शक्ति बिना शिव शव और नारी बिन जग शुन्य।

दुर्गा सप्तसती ग्रंथ में नारी के अनेक स्वरूपों का महिमामय यशोगान किया गया है उसके हर रूप और भावों को सदा पूज्यनिय बताया गया है। सिता, अनुसया, तारा सावित्री, मंदोदरी, लोपामुद्रा और गार्गी जैसी महान स्त्रियों का शास्त्रों में वर्णन किया गया है। लेकिन उस काल में भी स्त्रियों पर अन्याय, उपेक्षा और पक्षपात किया गया है। परशुराम ने पिता जमदग्नी की आज्ञा पर माता रेणुका का सर कलम किया था। पती के श्राप से अहिल्या पाषाण की शिला में परिवर्तित हो गयी थी। स्वयं मर्यादा पुरुषोत्तम श्रीराम भी अपनी प्रिय भार्या सिताजी के प्रति न्याय नहीं कर पाये। पवित्रता सिद्ध करने के लिये अग्नीप्रवेश के बावजूद उन्हें गर्भव्यवस्था में वनवास दिया गया। महाभारत में भी एक स्त्री को पाँच पुरुषों में बाँटकर उसे जुए के दाँव पर लगाया गया। भरे दरबार में दुनियाँ के सर्वोत्तम विरोध के सामने कसौती खिंचकर निर्वस्त्र करने का दुःसाहसी शर्मनाक पापकर्म किया गया। लेकिन उसके पाँचों पती और कुल के सर्वोत्तम शूर विर एक अबला, असहाय नारी की करुण पुकार और चित्कार से द्रवित नहीं हुये। धन्य हो कृष्ण कनैया जिसने एक अबला नारी को शर्मसार अन्याय से बचाया। देवताओं का ईर्षालू, लोभी और कामांध राजा इंद्र ने अनेक सती साध्वियों का छल से चरित्रहनन किया। मेनका, रंभा और उर्वशी जैसी राजदरबारी अप्सराओं का इस्तेमाल तपस्वियों की तपस्या भंग करने के लिये किया। संसार के पालनहार नारायण ने भी पक्षपात कर राक्षस राजा जालंधर की पत्नी वृंदा का सतीत्व भंग उसीके पती का रूप धर कर किया था। कहते हैं की, वही वृंदा अगले जन्म में तुलसी बनी जिसकी हर वर्ष हम हिंदू

कृष्ण से शादी कर तुलसी विवाह मनाते हैं। प्राचीन काल में भी देव, दानव, गंधर्व, किन्नर, नाग और मनुष्यों ने नारी का उत्पीड़न किया, बलात् अपहरण उस काल में आम बात थी।

ऐतिहासिक, कालखंड और स्त्रि :- युद्ध में हारे पराजित राजा के राजघराणों के स्त्रियों को दासी बनाकर या दैहिक शोषण के लिये हरम में डाला जाता था। इस शर्मसार महापीडा से बचने के लिये हजारों रजपुतानियों ने जौहर में अपने प्राण नृछावर किये। इतिहास के कई पन्ने उनकी गाथा से भरे पड़े हैं, पद्मावती से लेकर कर्मावती जैसी अनेक विरांगणा। लेकिन छत्रपती शिवाजी महाराज जैसे चरित्रवान नेकदिल छत्रपती हुये जिन्होंने दुश्मन की कुलवधू को माता समान मानकर सम्मान के साथ सकुशल उनके घर पहुँचाया था। उन्होंने अपने शिपाहियों को शक्त ताकिद दी थी की शत्रुपक्ष की महिलाओं का अनादर न करे।

अंग्रेजों का शासनकाल और महिलाओं की स्थिति :- सनातन काल से ही चली आ रही महिलाओं के प्रति दुराग्रह, पक्षपात और अन्यायपूर्ण रुढ़ी परंपराओं ने महिलाओं की पाशवी विशाक्त पाश में जकड़ रखा गया था। पुरुषप्रधान समाज ने पाप पुण्य की स्वार्थपूर्ण चालाकी भरी व्याख्या कर अबला नारियों का अमानुषता से शोषण किया। पुरुष, बहुविवाह, विधुरविवाह और दासी रख सकता था, लेकिन स्त्रियों के लिये यह महापाप था। विधवा स्त्री या तो पती के शव के साथ सती हो जाये या उर्वरित विधवा जिवन सुखमय साधनों को त्यागकर रुखी सुकी जिंदगी बसर करे और ससुराल या मायकेवालों की सेवा करे। उसे अमंगलकारी मानकर घर और समाज के मांगलिक समारोहों से दूर रखा गया था। भगवान की भक्ती और घरवालों की अथक सेवा ही उसके हिस्से में थी।

अंग्रेजों के शासन के साथ देश में पाश्चात्य आधुनिक शिक्षा वैज्ञानिक सोच, संचार और यातायात के साधन आये। भारत का जनमानस बाहरी ज्ञान के संपर्क में आने से समाज में चली आ रही कुप्रथाओं प्रति जागरूक होने लगा। यहाँ के होनहार नौजवान विदेशों में शिक्षा ग्रहण करने के लिये जाने लगे। तब देश में आझादी प्रति और कुरितीयों के प्रति जागरूकता आने लगी। इन नवचेतना ने राजा राममोहन रॉय जैसे संवेदनशिल जागरूक युवक को सतीप्रथा के विरुद्ध तैयार किया और अथक परिश्रम से सती प्रथा कानून के द्वारा संपूर्णतया बंद की गयी। स्त्रि शिक्षा के लिये महात्मा ज्योतिबा फुले और उनकी धर्मपत्नी सावित्रीबाई फुले ने अथक बहुमुल्य कार्य किया। जब सावित्रीबाई महिलाओं को पढ़ाने निकलती थी। तो दुषित मनोवृत्ति के स्वयंघोषित विद्वान उन्हें गालीगलोच, गोबर किचड़ और पत्थर मारकर प्रताड़ित करते थे। लेकिन क्रांतिज्योती सावित्रीबाई अपने पथपर अडीग रहकर महिलाओं को शिक्षित करने का बहुमुल्य कार्य किया। देवदासी प्रथा, बालविवाह प्रथा और विधवा विवाह के लिये भी अनेक समाजसुधारकों ने अमुल्य कार्य किया।

स्वतंत्र भारत में महिलाओं की दशा और उनके संविधान प्रदत्त अधिकार:- आझाद भारत में उत्तरोत्तर महिलाओं के प्रति शोषण में कमतरता आने लगी। बाबासाहेब आंबेडकर ने महिलाओं के मौलीक अधिकारों को संविधान प्रदत्त अधिकार दिया। संविधान ने उन्हें पुरुषों के बराबर का हक दिया। जात, पात, लिंग, भाषा क्षेत्र और धर्म के आधार पर किसी में भी भेदभाव नहीं किया जा सकता। महिलाओं के प्रति भेदभाव, अपराध और अन्याय के प्रति कठोर दंड की व्यवस्था कर महिलाओं को संवैधानिक संरक्षण दिया गया। पैतृक संपत्ति में समान अधिकार पती के संपत्ति में अधिकार, विवाह भरण पोषण, विवाह विच्छेद और दत्तक संबंधी जैसे अनेक अनुच्छेद और धारा महिलाओं के हित में संविधान में शामिल की गयी। आज इसी कारण महिलाये सागर के गहराइयों से माऊंट एवरेस्ट की ऊँचाई तक और धरती से लेकर अंतरिक्ष तक कार्यरत हैं। राजकारण, न्यायपालिका, पत्रकारीता, कार्यपालिका, आर्थिक जगत, कला जगत खेल और विज्ञान के क्षेत्र में अनेक सर्वोच्च शिखर पर कार्यरत हैं।

इन सब के बावजूद आज भी महिलायें उत्पीडीत हो रही हैं। सिनेमा जगत में कास्टिंग काऊच जैसी विकृति पनप रही है। खेल जगत में भी कुछ कोच अपने महिला विद्यार्थियों को ब्लैकमेल कर शोषण करते हैं। **Me too** प्रकरण के अंतर्गत अनेक क्षेत्र के महिलाओं का शोषण सामने आया है। पत्रकारीता विभाग में गजाला वहाब जैसी नयी महिला पत्रकार ने एक नामांकित पत्रकार मंत्री पर शोषण का आरोप लगाया था। सेंगर से लेकर चिन्मयानंद जैसे राजनीतिक महिलाओं के शोषण के अपराधी हैं और वे जेल की हवा खा रहे हैं। राजनीति की अमर्यादित दुःसाहसी विकृत मस्ती ने महिला सहयोगी को तंदूर में खंड खंड कर जला दिया।

अध्यात्मिक क्षेत्र भी महिला उत्पीड़न से अछूता नहीं है। ढोंगी साधु और बाबा महिलाओं के सहज सरल श्रद्धा का नाजायत फायदा उठाकर उनका देहीक शोषण करते हैं। आसाराम, राम रहिम और कई संतों के रूप में पिशाच कारावास की हवा खा रहे हैं।

दिल्ली का निर्भया कांड, जम्मू कश्मिर का कटुआ, उन्नाव कांड, हैदराबाद में **Veterinary Doctor** से बर्बरता और अनेक घिनौने कांड आज सर्व ज्ञात हैं। समाज में ऐसे पशुओं को शिघ्रता से सजा देने की प्रबल भावना की परिणीति हम सब हैदराबाद कांड के बाद देख चुके हैं। निर्भया कांड के वहशी दरिंदगी कानून के लुकाछपी से जनता में आक्रोश बढ़ता जा रहा है। आंध्र प्रदेश और महाराष्ट्र जैसे प्रदेशों ने महिला दुराचारीयों को शिघ्रता से दंड मिले ऐसे कानून में संशोधन किये हैं।

महिलायें और बालिकायें आज घर और बाहर भी सुरक्षित नहीं हैं। पडोसी, रिश्तेदार, जानपहचान, कुटुंब और जानपहचान पाले ही ज्यादातर नहीं बालिकाओं के शोषण में पाये जाते हैं। जबरदस्ती में अपना नापाक एकतरफा प्यार थोपने की नापाक कोशिश में कुछ विकृत सनकी मजदूर छपाक से निरीह युवती पर तेजाब डालकर उसका तन—मन और अंतरआत्मा घायल कर देते हैं।

रूढ़ी परंपरा से पिढीत नारी:— भारतीय समाज के जनमानस में रूढ़ी परंपरा और अंधश्रद्धा गहराई तक पैठ कर चुकी है। आज भी रजस्वाला महिला को अशुद्ध मानकर उसे भोजन कक्ष और पुजाघर से दूर रखा जाता है। कुछ दिन पहले ही एक स्वयंघोषित विकृत मानसिकता वाले स्वामी ने घोषित किया कि जो रजस्वाला स्त्री खाना बनाने का कार्य करती है वह अगले जन्म में श्वान के रूप में जन्म लेती है। कई आदिवासी क्षेत्र में मासिक धर्म के वक्त महिला को गाँव के बाहर एकांत में एक झोपड़ी में रखा जाता है, उसके पास दैनंदिन उपयोग की न्यूनतम सामग्री होती है। हमारे देश में मासिक धर्मसंबंधी अनेक दुराग्रह हैं। महिला को इस परिस्थिति में कोई कार्य न करने देने का मतलब उसे आराम देना था लेकिन रूढ़ीवादियों ने उसका गलत अर्थ निकालकर स्त्री की उस दौरान अपवित्र घोषित कर दिया। दुनियाँ में महिलाओं की सबसे ज्यादा मौते मासिक धर्म के वक्त सही कपड़ा ईस्तेमाल नहीं करने से संक्रमण से होती है। आज हर रजस्वाला महिला को अधिकार है कि उसे **Sanitary Pad** मिलें। शासन ने हर **Working Place** में इसकी व्यवस्था करने की सख्त हिदायत दी है। पेंडमॉन सिनेमा ने भी महिलाओं की इस समस्या का गंभीरता से दिखाया है।

महिलाओं को व्रत, पुजापाठ का जन्मजात ही भाव रहता है। जन्मोजन्म में यही पती मिले इसलिये व्रत एकादशी और चतुर्थी ज्यादातर महिलाओं के लिये। कोई पुरुष यही पत्नी जन्मोजन्म तक मिले इसके लिये व्रत नहीं करता। उपवास और व्रत के कारण महिलाओं में रक्ताल्पता, दुर्बलता और व्याधियाँ होती हैं। आधुनिक भारत में आज भी कुछ मंदिरों में महिलाओं का प्रवेश निषिद्ध है, उसके लिये उन्हें आंदोलन और न्यायपालिका के शरण में जाना पड़ता है। कितनी

विडंबना पूर्ण शोकांतीका है, जो समस्त संसार की जननी है, उसके शक्ती, ज्ञान और लक्ष्मीस्वरूप सदा वंदनीय है। वही जगत की पालनहार मातृशक्ती और दुष्टों का संहार करने वाली महाकाली। महामायाप्रभावेण संसारस्थितीकारिणा।

तन्नात्र विस्मयः कार्यो योगनिद्रा जगत्पेतः॥

महामाया हरेश्चैषा तथा सममोहते जगत्।

ज्ञानिनामपि चेतांसि देवी भगवती हि सा॥

बलादाकृष्य मोहाय महामाया प्रयच्छती।

तया विसृज्यते विश्वं जगदेतच्चराचरम्॥

सारांश :— महिला घर और जगत की मुलाधार है, उसके सर्वोच्च स्थान को शास्त्रों ने बताया है। शक्ती, विद्या और धन सब उसके हाथ में रहकर भी उसपर बंदिशें लगाकर उसको उत्पीड़ित किया गया। आज भी नारी विद्याविभूषीत और अधिकारों प्रती जागरूक है। आज वह महिला सशक्तीकरण की और तेजी से अग्रेसर हो रही है।

फिर भी उनका उत्पीड़न और शोषण हर क्षेत्र में हो रहा है। गाँव से लेकर महानगरों से रोज नई उत्पीड़न की खबर आती है। अनपढ़ हो या विद्याविभूषीत, मासुम बालिका हो या दादी माँ सभी दरिंदगी से आहत है।

महिलाओं को उत्पीड़न और शोषण से मुक्ति के लिये सशक्त बनना ही पड़ेगा। बचपन से शिक्षा के साथ आत्मरक्षा के आक्रमक गुण अनिवार्यता से बालिकाओं को सिखाना ही चाहिये। सशक्त बालिकाओं पर नजर उठाने का दुःसाहस कोई विकृत सरफिरा या सनकी ना कर सके।

चारों ओर आसानी से सुलभ अश्लीलता युवाओं के मनमस्तिष्क विकृत कर रही है। सिनेमा, दूरदर्शन और मोबाईल पर अश्लीलता परोसी जा रही है। क्या यह जरूरी है की हर विज्ञापण कम कपड़ों में महिलाओं को ही दिखाना जरूरी है? अपने बच्चों के संगत और व्यवहार पर नजर रखना चाहिये। अपने बच्चों के साथ समय व्यतीत करे परिवार और रिश्तेदारों से आवश्यक मेलजोल रखे, जिससे रिश्तोंकी मर्यादा, गरीमा, आदर और स्नेह बच्चों में वृद्धिंगत होगा। अपने अडोस पडोस में कुछ गलत हो रहा तो निर्भीकता से विरोधकर सामाजिक जागरूकता और सौजन्यता बढ़ाकर उत्पीड़न को कम किया जा सकता है महिलाये भ्रूण हत्या, दहेज के प्रती जागरूक रहकर उसका विरोध करे। कोई भी सास या बहु एक दुसरे का उत्पीड़न न कर मेलजोल से रहे और अपना घर और संसार स्वर्ग सा सुंदर खुशहाल बनायें।

संदर्भ :—

- 1) श्रीवास्तव, सुधारानी, मानव अधिकार और महिला उत्पीड़न, प्रथम आवृत्ती, कॉमनवेल्थ पब्लिशर्स नई दिल्ली, २०१०.
- 2) शर्मा, रमा, महिला सशक्तीकरण, प्रथम आवृत्ती, अर्जुन पब्लिशिंग हाऊस नई दिल्ली, २०१०.
- 3) मंजुलता, अनुसूचित जाती में महिला उत्पीड़न, प्रथम आवृत्ती, अर्जुन पब्लिशिंग हाऊस नई दिल्ली, २०१०.
- 4) दुर्गा सप्तशती, गीता प्रेस, गोरखपुर.
- 5) दैनिक भास्कर वृत्तपत्र.

पुरुषी मानसिकतेच्या छळातून स्त्रिहिंसा**प्रा. डॉ. राजेंद्र जनार्दन कांबळे,**कार्यकारी प्राचार्य इंदिरा गांधी कला वाणिज्य महाविद्यालय कळमेश्वर,
जि. नागपूर**सारांश :-**

भारतीय संविधानाने स्त्री-पुरुष समानतेच्या संदर्भात कितीही घटनात्मक तरतुदी केलेल्या असतील तरीही भारतीय समाजातील पुरुषप्रधान मानसिकता अजूनही कायम आहे. त्यामुळेच आजही भारतीय समाजात कौटुंबिक हिंसाचार मोठ्या प्रमाणात घडून येतो आहे. कौटुंबिक हिंसाचाराला कौटुंबिक व व्यावसायिक हे दोन्ही घटक जबाबदार आहेत. पुरुषांची भोगवादी प्रवृत्ती व महिलांना हिन लेखण्याची वृत्ती यात बदल न झाल्याने, स्त्रिया कौटुंबिक हिंसाचाराला बळी पडत आहेत, विकसनशिल भारताची ही एक गंभीर समस्या आहे.

प्रस्तावना:-

घरगुती हिंसेचा अभ्यास केल्यानंतर असे आढळून आले की, घरगुती हिंसा ही प्रामुख्याने महिलांच्या संदर्भात केली जाते, म्हणून घरगुती हिंसा ही महिलांच्या विरुद्धची हिंसा होय. आज सर्वत्र घरगुती हिंसेच्या घटना घडत आहे. घरगुती हिंसा ही एक फार मोठी सामाजिक समस्या बनली आहे. म्हणून घरगुती हिंसेला प्रतिबंध करण्यासाठी केंद्र सरकारने घरगुती हिंसेपासून महिला संरक्षण कायदा २००५ आणि घरगुती हिंसापासून महिला संरक्षण नियम, २००६ लागू केला आहे. आरोपी व्यक्तीचे खालील कार्य घरगुती हिंसेमध्ये मोडतात.

- क) पिडीत व्यक्तीच्या स्वास्थ, सुरक्षा, जीवन, अंगाची वा त्याची मानसिक वा शारीरिक लाभाची अपहानी करतो किंवा त्यात कोणती हानी पोहचवितो किंवा त्यास संकटात टाकतो किंवा त्याची अशी करण्याची प्रवृत्ती आहे आणि ज्याच्या अंतर्गत शारीरिक दुरुपयोग, लैंगिक दुरुपयोग, मौखिक आणि भावनात्मक दुरुपयोग आणि आर्थिक दुरुपयोग केला जातो.
- ख) कोणत्या हुंड्या किंवा अन्य संपत्ती किंवा मूल्यवान वस्तूची कोणत्या कायद्याच्या विरुद्ध मागणीच्या पूर्तीकरिता त्यास किंवा त्यांच्याशी संबंधित कोणत्या व्यक्तीला त्रास देण्याच्या दृष्टीने पिडीत व्यक्तीचे उत्पीडन केले जाते किंवा त्यास हानी पोहोचविली जाते किंवा संकट निर्माण केले जाते.
- ग) भाग (क) किंवा (ख) मध्ये वर्णित कोणत्या आचरणाद्वारे पिडीत व्यक्ती किंवा त्यांच्याशी संबंधित कोणत्या व्यक्तीवर धमकीचा प्रभाव ठेवित असेल किंवा
- घ) पिडीत व्यक्तीला हानी पोहोचवितो किंवा उत्पीडन होईल असे करतो मग ते शारीरिक किंवा मानसिक असो (आगलावे पृ.७५).

छळ म्हणजे :- संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या आमसभेने १० डिसेंबर १९८४ रोजी छळ आणि इतर क्रूर, अमानवी किंवा अपमानास्पद वागणूक अथवा शिक्षेविरुद्धचा करार सहमतीने संमत केला. या करारानुसार छळ म्हणजे कुठल्याही स्वरूपाचे कृत्य ज्यामुळे शारीरिक किंवा मानसिक वेदना होऊ शकतात, ज्या कृत्याचा उद्देश त्या व्यक्तीकडून अथवा तिसऱ्या व्यक्तीकडून माहिती वा कबुलीजबाब घेण्याचा असतो, या कृत्याचा उद्देश त्या व्यक्तीने वा तिसऱ्या व्यक्तीने केलेल्या

कृत्याबद्दल शिक्षा देण्याचा असतो. 'छळ ही कृती मानवी सन्माना विरुद्ध सर्वात कूर आघात आहे, यामुळे मानवी सन्मान नष्ट होतो, त्याशिवाय छळाचे बळी ठरणाऱ्या व्यक्तींना त्यामुळे पुढील जीवन आणि कार्य चालू ठेवण्यास अडचणी निर्माण होतात. (लिआ लेव्हिन पृ. ८७)

संशोधन पध्दती:— वर्णनात्मक संशोधन पध्दतीचा अवलंब करण्यात आलेला आहे.

घरगुती हिंसापासून महिला संरक्षण कायदा २६ ऑक्टोबर २००६ पासून लागू करण्यात आल्यानंतर या कायद्यांतर्गत पहिली घरगुती हिंसेची केस आंध्र प्रदेशात २९ ऑक्टोबर २००६ ला रजिस्टर्ड करण्यात आली. प्रस्तूत कायदा लागू झाल्यापासून फेब्रुवारी २००९ पर्यंत दिल्लीमध्ये एकूण ३९०० केसेस रजिस्टर्ड झाल्या आहेत, तर केरळमध्ये ३,२८७, छत्तिसगढ २,९२१, महाराष्ट्र २,७५१, पंजाब २,०१७ आणि आंध्रप्रदेश १,६२५ केसेस घरगुती हिंसेअंतर्गत रजिस्टर्ड झाल्या आहेत. (आगलावे पृ.७७)

घरगुती हिंसाचारामध्ये पुढील सात कृतींचा समावेश करता येईल.

- १) कुटुंबातील व्यक्तीशी निगडित शारीरिक, मानसिक आणि आर्थिक गैरवर्तणुकीस कौटुंबिक हिंसाचार म्हणतात.
- २) भावनिक हिंसाचारामध्ये अवहेलना, अवसान, शिवीगाळ या घटकांचा समावेश होतो.
- ३) कुटुंबसदस्यांच्या हालचालीवर काही निर्बंध घालणे किंवा त्याला वाळीत टाकणे हे देखील कौटुंबिक हिंसाचारात मोडते.
- ४) प्रत्यक्ष शारीरिक मारहाण म्हणजे कौटुंबिक हिंसाचार होय.
- ५) लैंगिक दृष्ट्या अवहेलनात्मक वर्तन म्हणजे कौटुंबिक हिंसाचार होय.
- ६) कुटुंब सदस्याला आर्थिकदृष्ट्या वंचित ठेवणे म्हणजे कौटुंबिक हिंसाचार होय.
- ७) बेकायदेशीर हुंड्याच्या मागणीसाठी केलेला छळ म्हणजे कौटुंबिक हिंसाचार होय. (लॉटे पृ. ११३)

घरगुती हिंसाचाराच्या घटनांसंबंधीची भारतातील स्थिती

संयुक्त राष्ट्र संघटनेतील लोकसंख्या कोश विभागाच्या अहवालानुसार, भारतात १५ ते ४९ या वयोगटातील ७० टक्के महिला कोणत्या ना कोणत्या प्रकारच्या घरगुती हिंसाचाराच्या शिकार झालेल्या असतात, राष्ट्रीय महिला आयोगाच्या अध्यक्षा गिरिजा व्यास यांनी ३६ टक्के भारतीय महिला घरगुती हिंसाचाराच्या शिकार ठरतात असे मान्य केले आहे. केंद्रीय आरोग्य मंत्रालयाने जाहिर केलेल्या राष्ट्रीय कौटुंबिक आरोग्य सर्वेक्षण (NHFS-4) १५ व्या वर्षापासून प्रत्येक तिसऱ्या महिलांना देशातील विविध प्रकारांच्या घरगुती हिंसाचाराचा सामना करावा लागला आहे. बहुतेक वेळा या हिंसाचाराचे गुन्हेगार पती राहिले आहेत. यात २७ टक्के शारीरिक हिंसा तर १३ टक्के भावनात्मक हिंसा घडून आल्यात ८३ टक्के विवाहीत महिलांनी आपल्या उपस्थित पतींना हिंसाचाराचे गुन्हेगार म्हणून संबोधले आहे तर अविवाहित ५६ टक्के माता किंवा सावत्र माता, ३३ टक्के वडिल किंवा सावस्त्र वडिल, २७ टक्के बहिणी किंवा भाऊ आणि १५ टक्के शिक्षक यांना गुन्हेगार ठरविले आहे.

विवाहीत हिंसाचाराचा सर्वात चिंताजनक भाग म्हणजे, जवळ जवळ प्रत्येक तृतीय विवाहीत स्त्रिया, ज्यांना विवाहसंबंधी हिंसाचाराचा सामना करावा लागला आहे, त्यांच्याकडे शारीरिक दुखापत झाल्याचे नोंदवले गेले आहे, ज्यामध्ये डोळ्याच्या दुखापती, टोचणे, विघटन किंवा जळजळ झालेल्या आणि सहा टक्के लोकांचा समावेश आहे. ज्यांना खोल जखमा, मोडलेली हाडे, तुटलेली दात किंवा इतर कोणतीही गंभीर जखम झाली आहे, तरीही हिंसाचार झालेल्या महिलांपैकी केवळ १४ टक्के महिलांनी हे थांबविण्यास मदत मागितली.

आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे भारतातील महिला घरगुती हिंसाचाराला पाठींबा देतात, या सर्वेक्षणातील आकडेवारीवरून असे दिसून आले आहे की ४० ते ४९ वर्षे वयोगटातील महिला/घरगुती हिंसाचाराचे सर्वाधिक समर्थक आहेत आणि ५४.८ टक्के सहमती नुसार अल्पवयीन स्त्रियांमध्ये गैरवर्तनाचे औचित्य दाखविण्याचे प्रमाण कमी प्रमाणात आहे. १५ ते १९ वर्षे वयोगटातील ४७.७ टक्के मुलींनी पतींनी केलेल्या हिंसाचाराशी सहमत आहे.

घरगुती हिंसाचाराबद्दलच्या स्त्रियांच्या दुष्टीकोणातील हा किरकोळ फरक शहरी आणि ग्रामीण भागातही दिसून येतो. देशभरातील सर्वेक्षण केलेल्या ग्रामीण भागातील ५४ टक्के स्त्रिया तर शहरी भागातील ८ टक्के स्त्रियांनी अशा प्रकारच्या हिंसाचारास पाठींबा दर्शविला आहे.

लैंगिक हिंसाचारास बडी पडलेल्या विवाहित महिलांपैकी ५.४ टक्के महिलांनी ईच्छा नसताना संबंध ठेवल्याचे नोंदविले तर ३ टक्के महिलांनी नको असलेले कृत्य करण्यास भाग पाडले असे नोंदविले आहे.

सर्वेक्षण अहवालात असे दिसून आले आहे की, अविवाहीत महिलांवरील लैंगिक हिंसाचाराचे सर्वात सामान्य गुन्हेगार इतर नातेवाईक २ टक्के होते, वर्तमान किंवा माजी प्रियकर १ टक्के, त्यांचा स्वतःचा मीत्र किंवा ओळखीचा १ टक्के आणि कौटुंबिक मीत्र ११ टक्के आहेत.

‘लैंगिक हिंसाचार बहुतेकदा अशा व्यक्तीकडून केला जातो. ज्यांच्याशी स्त्रियांचे जिव्हाळ्याचे नाते असते. शारीरिक हिंसा आणि लैंगिक हिंसा एकाकीपणात उद्भवू शकत नाही, त्याऐवजी महिलांना वेगवेगळ्या प्रकारच्या हिंसाचाराचा सामना करावा लागतो, असे सर्वेक्षण अहवालात म्हटले आहे.

गंमत म्हणजे ज्या ३६ देशात वैवाहिक बलात्कार, जोडीदाराच्या संमतीविना एखाद्याच्या जोडीदारा बरोबर लैंगिक संबंध ठेवणे हे अद्याप गुन्हेगारी गुन्हा नाही. भारतीय दंड संहिता (आयपीसी) च्या कलम ५३७५ मध्ये जबरदस्तीने लैंगिक संबंध ठेवणे हा गुन्हा मानला जातो. २००६ मध्ये अंमलात आलेल्या PWDVN ने वैवाहिक बलात्काराचा उल्लेख केला, तथापी या गुन्ह्यासाठी हा केवळ नागरी उपाय आहे.

संदर्भ :-

- १) लेव्हिन लिया, मानवी हक्क, नॅशनल बुक ट्रस्ट, इंडिया, २००२
- २) आगलावे प्रदिप, भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या, श्री.साईनाथ प्रकाशन, नागपूर, जूलै २०१५.
- ३) लोटे, रा.ज. भारतातील सद्यकालीन सामाजिक समस्या, पिंपळापुरे अँड कं. पब्लिशर्स, नागपूर २०१८.

सद्यःपरिस्थितीत मानवीय मूल्ये आणि स्त्री

डॉ. सीमा देशपांडे

सहयोगी प्राध्यापक (तत्त्वज्ञान विभाग) एल.ए.डी. महाविद्यालय,
शंकरनगर, नागपूर-१०

प्रस्तावना

आजच्या आधुनिक युगात विज्ञानाने मानवी जीवनाची सर्वांगीण प्रगती घडवून आणली आहे. प्रत्येकजण आज जीवनात केवळ भौतिक सुखाला महत्त्व देत आहे. व्यक्ती व समाज यांना मार्गदर्शन करणाऱ्या मानवीय नैतिकमूल्यांचे जीवनातील स्थान त्याज्य व गौण ठरत आहे. त्याचाच परिणाम म्हणून दंगे, जाळपोळ, हत्या, भ्रष्टाचार, फसवेगिरी, बलात्कार, स्त्रियांवरील अत्याचार, आत्महत्या, पर्यावरणाचा न्हास अशा अनेक प्रकारच्या समस्या मानवी जीवनात उद्भवल्या आहेत. प्रस्तुत शोधनिबंधात वरील अनेक समस्यांपैकी स्त्री जीवनाला भेडसावणाऱ्या समस्यांवर प्रकाश टाकण्याचा प्रयत्न केला आहे.

प्रस्तुत शोधनिबंध तीन भागात विभागला आहे.

I) मूल्य या संकल्पनेचा थोडक्यात अर्थ जाणून घेवून शाश्वत मानवीय मूल्य सांगितली आहेत.

II) सद्यः परिस्थितीतील भौतिक विकासाचा आढावा घेतला आहे.

शाश्वत मानवीय मूल्यांच्या न्हासामुळे उद्भवणाऱ्या अनेक समस्यांपैकी स्त्री जीवनाला

KEY WORDS

मानवीय मूल्य, स्त्री, सद्यः परिस्थिती, स्त्रियांवरील अत्याचार

मूल्य—

मानवी जीवनामध्ये मूल्यांना निश्चितपणे महत्त्वाचे स्थान आहे. मानवी समाज व्यवस्था ही मूल्यांवरच आधारलेली आहे. मानवी जीवन सुखी समाधानी होण्यासाठी मूल्यांची उभारण झाली. ही मूल्ये म्हणजे काय हे समजावून घेण्यासाठी आपण सर्वप्रथम 'मूल्य संकल्पना' समजावून घेऊ.

'मूल्य' ही संकल्पना प्रामुख्याने अर्थशास्त्राकडून आलेली संकल्पना होय. अर्थशास्त्रात मानवी गरज किंवा इच्छा यांची पूर्ती करणारी वस्तू म्हणजे मूल्य अशी व्याख्या करण्यात येते. परंतु मूल्य या संकल्पनेचा हा संकुचित अर्थ आहे. व्यापक अर्थाने मानवीय व आध्यात्मिक गुणांना सुद्धा मूल्य म्हटले जाते. प्रेम, परोपकार, सहानुभुती, सौंदर्य, देशप्रेम, चारित्र्य, प्रमाणिकपणा, बांधिलकी, सत्य, अहिंसा, समानता, न्याय, वचनबद्धता, कर्तव्यबुद्धी, स्वच्छता, आरोग्य, स्वातंत्र्य, समता, बंधुता, स्त्रीपुरुष समानता

ही सर्व नैतिक अशी मानवीय मूल्य आहेत.

या सर्व मूल्यांचे संस्कार प्रत्येक व्यक्तीवर होणे आवश्यक आहे. ही मूल्ये मनूष्याच्या आचरणातून प्रकट झाली की आपोआपच समाजाचा विकास होतो तसेच व्यक्तीगत जीवनही सुखी होते.

काळ कोणताही असो मानवीय मूल्य ही कधीही कालबाह्य होत नाही. ती काळाच्या कसोटीला नेहमीच खरी उतरतात. कोणत्याही काळात अशा मानवीय मूल्यांचा आदर हा सामाजिकच नाही तर व्यक्तीगत पातळीवर देखील व्हायला पाहिजे. कारण या मानवीय मूल्यांनी मनूष्याच्या जीवनाचा दर्जा उंचावतो. नैतिक अधःपतनाने व्यक्तिगत व सामाजिक जीवन विनाशाकडे

वाटचाल करते. म्हणूनच नैतिक मूल्यांची जोपासना करणे हे फार महत्वाचे आहे. परंतु सद्यःपरिस्थितीत विज्ञान आणि तंत्रज्ञानाने केलेल्या भौतिक प्रगतीने मानवाच्या सामाजिक आणि व्यक्तिगत जीवनात फार मोठ्या प्रमाणात बदल झाला आहे. सामाजिक व व्यक्तिगत जीवनात मनुष्याने भौतिक सुखाच्या मागे लागून या नैतिक मूल्यांच्या मर्यादा पार केल्या आहेत. त्यामुळेच त्याच्या सामाजिक तसेच व्यक्तिगत जीवनात अनेक समस्या निर्माण झाल्या आहेत. या समस्या जाणण्यापूर्वी आपण या सद्यःपरिस्थितीचे अवलोकन करू.

सद्यःपरिस्थितीत विज्ञान आणि तंत्रज्ञानाने केलेल्या नेत्रदिपक प्रगतीने व घडवून आणलेल्या आर्थिक विकासाने समाजाचा चेहरामोहराच बदलवून टाकला आहे. विज्ञान आणि तंत्रज्ञान आश्चर्यकारक प्रगती केली आहे. वैद्यकीय क्षेत्रात नवनवीन प्रयोग करून नवीन औषधांचा शोध लागत आहे. शस्त्रक्रियेचे नवीनतंत्र विकसित केले व त्याद्वारे रोग नियंत्रण साधले आहे. माणसाची आयुर्मर्यादा वाढविली. त्याने शोध लावलेल्या संगणक व भ्रमणध्वनिद्वारा संपर्क क्षेत्रात आणि माहितीच्या संदर्भात अपूर्व क्रांती घडवून आणली आहे. ई-मेल, शोध-इंजिन, नवनवीन संकेत स्थळे, माहिती तंत्रज्ञानाच्या आधारे व दळणवळणाच्या साधनाने सारे जग जवळ आणले आहे. जागतिक पातळीवरील औद्योगिककरणाने आर्थिक समृद्धी घडवून आणली आहे. जैविक तंत्रज्ञान विकसित केले आहे. त्याच्या आधाराने कृत्रिमरित्या जीवसृष्टी निर्माण करण्याची क्लेनिंगची किमया केली. आजतर पृथ्वीवरील प्रत्येक साधन सामग्रीचा वापर करून माणूस चंद्रावरच नव्हे तर मंगळपर्यंत जाऊन पोहचला आहे.

तंत्रज्ञानाच्या या क्रांती युगात माणूस अधिकाधिक आत्मकेंद्री झाला आहे. भौतिक साम्राज्यवृद्धी हेच त्याच्या जीवनाचे ध्येय बनले आहे. मानवी जीवन एका बाजूला जागतिक पातळीवर विस्तारित आहे तर व्यक्तिगत पातळीवर संकुचित होत आहे. माणसामाणसातील संवाद कमी झाला आहे. विचारांचे आदानप्रदान नाहीसे झालेले आहे. आज जगण्याचे संदर्भच बदललेले आहेत. जगण्याची नैतिक मूल्येच बदलली आहेत. भौतिकवादाने माणसाला केवळ घेणे, लुबाडणे, ओरबाडणे, लुटणे इ. गोष्टी शिकविल्या असून त्याला भोगवादी बनविलेले आहे. माणसाने आज भोगवादाच्या पूढे जाऊन चंगळवादाचा अनिर्बंध स्वीकार केला आहे. वाममार्गाने व फसवणूक या भ्रष्टाचारी मार्गाचा अवलंब करून अर्थाजिन करण्यात मनुष्याला मोठेपणा वाटतो आहे. संयम, चारित्र्य, विवेक, वैराग्य, सेवाभाव, त्याग, समता न्याय इ. मानवीय मूल्य पायदळी तूडवून सत्ता, संपत्ती, सुख हेच जीवनाचे अंतिम ध्येय म्हणून स्वीकारले जाऊ लागले आहेत. सत्तेसाठी तर सगळीकडेच संघर्ष निर्माण झालेला दिसून येतो मग ते राजकारण असो, शैक्षणिक क्षेत्र राहो की कुटुंब व्यवस्थेतील स्त्री-पुरुष संबंध राहो. हे सद्यःपरिस्थितीत समाजाचे भयावह वास्तव आहे.

आधुनिक समाज व्यवस्थेत मोठ्या प्रमाणात होऊ घातलेल्या नैतिक मूल्यांच्या घसरणीची स्त्री देखील शिकार झालेली आहे. तीच्या जीवनात देखील अनेक समस्या निर्माण झाल्या आहेत.

आजच्या संगणकीय युगात तर स्त्रियांची कार्यक्षेत्र फारच विस्तृत झालेली आहे. स्त्रिया सर्वच क्षेत्रात आघाडीवर आहेत. आज स्त्रियांना कोणतेही कामाचे क्षेत्र नाकारले जाणे बंद झाले आहे. त्यामुळेच आज पेट्रोलपंप, रेल्वेइंजिन ड्रायव्हर इत्यादि ठिकाणी स्त्रिया काम करित आहेत. या शिवाय कलेक्टर, न्यायाधीश, डॉक्टर, इंजिनिअर व नाना विषयात तज्ज्ञ म्हणूनही स्त्रिया काम करित आहेत. स्त्रियांच्या कर्तृत्वाची नवनवीन शिखरे निर्माण होत असली तरी बलात्कार, विनयभंग, हुंडाबळी घरगुती अत्याचार इत्यादींना तिला तोंड द्यावे लागत आहे. सर्वच समाजातील स्त्रियांचे जीवन एकसंध नाही ग्रामीण स्त्रियांचा वर्ग, बहुजन स्त्री समाज, कष्टकरी स्त्री चा वर्ग आजही मुक्त झालेला नाही. आजही समाजात तीचे स्थान दुय्यम आहे. ज्यामुळे तीला भेडसावणाऱ्या अनेक समस्या निर्माण झाल्या आहेत.

१) कौटुंबिक हिंसाचार —

स्त्रियांची दुय्यमता टिकून रहावी म्हणून अनेक प्रकारच्या हिंसक पद्धतीचा वापर केला जातो. पुरुषप्रधान व्यवस्थेचा भाग म्हणून ही, हिंसा वर्षानुवर्षे चालत आलेली आहे. कुटुंबापासून ते नोकरीची जागा, राजकारण, प्रसार माध्यमे या सर्वच ठिकाणी छुप्या हिंसेचा वापर केला जातो.

कौटुंबिक हिंसाचार हा विषय नवीन नाही. बायकोला मारणे हा प्रकार समाजातल्या निम्नस्तरात अगदी सर्रास होत असतो, परंतु आज उच्चभ्रू कुटुंबामध्येही हे घडत आहे. फरक एवढाच की निम्नस्तरातल्या महिला या गोष्टी उघडपणे बोलून दाखवितात आणि उच्चभ्रू कुटुंबातील महिला या गोष्टींची वाच्यता होऊ देत नाही.

कुटुंब कोणत्याही स्तरातील असले तरी कौटुंबिक हिंसाचाराची कारणे ही फारशी वेगळी नसतात. ती सर्वसाधारण कारणे म्हणजे पत्नीच्या चारित्र्यावर संशय घेणे, लहान मोठ्या कारणासाठी माहेरून पैसे मागणे, स्वयंपाकावरून तक्रारी करणे, मुलाच्या जन्माचा आग्रह धरणे, मुलीच्या जन्मावरून तिला दोषी ठरवणे, मूल होऊ न शकल्यास तिला दोषी धरणे, टोचून बोलणे, तिने पतीशी उलटून बोलू नये, वाद घालू नये अशी अपेक्षा करणे, तसे केल्यास अपशब्दांचा वापर करणे, तिच्या इच्छेविरुद्ध शारीरिक संबंध ठेवण्याचा प्रयत्न.

२) हुंडा बळी :- समाजाच्या धारणेसाठी निर्माण झालेली विवाहसंस्था आज विवाह प्रक्रिया बनली आहे. या प्रक्रियेत 'हुंडा' या प्रथेने रक्षसीरूप धारण केले आहे. आजकाल विवाह प्रसंगी स्त्री-पुरुष परस्पर संमतीपेक्षा, हुंडाच महत्त्वाचा ठरतो, त्यावरूनच लग्न ठरते किंवा मोडते. हुंडा देणे आणि घेणे या प्रथेमागे, मुलीचा विवाह जुळवितांना जेवढा हुंडा दिला तेवढाच हुंडा मुलाचे लग्न जुळवितांना वसूल करणे ही एक पालकांची मानसिकता असते. तसेच आजकाल मुलांच्या शिक्षणाला खूप पैसा लागत असल्याने, खर्च झालेला सर्वपैसा वधूपित्याकडून वसूल करणे ही देखील हुंडा घेण्यामागील मानसिकता असते.

वधूपक्षाकडून हुंड्याची पूर्ती न झाल्यास नववधूला घरात घालून पाडून बोलणे, टोमणे मारणे, पदोपदी तिचा अपमान करणे, तिने केलेल्या चांगल्या कामाला दुर्लक्षित करणे, इत्यादीप्रकारे तिचा मानसिक छळ केला जातो, तर कधीकधी शारीरिक छळाची परिणती तिची अमानुष हत्या करण्यातही होते. हुंडाबळीची अनेक उदाहरणे वृत्तपत्रातून वाचनात येतात.

'हुंडा घेणे व हुंडा देणे' याला कायद्याने विरोध असल्यामुळे, तो कधी कधी पैशाच्या स्वरूपात न घेता वेगवेगळ्या वस्तूंच्या स्वरूपात, मालमत्तेच्या स्वरूपात दिला व घेतला जातो. १९६१ मध्ये हुंडाविरोधी कायदा होऊनही आज समाजात हुंड्याचा प्रश्न उग्र स्वरूपाचाच आहे.

३) समाजातील असुरक्षितता :

आज स्त्रियांची स्थिती बदलेली आहे, सर्वच क्षेत्रात त्यांचा वावर दिसून येतो. स्त्रियांची स्थिती बदलेली असली तरी परिस्थिती मात्र बदलेली नाही. कुठल्याही कारणाने घराच्या बाहेर पडणाऱ्या स्त्रियांना असुरक्षिततेच्या भावनेने घेरलेले आहे. याचे कारण म्हणजे समाजातील स्त्रियांवरील अत्याचारांचे प्रमाण वाढले आहे. सार्वजनिक ठिकाणी देखील त्यांच्यावर उघड उघड सामूहिक बलात्कारा-सारख्या घटना घडताना दिसतात. दिल्लीत डिसेंबर २०१२ रोजी रात्री चालत्या बसमध्ये २३ वर्षीय स्त्रीवर झालेला सामूहिक बलात्कार याची साक्ष देतो. सर्व जगाला हादरून टाकणारी ही घटना, स्त्रीचे समाजातील दुय्यम स्थान तर पुरुषाचे पुरुषी वर्चस्व सिद्ध करते, त्याच बरोबर आज स्त्री किती असुरक्षित आहे हे सांगून जाते.

वरील सर्व प्रसंगातून पुरुष स्त्रीला, 'तू कितीही सक्षम असली तरी तू शेवटी स्त्रीच आहेस,' याची जाणीव करून देतो असेच म्हणावे लागेल.

४) गर्भलिंग निदान आणि स्त्री भ्रूण हत्या :

आजही आपल्या सर्व समाज, धर्म, जाती, वंश व प्रदेशांमध्ये मुलगी जन्माला येणे ही दुःखद घटना समजली जाते. मुलगी म्हणजे परक्याचे धन, मुलगी म्हणजे जीवाला घोर, असा समज आहे. आपल्या संस्कृतीमध्ये स्त्रीला कनिष्ठ दर्जाची समजण्याची एक असभ्य परंपरा आहे. त्यामुळे 'मुलगाच हवा' या भावनेतून स्त्री-भ्रूण हत्येला चालना मिळते. विज्ञान आणि तंत्रज्ञानाचा वापर करून तिला जन्माला येण्याच्या आधीच मारून टाकले जाते. सोनोग्राफी तंत्रज्ञानामुळे आणि गर्भजल चाचणीमुळे येणाऱ्या अपत्याचे लिंग कळणे शक्य झाल्याने, या मार्गाचा वापर करून लिंग निदान चाचणी केली जाते. गर्भात जर स्त्रीभ्रूण असेल तर डॉक्टरांना अधिक पैसे देऊन गर्भपात केला जातो.

५) **सुरोगसी** — सुरोगसी म्हणजे, 'भाडोत्री मातृत्व', गर्भाशय भाड्याने देणे होय. कधी कधी परोपकारीवृत्तीने जवळची व्यक्ती, म्हणजे मैत्रीण, बहीण, आई इत्यादींसाठी सुरोगेट स्त्री मूल जन्माला घालते. परंतु या व्यतिरिक्त, आज व्यावसायिकतेच्या दृष्टीने देखील गर्भाशय भाड्याने दिले जाते आहे. यामध्ये पैशाची देवाण-घेवाण होत असल्यामुळे आर्थिक दृष्ट्या गरजू स्त्री पैशासाठी दुसऱ्या स्त्रीचे मूल जन्माला घालते.

आज भारतात सुरोगसी हा व्यवसाय भरभराटीला आला असून, या प्रक्रियेमध्ये स्त्रीला फक्त मूल जन्माला घालण्याचे मशीन या रूपात पाहिले जात आहे.

भारतीय स्त्रीच्या जीवनात येणाऱ्याया सर्व समस्यांअनेक स्त्रिया वैयक्तिक गाऱ्हाण्याच्या स्वरूपात, अत्यंत तीव्रतेने समाजासमोर मांडतात, परंतु आज या समस्या वैयक्तिक न राहता ते समाजातील सामूहिक पातळीवरील समस्या झालेल्या आहेत.

निष्कर्ष

१. स्त्री-पुरुष या लिंग भेदाच्या आधारावर स्त्री-पुरुष विषमता पाळली जात असून समाजात पुरुषाचा दर्जा श्रेष्ठ तर स्त्री चा दर्जा कनिष्ठ मानला जातो. न्याय व समानतेचे तत्व ही मानवीय मूल्य मागे पडल्याने हा प्रश्न निर्माण झाला असून न्याय व समानतेचे तत्व या नैतिक मूल्याचा प्रत्येकाने अंगिकार केला तर स्त्रीला केवळ उपभोगाचे साधन न समजता पुरुषांच्या बरोबरीने समान दर्जा प्राप्त होऊ शकेल.
२. स्वातंत्र्य, समानता, वैयक्तिक प्रतिष्ठा, न्याय इ. शाश्वत मूल्यांचा प्रत्येकाने अंगिकार करणे गरजेचे आहे ज्यामुळे समाजातील सर्व घटकांचे कल्याण होईल व मानवी जीवनात असमानता, अन्याय, शोषण, वर्चस्व या गोष्टींना थाराच उरणार नाही.
३. परंपरागत नीतिमूल्य हाच प्रत्येकाच्या व्यक्तीगत जीवनाचा पाया आहे. हे माणूस समजू न शकल्याने जीवनात समस्या निर्माण झाल्या आहेत.
४. या नैतिक मूल्यांचा वारसा जतन करणे व त्याची वृद्धी करणे आवश्यक आहे.

संदर्भ ग्रंथ

१. अंतरकर शि. स. — संतांचे तत्त्वज्ञान आणि धर्मविचार
कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन पुणे, २०१०
२. चौधरी दादाजी पांडूरंग — तत्त्वज्ञान : स्वरूप व समस्या
विद्या प्रकाशन, नागपूर
३. प्रा. लोटे रा.ज. — भारतीय समाज आव्हाने आणि समस्या
पिंपळापूरे अँड कं. पब्लिशर्स, नागपूर

Rebellious and Strong Women in Anita Nair's Ladies Coupe**Dr. Bipasha Ghoshal**Associate Professor and Head, Department of English, Research Supervisor,
Dhanwate National College, Nagpur, Maharashtra**Abstract**

We believe that women are neither inferior nor superior human beings but one half of the human race. We believe that women (and man as well) should not be straitjacketed into roles that wrap their personalities, but should have options available to them. We can believe that Nature, when conferring its gifts on humans, did not differentiate between males and females, except for the single purpose of procreation. Women's efforts to seek their independence and self-identity started as a revolution, the feminists and suffragists were condemned by the patriarchal society for adulterating the minds of women with the idea of liberation from being suppressed and also encouraging them to eschew the blind subordination to the established traditional dogmas. This paper analyses Anita Nair's women protagonists who are rebellious and strong enough to prove their identity in the society.

Keywords: Human race, revolution, women identity.

Human beings are axed by the orthodox society. The orthodox society expects the women to be vassals, thus, their self-identity and individuality are always sidelined. Feminism talks about emancipation of women not only legally but socially too. Women are not going to recuperate from their deprived state until they are socially acknowledged as human beings. Even the economically independent women find their lives torn as under between traditionalism and modernity. Being an Indian, Anita Nair has meticulously and poignantly revealed the Indian social system and the conventional norms designed for its women. She has portrayed the modern, educated, middle-class Indian women who want to attain their self identity as well as restore their family ties. All her novels depict the female protagonists entangled in different complexities of marital life and relationships they pursue. There is a persistent urge in them to solve the labyrinth of their lives in an effective manner.

Ladies coupe provides a poignant and realistic description of continuous efforts of women for the establishment of their identity in their society. Nubile stated that "*Ladies Coupe* is a perfect example of contemporary women's identities and their conflictual relationship with tradition, male dominated society, gender discrimination and class and caste constraints. It is a novel in which fiction merges with reality and where female voices are authentic" (Nubile,74). Through the example of six women characters Anita Nair tries to demonstrate that what women should do for their liberation and how our society can become conscious about them. Akhilandeswari is a protagonist and a narrator in the novel. Myles analyses that "Anita Nair refers to the avatar of the Devi Akhilandeswari to insist on the many-headed but unitary subjectivity of women"(Myles,128). Akhila is born in a middle class Brahmin family; she is unmarried but at the age of 45 she becomes aggravated as "Dreaming for escape and space. Hungry for life and experience" (LC, 2). So she decides to go on a long trip by train in search of such an unrivalled question which obsessed her throughout her life "Can a woman live by herself" (LC, 21). This one question troubled her all life. In an interview Anita Nair says, "To me, Akhila in some sense enjoyed being a martyr. She's not an exceptionally strong woman. She is just somebody who has coped." (The Hindu, 2 Dec. 2001). Akhila receives a seat in *Ladies Coupe*, a compartment in a train specially reserved for the ladies passengers. In that coupe there are five other passengers. Akhila asks them about the condition of women in Indian society. They all enthusiastically tell their story to each other as they all are the strangers and never going to meet again. Furthermore they all are the victims of Indian male dominated society. Mishra stated that

“Their backward journey helps them to understand the major bruises and injuries experienced by them in course of their life” (Mishra, 102)

Janaki is one of the characters of *Ladies Coupe*, gets married to Prabhakar. She has enjoyed forty years of married life. At first, her husband wanted to control everybody. She felt like launching a revolt against him whenever her husband was in a nasty mood, she felt “a queer rage uncoils within her” and bursts out “You just want to control him. You want to control everybody to do your bidding”. Janaki takes her husband in her hands, to control him rebelliously, because women were weak in the past, strong at present, to restrain man. The modern women control everything and even the family.

Margaret Shanthi goes through several physical, mental and spiritual crises in life. She keeps on changing till she reaches a state where she feels happy. Her marriage to Ebenezer Paulraj is like a fairy tale wedding. She initially says ‘yes’ to whatever her husband asks and then he starts controlling her completely. She is forced to do B.Ed. though she wants to do Ph.D. She has to do whatever her husband bids her to. He becomes more and more overbearing after he becomes the principal of the local school. He begins to irritate her and find fault in her housekeeping and cooking. Being a beautiful and pampered wife she was forced to undergo even an abortion which she does not like in the least, her being to hate him. So Margaret Shanthi turns her life in a hostile way.

Margaret Shanthi’s only consolation in life is food. Suddenly she decides on a cunning method to get her own back from Ebenezer, who loves food and sex, starts pampering him with sex and food so that he becomes fat and lazy. Now he is not able to do any work. Earlier, she had been completely controlled by her husband. Now, he is completely in her hands. She takes him to the hospital for checkups frequently. Margaret’s repression can be called one of sexual stereotyping. She is forced to live like a model wife.

Marikolanthu comes from a poor background. Her mother works as a cook at a Chettiar household. She is also employed to look after Sujata Akka’s son. She adores the child and shows much affection while hating her own child Muthu. Muthu is the result of a rape at the hands of Murugesan. The turning point in her life comes very soon, when she sees the dead body of Murugesan burning at a pyre. She sees Muthu and feels shocked at the realization that she feels guilty over her own child. At last she decides to look after him and make up to him for all she had lost. Marikolanthu suffers from an extreme kind of repression, social, familial and financial. Aggressively, she hated that filthy animal, Murugesan.

Prabha Devi’s life has been comfortable as a pampered young daughter of a wealthy family. She is married into the rich family of Jagathesh and enjoys her role as a wife and a daughter-in-law. Her trip to New York makes her crave to be like those women with swinging hair and a confident stride. She is very much aware of her physical appearance. She suggests her husband to use a thin rubber covering because she wants to avoid pregnancy. She feels that the pregnancy will result in the ruin of her beauty. When she meets Pramod, a friend of her husband, she is ready to have sex with him. Pramod goes home thinking her to be “one of those women and she feels jolted out of her artificial world” (LC, 28). It is then she completely changes and forgets her beauty and charm and starts enjoying her life with Jagathesh. Even a woman can be ready to face any sort of obstacles that she will face.

All these characters assert their individuality after having led difficult lives with men in their revolutionary lives. Having gone through the vile way of life they all develop a strong sense of confidence to decide their lives positively or negatively. Their lives prove the fact that women are not weak creatures or pitiable victims but they can achieve everything they need, all by themselves, even without the help of man. But one should impart a role to their conscience.

Sheela is the youngest girl in the compartment. She is only fourteen years old and hardly recognizes the meaning of masculinity and femininity. But Sheela has to face the sourness of the

femininity as her friend Hasina's father tries to seduce her. He swabs her upper lips with his forefinger. "Thereafter, Sheela mopped her face with a hanky each time she entered Hasina's home" (LC, 66). Sexual exploitation of a girl child displays the dark side of masculinity. These incidents are humiliating and insulting for women. Most of the time girls feel themselves unable to share these shameful experiences with their family members or others. Sheela decides never to go to Hasina's house. Nair very intensely tries to pay her attention on the subject of women in contemporary society and tries her level best to accumulate the data regarding women's problems and their sufferings.

Karpagam is a widow and a childhood friend of Akhila. She has courage to wear the kumkum and colorful clothes. Akhila was surprised when she knew this and asked her about her family reaction on this. "I don't care what my family or anyone thinks. I am who I am. And I have as much right as anyone else to live as I choose. Tell me, didn't we as young girls wear colourful clothes and jewellery and a *bottu*? It isn't a privilege that marriage sanctions. The way I look at it, it is natural for a woman to be feminine. It has nothing to do whether she is married or not or whether her husband is alive or dead" (LC, 202). Akhila is fascinated and says "Karpagam, are you real or are you some goddess who has come here to lead me out of this" (LC, 202). Through her work she conveys that women want to make themselves free from the restraints of tradition. She wants to live a free life in male dominating society. This novel induces women to imagine in relation to their strength and about their self-identity. She tries to integrate the chronic female occurrence in her writing.

To sum it can be said that Anita Nair is one of those Indian English novelists who with her impressive technique of novel-writing give a real description of women's wretched condition in Indian society. On one side Nair explores women's agony and on the other side she suggests a number of ways to fight back against these agonies to make their life a fruitful and peaceful one. Her women characters are not weak; they are courageous and possess an impressive audacity and will power to fight back against social evils. Anita Nair's novels can be considered a microcosm of female world.

Reference

1. Myles, Anita. *Feminism and the post modern Indian women novelists in English*. New Delhi: Sarup & Sons, 2006. Google Book Search. Web. 20 August 2014.
2. Nair, Anita. *Ladies coupe*. New Delhi: Penguin Books, 2001.
3. Nubile, Clara. *The Danger of Gender: Caste, Class and gender in Contemporary Indian Women's writing*. New Delhi: Sarup & Sons, 2003.
4. Beauvoir, de Simone. *The second Sex*. Trans. H.M Parshley. London: Vintage Books, 1997.
5. Singh. Savita. Repression, Revolt and Resolution Anita Nair's Ladies Coupe. *The Quest* 16.2. December 2002: 28-35

Woman Empowerment & Domestic Violence: Past, Present and Future**Mr. Milind S. Shende**

Assistant Professor in English, G. S. College of Commerce, Wardha

Abstract:

Women empowerment is a crucial issue to be addressed in today's situation as the entire world is heading forward at faster pace to make it sure that the human rights irrespective of gender, caste, religion, culture of human being is safeguarded. Woman, being a human, is needed to be treated as a human being with dignity and due respect. Though this philosophical or ideal thought enthralls the humanitarians of the whole globe, there are certain situations when it is forgotten. The best instance of this 'deliberate forgetfulness' can easily be witnessed in the war affected, riot affected areas where human rights are openly violated and the special provision of 'immunity law' for forces in particular and 'ignore it at once' attitude of rulers of the country for the so called 'supporters of a particular ideology' poses a greater threat to women safety and security. This global issue of violence, whether it be social, domestic or patriarchal against women, need to be paid heed to resolve if we aim to create a society based on equality.

Key Words: Woman empowerment, domestic violence, liberation, constitutional provisions, social order etc.

Introduction:

Woman is a backbone of the nation as the progress of the nation is measured by the progress of women of the country. This fact is to be universally granted and followed by the entire global community. Even though, many of the people admit this fact, some of them are still reluctant to implement it in their life when it comes to their personal life. Woman as a citizen of the country and human being is well protected by the law across the world in all the democratic countries. Still, we need to focus on the issues related to women atrocities and violence inside four walls of the house. The cases of domestic violence in today's era when we speak of gender equality are at rise. This should be a matter of concern for all the people of the world. The citizens as well as governments should take cognizance of this stark reality of our social order and patriarchal psychology.

Woman Liberation Movement in Modern India:

The movement of woman liberation in modern India began with the efforts of Raja Ram Mohan Roy and Pandit Ishwarchan Vidyasagar who put their all intellect and efforts in action to prevent the derogatory social dogmas and atrocities against women such as sati, child marriage etc. traditions. This movement was highly expedited by Mahatma Jotirao Fule, Savitribai Fule, Maharshi Karve and Dr. Babasaheb Ambedkar who radically went against the patriarchal mentality of Indian society. Mahatma Fule opened schools in Pune for educating women and making them stand on their own feet liberating them from ill traditions, dogmas, illiteracy and being in constant fear. He established the first girls' school in August 1848. After this, he opened many schools for women so that they get educated and voice against atrocities inflicted on them. He also fought for widow upliftment and child marriage. According to him, "Social inequality can only be eradicated through education of women and lower castes"

After independence, the biggest legal document that provided guaranteed protection to women and safeguarded their rights is the Constitution of India. Even before the Constitution, Dr. Babasaheb Ambedkar tried to make some legal provisions for women's rights through Hindu Code Bill which unfortunately could not get passed due to violent opposition by the conservatives and orthodox men. On 18 February 1927 when nominated to Bombay Legislative Council, Dr. Ambedkar

strongly supported the Maternity Benefit Bill and argued, "It is in the interest of the nation that the mother ought to get a certain amount of rest during the pre-natal period

In the process of framing the Constitution, he made adequate provisions legally for women welfare and empowerment. Dr. Ambedkar says about women and the progress of the nation, "I measure the progress of a community by the degree of progress which women have achieved."

Today, we have made tremendous progress in all spheres and women are also given adequate representation in nearly all the fields of social and national life. Still we are to be more humane as we notice discrimination, atrocities and cases of humiliation against women.

Issues of Domestic Violence and Atrocities against Women:

Despite of Constitutional provisions for protecting women from domestic or any kind of violence, it is noticed that the cases of atrocities against them are increasing. If we analyze this statistically, we find that 9,09,713 cases of domestic violence have been registered during the past ten years across the nation. To prevent this, the Parliament passed Domestic Violence Prevention Act 2006 in which stringent punishments were made for the culprit involved in this kind of crime. The following Articles in the Constitution of India safeguard the women rights.

(i) Equality before law for women (Article 14) (ii) The State not to discriminate against any citizen on grounds only of religion, race, caste, sex, place of birth or any of them (Article 15 (i)) (iii) The State to make any special provision in favour of women and children (Article 15 (3)) (iv) Equality of opportunity for all citizens in matters relating to employment or appointment to any office under the State (Article 16) (v) The State to direct its policy towards securing for men and women equally the right to an adequate means of livelihood (Article 39(a)); and equal pay for equal work for both men and women (Article 39(d)) (vi) To promote justice, on a basis of equal opportunity and to provide free legal aid by suitable legislation or scheme or in any other way to ensure that opportunities for securing justice are not denied to any citizen by reason of economic or other disabilities (Article 39 A) (vii) The State to make provision for securing just and humane conditions of work and for maternity relief (Article 42) (viii) The State to promote with special care the educational and economic interests of the weaker sections of the people and to protect them from social injustice and all forms of exploitation (Article 46) (ix) The State to raise the level of nutrition and the standard of living of its people (Article 47) (x) To promote harmony and the spirit of common brotherhood amongst all the people of India and to renounce practices derogatory to the dignity of women (Article 51(A) (e)) (xi) Not less than one-third (including the number of seats reserved for women belonging to the Scheduled Castes and the Scheduled Tribes) of the total number of seats to be filled by direct election in every Panchayat to be reserved for women and such seats to be allotted by rotation to different constituencies in a Panchayat (Article 243 D(3)) (xii) Not less than one-third of the total number of offices of Chairpersons in the Panchayats at each level to be reserved for women (Article 243 D (4)) (xiii) Not less than one-third (including the number of seats reserved for women belonging to the Scheduled Castes and the Scheduled Tribes) of the total number of seats to be filled by direct election in every Municipality to be reserved for women and such seats to be allotted by rotation to different constituencies in a Municipality (Article 243 T (3)) (xiv) Reservation of offices of Chairpersons in Municipalities for the Scheduled Castes, the Scheduled Tribes and women in such manner as the legislature of a State may by law provide (Article 243 T (4)).

Need of Women Empowerment:

In the 21st century of post modern era, we can't be a nation with contradictions especially about human rights of the citizens. There should be no room for any kind of discrimination, especially gender based when we speak about equity, equality, women empowerment. It is fact that we have achieved to a greater extent the equality based on gender, but the ground reality and data collected regarding the same is enough to open our eyes about this serious issue. It is not enough that we see some names buzzing in the political, film, and sports spheres. Certainly, we see women's

representation in all these fields. But it is not sufficient. We need to focus on the principle of equity so that women can live without having the feeling of being 'other' in this patriarchal society. We need to implement the provisions already mentioned in the Constitution of India.

Conclusion:

It is found that women are progressing at faster pace and have registered their presence in all fields of national life. They can be seen in the thought making and decision making process of the national life. But when we glance at urban and especially rural life, they are dependent on their husbands economically. Their being 'dependent' on others unknowing throw them outside the decision making process at family level. To tackle with this, the parents need to encourage their daughters, make them physically, mentally strong. The woman education is also a matter of concern for their overall progress. In the same way, the government mechanism has to be woman friendly and more cooperative about issues related to women. If the laws for woman empowerment as well as protecting them from any kind of violence are properly implemented, we will see a nation based on equality soon.

References:

1. www.goodreads.com/B.R.Ambedkar quotes
2. www.legalservicesindia.com/article Dr. Ambedkar's Role in Women Empowerment
3. Mospi.nic.in/important constitutional and legal provisions for women in India
4. " Stri Sakshamikaran-Dasha and Disha", by Harsha Gangane, Sai Jyoti Publicatin, Nagpur,2018
5. "Women Survivors of Violence" by Anjali Dave, Orient Blackswan,2016

Patriarchal System and Domestic Violence in India

***Dr. Manjusha S. Bhoyar * Dr. Vijaya Y. Muley**

Assistant Professor (Zoology) Arts, Commerce & Science College, Arvi, Dist.
Wardha

Abstract :

In India women's in human society have been relegated to an inferior position from the very beginning to accept their situation and the ideology of male supremacy make them subject to a range of discriminatory practices. Women's in India are subjected to different forms of violence based on the difference in race, class and caste which are all divisive of women are minor dissimilarities drummed up by a patriarchal system. This paper discusses age-old, patriarchal structure and attitudes make sustained progress difficult. Patriarchy is a historical system of dominance of men over women. Domestic violence is very well known and most frequent towards in India. Present paper reveals the study of Domestic Violence which evoke gender-base violence reinforced by gender norms and values that placed women in a subordinate position in relation to men. Patriarchy is the ultimate cause of all abuse against women and part of a systemic attempt to maintain male dominance in the home and in society. Women's are discriminated due to several historical, religion and other reasons. This paper outlines the patriarchal interests of the legal reform system and analysis a new social approach for women's fight for injustice. Women studies have moved from being vague extra disciplinary status to multidisciplinary status

Keywords :- Patriarchy, discrimination, gender base, legal.

INTRODUCTION :

Women's are discriminated due to several historical, religious and other reasons. Women are suppressed from the moment that they are born in terms of personal development. They are made to feel inferior and weak and are given no opportunity for personal expression. Their sexuality is suppressed their labour exploited, their property and other basic human right denied to them and their humanity demolished. They are considered as machines for producing children, doing household work and then doing jobs outside but always controlled by man to whom they belong.

Sharan (1992) states : On the important question relating to women's rights, individuals orthodox views cut across all political or religious barrier. The influence of women is marked in every page of hindu history, right from the most remote periods. Whether it is the abduction of Sita, the insult of Draupadi, the stories of Nala-Damayanti which lead to epic wars.

Domestic violence is very well known and most frequent towards in India and patriarchy is a historical system of dominance of men over women. Domestic violence continues to be a massive problem with enormous individual and societal consequences. Domestic violence is common in Indian society and women's are very less aware about the laws and organization dealing with domestic violence.

After the Independence, India have seen tremendous changes in Indian society. Our constitution of India has given fundamental right to the equality of gender, but there is still degradation of women in 20th century. Recent changes in women progression in India is not a sign of progress yet half of the women's are subordinate position in relation to men domestic violence.

In India 70% of women are victim of domestic violence, 38% of Indian men physically abused their partner. The National family Health Survey of India in 2006 estimated the life time prevalence of sexual violence among women aged 15-19.

The United Nation identifies violence against women as gender based violence which include different types without weapons, sexual abuse intimidation, emotional abuse, isolation,

minimizing denying and blaming etc. According to the National Crime Bureau of India in 2016, forced marriage 95 women's are raped everyday in India. Rape along with intimate partner violence, honour killings, dowry deaths, sexual harassment are different languages of violence which women endure persistently.

According to Nelly P. Stromquist (1998), patriarchy is a historical system of dominance of men over women. It is much older than capitalism, having emerged 5,000 to 6,000 years ago with tribes who made warfare and conquest, subjugating other tribes and their territories as their main source of wealth.

Margaret Hall (1990) talks of the changing values in the world of change in her essay on "Patriarchal Values" She says, "Patriarchal values are pervasive throughout most of the world system of values". The Patriarchy is a social system that values muscularity over femininity.

According to Namy et.al (2017) and Bhattacharya (2016) : The gender bias or role prescription starts with the family and not thrust from any outside source. Within family, gendarism is both generic and chronic. A strong preference for the birth of son rather than daughter which is both the cause and on effect of the females low status is present throughout most of the world. The son is a potential and permanent source of economic supports. The author points out that this gender discrimination also include personal and familial violence.

Sharma (2005, P. 388) Present on analysis that patriarchy is the power of fathers, a familial, social, ideological, political system in which men by force, direct pressure or through rituals tradition, law and language, customs, etiquette education and division of labour and in which the female is everywhere subsumed, under the male. Labelling a society 'Patriarchy' tells us that its gender relation are oppressive to women, while they give power to men.

The present study reveals that in India, girls are socialised from the very beginning to accept their situation and the ideology of male supremacy make them subject to a range of discriminatory practices.

- **Patriarchy :**

According to Feminist theory 'Patriarchy is the ultimate cause of all abuse against women. For instance, in a recent journal article (2003) several feminists state "domestic violence is a consequence of patriarchy and part of a systemic attempt to maintain male dominance in the home and society. The United Nation identifies violence against women as gender-based violence which result in physical, sexual or psychological harm to women.

Patriarchy is a social system, which men hold primary power and pre-dominants in roles of political leaderships, moral authority, social privilege and control of property. Patriarchy still lives in unequal wages between males and females that stop equal access to opportunities. unequal of labour is hierarchical, with men at top and women at the bottom. Also job subjugation by sex in the capitalist society that maintains superiority of men over women, because it enforces distribution of household task and gender discrimination. In our society, sexual division lower wages for women in the labour market. Low wages keep women dependent on men because they encourage women to marry. Men benefits from both higher wages and domestic division of labour which in turn act to weaken women position.

According to patriarchal society, women's are seen weak submissive and an extension of men and the highest accomplishment a women can hope to attain is marriage (heterosexual course and child birth). On the reverse end of the spectrum, men are expected to be physically and emotionally strong, dominating and the breadwinners and protector of his family. Although the domination of women today might not be as bad as when a couple hundred years ago when women had no legal rights and were considered their husband property. Gender is still something that is strictly enforces on people today.

- **Domestic Violence against women :**

Domestic violence refers to the injury or harm or threat of injury or harm caused by an adult male, usually the husband, against his wife. Injury may be caused by physically beating up the women by emotionally abusing her. Domestic violence include physical economic sexual, verbal and emotional abuse. The study showed that alcoholism of husbands is one of the main cause of domestic violence against women. Some other reasons are regulating anger or feeling inferior to their partner in education and socio-economic standard (their female partner is smarter and more successful than they are). Domestic violence perpetuates the notion that violence is an interpersonal issue between two dysfunctional people.

The protection of women from Domestic Violence Act 2005, extend the understanding of the term 'domestic' to include all women who 'live or have lived together in a shared household' with the male member who is perpetrating the violence. Often women who face violence or are abused are seen as victims. But women struggle in several different ways to survive these situation. Therefore it is more accurate to them to refer them as survivors rather than as victims.

According to the United Nation Declaration on Elimination of Violence against women in the book 'Women in the Third World (1998) violence is defined as any act of gender-based violence that result in physical, sexual and psychological harm occurring in a family an in the community, including battering, sexual abuse of female children, dowry related violence, marital rape, female genital mutilation and other traditional practices harmful to women. All these practices, some rooted in culture, other in religious practices are harmful and potentially life threatening for millions of girls and women and the world.

Though the literacy rate of our country is increasing day by day, the extremeness of domestic violence remains the same. Most of the families are shattered due to quarrelsome behaviour of parents. The children belong to such family were at higher risk for the emotional and behavioural problem including anxiety depression, poor school performance, low self esteem and disobedience.

Girls are prey to societal violence and to such as customs as foot binding and *pardah* to control their sexuality and to such systemic violence as infanticide and genetic selection. Male violence is imbibed culturally rather than biologically.

Actually, most violence is caused by patriarchal role. Furthermore, womens are being tortured by their husbands at home because of strictly, inauspicious treatment, unwanted sexual union, first female child or having greater number of female child, addiction etc. There are different causes for different types of violence. However causes can be categorised as immediate and intermediate. Immediate cause of violence are Acid assault, community violence and subordination of women.

Education is one of the main factor which can help women to attain higher status, economic independence, understanding about their social and legal rights. It also plays as important role in changing the social order and bringing about attitudinal changes.

- **Legal Rights :**

The Seventh Plan Draft (1985) mentions that, "A number of social enactment have been put on the statute books for removing various constraints that hinder women's progress.

Amendment 73 of the Indian Constitution (1992) mandates that 30 percent of the local panchayat seats be reserved for women. The marriage Law amendment Act (1976) facilitate divorce by mutual consent or on the ground of cruelty and desertion. Criminal Law Second Amendment Act (1983) gave for the first time, legal recognition of domestic violence by making cruelty inflicted on the wife by the husband or his relative of offence.

Women's issue revolved around a number of key themes like legal rights, equality, investment in women to eliminate gender gap in human development, voice for women in decision making, policy intervention with respect to poverty, gender equality in reproductive labour, security for women, freedom from violence and self empowerment of women. There have been many different

womens movement at different times, in various countries in the west and in the third world countries. The word 'Feminism' has now been expanded to mean an awareness of women oppression and exploitation within the family, at work and in society and conscious action by women and men to change this situation. The work 'Feminism' is used in a large sense, embracing movement for equality with the current system.

The evolution of family laws have been written a Patriarchal social structure caste, class and clans purities are maintained through a strict sexual control. Though the patriarchy was located within the parameters of Indian feudalism, it is evident that there are certain protective measures built into the laws and customs which granted women certain significant right over property. The patriarchal control of men matrimonial relationship was lax and women had greater freedom of divorce and remarriages. During the nationalist struggle, there were attempts to restore women's right. During the eighties women's organisation were successful in bringing about changes in law concerning rape and dowry after sustained nation-wide campaign.

Conclusion :

This paper conclude the study of old age patriarchal structure. The study formed a linkage between patriarchy and violence against women. Patriarchy is a hierarchical social system that values muscularity over femininity. Domestic violence is defined as any act of gender-based violence that result in physical, sexual and psychological harm occurring in a family. The study conclude with domestic violence on the basis of culture, religion and economics. This paper outlines the patriarchal interest on the legal rights offered by Indian Constitution and Feminism movement in India. At last, the study finding emphasize the important urge of awareness and education about patriarchy and domestic violence in the empowerment of women.

Reference :-

- Andal N. Women and Indian Society : Status of Women in India 2002, P. 75.
- Ayurshi Dutt, "Locating Patriarchy in Violence Against Women in India" : Social, legal and Alternative Responses, "International Journal of Social Science (2018) Volume 4 Issue 2, pp. 212-228.
- Bhattacharya, R. (2016). Street Violence against women in India : Mapping Prevention Strategies Asian Social Work and Policy Review; 10(3), 311-325.
- Bureau of Justice Statistics, Violence Against Women : Estimates from the Redesigned Survey, August 1995.
- Government of India : Planning, Commission Seventh five year Plan 1985-90, P. 321.
- Hall C. Margaret, Women and Identity, Hemisphere Publishing Corporation, Washington, 1990.
- Nocole Knickmeyer, Heidi M. Leritt, Sharma G. Horne et.al. "Responding to mixed messages and double binds : Religious Oriented Copying strategies of Christian Battered Women, "Journal of Religion and Abuse 5 (2003) 30.
- Sharan, B.R., Status of Indian Women, Uppal Publishing House, New Delhi, 1992.
- Sharma, B. (2005) : Social etiology of Violence against women in India. The social science journal, 42(3), 375-389.
- Stromquist, Nelly P. (Editor), Assistant Editor : Karen Mankman, Women in the Third World : An Encyclopedia of Contemporary Issues, Garland Publishing Inc., New York, 1998.

Domestic violence against women and its Effect

Dr. Dilip Chauhan

Head Of Department Of Sociology,
SRT. Rajkamal Baburao Tidke Mahavidyalaya, Mouda.

Abstract:

Violence against women is now widely recognized as a serious human right abuse, and an important public health problem with substantial consequences physical, mental, sexual, and reproductive health. Data on systematic review of domestic violence are needed to support policy and program recommendations. Therefore, the overall purpose of this systematic review was to assess magnitude of domestic violence against women.

Introduction

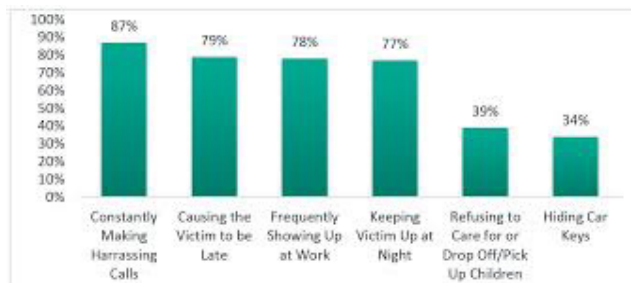
Violence is defined by the world health organization (WHO) as intentional use of physical force or power, threatened or actual, against oneself, another person, against a group or community that either results in or has a high likelihood of resulting in injury, death, psychological harm, mal development or deprivation [1]. Domestic violence against women is universal phenomenon that persists in all countries of the world and a major contributor of ill health of women. The perpetrators are often well known to their victims [2]. The health social, sexual, reproductive health and wellbeing of millions of individuals and families is adversely affected by violence [1, 3, 4]. Domestic violence is now widely recognized as serious human rights abuse, and increasingly as an important public health problem with substantial consequences for women's physical, mental, sexual, and reproductive health [5]. The health system often are not adequately addressing the problem of violence and contributing to comprehensive multi-sectoral response.

Types of Domestic Violence:

All forms of domestic abuse have one purpose: To gain and maintain control over the victim. Abusers use many tactics to exert power over their spouse or partner as dominance, humiliation, isolation, threats, intimidation, denial and blame.

1. Physical Abuse: Physical abuse is abuse involving contact intended to cause feelings of intimidation, pain, injury, or other physical suffering or bodily harm. It includes hitting, slapping, punching, choking, pushing, burning and other types of contact that result in physical injury to the victim. Physical abuse can also include behaviors such as denying the victim of medical care when needed, depriving the victim of sleep or other functions necessary to live, or forcing the victim to engage in drug/alcohol use against his/her will. If a person is suffering from any physical harm then they are experiencing physical abuse. This pain can be experienced on any level. It can also include inflicting physical injury onto other targets, such as children or pets, in order to cause psychological harm to the victim.

2. Sexual Abuse and Marital Rape: Sexual abuse is any situation in which force or threat is used to obtain participation in unwanted sexual activity. Coercing a person to engage in sexual activity against their will, even if that person is a spouse or intimate partner with whom consensual sex has occurred, is an act of aggression and violence.

3. Emotional Abuse: Emotional abuse (also called psychological abuse or mental abuse) can include humiliating the victim privately or publicly, controlling what the victim can and cannot do, withholding information from the victim, deliberately doing something to make the victim feel diminished or embarrassed, isolating the victim from friends and family, implicitly blackmailing the victim by harming others when the victim expresses independence or happiness, or denying the victim access to money or other basic resources and necessities. Degradation in any form can be considered psychological abuse. Emotional abuse includes conflicting actions or statements which are designed to confuse and create insecurity in the victim. These behaviors also lead the victims to question themselves, causing them to believe that they are making up the abuse or that the abuse is their fault. Women or men undergoing emotional abuse often suffer from depression, which puts them at increased risk for suicide, eating disorders, and drug and alcohol abuse. Emotional abuse can include verbal abuse is defined as any behavior that threatens, intimidates, undermines the victim's self-worth or self-esteem, or controls the victim's freedom. Verbal abuse is a form of emotionally abusive behavior involving the use of language. Verbal abuse can also be referred to as the act of threatening. Through threatening a person can blatantly say they will harm you in any way and will also be considered as abuse.

4. Economic Abuse: Economic abuse is a form of abuse when one intimate partner has control over the other partner's access to economic resources. Economic abuse may involve preventing a spouse from resource acquisition, limiting the amount of resources to use by the victim, or by exploiting economic resources of the victim. The motive behind preventing a spouse from acquiring resources is to diminish victim's capacity to support him/herself, thus forcing him/her to depend on the perpetrator financially, which includes preventing the victim from obtaining education, finding employment, maintaining,

Violence Health and socioeconomic consequences

1. All groups subjected to violence Physical injuries Mental health problems (e.g. depression, anxiety, post-traumatic stress disorders) • Suicide • Risk of no communicable diseases. • Health-harming behaviors (e.g. alcohol and drug use, smoking, self-harm and risky sexual behavior) • Productivity • Human and economic costs for survivors, families and society

2. Women and Girls a. Intimate partner violence Sexual and reproductive health problems, including unwanted pregnancies, STI and HIV, pregnancy loss, including miscarriages and induced abortions, low birth-weight babies, pre-term births, traumatic gynecological fistula, chronic pain syndrome • Induced abortion • sexually transmitted infection (STI) and HIV • 41% pre-term birth • 16% low birth-weight babies • Infant mortality • Children with developmental and behavioral problems b. Female genital mutilation (FGM) • Obstructed labor and perinatal mortality • Infections • Cysts and abscesses • Fistula • Psychological and mental health problems • Sexual dysfunction c. Early marriage • Early pregnancy and risk of perinatal and maternal mortality and morbidity • Girls' access to education, livelihood skills • Social isolation

3. Children, including adolescents • Health-harming behaviors • Mental and other health problems • Educational attainment and future employment prospects • Intergenerational perpetuation of cycle of violence, i.e. • likelihood of girls later being subjected to intimate partner violence or sexual exploitation and trafficking • Likelihood of boys becoming perpetrators or being subjected to violence later in life • Youth violence involvement over time in other forms of violence as victims and perpetrators.

References

1. WHO. WHO Multi-country study on women's' health and domestic violence against women. World Health Organization, Geneva Switzerland. 2005. <http://www.cih.uib.no/journals/EJHD/ejhd17-special-issue-2/ejhdv17-specialissue-2-2003-cover.htm> or <http://www.who.int/gender/violence/en/> accessed October 2014.
2. WHO. Strengthening the role of the health system in addressing violence, in particular against women and girls, and against children, The Sixty-seventh World Health Assembly. A67/A/CONF.1/Rev.1 Agenda item 14.3. 2014.
3. UNFPA. Addressing Violence against Women and Girls In Sexual And Reproductive Health Services: A Review Of Knowledge Assets.
4. World Bank. Ending Violence against Women and Girls Reduction and prevention of gender-based violence as a contribution to the protection of human rights and to development. Eschborn, Germany 2003. <http://www.gtz.de> accessed April 2013
5. Siemieniuk R. A. C., Krentz H. B., Gish J. A., Gill M. J. "Domestic Violence Screening: Prevalence and Outcomes in a Canadian HIV Population". AIDS Patient Care and STDs 24 (12): 2010; 763–770.
6. Markowitz Sara. "The Price of Alcohol, Wife Abuse, and Husband Abuse". Southern Economic Journal 67: 2000; 279–303.
7. Dutton D. G. "Patriarchy and wife assault: The Ecological fallacy". Violence and victims 9 (2): 1994; 167–182.
8. Brewster M. P. Journal of Family Violence 18 (4): 2003; 207–217. 5. Dodd L. W. "Therapeutic group work with young children and mothers who have experienced domestic abuse". Educational Psychology in Practice 25: 2009; 21–36. 6. Berrios D. C., Grady D. "Domestic violence. Risk factors and outcomes". The Western journal of medicine 155 (2): 1991; 133– 135.
7. Peoples FM (2008) Street harassment in Cairo: A symptom of disintegrating social structures. The African Anthropologist 15: 1-20.
8. Mehta PS, Simister J (2010) Gender based violence in India: Longterm trends. Journal of Interpersonal Violence 25: 1594-1611.

Decision Making: Management Techniques for Libraries

Dr. Rajendra Manikpure

Late Vasant Rao Kolhatkar Art College Rohna, Ta. Arvi, Dist. Wardha.

Abstract:-

To decide means to come to some definite conclusion for follow-up action. Decision is a choice from among a set of alternatives. The word 'decision' is derived from the Latin words de ciso which means a cutting away or a cutting off or in a practical sense 'to come to a conclusion. Decisions are made to achieve goals through suitable follow-up actions. Decision-making is a process by which a decision (course of action) is taken. Decision-making lies embedded in the process of management.

What is Decision Making?

Decision-making is an essential aspect of modern management. It is a primary function of management. A manager's major job is sound/rational decision-making. He takes hundreds of decisions consciously and subconsciously. Decision-making is the key part of manager's activities. Decisions are important as they determine both managerial and organizational actions. A decision may be defined as "a course of action which is consciously chosen from among a set of alternatives to achieve a desired result." It represents a well-balanced judgment and a commitment to action.

According to Peter Drucker, "Whatever a manager does, he does through decision-making". A manager has to take a decision before acting or before preparing a plan for execution. Moreover, his ability is very often judged by the quality of decisions he taken. Thus, management is always a decision-making process. It is a part of every managerial function. This is because action is not possible unless a firm decision is taken about a business problem or situation.

Definitions of Decision-making

The Oxford Dictionary defines the term decision-making as "the action of carrying out or carrying into effect".

Characteristics of Decision Making

1. Decision making implies choice
2. Continuous activity/process
3. Mental/intellectual activity
4. Based on reliable information/feedback
5. Goal oriented process
6. Means and not the end
7. Relates to specific problem
8. Time-consuming activity
9. Needs effective communication
10. Pervasive process
11. Responsible job

Advantages of Decision Making

1. Decision making is the primary function of management
2. Decision making facilitates the entire management process
3. Decision making is a continuous managerial function
4. Decision making is essential to face new problems and challenges
5. Decision making is a delicate and responsible job

Steps in Decision Making

A logical and systematic decision making process helps you address the critical elements that result in a good decision. By taking an organized approach, we're less likely to miss important factors, and we can build on the approach to make our decisions better and better.

There are six steps to making an effective decision

1. Create a constructive environment.
2. Generate good alternatives.
3. Explore these alternatives.
4. Choose the best alternative.
5. Check your decision.
6. Communicate your decision, and take action.

Motivates Employees

Rational decision results in motivation for the employees. This is because the employees are motivated to implement rational decisions. When the rational decisions are implemented the organization makes high profits. Therefore, it can give financial and non-financial benefits to the employees.

1. Brainstorming Technique
2. Delphi Technique
3. Nominal Group Technique
4. Quality Circles
5. Heuristic Technique

Conclusion

This quest for information challenges us with a constant stream of choices and decisions. The changing nature of the library profession reinforces the importance of being conscious of the mental models at work in decision-making processes. As professional librarians, we make decisions. We continuously address customers' needs, make operational choices, meet service demands. By the very nature of our jobs, most choices lead to more decisions. Choices made to satisfy our customers today, give us the opportunity to fill their needs tomorrow.

Reference

- Kumar, P.S.G., Management of Library & information Centers, Delhi : B. R. Publishing Corporation, 2003.
- Lahiri, Management of library Concepts & Practices, New Delhi :ESS publication 1996.
- Mark M. England, "Changing Management Techniques as Libraries Automate," Library Trends, 1989.

Impact of Music on Health of Society

Dr.Dhanashree Pande.

Associate Professor Smt.RDG College for women,Akola

Abstract

Music has positive and negative effect on human health and Culture. These individuals form society. So music has direct effect on society. If the personality of human is developed so it would be with society. To build a strong society, we need to promote positive music in society and world.

Keywords – Personality development, Person and society, Impact on. Health.andCulture.of society.

Music is a gift given by God to Nature. Human beings are part of Nature. therefore, Music is inborn in human being. He is attracted towards music whenever he listens it. Music has influence in human psychology.

Music plays important role in personality development of human being and ultimately Society in whole. Music influences following elements of personality development.

- (1) Concentration.
- (2) Mental Health.
- (3) Remembrance
- (4) Imagination power
- (5) Perfectness
- (6) Discipline
- (7) Controlling passions.
- (8) Patience.
- (9) physical Health.
- (10) Spirituality
- (11) Unity
- (12) Capacity of work
- (13) Humanity
- (14) Patriotism

(1) Concentration

When we practise Swara & Tala, We have to concentrate deep for accuracy. This practice increases concentration.

(2) Mental Health

While doing Reyaaj of music, we develop commend onbreath, ie, intialation and exalation. Due to which, we take in large amount of oxygen needed for blood purification. This purified blood flows to-train,sinus, nose, ears., vocal cords.and make them.energetic.

(3) Remembrance

ConCentration and mental health lead to remembrance. If music is threere then, our concentration and mental health isSound and Our capacity to remember increases. If we attach rythem and music toremombing things then we retain for long-period of time.

(4) Imagination

Expecially in Classical Music,we have to make “Swaravistar” and keep in mind ‘Laya’ through imagination. This increasesour imaginative power. It is seen that many musicians are great artists, writers, painters.or vice versa.

(5) Perfectness.

Swara, tala, lagav, Srutibhedin to be kept in mind. while singing classical music. This requires perfectness. We need to be perfect every moment.

(6) Discipline

To sing classical music, there particular style to sit, sing and we have to be under Command of Guru. To be perfect in it, one need to be discipline.

(7) Controlling passions

To Concentrate on Music, one has to leave behind all his desires, passions, emotions and totally get involved in musical world. When he/She is in a group song or solo music, he/she has to control her/his emotions like anger, fear etc. and concentrate on the emotions of music. Then and only then his/her music will be the best.

(8) Patience.

To practice in music, to learn raga or play any musical instrument, we need to concentrate and be perfect in it. This needs patience. We need to try and struggle hard to get that place in musical world.

(9) Physical health

Musician has to maintain health. He/she has to avoid all those things which will affect his throat, nose, ears, etc. when we practice music, we inhale more oxygen and ultimately supply more pure blood to brain, sinus etc. To keep one's sound of vocal codes perfect, he/she has to do pranayam.

(10) Spirituality

As in Spirituality one has to keep full devotion towards his guru. similarly in musical world, one has to keep devotion to Guru of music. When we sing Bhaktigeet, we sing it with full emotion and which in return increase love for God. Music is closest pathway to God & makes him happy. Musicians leave up to God for their stage performances.

(11) Unity

When the musician performs a solo song he has to co-ordinate with the tabla player and harmonium player. Then and only then his/her performance would be well. Similarly tabla player harmonium player have to support him/her. This is not only the condition for solo song, it is also with group song. Everybody has to adjust and co-operate with each other and understand each other. This leads to unity in them.

(12) Capacity of work

Hearing and singing music leads greater energy in the person to do work. Mental health, Physical health, Spirituality all those come up with more sound, person to do work. When a singer sings he has to keep an eye on tala, his swara his imagination, his presentation. So he/she has to concentrate on more than one work. This develops the "Multitasking" capacity in him/her.

(13) Humanity

Emotions, unity, Patience, passions all those are developed by music. His/her personality develops which ultimately leads to humanity. If there is no music then man would become a machine.

(14) Patriotism.

Patriotic songs sung in schools and colleges make students sing those with full emotions and he/she becomes aware of the deeds of great freedom fighters and their struggle for independence of India. These songs encourage students to do great deeds for nations.

(15) Person and Society

Music would develop the personality of every individuals in society. They would be sound in mental, Physical and spiritual health. They would add up and would create a healthy society where everybody understand, co-operated and try to help each other.

Impact on Health of Society.

Indian classical music, melodious music, emotional songs, Pranayam and instruments like flute, sitar, violin, Santoor, tanpura, they all with specific sound and pitch create positive effects on health. Through experiments in science, that plants, climbers, farm all. give more products and development by music. They all grow towards sound of music. Cows give more milk and similar there is influence of music on human health. Mental disorders, functioning of heart, BP, Sugar, Pulpitation, psychological disorders, loneliness, depression, all these problems can be solved and give positive effect by listening to music. The milking mother give more milk to her child by listening music. While surgical operations and before surgical operation if peculiar type of music is listened by patient then the post-surgical side effects can be lowered down to Positive Side.

Similarly if music like rock music and listening to music at loud and high pitch would have negative effects on health like dizziness in ears, heart attack, excitement anxiety, etc.

Impact on Culture and Society

Music has both positive and negative effect on culture as well. Due to traditional music and folk songs like ghumar, koligeete, gondhal, the tradition from generations to generations is followed. It gives an outlet to emotions, develop unity and good society's health.

But similarly Music can have bad effect too. In 20th century, American Africa developed a music called "Jazz Music" which degraded society towards alcoholics, drugs, laziness.

So, to build a strong and well-Cultured society, positive Music should be promoted.

Conclusion.

Music plays a vital role for healthy society. It has both positive and negative effect on human health and culture. To improve good health and strong culture, positive music should be promoted.

The development of nation is measured with the development of music of that nation.

Bibliography.

- 1) www.getthehealthystayhealthy.Com.
- 2) www.gilbertgalindo.com.
- 3) Sangeet Visharad – Vasant.
- 4) Sangeet Kala Vihar Magazines.

A Study on Domestic Violence against Women's in India.**Mr. Chandrakant B. Dhumale.**

Ph.D. Research Scholar,

Shri Shivaji College of Arts, Commerce & Science Akola.

Abstract

Domestic violence is a very well known and most frequent towards women's in India. Domestic violence against women is understood as a situation supported and reinforced by gender norms and values that place women in a subordinate position in relation to men. This study reviles the presence of domestic violence in Indian women's. An interview schedule was prepared to assess the prevalence of domestic violence. 50 women's of Akola were interviewed to get adequate result. The study showed that alcoholism of husbands is one of the main causes of domestic violence against women's. The result showed that Domestic violence is still prevailing in the Indian society and women's are very less aware of the laws and organizations dealing with domestic violence. The study showed that alcoholism of husbands is one of the main causes of domestic violence against women's.

Keywords: domestic violence, women, gender.**Introduction**

In the history of mankind one finds that different and disparate cultures, however distant they may be in time and space have at least one thing in common and that is the contempt of women. However, the Gandhian era and the decades after independence have seen tremendous changes in the status and the position of the women in the Indian society. The constitution of India has laid down as a fundamental right- the equality of the sexes. But the change from a position of utter degradation of women in the nineteenth century to a position of equality in the middle of the twentieth century is not a simple case of the progress of men in the modern era. The position of women in the Indian society has been a very complicated one. In fact, it could not be an exaggeration to say that the recent changes in the status of women in India is not a sign of progress but it is really are capturing of the position that they held in the early Vedic period. Yet, the status of women who constitute almost half of the Indian population is not that encouraging. Gender based violence – including rape, domestic violence, mutilation, murder and sexual abuse- is a profound health problem for women across the globe. Nonetheless, it is not considered as a public problem of serious concern.

The various forms of physical violence are:-

- ❖ Female feticide and female infanticide.
- ❖ Incest, connivance, and collusion of family members to selfish, sexual abuse, rape within marriage.
- ❖ Physical torture like slapping punching, grabbing, murder.
- ❖ Overwork, lack of rest, Neglect of health care.

Violence against women has been clearly defined as a form of discrimination in numerous documents. The World Human Rights Conference in Vienna, first recognized gender- based violence as a human rights violation in 1993. In the same year, United Nations declaration, 1993, defined violence against women as “any act of gender-based violence that results in, or is likely to result in, physical, sexual or psychological harm or suffering to a woman, including threats of such acts, coercion or arbitrary deprivations of liberty, whether occurring in public or private life”. (Cited by Gomez, 1996) Radhika Coomaraswamy identifies different kinds of violence against women, in the United Nation's special report, 1995, on Violence Against Women;

(a) Physical, sexual and psychological violence occurring in the family, including battering, sexual abuse of female children in the household, dowry related violence, marital rape, female genital

mutilation and other traditional practices harmful to women, non-spousal violence and violence related to exploitation.

(b) Physical sexual and psychological violence occurring within the general community, including rape, sexual abuse, sexual harassment and intimidation at work, in educational institutions and elsewhere, trafficking in women and forced prostitution.

(c) Physical, sexual and psychological violence perpetrated or condoned by the state, wherever it occurs.

Research Methodology

In this study, it is hypothesized that:

- ❖ There have been efforts to eliminate domestic violence and the associated effects, though some initiatives have been less productive.
- ❖ Awareness on the issues relating to domestic violence can help the victims know their rights and also reduce the level rate of the problem.

Research Design

Descriptive research design has been used in this study.

a. Universe

Women respondents of Khadan area of Akola formed the universe and geographical area of the study respectively.

b. Sampling

Sampling is done on random bases where a survey is conducted on the women's of Khadan area of Akola. The data is collected purely on random bases.

Tools and Techniques of Data Collection

Interview Schedule

The interview schedule, which formed the major tool, was catered to the women's to draw information from them. This comprised mainly the personal data of the women's, their profile, type of violence, its reasons, nature, manifestations, frequency and consequences.

Sources of data

a. Primary Data

The respondents viz. the women's of Khadan area of Akola constituted the source of primary data.

b. Secondary data

Documents, books, reports of surveys and studies, literature pertaining to domestic violence and other relevant publications formed the secondary data source.

Discussion

In the past some years, WHO, the American Medical Association, International Federation of Obstetricians and Gynecologists, Royal College of Nursing, and other professional medical organizations have made statements about the public health dangers of violence against women [54]. Health sector also needed to work on the causes and primary, secondary and tertiary prevention by doing research about women living with violent partners without endangering these women. Understanding gender based violence and the appropriate case management of women with a current or previous history of violence are now recognized as core competencies required by health workers. Although persistent and new challenges to addressing violence against women remained, there have been important improvements in global policy action against violence.

"The elimination of all forms of violence against women" is a target of the Sustainable Development Goal 5, to increase women's empowerment and gender equality, global recognition of elimination of violence against women as fundamental to sustainable human development and health for all [55,56]. The public health implications of violence against women and the importance of the health sector's role have also gained policy level traction. At the World Health Assembly, a Global

Plan of Action was approved to strengthen the health system's response to interpersonal violence. This plan laid out concrete actions for states, WHO, and other key factors, including building the skills of health-care providers so that they responded effectively to women who experienced violence, and strengthened the capacity and linkages between services, including mental health. In low-income and middle-income countries, such services are extremely limited. Action is needed on all forms of violence against women, including SV by strangers or acquaintances, sexual harassment, child sexual abuse, and trafficking, including that suffered by refugee women and girls fleeing war or in conflict settings [57-58]. Mothers played an important role in educating adolescent girls regarding sexual health. In India the Protection of Women from Domestic Violence Act 2005, an Act of the Parliament of India was enacted to protect women from DV. It was brought into force by the Indian government from 26 October 2006. The Act provided for the first time in Indian law a definition of "domestic violence", this definition being broad, included not only PV, but also other forms of violence such as emotional, sexual, and economic abuse. It was a civil law meant primarily for protection and not meant to penalize criminally.

However as with other laws everyday irregularities are visible. WHO developed guidelines and tools on the healthcare response to IPV and SV also [59-61].

Conclusion

The findings derived from the data gathered from the women living in the Khadan area of Akola city are scripted below (survey on 50 women's):

- ❖ The study reveals that 20% of the respondents are being hurt physically by their in-laws/family members.
- ❖ 34% of the respondents are mentally hurt by their in-laws/family members.
- ❖ 32% of the total respondents faces problem of physical violence by their husband.
- ❖ 44% of the total respondents face mental violence by their husbands.
- ❖ 10 % of the respondents were denied of their basic needs.
- ❖ 44% of the respondents face mental depression as a consequence of domestic violence.

For prevention of violence of all types awakening of society, broader coalition between communities, health services are needed. There is need of integration of such services into reproductive health services. Providers need to be trained to support sufferers and women need to be aware of services. While attempts are needed to prevent, it is essential that the healthcare providers who manage such women are aware of the possibilities.

References

1. Heise L, Garcia-Moriers C (2002) Violence by intimate partners. World Health Organization, Geneva.
2. Matasha E, Ntembelea T, Mayaud P, Saidi W, Todd J, et al. (1998) Sexual and reproductive health among primary and secondary school pupils in Mwanza, Tanzania: Need for intervention. AIDS Care 10: 571-582.
3. Buga GAB, Amoko DHA, Ncayiana D (1996) Sexual behaviour, contraceptive practices and reproductive health among school adolescents in rural Transkei. S Afr Med J 86: 523-527.
4. Dickson N, Paul C, Berbison P, Silva P (1998) First sexual intercourse: Age, coercion and later regrets reported by a birth cohort. BMJ 316: 29-33.
5. Watts C, Zimmerman C (2002) Violence against women: Global scope and magnitude. The Lancet 359: 1232-1237.
6. Devries KM, Mak JY, García-Moreno C, Petzold M, Child JC, et al. (2013) Global health. The global prevalence of intimate partner violence against women. Science 340: 1527-1528.
7. http://www.rchiips.org/nfhs/a_subject_report_gender_for_website.pdf
8. <http://indianexpress.com/article/opinion/columns/victim-in-thedock-law-of-cruelty-against-women-supreme-court-judgmentrajesh-sharma-and-ors-v-state-of-up-and-anr-4777931/>

9. <http://ncrb.nic.in/cii2007/cii-2007/Snapshots.pdf>
10. <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=1602&artikel=5402348>
11. Peoples FM (2008) Street harassment in Cairo: A symptom of disintegrating social structures. The African Anthropologist 15: 1-20.
12. Mehta PS, Simister J (2010) Gender based violence in India: Longterm trends. Journal of Interpersonal Violence 25: 1594-1611.
13. Koenig MA, Stephenson R (2006) Individual and contextual determinants of domestic violence in north India. Am J Of Public Health 96: 132-138.
14. Chhabra S (2014) Sexual violence among married women burden and action taken. Journal of Basic and Clinical Reproductive Sciences 3: 101-104.

Dissemination Of Buddhism In Northeast Asia

Dr. Manohar Kumbhare

(Associate Professor and Head) Department of Pali and Prakrit
Vasantrao Naik Government Institute of Arts and Social Sciences, Nagpur

INTRODUCTION:

The Term Buddhism:

The Term Buddhism The term Buddhism did not exist in any language until the early 19th century, when scholars coined it in European languages to refer to the newly discovered complex of religious practices centered on the image or memory of the figure called Buddha, the Enlightened One. Early Buddhists, in fact, used such alternative terms as dhamma or dhammavinaya, “law-rules,” to refer to their belief system. In Pali sources, these often became the Buddha Dhamma, the “doctrines of the Buddha.” In Sri Lanka, the teachings are still called sasana, the “teachings,” while in China the traditional term is fojiao (Buddha doctrine or teachings), which is also now used as the translation for the European term Buddhism. The word Buddhism was introduced in the Oxford English Dictionary in 1801 and emerged as Buddhism in 1816.¹

KEYWORDS:

The Term Buddhism, Dissemination of Buddhism in China, Korea, Japan and Tibet.

DISCUSSION:

Buddhism in China:

Buddhism spread into China initially overland, via the Silk Road and the many small states and cities in Central Asia. By the time Buddhism reached China it had become a religion not simply of ascetics who renounce the world, but of lay believers. To the Chinese, Buddhism was not a monolithic entity. Instead it was a collection of practices: worship of figures and sculptures, monastic institutions, chanting, teachings and literary activities such as translation and poetry, personal devotion, a moral code, plus mystical practices such as meditation. Buddhism was attractive because it was novel—the ceremony of baptizing statues, for instance—and colourful, with many ceremonies and chants, music and shrines. In the initial stages devotional assimilation into Chinese culture was still unknown. Intellectual assimilation is clearly marked out, however; such concepts as karma, emptiness, and dhyana were subject to endless discussion. The literate Chinese thinkers first interpreted these concepts in light of existing Daoist doctrines, only later recognizing Buddhism as a new system of thought.

Initial influence on Chinese society was limited to those who had contact with foreign travellers. By the Western Jin empire in 268–289 the aristocratic classes began to understand doctrinal elements of Mahayana. Buddhism then became a topic of interest in the aristocratic discussions (called qing tan) held as the upper classes migrated to the Yangtze (Chang) River area. These lay circles began to interact with literate monks, and a type of philosophical Buddhism resulted. Northern Chinese, in contrast, tended to be more interested in magical aspects of Buddhist masters.²

By 400, with the advent of Kumarajiva (350–413) and Hui Yuan (334–417), Buddhism took deep root in Chinese society, as a wide-ranging religion. Buddhist piety developed on many levels of Chinese society. Communities appeared throughout China, symbolized by the erection of high pagodas, caves carved in rock, and monasteries dotting the countryside and the capital cities. Monks also began to travel to India to study Buddhism. Several dynasties in the fifth and sixth centuries gave active support to Buddhism, including the building of monasteries and establishing of translation

bureaus. Gifted translators such as Kumarajiva, Paramartha, and XuanZang helped spread Buddhist ideas deeply into Chinese culture.

The Sui and Tang dynasties (603–618 and 618–907) saw Buddhism reach its peak of influence as a social institution. Indigenous schools of thought, including Hua Yan, Tian Tai, Chan, and Pure Land, sprang up and were immensely influential for Buddhism's spread into Japan and Korea. In later imperial dynasties such as the Song, Ming, and Qing, Buddhism lost its separate institutional vitality. Buddhism in a way merged with the other great schools of Chinese thought, Confucianism and Daoism. At the same time Buddhist ideas continued to circulate and became a fixed component of Chinese culture. The monastic system declined, however, and, despite its economic activity in Chinese society, became decadent. Reform occurred in the 20th century with Tai Hsu and, following the communist victory in 1949, complete reorganization under the control of the Communist Party. In practice, all the elements of Buddhist monastic and cultural life are under supervision of the state today; the Chinese Buddhist Association is the government unit that administers this institution. The Cultural Revolution of 1966–76 dealt a heavy blow to the Buddhist heritage, since many monasteries and works of art were destroyed or permanently defaced. In recent years monks have been allowed to repopulate the sangha once again.³

Buddhism in Korea:

Buddhism spread into Korea in the fourth century, a time when it was highly active in China. Buddhism was at a peak in the Three Kingdoms and Unified Silla periods (558–935), when it was officially supported. Such Buddhist schools as the Hua Yan, Chan, and Tantric Buddhism all thrived in Korea. In the Yi dynasty (1391–1910), however, Confucianism was made the state ideology, and Buddhism not only lost its privileged state but was at times actively suppressed. Since the end of Japanese occupation in World War II, Won Buddhism, an indigenous blend of various Buddhist teachings, has strengthened, and today in South Korea Buddhism is on an equal footing with the very strong faith of Christianity. North Korea, an iconoclastic communist state, initially suppressed and now tightly controls what remains of its Buddhist establishment.⁴

Buddhism in Japan:

Buddhism entered Japan from Korea as early as 522. It was actively promoted by Prince Shotoku (573–621) and became the official religion. During succeeding centuries there was active interaction between Japanese Buddhist leaders and visiting Korean and Chinese monks. Such figures as Kukai and Saicho founded important schools of Japanese Buddhism upon their return from China, most significantly the Shingon and Tendai schools. All these schools were involved in Japanese politics to some extent.⁵

During the later Kamakura period (1185–1333), other schools moved to the fore, including Zen, Pure Land, and Nichiren, which remain the dominant forms of Japanese Buddhism today. During the Tokugawa period (1604–1868) Buddhism was both supported and highly controlled by the state. Then in 1868, Shinto became the dominant state religion, and Buddhism was forced to adjust to life as the underdog. Since Japan's defeat in World War II, however, Buddhism, especially through newly formed schools such as Rissho Kosei-kai and SokaGakkai, has been reinvigorated.⁶

Buddhism in Tibet:

Tibetan culture has traditionally borrowed heavily from its two giant neighbours, India and China, while developing its own unique culture as well. When Buddhism was finally introduced into Tibet in the seventh century C.E., it was already on the decline in India and undergoing fiery evolution in China. The Mahayana and Vajrayana forms that finally took root in Tibet continued to develop, with great works of scholasticism and mysticism being written well into the 14th and 15th centuries. The culture became ingrained with Buddhist institutions, especially the monastery, and up to 20 percent of the total population at some points were monks and nuns. Tibetan Buddhism spread in addition into neighbouring Nepal, Bhutan, and Mongolia.⁷

According to tradition Buddhism arrived when King SongtsenGampo married two wives, one from Nepal and one from China, and spread its doctrines. The great monastery of Jokhang, in Lhasa, dates from his reign. Later the king TrhisongDetsen called for the renowned master from Nepal Santaraksita. He in turn called for assistance from Padmasambhava, to whom legends ascribe the feat of subduing all the local demons who did not want Buddhism to enter Tibet. A later event of significance was the debate in 792 C.E. between Hua Shang, a Chinese Chan monk in favor of sudden enlightenment, and Kamalasila, an Indian master who advocated the gradual path to enlightenment. The victory went to Kamalasila, an outcome that reflects the trend in Tibetan writings.⁸

The Gelug school of Tibetan Buddhism gained political power in the 15th century, resulting in the rule by the Gelug leader, the Dalai Lama. The successive Dalai Lamas are considered to be incarnations of the bodhisattva Avalokitesvara and were chosen after searches for the correct successor and test questions. The Panchen Lama, whose main monastery was at Tashilhunpo, was a competing line of authority; the Panchen Lamas were all considered to be incarnations of the Buddha Amitabha.⁹

Today Tibetan Buddhism is a vibrant part of Buddhist practice and in the late 20th century drew many adherents in the West as well as Asia, including China. The dispersal of the Tibetan religious leadership in 1959, with the flight of the Dalai Lama to India, although a crisis for the religious institutions, turned into a significant boost to this process of dissemination.¹⁰

Conclusion:

Several dynasties in the fifth and sixth centuries gave active support to Buddhism, including the building of monasteries and establishing of translation bureaus. Gifted translators such as Kumarajiva, Paramartha, and XuanZang helped spread Buddhist ideas deeply into Chinese culture. Buddhism spread into Korea in the fourth century, a time when it was highly active in China. Buddhism was at a peak in the Three Kingdoms and Unified Silla periods (558–935), when it was officially supported.

Buddhism entered Japan from Korea as early as 522. It was actively promoted by Prince Shotoku (573–621) and became the official religion. During succeeding centuries there was active interaction between Japanese Buddhist leaders and visiting Korean and Chinese monks. The culture became ingrained with Buddhist institutions, especially the monastery, and up to 20 percent of the total population at some points were monks and nuns. Tibetan Buddhism spread in addition into neighbouring Nepal, Bhutan, and Mongolia.

References:

1. Encyclopaedia of Buddhism, Edward Irons, P.xviii
2. Ibid, P. xix
3. Ibid, P. xx
4. JagatilBuddhadhammachaitihas, M.S.More, P.210-245
5. Ibid,P.247-255
6. Ibid, P.245-280
7. Encyclopaedia of Buddhism, Edward Irons,J. Gordon Melton Series, P. xxi
8. Macmillan Encyclopedia of Buddhism (Volume One), P. 70
9. The History of Tibet, ed. Alex McKay, Vol. 1, London 2003, p. 354-363

Women And Domestic Violence In India

D.S.Shambharkar

Associate Professor & HoD Political Science S.B.Mahila Mahavidyalaya
Mahal Nagpur

Discrimination on basis of caste, religion, colour, sex and gender has been the inseparable part of human society throughout the world for which history witnesses a long struggle for establishment of equality. Democracy, Constitution and laws have been given boost to the principle of equality eradicating exploitation but still satisfactory picture is not seen. According to World Bank globally some observations are found:

- One in three women experience either intimate partner violence or non-partner sexual violence during their lifetime
- Seven percent of women have been sexually assaulted by someone other than a partner
- As many as 38 percent of murders of women are committed by an intimate partner.
- In some countries violence against women is estimated to cost countries up to 3.7 percent of their GDP more than double what most governments spend on education

In India despite of policies, laws and efforts violence against women is increasing day by day particularly the domestic violence is at forefront. According to the report Fiscal Underpinnings of Gender Equity Health Nutrition and Welfare Programs for Women 'On one hand India shows strong economic growth and on the other hand it lags far behind in achieving equitable development amongst individuals facing discrimination based on caste, class or gender.' Data from the National Family Health Survey-4 show:

- 30 percent women in India in the age group of 15-49 have experienced physical violence since the age of 15.
- 6 percent women in the same age group have experienced sexual violence at least once in their lifetime.
- About 31 percent of married women have experienced physical, sexual or emotional violence by their spouses.
- Experience of physical violence among women is more in rural areas than women in urban areas
- Domestic violence cases where women reported physical abuse in rural and urban areas were at 29 percent and 23 percent respectively

National Crime Records Bureau (NCRB) records the incidences of crime against women in India. The majority of cases under crimes are reported mostly under Cruelty by Husband or his Relatives followed by Assault on women with Intent to Outrage her Modesty, Kidnapping & Abduction Women and Rape. To add further, these numbers are not a true reflection of the magnitude of the problem, primarily for the reason that sex crimes are likely to be underreported due to social stigma surrounding such offences.

The Protection of Women from Domestic Violence Act 2005 (PWDVA) has defined domestic violence that is comprehensive and includes all forms of physical, emotional, verbal, sexual and economic violence and covers both actual acts of such violence and threats of violence. PWDVA recognises marital rape and covers harassment in the form of unlawful dowry demands as a form of abuse. In this violence according to data from survey husbands are mostly perpetrators for married women with 31 percent which include 27 percent physical and 13 percent emotional violence. For

unmarried physical violence by mothers or step- mothers is 56 percent, fathers or step-fathers 33 percent, sisters or brothers with 27 and teachers 15 percent. The most worrying part of the spousal-violence is that physical injuries having eye, sprains, dislocations, burns deep wounds, bone-teeth break and serious injuries are found. Rate of seeking help for stopping this is very low whereas women found supportive to it. Women between age group 40-49 are more supportive with 54.8 percent and younger having marginally less. Urban and rural women attitude varies with 54.4 percent for rural and 46.8 percent for urban.

In Indian context for women sexual rights are a serious concern. 6 percent having experienced sexual violence in the lifetime among married women 83 percent by husband and 9 percent by former husband. For 5.4 percent women husband used physical force to have sexual intercourse, 4 percent have in or other ways and 3 percent have experienced forceful other sexual acts when they did not want to do so. This can be seen as clear indication of sexual harassment and violence faced by young girls and women in India. For unmarried women the scenario is not different. It shows that most common perpetrators of sexual violence on unmarried women are other relatives 27 percent, current or former boyfriend 18 percent, their own friend or acquaintance 17 percent and family friend 11 percent. The survey report says sexual violence is most often committed by individuals with whom women have an intimate relationship. Physical violence and sexual violence may not occur in isolation rather women may experience a combination of different types of violence. Recent NCRB report 2018 is no exception to this. It shows brutality and crime against women violating each and every law. Lets' have a look on scenario in Maharashtra.

Crime against Women (IPC+SLL) - 2016-2018

Sr No	State	2016	2017	2018	Percentage State Share to all-India (2018)	Mid-year Projected Female Population (in Lakhs) (2018)+	Rat of Crime against Women (2018)++
1	Maharashtra	31338	31979	35497	9.4	583.2	60.9
2	Total All India	338954	359849	378277	100	6434.4	58.8

(Source: NCRB Report-2018 page 195)

SLL Crimes against Women (Crime Head-wise & States/UT-wise)-2018

Sr No	State	Protection of Children from Sexual Violence Act (Girl Child Victims only)											
		Total			Child Rape (Sec-4 & 6 of POSCO Act) / Sec-376			Sexual Assault of Children (Sec.8 & 10 of POSCO Act)/ Sec.354 IPC			Sexual harassment (Sec.12 of POSCO Act)/ Sec.509 IPC		
		I	V	R	I	V	R	I	V	R	I	V	R
1	Maharashtra	6135	6282	10.5	2832	2944	4.9	3233	3265	5.5	52	55	0.1
2	All India	28802	39741	6.0	21401	21848	3.3	14124	14558	2.2	1651	1685	0.3

(Source: NCRB Report-2018 page 209)

Women & Girls Victims of Rape under Different Age-Groups-2018

S r n o	State	Cases reporte d	Child Victims of Rape (Below 18 yrs)					Women Victims of Rape (Above 18 yrs)					
			B-6	6+	12	16+	Total girls/ child victi m	18+ B-30	30+ B-45	45+ B-60	60+	Total wom en/A dult victi ms	Total Victi ms
1	Maha	2142	0	0	0	0	0	1524	552	62	11	2149	2149
2	All India	33356	281	757	3616	4779	9433	17636	6108	727	73	24544	33977
	% share		0.8	2.2	10.6	14.1	27.8	51.9	18.0	2.1	0.2	72.2	100

(Source: NCRB Report-2018 page 212) (B=Below)

Offenders Relation to Victims of Rape (Section 376 IPC)-2018

Sr no	State	Cases in which Offenders were known to victim				Cases Offende rs Unknow n or Not Identifie d	Total Rape Cases (Known+ Unknown Offenders)	Percentage Share of Cases to Total Rape Cases
		Cases Offend er Known to Victim (Total)	Family Member s	Family Friends/ Neighbou rs /Employee r or Other Known persons	Friends/Onli ne-Friends or Live in Partners on Pretext of Marriage. Separated Husband			
1	Maha	2124	158	991	975	18	2142	99.2
2	All India	31320	2780	15972	12568	2036	33356	93.9

(Source: NCRB Report-2018 page 213)

Crime against Women (IPC+SLL) in Metropolitan Cities- 2016-2018 (Maharashtra)

Sr No	City	2016	2017	2018	Percentage City Share to Total	Actual Population (in Lakhs) 2011+	Rate of Total Crime Against Women (2018)++
1	Mumbai	5128	5423	6058	14.4	85.2	71.1
2	Pune	2131	2032	1481	3.5	23.9	62.0
3	Nagpur	1379	1152	1083	2.6	12.2	88.6

(Source: NCRB Report-2018 page 249)

India is one of the 36 countries where marital rape the act of sexual intercourse with one's spouse without the spouse's consent is still not a criminal offence. According to section 375 of the Indian Penal Code (IPC) considers forced sex in marriage as a crime only when the wife is below age 15. Such victims only have to take help of the PWDVA that outlaws marital rape and offers a civil remedy. Human Rights Watch (HRW) in its report November 2017 found that sexual harassment

victims in India face significant barriers to obtain justice and critical support services. Women and girls surviving rape and other sexual violence often suffer humiliation at police stations and hospitals. According to the law police officers failing to register a complaint of sexual assault face up to two years in prison. But police did not file a First Information Report (FIR) the first step to initiating investigation especially when the victim is from economically or socially marginalised community. Mostly the domestic violence, sexual violence and marital rape are never reported. Lack of trained counsellors who can help domestic abuse victims and little access to legal aid also adds to the misery of these victims.

Reporting is the first step towards ending the silence around domestic violence. But this act of risks is raging from a lack of acceptance by families and humiliation by police. Responses of family, friends and neighbours can also influence the decision to report to institutional sources. We lack mandatory reporting mechanisms such as routine screening and reporting by hospitals when women visit with suspicious injuries. Mostly due entrenched patriarchal practices domestic violence is often treated as a private family matter. Recently the Supreme Court has given verdict banning immediate arrest unless 'visible signs of injuries are present' in case of dowry harassment under section 498A to prevent women from misusing the law. In instances of emotional abuse there are no physical injuries. In marital rape instances or other sexual violence women feel uncomfortable to reveal it before the authorities.

Unfortunately cases of violence against women and girls in India continue to rise. These are supported by the persistence of patriarchal gender and social norms. The indicators of violence against women are a reflection of structural and institutional inequality. The widespread socio-economic dependency of women underlines unbalanced equation with their husbands and other family members. The fear of social exclusion and banishment and the lack of effective response to violence see the women face continuing violence and intimidation. Wife- beating is common practice experienced by one-third of married women in the country. The recent global and Indian movement #Me Too has given vent to sexual torturing. It revealed that many women have experienced sexual harassment or sexual assault at the workplace and kept silent for many years. When the name revealed most of the heavy weight personalities and celebrities were found. This is because of patriarchal attitudes deeply rooted in the mindset. It reflects discriminatory attitude towards girls and women. As a part of it girls are recipient of less education, poorer nutrition and less medical attention in comparison to boys. Hence while implementing bold policies there are found number of challenges in the country and promoting equality for girls and women.

School education can be a good remedy on physical and sexual violence which reduces percentage of violence as it brings awakening regarding any type of injustice. We have carrying out the initiatives such as 'Beti Bachao Beti Padhao' on large scale. Even then attitude to undermine social status of women continues. Poor health and mortality are occurred; worsening sex ratio at birth is seen. Though the picture is sorrowful we should be hopeful for tomorrow. Significant progress has been seen in establishing new legislation and policies promoting the rights of girls and women in the areas such as political leadership and economic participation. Now field of military services particularly commanding area is going to open for women. Efforts are not less only they need to reach to all the communities with powerful and fruitful ways. We are talking about Sustainable Development Goals. For achieving it we have to concentrate on concerted efforts and synergistic approach to include women in all spheres of developmental process. That will only make India a super power.

References:

- Neha Chauhan: How Gender-based violence in India continues to rise, [yourstory.com/social story](http://yourstory.com/social/story)
- Sheikh Saaliq: News-18, 8 February 2018
- The wire.in: Victims of Domestic Violence in India Really Come Forward or Seek Help, 11 January 2019
- India Today: Spousal Violence in India: Status reasons and policies against domestic violence, 12 November 2018
- India Today: New National Policy for Women Empowerment unveiled: All You Need to Know, 18 May 2016
- Crimes in India Report 2018 (NCRB)

Domestic violence, Past and present**Mohan Sudhakar Mendhe**

NKS Model College, Karanja (Gh) Dist – Wardha

Men and women are supreme creation by Almighty. God offered muscle power and enough strength to a man at the same time God bestowed woman with beauty, delicateness, affection and softness. Woman is totally reverse to a man. Woman is a foundation stone of society who gives birth to a life, nurtures life, shapes it strengthens it who is a transmitter of culture and tradition. But, many a time, she is subjected to a domestic violence irrespective of her age, race, and caste, social and political status. India has a patriarchal system from beginning. Woman is a prey in the male dominated world. A.D Mane properly says 'Almost every home in India must be suffering from some kind of domestic violence where woman either as a daughter, daughter-in-law or a wife are abused physically, mentally, verbally or economically'.¹

It is a social evil and widely spread in Indian society. We should take in consideration social, cultural, traditional, economical condition in a particular period. It is a very old phenomenon to suppress a woman. Women are considered to be a weak and likely to be exploited. Family considered to be a safe place for woman but, sometimes, proves to be a place of slapping, beating, hitting for them. Patriarchal society always responded to discrimination and oppression of women mentally, physically and emotionally. Men considered women as their property, an object belonging to men. Men expect them as a role model only fit for domestic works. Men for the field and women for the hearth is a socially considered assumption.

Domestic violence in ancient Indian society

There are many cultural, social, traditional, economic changes in every age. Though, situation of women remains as ever from the years. It is a ground reality and cannot be denied. From ancient time, men are in role of father, husband and sons. Women play a role of daughter, wife and mother. Men have a privilege to control mind and body of women. Position of women was worst as they have no rights to live contented life. Her husband was a master and Godlike person for her.

Mythological references in Ramayana and Mahabharata are evident of women exploitation. Lord Rama on mere suspicion of a common man left Sita and Drupadi, being publically tortured by Kauravas. Gods and Goddesses uses women as a tool for their welfare. Men are infatuated towards the beauty of women. Legend of Vishawamitra is a remarkable one. Once, sage Vishawamitra was performing a very difficult Tapsya. Indra, the king of Gods was afraid that, Tapsya would make him more powerful and he would even be able to conquer heaven. So, Indra sent Menaka, a beautiful dancer of his court to earth. Menaka went to the forest where Vishawamitra sat with his eyes closed. She sang, danced, made garland of fragrant flowers and put around Vishawamitra's neck to attract him. All this disturbed him and he opened his eyes when he saw the beauty of Menaka he wished to marry her. They got married and had a daughter. These are examples of male-dominated world. The women's are expected to show their chastity even after death. Death of husband is considered to be an end of woman's life. She becomes burden on family and society. It is evil of Sati presented in then society. It reaches its highest watermark of brutality and violence. Her image as stereotype, self-suffering from ages fixed in our mind.

The phenomenon of domestic violence is so severe that statistical analysis and data changing every day. The UN high commissioner for human rights on the eve of international day for the Elimination of violence against woman stated that domestic violence is a hidden crime, recent figures released by United Nations suggest that no country whether rich or poor, dictatorship or democracy has come close to eliminating violence against women.² As the girl's entry into this world,

she is assumed as a burden on family. Parent's constantly aware girl's about her marital problems. She starts devaluing herself. Women's are born to suffer. Good Woman's are those who talks less and softly, always polite and honest to her master, sufferscalmly and never complain, serves family and husband, dresses in a traditional manner whereas a Bad Woman is one who talks loudly and argues with men, values her own desires and maintains individuality, adorns herself with modern dresses and costumes. Bad woman suffers in patriarchy system. Poor and rich, both these section of society is not far away from this suppression. Bela Rani Sharma rightly observed "Men who are violent to women, belonging to all classes and strata of life and also from economically affluent classes"³ Most of the women's are from working class who suffered. Besides, educated women like engineers, doctors, and teachers can also be victimized. Victims of domestic violence mostly suffer from low self esteem and psychological orders. ⁴ Unemployment, Men Psychology, drunkard husbands, are also some reasons for torturing woman.

Present scenario of domestic violence

Violence against women in India refers to physical or sexual violence committed by a man. It consist of domestic of domestic abuse, sexualassault, and murder. It is due to a long standing gender inequalities present in the country. But, somecrime against woman remains hidden as cultural values and beliefs. Incidents like acid throwing, abduction perpetuation are happening regularly. Govt formed The protection of women from domestic violence Act 2005 as a safeguard from male dominated world. Domestic violence is much severs as compared to ancient period. Reasons for domestic violence are dowry demands, refusal to fulfill sexual desires, and not able to produce a male child. It results in dowry deaths, bride burning, female feticide and infanticide and many more.

If we don't charge our mentality, it is impossible to eradicate this evil from the society as its roots are uprooted in very Indian soil. Men and women are the integral part of life. There should be some human understanding from both sides otherwise it is impossible to kill a devil like domestic violence. Some positive measures should be there to end all this.

References

- 1 Bela Rani Sharma Women; Marriage, Family and Divorce, Mangal Deep Publications, Jaipur 1997, P, 90
- 2Justice A. D.Mane Lectures on human rights edited by Vijay N. Ghormade,Hind Law. Pub. 2007 p.268
- 3 SumanRai, Law relating to Protection of women from Domestic Voilence.Orient Publication, Ed.2008, pp 72,73
- 4 U N High Commissioner for Human Rights Navipillay on the occasion of International Day for the Elimination of violence against Women 25th November 2010

Domestic Violence :Impact on Indian Society

Dr. Sheela Khedikar

H.O.D., Department of Political Science, V.M.V. College Nagpur, Maharashtra, India

ABSTRACT

Indian society has always revered women by worshipping Goddesses. On the darker side, violence against women is prevalent since ages. The status of women in India is deeply rooted in family structures. In India, the family unit is patrilineal, with culture of the bride moving to live with the in-laws after getting married. Such family structures, since ages dictate the fact of men having authority over the women. This very fact of patriarchy that supports male-dominant households and socially sanctions violence against women is the prominent cause of domestic violence. One of the most important factors in domestic violence is a belief that abuse, whether physical or verbal, is acceptable. This is the reason that Domestic Violence is the most underreported crimes worldwide. The forms of domestic violence range from female infanticide to marital rape. Domestic violence, however, need not always be physical; Subtle and insidious forms of violence include repeated humiliation, insults, forced isolation, limitations on social mobility, the constant threat of violence and injury, and denial of economic resources.

The United Nations Declaration on the Elimination of Violence Against Women defined domestic violence as: *“Physical, sexual and psychological violence occurring in the family, including battering, sexual abuse of female children in the household, dowry-related violence, marital rape, female genital mutilation and other traditional practices harmful to women, non-spousal violence and violence related to exploitation.”*

Domestic violence not only negatively impacts victim's health physically and mentally but is also said to increase vulnerability to HIV. Apart from the victim, it also leads to the emotional and behavioral problems in children. It causes a ripple effect hurting the victim as well as the children witnessing violence against their parent.

INTRODUCTION

Views about Domestic violence varies from culture to culture. There is, hence, a controversy regarding the influence religion have, on domestic violence. Many religions across the globe have been supporting male-dominant society and thus, have socially sanctioned multiple forms of violence against women. India is a home to many cultures and traditions, most of which worship Goddess and preach to identify women with their goddesses; however, and the status of women in India has remained secondary to men over the span of recorded Indian history.

The relation between the husband and wife, in most of the countries, is not considered one of equals, but instead one in which the wife must submit herself to the husband. This is even codified in the laws of some countries. Local customs and traditions are often responsible for maintaining certain forms of Domestic Violence. Such customs and traditions include son preference, which can lead to abuse and neglect of girls by disappointed family members; child and forced marriages; dowry; the hierarchic caste system which stigmatizes "lower castes" and "untouchables", leading to discrimination and restricted opportunities of the females and thus making them more vulnerable to abuse; strict dress codes for women that may be enforced through violence by family members; strong requirement of female virginity before the wedding and violence related to non-conforming women and girls; taboos about menstruation leading to females being isolated and shunned during the time of menstruation; female genital mutilation (FGM); ideologies of marital 'conjugal rights' to sex which justify marital rape; the importance given to 'family honor'. Customs such as the payment of 'bride price' (payment made by a man to the family of a woman he wishes to marry), whereby a man

essentially purchases his wife's sexual favors and reproductive capacity, underscore men's socially sanctioned entitlement to dictate the terms of sex, and to use force to do so.

Domestic violence (also named domestic abuse or family violence) is violence, aggressive behavior or other abuse in a home or domestic setting, such as in marriage or cohabitation[1].

FORMS OF DOMESTIC VIOLENCE

Domestic violence can take many forms, including physical aggression or assault, or threats thereof; sexual abuse; controlling or domineering; intimidation; stalking; passive/covert abuse (e.g., neglect); and economic deprivation.

Relation to Forced and Child Marriage

Forced and child marriages are associated with a high rate of domestic violence. In many parts of India, marriages are arranged, often as soon as a girl is born; the idea of a girl going against the wishes of her family and choosing herself her own future husband is not socially accepted. As in the case of child marriage, the customs of dowry and bride price are predominant. A child marriage is a marriage where one or both parties are younger than 18. These types of marriages are related to violence both in regard to the spousal violence perpetrated inside marriage, and in regard to the violence related to the customs and traditions of these marriage: violence and trafficking related to the payment of dowry and bride price, honor killings for refusing the marriage.

Relation to weaker legislative laws

Lack of adequate legislation against domestic violence, hinders the progress in regard to reducing the incidence of Domestic Violence. According to WHO, "one of the most common forms of violence against women is that performed by a husband or male partner." The WHO notes that such violence is often ignored because often "legal systems and cultural norms do not treat as a crime, but rather as a 'private' family matter, or a normal part of life." The criminalization of adultery has been cited as inciting violence against women, as these prohibitions are often meant, in law or in practice, to control women's and not men's behavior; and are used to rationalize acts of violence against women. According to High Commissioner for Human Rights: "Some have argued, and continue to argue, that family violence is placed outside the conceptual framework of international human rights. However, under international laws and standards, there is a clear State responsibility to uphold women's rights and ensure freedom from discrimination, which includes the responsibility to prevent, protect and provide redress – regardless of sex, and regardless of a person's status in the family."

IMPACT ON FAMILY AND SOCIETY

Domestic violence impacts numerous aspects of the society that slowly, yet dramatically, affects the development of a nation as a whole. These negative impacts spread with a ripple effect that not only affects the assaulted but also reverberates through the family and the community into the future. Family is the most important institution in Indian context since ages. India is a collectivist society that emphasizes family integrity, family loyalty, and family unity. In Indian family system women plays a vital role in a family, as a mother, as a wife and many more. She is the key person in maintaining the bondages among the family members. She has her own unique role in strengthening the family in social, economic and cultural aspects. But still she is considered as second grade citizen in the family. The impact of domestic violence against women has dark shadow on her entire life and it may lead to psychological set back and trauma because of domestic violence affects women's productivity in all forms of life. Domestic violence affects the following aspects of victimized women

Effects on Children

A study found that children who are exposed to domestic violence or any form of abuse have a higher risk of developing mental and physical health problems. Some mental health problems include depression, emotional insecurity, and mental disorders. Exposure to domestic violence also generally impacts how the child develops emotionally, behaviorally and socially as well as cognitively. It can lead to perpetrating or being victims of violence later in life. There is a chance that the witnessed or

victimized children may believe that violence is a reasonable way to resolve conflict between people and also boys who learn that women are not to be valued or respected and who witnessed violence against women are more likely to abuse women when they grow up.

Psychological Effect

Victims of domestic violence go through fears, stress, and anxiety and also depression. Due to continuous criticism victims feel guilty and feel less confident. Researches proved that 60% of victims meet the diagnostic criteria for depression, either during or after termination of the relationship, and have a feeling of worthlessness greatly increased risk of suicidal tendency [1].

Physical Effect

Severe domestic violence may lead to chronic health issues like arthritis, irritable bowel syndrome. Women who experience domestic violence during pregnancy period may experience the risk of miscarriage, pre-term labor, and injury to or death of the fetus.

Financial Effect

After breaking up relationship with perpetrator, victims realize their loss of autonomy and economic crisis. Economic abuse and isolation may lead to social helplessness and financial crisis of victims along with these victims often lack specialized skills and training to gain employment, education. Feeding children is the major problem for the victims after separation from the perpetrator.

Long-Term Effect

Along with the above said problems victim has to experience homelessness and poverty in result of long-term domestic violence and also it may lead to long term psychological and physical health problems.

Women, Domestic Violence Law And Justice Delivery System In India

Dr. K J SIBI

IQAC Coordinator

Shivprasad Sadanand Jaiswal College Arjuni-Morgaon Dist. Gondia

Abstract:

The Indian Constitution envisages its vision and mission in its Preamble clearly. Justice, liberty, equality and fraternity are the four noble concepts and pillars of the law in India. Arbitrary interpretation of the law is always dismantled the justice system. But justice in judges is still alive in India through some landmark judgments. Domestic violence is the violation of the gender equality. It is also a violation of fundamental human rights. Fearful and insecure role of women and patriarchal social approach are some of the causes for domestic violence. Ignorance, alcohol, internet and lack of sex in marital life are the major causes for the domestic violence. Integrated value based education can be a remedy for the domestic violence in some degree.

Key words: Domestic violence, gender equality, human rights, value based education, justice.

Introduction

The Preamble of the Indian Constitution very clearly states the fundamental values and philosophy for the people of India. Our constitution stands on four noble concepts: justice, liberty, equality and fraternity. We, the people of India have all sovereign power and authority as per the democratic constitutional concept but in practical way, these sovereignty and authority are orphaned like Siamese twins in every nook and corner of India. All citizens of India are bounded to abide by the constitution and respected its noble ideal of social, economic and political justice. Every law must be made and interpreted in the light of the noble vision of the Preamble because the Preamble is the cornerstone of the constitution. If anybody is trying to interpret the law discarding the enshrined concept in the Preamble and the Constitution, it would be unlawful and unconstitutional. Many laws and judgments come out in India disregarding the fundamental principles of the Constitution. Arbitrary interpretation of the law is always dismantled the justice in justice delivery system. The Protection of Women from Domestic Violence Act, 2005 is not an exemption to this arbitrary interpretation. Justice only survives because justice in some judges is still alive through some landmark judgments.

There is plethora of judgments from many High Courts and Supreme Court in the light of Domestic Violence Act, 2005. One of the important judgment has come from the Gujarat High Court in the case of *Bharatiben Bipinbhai Tamboli v. State of Gujarat and Ors.* According to the observation in this most remarkable judgment, the domestic violence is widespread in our country and most of the women faces such violence in their homes in some form or other in almost every day basis. Domestic violence is least reported in the media. Almost all the women face the never ending cycle of domestic violence and discrimination as a daughter, a sister, a wife, a mother, a life partner and widow in her lifetime. Many of them are incapable to retaliate in their life out of ignorance or fear of further consequences. Majority of them do not know about the existing laws for the protection of women. They also fearful about the attitude of the common society. That is why, they are the most vulnerable community. Most of the cases are reported in public because of the social stigma and also attitude of the women themselves. Domestic violence law had come in force from 2005 before that women had to go to the civil court for the offence punishable under section 498A of the Indian Penal Code. In these proceedings, there is no scope of getting emergency relief to the victim. Out of the compulsion of the situation and weak laws for them, many women prefer to torment in life silently. Considering all these situation, the Parliament decided to enact Domestic Violence Law. The most

important need is to protect every women from violence. It is one of the progressive law for women in India.

Domestic Violence Act defines the aggrieved person as per section 2(a) any person who are in a domestic relationship with the respondent. Any women who have been subjected to any act of domestic violence by the respondent. Domestic violence Act covers all type of women who are in relationship or lived together in a shared household like wife, mother, sister, widows and living in any other relationship. They are all eligible to protect legally under the Domestic Violence Act. Before the Protection of Women from Domestic Violence Act, 2005, there was provision for the protection of the women in Indian Penal Code under section 498-A. As per the IPC 498-A, whosoever being the husband or relative of the husband of a woman shall be punished for the offence against the women. This law was not sufficient in the modern context and therefore, Indian parliament had come forward with a new act. According to the new act, the concept of domestic violence has changed and also widened to recognize every type of abuse to women as offence. It is most revolutionary step of the Indian Parliament to ensure a violence free home for every woman of this country.

As per section 3 of the Domestic Act, 2005, any type of act which harms the health, safety, life, well-being of the women and physical and mental harassment, all are coming under the ambit of domestic violence. All unlawful demand for dowry or any valuable things from the women cover under this act. Thus, this act covers everything that tends to cause any mental, physical, emotional, sexual or economic harm to the women. In the context of domestic violence, the law defines the meaning of domestic relationship. All relationships between two person who live together in a shared household when they are related by consanguinity, marriage, or through a relationship in the nature of marriage, adoption or family members living together as a joint family.

One aspect of the Indian society tells that women should be worshipped and respected in every home and law also tells that every women should be protected and ensured justice to them for blooming their life with full potentiality. But the discrimination starts with women from before and after birth. Abortions of the female child in India have imbalanced the gender ratio in many state of the country. It makes psychological trauma for the mothers' of the female child who are terminated from the life before their birth through the abortion. *No law has made to cover such psychological damages to the women in India.* Right to life of a female child is needed to protect before and after birth. No women would be ready for killing their own children in their wombs but the pressure from domestic background is always forced to victimize in their life. In the absence of mental endorsement, this type of cruelty is happening with women. But these mental atrocities are happened in silent zone of the domestic life, such trauma has rarely been discussed in the public domain by the women who have undergone through the process of abortion.

Our constitution envisages gender equality but in practical sense, women in domestic life do not receive any gender equality in their day to day life. What should be the right of a woman? A woman should have the capacity to decide or act on her own behalf and also should have equal access to economic resources of the entire family and equitable opportunity to develop in full potentiality to achieve political, social and economic justice in their life. Actually speaking, gender equality should be included as fundamental human rights in India. Women should have equal share in the domain of politics, social and economic life from family to the parliament of India.

Domestic violence against women is the fundamental human rights violations in India. Domestic violence is also a violation of fundamental freedom of women such as right to liberty. Domestic violence can be in the form of physical, emotional or mental. Making law is not a sufficient remedy to domestic violence. Women should feel a fearless life in the domestic life. Fearless domestic freedom to express emotionally in the domain of domestic life can ensure their fundamental human right. Fear of violence in their mind actually suppress them in various areas of life. Fear of violence in the mind of women is so deep in their life and it cannot out easily with merely passing a law. Even

after passing a law of protection in Parliament in connection with domestic violence, women are not dared to approach justice delivering authorities in India. Because there is male domination in the departments of Police and Judiciary.

Domestic violence in Indian families is the outcome of discriminative approach of the society in common. Domestic violence actually shatters the legitimate rights of women for leading a fearless domestic life. Major cause of domestic violence is the result of male dominance in the families as well as in society.

The victims of domestic violence can be from any strata of the society. Children can be abused in the family and they can also be the victim of the domestic violence. Women and children in the family are the most vulnerable members of the family but many a times, women are the victims of the domestic violence. They face various kinds of crime like dowry death, sexual harassment, girl child abuse, molestation, importation, wife battering, physical and mental torture etc. The common violence against women is domestic violence in the society. Women suffer in their marital life because of the brutal behavior by husbands and in-laws in the family.

Denial of conjugal right in marital life is one of the reasons of the domestic violence. Couples also suffer from such mental cruelty which leads to domestic violence indirectly. Conjugal right of couples is the most important element for uniting the couples in emotional relation. Psychological counselors always point out that the real problems between the husband and wife may be the denial of conjugal right in their marital life. For a long time, they are emotionally distanced from each other and there is a communication gap between them. It is widening day by day and it is sometimes leading domestic violence and in rare cases, it will lead towards divorce. Courts in India never scan the real issues in the family life. Legal luminaries always analyze the external incidents and arguments of the couples and relatives. Nobody is dared to touch the real root cause of the beginning of the emotional distance among the husbands and wives.

Another important cause of domestic violence in the family members is the addiction of the alcohol and internet. Like a plant bending in the direction of sunlight, many men mentally bending towards alcohol and internet for the alternative pleasures. This is another danger for keeping domestic peace in the family. Alcohol and internet may be caused for many domestic violence in families. Children are addicted with video games and parents do not allow them, children are emotionally violent towards parents.

Conclusion

To conclude, the root cause of domestic violence is the result of lack of moral and ethical guidance and lack of value based education in our schooling system. A value based education should be integrated with traditional education system as the remedial measure for reducing the domestic violence in some degree. From school education to university education, the upcoming student generation should be encouraged to form best family and best citizens of the country by psychological counselors. The new policy on education should be seriously thought about the noblest ideas of making how can we lead a peaceful family and a peaceful nation.

Works Cited

1. Ambedkar, B.R, (2019), *The Constitution of India*, Buddham Publishers, Jaipur.
2. Reddi, Padala Rama, (2007), *The Indian Penal Code*, Asia Law House, Hyderabad.
3. Remanan, R.P, (2014), *Human Rights Concept and Concern*, Current Books, Kottayam.
4. Retrieved National Commission for Women from <http://ncw.nic.in>
5. Retrieved Court Judgment from <http://indiakanoon.org>

Domestic Violence of Children

Dr.Jyoti Pramod Rakhunde

Abstract

Domestic violence is defined as a pattern of physical, sexual, and/or psychological behaviours perpetrated against a person by a current or former intimate partner, in order to control the other partner. It is an important index of a number of other forms of child maltreatment and abuse that include physical, sexual, emotional and psychological abuse, and neglect.. Hundreds of millions of children are exposed to domestic violence at home every year. Wellbeing of children is essential for country's development as they constitute to the future human resource of the country. So the home must be free of violence and protect children.

Keywords:

Domestic, violence, Child, abuse.

Introduction

According to international law, a 'child' means every human being below the age of 18 years. This is the universally accepted definition. Domestic violence is defined as a pattern of physical, sexual, and/or psychological behaviours perpetrated against a person by a current or former intimate partner, in order to control the other partner.. Research has shown that disclosure of violence between parents, or between a mother and her partner within the context of home and families during childhood results in a wide range of developmental outcomes. Hundreds of millions of children are exposed to domestic violence at home every year. This has a powerful and profound impact on their lives and hopes for the future. This paper shows that domestic violence is an important index of a number of other forms of child maltreatment and abuse that include physical, sexual, emotional and psychological abuse, and neglect. Effects of domestic violence on children are very dangerous.

Every child is the future of our country. Wellbeing of children is essential for country's development as they constitute to the future human resource of the country. So Children need a safe and secure home with parents of love who protect him. Children's rights include there to association with both parents, human identity as well as the basic needs for physical protection, food, universal state-paid education, health care, and criminal laws appropriate for the age and development of the child, equal protection of the child's civil rights, and freedom from discrimination on the basis of the child's race, gender, sexual orientation, gender identity, national origin, religion, disability, colour, ethnicity, or other characteristics. Home is considered as the place for protection, nurturing, socialization, and facilitating development as these are the most basic functions of a family. The home must be free of violence and protect children. They want a sense of stability, so that when things go wrong in the outside, home is place of comfort and support. But we see that domestic violence becomes a serious social problem all over the world. It is an aspect of the everyday lives of many children. Domestic violence has no country or race. It exists in various forms and seems in different countries around the world. Child abuse when it happens in home, often become a hidden phenomenon. Currently, violence in the home is viewed as one of the most pervasive human rights challenges of our time (UNICEF, 2006)

Domestic violence cases happen with children fewer than 18 in the home. A report completed by Fearon and Hoeffler (2014) highlights that about 290 million children suffer due to violence in their homes. Domestic Violence is not just a problem of the poor or middle classes. It is even among prominent and rich people too. Approximately 5 million children are exposed to domestic violence every year but the signs of domestic violence are not always clear and a lot of cases don't report that they are abused. Violence in the home is one of the most common human rights challenges. It is not

limited by geography, ethnicity, or status; it is a global phenomenon. However, UNICEF (2006) reports argue that the need for recognizing severe consequences faced by children of domestic violence is immense. Child abuse is rarely due to one cause, it is rather a result of interaction between multiple risk factors. Some of the risk factors are:

- Children with learning disabilities, conduct, or developmental disorders; chronic illnesses; mental retardation; or other handicaps.
- Teenage, unwanted, or twin pregnancy; lack of knowledge of parenting, child health, and development
- Depressed parent or intimate partner violence within a family
- Dangerous neighbourhoods or poor recreational facilities

Domestic violence of children can include some activities like:

- Physical violence: like hitting, kicking, punching, pushing, hair-pulling.
- Threats: It includes threatening to hurt or threatening to stop money for food or other.
- Sexual violence: Making another person do something sexual when they don't want to or making someone watch sexual material on the internet or television.
- Controlling finances: This includes not allowing children to spend money or not giving them money for basic things such as food or clothes.
- Controlling children's life: This could include stopping children from going to school or play.
- Cultural or 'honour' violence: This includes being hurt or abused as a punishment for children that are not seen as culturally acceptable by community or family. It can include being forced to marry someone.

The extent of domestic violence of child may be impacted on:

- The duration of time the child was exposed to the domestic violence;
- The age of child when the exposure began;
- Whether the child has also experienced child abuse with the domestic violence;
- The presence of additional stressors such as poverty, community violence, parental substance abuse or mental illness and disruptions in family life;
- Whether the child has a secure attachment to a non-abusing parent or other significant adult;
- Whether the child has a supportive social network;
- Whether the child has strong cultural identity and ethnic pride;
- The child's own positive coping skills and experience of success;

Impact of domestic violence on children

Domestic Violence has a significant impact on children. . Many children exposed to violence in the home are victims of physical abuse. Children who witness domestic violence are at serious risk for long term physical and mental health problems. Children who suffer violence between parents may be big risk of being violent in their future relationships. Children faced to domestic violence are likely to develop behavioural problems, such as regressing, exhibiting out of control behaviours. They react to domestic violence by some ways. They may start self-blaming which is one of the most toxic forms of emotional abuse. Children can start to feel helplessness, grief and fear of loss something. They may face serious mental problems. Sometimes children exposed are more likely to attempt suicide, abuse drugs and alcohol, run away from home, engage in teenage prostitution, and commit sexual assault crimes also. In this sense, the children who witness domestic violence while growing up can be severely emotionally damaged.

Effects of domestic violence on children may include:

1. Aggressive behaviour and other conduct problems.
2. Depression and anxiety
3. Lower levels of social competence and self-esteem
4. Poor academic performance

5. Poor concentration
6. Disturbed sleep, nightmares

An environment is unpredictable where children grow up in homes and face domestic violence. It may fill with tension and anxiety and dominated by fear. Children living with domestic violence suffer emotional and psychological trauma from the impact of living in a household that is dominated by tension and fear. In our society daughters are more likely than sons to become victims. Woman abuse is also the context for sexual abuse of female children.

Way to help abused children

Under the Protection of Children from Sexual offences (POCSO) Act, 2012, in India it is compulsory to report complaint of children abusing. One can take step by calling Child help line 1098. Childline is India's first and world's largest, 24 hours telephonic helpline for the security of children. Childline gives information and advice for children about domestic abuse including why it happens in the society and what we can do to prevent it. It is very effective across India. Apart from that following activities may help to children.

- Counselling: Schools have to arrange counselling from professionals at their schools.
- Various types of counselling: Experimenting various types of counselling may help children to save themselves from domestic violence like play therapy, peer support groups, anger management etc.
- Providing a safe environment to children that do not include any violence.

Conclusion:

Domestic violence has been recognized as an important health and social problem on a massive scale. It is explained that the issue of domestic violence is diverse and complex and it can take various forms. Domestic violence of children is a horrible problem for a long time in all countries, and reflects the disharmony and imbalance in society. There are international human rights treaties and India is a part of them. This paper has been an attempt to provide further insights into raising awareness about domestic violence of children and effects of it on children. It has been recognized as an important health and social problem on a massive scale. Children who experience domestic violence may experience physical, mental and emotional problems. It can lead to death also. Social tolerance of domestic violence is a refusal of the creation of a civilised society.

.So, firstly children need a safe and secure home, free of violence. Every child must have right of his own home and parents, who love and protect him. They must have a sense of stability. When things go wrong in the outside world, home should be place of comfort, help and support. Government help is there. Many non-governmental organisations are working greatly in this field. Awareness among people has to create against domestic violence of children. . .

References:

Narmada J. Jayasinghe H. Gedara : Domestic Violence and Children Raising Awareness of School Personnel Responsibilities

<https://www.naaree.com.domestic>
www.domesticviolence.com.au

Womenshealth.gov: Effects of domestic violence on children

www.domesticviolence.com.au

Wikipedia : Children's rights

Patriarchal culture and domestic violence

Dr.Jaideep Ghosh

Principal Indira Gandhi College of Physical Education Nagpur.

Abstract:

Patriarchal culture is one of the biggest barriers in ending violence against women in the region. The term 'patriarchy' was initially used to refer to autocratic rule by the male head of a family. Violence against women is considered as a private matter that should be dealt with privately within the family or relationship. Women fear reporting violence since they might be told that they have encouraged such acts. Education is another barrier. As long as gender equality is not made a priority topic and mainstreamed throughout the education system, a patriarchal system will perpetuate. This article assesses the correlation between patriarchy and violence against women.

Keywords: Patriarchal, abuse, domestic violence.

Introduction:

Women abuse is often blamed on patriarchy; in other words, maltreating women is claimed to be an inherent feature of every patriarchal culture. When one man beats his wife, it is interpersonal violence, but when a million men beat their wives, it is structural violence. Something within society is perpetuating or unconsciously condoning domestic abuse. In the United States the number of families where domestic violence is present is estimated to be around 10 million. For many women, home is the most unsafe place they can be.

Patriarchy:

Patriarchy is a system that focuses on gender, where men maintain power over women in a hierarchy of domination through social systems. Patriarchy is a social system in which the role of male as the primary authority is central. It refers to a system where men have authority over women, children and property. As an institution of male rule and privilege, patriarchy is dependent on female subordination. Historically, it has manifested itself in the social, legal, political, and economic institutions of different cultures. Patriarchy also has had a strong influence on modern civilization, notwithstanding the fact that many cultures have moved towards a more egalitarian social system over the past century.

Characteristics of a Patriarchal System

- **Male Dominance:**
In a patriarchal system, men make all decisions in both society and in their family unit, hold all positions of power and authority, and are considered superior.
- **Male Identification:**
Men are concerned with identification that includes qualities of control, strength, forcefulness, rationality, strong work ethic, and competitiveness. Each of these qualities contributes to male identification in a patriarchal system.
- **Male Centeredness:**
In a patriarchal system, the center of activity and progression is on men and what they do to move the society forward. In any patriarchal system, men will be the focus and developer of all events and inventions, men will be the heroes in all situations, and men will be the center of social engagement, fun, and entertainment.

Obsession with Control:

Men living in a patriarchal system or society must be in control at all times. They have a desire to control all social and family situations and must make all decisions regarding finances and education.

Patriarchy and Indian Society

While in ancient India (Vedic and Epic period), women were by and large treated as equal to men, restrictions on women and patriarchal values regulating women's sexuality and mobility got strengthened in the post-vedic period. Legends highlighting the self-sacrificing, self-effacing, and pure women were widely popular. Role of women as a faithful wife and devout mother was widely acknowledged. The patrilineal Hindu society expects a woman to have certain virtues, chastity being one of them. Before marriage, a woman is not allowed to think of any man in sexual terms. Secondly, she has to be a devout wife—the notion of Pati-Parmeshwar (husband as God) reigning supreme in the popular mindset.

Conclusion

Patriarchy is the prime obstacle to women's advancement and development and prime reason for domestic violence. Patriarchy is a social system in which the role of male as the primary authority is central. It refers to a system where men have authority over women, children and property. As an institution of male rule and privilege, patriarchy is dependent on female subordination. Historically, it has manifested itself in the social, legal, political, and economic institutions of different cultures. Patriarchy also has had strong influence on modern civilization, in spite of the fact that many cultures have moved towards a more egalitarian social system over the past century.

REFERENCES:

- Kandiyoti, D. (1988). Bargaining with patriarchy. Gender and Society.
- Agarwal, B. (1997). Bargaining and gender relations: Within and beyond the household.
- Altekar, A. S. (1962). The position of women in Hindu civilization, New Delhi:
- Andermahr, S., Lovell. Glossary of feminist theory, London: Arnold.
- Bhasin, K., & Khan, N. S. (1999). Some questions on feminism and its relevance in south Asia. Kali for Women, New Delhi.
- Bhasin, K. (1993). What is Patriarchy? Kali for Women, New Delhi. Brief, A. P., & Nord,
- W. R. (1990). Meanings of occupational work. Lexington, MA: Lexington Books.

Study on human rights and domestic violence

Dr.Ganesh Ketakdeore

Associate Professor Ajit Wadekar college of Physical Education, Nagpur

Abstract:

In 21st century domestic violence is a great social and legal problem. Many women and children's are now aware about their basic human rights, but still domestic violence is widespread in Indian society. Domestic violence has long any act of physical, sexual or psychological abuse, or the threat of such abuse, inflicted against a woman by a person intimately connected to her through marriage, family relation or acquaintanceship. been perceived to be a private matter within the four walls of the home, Human Rights has issued a series of important judgments in cases involving domestic violence. A handful of international and regional human rights treaties and instruments make up the core of human rights law. However, the focus of this article is on the developments in regard to domestic violence with human rights.

Keywords: human rights, domestic, violence

Introduction:

Domestic Violence is not simply a legal problem, which can be eradicated by appropriate legal measures alone, it is very much a social and psychological problem and can be tackled adequately by bringing about fundamental changes in the social system and in the attitudes of people. In India, 'Family' is the basic Unit of the society. In case of "nuclear family" it consists of man, woman and their children and in case of "Joint family" it consists of man, his parents and other relatives, his wife and children. A woman after marriage enters her matrimonial home with high aspirations and expectations. Today Domestic violence is not only a legal and social problem; it is also a serious health problem in India. Domestic violence causes mental and physical injury or even drives a woman to commit suicide. According to the WHO's World report on violence and health, one person dies almost every minute somewhere in the world due to domestic violence. In India many death due to domestic violence are concealed as accidents or attributed to natural or unknown deaths. Many Public health officials suspect that many deaths of women recorded as "accidental burns" were actually murders due to domestic violence.

The Effects of Domestic Violence on Children:

There is a correlation between domestic violence and child abuse. Commonly, many husbands who frequently assault their wives, also frequently abuse their children. Sometimes children can be injured as a direct result of domestic violence. Batterer husbands sometimes intentionally injure children, in an effort to intimidate and control their wives. These assaults can include physical, emotional and sexual abuse of the children. Sometimes children are also injured either intentionally or accidentally during attacks on their mothers. Assaults on younger children may occur while the mother is holding the child, injuries to older children occurs when an adolescent attempts to intervene in violent episodes. The children can be adversely affected by witnessing domestic violence. Although many parents try to hide domestic violence from their children but in reality 80% to 90% of children are aware of the violence upon their mothers by their fathers and other relatives, even if they often don't see a beating but hear the screams and see the bruises, broken bones and abrasions sustained by their mothers. As a result of this experience they suffer from sleep disturbances including nightmares. School-age children who witness violence commonly suffer a range of problem in behaviors including severe shyness, depression, anxiety, frequent illness and other somatic or psychological complaints. Disobedience, destructiveness, aggressiveness etc. are also the consequences noted in these children.

Adolescents who have grown up in violent atmosphere are at risk for recreating the abusive relationship they have seen. Often the conflict between the parents has a profound influence on adolescent development and future adult behavior. These children are seen most commonly to adopt cruel and inhuman behavior in future and dominate their wives and children with cruelty and beating.

Domestic Violence as a Human Rights Issue:

In India human being is born free, but women's freedom has always been neglected in the name of custom, honor, family welfare and social prestige. Human rights are fundamental to our very existence and they constitute what might be called "basic rights" from which no derogation can be permitted in the civilized society. In other words, Human rights could be generally defined as those rights which are inherent in our nature and without which we cannot live as human being. According to Section 2(d) of Protection of Human Rights Act 1993-"Human Rights" means the rights relating to life, liberty, equality and dignity of the individual guaranteed by the constitution or embodied in the International Covenants and enforceable by court in India. So, Human rights and fundamental freedoms are the birth rights of all human beings including women and their protection and promotion is the first responsibility of government. Today, different crimes against women violate the Women's human rights. The human rights of women generally include the right to equality before the law, the right against gender discrimination, the right against harassment, right to abortion, right to privacy and the right to economic empowerment. Recently "right against domestic violence" has also gained recognition as a human right by different International Women Convention. Domestic violence is a violent victimization of women within the boundaries of the family; usually by men/husbands or his relatives to whom the women are married or with whom they have matrimonial relationship. Violence can be both physical and psychological. Domestic violence is a threat or aggressive behavior towards women not only to her physical being but also towards her self-respect and self-confidence. The Universal Declaration of Human Rights 1948 stated that women are indeed human and therefore entitled to enjoy human rights accorded to all the human beings. Such as-right to liberty and equality, freedom from slavery and servitude, freedom from torture or cruel inhuman or degrading treatment or punishment, freedom of movement, freedom of opinion and expression, Right to property etc.

Conclusion

Today domestic violence is a serious problem around the world. It violates the fundamental human rights of women and often results in serious injury or death of the women. Lack of economic independence forces many women to stay in violent relationships. In India at least five women are burnt in dowry related disputes each day according to the official figure, Domestic violence in all its forms, over the last two decades, have been increasingly recognized nationally and internationally as a serious problem. Traditional attitudes towards women around the world help to perpetuate the violence and it has been ignored or condoned, because it occurs between close relations in the privacy of their homes. Today there are many international conventions, treaties, international, regional, national legislations etc. which provide for a range of rights and protective measures for protecting women from violence including domestic violence but finally, it can be stated that, domestic violence is not simply a legal problem which can be eradicated by the appropriate legal remedies. It is also a social and psychological problem, which can be eliminated by fundamental changes in the society and in attitudes to women and children.

References :

- Agarwal, H.O - "International Law and Human Rights" - Central Law Publications, Allahabad, 2000.
- Agarwal, Nomita- "Women and law in India" - New Century Publications, Delhi. Agnes,
- Flavia - "A Study of Family Courts West Bengal" - The West Bengal Women's Commission, West Bengal, 2004."

-
- Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences, - by Ms. RadhikaCoomaraswamy.
 - Domestic violence-U.K perspective A presentation by Jim Mcwilliams website<http://www.pomocobetiam.2001/sklhtmlldoestiuk.doc>.
 - Women's Aid Federation of England Domestic Violence Statistical Fact sheet www.womensaid.org.UK.
 - Domestic Violence. Committee on Equal Opportunities for women and Men. Rapporture :Mrs Olga Keltosova Slovakia, European Democratic Group.
 - Women's Aid Federation of England Policy and Practice.

Women and domestic violence in India

Dr.Devanand G.Meher

Mahatma Jyotirao Fule Sharirik shikshan Mahavidyalaya Mohparoad,Umred Dist-
Nagpur

Abstract

Violence against women is a manifestation of historically unequal power relations between men and women, which has led to domination over and discrimination against women by men and to the prevention of the full advancement of women. Violence against women is one of the crucial social mechanisms by which women are forced into a subordinate position compared with men. Violence against women is always legitimized by arguments of 'culture' as no society is devoid of culture. violence within the home is universal across culture, religion, class, and ethnicity. In this paper highlights the historical perspectives on the status of women domestic violence.

Keywords: violence, women's psychology, social

Introduction:

India possessed several communities which are distinct in their geography, language and culture. In several places of India, violence faced by women on a regularly basis goes unreported even in newspapers. Family forms the basic unit of social organization. It is the primary institution of any society and is formed by the ceremonial marriage of males and females. Violence in general is a coercive mechanism to assert one's will over another, in order to prove or feel a sense of power. Violence is an act committed to put down, silence, and to keep under control someone with the intention of hurting or humiliating the person. It can be perpetuated by those in power against the powerless, or by the powerless in retaliation against coercion by others, to deny their powerlessness. The term domestic violence is often held synonymous with terms like 'family violence', wife battering, wife beating, husband beating, husband abuse, wife abuse etc. In recent times words like "battering" and "battered" are less accepted because they do not cover other forms of violence which go beyond physical abuse. These other forms of abuse also have the potential create to severe mental and emotional disorders in individuals which can escalate in to acts of suicide and self-damage. According to the myth of family sanctity, in which peace and family harmony reign supreme, domestic violence exists as a veritable incongruity. Taking into account the economic dependency of women in the family and the so called patriarchal family system in existence, it is invariably a gendered crime perpetrated by men against women.

The causes of men's violence against women:

- gender norms
- accepting and sometimes approving of men's violence against women
- men controlling decision-making
- limits to women's independence in public and private life
- Interactions between men that is aggressive and disrespectful towards women.

Dowry system:

Dowry is a tool of patriarchal oppression. Dowry expenses gain priority over education expenses of the girl child. Due to the socio-economic and cultural deprivations, women are reared in an atmosphere which slowly but positively helps in the development of inferiority status. They become used to the institutional legitimation of their low status and find nothing wrong in crimes and exploitations committed against them. They bear the toll as their fate and duty to be chastised by male members and remain silent.

Socio-Cultural Dimension:

Prevalence of violence in family, broken home environment, parental alcoholism and drug addiction, poverty, low status mother, prostitution, unemployment, association with criminal gang can cause domestic violence. All these above factors throw light on the probable causes to the issue of domestic violence perpetrated against women in India. Females can suffer from violence throughout their “life cycle” as fetuses may be aborted just because they are female, infants may be killed because they are female, girls may be neglected or subjected to various other types of abuse, adolescents may be raped, married women may be beaten, raped or killed by their husbands and widows may be neglected. The female infanticide and sex selective abortions that are caused by son preference have led to an imbalance in sex ratios characterized by millions of females “missing” from populations in India.

Physical health effects:

Battered women are more likely to have been injured in the head, face, neck, thorax, breasts and abdomen than women injured in other ways. Physical assault ranges from slaps, punches and kicks to assaults with a weapon and homicide. All because of that women get into a depression and mentally disturbed and then the result is suicide.

Mental health effects:

Depression and post-traumatic stress disorder are the most prevalent mental health problems of domestic violence. These are mainly associated with emotionally abusive behaviors such as prohibiting a woman from seeing her family and friends, ongoing belittlement, humiliation, or intimidation, economic restrictions such as preventing a woman from working, or confiscating her earning and other controlling behavior, fear and stress due to physical abuse and forced sex.

Conclusion:

Violence against women affects women everywhere. It impacts women's health, hampers their ability to participate fully in society, affects their enjoyment of sexual and reproductive health and rights, and is a source of tremendous physical and psychological suffering for both women and their families. It is estimated that 35 % of women in India have experienced either physical and sexual intimate partner violence or sexual violence by a non-partner. Violence can lead to long term physical, mental and emotional health problems; in the most extreme cases, violence against women can lead to death.

Reference

- Bhushan, K. and P. Singh. “Impact of Media on Domestic Violence Norms: Evidence from India.” Burton, B., N. Duvvury, and N. Varia. 2000. “Domestic Violence in India, Part 3: A Summary Report of a Multi-Site Household Survey.”
- Mansell, R & and Wehn, U. Knowledge Societies: Information Technology for Sustainable Development.
- Judith and Eric WIDMER . Married Women's Employment over the Life Course: Attitudes in Cross-National Perspective
- World report on violence and health. Geneva, World Health Organization, 2002..
- Lori, J. Pitanguy, and A. Germaine. 1994. “Violence against Women—The Hidden Health Burden.” Washington, D.C.: World Bank Discussion Papers .
- Kabeer, N. 1998. “Money Can't Buy Me Love? Evaluating Gender, Credit and Empowerment in Rural Bangladesh.”

Historical concept of domestic violence in India

Dr.Dattatray Karangale

Associate Professor Indira Gandhi College of Physical Education Nagpur

Abstract:

Domestic violence is a major public health problem in that it affects millions of people. Violence is a complex concept; violent behavior can be defined and categorized in a variety of ways. Violence has frequently been used interchangeably with the term "aggression" while violence typically refers to a physical act; aggression frequently refers to any evil minded act that is intended to hurt another person. The hurt may not be only physical but may be emotional injury or material deprivation. In India domestic violence is the most local and global form of violence. In this paper focused on historical base of domestic violence.

Keywords: Domestic, violence, ancient India.

Introduction:

There are negative secondary meanings of the term "violence", some investigators have tried to differentiate between hurtful violence and more permissible acts. Research on family violence has demonstrated the difficulty in distinguishing between legitimate and illegitimate acts, since offenders, victims, by standards and agents of social control often accept and tolerate many acts that would be considered illegitimate if committed by strangers. According to few studies domestic violence has been defined as "day today patterned and recurrent use of physical violence like pushing, slapping, punching, knifing, shooting and throwing objects by one member of the family at another. Most of the studies on domestic violence have limited their scope to physical violence involving members of the family. These studies have overlooked psychological violence like suppression, harassment, domination, humiliation, insult and public embarrassment, all of which are more fully captured under another definition which defines domestic violence as "any act of commission or omission by family members and any condition resulting from such acts and inaction which deprive other family members of equal rights and liberties and / or interfere with their optimal development and freedom of choice". In Indian society is crystallized in matrix of patriarchy. Socialization patterns ensure the continuing dominance of male values over female ones.

Historical concept of Domestic Violence:

Violence against wives is a right men exercised with impunity for centuries. This special right of men has been articulated in the precepts of religion, philosophy and law throughout the World. Physical violence against wives was considered necessary for the "well-being" of women. It was coached in terms of corrective discipline of erring wives. A Medieval Christian scholar propagated Rules of Marriage in the late 15th Century. These specified: When you see your wife commit an offence, don't rush at her with insults and violent blows. First scold her sharply, bully and terrify her and if this doesn't work, take up a stick and beat her. Soundly, for it is better to punish the body and correct the soul than to damage the soul and spare the body. Then readily beat her, not in rage but out of charity and concern for her soul, so that the beating will redound to your merit and her good. Position of women in old Indian society was also the same as it is today or in other words, we can say that domestic violence was also there in past. Indian society the inception is that womanhood is respected. There is a widespread misconception regarding the true status of women in ancient Indian society. It is mainly because of deplorable ignorance of texts of Upanishads, Vedas and Smriti in which are to be found the laws, customs and traditions which defines the true status of women in early times. Family violence or domestic violence is not a new concept or phenomenon which

isemerging with more modernization, westernization and globalization. It is something which is there in all the periods. For women family is very important in her life or in other words marriage is the gate to family. Marriage is more essential for a woman than a man because if a man is unmarried then no stigmas are attached to it but when a woman is not married then lots of dishonour are attached to her not being married. The socialization of Indian females are such that girls internalize the concept of dependency and that itself gives rise to violence in the family, therefore the husband feels that wives are subordinates and they start dominating them.

Origin Domestic Violence in Ancient India:

Religion, family, roles and cultural norms delimiting the spheres of women's activities obstruct their full and equal participation in society and the achievement of their full potential. Religion itself is born and nurtured in a certain type of structure that cannot be denied nor can it be denied that religion imparts legitimacy and is functional to sustain certain kinds of social structure. It provides ideological and moral bases for the accorded status and institutionalized roles of women in a society. The social restrictions on women and also the people's notions about their proper roles in the domestic and extra-domestic spheres, are largely derived from the religious notions of women's basic characteristics, their assumed 'virtues' and 'vices', their proverbial strengths and weakness and the stereotypes regarding their nature and capabilities. Religion has, in fact, a dynamic character and is shaped and reshaped by historical processes through diverse interpretations and value emphasis at the hands of different authorities in different periods of time.

Types of Domestic Violence:

Victims of domestic violence may be of any age irrespective of sex. Typology of domestic violence can be formed from keeping in view the categories of victims. Generally, it can be committed on women, children, elders, siblings and husbands. The detail discussion in this regard shall be under the following headings—

- Domestic violence against women
- Domestic violence against children
- Domestic violence against elders
- Domestic violence among siblings
- Domestic violence against husbands

Conclusion:

Domestic violence is a major public health problem in that it affects millions of people and often results in physical and emotional injuries and even deaths. Domestic violence cuts across education and income levels and occurs in both joint and nuclear families. The term 'domestic violence' is now part of the general and no longer surprises. This concludes that domestic violence is not something new or not something which is mixing with modernization or it is not like a new technology coming in society. This is there in all the periods, in all the ages etc. The thing is that as we are developing, it is also developing and coming out with new forms, types, magnitudes etc. Domestic violence is a word which disturbs the peace of the family caused by misunderstanding between the family members.

Reference:

- Bowker, L., (1986) Ending the Violence: A Guidebook Based on the Experience of 1000 Battered Wives, Learning Publications, Holmes Beach, FL.
- Poddar, Kakoli, "Violent Reactions", in Savvy, A Manga Publication, June 2001.
- Dasgupta, Abhinav, "A voice for Men in Distress" in Worth Words, Issue 3, January 2006
- Rinki Bhattacharya, 'Introduction', in Bhattacharya Rinki (ed.) Behind Closed Doors.
- Rhonda Copelon, "Recognizing the Egregious in the Everyday: Domestic Violence as Torture", (1994)

Isabel Marcus, iRejraming Domestic Violence: Terrorism in the Home ', in Fireman M.A., and Mykituk, R. (eds.), The Public Nature of Private Violence: The Discovery of Domestic Abuse. E.McConnell, "Beyond Metaphor: Battered Women, Involuntary Servitude and the Thirteenth Amendment", (1992)4 Yale.J.L. and Feminism.

Problems In Urban Society

Anil Kosamkar

Associate Professor Dept. of Sociology Dr.L.D.Balkhande Arts and Commerce
College Pawani

INTRODUCTION

Urbanisation is process in which people move from rural to urban area, leading to growth of city. It is increase in the number of people living in big cities and towns. By large mass transfer of people to cities. It has lead cities to achieve better social, physiological, economical status and helps them to become more productive. Urbanisation is common for both developing and developed countries as more people have tendency to move to developed areas to get social and economic benefits. Rural people don't have quality education, health care, good opportunities, due to which they come to urban cities to improve their lifestyle. Majority of people move to cities and towns because they view rural society as place of hardship having backward lifestyle. Large no of population moves more and more towards developed areas. Its immediate outcome is urbanisation. It leads to development of land for social and commercial purposes, support institutes, transportation and buildings but they also lead to several urbanisation issues.

PHYSICAL ASPECTS

1) Industrialization results in increase in urban population, it has lead to creation of further pressure on urban land. Due to which, there's a dearth of space, consequently congestion and overcrowding. Municipal authorities now finding it difficult to provide the basic facilities to the migrated and existing population of the city.

2) Basic amenities include food, water, shelter and protection from infectious diseases. Other major consequence of an increase in population is the imbalance created between demand and supply of goods and commodities. The prices rise exorbitantly due to inflation and lack of adequate supply.

SOCIAL ASPECTS

1) Increasing number of inhabitants in a large settlement affect the relationship between them and character of the city. The greater the number of individuals participating in a process of interaction, the greater is the potential of differentiation between them whereby the personal traits, the occupations, the cultural life and the ideas, and beliefs and values get widely separated.

2) These variations give rise to the spatial segregation of individuals. The bonds of kinship, neighbourliness and sentiments of living together for generations are absent among these people due to such diverse origin and backgrounds.

PROBLEMS IN URBAN SOCIETY

1) Housing problems

Urbanization attracts people to cities and towns which lead to high population increase. With the increase in the number of people living in urban centers, there is continued scarcity of houses. This is due to insufficient expansion space for housing and public utilities, poverty which can only be afforded by few individuals.

2) Overcrowding

Overcrowding means huge number of people living in a small space. This congestion in urban areas is consistent because of overpopulation and it is an aspect that increases day by day as more and more people move into cities and towns in search of better life. Most people from rural or undeveloped areas always have the urge of migrating into the city that normally leads to congestion of people within a small area.

3)Unemployment

The problem of joblessness is highest in urban areas and it is even higher among the educated people, it is mainly due to overpopulation. It is estimated that more than half of unemployed youths around the globe live in metropolitan cities. The increasing relocation of people from rural or developing areas to urban areas is the leading cause of urban unemployment.

4)Slums Development

The cost of living in urban areas is very high. When this is combined with random and unexpected growth as well as unemployment, there is the spread of unlawful resident settlements represented by slums and squatters. The growth of slums and squatters in urban areas is even further exaggerated by fast-paced industrialization, lack of developed land for housing to the cities in search of better life, and the elevated prices of land beyond the reach of the urban poor.

5)Water and sanitation problems

Because of overpopulation and rapid population increase in most urban centers, it is common to find there are inadequate sewage facilities. Municipalities and local governments are faced with serious resource crisis in the management of sewage facilities. As a result, sanitation becomes poor and sewages flow chaotically, and they are drained into neighboring streams, rivers, lakes, or seas. Eventually, communicable diseases such as typhoid, dysentery, plague, and diarrhea spread very fast leading to suffering and even deaths. Overcrowding also highly contributes to water scarcity as supply falls short of demand.

6)Transport

In the industrialised countries increasing volumes of private car, public transport and commercial vehicle traffic have exposed the inadequacies of urban roads, especially in older city centres where street patterns have survived largely unaltered from the nineteenth century and earlier. With traffic bottleneck and traffic congestion, almost all cities and towns of India are suffering from acute form of transport problem. Transport problems increase and become more complex as the town grows in size. With its growth, the town performs varied and complex functions and more people travel to work or shop.

7)Spread of diseases

The social, economic and living conditions in congested urban areas affects access and utilization of public health care services. Slum areas in particular experience poor sanitation and insufficient water supply which generally make slum populations susceptible to communicable diseases. The environmental problems such as urban pollution also cause many health problems namely allergies, asthma, infertility, food poisoning, cancer and even premature deaths.

8)Traffic congestion

When more people move to towns and cities, one of the major challenges posed is in the transport system. More people means increased number of vehicles which leads to traffic congestion and vehicular pollution. Many people in urban areas drive to work and this creates a severe traffic problem, especially during the rush hours. Also as the cities grow in dimension, people will move to shop and access other social needs/wants which often cause traffic congestion and blockage.

9)Urban crime

Issues of lack of resources, overcrowding, unemployment, poverty, and lack of social services and education habitually leads to many social problems including violence, drug abuse, and crime. Most of the crimes such as murder, rape, kidnapping, riots, assault, theft, robbery, and hijacking are reported to be more prominent in the urban vicinities. Besides, poverty related crimes are the highest in fast-growing urban regions. These acts of urban crime normally upset the peace and tranquillity of cities/towns.

10) Gambling

Gambling is the wagering of money or other valuables on the outcome of a game, race, contest or other event. Although few societies in general have ever wholly approved of gambling, none has been able to eradicate it.

Gambling is an organized activity in many urban centres. People living in cities have a craze to make money. So, they are ready to adopt any means to make money—gambling gives them an opportunity to make instant or quick money. The hope of making quick money easily is what gives gambling its appeal.

11) Prostitution

Urbanization involuntarily leads to trafficking of women and children. It is the social manifestations arising from the process of increasing transformation, and is further exacerbated and compounded by the phenomena of poverty, unemployment, increasing urban/rural disparities, inveterate gender discrimination and migration. The full scale of the practice remains unknown because few women and children are prepared or able to report what has happened to them to the police or women's organizations or NGOs.

12) Beggary

Many people, who migrate to the urban centres in search of better opportunities, end up as beggars. They actually are a financial burden on the country. The beggars are economically unproductive and almost remain as parasites in the society. Beggary also has social and moral aspects apart from the economic side. Most beggars stay in such unhealthy environment that they develop some or the other diseases. Thus, they become lithe which means to spread infectious diseases in the city.

SOLUTIONS OF URBANISATION**1) Sustainable and environmentally friendly cities**

Governments should pass laws that plan and provide environmentally sound cities and smart growth techniques, considering that people should not reside in unsafe and polluted areas. Governments should also encourage sustainable use of urban resources and support an economy based on sustainable environment such as investment in green infrastructure, sustainable industries, recycling and environmental campaigns, pollution management, renewable energy, green public transportation, and water recycling and reclamation.

2) Provision of essential services

Urban stakeholders must ensure all populations within the urban areas have access to adequate essential social services namely education, health, sanitation and clean water, technology, electricity, and food. The objective here is to provide and implement employment opportunities and wealth creation activities so that people can earn a living to pay for the maintenance of the services. Subsidies can also be availed by the government to lower the costs of basic healthcare, basic education, energy, education, public transportation, communication systems and technology.

3) Creation of more jobs

To lessen the negative effects of rapid urbanization while at the same time conserving natural ecosystems, private investments should be encouraged so as to utilize natural resources and create more job opportunities. Tourism promotion and the sustainable exploitation of natural resources can create more jobs for the urban populations. Subsidies and grants may as well be provided to foreign and private investment in environmentally friendly development projects that encourage job creation.

References

Abrahamson M. 1976, Urban Sociology, Englewood, Prentice-Hall. 7. Ronnan, Paddison, 2001, Handbook of Urban Studies, Sage India. 8. Bharadwaj, R.K., 1974, Urban Development in India, National Pub.House.

9. Gold Harry, 1982, Sociology of Urban Life, Prentice Hall, Englewood, Cliffe. 10. Colling Worth, J.B., 1972, Problems of Urban Society, Vol. 2, George Allen & Unwin Ltd. 11. Alfred de Souza, 1979, The Indian City : Poverty, Ecology and Urban Development, Manohar, Delhi. 12. Desai A.R., and Pillai S.D., (ed.) 1970, Slums and Urbanization, Popular Prakashan, Bombay. 13. Castells M. 1977, The Urban Question, Edward Arnold, London. 14. Ramachandran R, 1991, Urbanization and Urban Systems in India, OUP, Delhi. 15. B.K. Swain, 1998, „Changing Occupational Structure in Vidarbha, India”, Himalaya Publishing House, Mumbai. 16. Ellin Nan, 1996, Post Modern Urbanism, Oxford, UK.

Edward W. Soja, 2000, Post Metropolis: Critical Studies of Cities and Regions, Oxford, Blackwell. 18. Fawa F. Sylvia, 1968: New Urbanism in World Perspectives - A Reader, T.Y. Crowell, New York. 19. Sujata Patel and Kushal Deb (ed) 2006, Urban Studies, OUP. 20. Setha Low, 2000, Theorizing the City, Rutgers University Press. 21. Sharon Zukin, 1995, The Cultures of Cities, Blackwell. 22. Kopardekar, H.D., 1986, Social Aspects of Urban

Domestic Violence against Women-historical perspective

Dr.Vasanta p. Raut

Mahatma Jyotirao Fule Sharirik shikshan Mahavidyalaya Mohpa road,Umred
Dist-Nagpur

Abstract:

Domestic violence is a global issue reaching across national boundaries as well as socio-economic, cultural, racial and class distinctions. Domestic violence is a burden on numerous sectors of the social system and quietly, yet dramatically, affects the development of a nation batters cost nations fortunes in terms of law enforcement, health care, lost labor and general progress in development. These costs do not only affect the present generation; what begins as an assault by one person on another reverberates through the family and the community into the future. One of the most serious impediments to women's development is the phenomenon of continuing and increasing violence against them. In this paper focused on concept of domestic violence against woman.

Keywords: Domestic violence, women's, Harassment

Introduction:

This problem is not only widely dispersed geographically, but its incidence is also extensive, making it a typical and accepted behavior. Domestic violence is wide spread, deeply ingrained and has serious impacts on women's health and well-being. Its continued existence is morally indefensible. Its cost to individuals, to health systems and to society is enormous. Yet no other major problem of public health has been so widely ignored and so little understood. Domestic violence can be described as the power misused by one adult in a relationship to control another. It is the establishment of control and fear in a relationship through violence and other forms of abuse. This violence can take the form of physical assault, psychological abuse, social abuse, financial abuse, or sexual assault. The frequency of the violence can be on and off, occasional or chronic. "Domestic violence is not simply an argument. It is a pattern of coercive controls that one person exercises over another. Abusers use physical and sexual violence, threats, emotional insults and economic deprivation as a way to dominate their victims and get their way". Women constitute about one-half of the global population, but they are placed at various disadvantageous positions due to gender difference and bias. They have been the victims of violence and exploitation by the male dominated society all over the world. Indian society is a tradition bound society where women have been socially, economically, physically, psychologically and sexually exploited from time immemorial, sometimes in the name of religion, sometimes on the pretext of writing in the scriptures and sometimes by the social sanctions. The concept of equality between male and female was almost unknown to us before enactment of the Constitution of India. Of course, the Constitution, which is the supreme law of the land, seeks to secure to its citizens including women folk, justice-social, economic and political, liberty of thought, expression, belief, faith and worship, equality of status and opportunity and promote fraternity assuring dignity of the individual. The difference in treatment between men and women by the state is totally prohibited by the Constitution of India. But the equality of status guaranteed by the Constitution is only a myth to millions of women for whom life is stalked by various kinds of violence within their homes.

Violence against Women is defined as follows:-

"Any act of gender-based violence, which results in, or is likely to result in, physical, sexual or psychological harm or suffering to women, including threats of such acts, coercion, or arbitrary deprivation of liberty, whether occurring in public or private life. This includes, ... violence occurring in the family or domestic unit, ... physical and mental aggression, emotional and psychological abuse,

rape and sexual abuse, incest, rape between spouses, regular or occasional partners and cohabitants, crimes committed in the name of honor, female genital and sexual mutilation and other traditional practices harmful to women, such as forced marriages”.

Domestic Violence

Domestic violence is where one person tries to control and assert power over their partner in an intimate relationship. It can be physical, emotional, financial or sexual abuse. These often overlap. Any woman can be affected and it can happen in any home. 25% of all violent crimes reported involve a man assaulting his wife or partner⁵. The main types of abuse perpetrated against women experiencing domestic violence are

- **Physical abuse**; this is perhaps the most recognizable form of abuse. It can result in physical injury, and in some cases it can be life threatening or fatal. Examples of this type of abuse are when women are punched, slapped, stabbed, beaten and raped, and even thrown down stairs while pregnant⁶.

- **Emotional abuse**; this is a means of establishing a power imbalance within a relationship and can be as harmful as physical violence. It often involves threats of physical or sexual abuse, being put down, constantly criticized, controlled and monitored

- **Financial abuse** is a form of domestic violence in which the abuser uses money as a means of controlling his partner. It is designed to isolate a woman into a state of complete financial dependence. It includes controlling the family finances and not being allowed to have independent income. It can also involve destruction of property including passport or other important documents.

- **Sexual Violence** occurs where there is a dynamic of control and abuse in an intimate relationship. It is difficult for women who are being abused by their partner to negotiate a free and equal sexual relationship with that partner. Women experience being repeatedly raped and beaten, being told that it is their duty to have sex with their partner and being raped in front of the children. Sexual degradation also includes the enforced use of graphic and hardcore pornography.

Sexual Harassment :

Sexual harassment occurs when unwanted conduct has the purpose or effect of violating a person's dignity and creating an intimidating, hostile, degrading, humiliating or offensive environment for the person. It can take the form of actions, gestures, spoken or written words, pictures etc. It can involve text messages, email, phone calls or other electronic or social media communication. Sexual harassment can also include offering preferential treatment in exchange for sexual favors.

Conclusion:

We know that the problem of violence cuts across all cultures, but it has been noted that the availability of resources to address the problem are far more limited in rural and reservation communities than in urban areas. Domestic violence is still an issue that 'can be sorted out within the four walls of the house' and some amount of violence is considered part of the normal 'wear and tear of marriage'. However, change comes in society, May not for better. Cases on atrocities against women are showing rising trend so much so that every day the columns in newspapers are full of reports of abuse of children and women and deaths of women or suicide committed for not fulfilling the greedy demands of the husbands and/ or their near relatives.

References :

1. Daga, A S., S. Jejeebhoy and S. Rajgopal (1999). Domestic Violence against Women: An Investigation of Hospital Causality Records, Mumbai. Journal of Family Welfare.
2. Heise, L., Ellsberg, M and Gottemoeller, M. (1999). Ending Violence Against Women. Population Reports, Series L, No. 11. Baltimore, John Hopkins University School of Public Health, Population Information Program,
3. Heise L.L., Pitanguy J. and Germaine A. (1994) Violence against Women. The Hidden Health Burden.

-
4. Mishra, Jyotsana, ed. (2000). Women and Human Rights, Kalpaz Publications, New Delhi
 5. Murthy, M S R; P. Ganesh; J. Srivirajarani and R. Madhusudan(2004). Proximate Determinants of Domestic Violence: An Exploratory Study on Role of Menstrual Problems and Life Style of Men. Demography India.
 6. Sahoo ,Harihar&Pradhan ,ManasRanjan(2007). Domestic Violence in India: An Empirical Analysis, Paper presented in National Seminar on Gender Issue and Empowerment of Women, Indian Social Institute.

Comparative Study of Domestic Violence of Daily Wages and Monthly Wages Families

Dr.Ravi Murlidhar Shastrakar

Assistant Professor & Head

Department of Economics Mahatma Jyotiba Fule Arts College, Ashti
Gondwana University ,Gadchiroli, Maharashtra

Abstract

The purpose of this study was to compare domestic violence between daily wages and monthly wages families. For this purpose twenty families (10 families of daily wages income and 10 families of monthly wages income) were selected from Ashti, Dist: Gadchiroli (Maharashtra) with the help of simple random sampling method. The age of the subjects were ranged between 35 to 40 years. Subjects did not use any ergogenic aids or any type of forcibly pressurize situation during the collection of data. Domestic Violence self made questionnaire was utilized and it was filled by female as she is the mainly suffer of domestic violence. To compare the domestic violence between daily wages and monthly wages families t-test was applied as statistical analysis and the level of significance was kept at 0.05 levels. The result revealed that on the basis of mean there was difference between mean of daily wages families and monthly wages families in reference to domestic violence. To see this difference is significant or not at 0.05 level of significance. Researcher further calculated 't' test & result shows that there is significant difference between daily wages families and monthly wages families in reference to domestic violence as the calculated t-value 5.524 is greater than the tabulated t-value 2.024. Hence, it is found to be significant. The significant may be attributed that daily income sources is not suitable for family now a days as each and every things occurs monthly wise like; children's school fees, various bills, house rents, etc. So for daily wages families it goes very difficult to manage as comparison to monthly wages workers. By this challenging day to day life style the family disturbs and creates conflict between family and each other. For example, the lack of understanding and sympathy between families is the only cause of domestic violence, without understanding and sympathy a happy couples might lose their tempers, or one might become possessive or critical and after ignorance or downplayed of this, takes an small acts of aggression often lead to more damaging behavior of family members and lastly its turns to domestic violence.

Keyword: Domestic Violence, Daily Wages Families and Monthly Wages Families.

Introduction

Family's economic status is linked to domestic violence in three primary ways. First of all domestic violence occurs across socioeconomic classes, poorer women's or children's are more likely to be survivors of domestic abuse than wealthier women's or children's, both due to neighborhood and male employment instability factors. Second, women who are economically dependent on someone are less able to leave and more likely to return to abusive partners. Further, the degree of women's or family's economic dependence on acaretaker is associated with the severity of the abuse they suffer. Anyone who is greater economic dependence is more likely to bear severe abuse. Third, economic abuse is in itself a form of domestic violence since abusive partners may act in ways that harm women financially and undermine their ability to become financially independent. Instances of economic abuse include limiting women's access to funds and undermining their ability to get an employment or any earning.

Domestic violence is a great danger to humanity. This has negative implications on society in general and for the family and for children in particular, defines family violence as the unlawful use

of force by an adult family member against a member of the family, defines it as an attack on or abuse of a person, whether material or moral, defined aggressive behavior as a behavior expressed in any reaction intended to inflict harm or pain on others or to damage their property.

Wages are a monetary payment for the work done by an individual it may be in the form of physical or mental. Generally the remuneration paid to workers is known as Wages. It is different from the salary or monthly wages. Wages which are paid directly to the worker's, either in the form of piece of work or period of work (hourly or weekly basis) whereas indirect pay or monthly wages is taken in account for the payment in the form of salaries (monthly basis). Now a day's even the daily workers are paid salaries who are employed in the factories or industries.

In recent years, new national and regional minimum wage laws have been passed in many countries. The laws that have been passed may benefit not only to workers but also to their children. As we know that workers are affected directly by their low-paying jobs, but as parents get low-paying it affects their family and their children's. Many studies have been done on minimum wages suggests that daily wages workers go below the poverty rate and it is the cause that family affected by domestic violence. Hence the researcher has taken the study 'Comparative Study of Domestic Violence of Daily Wages and Monthly Wages Families.

Materials and Methods

Subject

Twenty families (10 families of daily wages income and 10 families of monthly wages income) were selected from Ashti, Dist: Gadchiroli (Maharashtra) with the help of simple random sampling method. The age of the subjects were ranged between 35 to 40 years. Subjects did not use any ergogenic aids or any type of forcibly pressurized situation during the collection of data.

Administration of the test

The following tools were used to collect the data on:-

Domestic Violence self-made questionnaire was utilized and it was filled by female as she is the main suffer of domestic violence.

Statistical Analysis:

To compare the domestic violence between daily wages and monthly wages families t-test was applied as statistical analysis and the level of significance was kept at 0.05 levels.

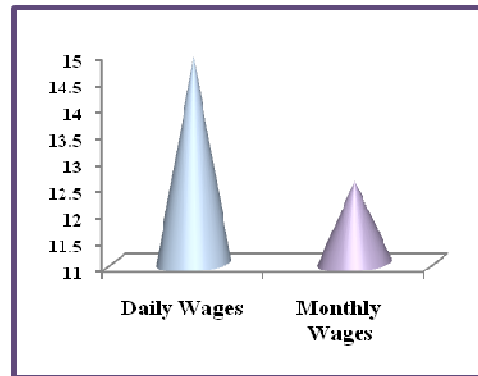
TABLE

Comparison of Domestic Violence of Daily Wages and Monthly Wages Families

Violence	Families	Mean	S.D.	M.D	S.E	D.F.	O.T.	T.T.
Domestic Violence	Daily Wages	14.9	0.78	2.35	0.42	38	5.524*	2.024
	Monthly Wages	12.55	1.73					

*significant at 0.05 level

Above table shows that on the basis of mean there was difference between mean of daily wages families and monthly wages families in reference to domestic violence. To see this difference is significant or not at 0.05 level of significance. Researcher further calculated 't' test & result shows that there is significant difference between daily wages families and monthly wages families in reference to domestic violence as the calculated t-value 5.524 is greater than the tabulated t-value 2.024. Hence, it is found to be significant.

Graph**Graph showing mean of Domestic Violence of Daily Wages and Monthly Wages Families****Conclusion**

As the result revealed that on the basis of mean there was difference between mean of daily wages families and monthly wages families in reference to domestic violence. To see this difference is significant or not at 0.05 level of significance. Researcher further calculated 't' test & result shows that there is significant difference between daily wages families and monthly wages families in reference to domestic violence as the calculated t-value 5.524 is greater than the tabulated t-value 2.024. Hence, it is found to be significant. The significant may be attributed that daily income sources is not suitable for family now a days as each and every things occurs monthly wise like; children's school fees, various bills, house rents, etc. So for daily wages families it goes very difficult to manage as comparison to monthly wages workers. By this challenging day to day life style the family disturbs and creates conflict between family and each other. For example, the lack of understanding and sympathy between families is the only cause of domestic violence, without understanding and sympathy a happy couples might lose their tempers, or one might become possessive or critical and after ignorance or downplayed of this, takes an small acts of aggression often lead to more damaging behavior of family members and lastly its turns to domestic violence.

Reference

- Ghazwan, Anas Abbas (2015) "Family violence against children and its reflection on personality" Journal of the University of Babylon, Vol. 23, Issue (4).
- Robert, C. (1978) "Motivation theories and principles" New Jersey, prentice – Hall.
- Sanders, C. K. (2011). Asset Building Programs for Domestic Violence Survivors. National Online Resource Center on Violence against Women.
- Roshanak Vameghi, et. al., (2018) "The comparison of socioeconomic status, perceived social support and mental status in women of reproductive age experiencing and not experiencing domestic violence in Iran" Journal of Injury and Violence Research, Vol. 10, Issue (1).
- https://shodhganga.inflibnet.ac.in/bitstream/10603/123874/5/05_chapter%201.pdf
- Hill, H. D., & Romich, J. (2018) "How Will Higher Minimum Wages Affect Family Life and Children's Well-Being?" Child development perspectives, Vol. 12, Issue (2), pp. 109–114.

Influence of Sport Activities on Students Life

Dr. Prashant B. Gaikwad

Director of Physical Education G.B.Murarka Art & Commerce College,
Shegaon

ABSTRACT

Sport and active life style become critical roles in serving the development of individual minds and body above all for children. Parents should support their children to get involved in sports from the early age. Sports activities could save them from involving in negative habits, yet upward the quality of life. This study examined the association with the students in sports activities during the school Diwali holidays. They normally have fewer activities during this leisure time and have more tendencies to get engaged in negative habits if not guided towards the optimistic activities. A total of 180 students from two daily schools in Akola district were involved in this study. About 41 percent or in number 74 students are attracted in sports and several of them like to play badminton, football, volleyball and cricket. The result also shows that students need additional facilities such as fitness center and swimming pool to ensure they could try an additional type of sport. By providing the facilities according to their curiosity could give them more pleasure and exposure to the new sport activities. The students also could experience the vigorous life style and be prevented from joining the harmful habits. Hence, the result of this study is hoped to endow with useful information in improving the class of life among students especially for secondary school level.

Keywords - Sport, quality of life, leisure time, student.

Introduction

Students nowadays are generally exposed to many sport activities. With the alertness of healthy life style and the conveniences provided surrounding their living areas, most students could choose the best sport that suit them well. However, there are some barriers to stop students from actively involved in sport. These include the current life style whereby more students are interested in playing game online instead of the real world activity. As this world becomes the world without the limit, students tend to enjoy their life by using computer, smart mobile, video game, play station and ignoring the real world around them. Therefore, many of them live in imaginary world by playing football, Athletics, ping pong, badminton and many other games that could be done through online. They have their own online community and live stream without the need to go out from house or without ever move their feet from their room to enjoy the games. By having food and snacks besides their table, students could spend hours and hours in front of the video games or computer games, browsing, watching movies, chatting and others. By having this of habit, soon or later these students might bump into health problem such as back pain, blurry eyes and headache and dizziness. Other than that, they might also be exposed to pornography, gambling, copywriting and cut out from social community.

Advancement of technology is good but there must be a balance between the use of the technology and the quality of life. As sport is part of the method of contributing towards the good quality of life, students must be persuaded to join the sport activities for their own sake. Sport could help them stay healthy; prevent them from joining crime activities; promoting social bonding; and increase students personality or characteristics. These are all contributing to the good quality of life. With the good support from the government and private organizations on sport activities, more and more facilities and financial support has been given to schools to pull the interest of students on sport.

Therefore, students should grab the opportunity to involve in sport not only for the sake of individual wellness but also to enjoy the benefits of doing well in sport activities.

Methodology and data analysis

The study was conducted at two daily secondary schools in a rural area of Akola District. There were 180 students from various backgrounds that took part in the study. Questionnaire was distributed to them and the data obtained were analyzed using statistical procedures including descriptive statistics and independent sample t-test. The objectives in this study are as follows:

- To determine students' activity in sports.
- To identify the significance difference in sport between gender.
- To carry out any suggestion(s) that will be used to improve students' life style from negative activity.

Findings and Discussion

TABLE I. RESPONDENTS' BACKGROUND

As shown in the TABLE I, there are 180 respondents with 96(53.26%) of them were males. Among them, only 35 students very interested in sports activity such as football, Cricket, badminton, Athletics, etc. Most of the respondents which involved in this study are from the family income with less than 25000 per month and education level of their parents is secondary school level. The detail of the 35 respondents who interested in sports activity is shown in TABLE II.

TABLE II. TYPES OF SPORT ACTIVITY

Types of Sport	Frequencies (%)	
	Yes	No
Badminton		
Male	35 (32.71%)	48 (44.86%)
Female	14 (13.08%)	10 (9.35%)

Items	Overall	Interested in Sports Activity
Gender		
Male	96 (53.26%)	9 (9.37%)
Female	84 (46.74%)	26 (30.95%)
Parents' Education Level		
No formal education	7 (3.88%)	2 (1.15%)
Primary school	45 (25.29%)	4 (9.58%)
Secondary school	85 (47.89%)	23 (28.35%)
College/ University	35 (19.44%)	6 (2.28%)
Family income (Per month)		
Less than 25000	68 (37.77%)	16 (23.52%)
25000 to 50000	85 (47.89%)	3 (1.15%)
50000 to 75000	15 (8.33%)	13 (8.43%)
75000 to 100000	1 (0.5%)	1 (0.38%)
Above 100000	10 (5.51%)	2 (0.77%)
Cricket		
Male	16 (14.95%)	67 (62.62%)
Female	5 (4.67%)	19 (17.76%)
Football		
Male	38 (35.51%)	45 (42.06%)
Female	3 (2.80%)	21 (19.63%)

Types of Sport	Frequencies (%)	
	Yes	No
Swimming		
Male	6 (5.61%)	77 (71.96%)
Female	2 (1.87%)	22 (20.56%)
Volleyball		
Male	22 (20.56%)	61 (57.01%)
Female	3 (2.80%)	21 (19.63%)
Athletics		
Male	4 (3.74%)	79 (73.83%)
Female	0 (0.00%)	24 (22.43%)
Others		
Male	19 (17.76%)	64 (59.81%)
Female	2 (1.87%)	22 (20.56%)

Majority of the respondents prefer to play badminton followed by football and volleyball. For male respondents, they most preferable to join football rather than other physical activity compared to female respondents that always synonym with Cricket prefer to play badminton. From this study, it also shows that by doing physical activity respondents that from secondary school can avoid from negative activities such as loitering, smoking and other entertainment.

TABLE III. IMPACT OF SPORT ACTIVITY

Impact	Frequencies (%)	
	Yes	No
TV Entertainment		
Male	22 (20.56%)	61 (57.01%)
Female	11 (10.28%)	13 (12.15%)
Mobile Users		
Male	13 (12.15%)	70 (65.42%)
Female	5 (4.67%)	19 (17.76%)
Video games		
Male	10 (9.35%)	73 (68.22%)
Female	1 (0.93%)	23 (21.50%)

In addition independent sample t-test has been conducted to determine the significance difference between male and female respondent for each selected sport activity. Normality test revealed that the data obtained is approximately normal so that t-test can be performed. The following table indicates that there is a significance difference between male and female for football and Athletics which is male respondent more preferable to choose that types of sport.

TABLE IV. INDEPENDENT SAMPLE T-TEST

Types of Sport	T-test value	P-value
Other	-0.006	0.000
Badminton	-1.400	0.165
Cricket	-0.167	0.867
Football	3.773	0.000
Swimming	-0.180	0.858
Volleyball	1.659	0.104

Types of Sport	T-test value	P-value
Athletics	2.038	0.045

Conclusion

Based on the research findings, it could be concluded that generally there are many alternatives to ensure that teenagers' especially secondary school students could spend their leisure time in a right way, for example by doing physical activity. Many facilities should be provided to make them interested in sport activity. This study also found that respondents need extra facilities in their community such as swimming pool and fitness center.

Nowadays, the issues of the students' involvement in loitering and smoking activities become popular because they spend more time with their friends rather than family. Parents should know with whom their son make friend and also what kind of activity they had spent together. In order to improve the quality of life among secondary school students, more attention must be given especially to those students that identified are interested in TV entertainment, Mobile addiction and other negative activities. More physical activities which could motivate them should be carried out such as sport carnival, open tournament and sport competition by school or community. Although the number of students that are interested in negative activities is not serious yet, an immediate action has to be done as early as possible in improving the quality of their life. Hopefully, the finding of this study could provide useful information in improving the quality of life especially among the secondary school students.

References

- [1] C. Ferron, F. N.-A. (1999). Sport activity in adolescent: Association With Health Perceptions and Experimental Behaviors. *Health Education Research*, pp.225-233.
- [2] Sigriður P. Eiosdóttir, A. L. (2008). Trends In Physical Activity and Participation in Sport Clubs Among Iceland Adolescents. *The European Journal of Public Health*, 18 (3), pp.289-293.
- [3] Sherina Mohd Sidik, Lekhraj Rampal. (2009). The Prevalence and Factors Associated with Obesity among Adult. *Asia Pacific Family Medicine*, pp.2.
- [4] Carmichael D (2008), Youth Sport vs. Youth Crime Evidence that youth engaged in organized sport are not likely to participate in criminal activities, Retrieved from <http://activehealthylinks.com>.
- [5] B.D. Kirkcaldy, R. S. (2002). The Relationship Between Physical Activities and Self-Image and Problem Behaviour Among Adolescents. *Social Psychiatry Epidemiol*, pp.544-550.

**Relationship of Aggressive Behavior with Domestic Violence of families
from Ashti, Ta- Chamorshi, Dist: Gadchiroli (Maharashtra)******Dr. Bharat Himmatrao Pande**Assistant Professor Department of Sociology Mahatma Jyotiba Fule Arts
College Ashti, Ta:-Chamorshi, Dist:- Gadchiroli,**Abstract**

The purpose of this study was to find out the **Relationship of Aggressive Behavior with Domestic Violence of Families from Ashti, Ta- Chamorshi, Dist: Gadchiroli (Maharashtra)**** with the help of simple random sampling method. The age of the subjects were ranged between 35 to 40 years. Subjects did not use any ergogenic aids or any type of forcibly pressurize situation during the collection of data. The Standard Questionnaire of Aggression scale constructed by R. L. Bhardwaj, was used to know the Aggressive Behavior and it was filled by male of the family whereas for Domestic Violence self made questionnaire was utilized and it was filled by female as she is the mainly suffer of domestic violence. Collected data was analyzed by Pearson product moment of correlation. The Level of Significance was kept at 0.05. As the result revealed that significant difference were found between Aggressive Behavior and Domestic Violence of families from Ashti, Ta- Chamorshi, Dist: Gadchiroli (Maharashtra) as obtained 'r' was 0.637 which was greater than that of required tabulated 'r' value of 0.433 at 0.05 level of significance at (19) degree of freedom. The significant relationship was found and it may be attributed that relationships are challenging, and the main cause between couples is by becoming aggressive, which creates conflict between each other. For example, the lack of understanding and sympathy between families is the only cause of domestic violence, without understanding and sympathy a happy couples might lose their tempers, or one might become possessive or critical and after ignorance or downplayed of this, takes an small acts of aggression often lead to more damaging behavior of family members. And later it gradually develops into severe violence after couples are marriage or in long-term relationships that are difficult to change.

Keyword: Aggressive Behavior, Domestic Violence, families of Ashti.**Introduction**

Domestic violence is a great danger to humanity and its effects are obvious and may not be felt by anyone because of social considerations where it is reserved. This has negative implications for society in general and for the family and for children in particular, defines family violence as the unlawful use of force by an adult family member against a member of the family, defines it as an attack on or abuse of a person, whether material or moral, defined aggressive behavior as a behavior expressed in any reaction intended to inflict harm or pain on others or to damage their property.

Violence may take place in many forms: Physical or mental violence, which is the behavior of self-directed violence or others to cause pain, injury or suffering to the person. Examples of this kind of violence include beating, pushing, kicking, tearing, biting, burning, etc., Verbal: This type of violence is verbal, the means of violence here speak, and this type is the most severe violence since it is a threat to the psyche of the child, while it is most common in the communities, and inculcating insult, contempt, harsh words and violent embarrassment, and foul language and ridicule him in front of others. At the time, the aggression takes several forms, the most important of which are: physical aggression, the aggression of the individual on others with his body organs such as beatings, kicking and biting, using his hands, legs, nails and teeth, and verbal aggression. Study problem and questions Family problems play a major role towards the tendency of aggression of family members, because of

hostile parenting in the family atmosphere, and the tends towards aggression through the multiplicity of authorities controlling of behavior, which usually leads to the confusion, revolution and anger, or acquires aggression through the control authority which changes through the tendency of family members, leading to anger and aggression. Such practices are repulsive and affect the degree of respect towards his or her parents or society, this leads him to apply this violence to others or to conduct undesirable behaviors in society such as theft, crime, drugs, alcohol, etc.

Aggression is as old as the human race beginning with Cain's murder of Abel and extending throughout history. People have fought each other in tribal wars, ethnic and religious wars, and in worldwide conflicts. Today, man continues exterminate to large segments of humanity or prepares to do so. It appears that the technical and culture —advance of man has led to move violently, aggressive destructive behavior which has led to remarkable increase in research devoted to this phenomenon in the last twenty years.

Aggression is closely associate with human behavior and is necessary for an every individual to live and struggling life for higher achievements. Struggle in life or in sports for supremacy, dominance, and excellence obviously involves aggression. When hostility takes above aggression, the situation becomes alarming and it takes the phase of an anti-social behavior.

Aggressive behavior may violates social boundaries. It can also lead to breakdowns in one's relationships. It can be obvious or reticent. Occasional aggressive outbursts are common and even normal at the right circumstances. However, one should speak to his physician if he experience aggressive behavior frequently or in patterns. Family member who are verbally aggressive usually become physically aggressive when in conflict. Once we know the reasons why member behave aggressively which may leads to domestic violence we may intervene to limit the aggressive behavior in several ways. Hence, the researcher has taken the study "Relationship of Aggressive Behavior with Domestic Violence".

Materials and Methods

Subject

Twenty (20) families were selected from Ashti, Ta- Charmorshi, Dist: Gadchiroli (Maharashtra) with the help of simple random sampling method. The age of the subjects were ranged between 35 to 40 years. Subjects did not use any ergogenic aids or any type of forcibly pressurize situation during the collection of data.

Administration of the test

The following tools were used to collect the data on:-

The Standard Questionnaire of Aggression scale constructed by R. L. Bhardwaj, was used to know the Aggressive Behavior and it was filled by male of the family whereas for Domestic Violence self made questionnaire was utilized and it was filled by female as she is the mainly suffer of domestic violence.

Statistical Analysis:

Collected data was analyzed by Pearson product moment of correlation. The Level of Significance was kept at 0.05.

Table

Relationship of Aggressive Behaviour with Domestic Violence

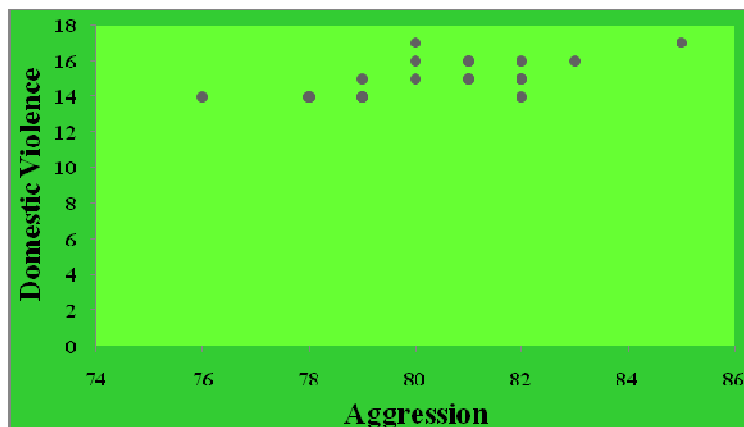
Variables	SUM	MEAN	SD	'r'	tab 'r'
Aggression	1608	80.4	2.036	0.637*	0.433
Domestic Violence	302	15.1	1.021		

*Significant at 0.05 level

tabulated 'r' at $df_{(19)}$ is 0.433

Above table revealed that there was significant relationship were found between Aggressive Behavior and Domestic Violence of families from Ashti, Ta- Chamorshi, Dist: Gadchiroli (Maharashtra) as obtained 'r' was 0.637 which was greater than that of required tabulated 'r' value of 0.433 at 0.05 level of significance at (19) degree of freedom.

Graph

Graph showing relationship of Aggressive Behavior with Domestic Violence

Conclusion

As the result revealed that significant difference were found between Aggressive Behavior and Domestic Violence of families from Ashti, Ta- Chamorshi, Dist: Gadchiroli (Maharashtra) as obtained 'r' was 0.637 which was greater than that of required tabulated 'r' value of 0.433 at 0.05 level of significance at (19) degree of freedom. The significant relationship was found and it may be attributed that relationships are challenging, and the main cause between couples is by becoming aggressive, which creates conflict between each other. For example, the lack of understanding and sympathy between families is the only cause of domestic violence, without understanding and sympathy a happy couples might lose their tempers, or one might become possessive or critical and after ignorance or downplayed of this, takes an small acts of aggression often lead to more damaging behavior of family members. And later it gradually develops into severe violence after couples are marriage or in long-term relationships that are difficult to change.

Reference

- Al- Mutawa, Mohammed Abdullah (2008) "The relationship between family violence towards children and their aggressive behavior" Journal of Social Sciences, Kuwait University. Scientific Publishing Council, Vol.36, Issue (1).
- Arnold P. (1972) Education, Physical Education and Personality Development, London: Heinemann Education Book Ltd.
- Barrow H. M. (1979) A Practical Approach to Measurement in Physical Education, Philadelphia: Lea and Febiger.
- Bharadwaj R. L. (2008) Manual for Aggression Scale, Agra: National Psychological Corporation.
- Hall C. W. (2006) Self-Reported Aggression and the Perception of Anger in Facial Expression Photos, The Journal of Psychology, Volume: 140, Issue: 3.
- Ghazwan, Anas Abbas (2015) "Family violence against children and its reflection on personality" Journal of the University of Babylon, Vol. 23, Issue (4).
- Robert, C. (1978) "Motivation theories and principles" New Jersey, prentice – Hall.

Domestic violence and role of feminism

Ulhe P.P.

Narayanrao Kale Smruti Model College (Art, Commerce and Science)

Karanja (gh.) Dist:-Wardha .

ABSTRACT

Violence against women is not only restricted in India but also it is world wide. Women's are victim of domestic violence from ancient period of time. Generally domestic violence victim are women, children, adult and men. In our male dominant Indian society most of the percentage of victim is women. There are some reasons like slavery, illiteracy, dowry, emotional, sexual harassment and others for domestic violence. The concept, causes, analysis of domestic violence is well explained here with the help of phenomenon feminism. Feminism, women's movement definitely inspiring and enriching the others. Social, cultural, political movements, theories and moral philosophies for gender inequalities, equal rights also explained the feminism. The women's struggle for their rights is not only restricted in India but in world also focus such serious issues.

KEY WORDS:- Domestic violence, Feminism

INTRODUCTION

India is a country of south Asia. It is seventh largest country of area, the second most populous country and most populous democracy in the world. Officially it is a "Republic India". India is a largest megadiversity with flora and fauna. It contains religious, cultural, spiritual, social importance. Among socio-economic challenges India faces many problems like gender inequality, child malnutrition, poverty, child labour, human trafficking, corruption, population etc. The gender inequality creates imbalance between men and women. This is due to male dominance over women. Nowadays women's empowerment increases strength of women due to education. She has a chance to go in every sector due to her strength, power of intelligence and she is trying to balance equality with men. The gender equality awareness programme run by Government by various ways like social media, newspaper, T.V. channels, educational departments, various offices, schools, colleges etc. The aim of this programme is to remove inequality between men and women but one of the major issues related to this fact is the domestic violence. There is a complex relationship between gender and violence. The male, female, children and adult with their specific behavior in society. Differences in gender roles and behaviours often create inequalities, whereby one gender becomes empowered to the disadvantages to the other. The present paper deals with the issues related to domestic violence in India and world. The term feminism also helps to explain this concept.

DOMESTIC VIOLENCE :- For a relationship honesty, emotion, mutuality, respect and love is essential. It makes a good partnership. Domestic violence can be broadly defined as a pattern of abusive behaviors by one or both partners in an intimate relationship such as marriage, dating, family friends or cohabitation. According to the UN, "there is no region of the world, no country and no culture in which women's freedom from violence has been secured. (1) Domestic violence happens between people who are dating, married, separated and divorced. It occurs in heterosexual as well as in gays and lesbian relationships and in adolescent dating relationships. Domestic violence can happen to any one of any race, age, sexual orientation, religion or gender. It can happen to couples who are married, living together or who are dating. This way of life is nothing new to humans. It has gone on for hundreds of years.

Domestic violence is not caused by stress, mental illness, alcohol or drugs. It classifies into criminal domestic violence and non criminal domestic violence. Generally the physical domestic violence contains hitting, verbal or sexual but in mental domestic violence

psychological, emotional, economical (FOW). Domestic violence not only restricted for women but also for men, children, adult of the society also the victim of them. (4) Every day 4 women, 1 man and almost 5 children die as result of domestic violence. In 2003, Lesbians, gays, bisexuals or transgendered people experienced 6,523 incidents of domestic violence, 44% were men, 36% women and 2% transgendered for every hour, as many as 115 children are abused. 90% of children from violent homes witness their fathers beatings their mothers. Mothers are also often abused in front of their children, which may trigger shame/embarrassment, compromising their role as mothers, as men's violence affects all aspects of women's lives, including their physical and mental health, which makes it difficult to perform the already strenuous work involved in mothering (2). Children exposed to domestic violence experience fear, anxiety, low self esteem, withdrawal and poor performance in school. Everyday nearly ten people die as a result of domestic violence in the United States. Domestic violence can happen to anyone of any race, age, sexual orientation, religion or gender. (5)

Domestic violence may start when one partner feels the need to control and dominate the other. Some men with very traditional beliefs may think they aren't equal to men. Domestic violence affects people of all socioeconomic backgrounds and education levels. 1/3rd of women in the world have experienced sexual, physical, emotional or other abuse in their lifetime. Violence against women and girls is a problem of pandemic proportions. At least one out of every three women around the world has been beaten, coerced into sex, or otherwise abused in her lifetime with the abuser usually someone known to her. (8). In US in 1970's the term 'The family violence' originated. There are various forms of violence like rape, domestic violence, sexual harassment, acid throwing reproductive coercion, female infanticide, prenatal sex selection, obstetric violence and mobile violence, honor killings, dowry violence, female genital mutilation, marriage by abduction and forced marriage. The term gender based violence refers to "any acts or threats of acts intended to hurt or make women suffer physically, sexually or psychologically and which affect women because they are women or affect women disproportionately. (9)

Domestic violence in India:- There are various reasons for domestic violence like Feticide, infanticide, physical assaults, rapes, molestations, dowry deaths, female literacy rate etc.

FEMINISM- Feminism is a collection of movements and ideologies including establishing, defending, political, socio-economic rights for women, women suffrage. Feminism has shown and continues to show that poverty is very much a feminist issue. Whilst the inequality exists in wages and on the work floor, women will find it a greater struggle to reach out of poverty. Whilst they are kept in poverty, they remain powerless, and men continues to oppress them. Feminism are of various types like radical feminism, socialist feminism, cultural feminism, liberal feminism, islamic feminism. According to American Heritage Dictionary- feminism is someone male or female who believes in social, political and economic equality between the sexes. Generally feminism is a philosophy in which women and their contributions are valued. Using a feminist framework, we found that patriarchal family structures, gender and power dynamics contribute to the use of violence. The term was developed in France (Feminism) in the mid-1800s.

Feminism form three waves:- During **first wave of feminism** start in 19th century in UK and USA including equal property rights and opposition to "chattel" marriage, later for political power and suffrage, voting rights, antislavery, against abortion. It's activity in 19th and 20th century in united kingdom and USA it focused on equal contract, marriage, parenting, property rights but at the end of 19th century political power, women suffrage, women's reproductive, economic rights. It also shows combination of social and economic forces, campaigns for vote and equality.

During **second wave of feminism** in 1960-80's- In 1963- criticized the ideas that women could only find fulfillment through childrearing and homemaking, women are victims of a false belief system that requires them to find identity and meaning in their lives through husbands and children, women lose their identity in that of their family, new technologies made households less difficult making women

work less meaningful and valuable. In 1960's – the end of the 'patriarchy' women became active in politics, demanded and won the rights to university education, to a career, to easy divorce, suddenly women began voting differently to men. During third waves early 1990's- 2nd wave over-emphasize the experience of upper middle-class white women.

During **third wave of feminism** sudden representation of women at all levels of Government issues which appear to limit or oppress women, gender violence has become a central issue for third wave feminists. There are criticisms between waves.

Feminist theory is the extension of feminism into theoretical or philosophical fields and in other disciplines like anthropology, sociology, economics and women's studies, literacy criticism, art history and philosophy. Feminist theory aims to understand gender inequality and focuses on gender politics, power relations. In the field of literature the feminist movement produced both feminist fiction and non-fiction and created new interest in women's writing. Gender inequality has a large and wide ranging impact on society. For example, they can contribute to gender inequalities in health and access to health care, opportunities for employment and promotion levels of income, political participation and representation and education. For instance, traditional beliefs that men have a right to control women make women and girls vulnerable to physical, emotional and sexual violence by men (6) (7)

The world health organization reports that 40-70% of women murdered in the US, Canada, Australia and Israel were killed by their husband or male partners. Rape is a threat to women everywhere in the US, 74 women are raped every hour, 1 in 4 women in her lifetime. In India a woman is raped every 35 minutes and 1 in 10 reported to police. Feminist constructions of domestic violence as a social problem vary and range from early constructs focusing on family preservation to later ones emphasizing mental illness, sex differences in intersubjectivity, male domination, family conflict and survival.

According to **Thomson Reuters foundations** experts survey found the ten most dangerous countries for women were seen to be India, Afghanistan, Syria, Somalia, Saudi Arabia, Pakistan, Democratic Republic of Congo, Yemen, Nigeria, USA.

The world most dangerous countries for women 2018-

INDIA- RANK-01- causes- 1) the risk of sexual violence and harassment against women. 2) the danger women face from cultural, tribal and traditional practices. 3) the country where women are most in danger of human trafficking including forced labour, sex slavery and domestic servitude.

AFGANISTAN-RANK-02-causes- 1) the most dangerous in terms of non sexual violence such as conflict-related violence and domestic abuse 2) the worst access to healthcare and a lack of access to economic resources and discrimination over jobs and land.

SYRIA- RANK-03-causes- 1) in terms of access to healthcare and regards non violence which includes conflict related violence as well as domestic abuse. 2) Syria was a joint third with the united states with regards to the risks women faced of sexual violence and harassment and named seventh worst for lack of access to economic resources.

SOMALIA-RANK-04-causes- 1) Somalia as the third most dangerous country for women in terms of access to healthcare and for putting them at risk of harmful cultural and traditional practices. 2) Somalia was named as fifth worst country in terms of women having access to economic resources, tied ninth when it came to non sexual violence such as conflict related violence and tied 10th on sexual violence.

SAUDI ARABIA-RANK-05-causes- 1) customary gender segregation in most workplaces still limits the way in which women can be employed and a guardianship law by which women need permission from a male relative to travel abroad, marry and other activities remains in place.

PAKISTAN-RANK-06-causes- 1) regarding the risks women faced from cultural, religious and traditional practice including so-called "honour" killings. 2) Pakistan ranked fifth when it came to non-sexual violence including domestic abuse and point seventh regarding sexual violence and

harassment.3)World Bank Data shows almost one in the three married Pakistani women report facing physical violence from their husband although informal estimates are much higher.4)Rights groups say hundreds of women and girls are killed in Pakistan each year by family members angered at perceived damage to their honour.In Pakistan the feminists work for women's like Asma Jahangir,Fareeda Kokikhel Afridi,Kishwar Naheed,Khalida Brohi etc.

DEMOCRATIC REPUBLIC OF CONGO-RANK-07-causes-1)The vast Central African country ranked as the second most dangerous country for women as regards sexual violence.2)it ranked between seventh and ninth including non sexual violence,access to healthcare,economic resources and cultural and traditional threats.

YEMEN-RANK-08-causes-1) Yemen was named as the eighth most dangerous country for women.2) It ranked poorly on access to healthcare,economic resources, the risk of cultural and traditional practices and non sexual violence.

NIGERIA-RANK-09-causes-1)Africa's most populous country was named as the sixth worst nation regards the risks women face from cultural and traditional practices and tied 10th when respondents were asked about the risks of sexual violence,human trafficking, the tens of thousands of Nigerian women have been trafficking into Europe from sexual exploitation.

USA-10-causes-1) According to #Me Too campaign against sexual harassment or abuse.Thousands have joined this campaign was accused of sexual misconduct.

Affected women can complain to the concerned protection officer,police officer,service provider or magistrate.Aggrieved woman has right to be informed about the available services and free legal services from the protection officer.Domestic violence is still not viewed as a serious criminal offence by the judiciary in India.None of the judgement over the year acknowledge that domestic violence is a closed-door crime,ignored by neighbors and the community.In 1983,domestic violence was recognized as a specific criminal offence by the introduction of section 498-A into the Indian penal code.This section deals with cruelty.Some myths about domestic violence that causes of domestic violence are not known to date.The research carried out in different parts of the world indicates that any social structure which treats women as fundamentally of less value than men is conducive to violence against women.

Personal safety skills require to avoid the violence.Personal safety skills will not effective to solve the violence problem,but in some extent it avoid getting into a destructive relationship, handle in each and every situation and help them. Protecting physically without fighting back,creating a safety plan,assessing that what is normal and what is dangerous in relationship,keeping the children as safe as possible,paying attention and surviving at the time of dating,abusiveness etc.

DISCUSSION AND CONCLUSION:-

Violence against women is deeply rooted in our country.To spread awareness and knowledge about what feminism works for equality.Everyone who has a mother,sister,daughter,son or a friend would want them to have respect and rights,commitment to achieving the equality of the sexes.For the feminist movement there is a need to address radically the additional layers of discrimination women experience because of class,race,sexuality,disability and age and also the heightened impact on women and children of war,poverity and environmental degradation.Domestic violence is both a national and a worldwide crisis. According to a 1100 UNICEF study, 20-50% of the female population of the world will become the victims of domestic violence (10)The domestic violence and feminism are related concept on women issues.The domestic violence not only restricted for women but also it is found in children,adult and even in men also.In some extent women also responsible for domestic violence but due to male dominancy and gender inequality it's effect mostly found on women.The daughter,children,mother,sister,girlfriend,wife,women's in the society etc were the victims of domestic violence. To stop the domestic violence personal safety skill is also help to handle the situation.Discrimination starts even before women are born and continue till they die.In India,

each and every person take part to oppose the domestic violence then we are not in the list of topper rank of world most dangerous country of domestic violence. If we start to oppose such a thing from our house then definitely victims are decrease, women's power increases which is beneficial for our society and also for our nation India.

REFERENCES:-

- 1) Abcdefghi UN(2006). In depth study on all forms of violence against women. Report of the secretary-General. United Nations General Assembly A(61/122/Add. Retrieved 2 Dec. 2013
- 2) Damant, D., Lapierre, S., Lebosse, C., Thibault, S., Lessard, G., Hamelin-Brabant, L., ... & Fortin, A. (2009). Women's abuse of their children in the context of domestic violence: Reflection from women's accounts. *Child & Family Social Work*, 15(1), 12-21. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2206.2009.00632>.
- 3) Dekel, B., Abrahams, N., & Andipatin, M. (2018). Exploring the Intersection Between Violence Against Women and Children from the Perspective of Parents Convicted of Child Homicide. *Journal of family violence*. 34, 9-20
- 4) <http://WWW.Prevent violence.info>
- 5) <http://WWW.Who.int/violence prevention/publication/en/index.html>.
- 6) Llika AL. (2005) Women's perception of partner violence in a rural Igbo community. *African Journal of Reproductive Health*, 9: 77-88.
- 7) Mitra A. Singh P. (2007) Human capital attainment and gender empowerment: the Kerala paradox. *Social Science Quarterly*, 88: 1227-1242.
- 8) Moradian, Azad (10 September 2010). "Domestic violence against single and married women in Iranian society". *Tolerance.org*. The Chicago school of professional psychology. Archived from the original on 25 April 2012. Retrieved 1 March 2015.
- 9) Richters, J. M. Annemiek (1994). Women, culture and violence: a development, health and human rights issue. Leiden, The Netherlands: Women and Autonomy centre (VENA), Leiden university. ISBN 9789072631374. OCLC 905570045.
- 10) Sushma Kapoor (June, 1100). Domestic Violence Against Women and Girls. UNICEF: Innocenti Research Centre.
- 11) Wikipedia, the free encyclopedia edited 8 March (2020). Violence prevention the evidence promoting gender equality to prevent violence against women.

Domestic Violence Against Women: A Study

Dr. Kamalkishor B. Ingole

Assistanat Professor in Sociology R. S. Bidkar College Hinganghat Dist-
Wardha

Introduction-

Family violence directly affects one in five Victorian women over the course of their lifetime. It is the leading contributor to preventable death, disability and illness in Victorian women aged 15 to 44 years.

Family and domestic violence is any violent, threatening, coercive or controlling behavior that occurs in current or past family, domestic or intimate relationships. This includes not only physical injury but direct or indirect threats, sexual assault, emotional and psychological torment, economic control, damage to property, social isolation and any behavior which causes a person to live in fear.

The term "family violence" encompasses violence that might occur between family members, such as violence between siblings or across generations, in addition to violence between partners. Use of the term family violence also reflects indigenous communities' preference for the term because it more accurately reflects extended kinship ties and how the impact of violence affects all members of a family.

While child abuse and family violence are generally considered separately, it is important to acknowledge the inter-relationship between family violence and child abuse. These forms of violence often coexist, with violence being directed towards both women and children. It is also a form of psychological child abuse, if a child hears or witness's violence directed towards their mother or a sibling, even if that child is not a primary victim.

Family violence is predominantly, but not exclusively, perpetrated by men against women and children. Violence can occur in any kind of relationship including, lesbian relationships and against people who are elderly or disabled. Family violence perpetrated against older people is often called elder abuse, although this term can also include abuse by professional careers.

Domestic violence in India includes any form of violence suffered by a person from a biological relative, but typically is the violence suffered by a woman by male members of her family or relatives.¹ According to a National Family and Health Survey in 2005, total lifetime prevalence of domestic violence was 33.5% and 8.5% for sexual violence among women aged 15–49. The instance of violence was reported to be lowest among Buddhist and Jain women, and highest among Muslim women in India.¹ A 2014 study in *The Lancet* reports that the reported sexual violence rate in India is among the lowest in the world, the large population of India means that the violence affects 27.5 million women over their lifetimes.

What is domestic violence?

It includes-

- 1) **Physical harassment** - kicking, biting, hitting, pushing, physical abuse etc.
- 2) **Verbal or emotional harassment** – It includes abusive derogatory speech, naming names, and banning jobs.
- 3) **Financial harassment** – It includes non-payment of money, rent and expenses for household needs, forcing salary, income etc.
- 4) **Sexual harassment**- enforcement, pornographic video etc.

Causes of Domestic Violence -**❖ Patriarchal system-**

The patriarchal system is the cause of all problems of women with domestic violence. In the patriarchal family system, the formal authority of the family is in the hands of men, and the family mainly acts as a dictator by abusing the power of the male and oppressing other members of the family, especially women and children.

❖ Financial dependence-

In the majority of the family, men earn money and women and children depend on them to satisfy their needs. Under those conditions, the men who dominate them rule over them. Depending on you. He believes you have the right to punish these women and children if they have done anything wrong, thereby promoting family violence.

❖ Men's addiction-

Many men in the family are addictive to alcohol or drugs. Addictive men ask for money from their wives and children for recovery. If they do not pay them, then they beat them and rob them.

❖ Mental Reasons--

Some men have harmful nature type. They enjoy hurting others. In life, some men who have suffered from failure their minds are strained for failure. Under stress, they hurt their wife and child.

❖ Woman's infertility-

If a wife is barren and has no children or only daughters, such a woman lives with her husband and relatives and she gets hurt from them. Although some married husbands are inferior, they hide their guilt and conceal it by claiming that the wife is infertile.

Consequences of Domestic violence-

- Changing lifestyles also affect the family system.
- Increasing expectations of women at home
- The family system is our spine, but in the present case the system is going to collapse.
- The number of women coming to the Commission with complaints is increasing.
- The causes of family conflict are trivial.
- Often conflicts arise from ego.
- If the employed woman is unable to cook, the family will not accept her. Such women need to be understood by the family.

Types of violence against the women

- Insult –not attractive, not smart, doesn't respect him/his parents
- accusing/insulting your parents
- Name – calling
- Accusations on women character or conduct etc
- Insult for not having a male child
- Insults for not bringing dowry etc
- Preventing women or a child in your custody from attending school, College or any other educational institutions
- Preventing women from taking up a job
- Forcing women to leave your job
- Preventing women or a child in your custody from leaving the house
- Preventing women from meeting any person in the normal course of Events.
- Threat to commit suicide.

Measures of Domestic Violence-✓ **Legal Measures**

To prevent domestic violence and protect women victims of such violence, the Central Government passed the "Protection of Women from Family Violence Act - 2005" and was implemented from 26th October 2006. Under this law any women and children under the age of 12 who are involved in family violence may report to the officer nominated for this work or to the police station. Failure to comply with this order can result in imprisonment of up to 1 year and a fine of Rs 2000. The offenses under this Act are considered non-bailable and intrusive.

✓ **Provisions in the Indian Penal Code**

According to the Indian Penal Code section 498(A), the person accused of cruelty to women for a dowry or for any other reason has been given the responsibility of proving that he is innocent and is guilty of criminal offense. The offenses under this Act are considered non-bailable and intrusive.

✓ **Women's Organization**

There are many women's organizations and non-governmental organizations to provide shelter and justice to women victims of domestic violence. These organizations directly interfere in the practice of dowry, beatings to the wife and best help to the victim women.

✓ **Conscious Awareness**

The government is trying to create awareness among the mass media through domestic media against domestic violence by non-governmental organizations, social workers and social workers. Ring the bell in this context) this campaign is a good strategy for tackling domestic violence. If the rules regarding a family's violence have gone out of control, neighbors can intervene in this regard until the police arrive. Their help in preventing domestic violence can be helpful.

If you are facing Domestic Violence

Within the four walls of homes, the violence against women is quite high. Domestic violence against is widely prevalent, but has remained largely invisible. Statistics reveal that 45% of Indian women are slapped, kicked or beaten by their husbands. (ICRW 2002) .32% had committed acts of violence against their pregnant wives. Every 60 minutes a woman dies in India due to domestic violence. Women accept violence because social norms sanction them. At the same time, cultural conditioning and economic dependence prevent the vast majority of women leaving their marital homes. Though there is criminal law to prevent domestic violence, the recent civil law "Protection of women from Domestic Violence" is aimed at providing relief, compensation and support to a woman.

References-

1. Martin, Sandra; Amy Tsui; Kuhu Maitra; Ruth Marinshaw (1999). "Domestic Violence in Northern India". *American Journal of Epidemiology*: 150.
2. Ellsberg, Mary, PhD. "Intimate Partner Violence and Women's Physical and Mental Health in the WHO Multi-country Study on Women's Health and Domestic Violence: An Observational Study." *The Lancet* 371 (2008). 17 Mar. 2013.
3. *"Women's Empowerment in India" (PDF)*. *National Family and Health Survey*. Retrieved 2015. Check date values in: |access-date= (help)
4. *Sexual violence and rape in India* *The Lancet*, Vol 383, March 8, 2014, p. 865
5. National Crimes Record Bureau, *Crime in India 2012 - Statistics Archived* June 20, 2014, at the *Wayback Machine*. Government of India (May 2013)
6. S. Harrendorf, M. Heiskanen, S. Malby, *INTERNATIONAL STATISTICS on CRIME AND JUSTICE* United Nations Office on Drugs & Crime (2012)
7. *Intimate Partner Violence*, 1993–2010, Bureau of Justice Statistics, US Department of Justice, table on page 10.

Domestic Violence: Types And Solutions

Asst.Prof Shital H.Ujade

Shri Saraswati college of Social work, Washim

Introduction:-

When people think of domestic abuse they often focus on domestic violence. But domestic abuse includes any attempt by one person in an intimate relationship or marriage to dominate and abuse are used for one purpose and one purpose only; to gain and maintain total control over you. An abuser doesn't 'play fair'. An abuser uses fear, guilt, shame and intimidation to wear you down and keep you under their thumb.

Keyword:- Domestic violence ,abuse,

Etymology and definitions:- The first known use of the term domestic violence in a modern context, meaning violence in the home was in an address to the parliament of the united kingdom by Jack Ashley in 1973 the term previously referred primarily to civil unrest, violence from within a country as opposed to violence perpetrated by a foreign power.

Traditionally, domestic violence(DV) was mostly associated with physical violence terms such as wife abuse, wife beating and wife battering were used, but have declined in popularity due to efforts to include unmarried partners, abuse other than physical female perpetrators, and same sex relationship. Domestic violence is now commonly defined broadly to include "all acts of physical, sexual, psychological or economic violence" that may be committed by a family member of intimate partner.

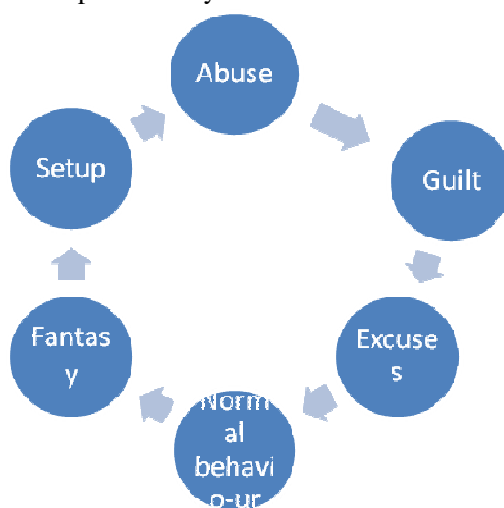
Methodology:- the study depends upon secondary data like books ,news paper , internet and website ,etc related to this subject

Objectives:- 1. To study impact of domestic violence.

2. To study of types of domestic violence.

The cycle of violence in domestic abuse :-

Domestic abuse falls into a common pattern or cycle of violence

Abuse your abusive partner lashes out with aggressive belittling or violent behavior .this treatment is a power play designed to show you 'who is boss'.

Guilt the abuser feels guilty for inflicting abusive behavior, primarily out of a concern of being found guilty of abuse rather than feelings of sympathy for the victim.

Excuses rationalization of the behaviors including blame and excuses 'normal' behavior. The abuser regains personal control, creates a peaceful phase in an attempt to make the victim feel comfortable in the relationship.

Fantasy and Planning:- Thinking of what the victim has done wrong, how they will be punished, and developing a plan to realize the fantasy.

Set up:- The plan is 'put in motion'.

Types of violence:-

1. Physical abuse
2. Sexual abuse
3. Psychological or emotional abuse
4. Self direct violence
5. Interpersonal violence
6. Collective violence
7. Neglect
8. Verbal abuse
9. Financial abuse
10. Discriminatory abuse

Indications of domestic violence:- threatens of harm you or kill you

Deprives you of cloths, food or medical care

Abandons you in a place you are not familiar with

Attacks you with weapons

Punches, pushes, kicks or bites you, or pulls your hair

Forces you to have unwanted sex

Refuses to use a condom or practice birth control, even though you want protective measures

Restricts your communication with friends or family

Completely cuts off your relationships with others

Controls your access to money

Effect of Domestic violence

Effect on victims- Study shows that living with domestic violence can cause physical and emotional harm to children and young people in the following ways: ongoing anxiety and depression, emotional distress and eating and sleeping disturbances.

Effect on Women- women who have experienced domestic violence or abuse are at a significantly higher risk of experiencing a range of mental health conditions including post-traumatic stress disorder (PTSD), depression, anxiety, substance abuse, and thoughts of suicide.

Effect on Individual- Consequences of exposure to violence can lead to long-lasting physical, mental and emotional harm, whether the child is a direct victim or a witness. Children who are exposed to violence are more likely to suffer severe effects which include: extended period of stress, depression.

Effect on children- Other psychological symptoms such as depression, anxiety and mood swings (see bipolar disorder), are common in victims of violence. Children seem to be particularly susceptible to the negative effects of violence.

We can stop domestic violence locally

More than one-third of women and one

In 12 men have experienced intimate partner violence in their lifetime, according to the national intimate partner and sexual violence survey.

Anyone would agree that's too many. If you are asking yourself what we can do to help, read on. Below 10 steps we can take to help stop domestic violence in our community.

Recommendations:

More than one third of women and one in twelve men have experienced intimate partner violence in their life time, according to national intimate partner and sexual violence survey anyone would agree that's too many. If you are asking yourself what we can do to help, read on. Below step we can take to help stop domestic violence in our community.

Known the signs:- domestic violence can happen to anyone white black young old rich poor educated non educated sometimes violence begins early on in an relationship and other Times it takes month or even years to appear. But there generally are some warning signs. Be worry of the following red flags and abuser may exhibit at any point of relationship.

* Being jealous of your friend or time spent away from your partner.

* Embarrassing or something you.

* Controlling all financial decisions.

* Preventing you from working.

* Intentionally damaging your property.

* Intimidating you physically specially with weapons.

Don't ignore it- police officers hear the same thing from witness again and again I heard/saw/perceived domestic violence but don't want to get involved. If you hear your neighbor engaged in a violent situation call the police it could save a life.

Lend An ear- if someone ever confides in you they are experiencing domestic violence, listen without judgment. Believe what they are telling you and ask how you can help.

Be available- if someone you know is thinking about leaving or is in fear the violence will escalate, be ready to help.

Know the number- to a nearby shelter you never know who might need refuge in a hurry keep numbers to shelter and the national domestic violence hotline in your phone (800 – 799 – 7233)

Check in regularly- If a loved one or friend is in danger reach out regularly to ensure his or her safety.

Be a resource- someone experiencing violence may not be able to research centers, escape plans or set up necessity is like bank accounts and cell phones while living with his or her abuser offer to do the leg work to help ease stress and keep things confidential here's a list of item or survivor may need to take with them.

* Increase funding for support services.

* Make penalties for domestic violence consistent and firm.

* Keep trying prevention programs, scale up the most promising ones, and study how will they work.

* Change the way family court handle cases involving domestic violence.

* Help women to be economically independent.

Reference:

<http://googleweblight.com/i?>

<https://www.facs.nsw.gov.au>

<https://theconversation.com>

<https://www.nrf.ac.za/content/topic>

<https://en.wikipedia.org/wiki/uo>

Domestic Violence A Threat To Economic Development

Dr. Anupama Nitin Labhe

Assistant Professor G.S.College of Commerce, Wardha

Abstract:

Even though the Domestic Violence Act was passed as a part of Violence Crime Control under Violence Against Women Act 1994 and another Act on 13th September 2005 to provide for more effective protection of the rights of women guaranteed under the Constitution who are victims of any kind occurring within the family and or matters connected therewith or incidental thereto, passed “The Protection of Women from Domestic Violence Act, 2005”, in the year ending March 2019 there were 1.32 million domestic abuse related incidents and crimes reported to police, of which 7,46,219 were deemed by police to be domestic abuse related criminal offences (<https://refuge.org.uk>). Such crimes are many time remains neglected by the society as it is treated as family’s internal matter. Hence these crimes are increasing day by day. It is not only disrupting the life of family but also has its effect on the economy. Unnecessary burden on unwanted expenses are increased. This paper is intended to throw light on domestic violence and its impact on economy.

Introduction

The Domestic Violence grew so much that it required a separate law. In 2005 The Protection of Women from Domestic Violence Act was passed. The acts committed by respondent which are treated as abuse are covered under this Act. The different types of abuse are physical abuse, sexual abuse, reproductive abuse, digital abuse, verbal and emotional abuse, economic abuse. In this paper we will discuss the impact of economic abuse on the individuals and society as a whole.

Economic domestic violence has its impact on individuals, families, and society as a whole. It affects victims life in many damaging ways such as physically, mentally and beyond. One of the survey revealed that domestic violence can affect survivor’s education, career and hence economic stability over the course of their life. The survey conducted by Centre for Disease Control and Prevention founded that, the economic impact ranges from individual to society. It is sometimes observed that the cost involved may be life time economic cost, associated with medical services, lost productivity, from paid work, criminal justice and many more.

Following are some of the consequences of domestic violence.

1. Disrupted education
2. Disrupted ability to work
3. Work place harassment
4. Damage to credit
5. Loss of confidence
6. Non completion of work assignment on time
7. Absenteeism
8. Loss of job
9. Loss of trust

Disrupted education: In many rural areas most of time domestic violence is of financial related. Male member of the family forced his wife and children to go for work for fulfilling his financial requirements. As a result children are forced to drop their education which is a biggest hurdle in their career advancement. Talent remains untapped. This indirectly affects the growth of country, as human resources are not utilized properly.

Disrupted work ability: Physical violence affects the health of survivor, which reduces their ability to work as efficiently as he was working earlier. This reduces his earning which put them at financial risk.

Work place harassment: Women who suffer from domestic violence also faces difficult situation at the work places. The likelihood of being abused by colleagues or superiors increases. Women who are fade up with such things tend to quite job.

Damage to credit: The society's attitude towards women who suffered from domestic violence changes. This has the adverse effect on her personal as well as societal life. She loses her image in society.

Loss of Confidence: Domestic violence affects the life so terribly, it has many chances the victim can lose their confidence. Once she loses the confidence she loses her decision making capacity and becomes the slave of others. Other starts controlling her in all the ways. She depends financially and emotionally on the person who actually abuses her.

Incomplete work assignment: Loss of confidence, loss of ability to work are some outcomes of domestic violence as a result she could not complete her work assignments on time. Many time it end up with loss of job.

Absenteeism: Domestic violence of different nature forced her to absent from her work place. If her earning is according to actual working hours or according to daily wages, reduces her earning capacity which may put her into financial problem.

Loss of Job: Sometimes due to her negligence toward completion of work forced her to leave the job. Either she herself resigns from the job or she is removed from the job. This happens just because of the mental harassment or physical harassment from her intimate partner.

Loss of trust: She loses trust of her superior if she is suffering from domestic violence. They cannot trust a women who herself is facing the problem. Management thinks that women who cannot handle her personal problem cannot efficiently meet the changing and demanding situation of the company. Either she is removed from job or cannot be assigned with more responsible work. As such she loses the chance of being promoted and getting higher remuneration.

Conclusion: Women whether she is working or house wife is suffering from domestic violence, loses her earning capacity in one way or the other. It has adverse effect on her personal life too. Family cannot spend more money on education which is a must for countries development. Many times young people fall prey to anti-social activities. This has its own adverse effect on the economy. Hence all must take corrective steps for fighting against domestic violence.

References:

<https://refuge.org.uk>

Rethinking domestic violence: Dutton

www.helpguide.org

Addressing Domestic Violence Against Women: An Unfinished Agenda: R Kaur

<https://www.medicinenet.com>

www.naaree.com

Women and Domestic Violence Laws in India

Sunil N. Wathore

M. A. English, SET, NET, LL. B.

Asst. Prof. & HoD English, Arts & Science College, Pulgaon

Abstract:

Domestic violence has become an everywhere inkling of the global society and India has not an exception to it. In fact, it has been deeply rooted in the Indian society. One witnesses number of incidents pertaining domestic violence every day in the newspapers, television and social media platforms. Gender-based violence against women has been acknowledged worldwide as a violation of basic human rights. Though there are number of preventive measures to control this heinous act, they fell short at the time of implementation and execution. It is to be noted that every third woman in India suffers sexual and physical violence at home. An astonishing fact reveals that twenty seven per cent of women have experienced physical violence since the age of fifteen in India. This experience of physical violence among women is more common in rural areas than among women in urban areas. The cases of domestic violence, where women reported physical abuse in rural and urban areas, were at twenty nine per cent and twenty three per cent respectively. Therefore, it is of prime importance to properly understand and tackle this issue in an effective way.

Key-words: Domestic Violence; Global Phenomenon; Preventive Measures; Defiance Execution; Measurement of Violence.

Introduction:

The issue of gender-based violence in India has been creeping up the policy agenda over the past couple of years, and with substantial record, it proves one thing- the rampant domestic violence against women in India is a reality. Gender-based violence against women has been acknowledged worldwide as a violation of basic human rights. Increasing research has highlighted the health burdens, intergenerational effects, and demographic consequences of such violence. Gender-based violence is defined by the United Nations as any act of violence that results in physical, sexual, or psychological harm or suffering to women, girls, men, and boys, as well as threats of such acts, coercion, or the arbitrary deprivation of liberty. This chapter focuses on domestic violence, one of the most common forms of gender-based violence against women.

Domestic violence has been recognized since 1983 as a criminal offence under Indian Penal Code 498-A. However, it was not until the enactment of the Protection of Women from Domestic Violence Act 2005 (PWDVA), which came into effect in 2006 that civil protections were afforded to victims of domestic violence. The PWDVA provides a definition of domestic violence that is comprehensive and includes all forms of physical, emotional, verbal, sexual, and economic violence, and covers both actual acts of such violence and threats of violence. In addition, the PWDVA recognizes marital rape and covers harassment in the form of unlawful dowry demands as a form of abuse. The Act requires the appointment of protection officers to assist victims, and further acknowledges the importance of collaboration between the government and external organizations in protecting women. Primarily meant to provide protection from domestic violence for wives and female live-in partners at the hands of husbands and male live-in partners or their relatives, the PWDVA has been extended to also protect women living in a household, such as sisters, widows, or mothers. However, despite the PWDVA, violence against women and girls continues to be a major challenge and a threat to women's empowerment in India.

Every third women, since the age of fifteen, has faced domestic violence of various forms in the country, reported the National Family Health Survey (NHFS-4) released by the Union Health Ministry of India. Thus, incubating a new round of debate about the cultural underpinnings to domestic violence. According to the survey, twenty seven per cent of women have experienced physical violence since the age of fifteen in India. This experience of physical violence among women is more common in rural areas than among women in urban area. The of domestic violence, where women reported physical abuse in rural and urban areas, were at twenty nine per cent and twenty three per cent, respectively.

Measurement of Violence:

The measurement of violence reported in the National Family Health Survey are obtained from never-married women on their experience of violence committed by anyone and from ever-married women on their experience of violence committed by their current and former husbands and by others. More specifically, violence committed by the current husband for currently married women and by the most recent husband for formerly married women was measured by asking all ever-married women if their husband ever did the following to them:

Physical Spousal Violence: Push you, shake you, or throw something at you; slap you; twist your arm or pull your hair; punch you with his fist or with something that could hurt you; kick you, drag you, or beat you up; try to choke you or burn you on purpose; or threaten or attack you with a knife, gun, or any other weapon.

Sexual Spousal Violence: Physically force you to have sexual intercourse with him even when you did not want to; physically force you to perform any other sexual acts you did not want to; force you with threats or in any other way to perform sexual acts you did not want to.

Emotional Spousal Violence: Say or do something to humiliate you in front of others; threaten to hurt or harm you or someone close to you; insult you or make you feel bad about yourself

Domestic Violence Act of 2005:

The Protection of Women from Domestic Violence Act of 2005 (PWDVA) provides a definition of domestic violence that is comprehensive and includes all forms of physical, emotional verbal, sexual and economic violence, and covers both actual acts of such violence and threats of violence. Besides, the PWDVA recognizes marital rape and covers harassment in the form of unlawful dowry demands as a form of abuse.

The Perpetrator:

Most of the times perpetrators of this violence have been the husbands, thirty one per cent of married women have experienced physical, sexual or emotional violence by their spouses. The most common type of spousal violence is the physical violence which amounts about twenty seven per cent, followed by the emotional violence about thirteen per cent. The survey also reported that among married women who have experienced physical violence since the age of fifteen, eighty three per cent reported their present husbands as perpetrators of the violence. However, for women who are not married, the experience of physical violence stems from the most common perpetrators, which includes mothers or step-mothers about fifty six per cent, fathers or step-fathers about thirty three per cent, sisters or brothers about twenty seven per cent, and teachers about fifteen per cent.

However, the most worrying part of the spousal-violence is that almost every third married women, who has experienced spousal violence, reported experiencing physical injuries, including eight per cent who have had eye wounds, sprains, dislocations, or burns and six per cent who have had deep wounds, broken bones, broken teeth, or any other serious injuries. It is astonishing to note that only fourteen per cent of women who experienced this violence sought help to stop it. But the helplessness of stopping the violence being inflicted on them isn't the only worrying factor. Women in India, surprisingly, are supportive to domestic violence. It is reported that, the women in India between the ages of forty to forty nine were most supportive of domestic violence, with fifty four per

cent in agreement. The percentage justifying abuse is marginally lesser among younger women. Forty seven per cent of girls between the age group of fifteen and nineteen agreed with violence by husbands.

This marginal difference in attitudes of women towards domestic violence is also visible in urban and rural areas. While fifty four per cent of rural women surveyed across the country agreed with domestic abuse, only forty six per cent of urban women supported such violence.

Sexual Violence:

Sexual rights are a serious concern for Indian women. Validating this concern, six per cent of women in India had reported to having experienced sexual violence in their lifetime. Among married women who were victims of sexual violence, over eighty three per cent reported their present husband and nine per cent report a former husband as the perpetrators. The form of sexual violence most commonly reported by women was that their husband used physical force to have sexual intercourse when they did not want to six per cent, about four per cent reported that their husband forced them with threats or in other ways to perform sexual acts they did not want to, and three per cent reported that their husband forced them to perform other sexual acts they did not want to.

Husbands and wives being out of the purview of rape laws enable men to 'prey' on women in the security of her home. These statistics give a clear indication of the kind of sexual harassment and violence young girls and women face in India. The scenario for unmarried women is no different. It is reported that most common perpetrators of sexual violence on unmarried women were other relatives about twenty seven per cent, followed by a current or former boyfriend about eighteen per cent, their own friend or acquaintance seventeen per cent and a family friend eleven per cent.

"Sexual violence is most often committed by individuals with whom women have an intimate relationship. Physical violence and sexual violence may not occur in isolation; rather, women may experience a combination of different types of violence".

(NHFS-4)

Ironically, India is one of the thirty six countries where marital rape, the act of sexual intercourse with one's spouse without the spouse's consent, is still not a criminal offence.

Section 375 of the Indian Penal Code (IPC) considers forced sex in marriage as a crime only when the wife is below age of fifteen. Marital rape victims have to take recourse to the Protection of Women from Domestic Violence Act of 2005 (PWDVA) for relief. The PWDVA, which came into force in 2006, outlaws marital rape. However, it offers only a civil remedy for the offence.

Human Rights Watch (HRW) in its November 2017 report found out that sexual harassment victims in India face significant barriers to obtaining justice and critical support services. The report, *Everyone Blames Me: Barriers to Justice and Support Services for Sexual Assault Survivors in India*, found that women and girls who survive rape and other sexual violence often suffer humiliation at police stations and hospitals.

Under Indian law, police officers who fail to register a complaint of sexual assault face up to two years in prison. However, Human Rights Watch found that police did not always file a First Information Report (FIR), the first step to initiating a police investigation, especially if the victim was from an economically or socially marginalized community. Most of the domestic violence, sexual violence, and marital rape cases in India are also never reported. Going by the pure numbers, these cases are grossly under-reported when comparing the National Family Health Survey and the National Crime Records Bureau (NCRB) data. Lack of trained counsellors who can help domestic abuse victims and little access to legal aid also adds to the misery of these victims.

Education Makes a Difference:

Irrespective of all the abuse meted to women at their homes, there still is a silver lining. The main distinguishing factor in acceptance of domestic violence is education, much more than income, or even age. The report stated that experience of domestic violence, including physical and sexual

violence decreases sharply with schooling and education. By schooling, the percentage of women who report physical violence declined from thirty eight per cent among women with no schooling to sixteen per cent among women with twelve or more years of formal education.

Similarly, experience of sexual violence decreases sharply with schooling from eight per cent among women with no schooling to three per cent among women with twelve or more years of schooling. Education does, however, not automatically translate in a lower incidence of domestic violence.

Role of Media:

The media shapes public understanding of violence against women and girls, but until now there has been no systematic review of reporting on violence against women and girls in Indian media. This analysis revealed that mainstream newspapers' reporting on violence against women and girls is overwhelmingly incident-based, presenting this violence as a series of isolated events rather than a systemic social issue. Thematic reporting that explicitly challenges common myths about violence against women and girls, describes the difficulties survivors face in seeking justice, and provides information about support and resources for survivors, is very rare.

Conclusion:

It is the responsibility of society to look forward amicably to this issue without prejudice, to bring the culprit into the arena of rigorous legality. The gender-based biasness need to be curbed from all strata. The ethical and moral education should be provided to teenager in the early stage of education so that the incidents of such domestic violence to be curtail. We witness number of incidents increasing day by day pertaining this. The judiciary must amendment age old laws to meet the need of the present society. The social media platform needs to work sensibly respecting the honour of women. Then only a positive change can be brought into the society to control the increasing cases of domestic violence against the women.

References:

1. National Family Health Survey (NFHS-4), 2015-16: India. Mumbai: IIPS, December, 2017.
2. International Institute for Population Sciences (IIPS) and ICF. 2017.
3. Protection of Women from Domestic Violence Act, of 2005 by N. K. Acharya, Asia Law House, 2013.
4. The Code of Criminal Procedure by Ratanlal & Dhirajlal, Lexis Nexis; Twenty Second 2017 editions.

Domestic violence, Past and Present.**Dr. Sudarshan Vyankatrao Sonvane,**Dept. of Geography, Shankarrao Jawale Patil College, Lohara, TQ- Lohara,
Dist- Osmanabad.**Abstract:**

In the past time, domestic violence was often seen as way husbands could legitimately 'correct' their wives and at the same time, male violence posed problems for patriarchy. In this system had been the power of husbands and fathers over wives and children. In 1970s, feminists documented the widespread incidence of wife beating and asserted that it was not just working class husband who assaulted their wives, but all classes of men. They defined wife beating as one extreme in a spectrum of male efforts to dominate women, and argued that rape was a crime of violence, not sex. Feminists founded shelters where women could take refuge, demanded that the police do more to protect women, and advocated for battered women in the courts. In today and present time domestic violence can be physical or psychological, and it can affect anyone of any age, gender, race or sexual orientation and other types of crime. It may include and consist of behaviors meant to scare, physically harm, or control a partner. And while every relationship is different, domestic violence typically involves an unequal power dynamic in which one partner tries to assert control over the other in a variety of ways. Insults, threats, emotional abuse coercion all types of constitute domestic violence. Some perpetrators may be even use children, pets, or other family members as an emotional leverage to get their victims to do what they want. Victims of domestic violence experience diminished self-worth, anxiety, depression, and a general sense of helplessness that can take time and often professional help to overcome for women.

Keywords:

Domestic Violence, Legitimately, Patriarchy, Wives, Children, Feminist, Police, Physical, Psychological, Emotional, perpetrators, Victims etc.

Introduction:

Domestic violence consists of a pattern of coercive behaviors used by a competent adult or adolescent to establish and maintain power and control over another competent adult adolescent and These behaviors, which can occur alone or in combination, sporadically or continually, include physical violence, psychological abuse, stalking, and nonconsensual sexual behavior. Each incident builds upon previous episodes, thus setting the stage for future violence. Domestic violence encompasses violence against both men and women and includes violence in other relationship in other way.

In 1940's and 1950's little was done to stop domestic violence. The police would get involved but would leave the situation to be resolved by the family members. Policemen would just tell the man to compose him and the women to stop aggravating him. India has been always one of the ancient civilizations is very necessary to treat women with respect. In ancient time women were held in high esteem and position. She had known as god and mother of universe. In present time India ranked 102 out of 135 countries on the gender inequality index which is very poor than another country. In present time many women's are committed suicide in present time due to dowry, rape, sex selective abortion domestic violence and acid throwing. In India rape cases is very high due to women harassment increases and increases suicides of women day by day. Indian constitution stated that men and women are equal but this is not reality in society. Social status of women in India has been change time to time in past and present. Highest number of women participated in politics in India but

their growth rate is very low as compare to men politician. In Loksabha and Rajysabha women participation is less than 10 percent but in panchayatraj system women participation is half and good. Family relation is very important for women status in India. In Indian security system also give the chance for women recruiting non-medical position in 1992. The Indian army appoints women officers from 1992 and in 2013 The Boarder Security Force (BSF) began recruiting female officers. The Indian government announced on 24 October 2015 women will be fighter pilots in Indian Air Force. In present time Indian Air force to give opportunity for women wing commanders. Women officers and soldiers are also take part in Army and Navy training and daily services. Three wings of Indian defense system are fulfilled both men and women.

In educational field participation of women sharply increasing, the female literacy rate is less than male literacy rate but position of women are developed than male in education system. Girls dropping out in school rate are high and in urban area position of girls is good but in rural areas school dropout rate is high of girl student. In Kerala state position of girls and women is very developed and better as compare to other state. Social and economic status of women is very progress full in Kerala. Large number of women's is housewife and engaged in traditional and non-traditional work.

Domestic Violence in Present Time:

Domestic violence is current and main issue in present time. In Indian society large number of cases has seen of domestic violence's. It affects women specially and later on children. It is increases day by day and women situation in society is not well. Domestic violence happens in many families in Indian societies. Today's domestic violence is not only physical type but also it contains mentally harassment. Many families in Indian society largely affected due to mental harassment and mental stress. Domestic violence has many reasons. Domestic violence creates when two or more person has closed and establishes their relationship. It happens all over in every community, ages, cultures and sexes. It consists of physical harm, emotional and psychological abuse, financial abuse, verbal abuse, social abuse, sexual abuse, stalking and spiritual and cultural abuse. There are many serious negative effects of domestic violence as like as victims, families, children and communities.

Significance of Research:

In present research paper has studied that history of domestic violence and situation of domestic violence past and present time.

Objectives of Research:

1. To study history of domestic violence in past time.
2. To study types of domestic violence.
3. To study present situation of domestic violence.
4. To study difference between past and present domestic violence situation.

Research Methodology:

The secondary data sources are used for data collection. Analytical and descriptive research methods are used for present research.

Conclusions: The present research shows that:

1. In ancient time women socio-economic situation was very week.
2. Indian culture gives respect to women but it not applicable in practice.
3. Domestic violence cases increases day by day in present time.
4. Past and today's condition not favorable to women, because domestic violence not stopped and its position, meaning and situation only changing day to day.

References:

1. Chitamber J.B., Introduction Rural Sociology.
2. Roy Rajarshi., Women Education and Development.
3. The National Crime record Bureau, Report, 2015.

-
4. Hay Louse, Empowering Women.
 5. Paul Pinku, Dare To Be.
 6. The Times of India Newspaper, 2018.
 7. The Indian Express Newspaper, 2019.

Domestic violence against women and the Law

Dr .Suyog S. Ingle

Asst.Prof. N.M.D College,Gondia

Abstract

It is common phenomenon prevalent in Indian traditional culture that a woman has already been subject to atrocities and cruelty. The dowry is allegedly one of the most significant forms responsible for cruelty and ill-treatment of a bride in her matrimonial house. The phenomenon of domestic violence in India, is widely prevalent but has remained unseen and untalk in public domain. The Civil Law does not address this phenomenon in its wholeness. At present where a woman is subject to cruelty by her husband or his relatives, it is an offence u/s. 498-A of Indian Penal Code. In order to provide a remedy in the Civil Law for the protection of women being victims of domestic violence and to prevent its occurrence in the Society, to protect women from domestic violence, Bill was introduced in the Parliament. The **Protection of Women from Domestic Violence Act 2005** is an Act enacted to protect women from domestic violence and was brought into force from 26 October 2006. The Act provides for the first time in Indian law a definition of "domestic violence", with this definition being broad and including not only physical violence, but also other forms of violence such as emotional, verbal, sexual, and economic abuse. It is a civil law intended mainly for protection orders and not for meant to be enforced criminally.

But still the enactment has some loopholes and too little force, serving chiefly as a civil, rather than criminal, law, requiring a further offense by the accused respondent (such as violating a Protection Order issued under this law) before initiating criminal law sanctions against the respondent (such as arrest and imprisonment). There are several gaps in the implementation of laws. However, it can be believed that this would provide more rapid and flexible relief for the victim.

Introduction

The Protection of Women from Domestic Violence Act, 2005 came into force from 26 October 2006. It is a very comprehensive and encouraging legislation that combines civil remedies with criminal procedures to guarantee effective protection and immediate relief to victims of violence of any kind occurring within the family. The definition of 'domestic violence' is in consonance with the UN Model Legislation on Domestic Violence. The aggrieved can seek protection against any physical, sexual, emotional, verbal and economic abuses. This law for the first time recognizes a women's right to a violence free home. Under the law, the right to reside in the matrimonial home, shared household was seen as a major innovation in women's rights in India. She cannot be evicted from the shared household, and if evicted she can seek immediate relief, seek a protection order, monetary compensation, residency order, custody order, free legal services, medical aid and counseling with the help of the Protection Officer or Service Provider. Under this Act appointment is done of domestic violence Protection Officers by the State Governments in every district and encourages the participation of voluntary associations as Service Providers. The Ministry of Women and Child Development, the National Commission for Women and the non-governmental organizations have also taken initiatives to propagate the remedies available in this Act to the affected women.

Definition of Domestic violence

The Protection of Women from Domestic Violence Act 2005 different from the provision of the Indian Penal Code Section 498A, in that it provides a broader definition of domestic violence.

Domestic violence is defined in Section 3 of the Act as "any act, omission or commission or conduct of the respondent shall constitute domestic violence in case it:

1. harms or injures or endangers the health, safety, life, limb or well-being, whether mental or physical, of the aggrieved person or tends to do so and includes causing physical abuse, sexual abuse, verbal and emotional abuse and economic abuse; or
2. harasses, harms, injures or endangers the aggrieved person to coerce her or any other person related to her to meet any unlawful demand for any dowry or other property or valuable security; or
3. has the effect of threatening the aggrieved person or any person related to her by any conduct mentioned in clause (a) or clause (b); or
4. Otherwise injures or causes harm, whether physical or mental, to the aggrieved person."

The Act further goes on, through the section Explanation 1, to define "physical abuse", "sexual abuse", "verbal and emotional abuse" and "economic abuse".

Any woman who is, or has been in a domestic or family relationship with the respondent and who has been subjected to domestic violence, can file a complaint under the Protection of Women from Domestic Violence, Act, 2005 for redressal of her grievance. Primarily meant to provide protection to the wife or female live-in partner from domestic violence at the hands of the husband or male live-in partner or his relatives, the law also extends its protection to women living in a household such as sisters, widows or mothers. Domestic violence under the act includes actual abuse or the threat of abuse whether physical, sexual, verbal, emotional or economic. Harassment by way of unlawful dowry demands to the woman or her relatives would also be covered under this definition.

Salient features of the Act

1 It covers those women who are or have been in a relationship with the abuser where both parties have lived together in a shared household and are related by consanguinity, marriage, a relationship in the nature of marriage, or adoption. In addition, relationships with family members living together as a joint family are also included. Even those women who are **sisters, widows, mothers, single women, or living with the abuser** are entitled to the protection under the proposed legislation. However, whereas the Act enables the wife or the female living in a relationship in the nature of marriage to file a complaint against any relative of the husband or the male partner, it does not enable any female relative of the husband or the male partner to file a complaint against the wife or the female partner;

2 It defines "**domestic violence**" to include actual abuse or the threat of abuse that is physical, sexual, verbal, emotional or economic. Harassment by way of unlawful dowry demands to the woman or her relatives would also be covered under this definition;

3 It confers on the **aggrieved woman the right to reside** in a shared household, whether or not she has any title or rights in the same. In fact, a respondent, not being a female, can be directed under the Act to remove himself from the shared household or to secure for the aggrieved woman the same level of alternate accommodation as enjoyed by her in the shared household or to pay rent for the same;

4 The **orders for relief** the aggrieved woman is entitled to under the Act include protection orders, residence orders, monetary relief, custody orders and compensation orders;

5 It **empowers the Magistrate to pass protection order** in favour of the abused to prevent the abuser from aiding or committing an act of domestic violence or any other specified act, entering a workplace or any other place frequented by the abused, attempting to communicate with the abused, isolating any assets used by both the parties and causing violence to the abused, her relatives or others who provide her assistance against the domestic violence;

6 It provides for appointment of **Protection Officers** and recognizes and involves non-governmental organisations as service providers for providing assistance to the abused with respect to her medical examination, obtaining legal aid, safe shelter.

Conclusion

Though an important enactment for protection of women but still the enactment has some loopholes and too little force, serving chiefly as a civil, rather than criminal, law, requiring a further offense by the accused respondent (such as violating a Protection Order issued under this law) before initiating criminal law sanctions against the respondent (such as arrest and imprisonment). There are several gaps in the implementation of laws. The Maharashtra State Legal Services Authority (MSLSA) which has been setup under the Legal Service Authorities Act, 1987, in protecting and providing relief to victims of domestic violence provides free legal services to women. An aggrieved woman is entitled to free legal aid under Section 9(d) of the Domestic Violence Act, 2005.

However, it can be believed that this would provide more rapid and flexible relief for the victim. These efforts of protecting the women are in reality unable to control the growing incidences of domestic violence, reported daily throughout the country. In true spirit the problem can be tackled only when every strata of society contribute to ensure a violence free life for every woman.

References

- 1 Dr.PANDEY J.N *CONSTITUTIONAL LAW OF INDIA*
 CENTRAL LAW AGENCY ALLAHABAD 2006
- 2 D.J DE *THE CONSTITUTION OF INDIA*
 ASIA LAW HOUSE, HYDERABAD, 2nd EDN. 2005
- 3 M.P. JAIN *INDIAN CONSTITUTIONAL LAW*
 LEXIS NEXIS BUTTERWORTHS WADHWA NAGPUR 2012
- 4 Dr R.REVATHI *LAW RELATING TO DOMESTIC VIOLENCE, ASIA LAW HOUSE*
 HYDERABAD, 2004
- 5 PREETI MISHRA *DOMESTIC VIOLENCE AGAINST WOMEN, DEEP & DEEP*
 PUB. NEW DELHI, 2006
- 6 <https://legalservices.maharashtra.gov.in/Site/Upload/Pdf/domestic-violence.pdf>
- 7 https://en.wikipedia.org/wiki/Protection_of_Women_from_Domestic_Violence_Act,_2005
- 8 <http://southasia.oneworld.net/news/study-highlights-loopholes-in-india-domestic-violence-law#.XmJCNPkzYdU>

Domestic violence in India

Kshitija B. Deshpande

Asst. Proff. LDMM, Parli Vajinath

Introduction:

The foundations of domestic violence are imbedded deep in evolutionary history of mankind in India. Women were always considered vulnerable and in a position to be exploited. Violence has long been accepted as something that happened to women. Family which was perceived as an arena of love, affection, gentleness and center of solidarity and warmth has now become a center of exploitation, and violence ranging from slapping, hitting, homicidal assault by one member of the family on the other, the husband and in-laws harassment for dowry or for another reason, dowry deaths, wife bettering, female child abuse and abuse of elderly female in a family are also included in domestic violence. Domestic Violence is not person specific; its victim can be children, woman, aged, disabled or any other vulnerable group. However, due to the traditional patriarchal system, emotional and economic dependence and inherent biological weakness term out to be the most potent and it is one of the most vicious circle. It takes place behind the closed doors, the very door which are meant to protect women from the hazards of the outside world. It is nothing short of a form of a custodial violence and must be so recognized. Domestic violence must come out of the closet and be addressed.

Domestic Violence

There is no universally accepted definition of violence against women. Some human rights activists prefer a broad-based definition that includes "structural violence" such as poverty, and unequal access to health and education. Others have argued for a more limited definition in order not to lose the actual descriptive power of the term. The United Nations Declaration on the Elimination of Violence against Women (1993) defines violence against women as "any act of gender-based violence that results in, or is likely to result in, physical, sexual or psychological harm or suffering to women, including threats of such acts, coercion or arbitrary deprivation of liberty, whether occurring in public or in private life."

This definition refers to the gender-based roots of violence, recognizing that "violence against women is one of the crucial social mechanisms by which women are forced into a subordinate position compared with men." It broadens the definition of violence by including both the physical and psychological harm done towards women, and it includes acts in both private and public life. The Declaration defines violence against women as encompassing, but not limited to, three areas: violence occurring in the family, within the general community, and violence perpetrated or condoned by the State.

Domestic violence, also known as domestic abuse, spousal abuse, battering, family violence, intimate partner violence (IPV), is defined as a pattern of abusive behaviors by one partner against another in an intimate relationship such as marriage, dating, family, or cohabitation. Domestic violence, so defined, has many forms, including physical aggression or assault (hitting, kicking, biting, shoving, restraining, slapping, throwing objects), or threats thereof; sexual abuse; emotional abuse; controlling or domineering; intimidation; stalking; passive/covert abuse (e.g., neglect); and economic deprivation.

Forms of Domestic Violence

• Physical Abuse

While defining Domestic Violence under the Protection of Women from Domestic Violence Act, 2005, in section 3 of the act Physical Abuse is explained as any act or conduct which is of such

nature as to cause bodily pain, harm or danger to life, limb, or health or impair the health or development of the aggrieved person and include assault criminal intimidation and criminal force. Physical abuse is the most pervasive and ancient method of subordinating of women in a family, it is the most common control mechanism applied against a woman within the domestic sphere.

- **Psychological/ Emotional Abuse**

Causing of abuse to a woman in the domestic sphere is multidimensional. Under the Protection of Women from Domestic Violence Act, 2005 emotional or psychological abuse which has been categorized as verbal, is explained as to include – insults, ridicule, humiliation, name calling and insults especially with regard to not having a child or a male child and repeated there as to cause physical pain to any person in whom the aggrieved person is interested. Psychological abuses are one of the major forms of abuses faced by women. The report by the United Nations World Population Fund (UNFPA) and the Washington-based International Center for Research on Women - polled 9,205 men, aged 18 to 49, across the states of Uttar Pradesh, Rajasthan, Punjab, Haryana, Odisha, Madhya Pradesh and Maharashtra found that men who had experienced discrimination as children were four times more likely to be violent towards their partners. The highest reports of violence came from Odisha and Uttar Pradesh, said the report, with more than 70 percent of men in these regions admitting to being abusive towards their wives and partners.

- **Sexual Abuse**

International law in the context of violence against women has recognized sexual abuse against women as one of the forms of violence inflicted by both public and private sector. The Protection of women from Domestic Violence Act, 2005 explains sexual abuse includes any conduct of a sexual nature that abuses humiliates degrades or otherwise violates the dignity of women. This form of abuse is specific to the interpersonal relation between a man and a woman most often in a marital relationship. Of the many duties that a wife has towards her husband, performance of sexual duties is one of them. A wife is never expected to neglect her duties failure to carry out sexual duties or unfaithfulness appears to have been widely accepted and understandable explanation for men's violence. In present times men use sexual violence to assert and maintain their superior masculinity. This form of abuse is more common in households where men are literate and affluent.

- **Economic Abuse**

Economic abuse is a deprivation of the basic need of a person to sustain him in a social set up. It is a form of abuse when one intimate partner has control over the other partner's access to economic resources. Economic abuse may involve preventing a spouse from resource acquisition, limiting the amount of resources to use by the victim, or by exploiting economic resources of the victim. The motive behind preventing a spouse from acquiring resources is to diminish victim's capacity to support him/her, thus forcing him/her to depend on the perpetrator financially, which includes preventing the victim from obtaining education, finding employment maintaining or advancing their careers, and acquiring assets.

- **Intellectual Abuse**

Of all the abuses in Domestic Violence previously discussed, intellectual abuse has been missing from all the definitions of Domestic Violence. This is perhaps because in India a marital relationship or any other man-woman relationship is about the acceptance of inequality, where men dominate and injure and women get dominated and endure. The entire socialization process has an inherent isolation for both men and women, which inhibits effective communication between the two. Even where domestic harmony exists, there is a sense of isolation in thought whereby both men and women experience alienation from each other and at a certain level they

come out to be strangers. Different educational levels add to the isolation as the mental levels are different and both find difficulties in relating to each other at the intellect level. In most of instances it is seen that Indian marriages are clouded with words such as adjustments and compromises. There is no mention of companionship or friendship as John Stuart Mill would describe it. In this scenario women come to be perceived as intellectually inferior, hysterical and unreliable and so on. This isolates women within a domestic sphere and limits their role to procreation of children, preferable sons and to the nurturing their families. Even educated and economically independent women face this isolation as men in a patriarchal set up have controlled access to all economic activities and to all assets including knowledge which contribute to their profitability. Moreover a woman's work in India is shaped and monitored predominantly by patriarchal authorities at home and outside. The Domestic Violence Act, 2005 has failed to address this form of abuse as it has been clubbed with other abuses such as psychological emotional and economic there by missing its import.

Legal Measures

The Protection of Women from Domestic Violence Act, 2005

On 26th October, 2006, the central govt. notified this Act in the official gazette. The Act aims at providing protection to women from Domestic Violence faced by them within 4 walls of their houses. This Act represents a major victory for women's rights in India. Importantly, the new law, which criminalizes the abuse of a woman by her spouse, partner or other males in the household, recognizes the abused woman's right to secure housing. Sections 18-23 are the soul of this Act, these sections of the Act provide a large number of avenues for an abused woman to get relief. She can get through the courts, Protection orders, residence order, monetary relief order, custody order, for her children, compensation order, and interim/ex parte orders.

Short Stay Homes Schemes

The 13 March 2015 press release by the Ministry of Women and Child Development states that the Ministry administers "Swadhar and Short Stay Home Schemes," providing services for the relief and rehabilitation of women in difficult situations including those who are victims of rape.

Suggestive Measures

Violence against women in the private realm is relegated to secondary status, whether in India or in the United States. Strong laws and public policies are essential steps toward combating such violence. But the real solution lies in a culture shift, in the world, and in each of our homes. Apart from the above Legal measures, the below given are the some suggestive measures in context of India which if taken in its full form may placate and curve the menace of the Domestic Violence in India.

Agencies

A wide variety of agencies exist which offer services in cases of domestic violence viz. Family court, Police station, Family Counseling Centre, Women's Commission, People's Council for Social Justice, and religious institutions.

Awareness generation and sensitization

Awareness about gender equality and women's rights should be instilled in boys and girls from a very early age in order to bring about a change in the mindset of the future generation. Legal literacy camps should be conducted on a regular and systematic basis at the local community level. List of NGOs and governmental organizations dealing with women's issues should be made known to the public. Health care providers such as doctors, nurses, and other Para-medical staff should be properly sensitized to treat women experiencing violence. Sensitization programmes should be organized for the policy makers.

Counseling

Pre-marital counseling should be made compulsory; postmarital counseling is to be arranged as follow-up, in order to prevent breakdown of families.

Fostering Self-Employment among Women

A woman entering into the business is not uncommon today. In fact more and more are keen on choosing business as a career. Self-employment is considered to be the best because it not only helps to change women's own self-perception but also helps to attain social status.

Judiciary

There should be a special court with a woman judge and magistrate in each district to handle domestic violence cases. Only women magistrates should try cases of violence against women. Mobile courts should be introduced as an effective strategy to provide justice to the victims of domestic violence. Law enforcement should be done by the co-ordinate efforts of police.

There should be strict laws for the prevention of vices such as alcoholism and drug addiction and social evils such as the dowry system.

Role of Government

Government should ensure proper enforcement of existing laws related to women's rights. Women should be made aware of Women's Commission; offices of the Women's commission should be opened at the district and lower levels. Police should be trained to be respectful and courteous to women in distress.

Role of Media

Media should be used to sensitize the officials and the public about domestic violence so as to develop a positive attitude towards women in general, and women victims, in particular.

Conclusion

Woman must not accept, she must challenge. She must not be awed by that which has been built up around her. She must respect that woman in her which struggles for expression. . Women's empowerment is both a right and "smart economics". In the ultimate analysis, empowering women is empowering society. Better women make better homes, a better society, and help us men to better our best!

References:

1. Brewster MP. Journal of Family Violence. 2003; 18(4):207-217.
2. Domestic Violence and Abuse Signs of Abuse and Abusive Relationships;
http://helpguide.org/mental/domestic_violence_abuse_ty_pes_signs_causes_effects.htm; dated 6-8-2016
3. The Protection of Women from Domestic Violence Act, 2005.
4. The Protection of Women from Domestic Violence Act, 2005. [Accessed 1Aug 2016]
5. The Hindu. 19 December 2014. S. Rukmini. Rape, Rhetoric and Reality.
6. Women's Empowerment in India (PDF). National Family and Health Survey. Retrieved 2016.
7. WHO. Multi country study on Women's health and domestic violence against women. Geneva: World Health Organization, 2007.

Domestic Violence In India - An Analysis**Dr. N. R. Chimurkar**

Assistant Professor

Sandip E. Goswami

Research Scholar

Sardarpatel mahavidyalaya Chandrapur. Central of Higher Learning and
Research. P. Mahavidyalaya, Chandrapur.**Abstract:**

Domestic violence is a global issue reaching across national boundaries as well as socio-economic cultural racial and class distinction. Domestic violence is one of the most common crimes against women which is inextricably linked to by perpetuation of patriarchy. This problem is not only widely dispersed geographically, but its incidence is also extensive, making it a typical and accepted behavior, domestic violence is wide spread, deeply ingrained and has serious impact on women's health and wealth being Domestic violence refers to violence against women not only in matrimonial homes but also in live-in relationship. Domestic violence is recognized as the significant barrier in the path of women empowerment and also skews the democratic set up of the polity. The purpose of the present study is to report the prevalence of various forms of domestic violence against women to analyze the date on domestic violence against women in India and some suggestive measure India has specifically legislated, Domestic Violence Act in 2005 to reduce the violence against women but the same has bore mixed result as of now. The paper examines the domestic violence in multi-dimensional perspective.

Keywords: Domestic Violence, mode cognizable crimes, human rights, domestic violence act (2005), patriarchy, suggestive measures.

Introduction:

In ancient India, women enjoyed a significant role not only at home but in the society as whole, many a vedic hymns are attributed to the women suggest. The dialogue between Gargi and Yajnavalkya in the Brihadaranyak Upanishad refer to the position that women held in the public sphere. The women was the apostle of the matri-shakti. The kings and the priest always held and propagated that the prosperity depends upon the respect that a household shows towards the women and the kingdom would be visited by inauspicious events in case the women was harassed by the subject. The locals having lost the battle into subjection were coerced to hand over their women. The invaders always come single on horse back without accompanied by their families and they sought subjection rules to be written over the body of the women in the conquered territory. To protect the honour and chastity of the women becomes a major societal aim for the local population. The purdah system become a vogue for Indian women. A series of superstition and oppressive customs were manufactured that confined women within the four walls of their houses. The status of woman was reduced to the status of maid and merely a source progeny. The patriarchy dominance was total. The male dominant society would not give women due regard and respect and the system continues to linger in the 21st century. Every day we hear and read about atrocities inflicted upon women by their own husbands for whom they live and die.

Domestic violence is not person specific, its victim can be children, women, aged, disabled or any other vulnerable group. However, due to the traditional patriarchal system, emotional and economic dependence and inherent biological weakness turn out to be the most potent and it is one of the most vicious circle. It takes place behind the closed doors the very door which are meant to protect women from the hazards of the outside world. It is nothing short of a form of a custodial Violence and must be so recognized. Domestic violence must come out of the closet and be addressed.

Domestic Violence

There is no universally accepted definition of violence against women. Domestic violence is violence or abuse in a domestic setting, such as in marriage or cohabitation. Some human rights activists prefer a broad – based definition that includes “structural violence” such as poverty and unequal access to health and education. The United Nation Declaration on the Elimination of violence against women (1993) defines violence against women as “any act of gender – based violence that results in or is likely to result in to women, including threats of such acts, correction or arbitrary deprecation of liberty, whether accruing in public or in private life.”

Domestic violence, also known as domestic abuse, spousal abuse, battering family violence, intimate partner violence, is define as a pattern of abusive behaviors by one partner against another in a intimate relationship such as marriage, dating, family or cohabitation. Domestic violence so defines has many forms, including physical aggression or assault (i.e. hitting, slapping), or threats thereof; sexual abuse; emotional abuse; passive/covert abuse (i.e. neglect.) and economic deprivation.

Different forms of Domestic Violence In India

All the possible forms that will constitute the offence for a better understanding.

1) Sexual Abuse:-

International law in the contest of violence against women has recognized Sexual abuse against women as are of the form of violence inflicted by both public & private sector. The protection of woman from Domestic violence act, 2005 explain sexual abuse includes any conduct of a sexual nature that abuses humiliates degrades or otherwise violates the dignity of women. This form of abuse is specific to the interpersonal relation between man and woman most often in a marital relationship of many duties that a wife has towards her husband. A wife I never expected to neglect her duties failure to carry out sexual duties or unfaith fullness appears to have been widely accepted and understandable explanation for men’s violence in present times man use sexual violence to assert and maintain their superior masculinity. This form of abuse is more tumors in households where men are literate and affluent. In survey it was found that 79% of men used sexual violence to control their wives fidelity and 57% of them and more than 6 years of formal education.

2) Physical abuse:-

Domestic violence under the protection of woman from Domestic violence Act, 2005, in section 3 of the act physical abuse is explained as any act or conduct which is of such nature as to cause bodily pain, harm or danger to life time or health or impair the health or development of the aggrieved person and include assault criminal intimidation and criminal force. Physical abuse is the most pervasive and ancient method of subordinating of women in a family, it is the most common control mechanism applied against a woman within the domestic sphere.

Physical abuse is that involving contact intended to cause fear, pain, injury, other physical suffering or body harm. In the context of coercive control, physical abuse is to control the victim. The dynamics of physical abuse in a often complex.

3) Economic Abuse:-

Economic abuse is a form of abuse when one intimate partner has control over the other partners access to economic resource marital assets are used as a men’s are control. Economic abuse may involve preventing a spouse from resource acquisition, limiting what the victim may use, or by otherwise exploiting economic resources of the victim.

Economic abuse is a deprivation to the basis need of a person to sustain him in a social set up. The motive behind preventing a spouse from acquiring resources in to diminish victim’s capacity of support him/her, thus forcing him/her to depend on the perpetrator financially, which includes preventing the victim from obtaining education, finding employment maintaining or advancing their careers and acquiring assets.

4) Psychological Abuse:-

Causing of abuse to a woman in the domestic sphere is multidimensional. Emotional abuse is a pattern of behavior that threatens, intimidates, dehumanizes or systematically undermines self worth according to the Istanbul Convention, Psychological violence is “the intentional conduct of seriously impairing a person’s Psychological integrity through coercion or threats” while defining Domestic violence under the protection of women from Domestic violence act 2005, in section 3 of the act emotional abuse which has been categorized as verbal, is explained as to include – insults, humiliation, name calling, ridicule and insults especially with regard to not having a child or a male child and repeated there as to cause physical pain to any person in whom the aggrieved person is interested. Psychological abuse are one of the major forms of abuses facts by women.

5) Tolerance of Abuse:-

Since domestic violence tends to be culturally engrained, or derived from culturally based gender roles, many women are tolerant of the abuse the fact.

Domestic Violence against women in India: A Brief Review

The phenomenon of violence against women within the family in India is complex and deeply embedded. Women are subject to violence not only from husbands but also from members of both the natal and the marital home. Girls and women in India are usually less privileged than boy’s in terms of their position in the family and society in terms of access to material resources. Marriage continues to be regarded as essential for a girl, control over a woman’s sexuality and its safe transfer into the hand of husbands who are assumed to “own” their wives is of primary importance systematic discrimination and neglected toward female children is evident in a declining sex ratio of 929 women to 1000 male. Never the less, there are regional and community variations women in the north have relatively less autonomy than their counter parts in the south, and experience fewer opportunities for control over economic resources (Karve 1965). A small segment of urban upper class women enjoy some of the benefits of education, careers, and economic independence.

Violence against women is a widespread problem, with appalling physical, sexual, emotional, psychological and economic consequences for girls and women. It affects women of every age, in every society and every socio – economic group “violence against women refers to any act of gender based violence that results in or is likely to result in physical, sexual, or psychological harm or suffering to women including threats of such acts, correction or arbitrary deprivation of liberty, whether accruing in public or private life.

The Protection of Women from Domestic Violence Act, 2005

On 26th October, 2006 the central government notified this Act in the official gazette. The Act aims at providing protection to women from Domestic Violence faced by them with in 4 walls of their houses. This Act represents a major victory for women rights in India. Importantly the new law, which criminalize the abuse of a woman by her spouse, partner or other males in the household, recognizes the abused woman’s right to secure housing section 18-23 are the soul of this Act, these section of the Act provide a large number of avenues for an abused women to get relief. She can get through the courts. Protection orders, residence order, monetary relief order, custody order, for her children compensation order, and interim/ex parte orders.

Suggestion

Violence against women in the private realm is relegated to secondary status, whether in India strong laws and public policies are essential steps toward combating such violence. But the real solution lies in a culture shift, in the world, and each of for home. A part from the above Legal measures, the below given are the some suggestive measures in context of India which if taken in its full form may placate and curve the menace of the Domestic Violence in India.

Agencies

A wide variety of gender exit which offer services in cases of Domestic violence viz. family court, police station, people council for social justice, women commission and religious institutions.

1. Awareness Generation and Sensitization :-

- a) Awareness about gender equality and women's rights should be instilled in boys and girls from a very early age in order to bring about a change in the mindset of the future generation.
- b) Sensitization programs should be organized for the policy makers.
- c) Stigma attached to victims of domestic violence should be removed by conscientising the community through outreach programs.
- d) List of NGOs and governmental organization dealing with women's issue should be made known to the public.
- e) Legal literacy camps should be conducted on a regular and systematic basis at the local community level.

2. Health Care Support:-

- a) Domestic violence should be recognized as a health issue:
- b) The prevalence and the health consequences of Domestic violence should be Documents.

3. Laws:-

- a) Separate law should be enacted to deal with domestic violence.
- b) There should be strict laws for the prevention of vices such as alcoholism and drug addiction and social evils such as the dowry systems.

4. Role of Police:-

- a) Police should be trained to be respectful and courteous to women in distress.
- b) A separate wing of police may be opened for dealing with women's issues in all police stations and personnel of this wing should be exempted from other duties.
- c) Only women police officials should be allowed to handle cases involving women.

Specific Provisions of Law deals with Violence

Educated women are aware of their rights. They are no longer willing to follow commands blindly. When they ask questions, it causes conflicts, which in turn, leads to violence in many Indian states, working women are asked to hand over their paycheck to the husband and have no control over their finances. In 1983, domestic violence was recognized as a specific criminal offence by their introduction of section 498 – A into the IPC. This section deals with cruelty by a husband or his family towards a married woman.

The punishment is imprisonment for up to three years and a fine section 498-A of the IPC covers dowry related harassment. The IPC also addresses dowry death in section 304 – B. If a woman dies of “unnatural causes” within seven years of marriage and has been harassed for dowry before her death, the courts will assume that it is a case of dowry death. A dowry death is punishable by imprisonment of at least seven years.

Conclusion:-

Having looked at a sensitive topic of “Domestic Violence in India.” Women must not accept, she must challenge. She must not be awed by that which has been built up around her. She must respect that women in her which struggle for expression. Violence against women persists in all regions of the world as a pervasive violation of human rights and a major impediment to achieving gender equality. The domestic violence may have a far wider and deeper impact in real life. What is required is to see closely the association of the factors provoking a particular form of domestic violence. In the ultimate analysis, empowering women is empowering society. Better women make better homes, a better society.

Reference:-

1. Daga, AS., S. Jejeebhoy and S. Rajgopal (1999). Domestic Violence Against Women: An Investigation of Hospital Causality Records, Mumbai. Journal of Family Welfare, 45 (1): 1-11.
2. Heise, L. Ellsberg, M and Gottemoeller, M. (1999). Ending Violence Against Women. Population Reports, Series L, No. 11, Baltimore, John Hopkins University School of Public Health, Population Information Program, December.
3. Brewster MP. Journal of Family Violence 2003; 18(4):207-217.
4. Dodd L.W. Therapeutic group work with young children and mothers who have experienced domestic abuse. Educational psychology in Practice 2009; 25:12-36.
5. Althreya U.B. Sheela Rani and Chukath, 1996, "An Indian Mother Expendable", The Hindu, 7th January 1996.
6. Ahuja R, 1987, "Crimes against women", Rawat Publications, Jaipur.
9. Heise, L.L. Pitangue J. and Germaine A. (1994). Violence Against Women. The Hidden Health Burden. Discussion, Paper No. 225, Washington DC: The World Bank.
10. Mishra, Jyotsna, ed. (2000). Women and Human Rights, Kelpaz Publications, New Delhi.
11. Domestic Violence and abuse Signs of Abuse and Abusive Relationships: http://helpguide.org/mental/domestic_violence_abuse_types_signs_causes_effects.htm; dated 6-8-2016.
12. Ellsberg Mary, PhD. Intimate Partner Violence and Women's Physical and Mental Health in the WHO Multi-country Study on Women's Health and Domestic Violence: An Observational Study. The Lancet 371 2008, 2013.
13. Celine Sunny, 2003, "Domestic Violence against Women in Ernakulam District", Discussion Paper, Kerala Research Programme on Local Level Development, Centre for Development Studies, Thiruvananthapuram.
14. Flavia, Agnes, 1992, "Protecting women against violence", Economic and Political Weekly, 25 April 1992.
17. Murthy, M. S. R; P. Ganesh; J. Srivirajarani and R. Madhusudan (2004). Proximate Determinants of Domestic Violence; An Exploratory Study on Role of Menstrual Problems and Life Style of Men. Demography India 33(1): 85-105.
18. Sahoo, Harihar & Pradhan, Manas Ranjan (2007). Domestic Violence in India: An Empirical Analysis, Paper presented in National Seminar on Gender issue and Empowerment of Women, Indian Social Institute, Kolkata, February.

Domestic violence and its impacts on life and financial stress

Prof. Dr. Balkrishna N. Mahajan

Arts, science and commerce college, chikhaldara, dist. Amravati (m.s.)

Abstract

Domestic violence (also named domestic abuse or family violence) is violence or other abuse in a domestic setting, such as in marriage or cohabitation. Domestic violence, one of the most widespread violent crimes against women, is one example of a family unit that is better explained as a non cooperative relationship. In this paper, a non cooperative model of domestic violence is presented. The women's incomes and other financial support received from outside the marriage (family, welfare, shelters, divorce settlements, etc.) will decrease the level of violence in intact families because they increase the woman's threat point. The improved economic opportunities for women will decrease the level of violence in abusive relationships.

Keywords: Domestic Violence, Non cooperative, Abuse, Economy.

Introduction

The toll of domestic violence is physical and psychological, but it is also economic. Many victims skip work or show up late. Sometimes they (rightly) fear being stalked or killed at their offices. Economic abuse (or financial abuse) is a form of abuse when one intimate partner has control over the other partner's access to economic resources. Marital assets are used as a means of control. Economic abuse may involve preventing a spouse from resource acquisition, limiting what the victim may use, or by otherwise exploiting economic resources of the victim. Economic abuse diminishes the victim's capacity to support themselves, increasing dependence on the perpetrator, including reduced access to education, employment, career advancement, and assets acquirement. Forcing or pressuring a family member to sign documents, to sell things, or to change a will are forms of economic abuse.

Review of Literature

Domestic violence (also called intimate partner violence, domestic abuse, dating violence, spousal abuse, and intimate partner abuse) is any form of maltreatment that takes place in a heterosexual or homosexual romantic relationship between adults or adolescents.

Women's economic status is linked to domestic violence in three primary ways. First, although domestic violence occurs across socioeconomic classes, poorer women are more likely to be survivors of domestic abuse than wealthier women, both due to contextual (e.g. neighborhood) and individual (e.g. male employment instability) factors. Second, women who are economically dependent on their abusers are less able to leave and more likely to return to abusive partners. Further, the degree of women's economic dependence on an abuser is associated with the severity of the abuse they suffer. Greater economic dependence is associated with more severe abuse. Third, economic abuse is in itself a form of domestic abuse since abusive partners may act in ways that harm women financially and undermine their ability to become financially independent. Examples of economic abuse include limiting women's access to funds and undermining their ability to gain employment or attend school.

Domestic Violence

Domestic violence and its impacts on individuals, families, and society as a whole. The truth is, domestic violence, also called intimate partner violence, is incredibly prevalent. In fact, 10 million people experience domestic abuse annually in the United States alone. One in three women and one in four men have experienced some form of physical violence by an intimate partner.

Think about that for a moment. That means if you're in a room of three women, the odds are that one of those women has experienced domestic violence.

Domestic violence obviously affects victims in many damaging ways; physically, emotionally, and beyond. A 2018 survey by the Institute for Women's Policy Research (IWPR) revealed just how deeply domestic violence can affect survivors' education, career, and economic stability over the course of their lives.

The effects of domestic abuse

Domestic abuse has significant health and public health consequences. Between 25%-50% of homeless families have lost their homes as a result of intimate partner violence. Such victimization is also associated with nearly \$6 billion in health care costs and lost work productivity per year. Domestic violence sufferers are at higher risk of facing discrimination in securing any form of insurance, including health, life, disability, and property insurances. Victims of domestic violence are more likely to experience trouble raising their children and suffer family disruption, as well. Although psychological abuse can be harder to define than overt physical abuse, it has been found to cause at least as much damage. Victims of intimate partner violence are vulnerable to developing depression, anxiety, and substance abuse disorders.

Analyzing Impacts of Domestic Violence

When we think about domestic violence, our minds likely go directly to physical violence. And of course, according to the CDC, one in five women and one in seven men have experienced severe physical violence from a partner. This experiences may end up sending victims to the doctor or to the hospital. To add insult to literal injury, medical expenses are one of the top reasons that Americans end up in debt and eventually file for bankruptcy. The medical costs that accompany domestic violence can disrupt and follow people throughout their lives.

Disrupted Education

Two-thirds of the IWPR survey respondents said that their partner's behavior negatively affected their educational and job training opportunities. Education is a huge contributing factor to whether or not women are able to get higher paying jobs that allow them to support themselves. If domestic violence is preventing them from doing well in or finishing schools, their future choices may be more limited than they otherwise would have been.

Disrupted Ability to Work

Eighty-three percent of respondents said abusive partners disrupted their ability to work. Of these, 70 percent were not able to have a job, and 53 percent lost a job because of the abuse. This tactic is a form of financial abuse, as abusers are preventing their victims from working and earning their own money. This disrupts the victim's career aspirations and makes them finally reliant upon their abuser, thus making it harder for them to leave the relationship. This hurts individual victims and their families, but it also affects our society as a whole.

Financial Abuse and Damage to Credit

Financial abuse is a lesser discussed tool used in abusive relationships. It's not as well known or understood as other forms of abuse, but it's actually very common. In fact, up to 99 percent of abusive relationships also involve some kind of financial abuse. According to the IWPR survey, about three in four respondents (73 percent) had abusers take money from them against their will, such as their paycheck, savings, or public benefits. Of course, this sort of abuse not only literally takes money away from a victim, but damaging their credit can prevent them from achieving financial independence in the future. It can take years or longer to undo the damage done through financial abuse.

What to do if your partner is abusing you financially:

- First: seek help from a trained domestic violence advocate.
- Avoid using credit and debit cards that can enable an abuser track your whereabouts.

- Keep your personal and financial records in a safe location. Leave copies with a trusted friend, relative, or in a bank safety deposit box to which your abuser does not have access.
- Compile an emergency evacuation box with copies of your family's important records and documents.
- Keep copies of car and house keys, extra money, and emergency phone numbers in a safe place.
- If you use the internet to explore domestic violence issues or research how to regain financial independence, make sure your abuser cannot trace your activities.
- Take a financial inventory, listing assets and liabilities.
- If your partner controls the money, look for ways to find out more information about his/her income, financial property, real property, and debts.
- If you are considering leaving your abuser, calculate what it would cost you to live on your own, and consider starting to set aside your own money in a safe place, even if it is just a few dollars.
- Obtain a copy of your credit report from any of the three major credit bureaus, review the information, and report any fraud, disputed claims, or identity theft. Under FACTA (The Fair and Accurate Credit Transactions Act) you can obtain a free copy of your credit report every 12 months.

Conclusion

Domestic violence is one of the most horrendous kinds of abuse suffered women in our society today. The statistics show that 85 percent of domestic violence victims are female. Only 15 percent of victims are men. Domestic violence can happen to anyone, it does not matter the race, creed, religion, or standing in society of the victim. If the issue of domestic violence is not dealt with in a manner, which is sufficient, then this type of abuse will continue among all classes of society with no ending. In order for us as a society to eradicate this horrendous type of abuse, we need to stand together and make tougher laws, which will protect the victims of this abuse.

References

1. Rodgers, Lucy; Gutierrez Martin, Pablo Gutierrez Martin; Rees, Martyn; Connor, Steven (February 10, 2014). "Where is it illegal to be gay?". *BBC News*. BBC. *Archived from the original on August 12, 2015*. Retrieved August 22, 2015.
2. Serra, Natalie E. (2013). "Queering international human rights: LGBT access to domestic violence remedies". *Journal of Gender, Social Policy & the Law*. 21 (3): 583–607. *Archived from the original on August 19, 2014*.
3. Jump up to:^a ^b ^c Lehman, Mark Warren (1997). *At the end of the rainbow: a report on gay male domestic violence and abuse* (PDF). St. Paul, Minnesota: Minnesota Center Against Violence and Abuse. *Archived from the original* (PDF) on February 16, 2008. Retrieved December 30, 2007.
4. "Same-sex abuse". *womenslaw.org*. National Network to End Domestic Violence, Inc. *Archived from the original on March 20, 2015*. Retrieved November 24, 2014.
5. Chan, Ko Ling (January 2012). "Gender symmetry in the self-reporting of intimate partner violence" (PDF). *Journal of Interpersonal Violence*. 27 (2): 263–286. doi:10.1177/0886260511416463. hdl:10722/134462. PMID 21920874. *Archived* (PDF) *from the original on December 8, 2015*.
6. UN Women. "Facts and figures: ending violence against women". *unwomen.org*. UN Women. *Archived from the original on August 27, 2015*. Retrieved August 22, 2015.
7. Staff writer (March 24, 2009). "Domestic call 'every 23 minutes'". *BBC news*. Northern Ireland: BBC. *Archived from the original on December 11, 2015*. Retrieved August 22, 2015.

Domestic Violence In India

Dr. Ragini Rajendra Padhye,

Associate Professor & Head, Department of Home Science,
Late Laxmibai Deshmukh Mahila Mahavidyalaya, Parli Vaijnath.

Introduction-

In a country's development and progress, a woman and her awareness play an important role. Women constitute nearly half of our population, so they cannot be left out of any endeavor for building up the nation. On one hand, there has been some awareness about the need for gender equality. Women's organizations have been leading powerful movements & struggles for our rights and as a result, we have many laws to protect women on the statute book. On the other hand, oppression & atrocities against women have been on the increase for some years, as cases of wife beating, dowry death, kidnapping, molestation, rape and amniocenteses (killing of female fetus in womb) are common. Everyone knows that these cases are rarely registered with the police due to the social stigma attached to rape cases.

Domestic violence in India is endemic and widespread predominately against women. Around 70% women in India are victims to domestic violence according to Renuka Choudhary, Ex Union Minister for Women & Child development.

Domestic violence historically has been viewed as a private family matter that need not involve the government or criminal justice. Police officers are often reluctant to intervene by making an arrest and often choose instead to simply counsel the couple or ask one of the parties to leave the residence for a period of time. The courts are reluctant to impose any significant sanctions on those convicted of domestic violence, largely because it was viewed as a misdemeanor offense.

Domestic violence is the willful intimidation, physical assault or other abusive behavior perpetrated by an intimate partner against another. It is an epidemic that is affecting individuals in every community regardless of age, economic status, race, religion, nationality or educational background.

Violence against women is often accompanied by emotionally abusive & controlling behavior and thus is part of a systematic pattern of dominance and control. Domestic violence results in physical injury, psychological trauma and sometimes death.

Domestic violence is most often one of the following- Child abuse, Abuse of a spouse or domestic intimate partner, Elder Abuse.

Key Elements of Domestic Violence-

- Intimidation
- Humiliating other person
- Physical injury

Domestic Violence is not a result of losing control but it is intentionally trying to control another person. The abuse is purposeful using verbal, non-verbal or physical means to gain control over other person.

Types of Domestic Violence-

- Physical abuse
- Verbal or Non-Verbal abuse (Psychological, mental or emotional)
- Sexual Abuse
- Stalking or cyber-stalking
- Economic Abuse or Financial Abuse

- Spiritual Abuse

Causes of Domestic Violence-

Domestic violence in a household is passed from generation to generation and violence or mistreatment is generally a way to vent anger.

People resort to physical violence because-

- They have solved their problems in the past with violence.
- They have effectively exerted control and power over others through violence.
- No one has stopped them from being violent in the past.

Some immediate causes-

Some immediate causes that can set off a bout of domestic abuse are-

- Stress
- Provocation by intimate partner.
- Economic hardship- e.g. prolonged unemployment.
- Depression
- Desperation
- Jealousy
- Anger

Consequences of Domestic Violence-

The fact that domestic violence causes physical injuries, dysfunctional families and broken relationships is well known. Ever since our society's attitude towards domestic violence began to change, numerous laws have been enacted every year that specifically address domestic violence within our state and our federal statutes. As a result, the consequences of committing or being accused of committing domestic violence is also growing.

The consequences associated with domestic violence are as follows-

1. Enhanced jail or prison time, fine, the completion of 52-weeks batterer's treatment class and issuance of a criminal protective order.
2. Loss of employment opportunity.
3. Denial or revocation of a state license to engage in particular type of business.
4. Issuances of a criminal and/or family law restrain order.
5. Loss of immigration status.
6. An unequal division of property.
7. Increase in the amount of spousal support paid.

Health Consequences of Domestic Violence-

- Violence against women-both intimate partner, and sexual violence against women are major public health problems and violation of human rights.
- A WHO multi-country study found that between 50-71% of women reported experiencing physical and /or sexual violence by an intimate partner at some points in their lives.
- Intimate partner and sexual violence have serious short term & long term physical, mental, sexual and reproductive health problems for victims and their children and lead to high social and economic costs.
- Health effects can include headaches, back pains, abdominal pain, fibromyalgia, gastro-intestinal disorders, limited mobility and poor overall health. In some cases, both fatal and non-fatal injuries can result.
- Intimate partner violence and sexual violence can lead to unlimited pregnancies, gynecological problems, induced abortions and sexually transmitted infections,

inducing HIV. Violence during pregnancy also increases the likelihood of miscarriage, stillbirth, pre-term delivery and low birth weight.

- These forms of violence can lead to depression, post-traumatic stress disorder, sleep difficulties, eating disorders, and emotional distress and lead to suicide attempts.
- Sexual violence particularly during childhood can lead to increased smoking, drug and alcohol misuse and risky sexual behaviors in later life. It is also associated with perpetration of violence (for males) and being victims of violence (for females).

Impact on children-

- Children who grow up in families where there is intimate partner violence may suffer a range of behavioral and emotional disturbances that can be associated with the perpetration or experiencing of violence later in life.
- Spousal violence has also been associated with higher rates of infant and child mortality and morbidity for example digestive disorders, malnutrition etc.

Social & Economic costs-

The social and economic costs are enormous and have ripple effect throughout the society. Women may suffer isolation, inability to work, loss of wages, lack of participation in regular activities and limited ability to care for themselves and their children. In such conditions, children suffer a lifetime loss of recognizing their potential. This in turn creates an entire new generation that is frustrated and out of jobs. Such frustration leads to a new cycle of domestic violence.

Risk factors-

- Studies found that risk factors associated with physical and sexual violence occur within individual, families, communities and wider society.
- Some factors are associated with perpetrators of violence, some are associated with the victims of violence and some are associated with both.

Risk factors for being a perpetrator include-

- Low Education
- Past exposure to child maltreatment or witnessing violence between parents.
- Harmful use of alcohol
- Attitudes accepting of violence
- Gender inequality

Most of these are also risk factors for being a victim of intimate partner and sexual violence.

Prevention-

- Currently, there are few interventions whose effectiveness has been scientifically proven; more resources are needed to strengthen primary prevention of intimate partner and sexual violence i.e. stopping it from happening in the first place.
- The primary prevention strategy is school-based programs for adolescents to prevent violence.
- Evidence is emerging for the effectiveness of several other primary prevention strategies:
 - Those that combine microfinance with gender equality training.
 - That promotes communication and relationship skills within communities.
 - That reduces access to harmful use of alcohol.
 - That change cultural gender norms.

WHO Response-

WHO in collaboration with a number of partners is:

- Building the evidence base on the scope and types of intimate partner and sexual violence in different setting and supporting country's effort to document and measure this violence. This is central to understanding the magnitude and nature of the problems at a global level.

- Developing technical guidance for evidence-based intimate partner and sexual violence prevention and for strengthening the health sector response to such violence.
- Disseminating information supporting national efforts to advance women's rights and to prevention of and response to intimate partner and sexual violence against women.
- Collaborating with international agencies and organizations to reduce/eliminate intimate partner and sexual violence globally.

How does society perpetuate domestic violence?

Society contributes to domestic violence by not taking it seriously enough and by treating it as expected, normal or deserved.

Specifically society perpetuates domestic violence in following ways:

1. Police may not treat domestic violence as a crime but rather as a domestic dispute.
2. Courts may not award severe consequences such as imprisonment or economic sanctions.
3. A community usually does not ostracize domestic abusers.
4. Clergy or counselors may have the attitude that the relationship needs to be improved and that relationship can work given more time and effort.
5. People may have different attitudes. One that the abuse is the fault of the victim and another that the abuse is a normal part of marriage or domestic partnerships.
6. Gender role socialization and stereotypes condone abusive behavior by men.

Conclusion-

To achieve lasting change in domestic violence, it is important to enact legislation and develop policies that protect women, address discrimination against women and promote gender equality and help to move the culture away from violence.

An appropriate response from the health sector can contribute in important way for preventing the recurrence of violence and mitigating its consequences (Secondary and tertiary prevention) Sensitization and education of health and other service providers is therefore another important strategy. To address fully, the consequences of violence and needs of victims/ survivors require a multi-sectorial response. The response to domestic violence is typically a combined effort between law enforcement, social services and health care. The role of each has evolved as domestic violence has been brought more into public view. Domestic violence historically has been viewed as a private family matter that need not involve the government or criminal justice. Police officers were often reluctant to intervene by making an arrest and often chose instead to simply counsel the couple or ask one of the parties to leave the residence for a period of time. The court was reluctant to impose any significant sanctions on those convicted of domestic violence, largely because it was viewed as a misdemeanor offense. Today, domestic violence should be viewed as a public matter. All criminal authority should be involved because the offender is killing innocent people. Once the violence is reported, it should be taken seriously. Domestic violence is never a private family matter any longer. It should be viewed as criminal case and should not be viewed as misdemeanor offense.

Suggestions-

Strict laws should be enforced to punish the guilty of women's violence of all sorts. From early stages in life, girls should be empowered and trained to protect themselves and in supporting other women.

References-

- Pandya Rameshwari, "Women welfare and Empowerment in India" New Century publications, New Delhi-P.P.363-364.
- Immanuel M., "Women and Development", Karnavati Publications, Ahmedabad.
- [www.ncad/files/Domestic violence fact sheets](http://www.ncad/files/Domestic%20violence%20fact%20sheets)
- [www.aaets.org/article 144.htm](http://www.aaets.org/article%20144.htm)
- [www.who.in/media centre/fact sheets](http://www.who.in/media%20centre/fact%20sheets)

Domestic Violence against Women: A Study of Shashi Deshpande's That Long Silence

Dr. Santosh S. Chouthaiwale

Asst. Professor and Head Dept. of English
Indraraj College of Arts, Com., & Sci.,
Sillod, Dist. Aurangabad – 431112

Dr. Ravikant B. Jadhavar

Research Student
Dept. of English
Dr. B.A.M.U., Aurangabad.

Abstract:

Domestic violence is the violence by one person against another person at the domestic levels such as in marriage or in any other relationship. It is also called family violence or domestic abuse. Partner commits violence against another in a marriage relationship. Domestic violence also includes violence against children, parents and may be done for self-defence. Domestic violence can be several forms such as physical, psychological, verbal, emotional, economic, religious, and sexual abuse. Cambridge Dictionary defines domestic violence as: the situation in which someone you live with attacks you and tries to hurt you. The Free Dictionary defines it as: physical or emotional abuse of a household member, especially one's spouse or domestic partner.

Keywords: Domestic Violence, Shashi Deshpande's, domesticous etc.

Domestic violence or emotional abuse are behaviours used by one person in a relationship to control the other. Partners may be married or not married; heterosexual, gay, or lesbian; living together, separated or dating." Examples of domestic violence include: name-calling or putdowns, keeping a partner from contacting their family or friends, withholding money, stopping a partner from getting or keeping job, actual or threatened physical harm, sexual assault, stalking, intimidation etc. victims of domestic violence can be any sex, race, culture, age, education, religion, employment or marital status. Both men and women can be abused, most victims are women. Children are more likely to be neglected or abused in homes.

Any act that threatens the safety of an individual is termed as abuse, while domestic violence is the systematic method in which one partner gains power and control by infusing fear and forcing subservience. The social stigma of public dishonour is the greatest cause for a woman to become trapped in this atrocious environment, and another important reason is economic dependence on her perpetrator. Many times a woman feels that the abuse she goes through is her fault, that she has made a mistake. This inference is false; abusing is the abuser's fault, not the victim's. At the beginning of this horrifying journey the victim may feel the reasons for being abused are justified, as time goes on and she keeps changing herself for the abuser, she then realizes that there is no escaping from his wrath, he will be violent for any reason and no reason at all. An abuser feels entitled over the victim's body and her mind, she is not allowed to have individuality, for the abuser she is his commodity. Many women believe that residing with her husband and tolerating this abuse would be in the best interest of her children, as the family is kept together.

Domestic violence is an intrinsic part of our society. The major causes could be the desire to gain control over another family member, the desire to exploit someone for personal benefits, the flare to be in a commanding position all the time showcasing one's supremacy so on and so forth. This form of domestic violence is most common of all. One of the reasons for it being so prevalent is the orthodox and idiotic mind-set of the society that women are physically and emotionally weaker than the males. Though women today have proved themselves in almost every field of life-affirming that they are no less than men, the reports of violence against them are much larger in number than against men. The most common causes for women stalking and battering include dissatisfaction with the dowry and exploiting women for more of it, arguing with the partner, refusing to have sex with him,

neglecting children, going out of home without telling the partner, not cooking properly or on time, indulging in extramarital affairs, not looking after in-laws etc. In some cases, infertility in females also leads to their assault by the family members.

The greed for dowry, desire for a male child and alcoholism of the spouse are major reasons of domestic violence against women in rural areas. In urban areas, there are many more factors which lead to differences in the beginning and later take the shape of domestic violence. These include – more income of a working woman than her partner, her absence in the house till late night, abusing and neglecting in-laws, being more forward socially etc. Working women are quite often subjected to assaults and coercion sex by employees of the organization.

Women are usually scared to report cases of domestic abuse in fear that her husband will be arrested, that a long legal proceeding will ensure bringing public shame and scrutiny. For this reason ‘Special Cells’ have been created, it provides counselling to husbands and wives where they teach communication methods, and the counsellors slowly work to remove aggression. The first attempt is always to save the marriage, as the solution to domestic violence is not always separation. Yet this decision is in the hands of the wife, if she believes she does not want to stay with her husband then she is not obliged to go through counselling.

The present paper tries to analyse domestic violence against women in Shashi Deshpande’s novel *That Long Silence*. Deshpande shows two different kinds of Indian Women at two levels- the lower class women engaged in menial domestic chores to earn their living, and middle-class women of some financial independence. She further divides middle-class women into two categories: those who never question their marriage and submit to insult, injustice, injuries and humiliation without any complaint, and those who, refusing to become the victims of tradition, raise their voice against oppression. Jaya, the protagonist, belongs to the second category of middle-class women. In the beginning, she is not different from other women of her class, but towards the end, we notice a great change in her personality. Deshpande brings out the similarities and differences among Jaya and other female characters in the novel- among women of different generations (Jaya, her mother and her grandmother), among women of different classes (Jaya, Tara, Nayana and Jeeja), among women of the same class and generation (Jaya, her cousin Kusum and her neighbour Mukta).

That Long Silence is a story that happens in every middle-class and educated Indian women's lives. The middle-class housewives fare slightly better than their lower-class counterparts, but marriage is the only career for them in the most cases and a husband their “destiny”. The novelist has shown the loneliness of a woman living silently in a cage called marriage. Their suffering is more mental than physical, as in the case of Jaya. She is convent-educated and cultured; she has been brought up with love and care by her father. But she has been conditioned from the very beginning to accept her husband as “sheltering tree” and be good to him, even at the cost of her sensibilities and aspirations because the happiness of her husband and home depends on her. Such well-meant advice keeps haunting Jaya and she realizes that since a husband is like “a sheltering tree” (32), he must be nurtured and nourishment in a marriage. As Vanitamami says to Jaya:

A husband is like a sheltering tree. Without the tree, you’re dangerously unprotected and vulnerable. This followed logically. And as you have to keep the tree alive and flourishing, even if you have to water it with deceit and lies (34).
learnt it at last – no questions, no retorts. Only silence” (143).

So after her marriage, Jaya, who used to contemplate her independent and intelligent, adapts herself to the requirements, whims, and desires of Mohan. She remains passive and submissive to his desires and demands. She transforms herself into “stereotype of a woman: nervous, incompetent, needing male help and support” (76). Apparently, she is a contented housewife with all material comforts. But in order to become that, she has had to compromise and suppress many aspects of her individuality. In order to become an ideal wife and mother, she devotes herself to the comforts of her

husband and to keep the house in order. In the process, she feels that she has no identity, no status of her own. When the editor of a magazine asks her to provide her bio data, she feels that she has nothing meaningful to offer, except such irrelevant facts as: "I was born. My father died when I was fifteen. I got married to Mohan. I have two children and I did not let a third one live" (2).

Jaya keeps changing herself in accordance with her husband's likes and dislikes, wishes, and desires, as a result of which her individuality gets annihilated. Now whatever she does is dictated by only consideration – what will her husband think of it? Mohan is demanding and dominating like his father. Mohan gives her another name, Suhasini, after marriage. Her own name Jaya means victory, whereas Suhasini means "soft, smiling, placid, motherly woman," which she precisely has become over the seventeen years of married life. She has learnt that a woman has no right to be angry with her husband because that undermines his position of authority in the household. "A woman can never be angry; she can only be neurotic, hysterical, frustrated" (147). She bottles up her feelings and emotions; she cultivates silence.

All the marriages in the novel show that marriage is used as a tool in patriarchy to the advantages of men and to suppress women. Tolerance, lack of protest, submissiveness and faithfulness are the qualities that society expects in a woman. Conformity to these norms is appreciated while any deviation from these is considered unwomanly, even immoral. Self-assertion on the part of women is regarded as contrary to these values. A woman aspires to love, respect, and expression of herself in marriage, but she is denied this.

A balanced and purposeful life is not a utopian fancy for a woman if she liberates herself from the stereotyped conditioning of society. A woman's relations with her family must develop within the totality of her life as a woman if there is to be harmony and fulfilment in married life. So, Deshpande seems to give the message that women should accept their own responsibility for what they are, see how much they have contributed to their own victimization. It is only through self-analysis and self-understanding, through vigilance and courage, they can begin to change their lives. Changes do not happen overnight, but we should not lose hope. As Jaya says:

We don't change overnight. It's possible that we may not change even over long periods of time. But we can always hope. Without that, life would be impossible. And if there is anything to know it is this: life has always to be made possible (193).

The Indian Law has come to realize that there are multifaceted problems faced by women in domestic affairs. The Protection of Women against Domestic Violence Act (2005) protects women, helps women, and also provides safety to women economically, physically and mentally. We tend to ignore the fact that help is needed from both sides. The abuser needs to go for psychological counselling and should have anger management therapy, while the victim needs counselling to regain her sense of self and individuality, to make her more independent and self-assured. Being an extremely aggressive individual with no control over your emotions do not have to be your destiny, it can be stopped with the application of the right methods and getting the right help.

Works Cited

1. Batra, Shakti. *That Long Silence: A Critical Study*. Rama Brothers, 2014.
2. Deshpande, Shashi. *That Long Silence*. Penguin Books, 1989.
3. "Domestic." *Online Etymology Dictionary*, www.etymonline.com/word/domestic.
4. "Domestic violence." *Cambridge Dictionary*, dictionary.cambridge.org/dictionary/english/domestic-violence.
5. "Domestic violence." *Domesticviolence.org*, domesticviolence.org/definition/.
6. "Domestic violence." *The Free Dictionary*, www.thefreedictionary.com/domestic+violence.
7. Nijhawan, Lalita. "Domestic violence: How women can deal with it." *The Times of India Blogs*, 24 March, 2017, blogs.timesofindia.indiatimes.com/arise-awake-and-stop-not/domestic-violence-how-women-can-deal-with-it/.

Domestic Violence : Impact on indian SocityA Study Violence against Women in Politics

Dr. Minakshi Kamble

Arts, Commerce and Science College, Maregaon, Dist. Yavatmal.

Summary

The International Center for Social Research study on the Violence against women in politics is rampant according to the insufficient implementation of laws, lack of support from police and judiciary, the socio-economic divide and current power structures are the major reasons for violence. The study was conducted in India conducted to address the nature, extent and reasons for violence that inhibits women's political participation. Approximately 800 respondents were interviewed including election commission officials, police, contestants, and families in urban and rural areas.

The study finds that while the percentage of female voters and women candidates fielded by political parties has increased in all countries, in that study more than 60 per cent of women do not participate in politics due to fear of violence. Our comprehensive review of laws on violence against women, it is clear that none of the indian countries has legislation that deals strictly with offenders to prevent violence against women in politics. Where laws are in place, prevalence tends to be lower and fewer people think that violence against women.

Except for a few chosen female politicians, most of the elected female representatives have a limited or marginal role in important discussions within their political party. The experience women violence throughout their lives, which is also a common feature of politics and their families as well as voters have routinely faced violence during elections.

Women in politics

The under-representation of women constitutes a serious democratic deficit, which undermines the legitimacy of the contemporary democratic ideal. Parity democracy and the promotion of women in decision-making positions are therefore important areas. Parity democracy implies the equal representation of women and men in decision-making positions. It goes a step further than quotas as it is based on the idea that women are not a minority.

Why is politics not working for women

1. Research shows that women's underrepresentation in politics boils down to:
2. Confidence: women - for a variety of highly rational reasons - have more doubts putting themselves up for election
3. Candidate selection: once women agree to run, it's often difficult for them to get an electable spot on the election list.
4. Culture: politics is a men's world. Sexism is rampant and external threats - women - are often not welcome.
5. Cash: when women run for election, their campaigns often receive less funding than their male counterparts)
6. Childcare: across the EU, women spend double the amount of time on childcare compared to men

What can we do to support women in politics ?

- Confidence: Invest in women. Set up ambitious training and mentoring programs.
- Candidate selection: Establish quota or zipping system in order to ensure gender balanced lists. Head-hunt women candidates.
- Culture: Establish a zero tolerance to sexism with clear channels for report sexual harassment.
- Cash: Provide earmarked funding for women candidates until equal representation is reached.

- Childcare: Change the “long hours” culture in politics. Provide childcare facilities.

Political violence against women at the highest level

More than the events were armed attacks and some events were harms of sexual nature. Women increasingly become a target of a diverse form of violence such as physical attack, abduction or are attacked by mobs. Many events of political violence targeting women reported during the first quarter. The fact that sexual violence represented events confirms that political violence targeting women extends beyond the sexual element. However, the form of violence varies in each region and context, the researchers write. Political violence targeting women extends beyond sexual violence.

The motives for this type of violence are to create a high-risk political space; to humiliate and oppress women; to prevent the effective political participation of women; and to generally perpetuate an environment of high instability with violent consequences. Violence might have a variety of forms including war-time sexual violence, attack on female politicians or repression of women engaged in politics. It is very likely for women to become a target in places where the organized violence is already high. Nevertheless, women can be in a risk in places which are not considered to be at crisis level. Among the countries with the highest number of political violence events targeting women belongs India.

As the case of a peaceful march on International Women’s Day in Istanbul, where the police blocked the street and at the end used a tear gas against the women. The report covered only events where women were target of political violence. However, the situation in other categories and forms of violence against women is not much better. According to World Health Organization the women worldwide have experienced either physical or sexual violence in their lifetime, very likely committed by intimate partner and almost 40% of murdered women are killed by a male intimate partner and physical violence goes an abuse against women on social media. It includes a variety of experiences such as direct or indirect threats of physical or sexual violence, abuse targeting one or more aspects of a woman’s identity, privacy violations and the sharing of sexual or intimate images of a woman without her consent.

Tackling violence against women in politics:

Although female politicians around the world have long faced problems of aggression, coercion, and intimidation, the term ‘violence against women in politics’ has surfaced in only the last ten to fifteen years in various contexts around the globe. When local council women convened a seminar on the topic to discuss reports regarding acts directed at female candidates and elected officials in rural municipalities. Along with other female politicians and activists, worked together in an inductive manner to name this phenomenon and identify its various manifestations. These efforts culminated in 2012 in the passage of Law 243 against Political Harassment and Violence against Women, protecting female candidates, elected officials, appointees, and those exercising political functions who confront attempts by others to prevent their presence in decision-making positions for reasons of gender. Law 243 defines “political harassment” as “acts of pressure, persecution, molestation, or threats” and “political violence” as “acts and/or threats of physical, psychological, or sexual violence.”

One of the project’s earliest publications used the phrase ‘violence against women in politics’ to describe acts perpetrated to hinder, punish, or deprive women of their right to participate in politics. It lists physical acts, like beating, pushing, molestation, sexual abuse, rape, kidnapping, and murder, as well as various types of psychological violence, like threats, harassment, verbal abuse, coercion, character assassination, and threats against family members.

While restricted to female politicians, this definition can be expanded to women engaged in any type of political activity, electoral or not. This is because acts of aggression, coercion, and intimidation directed at women as voters, party members, civil society activists, and electoral

administrators often have the exactly same purpose to restrict the political participation of women as a group. As such, they reflect a case of gender-based discrimination. Importantly, when female political actors are attacked for their political views alone, this is not a case of violence against women in politics it is not the target, but rather the motive behind violence that is the crucial distinction between violence against women in politics and violence against politicians in general, due to the fact that the means for attacking women as political actors often relies on gendered scripts, focusing on women's bodies and their traditional social roles – primarily as mothers and wives – to deny or undercut their competence in the political sphere. Using gendered imagery or stereotypes to attack female opponents can thus evolve into a case of violence against women in politics, as the message communicated through these tropes is that women per se do not belong in the political realm. They seek to intimidate other female political actors, deter women who might consider engaging in politics, and communicate to society as a whole that women should not participate in politics in any capacity.

Causes of violence against women in politics

To understand why violence against women in politics occurs, it is useful to revisit early research in gender studies, observing an association in many societies between men and the 'public sphere' of politics and the economy and women with the 'private sphere' of home and the family. The participation of women in politics – in all capacities – thus poses a fundamental challenge to prior beliefs and practices regarding politics as a male domain. Acts of violence against women in politics, it appears, are perpetrated with the intent of reinstating this traditional divide by compelling women to leave the public sphere, in favor of pursuing their private sphere obligations. Like other types of violence against women, in other words, such acts serve as a form of gender role enforcement, using means of domination and control to subordinate women as a group.

Although the goal is to preserve male power and dominance, however, it is important to recognize that perpetrators may include both men and women, acting in similar ways to preserve existing gender roles. Academic studies from a variety of disciplines support this interpretation. Studies on genderbased violence, for example, find that men who express the greatest hostility towards women tend to espouse traditional views regarding gender roles, using violence as a way to overcome feelings of insecurity and regain a sense of power and control. Research in psychology suggests that men and women may 'punish' women who behave counter-stereotypically by aspiring to leadership positions, evaluating female leaders more negatively than male leaders even when they have similar qualifications or levels of performance. Sociologists have detailed how women's mere presence can be unsettling to reigning standards and practices of political life, precisely because the public realm has been constructed through women's exclusion. As this can provoke an even stronger negative response from those who perceive and fear a loss of power.

Forms of violence against women in politics Most debates globally identify three forms of violence against women in politics: physical, sexual, and psychological. Although this mirrors most international commitments and domestic legislation in this regard, greater discussion and awareness of the concept has led to a proliferation of examples included under these two categories. Moreover, recognizing these varied types of violence is important in acknowledging that distinct cultures may provide different 'tools' for disciplining women – giving meaning to actions, as well as conditioning the degree to which such behaviors are normalized. Accusations that a woman is a bad wife, mother, or daughter can be especially devastating in a small local community, where families share a dense network of social ties, or in cultures where a woman's 'honor' is seen as an extension of her family. Similarly, where extensive gender inequality exists – or there are high levels of violence, political or otherwise – such acts may be simply viewed as 'life as usual' in that society, fostering a culture of impunity.

Acts perpetrated via social media, by a similar logic, assume greater meaning where citizens have access to computers and cell phones. the women's sexuality is a potent symbol, with

rape threats and questions about a woman's sexual identity or morality becoming a medium by which they are depreciated and distinct from 'normal' political violence committed by political opponents, acts against women may originate from varied corners: from society, like a woman's family, friends, and community or religious leaders; from the political sector, including colleagues and leaders from opposing parties as well as a woman's own party; and from state actors, like security forces and the police. In other words, despite seeking to curtail women's political participation (i.e., a public sphere activity), violence against women in politics may be perpetrated in both the public and the private spheres, by a much wider range of actors than are normally involved in political violence. In terms of specific types and examples, physical violence involves injuries inflicted on women's bodies, as well as acts of bodily harm to her family members when she is the target.

Physical violence against women as political actors may be perpetrated by outsiders, like activists from another party, but it may also be inflicted by rivals within a woman's own party or even members of her own family. It is distinguished from other acts of physical violence in the political sphere by its goal to prevent a woman's participation as a woman, not as an individual or party member per se. As such, despite personalized experiences of abuse, victims of violence against women in politics are largely 'interchangeable.' Examples include assassination, kidnapping, beating, and domestic abuse, as well as assassination and kidnapping of family members.

Sexual violence is often more difficult for policy makers or election observers to conceptualize as political violence, particularly as much of it happens in the private sphere or otherwise out of sight. Sexual violence is often listed as a distinct category in many domestic laws and international conventions on violence against women. The latter might include using women's bodies to attract attention at campaign events, as has been criminalized or forcing women to perform sexual favors in order to secure their nomination for elected office or a position in their parties. This violence may entail threats of physical violence, as well as a host of different acts intended to socially harm the woman in question.

The limited research on violence against women in elections indicates that psychological violence may be a tool particularly directed at female politicians. Death and rape threats, character assassination, social boycotts, and stalking are all examples of this type of violence. In politics, this may entail conditioning women's entry to, or behavior in, political office or party leadership positions by systematically restricting their access to economic resources which are otherwise available to men. The aim is to make the task so difficult or frustrating that women are led to withdraw of their own accord, or to reduce the chances that women can do their jobs effectively, thus affecting their future political careers. Examples include denying women – but not men – campaign resources when they are candidates, or salaries, expenses, office space, and supplies once they have been elected.

For women activists inside political parties, it can involve denying women funds that they are entitled to by law, even when earmarked by the state for women's political activities. The absence of financial support may be especially difficult for women, as women are less likely than men to be connected to the formal and informal networks that can supply campaign funds or the personal resources to compensate for denied expense claims. Gender inequalities in the access to resources in society more generally thus can exacerbate acts to withhold funds from women, necessary for conducting their campaigns or day-to-day political work – leading in some extreme cases to pressures for women to exchange sex for monetary support.

A second set of acts involve forms of symbolic violence, operating at the level of portrayal and representation to confirm an individual's placement in a social hierarchy. Due to the great diversity of cultures in the world, the form and content of symbolic violence vary more widely than the three other types. Symbolic violence seeks to delegitimize female politicians, activists, and voters through gendered tropes denying them competence and visibility in the political sphere. Going beyond healthy media criticism or 'normal' rude behavior, such treatment becomes violence when it

entails fundamental disrespect for human dignity, like producing and distributing highly sexualized and derogatory images, using social media to incite violent acts, or explicitly denying the existence of a female political actor for the simple fact of being a woman.

Women's voices, for example, can be actively silenced in parliaments or party meetings, with women's microphones being cut off or their speeches interrupted by sexist heckling from their male colleagues. Female voters may be denied their voting rights, with female polling stations being blocked or male family members seeking to cast votes on women's behalf.

Objections based on free speech

The right to free speech and as a result, at the same time that voters should be able to express their political views freely. Yet it is also possible to argue that certain behaviors 'cross the line' from free speech to violence when they are directed at women as women with the purpose of leading them to withdraw from political life. For female politicians, criticism – both fair and unfair – is often framed as the 'cost of doing politics,' thus placing the onus on them to deal privately with acts constituting violence against women in politics.

A second implication is that critics are empowered to say what they like with relative impunity, bolstered by constitutional guarantees in many countries regarding freedom of expression. A similar problem can be faced by women as voters and political activists. In all of these cases, political processes are rendered problematic and exclusionary – and in the most extreme scenarios, electoral processes are effectively nullified and democracy itself undermined in favor of forces of intimidation and coercion. These issues have taken on new depths with the development of internet technologies. As social media in particular has emerged as a new platform for perpetrating violence against women in electoral contexts. These insights coincide with emerging academic literature indicating that women are increasingly the target of on-line violence, which some users defend in the name of 'free speech' but others describe as tantamount to "hate crimes in cyberspace".

Debates regarding 'hate crimes' provide a useful parallel. Hate crime legislation in the United States imposes a higher class of penalties when a violent crime involves targeting a victim due to his or her perceived membership in a certain social group. Such laws have been criticized as violations of the right to free speech, with perpetrators being punished for their bias in addition to being held accountable for their crimes. There are also good reasons to view hate crimes as distinct class of offenses, involving a second layer of motivations, because these crimes are perpetrated – using mechanisms of power and oppression – to reaffirm what are perceived to be threatened hierarchies. Hate crimes are thus "message crimes," intended to deny equal access to rights to group members and to create a ripple effect that heightens the sense of vulnerability among other members of the community.

Conclusions

1. The study reveals that 20% of the respondents are being hurt physically by their in-laws/family members.
2. 34% of the respondents are mentally hurt by their in-laws/family members.
3. 32% of the total respondents faces problem of physical violence by their husband.
4. 44% of the total respondents faces mental violence by their husbands.
5. 10 % of the respondents were denied of their basic needs.
6. 44%of the respondents faces mental depression as a consequence of domestic violence.
7. Basic needs are very badly affected of 50% respondents facing domestic violence.
8. 48% of the respondent's children's education is very badly affected by domestic violence.
9. 76%of the respondents are not aware of laws related to domestic violence.
10. 94% of the respondents are not aware of any organisation/individual addressing domestic violence.

The problem of violence against women in politics is thus not limited to one country or region of the world or to women undertaking one type of political activity. While it has long existed, this problem appears to have emerged with greater force in recent years as the number of women in political office has grown. Alternately, women's greater political voice and visibility may appear threatening to those concerned with preserving the status quo, exacerbating tendencies towards violence as a means to forestall change.

A more accurate understanding of the problem can generate better-informed recommendations for change. Second, comparing experiences across countries and regions can assist with mapping the various manifestations of resistance, aiding their recognition in other contexts. This is especially important when introducing a new concept to policy debates, so that citizens are empowered with the knowledge that can enable them to identify instances of violence. Third, building connections can facilitate the exchange of ideas regarding the best ways to combat this problem – as well as lessons learned from prior experiences in terms of challenges and ways forward.

Attending to these dynamics is crucial for ensuring that violence against women in politics does not undermine the civil and political rights of women, as individuals and as a collective, and thereby threaten broader prospects for inclusion and democracy. Insights from various academic literatures, as well as practitioner experiences, indicate that acts of aggression, coercion, and intimidation against women as voters, party members, activists, politicians, and electoral administrators should not be dismissed as 'normal politics.' Rather, such acts are more accurately viewed both as a rising threat to global efforts to recognize, incorporate, and empower women as political actors, as well as a phenomenon that undermines the development of democratic culture, institutions, and practice.

Women's Struggle for Survival in Kamala Markandaya's *Nectar in a Sieve*

Rita Sontakke/Sheware

M.A., M.Phil.(Eng), M.A.(Sociology), Research Scholar, RTMNU, Nagpur,
Maharashtra

Abstract

Kamala Markandaya is a great novelist of Indian rural life. Her novels reflect poverty, hunger, superstitions, customs and traditions, and so on. Her women characters are the products of their respective environments. Her novel *Nectar in a Sieve* touches an account of the life of Indian peasant women, Rukmani and Ira, their struggle for survival. They also reflect the changing times and society. On the other hand, she effectively portrays the Indian women courageously and sensitively, minutely handling the significant and intractable themes affecting the lives of women. I would like to examine the various ways in which this concept plays itself out in the creations of Kamala Markandaya who herself belongs to a socially marginalized group. Subaltern voices are important in the present age because they are making themselves heard more and more. This paper seeks to examine Kamala Markandaya's *Nectar in a Sieve* to see if the analysis could yield insights into the subaltern culture in rural areas of India in terms of marginality, power relations, subjectivity, hegemony, and so on. Besides, her works also highlighted the struggling of women to survive in the patriarchal society.

Keywords: Patriarchy, subaltern, hegemony, struggle.

It is highly evident that there is a patriarchal set up where women are of little significance. According to the Laws of Manu, a woman is valuable only as far as she is the possible begetter of a male offspring. In her childhood, a woman should always be a subject to her father, in youth to her husband and after his death to her sons. It is also demanded that day and night, women must be kept in dependence by the male members of their families. The deplorable condition of women in the Indian society and the gender distinction manifested in female feticide, the liabilities attached to the girl child, declining sex ratio, high level of illiteracy among women as inferior and second class citizens, the various other forms of exploitation and gender violence are directly linked to the attitude to women. In the galaxy of Indian novelists in English, Indian women writers too shine luminously like the male counterparts by their significant contribution to the enrichment of Indian English novels. Of such women writers, Kamala Markandaya is most popular and skilled novelist and notable representative of the growing Indian women writings in English.

Markandaya is primarily concerned in her novels with the psychological crisis in the lives of Indian women who are subjected to physical and psychological trauma in Indian society. They have exploited their skill in projecting the agonized mind of the persecuted women. Kamala Markandaya, being woman, dive deep into the inner mind of the repressed women by virtue of her feminine sensibility and psychological insight and bring to light their issues, which are the outcome of Indian women's emotional imbalances.

Basically, Men and Women are complimentary to each other. Neither of them can claim any superiority over the other. But the women are the missionaries of civilization. They possess the power of endurance, love and foresight which contributes to the happiness of others. In those days, they were merely portrayed as the souls of dependence. Women in general are considered as weaker sex to men.

As far as the women are concerned in Indian set up, the moment they get married, they become the slaves of their husbands. They should also remain faithful and sincere in taking care of

their husbands however bad and cruel their husbands are. The male has a voice whereas the female has no voice. The nature of an Indian wife is such that she readily accepts life with all its vagaries. In a male dominated society, woman is supposed to be an ideal wife, a mother and an excellent home maker with multifarious roles to play in the family.

Rukmini the protagonist

Markandaya derives the title *Nectar in a Sieve* from Coleridge, whose lines form an epigraph to the novel: "Work without hope draws nectar in a sieve and hope without an object cannot live" (Bhatnagar, 50). Rajesh Shukla's observation illuminates further: Kamala Markandaya has used the couplet by Coleridge because these lines vividly state the theme of the novel. When work is done without any hope it becomes as useless as nectar in a sieve. If there is no objective in life, life becomes useless. (Shukla, 220)

Kamalamarkandaya's heroine Rukmani, the protagonist in *Nectar in a Sieve* is the fulcrum and the sustainers of the family bond. The novelist has delineated the character of her heroine to the most miserable rural conditions. Rukmani, the youngest of the four daughters of a village Headman, is married at the age of twelve to a tenant peasant, Nathan, who is far below her status. She enjoys her marital life with whatever her husband earns whether plenty or scanty due to draught. She concedes, "This, mud hut, nothing but mud and thatch was my home. My knees gave...and I sank down"(NS, 6).

She learns to be proud of her domestic space and enjoys her married life at all planes whether sexual, physical or psychological. She is uncomplaining and moulds herself thoroughly into the frame of a traditional figure who works from dawn to dusk for her family. She belongs to a generation of self-sacrificing women for whom the mere happiness and satisfaction of husband is "be all and end all"(N S,14) of life.

Soon Rukmani becomes the mother of five sons and a daughter Irawaddy. When the daughter was born, not only her husband even she too regretted over the birth of a female child. She reacts unpleasantly at the birth of Ira and shed "tears of weakness and disappointment; for what woman wants a girl for her first born"(NS,15). She wants to give birth to a male child to her husband because a son can "continue his line and walk beside him on the land"(N S,16).

Rukmani's daughter, Ira is married to a peasant boy at the age of fourteen. But after five years of marriage, her son-in-law abandoned her for being barren. Rukmani and her husband, Nathan tolerates it with equanimity. Nathan blames his own daughter and supports the action of his son-in-law. Rukmani too did not protest the behaviour of both her husband and her son-in-law but she behaved in a sensible way by taking her daughter to Dr.Kenny to be treated for barrenness. This shows that despite of being deeply rooted in traditional Indian values, Rukmani is well aware of herself and seeks herself within the orbit of family ties.

Rukmani's image of a self-sacrificing woman and conceding to woman's subjugation with a spirit of nonchalance becomes evident when she comes to know of Nathan's extra-marital affair with Kunthi. As an Indian woman, she struggles by all means to protect the honour of her husband and to save him from the bewitching tangle of any women. Even though Nathan betrays her, he is her treasure, she says, "I need you, I cried to myself, Nathan my husband I cannot take the risk because there is risk since she is clever and I am not"(N S, 72). This shows that she is unaware of her rights and she even does not have the courage to list an objection to male oppression. She never finds fault with him for his inability to care for his family. She submissively shares all misfortunes with Nathan till he dies and she even accepts her fate designed by her husband.

In *Nectar in a Sieve*, Rukmani proves herself to be a silent sufferer and finds no quest for autonomy in her character. It is her passivity which stops her from asking anything for her sake as she realizes, "Want is our companion from birth to death, familiar as the seasons on the earth, varying only in degree. What profit to bewail that which has always been and cannot change"(N S, 28). Even when her heart is torn apart in her endless battle against relentless nature, changing time and dirty

poverty, she never thinks of protesting against the situation. Her attitude enlightens her willing surrenderness to the male dominating society.

Ira's Struggle for Survival

Irawaddy or Ira as she is lovingly called is the first child of Nathan and Rukmani. She is fair child, lovely and dimpled with soft gleaming hair. Her physical charms are well-matched with the nobility and beauty of her soul. Through her life-story, Kamala Markandaya has depicted the grim and shocking picture of the degradation and corruption that hunger begins in. She is married at the age of fourteen accepting silently the choice of her parents. Being a victim of fate and human monstrosity, she is brought back to her mother's house by her husband because she is proved as barren. She knows well that she will have to pass the rest of her life as a deserted wife in the home of her parents. Later on, she is cured of her barrenness but by that time, her husband has taken another woman, and so cannot take her back. She does not complain or revolt, but accepts her lot for it was to be. She sells her body to feed her starving brother and to save him from death. It is not an immoral act but an act of supreme self-sacrifice like that of Tess in Hardy's *Tess of the D'Urbervilles*. She is glad to sacrifice it for, by doing so; she can ameliorate the suffering of the sick and dying Kuti, and contribute her mate to her destitute family. Her father Nathan is wrong in considering the money she brings to be sinful, it is not sinful, it is result of noble and heroic self-sacrifice, which sanctifies and purifies it. This supreme self-sacrifice ennoble her and imparts a heroic grandeur to her. It is in one of the encounters with men that she conceives a baby whom she accepts with a sense of resignation. This child is a sickly Albino, different from the other children and so more an object of contempt than pity. However, she is a devoted mother who nurses the child affectionately, is proud of him, as any mother of a normal child would be, and endures patiently the shame and humiliation that is heaped upon her for his being, a 'bastard.' She suffers terribly but she suffers silently without ever giving an idea of her deep spiritual anguish. Kamala Markandaya has made her bold enough to declare that she will not let her brother die from starvation. When her father scolds her ever "I will not have you parading at night," she replies to him in an equally determining tone, "Tonight and tomorrow and every night, so long as these id need. I will not hungry any more" (N S, 103). The new woman arises in her as she thinks of saving her brother even at cost of bearing the name of harlot. Unlike Kunthi, she sells her body and becomes by drinking the poison (Prostitution) to give life to her brother. As she has learnt never to yield, she musters up courage and defies the society by giving birth to a child. She nurses it like a devoted mother. G.R. Taneja has tried to analyze the question of woman's search for identity, He says: "...meaning, alienation, or fulfilment in marriage within and without, must be part of the larger question of life and living." Ira proves that she can live and search her own identity. Believing in life for living, she defines and sets her own parameters of life without considering the dual code of morality of the society.

Thus, in *Nectar in a Sieve*, Rukmani and Ira are seen as the contrasting portrayal of womanhood in an Indian family. Markandaya's protagonist, Rukmani never shows any superiority over her illiterate husband even though she is literate whereas Ira is very stubborn to some extent and makes her not to surrender before the negative social forces. Rukmani shows extra-ordinary patience and submissiveness, Ira reaches to the stage of self-actualization and self-confidence where she feels that she is not merely an appendage to man but more than that. Though the male chauvinists subscribe to the Biblical reference that woman has to play a subservient role as they are created from the rib of man by God, the protagonists - Rukmani and Ira, prove themselves as the true images of tradition-bound women with the attributes such as submissiveness, gentleness and docility etc. through their endurance and confidence by coming out of a man's rib and not from his feet to be walked on or not from his head to superior over but just from his side to be equal.

References

- [1] Markandaya, Kamala. *Nectar in a Sieve*. New Delhi: Penguin books, 2009.
- [2] Harrex, Syd. *A Sense of Identity: The novels of Kamala Markandaya*. J.C.L.Vol.No.1, June 1971.
- [3] H.M.Williams, *Victims and Virgins: Some characters in Markandaya's Novels*: 03
- [4] K.R. SrinivasIyengar, *Indian Writing in English*. New Delhi: Sterling Publisher, 1993.
- [5] Shukla, Rajesh. *Multiculturalism in Indian Fiction in English*. Jaipur: Ritu Publications, 2014.

Study of Incentive Motivation of University Level Basketball and Volleyball Players

Dr. Rahul M. Rode

Assistant Professor Yashwantrao Gudadhe Patil Memorial College,
Hingna Road, Nagpur

1.0 Abstract

The human behaviour is often the outcome of the level of motivation, which is comprised of basic needs, such as desire, hobbies, goal, state of being, or ideal. In addition to these, the motivation for a behavior can also be attributed to less-obvious reasons, like self-sacrifice or morality. Hence, a systematic study has been carried out to determine and compare the motivation levels of the university level male basketball and volleyball players of central India. The study was carried out by following standard methods. The Incentive Motivation of the players was obtained by using Incentive Motivation Inventory developed by Aldermen and N. L. Wood. The test measures incentive motivation on various scales, which include excellence, power, sensation, independence, success, aggression and affiliation attributes. All the data collected from the players was statistically analysed by using SPSS 18.0 software. The study results showed that there was significant difference in the motivation levels of the university level basketball and volleyball players. The study results points towards the necessity for basketball and volleyball game coaches to device game specific methods for keeping the players highly motivated.

Keywords: Motivation, sports participation, basketball, volleyball, players

2.0 Introduction

Motivation is the primary reason for engaging in a particular activity or behavior, especially the human behavior. These reasons may include basic needs, such as food or a desired object, hobbies, goal, state of being, or ideal. In case of the sports field motivation for a behavior may also be attributed to many reasons, such as team spirit, pride, personality, etc. Basically, it (motivation) refers to the initiation, direction, intensity and persistence of human behavior. Moreover, anything a person does is driven by some certain desire to acquire a predetermined goal. Players do one thing in order to achieve a specific goal; however understanding that doing one thing is necessary to achieve another thing is insufficient for a person to start doing the "one thing". This fact leaves nothing else but to bring out the idea of desire. Therefore, the knowledge, or the cognition, about particular characteristics of actions and objects is required but is not enough to motivate a person to start doing relevant things.

People can be motivated in numerous ways. Researchers state that motivation is "a process through which a person makes use of available resources, time, talent, and energy, and distributes them in a way they choose." This process is called the personal investment theory, the personal investment involves an inner drive, a desire, or an intention an individual possesses as a reaction to external influences. Different athletes have different forms of motivation to keep them dedicate to a particular sport. It may be enjoyment, physical fitness, social relationships, or goal attainment. The Incentive theory of Motivation states that a reward, tangible or intangible, is presented after the occurrence of an action (i.e. behavior) with the intent to cause the behavior to occur again. In view of the importance of this aspect, present study was carried out to study and compare the Incentive Motivation of University Level Basketball and Volleyball Players.

3.0 Research Methodology

3.1 Selection of Subjects

In order to collect data for this study, a total of 150 men players who have represented Rashtrasantukadoji Maharaj Nagpur University, Nagpur in Basketball and Volleyball games were selected. Furthermore, 75 men players each from Basketball and Volleyball games were selected. The age of the subjects varied between 18 and 25 years.

3.2 Criterion Measure and Tool Used for Primary Data Collection

The criterion measure chosen to test the hypothesis was Incentive Motivation. The Incentive Motivation Scores of the subjects were obtained by using Incentive Motivation Inventory developed by Aldermen and N. L. Wood. The test measures sub factors of incentive motivation such as excellence, power, sensation, independence, prestige, aggression and affiliation.

3.3 Design of the Study and Collection of Data

In the present study a random group design was followed. The necessary data related the study was collected 24 hours prior to the start of the competition in respective games.

3.4 Statistical Technique Employed

The data characteristics (descriptive statistics) such as Mean, Standard deviation, Minimum, Maximum, etc. were determined. The comparative assessment was done using independent 't' test using SPSS 18.0 Statistical package. The significance level was chosen to be 0.05 (or equivalently, 5%).

4.0 Results and Discussion

4.1 Incentive Motivation – Excellence Factor

Table 1: Incentive motivation test scores of university level Basketball and Volleyball players – Excellence Scale

Games	Mean	± SD	Min	Max	MD	t	P
Basketball	25.2	± 2.2	16	31	3.9	4.028	< 0.05
Volleyball	21.3	± 3.0	14	27			

SD: Standard deviation; **Min:** Minimum; **Max:** Maximum; **MD:** Mean Difference; **t:** 't' ratio; **P:** Probability

Above **Table 1** presents results regarding the comparative assessment of incentive motivation test scores with respect to excellence factor of the basketball players and volleyball players. The results indicated that the mean incentive motivation-excellence score of the basketball players is 25.2 ± 2.2 . Overall variation in the incentive motivation-excellence score of the basketball players varied from 16 to 31. In addition to it mean incentive motivation-excellence score of the volleyball players is 21.3 ± 3.0 . Overall variation in the incentive motivation-excellence score of the volleyball players varied from 14 to 27.

4.2 Incentive motivation – Power Dimension Factor

Table 2: Incentive motivation test scores of university level Basketball and Volleyball players – Power Scale

Games	Mean	± SD	Min	Max	MD	t	P
Basketball	26.7	± 3.1	16	31	4.3	4.731	< 0.05
Volleyball	22.4	± 3.5	14	26			

SD: Standard deviation; **Min:** Minimum; **Max:** Maximum; **MD:** Mean Difference; **t:** 't' ratio; **P:** Probability

Above **Table 2** presents results regarding the comparative assessment of incentive motivation test scores with respect to power dimension. The results indicated that the mean incentive motivation-power dimension score of the basketball players is 26.7 ± 3.1 . Overall variation in the incentive motivation-power dimension score of the basketball players varied from 16 to 31. In addition to it

mean incentive motivation-power dimension score of the volleyball players is 22.4 ± 3.5 . Overall variation in the incentive motivation-power dimension score of the volleyball players varied from 14 to 26.

4.3 Incentive motivation – Sensation Factor

Table 3: Incentive motivation test scores of university level Basketball and Volleyball players – Sensation scale

Games	Mean	$\pm$ SD	Min	Max	MD	t	P
Basketball	25.5	± 3.3	17	31	1.6	0.627	Not Significant
Volleyball	23.9	± 3.5	16	30			

SD: Standard deviation; **Min:** Minimum; **Max:** Maximum; **MD:** Mean Difference; **t:** 't' ratio; **P:** Probability

Above **Table 3** presents results regarding the comparative assessment of incentive motivation test scores with respect to sensation factor. The results indicated that the mean incentive motivation-sensation score of the basketball players is 25.5 ± 3.3 . Overall variation in the incentive motivation-sensation score of the basketball players varied from 17 to 31. In addition to it mean incentive motivation-sensation score of the volleyball players is 23.9 ± 3.5 . Overall variation in the incentive motivation-sensation score of the volleyball players varied from 16 to 30.

4.4 Incentive motivation – Independence Factor

Table 4: Incentive motivation test scores of university level Basketball and Volleyball players – Independence scale

Games	Mean	$\pm$ SD	Min	Max	MD	t	P
Basketball	25.3	± 2.8	18	33	1.5	-0.329	Not Significant
Volleyball	26.8	± 2.4	19	32			

SD: Standard deviation; **Min:** Minimum; **Max:** Maximum; **MD:** Mean Difference; **t:** 't' ratio; **P:** Probability

Above **Table 4** presents results regarding the comparative assessment of incentive motivation test scores with respect to independence factor. The results indicated that the mean incentive motivation-independence score of the basketball players is 25.3 ± 2.8 . Overall variation in the incentive motivation-independence score of the basketball players varied from 18 to 33. In addition to it mean incentive motivation-independence score of the volleyball players is 26.8 ± 2.4 . Overall variation in the incentive motivation-independence score of the volleyball players varied from 19 to 32.

4.5 Incentive motivation – Success Factor

Table 5: Incentive motivation test scores of university level Basketball and Volleyball players – Success scale

Games	Mean	$\pm$ SD	Min	Max	MD	t	P
Basketball	24.9	± 3.2	17	30	1.1	1.027	Not Significant
Volleyball	23.8	± 3.9	15	32			

SD: Standard deviation; **Min:** Minimum; **Max:** Maximum; **MD:** Mean Difference; **t:** 't' ratio; **P:** Probability

Above **Table 5** presents results regarding the comparative assessment of incentive motivation test scores with respect to success factor. The results indicated that the mean incentive motivation-success score of the basketball players is 24.9 ± 3.2 . Overall variation in the incentive motivation-success score of the basketball players varied from 17 to 30. In addition to it mean incentive motivation-success score of the volleyball players is 23.8 ± 3.9 . Overall variation in the incentive motivation-success score of the volleyball players varied from 15 to 32.

4.6 Incentive motivation – Aggression scale**Table 6:** Incentive motivation test scores of university level Basketball and Volleyball players – Aggression Scale

Games	Mean	± SD	Min	Max	MD	t	P
Basketball	28.4	± 2.9	17	32	1.1	1.224	Not Significant
Volleyball	27.3	± 3.4	16	34			

SD: Standard deviation; **Min:** Minimum; **Max:** Maximum; **MD:** Mean Difference; **t:** 't' ratio; **P:** Probability

Above **Table 6** presents results regarding the comparative assessment of incentive motivation test scores with respect to aggression factor. The results indicated that the mean incentive motivation-aggression score of the basketball players is 28.4±2.9. Overall variation in the incentive motivation-aggression score of the basketball players varied from 17 to 32. In addition to it mean incentive motivation-aggression score of the volleyball players is 27.3±3.4. Overall variation in the incentive motivation-success score of the volleyball players varied from 16 to 34.

4.7 Incentive motivation – Affiliation scale**Table 7:** Incentive motivation test scores of university level Basketball and Volleyball players – Affiliation Scale

Games	Mean	± SD	Min	Max	MD	t	P
Basketball	25.1	± 3.2	15	30	3.1	2.987	<0.05
Volleyball	22.0	± 2.7	16	28			

SD: Standard deviation; **Min:** Minimum; **Max:** Maximum; **MD:** Mean Difference; **t:** 't' ratio; **P:** Probability

Above **Table 7** presents results regarding the comparative assessment of incentive motivation test scores with respect to affiliation factor. The results indicated that the mean incentive motivation-affiliation score of the basketball players is 25.1±3.2. Overall variation in the incentive motivation-affiliation score of the basketball players varied from 15 to 30. In addition to it mean incentive motivation-affiliation score of the volleyball players is 22.0±2.7. Overall variation in the incentive motivation-affiliation score of the volleyball players varied from 16 to 28.

5.0 Conclusions**5.1 Incentive Motivation – Excellence Factor**

- From the study results it is evident that there is significant ($P < 0.05$) difference in the excellence factor of incentive motivation of basketball and volleyball players. Specifically, basketball players had better incentive motivation with respect to excellence factor than volleyball players.

5.2 Incentive motivation – Power Dimension Factor

- In view of the study results it is clear that there is significant ($P < 0.05$) difference in the power factor of incentive motivation of basketball and volleyball players. While basketball players had better incentive motivation vis-à-vis power factor than volleyball players.

5.3 Incentive motivation – Sensation Factor

- From the study results it is evident that there is significant ($P < 0.05$) difference in the sensation factor of incentive motivation of basketball and volleyball players. While basketball players had better incentive motivation sensation scores than volleyball players.

5.4 Incentive motivation – Independence Factor

- On the basis of the study results it is evident that there is significant ($P < 0.05$) difference in the independence factor of incentive motivation basketball and volleyball players. Generally, volleyball players had better incentive motivation than basketball players as far as independence factor of incentive motivation is concerned.

5.5 Incentive motivation – Success Factor

- From the study results it is evident that there is significant ($P < 0.05$) difference in the incentive motivation success scores of basketball and volleyball players. While basketball players had better incentive motivation success scores than volleyball players.

5.6 Incentive motivation – Aggression scale

- In view of the study results it is evident that there is no significant difference in the incentive motivation aggression scores of basketball and volleyball players. While basketball players had better incentive motivation aggression scores than volleyball players.

5.7 Incentive motivation – Affiliation scale

- From the study results it is evident that there is significant ($P < 0.05$) difference in the incentive motivation affiliation scores of basketball and volleyball players. While basketball players had better incentive motivation affiliation scores than volleyball players.

6.0 Bibliography

- Bollok, S., Takacs, J., Kalmar, Z., Dobay, B. (2011), External and Internal Sport Motivations of Young Adults, *Biomedical Human Kinetics*, 3: pp.101-105
- Brian, C. (2011). The Archetypes and Philosophical Motivations of Urban Elementary Physical Educators, *ICHPER-SD Journal of Research*, 6(1), pp.40-47.
- Bright, L. (2008) Does Public Service Motivation Really Make a Difference on the Job Satisfaction and Turnover Intentions of Public Employees? *The American Review of Public Administration*, 38(2), pp.149-166.
- Wood, N.L. (1980) "Incentive Motivation in Sport: Theoretical Analysis and the Development of a Measuring Instrument" (Unpublished Doctoral. Dissertation, University of Alberta, Edmonton Alberta), pp7-9.
- Chantal Y. & I-Assollant, B. (2003). A Prospective Analysis of Self-Determined Sport Motivation And Sportpersonship Orientations, Athletic Insight, *The online Journal of Sports Psychology*, 5(4), pp. 11-18.
- Chen, Q. (2012). Research for Influence of Physical Education Multimedia Teaching on Sports Motivation of Students, *Advances in information Sciences and Service Sciences*, 4(16), pp.14-22.
- Alderman and Wood N.L., (1990), "Incentive Motivation Inventory", cited by Andrew C. Ostrow ed. Directory of Psychological Tests in Sports and Exercise Science (Morgan Town West Virginia : Fitness Information Technology, Inc.), p-212.
- Tristan L. & Ntoumanis, W.N. (2004). Effects of a Sport Education Intervention on Students' Motivational Responses in Physical Education, *Journal of Teaching in Physical Education*, 23, pp.4-18.

Importance of human rights to Democracy, governance and development

Dr Prashant R Kadwe

HOD History Dept. & Director Gandhi study centre NewArts & Commerce and
sci College Wardha

Abstract:

Democracy, development and respect for human rights and fundamental freedoms are interdependent and mutually reinforcing. Democracy is based on the freely expressed will of the people to determine their own political, economic, social and cultural systems and their full participation in all aspects of their lives. The promotion and protection of human rights and fundamental freedoms at the national and international levels should be universal and conducted without conditions attached. The international community should support the strengthening and promoting of democracy, development and respect for human rights and fundamental freedom in the entire world. Human rights and democracy are inextricably linked. A truly democratic society is one in which all human rights are respected and protected.

It is core democratic concepts such as the rule of law, non-discrimination and universal suffrage that promote human rights. It is through democratic institutions such as an independent judiciary, a military that is accountable to the (democratically elected) civilian government, and a free and responsible press that these fundamental principles are realized. Human rights operate to limit the laws, policies and practices that can be pursued by governments, irrespective of the way in which those governments achieved and continue to maintain power. True democracy goes much deeper than the electoral process and requires much more work. It would be a serious mistake to imagine that freely elected governments are a guarantee of individual rights or that majority rule can be equated with democratic rule. The struggle for democracy is not a one-off war but an ongoing battle that is never completely won.

Common Roots of Democracy and Human Rights:

“My nation of democracy is that under it the weakest should have the same opportunity as the strongest.” The greatest protection of human rights emanates from a democratic framework grounded in the rule of law. A functional democracy that accommodates diversity is increasingly becoming the planet's best against the concentration of power in the hands of a few and the abuse that inevitably results from it. While the strength and level of democracy in different parts of the Commonwealth may vary, the human rights framework offers the key means to move from basic electoral democracy to the fully-fledged version. The principle that ‘all power ultimately rests with the people and must be exercised with their consent’ lies at the heart of democracy. Democracy is premised on the recognition and protection of people's right to have a say in all decision making processes which is itself based on the central principle of equality of all human beings.

The exercise of this fundamental political right requires a guarantee of crucial freedoms – to express one's thoughts and opinion without fear, to seek and receive information, to form associations and to assemble in a peaceful manner to discuss public affairs amongst others. Accommodation of the views of minorities is essential to prevent democracy from degenerating into despotism by the majority. The purpose of democracy like that of human rights protection is to uphold the dignity of every individual and to ensure that the voices of the weakest are also heard. Its core values – freedom, equality, fraternity, accommodation of diversity and the assurance of justice underpin the norms of human rights as well.

Democracy, Good Governance and Human Rights:

“The care of human life and happiness and not their destruction is the only object of Good government”. Across the Commonwealth democracy is endorsed, as in the Harare Declarations the only legitimate means of governance. Democracy is no longer equated with the mere ability to hold regular elections –this is just the starting point. The Commonwealth has recognized that to be meaningful, mere representative democracy must deepen into substantive and participatory democracy. As the Commonwealth Expert Group in Democracy and Development stated: “The scope of democracy must be widened beyond elections, so that democratic institutions and processes facilitate, protect and reinforce the full range of human rights.”The goals of human rights are sometimes summed up as freedom from fear and want and to be able to develop one’s potential. These are also the aims of governance.

Governance is much more than the business of running the State machinery to keep one’s borders safe and the law and order situation under control. States also have the mandate to eliminate inequalities and inequities entrenched in society that results in the exploitation and the marginalization of certain groups, depriving them of basic rights to a life of dignity. In addition, States have, at the international level, undertaken to guarantee protection for the human rights of all citizens. The test of governance is the degree to which the State machinery delivers on these commitments. Every human right corresponds to a human aspiration and a norm of treatment to which everyone is entitled. The international human rights regime, which is continuously evolving with the progress of time, provides universally accepted legal standards against which the performance of the State machinery can be measured. At a minimum, parliamentarians in a democracy must actively work to promote people's welfare, rejecting all forms of discrimination and exclusion, facilitate development with equity and justice, and encourage the most comprehensive and full participation of citizens in decision-making and action on diverse issues affecting society.

Pillars of Good Governance:

Good governance requires that all work of the State be informed by fundamental democratic principles underpinning human rights. The five pillars of good governance-transparency in decision-making processes, ensuring people’s participation, responsibility in the exercise of power, accountability of the decision-makers and responsiveness to people’s needs – uphold the edifice of sustainable democracy. Anything less will result in despotism and tyranny of power. A human rights lens on democracy and governance not only privileges justice and equity above all but most importantly takes the provision for human well-being by governments from mere promises into the realm of precise legal obligation.

Human Rights and Pro-Poor Development:

Poverty is a brutal denial of human rights. This must be recognized at the outset by all policy-makers, including governments, donor agencies, international organizations and individual parliamentarians. Poverty is a condition generated by chronic situations where individuals, families and entire communities are deprived, often resulting in homelessness, lack of education, poor-health, lack of opportunities for livelihood, and the inability to access public services or indeed justice itself. Each of these conditions corresponds to the violation of internationally recognized human rights standards namely, the right to adequate housing, the right to educational opportunities, the right to health facilities, the right to work, the right to livelihood, the right of equal access to public services and the right to seek justice.

References:

- 1.Commonwealth Expert Group in Democracy and Development
<http://www.thecommonwealth.org>
- 2.Harare Commonwealth Declaration
<http://www.thecommonwealth.org>

3. Alston et al, Phillip (2005). *Human Rights and Development Towards Mutual Reinforcement*. Oxford: Oxford University Press.
4. "Universal Declaration of Human Rights". Retrieved 2014-05-03.
5. Ishay, Micheline R (2004). "What are human rights? Six historical controversies". *Journal of Human Rights*. 3 (3): 359. doi:10.1080/1475483042000224897.
6. "Vienna Declaration and Programme of Action". Retrieved 2014-05-03.
7. "World Conference on Human Rights. A/RES/48/121". Retrieved 2014-05-03.
8. "Rio Declaration on the Environment and Development. A/CONF.151/26 (Vol. I)". Retrieved 2014-05-03.
9. "Action 2 Initiative". Retrieved 2013-05-03.
10. "Strengthening human rights-related United Nations action at country level: Plan of Action"(PDF).
11. "Human rights-based approach to development programming. (HRBA)". Retrieved 2014-05-03.
12. "Declaration on the Right to Development. A/RES/41/128". Retrieved 2014-05-03.
- "Development is a Human Right for All". Retrieved 2014-05-03

Impact Of Domestic Violence On Children And Youth

Dr.Suresh J.Mohatkar

Principal K.D.Pawarcollege of physical education Saoner, Dist-Nagpur

Abstract:

The first known use of the term domestic violence in a modern context, meaning violence in the home. Children and youth experience domestic violence in many ways. They may hear one parent threaten or demean the other, or see a parent who is angry or afraid. They may see or hear one parent physically hurt the other and cause injuries or destroy property. Children may live with the fear that something will happen again. They may even be the targets of abuse. Most children who live with domestic violence can recover and heal from their experiences. One of the most important factors that help children do well after experiencing domestic violence is a strong relationship with a caring, nonviolent parent. As a caring parent, you can promote your children's recovery by taking steps to increase safety in the family, helping your kids develop relationships with other supportive adults, and encouraging them in school or other activities that make them feel happy and proud. In this focused on effect of domestic violence on youth and children's.

Introduction:

In our society, violence is bursting. It is present almost everywhere and nowhere is this eruption more intense than right behind the doors of our homes. Behind closed doors of homes all across our country, people are being tortured, beaten and killed. It is happening in rural areas, towns, cities and in metropolitans as well. It is crossing all social classes, genders, racial lines and age groups. It is becoming a legacy being passed on from one generation to another. The term used to describe this exploding problem of violence within our homes is Domestic Violence. This violence is towards someone who we are in a relationship with, be it a wife, husband, son, daughter, mother, father, grandparent or any other family member. It can be a male's or a female's atrocities towards another male or a female. Anyone can be a victim and a victimizer. This violence has a tendency to explode in various forms such as physical, sexual or emotional.

Definition of Domestic Violence

Definitions of domestic violence recognize that victims can include anyone, regardless of socioeconomic background, education level, race, age, sexual orientation, religion, or gender. Domestic violence was formerly referred to as wife abuse. However, this term was abandoned when the definition of domestic violence was changed to reflect that wives are not the only ones who can fall victim to domestic violence. The definition of domestic violence now recognizes that victims can be: Spouses Sexual/Dating/Intimate partners Family members Children Cohabitants. Domestic or family violence is about people in certain relationships treating one another badly. There are laws to protect people who are victims of domestic and family violence. The legal meaning of domestic violence is very broad and includes a person

- hurting someone with whom they have a relationship – physically, emotionally or psychologically – such as by hitting them, grabbing hold of them, criticizing them or making them feel useless or worthless

How Children Respond To Domestic Violence

Children and parents living with domestic violence seek support in different ways. They may turn to their extended families or friends, their faith communities, or their cultural traditions to find connection, stability and hope. Children may find their own coping strategies and some do not show obvious signs of stress. Others struggle with problems at home, at school, and in the community. You may notice changes in your child's emotions (such as increased fear or anger) and behavior (such as

clinging, difficulty going to sleep, or tantrums) after an incident of domestic violence. Children may also experience longer-term problems with health, behavior, school, and emotions, especially when domestic violence goes on for a long time. For example, children may become depressed or anxious, skip school, or get involved in drugs.

Emotional and psychological trauma

Children living with domestic violence suffer emotional and psychological trauma from the impact of living in a household that is dominated by tension and fear. These children will see their mother threatened, demeaned or physically or sexually assaulted. They will overhear conflict and violence and see the aftermath of the violence such as their mother's injuries and her traumatic response to the violence. Children also may be used and manipulated by the abuser to hurt their mother. A report undertaken by the Queensland Domestic Violence Taskforce 1988 stated that 90 per cent of children present in violent homes had witnessed the violence perpetrated against their mother. In research undertaken by the Australian Institute of Criminology 15 per cent of young people surveyed had experienced domestic violence and 32 per cent of young people knew someone who had experienced domestic violence. Children witnessing the violence inflicted on their mothers often evidence behavioral, somatic or emotional problems similar to those experienced by physically abused children.

Children and youth reactions to domestic violence

- Self-blame
- Helplessness
- Grief
- Ambivalence
- Fear
- Dread
- Terror
- Worry
- Sadness
- Helplessness
- Shame
- Anger
- Numbness

How domestic violence impacts on children

- Poor concentration
- Aggression, hyperactivity, disobedience
- Disturbed sleep, nightmares
- Withdrawal, low self-esteem
- Showing no emotion ('spaced out')
- Always on edge, wary
- Fantasies about normal home life
- Pessimism about the future
- Physical symptoms

How domestic violence impacts on youth

- Depression
- Anxiety
- Withdrawal
- Abuse of parents
- Take on a caretaker role prematurely, trying to protect their mother
- Poorly developed communication skills

- Parent-child conflict
- Enter marriage or a relationship early to escape the family home
- Embarrassed about family
- Shame
- Poor self-image
- Eating disorders
- Low academic achievement
- Dropping out from school
- Low self-esteem
- Staying away from home
- Leaving home early
- Running away from home
- Feeling isolated from others
- Violent outbursts
- Participating in dangerous risk-taking behaviors to impress peers
- Alcohol and substance abuse
- Difficulty communicating feelings
- Nightmares
- Experiencing violence in their own dating relationships
- Physical injuries when they try to intervene to protect mother
- Suicide

The extent each child will be impacted varies depending on:

- The length of time the child was exposed to the domestic violence;
- The age of the child when the exposure began;
- Whether the child has also experienced child abuse with the domestic violence;
- The presence of additional stressors such as poverty, community violence, parental substance abuse or mental illness and disruptions in family life;
- Whether the child has a secure attachment to a non-abusing parent or other significant adult;
- Whether the child has a supportive social network;
- Whether the child has strong cultural identity and ethnic pride;
- The child's own positive coping skills and experience of success;
- Family access to health, education, housing, social services and employment.

Conclusion :

Domestic violence affects all who are exposed: perpetrators, victims, and the children who witness the violence. It is important to understand how complex domestic violence is to effectively understand the systems that are affected by this crime. Domestic violence continues to be a problem among families. It is clear that exposure to violence places a great burden on children across all developmental stages, as well as cultural and socioeconomic backgrounds. It is possible for families exposed to this to overcome the issue and not go on to abuse others. Unfortunately, the effects of family violence are likely to produce long-term intergenerational cycles of abuse if not treated early. Breaking the cycle of violence will require work for the family, community, and all others impacted. Processing a traumatic experience can be therapeutic in itself. We need to create a social climate that breaks the code of silence on domestic and intimate partner violence and continue to bring this issue into the public light.

References :

- [1] Bhattacharya Rinki.(ed.) (2004). Behind Closed Doors Domestic Violence in Indi. Sage Publications India Pvt. Ltd, New Delhi
- [2]. Holden, George W. (2003). "Children Exposed to Domestic Violence and Child Abuse: Terminology and Taxonomy." Clinical Child and Family Psychology Review
- [3].KaholYudhishtar. (2003). Violence Against Women. Reference Press, New Delhi
- [4]. Karlelar, Malavika. 1998."Domestic Violence", Economic and Political Weekly.
- [5]Kishor, Sunita and Kiersten Johnson. 2004. Profiling Domestic Violence.

Human Rights and Domestic Violence

Dr.Madhu Prabhakar Khobragade

Associate Professor Jalna College of Social Work, Jalna

Abstract:

Domestic violence is a universal problem. It undermines the value of a woman as an individual and denies her the dignity of a human being. Every woman on the earth faces the problem of domestic violence in some or the other way women being occupying the half of the sphere the problem needs to be addressed properly as a serious human rights violation. Domestic violence is a series of repeated abusive behavior which affects women's human rights.

Keywords:

Dignity, Human Rights, Violence, Abusive Behavior.

Introduction:

Human rights are the basic and fundamental rights to which all humans are entitled by virtue of being born in a family. The concept of human rights is each person is a moral and rational being who deserves to be treated with dignity and respect. Human rights are based on equality and its basic philosophy strikes at the root of discrimination against humans. Human rights are supposed to strongly oppose any kind of gender inequality and discrimination but in the case of women, the reality is often divorced from the theoretical concepts and ideal perceptions.

Women's are said to be one of the most vulnerable sections of society, and they have been facing violence and discrimination since times immemorial. Women often bear the brunt of hypocrisy and discrimination, right from the moment they are conceived in their mothers' wombs. Then, they have to face it in the different stages of their lives as daughters, as sisters, as wives, as mothers, and above all, as women. Violence against women is a universal issue and a direct violation of their basic human rights. There are many forms of violence directed against women which have been condemned globally.

Objectives of study:

- 1) To get acquainted with the world human rights declaration regarding violence against women.
- 2) To take a review of the present status of violence against women in India and worldwide.

Research Methodology:

For this particular study researcher has used the historical method and has used various reports regarding violence against women, reference books, private publications, newspaper, journals etc;

Domestic violence against women means any act of violence that is directed against women in a household setting. It may be physical, sexual, psychological or economic violence or the threat of such violence imposed on her by a person intimately connected to her through marriage or family relations with the intention of creating such a situation which encourages in committing suicide or controlling her. Earlier, it was often considered to be a private and limited to the family matter, but it is actually a social disease the consequence of the established gender inequality within the society, with the history of so called social rules by existing structures of power in gender relations, entrenched by traditional educational systems, ingrained by religious and dogmatic beliefs and media influences.

Domestic violence destructs the very foundation of society, and stands as a hurdle to the achievement of equality, development and peace. It is not limited to physical form of violence, which leaves behind only physical injuries but it is also an emotional, psychological pattern of violence which destroys the identity of a woman. Domestic violence by an intimate partner has harmful effects on a woman's sexual and reproductive health like unwanted pregnancies, gynecological, disorders

physical injury to private parts and large-scale impacts on overall health. Measures against domestic violence are implicitly mentioned in each and every global convention and declaration that seeks an end to violence against women and exhorts equality among humans. It is implicit in:

Article 4(c) of the Declaration on the Elimination of Violence against Women

Domestic violence violates a woman's right to a dignified life, her rights against torture and inhuman treatment, her right to liberty and security, and her right against all forms of discrimination. Now, it is widely treated as a human rights issue which violates the basic rights of women.

United Nations addressed domestic violence in, "Elimination of Domestic Violence against Women". In this the General Assembly recognized that domestic violence is a human rights issue with serious immediate and long-term consequences. It strongly condemned all forms of domestic violence against women and called for an elimination of violence in families. One of the recent developments in the area of human rights and domestic violence is the adoption of the Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence by the Council of Europe in April 2011.

Ending domestic violence is a long-term goal which can be achieved not only through individual's daily efforts but for this society should try for the non-violent behavior and peaceful resolution of conflicts. An atmosphere of no tolerance against this violence needs to be created within the society. People need to be made aware of this burning problem by properly educating and sensitizing them about the issue. Until a multi-faceted strategy is adopted, the prevention of domestic violence will remain an elusive dream. The issue of gender-based violence in India has been creeping up the policy agenda over the past couple of years. And with substantial data, it proves one thing: rampant domestic violence against women in India is a reality. Every third woman, since the age of 15, has faced domestic violence of various forms in the country, reported the National Family Health Survey released by the Union health ministry.

The Protection of Women from Domestic Violence Act 2005 (PWDVA) provides a definition of domestic violence that is comprehensive and includes all forms of physical, emotional, verbal, sexual, and economic violence, and covers both actual acts of such violence and threats of violence. In addition, the act recognizes marital rape and covers harassment in the form of unlawful dowry demands as a form of abuse. Women in India, surprisingly, are supportive of domestic violence. Husbands and wives being out of the purview of rape laws enable men to 'prey' on women in the security of her home. These statistics give a clear indication of the kind of sexual harassment and violence young girls and women face in India. India is one of the several other countries in the world where, the act of sexual intercourse with one's spouse without the spouse's consent is still not a criminal offence.

The Act which came into force in 2006, outlaws marital rape. However, it offers only a civil remedy for the offence. Human Rights watch found that police did not always file a First Information Report the first step to initiating a police investigation, especially if the victim was from an economically or socially marginalized community. Most of the domestic violence, sexual violence, and marital rape cases in India are also never reported.

Conclusions:

- 1) Violence against women is not limited to any individual but for this overall society is responsible for the cause.
- 2) Merely going for legislation for controlling the entire problems will not be helpful instead social responsibility should be allotted.
- 3) Women's movement will have to take extra efforts in this regards.

References:

- 1) Gautam, D.N. and B.V. Trivedi. 1986. Unnatural Deaths of Married Women with Special Reference to Dowry Deaths: A Sample Study of New Delhi. Bureau of Police Research and Development. New Delhi: Ministry of Home Affairs, Government
- 2) Ahuja, R. 1987. Crimes against Women. Jaipur: Rawat Publications.
- 3) Chapman, J. R. 1990. "Violence and human rights: New directions for the 90s."
- 4) Jain, R. S. 1992. Family Violence in India. New Delhi: Radiant.
- 5) Karlekar, M. 1998. "Domestic violence." Economic and Political Weekly July 4, 1741 - 1751

Human right and domestic violence of women

Dr. Premlata P. Kurhekar

Jawaharlal Nehru Arts, commerce and science college Wadi Nagpur

Abstract

Women constitute half the worlds population and are entitled to all human rights on an equal basis with men. The history of this discrimination is as old as the history of civilisation itself. The women have suffered so much, for merely being women from all recognized social institution that have existed so far that if we dare right a book on the tortures and cruelty and biases they have face, it may run in thousand volumes. If we try to trace the origin of this sorry state of affairs we will find that the discrimination has already started was in its nascent stage.

Introduction

Domestic violence in India includes any form of violence suffered by a person from a biological relatives but typically is the violence suffered by a woman by male members of her family or relatives. Domestic violence is a worldwide problem which include s abuses physical , emotional and sexual violence in any form.

The right to equality between men and women in marriage and family life is also recognized in various human rights instrument Including the universal declaration of human right the international covenant on civil and political rights the convention on the elimination of all forms of discrimination against women, the convention of the nationality of married women. And the convention on consent of marriage, minimum age for marriage and registration of marriage .the convention on the elimination of all forms of all forms of discrimination ,against women requires state parties to take appropriate measures to eliminate discrimination against women in all matters relating to marriage and family relations.

Defination

As given main article protection of women from domestic violence Act 2005 domestic violence is define as any act omission or conduct of the respondent shall constitute domestic violence case it,

1. Harms of injuries on endangers the health , safety. Life, limb or well being weather mental or abuse verbal and emotional abuse and economic abuse.
2. Harasses , harms, injuries or endangers the aggrieved person with a view to her to meet any unlawful demands for any dowry or other property or valuable security.
3. Has the effect of threatening the aggrieved person or any person related to her by any conduct mentioned in clause

Different Forms Of Domestic Voilence

1. PHYSICAL VOILENCE
2. EMOTIONAL ABUSE
 - a) Physical violence -physical injury, slapping, punishing, biting, hitting, throwing objects, beating, threatening with any forms of weapon or using a weapon.
 - b) Emotional abuse- psychological abuse can erode a women's sense of self and can be incredibly harmful to overall mental and physical wellbeing. It includes harassment, threats, verbal abuse such as name calling, degradation, blaming , stalking, and isolation.
 - c) Dowry related abuse and deaths – women suffered domestic violence in the form of physical abuse on death when she is taught to have no dowry with marriage.

LEAGEL EFFORTS

On 19 March 2013 , the Indian Parliament passed a new law with goal of more effectively protecting women from domestic violence in India because it has hr. right to live. It can in form, of criminal law Act 2013, which further amends the Indian Penal Code , the code of criminal processor of 1973, the Indian evidence Act of 1872, and the protection of children from sexual reference Act 2012. The law makes stalking , voyeurism, acid attack and forcibly disrobing a women explicit crimes for the first time , provides a capital punishment for rapes leading to death and raises to twenty years from minimum sentence of gang rape committed by a police officer . The new law doesn't address marital rape , rape committed by armed forces on rape against men.

The domestic violence Act 2005 has been used to prosecute domestic violence cases , but activities state that it discriminates against men in Karnataka for Ex the Act cannot be used against women. The Delhi high court clarified that the Act could also be used to prosecute women.

What are the signs of domestic violence ?

Shouting/ mocking/ accusing/ name calling/ verbally threatening.

Pressure tactics: sulking , threatening to withhold money , disconnect the telephone , take the car away , commit suicide , take the children away , report you to welfare agencies unless you comply with his demands regarding bringing up the children , lying to your friends and family about you , telling you that you have no choice in any decisions.

Disrespect: persistently putting you down in front of others , not listening or responding when you talk , interrupting your telephone calls , taking money from your purse without asking, refusing to help with childcare or housework.

Breaking trust: lying to you , withholding information from you , being jealous , having other relationships , breaking promises and shared agreements.

Harassment: following you , checking up on you , opening your mail , repeatedly checking to see who has telephoned you , embarrassing you in public.

Isolation: monitoring or blocking your telephone calls , telling you where you can and cannot go , preventing you from seeing your friends and relatives.

Threats: making angry gestures , using physical size to intimidate , shouting you down , destroying your possessions , breaking things , punching walls , wielding a knife or a gun threatening to kill or harm you and the children .

Sexual violence: using force , threats or intimidation to make you perform sexual acts , having sex with you when you don't want to have sex , any degrading treatment based on your sexual orientation.

Physical violence: punching , slapping , hitting , biting , pinching , kicking , pulling hair out , pushing , shoving , burning , strangling.

Conclusion

Attaining equality between women and men and eliminating all forms of discrimination against women are fundamental human right.

References :

- 1 . Kamble, Vilas, B. And Sinha, Yagya. Human right and domestic violence Conference proceeding Human right: Reality and Legality pg. 775-776
- 2 Sexual violence and rape in India
3. <http://WWW.iidh.org>.
4. https://en.wikipedia.org/wiki/united_Nations_Human_Right_council

Hamlet: The Swing of Revenge and Injustice

Mr. M. A. Wasnik

Assistant Professor, Dept. of English S.M.B.S. Arts College, Khamgaon.

Abstract:

The aim of this research paper is to prove William Shakespeare's most famous tragedy Hamlet is the swing of Revenge and injustice. Hamlet is the protagonist in the play who has single aim to take revenge of his father's murder. To highlight Hamlet's inability to take action, Shakespeare includes other characters capable of taking resolute and headstrong revenge as required. Fortinbras travels many miles to take his revenge and ultimately succeeds in conquering Denmark; Laertes plots to kill Hamlet to avenge the death of his father, Polonius.

Key words: *Revenge, injustice, Hamlet, madness, Punishment*

Revenge and injustice is center point of the play Hamlet. Revenge makes man blinding through anger, rather than through reason and morally consider injustice. It is a part of human nature that creates violence and compels us to seek revenge against the person who has hurt us with pain. But following the principle of an 'eye for eye, tooth for tooth'; is not intelligent way to pursue. This is the same instance that finds in great tragedy Hamlet written by Shakespeare, in the 16th century. In the play the two of the character's fathers are brutishly murdered. The first murder character is the king Hamlet who is supposed to be revenged by his son prince Hamlet to King Claudius.

The second murder of Lord Polonius supposes to be revenge by his son Laertes. Both Prince Hamlet and Laertes are embodied with single purpose to seek revenge for the death of their fathers. The revenge dooms to the death of the entire Royal family. Also Fortinbras, King of Norway, was killed by King Hamlet; slain by sword during the duel. So Prince of Norway, son of King Fortinbras seeks for revenge on Denmark of his father's death.

Though revenge is improper and wrong way to punish someone for his fault, it becomes significant in the play. Due to the revenge, the play keeps continue and the audience holds attention to the next scene. Their acts of emotion lead to the downfall of two, and the rise to power of one. After the death of King Hamlet, King Claudius married late Hamlet's wife, Queen Gertrude. Prince Hamlet, son of King Hamlet has a meeting with the ghost of his death father king Hamlet. Ghost conveys to his son that his own brother Claudius has murdered him. 'The serpent that did sting thy father's life / Now wears his crown.'

His father in the form of ghost informs Hamlet that he needs him to take revenge through the death of his brother Claudius. The ghost also asks Hamlet to: Let not the royal bed of the Denmark be a couch for luxury and damned incest But, howsoever thou pursues this act, Taint not thy mind, nor let thy soul contrive Against thy mother ought; leave her to heaven, And to those thorns that in her bosom lodge To pick and sting her. (I, v, 84-89).

Hamlet already disgusts Claudius even before he met the ghost. The soliloquy exposes his views about Claudius, when Hamlet compares his father to King Claudius. 'so excellent a king; that was, to this, Hyperion to a satyr / My father's brother, but no more like my father'; (I, ii, 139-140). He also incenses his mother for marrying Claudius almost immediately after the death of his father. The marriage of his mother, the rejection of Ophelia The rejection of Ophelia and the bitter truth from the ghost disturb Prince Hamlet and sadden him. Hamlet wants to confirm the real murder of his father so he first decides to act insane.

Ophelia's father thinks that the ignorance of Ophelia causes Hamlet madness. Hamlet's mood changes constantly, when he speaks to the people. He says to Ophelia 'you jig, you amble, and you

lisp... and make your wantonness your ignorance'; (, i, 145-146). But she still loves Hamlet. She keeps calm and polite.

When she returns Hamlet's love token, Hamlet speaks with her very angrily 'Get thee a nunnery: Why would thou be a breeder of sinners?' (, i, 121). Hamlet is still waiting for the time to take revenge of his father's death, but he is confused and in dilemma about whether the ghost is really his father's spirit or a devil. In his soliloquy he says: The sprit I have seen May be the devil: and the devil hath power. To assume a pleasing shape: yea, and, perhaps Out of my weakness and my melancholy (II, ii, 596-599) Hamlet makes a plan: ... I have heard, That guilty creatures, sitting at a play, Have by the cunning of the scene Been stuck so to the soul that presently They have proclaimed their malefactions; For the murder, though it hath no tongue, will speak With most miraculous organ.

Hamlet uses I'll have these players Play something like the murder of my father Before mine uncle; I'll observe his look; (II, ii, 586-594). Hamlet in this plan is planning to see the reaction of Claudius during the play, and if reacts unusually then he is definitely guilty of his crime. During the play 'The Mouse-Trap'; is acted by the players, Hamlet observes Claudius' emotions and he knows that Claudius is 'that adulterate beast,' ; (I, v, 43) who killed his father. Hamlet's plan successes, his uncle throws a fit and runs out the room. Later on, when Hamlet finds him, he is kneeling down praying, and Hamlet pulls out the sword and, is ready to kill Claudius. But all of a sudden, Hamlet changes his mind because, if he kills him while he is praying he will go to heaven and Hamlet wants him to go to hell.

'His soul may be as damn'd and black as hell, where to it goes'; (, , 95). So Hamlet postpones the execution of his uncle. After that Hamlet proceeds towards his mother's room. He speaks to his mother angrily and blames her for marring his uncle 'You are the queen, your husband's brother wife'; (, iv, 16). During the conversation, the ghost appears. Hamlet talks with the ghost but queen Laertes cannot see the ghost.

So she gets more convinced that Hamlet is in madness. In the queen's room Hamlet performs the murder of Polonius accidentally in the thought of him being Claudius. 'Nay, I know not is it the king?' (, iv, 29). After the death of Polonius, Ophelia wants to take revenge of her father's death, but she cannot, because she still loves Hamlet. This situation causes Ophelia's madness and the state of cognitive dissonance. She sings songs in her father love.

These events take her to the mouth of death. When the news of the death of Polonius reaches to his son Laertes, he comes back with a desire to take revenge of his father's death. Laertes believes King Claudius responsible for the death.

Laertes speaks to King: I dare damnation: to this point I stand, That both the worlds I gave to negligence, Let come what come, only I'll be revenged Most thoroughly for my father. (IV, v, 131-134). Laertes is ready to kill the king right away thinking that Claudius murdered his father. But Claudius tells him that Hamlet killed his father. Laertes is obsessed to take revenge with Hamlet 'To cut his throat; the church'; (IV, vii, 127). When Laertes heard the news of Ophelia madness due to Polonius death, he gets moremad and wants to take harmful revenge 'By heaven, thy madness shall be paid by weight..(IV, v, 154). King Claudius also found out that Hamlet has escaped from the trap that he setup to get him murdered. so king Claudius sets up another plan with Laertes. His plan calls for Hamlet and Laertes to have a mocking sword fight, but Laertes will use a real poised sword. Laertes agrees to this. However, if this plan fails Claudius will add poison to the Hamlet's drinks. 'And that he calls for drink, I'll have prepared him / A chalice for the nonce'; (IV, vii, 160-161). When the sword fight begins Hamlet is winning, but Laertes gets frustrated and stabs Hamlet with the poised sword when Hamlet is not ready. Meanwhile, Queen Gertrude drank Hamlet's wine and died. Hamlet then turns around and manages to take the sword from Laertes and stabs him with it. In the last moments of Laertes life, he discloses that this is all Claudius' plan 'I can no more the king, the king to blame'; (IV, v, 192). Listening to this Hamlet stabs Claudius with the poised sword and force

him to drink the poisoned wine 'Here, thou incestuous, murderous, damned / Dane, Drink off this potion.'; (V, ii, 318-319). King Hamlet killed King Fortinbras of Norway, so the son of Fortinbras seeks for revenge on Denmark of his father's death. Young Fortinbras deeply enraged by the death of his father, and he wants revenge against Denmark because of this occurrence. Fortinbras wants to regain the lands that had been lost by his father to Denmark.

Prince Fortinbras wants to attack on Denmark to get back the honor of Norway. But he attacks on Poland to reduce his anger. At the end of the play, when Hamlet is dying, he gives his approval to Fortinbras as Denmark's new king. 'But I do prophesy the election lights / On Fortinbras; he has my dying voice'.(IV, ii, 348-349).Fortinbras regains his father's land, without the use of violence, or death to himself.and becomes King of Denmark. In the end of the play all the royal family gets killed in the revenge of Hamlet and Laertes. If Hamlet wants justice, he would be content with merely killing the King, for that would satisfy 'eye for eye, tooth for tooth'; justice. His passing on this opportunity leads to a great unbalance justice. Hamlet is clearly motivated and driven by revenge and is clearly on the wrong path. Furthermore Hamlet emphasizes the injustice and has committed the very wicked deed.

Moreover, Hamlet wants Claudius damned and black. He murdered an innocent man, Polonius; nonetheless the act of injustice is done. Hamlet is blinded by revenge, and he ironically commits the very wicked act that he hates. On the other side, Laertes believes that Hamlet deserves to die and they kill each of them while motivated by revenge.

Hamlet is judged wrongly and murdered by Laertes. Hamlet kills Laertes father, but he did so accidentally. A person who kills another person should be put to death. But if a person is killed accidentally, though, the killer should be punished, However, he does not deserve death. Hamlet does not deserve death, and his death marks an act of great injustice. The revenge results into injustice. After the death of Hamlet, Fortinbras becomes the king of Denmark, which shows that Fortinbras is the real conquer in the play who achieves everything what he wants without using violence and revenge. Fortinbras uses his intelligence and patient in a right manner to get what he wants. Hamlet's and Laertes' acts of emotion lead to the downfall of them, and cause the rise to power of Fortinbras. In conclusion, the revenge of Hamlet and Laertes lead them and the whole royal family to the death, and causes the gain of the power of Fortinbras. So revenge is improper and wrong way to punish someone for his penalties, which creates more troubles and problems.

Revenge is unjust. Shakespeare uses this powerful imagery to show the injustice that takes place when people are judged on their action, without any thought to their reasons. Shakespeare uses dramatic irony to enhance the injustice of revenge. Punishment is a must for a better society, but revenge is not a suitable form of punishing. But people still insist on the revenge and create more problems. The only logic solution to these problems is to put them on trail, and hope for justice.Instead of taking revenge or killing each other, people should seek justice, go to the courts, do not use power, better is to forgive and forget.

Government Policies on Domestic Violence.

Asst. Prof. Dhappadhule Rameshwar Shankarrao,

ShankarraoJawalePatilMahavidyalaya, Lohara. At Post- Lohara, TQ- Lohara,
Dist- Osmanabad,

Abstract:

All type of violence is illegal in society. Rule and Laws about violence against women give additional support to women and families affected by violence and give them justice. The most significant laws, rules and policies related to violence against women are the violence against women act and the family violence prevention and the services act (FVPSA). Although regional institutions have been paying increased attention to issues of domestic violence in recent years and many initiative and steps has taken by government. Many of the legal developments on domestic violence have taken place through the framework of the United Nations or within individual national legal system and world non- governmental organizations also participated. On the national level as well international level, significant advancements have been made through the drafting and passage of domestic violence laws and creation of policies and protocols altering law enforcement for women against domestic violence. There are several domestic violence laws and policies in India. The earliest law was the Dowry Prohibition Act 1961 which made the act of giving and receiving dowry a crime and illegal. In an effort to boost the 1961 law, two new sections, Section 498A, and Section 304B were introduced into the Indian Penal Code in 1983 and 1986 and other related policies and law. The most recent legislation is the protection of Women from Domestic Violence Act (PWDVA) 2005. The PWDVA, a civil law, includes physical, emotional, sexual, verbal, and economic abuse as domestic violence.

Keywords:

Violence, Illegal, Laws, Women, Family, Prevention, Framework, United Nations, National, Dowry Prohibition Act, Section, Legislation etc.

Introduction:

Domestic violence in India includes any form of and all type of violence suffered by a person from a biological relative, but typically is the violence suffered by women and male members of her family or relatives. According to a National Family and Health Survey, total lifetime prevalence of domestic violence was 33.5% and 8.5% for sexual violence among women aged 15-49. A 2014 study in The Lancet reports that although the reported sexual violence rate in India is among lowest in the world, the large population of India means that the violence affects 27.5 million women over their lifetimes but this is very week situation of women. The survey carried out by the Thomas Reuters Foundation ranked India as the dangerous country in the world for women and girls. A 2012 National Crime Records Bureau report of India states a reported crime rate of 46 per 100,000 rape rates of 2 per 100,000 and dowry homicide rate of 0.7 per 100,000 and the rate of domestic cruelty by husband or his relatives as 5.9 per 100,000. These reported rate as significantly smaller than the reported estimate partner domestic violence rates in many countries, such as United States (590 per 100,000) and reported homicide (6.2 per 100,000 globally), crime and rape incidence rates per 100,000 women for most nations tracked by the United Nations tis is reality of women harassment and inequality.

Gender Discrimination under Law:

Section 498A, the act that criminalizes cruelty and unequal behavior against women by husband and his relatives, has been at the center of much controversy and misunderstanding. Men's right activist's such as the "Save the Family Foundation" in India argue that the law is often misused

by women. The 2012 report on section 498A from the Government of India found that the empirical study did not establish any disproportionate misuse of Section 498A as compared to other criminal laws and policies. The misuse of Section 498A was not established, more recently the Supreme Court came out with directives that every complaint received by the police under section 498A must be referred to a Family Welfare Committee before the police can arrest the perpetrator and who are responsible for domestic violence. The law only offers reliefs to women and not for men. Men in India can not avail of similar legal remedy to protect themselves from domestic violence from either men or women; it is very dangerous for men. Even simple relief of having a male or female aggressor stay away from them (a restraining or protection order) is not afforded by the current law is harmful for men.

In 2016 this discrimination was removed Supreme Court itself and take progress step in it. The bench of two Justices it includes Kurian Joseph and Rohinton F. Nariman ruled on 6 October 2016 that this provision frustrated the objective of legislation since “perpetrators and abettors of domestic violence can be women too. The words “adult male” has been struck down from the domestic violence act, laws and policies.

Violence against Women in India:- Legislation and Policy Reforms:

The political will decrease violence against women in India is low and not serious in this issue, recent Legislative and judicial measures are now addressing the issue, in large part due to demands for change from feminist groups and women organizations. Start of the 1980s, concern about increasing violence against women led 35 women’s organizations, student activist groups, and trade unions to form a coalition called the Dahej Virodhi Chetna Manch (DVCN, Anti Dowry Awareness Raising Forum) to advocate changes to India’s then- existing dowry laws and other laws and policies related it. Efforts of their unity helped pass the Dowry Prohibition Amendment Act in 1984, which broadened the meaning of dowry and increased punishments for those requesting a dowry and give justice for women. In marriage system and society Demanding cash or values from the bride’s family in consideration of marriage is now punishable by at least six months imprisonment and a fine but laws and rule not follow Indian Society.

Indian Government it amended the Act in 1986, which shifted the burden of proof to the accused, increased imprisonment to at least five years, made the offense non-bailable, and appointed dowry prohibition officers and take good decision. In 1986, Indian government introduced the crime of “dowry death” into the Indian Penal Code to address societal concern about the dowry related death of newly married women and married women. The newly law defined crime ensured that a husband or his family inflicts torture or cruelty on a married women resulting in her death would be punishable by a minimum of seven years imprisonments and give hard punishment. These efforts intend to reduce dowry deaths, a lack of effective enforcement and judicial apathy has resulted in the continued rise of the killings of newly-wed women, it shows that people not fear laws and rule. Indian government must address its failure to protect women from domestic violence and another type of violence. The National Human Rights Commission and the NCW and other governmental and non-governmental bodies should coordinate efforts to address women’s right violations. National, state and local governments must strengthen policies that promote equal opportunity for women in education and employment and initiate measures to increase women’s political participation but not applied very well due to women position is not very well. Healthcare, which identifies abuse early and offers victims necessary resources, is a step in the right direction and clear the policies. Law and policy enforcement and the judiciary should be trained to address violence against women effectively and strictly, Indian government should periodically reevaluate these measures and allocate funding is its most promising programs, such as Nari Adalats and other programs related to create lasting change and developed women situation in Indian society.

Significance of Research:

In present research paper has studied that situation of domestic violence in the World and India. In this research paper specially focused on Government Policies on domestic violence.

Objectives of Research:

1. To study the domestic violence meaning and definition.
2. To study overall situation of domestic violence.
3. To study government policies on domestic violence.

Research Methodology:

The secondary data sources are used for present research and specially analytical and descriptive research methods are used for research work.

Conclusion:**The present research shows that:**

1. Domestic violence includes any form of violence suffered by a person.
2. Physical injury is the most visible form of domestic violence.
3. Indian Central and State governments also took step against domestic violence.
4. Domestic Violence and abuse in India is not just problem of the lower and middle classes.
5. Government policies not effective on domestic violence.

References:

1. Basu Durga Das, Introduction to the Indian Constitution.
2. National Crime Record Bureau, Report, 2012.
3. Singh Shivani, Governance and Challenges.
4. Ahuja Ram, Social Problem in India.
5. The Times of India, Newspaper, 2018.
6. The Indian Express Newspaper, 2019.
7. The Lokmat Times Newspaper, 2018.

Analysis Of Government Policy On Women's Domestic Violence

Kuldeep Giridhar Sonkusare

Nagpur

Abstract –

Domestic violence is a very well known and most frequent towards women's in India. Domestic violence against women is understood as a situation supported and reinforced by gender norms and values that place women in a subordinate position in relation to men. The presence of domestic violence in Indian women's. A prepared to assess the prevalence of domestic violence. Indian society and women's are very less aware of the laws and organizations dealing with domestic violence. The study showed that alcoholism of husbands is one of the main cause of domestic violence against women's. Domestic violence in India includes any form of violence suffered by a person from a biological relative, but typically is the violence suffered by a woman by male members of her family or relatives.

Keywords:- domestic violence, women, gender, discrimination, gender, sensitization

Violence Against Women

(1) Harassment:- Sexual harassment is one of the most venomous problems that the society is facing today. Sexual harassment could take place anywhere, at any time, by anyone and in any form. It could happen at public places, school, educational institutes, workplace, even at home. Sexual harassment can be verbal (comments about your body, spreading sexual rumors, sexual remarks or accusations, dirty jokes or stories), physical (grabbing, rubbing, flashing or mooning, touching, pinching in a sexual way, sexual assault) or visual (display of naked pictures or sex-related objects, obscene gestures). Sexual harassment can happen to girls and boys. Sexual harassers can be fellow students, teachers, principals, janitors, coaches, and other school officials.

The victims of sexual harassment are mostly girls/women. It indicates that it is not safe for girls to move out of their houses. They are harassed everywhere might be it an educational institute or workplace. Even age is not a concern. Either a little school going girl or a middle aged lady all are same in the eyes of harassers. Harassers are just like hungry beasts who just want a prey to satisfy their hunger.

(2) Domestic Violence:- Domestic violence against women is understood as a situation supported and reinforced by gender norms and values that place women in a subordinate position in relation to men. The presence of domestic violence in Indian women's. A prepared to assess the prevalence of domestic violence. Indian society and women's are very less aware of the laws and organizations dealing with domestic violence. Violence by Husbands against Wives Is Widespread Married women is more likely to experience physical or sexual violence by husbands than by anyone else. The study showed that alcoholism of husbands is one of the main cause of domestic violence against women's. There are many examples of this in our society.

(3) Rape:- "While a murderer destroys the physical frame of the victim, a rapist degrades and defiles the soul of a helpless female," is the famous quote on this topic. Sexual assault on women is a common phenomenon in our country. Under sexual assault comes; molestation, eve-teasing, child sex abuse, rape, marital rape, domestic violence. Rape outrages a woman's

modesty. After a rape incident, a woman lives a pathetic life which includes fear, depression, guilt complex, suicidal action and social stigma.

Of all these crimes, Rape is the most violent crime which is committed against women. According to Section 375 of the Indian Penal Code, Rape means an unlawful intercourse done by a man with a woman without her valid consent.

(4) Dowry Death: -Dowry is the sum of all the money as well as other items such as jewelry, car, furniture, and house, etc., given by the bride's family to the groom and his family. The first campaign of the contemporary feminist movement was against dowry. It was in Hyderabad in 1975 that the Progressive Organization of Women organized formal protests against dowry. And many women committed suicide after suffering this tragedy. Some women were also murdered. Its fall was spread across the country. According to section 304B Dowry Death, where the death of a woman is caused by any burns or bodily injury or occurs otherwise than under normal circumstances within seven years of her marriage and it is shown that soon before her death she was subjected to cruelty or harassment by her husband or any relative of her husband for, or in connection with, any demand for dowry, such death shall be called "Dowry Death", and such husband or relative shall be deemed to have caused her death.

(5) Acid Attack:-The maleist mindset used women according to their mind for thousands of years, and when the mind was full, they also invented millions of ways to get it out of their lives as a useless thing. After thousands of years of exploitation, by the turn of the 18th century, the voices of women's freedom began to rise in other countries. The 19th and 20th century gave rise to the fight for women's rights and by the turn of the 21st century a lot of change in books and practices for women did not change but the ideology of a millions of years old dull civilization. In these three hundred years, while women were fighting for their rights, fighting for their survival and achieving success, there was this malefic civilization, with a depressed mentality, looking for a new weapon to hurt women. This frustrated civilization was in search of a weapon which is very easily available and at the same time its injury is so fatal that the soul of the victim woman is shaken and there is no such section in the law that any great punishment on the use of this weapon. You have the provision of Perhaps this dull civilization would have thoughtfully chosen acid to torture women. In the early stages of the acid attacks, the law would never have understood under which section to punish the victim of this crime never have thought that there would be such a time in human society that a man would become so much frustrated that he would attack women with acid. Today, many girls and women have lost their lives due to this acid attack, girls and women have lost their lives, many girls and women are forced to live their lives in the worst of conditions. Along with the judiciary on acid attack, the government should now enact some such strict laws that prove to be a trend setter for this country as well as the world and there should be a legal provision in which acid attacks Ensure all kinds of security and facilities to the victim's women, such as free treatment to the victim as well as government jobs and social security for 'Acid Attack Victim Development Fund' or 'Acid Attack Victim Development Society' etc. Should be so that the acid attack victim can get some relief from somewhere.

(6)Femalefeticide: -Female feticide is the aborting of a girl fetus in the womb before its complete growth.This is because that it is female? Female feticide has become a disgraceful and shocking truth of our nation. In India a strong fondness for sons over daughter. People desire smaller families with comparatively greater sons by abuse medical technologies. It is one of the main motives for declining sex ratio.Sex ratio denotes the ratio of females to males in a specific region. Many practices like female feticide and female infanticide (killing a baby girl after her birth) have had a contrary influence on the sex ratio. Thus it rises and promotes many social evils.

As we all know that female feticide is a crime and social evil for the future of women. Hence we should notice the causes for female feticide in Indian society. Female infanticide or female feticide is primarily because of sex determination. Some measures are:

- Law must be implemented and one should be surely punished if found guilty for this unkind exercise.
- Permanent cancellation of license should be done if it is going on in medical practice.
- Marketing of medical tools specifically for illegal sex determination and abortion should be a bane.

The Indian government has passed Pre-Conception and Pre-Natal Diagnostic Techniques Act (PCPNDT) in 1994 to ban and punish prenatal sex screening and female feticide. It is currently illegal in India to determine or disclose sex of the fetus to anyone.

Conclusion: -

Women are half the population of India - 48.9% . Despite progressive legislations, access to justice is difficult and cumbersome resulting in re-victimization of women. Many forms - harassment, domestic violence, rape, dowry death, acid attack, female feticide and infanticide etc. Women victims of violent crimes increased from 9.4% in 2011 to 10.7% in 2015 within IPC crimes.Considering the gravity of India's female infanticide problem, civil society, government bodies, and concerned individuals must join hands. Successful outcomes from the government's 'Beti Bachao, Beti Padhao' scheme has proved that girls can perform well in academia and extracurricular activities if their talents are honed. Save the Children, India's leading child rights is an outspoken voice of change against this cruel practice. Enabling the girl child to contribute can add millions to the Indian economy, due to boost in overall productivity and GDP.

As a result, the government has enacted many laws on female feticide, domestic abuse, rape, acid attack, dowry and death, torture.

References:-

- 1) youth ki awaaz / 2011/11/sexual-harassment-of-women-in-India
- 2) 1567185/women's-day-metoo
- 3) current-affairs/acid-attack-114
- 4) The Protection of Women from Domestic Violence Act, 2005
- 5) Dowry Prohibition Act, 1961 (28 of 1961);

Gender Disparity and Patriarchy in Anita Desai's Novel *Fasting Feasting* **Shital Mendhe**

Assistant Professor in English Nutan Adarsh Arts, Commerce & Smt. M. H.
Wegad Science College, Umred.

Gender disparity and patriarchy have been prevailing in the world since long. Indian society is no exception to this. These two issues have been the consistent reasons for the sufferings of women. It was there in the society and it is there in the society. With time only the form of gender discrimination and patriarchy has been changed but the base remains the same. Gender disparity still exists in India. Being born as a woman in Indian society, one has to face gender discrimination at all levels. Birth of a girl child is always taken as a sad news. At the household level women are confined to the bounds of their household chores, raising children and looking after families, irrespective of her education, degrees or her job profile. Even at workplace, women have limited access to job opportunities and are paid less for the same work. Patriarchal set up is very common in Indian society where men dominate societal and family life. This has been the case in the past ages and still continues to be practised in majority of the households. Though this mindset is changing with education and urbanization, still there is long way to go for a permanent change in the scenario.

Literature has always been a reflexion of the society. Literature indeed reflects the society, its good values and its ills. Literature mirrors the ills of the society with a view to making the society realize its mistakes and makes changes. It projects the virtues or good values in the society for people to emulate. The novel also mirrors the society in all aspects. Literature is used as a weapon to usher changes, it makes the readers to ponder upon. It has always been a medium since long. In the pre-independence era it was a medium to raising awareness. It reflects our rich heritage. It also shows the pros and cons of the society.

Among the prominent themes gender discrimination and patriarchy are the prominent themes of the novels in English and as well as in other Indian languages. The prominent novelist Anita Desai deals with gender discrimination and patriarchy. Her novels generally centre around the traditional Indian families and sufferings of women in a patriarchal world. She demonstrates again and again how gender issues are central to politics of the nation as well as in the family. Anita Desai is a prominent Indian novelist with an international repute. Her novels add a new dimension to Indo-English writing. Her novels plunge into innermost depth of human psyche, the dinner turmoil, the chaos inside the mind. She incorporates themes such as the agony of existence, the metaphysical void, the fears and trembling of her protagonist. The novel *Fasting Feasting* deals with the condition women in India. The novel is the graph of family life in two different cultures- Indian, on one hand and American, on the other. In part one, Uma, the plain older daughter of an Indian family, is the victim of traditional system of marriage. Mainly the story of the novel moves around Uma, the subdued, rather crushed member of Indian family. Her presence is neither noticed nor appreciated in the family nor her absence. She has been totally neglected even by her parents. She is expected to be an obedient daughter and a loving motherly sister. Desai depicts parental domination which scares the daughters permanently.

Fasting Feasting shows ill fate of daughters and sisters carried and forgotten without even the least care of their future. This is a society where marriage is the end of all responsibilities of the parents and the final destiny of a daughter, where the birth of a son is associated with pride and considered a great boon, while daughters are treated as life burden. Uma is cheated by Harish, the already married husband. Gradually, Uma fails to outgrow her home and family and stays on surrounded and suffocated by godlike and masterful entities. A forty-three-year-old upper middle

class unmarried Indian woman still living with her parents near Mumbai is the protagonist in this novel. Contrary to her younger brother Arun, who has had the opportunities to obtain an education, Uma has been denied the right to go to school and has remained in the paternal household to serve her parents. Uma and Aruna are raised, educated and groomed only with marriage in mind. When the multiple attempts of mamapapa to arrange a marriage for Uma fail, it becomes Uma's job to take care of her baby brother Arun, and later her aging parents.

In the character of Uma, Desai has presented a clear picture of the gender discrimination. Within her own family, Uma is treated like a servant listening and taking orders from her parents and helping in running the household even though there is a cook. The novel has plenty of instances where Uma is discriminated by her parents. When Mrs O'Henry invites Uma for a tea party, the parents do not permit her to go. Even an offer of job to Uma by Dr Dutt is declined by her parents saying that they need her to nurse her mother. Even she is deprived of using telephone at home. She wants freedom, she needs love. But she is deprived of all these by her parents. Even the little moment of privacy in her room where she enjoys reading poetry and looking at her collection of greeting cards is interrupted by her mother. Another character in the novel is Anamika, the cousin of Uma, who is attractive as well as intelligent. But being a girl, she is not sent to abroad for study. The charming girl marries into a family that ill treats her. She is never permitted even to attend any family gatherings. She is beaten by her mother in law and her husband remains dumb observer. And finally, Anamika dies of burning and it is projected by her in laws that she has committed suicide. She is a victim of the patriarchal family system where she does not want to contradict her parents or cause them grief. Thus, domestic violence is shown through the character of Anamika by Anita Desai.

Gender plays a significant role in our lives for the first question asked when a child is born is 'a boy or a girl?' and our lives are shaped by our gender. In spite of advancement of civilization, women down the ages have been suffering utter discrimination. In Indian patriarchal set up with the man at the centre, the woman is pushed to the margin, for he believes in conquering and subjugating. In an orthodox family patriarch happens to be the unchallenged ruler. He holds the rein and commands all members and all activities inside the family. Happiness of all members is supposed to depend on male domination. Everyone is expected to work for his comfort. Uma's father believes only in his own superiority. He rules every activity, every moment of life. The character of Uma does not possess the immense strength, courage and determination to wade through the family crisis. She is rather presented as a victim of the Indian patriarchal system, social evil of dowry and also her own destiny. At forty-three, engaged, married and divorced, she is a woman without a man, living with her parents, catering to their taunts and snatching a moment of privacy now and then. Uma loves freedom, socializing and has the ability to relate to people. But there is a systematic withdrawal of opportunities and of freedom. She seeks refuge in the company of Miramasi. The father is not named in the novel. He is a typical Indian man. He rules the family where no one is supposed to question his authority. He is disappointed when a female child is born who is named Aruna. The family is crazy about a son. After the birth of the son Arun, Uma's position becomes worse. Uma's mother asks her to take care of the baby brother but Uma wants to continue her schooling. Her father is not in favour of her education. She is not allowed to take music lessons. Like a typical middle-class Indian father, he believes that it is below dignity for a daughter to work. Uma's father belongs to the upper class having all the luxuries but his daughter is not even allowed to make phone call. Uma is innocent, and never goes against the wishes of her parents. Her simplicity can better be understood through her acceptance of her parents' decision without raising any serious objection. When Aruna reacts aggressively on her mother's remark in Anamika's case, Uma remains silent. Uma is like a burdensome responsibility for her parents and they wanted to get rid of her as soon as possible. Throughout her life, she experiences hardships, obstacles and restrictions. Unfortunately, she is a member of this patriarchal society governed by male where a girl's duty is to learn and serve the male

members of the family. Deprive of parental love, Uma tries a lot to adjust herself according to the circumstances and does not withdraw from society.

Indian woman has carried the burden of the family. She has been slaved by her father, by her brother and by her husband and later by her children and family. Indian woman take pride in suffering and live with the idea of subjugation. In a male dominated society, woman is supposed to be an ideal wife, a mother and an excellent home maker with multiple roles in the family. This novel mainly highlights the issues of gender suffering in Indian context. An unmarried woman is forced to care for the demanding parents. The woman characters of this novel is very close to real life and their aspirations are those of the majority of Indian women. The character of Uma shows how woman in this deeply conservative society is treated. Her life is narrow and confined, kept firmly within the boundaries of the traditional family unit as defined by the dominant patriarchy. The portrait that Desai's picture of woman's role in Indian society is grim indeed, but it's no less true. Anita Desai holds mirror of Indian society before us in the form of her novels. She does not want to teach anything to the society. But by presenting the facts, she makes us aware of the miseries of women, injustice done to them by the society. Being a woman Anita Desai knows well the plight of gender in Indian society and portrayed it effectively in almost all her novels. Anita Desai has successfully exposed the shallow morality and double standard of Indian society which differentiate between a female and a male child.

References:

1. Dr. Gupta, Savita, *The Suppressed Flame A Critical Study of Anita Desai's Novels*, Roshnee Publication, Kanpur, 2008.
2. Sali, T. Sudhakar, *Anita Desai's Female Protagonists*, Adhyayan Publishers & Distributors, New Delhi, 2006.
3. Edited by Bhatnagar, Manmohan K., Rajeshwar, M., *The Novels of Anita Desai A Critical Study*, Atlantic Publishers & Distributors, New Delhi, 2013.
4. Bande Usha, *The Novels of Anita Desai A Study in Characters and Conflict*, Prestige Books International, New Delhi, 2018.
5. Dominic, K. V., *Postcolonial Readings in Indo-Anglian Literature*, Authorpress, Delhi, 2009.

Violence against Women and Their Socio-Economic Condition

Mr. Gaikwad P.K.

Asst.Prof. Department of Sociology, Shankarrao Jawale Patil College, Lohara.
TQ- Lohara, Dist- Osmanabad.

Abstract:

Violence against women and girls is human right violation whether at home or street or any place. Domestic violation is pandemic proportion which is happen in private places or public places. Gender discrimination and gender based violence and sexual gender based inequality is known as domestic violence. It contains large numbers of victim. Violence and victims targets especially on girls and women. Domestic violence and violence related women form of hate crime, kidnapping and other related type of victims which is targeting for women and child. Violence affected women socio-economic condition and their social and economical status. Domestic violence affected areas life style and living condition very bad. Women poverty rate is higher than men poverty rate above 19 million women lived in below poverty line in 2015. Violence against women and gender discrimination is the main reason of poor economic condition of women. In rural areas as compare to urban areas women leaves in poor condition and they are mostly house wives and work in farm as well as labor type of working for their livelihood. Poor economical and social condition is responsible for violence against women.

Keyword:

Women, Girls, Human Right, Pandemic, Socio-economic, U.S., Gender Discrimination, Development etc.

Introduction:

Any type of act which is based on gender discrimination is result as like as physical, sexual or mental harm or suffering to women including threats of this type of victims is called as domestic violence. It consists of any type of violence and inequality in private or public places. Violence responsible factors associated with relatives, partner, and sexual violence occur in individual, family, community and wider society level. They were especially associated with responsible person, some are responsible with experiencing violence and some are associated with both or any other matter related with violence. Risk factors and responsible factors partner and other related violence:

1. Family violence.
2. Low education and illiteracy.
3. Weak family background.
4. Antisocial activity and psychology disorder.
5. Attitudes of violence and crime.
6. Alcohol drinking.
7. Low income and poor condition.
8. Unemployment.
9. Dissatisfaction and mental problem.
10. Bad and week communication between partners.
11. Male controlling system.
12. Weak laws and policies against violence.

Poor norms and gender inequality are responsible for violence against women and main causes of week socio-economic condition of women. The historical view and gender factor are responsible for the history of violence against women. The patriarchy and whole world system or status quo in gender inequalities exist. In 20th and 21th century's large number of activity on local, state and

national level research, advocate for principle, awareness of all kind of violence's. Violence against women affects the position and status of women everywhere. It impacts women family condition, marital condition, health condition. Violence affects their ability participation in society, affects their enjoyment of sexual life and physically and psychologically suffering for women and their family socio-economic condition.

Socio-Economic Condition of Women:

For ancient time women have been denied the opportunities of growth in the name of religion and socio-cultural status. Gender discrimination and inequality in India affects poor socio-economic condition of women. They were affected large and wide victims which cause of traditional rigidities and vices due to which their status in the society is poor. Pardah system, Sati system, forced child marriage, polygamy, Female infanticide, remarriage of women are responsible for violence against women. Indian society has been many victims of humanitarian, torture and exploitation of women. There are many crimes as like as dowry system, rape, murder, women deaths, burning and discrimination in socio-economic field as well as education field. In rural areas women work as a worker and housewife due to economic and social condition is poor and increases violence against women.

Significance of Research:

In this paper has studied that history of violence against women and its socio- economic effects and condition.

Objectives of Research:

1. To study the history of violence against women.
2. To study all types of violence.
3. To study the effects of violation against women in their socio-economic condition.
4. To study socio-economic condition of women in Indian society.

Research Methodology:

The secondary data sources as like as published and unpublished books, governmental and non-governmental reports, newspaper, research related work are used for data collection. The analytical and descriptive research methods are used for research.

Conclusion: The present research paper shows that:

1. Gender inequality and discrimination are responsible factor for violence against women.
2. Sexual violence against women and girls is rooted in centuries of male domination.
3. Violence against women and girls manifests itself in physical, sexual and psychological forms.
4. Violence against women in India affects women socio-economic condition.
5. Socio-economic condition of poor women especially in rural India is very bad due to domestic violence.

References:

1. Pillai Kathai Jaya, Women Empowerment.
2. Doshi S.L., Rural Sociology.
3. Kumar, Rural Sociology in India.
4. Desai A.R., Rural and Urban Sociology.
5. The Indian Express newspaper, 2018.
6. The Times of India, Newspaper, 2019.
7. The National Crime Record Bureau, 2017.

Emerging Issues In Rural Development

Prof. Dr. Anantkumar D. Gadre

Assistant Professor, Dept. of Commerce

Suwalal Patni Arts & Commerce College, Pulgaon Dist. Wardha-442302

Abstract:

This paper lays out an 'argument' on rural development. The intention is to set the current debate about rural development in context, and then examine emerging issues. The paper draws on the work of a team, whose background papers are available. Most poverty in the world is rural, and reaching the International Development Targets means giving high priority to rural development. The nature of the problem is changing, however, and will change further - contemporary rural reality challenges our traditional view in a dozen different ways. There is no shortage of narratives about - or prescriptions on - rural development. Past narratives have included 'Community Development', 'the Green Revolution' and 'Integrated Rural Development'. Current narratives include 'a new, doubly-green revolution', 'sustainable agriculture', 'rural livelihoods', and a growth-based, liberalisation-friendly narrative, which might be labelled the 'Washington consensus on agriculture and rural development. Embedded in these narratives are the critical choices about rural development policy: state or market; growth or stability; agriculture or non-agriculture; high or low potential areas; expenditure on investment or consumption; etc.

Introduction:-

There are challenges here to rural development donors, which will need to be met in the context of new aid modalities, for example Poverty Reduction Strategy Papers and Sector Wide Approaches – the latter, at least, are problematic in this sector. There will also be special problems in poorly performing countries. These notes tackle the argument in three steps: first, by setting rural poverty in changing context; secondly, by reviewing the alternative approaches on offer; and thirdly, by dealing briefly with some emerging issues. The final section looks at the implications for aid donors. References in brackets are to background paper.

Rural poverty in context

The main elements of the argument can be summarized as follows.

- 1) However, 'things aren't what they used to be', in four main ways: (a) small-scale farming, 'peasant' societies contain more marginal farming and landless families, and rural people earn their living in more diverse ways – to the extent that some observers describe 'depeasantisation' as the dominant rural phenomenon of our time; (b) within limits, the geography and demographics of rural poverty are changing - more older people, female-headed households, Africans, people living in low potential areas, people subject to conflict or exposed to HIV/AIDS, and so on; (c) the agricultural and rural economy is shrinking in relative importance, compared to the urban, industrial and service economy; and (d) the rural economic environment is increasingly liberalised, integrated, even globalised. Table 1 summarises these changes.
- 2) With specific regard to agriculture, there is a kind of 'Washington consensus'. Its main concerns are with agricultural intensification, and with policy and institutional failures; its main prescriptions have to do with liberalising and developing markets, improving service delivery, building public-private partnerships, and decentralization. (Kydd and Dorward).

Approaches to rural development

- 1) Thinking about rural development has evolved over the years, in a symbiotic relationship with thinking about rural development more generally: from community development, through the

Green Revolution, to integrated rural development, and from the mid-1980s onwards, increasing attention to sustainable livelihoods as a route to poverty reduction. (Ellis)

- 2) These competing narratives reflect different priorities and choices, on a range of topics, as noted: state or market; growth or stability; agriculture or non-agriculture; high or low potential areas; expenditure on investment or consumption; etc . . . There is at present a rough-hewn consensus among the major donors, with poverty reduction as the objective, and a strategy which emphasises agricultural growth, with the private sector as the main engine of development, and government providing strategic policy and investment support for infrastructure, service delivery and marketing. Environmental sustainability, food security and participation are major themes. (Maxwell, Farrington).

Emerging Issues

- 1) In discussing rural development policy, it is important not to over-generalise, either about the diversity of situations on the ground, or about the potential of simple narratives. This said, there are important insights from current debates. (a) The new consensus on poverty .
- 2) The World Development Report on poverty, published in the autumn of 2000, narrows agency differences on poverty, and moves the debate forward: poverty is defined as being not just about income, but as 'multi-dimensional' (including access to social services, self-respect, autonomy); participation is viewed as central, not just in the sense of listening (as in *Voices of the Poor*), but more proactively; and an appropriate strategy will combine elements of opportunity (meaning growth), empowerment and security. 16. There's much to say about poverty and about WDR. In terms of rural development policy, there are probably six key challenges: (a) to recognise the multi-dimensional objective; (b) to build on the ideas about the importance of assets and asset vulnerability in the livelihoods of poor people; (c) to note WDR's strong statements on the dangers of liberalising markets if the institutional preconditions have not been met; (d) to respond to the equally strong call for measures which reduce inequality of both assets and incomes; (e) to find practical ways of making rural institutions more responsible and accountable to poor people; and (f) to take seriously the insights about the losers from market reform, the imperative to protect the poorest, and the need for new social protection measures. (Maxwell)

Spatial dimensions of rural development

It is not enough to note that poor rural people live in different kinds of rural areas: the constraints and opportunities are markedly different and require different strategies. Key factors are (a) proximity and access to cities, (b) the amount and quality of natural resources, (c) density of settlement, and (d) vulnerability to natural catastrophes. Simplifying a complex spatial picture, it may be helpful to distinguish between peri-urban zones, the 'standard' countryside, and remote rural areas. In general, though, 'location theory suggests that rural areas in developing countries only have a comparative advantage in a narrow range of activities'. (Wiggins)

Technical change

Despite diversification, agriculture remains an essential source of income, directly and indirectly. Technical change is at the heart of post-Green Revolution agricultural strategies, which often begin by noting the declining rate of technical progress in developing country agriculture, and growing environmental problems. In the world as a whole, however, technical progress is hardly slowing; and in agriculture, the developed world is experiencing major change in biological (including GMOs), informational, mechanical and chemical technologies. Technical change in the North is largely driven by the private sector. Technical change may be biased against the South, and in particular against small farms. Policies are needed which reflect the spatial diversity already discussed, and also the fact that, because of diversification, many farmers are actually part-time (and therefore need labour-saving, not labour-using technologies). (Tripp)

Conclusion and future challenges

Rural circumstances are changing; development thinking is changing; and rural development policy needs to keep up: these are the core messages of the review. Different governments and donor agencies have different perspectives and pursue different combinations of rural development policies. They may or may not already respond adequately to the messages of the review. To help test whether they do or not, Figure 1 summarises the main findings so far reached. 31. The key outstanding question has to do with aid for agriculture and rural development. As noted frequently in the literature, support for agriculture has fallen sharply: according to the IFAD Rural Poverty Report 2001, by over two thirds.

References :

1. Subhash C Jain, International Marketing, Thompson Learning, Singapore
2. K. Aswathappa, Business Environment for Strategic Management, Himalaya Publishing House, Mumbai
3. Francis Cherunilam, Business Environment, Himalaya Publishing House, Mumbai
4. Adhikary, World Economic Institutions, Asian Books
5. Adhikary, Manab: Global Business Management, Macmillan, New Delhi.
6. Bhattacharya.B: Going International Response Strategies for Indian Sector, Wheeler Publishing Co, New Delhi.
7. Black and Sundaram: International Business Environment, Prentice Hall of India, New Delhi.
8. Gosh, Biswanath: Economic Environment of Business, South Asia Book, New Delhi.
9. V.K. Bhalla & S. Shiva Ramu: International Business Environment & Management, Anmol Publication Pvt.Ltd, New Delhi.

Review on Fast Dissolving Drug Delivery System

Khushi.Ashok.Rode

Student of B.Pharm (sem viii), Government College of Pharmacy, Amravati,
Maharashtra.

Abstract:

The development of pharmaceutical technology in past years has presented the development of dosage forms for patients who may have difficulty in swallowing of conventional tablets. Fast dissolving drug delivery systems (FDDDSs) are the system which disintegrate and release the active ingredient quickly and that do not require water to aid swallowing. Among the FDDDS, the fast disintegrating tablets (FDTs) are the more acceptable form of drug delivery system because of its convenience of self-administration and compactness. Pediatric and geriatric patients, uncooperative patients, have difficulty in swallowing traditional capsules and tablets. The basic approach used in development of FDT is the use of superdisintegrants which provide immediate disintegration and thereby releasing the drug in saliva.

Key words:

Fast dissolving drug delivery system, fast dissolving tablets (FDT), Evaluation

Introduction:

Recent developments in technology have presented viable dosage patients who may have difficulty swallowing tablets or liquids. Traditional tablets and capsules administered with water may be inconvenient or impractical for some patients. However some patients, particularly pediatric and geriatric patients, have difficulty swallowing or chewing solid dosage forms^[1]. Many pediatric and geriatric patients are unwilling to take these solid preparations due to fear of choking^[2]. A fast-dissolving drug delivery system, in most cases, is a tablet that dissolves in the oral cavity without the need of water or chewing. After disintegrating in mouth, enhanced the clinical effect of drug through pre-gastric absorption from mouth pharynx and esophagus as the saliva passes down into the stomach. In such cases, bioavailability of drug is significantly greater than those observed from conventional tablet dosage form. Fast dissolving films are also applicable when local action in the mouth is desirable such as local anesthetic for toothaches, oral ulcers, cold sores, or teething. Fast dissolving film is prepared using hydrophilic polymers that rapidly dissolve/disintegrate in the mouth within few seconds without water and eliminates the fear of choking as an alternative to fast dissolving tablets. Because of fast dissolving behavior and fast adherence to the mucosa, fast dissolving films cannot be spit after application on to the tongue. They also impart unique product differentiation, thus enabling use as line extensions for existing commercial products. This novel drug delivery system can also be beneficial for meeting the current needs of the industry which are improved solubility/stability, biological half life and bioavailability enhancement of drugs. Fast dissolving films evolved over the past few years from the confection and oral care market in the form by consumers for delivering vitamins and personal care products^[3].

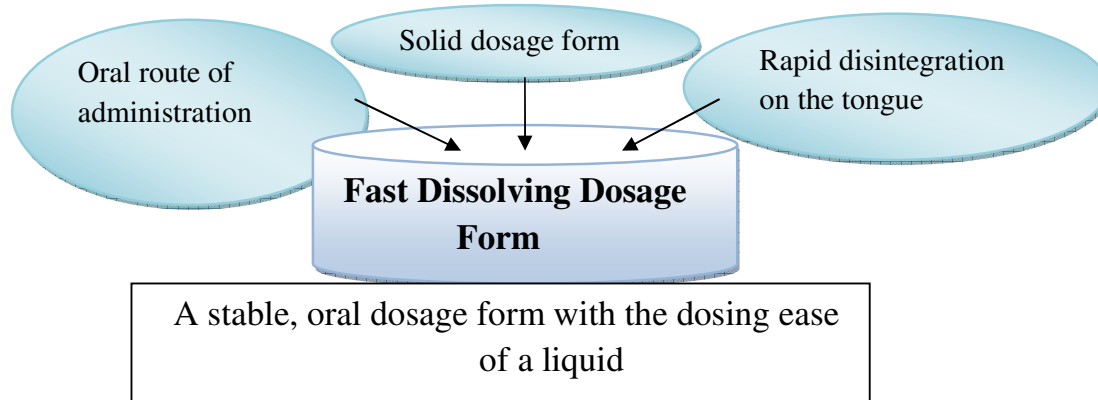

Figure 1: Fast Dissolving Dosage Form.

They are swallowed as easily as liquids, but at the same time they are stable like tablets and capsules.

Ideal properties of fast dissolving tablets:

Some ideal properties of this type of tablet is:

- Not require water or other liquid to swallow^[4].
- Easily dissolve or disintegrate in saliva within a few seconds.
- Have a pleasing taste.
- Leave negligible or no residue in the mouth when administered^[5].
- Be portable and easy to transport.
- Be able to be manufactured in a simple conventional manner within low cost.
- Be less sensitive to environmental conditions like temperature, humidity etc^[5, 6].

Advantages of Fast Dissolving Delivery System:^[7]

➤ **Clinical Fast Dissolving Delivery System:**

- Enhanced efficiency (quick onset of action, improved effectiveness)
- Enhanced oral absorption.
- Minimized first – pass effect.
- Faster onset of action.

➤ **Medical Fast Dissolving Delivery System:**

- Improved compliance.
- Improved convenience.
- Better taste.
- Administration without water.
- Ease of swallowing.

➤ **Technical Fast Dissolving Delivery System:**

- Accurate dosing.
- Common process.
- Conventional equipment.

➤ **Business Fast Dissolving Delivery System:**

- Unique product differentiation.
- Value-added product line extension.
- Provide exclusive marketing.
- Extend patent protection.
- Reduction of development costs.

➤ **Formulation Fast Dissolving Delivery System:**

- Rapid disintegration.
- Stability.
- Improve test.
- Aged-specific formulations.

Diagram of Advantages of Fast Dissolving Delivery System:

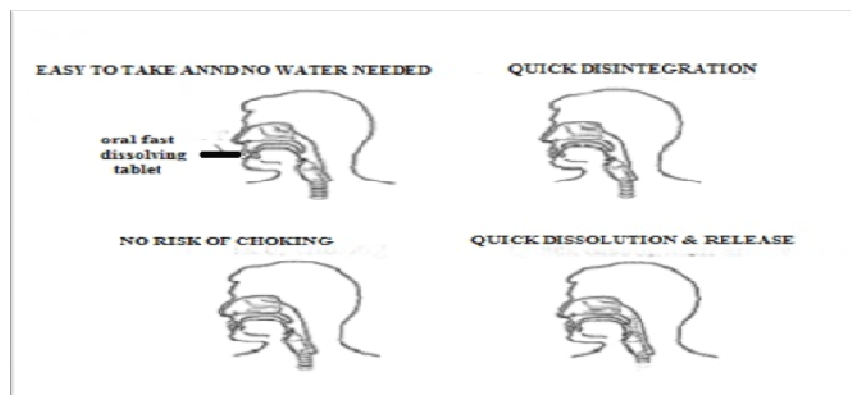

Figure 2: Advantages of Fast Dissolving Tablets

Examples of some Drugs used in Fast dissolving drug delivery system:

S.No	Types of Drug	Examples
1	Analgesic and anti-inflammatory Agents	Ibuprofen, Proxicam, Mefenamic Acid
2	Anti-bacterial Agents	Erythromycin, Tetracycline, Doxycycline, Rifampin
3	Anti-fungal Agents	Griseofulvin, Miconazole
4	Anti-malarial Agents	Chlorquine, Amodiaquine
5	Anti-gout Agents	Allopurinol, Probenecid
6	Anti-Hypersensitivity	Nefidipine, Amoldipine
7	Anti-Coagulants	Glipizide, Tolbutamide
8	Anti-protozoal Agents	Tinidazole, Benznidazole
9	Anti-thyroid Agent	Carbimazole
10	Cardiac-inotropic Agent	Digitoxin
11	Gastro-intestinal Agents	Ranitidine, Omeprazole, Fomatidine
12	Nutritional Agents	Vitamin A, Vitamin B, Vitamin D, etc
13	Oral Vaccine	Influenza, Hepatitis, polio, Tuberculosis, etc

Table 1: Examples of FDDS Drugs

Characteristics of Fast Dissolving Delivery System:

Ease of Administration:

Fast Dissolving Delivery Systems are easy to administer and handle hence, leads to better patient compliance. Usually, elderly people experience difficulty in swallowing the conventional dosage forms (tablets, capsules, solutions and suspensions) because of tremors of extremities. Fast Dissolving Delivery Systems may offer a solution for these problems^[8].

Taste of the Medicament:

As most drugs are unpalatable, mouth dissolving delivery systems usually contain the medicament in taste masked form. Traditional tablet formulations generally do not address the issue of taste masking, because it is assumed that the dosage form will not dissolve until going in oral cavity. Many oral suspensions, syrups, and chewable tablets simply contain flavors, sugars and other sweeteners to overwhelm or complement the bitter taste of drug^[9]. Delivery systems dissolve or disintegrate in patient's mouth, thus releasing the active ingredients which come in contact with the taste buds and hence, taste masking of the drugs becomes critical to patient compliance.

Hygroscopicity:

Several fast dissolving dosage forms are hygroscopic and cannot maintain physical integrity under normal condition from humidity which calls for specialized product packaging^[10].

Friability:

In order to allow fast dissolving tablets to dissolve in the mouth, they are made of either very porous and soft-molded matrices or compressed into tablets with very low compression force, which makes the tablets friable and/or brittle which are difficult to handle, often requiring specialized peel-off blister packaging. To overcome this problem, some companies introduced more robust forms of fast dissolving tablets^[8].

Mouth feel:

Mouth feel is critical, and patients should receive a product that feels pleasant. Any large particles from the disintegrating tablet that are insoluble or slowly soluble in saliva would lead to an unpleasant gritty feeling. This can be overcome by keeping the majority of the particles below the detectable size limit. In some cases, certain flavors can imbibe an improved mouth feel perception, resulting in a product that is perceived as being less gritty, even if the only change is flavor. Effervescence can be added to aid disintegration and improve mouth feel by reducing the "dryness" of a product^[11, 12].

Composition of fast dissolving tablets^[13]:

S. No.	Types of ingredients	Percentage in formulation
1	Active pharmaceutical agent	1-25%
2	Water soluble film forming polymer	40-50%
3	Plasticizer	0-20%
4	Sweetening agent	3-6%
5	Saliva stimulating agent	2-6%
6	Colors and Flavors	0-10%

Table 2: Composition of Fast dissolving tablets

Formulation Methodologies:

1. Freeze drying or lyophilization.
2. Molding.
3. Cotton candy process.
4. Spray drying.
5. Mass extrusion.
6. Sublimation.

Freeze drying or lyophilization:

- Lyophilization means drying of heat sensitive products and biological at low temperature under condition that involves the removal of water by sublimation^[14]. Drug is put in water soluble matrix which is then freeze dried to give porous-structure.

- The tablet prepared by lyophilization disintegrates rapidly in less than 5 seconds due to quick penetration of saliva in pores when placed in the oral cavity. It is useful for the heat sensitive drugs i.e. thermo-labile substances.
- Mouth Dissolving Tablets by lyophilization have :
 - low mechanical strength,
 - poor stability at higher temperature, and
 - humidity

Tablet Molding:

- Tablets formed by molding process are highly porous in structure, resulting in high rate of disintegration and dissolution. This process includes moistening, dissolving, or dispersing the drugs with a solvent then molding the moist mixture into tablets by applying lower pressure in compression molding, but always lower than the conventional tablet compression.
- The powder mixture may be sieved prior to the preparation in order to increase the dissolution. Mold tablets have low mechanical strength, which results in erosion and breakage during handling^[15].

Cotton candy process:

- This process involves formation of matrix of polysaccharides or saccharides by simultaneous action of flash melting and spinning. Formed matrix is partially recrystallized to have improved flow properties and compressibility.
- This candy floss matrix is then milled. It is blended with active ingredients and excipients and subsequently compressed to FDTs^[16].

Spray drying:

- In this method hydrolyzed and non-hydrolyzed gelatin are used as supporting matrix. Mannitol is used as bulking agent. While sodium starch glycolate is used as super-disintegrant.
- Acidic substances (citric acid) or alkali substances (sodium bicarbonate) further increase disintegration and dissolution.
- This technology produces highly porous and fine powders as processing solvent is evaporated during process. Disintegration time is less than 20sec^[17, 18].

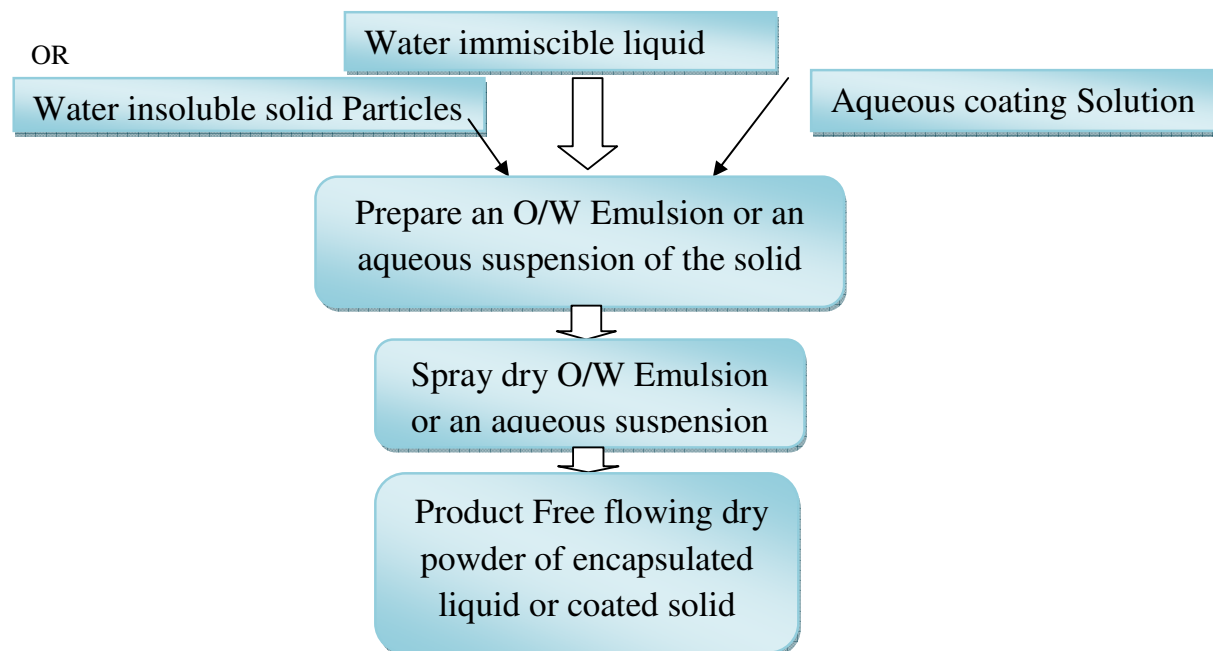
Flowchart for coating liquid and solid particle using spray dry process:

Figure 3: Flowchart for coating liquid and solid particle using spray dry process

Mass extrusion:

- It involves softening the active blend using the solvent mixture of water-soluble polyethylene glycol and methanol and subsequent expulsion of softened mass through the extruder or syringe to get a cylinder of the product into even segments using heated blade to form tablets.
- The dried cylinder can also be subjected to coat the granules of bitter tasting drugs and thereby masking their bitter taste^[16].

Sublimation:

- Porosity is increased by volatilizing agents like ammonium bicarbonate, ammonium carbonate, benzoic acid, camphor, hexamethylenetetramine, naphthalene, phthalic-anhydride, urea and urethane.
- Volatile substances can be used in tableting process, which get sublimated leaving behind a highly porous matrix. Tablets manufactured by this technique have reported to usually disintegrate in 10-20 sec^[19].
- There is presence of highly porous structure in the tablet. Matrix is the key factor for rapid disintegration of ODTs made by sublimation.
- Tablets produced by this method exhibit:
 - Good mechanical strength,
 - High porosity (approximately 30%), and
 - Dissolved within 15 sec in saliva.

Mechanism of the fast dissolving tablets^[20]:

The mechanism of the fast dissolving drug delivery system can be best described by the figure given below:

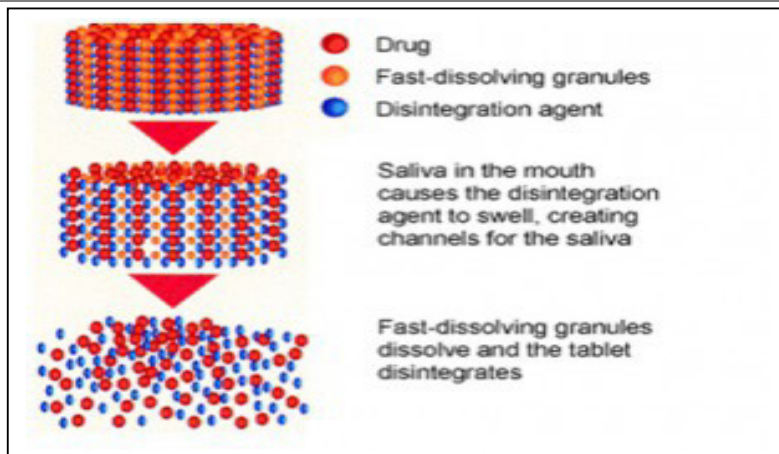

Figure 5: Mechanism of the fast dissolving tablet.

8. Preformulation Studies^[21]:

1) Bulk Density:

Formula

Where:

ρ_b - Bulk density,

M - Weight of powder, and

V - Volume of powder.

$$\rho_b = M/V$$

2) Tapped Density:

Formula

Where:

ρ_t - Tapped density,

M - Weight of powder, and

V_t - Minimum volume occupied after tapping.

$$\rho_t = M/V_t$$

3) Compressibility Index:

Formula

Where:

ρ_t - Tapped density,

ρ_b - Bulk density,

C.I. - Compressibility index.

It is simplest way for measurement of flow of powder.

$$\%C.I. = \rho_t - \rho_b / \rho_t \times 100$$

4) Hausner ratio:

Formula

Where:

ρ_t - Tapped density,

ρ_b - Bulk density.

Hausner ratio is an indirect index of ease of powder flow. Lower the value of Hausner ratio better is the flow property.

$$\text{Hausner ratio} = \rho_t / \rho_b$$

Flow Property	% C.I.	Hausner ratio
Excellent	≤ 10	1.00-1.11
Good	11-15	1.12-1.18
Fair	16-20	1.19-1.25
Passable	21-25	1.26-1.34

Poor	26-31	1.35-1.45
Very poor	32-37	1.46-1.59
Very,very poor	>38	>1.6

5) Porosity:

Formula

Where:

$\square$ – Porosity,

ρ_{app} – Apparent density,

ρ_{true} – True density.

$$\square = (1 - \rho_{app}/\rho_{true}) \times 100$$

6) Void Volume:

Formula

Where:

V – Void Volume,

V_b – Bulk Volume, and

V_p – True Volume.

$$V = V_b - V_p$$

7) Angle of repose:

Formula

Where:

$\square$ – Angle of repose,

h – Height of heap, and

r – Radius of heap.

$$\square = \tan^{-1}(h/r)$$

Flow property	Angle of repose (degrees)
Excellent	25-30
Good	31-35
Fair – aid not needed	36-40
Passable – must agitate, vibrate	41-45
Poor	46-55
Very poor	56-65
Very, very poor	>66

PATENT RELATED TO FAST DISSOLVING DRUG DELIVERY SYSTEMS^[22]:

A few patents granted for Fast dissolving drug delivery systems are mentioned below in table

3.

Patent No.	Title	Year	Patentee/Assignee	References
US 6,099,863	Fast-dissolving galanthaminehydrobromide tablet	August 8, 2000	Gilis; Paul Marie Victor (Beerse, BE), De Conde; ValentinFlorent Victor (Lommel, BE)	Gilis, et al.
US 6,197,336	Fast dissolving compositions having analgesic activity	March 6, 2001	Grassano; Alessandro (Milan, IT), Marchiorri; Maurizio (Milan, IT), Di Toro; Mauro (Milan, IT), Castegini; Franco (Milan, IT)	Grassano,et al.
US 6,358,527	Fast-dissolving galanthaminehydrobromide tablet	March 19, 2002	Gilis; Paul Marie Victor (Beerse, BE), De Conde ; ValentinFlorent Victor	Gilis, et al.

			(Lommel, BE)	
US 20030161875	Fast dissolving tablets of cyclooxygenase-2 enzyme inhibitors	August 28, 2003	Murpani, Deepak; Arora, Vinod Kumar; Malik, Rajiv	Murpani, et al.
US 20040115258	Oral pharmaceutical compositions containing cyclodextrins as taste masking agent	June 17, 2004	Stroppolo, Federico; (Aldesago, CH) ; Ciccarello, Franco; (Mezzovico, CH) ; Milani, Rita; (Cannobio, CH) ; Bellorini, Lorenzo; (Monate, IT)	Stropollo, et al.
US 20090156683	Fast Release Solid Formulation, Preparation and Use Thereof	June 18, 2009	Simmons; Robert D; (Martinsville, NJ) ; Tongiani; Serena; (Cranford, NJ) ; Freehauf; Keith Alan; (Stockton, NJ)	Simmons, et al.

Table 3: Patent Related to Fast Dissolving Drug Delivery Systems

Conclusion:

Fast Dissolving Drug Delivery System have better patient compliance and may offer improved biopharmaceutical properties, improved efficacy and better safety compared to conventional oral dosage forms. FDT formulations obtained by some of these technologies have sufficient mechanical strength, quick dissolution in the mouth. Many drugs can be incorporated in FDT especially unpalatable drugs. Fast dissolving tablets will surely increase its popularity in the near future. However, geriatric and pediatric patients experience difficulty in swallowing conventional tablets, which leads to poor patient compliance. To overcome this weakness, scientists have developed innovative drug delivery system known as fast dissolving tablets. Their characteristic advantages such as administration without water are suitable to geriatric and pediatric patients. Rapid onset, good stability and increased bioavailability lead to its current growth in the market.

References:

- Seager, H., "Drug-deliver Products and the Zydis Fast-dissolving Dosage Form", J. Pharm. And Pharmacol., 1998,50,375-382.
- Habib W, Khankari R, Hontz J: Fast-dissolving drug delivery systems, critical review in therapeutics, Drug Carrier Systems 2000,17(1), 61-72.
- Technology catalysts International Corporation, accessed on Jun. 15th 2011 Available from <http://www.technologycatalysts.com>.
- ndurwade NH, Rajyaguru TH and Nakhat PD:
- Novel approach: Fast Dissolving tablets. Indian Drugs 2002, 39(8): 405-441.
- Seager, H., "Drug-deliver Products and the Zydis Fast-dissolving Dosage Form", J. Pharm. And Pharmacol., 1998,50: 375-382.
- gulay-yelken-demirel-sanovel-pharmaceuticals-turkey-763521418.
- Anon., Flavors and Flavoring, int J Pharm Compounding. 1997, 1, 90-92.
- Kuchekar B.S., Badhan A.C., Mahajan H.S., Pharma Times. 2003,35,7-9.
- Gohel M, Patel M, Amin A, Agrawal R, Dave R and Bariya N: Formulation design and optimization of mouth dissolve tablets of nimesulide using vacuum drying technique. AAPS PharmaSci Tech 2004,5:36.
- European Directorate for quality of Medicines, Pharmaeuropa, 1998, 10(4), 547.
- Reddy, L. H., Ghose, B. and Rajneesh, Indian J. Pharm. Sci., 2002,64(4): 331-336.

13. Kumar S, Gupta SK, Sharma PK; A review on recent trends in oral drug delivery – Fast dissolving formulation technology , “Advanced Biological research “, 2012,6-13.
14. 13. S.L.Nail, L.A. Gatlin, Freeze drying: Principles and Practice, in Pharmaceutical Dosage Forms-Parenteral Medications, Marcel Dekker Inc., New York, 1993; 2(2):163.
15. Dey, P and Maiti, S, “Orodispersible tablets: A new trend in drug delivery”, J Nat Sci Biol Med., 2010; 1(1): 2-5.
16. Seager H., J Pharm and Pharmacol. 1998, 50, 375-382.
17. K.I. Koizumi, Y. Watanabe, K. Morita, N. Utoguchi, M. Matsumoto, Int J Pharm., 1997; 152: 127–131.
18. Prajapati BG, Ratnaker N., Int J Pharm Tech Res. 2009, 1(3), 790-798.
19. Bhowmik D., Chiranjib B., Chandira P.K., J Chem Pharm Res. 2009, 1 (1), 163-177.
20. <https://ijpbs.org/article/fast-dissolving-drug-delivery-system-a-novel-approach/>
21. Kuchekar, B. S. and Arumugam, V., Indian J. Pharm. Edu., 2001, 35, 150.
22. World Journal of Pharmacy and Pharmaceutical Sciences, Garg et al., Vol 5, Issue 4, 2016.

E-Resources in Academic Library

Dr. Bhushan W. Ambekar

Librarian Karmaveer Dadasaheb Deotale Mahavidyalaya,
Chamorshi.Dist. Gadchroli.

Abstract:

New information and communication technologies have always boon for libraries both for increasing the excellence of service and for improving effectiveness of operations. All kinds of libraries whether public, research academic or special libraries are looking forward to adopt new technologies mostly use of e-resources due to its effectiveness for cost savings in operations and the managing collections and Patrons. E- Resources are digital data containing electronic representation of books, journals and other form of reading materials and they are transformed into a digitized form in order to be read by a computer. Many Library resources are now available electronically and can be access by internet. We can get the pin-point information when we need it, 24 hours a day, 7 days a week.

Keyword:E-Resources,internet,CD-ROM,e-journal's

Introduction:

The library environment has change due to huge development of Information and communication technology all over the world. Internet is the biggest gift of 21st century. By using information and communication technology library professional gives batter services to his users. Collection development is important aspect in the library profession which depends on changing needs of user. In a new scenario documents are stored in digital forms, publication, communication system and technological revaluation in the library and information science. That's why role of librarian also changing in this scenario. Continuous training of library professional and staff is the major activity using machine readable resources. When the library user visit library to find resources for their class assignments and project which they have to submit within the time limit. It is the responsibility of the librarian to make required information available to the user within limited time period. This activity is only possible when the librarian acquires, store, locates and disseminates the information. The activity includes database searching for the relevant information based on users need to user e-mail or through the internet shared folder.

E-Resources:

An electronic resource is defined as a resource which require computer access or any electronic product that provides a collection of data, be it text bring up to full text bases, electronic journals, image groups, other multimedia groups.Numerical, graphical or time based, as a commercially available title that has been published with an aim to being marketed. These may be provided on CD ROM, on tape, via internet. Over the past few years, a numbers of procedures and related standards have developed which allow documents to be produced and distributed in electronic form. Hence to manage with the present situation, librarians are shifting towards new media, namely e- resources for their collection developments of the documents for users better fulfilled. According to online dictionary of Library and information science "Material consisting of data and/or computer program(s) encoded for reading and manipulation by a computer, by the use of a peripheral device directly connected to the computer, such as a CD-ROM drive, or remotely via a network, such as the Internet (AACR2). The category includes software applications, electronic texts, bibliographic databases, institutional repositories, Web sites, e-books, collections of e-journals, etc. Electronic resources not publicly available free of charge usually require licensing and authentication."

Requirement of e-resources:

As we know the information explosion and revolution has occurred in last four decades. Main purpose of library of using e-resource is to improve efficiency of library services and to provide effective information services to faculty and research scholars. In advent of information and communication technology, authors are interested in self-publishing. Publisher interested in publishing changing readership, user expectation. Library professional have challenges to provide new content in limited time period. To provide pin-point information the new consortia has developed through cooperative purchasing and negotiation of the license, they are concerned with assured access digital content and right management and archiving. These are important reasons to acquire web resources in library.

E-Resources and Libraries:

In the advent of information and technology explosion library faces challenges. They have responded to these changes. The important objective of the library collect the expansion of information or knowledge through research facility. Another objective is development of collection of specific area of interest, expansion of indexing and abstracting services in specific area of discipline. Apart from these services basic aim of the libraries to provide right information to right reader in right time. Due to increasing cost of information resources developing country like India cannot provide these resources to his users. But the e-resources with its advantages make available for developing contrary to access information at very affordable cost. Libraries should provide e-resources to faculty, research scholar and student with the expectation that the e-resources should be used for education purpose only.

The services of the library are changing into the network base situation and website become an important services exist in many forms such as E-book, CDs, videos, e-journals, database, films, audio digital product, online publishing, public domain and commercial online database which are available through internet by various private network provider. Taking advantage of new technology it possible to fulfill various need of library users. Librarian should promote the use of information technology as an integral part of the library services.

Advantages of E-Resources:

- Easy update/revision
- Instant Access
- Cheaper in cost
- Customizable
- User friendly
- No need to purchases multiple copies
- Consortia base subscription to electronic resources provide wide number of electronic resources at affordable cost.
- Helpful to provide better library services like CAS and SDI
- Facility to build digital library
- Availability 24 x 7 library services
- Solve problem of missing issues
- No warehousing/Transportation/Distribution
- Avoid binding, Shelving and ease of preservation.

Disadvantages of E-Resources:

- Difficulty in reading
- Highly expensive
- In beginning high infrastructure
- Skilled manpower required
- Need of special equipment to access

- Lack of comfortable reading
- Unreliable life span
- Excessive printing of document
- Copyright management and royalty issues with authors are adding problem.

Limitation of E-Resources:

- Technological demands
- Hardware and Software
- Networks
- User attitudes
- Archival access

Role of Librarian in E-Resources:

For Librarian it is an opportunity for readily available information on internet, its widespread use. Many technology survey of many user tells that they need help, which librarian can provide. Now a days librarian facing difficulty and complicity challenges due to new trends in information access. Now information professional have to work as a information resources in which various professional groups are come together to develop a strategy that leads to produce, manage, maintain and service the information. The information professional have following skills.

- Technical knowledge required:
- Operating system- Windows, Linux
- Word processing, Graphics, Spread sheet and Presentation
- Bibliographic database management system
- General Networking
- Information retrieval software for online, CD-ROM
- Library software packages, acquaintances with Digital library tools
- Knowledge and Skills:
- Technological facilities and resources
- Financial resources
- Knowledge of resources
- Human resources management
- LIS professionals Competencies
- Acceptance for change
- Knowledge of user interaction with knowledge resources
- To provide quality services
- Be resourceful
- Excellent communication skill
- Updated with latest knowledge
- To create awareness among the users
- Information management strategies should know

Conclusion:

The role of academic librarian has change in information and communication technology explosion. Now librarian should acquire new skill for developing and managing libraries. The library professionals acquire latest knowledge and skills as library work as a highly IT influenced. Librarian has serious in developing his own proficiency and also find out how to develop the professional competency in general. Library user is more tendenciosto on-line and electronically deliver services that's why academic librarian always charge with counseling, training, advising reader on his services. Academic librarian produce appropriate information according user wants.

References:-

Retrieve from <http://www.lisbdnet.com/definition-and-types-of-e-resources/> on 6 January 2019 at 8.56 AM.

Retrieve from https://www.abc-clio.com/ODLIS/odlis_e.aspx on 6 January 2019 at 9.19 AM.

Siddiqui, Jamal ahmd Are Librarian Ready for the future of Librarianship in view of the Development of Organisation. Library Herald Vol 48 No. 4 Dec 2010

Singh, Dr.Gurdev, Arora, Taruna; Use of E-Resources in Libraries of Delhi. Library Herald Vol 48 No. 4 Dec 2010

Vashishih, Prof.C.P. Use of Electronic Resources in Learning : Some Constraints, Library Herald Vol 47 No. 2 Jun 2009.

Ghule, Dr.Rajkumar; E-Resources and Changing role of Academic Libraries, 59th ILA International Conference, 2014 (Page 857-859)

Tripathi, Raghvendra; Management of E-Resources in Academic Libraries, 59th ILA International Conference, 2014 (Page 860-863)

Effect of Suryanamaskar on Domestic Violence

Prof. Ashish Shriram Chahare

Director of Physical Education Art's, Commerce & Science College, Tukum,
Chandrapur, Maharashtra

Abstract

The purpose of this study was to see the effect of 6 week suryanamaskar on reducing domestic violence. For this purpose researcher selected twenty (20) families from Tukum, Chandrapur (Maharashtra) with the help of simple random sampling method. The age of the subjects were ranged between 35 to 40 years. Subjects did not use any ergogenic aids or any type of forcibly pressurize situation during the collection of data. Pre test and post test of domestic violence was taken with the help of Domestic Violence self made questionnaire was filled by female as she is the mainly suffer of domestic violence. Suryanamaskar practices was given to perpetrators are usually the husband every Saturday and Sunday morning i.e. two days per week. Training session consisted of 5 minutes warm-up 2 times suryanamaskar and 5 minutes cool-down, increased 2 times suryanamaskar every week. After six week training post test were administered and data were collected. Domestic Violence self made questionnaire was utilized and it was filled by female as she is the mainly suffer of domestic violence. Statistical analyses was done on the basis of 't' test. The level of significance was set at 0.05. Result shows that there is significant difference between pre and post test of domestic violence, as the calculated 't' value 4.203 is greater than tabulated 't' value 1.734. In conclusion it revealed that significant difference was found between pre test and post test of Domestic Violence of families from Tukum, Chandrapur (Maharashtra). The significant difference may be attributed that the relationships are challenging, and the main cause between couples is by becoming aggressive, which creates conflict between each other. The conflict takes small acts of aggression often lead to more damaging behavior of family members. And later it gradually develops into severe violence after couples are marriage or in long-term relationships that are difficult to change. Surya namaskar is basically a sun salutation that leads to healthy body, mind and soul. However, morning time is the best time for surya namaskar. Sun rises is the time when sun rays help revitalize the body and refresh the mind. Yoga or surya namaskar is most useful technique to control an aggression, to get mental health as it is tool of stress management. Even to the criminals in crime area the yoga practices is given and observed that after getting the practices the behavior has changed in a positive way.

Keywords: Suryanamaskar, Domestic Violence, etc.

Introduction

Violence can be broadly characterized as any behavior that is violent, abusive, or threatening in nature among individuals who are relatives or partners. Aggressive behavior is a major health problem which can have physical as well as mental health-related adverse effects in families.

Although the domestic violence might be executed by either sex, females are invariably the victims in the majority of the cases in society. The reasons for this cause, and there are sufficient literature to suggest this observation that mentally unhealthy person are the perpetrators, shows this type of character. In spite of the fact that it occurs particularly in the urban and semi-urban areas, there have been reports of inversion of this trend although the number of such cases is still very less as compared to the cases where females are the main victims. The perpetrators are usually the husband or the in-laws in many of the cases. It is globally accepted that in case of the intimate partner violence where the domestic violence occurs between family and partners and this is generally viewed as a gender issue in societies.

Domestic violence is a great danger to humanity and its effects are obvious and may not be felt by anyone because of social considerations where it is reserved. This has negative implications for society in general and for the family and for children in particular, defines family violence as the unlawful use of force by an adult family member against a member of the family, defines it as an attack on or abuse of a person, whether material or moral, defined aggressive behavior as a behavior expressed in any reaction intended to inflict harm or pain on others or to damage their property.

Though there are different way to keep you healthy, yoga promotes overall health in a balanced way. Yoga helps in recharging the body by promoting self healing, removing negative energies and enhancing personal powers. It simplifies your mind and thought process. One of the yoga postures which is simple form of daily workout for the mind and body is the Surya Namaskar. Thus, if you haven't stretched your body since ages and considering something effective then the surya namaskar is just right for you.

In ancient times, worshiping to the sun has been practiced in India for prosperity and this has even been mentioned in the Vedas. Salutation to the Sun in the early morning was added as a daily routine for Hindus. For that time people from all civilizations have offered prayers to the sun, the ultimate source of life and energy. Such practice is named as surya namaskar.

Suryanamaskar is a complete meditative technique in itself as it includes various asanas like- Pranamasan, hasta utthanasan, padahastasan, ashwasanchalanasan, ashtanaga namasakar, bhujangasan, and parvatasan.

Methods

The purpose of this study was to see the effect of 6 week suryanamaskar on domestic violence. Twenty (20) families were selected from Tukum, Chandrapur (Maharashtra) with the help of simple random sampling method. The age of the subjects were ranged between 35 to 40 years. Subjects did not use any ergogenic aids or any type of forcibly pressurize situation during the collection of data.

Administration of the test

Pre test and post test of domestic violence was taken by female as she is the mainly suffer of domestic violence. Suryanamaskar practices was given to perpetrators are usually the husband every Saturday and Sunday morning i.e. two days per week. Training session consisted of 5 minutes warm-up 2 times suryanamaskar and 5 minutes cool-down, increased 2 times suryanamaskar every week. After six week training post test were administered and data were collected.

Domestic Violence self made questionnaire was utilized and it was filled by female as she is the mainly suffer of domestic violence.

Statistical Procedure

Statistical analyses was done on the basis of 't' test. The level of significance were set at 0.05

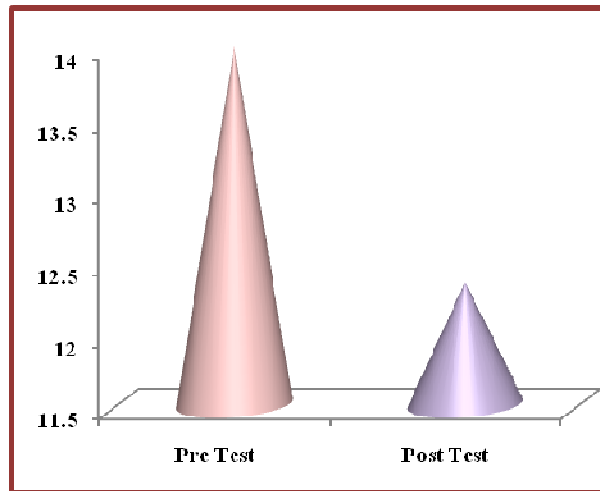
TABLE

Comparison of pre & post test

Parameter	Test	Mean	S.D	S.E	M.D	D.F	Obt 't'	Tab 't'
Domestic Violence	Pre test	14	0.85	0.392	1.65	18	4.203*	1.734
	Post test	12.35	1.53					

*Significant at 0.05 Level

The above table shows that on the basis of mean difference there was difference between the means of pre and post test of domestic violence. To see this difference is significant or not at 0.05 level of significance. Researcher further calculated 't' test & above table shows that there is significant difference between pre and post test of domestic violence, as the calculated 't' value 4.203 is greater than tabulated 't' value 1.734.

Graph**Comparison of pre & post test of domestic violence****Conclusion**

In conclusion it revealed that significant difference was found between pre test and post test of Domestic Violence of families from Tukum, Chandrapur (Maharashtra). The significant difference may be attributed that the relationships are challenging, and the main cause between couples is by becoming aggressive, which creates conflict between each other. The conflict takes small acts of aggression often lead to more damaging behavior of family members. And later it gradually develops into severe violence after couples are marriage or in long-term relationships that are difficult to change. Surya namaskar is basically a sun salutation that leads to healthy body, mind and soul. However, morning time is the best time for surya namaskar. Sun rises is the time when sun rays help revitalize the body and refresh the mind. Yoga or surya namaskar is most useful technique to control an aggression, to get mental health as it is tool of stress management. Even to the criminals in crime area the yoga practices is given and observed that after getting the practices the behavior has changed in a positive way.

Reference

- Choudhary, R and Krzytof Stec. (2010). The effect of dynamic Suryanamaskar on flexibility of university students. J.A.D. Research. 1(1): p.45-48.
- Dr. Dhananjay Gunde- Yog ani Arogya, Sawdhya Sahitya Sadan, Kolhapur, 1988.
- Al-Mutawa, Mohammed Abdullah (2008) "The relationship between family violence towards children and their aggressive behavior" Journal of Social Sciences, Kuwait University. Scientific Publishing Council, Vol.36, Issue (1).
- Hall C. W. (2006) Self-Reported Aggression and the Perception of Anger in Facial Expression Photos, The Journal of Psychology, Volume: 140, Issue: 3.
- Ghazwan, Anas Abbas (2015) "Family violence against children and its reflection on personality" Journal of the University of Babylon, Vol. 23, Issue (4).
- Robert, C. (1978) "Motivation theories and principles" New Jersey, prentice – Hall.

Gender And Education In India

Dr.Asawari Durge

Taywade Arts, Commerce College Koradi

In our society, we notice the differences between boys and girls at all places, in the family, on road, in playground, in gender bias present in economic, social, religious and educational matter also. These differences between the two genders are the result of social experiences over a long time. Girls belong to the homosapiens so they are equal to boys. Right from birth they possess all those rights which they ought to possess as humans. They born with fundamental rights like life food, education, health and employment opportunities.

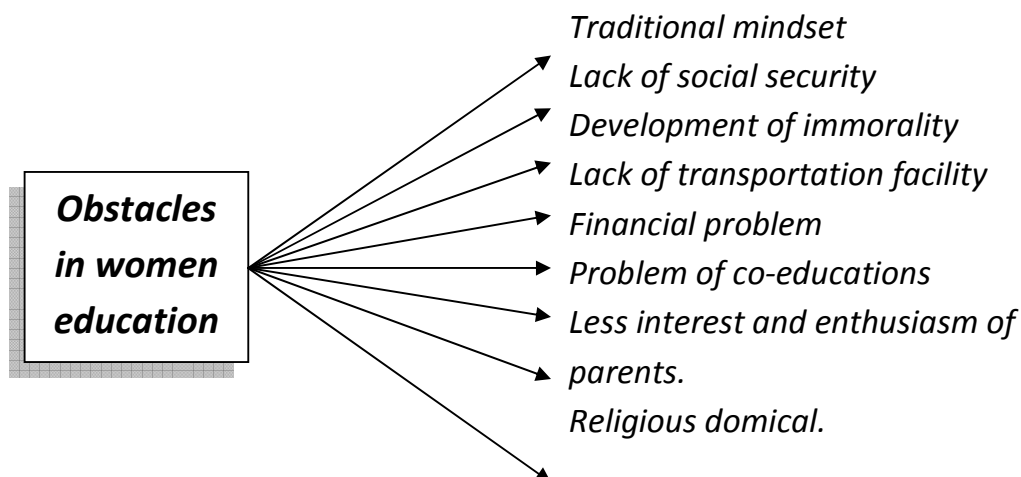
Gender discrimination takes place in each corner of world, whether it is the remote under-developed country or a prosperous industrial country. This discrimination takes place at all levels and in all groups of the society, family community, governments.

In the 2011 censuses, the females literacy levels according to literacy rate are 65.46% where the male literacy rate is over 80%. For the past four decades, the goal the education policy in India has been aimed at beginning about gender equality however this goal has not been implemented.

Obstacles in women education:

India is known for its progressive educational policies on so far as gender issues are concerned. The national education policy, 1986 has paid special emphasis on women education. According to education policy of India, education will be used as an agent of basic change in the status of women. In order to neutralize, accumulated distortions of the past, there will be well achieved edge in favour of women. The national educational system will play a positive internationalist role in the empowerment of women.

Despite efforts far gender equality and universalisation of education over three decades the actual condition has remained worrying. Especially in rural and deprived classes where girls' conditions has not improved.

Traditional mindset:

By traditional thinking girl is a 'parayadhan'. This thinking of *parayadhan* is not going to give parents any return for the money spent on their education. It is so thought and this is one of the main reasons that girls are not sent to school. Dowry system is also a massive problem. Parents do not want their girls to be highly educated because this will enquire a more educated groom, for whom a

larger dowry will be needed. However they conveniently forget that a highly educated girl will be able to get a good employment.

Lack of social security:

The sense of social security is the main reason behind girls' education. It is generally seen that parents and family do not like to send a girl/woman away from home for education just because there are security challenges to her. When girls are out of the four walls of the house, you can see the lines of anxiety deepening on the foreheads of the family members as they are not assured of their security. It may be a matter of little satisfaction that crimes against women are being reported on a larger scale at present. Yet many of them go unreported.

Development of immorality:

Now a day, percentage of immorality is going increasing in between the people of society. So many reasons behind development of immorality like chasing, leaching, molestation, rape, has been increasing day by day. Therefore parents are not allowed their girls child to move outside the house.

Lack of safe transportation facility:

For school travelling, safe facility is not available everywhere therefore in village number of parents are not send their girls child to school. In rural area schools are at more than 7-8 km from village. So safe transportation for girls is necessary. Easy and reliable road transport facilities that female teachers and girls travel to distance place for learning.

Financial Problem:

Critical financial condition of family suffers girl's education. Among 3/4 children at home, generally boy's education is on preference comparatively girls' education. Because of the mentality that girl is ParayaDhan.

Religious Demonical:

Orthodoxy is considered the main cause for lower of education among Muslim girls. Muslim guardians do not send their girls to school for religious & financial reasons too.

When education is seen as a social reformer that brings about change and tests the present realities, it becomes the most powerful process of eradicating gender inequalities. Education can help to create such new values and reforms by which both men and women can utilize their human faculties fully. Education that empowers functions for equality and gender issues. Illiterate girls grow into illiterate women and are unable to bring up their children well.

1. Women Education:

Traditionally Indian women suffer abundantly due to lack of acceptance of their rights by male dominant society. Women are generally considered responsible for only bearing children. Yet they are generally malnourished and in poor physical health. Many of the Indian women are uneducated.

Only about 39% of women in India actually attend schooling till primary education level. Women face double the discrimination as besides being members of specific disadvantaged class, caste or ethnic group, they also face all the additional, discrimination associated with the feminine gender.

Illiteracy requires no introduction to introduce itself. It spread among all states in India. Yet we try to introduce the illiteracy. Illiteracy in India is one of the biggest social problem in India. It is the obstacle in the development of country. It is commonly believed that without substantially eliminating illiteracy, India cannot become a cohesive nation and given to all. After independence, Govt. of India has focused on the elimination of illiteracy with help of various programmes. UNESCO defined that literate person is one who can read and write some language in a short simple statement.

Formal education is not necessary for person to be considered as literate. In order to resolve this issue in country, there are several policy adopted regularly in India. National Policy for education adopted in 1968 in the country.

- 1 Transformation of education system to lower strata of society.
- 2 Circulate sustained effort to expand educational opportunity.
- 3 Cultivation of moral science and values in educational

In India, number of primary and middle schools has increased more than three times in 1951. According to the 1991 census, 47.29% people of India were illiterate. Already of every 10 million illiterates in world, 5 million are Indians. Today after more than 50 years of independence, 5 out of 10 Indians, 3 out of 5 women and 8 out of 10 tribal's are still unable to read or write.

Literacy Ranking in India-

1. Kerala,
2. Mizoram
3. Tamil Nadu
4. Himachal Pradesh
5. Gujarat

Definition

Illiteracy is a state in which an individual is unable to read and write. It can be defined as lack of any or sufficient education. Sometimes people who have had very basic education also experience challenges in reading and writing. Illiteracy can also mean the lack of knowledge in a specific subject. Illiterate persons could not get the benefits of education positively.

Functional illiteracy helps to particular indivisible to become eligible for performing the work.

Contents of Illiteracy-

1. Gender
2. Age
3. Race
4. Geographical location
5. Cultures

Causes-

1. Parents Illiteracy:
2. Family Negligence and support:
3. Unemployment of the educated persons:

4. **Lack of awareness:** In places where several members of the local population do not understand why it is important for them to go to school, the level of illiteracy may be high. Disinterest in the benefits of formal learning can also be caused by lack of awareness on the importance of going to school. The number of illiterate people in urban areas tends to be lower than that of those in rural areas. People in towns are more aware of the need to eliminate illiteracy, the challenges that arise from lack of education and the social benefits of being literate compared to those who live in the remote place.

5. **Social barriers:** Many social barriers such as restrictions on girls' education in some societies lead to illiteracy among the affected segment of the population. Education of the girl child has been an issue in some parts of the world leading to the formation of different organizations focused on championing the education of women. Forcing children into marriage is another social issue that causes illiteracy in the community. Family or social norms where female education is not allowed also causes illiteracy. In societies where the caste system is still in force, those who fall into the wrong caste may not get the opportunity to go to school. They are condemned at birth to remain illiterate.

6. **Lack of affordable education facilities:** Those who live in very remote areas with few or no education facilities may remain illiterate. The nearest school might be found several miles away. Instead of going through the tiresome process of walking for long distances on a daily basis just to go to school, many choose to stay at home. Lack of access to education facilities in rural areas has contributed a lot to the high number of illiterate people in these places.

7. **Poverty:** Poor parents with low incomes find it difficult to pay school fees. They are forced to choose between providing basic needs such as food, shelter and clothing and taking their children to school. In countries where basic education is not free, the number of children who do not go to school tends to be higher compared to places where basic education is free and mandatory.

CHARACTERISTICS

Functional illiteracy is imprecisely defined, with different criteria from nation to nation and study to study. However, a useful distinction can be made between pure illiteracy and functional illiteracy. Purely illiterate persons cannot read or write in any capacity for all practical purposes. In contrast, functionally illiterate persons can read and possibly write simple sentences with a limited vocabulary, but cannot read or write well enough to deal with the everyday requirements of life in their own society.

For example, an illiterate person may not understand the written words of cat or dog, may not recognize the letters of the alphabet, and may be unable to write their own name. In contrast, a functionally illiterate person may well understand these words and more, but might be incapable of reading and comprehending job advertisements, past-due notices, newspaper articles, banking paperwork, complex signs and posters, and so on.

The characteristics of functional illiteracy vary from one culture to another, as some cultures require better reading and writing skills than others. A reading level that might be sufficient to make a farmer functionally literate in a rural area of a developing country might qualify as functional illiteracy in an urban area of a technologically advanced country. In languages with regular spelling, functional illiteracy is usually defined simply as reading too slow for practical use, inability to effectively use dictionaries and written manuals, etc.

EFFECTS:

How does illiteracy affect the life of an individual and the society? Some of the effects of the inability to read and write leading to problems in life of humans

1. **Hinders economic and social progress:** Illiteracy highly decreases the economic and social progress of an individual as well as that of the country. Education gives an individual power to seek many opportunities and grab them for the sake of good job. People who have gone to school or are well educated have the expertise and intelligence to make good investment decisions and drive the growth agenda of a nation.
2. **Poverty:** Illiteracy is one of the major causes of poverty. A person who has not gone to school and is unable to read and write may experience a hard time in finding a job especially in this fast moving competitive world. Without a reasonable source of income one cannot find himself and his family in today's world.
3. **Child marriage:** One of the old rituals, a root cause because of illiteracy. Parents who does not have knowledge about it's devastating effects fail to recognize the benefits of taking children to school to learn how to read and write. Instead, the girl child may be forced into early marriage. It may also be a means of raising money through dowry payments to support the rest of the family members. In a way, the girl child is viewed as a property in some cultures. They can be traded to help the family make ends meet. This practice is mainly done in areas where a lot of people are of backward thinking.
4. **Difficult life:** The inability to find gainful employment can subject one to a life of poverty with poor living conditions. Illiteracy can also make one a societal misfit more so in areas where many people have gone to school and have the ability to read and write. Without the ability to read and write, it becomes really very hard to survive in this harsh world.
5. **Social crimes:** Social crime is indirectly the major and disastrous cause of illiteracy. In countries where the number of those who have not gone to school is high, social crime levels also tend to be high.

6. **Underpayment, Underemployment, and Unemployment:** We live in a world of great competition where the job market favours people who are properly educated with useful skills to drive company's level of standards. Due to which many illiterate people are thus underpaid, underemployed or unemployed. They are unable to earn income and in many cases perform a lot of duties with little pay.

7. **Intergenerational Illiteracy:** The issue of illiteracy many times creates a boundary between the different generations of a family. This Intergenerational Illiteracy mainly comes about because education is given little to no value in the family setup. The children that come along will thus see illiteracy as the norm and not make any effort to remove illiteracy

SUGGESTIONS:

1 **Free education:** The initiative of free education in schools, colleges, and universities by the government can play a major role in reducing the level of illiteracy in a country by getting more people to school. This will be a great step forward in decreasing illiteracy as well as its causes.

2. **Awareness:** Most of the people who are living in rural and tribal areas are unaware of the need education in human life. NGO'S and government agencies should come together to create awareness in the society and reduce the number of people who are unable to read and write.

3. **Grants:** Offering grants, subsidies, and scholarships can reduce the financial burden that parents and students bear in paying for education. It would make it possible for students to learn without interrupting their education due to lack of school fees.

4. **Overpopulation control:** One of the major causes of illiteracy is overpopulation. Government of India should take proper initiatives and execute those initiatives to improve the condition of our country.

5. **Late night classes:** This will be very helpful for the working people. In this way, they can learn even as they earn income through their daytime jobs.

6. **Free books:** The government and different foundations can offer free books in schools to encourage students to develop a reading culture. Offering free books can also reduce the financial burden placed on parents in the provision of textbooks which will prove to be a great help for those students who are suffering from financial problem.

7. **Digitization:** As we live in the age of technology and information, creating digital platforms for reading and learning can help reduce illiteracy in the society. It can also help take care of the challenge of shortage of education facilities. Digital libraries can provide a very good platform for those who live in rural areas to expand their knowledge base.

8. **Lower educational cost:** Even though education gives too much rewards in future , it is very costly to finance. Many talented students usually leave school with huge burden of debts in the form of student loans. It makes saving and investing difficult for parents as well as students in education. The cost of university education has been a key political and social issue in many nations. By lowering the cost of education, the government can make it easier for people to study up to the highest level possible. The value of education cannot be underestimated as it not only makes individual rich in future, but also differentiates him from others who are not knowing that information. Many people like to think of it merely as a process to gain skills and expertise necessary for the job market. Even though education gives an individual a competitive advantage in the job market is not all that it does. Going to schools plays a major role in the mental as well as social development of a person. School life or say educational life gives an exposure to individual to go through many real life problems through the text which is present to him, One learn problem solving skills and develop social intelligence necessary to overcome everyday life challenges.

Illiteracy in today's modern world has no room in the high tech society. The more the number of people who go to school , the better will be the community.

In the end we can say that illiteracy is a bane for today's world whose roots must be eradicated and thrown out so as to improve the condition of society which can be achieved by improving the way of giving of education which can lead to change of the whole world.

Literacy and level of education are basic indicators of the level of development achieved by society. Spread of literacy is generally associated with important traits of modern civilisation, industrialisation and communication. Literacy form an important input of overall development of individual comprehend their social, political and cultural environment better and respond to it appropriately. Higher level of education and literacy lead to awareness and also contribute in improvement of economic and social conditions. It acts as catalyst in an environment degradation control, employment of weaker sections of society.

According to census 2011 in the country, female literacy rate is 65.46 and male literacy rate is 80.00% and while the overall literacy rate is 74.04%. In urban area higher literacy rate has been observed.

In January 2019, India had over 900 universities and 40,000 colleges. In India's higher educational system a significant number of seats are reserved under affirmative action policies for the historically disadvantaged schedule caste and schedule tribes and other backward classes. In universities and colleges and similar institutions affiliated to the federal government, there is a maximum 50% of reservation applicable to these deprived groups, at the state level it can vary.

India had made progress in increasing the attainment rate of primary education. India improved education system is often cited as one of the main contribution to its economic development.

REFERENCES

- 1) ChannaKaruna, 1988, Socialization, Women and education; exploration in Gender Identity, New Delhi, Orient Longman.
- 2) Desai A.R. and Pillai S.D. 1970, Slums and Urbanization, Popular prakashan, Bombay.
- 3) Dube, S.C. 1967, The Indian Village, London, Routledge, 1955.
- 4) E. Chandran, Social and Economic problem of India, Scomos Book, L.T.D., New Delhi-1997.
- 5) G.N. Shankar & Rao, Sociology's Chand & Company 1997.
- 6) G.R. Madan, Indian Social problem, Allied publishers New Delhi-2006.
- 7) Giddens Anthony, 1996, 'Global Problems and Ecological crises' in Introduction to sociology.
- 8) Jayaram N. 1990, Sociology of Education in India, Jaipur, Rowat Publication.
- 9) Marriage & Family in India, Oxford University press Bombay 1989.
- 10) Merton R.K. 1952, Reader in Bureaucracy Glenco, The Free Press.

Divorce in india: main problem with context to todays society

Dr.Sanjay Dudhe

HOD Dept.of Sociology Taywade College Koradi

INTRODUCTION

Divorce is defined as the formal end of marriage and it involves a legal process. It signifies the end of a relationship. Divorce is one of the most painful thing one may have to undergo in life. It is the official or legal procedure to end a marriage.

A divorce is said to be the most traumatic event that can happen to a couple. In a country like India, divorce and religion are very much interconnected. Divorce occurs when a married person feels no longer capable of living with each other. It signifies end of a marital relationship, i.e., breakage of marital bonding. Divorce is a fairly long process and involves a hectic procedure in a country like India.

To be divorced, there should be a mutual consent between the couple. Only when both parties are conclusive about divorce, the court shall consider it. After a divorce is complete there is no legal relation or obligation between the married people.

Recently the number of divorce cases have increased. This is mainly attributed to the changing culture, traditions and perceptions of today's society. India's ancient customs and traditions are being transformed to modern thinking and beliefs.

Years ago, divorce was considered as a social taboo. But now Indian society is undergoing a period of change. Initially divorce cases lasted only in cities but now has spread to small towns and villages.

Hence we can say that divorce rates are increasing day by day due to modern life styles.

CAUSES OF DIVORCE/PROBLEMS IN MARRIAGE

Disloyalty: If either man or wife starts a corporal relation with anybody other than the partner without the agreement, the other party can file a demand for divorce.

Malice: Any type of physical and/or mental unkindness which initiatives a spouse to seek divorce.

Disappearance: Leaving a spouse for 2 years or more is called disappearance. There can be four kinds of desertion: wife left husband, husband left wife, wife created such a situation that husband left wife, or husband created such a situation that wife left husband. The victim can claim divorce.

Psychologically Sick: If the spouse is psychologically not stable.

Leprosy: If the spouse is suffering from leprosy.

STDs: If the spouse is suffering from any sexually transmitted disease.

Conversion: If the spouse has transformed from Hindu religion to any other religion (not Jainism or Buddhism or Sikhism; but to Islam or Christian or anything of that sort.) The other person can file for a divorce case.

Abstinence: If whichever husband or wife has left household and become a sanyasi, the other party can claim for divorce.

Missing: If one of the partners is absent for 7 or more years, the other party can file for a divorce.

Two-timing: Before the Hindu Marriage Act was made, there was no rule of exclusivity. So a person could have more than one wife. So if any person had numerous wives before the act, his all wives but the last one, have the right to fight for divorce on the ground of exclusivity after the act was made. However, husbands do not have any such right, as it was assumed that women do not marry multiple men

Unnatural Sex: If the husband commits an act of sex which is not natural, the wife can fight for divorce. These can be: rape of other woman, sodomy, or sex with animals. If wife is involved in any such act, the husband can not do a case.

Communal Divorce: If both the partners do not want to live together and has established on the circumstances of the divorce between themselves only, they can request the court together for a mutual divorce. However the court will try to cover up failing which they can be separated, with/without a cooling period of 6 months.

EFFECTS OF DIVORCE

The effects on children, parents, relatives, friends and even the nation has been studied in detail for many decades. There are many incidents that prove or show that divorce plays a significant role in the psychology of a child, relative, nation, etc.

Effect of divorce on children of India:

As a marriage that to break and dissolve, parents ask themselves of the need to be together for their kids. Studies show that dates decades ago have already proven or shown that in many cases the divorce has a negative physiological impact on their children. Here are some of the long-term and short term effects that it has.

A. Physical health

parents divorce does infact actually affect the child's physical health in many cases. those who are experiencing parental divorce are more likely to have asthma attack. Children whose parents are divorced are liable to get cancer in their pancreas, lungs and anus.

B. Longevity

Longevity refers to life span of a person during divorce the Childs life span has a high risk of pre mature death before 21 years of age. The Childs mortality risk increases when his parents divorce.

Dr. Lewis Terman concluded, "The long term health effects of parents were often devastating, it was a risky circumstance that changed pathways of many young participants".

C. Mental Health

Divorce wrecks havoc on the physiological effects of divorce are Persian. Children have more emotional and behavioural patterns negative feeling and physiological patterns.

Effect of Divorce in India

Divorce plays a key effect on any country especially India.

1.36 million people are divorced in India. That is around 0.24% of married population.

More women are divorced and separated than men in India

The divorce rates in north east are higher than elsewhere. Mizoram has highest divorce rates.(4.08%).

The gender gap –More women divorced are choosing to stay divorced or not finding partners for remarriage, unlike men.

LAWS OF DIVORCE IN INDIA

Divorce with Mutual Consent: When husband and wife both agree to a divorce, the courts will consider a divorce with mutual consent. For the petition to be accepted, however, the couple should be separated for over a year or two years (as per the relevant act) and be able to prove that they have not been able to live together. Often, even when either husband or wife is reluctant, they still agree to such a divorce because it is relatively inexpensive and not as traumatic as a contested divorce. Matters such as children's custody, maintenance and property rights could be agreed to mutually.

Divorce without Mutual Consent: In case of a contested divorce, there are specific grounds on which the petition can be made. It isn't as if a husband or wife can simply ask for a divorce without stating a reason. The reasons for divorce are as follows, though some are not applicable to all religions.

1.Cruelty

Cruelty may be physical or mental cruelty. According to the Hindu Divorce Laws in India, if one spouse has a reasonable apprehension in the mind that the other spouse's conduct is likely to be injurious or harmful, then there is sufficient ground for obtaining divorce due to cruelty by the spouse.

2.Adultery

In India, a man that commits adultery (i.e. has consensual sexual intercourse outside of marriage) can be charged with a criminal offence. The wife may, of course, file for divorce as a civil remedy. If, on the other hand, a wife commits adultery, she cannot be charged with a criminal offence, though the husband can seek prosecution of the adulterer male for adultery.

3.Desertion

One spouse deserting the other without reasonable cause (cruelty, for example) is reason for divorce. However, the spouse who abandons the other should intend to desert and there should be proof of it. As per Hindu laws, the desertion should have lasted at least two continuous years. Christians, however, will not be able to file a divorce petition solely for this reason.

4.Conversion

Divorce can be sought by a spouse if the other spouse converts to another religion. This reason does not require any time to have passed before divorce can be filed.

5.MentalDisorder

If the spouse is incapable of performing the normal duties required in a marriage on account of mental illness, divorce can be sought. If the mental illness is to such an extent that the normal duties of married life cannot be performed.

6.CommunicableDisease

If the spouse suffers from a communicable disease, such as HIV/AIDS, syphilis, gonorrhea or a virulent and incurable form of leprosy, the Hindu Divorce Laws in India say that the other party can obtain a divorce.

7.RenunciationoftheWorld

If the spouse renounces his/her married life and opts for sanyasa, the aggrieved spouse may obtain a divorce.

8.PresumptionofDeath

If the spouse has not been heard of as being alive for a period of at least seven years, by such individuals who would have heard about such spouse, if he or she were alive, then the spouse who is alive can obtain a judicial decree of divorce.

PROCEDURE OF DIVORCE**Property**

It seldom matters whether you or your spouse own the property. If you are married – irrespective of the fact that a divorce petition has been filed – you have the right to occupy the property.

Child Custody

Many assume that the mother always gets custody of her children. This is not the case. While the courts usually agree to the decision of the parents in a mutual consent divorce, the courts are expected to see to the best interest of the child.

Documents needed for Divorce

1. Address proof of husband
2. Address proof of wife
3. Marriage certificate
4. Four passport size photographs of marriage of husband and wife
5. Evidence proving spouses are living separately since more than a year
6. Evidence relating to the failed attempts of reconciliation
7. Income tax statements for the last 2-3 years

8. Details of profession and present remuneration
9. Information relating to family background
10. Details of properties and other assets owned by the petitioner

CONCLUSION

Report recommended amendments in the Hindu Marriage Act by suggesting irretrievable breakdown of marriage as a new ground for granting divorce among the Hindus. Supreme Court has fragmented opinion on this topic. But In the light of Article-142 of the Constitution of India, when there is situation of irretrievable breakdown of marriage then supreme court can pass the decree for the dissolution of the marriage in order to do complete justice between the parties in aid of the power conferred under Article-142 of the constitution of India.

We can also see the intent of legislator's after the 71st and 217th report from the law commission of India supporting irretrievable breakdown as a ground for divorce. So, The Marriage Laws (Amendment) Bill, 2010 proposes to make the following amendments:-(a) To insert section 13C in the Hindu Marriage Act, 1955 and section 28A in the Special Marriage Act, 1954 to provide for divorce on the ground of irretrievable breakdown of marriage. (b) To insert section 13D in the Hindu Marriage Act, 1955 and section 28B in the Special Marriage Act, 1954 to provide for a right to wife to oppose the petition for divorce on account of irretrievable breakdown of marriage on the grounds of grave financial hardship.

References

1. Bedi, Kiran. It is Always Possible, New Delhi, Sterling Publications Pvt. Ltd., 1998.
2. Gill, S.S. The Pathology of Corruption, New Delhi: Harper Collins Publishers, (India), 1998.
3. Goel, Rakesh. M. and Manohar S. Powar. Computer Crime: Concept, Control and
3. Desai Neera and M Krishnaraj, 1978, Women and Society in India, Delhi, Ajanta.
4. Dube Leela et al (eds.) 1986, Visibility and Power: Essays on Women in Society and Development, New Delhi, OUP.
5. Forbes G., 1998, Women in Modern India, New Delhi, Cambridge University Press.
6. Maccoby, Eleanor and Carol Jackin, 1975, The Psychology of Sex Differences, Stanford, , Stanford University Press.
7. Mc Cormack, C and M. Strathern (ed.) 1980, Nature, Culture and Gender, Cambridge, Cambridge University Press.
8. Myers, Kristen Anderson et al, (eds.) 1998, Feminist Foundations: Towards Transforming Sociology, New Delhi, Sage.
9. Oakely, Ann., 1972, Sex, Gender and Society, New York, Harper and Row.
10. Sharma, Ursula, 1983, Women, Work and Property in North-West India, London, Tavistock.

Effectsof Domestic Violenceon Children Education

U.W.Fule and S.S.Ningare

Hutatma Rashtriya Arts and Science College Ashti, Di- Wardha

Abstract:

The Domestic Violence inflicts Harm to Children such as emotional harm, psychological harm, Physical Pain and Low self Esteem which impact on child learning system thereby influencing a child to lose interest in education, arrive late at school, dropout of school.

The main objective of the study was to examine the effects of Domestic Violence on Childrens Education. The study used both qualitative and quantitative paradigms in which data was collected through questionnaires, oral interview and Group discussion. The study sampled of childrens in schools and villages around Ashti area, District Wardha. The research paper deals the study depicted negative impacts of domestic violence against children on the victims education. The domestic violence against schooling children harms emotionally, psychologically and physically. In the long run, the children lose interest in education. The research paper adds knowledge to the awareness of the relationship between Domestic Violence against children education.

Introduction:

Domestic Violence is not physical violence alone. Domestic is any behavior the purpose of which to gain power and control over a intimate family member. Violence is an essential aspect of dysfunctional behavior for youth. Exposure to violent homeand community environment, as well as injury due to violence, Contribute to both reduced academic progress and increase descriptive or unfocused classroom behavior for children, adolescents and teenagers.

While the term domestic violence is used in this article, a number of terms are present in literature such as intimate partner violence and inter-parental violence, and sometimes terms are used interchangeably. Since there is a governmental definition of domestic violence, and also for consistency, I will adopt the term domestic violence predominantly here. Domestic violence and child protection is a complex, multifaceted area. It is common for domestic violence and, as specified in this case, intimate partner violence to co-occur with other problems, "children experiences of and responses to IPV exposure cannot be viewed in isolation from other adversities and inequalities.(Entherington and Baker, 2018)

Domestic violence is common in male dominated cultures such as patrilineal and patriarchy cultures, as it is justified in customs and traditions, and condoned by law. Some of the domestic violence cases go unreported, since children may suffer in silence (Newell, 2008) there are various reasons for lack of reporting, For example young children lack of report, many children are afraid of reprisals by perpetrators or interventions by the authorities that worsen their overall situation and parents, the primary protectors of children, are in many cases also the perpetrators of violence and may remain silent if the violence is perpetrated by other family members or powerful members of community or society.

From the studies noted above, some studies focus on the forms of domestic violence and its effects on children wellbeing, thereby creating a gap which has been fulfilled by this study through studying effects of domestic violence on children education.

MaterialsandMethods:

The study was a case study. It triangulated quantitative and qualitative paradigms in designing, sampling, data collection and analysis.

The sample for this research was 45. These involved 10 teacher(2 from each school) and 10 students, 10 parents and 15 children from Ashti, students who have experienced domestic violence

and adults who knew domestic violence indicated the forms of violence experienced by children. The kinds of domestic violence against the children reported include, firstly emotional violence which was a most common reported form of violence against children. The respondents gave examples of emotional violence such as insults, shouts, repeated criticism, frequent blames, threatening, denying love and affection and ignoring.

The study result also show that the perpetrators of violence vary according to whom one is staying with at that moment. More students reported experiencing violence perpetrated by their mothers. This is so may be because children spent more time with their mothers at home, other perpetrators reported by students include; stepmother, stepfather, father, uncles, aunt and family, sister in law, personal property, threats and humiliation, lack of self-confidence and lack of self-esteem on the victim. These states of affairs have great negative impact on the victim learning process since it affects the well- being of the particular victimized child.

Result and Discussion:

The study result show, 99% of students and 89.3% of adults pointed out that domestic violence exists in their community and they know it. A majority of communities (more than 90%) around the research site are patriarchal and therefore it is not surprising that they were more likely to register higher cases of domestic violence. Results collected through questionnaires, interviews, group discussions show that students and adults have different but similar ideas on how they describe domestic violence. The respondents description of domestic violence against children embodies some critical ideas such as abuse, aggressive behavior, violation of human rights, rough treatment, confrontation and misunderstanding in the household families. The respondents description of domestic violence is in line with (Gordon, 2002) who described domestic violence as any assault committed by a person who either shares a living arrangement with or is involved in an intimate relationship with the victim of the assault.

Finding show that 80% students who experienced violence did not report the cases of domestic violence against them. During the group discussion and interviews the student said that they do not report cases of domestic violence because they fear the potential consequences, for instance they fear that the violence may worsen, others fear to be abandoned or reject as a family member by their parents or guardians. While others said they never thought of reporting cases of domestic violence against them. In this case, therefore, it can be deduced that children do not report domestic violence because they fear the potential consequences and others lack capacity to report.

All respondents, thus 100% of students and adults conceded that domestic violence against children negatively affects education of the child in one way or the other. The respondents went further by stating various ways in which domestic violence against children affects the victims education. Domestic violence such as beats, insults, shouts, ignoring, denying food, sexual harassment, destruction of child styles to safe parental styles. On the other hand, more adults (50%) suggested that parents or adults should be held accountable for their children but need not to be arrested. The second suggestion from adults was that parents need to be sensitized on children rights for them to know that a child is a person like them who deserves respect. And finally other parents were of the view that nothing should be done to parents or guardians because parents know what is best for their children and also nothing should be done to adults because anyone can make mistakes.

References:

- Fantuzzo, J.W. (1999). Prevalence and effects of child exposure to domestic violence.
- Gordon, L.P. (2002). Violence against women. New York: Novinka Books.
- Herrenkohl, T.I.; Sousa, C; Tajima, E.A.; Moylan C.A. (2008). "Intersection of child Abuse and childrens Exposure to Domestic Violence." Trauma, violence, and Abuse. 2:84-99.

- Holt,Stephnie, Whelan, Sathbh (2008).” The impact of exposure to domestic violence on children and young people: A review of literature.”Child Abuse and Neglect. 32(8):797-810.
- Horner,G.(2005). Domestic Violence and children: effects of domestic violence on children. Journal of Pediatric Health care, 19(4):206-212.
- Lindon J. (2008). Safeguarding children and young people: Child protection 0-18 years.London: Holder Education.
- Naker, D.(2005). Violence against children: The voices of Ugandan children and adults.
- Newell, P.(2008). Challenging violence against children: witnessing of domestic violence.
- Schechter,D.S.,Willheim,E.,Turner,J.B.,Myers,M.M.,Zeanah,C.H.,(2011). The relationship of violent fathers,post traumatically stressed mother and symptomatic children in a preschool –age inner-city pediatrics clinic sample. Journal of Interpersonal violence, 26(18),3699-3719.
- Stannard,L.(2009). Emotional Effects of Domestic Violence on children.

E-Learning and Higher Education

Dr.Prashant S. Pagade

Vidarbha Arts & Commerce College Lakhani Tail :Lakhani Dist : Bhandara

Abstract

The basic purpose of this paper is to define the concept E-learning purpose of E-Learning, components of E-Learning Scenario in LIS in India, is a rapidly developing field in the field of education and information service sectors. The present paper focuses on the basic introduction of E-Education, E-learning introduction of E-Education, E-learning its need, advantages and disadvantages.

Introduction

The 21st Century is said to be the electronic era. The tremendous growth the knowledge, globalization of education, of economy, advancement of ICT's have left a great Pressure on modern higher education, student get-Learning experience through the E-text Audio-Video material, Online Lectures etc. Today's world is the digital world which is concerned with the creation, Sharing and using information in digital form. The modern Society which is based on information, the information is floating in all directions and moving in the air around us. The aim of the modern library is to catch the right information and make it available to right time. Modern libraries are undergoing drastic changes to suit modern techniques of media E-Learning facilities just in time learning without disruption of the daily work schedules. More it offers. On demand courses at the convenience of the learner. It is flexible in the sense that the traditional constraints of space and time don't bother the learner.

E-Media

The letter 'e' stands for the word 'electronic' electronic media were develop and E-learning in the twelfth century and tighter with printed products became. Important for communicating information. This trained continues today and its characterized Particulars by use of computers and the internet in the libraries computers are being used to process. Store, retrieve and destined information, information and Communication technologies facilities the process of identification collection, sharing Processing and disseminating of information.

E-Education

The terms E-education means electronic education and it is basically the online delivery of information communication training and learning The E-education involves E-teaching along with the various other administrative and strategic measures needed to support teaching and learning in an online environment.

E-Learning Concept

The invention of information technology industry has given a new shape to learning process, which involves reading understanding and graining information which becomes knowledge, Internet has changed the way humans used to perceive communication and the way people learn. E-learning is a new education concept by using Internet Technology E-learning is a technology which supports teaching and learning using a computer web-Technology.

Role of Librarians in E- Learning

The following are the role of the libraries in E-learning

- E-Learning now days become the order of the day and it is being used to impart distance education.
- Librarians are the information intervention who can help the users in making use of e-resources.

- The emphasis is on the resources related to librarianship in addition to general topics of interest.
- The idea behind E-learning module is to train both the librarians as well as the users regarding the efficient use of e-resources.
- The libraries need to be made aware of the internet and the resources available therein and how to make efficient use of them.

Need E-learning

- To increase the Satisfaction level of learners.
- To provide better opportunities for training
- To upgrade ourselves with the new technology and at less expenses.
- To attain higher levels of learning efficiency and performance.

Advantages of E-Learning

- ❖ Time saving
- ❖ Multimedia
- ❖ Faster response
- ❖ E-learning Completes the Process and Can help reach out the masses.
- ❖ E-Learning is Multimedia interactive learning
- ❖ It Can be Provided Online and also off-line via CD,DVD etc.
- ❖ One Can make use of and link into other resources available on the internet
- ❖ Online delivery cheap, as there are no printings or distribution costs.
- ❖ It is easy to track learner activity and Progress.
- ❖ Self-paced Learning modules allow learners to work at their own pace.

Disadvantages of E-Learning

- The student and tutor reliable access to a computer and internet
- The student and tutor need basic technology skill
- Training is required for both tutor and student
- The development of high-quality learning materials is time consuming and expensive.
- Online tutoring came more-time consuming than face to face tutoring
- Learning is a social process and many enjoy face to face interactions.
- The use of large virtual learning environments is expensive and may demand additional equipment and specialized staff.

Conclusion

The Challenges in higher education are enormous in the 21st Century. The traditional methods of teaching and learning are giving way to new which is highly dynamic and likely to remain so in immediate future E-learning is a modern. Future E-learning is a modern concept and information provider tool. The main constraint identified in this process is availability of uninterrupted power supply, proper internet bandwidth, good Communication.Skill and willingness of E-Learners the emergence of the digital library and growth in ICT are reflected in the growth in ICT are reflected in the growth of e-learning as the virtual alternative.

References:-

- Khushalani ,Vandana ,Shalini And others Ed (n.d) : innovative practices in LIS Education and services in the present Era, SaiJyoti Publication, Nagpur.
- Kumar P.S.G and Rajyalaxmi ,D;Ed (2006) UGC Sponsord National Seminar on “Quality Assessment and Quality Indicators for LIS Education Upre Seminar Volume, DLISC,RTM Nagpur University Nagpur.
- Lihitkar,Shalini R and HirwadeMangala,A.Ed, “Hundred Years of LIS Education in India Future Perspectives,”ConferenceProcessdingsPimplapure Book Distribution Nagpur.

-
- Paradkar Ashwini (n.d) “Creation of E-Learning Environment for Colleges in the NAAC Manual 2012 Paper Published in UGC National Conference at Dayanand Arya Kanya Mahavidyalaya Nagpur.
 - Singh Jagtar (2004) E-Learning Knowledge Management and Globalization An outlook Paper Published in the Proceeding of 2nd International CALIBER-2004, New Delhi.
 - Tank, Manisha Kishor (2013) E-Learning and its impact on Jalapur District paper Published in the Proceeding of 9th International CALIBER-2013 INFLIBNET Centre Gandhinagar Gujarat.

Study on domestic Violence against Men

Dr.Naresh A Bhoyar

Shri Saibabalok-Prabodhan Arts college Wadner,Tah-Hinganghat,Dist-Wardha

Abstract:

As like women men are also unsafe in our community .Domestic violence from a male victim's perspective is something that is not discussed in society very much because information is very limited and incidents are often unreported. Male and Female, the two basic components of our human society, depend upon each other and each one of them constitutes about half of the population.The most prominent causes of domestic violence in men were dominant behavior and attention seeking behavior of wife. So there is a need to counseling of couple before and after marriage. The aim of this paper was to assess the domestic violence against men and to see how men are affected by acts of domestic violence committed against them from a physical and emotional perspective.

Keywords: Men, Domestic violence, Intimate partner violence, Marriage.

Introduction

It is evident from the literature that power is a common theme in all forms of domestic violence. Relationships in which one partner is dominant – sometimes the man, sometimes the woman – are at higher risk of domestic violence than more democratic, egalitarian relationships. Victims of domestic violence invariably experience powerlessness but perpetrators can also act out of a similar sense of powerlessness. Power can have a personality dimension but it almost invariably has an economic dimension and male and female victims are usually in a weak economic position within the relationship. Power also has a physical dimension in that people with a physical disability are more unsafe than those without; children and elderly can also be at risk of abuse. The extent of powerlessness experienced through domestic violence can be seen in the fact that female victims typically feel that there is nothing they can do to stop it while male victims often blame themselves for the violence inflicted upon them. Both men and women can be trapped in a violent relationship but men seem more unwilling than women to leave violent relationships, although women place themselves at higher risk of domestic violence by leaving or trying to leave. Abusive family backgrounds are also a contributory factor in the perpetration of domestic violence. Domestic violence is associated with lower socio-economic status but of course it can be found in all social classes and is confined to a minority within every social class.

What are the characteristics of domestic violence against men?

Definitions of domestic violence vary, and it may also be referred to as domestic abuse, intimate partner violence or family violence, that include physical, sexual, psychological and economic violence and apply to any individuals in an intimate relationship (including marital, non-marital, same sex and non-cohabiting) or in the same family or household. Michael Flood, a sociologist specialized in gender, sexuality and interpersonal violence, provides a more specific definition: “a systematic pattern of power and control exerted by one person against another, involving a variety of physical and non-physical tactics of abuse and coercion... in the context of a current or former intimate relationship”. The nature of domestic violence as a pattern makes it difficult to categorize in a legal sense, hence in most countries it is much easier to prosecute individual violent incidents if and when they occur. This can be problematic, because many of the acts committed within the context of domestic violence leave no visible physical injuries and it can therefore be hard to prove that they took place. However, if security personnel have the requisite

training as well as the foresight and resources necessary to document these seemingly minor disturbances and subsequently identify a pattern, it is possible to bring successful prosecutions.

Domestic violence takes many forms, including:

- Physical violence
- Sexual violence
- Psychological violence

What are the characteristics of sexual violence against men?

sexual violence as “an act of a sexual nature against one or more persons”, committed either “by force, or by threat of force or coercion, such as that caused by fear of violence, duress, detention, psychological oppression or abuse of power... or by taking advantage of a coercive environment” characterized by the victim’s “incapacity to give genuine consent”.

Sexual violence can take many forms, including:

- Sexual assault
- Rape
- Sexual torture
- Mutilation of the genitals
- Sexual humiliation
- Sexual enslavement
- Sexual harassment

What is the impact of sexual violence against men?

The impact of sexual violence on male victims tends to be complex and multifaceted. Some of the more common physical, emotional and psychological, financial and social effects that have been recorded as part of academic and public policy research. Firstly, victims are visibly upset, ashamed and afraid, and withdraw from social interactions. Secondly, they develop feelings of self-worthlessness, self-blame and self-contempt. In the third stage, suppressed rage manifests itself in the form of violent behavior. In the final stage there is some level of resolution and the effect of the sexual assault begins to recede.

Why Do Men Stay In Abusive Relationships?

Why do men stay in abusive relationship is the question that cannot be answered easily. Next statement can provide one of the reasons:

A man received particularly bad beating from his wife. She used various tools pliers, screwdriver etc. He suffered bruising to his arms, legs, buttocks and back. He did not use any physical means to defend himself. A day later he had his injuries recorded by the family doctor (female). Her attitude was bemusement, indifference and hostility. She did not encourage him to report further incidents.

He appealed to female social workers who suggested he should pack his bags and leave, despite the fact that he had three young children. But his life wouldn't seem worth living without them. He did not take that option. He went to the district court to apply for protection and safety order. But they were unsupportive and did not register his bruising that was visible. Judge gave him a protection order, and his wife threatened him and applied for protection order against him. On occasion he has left the house (on her insistence). She accused him of desertion. He was denied access to his sons. He returned home and she is acting very nice until she feels safe to return to her violent behavior. He has put up with abuse for years in order to be with his children.

Conclusion

In the vast majority of cases, men are its only perpetrators and women are its only victims. This view has deep cultural roots in our understanding of men and women and has shaped the way we think about domestic violence. Verbally abuse man, belittles, or humiliate in front of friends, colleagues, or family, or on social media. When most people hear the term "domestic violence," they

often assume that a man is the aggressor. While this may be true in many of the reported cases, domestic violence against men is more common than you may think and can pose a serious threat to its victims. Men have exactly the same rights as women to be safe in their own homes but in some cases only one side of coin will be considered, all statutory services have a duty to provide services to all, whatever their gender. Men are protected by exactly the same laws as women. Male victims face two obstacles: To prove that he is a victim. In the case of domestic violence on men, where economic condition of men is lower than women there were men will be harassed. Some cases be like men are very sensitive there were women misused their emotions and abused them.

Reference

- Barber, C. F. (2008). Domestic violence against men. *Nursing Standard*, 22(51), 35-39.
- Billingsley, S. (2010, November 23). Domestic violence law does not apply to
- Bandura, A. (1973). *Aggression: A social learning analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Dutton, D. (1988). *The domestic assault of women*. Boston: Allyn and Bacon.
- Dutton, M. A. (1992). *Empowering and healing the battered woman*. New York: Springer.
- Russel D. *Rape in marriage*. New York: MacMillan; 1982
- Domestic Violence and Abuse Signs of Abuse and Abusive Relationships;
http://helpguide.org/mental/domestic_violence_abuse_types_signs_causes_effects.htm;

Yoga as exercise or alternative medicine

Dr.Madan ingle

Director of Physical Education New Arts, Comm & Science college wardha

Introduction

Yoga as exercise or alternative medicine is a modern phenomenon which has been influenced by the ancient Indian practice of hatha yoga in this sense often occurs in a class and may involve meditation, imagery, breath work and music. Both the meditative and the exercise components of hatha yoga have been researched for both specific and non-specific health benefits. Hatha yoga has been studied as an intervention for many conditions, including back pain, stress, and depression. In general, it can help improve quality of life, but does not treat disease.

Background and overview

Yoga came to the attention of an educated western public in the mid 19th century along with other topics of Hindu philosophy. The first Hindu teacher to actively advocate and disseminate aspects of yoga to a western audience was Swami Vivekananda, who toured Europe and the United States in the 1890s. The physical asanas of hatha yoga have a tradition that goes back to at least the 15th century, but they were not widely practiced in India prior to the early 20th century. Hatha yoga was advocated by a number of late 19th to early 20th century gurus in India, including Tirumalai Krishnamacharya in south India, Swami Sivananda in the north, Sri Yogendra in Bombay, and Swami Kuvalayananda in Lonavala, near Bombay. Yoga has roots in India. The foundational text for yoga is the Yoga Sutra. Religious articles from a variety of views and beliefs have been published to try to show that Yoga is leading people from their previous beliefs into eastern religions. Some websites are wholly dedicated to this purpose, under names such as "Yogadangers.com"^[17] Evangelical Christian leader Albert Mohler is a critic of yoga, saying 'the embrace of yoga is a symptom of our postmodern spiritual confusion.

Hatha Yoga and Specific Physical Health Conditions

- **Back pain.** There is evidence that Hatha Yoga may be effective in the management of chronic, but not acute, low back pain. The results of another study on the efficacy of Hatha Yoga therapy for chronic low back pain showed that at around 24 weeks the Hatha Yoga group had statistically significant reductions in functional disability, pain intensity, and depression compared to a standard 6-months medical treatment. It was also concluded from this study that there was a significant trend in the Hatha Yoga group decreasing their use of pain medication compared that of the control group.
- **Blood pressure.** Although some evidence exists to suggest Hatha Yoga might help people with high blood pressure, overall this evidence is too weak for any recommendation to be made, and little is known of the safety implications of such an approach.
- **Cancer.** Practice of Hatha Yoga may improve quality-of-life measures in cancer patients. It is unclear what aspect(s) may be beneficial or what populations should be targeted. Hatha Yoga practice as part of cancer treatment has also shown improvement in biomarkers such as TNF-alpha, Interleukin 6 and IL-1beta. Stronger effects on biomarkers as well as quality-of-life measures is associated with more frequent Hatha Yoga practice. Hatha Yoga has no effect on the underlying disease.
- **Pediatric conditions.** A 2009 systematic review concludes that there is insufficient evidence to support the use of Hatha Yoga for any indication in the pediatric population. No adverse events were reported, and most trials were positive but of low methodological quality.

- **Rheumatic disease.** Only weak evidence exists to support the use of Hatha Yoga as a complementary therapy for helping people with rheumatic diseases, and little is known of the safety of such use.
- **Sports Related Physical Health.** Increasingly Hatha Yoga is used to train sports-persons and athletes, to maximize performance, improve conditioning, and minimize injury. Hatha Yoga is used extensively within British soccer to minimize injury, with Manchester United star Ryan Giggs one of the most high-profile players to publicly incorporate it in his training regime.

References

- <http://www.practical-management-skills.com/importance-of-time-management.html#sthash.jCP48stw.dpuf>
- Alonzo, Vincent. *Planning Success - One Day at a Time*. Incentive. New York, Oct. 1998, 3 pages.
- Anonymous. *Time-Pacing Basics*. Harvard Business Review. Boston, March/Apr. 1998, 2 pages.
- Krisanaprakornkit, T.; Ngamjarus, C.; Witoonchart, C.; Piyavhatkul, N. (2010). "Meditation therapies for attention-deficit/hyperactivity disorder (ADHD)". *Cochrane Database of Systematic Reviews (Online)*
- Martin, Steven R. (1999). A policy implementation analysis of the Recreation Fee Demonstration Program: Convergence of public sentiment, agency programs, and policy principles? *Journal of Park and Recreation Administration*, 17(3): in press.

Effects of Domestic Violence on Health of Women.

Prof. Rahul G. Mahure.

Dr. H. N. Sinha Arts & Commerce College, Patur Dist. Akola

Abstract

Violence is widespread, affects women of all cultures globally, breeds in silence, and finds legitimacy through cultural norms. Perpetrators are partners, husbands, family, and friends. It may be domestic violence (DV), sexual (SV) or other type of violence at home or work or public place, serious violation of women's rights as human beings. It is an important cause of physical, psychological health problems. Objectives were to get information about burden of intimate partner/domestic/societal violence, effects on women's health. Information as per objectives was collected by various search engines by simple review and local research, experience of managing cases was added.

Keywords: Women's health; Violence.

Introduction

Violence against women is widespread, occurs in nearly every country and every culture. In many parts of the world, the marital relationship has the dominance of husband, dependence and obedience of wife who submits/surrenders at the cost of own advancement, self-esteem, and even health. Gender inequalities in everyday life, work, responsibilities, a form of violence remain invisible. Violence means 'Act that causes or has the potential to cause physical, mental harm and is rooted in gender inequality'. Heise et al described violence against women as the most pervasive yet least recognised human rights abuse cutting across geographical, racial, social and economic boundaries in the world. WHO defined violence as "The behaviour by an intimate partner or ex-partner that caused physical, sexual or psychological harm and included physical aggression, sexual coercion, psychological abuse and controlling behaviours".

However, culprits are not only partners but family, friends and allies too. Domestic violence (DV) includes any form of violence suffered from biological relative, usually women by men of family or relatives. The problem breeds in silence and finds legitimacy through cultural norms. Violence represents a serious violation of women's rights, an important cause of injury, and is a risk factor for many physical and psychological health problems. Violence is also believed to be as common as many diseases for which routine screening is offered during pregnancy. Violence during pregnancy is being increasingly recognized as a clinical as well as a public health problem because effects of violence during pregnancy could be devastating, immediate and long lasting, for the woman as well as her baby.

Objective

Were to get information related burden of intimate partner, domestic, societal violence and its effects on health of women.

Material and Methods

Information as per the objectives was collected by various search engines by simple review. Information of Local research and experience of managing cases were added. Historically, proper studies are limited as violence is a personal and sensitive matter.

Types of violence

Women are commonly pushed, slapped, hit with hands or feet or even stick or threatened with a weapon. Physical injury has been reported to be the most visible form of Domestic/Intimate partner violence (PV). Emotional and mental abuse are equally troubling but sometimes communities do not see them as problems. Women also suffer sexual violence (SV) from intimate partner globally. Forced

sexual initiation, both within and outside marriage are known to cause injury, sometimes with dangerous immediate effects like shock due to bleeding or chronic pain. Well designed cross sectional studies of forced first sex revealed, 28%, 40% and 7% of women respectively in New Zealand had reported first sexual intercourse forced. Research also suggested that the younger a woman was at first intercourse, the more likelihood was that force was used with more chances of injury. In the New Zealand study, 25% girls who had first sex before age 14 years reported forced sex. SV, the manifestation of social, psychological, and economic subordination of women, has existed since ancient times, but has remained largely hidden. In countries such as China, India, Pakistan, and some other countries, sex selective abortions, feticide, infanticides, which lead to prevention of birth of a girl are extreme forms of violence which change the ratio of men to women. Female feticide can lead to health hazards in the mother too. Unfortunately sometimes the health sector also victimizes women. Besides physical and sexual violence, other forms of abuse, mental and financial also continue because of various reasons, including decisions about the household regarding money, health care and child care being made by husbands, sometimes mother in laws, women against women too.

Magnitude of violence

In a recent analysis, the London School of Hygiene and Tropical Medicine and The Medical Research Council found that globally approximately 30% of women in a relationship have been the victim of DV. The magnitude of some of the most common and most severe forms of violence against women, PV at home, work places, IPV; sexual abuse by intimate or no intimate partners; trafficking, forced prostitution, exploitation of labour, and debt bondage of women and girls; PV and SV against prostitutes; sex selective abortions, female infanticide, and the deliberate neglect of girls; and rape in war is really not known.

The prevalence of violence suggests that globally millions of women are experiencing violence or living with its consequences. DV is difficult to measure, because of lack of reporting, stigmatization, even no standard methodology to define. Latest estimates have revealed that one in three women experienced PV or SV, or both in their lifetime by a partner or a non partner. A review of nearly 50 population based surveys from around the world found that between 10-50% of women reported being hit or physically abused by an intimate male partner at some point in their lives. A study revealed that the reported SV rate in India was among the lowest in the world and the instances of violence were reported lowest among Buddhist and Jain women, and highest among Muslim women. However it is a subject of research, whether it is under reporting or there is comparatively less violence. According to United Nations Population Fund Report, around two-thirds of married Indian women were victims of DV and as many as 70 per cent of married women in India between the age of 15 and 49 were victims of beating, rape or forced sex. The National Crime Records Bureau (NCRB) records in India, which was used in the Court, revealed that in 2011, a total of 1, 14, 372 cases were registered under crimes against women in matrimonial homes. According to NCRB in India, the number of reported rapes increased 700% since 1971 when it started to be recorded. It is essential that meaningful, sustained, and widespread actions are taken for recognition of the global prevalence of violence.

Causes and frequency of violence

Early marriage, alcohol, women's employment, unemployment, experience of abuse as a child, poverty, rapid socio economic changes, and justification of wife beating are known causes. Studies conducted regarding underlying factors for SV in India reported even a culture that approved violence, harmful gender norms and traditions, and social acceptance of violence as an accepted means of conflict resolution. Mostly it is husband who has control of finances and husbands believe that they have a right to abuse women if they do something which makes them angry. Some women suffer violence because they work outside home and others because they do not work.

Effects of violence on health

In the past decade, increasing attention has been focused on the effects of male partner violence on women's physical and mental health. A study has shown significant association between lifetime experiences of PV or SV or both, by a male intimate partner, and a wide range of self-reported physical and mental health problems in women. Epidemiological and clinical studies have revealed that physically and sexually violent acts by IP were consistently associated with gynaecological disorders, adverse pregnancy outcomes, irritable bowel syndrome, other gastrointestinal disorders, and chronic pain. Many reported that abused women have more physical symptoms of poor health, and more days in bed than do women who were not abused. PV and SV have also been associated with psychiatric problems, depression, anxiety, phobias, posttraumatic stress disorder, suicidality, alcohol and drug abuse. Sometimes women are even murdered by husbands/family for dowry, no male child or infertility. Although there may be distinctions among victimizing events, the mental health impact of violence is remarkably similar globally. Most victims experienced an immediate post victimization distress response. In some cases mental distress failed to resolve and developed into a chronic, though heterogeneous symptom pattern. Unfortunately violence histories go undetected among psychiatric patients due to obvious reasons in healthcare systems. A study conducted in India revealed that women with a lifetime history of IPV were more likely to have reported poorer physical and mental health compared to those without a lifetime history of IPV 6% to 59%. Numerous studies revealed that most women who died of homicide were killed by their partners or ex-partners. The injuries sustained by women because of physical and sexual abuse may be extremely serious. In Papua New Guinea, 18% of all urban married women had to seek hospital treatment following domestic violence. Research in Cambodia revealed that 50% of women reporting abuse had sustained injuries. Canada's national survey on violence against women revealed that 45% of wife assault incidents resulted in injuries, and of the injured women, 40% subsequently visited a doctor or a nurse. In a three-year study of 1203 pregnant women in the hospitals in Houston and Boston, United States it was revealed that abuse during pregnancy was a significant risk factor for low birth weight (LBW), low maternal weight gain, infections and anaemia. Violence against women, either through rape or by affecting a woman's ability to negotiate contraceptive use may result in unwanted pregnancy. The resultant pregnancy especially during early or middle adolescence, before girls are biologically and psychologically mature, is associated with adverse health outcomes for both the mother and child. Infants may be premature, of LBW, or be small for gestational age with more mortality. DV is also associated with LBW infants, maybe premature, or be small for gestational age with more fetal/neonatal mortality. PV during pregnancy can cause abortion, placental abruption, rupture of uterus and intrauterine death of the baby. In countries where abortion was illegal, expensive or difficult to obtain, women resorted to illegal abortion, with fatal consequences. They usually developed a sense of low self-esteem than those who had not experienced abuse. They were more likely to neglect themselves and engage in risky behaviours such as early or unprotected sexual intercourse. Many psychological consequences, even suicide have been reported for women who were beaten or sexually assaulted.

Across countries, women's experience of IPV is associated with a reduction in time between pregnancies and an increase in the risk of unintended pregnancy; the magnitude of this effect varied by country and over time. Research in the United States has shown that battered women, compared to women not living with violent men, were five times more likely to commit suicide. Many were severely depressed or anxious, while others displayed symptoms of post-traumatic stress disorder. In one study in León, Nicaragua, after controlling for other factors, researchers found that abused women were six times more likely to report experiencing mental distress than non-abused women.

Conclusion:

Violence is personal, sensitive matter so there are limited planned studies. However, it is being increasingly discussed as global public health issue, human rights violation. Physical injury is most visible form of DV. Between 1-20% of women have been victims of DV during pregnancy too. Early marriage, alcohol, employment, unemployment, abuse as child, poverty, rapid socio economic changes, justification of wife beating are known causes. Studies regarding SV in India revealed cultures that approved violence, harmful gender norms, traditions, violence as accepted means of conflict resolution. Besides DV/SV, mental, financial violence also continue as decisions about financial spending, health care are made by men. Physical violence may cause fracture, other injuries abdominal, on private parts or pregnant uterus. Pregnancy outcome depends on duration of pregnancy, victimizing events. Many psychological consequences, suicides have been reported. Cost of violence in terms of health care is tremendous. Violence has varieties which affect women's health in many ways globally. For prevention, awakening of society, tackling inequalities, empowerment, integration of post violence care into reproductive health services are needed. Health providers need to be trained to support sufferers. Women need to be aware of services.

References

1. Abraham, M. (1999). Sexual abuse in South Asian immigrant marriages. *Violence Against Women*, 5(6), 591.
2. Abraham, M. (2000a). Isolation as a form of marital violence: The South Asian immigrant experience. *Journal of Social Distress and the Homeless*, 9(3), 221-236.
3. Abraham, M. (2000b). *Speaking the unspeakable: Marital violence among South Asian immigrants in the United States*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
4. Abuse information in many languages. (n.d.). Retrieved November 21, 2005, from <http://www.hotpeachpages.net/lang/langdoc.html>
5. Adelman, M. (2003). The military, militarism, and the militarization of domestic violence. *Violence against women*, 9, 1118-1152.
6. Barata, P. C., McNally, M. J., Sales, I., & Stewart, D. E. (2005). Portuguese-speaking women voice their opinions: Using their words to teach about wife abuse. *Women's Health Issues*, 15(3), 134-144.
7. Barcelona-de-Mendoza, V. (2001, November-December). Culturally appropriate care for pregnant Latina women who are victims of domestic violence. *Journal of Obstetric Gynecologic and Neonatal Nursing*, 30(6), 579-588.
8. Barnes, S. Y. (1999, July-August). Theories of spouse abuse: Relevance to African Americans. *Issues in Mental Health Nursing*, 20(4), 357-371.
9. Bauer, H. M., Rodriguez, M. A., et al. (2000, February). Barriers to health care for abused Latina and Asian immigrant women. *Journal of Health Care for the Poor and Underserved*, 11(1), 33-44.

The Role of Music in Maintaining Social Health

Dr. Monali Masih

Assistant Professor

Dayanand Arya Kanya Mahavidyalaya, Jaripatka, Nagpur.

How do we understand Social Health? Is it not peaceful atmosphere in society? Is it not people belonging to any Social Group a unit living in harmony, working in cooperation, having respect and good - will for one another? Is it not people and government having physical health awareness, working and caring for good health, trying for creating, providing facilities Medical sanitatory, health-educational so that complete, holistic social health of a nation may prevail.

In this paper, effort is made to understand how music can play effective role in maintaining social health, specially in Indian context. Advancement of science has brought about tremendous changes in life style. Life appears to have become comfortable, easy with so many invented equipments. But at the same time, life has become full of stress, tensions, affecting the mental and emotional balance of an individual giving incurable diseases like diabetes, blood pressure, cancer, infertility, problems related to brain, and so on. In this situation music has a great role to play.

Family is an initial unit of society. Healthy relationship among the members of a family is essential for making a happy family. Love is the essence of all human relationship. Music inspires love in the hearts of people. Love brings closeness, fellow - feeling respect for one another sense of co-operation, unison and harmony. This makes family life smooth and free from tensions, stress and any kind of violence. There is no doubt if members of a family begin the day with singing a prayer or hymn or bhajan, the day will be much free from peace destroying elements. The notes of music will have certainly soothing effect on our minds. All kinds of 'excitements' will come down or disappear. There will be created a harmonious atmosphere in the family. Music it itself is a group of different sounds ending in a harmonious composition. So would be the effect of music on relationships. Even if there is some element of domestic violence, it will end or diminish. When there is no stress, no tension, there will be no harmonal imbalance, no tumor, no cyst, no B.P., no sugar, no heart problem, no cancer. It is the uniqueness of India that in every township village or city, there is one or may be more temples in every area/mohalla/ward of a town. When people of one particular area assembles in a temple and sing bhajans together, they experience sense of one-ness. It is the impact of music that this sense is born. All difference, prejudices inhibitions start becoming ineffective. Many of our saints have imparted their messages through singing. When it comes to the health of the whole nation, which media other than music can infuse into the heart of every individual the spirit of patriotism!["geyk;sgSrWQkuls] lkjstgkalsvPNk] ns'kgekjkfganqLrku**] – Sing these songs or listen to them and experience how your heart is filled with the love of motherland. India is a country wherein live people belonging to different religions, castes, communities, regions and languages. In order to maintain the social health of the country ie. harmony, integration, good -will for one another, music plays a very effective role. Music brings all together.

Final word – Music Therapy. In the past, the Indian seers claimed that by chanting Mantras (Sanskrit-Shlokas) in a particular way, they could cure the patients. Today music therapy has got important place in medical treatment.

Reference - Internet

The Role of Saving Groups in Women's Development

Dr. Vijay R. Bhangre

Dept of Sociology Purushottam Thote College of Social Work
Nagpur

The organizations of women play a very important role in the empowerment of women and the most useful medium in organizing the women are the self-assisting saving groups. Through the medium of saving groups, the women do not only organize, but also save money through their own hard work and help each other from that saving in difficult times. From this, they set up small or big business and advance towards the economic and social progress. These saving groups are being started everywhere for the development of women. It is believed to be a means of the economic and social change of the poor and needy women. This saving group has provided a facility to the people of saving and debts at their own door. It has shown a new ray of hope in the lives of labour-women. The first and most important fact about saving group is that this enterprise is started and run spontaneously by them for themselves. The goal of this enterprise is that the women should come together on this pretext and become self-dependent. This is the first step of women put forward for the economic self-dependency. This is the enterprise of helping the women for living with pride, self-honor and confidence. The saving group has become the means of development of women. Because the women who join these saving groups are from the lower communities, it has become possible for them to meet even the daily need of them. By getting together in the saving group every month, not only economic affairs are done in it, but also they involve in the happy and sad moments of each other's lives and thus, the unity was strengthened through it. The feeling of being one and the same is increasing. To accept the responsibility of the group, to do the transactions of money in the Banks, to meet the government's officers by going to their offices, to incorporate in the programs of the institution, to participate in the programs of the groups, to participate in the seminars, debates meetings and workshops that are organized for the saving groups; through all this, the confidence of the women began to increase.

Self stand for own self, assisting stands for helping and group stands for community. When a person does something to fulfill the needs of himself or his family, to remove the individual or social difficulties, that act is called self-assistance. In short, the self-assistance means the group or union of the people who help themselves. Saving is the integral quality of the women. It is seen that this faculty of the women is extremely helpful in drawing the family out of the difficulties. By thinking in this direction, these groups are formed. The saving groups have been used for meeting the accidental and daily needs of them. Besides, it was also used for providing small amount of capital for setting up small or big business for livelihood. The women started going to the Banks, started taking debts from the Banks. The women became organized. They started discussing, started involving in different developmental programs. Thereby, their confidence began to increase. Through saving groups, women came together and along with saving the money, they also began to know each other's problems and questions. They also began to talk about the problem of the village and started coming together to solve them. The saving groups widen the boundaries rather

than remaining limited. And from this, the ban on liquor, ban on dowry, malnutrition, immunization, and extortion of women, education, and many such serious problems are being handled and successfully dealt with.

Actually, the reason of bringing saving groups into being is to show a new ray of hope to the middleclass helpless people in society. It is the work of giving a shape to not only the economic but the whole lot of the millions of women in the country through the medium of saving groups. The name of Bangladesh is in the discussion in this regards. Though the identity of Bangladesh in the Asia continent is of a backward country, still there are the roots of the saving groups in this country. The self-assistance group was first started by pioneer of the world famous Bangladesh Rural Bank who teach the subject Economics in the Chittagang University of Bangladesh and who was awarded with the Nobel Prize, Dr. Mohammad Yunus.

Objectives of the Research:-

- 1) To study the economic, social development of the women that took place due to saving groups.
- 2) To study the opinions of the women regarding the upliftment of the status of the women due to saving groups.
- 3) To study the participation of saving groups in the women's development.

Hypothesis:-

- 1) The social status of the women also improves because of the contacts with the saving group.
- 2) The development of the village also takes place when women come together in saving groups
- 3) Due to the saving groups, the economic development of the families of the women takes place

Research Area:-

The area of the present research is limited to Gadchiroli district where all the 12 talukas of the district (Gadchiroli, Armori, Dasaiganj, Kurkheda, Korchi, Chamorshi, Dhanora, Mulchera, Aheri, Sironcha, Etapalli, Bhamragad) have been included.

Sample Selection Method:-

In the present study, of the two sample selection methods, the Purposeful Sample Selection method of the Improbability Sample Selection method has been used. In the present study, the 12 talukas of the district and the 10 women from each talukas, thus all 120 women representative answer-givers have been selected.

Findings:-

- Highest number of answer-giver women(62.92%) are from the below poverty line families.
- Highest number of answer-giver women(70.21%) get the information and the guidance of starting saving groups from their fellow women.
- Highest number of answer-giver women(79.79%) have completed 4 to 5 years being in the saving group.
- Highest number of answer-giver women(80.83%) did not face any opposition from their families in starting the saving groups.

- Highest number of answer-giver women(41.40%) have deposited the monthly amount of 50 Rs in the saving group.
- Highest number of answer-giver women(95.83%) admit that in selecting the president of the saving group, there was unanimous agreement.
- Highest number of answer-giver women(95 %) admit that the meeting is held regularly in the saving group.
- Highest number of answer-giver women(72.29%) regularly be present in the meeting.
- Highest number of answer-giver women(71.46%) have admitted that the members of the saving group do not quarrel.
- Highest number of answer-giver women(95.42%) have said that they can express their opinion in the meeting.
- Highest number of answer-giver women(60.83%) have admitted that a change has taken place in the outlook of their family due to the participation in the saving group.
- Highest number of answer-giver women(47.71%) have admitted that the total number of saving groups in the village is 6 to 10.
- Highest number of answer-giver women(83.54%) have said that the members of the saving group deposited the money in the Bank turn by turn in order to know the transactional businesses of the Bank.
- Highest number of answer-giver women(58.33%) deposit the money in saving group on the fixed date.
- Highest number of answer-giver women(57.29%) keep the record of the saving group.
- Highest number of answer-giver women(87.50%) say that their family help in depositing the money.
- Highest number of answer-giver women(83.13%) take debt from the saving group.
- For the highest number of answer-giver women(52.50%), the interest rate for the loan is 3% only.
- Highest number of answer-giver women(89.58%) are given loan again after having paid the prior loan.
- The annual income of the highest number of answer-giver women(83.33%) have grown after being a part of saving group.
- Highest number of answer-giver women(91.67%) admit that due to the saving group, the family gets help in the economic management.
- Highest number of answer-giver women(82.33%) guide others at the time of starting saving group.
- In the villages of the highest number of answer-giver women(91.92%), the saving groups have given contribution.
- As per the highest number of answer-giver women(79.17%), saving groups have helped in solving the problems in the village.
- Highest number of answer-giver women(69.57%) participate in the social and economic programs of the village.
- Highest number of answer-giver women(95.83%) have generated the feeling of helping each other through the means of saving group.

- According to the highest number of answer-giver women(97.92%), the saving group is the medium of the propagation and popularization of the feminine movement.
- Highest number of answer-giver women(68.96%) are seeing change in their lifestyle due to the contacts with the other women through saving groups.
- Highest number of answer-giver women(83.33%) say that saving group hold the programs and the give guidance about the woman empowerment.
- Highest number of answer-giver women(88.54%) have admitted that they got help in creating the self-employment from saving group.
- Highest number of answer-giver women(72.08%) have admitted that their condition has changed from before coming into the saving group to after joining it.
- Highest number of answer-giver women(79.17%) have become self-dependant after joining the saving group.
- Highest number of answer-giver women(63.93%) have started businesses through the help of saving group.
- Highest number of answer-giver women(41.46%) have admitted that from their businesses, the saving group has been benefited.
- Highest number of answer-giver women(71.04%) are agree on the separate marketplace for the products of the saving group.

Observation

If the successful journey of the saving groups is taken into consideration, there are many strong points in them. The saving groups have contributed a large part in the women's development. The social, economic, political and domestic development has taken place of women. The greatest credit of this goes to saving groups. It is understood from the observation of the study that there is full support of the families in setting up the saving groups. A great number of women remain present in the meetings of the groups. Saving groups are run entirely upon the democratic principles. Every person has right to express his opinion. There is no place for the caste, religion and the color in establishing the saving groups. The businesses of the saving groups are done through the Banks. There is growth in the annual income of the members. The women are becoming self-dependant by the help of saving groups. Due to the establishment of the saving groups, the interference of the Sakaar has decreased. The thinking of the women is changing and closeness has generated among them. Due to the saving groups, the families are feeling helped in economic management.

Due to the saving groups, the members are getting loans on lower interest rates. Hence, they are helped in doing their works. The women in the saving groups feel that the products of the saving groups should get proper markets. Besides they have also expressed the opinion that the government should pay full attention in the development of the women in rural area.

The existence of the herbal plants is ample in Gadchiroli district. There is a big demand for the herbal medicine at present. Attempts are being made for the development of the village. The all pervading feeling is that the government should do this itself. A strong women leadership is coming forward. A new leadership is taking place of the old traditional one. The condition of the education and health is very poor in this area. It is not enough to establish only hospitals and health centers in this

tribal area, but the awareness about the health and diseases is also important. The people-awareness is being done, but the proportion of it needs to be increased.

In the Bangali community, the women were uninterested to give interviews even if there was no problem in the village. Because of the doubt that the government officers have come in the village to throw out the migratory of the village, they did not come near to give interview. But after telling them the purpose and the introduction, they would become ready to tell information. No one would meet in the afternoon in tribal communities. After having completed the morning rituals, all the women, people and the children go in the forest or field. Even if the main business of the Gsdchiroli district is farming, there is difference in the economic development of the local aborigines, non-aborigines and the Bangali people. The Bangali people do little big businesses along with the farming and do extra labour to earn money. The local people, however, are pleased-in-little people.

In this rural community where there is ample vegetation asset, along with agriculture, there is a big part of employment related to it and the income acquired from the forest. The aborigine of this district is as much dependent upon agriculture as forest. Many villages in this district are in remote areas and there is no facility of transportation here. Though the village people and their leaders have demanded that the Buses should run in the remote areas and the villages for transportation facility, it has been observed that there is an influence of the Naxalites in this area which is the cause of this.

Suggestions and Recommendations:-

- 1) The women should change their age old mentality and leave the earlier role of helplessness, and should establish the saving groups with confidence and spontaneously.
- 2) All the members in the saving groups need to be given a training about how to do the economic businesses of the saving group.
- 3) The saving groups should be made more powerful for the women empowerment.
- 4) The president and the secretary of the self-assistance saving group should take decision of the development together.
- 5) There should be an atmosphere of honesty, discipline and the transparency in the economic businesses so that the atmosphere of belief should prevail in the saving groups.
- 6) The saving groups should not have an aim of merely earning money. Rather, the saving groups will have to cater to the long term dreams.
- 7) The women should themselves be aware for the women's empowerment, because if one's own mind becomes aware first, only then the awareness can be brought into the society.
- 8) There is no awareness about the women's social participation in the society.
- 9) The women's business skill should be more encouraged by giving expenditure to the saving groups regularly.
- 10) Objectives should be decided first for the better implantation. For the effective co-ordination, the elected women, the officers of the people's representatives, women's clubs should hold programs regularly.

- 11) All the members in the saving groups should be aware about their duties and responsibilities.
- 12) The women in the saving groups should protest against the destructive tendencies in the society.
- 13) The decision of giving small-small jobs to the saving groups on the village level should be taken.
- 14) The women in the saving groups should be given priority in the Women's Alert committee on the Taluka level.
- 15) For the banning of the liquor in the village, if the 50% women are demanding, the decision of liquor banning should be taken immediately.
- 16) The women of the saving group should be given the work of protecting the cottage industry and the village-businesses in the village and encouraging them.
- 17) The women in the saving groups should not succumb to the emotions imposed upon them, but should do their job spontaneously.
- 18) The projects for the women's development are being held from the Women's Economic Development Federation.
- 19) The decision of starting the distribution of Kerosene and the victual have been taken and being implemented.

Role of Yoga and Panchtatva Shuddhikaran Pranayam (Bhutshuddhikriya) on Social Life

S.S.Nimgare and U.W.Fule

Dept. of Zoology, Hutatma Rashtriya Arts and Science College, Ashti, Di.-
Wardha

Abstract:

Yoga and Pranayama is the most effective, holistic, curative, hassle free and easy to perform. It not only purifies body, mind and intellect but it improves digestive, respiratory, cardiac, circulatory and endocrine functions. Yoga has considered all aspects of health like physical, emotional and mental and it is most essential thing to keep our social life calm and quite.

PanchtatvaShuddhikaran Pranayama or Bhutshuddhikriya is a yoga technique that balances our body building five elements, Earth, Water, Fire, Air and Space as well as it purifies seven chakras present in our body. Regular practice of Bhutshuddhikriya affects social life of human being by improving his physical and mental health, changing behavioral activities. increasing energy level increasing positive thoughts and by spiritual progress.

Keywords: *Yoga, Pranayama, Bhutshuddhikriya, Social life, Effects.*

Introduction:

Human life predominantly has four dimensions. These are a) Physical, which deals with the gross elements that can be perceived by five senses, b) Psychological, the one that deals with the mind and thoughts, c) Emotional, which comprises of human emotions and intellect and d) Spiritual, which deals with human consciousness and its basic tendency of unconditional love, eternal joy and peace, which are the three basic cravings for all beings.

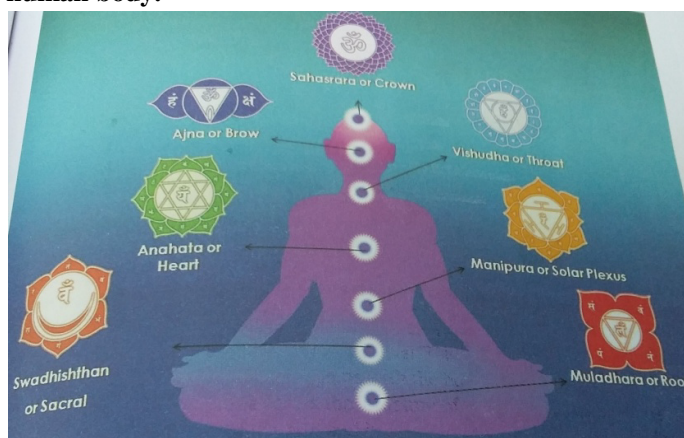
Yoga and Pranayama is the most effective, holistic, curative, hassle free and easy to perform. It not only purifies body, mind and intellect but it improves digestive, respiratory, cardiac, circulatory and endocrine functions. It also improves antioxidant level in healthy people (Bute, et. al.2011, Pal et.al.,2011). They can help you feel better, both improving your physical fitness and elevating your mood. You can alter your environment and lifestyle to improve your body and mind (Andrew Medel,2010). Yoga considered all aspects of health like physical, emotional and mental and it is most essential thing to keep our social life calm and quite.

Panchtatva Shuddhikaran Pranayama or Bhutshuddhikriya is a yoga technique which that balances our body building five elements, Earth, Water, Fire, Air and Space as well as it purifies seven chakras present in our body. Chakra in Hindi means circle but in field of yoga, chakra means 'Whirlpool'. These chakras are in fact the dense spheres of cosmic energy. The pathway of energy inside the bodies are called naadis i.e. the astral channels of energy.

Chakras are junction points located in skull and spine where these naadis unite. On these chakras are located our endocrine glands which secrete hormones that regulate our body activities. If these chakras are purified then there is normal functioning of endocrine glands and normal and balanced secretion of hormones which regulate our body activities and regulate our physical and mental health. It is very much essential for our normal social behaviour. A human body has seven key chakras located from top of spine to bottom and control different endocrine glands as follows (Table 1, Fig. 1). The present paper deals with PanchtatvaShuddhikaran Pranayama (Bhutshuddhikriya) process and its effects on our social life.

Table 1- Association of glands and chakras

Chakra	Gland
Ajna Chakra (Third Eye)	Pituitary, Pineal glands
Vishuddha Chakra (Throat)	Thyroid, Parathyroid glands
Anaahata Chakra (Heart)	Thymus Glands
Manipura Chakra (Solar)	Pancreas, Liver
Swadisthaan Chakra (Sacral)	Adrenal glands
Mooladhara Chakra (Root)	Testes, Prostate, Ovaries

Fig. 1- Chakras in human body.**Method or Process of Bhutshuddhikriya**

For doing any yogic exercises the sitting posture is very important. Practitioner can choose any position of comfort where he or she can sit for at least one hour without getting stressed. The common sitting postures are Sukhasana, Padmasana or Siddhasana. None of the body part is in direct contact with ground.

Step1 (Kavachaya Hum)

Keep the attention of mind on Ajna(brow) chakra. Close the fist of both hands with thumb inside and keep in front of chest with elbows near waist. Start inhale process of Shabda Pranayama and with the incoming breath, raise both the hands upward at an angle of 60 to 70 degrees slowly opening the fist. Once the inhale is complete, both hands should be upright with palms facing inside and all the fingers 4 pointing upwards. Now start exhale and slowly bring down both the hands in original position. This is one cycle and has to be repeated for 60 times. This step is performed on Ajna Chakra as it is the location of Pituitary gland. This step is like igniting the engine of vehicle before running it.

Step 2 (Kar-Tal-Kar)

Attention on Mooladhar (root) Chakra. Shoulders and elbows in straight line parallel to ground, forearms near chest, palms facing down. With inhale process, move both arms from elbow joint away from the body keeping the shoulder to elbow portion still at 90 degree. Start exhale process and slowly bring back both the arms in original position. Repeat the cycle 15 times.

Step 3 (AstraayaPhat)

In this step attention is on Swadhisthaana (sacral) Chakra. Keep shoulders and elbows in straight line parallel to ground. Forearms resting on shoulders with tip of fingers and thumb on touching each other. With the inhale process of Shabda Pranayama, Move both forearms from elbow joint away, keeping the shoulders to elbow portion still such that angle of 90 degree is formed with fingers facing upwards and palms facing towards heads. Before starting exhale part of pranayama

Snap the fingers to produce sound and then start exhales process with slowly bring back both the forearms in original position. Repeat the cycle 30 times and focus on Swadhisthaana(sacral) chakra.

Step 4 (Shikhayevashat)

This step is performed with attention on Manipur(solar) Chakra. Keep both palm on over other behind the crown of head. With the inhale process, move both forearms up in 180 degree, palm facing each other. Start exhale process with slowly bring back forearms in original position. The position of palm will change in alternate cycle. Right palm behind left at start and during completion of next cycle left will be behind right. This is one cycle, repeat this cycle 45 times with focus on Manipura (solar) chakra.

Step 5 (Kar-Tal-Kar)

This step is performed with attention on Anaahata (Heart) Chakra. The process, breathing pattern and count is same as mentioned in step 2.

Step 6 (AstraayaPhat)

5

This step is performed with attention on Vishuddhi (Throat) Chakra. The process, breathing pattern and count is same as described in step 3.

Step 7 (Shikhayevashat)

This step is performed with attention on Ajna (Brow) Chakra. The process, breathing pattern and count is same as described in step 4

Step 8 (ShirseSwaha)

This step is performed with attention on Sahastraara(Crown) Chakra. Keep both the palms pressed together like a salutation pose on top of head. Start inhale and raise both the hands upwards with palms pressed together. With exhale slowly bring back both the hands in original position. This has to be repeated for 60 times.

Step 9 (Meditation)

Continue to keep the attention on Sahasraara (crown) chakra. Simply observe the activities happening inside the body. Continue meditating for atleast 15 minutes maintaining your awareness.

Step 10 (AUM chanting)

Take deep breath and exhale with chants of AUM starting from Sahastraara chakra, one by one down to Mooladhara chakra.

Step 11 (NaadiShodhan Pranayama)

Close right nostril with thumb of right hand and inhale from left nostril. Then close left nostril with ring finger of right hand exhale from right nostril. Starting from Mooladhara, this cycle has to be repeated on all chakras once upto Sahastraara chakra.

Step 12 (Ending the Kriya)

Bring the attention from Sahasraara to Ajna chakra. Pray God for giving opportunity to perform this kriya. Rub both the palms and place them over your eyes. Slowly and gently open the eyes inside the palms then massage them on face and rest of the body.

Results :**Effects of Bhutshuddhikriya on Social life**

6

1. Behavioral Transformation

No person is good or bad. It is the tendencies which makes a person great or the hated one. These tendencies shape the behavior and eventually the personality of the person. Changes in tendencies drive the behavioral changes. Some of these tendencies are ingrained within the DNA and require action at microcellular level. Bhutshuddhikriya works on the genes stored within the cells to bring about positive behavioral transformation. Ivan Buric (2017) suggested similar effects of such techniques on genetic level.

2. Physical and Mental health

Physical and Mental benefits are key benefits of regular practicing of this kriya. If a human being is healthy physically and mentally then his life is full of joy and happiness and he spread this happiness in his family as well as in whole society.

3. Decrease in negative thoughts

The whole universe and its activities are governed by two streams of energies; positive and negative. These energies govern our thinking process as well. Healthy and positive thinking makes life happier and peaceful. Negative thinking is the root cause for all the sufferings and pains in life. Thoughts are the energy pulses which generate subtle vibrations. Negative thinking generates negative vibrations which attracts similar vibrations. Positive thinking individuals not only help themselves but the positive vibrations emanating from them, bring smiles, hope and enthusiasm for other people, who come in their sphere of influence

The material progress that we see around us is a result of development of these mental capabilities only. Mind is a collection of thoughts. The wide range of thoughts combined by emotions, defines life. Negative thoughts of jealousy, hatred, ego, fear, inferiority etc. make life miserable. By thinking negative, we waste energy of mind due to lack of goal and directions in life. The only way to get out of this vicious cycle is to tune the mind to continuously generate positive thoughts. And it can be done by regular practice of Bhutshuddhikriya.

4.Increase in energy

Energy is the base which governs all the activities of the universe. A healthy person who is full of energy can accomplish any big task. Energy is needed for the proper functioning of external as well as internal organs of the body. Mental work requires higher energy than physical work. Bhutshuddhikriya

7

increases oxygen level in the cells ultimately increasing energy level. Yadav et.al.(2005) also showed similar results of yoga techniques on oxygen level in the body.

5.Spiritual progress

The practice of this kriya helps in internalization of sensory faculties and the practitioner starts developing the sense of purpose of life and realizes his duties towards self, family and society. There is also development of ability to stay calm in adverse circumstances which helps in dealing and overcoming those effectively.

References:

- Amanda Macmillon (2017): Yoga and meditation can change your genes, www.time.com.
Andrew Medal (2016)-<https://www.entrepreneur.com>.
Bute, S.S., Dhule, S.S., Handergulle, S.M., Surdi, A.D. (2011): A comparative study of Antioxidant Status in Yoga and Normal Adult Males. Indian J. Physiol Pharmacol, 55(5): 54
Ivana Buric (2017): Ph.D. thesis on Brain, Belief and Behaviour, Coventry University, England.
Jerath, R., Endry, J.W., Barnes, V.A., Jerath, V. (2016): Physiology of long Pranayamic breathing. Med. Hypothesis, 67: 566-571.
Pal, R., Singh, S., Sah, M. (2011). Improvement of Redox Status Through Yoga. Indian J. Physiol Pharmacol, 55(5): 53.
Sasidharan, K.R., Judu V. Ilavarasu and Thaiyar M. Srinivasn. (2014): Effect of Bhramari Pranayama on response inhibition. International Journal of Yoga. 7(2), 138-141.
Yadav, R.K., Ray, R.B., Vempati, R., Bijlani, R.L. (2005): Effect of a comprehensive Yoga based lifestyle modification program on lipid peroxidation. Indian J. Physiol. Pharmacol, 49(3): 358

Domestic Violence In Indian Society

Dr. Santosh P. Mendhekar

Renuka College, Besa, Nagpur

Domestic or family violence is one of the leading causes of female injuries in almost every country in the world. Domestic violence usually involves the infliction of bodily injury, accompanied by verbal threats and harassment, emotional abuse or the destruction of property as means of coercion, control, revenge or punishment, on persons with whom the abuser is involved in an intimate relationship. The forms of violence that women experience in the home, including rape, murder, assault and battery, are condemned by the criminal laws of virtually all countries.

Since the beginning in India Dakshina, originally a token having its origin in the sublime sentiments of parents and relatives of a bride in a marriage gained all characteristics of a market transaction where women were killed, burned or thrown out of their house with increase in cases of dowry deaths or bride burning or suicide it became a unique form of violence experienced by women in India. Girls are discriminated right from the beginning, even before they are born. India, unfortunately, is one of the countries where female feticide is on the rise. This can be one of the most glaring examples of violence of human rights and striking at the roots of the concept of dignity of women or elimination of discrimination.

Indian mythology placed women on a very high pedestal, The woman is a mother of Earth (Dharti mate) who as a mother, is "Supreme Being and Guru" she plays a role of mother, sister and daughter she stated human and social life. The women are mistresses of our society. They are life partners and co-travelers of man in the creation of life and progress of the society. They represent half the population of the mankind. They are part of the society and nation. They are part of the development is not possible, a family is not happy and strong until the women impart the role of mother, housewife or daughter are empowered.

This glorious status suffered a socio-cultural setback resulting in loss of their freedom and decline in their personality. Despite the social reform movement in the 19th century arousing considerable awakening, constitutional and legal provisions aimed at preventing discrimination, positive judicial trends, welfare schemes and activism of voluntary sector, women continue to suffer from increasing tide of violence both in and outside homes. According to the data compiled by the National Commission for Women, a rape is committed every 54 minutes, a dowry death every 92 minutes, molestation every 26 minutes and an act of cruelty every 33 minutes.

While recognition of violence against women as a human rights issues and the development of international legal mechanisms for addressing such human rights abuses represent a significant step forward, a number of challenges remain. Specially, how can international human rights instruments and the treaty bodies established under them be made relevant to individual women when so many acts of violence were being perpetrated by private individuals independent of the State? In the past, a State could only be held responsible for acts committed on its behalf or through one or more of its agents. Feminist and human rights scholars have approached this dilemma in a number of ways. Some have argued domestic and other forms of violence amounted to torture under international standard; others have suggested that systems of gender discrimination in society create an environment where violence against women is condoned.

The United Nation passed various instruments with a focus on women's emancipation, maintaining and enhancing the dignity of women. Some of the important instrument are Article 29 (1) of the Universal Declaration of Human Rights 1948 which speaks of the duties of individual essential for the free and full development of personality of every individual, Declaration on the Elimination of

Discrimination against Women 1967, The Declaration of Mexico on Equality of Women and Peace 1975, Convention on the Elimination of All forms of Discrimination against Women 1979, Convention on the Suppression of Traffic in Persons and of the Prostitution of 1949, Convention on the political Rights of Women 1952, Convention concerning Equal Remuneration for Men and Women Workers 1955, Convention concerning Discrimination in respect of Employment and Occupation 1958. India being a signatory of the Conventions and Declaration of United Nations incorporated various provisions relating to equality and dignity of women in her legal framework.

The Constitution of India directs the state that women shall not only have equal rights and privilege with men but also that the state shall make provisions both general and special for the welfare of women. The legal status of women has to be considered from various points of view, particularly with reference to marriage, divorce, abortion, guardianship of children, maintenance and inheritance, matrimonial property and criminal law for the protection of women. While it is not possible to bring about a change in the status of women through legislative action alone, the importance of an effective legislative police cannot be underestimated.

DECLARATION ON THE ELIMINATION OF VIOLENCE AGAINST WOMEN

General Assembly resolution 48/104 of December 1993 Recognizing the urgent need for the universal application to women of the rights and principles with regard to equality, security, liberty, integrity and dignity of all human beings.

Recognizing that effective implementation of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women would contribute to the elimination of violence against women and that the Declaration on the Elimination of Violence against Women, set forth in the present resolution, will strengthen and complement that process,

Concerned that violence against women is an obstacle to the achievement of equality, development and peace, as recognized in the Nairobi Forward-looking Strategies for the Advancement of Women, in which a set of measures to combat violence against women was recommended, and to the full implementation of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women,

Affirming that violence against women constitutes a violation of the rights and fundamental freedoms of women and impairs or nullifies their enjoyment of those rights and freedoms, and concerned about the long-standing failure to protect and promote those rights and freedoms in the case of violence against women,

The Preamble of the Constitution of India gives equality of status and opportunity. Article 14 provides for equality in general and Article 15 (1) prohibits discrimination on special grounds i.e. of sex, Art. 15(3) embodies the exception which permits the state to make special provisions for women. The 73rd and 74th Amendment in the Indian Constitution provides for reservation of seats of women in election to Panchayats and Municipalities. Article 23 prohibits trafficking in human beings. Article 44 gains importance in achieving the goals of gender justice. Article 15-A(e) in the chapter on fundamental duties makes it obligatory, inter alia, to renounce the practices derogatory to the dignity of women. The violence can be categorized into sexual and domestic violence. Sexual Violence is the most brutal form of expression against not only the person of a woman but against the entire society.

Over the last several decades, women have begun to take a more participatory role in the working and development of society than in the past. They have been coming out of the homes they were confined to in the past marching shoulder to shoulder with their male counterparts in all walks of life. As a consequence, their role and status in the society has assumed importance and many have debated on and also expressed their viewpoints. Writers, thinkers, Scholars and public figures belonging to the most diverse fields and representing practically all the segments of the social spectrum have given the subject deep thought and come up with differing conclusions.

Human rights should be development as way of life and not limited to slogan. The human rights contribution would be made through establishing standards. Implementing these standards and giving publicity to them. The Government must make some programmes to enable the people to live in dignity and respect; improve moral and social values of the people and make a sense of realization of the human rights in the mind of the people . The people themselves realize about their maintenance and violations of human rights. The following suggestions may be taken into consideration.

1. The protection of human rights is a constant struggle which cannot be won unless everyman woman participate in it.
2. In the domestic affairs the women should be allowed to give advices and take decisions along with their husbands and other male members because the female member is also a part of domestic life of that family.
3. Specials Women Human Rights Forum is required to be formulated for the protection and maintenance of human rights of the women.
4. The wife beating should be stopped . If there happen any serious contradiction and misunderstanding between husband and wife they should first settle their matter with mutual ways. After the failure of mutual system they should get decree of 'Judicial Separation', to settle their differences. If Judicial Separationayatem is failed they should get the decree of 'Divorce'. The wife beating is against the human rights of the women, family dignity and set up.
5. Leaving aside physical difference women are equally competent and intelligent. They are no weaker sex of the society. So, female need to be given training so as to improve their physical power and make them worldwide. The attitude of the society is that the women can do nothing or not able to do the same activities as men do, this must be avoided and changed by creating awareness among the male sex through various programmes and systems.
6. In order to maintain human rights between husband and wife the husband must respect his wife, fulfil all necessary requirements. Needs and demands of his wife and make her happy as much as possible according to his income because they are correlated and interdependent. The only demand of equality and economic independence by the women would not serve the purpose of wife or women and would make the human life and family and human relations between husband and wife paralyzed and disturbed which is against the human rights of both the sexes
7. There are various forms of domestic violence against women in the family which the women cannot expose due to prestige issue and social obligations of the family and society. So this has to be checked by a proper method or mechanism to end this violence against women.

Conclusion:

Domestic violence is one of the crimes against women, it is refers to Violence against women is a violation of women rights. Violence is an action or policy or an attitude that causes bodily or mental injury. The violation of the rights of women is a human rights violation of her body and her right as a person. Therefore domestic violence is recognized as the barriers of the empowerment of women. The human rights of women differ against cultures and societies. We envision a society where we can act on our own behalf with dignity and freedom, recognizing that we have both the right and obligation to develop our full potential and to support the development of others. The question of women's dignity as a human right becomes important because in many cases women are forced to live in an environment, it is also essential to emphasize the cultural handicaps in the process of women's emancipation can be removed. The glorious status of women as stated in Indian Mythology suffered a socio- cultural setback resulting in loss of their freedom and decline in their personality.

The preamble of the Constitution of India gives equality of status and opportunity and directs the state that legal status of women has to be considered from various points of view for the protection of

women. The importance of women's role in the development process and to improve the status of women were recognized internationally in 1975, as International women's Year.

Violence against women as a human rights issue and the development of international legal mechanisms for addressing such human rights abuses represent a significant step forward. The United Nation passed various instruments with a focus on women's emancipation maintaining and enhancing the dignity of women. International declaration on the Elimination of violence against women in the resolution of 1993 strengthen the process of elimination of violence against women.

References:

1. Women's Liberation and Human Rights
AsimaSahu (pointer publishers Jaipur)
2. Human Rights in India, problems and perspectives
Edited by B.P. Singh Sehgal(Deep & Deep publications Pvt. LTD.
New Delhi.)
3. Human Rights in India
Asish Kumar Das and Prashant Kumar Mohanty (Sarup&Sons , New Delhi)
4. International Encyclopaedia of Human Rights and Law
P.C.Sinha. (Anmol publications Pvt. LTD New Delhi.)

Domestic Violence in Kelly Sundberg's 'Good Bye, Sweet Girl'

Researcher: Dinesh B. Ingle,Assistant Professor in English,
R.A. College, Washim**Supervisor: Dr. Akshay V. Dhote,**Associate Professor in English,
Sardar Patel Mahavidyalaya, Chandrapur

Abstract:

Domestic Violence can also be termed as Domestic Abuse or Family Violence. Domestic Violence against women is found globally. Most of the families have been affected due to this type of violence. This includes physical, emotional, social, mental harassment to the victim. We see many women, not only in India but in all the corners of the world, becoming the victims of domestic violence. The reasons are numerous for this violence. It is evident that a person can fight outside assaults but if the same takes place in domestic environment the victim of the violence becomes helpless and he may become a mental patient, may commit suicide or may be killed. Honor Killing, Acid Attack, Dowry Deaths, Female Foeticide, Rape and Women trafficking are some of the examples of Domestic Violence. Many Social activists, philosophers and writers highlighted this issue in their works. But there are very few who tried to sketch their own plight and communicated it to the world. The present study tries to focus on Kelly Sundberg's memoir 'Good Bye, Sweet Girl'. The research paper tries to explore the life of Kelly Sundberg and her experiences of Domestic Violence.

Keywords: Domestic Violence, Memoir, Redemption etc.

Introduction:

We have seen and heard of Domestic Violence where numerous women have been the victims either of male dominated society or the egoistic attitude. We also know that some cases come to the surface and most cases are hidden. Among these cases of domestic violence, being the researcher, I have chosen a bold essayist who got her identity from her first published essay 'It Will Look Like a Sunset' in The Best American Essays 2015. Kelly Sundberg a Ph. D. Scholar in Creative Notification from Ohio University and a recipient of fellowships got worldwide appreciation for her memoir 'Good Bye, Sweet Girl'. According to Los Angeles Review,

"Goodbye, Sweet Girl is heartbreaking, breathtaking in its scope, and urgently truthful in its harrowing and tender examination of when empathy fails—and when it wins."

The story of 'Good Bye, Sweet Girl' is the sensual account of a beloved who turns as a wife. The sudden change in the emotions, feelings and behavior which are obvious in any relationship, shatter the beliefs of the persons involved in the relationship. The author of Hunger and Bad Feminist, Roxane Gay says about this memoir,

"It is a hell of a thing to write about brutality and suffering with strength, grace, generosity and beauty. That's precisely what Kelly Sundberg has done in her gripping memoir about marriage and domestic violence. Sundberg's honesty is astonishing, how she laid so much of herself bare, how she did not demonize a man who deserves to be demonized. Instead, she offers a portrait of a broken man and a broken marriage and an abiding love, what it took to set herself free from it all. In shimmering, open hearted prose, she shows that it took everything."

Kelly Sundberg, as a first person, gives expression to her feelings and the tortures done to her by her oppressor. She is the witness and victim of the events that followed one after another in her married life. Kelly Sundberg married Caleb. He was amicable, humorous, a well-mannered, helpful and a very kind of person by nature. He was a kind and ideal father to their small kid. But this nature of her husband changes after their marriage. Kelly Sundberg

expected that Caleb can be her ideal partner. But the person, who was funny and kind, became violent and angry after marriage. Kelly took years to understand the real nature of her husband. She suffered the instances of beating and personal abuses at many instances. But it was her inner voice that resists her from sudden outbreak. She was of the heart to let her oppressor some opportunities to change his behavior. It was her hope that made her wait for years to sustain the relationship with Caleb. At last she accepts that the relationship she expected from her partner could not go for long. This outstanding book reflects a close detailing of the moments of happiness and violence along with her long awaited realization. This story also presents a moving, painful record of the life of a woman lives in the dangerous relationship for a long time with the person who caused troubles. Kelly Sundberg never loses a chance to examine herself and her violent married life. This shows her optimistic attitude. For better understanding of this situation, she recalls her childhood life She also recalls the place, Salmon, a small isolated mountain community known as redneck town in Idaho where she used to live in her childhood. She compared her married life with Salmon which is a place of deep contradictions, where Mormon ranchers and hippie back-to-landers live side-by-side; a place of magical beauty riven by secret brutality; a place that takes pride in its individualism and rugged self-sufficiency, yet is beholden to church and communal standards at all costs. Thus Kelly gets satisfaction and redemption.

Conclusion:

Kelly Sundberg's 'Good Bye, Sweet Girl' reflects the true spirit of revolt against the tortures and humiliations. It is a dreadful, deterrent and eventually redemptive tale. This is the story of a woman's transformation and illumination that gradually rejects the hard reality of her violent life at the hands of the man and eventually starts to feel her identity. She understands that she deserves better than what received in her life. In the beginning it is full of love, admiration, delight but later on it becomes more painful, pathetic and emotional. It unfolds the inner feelings of the woman suffering domestic violence. This book is not for a woman but for all the women who are suffering from this abuse. This is the most admiring and noteworthy story of revelation and survival.

Works Cited:

n.d. 6 March 2020 <https://en.wikipedia.org/wiki/Domestic_violence>.

n.d. 6 March 2020 <<https://psmag.com/social-justice/goodbye-sweet-girl-explores-the-complex-realities-of-domestic-abuse>>.

Sundberg, Kelly. "Good Bye, Sweet Girl." Harper Collins, 2018.

Theme of Marital Discord in the Selected Novels of Anita Desai**Dr. Vinita Virgandham,**

Assistant Professor of English, Bhiwapur Mahavidyalaya, Bhiwapur.

Abstract

In her novels Desai is mostly preoccupied with the frustration of married women yearning for genuine love. Female protagonists of her novels had some serious expectations from their partner, from their husband which remain unfulfilled. Anita Desai's first novel, *Cry the Peacock* presents the story of Maya her husband Gautama who never tries to understand her and her misery and is always indifferent to her. She feels disappointed and thinks that there is no place for her in this world. Ultimately she accepts alienation and loneliness of her soul and keeps mum. In the novel *Fire on the Mountain*, Nanda Kaul's husband, the Vice-Chancellor, did not love her and carried on a lifelong extramarital affair with Miss David, the Mathematics Lecturer in the University. Her relation with her husband did not involve her inner self or any regard for him but is out of sheer sense of duty. She is a forsaken woman. She withdraws herself from the world of bags and letter messages and demands, requests, promises and queries. The novel *Voices in the City* highlights Monisha's search of total freedom in her life. She seeks liberty from all bonds that have trapped her because of marital agreement. The only option left for her to get out of this marital trap is to commit suicide.

Key words: marriage, discord, alienation, disintegration, freedom

In her novels Anita Desai strives for a harmonious and individualistic existence within the family matrix. She is mostly preoccupied with the frustration of married women yearning for genuine love. Projecting wretched plight of the couples trapped in marriages, Desai focusses on various factors such as intellectual disparity, lack of communication and mutual understanding, maladjustment, clashes of tastes, values and childlessness that ushers in frustration, disillusionment and husband-wife alienation, leading ultimately to marital discord. Domestic friction often leads to tragic death and family disintegration. Desai is quite conservative and moralistic in respecting the rich social value accorded to the institution of marriage. Female protagonists of her novels had some serious expectations from their partners, their husbands. They suffer alienation just because they are not ready to adjust themselves in their family. Somewhere due to this reason wife gets alienated from her husband.

Anita Desai's first novel, *Cry the Peacock* presents the story of Maya, her moods, obsessions, dilemmas and abnormality. Maya is married to Gautama. He with all his wits and intellect takes a woman no more than a chattel whereas Maya always craves for love and identity. She is aware of 'Maya' the illusion. Peter Alcock observes that she is "surrendered to glamour of 'Maya', the illusion and pride of this world as opposed to her dharma-devoted husband. He believes in detachment on every count as *the Gita* preaches, "He, whose mind is not agitated in calamities and who has no longing for pleasure, free from attachment, fear and anger, he indeed is said to be of steady wisdom." But it is difficult for Maya to act according to the message of *The Gita*. She wants to love and be loved. Contrary to the character of Gautama, Maya appears to be a romantic figure inordinately given to nostalgic reminiscences and this in large measure contributes to their psycho-emotional detachment and temperamental incompatibility. Maya fails to adjust with his ways and feels lonely. This leads to obsession, seclusion and alienation making her sick.

Gautama and Maya have different approaches to life and death. Gautama is a dutiful and reasonable man and has balanced attitude towards life. On the other hand Maya is very sensitive. Gautama never tries to understand her, her misery and is always indifferent to her. He is not aware of her sentiments and changing moods. Maya is of the opinion that her husband is not her companion in

real sense. Her alienation from her husband is due to her loneliness and her morbid thoughts and feelings. Gautama thinks that a cup of tea makes her calm and normal. But she considers it his hardness and remarks, “No, no, not hardness, but the distance he coldly keeps from me. His coldness and incessant talk... and talking, reveal myself. It is my loneliness in this house” (9). Gautama’s indifference to his wife’s lonely life is mitigated by the death of Toto, the pet dog. Gautama consoles Maya and we find that he is not totally alienated from her. Showing awareness of her sufferings he wipes away her tears and comes close to her lovingly and tenderly. At this moment she forgets all his indifference towards her and confesses, “I was flooded with tenderness and gratitude, I thought of him as my guardian, my protector, the one who had.....wiped the strands of hair out of my wet eyes and speak to me softly” (11).

Maya clings to Gautama’s arm like a child knowing pretty well that he detests it. He tolerates her for a moment but soon moves away. She thinks that contact, relationship and communion are vital for avoiding sense of alienation. “I let these warm and tender sensations bathe me in their lambency soothe me till the disturbed murmurs of my agitation grew calmer, and I could step out of the painful seclusion of my feelings into an evening world” (18). On the death of her dog, Maya reflects, “something slipped into my tear-hazed vision, a shadowy something that prodded me into admitting that it was not my pet’s death alone that I mourned today, but another sorrow, unremembered, perhaps yet not even experienced and filled me with this despair...surely connected with the corpse” (8). Thus Maya equates the soft decaying carcass of her dog with the decay of her relationship with Gautama.

Maya always desired for communion with Gautama in their loneliness. But he seldom gives her company and “she is a young wife left alone the whole day, ignored in the evenings and worse, not even allowed to speak herself and reveal her agony of alienation and isolation, leaving Maya agitated, disturbed and alienated” (Sunaina Singh, *Images of New Women* 100). To Maya love is great and splendid ideal of the young. Whenever Gautama cares for her presence and caresses her, she is overloaded with tenderness and gratitude. At such times Maya clings to her life with a passion born of love and affection and has no desire to abandon it. According to Som. P. Sharma, “She is not seeking a fulfilment of mundane love but of archetypal love. She is longing, for the companionship like that of Radha and Krishna. It is communion that she seeks the true marriage in which body, mind and soul unite. Maya tries to extricate herself from the fatal web of circumstances. She knows that her relationship with Gautama and the adult world is not strong enough. A slight touch of his fingers brings out spontaneous reaction of joy, long fall into the soft velvet well of primordial, of original instinct, of first formed love. When her husband does not respond in the expected manner her neurotic pride is hurt and feels the insult of rejection.

Alienation between wife and husband is rooted basically in the latter’s philosophical aloofness and imperviousness to the splendid yet tremulous beauty of the natural world. Contrary to the character of her husband, Maya appears to be a romantic figure inordinately given to nostalgic reminiscences and this in a large measure contributes to their Psycho-emotional detachment and temperamental incompatibility. Maya perceives that eventually she will lose herself as a result of a long experience of eventlessness. Her life appears to be an endless tedium with nothing significant taking place at any time. Her desire for outdoor life is constantly frustrated mainly by Gautama. One day Maya sees her husband and his friends gather in the garden and finds him entertained by the sight of his more sentimental cronies. She could not have tolerated this favourable behaviour of her husband towards his friends and this irritates her. Gathering courage she joins them with strong urge and stormy longing. Gautama simply ignores her and continues to talk to his friends. This indifference even in the company of his friends upsets her still more. With every passing day of her married life, Maya’s alienation grows stronger and it is bound to damage the husband-wife relationship. She feels disappointed and feels that there is no place for her in this world. Ultimately she accepts alienation and loneliness of her soul and keeps mum. She understands that her marriage with Gautam has been a

failure. She reflects on her unsuccessful marriage, "It was broken repeatedly, the pieces were picked and put together again as a sacred icon with which out of pettiest superstition we could never bear to part" (45). As she utterly fails to make her husband understand her desires and passions, she begins to contemplate on death, "Life with emotion, without passion is merely another form of death" (72).

The novel *Fire on the Mountain* presents two alienated souls (Naik 242). One of them is Nanda Kaul, who undertakes a recluse out of vengeance for a long life journey of duty. It is the story of marital unhappiness personified. Nanda Kaul has been desperately hurt and frustrated in her past life as a wife. Now she tries her level best to hide it. She is terribly afraid to be hurt again by the apathy and callousness of the outside world and encourages no interference, no trespassing into her sanctuary. Her self-imposed withdrawal underlines her alienation from her Vice-Chancellor husband who did not love her and carried on a lifelong affair with Miss David, the mathematics lecturer in the University. According to Solanki, "This marriage is solely based on physical lust and circumstantial convenience for the husband, who lives his double life without any commitment either to his wife or to his mistress. Nanda becomes a victim of forced motherhood, producing umpteen numbers of children. Her relation with her husband did not involve her inner-self or any regard for him but out of sheer sense of duty. She did not consider his house as her own and menially she stalled through the rooms of his house. She is a forsaken woman. Although she mechanically performed her duties and responsibilities towards her husband, she was not happy with her life because her husband never tried to understand her inner being. She never felt a sense of belonging to that house. She was highly disturbed by her noisy family life and her busy house where doors are never shut and feet flew or tramped without ceasing. Her life was over busy and there was complete lack of privacy. She was twice alienated. Her very busy and pleasure loving husband had nothing to do with her private self. Her relationship with her children was not intimate. She could not share her happiness of sorrow either with her husband or children. She was always wailing with a singular burning, soul-destroying hatred for her husband to cease, willing for the blessed widowhood, the exquisite solitude without husband and children around. She considers the death of her husband to be the death of a jailor, it brings for her the long awaited freedom from the condemned cell of spiritual annihilation. Being disgusted with her husband and children and vexed with her daily routine in the house, she wants to be free at least in the last stage of her life. Her life for the three decades in the company of her husband has been full of disappointments and betrayal. In her total isolation in the last part of the novel, she remembers her life as a Vice-Chancellor's wife, "Looking down over all those years she had survived and borne, she saw them, not bare and shining as the plains below, but like the gorge, cluttered, choked and blackened with the heads of children and grandchildren, servants and guests, all restlessly surging, clamouring about her" (17).

Now she craves for no attachments, be it children or anyone. She wants nobody from her past to intrude into her present. She lives away far from the maddening crowd. She desires to avoid all sort of human company as she wants to be peaceful at least in the last part of her life. Once she was an important both in the society and in the family. As Asnani says, "She is one of those intelligent, unsentimental Indian women with a build in streak of sardonic feminism who don't love their matriarchal role" (83). She had previously entertained her husband's colleagues and students and took proper care of rosewood furniture in the house. Now she has a different view towards her personal environment. She is seriously self-alienated. As George Victor says, "Alienation from the self is a tragic condition for those who are severely alienated, the loss is usually obvious. Their feelings range from apathy to grinding despair. Many live apparently ordinary lives until with advancing years, there comes a missed chance of a wasted existence others spend a large part of their lives in institutions (2). Nanda realise at the last stage of her life that she has lost so much of the pleasure of her family life and she also feels that her past life has been a futile one. She withdraws herself from the world of bags and letter messages and demands, requests, promises and queries.

Nanda wants to shut people out. She does not want to involve herself in any responsibility. Now she wants to continue her peaceful life of detachment and non-involvement.

Another novel of Anita Desai, *Voices in the City* highlights the theme of alienation, the quest for freedom in protagonists from their own family. The protagonists are in the existential dilemma due to the conflict between their hypersensitivity and hostility of them being trapped in the cage of life situations. The protagonists attempt to achieve the meaning to their lives by searching freedom from the disharmony and chaos of the absurd world that stifles them. They have lost their private individual attitude and fail to synthesize the quality of life. The novel is mainly denoted to the analysis of the dark domains of the psyche of the three protagonists, Nirode, Monisha and Amla. However, of the three, it is Monisha who undergoes the pangs of marital discord and so it is her character that we would analyse in this paper.

Monisha is in search of total freedom from all bonds that exist because of her marital life. She is a sensitive and nervous woman. Her subjective attitude and individual aspiration in her married life leads her to end her life. She constantly feels that her life is futile and meaningless in house of her husband. Her strong desire for love, freedom and ambition remains unsatisfied due to her marriage. She does not accept the conventional family, her confrontation with rough and crude facet of life. Her hypersensitivity and subjective outlook towards reality creates a wide gap between her and the rest of the people. She is denied her privacy, freedom and solitude and the life that follows is a subdued pattern of monotonous activity without acquiring any meaning. She feels disgusted with the domestic atmosphere and people of family, and she does not find freedom and privacy and wants to read Kafka, Hopkins and Dostoyevsky and so on, but her creativity is totally blocked by the dull routine of the family. Monisha yearns for freedom from her duties and responsibilities. In order to achieve the meaning in her solitude life, she attempts to overcome the problem of existential condition. She retreats behind the bared windows, instead of free life. She wants to live her life with free will but is burdened in the house crowded with aunts, uncle and relatives. She craves for freedom from her domestic chores like cutting vegetables, serving food and brushing the children's hair. She was doing all this unwillingly. She wants to be, "away from the aunts and uncles, the cousins, nieces and nephews" (115).

Her rejection of reality seems tragic because she finds her experiences uncertain and avoids any participation in the activities of the real world. Her desire for meaningful and free life becomes a dream due to lack of touch of love from her husband. In her struggle for freedom and meaningful life from the trapped situation, death seems to be the only way out. She is weary living in crowd, which according to her seems peaceful from outside but is violent inside. Thus she asserts her existence, pour-soil in her romantic journey of life but emerges as disillusioned romantic, an existentialist. She is characterized by individual consciousness, freedom of choice and asserts individual dignity. Her clash with the hostile environment of marriage brings out the urgent need for her to choose the path that would bring solace and peace to her. But the situation is not resolved and she is left with no choice but to set fire on her resolve of achieving total freedom from absurd life. This lack of solution pushes her to the situation where she cannot escape the dreadful situation of ending life. She commits suicide which has been the outcome of her uncordial marital life.

Thus we conclude that Desai mainly deals with the psychological problems of married Indian woman. We come across three different responses to the uncordial marital relations by the three different characters in the works of Desai analysed in this paper. Maya remains mum and accepts the harsh reality. Nanda Kaul seeks isolation from family life and Monisha commits suicide. Desai writes about interpersonal relations, maladjustment, temperamental incompatibility, quest for identity and meaninglessness of life and predicament of modern human being which comes out from domestic disharmony and marital discord. Indian society does not allow much freedom to woman. The marriage which should provide them comfortable and peaceful life, brings a rigorous struggle to

overcome the age old chauvinism. They search for their identity and want to enjoy privacy and individuality. Whenever their feelings are deeply hurt, they feel extremely dissatisfied and alienated.

Works Cited

- Alock, Peter. Anita Desai: *The Woman and the Novelist*, Journal of Indian Writing in English. Pondicherry, Navjyot Press, Special issue: (Jan. 1981)
- Asnani, Shyam. Anita Desai: *The Woman and the Novelist*, Journal of Indian Writing in English, Pondicherry, Navjyot Press, Special issue: (Jan. 1981)
- Desai, Anita. *Cry, the Peacock*. Delhi: Orient Paperbacks, 1980.
- Desai, Anita. *Fire on the Mountain*. New Delhi: Allied Publishers, 1977.
- Desai, Anita. *Voices in the City*. Delhi: Orient Paperbacks, 1985.
- George, Victor. *Invisible Men: Faces of Alienation*. New Jersey, Eaglewood Cliffs. Printice. 1973.
- Sharma, Som P. and Awasthi N. Kamal. *Anita Desai's Cry the Peacock: All Indication of the Feminine, Perspectives on Anita Desai*. Ed. Ramesh K. Shrivastava. Ghaziabad. VimalPrakashan. 1984.
- Singh, Sunaina. *The Images of New Women in Margret Atwood and Anita Desai*. Doctoral Thesis, Osmania University. 1987.
- Solanki, Mrinalini. *Anita Desai's Fiction Pattern of Survival Strategies*. Delhi. Kanishka Publication House. 1992.

Marital Relationship in ShashiDeshpande's *That Long Silence***Dr.Kapil Singhel,**Assistant Professor and Head, Vasantrao Naik Government Institute of Arts
and Social Sciences, Nagpur.**Abstract**

The main theme of ShashiDeshpande's *That Long Silence* is the marital life of Jaya and Mohan. Jaya, like all other young girls, had no particular idea about a good husband. She is married to Mohan who knows nothing about Jaya and similarly Jaya too has no information regarding Mohan. Mohan wanted to marry any girl that could speak good English. Luckily or unluckily, Jaya came to be that girl. Jaya's mother discarded the proposal right away, but Jaya's brother was a clever arguer. Differences in the natures and habits of the wife and husband appear soon and cause a rift between them. Jaya had imagined that love making would culminate in the act, but it happened the other way, it was devoid of love and romance. She had failed to get moral alignment with her husband because Mohan always approached her through body. Jaya in order to maintain her marriage as a happy one, slowly transforms herself to this ideal of womanhood. She holds on to her marriage and sees Mohan and herself as a pair of bullocks yoked together. She is of the view that marriages in India never end. As life progresses Jaya undergoes a change and refuses to be servile. The relationship between a wife and husband is expected to be not only cordial but intimate and enduring. But this relation between Jaya and Mohan is an epitome of failure and an emblem of disgust, disappointment and depression as most of the Indian marriages are subject to.

Key words: Marital, Differences, Understanding, Disappointment, Failure.

Marital relations largely depends on how the marriage was settled and how the understanding grew between the couples. The main theme of ShashiDeshpande's *That Long Silence* is the marital life of Jaya and Mohan. Jaya's marriage was settled in somewhat different way. Her father had died and her elder brother was in a way forced by the uncles and other people to discharge his duty to his younger sister. She is married to Mohan who knows nothing about Jaya and similarly Jaya too has no information regarding Mohan. Before marriage both were strangers to each other. In such marriages happiness has but little chance to come in the life of the couple. Mohan had nothing to desire from his wife except that she should be fluent in English language. He had seen in his boyhood that three women who spoke English fluently were given warm welcome at Crossword House. He was so much impressed by them that he harboured the desire of getting a wife that could speak English them. Jaya had fulfilled that qualification. This was the reason for Mohan to marry Jaya. He tells Jaya, "You know, Jaya, the first day I met you at your Ramukaka's house, you were talking to your brother, Dinkar, and somehow you sounded so much like that girl, I think it was at that moment that I decided I would marry you" (27). Mohan wanted to marry any girl that could speak good English. Luckily or unluckily, Jaya came to be that girl.

Jaya, like all other young girls, had no particular idea about a good husband. The girls in general had a vague idea. Jaya explains, "If we had been forced to name it, the thing we were trailing. I suppose we would call it love. Something we saw in the movies of between Raj Kapoor and Nargis, Cary Grant and Deborah Kerr" (31). The girls dream of a handsome young man who is doctor, engineer, government official, college lecturer or in any other lucrative and secure job. They seldom give thought to the personal qualities of man. Forced by uncles after the death of their father, Jaya's

elder brother settles her marriage all in a hurry. Jaya recalls, “Dada had wanted me off his hands; he had wanted to be free of his responsibility for an unmarried younger sister, so that he could go ahead with his plans. After Appa’s death, the Kakas had never let Dada forget his role as the man of the house. So Dada had manoeuvred me into a position from which not marrying Mohan would have been childish, irresponsible and unfair to Dada” (37). It became such a situation that there was no reason for not marrying Mohan as there was no reason for marrying him. Obviously, Jaya had not found quality in Mohan which made him different from others.

Jaya’s elder brother pleaded for Mohan in a very cogent and clever manner. He told Jaya in the first instance that Mohan was an engineer and this attracted favourable response from the young girl. But Jaya was more intelligent than the other girls of her age. She was not merely taken in by this one qualification. She insisted on knowing more about him. Therefore her elder brother told her that Mohan was, “quite good-looking, no squint, no glasses, even teeth”, (26). But Jaya was sensible enough to say that everyone was so, even Kamlakaki was like that. Then, her Dada added that Mohan was “hardworking, ambitious and will go far” (27). But these in the opinion of Jaya were the qualities of a common man like Ramukaka. Her Dada further said that Mohan had no vices, doesn’t smoke or eat in hotels and belonged to a good reputed family. But in the opinion of Jaya none of these qualities made different from common men. Perhaps Jaya wanted to know about Mohan’s concepts of life. Instead of asking directly, she asked her brother what was his personal opinion about Mohan. Dada considered Mohan a good match for Jaya. He said, “I am all for it. He seems a very decent chap, soft-spoken and very quiet, but determined, you know. He will make his way, he is very independent. And he has a good job, as Junior Engineer in the new steel plant in Lohanagar. What more do you want?” (34). A good guardian cannot have any other considerations in settling marriages, Jaya was also convinced that there was no reason for her to reject the match.

Jaya’s mother discarded the proposal right away, but Jaya’s brother was a clever arguer. He knew what women looks for in a man. He told his mother that Mohan was fairer than Jaya, but his mother was not prepared to accept that Jaya was less fair than Mohan. Therefore, Jaya’s brother played his next card very carefully. He said that Mohan was a decent chap, and had a good job. An Indian mother’s only consideration is that the boy must have money, and the more money he has, the better match he is. In short, Mohan was handsome, had no vices, had a good job, was soft-spoken, and ambitious. It was sufficient to convince an Indian mother. Jaya gave her consent but for a different reason. She knew that her mother and brother would not be able to give dowry. She thought, “I would be going away from Ambegaon, he was not asking for money. The Kakas and Chandumama would not have to make up the money for my dowry” (38). Thus the issue was clinched. Jaya married Mohan because her brother wanted to be free of the responsibility, and Mohan did not ask for dowry. Nobody cared to know how Jaya’s nature, her ideals etc. were different from Mohan’s.

Differences in the natures and habits of the wife and husband are to appear soon and may cause a rift between them unless they know them and decide to put up with them. Jaya was conscious that the man she was going to be married was a stranger to her. She knew nothing about him. Therefore she thought that intimacy with him straightway would be indecent. She wanted to go slow in this direction. She thought, “It was not expected of me, not at once, once, anyway! We would achieve it gradually, by degrees of stages. I’d optimistically reassure myself” (47). But Mohan was crude and abrupt. For him they were husband and wife from the first day after wedding. So everything was permissible. He didn’t try to know his wife’s mind nor did he persuade her for it. So Jaya was taken unawares when intimacy came all of a sudden, she was surprised. She was, in a way, in a shocked state. She realised that all those vague longings, all those suppressed thoughts, all those whispers, the hints, even the things that she had called love and romance, were only the things of poems and stories, they had no place in real life. Her dreams of life were dashed to pieces. The feelings of sensual pleasure in a routine way did not make up for love. Jaya reminisced, “Those

emotions and responses (of love) seemed to belong to two other people, not to the two of us lying together” (47). Jaya and Mohan never had any discussions on their feelings about sex as if Jaya feels, “the experience was erased each time after it happened, it never existed in words” (59). The question of having any talk about it simply didn’t arise because neither felt there was anything worth taking about.

Jaya had imagined that love making would culminate in the act, but it happened the other way, it was devoid of love and romance. Jaya had learnt that the things had taken a different turn in her life. The desire for each other was the only thing that they had experienced and they knew not that love had any other meaning. Jaya recollected, “What else I could call it but love when I thought of how I had longed for his physical presence, when I remembered how readily, almost greedily I had responded to his touch” (54). She thought of the agony she had felt without him. They regularly rehearsed the roles of husband and wife flawlessly, word perfect and felt fully satisfied. The desire for any other form of love had submerged into that. Jaya remembered that she had read about ways and means to keep love and romance alive in life. She had read articles on such topics as “don’t let yourself go, How to keep your husband in love with you, keep marriage alive in marriage, the quality of charm in a woman, where does it come from?” (50). The articles advised the girls to apply cream on the face, rub it in circles, with upward strokes when they came to the neck. Jaya had pity for those who did it. She had never done it and never felt the necessity of doing that. Mohan also never felt that his wife had never followed the tips that magazines gave to women to keep their charms intact, “He slept with me faithfully twice a week whether I creamed my face or not, whether I brushed my hair a hundred times or not, whether I wanted him to or not. The sex crazy persons required nothing of those things” (61). Physical relation between Jaya and Mohan was the case of suffering wife and dominating husband. It was not natural and harmonious. Their physical relationship always ended up with Mohan’s question whether he has hurt her. It obviously shows the forced relationship and not a natural one.

However one truth that had dawned upon her was that “love is a myth, without which sex with the same person for a life time would be unendurable” (63). Jaya somehow made it possible for herself to copulate with the same person. She read about an American poet who could not get on with her husband, but Jaya knew that she will never be able to shake off this monstrous burden (64). She was so disgusted with Mohan’s same gestures, positions and movements that she could stay apart from him without a twinge or sleep with him without desire. In spite of her disgust and indifference, she felt the compunction and sense of guilt when she heard the cry of Mohan, which she felt was the cry of despair. She, being an Indian wife, felt that she had failed at what she had been trying to achieve since they got married. (65)

In fact, she had failed to get moral alignment with her husband because Mohan always approached her through body. In the early years of her marriage Jaya has been on the threshold of acquiring name as a creative writer of some merit. Mohan encouraged her to write. On Mohan advice she begins writing middles, “light humorous pieces about travails of a middle class housewife” (148-149). These mere skimming over life do not give her any satisfaction. She is an intense thinking woman longing to confront life through her fiction. She has made a good beginning with a story about a man who could not reach out to his wife except through her body (144). This story wins a prize for its realistic portrayal of life. He gets angry when he reads Jaya’s story about a husband who reached out to his wife through body because he felt that Jaya had deprecated Mohan’s own attitude. Jaya knows that there is no truth in his accusation, still does not try to reason with Mohan as she does not like to risk her relation with him:

Perhaps, if Mohan had been angry, if he had shouted and raged at me, if he had forbidden me to write, perhaps, I would have fought him and gone on. But he had only shown me his hurt. And I had not been able to counter that. I had relinquished them; instead, all those stories that had been

taking shape in me because I had been scared-scared of hurting Mohan, scared of jeopardizing the only career I had, my marriage. (144)

Jaya was of the view that an act of sex affirmed the loneliness. She believed, perhaps rightly, that one felt like going to somebody when one felt lonely and alone. It was her own experience. She felt alone even when Mohan was beside her, the bodies had met, but not the minds. This gives the message that marriage means more a unity of minds and souls than of bodies. In fact the physical union becomes dreary after a lapse of time but intellectual or spiritual union becomes a foundation of a long and happy life.

We also find love taking a different shape in the marital relationship of Jaya and Mohan. Her feelings for Mohan had their beginnings in the act of sex but they had grown a way beyond that. The thought of she living without him twisted her insides. The idea of his death gave her a severe blow,” The very idea of his dying had made me feel so bereft that tears had flowed effortlessly down my cheeks. If he had been a little late coming home, I had been sure he was dead” (58). The thought was extremely tormenting. She had never confessed her frenzied thoughts about him, but her emotion for him had become a disease she had hidden from everybody. Jaya realised that she was afraid of being alone. Therefore they clung to each other. The loveless married life which causes the wife and the husband to drift away from each other results in total failure. By implication, the character of Jaya represents modern woman’s ambivalent attitude to married life. Jaya in order to maintain her marriage as a happy one, slowly transforms herself to this ideal of womanhood, where she learns to repress her anger. Jaya always works up to please Mohan. She even transforms her appearance to suit his idea of a modern woman-cuts her hair and wears dark glasses. She ultimately gets so completely absorbed into the family fold that from a fiercely independent woman, she is transformed into the stereotype of a woman.

Jaya suppressed at every stage of her life, compromises to conform to the role of an ideal Indian woman. She is of the view that marriages in India never end. They cannot-they are a state of being (127). This is mainly because of the necessity of conforming to cultural edicts. As a result marriage seldom corresponds to the personal experience or aspirations of the individuals involved so that the relationship is often like Jaya’s description of her own marriage, “Ours has been a delicately balanced relationship, so much so that we have even snipped off bits of ourselves to keep the scales on an even keel” (7). She holds on to her marriage and sees Mohan and herself as a pair of bullocks yoked together. In her own description her married life is:

A pair of bullocks yoked together...A man and a woman married for seventeen years. A couple with two children. A family somewhat preserved like the one caught and preserved for posterity by the advertising visuals I so loved. But the reality was only this; we were two persons. A man...a woman. (8)

In the Indian context, once a girl gets married to a man whether it be a love-marriage or an arranged one the husband takes complete control over her. Whether husband follows the right path or the wrong one, she has to blindly follow in his footsteps. When Mohan was caught in an act of malpractice and is supposed to be unavailable for certain period, he assumes that Jaya will accompany him. Though she is unwilling to follow the example of Sita or Savitri, she is compelled by the situations and circumstances to follow the principle that “both are yoked together, so better to go to the same direction, as too go to different directions will be painful” (10). Mohan always interpreted things in relation to the effect it may have on the society. He unobtrusively liked to conform to the social norms even if they are strong. The success of relationship between husband and wife is weighted in relation to what society would think in future. So he wanted to make Jaya think like him and induces her not to deliberate on such themes that would endanger their marriage. Jaya, a representative of the typical Indian woman, in the present context, wants to mould her as her husband wills. But all these male chauvinistic ideas, right from the beginning right from the beginning when

she was persuaded for marriage through only positive aspects of Mohan's personality, who then was a stranger to her to the different interpretations of married life, were not her own, they were thrust upon her by the society. As the life progresses, Jaya outlook undergoes a change. After Mohan is caught taking commission and an enquiry is initiated against him, he has to leave his Churchgate bungalow and move to Jaya's humble Dadar flat. He takes her much for granted that she is not consulted about shifting. Yet she acquiesces to his decision and follows him. However, Jaya seems to have gained confidence as he begins to lose it being in trouble. When Mohan demands key, Jaya refuses to hand it over to him. She opens the door herself symbolizing her refusal to be servile. She is aware that, "It was not he who had relinquished his authority, it was I who no longer conceded any authority to him" (9).

The relationship between a wife and husband is expected to be not only cordial but intimate and enduring. But this relation between Jaya and Mohan is an epitome of failure and an emblem of disgust, disappointment and depression. This is so because theirs was an arranged marriage and there was no love between them. This disgust of living with a man who does not love the woman the way she expects him to, is a burning problem the educated woman has to face in the contemporary society. Marriage in India means marrying the husband's family traditions. The psychological and social realities in which women live have remained virtually unchanged.

References

- Bhatt, Indira. *That Long Silence: A Study*, ed. R.K. Dhawan, Indian Women Novelists, Set I, Vol. V. New Delhi; Prestige Books, 1991.
- Desai, Anita. *That Long Silence*. New Delhi: Penguin Books, 1989.
- Dinesh, Kamini. *That Long Silence: The Narrator and the Narrative*, Contemporary Indian fiction in English. Singh Avadhesh K. New Delhi; Creative Books, 1993.
- Sandhu, Sarabjit. *The Novels of ShashiDeshpande*. New Delhi; Prestige Books, 2010.
- Sree, Prasanna S. *Woman in the Novels of ShashiDeshpande*. New Delhi; Swarup and Sons, 2010.

Domestic Violence in India: Some Remedial Measures

Dr. Parag Bombatkar

Associate Professor Tirpude College of Social Work, Nagpur

Introduction:

Women constitute almost half of the total population in the world. It is a paradox of modern civilization that with rising women assertion, crime, violence and discrimination against her are also rising in India that boasts of cultural practices that discrimination against girls and women means not only the abuse of but finally death of countless women. Gender injustice taking the shape of crimes against women has escalated all over the world and India is no exception.

Literature and arts also urge Indian women, to practise such virtues as devotion, sacrifice, fidelity and obedience. Women in the Hindu mythology stands for virtues of sacrifice, self-abnegation, subordination and insensibility to discrimination and injustice.

Parents generally do not invest in the education of girl child as they have no claim to her earning or over her work after she is married. She provides no security to her parents in their old age. Raising of a daughter, for them, is like watering a shade giving tree in someone else's courtyard. Birth of a daughter is unwelcomed as the new entry raises demands on parents in terms of dowry. An educated girl requires a larger dowry as she needs to be married to a suitable, educated and qualified groom. Gender disparities are increasing in terms of male-female number, nutrition, investment on education and so on.

Throughout life, a woman remains under male domination; over a period of time, roles of woman in India began to be subjected to the confines of her home. She has been a victim of violence due to the gender relations that assume men to be superior to women. Due to her subordinate position, she has suffered years of discrimination, exploitation and subjugation. She became victim of several social evils like child marriage, sati, polygamy, purdah system, female infanticide, restriction of widow remarriage, etc. The gender discrimination and violence against women had a profound effect on the sex ratio in India.

Types of Domestic Violence

The types of domestic violence faced by women included beating, slapping, kicking, confinement, denial of food, verbal abuses, humiliation in front of outsiders, throwing out of house, preventing her to visit her natal house, etc. Some forms of violence such as slapping and beating are considered to be very normal and protest by the woman is considered to bring bad name to the family.

The State machinery is taking interest to redress the domestic violence in the family. Apart from highlighting the crimes/violence against women, the present paper is one of the studies, which has peeped into the functioning of institutions of the two states to combat such violence. One out of every five women experience violence within their homes. They are subject to both mental and physical tortures. The civil society plays a significant role in generating awareness about violence against women. The non-governmental organizations have been successful in transforming domestic violence into a global campaign by providing a voice to the victims through various forums, counselling, pressure groups, etc. Their approaches have been multi-pronged including preventive, supportive and rehabilitative measure. Shelter homes provide temporary shelter to women victims of violence.

The rehabilitative measures include legal aid, counselling, job placement, vocational training to become economically independents, etc. the counselling centers provide counselling services revive and reinstate the self-esteem and confidence of the victims. They create awareness on issues like

health, literacy, legal and political aspects, etc. Several institutions undertake research and advocacy to delve into the problem on violence against women and suggest solutions.

Plan to combat violence:

The plan for combating violence is elimination of all forms of discrimination against women; create awareness and consciousness rising in all parts of the society. Violence against women should be viewed as a human right violence and a crime, detrimental to the development of women and the society. Capacity building, awareness generation and developing leadership skills among women can help them gain confidence to raise a voice against violence and assert their rights.

Matrimonial Relief:

Violence in general and particularly against women, has increased. Growing awakening among women during the last decade have gone in favour of women, yet the incidence of crimes against women has actually gone up. The demand of dowry by husband and his parents amounts to cruelty under the Hindu Marriage Act, 1955 which entitles the wife to seek the matrimonial relief of dissolution of marriage.

Multi-layered Strategy:

What is now needed is a multi-layered strategy which focuses itself on effectiveness and generating self-confidence and self-esteem among women. The definition of dowry should be broadened to include gifts, given or agreed to be given at, before or any time after marriage as a consequence of marital relationships.

Female Foeticide

A more severe punishment should be prescribed for crimes like rape, molestation, kidnapping abduction, punishment should be of a deterrent nature. A fool proof arrangement is necessary to stop the misuse of medical science of female foeticide.

Mobilisation of Views against Dowry

Generating self-esteem and self-confidence among girls is of paramount importance, we must mobilize public opinion against dowry as well as vulgar display of wealth on social occasions. Women's organisations can play an important role in mobilizing public opinion in favour of austerity. The media and voluntary organization particularly of women should be promoted and activated to secure proper enforcement of laws and to expose crimes against women in the media and other forms of public opinion.

Protection from Domestic Violence Bill 2002

In order to address the phenomenon of domestic violence, which is widely prevalent but remains largely invisible in the public domain, the protection from Domestic Violence Bill, 2002 has been introduced in the Parliament. The Bill envisages that the protection Officer would assist the victim of domestic violence to be secure from violence and help her to access shelter homes, health care and legal advice.

Conclusion

Domestic violence affects women's health, self-esteem and ability to participate in Development process. Though laws are necessary to provide basic rights and to punish offenders. What is required is a more holistic approach to dealing with the phenomenon of violence against women.

The battle for women's cause is long and tough. Effectiveness in solving and curbing violence against women is possible through a co-ordinated effort from jurists, police, administration. Ensuring safety for women would be the basis for a more human society.

References:

- Ahuja, Ram (1998), “Violence against Women”, Rawat Publications.
- Ganesamurthy, V.S. (2008), “Empowerment of Women in India, Social Economic and Political”, New Century Publications, New Delhi, India.
- Goonesekere, Savitri, “Violence, Law, & Women Rights in South Asia (Ed), Sage publications.
- PCVC@vsnl.net
- <http://www.thehindu.com/2005/07/07/stories>

**“Patriarchal System and Domestic Violence in Chimamanda Ngozi
Adichie’s Purple Hibiscus”**

-Asst. Prof. Trushna S. Kalambe and Asst. Prof. Swapnil M. Bhagat

S. Chandra Mahila Mahavidyalaya, Amgaon

Abstract

Patriarchy and Gender based violence have become a serious social problem even of a modern society cutting across cultures, race and nations. The domination of women is the most common and fundamental form of female suppression in any society across the world. This is primarily due to the patriarchal system in the society. This encourages prejudices against women and accepts the subjugation of women by husbands and other family members as normal. Therefore domestic violence has become a regular feature in modern day society. Chimamanda Ngozi Adichie, a prominent African author addresses the issue of gender violence with regard to factors such as Patriarchy, culture, religion and colonial education and focusses on domestic violence in her debut novel, *Purple Hibiscus*. This article explores patriarchal system and gender violence and throws light on how the problem of domestic violence against women is rampant in our society. The study comprised of the detailed discussion on the term Patriarchy and the domestic violence in the novel. It analyses and reveals how patriarchal norms are linked to intimate domestic violence and how this has a direct effect on the position and role of women in the home and how it leads to inequality in society.

Keywords: domestic violence, domination, family, gender inequality, oppression, patriarchal ideology, society.

Chimamanda Ngozi Adichie is a Nigerian born writer. She started writing at the very young age and has gone on to be listed as one of the 100 Most Influential People by the Time Magazine. Her work conveys a strong message about the issues that she believes require to be addressed. She is endowed with a deep social commitment. She is a crusader and her literary works loudly proclaim her social concerns. Domestic violence, gender inequality, patriarchal ideology have all been an integral part of her works. Kambili Achike, a fifteen year old girl is a narrator of the novel. She stays with her father Eugene (Papa), mother Beatrice (Mama), elder brother Chukwuka (Jaja). The novel begins on Palm Sunday. When Jaja refuses to receive communion at church, his father Eugene throws his missal and breaks Beatrice’s beloved figurines out of anger. This is how the novel begins with the depiction of domestic violence.

According to Hunnicutt (2009) patriarchy is a system that focuses on gender, where men maintain power over women in a hierarchy of domination through social systems. In the novel, *Purple Hibiscus*, Eugene (Papa) controls all the family members according to his own wish and will. Our society and its institutions exhibit and reinforce patriarchal attitudes that are responsible for the gender inequalities. In the simplest form, patriarchy is the system of male domination of women. According to Allan Johnson (1997) there are main three criteria for a society to be categorized as patriarchal: societies are patriarchal if they are male-dominated (men fill positions of authority), male-identified (ideas about what is good/preferable are associated with norms of masculinity), and male-centered (attention is focused on men and their actions). Patriarchy does exist in many parts of the world, where women are subordinates to men. It’s true to some extent that the position of women has changed in the last century, but in reality, we can still find gender discrimination and the people supporting it on the name of patriarchy.

There are many people even today who are staunch supporters of patriarchy. Gender inequality is often being ignored in everyday life. Johnson (1997) rightly argues that one of the

important reasons for societal male domination is, the inability of people to acknowledge its existence. Unless people accept its very existence, they won't consider it as a problem. And without considering it as a problem, we cannot find out its solutions. Gender inequality can be seen in countless patterns of everyday life in family and work, religion and politics, community and education. It is found in many families that men are exempted from doing the household work. This clearly shows discrimination in divisions of labor. And unfortunately this discrimination starts at home. It is the unequal distribution of income and all that goes with it, from access to health care to the availability of leisure time. This actually gives a way to oppression of women by men. In the novel *Purple Hibiscus*, the kind of treatment given by Eugene (Papa) to his family members is actually the victims of the Patriarchal system.

Undoubtedly Patriarchal system is one of the biggest barriers in ending violence against women. Though many consider violence against women as a private matter but it is not the fact. For many women, home is the most unsafe place they can be. Many women do not report violence against them because they are afraid of its outcome. In the novel *Purple Hibiscus*, Beatrice does not utter a single word against the brutality of her husband and so is the case with the other family members. All the family members are just the mute spectators of Eugene's subjugation. Papa's "love sip" is a good encapsulation of his relationship with his children: the tea burns their tongues and causes them pain, but it proves that Papa loves them. They idolize, obey, and love Papa despite his violent punishments.

"I waited for him to ask Jaja and me to take a sip, as he always did. A love sip, he called it, because you shared the little things you loved with the people you loved. Have a love sip, he would say, and Jaja would go first. Then I would hold the cup with both hands and raise it to my lips. One sip. The tea was always too hot, always burned my tongue, and if lunch was something peppery, my raw tongue suffered. But it didn't matter, because I knew that when the tea burned my tongue, it burned Papa's love into me." (Page no. 8)

Mama gets pregnant. After Mass one day the family visits Father Benedict, their white priest. Mama feels sick and doesn't want to leave the car. When they return home Papa beats Mama until she has a miscarriage. Everyone at home has been taught to love Eugene (Papa) for his violence, because according to Eugene, his violent acts are actually needed for the benefit of his children and wife to teach them the right way to act if they have done something wrong or sinful. Many women feel that they won't get justice and so accept all the discrimination against them as a part and parcel of their day to day life. By doing so they actually encourage such acts.

Domestic violence is also named as battering, domestic abuse or family violence. It is a pattern of behavior which involves violence or abuse by one person or group of persons against another in a domestic setting such as in marriage. It includes emotional, economic, physical, religious, verbal abuse which can result in death also. In Adichie's *Purple Hibiscus* Eugene's wife Beatrice is a victim of domestic violence. Jaja and Kambili have a special language of glances, and they never speak directly of Papa's violence. This is what Adichie means by "speaking with our spirits." Papa's tyranny over his family isn't only violence—it also means that he controls every aspect of their lives, scheduling every activity every hour of Beatrice, Jaja and Kambili's day. Papa is a hypocritical character. He is a violent and controlling tyrant at home, but in public he bravely stands up for free speech and uses his wealth to help others. We do see such hypocritical persons around us. One needs to be extremely careful from such people.

Violence against women finds its origin in the deeply rooted thought that men are superior to women and that they should assert their dominance. When one man beats his wife, it is interpersonal violence, but when a million men beat their wives, it is structural violence. Our society is knowingly or unknowingly, consciously or unconsciously promoting domestic abuse.

According to the Centers for Disease Control (CDC) 1 in 4 women have experienced physical violence from an intimate partner. Emotional abuse exists in almost all relationships that display physical violence. Verbal abuse, withholding access to food, medication, or money, threatening family members, stalking are all common practices of an abuser. Rape, sexual abuse, and sexual humiliation are common in relationships where intimate partner violence occurs.

Many professionals explore the dynamics of violence and speculate the reasons abusers abuse their partners. According to this theory, abusers may want to control their partner because of low self-esteem, extreme jealousy, use of drugs or alcohol, difficulties in regulating anger, or feeling inferior/superior to their partner in education and socioeconomic standing (their female partner is smarter and/or more successful than they are). In the novel *Purple Hibiscus*, Eugene's difficulties in regulating anger is one of the main reasons for the domestic violence. Conversely, women stay with abusers because they have low self-esteem, have been raised or conditioned to tolerate abuse, naively believe their partner will change, or are caught up in the cycle of relationship violence. Violence against woman has been present in society since times immemorial. Calling it "domestic" violence perpetuates the notion that the violence is an interpersonal issue between two dysfunctional people. Reframing domestic abuse and intimate partner violence as patriarchal violence more accurately explains the roles of sexist ideology and male domination in the pervasiveness of violence against woman.

Gender inequality and reinforcement of patriarchal ideology is demonstrated with the treatment of domestic violence victims by the police, the family and criminal courts, and child protective services. Often women who seek protection from their abusers are at risk for losing their children.

Many women stay in abusive relationships to protect their children from abuse. In *Purple Hibiscus*, Beatrice stays in abusive relationship because does not dare to stand up against her husband. Unfortunately many times it has been discovered that Family courts tend to downplay or ignore the abuser tendencies of the father and accept that the domestic violence is an unhealthy pattern between both parents. Courts tend to overlook a father's history of spousal abuse and will applaud what they see as a positive attribute- their interest in being a part of the child's life. Abuse survivors recognize this interest for what it is; an attempt to retain control over their victim by using their children. It has been consistently demonstrated that men who accept very patriarchal beliefs about gender roles have a higher likelihood of engaging in violence against women. To resist patriarchal ideology we all, men and women, need to explore our beliefs and actions to bring consciousness to what we are doing to condone toxic masculinity, male privilege, and gender inequality.

The surprise twist in the novel is the killing of Papa by the meek, submissive Mama to escape Papa's abusive control like Jaja but at the same time she knew it very well that she could not stand up to Papa directly, and so she fought violence with sly violence by slowly killing him. This is another example of how violent tyranny usually breeds more violence, even in the quest for freedom. We actually do not want to see something like this to happen in real life. But this does not also mean to become just a mute spectators of such brutality. We need to become hopeful of positive changes in people's attitude.

Conclusion

Moral Education can only help a person to change the mindsets for the promotion of zero tolerance for gender-based violence. Domestic violence continues to be a global social evil. No doubt patriarchy is the ultimate cause of all abuse against women. All forms of patriarchy can and do contribute to domestic violence, it appears that the models of patriarchy which give husbands the greatest levels of power and authority are most likely to stimulate domestic violence. Mahatma Gandhi's quote on violence is so pertinent here: **"An eye for an eye makes the whole world blind"**. Therefore there is a need to bring freshness and urgency in people's mind to grapple with such

contemporary social issues by bringing social reforms. Adichie in her novel *Purple Hibiscus* has succeeded largely in her aim of using art for social awakening and for moving people to action.

References

- Adichie, Chimamanda Ngozi. *Purple Hibiscus*. New York: Anchor Books, 2003
- Adichie, Chimamanda. 2004. *Purple Hibiscus*. Lagos: Farafina. Aihie, O. N. "Prevalence of domestic violence in Nigeria: Implications for counselling." *Edo Journal of Counselling* 2.1 (2009).
- Akpome, Aghogho, 'Gender and Behaviour - Cultural Criticism and Feminist Literary Activism in the Works of Chimamanda Ngozi Adichie', *Gender and Behaviour* 15.4 (December 2017), pp. 9847-9871.
- Azuike, Maureen Amaka. "Women's Struggles and Independence in Adichie's *Purple*
- Beauvoir, Simone de 1949. *The Second Sex*. New York: Vintage Books
- Bell-Gam, Ruby A. (2004). "Purple Hibiscus Review". *H-Afr-Teach*. Retrieved 2008-03-15.
- Centers for Disease Control and Prevention (2015). "Prevent domestic violence in your community". *cdc.gov*. Archived from the original on 3 October 2015.
- Dutton, Donald G. (Summer 1994). "Patriarchy and wife assault: the ecological fallacy" (PDF). *Violence & Victims*. 9 (2): 167–182. PMID 7696196. Archived from the original (PDF) on 2014-12-29.
- García-Moreno, C. and Stöckl, H. (2013), "Protection of sexual and reproductive health rights: addressing violence against women", in Grodin, Michael A.; Tarantola, Daniel; Annas, George J.; et al., *Health and human rights in a changing world*, Routledge, pp. 780–781, ISBN 9781136688638.
- Gelles, Richard J. (1997). "Theories that explain intimate violence". In Gelles, Richard J. *Intimate violence in families* (3rd Ed.). Thousand Oaks, California: Sage. pp. 126–127. ISBN 9780761901235.
- Johnson, J.K.; Haider, F.; Ellis, K.; Hay, D.M.; Lindow, S.W. (March 2003). "The prevalence of domestic violence in pregnant women". *BJOG: an International Journal of Obstetrics and Gynaecology*. 110 (3): 272–275. doi:10.1046/j.1471-0528.2003.02216.x. PMID 12628266
- McQuigg, Ronagh J.A. (2011), "Potential problems for the effectiveness of international human rights law as regards domestic violence", in McQuigg, Ronagh J.A., *International human rights law and domestic violence: the effectiveness of international human rights law*, Oxford New York: Taylor & Francis, p. 13, ISBN 9781136742088.
- WHO. Preventing intimate partner and sexual violence against women: taking action and generating evidence (PDF). Geneva, Switzerland: World Health Organization.

**Patriarchy and Domestic Violence in Githa Hariharan's:
'The Thousand Faces of Night'**

Dr. Leena V. Phate

Asst. Prof. & Head, Dept. of English, Jawaharlal Nehru Arts, Commerce &
Science College Wadi, Nagpur, Maharashtra, India

Abstract

Patriarchy and domestic violence exist in Indian society since ages. The patriarchal system is one of the biggest obstacles in culminating domestic violence against women. The feminist critics have shown that literature mirrors a patriarchal or a male-dominated perspective of society. Githa Hariharan, a well-known Indian woman author, has tried to emphasise on the intensely rooted prejudices of Indian society against the feminine gender. The novel *The Thousand Faces of Night* (1993) deals with the issues of feminism as well as the issues of gender, how female characters suffer from traumatic humiliation, guilt, and alienation. The present paper aims at studying and analysing the lives of three women characters under the refuge and confines of the traditional patriarchy in the novel of Githa Hariharan's *The Thousand Faces of Night*. Through a close analysis of the major characters, Mayamma, Sita and Devi, an attempt has been made to throw light on the stagnant characteristics of the age-old patriarchal system, domestic violence and its threshold limitations which remain a stern watchdog of society as far as loyalty, modesty and duties of women are concerned.

Key words: Patriarchy, domestic violence, feminine, reproductive coercion

Introduction

Women's movement in India has a long, illustrious history, bringing to notice several social issues like patriarchal, violence against women, dowry deaths, female foeticide, ignorance, illiteracy, gender discrimination within families and in society etc. Through their works, many Indian writers have tried to make society aware of different forms of domination present in the Indian social-cultural milieu. Post independent women writers like Anita Desai, Manju Kapur, Arundhati Roy, Anita Nair, Githa Hariharan etc. have emphasized the ruthless treatment of the downtrodden, underprivileged backward classes, patriarchal system and suffering of different kinds on women in their writing. Women's take care of their families by cooking, cleaning their houses and nurturing their children. So, we notice that men are predestined by the society to rule, and women to obey. In this sense, male characters probably dominate female characters.

Patriarchy

Patriarchy is a social system in which the father is head of his family. Patriarchy is a social and ideological concept which considers men as superior to women. Andrew Edgar and Peter Sedgwick in their *Key Concepts* defines patriarchy: "The term 'patriarchy' literally means the 'rule of the father'. It has been adopted by the majority of feminist theorists to refer to the way in which societies are structured through male domination over, and oppression of, women. Patriarchy therefore, refers to the ways in which material and symbolic resources (including income, wealth and power) are unequally distributed between men and women, through such social institutions as the family, sexuality, the state, the economy, culture and language". (1999: 269-270)

Bell Hooks in her essay *Understanding Patriarchy* identifies patriarchy as being: "a political-social system that insists that males are inherently dominating, superior to everything and everyone deemed weak, especially females, and endowed with the right to dominate and rule over the weak and to maintain that dominance through various forms of psychological terrorism and violence." (2013:1)

Patriarchy displays itself in several forms of discriminations, inequalities, hierarchies, inferior status and position of women in society. V.Geetha in her book *Patriarchy* asserts that “Patriarchy rests on defined notions of masculine and feminine, is held in place by sexual and property arrangements that privilege men’s choices, desires and interests over and above those of women in their lives and is sustained by social relationships and cultural practices which celebrate hetero-sexuality, female fertility and motherhood on the one hand and valorise female subordination to masculine authority and virility on the other”. (2007: 8)

In the opinion of Mulk Raj Anand, one fundamental cause of women suffering in all ages, excluding the first Aryan phase, is the dominant patriarchy certified in the *Smritis*. According to Uma Chakravarty, a woman in India is not a “monolithic social category.” She has many roles and images to follow according to class and caste hierarchies and social stratification in Indian. Thus, the degree of exploitation and humiliation of women varies from class to class and caste to caste for her. Uma Chakravarty further adds that in Brahmanical patriarchy the relationship between caste and gender is systematically interwoven with each other as “ultimately the degree to which a caste group is regarded as maintaining the purity of blood and can thereby establish its claims to be regarded as high.” (1998: 17)

Right from the earliest times, the patriarchal system has attributed stereotypes about the inherent nature and the very role of a woman. Anju Jagpal asserts “Dharmashtrik line of authorship has consolidated the psyche by encapsulating her into Strisvabhava (Inherent Nature of Woman) and Stridharma (Duties of Woman)” (2012: 17)

Domestic Violence

Domestic violence is abuse by one partner against in an intimate relationship such as dating, marriage, cohabitation or a familial relationship. Domestic violence is also known as domestic abuse, spousal abuse, battering, family violence, dating abuse and intimate partner violence (IPV). Domestic violence can be physical, emotional, verbal, economic and sexual abuse. Domestic violence can be subtle, coercive or violent. In India, 70% of women are victims of domestic violence. (Wikipedia)

Domestic violence (DV), defined by the Protection of Women from Domestic Violence Act 2005 as physical, sexual, verbal, emotional, and economic abuse against women by a partner or family member residing in a joint family, plagues the lives of many women in India. National statistics that utilise a modified version of the Conflict Tactics Scale (CTS) to measure the prevalence of lifetime physical, sexual, and/or emotional DV estimate that 40% of women experience abuse at the hands of a partner (Wikipedia). The act of domestic violence against women is a violation of human rights as well as it is considered unlawful under Indian law.

Githa Hariharan

Githa Hariharan’s debut novel *The Thousand Faces of Night* (1992), received Commonwealth Prize (1993) for the best first novel. It is the sensitive saga of women struggling to survive in the patriarchal system. An enthusiastic supporter of the new women’s writing, Khushwant Singh writes: “Githa Hariharan’s world of a South Indian extended family is to me more accurate than R. K. Narayan’s.” (As cited in Chaudhary, D:2009)

The Thousand Faces of Night

Githa Hariharan in *The Thousand Faces of Night* describes the condition of Indian women caught between traditional patriarchy and modernity. The novelist illustrates the encounters of three women characters in their relationship with man and society. The novel successfully portrays the lives of three women characters: a foreign return young girl Devi, her mother Sita and an old caretaker Mayamma to present different aspects of Indian women.

Mayamma

The portrayal of Mayamma provides an intense representation of the exhausted energies of womanhood. It is, in fact, unpleasant to see the range of the patriarchal system in different shades

regardless of the changing socio-cultural set-up. The essential womanly instinct in her character is numb and emotionless and is reflected through her unquestioned submission to harsh behavioural patterns in her own contrasting ways.

Physical violence is the most visible form of domestic violence. Mayamma, the old housekeeper in Mahesh's house is a victim of domestic violence. She was married off at the age of twelve to a ruthless gambler who "grew a little more crooked everyday" (80) after marriage. He came to her every night, "his large hairy thighs rough and heaving on her," (2). He was involved only in consuming her body, while her mother-in-law was interested in having many grandchildren. Mayamma is not happy in marriage rather her life is bursting with abuse and violence. Her husband called her "a shameless hussy" (111) and kicked her "after a night of whoring in the rain" (111). Mayamma mutely suffers the domestic sexual assault of her husband, which is also a form of domestic violence involving sexual and reproductive coercion and marital rape.

When two years of marriage did not bear child, she becomes the object of ridicule and the consternation of family members. A woman is always looked down when she does not bear a child. For a woman in India, motherhood is a redemptive factor. Sudhir Kakar examines socio-psychological consequence of the situation: "Whether her family is poor or wealthy, whatever her caste, class or region, whether she is fresh young bride or exhausted by many pregnancies and infancies already, an Indian woman knows that motherhood confers upon her a purpose and identity that nothing else in her culture can. Each infant borne and nurtured by her safely into childhood, especially if the child is son, is both a certification and a redemption." (1981:59)

Mayamma's mother-in-law gave her yesterday's rice because "what is the use of feeding a barren woman" (112) and "smeared the burning red, freshly ground spices into my barrenness" (113) because she was found flattering her new saree. Later she asked her to cut her breast open and "Take the silver cup with the blood from your breast and bathe the lingam" (113) in order please the gods to beget a son. Mayamma offered prayer, made promises and took bath at four in the morning and fasted every other day. But Mayamma never objected against these atrocities, never complained or she never thought of running away from this living hell.

Mayamma's sorrows come to a halt temporarily after a son is born to her. "The son, fed on lavish helpings of tenderness and yearning even before he was born, turned sour early." (81) One day her husband left the house, taking with him all the money. Mayamma never saw him again, but she found his duplicate in their son. He hit her with an iron pan and pulled away from her diamond earrings from her ears. But he suddenly fell ill and died after prolonged sickness. "The day he died, Mayamma wept as she had not done for years. She wept for her youth, her husband, the culmination of a life's handiwork: now all these had been snatched from her." (82) For women of Mayamma's generation in India, life meant simply patiently accepting one's destiny without a whisper or complain.

Though Mayamma could not do much for herself, she develops deep compassion and warmth for those of her kind. Githa Hariharan sums up the story of her strife and success- "Mayamma had been thrown into the waters of her womanhood well before she had learnt to swim. She had learnt about lust, the potential of unhidden bestial cruelty, first hand. She had no choices really. She had coveted birth, endured life, nursed death. And she had won some small victory – if you could call it by such a grand name...She has no bitterness. She could live again through Parvatiamma, even through Devi. (136)

Sita

Devi's mother Sita is educated, talented and married "at the ripe age of twenty, when her cousins were already mothers." (136) Her lack of beauty is well compensated by her extraordinary talent at playing the 'veena'. She is therefore accepted for marriage and enters her marital home "with a grim resolve to be the perfect wife and daughter-in-law." (136) K. Damodar Rao observes the place

of a Hindu bride “In the extended family, a bride’s position is primarily that of a daughter-in-law and not that of a wife. The in-laws and other family members view the newly-arrived bride with suspicion even as she grapples with the new situation and tries hard to come to terms with herself in the changed environment.”

Sita in her marital home often plays the veena and fills the whole house with music. One day her father-in-law calls out to her. Getting no response from her, he rushes to her and confronts her with: “Put that veena away. Are you a wife, a daughter-in-law?” (30) “She hung her head over the veena for a minute that seemed to stretch for ages... then she reached for the strings of her precious veena and pulled them out of the wooden base. They came apart with a discordant twang of protest.” (30) Later on, she never gives a chance to anyone for grievances. Sita decided to choose the role envisioned by centuries of social conventions-that of a wife and daughter-in-law. She suppressed and broke all her demands of music and veena to tread on one straight path of a wifehood and later motherhood. She dedicated her entire life to become an ideal woman. Sita manages to shape her husband and daughter exactly as she desired. Sita achieved the goal of wifehood and motherhood with devotion but still had to bear her share of painful sacrifices. S. Indira opines that “Though her survival is far more efficient than Mayamma’s the effort it has cost, the pain it has caused, however subtle, has been just as deep.”

Devi

Devi is a representative of a modern and intellectual woman in the novel. She has spent two years in the USA as a student and returned to an arranged marriage and to traditional Indian married life, which she finds familiar as well as alien and has to struggle to adjust.

Mahesh, Devi’s husband is apathetic towards his wife, always on tours, a stranger and looks at marriage as an obligation. He is thankful that “Indians are not obsessed with love.” (55) Devi repetitively gets indifference from Mahesh. She is not permitted to do a job or learn Sanskrit to get relief from her solitude. Devi realises that her education did not prepare her to play the part of a woman and wife. She says “My education has left me unprepared for the vast, yawning middle chapters of my womanhood.” (54) She cannot play cards with Mahesh’s friend only because she is a woman. Mahesh blows at Devi “This is what comes of educating a woman. Your grandmother was barely literate. Wasn’t she a happier woman than you are? What is it you want?” (74) He fails to understand her inner mind. Devi never responded clear cut answer to Mahesh, but it kept her wondering: “Am I neurotic because I am a lazy woman who does not polish her floors every day? An aimless fool because I swallowed my hard-earned education, bitter and indigestible when he tied the thali round my neck? A teasing beach because I refuse him my body when he reached out; and dream instead.” (74) Mahesh is completely insensitive to Devi and overlooks that her individuality and personality needs to express itself in a role away from that of a wife.

“Emotional abuse has been gaining more and more recognition in recent years as an incredibly common form of domestic violence (and therefore a human rights abuse) within the private home.... Psychological abuse can erode a woman’s sense of self-worth and can be incredibly harmful to overall mental and physical wellbeing. Emotional/psychological abuse can include harassment; threats; verbal abuse such as name-calling, degradation and blaming; stalking; and isolation.” (Wikipedia) The coldness and indifferent attitude of the husband makes Devi’s life lonely and unhappy. Devi is looking for the much need emotional sustenance in her married life. She is defenceless against Mahesh. Whenever she desires to do something, he disapproves it. She has no freedom to enjoy life to remove emptiness from her life.

Githa Hariharan critically disapproves the age-old customs. Mahesh’s grandfather comes out with a stereotype idea about the role and nature of a woman. He advises Devi “The path of a woman must walk to reach heaven is a clear, well-lit one. The woman has no independent sacrifices to perform, no vows, no fasting; by serving her husband, she is honoured in heaven.” (55) According to

Baba the virtuous wife “should always be joyous, adept at domestic work, neat in her domestic wares, and restrained in expenses. Controlled in mind, word, and body, she does not transgress her lord, attains heaven even as her lord does.” (70-71)

Initially, Devi is easily influenced by societal role and expectations by leaving behind Dan in the USA and later marrying Mahesh. Indira Nityanandam remarks that Devi obeys her mother like “a good daughter should, attempts to be a full-time wife and house maker as an Indian pativrata should. Gradually she shows her resolve in walking out with Gopal and even greater determination in walking out on Gopal.”

Conclusion

The paper has been an attempt to study and analyse various shades of patriarchy and the negotiation patterns adopted by three major women characters in Githa Hariharan's *The Thousand Faces of Night*. Rama Nair remarks “Mayamma had learnt the art of survival painfully and slowly. If frustrations in life cannot be resolved either through suppression or sublimation, then the mind prepares its own sublimation.” (1995: 172-173) Mayamma accepts her destiny and lives within the threshold of patriarchy. The existence of traditional consciousness reduces Mayamma merely to a body or womb. For Sita, the traditional practice is a personal treasure, and she finds her place in the world as she reinvents the present after filtering through the lens of negotiations. Her resistance against the suppressing patriarchal forces is unique. She is a woman living on the threshold of patriarchy. She sacrifices her passion for music and obtains strict and composed nature and devoid of all feminine softness. Devi has a feminist consciousness. Her sense of self-respect and justice encourages her to find her path. There is a remarkable shift in her approach to traditions, social customs and personal priorities. She decides to take revenge against her self-centred husband, who not only makes her barrenness public but also tries to tame her. Devi's failure to conceive a child becomes a decisive factor in her progress in life as an individual. But unlike Mayamma, she releases herself from the burdens of feminine role-play, to achieve a state of the free, creative individual and to give a figurative meaning to her name, Devi. She moves beyond the threshold of patriarchy. According to Rama Nair “Devi's self-fulfilment does not lie in the bearing and rearing of a child (the traditional notion of a woman's role), but in recognizing her own inherent potential to live with herself on the more positive terms. She adopts the rebellious path and elopes with her neighbour, challenging her husband's masculinity.

Physical violence, emotional abuse, sexual assault, honour killing and dowry-related abuse and death are various forms of domestic violence. These ills have not been abolished from our society and country. But in the last three decades, we have seen positive growth and developments in the power and status of women in Indian society. Indian women writers are delighted to depict this change and their works reflect the changing status of Indian womanhood.

References

1. Chakravarty, Uma, *Rewriting History, the Life and Times of Pandita Ramabai*. New Delhi: Kali for Women, 1998.
2. Chaudhary, D. *Githa Hariharan's The Thousand Faces of the Night: A Study*. Ed. Dr. M.F. Patel. *Recritiquing Women's Writing in English*, Jaipur: Sunrise Publishers. 2009. p.138
3. Edgar, Andrew, and Peter Sedgwick. *Key Concepts in Cultural Theory*. London: Routledge, 1999.
4. Geetha, V. *Patriarchy*. Calcutta: Stree, 2007.
5. Hariharan, Gita, *The Thousand Faces of Night*, New Delhi: Penguin, 1992, p.07.
6. Hooks, Bell. *Understanding Patriarchy*. Louisville: Anarchist Federation, 2013.
7. Indira, S. *Walking the Tight Rope: A Reading of Githa Hariharan's The Thousand Faces of Night*. Ed. Dass Veena Noble and R.K. Dhawan. New Delhi: Prestige Books, 1994. p. 69

8. Jagpal, Anju. *Female Identity: A Study of Seven Indian Novelists*, New Delhi: Prestige Books, 2012.
9. Nityanandam, Indira. *A Search for Identity: Githa Hariharan's The Thousand Faces of Night*, Ed. Dhawan R. K. *Indian Women Novelists: Set III: Vol. 4*, New Delhi: Prestige Books, 1995. p.183-192
10. Nair, Rama. *The Art of Fiction: A Note on the Prelude of Githa Hariharan's The Thousand Faces of Night*. Ed. Dhawan R. K. *Indian Women Novelists: Set III: Vol. 4*, New Delhi: Prestige Books, 1995. p.172-173
11. Rao, K. Damodar, *Penance as Multiple Response in Githa Hariharan's The Thousand Faces of Night*. Ed. R. K. Dhawan, *Indian Women Novelists*, New Delhi: Prestige Books, 1995, p. 161.
12. Sudhir Kakar, *The Inner World* (Oxford: Oxford University Press, 1981), p. 59.
13. Yoshikawa K, Agrawal NR, Poudel KC, Jimba M. A lifetime experience of violence and adverse reproductive outcomes: Findings from population surveys in India. *BioScience Trends*. 2012;6(3):115–121. 553 [pii] (PubMed) (Google Scholar)
14. https://en.wikipedia.org/wiki/Domestic_violence_in_India Domestic violence in India

Impact of domestic violence on children

Prof. Anil A Shinde

Mahatma Jyotirao Fule Sharirik Shikshan Mahavidyalaya Mohaparoad ,Umrer

Abstract:

What do children need? We know the answer from our own childhoods. First and foremost, children need a safe and secure home, free of violence, and parents that love and protect them. They need to have a sense of routine and stability, so that when things go wrong in the outside world, home is a place of comfort, help and support. Violence in the home is one of the most pervasive human rights challenges of our time. It remains a largely hidden problem that few countries, communities or families openly confront. Violence in the home is not limited by geography, ethnicity, or status; it is a global phenomenon. In this paper we focused on impact of domestic violence on children

Keywords: domestic, violence, children,

Introduction:

For too many children, home is far from a safe haven. Every year, hundreds of millions of children are exposed to domestic violence at home, and this has a powerful and profound impact on their lives and hopes for the future. These children not only watch one parent violently assaulting another, they often hear the distressing sounds of violence, or may be aware of it from many telltale signs. Several studies also reveal that children who witness domestic violence are more likely to be affected by violence as adults – either as victims or perpetrators. Children who are exposed to violence in the home are denied their right to be a safe and stable home environment. Many are suffering silently, and with little support. Children who are exposed to violence in the home need trusted adults to turn to for help and comfort, and services that will help them to cope with their experiences. Far more must be done to protect these children and to prevent domestic violence from happening in the first place.

Defining ‘Violence in the Home’:

Domestic violence or intimate partner violence is a pattern of assaultive and coercive behaviors including physical, sexual and psychological attacks, as well as economic coercion used by adults or adolescents against their current or former intimate partners. Examples of physical abuse include slapping, shaking, beating with fist or object, strangulation, burning, kicking and threats with a knife. Sexual abuse includes coerced sex through threats or intimidation or through physical force, forcing unwanted sexual acts, forcing sex in front of others and forcing sex with others. Psychological abuse involves isolation from others, excessive jealousy, control of his or her activities, verbal aggression, intimidation through destruction of property, harassment or stalking, threats of violence and constant belittling and humiliation.

What children need?

- Children need a safe and secure home environment.
- Children need to know that there are adults who will listen to them, believe them and shelter them.
- Children need a sense of routine and normalcy.
- Children need support services to meet their needs.
- Children need to learn that domestic violence is wrong and learn non-violent methods of resolving conflicts.
- Children need adults to speak out and break the silence.

What domestic violence effect on children :

- There is increased risk of children becoming victims of abuse themselves.
- There is significant risk of ever-increasing harm to the child's physical, emotional and social development.
- There is a strong likelihood that this will become a continuing cycle of violence for the next generation

Conclusion:

Domestic violence affects all who are exposed: perpetrators, victims, and the children who witness the violence. Now a day's domestic violence is not only a problem for only one woman or one man or children; this is now a globalized problem. It affects very badly on children. Domestic violence affects very deeply in their minds and its effects on their future. They become mentally very disturbed. Domestic violence affects overall their mental, physical and economic performance and its effect is very bad. Because of this, those children can never get their success. Domestic violence continues to be a problem among families. It is clear that exposure to violence places a great burden on children across all developmental stages, as well as cultural and socioeconomic backgrounds.

References:

- Chanmugam, A. and Teasley, M. (2014). What should school social workers know about children exposed to adult intimate partner violence? National association of social workers.
- Cooper, M.G., & Lesser, J. G. (2011). Clinical social work practice: An integrated approach (5th Ed.).
- Boston: Allyn and Bacon. Curran, L. (2013). 101 trauma-informed interventions. PESI Publishing and Media. Edited by: Marietta Whittlesey & Bookmasters.
- David, K., LeBlanc, M., and Self-Brown, S. (2015). Violence exposure in young children: child-oriented routine as a protective factor for school readiness. Journal of family violence.
- Dutton, D. (2000). Witnessing parental violence as a traumatic experience shaping the abusive personality. Journal of aggression.
- Holt, S. (2008). The impact of exposure to domestic violence on children and young people: A review of the literature.

Domestic Violence in India; Historical perspective**Prof.Sunil M.Kawde**

V.K.Arts College,Rohna Dist Wardha

Abstract:

Violence is a complex concept; violent behavior can be defined and categorized in a variety of ways. Violence has frequently been used interchangeably with the term "aggression" while violence typically refers to a physical act; aggression frequently refers to any malevolent act that is intended to hurt another person. The hurt may not be only physical but may be emotional injury or material deprivation. In India domestic violence is the most endemic and widespread form of violence.in this paper focused on historical base of domestic violence.

Keywords:Domestic,violence,ancient, India**Introduction:**

There are negative connotations of the term "violence", some investigators have tried to differentiate between hurtful violence and more permissible acts. Research on family violence has demonstrated the difficulty in distinguishing between legitimate and illegitimate acts, since offenders, victims, by standards and agents of social control often accept and tolerate many acts that would be considered illegitimate if committed by strangers. According to few studies domestic violence has been defined as "day today patterned and recurrent use of physical violence like pushing, slapping, punching, knifing, shooting and throwing objects by one member of the family at another. Most of the studies on domestic violence have limited their scope to physical violence involving members of the family. These studies have overlooked psychological violence like suppression, harassment, domination, humiliation, insult and public embarrassment, all of which are more fully captured under another definition which defines domestic violence as "any act of commission or omission by family members and any condition resulting from such acts and inaction which deprive other family members of equal rights and liberties and / or interfere with their optimal development and freedom of choice".In Indian society is crystallized in matrix of patriarchy. Socialization patterns ensure the continuing dominance of male values over female ones.

History of Domestic Violence

Violence against wives is a right men exercised with impunity for centuries. This prerogative of men has been articulated in the precepts of religion, philosophy and law throughout the World. Physical violence against wives was deemed necessary for the "well-being" of women. It was coached in terms of corrective discipline and chastisement of erring wives . A Medieval Christian scholar propagated Rules of Marriage in the late 15th Century. These specified: When you see your wife commit an offence, don't rush at her with insults and violent blows. First scold her sharply, bully and terrify her and if this doesn't work, take up a stick and beat her. Soundly, for it is better to punish the body and correct the soul than to damage the soul and spare the body. Then readily beat her, not in rage but out of charity and concern for her soul, so that the beating will redound to your merit and her good. Position of women in old Indian society was also the same as it is today or in other words, we can say that domestic violence was also there in past. Indian society the inception is that womanhood is respected. There is a widespread misconception regarding the true status of women in ancient Indian society. It is mainly because of deplorable ignorance of texts of Upanishads, Vedas and Smriti in which are to be found the laws, customs and traditions which defines the true status of women in early times.

Religious Traditions Sanctioning Domestic Violence in Ancient India:

Religion, family and kinship, roles and cultural norms delimiting the spheres of women's activities obstruct their full and equal participation in society and the achievement of their full potential. Religion itself is born and nurtured in a certain type of structure that cannot be denied nor can it be denied that religion imparts legitimacy and is functional to sustain certain kinds of social structure. It provides ideological and moral bases for the accorded status and institutionalized roles of women in a society. The social restrictions on women and also the people's notions about their proper roles in the domestic and extra-domestic spheres, are largely derived from the religious notions of women's basic characteristics, their assumed 'virtues' and 'vices', their proverbial strengths and weakness and the stereotypes regarding their nature and capabilities. Religion has, in fact, a dynamic character and is shaped and reshaped by historical processes through diverse interpretations and value emphasis at the hands of different authorities in different periods of time.

Types of Domestic Violence:

Victims of domestic violence may be of any age irrespective of sex. Typology of domestic violence can be formed from keeping in view the categories of victims. Generally, it can be committed on women, children, elders, siblings and husbands. The detail discussion in this regard shall be under the following headings—

- Domestic violence against women
- Domestic violence against children
- Domestic violence against elders
- Domestic violence among siblings
- Domestic violence against husbands

Conclusion:

Domestic violence is a major public health problem in that it affects millions of people and often results in physical and emotional injuries and even deaths. Domestic violence cuts across education and income levels and occurs in both joint and nuclear families. The term 'domestic violence' is now part of the vernacular and no longer surprises. This concludes that domestic violence is not something new or not something which is emerging with modernization or it is not like a new technology coming in society. This is there in all the periods, in all the ages etc. The thing is that as we are developing, it is also developing and coming out with new forms, types, magnitudes etc. Domestic violence is a word which disturbs the peace of the family caused by misunderstanding between the family members.

Reference

- Bowker, L., (1986) Ending the Violence: A Guidebook Based on the Experience of 1000 Battered Wives, Learning Publications, Holmes Beach, FL.
- Poddar, Kakoli, "Violent Reactions", in Savvy, A Manga Publication, June 2001.
- Dasgupta, Abhinav, "A voice for Men in Distress" in Worth Words, Issue 3, January 2006
- Rinki Bhattacharya, 'Introduction', in Bhattacharya Rinki (ed.) Behind Closed Doors.
- Rhonda Copelon, "Recognising the Egregious in the Everyday: Domestic Violence as Torture", (1994)
- Isabel Marcus, 'Reframing Domestic Violence: Terrorism in the Home', in Fireman M.A., and Mykituk, R. (eds.), The Public Nature of Private Violence: The Discovery of Domestic Abuse.
- E. McConnell, "Beyond Metaphor: Battered Women, Involuntary Servitude and the Thirteenth Amendment", (1992) 4 Yale J.L. and Feminism.

Domestic violence against women; Past and Present

Prof.Tushar S. Jumde

Asst.Professor Mahatma Jyotirao Fule Sharirik Shikshan Mahavidyalaya
Mohparoad ,Umrer

Abstract:

Defines violence against women as any act of gender-based violence that results in, or is likely to result in, physical, sexual or mental harm or suffering to women, including threats of such acts, coercion or arbitrary deprivation of liberty, whether occurring in public or in private life. Domestic violence occurs daily in homes throughout the world. The National Coalition against Domestic Violence reports that 1.3 million women are victims of domestic abuse each year. Violence against women is a serious problem in India. Overall, one-third of women age 15-49 have experienced physical violence and about 1 in 10 has experienced sexual violence. It is very disturbing as well as discouraging to think that a country that praises womanhood through epics and their devotion to goddesses can be so demeaning and indifferent when it comes to the common women living in the country. Although there are laws (civil & criminal) to tackle the issues of domestic violence, it is not implemented effectively. In this paper I specially focused on past and present situation of domestic violence on women.

Keywords: domestic, violence, women abuse, harassment

Introduction:

There are many forms of violence against women, including sexual, physical, or emotional abuse by an intimate partner; physical or sexual abuse by family members or others; sexual harassment and abuse by authority figures (such as teachers, police officers or employers); trafficking for forced labor or sex; and such traditional practices as forced or child marriages, dowry-related violence; and honor killings when, women are murdered in the name of family honor. There are many different theories as to the causes of domestic violence. These include psychological theories that consider personality traits and mental characteristics of the perpetrator, as well as social theories which consider external factors in the perpetrator's environment, such as family structure, stress, social learning. As with many phenomena regarding human experience, no single approach appears to cover all cases.

History of Domestic Violence in India :

Indian society is crystallized in matrix of patriarchy. Socialization patterns ensure the continuing dominance of male values over female ones. The emphasis on strength for men and corresponding emphasis on timidity, fragility and submission for women clearly indicates that violence in any form i.e. physical, verbal or altitudinal becomes the distinguishing characteristic of a masculine male. The first and indeed the lifelong recipient of male violence is the female. Thus within the family the husband enjoys higher status than the wife, who is considered inferior and subordinate. Social pressures force women to maintain the status.

Causes of violence: There are reasons for domestic violence in India.

- 1) **Male dominated society:** Even though women had risen to top positions, India was & still remains as a male dominated country.
- 2) **Lack of awareness of Laws:** Victims of domestic violence are afraid to protest as there is lack of awareness or rather lack of initiative to make her aware of her rights.
- 3) **Laxity in implementation of the existing Acts:** No or less efforts are made to increase awareness amongst the women by the charges posted to implement the Act.

- 4) **Fear:** If a domestic violence is reported by a third party then he/she is scrutinized as an intruder and problem maker by the community. The bureaucracy associated with reporting of domestic violence, lack of funds for support group adds up to the continued domestic violence in India.

Types of abuse:

- Physical abuse,
- Material abuse/financial exploitation,
- Sexual abuse,
- Psychological / emotional abuse,

Causes of why women can't leave violent partners:

Evidence suggests that most abused women are not passive victims – they often adopt strategies to maximize their safety and that of their children. They go on to cite evidence of various reasons why women may stay in violent relationships, they are following,

- fear of retaliation
- lack of alternative means of economic support
- concern for their children
- lack of support from family and friends
- fear of losing custody of children associated with divorce
- Love and the hope that the partner will change.

Conclusion:

India refers to physical or sexual violence committed against Indian women, typically by a man. In the time of Vedic period in India there are many type of traditions which can help man to be ruled on women like sati pratha, keshwapan etc. and in the period women mensuration cycle period women are prohibited to touch any one, to come out from house, to do prayers, to eat spicy food. Now in present time dowry death system sexual harassment drink and beat misunderstanding on social media like whatsapp and face book. According to the survey, 27 per cent of women have experienced physical violence since the age 15 in India. This experience of physical violence among women is more common in rural areas than among women in urban areas. Globally, one in three women experience either intimate partner violence or non-partner sexual violence during their lifetime.

References:

1. WHO Media center; Violence against Women.
2. Dawn Hawkins; Domestic violence; Abuse: violence within home
3. C.K.Parikh; Parikh's textbook of Medical Jurisprudence Forensic Medicine & Toxicology; CBS Publisher's & distributors; 6th edition.
4. Domestic Violence: cause.
5. National Family Health Survey (NFHS-3), Final Report, Chapter 15, Domestic Violence; at: <http://www.nfhsindia.org/NFHS3%20Data/Press%20Briefing%20Kit/Domestic%20Violence.pdf>
6. Nandy Apurba; Principles of Forensic Medicine; New Central Agency (P) Ltd;
5. Hindin M, Kishor S, Ansara LD. Intimate partner violence among couples in 10 DHS countries: predictors and health outcomes.

Child Sexual Abuses as an Invisible Domestic issue in the play: *Thirty Days in September*

Niraj P Kendhe

Arts, Commerce & Science College, Arvi, Dist- Wardha.

Abstract

The present research paper attempts to critically examine the issue of child sexual abuses as domestic violence in the play *Thirty Days in September*. The present paper also explores the issue of child abuses and criticizes such social stigma like incestuous relationship and social prejudices about women as pain bearers. Close reading of the play reveals the effects of child sexual abuse on an individual's psyche. The play discusses the most heinous issue of incestuous relationship, which not only shakes humanity but also damages the symmetry of an individual mind, when it is forced on a child.

Mahesh Dattani is a contemporary dramatist, he project unnoticed issues and problems of unprivileged sections of Indian society. Issues like homosexuality and alternate sexuality, child sexual abuse, gender discrimination, issues of eunuchs or transgender, communal hatred, patriarchal straitjackets etc. are the main area of concern in his plays. In an interview he himself remarks: "Theatre to me is a reflection of what you observe ... I write plays for the sheer pleasure of communicating through this dynamic medium." (Anita Nair 24)

In the present research paper attempt is made to critically analyze Mahesh Dattani's play *Thirty Days in September*. The play was first performed at the Prithvi Theater, Mumbai, on 31 May, 2001. The play deals with the subject of simmers below the surface of our consciousness and that is, girl child sexual abuse. The play was commissioned by RAHI, a support group for women survivors of incest. (Dattani, Collected Plays, Volume Two 5) RAHI: an organization in India which works for woman survivors of incest and 'Child Sexual Abuse' since 1996. Before we go through the play we should understand the term Child Sexual Abuse.

The Term: Child Sexual Abuse:-

Child sexual abuse is sexual exploitation of child by adults. It is generally secretive and socially unspeakable issue. It becomes public issue in the last few decades. However, it is present throughout the history. This issue becomes objectionable in recent time. The first published work of child sexual abuse appeared in France in 1857: *Medical-Legal Studies of Sexual Assault* by Auguste Ambroise Tardieu. In definition of the term given in scientific literature there are significant variation in terms of criteria and specificity. According to Schecter and Roberge-

1. The involvement of dependent, developmental immature children and adolescents in sexual activities that they do not fully comprehend and to which they are unable to give their informed consent or that violate the social taboos of family roles. (Boyce)
2. "... any sexual activity or experience imposed on child those results in emotional, physical, sexual trauma." (Boyce)

Child sexual abuse is a worldwide phenomenon. Child abuse can take place at various settings such as home, workplace, hostel, educational institutions, etc. In most of sexual abuse, offenders are acquaintances of their victims. In most of the cases offenders are relatives of the child - brothers, fathers, uncles, cousins and friends of family or neighbors. UNICEF in its report stated that child marriage "represents perhaps the most prevalent form of sexual abuse and exploitation of girls" (www.unicef.org. Web. n. Page.). As per the study of *Journal of Traumatic Stress*, the effects of child sexual abuse can be for short term or long term harm including psychology in later life. Its effect

includes depression, anxiety and complex post-traumatic stress disorder. Sexual abuse by a close family member is a form of incest. Usually incest relations are considered as taboo in many cultures and jurisdictions. Therefore, in the case of parental incest the impact on victim is more serious and creates long-term psychological trauma. Based on self-disclosure data, “a 2011 data-analysis of 217 studies estimated a global prevalence of 12.7% — 18% for girls and 7.6% for boys” (U S National Library of Medicine and National Institutes of Health Report, 2011. Web.n.Page).

In Indian context the situation of CSA is horrible. The Ministry of Women and Child Development published the *Study on Child Abuse: India 2007*. According to this report:

Nineteen percent of the world's children live in India, which constitutes 42 percent of India's total population. In 2007 sampled 12447 children, 2324 young adults and 2449 stakeholders across 13 states. It looked at different forms of child abuse: physical abuse, sexual abuse and emotional abuse and girl child neglect in five evidence groups, namely, children in a family environment, children in school, children at work, children on the street and children in institutions. The study's main findings included 53.22% of children reported having faced sexual abuse. (Kacker 5-9)

In the play *Thirty Days in September*, Mala is a protagonist who was molested by her maternal uncle at the age of seven. Mala grows up with an impression that she never trusted any man. She always think that she would be used and hurt. She is never completely open and believes to a man. Consequently, she never reaches that level of intimacy in a man woman relationship. She wants sex only for physical satisfaction but it is just lust which ruins her life. In the mean while she meets to a good gentleman Deepak, who fall in love with her just because of her honesty and truthfulness. Deepak respects her and considers her as a lady of the era. One of the researchers in Indian English Drama, Seema Malik rightly observes the psyche of Mala. She writes: “The play works from within the psyche of the alienated protagonist who is seen bereft of moorings. The story is told in retrospect through the eye of the survivor and moves back and forth with multiple sets. (113)

Mahesh Dattani shows us the hollowness of middle class lives. His plays explore what lays below the facades characters and families front up to fool the world. The family in the dramatic world of Mahesh Dattani stands for society at large. To expose the hollowness of middle class families he brilliantly uses the ironical situations in his drama. While staring on family he brings out the ugliness of close relationships. Issue of child sexual abuse in the play *Thirty Days in September* makes us stunned.

In the play, Deepak is the only person who comes closer to Mala's psyche. With the help of Deepak, audience can understand character of Mala and her secret thought. Deepak is intended to marry Mala, but she refuses to enter into a permanent relationship with Deepak. Instead of it, she prefers to have thirty days affairs usually with older men and puts a cross in the calendar every month after the end of the relationship. Mala's fascination with thirty days seems to suggest her desire to keep control over the situation, yet she is unable to get the abuser out of her psyche system which makes her compulsively want to be abused. AlpnaSaini observes: “Mala is case of the ambivalent pathological subject in control and dependent at the same time, a subject both free and unfree in action” (87). She likes male attention as she suffers from low self-esteem. Once in a coffee house, she tells Deepak that a man was staring at her, and then confesses:

MALA: No, he wasn't staring at me . . . I wanted him to . . . you want to know what I feel most? If he had looked at me, I would have felt – I would have felt – truly alive?”(31)

Mahesh Dattani shows the change in Mala's behavior and thinking after the treatment of psychiatrist. In the tapes of Mala's recorded conversation; it is clear hint by dramatist that one can be understand Mala's character through the theory of Psychoanalysis. According to AlpnaSaini the symptoms of her problem are read through Freudian and Lacanian perspectives.

The relationship between mother and daughter looks tense at the beginning of the play. Mala always tries to dominate her mother. Shanta loves her daughter but can't express. Mala thinks that her

mother is responsible for her victimization. She thinks that her mother could have prevented her from her illicit affairs. Here, Mahesh Dattani seems to assert that betrayal within the familial relationship generates intolerable torture and frustration. Shanta's betrayal causes the terror in Mala's life.

At the end of the play Mala brings the real silence in the play. She says to her mother that her mother knew the fact but she never helps Mala. Uncle Vinay try to deny accuses and said that it is just the wild imagination of Mala. Deepak requested Mala to come with him. Mala said she would never love anyone because she saw her demon uncle everywhere and never be free from him. Shanta and Deepak suggested her to forget everything what had happened to her. Mala misrecognizes her identity. Mala takes efforts to get rid of guilt of being a bad girl; she own the psychological battle and put charge on her mother's silence. Once again Mala raise her voice and angrily ask her mother: "silent doesn't mean I can forget! This is my hell . . . It is your creation, Ma! You crated it with your silence!! You didn't forget anything, you remained silent!" (54)

This particular moment brings the play to its climax. Now it is time of self-discloser of Shanta; she discloses that she too had been a victim of child abuse at the hands of the same man. She says that this is the cause to keep her quiet, though she knew everything. Shanta reacts painfully to Mala's accuse of being remained silent. With her dialogue Shanta brings the ugly truth of hypocrisy, she says:

SHANTA: I remained silent not because I wanted to, but I didn't know how to speak. I-I cannot speak. I cannot say anything. My tongue was cut off. . . (To Deepak) Please save her. I did not save her. I did not know how to save her. How could I save her when I could not save myself? . . . (To Mala) You say I did not help you? I could not help you. Same as you could not help me. Did you ever see the pain in my eyes? . . . (Pointing to the Man) he spoke. Only he said, only he saw and he did. (55)

The man (uncle Vinay) tries to stop Shanta from revealing the fact; but now no one can stop Shanta, she broke the silence and tells what had happened to her:

SHANTA: I was six, Mala. I was six. And he was thirteen . . . and it wasn't only summer holidays. For ten years! (Pointing to the picture of God.) I looked to Him. I didn't feel anything. I didn't feel pain, I didn't feel pleasure. I lost myself in Him. He helped me. He helped me. By taking away all feeling. No pain no pleasure, only silence. Silence means Shanti. Shanti. But my tongue is cut off. (55)

Thus, Mala knows that Shanta is herself a victim of exploitation but she is afraid to tell her pain to anyone. Mala realize the real cause of her mother's silence. Shanta knows all what has happened to Mala, but she is too powerless to stop the exploitation of her daughter. She knows everything but pretends not to know anything. She accuses Mala for her behavior because she accuses herself too. Mala realizes that Shanta's pain is gigantic than her; because Shanta was molested by her own brother. The psychological impact on Shanta's mind is long-lasting. Her child sexual abuse makes her "frozen woman" in her husband's word. At the same time Shanta's disclosure makes Mala understand that her mother's pain and she now sympathies with her. Mala says:

MALA: While I accused you of not recognizing my pain, you never felt any anger at me for not recognizing yours. We were both struggling to survive but-I never acknowledge your struggle Ma. . . It's not your fault, mother. Just as it wasn't my fault. Please, tell me that you've forgiven me for blaming you. (58)

Thirty Days in September thus effectively illustrates the trauma of the victim of child abuse. This play start with Mala's feeling of self guilt. Finally she realizes that it's neither her fault nor her mother's. The play discovers the silence as well as characteristics of sexually abused person. The play also focuses on feelings of betrayal and the psychological instability of victim. The play questions such as what make a person abuser or offender. These questions remained unanswered in the play.

Yet we can say the play continues Mahesh Dattani's attempt to explore the threshold issues in Indian society. Prof. Bipin Parmar point out:

The fragmented utterances, violent images, coarse dialogues, self-blaming, haunted images etc. shows tension and turmoil in the mind of Mala. It also shows how the evil of sexual colonialism turns the woman's life into a hell of sin and suffering and forces her into a perennial pain and self-accusation. Such crime damages the woman psyche and becomes the permanent part of her consciousness. (143)

Work Cited

- Aggawal, Dr Amita. "social Consciousness in the plays of Mahesh Dattani." *Golden Vibes: International E-Journal of English Literature and translation Studies* (2012): 16. Print.
- Baskaran, D. G. "Transgender-The Real Deconstruction of Masculinity and Lively form of Gender Equilibrium." *Indian Journal of Postcolonial Literature* (2010). Print.
- Boyce, Joel. "care2." 12 May 2012. www.care2.com. Web. Retrived. 15 11 2015. <<http://www.care2.com/causes/an-lgbt-history-lesson-people-who-changed-history.html>>.
- Dattani, Mahesh. *Collected Plays*. New Delhi: Penguin Books India , 2000. Print.
- Insightsias. February 2015. Web. Retrived. 22 November 2015. <<http://www.insightsonindia.com/2015/02/21/2-the-42nd-amendment-almost-rewrote-the-constitution-making-parliament-the-supreme-sovereign-body-critically-analyse/>>.
- Kacker, Dr. Loveleen. *Study on Child Abuse: India 2007*. New Delhi: Government of India, 2007. Print.
- Lacan, Jacques. *Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis*. Trans. Alan Sheridan. New York: W.W. Norton & Co., 1978. Print.
- Lama, Bhaskar. *Invisible Issues in Social Straitjackets: Identity in the plays of Mahesh Dattani*. M. Phl. Thesis. Hyderabad: The English and Foreign Languages University, Hyderabad, 2010. Print.
- Malik, Seema. "Unsafe Nests: Dina Mehata's *Getting Away With Murder* and Mahesh Dattani's *Thirty Days in September* as Narratives of Disclosure." *Points of View- A Research Journal in English* XIV (2007): 113. Print.
- Mehata, Dena. *Getting Away With Murder in Body Blows: Women, Violence and Survival*. Calcutta: Seagull, 2000. Print.
- Seshadri Kavitha Vijaylakshmi, Shekhar. *Self-Disclosure in Child Sexual Abuse, Mental Health from a Gender Perspective*. Ed. Bhargavi V. Davar. New Delhi: Sage Publication, 2001. Print.

Information Technology and Future of Research Libraries

Prof. Rajendra S. Lawande

Librarian S.S.G.M. Science, Gautam Arts & Sanjivani Commerce College,
Kopargaon, Dist- Ahmednagar (M.S.)

Abstract :

This paper deals with Information and communication technology, components of Information technology and development of information technology in research libraries. It also highlights on use of information technology in future and role of library professional and staff in future.

Introduction:

The basics of librarianship include handling of information through functions of acquisition, organization, and preservation and conservation of information or knowledge containers, and retrieving or disseminating the same to the user's community. Thus librarianship specializes in interpretation of both the user's needs and the needed information in a way that the needed information hidden in knowledge containers is retrieved to meet the demand of users effectively, efficient and without the loss of the users time. The Research librarianship is no exception. Further, the librarianship in practice makes use of the technology available to it at any given time, such as, manual (during the beginning period of librarianship), mechanical (during the mid of twentieth century), and automated (towards the end of twentieth century and onwards). Technological changes are available to all the operation in a library, such as, acquisition, organization, storage, and communication.

The future of information is very promising. Development in telecommunication increases the types of information that can be transmitted. The development in storage media can store a huge quality of information in lesser space. The next innovation of wireless communication will play a dominant role in the information technology in the 21st century.

Information Technology:

Technology is changing rapidly. No one can control the rapid change of technology and predict what happen next. Information technology involves finding, sharing and restricting information in its diverse. Because of the speed of data processing the storage capacity of computers and instant accessibility of electronically transmitted data, we now live in global capsule with the world at our fingertips, no more than a few clicks on the mouse away.

Information technology is the acquisition, processing, storage dissemination and use of vocal, pictorial, textual and numerical information by a microelectronics based combination of essentially the product of advances in three important areas of computing, telecommunication and microelectronics.

Information technology means the collection, storage, processing, dissemination, and use of information. It is not confined to hardware and software but acknowledge the importance of man and goals he set for this technology. The scientific, technological and engineering disciplines and the management techniques used in information handling and processing their application in computers and their interaction with men and machines.

In brief, we can say that information technology is application of all technologies, systems and methods to acquire, store, preserve, process, analyze, reproduction and disseminate information with the help of computer, telecommunication technology, communication technology, storage media and wireless technology with high speed and accuracy.

For a librarian, information technology has a much wider connotation, which includes the technologies and system like microfilms, microfiche, CD-ROMs, computers, information networks etc. For Research libraries, information technology includes all systems and technologies, which are used for collection, processing, storage, retrieval and disseminating of recorded information.

Components of Information Technology:

In the context of information technology, information can be described as knowledge in any form in which it can be transferred. Components of information technologies are given below.

1. Computer
2. Telecommunication
3. Storage Technology
4. Database
5. Microforms or micrographics
6. Information systems
7. Experts Systems
8. Videotext and Tele-text

Information Technology Development and Research Libraries:

The Research Libraries uses the advances and developments of information technology for building collection, processing, storage, retrieval and dissemination of recorded information. The new technologies applicable to various library activities and services such as:

Computer technology
Telecommunication Technology Reprographic and
micrographic Technology Library techniques
Technical Communication Technology; and
Internet, E-mail, Telex, Fax., Multi Media,
etc

Use of Information technology in future:

The Research libraries will have collection in multiple media, their activities and services automated, networked, use internet and other information networks. The extent use of these facilities and systems will vary from library to library. Philip Baker visualizes different categories of libraries in the near future, described as follows.

- 1) **Polymedia Libraries:** - Polymedia libraries will have collection in several independent Medias like paper, microfilm, compact discs, videodiscs, optical discs, microforms etc. The organizational and management process within these libraries may remain manual in nature.
- 2) **Electronic Library:** - Electronic libraries will have widespread use of computer and such other facilities as, online databases, automated record keeping, computer based decision making, etc. The electronic media includes both digital and analogue.
- 3) **Digital Libraries :-** In digital libraries the recorded information will be in digital electronic format. The information itself may, however, reside on different storage media, such as electronic memory or magnetic or optical disk, but the users will not necessarily perceive any difference. Multiple numbers of users at low cost can access information in digital form simultaneously.
- 4) **Virtual Libraries:** - The libraries making use of technology of virtual reality are categorized as 'virtual Libraries'. In a virtual environment one would be able to browse around a library systems without physically going to library, Using the virtual reality

equipment and facilities, one would be able to enter a virtual library, browse around rooms and shelves, use an index or library catalogue, select a book by pointing and touching it, open and read it.

Such facilities are supported by advance telecommunication equipment providing remote access and sharing.

- 5) **Cable television Libraries:-** Cable television , also known as community Antenna Television (CATV), is a service that sets up a master antenna and from it distribute television signals by means of a wire (coaxial cable) to licensed subscribers. The library can provide the necessary source of material through cable transmission.

Various TV channels will build their own databases. The libraries will no doubt be drawn into the things and library professional will have to gear up to meet this gigantic new era.

Role of professional Library staff in future:

The importance of information content development has already been recognized. This is evident from several thousands of databases available in various forms as online databases CD-ROMs/Multimedia databases etc. These are marketed in various countries all over the world. Information content development requires skills in data organization, structuring and presentation of the content in a helpful format to enable easy retrieval of required information by the users.

Development of all these skills for library staff is required to provide computerized services to in the Research libraries. Another skill that future library staff must develop is to analyze the information queries and provide information, which directly answer the queries rather than providing documents that contain answers to the queries. In other words, the professional library staff will be more and more involved in information analysis and repackaging rather than in providing documents. The expected changes in the role Research library staff are described as follows.

- 1) The library professional staff will be knowledge managers and information analysis in new millennium libraries. They will work as integral members of the Research authorizes teams that need these roles and will with those teams rather than in the library;
- 2) Professional library staff will help corporate knowledge workers in decision making as they know the sources of information;
- 3) In the re-engineering process, the role of professional library staff will change from one of producing data and information to one of integrating new information technologies;
- 4) The staff will assist students, teachers and researchers by taking away the task of information gathering and organizing from them;
- 5) The staff will perform the creative tasks of information product development and product synthesis, thus providing information solutions and not just information; and
- 6) The staff will have to play the role in future Research libraries in the following manner;
 - a) As a provider of access to information and as an integrator of information and as an information intermediary;

- b) As a user of current information technologies for effectively and efficiently performing the job;
- c) As a provider of information that contains the solution, The staff will develop necessary analytical skills and general understanding of the disciplines which information is to be provided; and
- d) The staff will have to develop appropriate information and knowledge bases and information product to meet the information requirements of the users.

Conclusion:

More and more electronic or IT-based information will be entering the libraries and its use will grow year after year. Along with the electronic or IT-based information sources, products and services, the traditional paper-based book collection will also grow. Library professional will have to gear-up to handle both the current as well as traditional forms of collection.

Reference:

- 1) Hooda.O.P : Financial Management of College Libraries Shree publishers and Distributors New Delhi. pp.242-263.
- 2) Mithyanandam K.:Role of information technology in S&T libraries.(All India – Conference)(Hyderabad).pp58-59.
- 3) Rajan T.N and Satyanarayana R.: Application of information technologies in India: Problems and prospective. Ann. Libr.Sci.Doc.30, 3-4; 1983; 137-38.
- 4) prem singh and khanna J.k. Information technology in libraries.1994.Pragati, Delhi. P 118.
- 5) Sehgal R.L.:Information technology for librarias.1998.Ess,New-Delhi.pp32-34.

“Domestic Violence, Past and Present”**Prof. Damodhar G. Ramteke**

Dept. of English Vidarbha College Lakhani

Introduction :

Domestic Violence is a Violence or other abuse in a domestic setting, such as in Marriage or Cohabitation. Domestic Violence may be used as a Synonym for intimate partner Violence, which is committed by a spouse or partner in an intimate relationship against the other spouse or partner, and can take place in heterosexual or same-sex relationships, or between former spouses or partners. In the broader sense, domestic violence can also involve violence against children, parents, or the elderly. It takes a number of forms, including physical verbal, emotional, economics, religious, reproductive, political and sexual abuse, which can range from subtle coercive forms to marital rape and to violent physical abuse such as choking, beating, female genital mutilation and acid throwing that results in disfigurement or death. Domestic murders include stoning, bride burning, honor killing and dowry deaths.

Globally, The Victims of domestic violence are overwhelmingly women, and women tend to experience more severe forms of violence. They are also Likelier than men to use intimate partner violence in self defense. Research has established that there exists a direct and significant correlation between country's level of gender equality. And rates of domestic violence, where countries with less gender equality experience higher rates of domestic violence.

Domestic violence is among the most underreported crimes worldwide for both men and women. Due to social stigmas regarding male victimization, men who are victims of domestic violence face an increased likelihood of being overlooked by healthcare providers.

Domestic Violence often occurs when the abuser believes that abuse is an entitlement, acceptable, justified, or unlikely to be reported. Thus it produces an intergenerational cycle of abuse in children or other family members, who feel that such violence is acceptable or condoned. Many victim people of this do not understand themselves as victims because they may consider their experiences as family conflicts that go out of control. Awareness, perception, definition and documentation of domestic violence differ widely from country to country.

Defination :-

Domestic Violence recognize that victims can include anyone, regardless of socioeconomics background, education level, race, age, sexual orientation, religion or gender. Domestic Violence was formerly referred to as wife abuse. However this term was abandoned when the definition of domestic violence was changed to reflect that wives are not the only one who can fall victim to domestic violence. The definition of domestic violence now recognizes that victims can be :

- Spouses
- Sexual / Dating / Intimate partners
- Family members
- Children
- Cohabitants

Thus Domestic abuse is a pattern of coercive, controlling behavior that is a pervasive life-threatening crime affectively people in all our communities regardless of gender, age, sexual orientation, race, ethnicity, religion, social standing and immigration status,

Characteristics of Domestic Abuse :-**Physical Abuse :-**

Physical abuse does not always have marks or cause permanent damage :-

- Scratching, biting, grabbing or spitting
- Shoving and pushing
- Slapping and punching
- Throwing objects to hurt you
- Destroying possessions or treasured objects
- Hurting or threatening to hurt your children and / or pets
- Disrupting your sleeping patterns to make you feel exhausted
- Burning
- Strangling
- Attacking or threatening to attack with a weapon
- Any threats or actual attempts to kill you.

Emotional / Psychological Abuse

Emotional / Psychological abuse is a behavior your partners uses to control you or damage your emotional wellbeing. It can be verbal or non-verbal.

Economic / Financial Abuse :-

Economics abusive takes place when the abuser makes or tries to make the victims financially reliant. Economic abuses often seek to maintain total control over financial resources, with hold the victims access to funds or prohibit the victim from going to school or work.

Threats : hit, injure or use a weapon or a form of psychological abuse.

Stalking : can include following the victim, spying, watching, harassing, showing up at the victims home or work, sending gifts, collecting information, making phone calls, Leaving written messages or appearing at a person's home or workplace: These acts individually or typically legal but any of these behaviours done continuously results in stalking crime.

Cyberstalking: online action or repeated emailing causing emotional distress-

In the past, domestic violence was often seen as a way husbands could legitimately 'Correct' their wives. At the same time, male violence posed problems for patriarchy, which I define as the power of husband and fathers over wives and children. Excessive force threatened the integrity of the family if the husband killed or seriously injured the wife. Wives kin also had an interest in protecting them from injury. Further-more, violence threatened the notion that marriage was based on love or at least partnership. The ideal patriarch was able to control his wife without losing his temper. Within the household, wives could be both subordinate to their husbands and dominant over servants and children. In some cultures and eras, they had power and properly in their own right. Women's ability to get help for wife beating therefore varied by rank, class and region. At the same time to books under review make it clear that when histories assess women's status and power in different areas and eras, we must take into account their vulnerability to violent husbands as well as their control over properly.

Domestic Violence is anything that involves physical damage, sexual assault, or distress of physical damage. In order to aid individuals who are going through domestic violence, It is fundamental to have a healthier understanding of what triggers domestic violence and how it affect the mistreated, abuser, and children of the mistreated. The history of domestic violence goes back all the way to the start of mankind. Ever since lower people were taken advantage by higher people in society. The men were much stronger than women which resulted in the women usually being the ones abused. In the beginning the man had every right to abuse his women. If we stare back into the 1940's and 1950's we will notice that Little was alone to stop domestic violence. The police would get

involved but would leave the situation to be solved by the family members. Police-men would just felt the man to composed himself and the women to stop aggravating him. Before 1970's, judge and police officers still looked upon wife beating as a trivial offense police-men would tell husbands to calm down and wives to stop annoying them, and cases rarely came to court. Popular culture at that time depicted wife beating as a joke, and psychiatrists saw it as a pathology of the underclass or of individual women. In general, the problem was denied or explained away.

In the 1970's feminists documented the widespread incidence of wife beating and asserted that it was not just working class husbands who assaulted their wives, but all class of men. They defined wife beating as one extreme in a spectrum of male effects to dominate women, and argued that rape was a crime of violence, not sex.

Feminists find shelters where women could refuge, demanded that the police do more to protect women and advocated that the police do more to protect women, and advocated for battered women in courts.

The related analysis of male domination and female victimization have become more complex. Feminists started calling battered women "Survivors" to emphasize that they were not just passive victims. However social scientists also started to study domestic violence, and some researchers came up with the idea that women committed domestic assaults in the same numbers as men. Psychologists argued that battered women needed therapeutic treatment. At the same time, the diagnosis of "battered women" syndrome could also be used to defend women who had killed violent husbands.

Today, Wife beating is once again seen as a pathology on a tragedy. The feminist critique has been taken up by mainstream culture but also muted.

In the past, domestic violence was often seen as a way husbands could legitimately 'correct' their wives. At the same time, male violence posed problems for patriarchy, which I define as the power of husbands and fathers over their wives and children. Excessive force threatened the integrity of the family if the husband killed or seriously injured the wife. Wives kin also had an interest in protecting them from injury. Furthermore, violence threatened the notion that marriage was based on love or at least partnership and companionship. The ideal patriarch was able to control his wife without losing his temper. Within the household, wives could both be subordinate to their husbands and dominate over servants and children. In some cultures and areas, they had power and property in their own right. Women's ability to get help for wife beating therefore varied by ranks, class, and region. At the same time, the books under review make it clear that when historians assess women's status and power in different areas and eras, we must take into account their vulnerability to violent husbands as well as their control over property.

Domestic Violence against men deals with the domestic violence experienced by men or boys in a domestic setting, such as in marriage or cohabitation. As with domestic violence against women, violence against men may constitute a crime, but laws vary between jurisdictions. Men who report domestic violence can face social stigma regarding their perceived lack of machismo and other denigrations of their masculinity. Additionally, intimate partner violence against men is generally less recognized by society than intimate partner violence against women, which can act as a further block to men reporting their situation.

The relative prevalence of intimate partner violence against men to that of women is highly disputed between different studies, with some countries having no data at all. Some researchers believe that the number of male victims may be greater than law enforcement statistics suggest due to the number of men who do not report their abuse. However, for both men and women, Domestic violence is among the most under reported crime worldwide.

Intimate partner violence against men is a controversial area of research with terms such as gender symmetry, battered husband syndrome and bidirectional intimate partner violence provoking a great deal of debate.

The lines of the debate tend to fall between two basic polemics, The first of these argues that scholars who focus on female-perpetrated IPV (Intimate Partner Violence) are part of an anti feminist backlash, and are attempting to undermine the problem of male-perpetrated abuse by championing the cause of the man, over the much more causes of the abused women.

The second polemic argues that IPV against and that it puts women in even greater risk of victimization abuse men, which domestic violence researchers and radical feminists have ignored in order to protect the fundamental gains of the battered women's movement, specifically, the view that intimate partner abuse is an extension of patriarchal dominance .

Domestic Violence against women in India :

Violence against women in India refers to physical or sexual violence committed against Indian women, typically by men. Common forms of violence against women in India include acts such as domestic abuse, sexual assault, and murder. In order to be considered violence against women, the act must be female. Most typically, these acts are committed by men as a result of the long standing gender inequalities present in the country.

Violence against women in India is actually more present what it may appear at first glance, as many expressions of violence are not considered crimes, or may otherwise go unreported or undocumented due to certain Indian culture values and beliefs. These reasons all contribute to India's Gender Inequality Index of 0.524 in 2017, putting it in the bottom 20% of ranked countries for the year.

Year	Reported Violence
2008	195, 856
2009	203, 804
2010	213, 585
2011	213, 585
2012	244, 270

65% of Indian men believe women should tolerate violence in order to keep the family together, and women sometimes deserves to be beaten. In January 2011, The International Men and Gender Equality Survey Questionnaire reported that 24% of Indian men committed sexual violence at some point during lives.

Exact statistics on the extent case occurrences are very difficult to obtain, as a large number of cases go unreported. This is due in large part to the threat of ridicule or shame on the part of the potential reporter, as well as an immense pressure not to damage the family's honor. For similar reasons, law enforcement officers are more motivated to accept offers of bribery from the family of the accused, or perhaps in fear of more grave consequences, such as Honor Killings.

To combat violence and other abuses against women, Telangana Police have established SHE teams to focus on the safety of women.

Conclusion (future)

The future of finding solutions to domestic violence includes containing to improve the effectiveness of treatment and to strengthen legal protection and to strengthen legal protection do victims, as well as accountability and treatment for abusers. Those goals should expand effective treatment and legal protections to address cyber-stalking and to manage the unique issues faced by individuals who are in gay, lesbian, bisexual and transgender relationship.

"If all men are born free, how is it that all women are born slaves"

The world has entered into a new millennium, but from the dawn of civilization till date, the women of the patriarchal society of India continues to be opposed and ill-treated. She is depended, weak, exploited and faces gender discrimination in every sphere of life. The gender-based violence that threatens the well-being, dignity and rights of women, extends across social, cultural, economic and regional boundaries.

Modern styles of Living and rapid technological advances have also been blamed. Mobiles, I pads, Television, computers, internet have become the order of the day. Women are moving out of the houses more freely and there is free mixing of the two genders. "Fashion, Drink, Dive and Make Merry" or "You live only once." Culture is being promoted amongst the youth. Television and cinemas are portraying sexual material for making fast money. Pornographic material is easily available to many on the internet and through other ways. Therefore modern scientific inventions should use for betterment of human life and not for disadvantages that threatens the existence of society in the sense of ethics / morality.

Different in treatment between men and women by the state should totally prohibited on grounds of religion, race, caste, sex or place of birth. Article 21 is on right to live; right to live with human dignity.

Women can not solve the problems by themselves. Women should understand men and men should understand women. Both should work together to eradicate the menace.

References

- 1) Brusa, Lisa D. (2004) "Battered Husband Syndrome"
Men and Masculinities : A Social Cultural, and Historical Encyclopedia, Vol. I. Santa Barbara, Calif ABC-CLIO. Pp. 62-64 ISBN 978-1-57-607774-0
- 2) Goodrum, S, Umberson, D., & Anderson K. L. (2001) The batterer's view of the self and others in domestic Violence. Sociological Inquiry, 7,221-240
- 3) Universal's Handbook on Protection of Women from Domestic Violence Act and Rules – P. K. Das
Mahajan A, Madhurima O. New Delhi : Deep and Deep Pub. 1995. Family Violence and Abuse in India.
- 4) Female Domestic Violence Offenders : Their Attachment Security, Trauma Symptoms, and personally Organization
By Goldenson, Julie; Geffenr, Robert; Foster L; Clipson, Clark R

Transcendental Perspectives On Mahatma Gandhi's Ideology

Prof. Sachin A. Bhojar

Dept. of English Arts & Science College, Pulgaon.

Introduction:

This paper aims at bringing out the transcendental traits in the ideology and writing of Mahatma Gandhi. Like many of the transcendentalists, Margaret Fuller was an advocate of women's rights and in particular, women education and the right to employment. This is shown when she revolted against Boston-Cambridge's learned professions as she was barred as for entering as a girl.

Discrimination:

Gandhi did not like Indian society's preference for a boy and a general neglect of a girl child. In fact, in most cases a girl is not allowed to be born. If born her survival is not ensured. If somehow she survives she is subjected to neglect. She does not get respect and the status she deserves equal to that of a boy. Given the frantic preference for a male child in India every year about four million women risk lives and get illegal abortions done. Many pregnant women die in the process but their deaths are never reported by their family members or by those who carry out these sex selective abortions.

According to the World Health Organization (WHO), about 15 million illegitimate abortions take place in the world; most of these happen in Asian countries. In India, of the reported abortions about 6.7 million are done in unhygienic conditions thereby risking the woman to a host of infection which may turn fatal. The Capital of India (Delhi) witness a large number of illegal abortions. With the high rate of population growth an increase of about 50 percent over the last decade- illegal clinics promising secret abortions have mushroomed all over. This is despite the fact that Medical Termination of Pregnancy act says abortion can take place only in the government institutions or medical establishments approved by the government. In a survey, conducted under the union Government's Family Welfare Programme in Delhi, more than 25,000 abortions were conducted. But these are only those carried out in approved centres. Of the total, 94 percent were conducted on women in who were within the first 12 weeks of their pregnancy. The rest were between 12 to 20 weeks. It is important to note that by the end of 10th or 11th week, it is possible to make out the sex of the foetus. According to the survey, almost 66 percent of women sought abortion due to failure of the contraceptive devices.

About 18 percent of the abortions were justified saying "pregnancy may cause grave injury to the mental health of the mother" and for another 12 percent, the reason read "grave injury to physical health to the mother but there is another reason too". Private Sewa Sansthan, a voluntary organization which runs four health clinics in Delhi, conducts about 12,000 legal abortions in a year. Poonam Arora of the organization points out, We get a number of women who come to us for an abortion after having found out that they were carrying female foetuses. We counsel them and send them back home. But I am sure a large number of them go to private clinics and eventually get rid of the foetus. Thus, girl child is not wanted in many families in India.

Gandhi was totally opposed to gender discrimination. She is, the noble sex. If she is weak in striking, she is strong in suffering. Gandhi described; "Woman as the embodiment of sacrifice and ahimsa." he further states; "A daughter's share must be equal to that of a son. The husband's earnings are a joint property of husband and wife as he makes money by her assistance.

If a husband is unjust to his wife, she has the right to live separately. Both have equal rights over children. Each would forfeit these rights after they have grown up, and even before that if

he or she is unfit for them. In short, I admit no distinction between men and women except such as has been made by nature and can be seen with human eyes.

Gandhi and Empowerment of Women:

Gandhi was not only a great political leader but a passionate lover of humanity. An implacable enemy of all injustice and inequalities, he was a friend of the lowly and the downtrodden. Harijans, women and the poor commanded his most tender attention. He had almost an instinctive understanding of women and their problems and had a deep abiding sympathy for them. In a letter written to Rajkumari Amrit Kaur from Wardha on 20-10-1936, Gandhi writes, "If you women only realize your dignity and privilege, and make full sense of it for mankind, you will make it much better than it is. But man has delighted in enslaving you and you have proved willing slaves till the slave and holders have become one in the crime on degrading humanity. My special function from childhood, you might say, has been to make women realize her dignity. I was once slave holder myself but I proved an unwilling slave and thus "opened my eyes to my mission."

Gandhi further said: "I began work among women when I was not even thirty years old. There is not a woman in South Africa who does not know me. But my work was among the poorest. The intellectuals I could not draw ... you cannot blame me for not having organized the intellectuals among the women. I have not the gift... but just as I never fear coldness on the part of the poor when I approach them, I never fear it when I approach poor women. There is invisible bond between them and me." This mass of poor women were those whose dignified upliftment craved. Poor women understood what he was saying because he spoke in the religious pantheon and referred to the facts of caste and gender. Some times highly progressive, other times conservative, he created an empathy with his audience through this culture fine tuning.

Rajkumari Amrit Kaur echoing this aspect of Gandhiji's personality says: We found him not a "Bapu" - wise father, but what is more precious, a mother, whose all embracing and understanding love all fear and restraint vanish. Though pre-occupied with heavy responsibilities his views in this regard were clear and he tried to educate the public to accept women as equal partners. He said:

I am uncompromising in the matter of woman's rights. In my opinion she should labour under no legal disability not suffered by man. I should treat daughters and sons on an equal footing of perfect equality.

Present Situation and Conclusions:

One of the biggest illegal trades going on in the world is the smuggling of human beings from poor to rich countries. Globally, about 1.2 million women and teenagers are trafficked for prostitution each year and many are trapped forever in the flesh trade in European countries. Despite fifty three years of Independence atrocities on women continue unabated. Seventy per cent of the rape victims disappear from their homes, according to a recent study. They leave due to the scornful attitude of their parents, relatives; threat and continued harassment from the offender. The offender is mostly a known person and only 4 per cent of them are convicted.

In the month of June, 2000 in Mumbai, a 50 year old man in broad day light poured kerosene over a 41 year old woman and burnt her in front of several people because she refused to marry him. Not to be out done the brave people of Nagpur stripped naked a woman and burnt her to death because she was supposed to have practiced witchcraft. Bala, 26 years old was beaten to death by her in-laws for not fulfilling the demand for a scooter. The daily newspapers are full of crime against women and dowry deaths.

Transcendentalists firmly believed in 'Back to nature' theory in this respect also Gandhiji closely resembles to the major transcendental writers.

According to Gandhiji, Nature cure implies right mode of living life. It provides restraint & a well regulated life. Naturally it develops the human being physically, mentally &

spiritually. Most of the disease spring from insanitation, wrong food & undernourishment. By following the path of nature cure & by use of resources of nature cure like Earth, Akash, Water, Sun & Air, we are able to relief from various diseases. With reference to nature cure. Gandhiji has described some of the nature cure techniques in his book, “Key to Health”. They are hip bath, steam bath & mud poultice. Gandhiji accepted that the foundation of nature cure has both scientific & spiritual value.

References:

- 1) “My Experiments with Truth”, M. K. Gandhi.
- 2) “SamajPrabodhanPatrika”, March, 2011.

Violence against Woman and Domestic Violence Act.**Prof. Yogarajsingh R Bais**

N.M.D. College Gondia

Introduction

Violence against Woman in India allude to physical or sexual brutality submitted against Indian ladies, commonly by a man. Regular types of savagery against ladies in India incorporate acts, for example, local maltreatment, rape, and murder. So as to be viewed as viciousness against ladies, the demonstration must be submitted exclusively in light of the fact that the unfortunate casualty is female. Most normally, these demonstrations are submitted by men because of the long-standing sexual orientation disparities present in the nation. Savagery against ladies in India is in reality more present than it might show up from the start, the same number of articulations of viciousness are not viewed as wrongdoings, or may somehow or another go unreported or undocumented because of certain Indian social qualities and convictions. These reasons all add to India's Gender Inequality Index rating of 0.524 in 2017, placing it in the base 20% of positioned nations for that year. As per the National Crime Records Bureau of India, announced occurrences of wrongdoing against ladies expanded 6.4% during 2012, and a wrongdoing against a lady is perpetrated each three minutes. According to the National Crime Records Bureau, in 2011, there were more prominent than 228,650 revealed episodes of wrongdoing against ladies, while in 2015, there were more than 300,000 detailed occurrences, a 44% increase. Of the ladies living in India, 7.5% live in West Bengal where 12.7% of the all out revealed wrongdoing against ladies occurs. Andhra Pradesh is home to 7.3% of India's female populace and records for 11.5% of the absolute announced violations against women. 65% of Indian men accept ladies ought to endure brutality so as to keep the family together, and ladies now and again have the right to be beaten. In January 2011, the International Men and Gender Equality Survey (IMAGES) Questionnaire revealed that 24% of Indian men had submitted sexual viciousness eventually during their lives. Careful measurements on the degree case events are hard to acquire, as an enormous number of cases go unreported. This is expected in huge part to the risk of derision or disgrace with respect to the potential columnist, just as a tremendous weight not to harm the family's honor. For comparable reasons, law requirement officials are progressively persuaded to acknowledge offers of remuneration from the group of the denounced, or maybe in dread of increasingly grave outcomes, for example, Honor Killings. To battle brutality and different maltreatment against ladies, Telangana Police have built up SHE Teams to concentrate on the security of ladies. A settlement demise is the homicide or suicide of a wedded lady brought about by a disagreement regarding her dowry. Now and again, spouses and parents in law will endeavor to blackmail a more prominent share through persistent badgering and torment which in some cases brings about the wife submitting suicide, or the trading of endowments, cash, or endless supply of a family's girl. Most of these suicides are done through hanging, harming or self-immolation. At the point when an endowment demise is finished by setting the lady ablaze, it is called lady of the hour consuming. Lady of the hour consuming homicide is frequently set to seem, by all accounts, to be a suicide or mishap, at times by setting the lady ablaze so that it shows up she lighted while cooking at a lamp oil stove. Dowry is illicit in India, yet it is as yet normal practice to give costly blessings to the husband to be and his family members at weddings which are facilitated by the group of the bride. In Uttar Pradesh, 2,244 cases were accounted for, representing 27.3% of the share passings nationwide. In Bihar, 1,275 cases were accounted for, representing 15.5% of cases nationwide. Episodes of share passings have diminished 4.5% from 2011 to 2012. In 2018, still upwards of 5,000 share passings are recorded each year. Respect killings [edit] A respect slaughtering is a homicide of a relative who has been considered

to have brought disrespect and disgrace upon the family. Examples of explanations behind respect killings incorporate the refusal to enter an orchestrated marriage, submitting infidelity, picking an accomplice that the family objects to, and turning into a casualty of rape. Village station gatherings or khappanchayats in specific locales of India consistently pass capital punishments for people who don't follow their diktats on position or gotra. The volunteer gathering known as Love Commandos from Delhi, runs a helpline committed to protecting couples who fear savagery for wedding outside of rank lines. The most noticeable zones where respect killings happen in India are northern districts. Respect killings are particularly observed in Haryana, Bihar, Uttar Pradesh, Rajasthan, Jharkhand, Himachal Pradesh, and Madhya Pradesh. Honor killings have quite expanded in some Indian states which has prompted the Supreme Court of India, in June 2010, giving notification to both the Indian focal government and six states to take safeguard measures against respect killings. Respect killings can be vicious. For instance, in June 2012, a dad executed his 20-year-old little girl with a sword after hearing that she was dating a man who he didn't favor of. Respect killings can likewise be straightforwardly upheld by both nearby residents and neighboring townspeople. This was the situation in September 2013, when a youthful couple who wedded in the wake of having an affection illicit relationship were severely murdered. Black magic related murders. Murders of ladies blamed for black magic despite everything happen in India. Poor ladies, widows, and ladies from lower ranks are most in danger of such killings. Female child murder and sex-specific abortion. Primary article: Female child murder in India Female child murder is the chosen slaughtering of an infant female kid or the end of a female embryo through sex-particular premature birth. In India, there is motivating force to have a child, since they offer security to the family in mature age and can direct customs for perished guardians and ancestors. Interestingly, little girls are viewed as a social and monetary burden. A case of this is endowment. The dread of not having the option to pay a satisfactory settlement and turning out to be socially alienated can prompt female child murder in more unfortunate families. Present day clinical innovation has took into consideration the sex of a kid to be resolved while the kid is as yet a fetus. Once these advanced pre-birth symptomatic strategies decide the sex of the hatchling, families at that point can choose if they might want to prematurely end dependent on sex. One investigation found that 7,997 of 8,000 premature births were of female fetuses. The fetal sex assurance and sex-specific premature birth by clinical experts is currently a Rs 1,000 crore (US\$244 million) industry.

The Preconception and Prenatal Diagnostic Techniques Act of 1994 (PCPNDT Act 1994) was adjusted in 2003 so as to target clinical professionals. The Act has demonstrated incapable because of the absence of usage. Sex-specific premature births have totaled roughly 4.2-12.1 million from 1980-2010. There was a more prominent increment in the quantity of sex-particular premature births during the 1990s than the 2000s. Poorer families are answerable for a higher extent of premature births than wealthier families. Significantly more premature births happen in country territories versus urban regions when the primary youngster is female. Sexual crimes Rape. Rape in India The guide shows the relative pace of savagery against ladies in Indian states and association regions in 2012, in light of wrongdoings answered to the police. Crime percentage information per 100,000 ladies right now the broadest meaning of wrongdoing against ladies under Indian law. It incorporates assault, rape, affront to unobtrusiveness, hijacking, snatching, cold-bloodedness by close accomplice or family members, dealing, mistreatment for endowment, share passings, profanity, and every single other wrongdoing recorded in Indian Penal Code. India is viewed as the world's most hazardous nation for sexual savagery against women. Rape is one of the most widely recognized wrongdoings in India. Criminal Law (Amendment) Act, 2013 characterizes assault as penile and non-penile entrance in real holes of a lady by a man, without the assent of the woman. According to the National Crime Records Bureau, one lady is assaulted at regular intervals in India. Incidents of revealed assault expanded 3% from 2011 to 2012. Incidents of announced inbreeding assault expanded 46.8% from 268 cases in 2011 to

392 cases in 2012. Despite its predominance, assault represented 10.9% of detailed instances of brutality against ladies in 2016.

Casualties of assault are progressively revealing their assaults and facing the culprits. Ladies are getting progressively free and instructed, which is improving their probability to report their rape. In spite of the fact that assaults are getting all the more much of the time announced, many go unreported or have the grievance records pulled back because of the impression of family respect being compromised. Women regularly don't get equity for their assaults, since police frequently don't give a reasonable hearing, or potentially clinical proof is regularly unrecorded which makes it simple for guilty parties to pull off their wrongdoings under the current laws. Expanded consideration in the media and mindfulness among the two Indians and the outside world is both pointing out the issue of assault in India and engaging ladies to report the wrongdoing. After worldwide news detailed the assault of a 23-year-old understudy on a moving transport that happened in Delhi, in December 2012, Delhi encountered a huge increment in announced assaults. The quantity of detailed assaults about multiplied from 143 announced in January–March 2012 to 359 during the three months after the assault. After the Delhi assault case, Indian media has resolved to report every single assault case.

In India, conjugal assault is definitely not a criminal offense. India is one of fifty nations that have not yet banned conjugal rape. 20% of Indian men confess to constraining their spouses or accomplices to have sex.

Conjugal assault can be characterized into one of three types:

- Battering assault: This incorporates both physical and sexual viciousness. Most of conjugal assault unfortunate casualties experience battering assault.
- Force-just assault: Husbands utilize the base measure of power important to force his significant other.
- Compulsive or over the top assault: Torture or potentially "unreasonable" sexual acts happen and are regularly genuinely rough.

Principle article: Human dealing in India From 2011 to 2012, there was a 26.3% abatement in young ladies imported to India from another country. Karnataka had 32 cases, and West Bengal had 12 cases, together representing 93.2% of the all out cases nationwide. From 2011 to 2012, there was a 5.3% expansion in infringement of the Immoral Traffic (Prevention) Act of 1956. Tamil Nadu had 500 occurrences, representing 19.5% of the all out across the nation, and Andhra Pradesh had 472 episodes, representing 18.4% of the absolute nationwide.

Residential violence

Principle article: Domestic savagery in India Aggressive behavior at home is maltreatment by one accomplice against another in a personal connection, for example, dating, marriage, dwelling together or a familial relationship. Abusive behavior at home is otherwise called household misuse, spousal maltreatment, battering, family viciousness, dating misuse and close accomplice savagery (IPV). Aggressive behavior at home can be physical, passionate, verbal, monetary and sexual maltreatment. Aggressive behavior at home can be unpretentious, coercive or brutal. In India, 70% of ladies are casualties of residential violence. 38% of Indian men concede they have truly manhandled their partners. The Indian government has taken measures to attempt to diminish abusive behavior at home through enactment, for example, the Protection of Women from Domestic Violence Act 2005. At regular intervals, an instance of cold-bloodedness is carried out by both of spouse or a relative of the husband. Cruelty by a husband or his family members is the best happening wrongdoing against ladies. From 2011 to 2012, there was a 7.5% expansion in savagery by spouses and relatives.

Reference

1. "Gender Inequality Index". hdr.undp.org. United Nations Development Programme. Archived from the original on 9 November 2017. Retrieved 9 December 2018.
2. "Crimes Against Women" (PDF). ncrb.gov.in. National Crime Records Bureau. 2013. Archived (PDF) from the original on 2013-09-18. Retrieved 2014-03-02.
3. Jump up to:^a ^b ^c "India tackles domestic violence". BBC News. 2006-10-27. Retrieved 3 March 2014.
4. Menon, Suvarna V.; Allen, Nicole E. (2018-04-25). "The Formal Systems Response to Violence Against Women in India: A Cultural Lens". *American Journal of Community Psychology*. **62** (1–2): 51–61. doi:10.1002/ajcp.12249. ISSN 0091-0562. PMID 29693250.
5. "International Men and Gender Equality Survey (IMAGES)". ICRW.org. Archived from the original on 2016-03-27. Retrieved 2016-04-05.
6. Women's Rights, Human Rights. 2018-05-11. doi:10.4324/9781315656571. ISBN 9781315656571.
7. Menon, Suvarna V.; Allen, Nicole E. (2018-09-01). "The Formal Systems Response to Violence Against Women in India: A Cultural Lens". *American Journal of Community Psychology*. **62** (1–2): 51–61. doi:10.1002/ajcp.12249. ISSN 1573-2770. PMID 29693250.
8. "dowry death: definition of dowry death in Oxford dictionary (American English) (US)". [Oxforddictionaries.com](http://oxforddictionaries.com). Archived from the original on 2016-03-04. Retrieved 2016-04-05.
9. Oldenburg, V. T. (2002). *Dowry murder: The imperial origins of a cultural crime*. Oxford University Press.
10. Shah, Harmeet (2014-02-03). "Indian woman and baby burned alive for dowry, police say". CNN.com. Archived from the original on 2015-09-24. Retrieved 2016-04-05.
11. "honour killing - definition of honour killing in English from the Oxford dictionary". Oxforddictionaries.com. Retrieved 2016-04-05.
12. "Ethics: Honour Crimes". BBC. 1 January 1970. Retrieved 23 December 2013.
13. Wikipedia source.

Dowry: A Stigma On Indian Society

Dr.Sanghamitra S. Chavhan

Associate Professor Dept.of Physical Education N.J.Patel College of Arts and
Commerce,Mohadi.Distt.Bhandara

INTRODUCTION

An amount of property or money brought by bride to her husband on their marriage is called dowry. The property which a man receives from his wife or a family at the time of her marriage. According to Encyclopedia, Britannica, dowry as the property that is given to women at the time of her marriage. If anything is given or taken by anyone of the party, it is considered as dowry.

Characteristics

- 1 Dowry is one of the most serious issues faced by Indian society
- 2 Dowry affects the life of any individual, family, society, country as a whole in various manners
- 3 To squeeze out more money in the form of dowry, the newly married bride is tortured mentally and physically, threatened their parents and her, provoke to commit suicide etc..
- 4 It has been more than half of the century that we have got independence people have become technological well educated, awareness has been promoted on every level possible and laws have been enforced to abolish dowry, but this problem still prevails.
- 5 In fact in some caste, dowry is considered as ritual.
- 6 Dowry is an ancient custom, and its existence may well predate records of it.
- 7 Dowries continue to be expected, and demanded as a condition to accept a marriage proposal, in some parts of the world, mainly in parts of Asia, North Africa and the Balkans. In some parts of the world, disputes related to dowry sometimes result in acts of violence against women, including killings and acid attacks.
- 8 Locally, dowry is called dahej in Hindi, jehaz in Urdu and Arabic, joutuk in Bengali, jiazhuang in Mandarin, çeyiz in Turkish, dot in French, "daijo" in Nepali, and in various parts of Africa as serotwana, idana, saduquat, or mugtaf.

CAUSES OF DOWRY

1. SEX RATIO:

Generally the ratio of girls is to boys is one but due to some problems the ratio was imbalanced and many girls were left unmarried and the people began to question the character of girl or her family, so to marry the girl her parents started giving money to the groom and his family.

2. ARRANGED MARRIAGES

Indian marriages are generally arranged which are done according to parents will, the bride and grooms are asked only asked on the sake of formality. This discussion of parents of both the parties also includes the talks of dowry.

3. ENDOGAMY

The arranged marriages are generally carried out in same caste, sometime due to shortage of options and greedy mentality of grooms parents the marriage is carried out in different castes, due to all these practices dowry is even more supportive

4. SOCIAL CUSTOMS

Society is of utmost importance in any individual's life. There are some social customs which are enforced on an individual and society as a whole, dowry is one of its part.

5. ILLITERACY

With a higher literacy rate in the country, it is quite valid to consider it the primary cause for different social evils. Being from the segment that is not knowledgeable about laws and legislation, they face several atrocities going to dowry exchange practices. They are left with little or no choices and have to meet the demands of the groom's family, which when not met leads to exploitation of the women.

EFFECTS OF DOWRY

1. In patriarchal family father assumes the highest position. The newly married couples are under the shadow of high position. All the main decisions are taken by him, ladies aren't asked for the opinion.
2. In this atmosphere newly wedded couples cannot act freely. The groom is dominated by his parents. Any decision taken by his parents are enforced on them. Newly married couples lack independence.
3. Because of dominance over ward, parents can pressurize the bride. Arranged marriages in our country maximum marriages are decided by relatives, though it is between groom and bride without their opinion. In this discussion dowry is also discussed.
4. if the family of groom is greedy, they blackmail to break the marriage for more dowry and due to society pressure the bride's family give the dowry.
5. in love marriages they have affection for each other hence they don't ask for dowry.

ECONOMIC DEPENDENCY OF WOMEN

6. The women who earn are self dependent and self reliant, she is well educated and knows how to deal with people, the women who don't earn and aren't educated suffer the most and is reliant on the family.

GREEDINESS

7. There are some people who don't follow the traditions and marry only for money. They think this is the easiest way to earn money; hence some people even marry another girl for money. Some people have a different, cruel mentality as when they do not get dowry they resort to violence and sometimes burn the bride.

GENDER INEQUALITY

- 8 The idea of paying dowry in order to get a girl married generates an increased sense of inequality among the genders, placing men superior to women.

SUGGESTIONS

1. Due to dowry the bride's family faces heavy financial loss. They experience a huge mental trauma, the people bicker, if the dowry is not given which affects their married family and ruins the reputation in the society.
2. For us to stop this mall practice we should educate our girls, we should give them enough wisdom so that they may oppose what is wrong.
3. If the girl is optimized then the family should protect and support her.
4. People will support mall practices like dowry and sati should be held guilty. Under section 305b of IPC dowry is a punishable crime.
5. If the married women dies any unnatural death due to burning or physical harm before completion of seven years of marriage and prior it is known that she was harassed for any precious commodity then he death will be considered due to dowry.
6. Whoever is found guilty of dowry will be penalized for at least 7 years of life in imprisonment, even if guilty, if the people don't agree the law cannot be enforced, this is why positive awareness is must.

CREATING PUBLIC OPINIONS

7. The society needs to be educated about dowry through posters, street plays, newspapers, and awareness campaigns, televisions and radios are also good medium of awareness.

INTERCASTE MARRIAGE

8 Inter caste marriage should be promoted; love marriage should be endorsed more than arranged marriages. Inter caste marriage should be praised.

WOMENS EDUCATION

9 Due to dowry the most affected are women so they need to be educated, education can be used as a weapon against dowry and all ill practices.

CONCLUSION

Dowry system is a social evil. It is the major cause of problems in the family system even educated family also insist dowry. In some community it is a social status in different communities it depends on the habits by the bride side or the groom side. When a first child born in a family the total income of the family is being saved for the dowry. 498A can only be invoked by wife/daughter-in-law or her relative. Most cases where Sec 498A is invoked turn out to be false (as repeatedly accepted by High Courts and Supreme Court in India) as they are mere blackmail attempts by the wife (or her close relatives) when faced with a strained marriage.

References

1. Ghadially, Rehana, (ed.) 1988, Women in Indian Society, New Delhi, Sage.
2. Jaywardene, Kuman, 1991, Feminism and Nationalism in the Third World, New Delhi.
3. Miss Maria, 1980, Indian Women and Patriarchy: Conflicts and Dilemmas of Students and Working Women, New Delhi, Concept.
4. Pardeshi, Pratima, 1988, Dr. Ambedkar and the Question of Women's Liberation in India, Pune, WSC, University of Pune.
5. Bedi, Kiran. It is Always Possible, New Delhi, Sterling Publications Pvt. Ltd., 1998.

Emerging Trends And Countering New Perspectives In Domestic Violence

Anand T Chahande

Asst. Prof. New Arts, Commerce & Science College, Wardha

Abstract:

The history of domestic violence dates back to times immemorial. Most of the countries in the continents had experienced violence towards women. However, it was not termed as domestic violence and to a certain extent women were safer in the hands of their patriarch. With the paradigm shift in the perspective of violence towards women and children; the term domestic violence occupied currency. There are few emerging trends due to onslaught of electronic and social media. The basic concept of domestic violence remained same; but it underwent huge change in the mindset of the source of domestic violence. The contributory factors and negligence on the part of victim are also considered in the sphere of the emerging factors. In pursuant to this, encountering such situation has become necessary to tackle the menace of domestic violence. The subject paper discusses such emerging factors that contributed greatly to the issue and tries to explore remedial measures to curb such tendencies to arrest the trend in domestic violence. The contemporary world deals with a great menace of domestic violence a dormant phenomenon in the past, which was subdued by mute tolerances by the womenfolk. With increasing self awareness and consciousness, a sort of social revolution has occurred wherein absolute submission to domestic violence as a mute spectator is considered deplorable and unworthy of a human being. With the rise in the dignity of self, the women demanded greater worthy treatment from their counterpart. The paper also delves deep into the psychological wild tendencies among men causing great harm in the arena of physical and mental abuse to women.

Key Words: *Patriarch, Social Media, Mental Abuse, Wild Tendencies and Remedial Measures.*

Introduction

The world history mentions Wars, violence, battles and fight between various civilizations. This is gainful to say violence of that sort was a predominant factor in the past. The tradition of being victorious over the enemy and indulgence in bloodshed is witnessed since times immemorial. Over the period of times, this violence has undergone tremendous change due to social set up and governmental restrictions. However, the basic instinct to wage a war and fight still pervades in the society. The violence of any kind harms the society and its people and soon it is shunned, the better. In the contemporary society, a new breed of violence is witnessed and is categorized as domestic violence. It is not true that domestic violence is a contemporary phenomenon but it was in existence since the man began to fight for the territory. Now this has percolated down to the home where it is not prominently noticed but at best ignored. With liberal society at hand, such violence has not gone down well and hence the voice against it being raised now and then.

Various Aspects of Domestic Violence

The term domestic violence is restricted narrowly to the violence that predominantly occurs at home and directed toward women from their counterparts. It is uncertain whether it is considered as domestic violence if it is vice versa. The violence directed with the intention to dominate and subjugate can be termed as domestic violence. The restricting the definition of domestic violence does not augur well as it severely put the victim at the disadvantage. Sigmund Fried talked about many psychological upheavals which causes mind to vibrate and certain actions spring from it. The sub-conscious mind acts as force multiplier towards initiating violence. Therefore, it is necessary to trace the origin of violence whether it is domestic or any other kind of violence which germinates through the wild mind. Certain forces act as stimuli to enter into the act of violence. For the origin of

violence, more and more research has been conducted mainly to curb the menace, however little attention has been paid to arrest the trend. Due to biological differences between man and woman, man tend to be aggressive and woman submissive. Sometimes, it occurs that there is tacit understanding between these forces to reflect their own being. The mind is set and conditioned; and then it acts accordingly to face the situation. Liberalism, Individualism and Women's Emancipation Movements have categorically ignored the basic instincts of men to rise against the women violently.

The area of domestic violence is narrowed down to the fight between husband and wife. It is physical, emotional, sexual and financial abuse between the partners who might be in any intimate relationship. The uncertainty of treating the violence of beating of daughter by father as domestic violence will answer the question. The relationship between the wife and husband is of legally entered into and there has to be certain iota of love and affection while treating each other. The social set up and also the mind set up of male egoist entails certain superiority and empowers him to commit aberration. This power is already ingrained in his mind that he is powerful enough to inflict injuries through violence. The victim is also socially conditioned to accept this violence as a cause and effect of marriage institution.

Due to social awakening, the modern woman may not be susceptible to domestic violence but in the past, there have been cases of domestic violence less spoken about. There was little question of protest and resistance if they could, but it was not desired. The origin of the meek submission again traced to social set up and also tacit understanding of martial tolerance. This has caused great damage to the marital relationship where each one tried to manipulate domestic violence for each other's gain. However, now it is utter loss to be submissive; though with womanly soft and tender feelings.

The trace of domestic violence not only restricted to our continent but also spread over to the developing countries. However, the severity of the violence depends on the wild imagination of the perpetrator. The victim may be aggressive in resisting the force of violence, but the mute question is that as to why it tends to violent. The study carried out by Professor Sylvia Walby of University of Leeds on the violence towards women came out with the disturbing trends. It indicates recurring serious violence towards women at home. The study also deals with various causes and origin of the domestic violence. Stalking also comes under the category of mental violence which needs to be dealt separately. In this connection Sylvia Walby comments,

Stalking is defined as a series of events that are intended to cause fear alarm or distress and thus constitute a course of harassment. Respondents were asked about three forms of such behavior: obscene or threatening phone calls, letters or other material; loitering outside their home or workplace; damaging property. (Walby 26)

Due to regular access to modern electronic and social media, women must watch out for such incidents which can result into major onslaught of mental harassment and violence. The intimacy between the individuals does not lessen the impact it directed. Back in India, domestic violence turns altogether different due to caste based society, tradition, customs, culture and weak Laws against women.

Though physical violence occupies our attention much, but the gravity of the problem is aggravated by the psychological scar it imprinted. The strong opinion prevails that the violence is predominantly ingrained in the psyche of man. This need to be washed out as it would incur strict and stringent Laws to prevent crimes against women. The conviction rates in the crimes against women will indicate the lopsided manner in which the investigations are carried out are failed to attract penalty to the perpetrator. Ruth Nadelhaft has mostly dealt with violence in literature. Shakespeare's play *Othello* depicts murder of Desdemona which is the direct fallout of domestic violence. The extreme step in the case of domestic violence is taking away life and that amounts to highest cruelty. Domestic violence precedes mental harassment and emotional turmoil. The suicide of the poet Sylvia Plath is the case in point. Nobody has blamed Ted Hughes for her death but the preceding events in her

life indirectly contributed to her taking extreme step. Mental harassment though intangible in appearance can create havoc in the life of women. They need to safeguard themselves from this onslaught and by robust mental personality even in the great events of peril.

The contemporary society is eager to resist such wild forces through education and information. There are several forums through which the menace of domestic violence could be restricted:

- Sensitization of the younger generation in the Colleges and at Work Places. The over enthusiastic young man with implicit design to impress the opposite sex, indulges in macho activities resulting into violent acts. This also involves derogatory language and its tone and tenor which indirectly harm the moral and dignity of women. The Institutions of Higher Learning need to explore mechanism to check and monitor bad behavioral tendencies amongst the students.
- Initiating Social Awareness Program among the Citizens, Police Personnel, Teachers, Work Places Managers and persons dealing directly with women, could bring desired result. Due to lack of monitoring authority and lackadaisical approach towards investigation, the cases of violence towards women are on the rise.
- Continuation of Value Added Programs in ethical, moral and virtuous life at the College level will impact the mindset of the young people. There have been several incidents where seeds of domestic violence are sowed during the adolescent stage. Understanding feminine mind and its perception need can create an amiable atmosphere of trust in both the sexes.
- Countering domestic violence also entails proper mechanism on the part of the victim to deal sternly with the perpetrator. Whimsical and imaginary female chauvinism will support and assist the process of degrading women at the perils of their safety. The potential victim needs to arrest such tendencies at the slightest pretext of initiation.
- Training program conducted for women focusing on strong and robust mental fitness to deal with depression can be helpful. Only the mentally strong women can tackle the issue of protesting against domestic violence and subsequent avalanche of mental harassment. The Schools and Colleges should be the epicenter of this kind of learning and both the sexes are exposed to the repercussions of the domestic violence in the society. Extra superiority and dominance of man over women without an iota of dignity should be shunned.

Reporting of domestic violence cases to the village panchayats will entail direct interference of the elders in the family affairs, thereby counseling the rowdy husband. Even the educated man at the slightest sign of straying of his wife indulges into bashing. The casual interaction with the familiar faces in the area could also provoke violent reaction from low esteemed individual. Such acts need intervention at the village panchayats.

Conclusion

To Arrest the trend of domestic violence, it needs proper monitoring on the part of the victims and their parenting. Over indulgence and extra liberalism in any sphere is likely to land the subject in trouble. Subtle and friendly interaction without malice towards none, the problem could be discussed and brought at the appropriated forum to initiate remedial measures. Meek submission and undue tolerance raise the tendency of empowerment in the mind of the perpetrator. The occurrence of violence against women is witnessed since ages and no powerful authority can change the typical mentality and psychosis of man. Therefore, it is imperative on the part of the victimized to safeguard

themselves from the overzealous tendencies from their counterparts and restrict the responses which may entail giving wrong signal to the perpetrators.

References:

Walby, Sylvia. *The Cost of Domestic Violence*. Women Equity Unit, September 2004.

Nadelhaft, Ruth. "Domestic Violence in Literature: A Preliminary Study." *Mosaic: A Journal for the Interdisciplinary Study of Literature*, vol. 17, no. 2, 1984, pp. 242–259. JSTOR, www.jstor.org/stable/24778799. Accessed 6 Mar. 2020.

Role of Public Libraries on Women Empowerment

Dr.Ashish A.Thanekar

(Librarian)

V.k.m,Ramtek

Abstracts

The present study focused on the role of public library on Women Empowerment. The population of this study involved women users of public library in india The questionnaire was used for this study to collecting data. This study was mainly focused on various information like the sources of the library are not sufficient to meet the needs of women users and the infrastructure and facilities of the library has to be improved .Majority of the women they are not aware about information technology applications. This study was concluded that the library has to play a essential role to improvement of women empowerment in the nation.Variou information sources of the library are not sufficient to meet the needs of women users and the infrastructure and facilities of the library has to be improved. Majority of the women under study are not aware of the information technology applications. From the analysis, it concluded that library has to play a vital role for the improvement of women.

Keyword: Public Library, Women Empowerment.

INTRODUCTION

In India women are more than man, most of this Women are living in bad condition they are suffering various problems since independence; the Government has implemented several empowerment programmes to develop or empower the Women. But they have not made any remarkable improvement in their living conditions. It can be mainly attributed to the non availability of education and information on the emerging technologies. Therefore, transfer of new technologies to the rural communities has become essential to empower them with education, power and position; it challenges social conventions and customs. Women education influences all the family members with whom she deal and it helps to eradicate the poverty and thereby triggering development. (S K Ravikumar 2006)1 . Libraries occupy an important place in modern society as an agent of educational, informational, political economic and antiquarian functions. Libraries are the only agency devoted solely to the purpose of collecting preserving, transmitting and securing the widest and most effective use of the records of civilisation by the society of which it is a part. This study aim to evaluate the differentactivities of the public library in women empowerment.Today women is stigmatised and rebuked by the family and the society. In an attempt to bridge gender disparity in the developing world different agencies are trying to elevate the statusof women so that they become increasingly visible in various roles such as socio economic, political and civil leadership. Over two decades of the women's movement across India, we have seen an increasing emphasis on the promotion of grass roots level organisation for women development and discussions as women status and empowerment.

LIBRARY

Libraries are one of the most important components of the information age and librarians are dealing successful with new technological advances. Librarians work on helping society; understand the value and contributions of libraries particularly in the areas of organizing, preserving and providing access to information. Libraries have always played a vital role in promoting education and research, developing reading habits and dissemination of knowledge and information. Libraries are one of the most important components of the information age and librarians are dealing successful with new technological advances. Librarians work on helping society; understand the value and

contributions of libraries particularly in the areas of organizing, preserving and providing access to information.(GayatriVivek, 2013)

PUBLIC LIBRARY

A rural library is a library or library system that serves a rural community or population that primarily lives on farms and ranches, and in remote communities .Kempson[10] lists three guidelines for creation and operation that should be considered as a definition of rural libraries: the rural library should not solely be based on the provision of printed materials; the rural library should be rooted in the community and for the most part, facilitated by members of that particular community; and the rural library service should be a channel for transferring information both to and from the local community.The UNESCO manifesto also state that it should be an institution established under the clear mandate of law maintained fully from public fund, offering all its service free of cost and open for free and equal use by all members of the community irrespective their age, sex, religion, language structural level of education. The origin of the public library service vests in antiquity with the first recording of the human thought took birth the concept of a system or an institution which could preserve thought for future use which gradually came to be referred by the term library. Ever since the essential functions of all libraries remained the same collection, preservation and dissemination of knowledge. Public library is a welfare centre which provides useful service to the community by fostering education, ,promoting culture, providing scope for healthy recreation and disseminates information to all section of the society.(Laila T Abraham 2010)4

OBJECTIVES OF PUBLIC LIBRARY

The basic objective of a public library is to circulate books, most of the enunciation of theThe explosive growth of knowledge and the direct relation of information to development in all walks of human life have elevated public library which is to give people free access to information, as the most important instrument in their life and progress. There is no other substitute to public library which is of such importance and which can undertake the massive and varied functions, it expected to undertake in the present day society the characteristics of which is tremendous and continuous development.

FUNCTIONS OF PUBLIC LIBRARY

Public libraries are continuing to serve important community function, but that the future of those institutions is not assured to perform various important roles in educational, economic, political, social and cultural development of the country. Information, Thus it considered as Peoples University and as such library will focus on providing knowledge on all matters including academic and non – academic. But in large number it focus on general knowledge, Novels, Stories, Drama, Autobiography, Magazine, and Daily Newspapers. The role of public libraries is pivotal in spreading information literacy. They can play a tremendous role in addition to the existing objective of making a non-literate/non-reader, a potential reader. Public Libraries can bring the government programmes to the rural women through their extension services by projecting the various development programmes with the help of audio-visual media. They could organize colloquia, lectures-cum-demonstrations, show documentaries etc. on wide ranging topics such as on general health, reproductive health and family welfare, immunization, information on animal small husbandry (Cattle breeding, rearing and treatment etc.), water treatment, agricultural management, loan acquisition process, monitoring of grievances, micro enterprise, financial management, account keeping and more importantly on the legal literacy.

FUNCTIONS OF PUBLIC LIBRARY

Public libraries are continuing to serve important community function, but that the future of those institutions is not assured to perform various important roles in educational, economic, political, social and cultural development of the country. Information, as the most important instrument in their life and progress it will lead to explosive growth of knowledge and direct relation of information to

developments in all walks of human life have elevated public library which is to give people free access. focus on providing knowledge on all matters including academic and non – academic. But in large number it focus on general knowledge, Novels, Stories, Drama, Autobiography, Magazine, and Daily Newspapers. These resources are used by women in large number. Now – a-day public libraries are functioning as mobile –channels in providing knowledge to the people of rural and urban areas. Public libraries are continuing to serve important community function, but that the future of those institutions is not assured to perform various important roles in educational, economic, political, social and cultural development of the country. Information, as the most important instrument in their life and progress it will lead to explosive growth of knowledge and direct relation of information to developments in all walks of human life have elevated public library which is to give people free access.

PUBLIC LIBRARIES AND RURAL WOMEN

Rural women remain the most underprivileged group of the developing societies because of lack of empowerment. In the recent years, there are diverse government and non-governmental organisations and initiatives aimed at empowering rural women in order to improve their sufferings yet a lot of rural women are not empowered. The public libraries are also involved in the Community Economic Development. Public libraries can play a significant role in community economic development for several reasons. First, access to a well-stocked library adds significantly to the overall quality of life in a community. Second, librarians are sometimes the most educated and well-trained community information specialists. Third, libraries frequently have up-to-date computer systems, fax machines, Internet access and information retrieval skills that are of growing importance in an information-based economy.⁸ but rural public libraries has given these rural women the basis input of information to learn and enhance their quality of life in general terms. Most importantly, the rural public libraries activities and outreach programs, on-going, supporting rural women in developing their self-development and selfempowerment. Through interview and observation in three different rural public library in Selangor, Malaysia, this study discover that current rural public library is playing its part, successfully, in supporting rural women development and empowerment, through its resources, activities and programs planned. The public libraries are also involved in the Community Economic Development. Public libraries can play a significant role in community economic development for several reasons. First, access to a well-stocked library adds significantly to the overall quality of life in a community. Second, librarians are sometimes the most educated and well-trained community information specialists. Third, libraries frequently have up-to-date computer systems, fax machines, Internet access and information retrieval skills that are of growing importance in an information-based economy.⁸ CONCLUSION Public library is very important in the life of any nation. It attempts to meet various needs of readers prove

WOMEN SELF –DEVELOPMENT RESOURCES

All rural public library in Malaysia are provided with many relevant and good reading resources that can be used by everyone especially housewives and rural women; such materials are home and entertainment magazine, home economic books, motivational books and referencing assistant. Many female respondents from all three public library are very content with the materials and resources provided to them.

CONCLUSION

Public library is very important in the life of any nation. It attempts to meet various needs of readers, provide various information sources and services. Public library play important role in women empowerment process. Public library is very important in the life of any nation. It attempts to meet various needs of readers, provide various information sources and services. Public library play important role in women empowerment process. Hence it has been established as a crucial place in the life of women, as it provides information that is essential for the women empowerment. It will help

for their own development, family and community development. From the analysis, it stated that library has to play a vital role for the improvement of women. Various information sources of the library are not sufficient to meet the needs of women users and the infrastructure and facilities of the library has to be improved.

REFERENCES

- 1.49-59. [4].UNESCO Manifesto. (2014). Retrieved January 17, 2014 from <http://unesco.org>
- 2.Bhat,roufahamad. (2017). Role of public libraries in the empowerment of women.:Reasearch journal of social sciences & humanities vol.3 issue 10 ISSN 2279-0837
- 3.Bhuvaneshwari Ravi, &GayathriVivek, (2014).Importance of partnership for development of public libraries in India. DESIDOC Journal of Library and Information Technology, 33(1), 12-20.
- 4.Kaliya, Perumal, &Baskaran, S, (2010). Information seeking behaviour of rural folk in Tamil Nadu: A case study of Peramakudi branch library. Kelpro Bulletin, 4(2), 49-59.
- 5.Kaliya, Perumal, &Baskaran,S,. (2010). Infoarmation seeking behaviour of rural folk in Tamil nadu : A case study of Peramakudi branch libray. Kelpro Bulletin,
- 6.Ravikumar, S. K. (2006). Indian women.(1st ed., pp.32-46). Jaipur: Mangal deep publications.
- 7.Sasip.k. Role of libraries on women empowerment a study with special reference to district library :IOSR Journal of Humanities and Social Science (IOSR-JHSS) Volume 19, Issue 10, Ver. VII (Oct. 2014), PP 36-42 e-ISSN: 2279-0837, p-ISSN: 2279-0845

Role Of Ict In Teaching Learning In Rural Area

Dr. T.R. Bannagare

IQAC Coordinator Vasant Rao Kolhatkar Arts College, Rohana Tah - Arvi, Dist.
- Wardha - 442 302

Abstract :-

Technology has entered into this area and has helped tremendously to both the learners and teachers of English. The Rural area has no exception to this change. You can see clearly the mobiles; smart phones are here and there in the hands of rural area students. They know perfectly how to handle the smart phones. These days the knowledge has arrived at your fingertips just because of technology.

Boundaries of classroom have vanished and the term 'beyond textbooks' has been in vogue. Of course, going beyond textbooks opens up new horizons in the era of globalization because today even the learner's community is not content only with what teachers do write on black-board. Moreover they expect the teacher with a new age feel at every step of learning and all these requirements can be fulfilled through integration of technology in teaching-learning.

Introduction :-

Building strong relationships with students is something that frequently explains why faculty takes pleasure in the challenge of working at a small university. The concept of moving the traditional classroom of desks, notebooks, pencils and blackboard to an online forum of computers, software and the Internet intimidates many teachers who are accustomed to the face-to-face interaction of the traditional classroom. In the past 10 years, online instruction has become extremely popular as is evident in the rise of online universities, such as University of Phoenix Online and Athabasca University (Canada), and on-campus universities offering online courses and scalability of e-learning technologies. E-learning is fast becoming a major form of learning.

Advancements, standards, specifications and subsequent adoptions have led to major growth in the extensibility and scalability of e-learning technologies. E-learning is fast becoming a major form of learning. Computer multimedia offers ideal opportunities for creating and presenting visually enriched learning environments. The latest technologies associated with virtual reality will also play an important role in not too distant future.

Management institutes and educators have attempted an increased incorporation of collaborative group work, problem-solving and decision-making through technology as an integral component of pedagogy. There is no doubt that technology-based tools can enhance student's cognitive performance and achievements if used appropriately, in accordance with knowledge learning and as part of coherent educational approach.

Computer-based systems have great potential for delivering teaching and learning material.

The rapid development of Information and Communication Technology (ICT), particularly the Internet, is one of the most fascinating phenomena characterizing the Information Age. ICT powers our access to information, enables new forms of communication, and serves many online service in the spheres of commerce, culture, entertainment and education.

Meaning of ICT :-

Information and Communication Technologies (ICT) are referred to as the varied collection of technological tools and resources which are made use of to communicate. They are also made use of to generate, distribute, collect and administer information.

ICT is a force that has changed many aspects of the way we live.

Introducing ICT as a tool to support the education sector has initiated substantial discussions since the late 1990s. A decade ago the emphasis was on Technical and Vocational Education and Training and training teachers. During the last few years an increasing number of international development agencies have embraced the potential of ICT to support the education sector. UNESCO has played a major role in spearheading the Education for All initiative to harness the potential of ICT. The widely subscribed Darker Framework for All recognizes that, 'these technologies (ICTs) have great potential for knowledge dissemination, effective learning and the development of more efficient education services.

When looking at the integration of ICT to support the achievement of educational objective, it can be found that after almost a decade of using ICY to stimulate development, it is not yet fully integrated in development activities and awareness raising is still required. The main objectives of the paper are to evaluate the importance of ICT in higher education, especially in rural area.

The Role of ICT in English Language Teaching in Rural Area :-

Assisted Language Learning is an interactive method of instruction that help learners to achieve their goals of learning, at their own pace and ability. It helps in enriching English language skills and connects a learning place to the outside world. This technology serves as a 'Surrogate teacher', it also impartial feedback to the learners. So it is ideal for integrating skills such as reading, writing, speaking and listening. With the reduction in the cost of computers, most educational institutions can afford to have computer systems. A computer lab, now a day, is seen as an essential requirement in any educational institution because of the increased awareness among the students, teachers and managements. Computer Assisted Language Learning needs a computer laboratory with the teacher present of a computer with students working independently.

Use of Computer Assisted Language Learning for Teachers :-

It offers an ideal environment for the teacher to do things differently and use innovative methods of teaching. For instance, Power Point Presentation using multimedia support can simulate conversation and discussion in the target language.

Computer Assisted Language Learning helps the teacher to :

- Plan the lessons / materials
- Present the lessons / material setting offers an ideal learning environment for those who cannot benefit much from lecture method.
- It enable the students to :
- Learn the lesson and also access a variety of background information like vocabulary glossary, Pronunciation, grammatical explanations, etc.
- Practice not only to listen and comprehend, but also to speak by sing the material presented in the computer.
- Collaborate with other learners. The entire class may work on a single question or different questions in groups.
- Achieve swift development of communicative ability though frequent exchange of ideas and discussions with the teacher and among themselves.
- Enhance critical thinking skills through activities involving observation, prediction and conclusion, all of which contribute to language use.
- Have 'Virtual field trips' that enrich their experience of studying a specific theme or topic.

Technology in context :-

This material is designed especially for students who already have some knowledge of English. It serves in improving language skills in general and listening skills in particular. A variety of language items such as grammar, comprehension and speaking and writing tasks are included in this

learning software. It contains science topics as well as topics of general interest. It caters to all sections of students who want to improve their skills in English.

Study skills success :-

This language learning software is useful in improving all the language skills. It is helpful to students who wish to appear for competitive exams like IELTS and TOEFL. A wide variety of language activities are included in this software to expose students to different situations of language usage. The unique feature of study skills success is to integrate authoring program, wherein the teacher can prepare his/her own material. The software makes use of various language learning strategies to enable the learners to develop effective communication. Learning strategies like interpretation, use signposts, filling in a form though listening etc. are use for developing listening skills. Speaking practice, short talks etc. are use for developing speaking skills. Skimming, scanning, summarizing etc. are use for developing reading skills. Using deferent sentence structures and exercises in linking sentences are provided for developing writing skills.

Sky Pronunciation Suite :-

This software presents English thought dialogues, jokes, poems, rhymes, sayings etc. It includes The Phonemic Alphabet in English Similar Sounds, Word and Phrasal Stress, Stress and Rhythm etc. It provide comprehensive training in all the important aspects of English pronunciation. In the Phonemic Alphabet in English, each and every sound is provided with an interactive voice to recognize the sounds and letters of the phonemic alphabets in English. The users can listen to vowel and consonant sounds. They can test their ability to recognize individual sounds and words transcribe and match words with their vowel components. They can practice sounds and the symbols and learn stress. Rhythm, intonation, syllable division etc. Similar Sounds program is designed to improve the learner's ability to differentiate between similar-sounding sets of words, both in isolation and in sentences.

Pronunciation Power :-

This learning software on phonetics has a bright and attractive interface with well thought-out navigation. This software is designed to help students master the individual sounds of English. It also has a speech analysis function which is done acoustically to compare each sound which the original sound. Learners can listen to the instructor's frequency wave form. They can record the sound themselves and compare their sound and frequency from with that of the instructor. This software also provides an animated skeletal view of the front and back side of the mouth, displaying the place and manner of articulation in producing that particular speech sound.

Conclusion :-

In the present scenario, a teacher works gets more fruitful by using ICT based teaching. The syllabus of universities allocates marks for using of ICT. In such cases ICT helps a lot to the teachers as well as students. Power Point Presentation makes the job of a teacher more effective but at the same time doubts of the students regarding the subjects gets cleared. The classroom also becomes lively because of the two way process. Teachers play a significant role in shaping the personalities and sensitivities of their students. A teacher should ignite the minds of the young in such a way, that throughout the life they should have a quest for knowledge and desire to make this world harmonious place to live in. I would like to quote the lines of Gandhiji, "What we need are educationists with originality, fired with true zeal, who will think from day to day what they are going to teach their people." In this regard, in today's education, ICT will definitely help a lot in educational field.

Work Cited :

1. www.wikipedia.com
2. www.google.com

Domestic violence: impact on indian society**Assitt.Professor.Rajesh B. Tandekar**

Kumbhalkar College of Social Work, Wardha-442001

ABSTRACT

Aim of the present study is to assess the perspectives of the public about the domestic violence. During present study various books, journals, websites were studied and analyzed by Descriptive Study Method. The present study reveals that the most of the women are not fully aware of the domestic violence solutions in India. Indian Culture, traditions and activities seem to be the major cause of unawareness in the society. Most of the women are hesitant to comment on culture, rituals when it results from religious practices. The strict implementation and enforcement of government policies, rules may contribute to control the domestic violence and its adverse effects on the society.

Keywords: Patriarchal System, domestic violence, NGO, AWPS.

INTRODUCTION

Domestic violence is one of the major social issues from long long years in India. There are various social problems due to this. Government had tried hard to overcome this problem. All the possible efforts on political, social, administrative, and cultural level performed for improvement. The study given below will definitely serve the best solution in this direction.

Historical Background

Social and technological improvements in agriculture, habilitation creates patriarchal social structures in society due to predominance of power. It has the different dimensions around the world without any document or event. According to the theory of Marx Marxist theory the birth of Patriarchal system is in the property matters which controlled by men. Men instructed to control household production and women control household labor, children.

Some are not agreed to this view of property concept. Primarily, Male domination is found in the far back as 3100 BCE due to the woman's reproductive capacity. As per the Hebrews opinion it was resulted from the exclusion of woman from the God. According to Steven Taylor hierarchical polities, varied violence and conditional ego is the reason of patriarchal dominance. Basically, man has to manage competent matters of society, friends and enemies compared to women. The works of Aristotle opines that female role is to reproduce, serve men in the household morally, intellectually, and physically. By the time people believed that men are superior to women who had learned the growing children and the cycle of patriarchy continues. Concerning woman's place 16th and 17th century thinkers agreed with Aristotle's views until the late 18th century. Without any differentiation positive rules of God, children's ascendancy and jurisdiction had changed. Women questioned in the 19th century patriarchal system without bias by various knowledge and interpretations. From here onwards inclined the feminist theory. Biologically, weight, sex, hormones, behavior claims for patriarchy.

Evaluation of domestic violence in India used to identify patterns, condition, surveys to decide its prevalent impact, analysis and backdrops. First of all we have to understand the meaning, nature, cause and prevalence of domestic violence.

AIMS AND OBJECTIVES

1. To know the existing domestic violence in society.
2. To study the reasons of domestic violence.
3. To find out the major sources of patriarchal system in society.
4. To ascertain the women problems in the Indian context.

5. To find out the level of awareness of domestic violence among people regarding Government schemes, laws and rules.
6. To know the experiences of Indians regarding implementation of domestic violence.
7. To explore possible reactions of people against domestic violence.

METHODOLOGY

For the present investigation Descriptive Research Methodology was adapted. Selected books and websites were purposively selected for the study. The data was collected and analyzed using study, observation, focus group and evaluation.

Domestic violence: impact on indian society

Patrarchial system and domestic violence

Meaning of patrarchial system

Patriarchy is a social system in which men hold primary power and predominate in roles of political leadership, moral authority, social privilege and control of property. It is a set of ideas and ideology which explain and justify the male dominance to inherent men and women differences. Patriarchy affects different power differentials between men and women in a society. It has molded in the social, legal, political, religious, and economic fields of varied cultures. Patriarchy is a Greek word which is bled of patria (lineage, descent), patēr (father), and arkhō (rule, govern). It means "the rule of the father". This term had been related to the adult head of the family since 20th century. It is used to understand patriarchal domination to liberate women in the social and biological context.

MEANING OF DOMESTIC VIOLENCE

1. Physical, verbal, visual or sexual abuse that are experienced by women or girls as threats, invasion or assaults and that have the effect of hurting her, or degrading her and/or taking away her ability to control contact with another individual.
2. Mental, emotional, and financial abuse of a woman.
3. Culture, religion, class, and ethnicity related violence in home is called domestic violence. Male heads abuse, legal jurisprudence against wife, child and members of the home included in it.

Indian women's movement, women activists, criminal code and police procedures has contributed to a growing public awareness about the social problems like dowry deaths, rape, child sex selection, sexual harassment, human trafficking, and prostitution. Domestic violence is the human rights violation. Household income, Ethical Issues Living cultures, social construct these are a crucial factor in this matter.

Violence against Women in India:

There are various examples and evidence from age, gender, community, education, joint families, status, complex linkages which correlate with the violent society and people. Different efforts had been performed to clarify and change this scenario by family counseling, rehabilitative programs, judicial and police responses, innovative grassroots efforts, state welfare policies, sensitization programs, women NGO, Govt and NGO interventions analysis of purposively selected samples of state and NGO responses was also undertaken.

Male patriarchy:

Current tendency of human behavior had created different problems by abuse, economic stress, alcohol consumption, time, support, hierarchical problems. There are some conditional issues of women which were responsible for this treatment as formal education of women, woman retaliation, threats, autonomy, health behavior, children management and gynecological problems, speaking privacy, insult or blame her parents, deliberately misleading statements, marriage discussions.

Depending on the above study one can say that the two-third factors of abuse due to food taste (salt, unripe vegetables), cleanness, spent money, foul language, collecting, water, communication with

others about violence and joint family. Forms of domestic violence are Slapping, beatings, Kick, pull hair, sexual abuse, and bang against the wall. In various study of Indian societies shows that tendencies of Women unwillingness to depend on married brothers, their visit to father house had made the women live in the condition where they are from long ago. They can get the help from various sectors of shelter homes, police; women's groups for legal actions must be address violence but due to their mentality neglects it.

Some of the impact factors for domestic violence are Women Police, Legal Aid Cells, Family Courts, Lok Adalats or Peoples' Courts, and Mahila Lok Adalats or Women's Courts which helps to women to violate domestic violence. Special cells, Community policies, Police counseling cells have framed to identify women problems. Varied states designed counseling cells, shelter homes, and district-level programs to economic issues of women. NGO attempts as Street plays, exhibitions, media and movement on problems of poverty, castes, illiteracy, and alcoholism to reduce domestic violence. They provide sensitive and professional services, legal awareness, legal aid, shelter, programs for women empowerment. An effective domestic violence response is service range, perspective and approach to it. Amendments in law, Mahila Lok Adalats, Mahila Dakshata Samiti, Lok Adalats works for it.

Various efforts from the administrative level as female officers supplied with poor quality vehicles, equipment, cleanness facilities, water, and competent personnel had created for a greater impact. Human social worker had also done a framework of Child-care, recreation services, research show, income enhancing, literacy commitment, skills of stitching, tailoring, and knitting remedial counseling are supportive services to improve the social condition. Community prostitution initiatives taken against the tribal's such as schemes, minimum marriage age, women rights and programs to stop it. Stakeholders gender sensitization, police training, judiciary, social workers, counselors, policymakers, and service providers should be reiterated. Rigorous research, wife battering linkages, available services generate public awareness rights and community intervention.

System of Trained Staff for Improvement:

Regular training is important for more professional officials than ranks. Upgraded group, caretakers and wardens are important segment to target.

Awareness programs, state welfare policies, and voluntary economic and social empowerment programs advocate for women counseling.

Ideological principles, structure, morale decides contribution respect and efforts made by each organization.

Fair property settlements, ideal behavior, political consciousness method of improvement and family members policies are its core fields. Mahila Suraksha Samiti creates accessible and effective campaigns and intervention strategies. To avoid legal prosecution family counseling and mediation services help families.

Preventive measures about dowry, legal rights, and gender injustice had aware by rallies, camps, programs and media at different locations.

Self-help group attempts to empower women, dalits, tribals, slum dwellers, rural workers, poor women, sex workers, or women prisoners.

AWPS

All Women Police Stations were formed to reinforce the domestic violence criminalization and approachable police stations. They identify main women frightening places for women to go. It provides best forensic services of domestic violence, dowry crimes, sexual harassment, women trafficking and children, rape, etc. crimes against women. Forensic services of fingerprints, medical reports, eyewitness, and circumstantial personnel stated minimal infrastructure and facilities such as transportation, running water or clean restrooms.

The role and training of female police officers constitutes another pressing concern. Though the assumption was that women officers would be more sensitive to gender-related crimes by virtue of being women, the reality is that they are not necessarily any more aware or competent to respond to these crimes. Women police officers were found to lack training and were not sensitized to gender issues. For the most part, they shared the perception found within the police force generally that private family matters were not a concern of law enforcement. Common problems observed at the stations included the neglect of duties, the lack of conscientious attention to forms and investigative procedures, judgmental comments, and an unwillingness and lack of preparation to counsel women. Without proper training, evidence can be easily missed, undocumented or tampered with in such a way as to weaken a woman's case. Derogatory or uncooperative remarks were often made to women who approached the station. This had the effect of reinforcing their powerlessness, defeating the purpose of domestic violence in India. It is the most important part of the social and political level.

CONCLUSION

Above mentioned thoughts and discussions on patriarchal system and the domestic violence shows that family, community setting, education of women and girls, male gender-sensitive education, power formation of women's groups, use of mass media for awareness is the most important for correction in behavior. Comfort ability of women is strengthening by providing violence restricting remedies and initiatives. Prevention and intervention related to age, caste, education, and duration of marriage had formed. These reconstructive programs improve livelihoods, self-esteem, and empowerment. Most of the women are not fully aware of the new rules and regulations. They think that sudden change in customs, traditions and thoughts are the most harmful to their safety. Most people are hesitant to comment on domestic violence when it results from religious practices. Awareness is low about laws/rules and enforcing authorities. People seem hesitant to act in cases of domestic violence and there is a fair amount of despondency about it. High post officials, peoples must have take the responsibility for the implementation of violence against thoughts, educating students and people in primary and secondary schools, promoting awareness program by the speaking of the well-known famous personalities, talks by educators and social groups, educating people through radio, TV, newsreels in cinema halls on the undue use of customs, use of rituals during festivals, by restricting the ill traditions and use of good human conduct, behavior that exceed certain positive thoughts level, strict implementation of laws are the some remedies to plant against the domestic violence.

References:

1. Pateman, Carole (2016). "Sexual Contract". The Wiley Blackwell Encyclopedia of Gender and Sexuality Studies, 5 Volume Set. The Wiley Blackwell Encyclopedia of Gender and Sexuality Studies. Singapore: John Wiley & Sons, Ltd. pp. 1–3. doi:10.1002/9781118663219.wbegss.468. ISBN 978-1-4051-9694-9.
2. Fitzpatrick, Tony; et al., eds. (2013). "Patriarchy". International Encyclopedia of Social Policy. Routledge. pp. 987–. ISBN 978-1-13661004-2.
3. Largen, Kristin Johnston (2017). "A Brief Introduction to Confucianism". Finding God among Our Neighbors: An Interfaith Systematic Theology. Finding God Among Our Neighbors. Minneapolis: Augsburg Fortress. pp. 61–88. doi:10.2307/j.ctt1ggjhm3.7. ISBN 9781506423302. JSTOR j.ctt1ggjhm3.7.
4. Rosemarie, Tong; Botts, Tina Fernandez (18 July 2017). Feminist thought: a more comprehensive introduction (Fifth Ed.). New York. ISBN 9780813350707. OCLC 979993556.
5. "Matriarchy". Encyclopedia Britannica. 2018. Retrieved 23 June 2018. 92. Bookbinder, David (2013). "Troubling patriarchy". Studying men and masculinities. Abingdon, Oxon, UK; New York, N.Y.: Routledge. pp. 106–107. ISBN 9780415578295.
1. <https://en.wikipedia.org/w/index>

-
2. Websites on Patriarchal System.
 3. Websites on Domestic Violence.
 4. Websites on Domestic Violence Awareness.

Need of information literacy in academic libraries.

Mr. Surendra D. Awathare

Librarian Hutatma Rashtriya Arts And Science College Ashti, Tah. Ashti,
Dist.-Wardha.

Abstract:-

Information literacy is a most important for the users especially in higher education. Information literacy has become crucial issue today for Development and progress.

Keywords : - Information, Literacy, Information literacy.

Introduction :

The paper define Information, Literacy and Information literacy, Definition of Information literacy, Need of information literacy, skill of information literacy, Information literacy in College Libraries, Information literacy program tool and method, Information literacy program, Technology and its advantages to users.

Information :-

Information can be defined as “The meaning that a human assigns to data by means of conventions used in the presentation” In other words, information is data that has given shape. It may be considered as processed data. Thus information is data plus the meaning, which has to be a result of human action.

Literacy:-

The term literacy is derived from Latin word Litteratus meaning ability to read, write and understand native language and expressing a simple thought in writing. In other words literacy can be defined as reading, writing and calculating ability and making use of that ability for his community development.

Information literacy :-

Information literacy is a natural extension of concept of literacy in our information society. In generally we may say that information literacy is the ability to identify, retrieve, evaluate and use information that is appropriate to need information literacy has been adopted since 1974 “Zurkowsky” used this term for time that was the present of Information Association.

Definations of Information Literacy :-

According to the American Library Association (ALA)

“To be information literate a person must be able to recognize when information is needed and have the ability to locate, evaluate and use effectively the need information”.

Sanford (2000)

“Information Literacy is a process of turning information into meaning, understanding and new ideas”.

Need of Information Literacy:-

In present age of information, information literacy is most important factor because everyone is trying to acquire all kinds of information which is needed having an appropriate from and in minimum time. In present day information becomes a basic need like food, air and water following factors creates need of Information literacy.

*Present era is an information revolution era.

*Availability of information is free of any geographical boundaries.

*Every second new and lots of various varieties, forms/ formats information sources coming up.

*Traditional libraries change into a digital and virtual library.

*Extension or broad dispersal of information.

*Numbers of users increase who want to know information and its sources.

Information literacy Skills:-

Nowadays the success and survival of many companies / institutions and individual depend upon information literacy skills. These skills are required by people, whether they are from rural, urban, and developed or developing countries, but the level of skills required hinges upon the environments in which the individual or group functions.

Information literacy skill is an individual's ability.

*To recognize the need for information

*To formulate questions based on the information needs.

*To identify potential source of information.

*To develop successful search strategies.

*To evaluate information.

*To organized information for practical applications.

*To integrate new information into an existing body of knowledge

*To use information in critical thinking and problem solving.

Why Information Literacy in College Libraries:-

*The users of college library are most of the students and researcher. They need their information but they were unknown about how to use library to bring out their proper information. How to use library, how to find out proper information, reorganization of information related to their need, how to evaluate that information and success.

*The students were always guided by their senior about the use of book. That means they use only that book which were followed by their seniors. The result come 80-20 use of library materials. So we can bring them towards remaining 80% of collection.

*It will helps to develop problem solving skills and information identification and evaluation skills among students and researchers.

*Student will become familiar with library activities.

Information literacy program tool and method :

Information literacy program there is two levels must be important for use-

I)Personal Development

*Improving own learning and performance.

*Communication skills.

*I.T. skills.

*Working with others.

*Problems-solving

*Applications of numbers.

II) Attachment with Information Skills

*Knowthe information need.

*From the need point of view know the difficulties in available information.

*Plan the strategy for searching information.

*Developed a capacity of evaluation in available information and information sources is good enough or not.

*Manage available information, it's used and communicate it.

*To developed new information.

Information Literacy Program in College Libraries:-

According to Dr. S. R. Ranganathan's 2 and 3 laws, every book has its reader & Every reader has his / her books, for this reader should know all the material in our college library. Library can perform following program for information literacy in college libraries.

***College Prospectus:** - This age is need marketing and publicity, without publicity you can't do anything. Library can publish college prospectus having details information regarding library collection, services, rules, and regulation as well as library procedure, process which library provides to the users. Because of this students will aware with library collection and facilities before admission.

***Library Brochures:** -Publishing library handbook/brochures which include detailed information regarding library which help students to know library facilities.

***User Education Program:** -This program can be introduced through librarian lecture method through arranging visit to library fresher students.

***Book Exhibition:** - Library can be arranging a book exhibition of new books in library and also yearly book exhibition of old books because of this student know all the materials of library.

***Co-curricular activities:** -Newspaper clipping files and books related the conducting co-curricular activities play an important role in this regard.

***Book Talk:** - Fifty regular or efficient students can be selected to part in discussion on a specific book and script reading session can be arranged on specific book by this librarian known whose author books good for students.

***Library display Board:** - New arrival books display a book jacket on this board.

Advantages of Information Literacy in College Libraries:-

*College Librarian and library staff is always trying to indicate student or guide them.

*College library have the educated user who have good capacity to understand library activities

*Librarian has good relationship with teachers and because of that librarian who can guide for their better teaching.

*College libraries may have all new technologies, ex. computers, Internet, OPAC, which increase basic technological skills among users.

Conclusion:-

Information Literacy is the ability to access evaluates and uses information from variety of different sources, so with traditional learning we need to be coupled with practice in communication critical thinking and problems. Develop information literacy skills which will be necessary to meet their day to day academic and professional purpose.

Librarian and Library Staff can perform very good role in Information Literacy.

References:-

1. Fadake, D.N., Granthalayasanganikaranani Adhunikikaran, Universal prakashan, Pune.
2. Eisenberg, M.B., Lowe, C.A. and Spitzer, K.L., Information Literacy: Essential skills for the information age. Chennai
3. Deshamukh Swati D., Information literacy in academic libraries (proceeding of national conference) Darapur.
4. Henry James and others, Information literacy : Developing an Information literacy framework (proceeding of conference ILA 2008) Bombay.

Economic Implications of Domestic Violence

Dr. K.C. Mandlekar

Associate Professor Department of Economics Jawaharlal Nehru Arts,
Commerce and Science College Wadi, Nagpur

Abstract

Domestic violence is not new; it is prevailing from long time right from dowry system. To prevent domestic violence the Government and civil society has taken several steps. However there is an increase in violence against women that makes them physically, mentally and particularly economically weaker. This has resulted into a loss of work productivity and career prospect that affected on the development of the economy. The present paper highlights the economic implications of domestic violence and how it is affects the economic condition of the victims.

Keywords: Domestic violence, women, work productivity, career prospect, economic condition

Introduction:

In the rapidly growing society with changing nature of living standards, working condition, needs and ambition etc. the violence takes many form right from a small mismatch between thoughts and priorities to quarrel between living partners. Abusing the other partner in various ways like physically, verbally, emotionally etc. is not new in the society but the impact of it has change with the changing time. It might does have an impact on not only mental disturbance or discrimination in the society but also on economic and financial condition of the abused partner.

Domestic Violence

Domestic violence is have multiple forms but simply it is abusing the other verbally, mentally, physically, emotionally etc. the reasons behind abusing or making violence might be many but its overall impact leads to the mental and economic distress that are ultimately having significant impact on the society and country. The domestic violence also called as abusive relationship or intimate partner violence or domestic abuse. The violence prevailing in the Indian society includes sexual violence by non-partners at a workplace or in society, violence by other family members in absence of her husband or with the permission of her husband, sexual harassment at the workplace or by neighbor, forced and early marriage by closed family members or society, female genital mutilation and other forms of harmful cultural practices prevailing in the rural and *adivasi* areas. The domestic violence constrains women's capabilities with respect to a number of functions, including working, learning, and socializing.

Review of Literature

The article of Ling, K., & Cho, E. Y.-N. (2010) reviews and compares measures on how to prioritize and allocate scarce resources, the methods adopted to calculate domestic violence costs etc. by focusing on approaches to categorizing costs, its components, and ways to estimate them. Kalokhe, A., Del Rio, C., Dunkle, K., Stephenson, R., Metheny, N., Paranjape, A., & Sahay, S. (2017) observed that, Domestic violence (DV) is prevalent among women in India and has been associated with poor mental and physical health and concluded that, The high prevalence of DV and its association with deleterious behaviours and poor health outcomes further speak to the need for multi-faceted, culturally tailored preventive strategies that target potential victims and perpetrators of violence. Charlette SL, Nongkynrih B, Gupta SK (2012) Observed that Domestic violence occurs in all countries, irrespective of social, economic, religious or cultural group. Although women can be violent in relationships with men, and violence is also sometimes found in same-sex partnerships, the overwhelming burden of partner violence is borne by women at the hands of men. The study of D. Weziak-Białowolska et al (2020) addressed the prevalence of workplace harassment and domestic

violence and observed that the impacts of WH and DV on outcomes related to withdrawal from work (intentions to leave, quitting, and limited abilities to perform usual tasks), work attitudes (work engagement and job satisfaction) and self-reported work quality. The study of *K.A.Forrestal R.Riviello K.Martin J.Fracchia (2004)* examine the economic impact of leaving the abusive environment on household income and measure the rate of exposure to domestic violence in childhood. *Asha DuMonthier and Malore Dusenbery (2016)* observed that, many domestic violence perpetrators use economic abuse to limit partners' options and make them financially dependent on the abuser. It includes Common tactics include: withholding access to or information about finances, generating credit card debt, destroying property, committing identity theft, or purposefully ruining credit scores. The paper of *Morwenna et all (2020)*, provides a comprehensive estimation of the economic costs of violence committed by people with severe mental illness. The research of *Stylianou, Amanda M (2018)* focused on Current assessment measures for economic abuse, along with estimates of the prevalence of economic abuse. Further research exploring the impact of economic abuse on the victim's mental health and psychological well-being, family formations and parenting practices, and children's behaviors and youth outcomes has also been presented. The article of *López-Sánchez, M. J., Belso-Martínez, J. A., & Hervás-Oliver, J. L. (2019)* reviews and summarises the literature that analyse types of economic costs that result from domestic violence and abuse perpetrated against women. *Lindhorst, T., Oxford, M., & Gillmore, M. R. (2007)* suggested that, the policymakers shall recognize the long-term nature of the impact of domestic violence on women's capacity to be economically self-reliant. The purpose of the research articles of *Postmus, J. L., Hoge, G. L., Breckenridge, J., Sharp-Jeffs, N., & Chung, D. (2020)* is to review and analyze the global literature that focused on either economic or financial abuse to determine how it is defined and what measures are used to capture its prevalence and impact. The article of *Forum on Global Violence Prevention (2011)* reviews evidence of the economic impact of interpersonal violence internationally and concluded that, International comparisons are complicated by the calculation of economic losses based on forgone wages and income, thus undervaluing economic losses in poorer countries. The paper of *Heath, Rachel (2012)* concluded that, a woman with low bargaining power can face increased risk of domestic violence upon entering the labor force as a husband seeks to counteract her increased bargaining power. The research of *Anderberg, Dan and Rainer, Helmut (2011)* developed a framework that, rationalizes why men may use violence 'instrumentally' to prevent their partners from entering employment or from increasing hours of work. The research of *Rollè, L., Ramon, S., & Brustia, P. (2019)* identified social support as main protective factor. Also help-seeking behaviors and local/national services had a positively impact the phenomenon and also show the major impact that violence can occur after separation or divorce. *Claire M. Renzetti (2009)* observed that, Women's social support networks also impact their physical and psychological health, which in turn affect their employability and, thereby, their financial stability and shows that show that women living in poverty or who experience financial hardship have more health problems than more financially stable women. The study of *Gina Alvarado Merino, Stacey Scriver, Jennifer L. Mueller, Lila O'Brien-Milne, Ama P. Fenny (2019)* finds that costs of Violence Against Women and Girls are high and multi-fold. It estimates costs to health, social relationships, and productivity for individuals, their families, and communities. Individual well-being and capabilities are impacted through absenteeism or missed care work and mental health issues.

Economic Implications

It is a fact that, due to domestic violence, there is a significant impact of violence on the economic condition of those affected. In general household, a job market and overall society get affected. The impact may be direct and indirect. It includes the monetary burden. But most importantly is impacted on the productivity and labor force participation. Due to intimate partner

violence women get affected and thus if she is a working women it cost her loss of productivity in a job or sometimes loss of job too.

Further, domestic violence also affect the education, career of survivors sometimes intimate partner try to damage or destroy women's work clothes, inflicting facial cuts and bruises, breaking a telecommunication device etc. In most of time, if domestic violence is continuous, the economic cost could be lifetime which includes medical services, criminal justice etc. The medical costs associated with domestic violence can disrupt and follow people throughout their lives. Some researchers observed that, abusive partners disrupted their ability to work. Some may not get a right job and some may lost the current job. It is because; the abusers may prevent the other from working and earning or disrupt the career. Sometime survivors also faced the harassment at workplace which resulted to leaving the job or prevent to get another job and thus faced financial problems. Some researchers also observed that, there is financial abuse too which includes taking money from partner or closed relatives against their will from preventing achieving financial independence. It is further observed that, survivors homeless at some point in their lifetime. The intimate partner also obstructs their partners from receiving other forms of income like child support, public help, or disability payments etc.

Image Source: Compiled and Develop by Author

Conclusion

The paper concludes that, the domestic violence has increased and it has taken several form. There is a significant impact of domestic violence on the mental, physical, educational and economic condition of the victims. Domestic Violence affects survivors' economic security in various ways including future earnings and stability. Damage to Economic condition has caused the absenteeism in work, loss of jobs and financial security for the long term. It is also found that, the victims rarely come forward to seek protection or help from the society or government. There is an urgent need to review the existing protection system and massive awareness shall be needed to makes the victims aware and protect them from suffering.

References

1. Anderberg, Dan and Rainer, Helmut (2011) Domestic Abuse: Instrumental Violence and Economic Incentives, CESifo Working Paper Series No. 3673. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1974401>
2. AshaDuMonthier and MaloreDusenbery (2016), Intersections of Domestic Violence and Economic Security, <https://iwpr.org/wp-content/uploads/2017/01/B362-Domestic-Violence-and-Economic-Security-1.pdf>
3. Charlette SL, Nongkynrih B, Gupta SK (2012) Domestic violence in India: Need for public health action. Indian J Public Health 2012;56:140-5 <http://www.ijph.in/article.asp?issn=0019-557X;year=2012;volume=56;issue=2;spage=140;epage=145;aulast=Charlette>
4. Claire M. Renzetti (2009), Economic Stress and Domestic Violence, https://uknowledge.uky.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1000&context=crvaw_reports
5. D. We. ziak-Białowolska et al (2020), The impact of workplace harassment and domestic violence on work outcomes in the developing world, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0305750X1930381X>
6. Forum on Global Violence Prevention; Board on Global Health; Institute of Medicine; National Research Council. Social and Economic Costs of Violence: Workshop Summary. Washington (DC): National Academies Press (US); 2011 Oct 25. 6, Direct and Indirect Costs of Violence. Available from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK189992/>
7. Gina Alvarado Merino, Stacey Sriver, Jennifer L. Mueller, Lila O'Brien-Milne, Ama P. Fenny (2019), The Health and Economic Costs of Violence against Women and Girls on Survivors, Their Families, and Communities in Ghana, DOI: 10.5772/intechopen.88690 <https://www.intechopen.com/online-first/the-health-and-economic-costs-of-violence-against-women-and-girls-on-survivors-their-families-and-co>
8. Heath, Rachel (2012), Women's Access to Labor Market Opportunities, Control of Household Resources, and Domestic Violence, World Bank Policy Research Working Paper No. 6149. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2120356>
9. Kalokhe, A., Del Rio, C., Dunkle, K., Stephenson, R., Metheny, N., Paranjape, A., & Sahay, S. (2017). Domestic violence against women in India: A systematic review of a decade of quantitative studies. *Global public health*, 12(4), 498–513. <https://doi.org/10.1080/17441692.2015.1119293>
10. https://www.who.int/violence_injury_prevention/publications/violence/economic_dimensions/en/

Today's Culture and Domestic Violence against Women

Dr. Archana k. Deshmukh

Asst. Prof. Dept. of English Jawaharlal Nehru Arts, commerce and Science
College, Wadi, Nagpur

Abstract

In the today's rapidly growing society, woman plays an important role in all aspect of life-like: family, workplace, and society. However, the prevailing mindset from years believes that woman is physically and emotionally weaker than the men and thus the position of women are exploited. Indian culture is changing and rapid admiration for the western culture and life-style has consequently transformed the overall socio-cultural atmosphere of Indian society. The domestic violence is based on some traditional practices prevailing in the Indian society as well as due to adoption of western culture. It should be noted that, changing cultural norms and beliefs has influenced the domestic violence and gender inequality. This paper presents an argument in the impact and causes of domestic violence in the background of prevalent culture.

Keywords: *Indian culture, domestic violence, changing cultural norms and beliefs*

Introduction

In the 21st century, there is a paradigm shift in the culture and lifestyle. More and more advancement in the technology, changing working pattern and open world has resulted into a change in the human behavior and attitude. Further, traditional customs and practices are still prevailing in the society. There is a significant relationship between customs and practices as well as changing culture and lifestyle with the change in attitude of person, family, and society.

In the today's rapidly growing society, woman plays an important role in all aspect of their lives like family, workplace, and in society. However, the mindset prevailing from years is that woman is physically and emotionally weaker than the men and thus the place of women is exploited. In the modern times, Indian culture is changing rapidly. It admires the western style of living, so the overall socio-cultural part of the society has undergone tremendous change. The Indian culture is traditionally based on some customs and values linked with the religious and ethnic practices. It is a fact that, some customs and ethnic practices places restriction on women while in some aspects they have given equal importance to family as well as their own career.

The culture and social norms prevailing in the society shaped the behaviors of people and a change in these norms results into a changed in the behaviors. The change in the socio-cultural norms is the result of various factors that affect the overall society right from adapting to new culture or style of living etc. However in the context of Indian culture it is observed that, it has now shifted to western culture of living and working which has significantly affected the behavior of the people, so there is an increase in Domestic violence. The domestic violence is based on some traditional practices prevailing in the Indian society as well as due to adoption of western culture. It should be noted that, changing cultural norms and beliefs has influenced on the domestic violence and gender inequality. "Domestic violence may be physical, sexual or psychological, but all three can be present. What is subjectively defined and identified as "domestic violence" by victims can be strongly mediated by cultural beliefs, values and previous experience of abuse and may not coincide with standard clinical or research definitions." (Ashbury J, Atkinson J, Duke J.E., Eastal.P, Kurrle S, Tait P. and TurnerJ) various forms of domestic violence are being presented in the following diagram.

Image Source: Compiled and Developed by Author

Other Forms of Domestic Violence include jealousy because of progress and financial status of other family, dispute over property, conflict arising during a religious ceremony, inter-caste marriage and ill-treatment of servants and maids in households etc.

Review of Literature:

Ravneet Kaur and Suneela Garg (2008) pointed out that domestic violence is a burden on numerous sectors of the social system and quietly, yet dramatically, affects the development of a nation. The article published on www.marshall.edu pointed out that, further Amy Pan et al. (2006) observed domestic violence affects women across all racial, national, social, and economic groups of societal and cultural factors contribute to perpetuating violent relationships. Tanisha Khandelwal (2019) observed that, Violence against Women in India is systematic and occurs in public as well as private spheres. It is underpinned by the patriarchal social-norms and inter and intra gender hierarchies. The research of Duncan McDuie-Ra (2012) highlighted that, in India Violence against women is commonly attributed to an overarching multicultural patriarchal framework. Focusing on this national culture of violence obscures the experiences of violence against women among ethnic minority women. Dwivedi N; Sachdeva S. (2019) the lower status of women increases and perpetuates gender-based violence, including female feticide, infanticide, gender discrimination. Oni-Ojo, E. E., et. Al (2014) Domestic abuse not only impacts on the well-being of women, but it affects the financial strength and success of the companies for which they work, AbuAgaba (2017) The major effect of domestic violence against women includes psychological or mental health effects, physical health effects and financial consequences and affected agricultural production which results in shortage of food and income. The research paper of Vimal Vidushy and Gagandeep Sethi (2016) observed that, the management of domestic violence essentially requires combined effort of law enforcement, social welfare and health care services. It is further observed by Johnson C (1997) states that women may not speak out against the abuser or press charges because they depend upon the man for economic support and their cultural identity. The research of Kasturirangan, A., Krishnan, S., & Riger, S. (2004) addressed that there is an influence of culture and ethnic background on women's experience of domestic violence and studied that women's experience of domestic violence, considering family structure, immigration, and acculturation, oppression, and community response. The research of Ram

A, Victor CP, Christy H, Hembrom S, Cherian AG, Mohan VR (2019) the high prevalence of domestic violence in our community needs to be addressed as it has tacit implications on socioeconomic well-being, physical and mental health of a woman, her family, and thereby, society as a whole.

Causes of Domestic Violence

There are a number of reasons that cause domestic violence. The societal, psychological and cultural influences include causes like ferociousness, financial status and adversity, variance in social position, directing psyche, addiction, psychological volatility etc. Abandonment of marital duties also contributes to domestic violence.

Primordial Influences: The reason for male dominance could be traced back to the ancient system of patriarchy and a sense of supremacy that has constituted the male dominance for centuries among men.

Religious Influences: The ancient literature like *Manusmriti* and other dominating religious practices also contributed towards preaching a subtle indirect system of dominion on women. A few religious practices like the *Sati Pratha* also contributed to enactment of domestic violence against women.

Cultural Reflections: Indian society since Vedic Era has been patriarchal society. The desire for a male child for instance has repercussions in violence against women. This fascination indicates lack of awareness and intrinsic male dominance and instigates domestic violence against women.

Dowry System: Dowry is a form of socio-cultural factor. But, it becomes important to separately mention it because of the rampant domestic violence cases resulting from illegal demand of dowry. In Indian culture the dowry system is prevailing since ages and is still prevalent in modern times in a different form. The men and his family continuously harassed the women for bringing more and more from her family. This was realised by the Parliament also because dowry-related domestic violence has been made a separate head in the scope of abuse resulting in domestic violence under the Domestic Violence Act.

Sexual Harassment: It is observed that refusing to have sex also causes violence and brutal harassments. The World Health Organization defines sexual violence as:

‘Any sexual act, attempt to obtain a sexual act, unwanted sexual comments or advances, or acts to traffic or otherwise directed against a person’s sexuality using coercion, by any person regardless of their relationship to the victim, in any setting, including but not limited to home and work’ (2). Coercion can encompass: • varying degrees of force; • psychological intimidation; • blackmail; or • threats (of physical harm or of not obtaining a job/grade etc.). In addition, sexual violence may also take place when someone is not able to give consent – for instance, while intoxicated, drugged, asleep or mentally incapacitated.”

According to W.H.O. the root causes of sexual violence are caused by individual, relationship, community and societal, is helpful in understanding the interaction between factors and across levels.

Extra Marital Affairs: It is seen that in the modern working culture the chances of developing a relationship has increased. The extra marital affairs of both cause and disturbance of family and thus women get affected mostly.

Psychological Disorders: A convict may try to impress this in order to control their spouse because of low self-confidence, life-threatening suspiciousness, complications in adapting anger and other resilient sentiments, or when they sense mediocre to the partner in edification and social as well as financial issues.

A companion’s dominion may take the form of emotive, bodily or sexual exploitation. Studies propose that vicious conduct often is instigated by a contact of situational and distinct influences. It indicates that addicts acquire violent conduct from their domestic atmosphere, individuals in their community and other cultural effects during their growing up years. They have either witnessed violence frequently or are victims themselves. The other causes are not looking after in-laws,

husband's sexual involvement with other women, more income of a working woman than her partner, Violence against young widows

Apart from these there are a number of other social, individual reasons that cause domestic violence. There are various causes of domestic violence due to change in the culture and societal norms some of them have been listed below:

Impact of Domestic Violence:

Domestic violence creates impact upon various factors: urban and rural religion, age group, the intensity of the violence and frequency of the torment. Further the violence has an impact not on the woman but also on her family members, society, and nation's growth. It is also fact that, the domestic violence has been continuously rising and it cost to many things to the victims. Some of the impacts of domestic violence has been shown in the below graph.

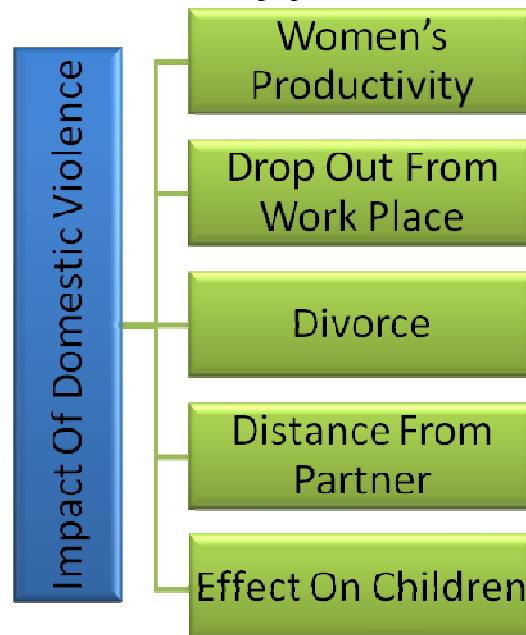

Image Source: Compiled and Developed by Author

Women's Productivity: Women experience physical violence from intimate partner and results in work-related losses and lost productivity including difficulty on concentrating work tasks and inability to do their job duties.

Dropouts from Workplace: Due to domestic abuse most of the victim women doesn't attend the job and preventer from going to work place. The women employees missed the work or being late for work or leaving early as a result of the abuse.

Divorce and Distance from the partner: It is also observed that, the domestic violence also resulted in divorce or separation.

Effect on children: Women who experience violence from their partners are less able to care for their children.

Conclusion:

There should be more awareness and stringent laws to curb domestic violence, not only for the victims but also for the betterment of society. Further the process of justice should be fast so that ongoing struggle of victims can be stopped and better situation can be developed. The domestic violence shall be treated as a public health problem and need positive efforts in controlling it in India. These types of violence need single and separate law so that no one will misuse the law. The NGO's can play an important role in protecting the victims by conducting awareness and various camps with

the support of police and other healthcare service providers. The changing nature of today's culture may have wider impact due to factors provoking in a changing culture, social norms and lifestyle particularly social participation, opportunities and quality of life of women have affected most.

References

1. Abu Agaba. "The Effect of Domestic Violence on Women's Health and Agricultural Activities in Otukpo Local Government Area of Benue State, Nigeria." 2017 <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=8916207&fileId=8916215>
2. Amy Pan, Sandra Daley, Lourdes M. Rivera,, Kara Williams ." Understanding the Role of Culture in Domestic Violence: The Ahimsa Project for Safe Families." Journal of Immigrant and Minority Health, Vol. 8, No. 1, January 2006, <https://www.ecald.com/assets/Resources/Understanding-Role-Culture-Domestic-Violence.pdf>
3. Dwivedi N; Sachdeva S. "Gender-based violence in New Delhi, India: forecast based on secondary data analysis." East Mediterr Health J. 2019;25(4):262-268. <https://doi.org/10.26719/emhj.18.036>
4. Johnson C. "Domestic violence: the cost to society, the challenge to development." Gend Action. 1997 summer;1(4):2-3. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/12321051>
5. Jill Astbury, Judy Atkinson, Janet E Duke, Patricia L Easteal, Susan E Kurrle, Paul R Tait and Jane Turner, "The impact of domestic violence on individuals" Med J Aust 2000; 173 (8): 427-431. Published online: 16 October 2000
6. Kasturirangan, A., Krishnan, S., & Riger, S. "The Impact of Culture and Minority Status on Women's Experience of Domestic Violence". Trauma, Violence, & Abuse. 2004 5(4), 318–332. <https://doi.org/10.1177/1524838004269487>
7. McDuire-Ra, Duncan. "Violence Against Women in the Militarized Indian Frontier: Beyond 'Indian Culture' in the Experiences of Ethnic Minority Women." *Violence Against Women*, vol. 18, no. 3, Mar. 2012, pp. 322–345, doi:[10.1177/1077801212443114](https://doi.org/10.1177/1077801212443114)

Research Paper- Geography Resources Development and Power

Dr.Kailas V. Nikhade

(Asst. Professor & Head, Dept.of Geography) R.V. Art & Comm. College
Bhamragad Dist - Gadchiroli

Introduction:

It is important to consider the population of a state, its efficiency and effectiveness, without, at the same time, discussing the natural resources which are available for its use. People must have land on which to live and to grow their food. Almost all human food is derived directly from the soil, and its volume and quality depend directly on the extent and nature of the soil. The cultivable soil must then be regarded as a primary resource in the estimate of national power. Beneath the soil are minerals and some of these minerals are important for human welfare and essential in national defence. A state which lacks the more important minerals or which has only small reserves may feel especially vulnerable so, in order to be considered in the military power potential of the state the resources must be developed. Thus, we find a cause and effect relationship between the resources, their development and the power-potential and a state with a higher degree of desirability of resources mobilization and development acquires a greater amount of economic strength. Economic strength has always been an instrument of political power if only through its association with the military.

Keywords: cultivable soil, association, augmentation.

Study Objectives: The present study has the following objectives, i) To study the Discussion resource development and power.

Data Base & Methodology:

The data has been furnished from the related articles, research papers. Some data has been furnished from the websites & as well as time magazine. For the present research paper the primary and secondary sources have been used. Materials from various libraries have been collected. The articles regarding it have been read thoroughly. The descriptive and analytical research methods have been used for this research paper.

Discussion in the resources Development and Power :

Classification of Resources – Stephen B. Jones (1954) has provided a five fold classification of degrees of availability of resources, within a temporal framework i.e., the time aspect of availability.

1. Power resources available immediately 2. Resources available only after activation. 3. Resources available only after conversion 4. Resources available only after development 5. Hypothetical resources.

Resources and National Strategy – S.B. Jones (1954) makes the following discussion under four heads in the light of the power inventory and strategic needs of the state and within the purview of the availability of resources i. The harmony of resources and national strategy. ii. The augmentation or reduction of resources by national strategy iii. The allocation of resources in relation to national strategy and iv. The relativity of power in the light of national strategies. The discussion is necessarily based on the philosophy that so long there is politics among sovereign states, there will be estimation of power in the light of the required national strategy and the availability of resources.

Harmony of Inventory Strategy – That national strategy must be in harmony with national resources may seem like a truism, but the statement is true only in general sense. It can be very misleading doctrine if resources are considered to be a fixed sum and if national strategy is conceived in strictly military terms and only in isolation. The doctrine has been used by some isolationists who argue that the United States cannot isolate itself but that it must isolate itself because it cannot afford a broader

strategy. 1. Food Resources 2. Stock Resources 3. Sources of Energy 4. Mineral Resources 5. Manufacturing Industries 6. Transport Infrastructure .

Resources conservation and Management – The word conservation means the saving of natural resources for later consumption. All categories of stock resources are limited in supply and these resources always remain under some sort of constant threat of extinction and exhaustion. As mentioned earlier, the occurrence of stock resources, particularly mineral and fuel resources is a positive factor in the power inventory of a state but most of the developed and powerful nations of today are faced with a serious crisis of resources exhaustion in their respective countries. Over more than two hundred years of constant exploitation of resources for industrial sectors have put them on to a point of resources crisis of unspecified dimension which now put great strain on their welfare measures and power inventory. If the resource input gradually slows down the power output will definitely decline, and the states have to heavily depend on the import of materials. If they depend heavily on the periphery, they will have to change their national strategies. This is what happened when the Arab national put oil embargo against the West European countries in the 1970s which notwithstanding their political inclination towards the USA sought for the Soviet help for the supply of oil. This had an adverse effect on the national strategy of the United Kingdom, France, Federal Republic of Germany and Japan as well.

Finally, the peripheral states constitute the weakest element in the system for much of the history of the world economy, this zone has been in political control of its territory but has had colonial status. Even with political independence, however economic dependence will remain, leading to concepts such as 'informal imperialism' and neocolonialism', whereby the destiny of zone lies in the hands of the core states.

Reference:-

1. Abrahamsson, B.J. 1986 The Law of the Sea Convention and Shipping. Political Geography.
2. Boggs, S.W. 1932. Boundary Functions and Principles of Boundary Making Annals Amer Geogr.
3. Cox, K.R. 1971 The spatial components of Urban Voting Responses Economic Geography.
4. Sudepta Adhikari., Publication 1999, Political Geography Prem Rawat for Rawat Publications New Delhi.

Domestic Violence against Women in Modern Society

Dr. Ravikant N. Mahindkar

Librarian Jijamata Mahavidyalay, Buldhana

Abstract

The present paper deals with the various forms of domestic violence prevalent in India. In this paper discusses the meaning, causes, types of domestic violence and after-effects of these types of violence on abused women.

Keywords : Domestic violence, types of domestic violence, Domestic Violence Act, 2005

Introduction

The foundations of domestic violence are imbedded deep in evolutionary history of mankind in India. The history of mankind is history of repeated injuries and usurpations towards women, with an objective to establish tyranny over her. Women were always considered vulnerable and in a position to be exploited. Domestic violence in India is a great issue. Female feticide, domestic violence, sexual harassment and other forms of gender-based violence constitute the reality of most girls' and women's lives in India. Wife battering affects the physical and psychological wellbeing of the abused women and even that of their children. In our society, many women are violently treated by their intimate partners while they suffer in silence. In some cases, domestic violence leads to the death of these women.

Types of domestic violence

Government of India and UNICEF says in their reports on Progress of Nations that more than 60 million women, who should have been alive today, are missing. Responsible factors are from feticide to domestic violence to dowry deaths to physical assaults. Discrimination starts even before women are born and continue till they die.

1. **Feticide** : Some new forms of violence have appeared with technological advances as is evident in case of female feticide, reflecting in adverse sex-ratio. Social bias in favor of a male child lead to abortions (out of 8000 cases of abortions following sex-determination tests, 7999 are female fetus, according to a Survey) Sex-ratio is continuously declining all over India except for Kerala. Inefficient and ineffective performance of political, administrative and economic structures and mechanisms failed to stop it.
2. **Infanticide**: Thousands of newly born baby-girls are thrown in rivers or dust bins to die. Out of abandoned or thrown children 90% are girls.
3. **Health hazards**: According to official figures, there is 10% higher mortality rate for girls than boys due to mal-nutrition in infancy and childhood. Health Statistics equally warn with 80% of them being anemic.

Physical assaults, Rapes and molestations

While defining Domestic Violence under the Protection of Women from Domestic Violence Act, 2005, in section 3 of the act Physical Abuse is explained as any act or conduct which is of such nature as to cause bodily pain, harm or danger to life, limb, or health or impair the health or development of the aggrieved person and include assault criminal intimidation and criminal force. Physical abuse is the most pervasive and ancient method of subordinating of women in a family, it is the most common control mechanism applied against a woman within the domestic sphere. According to a Report, there are reported cases of one rape every 54 minutes, a molestation every 26 minutes; and an act of cruelty every 33 minutes. National Crime Records Bureau (NCRB) statistic says – every 20 minutes, a woman is raped somewhere in India, not to mention the countless number of cases of molestations or rapes going unreported. Child rape cases have increased by 336% in the last 10 years.

Government data shows crimes by juveniles – especially rape and abduction of women – has seen exponential rise in the past decade – from 48.7% in 2002 to 66.5 in 2012.

Economic Abuse

Economic abuse is a deprivation of the basic need of a person to sustain him in a social set up. It is a form of abuse when one intimate partner has control over the other partner's access to economic resources. Economic abuse may involve preventing a spouse from resource acquisition, limiting the amount of resources to use by the victim, or by exploiting economic resources of the victim. The motive behind preventing a spouse from acquiring resources is to diminish victim's capacity to support him/her, thus forcing him/her to depend on the perpetrator financially, which includes preventing the victim from obtaining education, finding employment maintaining or advancing their careers, and acquiring assets.

Dowry deaths

Dowry death is a biggest problem in India. Number of dowry-deaths is quite alarming in the country – a dowry death every one hour forty two minutes. Dowry-related violence is also in increase. Maharashtra, Madhya Pradesh, Andhra Pradesh and Rajasthan are the states with maximum number of reported cases. Many cases remain unreported. Victims of materialistic-culture - Consumerist culture has triggered off increased atrocities, domestic violence and physical assaults on women. Millions of girls live under threat of physical abuse.

Female literacy rate

Male-female literacy-rate is 82.14% to 65.46% according to 2011 census. Employment ratio in organized and unorganized sectors also points out discrimination against women in job-market.

Status of Domestic Violence against Women in India

Domestic violence in India is the violence suffered by a woman by male members of her family or relatives. According to a National Family and Health Survey in 2005, total lifetime prevalence of domestic violence was 33.5% and 8.5% for sexual violence among women aged 15–49. A 2014 study in The Lancet reports that the reported sexual violence rate in India is among the lowest in the world, the large population of India means that the violence affects 27.5 million over women their lifetime. “The number of cases registered under Domestic Violence Act, 2005 has gone down over the past three years,” said a March 13, 2015 release from the Press Information Bureau. “As per the provisional data of the National Crime Records Bureau (NCRB) which is available up to 2014, the number of such cases registered were 531 in 2014, 4204 in 2013 and 16,351 in 2012.” The reality, as Fact Checker found, appears to be the opposite: the limited data available indicate domestic violence might be soaring. Domestic violence in 2013 is low because 17 of 34 states and union territories didn't release any data. Among them were many large states including Maharashtra, Gujarat and Bihar. When it is reported, as we said, domestic violence appears to be sky-rocketing. Among states that released data, former Andhra Pradesh accounted for the highest number of cases registered under the Domestic Violence Act: 3,758 in 2013, a 75% increase from 2012 (2,150 cases). Kerala comes second with 142 cases in 2013, a 21% increase from 2012 (117 cases). A 2015 journal article on domestic violence in India, by Claire Snell-Rood, a medical anthropologist at the Department of Behavioral Science with the University of Kentucky, notes that 75-86 percent of women do not disclose that they are victims of abuse by their families (Snell-Rood 2015). A 3 March 2015 article by IPS reports that, according to “the most recent government household survey,” 40 percent of women have been abused in their homes; while, according to an independent survey supported by the Planning Commission of India, the number is closer to 84 percent. The Hindu reports that, according to household surveys conducted in India by the United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), 10 percent of women in India reported that they have experienced sexual violence by their husbands in their lifetime (The Hindu 19 Dec. 2014). Reuters reported in June 2012 that, according to the Health and Programme Development Adviser at Save the Children UK, an international NGO that works in 120 countries to “save children's

lives" (Save the Children), despite India's domestic violence Act, "women and girls continue to be sold as chattels, married off as young as 10, burned alive as a result of dowry-related disputes and young girls [are] exploited and abused as domestic slave labour" (Reuters 13 June 2012).

Consequences of domestic violence

There are varied consequences of domestic violence depending on the victim, the age group, the intensity of the violence and frequency of the torment they are subjected to. The consequences of the domestic violence in detail can be broadly categorized under – the Effect on the victim and the family, Effect on the society and the Effect on nation's growth and productivity. Effect on the victim and the family Physical Effect - Bruises, broken bones, head injuries, lacerations and internal bleeding are some of the acute effects of a domestic violence incident that require medical attention and hospitalization (Jones, 1997). Victims who are pregnant during a domestic violence relationship experience greater risk of miscarriage and injury to or death of fetus. Psychological Effect – Among victims who are still living with their perpetrators, high amounts of stress, fear and anxiety are commonly reported. Depression is also common, as victims are made to feel guilty for 'provoking' the abuse and are frequently subjected to intense criticism. It is reported that 60% of the victims meet the diagnostic criteria for depression, either during or after termination of the relationship, and have a greatly increased risk of suicidability (Barnett, 2001). The most commonly referenced psychological effect of domestic violence is Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD).

Effect on Children

There has been increase in acknowledgement that a child who is exposed to domestic abuse during his upbringing will suffer in his development and psychological welfare (Dodd, 2009). Some emotional and behavioral problems that can result due to domestic violence include increased aggressiveness, anxiety, and changes in how a child socializes with friends, family and authorities. Problems with attitude and cognition in schools can start developing, along with a lack of skills such as problem-solving. Correlation has been found between the experience of abuse and neglect in childhood and perpetrating domestic violence and sexual abuse in adulthood (Sadler, 1994). Additionally in some cases the abuser will purposely abuse the mother in front of the child to cause a ripple effect, hurting two victims simultaneously.

Elimination of Domestic Violence:

To fight against the domestic violence and to elimination of all kinds of violence against women requires the attention and efforts of all the concerned people and work together. This sensitive issue needs action at multiple levels – state, society and individuals in public and private capacities. At government level they need to take immediate action against the violence against the women and maintain the law and order. There should be vigilant policing round the clock both in cities and suburban areas and more women police officers in all police stations. Speedy and time-bound justice is needed. Delayed justice emboldens the spirits of criminal-minded elements in society, who take advantage of loopholes in law, and which enables them to escape. Reforming the structure and systems of governmental institutions engaged in the law-making and enforcement tasks are highly desirable. Role of Non Governmental Institutions, Organizations Non-governmental organizations and institutions should conduct series of seminars, workshops meetings at different places on various aspects of violence, oppression against women. They should discuss deteriorating law and order position, deteriorating human values, self-centered attitude of individuals. Media should bring women issues to public domain in a forceful manner. They can play an important role in spreading awareness. Views of some of the victims of atrocities should also be taken to understand their unpleasant experiences and the manner in which they came over the agonies they suffered because of inhuman acts. At family's level Family is the first and foremost institution, where children learn first lesson of humanity and social relationships. Family is the best place to inculcate positive values – like honesty, simplicity, modesty, sense of responsibility and respect for elders – amongst children and youth of both

the sexes. Childhood is the most formative, educative and impressionable time in a human's life and most appropriate time for inculcation of such values, as it remains permanently and firmly embedded in their delicate psyche throughout their life. Right from the beginning, all the children should be treated equally, without any gender-bias. On women's part - Instead of silently bearing all the atrocities perpetrated against them, women should raise their voice against injustice; create awareness amongst women about their rights and channelize their efforts by writing articles, organizing seminars, workshops etc. Irrespective of their social status in society, they should join hands, and work in a spirit of unity. They should raise their voice boldly against social evils like dowry, bride-burning, female infanticide, etc. They must always be prepared for self-defense by getting training in Karate etc.

The Protection of Women from Domestic Violence Act, 2005

On 26th October, 2006, the central govt. notified this Act in the official gazette. The Act aims at providing protection to women from Domestic Violence faced by them within the four walls of their houses. This Act represents a major victory for women's rights in India. Importantly, the new law, which criminalizes the abuse of a woman by her spouse, partner or other males in the household, recognizes the abused woman's right to secure housing. Sections 18-23 are the soul of this Act, these sections of the Act provide a large number of avenues for an abused woman to get relief. She can get through the courts, Protection orders, residence order, monetary relief order, custody order, for her children, compensation order, and interim/ex parte orders.

Reference:

1. Daga, A S., S. Jejeebhoy and S. Rajgopal (1999). Domestic Violence against Women: An Investigation of Hospital Causality Records, Mumbai. Journal of Family Welfare, 45 (1): 1-11.
2. Sharon, S. Prescila, (2014), Domestic Violence Against Women In India: A Family Menace, Social Science Volume - 4 | Issue - 12 | Dec Special Issue - 2014
3. National Crime Records Bureau (2012). Crime in India: 2011 Statistics, New Delhi
4. UNICEF (2000). Domestic Violence Against Women And Girls. UNICEF Innocenti Digest. 6: 1-29.
5. Vimal Vidushy and Gagandeep Sethi (2016), Domestic violence in India- An analysis, International Journal of Applied Research 2016; 2(8): 461-465
6. WHO. Multi country study on Women's health and domestic violence against women. Geneva: World Health Organization, 2007.
7. Women's Empowerment in India (PDF). National Family and Health Survey. Retrieved 2016.
8. 13 March 2015. Ministry of Women and Child Development. Relief and Rehabilitation of Female Victims of Violence. [Accessed 18 Aug 2016].

History Of Racism Against Blacks

Shyam M. Gedam

Y. D. V. D. Arts, Commerce and Science College, Teosa

Introduction

The USA has a history of oppression that has fallen on black people. As for the descendants of ex-slaves, a lot of them are still suffering from this trauma of both their personal and racial history. It is self-evident that the general development of the blacks in white America is first severely curtailed by the peculiar system of slavery and then further damaged by its racism. Though the institutionalized slavery reigned for almost three hundred years in America but the woes and worries of the black people resounded till today.

There is an encroaching and all-embracing face of racism imposed upon the lives of all blacks irrespective of sex and class. The history tells us that there were no Negroes in America when Columbus discovered the new world. The native there were of Asian origin. The American Indians were Mongolian people. They had migrated there some time during the Middle Stone Age. The Negroes from Africa were taken to America in the sixteenth century. The trade in black slaves began when the Portuguese went down into the West African Coast. Cheap labor was required in America for the plantation of sugarcane, cotton and tobacco. The black slaves proved the best and the cheaper labor force. Later on, the slave trade was taken over by the British, Dutch and French people. The black in America were treated like animals. The white masters believed that the black savages were so inferior that they might rightly be kept in bondage like cattle.

At first in order to enrich their coffers and use their labor, the white masters brought the first Africans in chains. It believed that black women were brought to America to breed slaves and to serve the everyday needs of the masters, to care for their families and to work in the fields. And this way racism started in America. Even today the black people cease to exist as a proper human being on the parameter of white-colored people. In an influential and illuminating study of the germination of racism in the United States, **Joel Kovel** argues that the white master “first reduced the human self of his black slave to a body and then the body to a thing: he dehumanized his slave, made him quantifiable and thereby absorbed him into a rising world market of productive exchange.” (18)

The roles of black have been carved and formulated by whites and all that was left to blacks was their African soul which was also taken away by imposing white values on them. A sense of inferiority complex is cultivated by the white people to deprived blacks of their genuine guts and power. In fact, in this process ‘black’ and ‘female’ were juxtaposed against ‘white’ and ‘male.’ The focal point of observation and examination is that the entire African-American people were condemned to suffer endlessly but the black women’s situation was more piteous and problematic than the black man’s condition. “To be black and female was to be in Double Jeopardy.” (Double Jeopardy 90)

In the 1930s, we feel and find that a socio-ethical alternative has been projected to wipe out the anomalies prevailing in the then mode of the society. Gradually, when we enter the 60s, we find the society was badly divided in the name of class, color, and culture. The United States of America had become the potent force to spread its racist concept of culture and philosophic nation.

Historically a great deal of attention has been drawn to oppression and racism directed from white Americans to black Americans, but African-Americans also experience discrimination and abuse from other blacks. Michele Wallace points out, “Everyone knows that whites have traditionally been prejudiced against blacks, but what people do not know , or do not care to know , is the extent to

which blacks are now prejudices against each other.” (124) Morrison explores the ways that black Americans harm themselves and each other throughout her novels.

African-American history reveals the discrimination of white Americans against blacks, the Other. This oppression took the form of dehumanization, demonizing, slavery, and physical, sexual, and emotional abuse. From the time of the Middle Passage until the abolishment of Jim Crow Laws, racism against blacks was sanctioned socially and legally.

For the greater part of the three centuries that Negroes have been in the United States must have felt they were, indeed, nothing. In the late 1960s however, it was conceivable that a large number of Negro children might reply to the question, “What are you?” with “I am black.” Despite the pervasiveness of the concept of nothingness, worthlessness and inferiority the Negro has continued to assert and validate his claim of human rights. While it could not be argued that the majority of the country’s black population at any time participated in the struggle for freedom, for citizenship, for equality, for dignity, the history of black man’s protest against enslavement, subordination, cruelty, inhumanity began with his seizure in African ports.

This reflects the real dualism of the Negro-American. He is a citizen, yet he is not. This is his country, yet not wholly. One need not search for patriotism in the Negro-American, yet is outside of and alienated from much of American life. Alienation, both from the mainstream of American life and from the Negro elite, is really apparent among the masses of poorer Negroes involved in the civil rights struggles in the South and in the Northern ghettos. Yet Negro intellectuals are alienated from mass culture. No greater proof of the Negroes feeling of separateness exists than the black nationalism of today and yesterday; the separatist urge has ebbed and flowed through the years. One of the persistent threads in the history of the Negro movement has been a demand for a positive assertion of the Negroes’ blackness. C. Vann Woodward in an essay “The Search for Southern Identity” commented that while Alexis de Tocqueville in an important generalization about national character said that American was “born free”

“There are Americans, after all, who were not “born free”. There are also Southerners. They have yet to achieve articulate expression of their uniquely Un-American experience. This is not surprising, since white Southerners have only recently found expression of the tragic potentials of their past in literature. The Negro has yet to do that. His first step will be an acknowledgement that he is also a Southerner as well as an American.”(22)

Negroes joined together in a National Convention movement which between the years 1830 and 1961 held eleven National Negro Convention dealings as the need for training schools for Negroes, discrimination in Public accommodations and the struggle for political rights. Numerous state conventions were also held during this period. Connecticut alone held twenty or more.

However, slavery like all other great system wrong, founded in the depths of human selfishness, and existing for ages, has not neglected its own conversation. It has steadily exerted an influence upon all around it. Federal government failed to protect the colored people from the atrocities unleashed by the white folks. Theodore Weld gives a spine-chilling account of the tortures and torments perpetrated by the white masters to the slaves: “Slaves in the United States are treated by barbarous inhumanity; that they are overworked, underfed, wretchedly clad and lodged, and have insufficient sleep; that they are often made to wear round their necks iron collars armed with prongs, to drag heavy chains and weights at their feet while working in the field, and to wear yokes, and bells, and iron horns; that they are often kept confined in the stocks day and night for weeks together, made to wear gags in their mouths for hours and days, have some their front teeth torn out or broken off, that they may be easily detected when they run away; that they are frequently flogged with terrible severity, have red paper rubbed into their lacerated flesh, and hot brine spirits of turpentine poured over the gashes to increase the torture; that they are often stripped naked, their backs and limbs cut with knives, bruises and mangled by scores and hundreds of blows with the paddle, and terribly torn

by the claws of cats, drawn over them by their tormentors; that they are often hunted with blood hounds and shot down like beasts, or torn in pieces by dogs, that they are often suspended by the arms and whipped and beaten till they faint, and some time till they die; that their ears are often cut off, their eyes are knocked out, their bones broken, their flesh branded with red irons; that they are maimed, mutilated and burned to death over slow fires.” (9-10)

Awareness gradually grew among the black Americans to lodge protests and launch the movement through the years to liberate themselves from the bane of slavery. The style of the Negro protest movement changed drastically in the 1960's with the large scale use of the technique of non-violent resistance. Other methods of protest were by no means abandoned, but a qualitative change took place when the youth shifted the emphasis from the slow process of court suits to direct confrontations.

All that was left to blacks was their African soul which was also taken away by imposing white values on them. With the breakdown of their native values, they lost their authentic self and almost invariably fostered feelings of inferiority. Whites created the institutions which blacks were finally ready to live by. This covert form of racism, Plakkootam correctly maintains, “was doubly injurious to the black in that not much notice was taken of its invisibly corrosive nature” (13) No wonder, it proved most devastating in its ultimate repercussions. Such was the first step towards the establishment of racism as an inseparable part of white American civilization.

Racism, with its accompanying horrors, mutilated badly the minds of slave women and defiled their sexual beings and scarred them psychologically for all time. Suffering at the hands of both black and white men, The African –American women had to fight for survival both inside and outside her house. Thus, her story, even in modern America, is fraught with the perils of navigating between the Scylla of racism and the Charybdis of sexism. Impeded from attaining social, political and economic independence and prosperity, black women have had to fight hard for just the basics. With emancipation and induction at the lowest levels of the work force, these women have selected education as their one strong weapon for integration. Despite gradual progress, they are still far behind black men and white women. Racism and also sexism should be blamed for this helpless situation.

Gloria Steiner, in her introduction to *Outrageous Acts and Everyday Rebellions*, states this education very tersely thus; “Just as male was universal but female was limited white was universal but black was limited.” (17) A sense of inferiority and inadequacy was being cultivated by the white dominant group to deprive blacks of their genuine potential. Racism and sexism both deprived a group of people of their growth and happiness. Racism and sexism grew out of the same stultifying atmosphere of prejudice, discrimination and condescension. In the case of racism, discrimination was based on the differences of race and color. The same kind of negative currents, even today, cause black women great harm. On the whole it was the black woman who had the greater cause for grievance, being oppressed as both a black and a woman. It is her story which more vividly describes this horrendous tale and its accompanying woes. The entire Africa-America community was condemned to endless suffering, yet the black woman's condition was much worse than the black man's.

The fact of black history in America is that the presence of African-American in America contributed enormously to economic growth and the creation of wealth in colonial and nineteenth century America. Toni Morrison in her revolutionary pamphlet "Playing in the Dark" emphasizes that what one recognizes as 'Americanness' today has been shaped by the 400 years' old presence, first of Africans and then African Americans in the United States and "the contemplation of this black presence is central to any understanding of our national literature and should not be permitted to hover at the margins of the literary imagination.”⁽⁵⁾

References

- Dixon, Melvin. *Ride Out the Wilderness; Geography and Identity in Afro-American Literature*. Chicago: University of Illinois Press, 1987.
- Morrison, Toni and Lacour Claudia Brodsky ed. *Introduction. Birth of a Nation'hood: Gaze, Script, and Spectacle in the O. J. Simpson Case*. New York: Pantheon Books, 1997. 5-28
- Dixon, Melvin. *Ride Out the Wilderness: Geography and Identity in Afro-American Literature*. Chicago: University of Illinois Press, 1987.
- Joel Kovel, *White Racism: A Psychohistory*, New York: Colombia University Press, 1984, p. 18
- Heal Frances, "Double Jeopardy: To be Black and Female," *The Black Women: An Anthology*, New York: Signet, 1970, p. 90.
- Wallace, Michele. *Black Macho and the Myth of the Superwoman*. New York: Dial Press, 1979.
- Woodward Vann C. Woodward. "The Search for Southern Identity," *The Burden of Southern History*. New York: Vintage Books, Random House, 1960.
- Weld, Theodore. *Introduction to American Anti-Slavery Society, American Slavery As It Is*. New York: Theodore Weld. 1839
- Plakkootam, A. J., "Racial and Gender Discrimination in Fiction by Afro-American women," *Indian Journal of American Studies*, 20, 1 (1990), p. 13
- Steiner, Gloria., *Outrageous Acts and Everybody Rebellions*. London: Fontana, 1984. p. 17
- Morrison, Toni. *Playing in the Dark: Whiteness and the Literary Imagination*. New York: Vintage, 1993. p. 5
- Jennings, James. "African-Americans." *Dictionary of Race and Ethnic Relation-Third Edition* Eds. Ellis Cashmore with Michael Banton..., New York: T. J Press, 1994. p. 13-14.

Women & Domestic Violence Law in India

Nishcha Subhash Kukade

Dr. Babasaheb Ambedkar college of law, Main branch, Nagpur.

Abstract:

Women bodies have more often than not become sites and victims of individuals & collective violence. Any encyclopaedist of terror can compile an endlessly cumulative dossier of barbarity against women in times of social & political turmoil civil strife or domestic front. It is self evident that, the violence by men against women especially the marginalized is a long standing wide spread problem of mankind. A brief reading of judicial decisions across a range of difference legal issues shows that violence is quite often a part of the background or context of a legal dispute but it is either ignored or treated as extraneous.

Keywords: arbitrary deprivation, voyeurism, assault, quasi-criminal.

Introduction:

The Indian family which has a strong overtone of patriarchy has traditionally treated women as the property of the patriarch. The patriarchal socio-cultural ethos forces her to remain a slave to her husband and a domestic servant for other member of family. Violence is a weapon that is used to curb, control, & regulate women's behavior and aspirations. Scholars have linked the causes of violations of the fundamental rights of women, domestic violence against women to their economic disempowerment and lack of access to land & assets. Incidents of domestic violence cut across social class anywhere in the world.

Wife battering is the most common form of abuse worldwide irrespective of class, religion, community and in case of India, caste backgrounds.

The UN declaration the elimination of violence against women defines violence against women as "any act of gender violence against that results in, or is likely to result in physical, sexual or psychological harm or suffering to women including threat of such as coercion or arbitrary deprivation of liberty whether occurring in public or private life."

Steinmetz & Strauss described the family as "CRADLE OF VIOLENCE"

Strauss drawing from incidence of violence between spouses called "The marriage license as a hitting license."

From many of decades there has been an alarming increase in the incidence of violence within and outside the family. Today we hear more about wife beating, dowry death, sexual crimes and even revisions to medieval practices like 'sati'. Over the years the nature of domestic violence has changed, now it has assumed following characteristics:

1. Difference between the husband and wife and increasing divorce is becoming common.
2. Men are marrying more than once, partly because of dowry.
3. Human feelings are gradually evaporating. A man resorts even to murder the wife if he is attracted to another girl.
4. The growing dowry system is gradually making the baby girl unwanted. People are resorting to foeticide and sometimes baby girls are even killed after birth beside this.
5. Women are ignored in house work & outside home. They are suffering innumerable tortures from their in laws and husbands. They are frequently beaten up & denied food and shelter.

Therefore, Domestic Violence Act, 2005 has given a wide range of authority and power to the police as well as to the judiciary to deter the wrong doers i.e. the husband or the family of the husband. The domestic violence act not only acts as a deterrent but also as a tool of

punishment. The judiciary has taken a serious view against the wrong doers or the persons violating any of the provisions of the domestic act.

“Although must criminal justice involvement has been with the lower socio-economic groups, numerous researches have noted that although the stress of being indigent, the relative lack of adaptive nonviolence skills, & increased rates of substance abuse may result in higher levels of domestic violence are by no means restricted to this group.” The conditions are not any different in Indian context.

The law can respond to violence against women in a number of diverse ways, as an examination of violence against women in the home illustrates. These responses include enforcement of existing criminal laws, such as the laws of assault; resort to quasi-criminal laws, such as the use of protection /prevention/detained violence orders; the use of administrative law remedies, such as a writ of mandamus to compel police to exercise their powers under the criminal law in appropriate cases discrepancies. Thus have been some successful attempts to deal with violence in the area of tort law; or in civil wrongs. Actions for carelessness have been brought in cases where the defendants have breached their duty to protect women at foreseeable risk of violence.

Under IPC certain offences are general against all women and certain offences are applicable in respect of women (Indian Penal Code, 1860)

1. Section 304-B: Dowry death
2. Section 354: Assault or criminal force to women
3. Section 361: Kidnapping from lawful guardianship
4. Section 366: Kidnapping, abducting or inducing a woman
5. Section 372: Selling minor for prostitution
6. Section 376-A: Intercourse by a man with his wife during separation
7. Section 376-B: Intercourse by public servant with woman in his custody
8. Section 376-D: Intercourse by any member of the hospital with any woman in that hospital
9. Section 494: Remarriage
10. Section 498: Enticing or taking away or detain a married woman
11. Section 498-A: Dowry cruelty

Domestic violence consists of a pattern off coercive behavior used by a competent adult or adolescent to establish and maintain power and contract over another competent adult or adolescent. Thesebehaviour, which can occur alone or in combination, sporadically or continually include physical violence, psychological abuse, stalking & non consensual sexual behavior. Each incident builds upon previous episodes, thus setting the stage for future violence.

Violence against women is present in every country, cutting across boundaries of culture, class, education income, ethnicity & age. The United Nation Declaration on the elimination of violence against women. General Assembly Resolution, December 1993 mentions “Violence against women is a manifestation of historically unequal power relations between men and women, which have led to domination over & to the prevention of the full advancement of women.”

In case of *ModinsabKasimsadKanchagar v. State of Karnataka ((2013) 4 SCC cri. 551)* harassment of bride relating to demand for a particular amount of money (for repayment of loan) was proved but not in connection with dowry, that the bride committed suicide due to harassment of husband for non-payment of money so demanded was also established. The Supreme Court said that the offence is not of dowry death but cruelty under section 498-A and abetment of suicide under section 306 of IPC.

Sexual harassment of women at workplace is governed by the Sexual Harassment of women at workplace (prevention, prohibition and redressal) act, 2013. Legislative probity and haste

vis-a-vis this new offence under section 354-A IPC is questionable as even after so many years of the *Vishakha case* on sexual harassment of women at workplaces, parliament took decades to finally legislate the principles therein. This special legislation lays down elaborate procedure for prevention, prohibition & redressal of sexual harassment of women at workplace. Meanwhile, in several decisions the supreme court has issued directions for implementation of guidelines laid down in the *vishakha case*. (1997 SCC cri. 932)

In the new era of digital world new crimes have arisen one of which is Voyeurism. The offence of voyeurism not only consists in watching & capturing the image of woman engaged in private act in a place where she has a reasonable expectation of privacy, but also in disseminating her images while she is/was engaged in a private act under 354-C of IPC.

In the UK, non consensual voyeurism became a criminal offence on 1st May 2004. In US; where voyeurs are referred to as peeping toms, criminal voyeurism statutes are related to invasion of privacy laws but are specific to unlawful surreptitious surveillance without consent & unlawful recordings involving places & times when a person has a reasonable expectation of privacy & a reasonable supposition that they are not being photographed or filmed by any mechanical, digital or electronic viewing device, camera or any other instrument capable of recording, storing or transmitting visual images that can be utilized to observe a person. In both the UK & the US the offence of voyeurism is gender neutral. However, in India the criminal law amendment act, 2013 punishes this offence only when the victim is female.

Therefore, in India section 354-C carries a minimum sentence of one year which may go up to 3 years & fine on first conviction. The punishment shall not be less than 3 years which may go up to 7 years and fine on 2nd or subsequent conviction. The offence is cognizable, bailable & triable by any magistrate if the charge is made for the 1st time. It is cognizable non-bailable & triable by any magistrate for second & subsequent charge.

The issue of domestic violence was also addressed for the first time under the international instrument i.e. the convention on elimination of all forms of discrimination against women (CEDAW) 1979. The convention defines 'violence against women' as any act of gender based violence that results in or is likely to result in physical or psychological harm to women including threats of such acts, coercion or arbitrary deprivations of liberty whether occurring in the public or private life. Such a treaty did the ground work for social & legal reform in the area of domestic violence all over the world. CEDAW recognizes the woman & girl as the primary risk factor for violence & broadened the issue of gender violence to include all aspects of a woman's life.

Conclusion:

The protecting women from domestic violence act has made it amply clear that acts of domestic violence are crimes and not just instances of family conflict that only needs to be reconciled. It is a fact that in traditional India society the family socializes its members to accept hierarchical gender relations, and parents or siblings would rarely encourage a victim of domestic violence to leave her husband or marital family. This situation has emboldened perpetrators of domestic violence get carried on from one generation to the other in the absence of effective intervention.

While a section of the society believes that strong laws with mandatory provisions for arrest of perpetrators provisions for arrest of perpetrators like the PWDV act can reduce domestic violence against women, & that it is a 'just' & timely legislation in Indian context that should be fully enforced, there is another section which argues that the PWDV act is a 'misguided' & 'unjust' piece of legislation which is 'anti-male', which is likely to be greatly misused by 'greedy women' & unscrupulous lawyers thereby widening the gender divide

which would ultimately result in large scale family breakdown, eventually affecting women themselves adversely.

References:

1. Madhurima, Violence against Women.
2. Malhotra S.K., Laws over crime against women.
3. Dr. Sadhna Lanjewar, Socio-legal awareness among women.
4. J.P. Singh, The Indian women myth & reality.

Inherent dominance is the root cause of violence**Dr. Sunirmal S. Kabiraj**

Associate Professor Tirpude College of Social Work, Nagpur

In recent years, particularly with the rise of Women's Liberation Movement, the reasons for a sexually based division of labour and for the inequality between male and female roles have been hotly debated. Two main positions have emerged from the debate. The first maintains that the sexual division of labour and inequality between the sexes is determined to some degree by biologically or genetically based differences between men and women. This position is opposed by those who argue that gender roles are culturally determined and inequality between the sexes results from socially constructed power relationships.

Clearly women are biologically different from men. Though there is disagreement about the exact nature and consequences of this difference; some sociologists, anthropologists and psychologists argue that it is sufficient to explain the basic sexual division of labour in all societies. Anthropologists Lionel Tiger and Robin Fox argue that social scientists who argue that human beings behave simply in terms of the culture of their society are ignoring what they call the human biogrammar. The biogrammar is a genetically based programme which predisposes mankind to behave in certain ways. These predispositions are not the same as instincts since they can be considerably modified by culture but they remain basic influences on human behavior. Tiger and Fox argue that it is reasonable to assume that to some degree, he is genetically adapted to this way of life. Tiger and Fox argue that compared to women, men are more aggressive and dominant. These characteristics are genetically based; in particular they result from differences between male and female hormones. These differences are due partly to genetic inheritance from man's primate ancestors, partly to a genetic adaptation to a hunting way of life. Males hunt which is an aggressive activity. They are responsible for the protection of the band and for alliances or wars with other bands. Thus men monopolize positions of power. Tiger and Fox see dominance as a sex-linked characteristic. By comparison, women are programmed by their biogrammars to reproduce and care for children. Tiger and Fox argue that the basic family unit consists of mother and child. In their words, nature intended mother and child to be together. It does not particularly matter how this basic unit is supported and protected. It can be by the addition of a single male, as in the case of the nuclear family, or by the impersonal services of a welfare state. The close emotional bond between mother and child is a genetically based predisposition for both parties and it is particularly important for the welfare of the child. Tiger and Fox maintain that, the mother is totally essential to the well-being of the child. Unless this close emotional bond obtains, the child will be unable to establish successful relationships in later life. Tiger and Fox argue that male and female biogrammars are adapted to a sexual division of labour in a hunting society. As they put it, we are wired for hunting. Compared to cultural change, genetic change is slow. Thus the male and female biogrammars of a hunting existence continue in modern industrial society. From this it follows that attempts to abolish gender roles and replace them with unisex roles, however desirable this may be, will go against nature. Because of her biological function of childbearing and nursing, woman is tied to the home base; because of her physique she is limited to less strenuous tasks. Murdock finds that the sexual division of labour is present in all of the societies in his sample and concludes that, 'The advantages inherent in a division of labour by sex presumably account for its universality'.

Ann Oakley, a British sociologist and a supporter of the Women's Liberation Movement, comes down strongly on the side of culture as the determinant of gender roles. Her position is

summarized in the following quotation. 'Not only is the division of labour by sex not universal, but there is no reason why it should be. Human cultures are diverse and endlessly variable. They owe their creation to human inventiveness rather than invincible biological forces'. Oakley argues that gender roles are culturally rather than biologically determined. Evidence from a number of different societies shows that there are no tasks (apart from childbearing) which are performed exclusively by females. Biological characteristics do not bar women from particular occupations.

Marx believed that female employment would largely free women from economic dependence upon their husbands and so from male dominance within the family. Morgan has applied the Marxian concepts of ideology, class consciousness and class solidarity to the position of women in society. Just as the class system is justified and legitimate by ruling class ideology, so the position of women is justified and legitimated by what may be termed male ideology. This ideology defines a woman's place, how she should act, think and feel as a woman, and so maintains her subordination and justifies her exploitation. Just as ruling class ideology creates false class consciousness, so male ideology produces what can be seen as false gender consciousness. Many feminist writers consider that both 'raising consciousness' that is making women aware of the reality their situation, and female solidarity are essential pre-conditions for women's liberation. Female solidarity involves problems which are peculiar to women. Many women are socially isolate and loyal to and dependent on particular men. These factors limit their ability to unite as a group to oppose male dominance.

Reference:

- Deckard. B.S. : The Women's Movement (Harper & Row.)
Friedl, e. : Women and Men : An Anthropological View (Holt, Rinehart & Winston.)
Hudson, K. : The Place of Women in Society (Ginn, London.)
McLellan, D. (ed) ; Karl Marx: Selected Writings (Oxford University Press, Oxford.)
M Haralambos With R M Heald: Sociology, Themes and Perspectives
Oakley, A : Housewife (Allen Lane, London,)

“ Women And Domestic Violence In India”**Sunil P. Ghugal,**Assistant Professor, Head Dept.Of Economics,
Taywade College Mahadula ,Koradi Tha. Kamptee Dist. Nagpur.**Abstract :-**

Domestic violence is a burning issue in today's era. Domestic violence in India includes any forms of violence suffered by person from a biological relative but typically is the violence suffered by a women by male member of her family or relatives. According to a National Family and Health Survey in 2005. Total life time prevalence of domestic violence was 33.5% and 8.5% for sexual violence among women aged 15-49. Dalit women in Maharashtra face the violence in the form of sexual and physical abuse, economic exploitation. In India Domestic violence Bill passed in 2005 & it supported to stop domestic violence some extent. To control domestic violence prevention should start early in life by educating and working with young boys and girls promoting respectful relationship and gender equality.

Key words :- Domestic violence , sexual violence, victims, morphing, physical abuse, dowry death, harassment, exploitation, dominant case.

Introduction :-

Domestic violence is a common phenomenon throughout India & abroad. Women, who constitute nearly half of the world population are facing problems since ancient time. The various studies show that women are still backward. violence is perpetuated on usually young married women in their marital homes in many forms beating, torture, verbal abuse, starving, locking up, imposing excessive work burden abuse, starving locking up, imposing excessive work burden, denying money or running the household, sexual abuse etc. Quite often this may result in murder, but more often in driving the women to suicide. On average the domestic violence is increasing in our country due to lower status of women in the family.

Domestic violence in India includes any form of violence suffered by a person from a biological relative but typically is the violence suffered by a women by male members of her family or relatives.

According to a National family and Health survey in 2005, total lifetime prevalence of domestic violence was 33.5% and 8.5% for sexual violence among women aged 15-49. A 2014 study in the Lancet reports that although the reported sexual violence rate in India is among the lowest in the world, the large population of India means that the violence affects 27.5 million women over their lifetimes. However A survey carried out by the Thomson Reuters Foundation ranked India as the most dangerous country in the world for woman.

Back ground of the Domestic violence :-

Domestic violence or intimate partner violence (IPV) as it is sometimes called is a worldwide problem Domestic abuse includes physical, emotional and sexual violence of any form. In India the PWDVA also includes economic abuse under the definition of domestic violence. A 1999 study examined the prevalence and characteristics of domestic abuse in five districts of northern India during 1995- 1996. The study reported that in those five districts life time prevalence of domestic abuse ranged from 18% to 45%

Definition and law :-Domestic Violence is currently defined in India by the protection of women from Domestic Violence Act of 2005. According to section 3 of the Act, any act, omission or commission or conduct of the respondent shall constitute domestic violence in case it

1. Harms or injures or endangers the health, safety, life, limb or well being, whether mental or physical, of the aggrieved person or tends to do so and includes causing physical abuse, sexual abuse, verbal and emotional abuse and economic abuse or.
2. Harasses, harms, injures or endangers the aggrieved person with a view to coerce her or any other person related to her to meet any unlawful demand for any dowry or other property or valuable security
3. Has the effect of threatening the aggrieved person or any person related to her by any conduct mentioned in clause (a) or clause (b) or
4. Otherwise injures or causes harm whether physical or mental to the aggrieved person.”

2005 it was made illegal Jammu and Kashmir which has its own laws, has enacted in 2010 the Jammu and Kashmir Protection of women from Domestic Violence Act 2010

2006 NFHS survey report on domestic sexual violence :-

The Nation family Health Survey of India in 2006 estimated the lifetime prevalence of sexual violence among women aged 15-49, including instances of marital rape in India. The study included in its definition of “Sexual violence” all instances of a woman experiencing her husband “physically forcing her to have sexual intercourse with him even when she did not want to and forcing her to perform any sexual acts she did not want to; The study sampled 83,703 women nation wide, and determined that 8.5% of women in the 15-49 age group had experienced sexual violence in their lifetime. This figure includes all forms of forced sexual activity by husband on wife during their married life but not recognized as marital rape by Indian law.

Methodology :- The present research paper emphasized on the present scenario of women violence in India. the Secondary data used to this paper with help of reference book & internet websites, journal. Then analyze the data & draw the conclusion

❖ **Objectives :-**

- 1) To study the women violence.
- 2) To study the socio-economic status.

❖ **Hypothesis :-** i) Domestic violence is common phenomenon of our society.

ii) Domestic violence controlled by Human Rights Commission.

The 2006 NFHS study reported sexual violence to be lowest against women in the 15-19 age group and urban women reporting 6% life time prevalence rate of sexual violence, while 10% of rural women reported experiencing sexual violence in their lifetime. The total of some 83703 women took part and of 67426 Hindu women who took part in it 22453, that is equal to 33.3% respondents said yes to being physically abused at their home, similar is the case of Buddhist women where 40 % women said yes to being physical abused

Religion	Participants who experienced violence from age to 15	Percentage
Hindusim	67,426	33.7
Buddhism	681	40.9
Sikhism	1,492	26.1
Jainism	264	12.6
Muslims	11,396	34.6
Christians	2,039	27.8
Other Examples	333	36.3

The credibility of the Report is in question as it is not clear which section of the society was interviewed. As the same report suggest that domestic abuse against women in poorer families was far higher than the middle or upper class.

Data reliability : - Renuka Chowdhary, former Union minister for Women and Child Development, stated in 2006, that around 70% of women in India are victims of domestic violence. However her statistics were disputed by Save Indian Family Foundation, stating that Renuka Chowdhary talked about the reported dowry death cases and deliberately avoided mentioning the actual conviction in “dowry death trials” after false cases are dismissed in the courts. According to a BBC report in 2013 around 3,09,546 crimes were reported against women of which 1,18,866 were for domestic violence alone.

Gender and crime on Internet with reference to women :-

Half of total respondents i.e. 52.80% agreed to point that their friends try to show off their muscularity or femininity over internet also. Such showoffs many times result into cyber bullying. All most half of internet female user in India has faced cyber bullying where derogatory terms images etc used for female. Women on internet are harassed in many ways like through e-mail, cyber stalking (75% of victims are women children and new internet user) morphing (Editing original image of female user and posting / uploading over various site) etc. the most common methods used by male bully female over internet are.

- To email vulgar photograph
- Continuously or constantly asking / forcing them for a date
- Inquiring about how much they charge for their service
- Morphing photograph usually nude
- Asking females to strip on webcam
- Recording and uploading / sharing private clips on websites

Such things directly influence privacy preferences 86.05% female respondents prefer high security and privacy while accessing internet as compared to 60.24% of total male respondents

Dalit Women in Maharashtra face the violence :-

Maharashtra state is known for its progress and progressive perception however the weaker section of society are still deprived and discriminated because of their low social status in the society. Social status and gender constraint is used as weapon of humiliation and cause of violence by dominant castes. SC women face trauma of social sexual and physical abuse; women in unorganized occupation face economic exploitation also.

❖ **Domestic violence & Human Rights issues :-**

The United Nations Declaration on the Elimination of violence against women states in its preamble that violence against women is a product of the “unequal power relation” that characterize gender relation in all parts of the world. Violence against women is a universal reality. The UNDP’s gender development index ranks India 108 among 174 countries in terms of gender equity. In Indian society makes domestic violence invisible. Domestic violence is one of the phenomena which cut across all the cultural, socio-economic, educational, ethnic and religious barriers.

Violence against women in South Asia often begins before birth. It is estimated that the 50 million women are missing in India either through sex selective abortions, female infanticide or female neglect. Sex ratio in certain state of India is very disturbing. There are 79.3 girl for every 100 male in Punjab and 87.8 girl for every male in Gujarat. In the North Eastern states women related violence is highest among the Khasi society in Meghalaya which is a matriarchal society where the of women is higher than that of men

Domestic violence is undoubtedly a human rights issue and serious deterrent to develop. In India Domestic violence Bill came in 2005 it passed by Lok Sabha on 24th Aug. 2005 & by the Rajya Sabha on 29th August. Human rights practice is a method of reporting facts to promote change in verses of violence.

Some prevention to stop the violence :

The best way to end violence against women and girl is to prevent it from happening in the first place by addressing its root and structural causes.

Prevention should start early in life by educating and working with young boys and girl promoting respectful relationship and gender equality. Working with youth is a “best bet” for faster sustained progress on preventing and eradicating gender base violence.

It also means making the home and public space safer for women and girl, ensuring women’s economic autonomy and security and increasing women’s participations and decision-making power-in the home and relationship, as well as in public life and politics.

Awareness raising and community mobilization including through media and social media, is another important component of an effective prevention strategy.

Conclusion :- Domestic violence is the burning issue in India & all world sexual violence rate in India is among the lowest in the world. The violence affect 27.5 million women over their lifetime. All most half of internet female user in India has faced cyber bullying where derogatory terms, images etc used for female. In India SC women face trauma of social, sexual and physical abuse and economic exploitation also by Domestic violence Bill 2005 benefited to control the domestic violence of women

Bibliography :

1. n.m.wikipedia.org.
2. patil k.s (Editor in chief), “Scheduled castes in India : Issues and Challenges”, BSPK Publication, Beltarodi Road , Nagpur pg. 65 & 223
3. Journal (An International Multidisciplinary Quarterly Research Journal) Ajanta Prakashan, volume VIII, Issue IV, October December 2019, Pg.65 to 67.
4. ervicesindia.com
5. www.unwomen .org

Human Right and Domestic Violence Author**Dr.V.D.Acharya,**

Dept of Political Science, Shankarrao Jawale Patil College, Lohara.

Tq.Lohara Dist-Osmanabad

Abstract :-

Human Rights are related with all human beings, regardless of race, sex, nationality, ethnicity, regardless of race, ethnicity, language religion, or any other status. Human rights give the significance and it contains the right to life and liberty, freedom & room slavery and torture, freedom of opinion and expression, the right to work and education, and many more. Everyone is entitled to these rights, without discrimination and other type of inequality. Domestic violence is known as human rights violation. Domestic violence is specially treated as a private matter as well as the human rights framework provides a tool to challenge this perception. Reframe human right as collective problem with society. Domestic violence is not only a violation of men but also women's Human rights. Governments have responsibility to take reasonable and effective measures to prevent, investigate, punish and redress any type of domestic violence. It arguments national and international complaints mechanism can be used for it. For giving the justice women and to support arguments for changes to law, policy and practice.

Keywords :-

Human rights, Human beings, ethnicity, Liberty, Expression, Education, Discrimination etc.

Introduction :-

Human right has been highly influential within local and central and international institutions. States and non-governmental organizations takes action from a basis of policy making for stop violation for it. These are moral principal and describe quality of human behavior. Legal rights in municipal and international law are includes in human right. They are commonly use for all types offundamental rights to which a person is leave with peacefully. All are part of human being and related with in all human society which contains their age, ethnic origin, location, language, religion, ethnicity, or any other status. They are applicable every religion andevery time is necessary for all universal community. They are give the guarantee in the sense of being the same for everyone. Human rights are regarded as requiring policy and the rule of law. It contain persons to respects the human rights of others. They are generally not be taken away except as a result of due process related on some important cases. Human rights includes freedom from law which relates different forms of abusive, coercive and threatening behaviors. Human right under standings, the characterization of domestic violence consist of other reasons and complicating factors, such as traditional gender roles, economic hard ship and some religious practices.

Violence against women is known as domestic violence. It shows that the use of physical and psychological torturing, or the threat of such violence with domestic partner. Women crimes consist battering report which include violence of kicking, punching, biting, slapping, burning, throwing acid, beating with fists or objects, strangling, stabbing and shooting and any other violence. Criminal usecombination of physical and psychological violence in a process of discrimination render the woman powerless.

Human Rights and Domestic Violence :-

Domestic violence which includes violation of women human rights.This type of violence directly against women by their life or close partners.It has physical, emotional, financial and social effects on women, children, families and communities. International human rights instruments and institutions have only Takes immediate Action against domestic violence as a human rights violation

the right to life. Human rights are main fundamental rights that are protected under international and national law. These provide one of the most significant opportunity to stop domestic violence as a human rights violation and both domestic violence and international law.

Ancient histories of domestic violence were based on domestic violence. It was a family or private matter that consisted of mental illness, alcohol abuse, or poor economic control and it reflected the understanding which related the purpose of violence.

Significance of Research :-

The present research paper has studied that role of human right and its nature as well as domestic violence impact on human right.

Objectives of research :-

- 1) To study meaning & nature & human right.
- 2) To study role of human right in society.
- 3) To study domestic violence and its causes.
- 4) To study domestic violence effect on human right.

Research Methodology :-

The secondary data sources are used for data collection analytical and descriptive research methods are used for research methodology.

Conclusion :-**The present research shows that :-**

- 1) Domestic violence is global problem and demise the dignity of human being.
- 2) Domestic violence is a series of repeated abusive behavior which affects women participation in public and private spheres.
- 3) Domestic violence is violation of women's human rights.
- 4) Domestic violence is a human rights issue and a serious deterrent to development.
- 5) Domestic violence occurs in all socioeconomic and cultural population subgroups and many societies.

References :-

- 1) Gupta V.N., Human rights.
- 2) Agarwal H.G., International law and human rights.
- 3) Sinha Monoj kumar, Implementation of basic human rights.
- 4) The united nation report on human right, 2017.
- 5) The Hindu news paper, 2019.
- 6) The Indiaexpress news paper, 2018
- 7) The times of India news paper, 2019

Theme of Violence in Vijay Tendulkar's Plays**Shri Rupesh Prakash Rede**Asst. Professor (Department of English) Late Vasant Rao Kolhatkar Arts
College, Rohana Tah-Arvi, Dist-Wardha 442302**Abstract**

The present paper intends to represent theme of violence in Vijay Tendulkar's plays. Being a very sensible, sensitive and responsible citizen, Tendulkar becomes restless on seeing the violence, the oppression and the exploitation in the society. In his plays Tendulkar sketches some of his characters weak, marginalized and above all victims of socio-political suppression and repression. One can easily see the exploitation whether it is emotional or physical, of male or female (mostly female) in his plays. He is a rebel in a true sense of the word as we see his themes of the plays. His plays are bold enough to create storm in the society. Many of his plays are the examples of such kind.

Keywords: Power, Tendulkar, hegemony, Ghashiram Kotwal, Sakharan Binder, Kamala, The Vultures, violence

Introduction

"Vijay Tendulkar (1928-2008) has been in the vanguard of not just Marathi but Indian theatre almost forty years." As rightly pointed out by Arundhati Banerjee, he is one of the most noted playwrights India has ever produced. He is not romantic in his writing rather than his plays are based on real life incidents. 28 plays, 20 children's plays and many one act plays have been written by Tendulkar.

Violence is the main theme in most of Tendulkar's plays. His characters are exploited by the name of gender. The term 'gender' is referred as the state of being male or female (typically used with reference to social and cultural differences rather than biological ones). Grammatical gender is only very loosely associated with the natural distinctions of sex. In this regard we see the characters of Tendulkar are exploited socially and politically by various means. All of them are the victims whether socially or politically. Characters like, Leela Benare, Laxmi, Champa, Kamala, Sarita and to some extent Sakharan Binder are mentionable in this context.

Hegemony:

As rightly pointed out earlier, Tendulkar is keen observer of the society. Many of his plays are based on what is happening in the society. They are based on the facts. He derives his themes from the news which are published in the newspaper. (for example-Kamala). He is strongly concerned with the social issues. Basically he is not feminist but his plays in general show hegemony in one way or the other.

Violence:

Many a times Tendulkar advocates violence in his plays which exists in the society because he thinks that basically one cannot eliminate the violence in a classless society or in any society. Without violence man will be remained as merely vegetable. In fact Tendulkar handles positive and negative face of violence in his plays. As per as the ideology is concerned he does not align himself to any political ideology. One cannot see any type of ideology in his any plays. *Ghashiram Kotwal*, *Sakharan Binder*, *Kamala*, *Silence! The Court is in Session..!* all the plays are having the elements of violence and gender exploitation.

Silence! The Court is in Session (1967)

In this play the central character of the play Leela Benare, a great lover of life, lives her life with full enthusiasm and energy. She expresses her philosophy while talking to Sukhatme:

“We should laugh, we should play, we should sing...!!!If we can and if they’ll let us, we should dance too, shouldn’t have any false modesty or dignity, or care for anyone! I mean it, where your life is over; do you think anyone will give you a bit of theirs?”

Benare refuses to be suffocated by social norms. She enjoys the life at full length until Prof Damle exploits her academic interest to have a sexual relationship with her against her will. This incident changes her attitude towards life. She who is a great lover of life, in a very pessimistic tone says

“My lord, life is a very dreadful thing. Life must be hanged.”

Thus the play reveals the inhuman violence in its verbal form of the male dominated society against female. In his plays, Tendulkar focuses on the middle class society in its varied forms. The play *Kamala* shows how women are treated and handled by men in their home and how men are treated by their employer at working. In both the cases one thing is common, that is ‘exploitation.’

Sakharam Binder (1972)

When Sakharam Binder came on the stage, the conservative society did not digest the play. Arundhati Banerjee rightly pointed out that it’s probably Vijay Tendulkar’s most naturalistic play while Karnad considered it the best play written in thousand years. Sakharam was born in Brahmins family. Due to the ill-treatment received from his mother and father early in his childhood he became beast. This cruel treatment leaves deep, painful impression on his mind. In another words he himself was exploited by his parents early in his childhood. He became misogynist. He always beats Lakshmi. Lakshmi objects to the presence of Dawood at the worship of lord Ganesha. This is the reason that he derives her out. Then Sakharam brings Champa who is also exploited by her husband. In this play the character of Champa is bold one sharply in contrast with Lakshi. Sakharam finds Champa very charming so he obeys her. She satisfied Sakharam sexually. She drinks liquor and yield Sakharam’s lust. Thus Champa exploits Sakharam on account of lust.

The Vulture (1971)

The Vulture is also a fine example of over violence. The play when published in 1971 could not easily digested by the orthodox society due to the naturalistic display of cupidity, sex and gender exploitation. Human love and relations are nothing before the capitalistic values. Because of Rajaninath, Rama gets pregnant. Rajaninath loves her. Rama feels suffocated in the house due to the presence of Ramakant and Umakant and begs her husband to leave the house but he neglects her request. For the sake of wealth Ramakant and Umakant kills their own father and they also kill the lover of their sister. The cruelty reaches its peak when they kick on her belly hard and abort her foetus.

Kamala (1981)

The play ‘Kamala’ as pointed out earlier is based on the real life incident reported in *The Times of India* by Ashwin Sarin. In the play Jaisingh, a journalist buys Kamala, a woman for just Rs. 250 in a flesh market. He arranges a press conference to expose inhuman flesh trade happening in Bihar state. Sarita, a wife of Jaisingh, does his every work and support him in his thick and thin not realizing that she is also a slave of Jaisingh indirectly. Jain a friend of Jaisingh, calls Sarita ‘lovely bonded labour.’ Sarita realizes her position when Kamala asks her a question ‘how much did he buy you for?’

In Kamala Sarita and Kamala both are exploited by Jaisingh and Jaisingh himself is exploited by his employer under the influence of very big people involved in the flesh trade.

Ghashiram Kotwal (1970)

Ghashiram Kotwal is the most controversial play of Vijay Tendulkar. Here we see the changing style of Tendulkar from his naturalistic writing to folk tradition. In Ghashiram Kotwal we see the female characters that are exploited by socially as well as politically. The play originally written in Marathi later was translated into English by Jayant Karve and Eleanor Zelliot. The play remains memorable due to its historical setting. The play created turmoil because of the portrayal of

Nana Phadanvis' demeaning presentation. The play was banned for certain years as it has anti Brahmin elements.

When one goes through the play, the close reading reveals that the women characters in the play have no significance at all. They are powerless and voiceless in the patriarchal hegemony. The men are important and have the power of decision making. They are in the action and suppose women are too much inferior. In this regard Gayatri Chakravorty Spivok says, "*The ideological construction of gender keeps the male dominant*" (Spivok, 32) women are considered 'other' and are taken to be granted. The women characters are disaffirm of their personal and intellectual abilities and capabilities.

Conclusion

To conclude, one can say that in most of the plays Tendulkar handles the gender violence and exploitation of women. But are only women get exploited? The answer is definitely 'no'. There are various instances in the plays of Tendulkar where men are also getting exploited. Violence is everywhere in the society and it disturbs Tendulkar. Power, gender and politics are the themes which cover the major plays of Tendulkar. He has remained the representative of contemporary modern drama not only in Marathi but also at international level. Some of Tendulkar's plays like *Ghashiram Kotwal* and *Encounter in Ubugland* are brilliant political satire. There is nothing superficial or exaggerated in his depiction of the vital and often violent stages of man in our society.

Work Cited

1 Banerjee Arundhati, 'Introduction'. *Five Plays* by Vijay Tendulkar (New Delhi: Oxford UP, 1995)

2 Bhatta S. Krishna, *Indian English Drama: a Critical Study*, New Delhi: Sterling Publisher, 1987

3 Spivok, Gayatri Chakravorty. Can the Subaltern Speak? *The Post-Colonial Studies Reader*. Ed Bill Ascroft et al. New York: Routledge. 2006.

4 www.google.com

Gender Inequality for Imbalance the Sex Ratio with Context to Indian Society in Current Scenario

Dr. Samruddhi Tapre

Assistant Professor Dept. of Sociology S.K. Porwal College Kamtee

Introduction-

Discrimination is the intentionally or distinguishing treatment of an individual based on their actual or perceived membership in a certain group or category, such as their race, gender, sex or cast. Gender discrimination and sexism refers to beliefs and thoughts in relation to the gender of a person, such beliefs and attitudes are of a social nature and do not, normally, carry any legal consequences. Sex discrimination, on the other hand, may have legal consequences. A sex difference is a distinction of biological and physiological characteristics associated with either males or females of a species.

Gender inequality refers to unequal treatment or perceptions of individuals based on their gender. There are natural differences between the sexes based on biological and anatomic factors, most notably differing reproductive roles. While doing the study of evolution of man, it is noticed that from starting to till in each and every step of life there is gender discrimination. Social, economical, cultural religious and political discrimination are the various examples of gender bias and discrimination.

Gender inequality can further be understood through the mechanisms of sexism and discrimination which takes place in this manner as men and women are subject to prejudicial treatment on the basis of gender. Sexism occurs when men and women are framed within two dimensions of social cognition. Objective rules applied rigidly to women but leniently to men.

In society we can observe that girls should be in home for every time. This is a one type of well-known example of gender discrimination. Subcritical atmosphere the existence of men easily is acceptable but women are always on secondary place.

The tendency of sex bias start from early stage means childhood. This situation effects and creates very serious problems in society. Unequal sex ratio is a symbol of this product. Women are important for reproduction. Sex is very important between a male and a female so as to continue the species on earth. The cultural construct of Indian society which reinforces gender bias against women, has led to the continuation of India's strong preference for male children.

A decline in the sex ratio was observed with India's 2011 census reporting that it stands at 914 females against 1,000 males, a drop from 927 in 2001 - the lowest since India's independence.

Methodology –

For the preparation of this article society is a main platform where all the issues are gathered. This is a very serious problem facing in Indian society. Exploitation of girls and women is common in society. Domestic violence, dowry system, parda system, caste related issues, ignorance of the status of women etc are the various crucial problems have created by gender bias and discrimination.

The various news and discussion by media, Intellectual orientation, awareness by social workers and NGOs etc are the main primary resources of data collection. In secondary data collection various sites, books and internet links have been referred by researchers. With the help of statistics and numerical published in gazettes, newspapers, TV channels are main sources of information and availability of data, data tabulation, classification, interpretation and conclusion have been drawn by researcher.

Education and gender-Bias

Literacy for females stands at 65.46%, compared to 82.14% for males. Behind 1000 men there are 933 women. Means in comparison both factors are unequal. Job profile is shown the effect of gender bias. Women do not own property under their own names and usually do not have any

inheritance rights to obtain a share of parental property. Carry forward of race is the name of sons only.

Gender socialization teaches girls to please others, and working hard at school is part of educational activities. Sometimes teachers appreciate boy students and try to ignore the girls. The number of girl's students is also less in the classes. This situation we can see in each and every state in India. There is a tendency in society like "girls is to get married and have children." only. Even in daily curriculum activities in every sphere preference is giving to boys in spite of girls. In family, parents give more importance and attention to boys about their studies.

Problems of women-

1. Women Violence
2. Gender Bias-
3. Declined Health-
4. Improper Sex Ratio-
5. Female Illiteracy-
6. Dowry
7. Sexual Harassment
8. Familiar and Social Problems

Causes of gender bias-

While doing the overall study and finding the root causes of this problem, there are various causes responsible for gender bias like-

1. Tradinalist mentality-
2. Economical factors-
3. Religious factors-
4. Family Laws-.
5. Workplace Discrimination-.

6. Education-**7. Physical causes-**

9. Migration-

General causes of gender bias and sex ratio -

While doing the overall study and finding the root causes of this problem, there are various causes responsible for gender bias like-

1. Tradinalist mentality-Carry forward of race by sons, superstitions and old customs are mostly responsible for gender bias. Also we can say this is the main cause and root of gender discrimination.
2. Economical factors-Generally there is a tendency in our Indian society about main earning source are the sons. Girls are the property of other family and after marriage they will not useful to parent's family.
3. Religious factors-As per the Hindi rituals Moksh gets only by the sons not by girls. All rituals and religious activities perform by sons. So preference goes to sons and hence gender discrimination creates.
4. Family Laws-Various Indian family laws are diverted towards the boys side. Inheritance and concept of wealth transport is prefer to boys.
5. Workplace Discrimination-Gender discrimination is caused by the sense that certain occupations are a sex working condition. Job structure and scope define the discrimination.

6. Education-Humans Rights also states that education plays an important role in gender discrimination. In many countries, women are forced to stay home to clean and cook. However, the boys are sent to school, furthering inequality.
7. Physical causes-As per the assumption, women are physically weaker than men, they are more easily abused and discriminated against and this benefit generally gets to men.
8. Female foeticide-To kill the girl child after determination the sex called as female foeticide. I think this is the major cause of unequal sex ratio.
9. Migration-After independence of India, the rate of migration has been increased very fast. In the age of globalization, various cultures mixed to each other. Civilization, advance part of culture framed which is symbol of development and progress. Suppose a couple has boy, so they can take the decision of family planning. Means the waiting of girl child automatically stopped.

Effects of gender bias and sex ratio-

Every day across India, number of cases are exposing. Most of the doctors, nurses and the person who having the knowledge of medical field are involve in such type of heinous act and crime. We can't imagine the society without girls or with unequal sex ratio. This is sign of serious future. Still we can see the number of ill effects in society.

Discrimination based on gender leads to inequality and harassment in the workplace and organization. Discrimination against women leads to violations of women's rights including access to reproductive health, such as birth control and secure abortions. Discrimination leads to violence against women, including sexual violence and rape, as well as economic inequality.

1. *Sexual exploitation*- Girls experience verbal and physical harassment, including unwanted touching, gossiping, unequal body language etc are the various common factors of sexual harassment.
2. *Lost Productivity in working place*-Victims of gender discrimination lose motivation and morale necessary to perform their jobs effectively. Various occupations show the shortage of women and unequal division of labour which impact on working culture. Rural society face the women servants problems for complete the agriculture works.
3. *Family balance*-Men and women are the wheels of life. If partner has the problem which impact on other. In this way family balance disturbs and spoil the life.

General eradication plan for change the attitude about gender bias-

Policy solutions are ways to enforce laws and make those who commit discrimination responsible for their actions. For instance, the International violence against women act is an effort by the U.S. to deal with gender discrimination on a global scale. When direct policy solutions are not possible, there are many other tactics that can be used to fight gender against discrimination. These can include direct mass actions such as public awareness, arranging the conferences, spreading the information, efforts from NGOs sociologists, social workers etc can sort out this problem.

Following points must be implemented for eradication of gender bias and maintain the proper equal sex ratio-

1. Overall development and progress of women for enhance the status of women
2. Strict implementation, creation of rules and regulations
3. Support from legislative side
4. Special provision of reservation policy and cognizance of related issues
5. Proper role government and administration
6. Origination of education, labor force participation, employment, and economic performance for women.
7. Eradication and removal of attitude about gender inequality and unequal sex ratio from all social, cultural, economical and political levels.
8. Emphasis on self respect, esteem and prestige of women.

Conclusion-

The fact that women see a problem in society of inequality but overwhelmingly feel that they are indirectly affected by these discriminations. Women have not been the passive recipients of miraculous changes in laws and human nature. Many generations of women have come together to affect these changes, through many more meetings, petition drives, lobbying, public speaking and non-violent resistance. But women have not gained full or at least equitable freedom, even though they had taken equally tremendous risks throughout the society. There is a special need of time for full attention of all the factors in society. Women's rights should not be violated. They have to get all things which are recommended in our constitution.

To maintain the suitable sex ratio, we have to arrange the programme like education, employment, independence, women empowerment and social awareness. There is no place to caste, educational backwardness, religious beliefs, family background, unemployment, races, family specific partial condition, mind set, attitude and male dominated society.

With the study of gender discrimination and unequal sex ratio, also stress should be given on various issues and problems like female infanticide, denial of education and health facilities, child and early marriages, rape and sexual harassment, dowry, divorce, destitution, eve teasing, denial of employment, no equal pay for equal work as well as no freedom of selection.

There is a strong need emerging out of the study that the pregnant women and the family needs to be counseled for not going for sex detection and accepting the girl child.

Doctors and medical persons in general and those who are operating the USG centers be it in private or public sector are in knowledge of the statutory requirements to operate such a center. Strict observation is necessary to curb this problem. All hospitals and USG centers have to display the notices indicating "sex determination is illegal".

Recommendations:

1. Role of district administration- district administration has to arrange the activities and sensitization workshops consultation with local NGOs and influencer groups.
2. Control on USG machineries and instruments-Frequently checking and monitoring are important for observation on sex determination centers.
3. Compulsion of registration-All unregistered centers should be identified, brought under registration and asked to comply with the statutory requirements of PCPNDT act.
4. Role of NGOs and social workers -For curbing this problem all the intellectual classes have to play the convenient and positive role for identification of the suspected issues.
5. Strict action and provision of punishment-Affected persons should be booked with full proof charge sheets and exemplary actions be executed.
6. Provision of awards and incentives-The special schemes and plans should be executed and spread the awareness in society those family are having only daughters.
7. Government record maintaining -institutions operating USG machines should be made more accountable towards record keeping and reporting towards higher authority.
8. Overall observation and cognizance regarding sex discrimination and gender bias.
9. All births should be registered under the relevant Act.
10. Health staff to be made accountable for tracking all pregnancies and their outcomes.
11. Self motivated pregnant women should not be entertained for sex selective procedures, and any influence of family pressure and relatives.
12. The positive role of family education and planning with women empowerment.

References

1. Dyson, T. & Moore, M. (1983) On Kinship Structure, Female Autonomy, and Demographic Behavior in India. Population and Development Review 9, No. 1: 35-60.
2. National, regional and state level news papers.
3. Magazines like kurukshetra, yojana and lokrajya etc.
4. Saxena K. S. "Women's political participation in India", sublime publications Jaipur, 1999
5. "Women and political empowerment": proceedings of the women's political empowerment by Bidyut Mohanty. - New Delhi: The Institute, 1995.

Stress Management In Sport

Dr.Pravin Gopalrao Patil

Director of physical education Renuka college, besa, nagpur.37.

Stress management refers to the environmental, physiological, cognitive, and behavioral techniques employed by an individual to manage the factors and components that underlie the stress process or experience of stress. A primary goal of stress management in sport is to allow the athlete to effectively regulate competition related demands to facilitate optimal performance as well as to enhance psychological well-being (PWB). There are numerous stress management techniques that can be classified into various heuristic categories. Many of these are covered in this entry. However, to understand why these techniques are effective under specific conditions, it is important first to understand the stress and emotion process.

Contemporary thinking in sport psychology (SP) conceptualizes stress as a complex dynamic transaction between environmental demands, such as those associated with high-level competition, and the athlete. Stress occurs when the demands tax or exceed the resources, such as skills or support that the athlete has at his or her disposal. Since competitive sport is by nature demanding, how athletes evaluate and cope with the demands they encounter has a large impact on the stress process. The environmental demands, as well as internally generated demands from personal expectations and goals, are typically called stressors. Stressors can be acute, chronic, or intermittent, and they can also be expected or unexpected.

The stress process is highly influenced by how athletes evaluate the personal and social meaning of stressors. Such evaluation, typically called an appraisal process, can be rapid and automatic or reflective and is shaped by social learning, culture, and memories. In many cases, emotional feelings and patterns of thought and behaviors are activated, with corresponding physiological and neurological activation, action impulses, cognitive plans, and actions. Thus, the stress response can include changes in emotion, feelings, cognitions, behavior, and autonomic physiological systems. Stress responses differ from athlete to athlete, and, for any given athlete, stress responses can take different forms in varying situations. Thus, effective stress management can target the actual demands and/or enhance the athlete's ability to regulate the factors that are associated with the appraisal, emotion, and cognitive behavioral response.

Stress management techniques in sport typically target somatic, behavioral, and/or cognitive affective symptoms of stress. Somatic responses involve the athlete's physiological reactions, such as changes in heart rate (HR), respiration (R), sweating, gastrointestinal functioning, muscular tension and control, pupil dilation, urinary system, and salivation. Behavioral responses are the direct actions taken because of the stress, including engagement or disengagement in certain strategies or activities, as well as distraction. Finally, cognitive affective responses include the thoughts associated with the stress, including worries, beliefs, apprehensions, and negative expectations about performance as well as action plans to manage stress. Distinguishing between and being aware of each of these aspects is important for the athlete, coach, and SP consultant, as this knowledge helps to ensure the appropriate stress management skills are applied.

Effective stress management also needs to recognize the temporal aspect of the stress process. Stressful transactions in sport often involve anticipation, confrontation (engagement), and post-engagement stages and can result in an athlete feeling overwhelmed. Stress management techniques can target specific stages or combination of stages.

Types of Stress Management Programs and Techniques

There are a number of stress management approaches in sport to deal with various components of the stress process. Some practitioners advocate a multimodal approach, which involves using different tactics thought to be more effective in combination. Others suggest focusing on the dominant stressor with a unimodal approach, which uses a singular, focused intervention strategy. Multimodal approaches tend to be favored because of their effectiveness on a widerange of factors related to different elements of the stress process (i.e., actual stressor, emotional feeling, cognition, behavior, and physiological responses). However, there is evidence that situations dominated by one particular stressor may be more efficiently treated with a unimodal approach. The effectiveness of any type of stress management ranges depends on variables such as the athlete's situation, his or her coping resources, and the appropriateness of the approach for the stressor. It is best to create individualized stress management skills programs designed to meet each athlete's specific needs. Common stress management interventions are briefly outlined next, in alphabetical order. These approaches can be seen as an application of theoretical and clinical knowledge to produce a more practical approach, and each of the approaches has varied levels of empirical support, depending on important factors such as context and person variables.

Anxiety Management Training

Anxiety management training involves an athlete's learning to employ relaxation strategies under stressful or arousing situations, including those producing emotions such as anger and anxiety. During anxiety management training, the athlete visualizes the stressful situation and allows the accompanying physiological arousal to be generated within him or herself. Relaxation techniques, such as applied relaxation, progressive muscle relaxation, breath control or deep breathing, or meditation (outlined later), are then used by the athlete to reduce the symptoms of physiological arousal, such as increased HR, R, and blood pressure (BP). This may also promote management of behavioral responses such as loss of coordination, acts of aggression or frustration, "choking," or withdrawing from sport.

Applied Relaxation

The aim of applied relaxation is to learn the skill of relaxation and develop the ability to apply it rapidly where needed, in any situation. Connected to this approach are six stages. The first stage is progressive muscle relaxation, a technique where muscles are contracted or tensed and subsequently relaxed, which is used to help facilitate relaxation and help the athlete reduce somatic anxiety symptoms. As the athlete becomes proficient in this skill and moves to stage two, muscle relaxation is promoted by relaxing the muscles without tensing them first. In stage three, the term relax is conditioned to bring on a relaxed state when spoken or thought by the athlete. A focus on breathing is also promoted in this stage, as well as a focus on passive concentration, which is an effortless, automatic, yet focused state of mind, similar to mindfulness. Stage four requires the athlete to learn to use the skill in real-life settings, relaxing appropriate muscles while engaging ones needed for activity. Stage five focuses on having an athlete relax while in a naturally occurring, non-stressful situation. Breathing is the trigger of relaxation in this stage and is practiced 15 to 20 times per day. The sixth and final stage is called application training. The relaxation technique is implemented in a practice or training session and then in a low-stakes competition. The more frequently and completely it is implemented, the easier it will be for the athlete to use the strategy in a higher level of competition.

Arousal or Energizing Techniques

Some research suggests that athletes differ on the level of activation needed to produce optimal performance. Various levels of arousal are often conducive to high performance, and it is paramount that the athlete perceives the arousal as beneficial (see Cognitive Control later in this section). While many stress management approaches take an arousal reduction focus, strategies to increase arousal include imagery, self-talk, goal setting, and cognitions or thoughts focused on heightening stimulation.

Autogenic Training

Autogenic training, first introduced in psychiatry by Johannes Heinrich Schultz, involves a series of exercises designed to produce sensations such as warmth or heaviness, to help promote relaxation. The program is based on six stages, each with a separate goal. The stages are learned and practiced in the following order: heaviness in the extremities, warmth in the extremities, regulation of cardiac activity, regulation of breathing, abdominal warmth, and cooling of the forehead. Verbal cues to the athlete can be used to aid in prompting the sensations.

Biofeedback

Biofeedback training (BFBT) can help control autonomic physiological stress responses, such as increased HR and BP. It also has been used to control anxiety disorders as well as anxiety connected to particular environments or contexts. The premise behind biofeedback (BFB) is for the athlete to become aware of how stress is manifested physiologically, such as changes in BP, HR, breathing, or muscle tightness, using different modes of objective feedback and monitoring. With this increased awareness, athletes are better equipped to control their actions. With training, athletes become less reliant on the feedback, learning to control their physiological responses on their own.

Breath Control and Deep Breathing

Breath control is a relaxation technique using the physical strategy of breathing. It is an effective and relatively easy stress management technique to apply. Irregularities in breathing, such as holding one's breath, hyperventilating, or random shallow breaths, can affect performance, potentially influencing coordination, focus, or rhythm, or can cause the athlete to feel unsettled, causing further stress. Breath control can be practiced by taking a slow, complete breath. Often, the lungs are conceptualized in three parts to aid in proper instruction of a slow, complete breath. The lower lungs are filled by pushing the diaphragm down and forcing the abdomen out. The middle portion of the lungs is then filled by expanding the chest cavity, expanding the rib cage. The upper lungs are then filled by raising the chest and rib cage. The breath is held for several seconds, and then a slow exhalation is made, taking approximately double the time taken for the inhalation process. Breath control is commonly used before a competition or during a natural break during the competition, as it is most practically applied during nonnative times. Cognitive Affective Stress Management Training Cognitive affective stress management training is one of the most comprehensive multimodal stress management programs used in sport. Originally designed by Ronald Smith, the program is designed to teach the athlete relaxation and cognitive skills that can aid in controlling physiological reactions and cognitive thought patterns. Intervention consists of both cognitive and physiological strategies, including relaxation skills, cognitive restructuring, and training that is self-instructed and targets the physical and mental reactions to stress. The premise behind the combination of physical and mental coping strategies is the development of an integrated coping response. The program, which has some empirical support, is educational rather than psychotherapeutic in nature and is designed to help athletes increase their self-control.

The cognitive affective stress management program consists of four distinct phases. In the first phase, the pretreatment assessment, the consultant uses an interview approach as well as questionnaires to assess the athlete's issues with stress—namely, what situations tend to produce stress, how the athlete responds to stress, and how the resultant stress affects performance and other behaviors. The athlete's cognitive and behavioral skills are assessed to determine existing resources. This stage is integral in understanding the unique aspects and situation of the particular athlete in question, allowing for a personalized program to be tailored for the athlete. The next phase is the treatment rationale phase, the aim of which is to help the athlete better understand his or her stress responses through analysis of personal stress reactions and experiences. Next, in the skill acquisition phase, athletes receive training in muscular relaxation, cognitive restructuring, and self-instruction. Muscular relaxation is taught under the guidelines of progressive relaxation, described earlier in this section. Cognitive restructuring, as described in more detail later in this section, involves the identification of irrational and destructive thoughts and the subsequent refocusing into more positive thoughts. Self-instruction training aims to teach athletes to provide themselves with specific instructions designed to improve concentration and promote problem solving. The final stage is skill rehearsal. In this stage, different levels of stress are induced by the consultant using mediums such as videos or imagery. The athlete is required to apply, and thus practice, the coping skills he or she has learned in the program.

Cognitive Control

Cognitive control involves changes to cognitions that trigger, maintain, exacerbate, or reduce the stress and emotion response process. Many cognitive control strategies were developed for cognitive therapy and help athletes understand how thought processes are involved in the experience of stress. Strategies to control unwanted or maladaptive thoughts include cognitive restructuring, positive thought control, and attention refocusing. Cognitive restructuring involves helping an athlete to recognize and challenge irrational thoughts and to change these thoughts so that they become more adaptive. There are several steps in cognitive restructuring including identifying automatic thoughts or beliefs that are irrational and negative, challenging or debating the rationality of these thoughts, and then replacing these automatic thoughts with more positive and rational thoughts. Positive thought control involves self-awareness to identify negative thoughts and replace them with more adaptive ones. Positive thought control involves three elements: using negative thoughts in a positive way, controlling negative thoughts, and training positive thoughts. The aim is to have the athlete take a more positive orientation regarding the situation. Attention refocusing involves shifting attention or focus from a stressful issue to one with fewer negative connotations attached to it. Some athletes may become too focused on their thoughts and stress reactions, causing them to become more anxious. To a large extent, attention refocusing attempts to shift attention from a self-focus to more of a focus on the features of the sporting environment.

Hypnosis

Hypnosis involves getting the athlete to an altered state of consciousness in which he or she is relaxed and where perceptions, feelings, thoughts, or actions can be changed through suggestion. Although still somewhat controversial and misunderstood, hypnosis has been employed with athletes to help reduce anxiety and manage stress, as well as enhance other mental skills, focus attention, and increase confidence. Other stress management techniques such as relaxation and imagery or visualization are often used in conjunction with hypnosis, but the athlete is in a hypnotic state before they are applied. Typically, hypnosis is applied in four phases. The induction phase involves putting the athlete in a relaxed state and then inducing hypnosis using imagery and/or attention-focusing techniques. In the hypnotic phase, athletes are given suggestions designed

to target the issue at hand, most of which will be carried out once out of hypnosis. The waking phase consists of the athlete coming back to a conscious state, and the posthypnotic phase involves the athlete carrying out the suggestions given to him or her while in a hypnotized state. Athletes will benefit from hypnosis only to the extent to which they are able to be influenced on a subconscious level.

Meditation

Meditation is another method of raising self-awareness, allowing an athlete to better manage stress. Through meditation, the athlete becomes more attuned to physical sensations and builds an understanding of the connection between physiological functions (e.g., increased HR, nausea) and psychological state (e.g., anxiety, confidence). There are a variety of approaches to meditation, all directed toward increasing awareness of internal physical and psychological triggers that have potential to prompt certain outcomes. This knowledge can help to promote relaxation or direct other stress management approaches, depending on the situation.

Performance and Competition Planning

Preperformance and competition as well as performance and competition plans can help the athlete manage the stress that is inherent in competition. Such plans allow the athlete to take a proactive stance on stress, identifying ahead of time triggers of stress, and formulating a plan to counteract those issues. Planning allows many athletes to feel more in control of the situation and the self, thereby often decreasing further experiences of stress. It also provides a structure for them to incorporate other stress management and psychological skills into their preperformance and performance routines. Preperformance and performance plans have been suggested to promote proper focus and attention toward task relevant issues and help to attain the proper level of activation for performance, promoting both physical and mental readiness to perform.

Self-Compassion

Self-compassion interventions can help prevent athletes from becoming overly self-critical. Based on the work of psychologist Kristin Neff, self-compassion has three key components. Self-kindness involves being understanding and accepting toward oneself in instances of adversity as opposed to being overly self-critical. Common humanity is the acknowledgment that one's experiences are not isolating, as others also have these experiences. Finally, mindfulness involves a balanced perspective, keeping thoughts and feelings in a state of equilibrium, as opposed to overidentifying with them. Strategies to promote self-compassion include writing, imagery, and psychoeducational components. Interventions are currently being adapted for sport.

Stress Inoculation Training

Stress inoculation training (SIT), developed by Donald Meichenbaum, is based on the idea that if an athlete is exposed to stress and learns to cope or deal with that stress in amounts that increase incrementally, an increased tolerance to stress will be obtained. It is a multimodal approach using coping skills that include creating productive and adaptive thoughts, images, and self-statements designed to benefit the athlete's psychological state, as well as performance. It has been found to be effective in reducing anxiety and enhancing sport performance. SIT involves three stages. The conceptualization stage aims to raise the athlete's awareness on the effects of positive and negative thoughts, self-talk, and imagery. The rehearsal stage involves the athlete's learning to use a number of specific coping skills such as arousal control, imagery, and self-talk, which creates coping resources. The actual skills will depend on the specific needs of the athlete. Finally, the application stage involves the athlete's practicing the skills in increasingly stressful situations. A key feature of SIT is the gradual exposure to stress such that the athlete

becomes “inoculated” and is less affected. The application begins with low- stress situations and gradually builds toward higher stress situations as coping skills become more advanced. Specific application procedures involve imagery, role-playing, and simulations of increasing perceived stressfulness.

Other Associated Psychological Skills

There are a number of other psychological skills, such as imagery, identifying strengths, and goal setting, that can be incorporated into stress management programs. Calming imagery, such as visualizing oneself in a safe, relaxing place, can be used to help reduce cognitive anxiety and arousal and to bring on physical relaxation. Conversely, imagery can be used to energize and motivate by visualizing more stimulating, exciting places or scenarios. Imagery is often incorporated into athletes’ preperformance and performance plans and routines. Identifying strengths can help refocus athletes’ thought processes toward what they can do rather than what they cannot do and assist in developing competition plans that maximize assets. Goal setting can help the athlete stay focused on the task at hand and keep attention on relevant issues. Setting reasonable goals—ones that are measurable and challenging, yet attainable—can also help keep stress from becoming overwhelming. This is most commonly incorporated into preperformance and performance plans and routines.

Conclusion

Stress management techniques can include any intervention that can modify one or more components of the stress process. Stress management techniques need to be directed at individual needs and the issue at hand, as well as take into account the coping resources the athlete has available. As with the acquisition of any skill, application of stress management techniques requires training, time, and practice. Knowledge is not sufficient, as it does not guarantee an athlete can apply the necessary skills or program to his or her specific issue. Application and practice are necessary, and effort is needed on the part of the athlete to make gains in stress management ability.

References:

1. Crocker, P. R. E., Kowalski, K. C., & Graham, T. R. (2002). Emotional control intervention for sport. In J. Silva & D. Stevens (Eds.), *Psychological foundations of sport* (pp. 155–176). Boston: Allyn & Bacon.
2. Lehrer, P. M., Woolfolk, R. L., & Sime, W. E. (2007). *Principles and practices of stress management* (3rd ed.). New York: Guilford Press.
3. Owen, T., Mellalieu, S. D., & Hanton, S. (2009). Stress management in applied sport psychology. In S. D. Mellalieu & S. Hanton (Eds.), *Advances in applied sport psychology* (pp. 124–161). New York: Routledge.
4. Suinn, R. M. (2005). Behavioral intervention for stress management in sports. *International Journal of Stress Management*, 12, 343–362.

Domestic Violence against Women

Prof. Chanrandas Solanke

Y. D.V.D. Arts and Commerce College, Tiosa

Introduction:

Domestic violence also named domestic abuse or family violence is violence or other abuse in a domestic setting, such as in marriage or cohabitation. Domestic violence may be used as a synonym for intimate partner violence, which is committed by a spouse or partner in an intimate relationship against the other spouse or partner, and can take place in heterosexual or same-sex relationships, or between former spouses or partners. In the broadest sense, domestic violence can also involve violence against children, parents, or the elderly. It takes a number of forms including physical, verbal, emotional, economic, religious, reproductive and sexual which can range from subtle, coercive forms to marital rape and to violent physical abuse such as choking, beating, female genital mutilation, and acid throwing that results in disfigurement or death. Domestic murders include stoning, bride burning, honor killings, and dowry deaths which sometimes involve non-cohabitating family members

Globally, the victims of domestic violence are overwhelmingly women, and women tend to experience more severe forms of violence. They are also likelier than men to use intimate partner violence in self-defense. In some countries, domestic violence is often seen as justified, particularly in cases of actual or suspected infidelity on the part of the woman, and is legally permitted. Research has established that there exists a direct and significant correlation between a country's level of gender equality and rates of domestic violence, where countries with less gender equality experience higher rates of domestic violence. Domestic violence is among the most underreported crimes worldwide for both men and women. Due to social stigmas regarding male victimization, men who are victims of domestic violence face an increased likelihood of being overlooked by healthcare providers. Domestic violence often occurs when the abuser believes that abuse is an entitlement, acceptable, justified, or unlikely to be reported. It may produce an intergenerational cycle of abuse in children and other family members, who may feel that such violence is acceptable or condoned. Many people do not recognize themselves as abusers or victims because they may consider their experiences as family conflicts that got out of control. Awareness, perception, definition and documentation of domestic violence differ widely from country to country. Domestic violence often happens in the context of forced or child marriage.

In abusive relationships, there may be a cycle of abuse during which tensions rise and an act of violence is committed, followed by a period of reconciliation and calm. Victims of domestic violence may be trapped in domestic violent situations through isolation, power and control, traumatic bonding to the abuser, cultural acceptance, lack of financial resources, fear, shame, or to protect children. As a result of abuse, victims may experience physical disabilities, deregulated aggression, chronic health problems, mental illness, limited finances, and a poor ability to create healthy relationships. Victims may experience severe psychological disorders, such as posttraumatic stress disorder. Children who live in a household with violence often show psychological problems from an early age, such as avoidance, hyper vigilance to threats, and deregulated aggression which may contribute to vicarious dramatization.

Traditionally, domestic violence was mostly associated with physical violence. Terms such as wife abuse, wife beating, and wife battering were used, but have declined in popularity due to efforts to include unmarried partners, abuse other than physical, female perpetrators, and same-sex relationships. Domestic violence is now commonly defined broadly to include "all acts of physical,

sexual, psychological or economic violence"that may be committed by a family member or intimate partner.

The term intimate partner violence is often used synonymously with domestic abuse or domestic violence but it specifically refers to violence occurring within a couple relationships (i.e., marriage, cohabitation, or non-cohabiting intimate partners). To these, the World Health Organization (WHO) adds controlling behaviors as a form of abuse. Intimate partner violence has been observed in opposite and same-sex relationships and in the former instance by both men against women and women against men. Family violence is a broader term, often used to include child abuse, elder abuse, and other violent acts between family members.

Elimination of Violence against Women

Physical, sexual and psychological violence occurring in the family, including battering, sexual abuse of female children in the household, dowry-related violence, marital rape, female genital mutilation and other traditional practices harmful to women, non-spousal violence and violence related to exploitation.

Types of Domestic violence:

Domestic violence is not equivalent. Differences in frequency, severity, purpose, and outcome are all significant. Domestic violence can take many forms including physical aggression or assault such as hitting, kicking, biting, shoving, slapping, beating up etc. or Threats there of sexual abuse controlling or domineering are all significant.

Physical abuse: Physical abuse is that involving contact intended to cause fear, pain, injury, other physical suffering or bodily harm. In the context of coercive control, physical abuse is to control the victim. The dynamics of physical abuse in a relationship are often complex. Physical violence can be the culmination of other abusive behavior, such as threats, intimidation, and restriction of victim self-determination through isolation, manipulation and other limitations of personal freedom.¹ Denying medical care, sleep deprivation, and forced drug or alcohol use, are also forms of physical abuse.

Homicide: Homicide as a result of domestic violence makes up a greater proportion of female homicides than it does male homicides. More than 50% of female homicides are committed by former or current intimate partners in the US. In the United Kingdom, 37 percent of murdered women were killed by an intimate partner compared to 6 percent for men. The World Health Organization states that globally, about 38% of female homicides are committed by an intimate partner.

Acid Attacks: Acid attacks, nowadays we are facing the problem of acid attacks. It is an extremely dangerous form of violence in which acid is thrown at the victims, usually their faces, resulting in extensive damage including long-term blindness and permanent scarring. These are commonly a form of revenge against a woman for rejecting a marriage proposal or sexual advance.

Dowry Killing: Dowry killing is a form of domestic violence in which a newly-married woman is killed at home by her husband or husband's family due to their dissatisfaction over the dowry provided by her family. The act is often a result of demands for more or prolonged dowry after the marriage. Dowry violence is most common in India. In 2011, the National Crime Records Bureau reported 8,618 dowry deaths in India.

Sexual Abuse: Sexual abuse is defined by World Health Organization as any sexual act, attempt to obtain a sexual act, unwanted sexual comments or advances, or otherwise directed, against a person's sexuality using coercion. It also includes obligatory inspections for virginity and female genital mutilation. Aside from initiation of the sexual act through physical force, sexual abuse occurs if a person is verbally pressured into consenting, unable to understand the nature or condition of the act, unable to decline participation, or unable to communicate unwillingness to engage in the sexual act. This could be because of underage immaturity, illness, disability, or the influence of alcohol or other drugs, or due to intimidation or pressure.

Incest, or sexual contact between an adult and a child, is one form of familial sexual violence. In some cultures, there are ritualized forms of child sexual abuse taking place with the knowledge and consent of the family, where the child is induced to engage in sexual acts with adults, possibly in exchange for money or goods.

Emotional Abuse: Emotional abuse is a pattern of behavior that threatens, intimidates, dehumanizes or systematically undermines self-worth. According to the Istanbul Convention, psychological violence is "the intentional conduct of seriously impairing a person's psychological integrity through coercion or threats". Emotional abuse includes minimising, threats, isolation, public humiliation, unrelenting criticism, constant personal devaluation, repeated stonewalling. Stalking is a common form of psychological intimidation, and is most often perpetrated by former or current intimate partners.

Economic: Economic abuse is a form of abuse when one intimate partner has control over the other partner's access to economic resources.^[139] Marital assets are used as a means of control. Economic abuse may involve preventing a spouse from resource acquisition, limiting what the victim may use, or by otherwise exploiting economic resources of the victim. Economic abuse diminishes the victim's capacity to support themselves, increasing dependence on the perpetrator, including reduced access to education, employment, career advancement, and assets acquirement.

References:

1. Daga, A S., S. Jejeebhoy and S. Rajgopal (1999). Domestic Violence against Women: An Investigation of Hospital Causality Records, Mumbai. Journal of Family Welfare, 45 (1): 1-11.
2. Heise, L., Ellsberg, M and Gottemoeller, M. (1999). Ending Violence Against Women. Population Reports, Series L, No. 11. Baltimore, John Hopkins University School of Public Health, Population Information Program, December
3. Heise L.L., Pitanguy J. and Germaine A. (1994) Violence against Women. The Hidden Health Burden. Discussion, Paper No 225, Washington DC: The World Bank.
4. Mishra, Jyotsana, ed. (2000). Women and Human Rights, Kalpaz Publications, New Delhi
5. Murthy, M S R; P. Ganesh; J. Srivirajarani and R. Madhusudan (2004). Proximate Determinants of Domestic Violence: An Exploratory Study on Role of Menstrual Problems and Life Style of Men. Demography India. 33(1): 85-105.
6. Sahoo, Harihar & Pradhan, Manas Ranjan (2007). Domestic Violence in India: An Empirical Analysis, Paper presented in National Seminar on Gender Issue and Empowerment of Women, Indian Social Institute, Kolkata, February
7. National Crime Records Bureau (2012). Crime in India: 2011 Statistics, New Delhi
8. UNICEF (2000). Domestic Violence Against Women And Girls. UNICEF Innocenti Digest. 6: 1-29.
9. https://en.wikipedia.org/wiki/Domestic_violence#Etymology_and_definitions, 05.03.2020.

Domestic Violence : Impact On Indian Society

Dr.DeomanS.Umbarkar

Assistant Professor, Department of Sociology, Late.V.K.College,Rohana,
Tah.ArviDist.Wardha,

ABSTRACT

Sociological and Criminological Views of domestic and gender-based violence generally either dismiss it as not worthy of consideration, or focus on specific groups of offenders and partner violence victims. In this paper, we take a holistic approach to violence, extending the definition from that commonly in use to encompass domestic violence and sexual violence. We operationalize that definition by using data from the latest sweep of the crime survey for India. By so doing, we identify that violence is currently under-measured and ubiquitous; that it is gendered, and the other forms of violence (family violence, acquaintance violence against women) are equally of concern. We argue that violence studies are an important form of activity for Sociologists.

Keywords-Violence, Domestic violence, Crime

Introduction:- These men underestimate the importance of violence in the lives of women; the significance of visceral physical force and the harm that it causes. The scholarly neglect of domestic violence and other forms of violence against women has a long heritage. Weber thought the modern state had a monopoly of legitimate violence in its territory, even at a time when rape and violence in the domestic sphere were not crimes when committed by husbands against wives. Merton was one of many sociologists and criminologists to locate violence as the product of socio-economic inequalities, studying young disadvantaged men; but allowed their victims to remain largely invisible. The official count of violent crime, police recorded crimes, has no categories in which to capture domestic violence or gender-based violence; thus violent crime against women is routinely made invisible in the public sphere.

Most of the empirical analysis of inter-personal violence in the social sciences now take place in the field of criminology, though this overlaps with sociology and other disciplines, and within a relatively segregated field of 'violence against women'.

Globally, seven percent of women have been sexually assaulted by someone other than a partner and as many as 38 percent of murders of women are committed by an intimate partner. In some countries, violence against women is estimated to cost countries up to 3.7 percent of their GDP—more than double what most governments spend on education (World Bank, 2018). The National Family Health Survey (NFHS-4) suggests that 30 percent of women in India in the age group of 15-49 have experienced physical violence since the age of 15. The report further reveals that 6 percent of women in the same age group have experienced sexual violence at least once in their lifetime. About 31 percent of married women have experienced physical, sexual or emotional violence by their spouses. The widespread socio-economic dependency equation with their husbands and other family members, the fear of social exclusion and banishment, and the lack of effective response to violence sees the Indian women face continuing violence and intimidation.

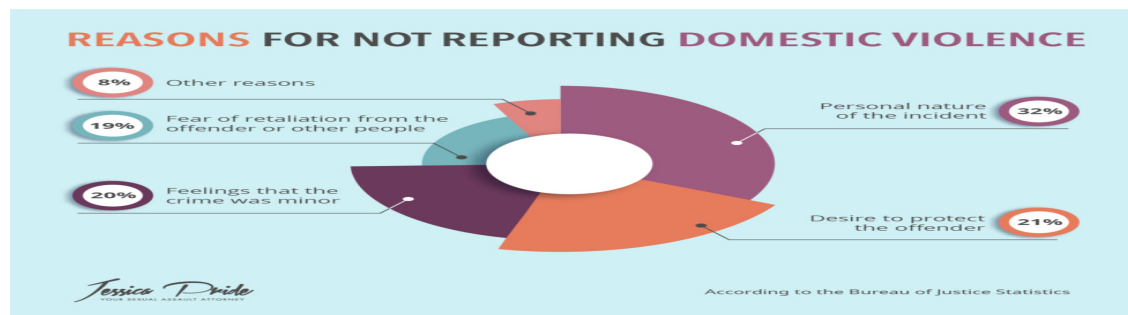
Unfortunately, cases of violence against women and girls in India continue to rise. They are supported by the persistence of patriarchal gender and social norms. The indicators of violence against women are a reflection of the structural and institutional inequality that is a reality for most women in India. India's average rate of reported rape cases is about 6.3 per 100,000 of the population. However, this differs in places like Sikkim and Delhi, which have rates of less than one. According to a recent report by *Livemint*, about 99 percent of cases of sexual violence go

unreported. The extent of under-reporting tends to be higher on average in states like Bihar, Uttar Pradesh and Jharkhand, less than 0.5 percent of incidents of violence against women were reported.

In the classic sociological account by Merton, the cause of crime lay in the 'malintegration' or structural strain between 'culturally defined aspirations' and 'socially structured means' of obtaining them. Yet, despite gender relations being deeply structured by inequalities, gender is omitted from this foundational account of crime. There is a very large body of empirical evidence linking economic inequality, variously operationalized as poverty, income inequality, unemployment, poverty and disadvantage, with crime including violent crime, at both individual and macro levels. This paradigm has become one of the most important in contemporary criminology, with a metaanalysis of studies finding that self-control was a strong predictor of crime. Such values are transmitted within the cultural group, and individuals can also be born into such a subculture. The theory has proved controversial as it has become associated with ethnic or black violence, but Wolfgang and Ferracuti also identified social class as a relevant societal group. There are some specific criminological theories of individualized violence that are not general theories of crime.

Key Government Scheme, systems and mechanism to safe guard a women's rights.

A few key changes in India legal system, including the passing of stricter sexual assault laws, and the creation of fast-track courts for prosecution of rapes have reaped better results. In the recent past, the landmark decision of decriminalizing homosexual relationship under section 377 along with the implementation of HIV/AIDS Act came as huge relief to the LGBTQIA Communities in the nation. Recent cases of violence against women like the Kathua Rape case and Unnao rape case have also led to legislative changes. At least four states—Rajasthan, Jammu and Kashmir, Haryana and Arunachal Pradesh—have introduced the death penalty for rapes of minors, defined as below 12 years of age.

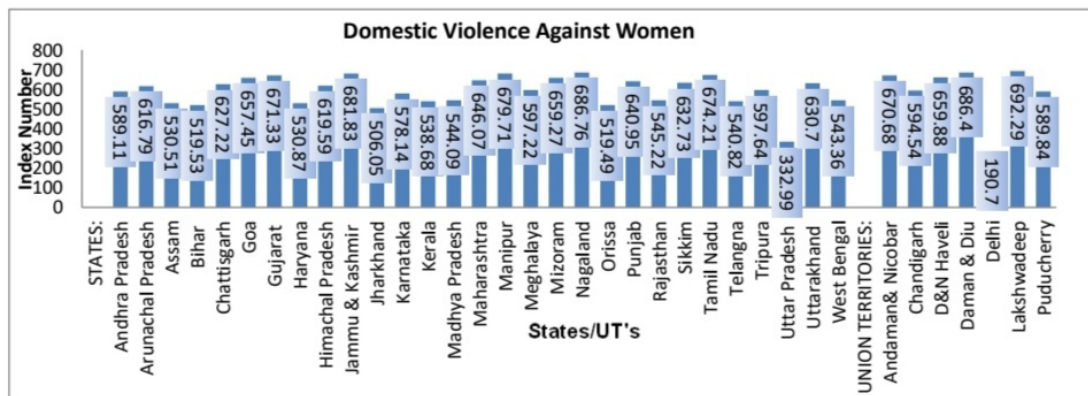
Domestic violence is one of the most prevalent form of violence against women in India. Some of the key areas that require attention for improving the implementation:

- 1) Addressing the deeply entrenched patriarchal attitudes of the police, lawyer and other judicial officers that continues to contribute to low reporting and conviction rates.
- 2) Bridging the gap between GBV laws and its correlated areas such as legal rights to property, land, inheritance, employment and income, that allows a woman to walk out of an abusive relationship and specific emphasis on political and economic participation of women.
- 3) Systematic intervention for multisectoral linkages between Health sector (medical and psychosocial support), social welfare sector (Shelters, counseling and economic support/skill), legal aid.
- 4) Not just engage with "men and boys" as change agents but also acknowledge the expectations linked to masculinity, their position as victim of violence especially for young boys to address the perpetuation of cycle of GBV.
- 5) Recognize sexual and reproductive health and rights by promotion and protection of women's rights to have control and decide freely over matters related to their sexuality, including sexual and reproductive health, family-planning choices and access to comprehensive sexuality education.

6) Reclaiming the spaces for women to increase their presence in visibility through political and economic participation and diversifying their engagement in nontraditional sectors.

7) Use of technology and emerging concepts such as Smart City in urban policy for ensuring safer and gender friendly infrastructures and spaces that prevents GBV.

If the act of miscarriage of women is done without the consent of the woman, then the criminal shall be punished either with imprisonment for life, or with the other punishments. A total of 462 cases have been reported under this in 2016 (as per NCRB report). Uttar Pradesh reported highest number of cases (407 cases). The following table gives a comparison of each state / UT in terms of their index number and Union Territories:

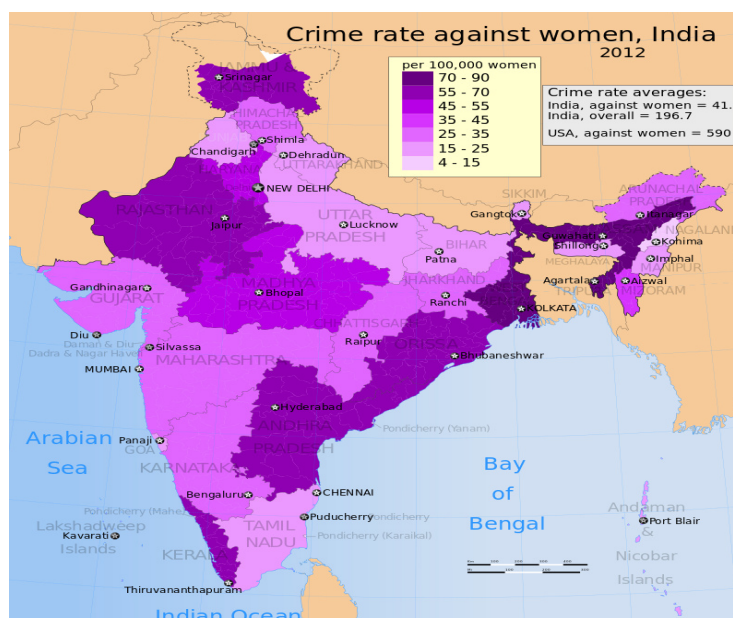

(ii) INDEX FOR VIOLENCE AGAINST WOMEN IN INDIA : A MAJOR CHALLENGE

The term “violence against women” encompasses many forms of violence, including violence by a partner and rape/sexual assault and other forms of sexual violence perpetrated by someone other than a partner, as well as female genital mutilation, honor killings and the trafficking of women. Violence against women is not a new phenomenon, nor its consequences to women’s physical, mental and reproductive health. Violence against women in India is going side by side to the technological improvement in modern world in the country. Violence to the women is of various types and can happen at any place like home, public place or office. It is the big issue related to the women which cannot be ignored as it is hindering almost one half growth of the country. Violence against women and girls (VAW) is both a cause and a consequence of gender inequality. It is time for the world to take action: a life free of violence is a basic human right, one that every woman, man and child deserves. The report focuses on the various forms of violence prevalent in our society at home, in public places or at work places. The various forms of violence against women that have been studied in this report are as follows:

INDEX FOR DOMESTIC VIOLENCE AGAINST WOMEN IN INDIA --A total of 133154 cases have been reported under Domestic Violence against Women in India. -Delhi reported the highest cases of Domestic Violence against women having index number 190.7 followed by Uttar Pradesh having index number 332.99 followed by Jharkhand showing index number 506.55. -Nagaland shows the highest index number (686.86) and thus, is ranked first among all the States which implies that least cases of domestic violence against women have been reported in Nagaland in 2016. Nagaland is followed by the Jammu & Kashmir (681.83) and is ranked second. Manipur(671.79) stands third followed by Tamil Nadu and Gujrat. -Among the Union Territories, Lakshwadeep(692.29) reported the least cases of domestic violence against Women and is ranked first followed by Daman & Diu (686.40) and Andaman & Nicobar(670.68). -The most prevalent form of Domestic Violence in India (as per NCRB Report, 2016) is Cruelty by Husband/ Relatives. 1,10,378 cases have been reported under this crime in 2016 in India which accounts for 82.9% of total domestic violence against Women in India.

INDEX FOR VIOLENCE AGAINST WOMEN IN INDIA -A total of 3,38,059 cases have been reported under violence against women in India in 2016. -Delhi reported the highest cases of Violence against Women in 2016 showing least index number of 500.20 and is followed by Uttar Pradesh(994.70)

which is followed by Telangana (1050.50) followed by Orissa(1076.38). -Among the States, Nagaland stands first showing the highest index number (1561.94) implying that Violence against Women is least prevalent in Nagaland which is further followed by Manipur(1539.88). Mizoram stands third(1502.21) and is followed by Meghalaya(1473.34) and then Gujrat(1461.81). -Among the UT's, Dadara& Nagar Haveli (1461.86) reported the least cases of Violence against Women and is ranked first followed by Lakshwadeep(1411.17) and Andaman & Nicobar(1390.10). -Cruelty by Husband/Relatives is the most prevalent form of violence against women in India(as per NCRB report) .1,10,378 cases have been reported under this crime which accounts for 32% of total cases of violence against women in India. 84,746 cases have been reported under Assault on Women with intent to outrage her modesty which accounts for 25% of the total reported cases of violence against women in India and is the second most prevalent crime. 64,519 cases of incidence of Kidnapping & Abduction have been reported in 2016 which accounts for 19% of the total incidence cases reported under Violence against Women in India and is the third major crime against Women.

INDEX FOR ATROCITIES AGAINST SC/ST WOMEN -

A total of 6797 cases have been reported under atrocities faced by SC Women. -Among all Indian States, Andhra Pradesh stands last showing index number 220.70 implying that highest cases of incidence of violence against SC women have been reported in 2016 in Andhra Pradesh. This is followed by Haryana(250.69) reporting second highest cases which is followed by Madhya Pradesh(250.70). Assam, Goa, Jammu & Kashmir, Manipur, Meghalaya, Sikkim, Tripura, D&N Haveli, Pondicherry and Chandigarh showed the index number 500.00 implying the zero Violence against SC Women in these States and UT,s. -Kidnapping & Abduction of SC Women is the most prevalent form of violence against SC Women which accounts of 47% of total incidence cases that have been reported in 2016 under atrocities against SC Women. -A total of 2016 cases been reported under atrocities faced by ST Women in 2016. -Among all Indian States, Chattisgarh stands last showing index number 62.84 implying that highest cases of incidence of violence against ST women have been reported in 2016 in Chattisgarh. This is followed by Kerala (312.41) reporting second highest cases which is followed by Andhra Pradesh (356.71). Arunachal Pradesh, Uttar Pradesh, Tripura, Daman & Diu, Lakshwadeep and D&N Haveli showed the index number 500.00 implying the zero Violence against ST Women in these States and UT,s. -Rape of ST Women is the most prevalent form of violence against ST Women which accounts for 48% of total incidence cases that have been reported in 2016 under atrocities against ST Women.

CONCLUSION:

Every human being is entitled to the enjoyment of the highest attainable standard of health conducive to living a life in dignity. Violence against girls and women is recognized as a major obstacle to the enjoyment of a whole range of human rights and to the achievement of the 2030 Agenda for Sustainable Development. The central importance of fulfilling the promise of gender equality was reaffirmed in 2015 when the world's leaders adopted the 2030 Agenda for Sustainable Development. This explicitly integrated an understanding that women's empowerment is vital for sustainable progress and in order to address the great challenge of today to leave no one behind. UN Trust Fund grantees continue to be at the forefront of efforts to realize the targets of Goal 5 of the Agenda, in particular eliminating all forms of violence against all women and girls in the public and private spheres, including trafficking and sexual and other types of exploitation, and eliminating all harmful traditional practices, such as child, early and forced marriage and female genital mutilation. At the same time, one of the consequences of the historically low level of funding allocated to initiatives to end and address violence against women has been the relative underdevelopment of the administrative and governance capacities of organizations, particularly smaller organizations, working on these issues.

6. REFERENCES:

- 1) <http://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2018/6/un-trust-fund-to-end-violence-againstwomen-annual-report-2017>.
- 2) Shambadkar D.(2013). *Discrimination & Atrocities against SC in India: A historical injustice*. India: BSPK Publications.
https://www.academia.edu/3549969/DISCRIMINATION_AND_ATROCITIES_AGAINST_SC_SCHEDULED_CASTES_IN_INDIA_A_HISTORICAL_INJUSTICE.
- 3) <http://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2018/towards-anend-to-sexual-harassment-en.pdf>.
- 4) <http://www.unwomen.org/en/news/stories/2017/10/speech-ed-phumzile-five-days-of-violence-preventionconference>.
- 5) <https://www.undp.org/content/undp/en/home/blog/2018/violence-against-women-cause-consequenceinequality.html>.
- 6) S.R. Subaashini, M. Kannappan (2018). A Study on Cruelty against Married Women and Legal Framework in India. *International Journal of Pure and Applied Mathematics*, Volume 119, No. 17, 2018.
- 7) <http://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2019/03/gender-and-age-responsivesocialprotection>. & <http://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2002/1/progress-of-the-world-s-women-2002-volume-2-gender-equality-and-the-millennium-development-goals>.

Connection of Illiteracy and Unemployment with Context to India in Current Scenario

Dr. Govindprasad Dubey

Abstract

Illiteracy requires no introduction to introduce itself. It spread among all states in India. Yet we try to introduce the illiteracy. Illiteracy in India is one of the biggest social problem in India . It is the obstacle in the development of country. It is commonly believed that without substantially eliminating illiteracy, India cannot become a cohesive nation and given to all. After independence, Govt.of India has focused on the elimination of illiteracy with help of various programmes. UNESCO defined that literate person is one who can read and write some language in a short simple statement.

Unemployment refers to a situation in which the workers who are capable of working and willing to work do not get employment. Every 6 person in world is an Indian and every 3rd poor person in the world is also an Indian. With increase in number of unemployed persons, poverty expands. Till 5th five year plan no serious efforts were taken to solve unemployment problem. It was assumed that gains of economic growth would percolate downwards and the inequities would decline and problems of poverty and unemployment would get solved automatically. Few headlines by famous newspapers show critical condition of unemployment in India.

(Key Words-Problems, strategy, issues, obstacle, suggestions, government and administration etc)

Introduction

Formal education is not necessary for person to be considered as literate. In order to resolve this issue in country, there are several policy adopted regularly in India. National Policy for education adopted in 1968 in the country.

Functional illiteracy is imprecisely defined, with different criteria from nation to nation, and study to study. However, a useful distinction can be made between pure illiteracy and functional illiteracy. Purely illiterate persons cannot read or write in any capacity, for all practical purposes. In contrast, functionally illiterate persons can read and possibly write simple sentences with a limited vocabulary, but cannot read or write well enough to deal with the everyday requirements of life in their own society.

In India, number of primary and middle schools has increased more than three times in 1951. According to the 1991 census, 47.29% people of India were illiterate. Already of every 10 million illiterates in world, 5 million are Indians .Today after more than 50 years of independence, 5 out of 10 Indians , 3 out of 5 women and 8 out of 10 tribal's are still unable to read or write.

Illiteracy is a state in which an individual is unable to read and write. It can be defined as lack of any or sufficient education. Sometimes people who have had very basic education also experience challenges in reading and writing. Illiteracy can also mean the lack of knowledge in a specific subject. Illiterate persons could not get the benefits of education positively.

Functional illiteracy help to particular indivisible to become eligible for performing the work.

Most of the unemployment in India is definitely structural, that is the structure of the economy is such that it does not absorb an increasing number of people coming to labor market in search of jobs. Industrial unemployment results when industrial sector fails to absorb the increasing labor. Also ,cyclic unemployment results when a large number of industrial recession in urban areas. Educated unemployment results when a large number of educated people remain unabsorbed. It is estimated that over 1/3rd of India work force is disguisedly unemployed.

Literacy Ranking in India-

1. Kerala,
2. Mizoram
3. Tamil Nadu
4. Himachal Pradesh
5. Gujarat

Causes-

1. **Lack of awareness:** In places where several members of the local population do not understand why it is important for them to go to school, the level of illiteracy may be high. Disinterest in the benefits of formal learning can also be caused by lack of awareness on the importance of going to school. The number of illiterate people in urban areas tends to be lower than that of those in rural areas. People in towns are more aware of the need to eliminate illiteracy, the challenges that arise from lack of education and the social benefits of being literate compared to those who live in the remote place.

2. **Social barriers:** Many social barriers such as restrictions on girls' education in some societies lead to illiteracy among the affected segment of the population. Education of the girl child has been an issue in some parts of the world leading to the formation of different organizations focused on championing the education of women. Forcing children into marriage is another social issue that causes illiteracy in the community. Family or social norms where female education is not allowed also causes illiteracy. In societies where the caste system is still in force, those who fall into the wrong caste may not get the opportunity to go to school. They are condemned at birth to remain illiterate.

3. **Lack of affordable education facilities:** Those who live in very remote areas with few or no education facilities may remain illiterate. The nearest school might be found several miles away. Instead of going through the tiresome process of walking for long distances on a daily basis just to go to school, many choose to stay at home. Lack of access to education facilities in rural areas has contributed a lot to the high number of illiterate people in these places.

4. **Poverty:** Poor parents with low incomes find it difficult to pay school fees. They are forced to choose between providing basic needs such as food, shelter and clothing and taking their children to school. In countries where basic education is not free, the number of children who do not go to school tends to be higher compared to places where basic education is free and mandatory.

Effects

How does illiteracy affect the life of an individual and the society? Some of the effects of the inability to read and write leading to problems in life of humans

1. **Hinders economic and social progress:** Illiteracy highly decreases the economic and social progress of an individual as well as that of the country. Education gives an individual power to seek many opportunities and grab them for the sake of good job. People who have gone to school or are well educated have the expertise and intelligence to make good investment decisions and drive the growth agenda of a nation.
2. **Poverty:** Illiteracy is one of the major cause of poverty. A person who has not gone to school and is unable to read and write may experience a hard time in finding a job especially in this fast moving competitive world. Without a reasonable source of income one cannot find himself and his family in today's world.
3. **Child marriage:** One of the old ritual , a root cause because of illiteracy. Parents who does not have knowledge about it's devastating effects fail to recognize the benefits of taking children to school to learn how to read and write. Instead, the girl child may be forced into early marriage. It may also be a means of raising money through dowry payments to support the rest of the family members. In a way, the girl child is viewed as a property in some cultures. They can be traded to help the family make ends meet. This practice is mainly done in areas where a lot of people are of backward thinking.
4. **Difficult life:** The inability to find gainful employment can subject one to a life of poverty with poor living conditions. Illiteracy can also make one a societal misfit more so in areas where many people have gone to school and have the ability to read and write. Without the ability to read and write, it becomes really very hard to survive in this harsh world.
5. **Social crimes:** Social crime is indirectly the major and disastrous cause of illiteracy. In countries where the number of those who have not gone to school is high, social crime levels also tend to be high.
6. **Underpayment, Underemployment, Unemployment:** We live in a world of great competition where the job market favors people who are properly educated with useful skills to drive company's level of standards. Due to which many illiterate people are thus underpaid, underemployed or unemployed. They are unable to earn income and in many cases perform a lot of duties with little pay.
7. **Intergenerational Illiteracy:** The issue of illiteracy many times creates a boundary between the different generations of a family. This Intergenerational Illiteracy mainly comes about because education is given little to no value in the family setup. The children that come along will thus see illiteracy as the norm and not make any effort to remove illiteracy

Suggestions

- 1 **Free education:** The initiative of free education in schools, colleges, and universities by the government can play a major role in reducing the level of illiteracy in a country by getting more people to school. This will be a great step forward in decreasing illiteracy as well as its causes.
2. **Awareness:** Most of the people who are living in rural and tribal areas are unaware of the need education in human life. NGO'S and government agencies should come together to create awareness in the society and reduce the number of people who are unable to read and write.
3. **Grants:** Offering grants, subsidies, and scholarships can reduce the financial burden that parents and students bear in paying for education. It would make it possible for students to learn without interrupting their education due to lack of school fees.
4. **Overpopulation control:** One of the major cause of illiteracy overpopulation. Government of India should take proper initiatives and execute those initiatives to improve the condition of our country.

5. **Late night classes:** This will be very helpful for the working people. In this way, they can learn even as they earn income through their daytime jobs.

6. **Free books:** The government and different foundations can offer free books in schools to encourage students to develop a reading culture. Offering free books can also reduce the financial burden placed on parents in the provision of textbooks which will prove to be a great help for those students who are suffering from financial problem.

7. **Digitization:** As we live in the age of technology and information, creating digital platforms for reading and learning can help reduce illiteracy in the society. It can also help take care of the challenge of shortage of education facilities. Digital libraries can provide a very good platform for those who live in rural areas to expand their knowledge base.

8. **Lower educational cost:** Even though education gives too much rewards in future, it is very costly to finance. Many talented students usually leave school with huge burden of debts in the form of student loans. It makes saving and investing difficult for parents as well as students in education. The cost of university education has been a key political and social issue in many nations. By lowering the cost of education, the government can make it easier for people to study up to the highest level possible.

TYPES OF UNEMPLOYMENT

- Open unemployment
- Under unemployment
- Educated unemployment
- Industrial unemployment
- Rural unemployment
- Urban unemployment
- Seasonal unemployment
- Frictional unemployment
- Structural unemployment
- Cyclic unemployment

CAUSES OF UNEMPLOYMENT

- Demand deficient
 1. High interest rates
 2. Global recession
 3. Negative multiplier effect
 4. Financial crisis
- Supply side
 1. Structure mismatch of skills
 2. Geographical immobility
 3. Technology change

Average studies of unemployed man signs of depression, mental anxiety and health problems are noticeably higher. The period of mass unemployment in the 1930s led to social unrest. In Germany unemployment rate of 6 million was an important factor in the rise of Hitler and the Nazi party. Increase in social problems is cause for unemployment tend to have more crime and vandalism. It can lead to difficulties in integrating young unemployed people into society.

COSTS OF UNEMPLOYMENT

- Potential homelessness
Loss of income can have people without sufficient income to meet housing costs. Rests in unemployment often exaggerate the rates of homelessness.
- Harm future prospects
Those who are unemployed will find it more difficult to get the work in future.
- Lost human capital
If people are out of work they miss out 'on the job training'.

This is a vital component of human capital and labor skills; high rates of unemployment can reduce labor productivity.

SUGGESTIONS TO COMBAT UNEMPLOYMENT

- Check on population
- National unemployment policy
- Strengthening rural non-farm activities
- More industrialization
- Change in exports

Policies to reduce unemployment

- NREGA
- Sampoorna Grameena Rojgar Yojana
- Prime minister's Employment Generation programme
- National food for work programme
- The Swarna Jayanti Rojgar Yojana
- Prime minister's Integrated urban poverty eradication programme(PMIUPEP)

Conclusion

The value of education cannot be underestimated as it not only makes individual rich in future, but also differentiates him from others who are not knowing that information.

Many people like to think of it merely as a process to gain skills and expertise necessary for the job market. Even though education gives an individual a competitive advantage in the job market, that is not all that it does. Going to schools plays a major role in the mental as well as social development of a person.

School life or say educational life gives an exposure to individual to go through many real life problems through the text which is present to him, One learn problem solving skills and develop social intelligence necessary to overcome everyday life challenges.

Illiteracy in today's modern world has no room in the high tech society. The more the number of people who go to school , the better will be the community.

In the end we can say that illiteracy is a bane for today's world whose roots must be eradicated and thrown out so as to improve the condition of society which can be achieved by improving the way of giving of education which can lead to change of the whole world .Therefore it is a need of time to control unemployment with specific education system from all the levels.

References-

1. Acker, S, 1994, Gendered Education: Sociological Reflections on Women,, Buckingham: Open University Press.
2. Banks, Olive, 1971, Sociology of Education, (2nd Ed.), London: Batsford.
3. Banks, James A. and Lynch, James (eds.) 1986, Multicultural Education in Western Societies, London: Holt Saunders.
4. Blackledge, D. and Hunt, B., 1985, Sociological Interpretations of Education, London: Crom Helm.
5. Desai A.R., 1985, India's Path of Development: A Marxist Approach, Bombay, Popular Prakashan (Chapter 2).
6. Desai A.R., 1971, Essays on Modernization of Underdeveloped Societies, Thacker and Co, Bombay.
7. Giddens Anthony, 1996, "Global Problems and Ecological Crisis", in Introduction to Sociology,
8. Jogan, Sankar. (ed.), Social Problems and Welfare in India, Ashish, New Delhi, 1992.
9. Madan, G.R. Indian Social Problems, Vol. I and II, Allied, Bombay, 1973.
10. Mishra, Girish and Pandey Brajkumar. White-Collar Crimes, Gyan, New Delhi, 1998.

Pollution And It's Impact On Human Life

Dr.Nilima Dawane

Assistant Professor Dept.of Sociology L.T.College Wani

Introduction:-

The most challenging problem's persisting in today's world is pollution. It has diverse effects on human life. Due to rapid growth in industrialization and urbanization all around the world the problem which arise is pollution. Pollution started from prehistoric times, when man created the first fires. Pollution has accompanied civilizations. The primitive conditions responsible for pollution are intolerable for whole world. Due to not proper attention towards the pollution we have reached at such stage, if not controlled and continues like this the consequences will be severs. Generally, the pollution is related to environmental problems and human consciousness is reached to such a level that it is characterized as dialectic towards environmental destruction. Human rationality doesn't provide the solution of this problem.

Pollution is the introduction of contaminants into the natural environment that causes adverse change. Pollution can take the form of chemical substances energy such as noise, heat or light. Pollutants, component's of pollution can be either be foreign substances/energies or naturally occurring contaminants. Pollution is often classified as point source or non point source pollution.

TYPES OF POLLUTION

Major forms of pollution are

- i) Air Pollution
- ii) Water Pollution
- iii) Soil Pollution
- iv) Noise Pollution
- v) Light Pollution
- vi) Thermal Pollution

Let's discuss each type of pollution briefly :-

AIR POLLUTION

Air pollution refers to the contamination of atmospheric air due to the presence of some substances and gases (from anthropogenic or natural sources) which have harmful and poisonous effects.

CAUSES OF AIR POLLUTION

- 1) Caused by Automobiles, transport means.
- 2) Industrialization

- 3) Growing Cities
- 4) Volcanic Eruption
- 5) Burning of fossil fuel or crude oil and smoking.
- 6) Harmful chemical compound like CFC from refrigerator and air conditioner.
- 7) Release of hazardous gases (NH_3) ammonia from fertilizers.

EFFECTS OF AIR POLLUTION

- 1) Global Warming
- 2) Acid Rain's
- 3) Depletion of Ozone Layer
- 4) Entrophication

DIVERSE EFFECTS ON HUMAN

- 1) Asthma and emphysema.
- 2) Heart problems
- 3) Chronic Respiratory disease
- 4) Lung Cancer
- 5) Itching and Burning of Eyes

Suggestion to control Air Pollution

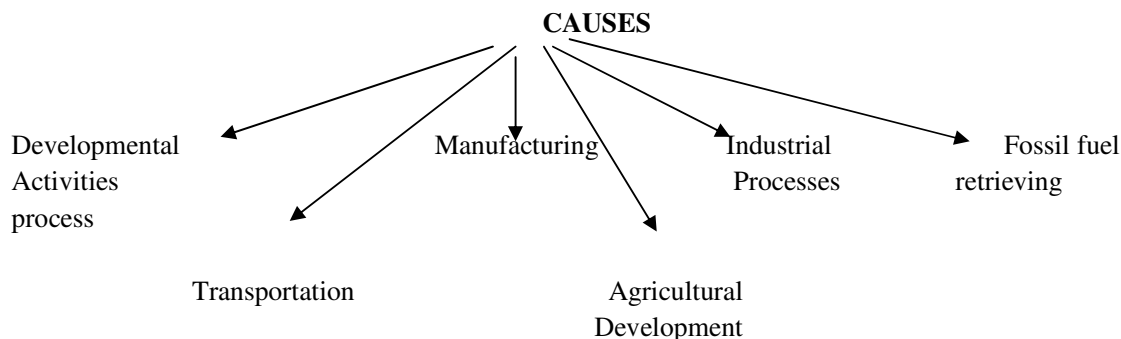
- 1) Decrease in use of vehicles for small distance
- 2) Maximize the use of public transport.
- 3) Avoid smoking (quitting smoking is the best answer for overall health)
- 4) Use craft supplies in well ventilated areas
- 5) Quit coal and move away from fossil fuels, petrol, diesel etc.
- 6) Use LPG and CNG which are eco-friendly
- 7) Control on industrial air pollution
- 8) Jighten control for power plant emission
- 9) Plant more trees

WATER POLLUTION :- Water pollution is the contamination of water bodies usually as a result of human activities. Water is typically refered to as polluted when it is impaired by anthropogenic contaminants. Due to this contaminants it either does not support human use such as drinking water

undergoes shift in it & ability to support its biotic communities, such as aquatic species. Natural phenomenon are responsible for changing water quality.

CAUSES OF WATER POLLUTION

- 1) Hazardous chemicals from industries without proper treatment.
- 2) Inclusion of wide spectrum of chemicals, pathogens.
- 3) Discharge of food processing waste.
- 4) Human sewage or cattle excrement.
- 5) Agricultural effluents such as fertilizers and insecticides
- 6) Increase in (pH) of water bodies due to detergents.
- 7) Eutrophication is caused due to phosphate containing detergents
- 8) Throwing of plastic and scraped things.
- 9) Burning of dead bodies near rivers and discharge of ashes in water bodies.
- 10) Immersion of murti (idol).

EFFECTS OF WATER POLLUTION

- 1) Death of aquatic species.
- 2) Disruption of food chain.
- 3) Imbalance of ecosystem.
- 4) It causes typhoid, Cholera, hepatitis and various other disease
- 5) Swimming in such water causes hair and skin problems such as dry hair, hairfall and burning in eyes.

Vehicles :-

- * Vehicles emit following gases

CO₂, CO, SO₂, NO₂, hydrocarbons, smoke, etc. hence can cause breathing problems, degradation of monuments, lungs cancer, deterioration of water.

- * Causes noise pollution leading to severe migraine headache, hearing problems, sleeping problems, hypertension etc.
- * In cars, buses and other vehicles Air conditioners are used so where CFC's are used which lead to ozone layer depletion & hence we are directly exposed to u. v. radiation.

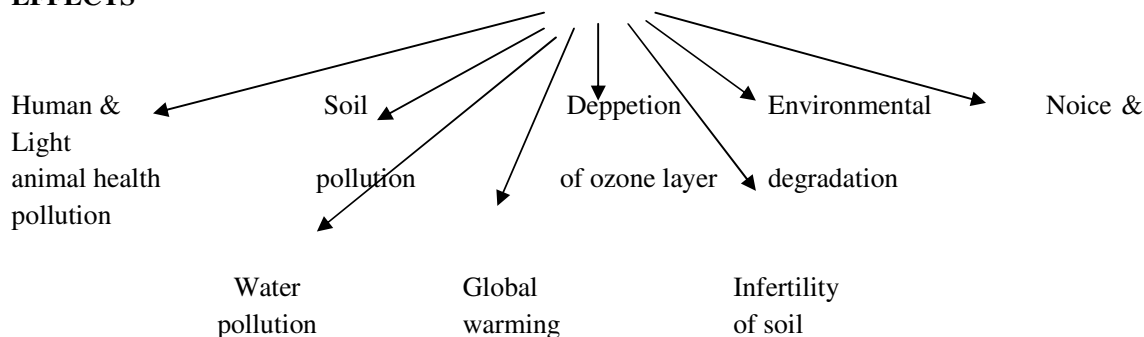
CONSTRUCTION ACTIVITIES

- * Construction industry is one of the major reason for cause for pollution leading to many problems
- * Construction activities generate high level of dust causing breathing problems, severe injurying.
- * Causes water pollution as toxic gases, paints (mercury) mixes with water.
- * Causes noise pollution leading same kinds of problems.
- * Wastage problem contributes to lots of wastage of resources like calcium.

INDUSTRIAL ACTIVITIES

- * Industries provide as our day to day materials but still their contribution towards pollution can't be neglected.
- * Usually these cloave a inefficient waste disposal system. Ex. plastics, CFC, etc.
- * Wastages are solid waste, chemical waste, areal gases. These are very dangerous for human life environment.
- America has 5% of world's population still produces 30% of world pollution.
- An average American produces 2kg of waste products daily.
- A radioactive waste dumping site for the former Soviet Union, Lake Karachy, West Russia is the most polluted spot on Earth. Spending an hour in the lake would be fatal for a human.

EFFECTS

EFFECTS OF POLLUTION

- * Effects of pollution can be seen in everyday life.
- * Pollution is destroying ecosystem & wrecking haux on human & environmental health.
- * Various types of pollution causes various problems hence we describe it linearly.

Air Pollution

- High levels of air pollution can cause increased risk of heart attack, coughing & breathing problems, irritation of eyes & throat.

- Like humans, animals also suffer by air pollution in various ways like birth defects, reproductive failure & diseases.
- Various monuments are being degraded due to air pollutions like Taj Mahal.

- * A single car generates half a ton of CO₂ and a NASA space shuttle releases 28 tons of CO₂
- * There are more than 500 million cars in the world now and the number is expected to rise to over a billion by 2020, which means the pollution caused by car could potentially double by the year.

WATER POLLUTION

- Water pollution is serious problems for humans, animals & aquatic life.
- The effects of water pollution depends on which chemicals are being dumped where.
- What is bodies of water that are near the urbanized areas are heavily polluted due to dumping of garbage & chemicals both illegally & legally.
- Disturbs the food chain –

Little fishes eat tiny organic particles

Big fishes eat tiny fishes

Humans eat these fishes.

Suggestions

One of the best things you can do to help stop pollution is to stop using your car for short trips. If the weather is nice and you don't have too far to go use bicycles.

2. Use public transportation

Riding the bus, train, your own subway will lead to dramatic air pollution decrease in metro pollution cities.

3. Maintain the Vehicles

- Get oil changed every three months or 3,000 miles
- Keep tires inflated according to your vehicle's recommendation.
- Get your air, oil and fuel filter changed.

4. A request to developed countries:-

Developed countries must help developing countries to manage development as well as the pollution levels. Some implementation plans must be made.

5. Role of each country:-

Only developed countries are not the ones to help but the countries like India must help with the manpower concern. Countries like Russia can provide with science & technology.

Conclusion

Land solid pollution has substantial consequences on humans & flora & fauna. These toxic materials come into contact with the human body directly through eating fruits and vegetables that have been

grown in polluted soil. Deforestation is the biggest cause when we talk about erosion & soil degradation. Most of the pollution caused is carbon based.

Pollution needs to be dramatically reduce because it is destroying the environment we live in, contaminating our food and water, causing disease etc .Protecting the environment is a long and decanting task, requiring continuous planning, governmental politics, and public and industrial participation. However, result of ignoring the problem will be catastrophic and life as we know it will begin to end. Everyone is entitled to clean air to breath, water to drink and public lands to enjoy if you have any ideas on how to reduce pollution, please drop a connect and share your thoughts. By during waste, implementing raiding policies, banning dangerous agricultural chemicals and developing safe renewable energy we can significantly reduce the amount of pollution going into the environmental annually and increase our quality of living.

References-

- 1.Ahuja, Ram. Indian Social System, Rawat Publications, Jaipur, 1993/2002.
2. Beteille, Andre. Backward Classes and the New Social Order, OUP, Delhi, 1981.
3. Beteille, Andre. The Backward Classes in Contemporary India, OUP, Delhi, 1992.Charsley, S.R. and G.K. Karanth (Eds.), Challenging Untouchability, Sage Publications, Delhi, 1998.
4. Chaudhuri, S.N. Changing status of depressed castes in contemporary India, Daya Publishing House, Delhi, 1988.
5. Gore, M.S. The Social Context of an Ideology: The Social and Political Thoughts of Babasaheb Ambedkar, Sage, New Delhi, 1993.
6. Gupta, Dipankar. Social Stratification, OUP, New Delhi, 1991.
7. Jogdand, P.G. New Economic Policy and Dalits (Jaipur: Rawat)2000.
8. Jogdand, P.G. Dalit Movement in Maharashtra, Kanak Publications, New Delhi, 1991.

Multiculturalism and Family Conflict in Desirable Daughters

Dr. Sanjay Tappe,

Associate Professor of English,

M.J. Patel College of Arts, Commerce and Science, Sakoli.

Abstract

Desirable Daughters is a story of the three daughters of rich Bengali Brahmin family which shifts between history, memory, and the present events as the protagonist searches for the truth and her own identity. The novel aims to disclose the immigrant mindset and the conflict arising thereof. The portrayal of characters by Bharati Mukherjee explores the shifting identities of diaspora women, both in the present day United States, Canada, and India. It has a trace of struggle of balancing between past cultural moorings and to survive in the new alien country. Quest for the definition of self and search for identity are main features of her women who are seen caught in a fluctuation of tradition and modernity. She has played significant role in universalizing the experiences of the expatriates and immigrants through her writings by looking beyond to trace the psychological transformation especially among women. This paper aims to study the theme of conflict in her novel *Desirable Daughters*, which is the first in the trilogy of *Desirable Daughters*, *The Tree Bride* and finally *Miss New India*.

Keywords: Conflict, Identity, Feminism, Expatriates, Identity

Mukherjee's fictions, as they come under Diaspora writings, centrally depict the question of nostalgia for a lost home, disillusionment of expatriation, fragmentation of the self, exuberance of immigration, assimilation, cultural translation and negotiation. Mukherjee's sixth novel, *Desirable Daughters* published in the year 2002, marks a new trend in her writings. In an interview with Dave Weich, Mukherjee says, "The authentic strategy for this book was also using the width of the field of history, geography, Diaspora gender, ethnicity, language – rather than the old fashioned, long clean throw". Tara the main protagonist is portrayed in different hues whereas her two sisters are also deliberated in the novel. The three share a very enduring bond as the narrator says, "Sisters three are we...as like blossom on a tree". Though their upbringing is the same, they have different approaches and the novel very explicitly brings out their different characteristics. It's the youngest of the three, Tara who has moved away and the entire narration is from her perspective. An Indian by birth she has the first hand experience of the restrictions imposed by society on women. The realization of the problems and the dilemma that the emerging women who have been exposed to western education and whose conscience has been nourished by conservative norms and values obviously transpires into

a situation of conflict. This is where Bharti Mukherjee tries to balance the trajectory of tradition and modernity.

Though considered to be modern by the society yet restrictions for women were innumerable. The protagonist Tara wants to study more but her father says which she calls the magical words, "There is a boy and we have found him suitable. Here is the picture. The marriage will be in three weeks." Thus marriages are imposed and girls are not allowed to make love or marry a man of their choice especially of other caste. This issue is illustrated in the case of Padma who establishes liaison with Ronald Dey, but could not marry him "...any violation of the codes, any breath of scandal, was unthinkable" (Desirable Daughters, P. 32). Tara's failed marriage is a result of imposed marriage. She had married Bish because her father wanted her to do so. She says, "I married a man I had never met, whose picture and biography and bloodlines I approved of, because my father told me it was time to get married and this was the best husband on the market" (26). How unjust it is conveyed by Bharti Mukherjee through, "Surrender...to the whims of fate and the manipulation of the marital marketplace ... What do they know of the needs of modern woman?" (27).

Mukherjee advocates for freedom to choose one's life partner and cautions us against the disasters caused by forced marriages. The three sisters of Calcutta wrestle what to choose: their choice being domineering but known Indian tradition and a liberating but unknown feminist way of life. In this context, it is inevitable that some parts of their identity had to be destroyed and new facets to be created. As these processes of self-destruction and self-construction take place, characters portrayed by Bharti Mukherjee consistently seem to evolve into modern feminists. The confrontation between tradition and modernity is well justified by Bharti Mukherjee. For, Tara reiterates Indian life, its customs, traditions culture and ethical values of family are bewildering facts and a matter of amusement. She proclaims, "I told my Calcutta stories many times, and Americans seem to find them endlessly amusing, and appalling" (26).

Tara narrates from her adopted San Francisco home, where she lives with Andy Karolyi, a strange sort of Hungarian Zen carpenter who makes earthquake proofs houses. All this imply a sort of free and easy hippie lifestyle, but nothing could be farther from truth. All these rebellion gestures are merely trappings, or reactions against the gagging restrictions of Tara's girlhood. The novel further highlights that past is not something that stays in a neat frame or album, but one that collides with the influences and the present, and how the present is one that can colour and illuminate the past. Mukherjee has the affinity with the native soil, but discourages the vapidness and pollutants of the soil yet declining to pay short shrift to its vitality. While writing about the two invariables of the transnational conditions- exile and homeland, Mukherjee in her novels depicts the temporal and spatial dynamics of immigrant sensibility lost in the space between home and location. The estranging

consciousness of relocation is haunted by some sense of loss, a strong urge to reclaim or to look back at the transgressive precinct of the past. To quote Maya Manju Sharma: In her fiction Mukherjee handles western themes and settings as well as characters that are westernized or bicultural. Yet she is forced to admit that the very structure of her imagination is essentially Hindu and essentially moral.

But in *Desirable Daughters* Mukherjee focuses on the alternative ways to belong, cultural hybridity simultaneity and the 'third space of enunciation' which are markers of the post-colonial condition of existence. Clifford says 'Diaspora women are caught between Patriarchies ambiguous pasts and futures. They connect and disconnect, forget and remember, in complex, strategic ways.' Likewise, Tara in the novel finds herself caught in a struggle between Patriarchal histories of her past home and legends created by her husband in the acquired home. She cuts short the legend by walking out and, in turn, gets stagnant in a relationship of retrofitting with a man who leaves her alone in her time of need. According to Avtar Brah: The identity of diasporic imagined community is far from fixed or pre-given[...]. As such, all diasporas are differentiated, heterogeneous, contested spaces, even though they are implicated in the construction of a common we.

In other words, diasporic experiences and double identification constitute a mixed identity in different forms. Such forms differ from the essential notion of national and ethnic identity. It also explores multiple belongings that enable people to inhabit more than one space at the same time. Under such condition in the absence of a dominant code, culture is becoming an individualistic enterprise, in which people create their own super structure and super culture, taking in a way a role of their own 'cultural programmers.' Tara is a fictional rendering of such cultural hybridity. Tara's assertion that she is both, being simultaneously an Indian and an American, helps her gaining the same 'third space of enunciation.' Tara says in *Desirable Daughters*: The rhetoric of modern San Francisco makes me invisible. I am not Asian," [...] I am all things [...] yet I'm still too timid to feed my Ballygunge Park Road identity in to the Kitchen carburetor. That dusty identity is as fixed as any specimen in a lepidopterist's glass case[...] I am not the only Indian on the block. All the same, I stand out, I am convinced, I don't belong here, and despite my political leaning; worse, and I don't want to belong.

Mukherjee fuses near and far, traditional and modern which reshapes and recodifies the meaning of cultural space. In the novel Tara attempts to reconfigure her meaning as a trans-national and trans-cultural subject and attempts to center the narrative upon her individual experiences as a diasporadominate. She is a frustrated woman dwindling menacingly in the alternative models of survival between territories, migrations and mediations. Tara, like Mukherjee's diaspora characters struggles hard to occupy the translational space, after multiple dislocations and ruptures. Most of her fictions evolve from the dichotomy of growing up in two cultures as it is woven in Tara's trajectory from one location to another. The diasporic subjects like Tara experience the recurrence of this

dichotomy and constitute the epicenter of the most important demographic dislocations of the modern times. It now represents a significant compelling force in world culture.

Tara, the narrator of the novel, takes the readers deep into the intricacies of the New World and seems to float rootless with time. The fluidity of her identity testifies not only her own but also the fluidity of the immigrants. She values her traditional upbringing but is determined to move ahead in life. Her image of her family values forms a wall of security around her that camouflages the fragile vulnerable self. Though she sees herself as an American, is constantly aware of the India that is always with her. When a young man, Chris Dey, approaches at her home and proclaims that she is his maternal aunt and he the illicit child of her older sister Padma, Tara must reconsider. She is forced to look at her the relationships she has with her sisters, and their past: three different people within a specific upbringing and rigid cultural context. The conventional patriarchal rule in Indian society is explicit through the instances. A. Sivanandan in *Alien Gods* explains the situation:

On the margin of European culture, and alienated from his own, the 'coloured' [...person] is an artifact of colonial history, marginal man par excellence. He is a creature of two worlds, and of none. Thrown by a specific history, he remains stranded on its shores even as it recedes; and what he comes into is not so much a twilight world, as a world of false shadows and false light. (104-8)

In her narratives she takes into account the spatial and locational subjectivity related to their homeland. Her characters experience the cultural absurdity and the social displacement which they display through mixed *existential* code. Such concept of diasporic space as theoretical construct evolving out of the practical journey from alienation to acceptance seeks to project and design the space of different culture and postcolonial heterogeneity. This space of diasporic experience is potent to become the pulsating contemporary parameter, offering various other new scopes of negotiations on the programmed location of culture.

In all its essence of Migrations have all along both erased and re-inscribed patterns of being and belonging, producing a self with multiple and partial identification which is simultaneously both personal and social. The diasporic writer occupies a space of exile and cultural solitude which can be called a hybrid location of antagonism, perpetual tension and pregnant chaos. Here the reality of the body, a material production of one local culture, and the abstraction of the mind, a cultural sub-text of a global experience, provide the intermingling of the diasporic existence of a writer. The writer begins by mapping the contours of their own transited identity that are in constant negotiation and transformation because of the interaction between the past and the present. Mukherjee describes her narratives as, "Stories of broken identities and discarded languages", that nevertheless, represent her characters as fired by the "will to bond to a new community" (introduction *Darkness*).

Discarding nostalgia, they are willing to be changed and open to the act of transformation, adopting new possibilities as offered by the narrative of assimilation. The creation of identity makes its way as a continuous process, forever transforming and never truly complete. Tara is a savvy, cosmopolitan world-traveler having beauty, brain, wealth and a privileged life as the wife of a Silicon Valley-rich businessman. She emigrates after marrying Bishwapriya Chatterjee, and arrives in America steeped in Indian culture exhibiting the behaviour of the paradigmatic Indian wife. Back at home, she had a sheltered life where she was surrounded with culture, tradition and values though inculcated with education by the Catholic nuns. When Tara reaches America she feels the tug between tradition and freedom as she tries to meet expectations that are often diametrically opposites. But then taking advantage of the opportunities she immediately tries to embrace American culture. Yet how much ever she ventures to blend in with the cosmopolitan population of San Francisco she is constantly aware of being different. She finds it impossible to convey to American friends -- citizens of comparatively classless, mobile society how circumscribed and static Indian identity is: "[It] is as fixed as any specimen in a lepidopterist's glass case, confidently labeled by father's religion (Hindu), caste (Brahmin), sub-caste (Kulin), mother-tongue (Bengali), place of birth (Calcutta)..."

(Desirable Daughters P.78)

Initially she tries to seek solace by clinging on to the past through people, memories, visits or calls and by bonding with her two elder sisters, Parvati and Padma, who serve as links to a past that Tara has begun to forget. But the appearance of the mysterious Chris Dey exposes the shallow intercontinental relationship of the three sisters. He acts as both Tara's catharsis and retribution. Finally Tara is shaken out of her complacency, her emotional paralysis shattered, as her family is stalked by menace.

Tara's boyfriend Andy warns her about the consequences of investigating the past, as it has the power to dominate one's entire present. Nevertheless Tara proceeds with her quest and as the mystery unfolds Tara is forced to face her family, her past and a culture that she has distanced herself from, resulting in a conflict between old modes of thinking and new forms of consciousness that have been created. When her house is firebombed she is completely exhausted making her yearning for homeland and traditional life more acute. A visit back to India rekindles a desire to find her family's ancestral roots and their place in the history of pre-independent India. Hence we find Tara Chatterjee trying to discover her and how she fits into her place in the universe. While she is struggling with the thought of getting back to her ex-husband and being pregnant with his child, she tries to understand her heritage and the actions of her ancestors which may and may not have contributed to the sum total of the person she has evolved into. This desire to reclaim antiquity is not simply archeological, as it renews the past, refiguring it as contingent, in-between space, that innovates and interrupts the performance of the present. The outcome of this interaction between past and present, this reworking, is the production of cultural identities that are in transition and in negotiation and transformation. To extend the explanation, writers position their work in the past, a space other than presently lived in,

not as an act of nostalgia alone, but of anamnesis, a process in which a past time or place is not so much recovered or even discovered, but brought into being, invented, made and unmade so that it helps to understand the concept of home as a mythic place of desire in the diasporic imagination. Tara after time travelling finds that she is comprised of multiple selves accepting or rejecting certain aspects of both Indian and American culture. She comes to terms with the idea that she never will have a single identity but rather be dispersed between being Indian and American. She does not fight with her multiplicity but rather accepts it as part of her progressive capacity. The Sanskrit poem in the novel's foreword itself lays out Tara's mission: No one behind, no one ahead. The path the ancients cleared has closed. And the other path, everyone's path, easy and wide, goes nowhere. I am alone and find my way.

Tara's multiplicity evolves in a continuous process that she welcomes. She recognizes that living in the past, whether temporally, spatially or both, is dangerous to the development of one's identity. She keeps on changing and evolving but at the same time does not lose the identities she had once possessed. Instead of transplanting Indian culture or disposing it off altogether she tries to assimilate her Indianness through reinventing her identity as experiences forever keep on moulding it into something new. The characters in Mukherjee's novel develop multiple consciousness, resulting in self that is neither unified nor hybrid, but rather fragmented. As the protagonists perceive both their race and sexuality through new and different lenses throughout the course of the text, they come to realize that the notion of a singular identity is a fallacy and the reality of the diasporic experience is the indeterminacy of multiplicity. This multiplicity at times becomes a significant plight for the characters, for as their different consciousnesses contradict each other the characters are left uncertain as to the nature of their identities, not knowing where they fit in the American society. Finally they become capable of living in a world where individuals exist not as a unified One, but as many, bound by no borders and infinite in the possibility of inventing identities.

Works Cited

- Mukherjee, Bharati : *Darkness*. New York: Penguin, 1985.
-----, ----- : *Jasmine*. New York: Grove Press, 1989.
-----, ----- : *Desirable Daughters*. New York: Hyperion, 2002.
Kapoor Manju, *Difficult Daughters*, Noida :Gopsons Papers Limited, 1998.
Myles, Anita, "Bharti Mukherjee", *Feminism and the Post Modern Indian Women Novelists in English*, New Delhi: Sarup and Sons, 2006.
- Nayak, Bhagat, "quest for Identity in Bharti Mukherjee's *Desirable Daughters*". *Contemporary Indian Writing in English: Critical Perceptions*, Ed. N.D.R. New Delhi: Sarup and Sons, 2005).
Sivanandan, A.: 'Alien Gods'. (Ed) Bhiku Parekh. *Colour, Culture and Consciousness: Immigrant Intellectuals in Britain*. London: George Allen and Unwin, 1974.

Gender Inequality and Domestic Violence in India

Dr. Anuradha Khade

Dept. of Sociology

Late N. P. Waghaye Arts and Commerce College Lakhani

Abstract

The phenomenon of female infanticide is prevalent since time immemorial. There are evidences of millions of gender selective deaths throughout history. It are closely linked to the phenomenon of sex and gender discrimination in the form of selective abortion, which targets female foetuses. Female foeticide is the intentional killing of an unborn female foetus. The main reason being the desire of male child and low value associated with the birth of a female child.

The bias against female in India is related to the facts that sons are called upon to provide the income. They are the ones who do most of the work in field. In this way sons are looked to as a type of insurance. This problem is also intimately tied to the institution of dowry, in which the family of a prospective bride must pay enormous sum of money to the family in which the women would live after marriage.

India is also the heartland of sex-selective abortion. There are instances of Female foeticide since ancient time. Most of the religions also support the secondary status of women.

There is a close relationship between female foeticide and gender inequality. The attitude of gender discrimination is responsible for the problem of female foeticide.

The world population has a sex ratio of 990 females per 1000 males and in India the ratio is 993 females per 1000 males. While studying a number of practices have been noticed related to this problem. Different states in India shows different types of examples of female foeticide. Some Medical field personnel like some doctors and nurses are involved in this heinous practice.

(Key Words-Problem, strategy, activities, efforts, suggestions etc)

Introduction

The Indian mentality and desire for a male child gives birth to gender inequality. In Indian society every where we can see the same situation. The cultural construction of Indian society reinforces gender bias against women and this has led to the continuation of India's strong preference for male children. Female infanticide, a sex-selective abortion is adopted and strongly reflects the low status of Indian women. Census 2011 shows a decline of girl population under the age of seven, with activists estimating that eight million female foetuses may have been aborted in the past decade. Discrimination against women has led to their lack of autonomy and authority. Every day across India, number of cases are exposing. Most of the doctors, nurses and the person who having the knowledge of medical field are involved in such type of heinous act and crime. We can't imagine the society without girls or with unequal sex ratio. This is sign of serious future. Still we can see the number of ill effects in society.

Characteristics of female foeticide-

Female foeticide is a practice that involves the detection of the sex of the unborn baby in the womb of the mother and the decision to abort it if the sex of the child is detected as a girl.

There are the different methods for detection of the sex like amniocentesis, chronic villas sampling and ultra sonography.

In female foeticide process following characteristics can noticed-

1. Killing of fetus after determination of their sex in mother's womb-murder of the girl child by using various methods.

2. Patriarchal structure of family-Stress on the male dominance in a family.
3. Fear about the dowry which is given at the time of marriage ceremony.
4. Religious superstitions-Concepts of sin and virtues, karma, moksha etc.
5. Attitude towards female in different social-cultural scenario.

Gender inequality

Gender inequality refers to unequal treatment or perceptions of individuals based on their gender. Though gender discrimination and sexism refers to beliefs and attitude in relation to the respective gender of a person. Such beliefs and attitudes are of a social nature and do not normally carry any legal consequences. Sex discrimination on the other hand, may have legal consequences. Socially, sexual differences have been used to justify different role for man and women. Man and woman are both equal and play a vital role in the creation and development of their families in a particular way. Indeed, the struggle for legal equality has been one of the major concerns of the women's movement all over the world. In India, since long back, women were considered as an oppressed section of the society and they were neglected for centuries.

The preamble of constitution promises to secure to all its citizens justice for economic, social and political.

Gender Inequalities refers to the obvious or hidden disparities among individuals based on the performance of gender. This problem in simple term is known as **gender bias** which in simple terms means the gender stratification or making difference between a girl and a boy i.e. a male or a female. Gender inequality refers to unequal treatment or perceptions of individuals based on their gender. There are natural differences between the sexes based on biological and anatomic factors, most notably differing reproductive roles. While doing the study of evolution of man, it is noticed that from starting to till in each and every step of life there is gender discrimination. Social, economical, cultural religious and political discrimination are the various examples of gender bias and discrimination.

Types of gender inequality-

1. Gender inequality- This inequality indicates at the time of birth.
2. Professional or employment inequality-In organizational or management while doing the work.
3. Household inequality- family and society inequality
4. Special opportunity inequality-At the time of particular moment

For changing the attitude about gender inequality-

After independence, the gender inequality in India had not been emphasized so much. The current scenario reports many cases at various parts of India. For eradication and sorting out the problems, there is need to do collective efforts and work at all the levels of society.

Following efforts are essential to change the mentality on gender inequality.

1. Change the structure and framework of society regarding gender inequality.
2. Emphasis on the role of NGOs, social thinkers, sociologists and social workers.
3. Reforms and measures at Administration and political levels.
4. Educational and awareness programmes.
5. Application of different schemes and planning.
6. Strict application of legislation.
7. Opposition to old customs, traditions and superstitions.
8. Appreciate the families having only girl Child.
9. Changes at district and state level mechanism

Discrimination is the intentionally or distinguishing treatment of an individual based on their actual or perceived membership in a certain group or category, such as their race, gender sex or cast. Gender discrimination and sexism refers to beliefs and thoughts in relation to the gender of a person, such beliefs and attitudes are of a social nature and do not, normally, carry any legal consequences. Sex discrimination, on the other hand, may have legal consequences. A sex difference is a distinction of biological and physiological characteristics associated with either males or females of a species.

Gender inequality creates domestic violence in Indian society. Women have been treated as child bearing machines. Domestic violence is one of the gravest and the most pervasive human rights violation. Fundamental rights should implemented properly for destroy the gender inequality. There are different provisions have been made to legislative matter like **the right to dignity, right to shelter, right to be free of violence etc.**

The full development of personality and fundamental freedoms and equal participation by women in political, social, economic and cultural life are concomitants for national development, social and family stability and growth culturally, socially and economically. All forms of discrimination on grounds of gender are volatile of fundamental freedoms and human rights.

By law, oppression exploitation and violence are a crime.

Suggestions-

For adequate social change, development and social control, there is a need of time to eradicate this problem as early as possible.

1. Strict application of legal provisions.
2. Women empowerment and development.
3. Proper education for awareness and spread the message in society.
4. Dowry prohibition Act should be implemented effectively.
5. Reaching the masses through religious/spiritual leaders
6. Role of media and entertainment.
7. Overall development and progress of women for enhance the status of women
8. Strict implementation, creation of rules and regulations
9. Support from legislative side
10. Special provision of reservation policy and cognizance of related issues
11. Proper role government and administration
12. Origination of education, labor force participation, employment, and economic performance for women.
13. Eradication and removal of attitude about gender inequality and unequal sex ratio from all social, cultural, economical and political levels.

Conclusion

The facts that women see a problem in society of inequality but overwhelmingly feel that they are indirectly affected by these discriminations. Women have not been the passive recipients of miraculous changes in laws and human nature. Many generations of women have come together to affect these changes, through many more meetings, petition drives, lobbying, public speaking and non-violent resistance. But women have not gained full or at least equitable freedom, even though they had taken equally tremendous risks throughout the society. There is a special need of time for pull attention of all the factors in society. Women's rights should not be violated. They have to get all things which are recommended in our constitution.

Gender socialization teaches girls to please others, and working hard at school is part of educational activities. Sometimes teachers appreciate boy students and try to ignore the girls. The number of girl's students is also less in the classes. This situation we can see in each and every state in India.

There is a tendency in society like " girls is to get married and have children." only. Even in daily curriculum activities in every sphere preference is giving to boys in spite of girls. In family, parents give more importance and attention to boys about their studies.

With the study of gender discrimination and unequal sex ratio, also stress should given on various issues and problems like female infanticide, denial education and health facilities, child and early marriages, rape and sexual harassment, dowry, divorce, destitution, eve teasing ,denial of employment, no equal pay for equal work as well as no freedom of selection.

For maintain the suitable sex ratio, we have to arrange the program me like education, employment, independence, women empowerment and social awareness. There is no place to caste, educational backwardness, religious beliefs, family background, unemployment, races, family specific partial condition, mind set, attitude and male dominated society.

References-

1. Greener, IAN,2011,Desigining Social Research :Sage publication
2. Gurpit Mahajan, Explanation and understanding in the human sciences 2011,Oxford University Press
3. IPPF-International Planning Parenthood Federation
4. Narain's Social problems and welfare :2011,Lakshmi Narayan Agrawal Educatinal publishers, Agra
5. National Media Colligation in India.
6. O.R.Krishanaswami and M.Ranganathan 2009: Methdology of Research in Social Sciences : Himalaya publishing House.
7. Richard T.Schaefer 2011:Sociology:A brief introduction: Tata McGraw-Hill Edition
8. "Youth against female foeticide and gender inequality" Programme of Empower people
9. Wikipedia
10. Willam Hviland, Cultural Anthropology,2009 Cenagage Learning publication.

Sports related domestic violence

Prof. Sharad Kumar S. Mishra

Associate Professor (HOD) Suwalal Patani Arts & Commerce college,
PULGAON Dt. Wardha (M.S.)

Abstract:

Sports are dynamic social force in our culture. Sports have become an important part of the culture of the nations throughout the world. Physical education and sports play a very prominent role in the modern society. Today physical education and sports emerges as an important component of socio-economic development of the country.

Thus, sport is what modern society make it. Violence seeping into our everyday life. It is no coincidence that certain researchers mention “daily violence”. Violence is expanding due to the mass-media by means which it is entering our homes. Violence in sports is a component and like taking a broader view, violence in social life in general, especially the violence that is often the most effective form of communication between individuals and groups which is often manifested precisely in relation to sports as a kind of social reserve for violence.

Sports are regular activity are great for physical and mental health, learning, leadership, teamwork, but many modern sports are also dangerous and prone to conflict. This paper offers a discussion of theories that explain in sports how violence in sports can be prevented.

Keywords: Sports, violence, effects, society, domestic violence, prevention dynamic violence.

Introduction:

Sports is a social event, and as such, it cannot be analysed outside of a society. Accordingly, sport is what modern society makes it. Registered sport is an integral component of our everyday life and it is almost a logical conclusion that it is not immune to aggression and violence which usually leads to a negative outcome. Violence in sport has become a world-wide problem present on almost all the continents.

Sport plays an important part in human development and in strengthening the fabric of society. It fosters social integration and participation and thereby makes a valuable contribution to democracy. It also promotes understanding between individuals and groups from different countries and cultures. It also brings major economic benefits at local, regional and national level. All of this is put at risk by violence.

Objectives of the study:

Violence in sports involves the execution of behaviours that cause harm and happen out of the rules and regulations of sports. Violence in sports includes aggressive behaviours that are not related to the purposes of the given sport. Reports indicate that there has been an increase in the severity and the frequency of violence in sports. Surveys show that violence has been prevalent mostly in sports such as football, ice hockey, and rugby. Although violence in sports often stems from the players, other people among them being parents, media, coaches, and fans have contributed to the epidemic of violence in sports presently.

Violence in sports can occur in various ways. Theories have been proposed to explain their occurrence i.e. psychological, biological, and social learning theories. Generally, the theories insinuate that instrumental violence which is usually nonemotional and mission-oriented kind of violence has harm as its main objective. In most instances of violence in sports, it is reactive violence that is depicted whereby fans incite players to engage in violence on the one hand and reflect violence (the

fans) on the other. Therefore, violence in sports is an epidemic that triggered by the involvement of diverse groups of people including the media, fans, parents, and the players themselves.

Violence in sports:

Violence in sports can be undertaken by spectators or by players. According to a wide range of research studies, spectators can incite or reflect sports violence based on the cues that they are given by players, other spectators, cheerleaders, and coaches. In the norm, spectators obtain a sense of self confidence and social identity from their teams. This causes them to emulate the behaviours of these players in order to show identification. It is the connection with a given team that creates group unity between the players, fans, and coaches hence they perceive opposing teams as being enemies. The perception of other teams as enemies promotes hostility towards the enemy groups and the hostility extends to supporters, geographical location, ethnicities and the alleged social class.

In other cases, violence in sports can results can from verbal abuse by players, parents, coaches, and fans when they do not like moves by the other teams' fans, players, and coaches. This abuse makes the opposing teams or supporters angry and eventually release their anger through violence. An example is when fans chant racist chants; the verbal abuse against the opponent augments frustration and forms a stage for violence to occur. Therefore, the loyalty that the fans, players, coaches, and parents have towards a team can prompt them to verbally abuse the supporters of the opposing team and consequently engage in violent behaviours.

Mass-media also plays a role in promoting sports and in triggering violence in sports. The main aim of the media is to provide its recipients who include sports fans with entertainment. For that reason, the media airs all the leagues, money, and records which in turn stimulate the players to desire excellence leading to the creation of intense competitive sports for the spectators or fans. The media can show how competition in sport is healthy e.g. it promotes the development of sportsmanship skills.

Similarly, the media can encourage rough and violent play by giving violent plays more airtime compared to other normal plays. By using television, radio, newspapers, and magazines, they inform the public about issues surrounding sports and even glamorize famous players. The media may also expose the viewer to information on how to control and curb violence in sports. On the other hand, the media can show sports and violence related to sports. Consequently, children access examples of sports violence which they may emulate. Some of the commentaries may provide the viewers with descriptions that suggest a link between excitement and violence.

Preventing violence in sports:

There are several ways through which violence in sports can be prevented. Coaches and physical educators are the group of people who are in the best position to curb violence in sports by helping to create positive thoughts in sports. Some of the ways of preventing violence in sports include;

1. Putting sports in viewpoint: coaches should avoid highlighting the attainment of victory at all costs. It has been found that, some coaches stimulate players to make sure that they win instead of encouraging them to enjoy themselves and seek to develop their individual skills in sports, Coaches are expected to praise skill development and not equate the performance of a players with that player's worth.

Similarly, coaches can demonstrate stoic value by not allowing injured players to play. By doing this, coaches would have cured violence in sports and encourage enjoyment as well as skill development in players.

2. Provision of positive role models: according to studies, violence in sports occurs in professional sports. In order to reduce the possibility of violence, coaches should avoid being symbolically associated with professional teams for example by using their names or logos. In

addition, coaches should not use coaching techniques that are being used by professional coaches. Instead, it is paramount that coaches use coaching strategies that encourage teamwork and ownership of the team by the players. Coaches should encourage players to contribute to the success of the team by allowing them to participate in decision making and listening to their feedback about the team. When players develop ownership of the team, togetherness is fostered hence facilitating for better performance.

3. Involvement of parents: coaches and physical educators can involve parents by educating them on the activities and objectives of co-curricular activities and how to be vigilant on aggressive behaviours. Consequently, this involvement will form which players and spectators can have realistic anticipation for sports performances. Furthermore, parents can be involved in reducing violence in sports by helping to reduce violence among players in the same team. For instance, there can be a get together between parents and the team players. During socialization, the team players and their parents will develop a close relationship that will enable them work together as a team and prevent cases of violence since they will be supporting one team and not an individual child.

4. Fan penalties:by initiating the use of fan penalties, violence in sports can be reduced because the measure ensures that the behaviours of the fans are kept constantly in check. Just as referees in normal plays use yellow cards as warning sign to the players for extreme fouls e. g. use of bad language or ferocious tackles, the fans can as well be assigned a yellow card if the fans are unruly and when the unruly behaviour continues, the fans can be given a red card and be automatically forfeited from watching the game.

Conclusion:

Based on all the above, we can conclude that violence in sport is a very complex occurrence which takes various forms. Violence in sport has always been and always will be a key ingredient of and manifestation of violence in social life in general. The causes and reasons for its presence are also linked to social and cultural values, and to a great extent depend on the set goals of the individual, but more so on social groups and society.

Violence in sports is the depiction of aggressive behaviour against the rules and regulations of the sport. Violence in sports can be in the form of verbal abuse, threats, or physical injury executed by players, spectators, coaches, parents, of young players, and fans or triggered by mass media. However, there are measures that can be implemented to prevent or curb violence in sports such as involvement of parents, fan penalties, putting sports in viewpoint, provision of positive role models and integration of values that encourage intervention into sports curriculum.

Tolerance and empathy on the part of the organizers and the coach, followed by proper training to the concerned all players, may be the solution.

Aggression and violence have become common in modern day sporting events, especially those that have high emotional content.

Angry feelings and angry behaviour, the precursor to aggression and violence can be modified through proper anger management training and role play. A friendly atmosphere, more in the lines of a family events should be ensured by organizers.

References:

1. Richard C.H. (2002) Sport Psychology Concept and Applications (5th Edition), New York
2. Bucher, C.A. (1979) Foundation of Physical Education. (8th edition) St. Louis: The C.V. Mosby company
3. Amresh Kumar (2007) Psychology in Sports and Physical Education, Khel Sahitya Kendra, New Delhi
4. Anderson C.A. (2001) Heat and Violence Current Directions in Psychological Science, 33-38

-
5. Damine J. Williams & Fergus G. Neville Sport Related Domestic Violence, University of Andrews, Scotland
 6. Gilbert's (2004), Sport and Violence: A Typological Analysis International Review for the Sociology of Sport, 39(1) 44-45